

CĂLĂTORI STRĂINI DESPRE ȚĂRILE ROMÂNE

Supliment II

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

**CĂLĂTORI STRĂINI
DESPRE
ȚĂRILE ROMÂNE**

Supliment II

**FOREIGN TRAVELLERS ABOUT
THE ROMANIAN COUNTRIES**

Supplement II

ACADEMIA ROMÂNĂ
Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”

CĂLĂTORI STRĂINI DESPRE ȚĂRILE ROMÂNE

Supliment II

Volum întocmit de:
ȘTEFAN ANDREESCU (coordonator)
ALEXANDRU CIOCÎLTAN
MARIAN COMAN
NAGY PIENARU
ILEANA CĂZAN
VIRGIL CIOCÎLTAN
LIVIU CÎMPEANU
COSTIN FENEȘAN
M. M. ALEXANDRESCU-DERSCA BULGARU
ILIE CORFUS
MARLEN NEGRESCU
IOAN HAȚEGAN
DRAGOȘ UNGUREANU

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE
BUCUREȘTI, 2016

ACADEMIA ROMÂNĂ

BIBLIOTECA INST. DE IST. C. DE "N. IORGA"

COTA U 12 038 L

INVENTAR 109748

Copyright © Editura Academiei Române, 2016.

Toate drepturile asupra acestei ediții sunt rezervate editurii.

„Călăreț valah” (din albumul lui Abraham de Bruyn, *Illustrationes de diversarum armatura equestris*, 1577)

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

Calea 13 Septembrie nr. 13, Sector 5

050711, București, România,

Tel: 4021-318 81 46, 4021-318 81 06

Fax: 4021-318 24 44

E-mail: edacad@ear.ro

Adresă web: www.ear.ro

Referenți: ANDREI PIPPIDI,

membru coresp. al Academiei Române

DANIELA BUȘĂ

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Călători străini despre Țările Române / vol. întocmit de Ștefan

Andreescu (coord.) Marian Coman, Alexandru Ciocîltan, ... -

București : Editura Academiei Române, 2011-

vol.

ISBN 978-973-27-2115-5

Supliment 2. - 2016. - ISBN 978-973-27-2564-1

I. Andreescu, Ștefan

II. Coman, Marian

III. Ciocîltan, Alexandru

82.09:913(498.1)"14/18"

82-992=135.1

913(498)(0:82-992)

94(498.1)"14/18"

Redactor: ANA BOROȘ

Tehnoredactor: MARIANA IONICĂ

Coperta: MARIANA ȘERBĂNESCU

Bun de tipar: 6.10.2016: Format: 16/70 × 100

Coli tipar: 33 + 32 pag. planșe alb/negru

C.Z. pentru biblioteci mari: { 91 (498) (082)

{ 91.04(00:498)(082)

C.Z. pentru biblioteci mici: 91

Culegerea de față arată încă odată – dacă mai era nevoie! – că investigarea neconținută a arhivelor și bibliotecilor, din țară și din străinătate, în privința călătorilor străini care ne-au străbătut meleagurile, nu trebuie în nici un caz abandonată.

Și de astă dată ne vom întâlni în paginile selectate cu surprize dintre cele mai diferite. Voi începe, în chip oarecum neconvențional – fără a ține seamă de cronologie! – cu un text otoman târziu, din 1791–1792, relația de călătorie a ambasadorului otoman la curtea din Viena, Ebubekir Râtib Efendi. Aflăm de aici printre altele, nu fără mirare, că diplomatul otoman a avut la Sibiu convorbiri tainice „amicale”, la vreme de noapte, cu frunzașii românilor transilvăneni. Și este foarte plauzibilă părerea editorului traducerii, Nagy Pienaru, că aceștia făceau parte din grupul celor ce au întocmit faimosul „Supplex Libellus Valachorum”, document înaintat curții imperiale din Viena în 1791.

Din aceeași categorie a relațiilor inedite, acum scoase la lumină, sunt și însemnările de călătorie ale lui Veit Marchthaler, databile în răstimpul 1591–1595. Autorul, provenit dintr-o familie patriciană din Ulm, a petrecut circa două decenii în Ungaria și Transilvania, de unde a trecut și în Țara Românească spre a sonda piața de acolo, în contul negustorului și bancherului Lazarus Henckel, al cărui om de încredere era. Domnul Virgil Ciocîltan, care a prezentat și editat în limba română acest text, l-a prelucrat anterior într-o comunicare specială. Astfel, a sesizat și a „pus în vedetă” afirmația de maxim interes a lui Marchthaler, potrivit căreia galere încărcate cu mărfuri turcești urcau pe Dunăre până la Severin, de unde erau descărcate și transportate „prin Caransebeș, Lugoj și Orăștie” în Transilvania. Mai mult, la Caransebeș exista „un mare depozit de mărfuri turcești”. Iar această mărturie vădește limpede cum, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, era spart monopolul comercial al orașelor săsești Brașov și Sibiu¹.

În seria veche a *Călătorilor*, în volumul al III-lea, figura și Giorgio Tomasi, personaj care pentru câțiva ani, la finele veacului al XVI-lea (1596–1599), a fost secretar personal al principelui Sigismund Báthory. El era prezent cu un fragment dintr-o lucrare istorică, publicată la Veneția în 1621. De astă dată, mulțumită strădaniei domnului Dragoș Ungureanu și a doi colaboratori ai săi, avem în față traducerea integrală a unei alte lucrări a lui Tomasi, *La Battorea*, tipărită în 1609, din care, din păcate, nici un exemplar nu se găsește la noi în țară. Dincolo de tonul

¹ Virgil Ciocîltan, *Veit Marchthaler: însemnări despre realități comerciale din Ardeal și Țara Românească în a doua jumătate a secolului XVI*, comunicare rostită în ziua de 24 martie 2014, în cadrul programului „Europa Centrală, țările române și Marea Neagră”, la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” din București.

encomiastic, interesul scrierii acesteia rezidă mai cu seamă în descrierea amănunțită a împrejurărilor primei abdicări a principelui Sigismund Báthory.

Există un grup de călători, de fapt misionari, în genere bine reprezentați în seria veche, cum este de pildă Petru Bogdan Bakšić. Totuși, dat fiind că vizitele și „vizitațiile” acestuia la nord de Dunăre au fost foarte numeroase s-au găsit mereu texte necunoscute, care îmbogățesc sensibil lista relațiilor subscrise de el. Datorăm descoperirile și identificările mai noi lui Bonaventura Morariu, Francisc Pall și tânărului cercetător Alexandru Ciocîltan. De cel mai mare interes sunt relațiile lui Bakšić din ultima perioadă, adică din anii 1656, 1663, 1667 și 1670, traduse de cel din urmă cercetător, care ajută substanțial la reconstituirea istoriei catolicismului din Țara Românească în această epocă.

În chip întâmplător, dar cât se poate de binevenit, în acest volum avem la dispoziție un număr consistent de mărturii cu privire la Banat. Astfel, lăsându-l la o parte pe Veit Marchthaler, deosebit de prețioasă este corespondența iezuită din răstimpul 1613–1619. Desprind din aceasta afirmațiile unor localnici din satul Secășeni – nu departe de Oravița – , care se declarau „coborători din anticii romani”, iar când erau întrebați „din ce țară sunt” răspundeau „*Io-s de la Roma*”. Pe de altă parte, vorbirea lor o numeau fără nici o ezitare „limba românească” (*lingua romagnasca*).

Urmează la rând descrierea Timișoarei din anul 1663, datorată lui Henryk Ottendorf, membru al soliei austriece trimise la Belgrad în vederea încheierii tratatului de pace cu Imperiul otoman. Pe lângă numeroasele amănunte deosebit de sugestive cu privire la înfățișarea orașului sub stăpânirea otomană, merită a semnala aici o reflecție culeasă de pe buzele locuitorilor turci, după care se putea spune că – din pricina rodniciei excepționale a locului și a faptului că era foarte populat – „cine a luat Buda n-a obținut decât un oraș, cine însă a luat Timișoara a obținut o țară întregă”. Cât de atent a privit în jur Ottendorf o dovedește și faptul că a vizitat și a comparat bisericile catolică și otodoxă, despre cea din urmă notând chiar că „deși nu este atât de mare ca și cea catolică, ea este bine construită și împodobită cu multe culori și picturi”.

Jurnalul generalului conte Federico Veterani a fost studiat și tradus în românește, de către Maria M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, care a fost unul dintre editorii seriei vechi a *Călătorilor străini*. Nu putem ști cauza pentru care acest jurnal nu și-a găsit locul în vreunul din ultimele volume ale acelei serii. Oricum, Banatul a fost zona principală a operațiunilor militare conduse de Veterani în anul 1688. Aici el a ocupat, pentru „a asigura granițele Transilvaniei”, localitățile Berzovia și Caransebeș. Iar apoi s-a îndreptat spre Orșova, care a fost cucerită și garnizoana otomană măcelărită. Și Veterani face următoarea observație cu caracter strategic: chiar dacă Orșova este o localitate „neînsemnată” – nici măcar „bine așezată”, întrucât era „dominată de munți” – , în schimb „trecătoarea Orșovei” are o mare însemnătate pentru „stăpânirea Dunării”, ea fiind „cheia Transilvaniei, Ungariei, Țării Românești, Serbiei și Bulgariei”. În ansamblu, jurnalul generalului Veterani este unul dintre izvoarele de căpetenie pentru refluxul dominației otomane în sud-estul Europei la sfârșitul veacului al XVII-lea.

Trecând mai departe, voi consemna existența în acest volum a două texte capitale din secolul al XVIII-lea cu privire la Banat, rod al investigațiilor stăruitoare ale domnului Costin Feneșan, care le-a și tălmăcit și editat într-un mod exemplar. Este vorba mai întâi de relatarea lui Johann Kaspar Steube, care a petrecut nouă ani în Banat (1772–1781), după ce mai înainte a hoinărit prin orașele olandeze și a zăbovit șase ani în Italia. Originar din Gotha, el a fost un autodidact, care a ajuns „vorbitor de română, suedeză și italiană”. Lucrarea lui *Drumeții și destine*, din 1791 – din care sunt extrase și reproduse fragmentele de mai jos – , întocmită mai ales pe temeiul propriei sale experiențe, a fost cunoscută și apreciată de Goethe. De interes special pentru noi este descrierea amănunțită a românilor, cu obiceiurile și tradițiile lor. Aceștia erau în Banat locuitorii „de departe cei mai numeroși”, cu remarca potrivit căreia „ei sunt urmașii coloniștilor romani așezați în Banat în timpul domniei lui Traian”.

În fine, textul lui Johann Jakob Ehrler încheie seria mărturiilor despre Banat. Avem de-a face cu o lucrare extrem de bine documentată, în spiritul administrației imperiale habsburgice, databilă în intervalul 1771–1774. În timpul șederii lui în Banat, Ehrler, care a făcut parte din această administrație, a venit deseori în contact cu românii. „Am petrecut multe sute de nopți în casele lor”, ne spune el. De aceea, cunoscându-i bine, poate afirma că „românii sunt foarte îndatoritori, dacă li se arată câtuși de puțină bunăvoință”. Și deci critică fără ezitare atitudinea străinilor veniți în țară, care „manifestă un dispreț atât de mare față de acest popor”. Ceea ce a făcut ca până la urmă „bunătatea de suflet a românului” să se micșoreze mult, „încât mai arată doar puțină încredere unor astfel de musafiri”. Ehrler dă dovadă astfel că a învățat să vadă, să observe, ceea ce presupune un exercițiu de renunțare la orgoliu, la complexul de superioritate al stăpânului față de supuși.

Ar fi inutil să insist în a prezenta și restul textelor din acest volum. Fiecare în parte suscită un interes special. Ceea ce mi se pare, însă, demn de subliniat este că, văzut în ansamblu, pe baza tuturor mărturiilor, spațiul de la nordul Dunării de Jos nu apare nicicând ca un spațiu închis, impermeabil. Datorită călătorilor străini – ambascadori, negustori, misionari, militari etc. – acesta a fost într-un contact neîntrerupt cu lumea exterioară, îngăduind înaintea de toate tranzitul mărfurilor și al informațiilor. Și receptând mereu modelele, modele și alte înnoiri, sosite din cele patru zări.

Ștefan Andreescu

În cursul secolului al XVI-lea, printre descendenții genovezilor folosiți de către hanii tătari în aparatul lor diplomatic s-au numărat, succesiv, un Vincenzo Ghizolfi (1512–1513) și fiul sau nepotul acestuia „Zaccaria Ghizolfi din Caffa” (atestat între 1581–1588)¹. De bună seamă, ei erau urmașii seniorului din Matrega, Zaccaria Ghizolfi, de la care ne-a rămas o foarte prețioasă scrisoare, datată 12 august 1482.

Această scrisoare către autoritățile din Genova a fost alcătuită la șapte ani după ce turcii au cucerit de la genovezi cetatea-port Caffa (6 iunie 1475) și apoi întreaga peninsulă Crimeea. Ea dovedește că o rămășiță a administrației genoveze din nordul Mării Negre mai supraviețuia încă în persoana fostului senior din peninsula Taman, acum obligat să trăiască, împreună cu oamenii săi, în stepă, la 50 de mile de fostul său castel.

Scrisoarea a fost descoperită și tipărită mai întâi de L. T. Belgrano, în anul 1867². Ulterior, Nicolae Iorga i-a dat o nouă lectură, dar a preferat să publice doar fragmente din scrisoare. Asta fiindcă în chip vădit l-au interesat mai ales mențiunile cu privire la Ștefan cel Mare al Moldovei³. Iorga indica drept fond documentar din arhivele din Genova în care se păstra scrisoarea *Filze di Caffa*. Dar astăzi, după ce o vreme pachetul respectiv de documente se rătăcise, el se regăsește sub cota: *Mss. 849*.

Ce conțin de fapt mențiunile despre vodă Ștefan? Datorită presiunii turcilor, care îl urmăreau, Zaccaria Ghizolfi a decis la un moment dat să se salveze înapoiindu-se la Genova, după ce ar fi străbătut mai întâi Moldova (*per via de Velachia*). Dar, îndată ce a pătruns în Moldova, oștenii lui Ștefan l-au oprit și l-au deposedat de toate bunurile, pe el și de bună seamă pe membrii suitei sale, așa încât nu și-a mai putut continua călătoria. A făcut deci cale întoarsă și a revenit alături de supușii lui, care în câțiva ani au sporit până la un număr de 180 de familii (*caze*).

Fostul senior din Matrega nu spune care a fost motivul real al reținerii lui în Moldova. Însă este de bănuit că porunca lui Ștefan cel Mare a ținut să-l oblige să rămână în părțile septentrionale ale Mării Negre, în așteptarea reacției metropolei față de cuceririle turcești. De altminteri, acest obiectiv major transpare chiar din anumite rânduri ale scrisorii de față și este confirmat, pe de altă parte, de existența contemporană a unui plan genovez în vederea redobândirii posesiunilor pontice⁴.

Celălalt pasaj în care este vorba de Ștefan vodă ne întâmpină în partea a doua a scrisorii. El este în aparentă contradicție cu cele spuse mai devreme despre domnul Moldovei. De astă dată,

¹ Ștefan Andreescu, *Descendența seniorului din Matrega*, în SMIM, XXVII, 2009, p. 335–336; Idem, *O altă mărturie despre familia Ghizolfi*, în SMIM, XXVIII, 2010, p. 250; vezi și, mai nou, Dariusz Kołodziejczyk, *The Crimean Khanate and Poland-Lithuania. International Diplomacy on the European Periphery (15th–18th Century)*, Brill, Leiden-Boston, 2011, p. 620, n. 10.

² „Atti della Società Ligure di Storia Patria”, IV, 1867, p. CCLVII–CCLVIII. Din păcate, în exemplarul de la Biblioteca Academiei Române lipsesc tocmai paginile acestea, aflate la urmă. Mulțumesc d-nei Profesoare Sandra Origone, care a avut bunăvoința să le facă copii și să mi le trimită de la Genova.

³ N. Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor*, III, București, 1897, p. 63.

⁴ Vezi Ștefan Andreescu, *Ștefan cel Mare al Moldovei și Zaccaria Ghizolfi, seniorul din Matrega: câteva note despre relațiile lor*, în AP, I, 2005, I, p. 115–122.

afirmă Zaccaria Ghizolfi, prin solii săi care tocmai sosiseră în Crimeea, la han, și care au luat legătura și cu el, Ștefan i-a transmis nu numai că poate veni în Moldova, dar și că îi va dăruî un castel în care să se instaleze... Or, această ofertă trebuie descifrată și înțeleasă în funcție de conținutul însuși al mesajului purtat de solii moldoveni la curtea hanului și care privea desigur proiectul îndepărtării turcilor din nordul Mării Negre. Dacă acest proiect, la care avea a-și aduce contribuția și Zaccaria Ghizolfi, ar fi eșuat, domnul Moldovei era gata să-i asigure un loc în care să se retragă.

Mai merită să stăruim doar asupra căilor de comunicație pe care fostul senior din Matrega le recomanda autorităților din Genova spre a lua legătura cu el. Era vorba în speță de subsidiul de o mie de ducăți pe care îl solicita. Baniî puteau fi trimiși fie la Copa, altă fostă colonie genoveză din zona de miazănoapte a Mării Negre, fie la Pera, unde Zaccaria Ghizolfi avea o soră, care s-ar fi ocupat în continuare să ajungă în mâinile lui. Vedem așadar că legăturile Genovei cu Marea Neagră, deși diminuate, erau încă posibile.

De scrisoarea lui Zaccaria Ghizolfi s-au ocupat: W. Heyd, *Histoire du commerce du Levant au Moyen Âge*, II, Leipzig, 1886, p. 405; N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, București, 1899, p. 153; E. S. Zevakin și N. A. Penčko, *Ricerche sulla storia delle colonie genovesi nel Caucaso occidentale nei secoli XIII–XV*, traducere din limba rusă de Maria Teresa Dellacasa, în *Miscellanea di studi storici*, I, Genova, 1969, p. 96 (studiul a fost publicat inițial în anul 1938); Ștefan Andreescu, *Ștefan cel Mare al Moldovei și Zaccaria Ghizolfi, seniorul din Matrega: câteva note despre relațiile lor*, în „Analele Putnei”, I, 2005, I, p. 115–122.

[Scrisoarea lui Zaccaria Ghizolfi din 11 august 1411]⁵

† *Magnifici et spectabiles domini etc.* De multă vreme deja Măriile Voastre vor fi aflat despre pierderea castelului meu de la Matrega⁶ și cum eu i-am scăpat pe toți supușii mei⁷ și ne-am retras care în Campania⁸, [care] în insula noastră Matrice⁹. Și văzând că turcii mult încercau să mă urmărească m-am gândit să vin la Măriile Voastre pe drumul Moldovei¹⁰. Și îndată ce am intrat în acel loc am fost prădat de domnul Ștefan voievod¹¹ în așa fel, încât văzându-mă aproape gol nu am mai vrut să-mi continui drumul. Și cine știe acum câți ani m-am înapoiat lângă supușii mei, cu care și trăiesc. Și până acum împreună cu ei i-am respins oarecum pe acești turci, deoarece din mila Domnului numiții supuși ai mei sunt mulțumiți (*bene dispositi*). Și încă eu am adunat și alți oameni, atât de la Copa¹², cât și alții, încât sunt [acum] vreo 180 de case.

⁵ Traducerea din italiană a acestui document a fost efectuată folosind atât ediția lui L. T. Belgrano din „Atti della Società Ligure di Storia Patria”, IV, 1867, p. CCLVII–CCLVIII, cât și pasajele selectate și publicate de N. Iorga, în *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor*, III, București, 1897, p. 63. Textul a fost apoi confruntat cu originalul, păstrat la Archivio di Stato di Genova, mss. 849.

⁶ *Matrega* = peninsula Taman.

⁷ *tutti li mei populi*.

⁸ *Campagna* – stepele nord-pontice.

⁹ *Matrice*.

¹⁰ *per via de Velachia*.

¹¹ *lo signor Stefano vaiuoda*.

¹² *la Copa*.

Și fiindcă sunt în Campania, fără nici o întăritură, și pe acești domni getici¹³ îi hrănesc neconținut, și fiindcă trebuie să le dau vrând să fiu bine cu ei, neputând face altcum, m-au adus în așa stare că negreșit nu mai pot să mă mențin în aceste părți, în care stăteam cu plăcere, din dragoste de patrie și de republică. Și [așteptând] să văd dacă Domnul ne-ar da cu timpul oarecare milă, cu atât mai mult cu cât am avut tot timpul o mare înțelegere cu împăratul¹⁴ și cu domnul Eminec¹⁵. De aceea le vestesc pe Măriile Voastre, rugându-le să vrea să-mi dea acum subsidiul de o mie de ducați, căci dându-mi acest subsidiu mă voi putea încă menține aici oarecare vreme să văd dacă Domnul ne-ar da din mila sa.

De la supușii mei prea puțin și aproape nimic pot avea, pentru că [din contră] îmi este de trebuință să le fac daruri, încă și către anumiți latini de-ai noștri, cărora trebuie să le dau, și la fel la anumiți domni getici; de aceea am vrut să le vestesc pe Măriile Voastre despre toate cele, ca să înțeleagă starea mea.

Și vrând să-mi acordați amintiții o mie de ducați, puteți porunci să fie trimiși la Copa printr-o persoană a voastră de încredere, ca să-mi fie dați. Încă ați putea porunci să fie dați în Pera surorii mele Linbania¹⁶, în care mă încred ca în sufletul meu, care se va îngriji de chipul în care vor ajunge în mâinile mele.

Pe de altă parte vestesc pe Măriile Voastre că solii care au venit la împărat din partea domnului Ștefan voievod îmi fac toate ofertele din partea numitului Ștefan, și să-mi dea un castel în Moldova¹⁷ și multe alte lucruri.

Dar, din dragoste pentru patrie și pentru Republică, aș vrea să stau să văd dacă unele întâmplări ne-ar ajuta; în care lucruri vreau să rog pe Măriile Voastre să ne dea sfat; și scrisorile să le faceți să ajungă în Pera, la amintita mea soră Linbania, care va găsi chipul să mi le comunice scriindu-mi în vulgară.

Trebuie să aleg o soluție, nemaiputând să-i hrănesc pe acești domni geți, cărora dacă nu li se dă devin dușmani, și mie îmi trebuie cu orice chip să-i am prieteni. De aceea, rog pe Măriile Voastre să mă ajute deoarece am rămas fără nimic; și ajutându-mă voi putea să mă mențin, dacă nu va trebui să iau măsuri și să mă supun la orice risc.

Și plecând de aici, fiindcă în această rea stare cred că nu mai pot să stau, îmi voi duce toți supușii mei în Moldova¹⁸. Și va fi potrivit să-mi asum acest risc, la care Domnul mă îndeamnă.

Nimic mai mult, [decât că] sunt la porunca Măriilor Voastre pentru toate.

Din Campania, aproape de cetatea Matrega la 50 de mile, *die XII augusti MCCCCXXXII*.

*Zaccarias de Guxullfis, olim dominus
Matregiarum*

¹³ *signori getici* = căpeteniile circaze. Sau, în altă accepție, goții din Crimeea (Gian Giacomo Musso, *Il tramonto di Caffa genovese*, în vol.: *Miscellanea di Storia Ligure in memoria di Giorgio Falco*, Genova, 1966, p. 323, n. 21).

¹⁴ Mengli Ghirai, hanul tătarilor din Crimeea.

¹⁵ Pentru rolul acestui personaj, vezi N. Pienaru, „Proiectul scitic”. *Relațiile lui Ștefan cel Mare cu Hoarda de Aur*, în RI, Serie nouă, XIV, 2003, 5–6, p. 127–128.

¹⁶ O anume „Limbania”, văduva lui Ottaviano Adorno, poate chiar sora lui Zaccaria Ghizolfi, trăia în Pera la 1 februarie 1490 (Ausilia Roccatagliata, *Notai genovesi in Oltremare. Atti rogati a Pera e Mitilene*, I, Pera, 1408–1490, Genova, 1982, nr. 124, p. 278).

¹⁷ *Velachia*.

¹⁸ *Velachia*.

ȘTEFAN BRODARICS (STEPHANUS BRODERICUS)

(1470–1539)

Ștefan Brodarics este unul dintre cei mai cunoscuți umaniști din Ungaria primei jumătăți a secolului al XVI-lea. El și-a datorat popularitatea mai ales raportului amplu, publicat în anul 1527 și dedicat explicării cauzelor care au dus la înfrângerea dezastruoasă suferită de armata ungară la Mohács, în ziua fatidică de 29 august 1526. Ca martor ocular al evenimentelor, Brodarics a fost în măsură să dea o replică bine argumentată pamfletului scris de umanistul Johannes Cuspinianus, un apropiat al Curții de la Viena. Acesta îi acuza pe unguri de trădare și îi considera vinovați nu doar de înfrângerea suferită pe câmpul de luptă, ci și de moartea regelui și de distrugerea creștinătății. Răspunsul, concretizat în *De conflictu Hungarorum cum Solymano Turcarum Imperatore ad Mohacs historia verissima*¹, a rămas până astăzi una dintre cele mai importante mărturii directe privind desfășurarea bătăliei².

Umanist, diplomat și membru al înaltului cler din Ungaria, Ștefan Brodarics a studiat în anii tinereții la universitățile din Bologna și Padova, în anul 1506 devenind doctor în drept canonic al acestei ultime universități. Revenit în țară avea să intre în serviciul lui Tamas Bákoecs, pe atunci episcop de Agria (Pécs). Regele Ludovic al II-lea l-a trimis ca ambasador la curia romană între anii 1522–1525, iar în anul 1526, cu ajutorul papalității, umanistul a devenit episcop de Sirmium³ și cancelar al regatului. În această ultimă calitate, Brodarics l-a însoțit pe Ludovic al II-lea pe câmpul de la Mohács⁴.

În lupta declanșată după moartea regelui Ludovic al II-lea pentru tronul Ungariei, Brodarics s-a raliat în primul moment taberei prohasburgice, care pleda pentru legitimitatea dinastică⁵ a lui Ferdinand de Austria. În anul 1527, când Ungaria se afla în situația paradoxală de a avea doi regi recunoscuți și încoronăți, pericolul unui război civil era iminent. În aceste condiții cancelarul regatului și-a schimbat opiniile și a ales tabăra maghiară, care îl proclamase rege pe voievodul Transilvaniei, Ioan Zápolya. Din acel moment, timp de 12 ani, până la moartea sa, survenită în anul 1539, Brodarics l-a slujit cu credință neabătută pe Zápolya.

Eforturile sale s-au îndreptat în toți acești ani către pacificarea Ungariei, sfășiată de un război fratricid, provocat de ambiții politice și de interese de grup⁶, care nu puteau duce decât spre dezastrul

¹ Lucrarea s-a bucurat de numeroase ediții critice. Cea mai recentă este cea îngrijită de Petrus Kulcsár și publicată la Budapesta, în 1985.

² Din această lucrare a fost tradus un fragment în *Călători străini despre țările române*, editor Maria Holban, vol I, București, 1968, p. 447–448. O scurtă biografie se află la p. 445–446.

³ Azi Sremska Mitrovica, oraș în Serbia.

⁴ Biografia a fost completată cu informații din *Prefața* ultimei ediții critice a corespondenței lui Ștefan Brodarics, *Epistolae*, ediție adnotată și comentată de Petrus Kasza, Budapesta, 2012, p. 16–18.

⁵ Arhiducele Ferdinand de Austria, în calitate de pretendent la tron, își legitima cererea prin faptul că era fratele reginei văduve, Maria de Habsburg și soțul Anei Jagiello, sora defunctului rege, Ludovic al II-lea.

⁶ Nobilimea maghiară, grupată în taberele amintite, a reușit să împartă Ungaria în două, de o parte și de alta a Dunării. Atât Ungaria regală, care îl recunoscuse rege pe Ferdinand de Austria, cât și Ungaria estică, pusă de Zápolya sub protectorat otoman, au apelat neîncetat la arbitrajul sultanului Süleyman I pentru rezolvarea conflictului. Rezultatul nu putea fi decât cucerirea definitivă de către turci, ceea ce s-a și întâmplat în anul 1540, la moartea lui Ioan Zápolya. Din acel moment, până în anul 1686, jumătatea estică a Ungariei a devenit provincie otomană, guvernată de către un *beylerbey*.

final, cucerirea otomană. În acest scop al pacificării, Brodaries a negociat cu împăratul Carol Quintul condițiile păcii încheiate la Oradea în 1538 și a făcut parte din delegația care a perfectat căsătoria lui Zápolya cu Isabella Jagiello⁷, în anul 1539. Ca recompensă a serviciului său credincios înaltul prelat a fost promovat în funcția de episcop de Vács, în anul 1537.

Dincolo de prezența sa politică foarte activă, umanistul ungar a fost cunoscut ca una dintre cele mai proeminente figuri culturale ale epocii atât de tulbutoase din primele decenii ale secolului al XVI-lea. A întreținut o bogată corespondență cu alți umaniști de renume, precum Erasmus din Rotterdam sau Paolo Giovio, dar și cu poeți consacrați, cum au fost Caspar Ursinus și Velinus Georgius Logus și a fost un bun prieten al lui Nicolaus Olahus, deși din punct de vedere politic s-au aflat în tabere opuse⁸.

Biografia și opera lui Brodaries au beneficiat de numeroase studii și ediții critice, dintre care le amintim doar pe cele mai recente⁹: *Oratio ad Adrianum VI pontificem maximum*, editor Csaba Csapedi, Budapesta, 1985; *De conflictu Hungarorum cum Solymano Turcarum Imperatore ad Mohacs historia verissima*, editor Petrus Kulcsár, Budapesta, 1985; Besseney József, *Littere di principii (1518–1578)*, Roma, Budapesta, 2002 sau *Epistolae*, ediție adnotată și comentată de Petrus Kasza, Budapesta, 2012.

[Scrisoare către vicecancelarul Petru Tomicki,

Episcop de Cracovia]¹⁰

1534

O, Dumnezeu bun, în ce vremuri ne-am nimerit să trăim în acest regat nenorocit, plin de suferințe. Am nădărduit cele bune și iată tulburarea. Am sprijinit pacea, dar ea nu a venit. Hârtia nu mi-ar ajunge, dacă aș dori să înfățișez Domniei Voastre Preacucernice pe rând tot șirul celor petrecute în puține luni sau, mai degrabă, săptămâni. În fruntea lor s-a aflat Ludovic Gritti¹¹, bărbat cu mare autoritate, demnitate și bogăție, venit să-i împace pe cei doi regi¹², din cauza uciderii preacucernicului domn episcop al Oradiei¹³, pe atunci locțiitor regal al

⁷ Sora regelui polon Sigismund I.

⁸ Nicolaus Olahus a urmat-o pe regina văduvă, Maria de Ungaria, la Bruxelles, în calitate de cancelar personal.

⁹ Pentru studiile mai vechi a se vedea *Biografia din Călători străini*, op. cit., p. 446.

¹⁰ Traducerea s-a făcut după textul latin publicat în *Tomus sextus decimus epistolarum, legationum, responsorum, actionum et rerum gestarum Serenissimi Principis Sigismundi Primi regis Poloniae, magni ducis Lithuaniae per Stanislaum Górski canonicum Cracoviensem et plocensem collectarum*, A. D. MDXXXIV. Pars secunda, edit de Vladislaus Pociecha, Wratislavie, Cracovia, Posnaniae, 1961, p. 276.

¹¹ *Ludovicus Gritti*. Tezaurier și guvernator al Ungariei impus de turci; despre el, vezi studiile lui vezi Aurel Decei, *Aloisio Gritti în slujba sultanului Soliman Kanunî după unele documente turcești inedite*, SMIM, VII, 1974, 101–160 și Cristina Feneșan, Jean Louis Baqué Gramont, *Notes et autres documents sur Aloisio Gritti et les Pays Roumains*, în „Anatolia Moderna/Yeni Anadolu”, III, 1992, p. 92–93 și textele împreună cu comentariile din *Călători străini*, vol. I, p. 242–255 și *ibidem*, Supliment, I, p. 28–32.

¹² Ferdinand I, rege habsburg al Boemiei și Ungariei din 1525, împărat al Sfântului Imperiu Roman (1556–1564); Ioan I Zápolya, rege al Ungariei (1526–1540).

¹³ *episcopum Varadiensem*. Emeric Czibák, episcop de Oradea, comite de Bihor și guvernator al Transilvaniei (1533–1534), ucis la instigația lui Gritti (1534).

Transilvaniei¹⁴, a fost asediat în cetatea Mediaș¹⁵, apoi, luat prizonier, a fost decapitat. Fiii săi¹⁶ cu tot tezaurul au fost duși la moldovean¹⁷ de oștenii și de slujitorii acestuia [din urmă]. Ei țineau în mâinile lor cetatea captivă, în care avusese loc răzmerița. Aceeași soartă l-a făcut să piară și pe vistiernicul Ioan Dóczy¹⁸. Urban Batthyány¹⁹ este căpitanul care apără cu credință Clujul²⁰. Ungurii și românii²¹ sunt aproape toți teferi. Mulți dintre turci au pierit. Sârmanul nostru Tranquillo [Andronico]²², secretarul lui Gritti, s-a salvat, dar este captiv. Acestea s-au întâmplat în ultimele zile. Regele meu preamilosiv²³ intră acum în Transilvania pentru a pacifica provincia și a o ține în slujba sa. Eu merg să mă întâlnesc cu domnul Thurzó²⁴ pentru tratativele de pace, să vedem dacă poate fi făcut ceva bun. Cu el m-am întâlnit zilele trecute. Recomand serviciile mele exclusive Excelenței Voastre Preacucernice, căruia [îi doresc] să fie prefericit. Oradea, 9 octombrie 1534.

Subscriu ca servitor preaplecat al Sirmiului²⁵.

¹⁴ *Transsylvania*.

¹⁵ *oppidum Meggver*.

¹⁶ Antonio și Pietro Gritti, fiii lui Aloisio, executați din ordinul domnului Moldovei (vezi nota următoare).

¹⁷ Petru Rareș, domn al Moldovei (1527–1538, 1541–1546).

¹⁸ *Joannes Doczy*, vice-gubernator și vice-tezaurier al regelui Ioan I Zápolya, partizan al lui Gritti; a fost ucis împreună cu acesta din urmă la Mediaș.

¹⁹ *Urbanus Bathiany*, comandant în armata lui Gritti.

²⁰ *Coloswar*.

²¹ *Hungaros et Walachos*.

²² *Tranquillus [Andronicus]*; vezi *Călători străini*, vol. I, p. 242–255.

²³ Ioan I Zápolya.

²⁴ *Thurzone*. Sigismund Thurzó, episcop de Oradea.

²⁵ *Sirmiensis*.

ANDREI TARANOWSKI

(? – după 1600)

Andrei Taranowski a fost un înalt dregător al regatului polon care a exercitat funcțiile de mare tezaurar și mare paharnic. El a fost totodată un personaj important în serviciul diplomatic al țării sale. Ca sol a călătorit în Danemarca și Suedia înainte de 1569, iar apoi a fost trimis de mai multe ori în Turcia (1569–1570, 1572, 1574–1575, 1579) și în Crimeea (1569, 1577, 1578)¹.

A fost în solie la Iași (1594 și 1595), Târgoviște (1597) și Alba Iulia (1600), fiind un bun cunoscător al realităților politice din Moldova, Țara Românească și Transilvania. Nu se cunoaște data nașterii și a morții personajului. De la Taranowski se păstrează mai multe scrisori și rapoarte cu informații prețioase despre țările pe care le-a vizitat².

Una dintre cele mai importante solii ale lui Taranowski a fost cea din 1569. Cu acel prilej regele Poloniei l-a trimis la Istanbul, ca răspuns la o solie turcească anterioară, care solicitase permisiunea de trecere prin teritoriul polon a oastei otomane îndreptate împotriva statului moscovit. În literatura de specialitate s-a considerat că debutul călătoriei a avut loc în cursul lunii iunie, întrucât la 14 iulie personajul a menționat această dată ca moment al sosirii sale în capitala otomană³. Până să ajungă acolo a traversat pădurile Bucovinei, rămasă în memoria colectivă polonă prin nimicirea oastei regatului de către voievodul Ștefan cel Mare, a ajuns apoi la Suceava, fosta capitală a țării, de unde s-a îndreptat spre Chilia, trecând mai întâi prin Sărata Lăpușnei. De la Chilia a continuat drumul pe Dunăre cu o galeră până la Tulcea, apoi călătoria a continuat prin Babadag, Tariverde, Alacap, Bazargic și Provadia până pe malurile Bosforului.

După o ședere de o lună la Constantinopol, Taranowski a părăsit orașul la 14 august îndreptându-se spre Crimeea, cu o misiune la hanul tătar. Cu acest prilej el a urmat același drum până la Babadag de unde a ajuns la Isaccea la Dunăre; imbarcat pe o galeră a plecat la Chilia și de acolo la Cetatea Albă. După traversarea Nistrului călătoria a continuat prin stepele nord-vest pontice până la curtea hanului; mai departe, solul polon a însoțit trupele turco-tătare în campania lor împotriva Astrahanului, intrat în stăpânire rusească. Andrei Taranowski a descris amănunțit campania terminată printr-un eșec pentru turci și aliații lor tătari, relatarea sa fiind o sursă de bază pentru cunoașterea acestei expediții militare.

Pe drumul de înapoiere solul a trecut prin Azov, Perekop și Ocaev, a traversat Nistrul la Cetatea Albă unde a zăbovit patru zile; de acolo a mers la Tighina, Iași și Căminuța, călătoria sfârșindu-se la Varșovia în ajunul Crăciunului din anul 1569.

Originalul polon al relatării lui Taranowski nu mai există: s-au păstrat copii manuscrise și o ediție tipărită în limba germană, la Nürnberg, în 1571. Lajos Tardy și István Vásáry au identificat o copie manuscrisă germană în Viena la Haus-, Hof- und Staatsarchiv și au constatat că aceasta a servit ca bază pentru tipărirea germană din 1571. Ediția germană conține greșeli numeroase și redă cu erori numele de persoane și de locuri, ceea ce nu e cazul cu varianta vieneză, care este o traducere directă și

¹ L. Tardy, I. Vásáry, *Andrzej Taranowskis Bericht über seine Gesandtschaftsreise in der Tartarei (1569)*, în „Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae”, t. XXVIII (2), 1974, p. 217.

² Pentru biografia lui, vezi *Călători străini*, vol. II, ed. Maria Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, 1970, p. 395–397.

³ L. Tardy, I. Vásáry, *Andrzej Taranowskis Bericht*, p. 217.

fidelă din originalul polon. Manuscrisul vienez editat de cei doi istorici maghiari este superior tuturor celorlalte variante cunoscute ale relatării⁴.

Fragmentele relatării lui Taranowski din 1569 care privesc spațiul românesc au fost editate de Ioan Slavici⁵ și Nicolae Iorga⁶. Varianta editată de Iorga este superioară ca informație prin raportare la textul publicat de Slavici și se bazează pe tipărirea germană din 1571. Textul editat de Iorga a fost tradus în colecția de călători străini⁷. La patru ani de la publicarea acestei traduceri a văzut lumina tiparului varianta vieneză mai sus menționată.

[Călătoriile prin Moldova, Basarabia și Dobrogea în anul 1569]⁸

Acestă călătorie va fi descrisă foarte amănunțit, [întrucât] a fost o expediție uimitoare. Mai întâi prin Polonia⁹ și apoi prin țările Valahiei¹⁰, adică Dacia, la al cărei capăt Dunărea¹¹, pe latinește Danubius, se varsă în marea [numită] Pontul Euxin sau Marea cea Mare¹², întrucât Danubiul, numit Istru¹³, se varsă în aceeași mare ca și apa Borysthenes, acum Niprul¹⁴, de asemenea râul Tiras, acum Nistrul¹⁵ și acolo se numește Bialgrad și Alba¹⁶, deoarece un alt Belgrad sau Bialgrad se găsește în Pannonia sau spre Ungaria¹⁷, numit Taurinum. Dunărea, acolo [numită] Istrul, se varsă în mare prin mai mult de un râu sau braț, dintre care unul este numit acum Dunavăț¹⁸. [Urmează alte considerații geografice și istorice care nu privesc teritoriul carpato-danubiano-pontic.]

Scurtă descriere a drumului din Polonia¹⁹ la Constantinopol²⁰ și din Constantinopol la Astrahan²¹ care este o cetate moscovită²² și se află către răsărit spre Persia²³. Pe lângă aceasta expediția oastei turcești²⁴ pe care ei au întreprins-o în anul 1569 împotriva Astrahanului, cum au murit ei și ce li s-a întâmplat lor și

⁴ *Ibidem*, p. 217–221.

⁵ *Hurmuzaki*, vol. II/1, 1451–1575, publicate de Ioan Slavici, București, 1891, p. 595, doc. DLXXVI.

⁶ *Ibidem*, vol. XI, *Acte din secolul al XVI-lea relative mai ales la domnia și viața lui Petru Vodă Țihopul: 1517–1612*, publicate de Neculai Iorga, București, 1900, p. 79–80, doc. CXXIII.

⁷ *Călători străini*, vol. II, p. 398–399.

⁸ Traducerea s-a făcut după textul german publicat de L. Tardy, I. Vásáry, *Archeologische Nachrichten aus Turan*, *Bericht*, p. 225–226, 229, 247.

⁹ *Poln.*

¹⁰ *die Lender der Walachey.*

¹¹ *Duna.*

¹² *in das Meer Pontum Euxinum oder Mare maius.*

¹³ *Ister.*

¹⁴ *Dnieper vnd Neper.*

¹⁵ *Niester.*

¹⁶ *Cetatea Albă.*

¹⁷ *Vngern.*

¹⁸ *Dumotz.*

¹⁹ *pollen.*

²⁰ *Constantinopel.*

²¹ *Astracan.*

²² *Moschowittisch Schloß.*

²³ *Persien.*

²⁴ *des Türggischen Krieguolckhs.*

tătarilor²⁵ la înapoiere spre casă. Cum [am călătorit] eu, Andrei Taranowski²⁶, din Polonia²⁷ la Constantinopol prin Valahia²⁸, prin descrisa pădure [numită] Bucovina²⁹, – în care cu 73 de ani înainte, adică în anul 1497, au fost uciși de valahi într-o singură zi 50 de mii de bărbați poloni³⁰ –, apoi prin Suceava³¹, unde Despotul³², cu vreo cinci ani în urmă, a fost trădat de unguri³³ și tăiat în bucăți de valahi³⁴. Am călătorit și prin Sărata Lăpușnei³⁵ și întâia oară am ajuns într-un oraș turcesc cu numele Chilia³⁶; din orașul Chilia eu am călătorit cu o galera³⁷ pe apa Dunării³⁸ în sus până la marele zăgaz unde sunt prinși morunii³⁹, care se află la [o distanță de] un sfert de zi de mers de Chilia. De la Chilia [am ajuns] la un orașel cu numele Tulcea⁴⁰, de la Tulcea la un oraș [numit] Babadag⁴¹. De la Babadag am mers călare cu cai de poștă până la un sat ortodox [cu numele] Tariverde⁴². De acolo [am ajuns] într-un orașel Alacap⁴³, unde se mai află încă vechi ziduri și șanțuri, deoarece grecii⁴⁴ se apăraseră de păgâni și au făcut acolo un șanț și un zid gros de vreo doi stânjeni în Dunăre, în locul unde Dunărea se apropie cel mai mult de mare, care ziduri ar fi lungi de 30 de mile și care parțial mai pot fi văzute și în ziua de azi⁴⁵. De la Alacap [am sosit] într-un orașel [numit] Bazargic⁴⁶. Apoi am plecat la Provadia⁴⁷, unde pe o stâncă înaltă se află o cetate grecească ruinată.

[Drumul continuă până la Constantinopol; la 14 august Taranowski părăsește capitala imperială apucând drumul de înapoiere tot prin Adrianopol.]

²⁵ *Tattern.*

²⁶ *Andreas Taranowsky.*

²⁷ *Pollandt.*

²⁸ *Walachey.* Moldova.

²⁹ *durch den beschrienen waldt Bukowin.*

³⁰ Referire la bătălia de la Codrii Cozminului.

³¹ *Soczawe.*

³² *der Destpot.* Despot Vodă (1561–1563).

³³ *Vngern.* Este de bună seamă o referire la mercenarii ardeleni ai lui Despot.

³⁴ *Walachen.*

³⁵ *Sereschz Lupuschno.*

³⁶ *Kilia.*

³⁷ *Galleen.*

³⁸ *Thonwasser.*

³⁹ *biß zu dem grossen Fach da man die hausen fenget.* Și Evlia Celebi amintește cum erau prinși sturionii pe Dunăre la Silistra și în apropiere de Chilia, folosindu-se trunchiurile de copaci și îngrăditurile de nuiele, sistem de pescuit cunoscut sub denumirea de talian, vezi *Călători străini*, vol. VI, ed. M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru și Mustafa Ali Mehmed, București, 1976, p. 373–375, 441–443. Când Alexandru cel Bun (1400–1432) a blocat accesul corăbiilor pe Dunăre (1429) el a folosit în acest scop trunchiurile de copac din sistemul talianelor, vezi *Codex epistolaris Vitoldi magni ducis Lithuaniae 1376–1430*, ed. A. Prochaska, Cracoviae, 1882, p. 860, doc. MCCCLXXIV (Monumenta medii aevi historica res gestas Poloniae illustrantia, VI).

⁴⁰ *Tulza.*

⁴¹ *Baby.*

⁴² *Griechisch dorff Harowerdj.*

⁴³ *Hala kapi.* Azi se numește Poarta Albă, jud. Constanța.

⁴⁴ *Griechen.*

⁴⁵ Valul lui Traian.

⁴⁶ *Bazarzigk.*

⁴⁷ *Prowadj.*

De la Adrianopol⁴⁸ [am mers] într-un sat ortodox cu numele Çenge⁴⁹ dincolo de Munții Balcani⁵⁰. De acolo prin Provadia, Bazargic, Alacap la Babadag; de la Babadag la Isaccea⁵¹. De la Isaccea am mers pe apa Dunării în jos cu o galeră la Chilia⁵² iar la două mile de Chilia se varsă Dunărea în mare. De la Chilia am ajuns la Cetatea Albă⁵³ care înainte aparținuse Valahiei. La Cetatea Albă m-am transferat peste Nistru și două zile am mers neîntrerupt prin câmpiile de lângă mare, întrucât și Nistrul se varsă în mare la doar o milă dincolo de Cetatea Albă; totuși în acele câmpii se găsesc fântâni unde pot fi adăpați caii.

[Călătoria continuă prin Oceakov și Perekop în țara tătarilor; solul polon ia parte apoi la expediția turcilor și tătarilor împotriva Astrahanului. Pe drumul de înapoiere trece prin Azov, Perekop și Oceakov].

De la Azov⁵⁴ am călătorit cu tătarii la Perekop⁵⁵, pe același drum ca înainte și am ajuns acolo cu ei la 5 noiembrie după opt zile întregi de mers. Două zile am zăbovit acolo, apoi eu am plecat doar cu ceaușul turc⁵⁶ și suita mea spre Oceakov⁵⁷, unde am stat liniștit o zi și i-am expedit pe un tătar aflat împreună cu solul regelui care fusese în țara tătarilor⁵⁸, ambii cu câte doi cai de poștă și cu scrisori adresate Majestății regale și domnilor ruteni și podoleni⁵⁹ avertizându-i că tătarii intenționează să vină în număr mare în țara noastră. A treia zi eu însumi am pornit la drum și după trei zile am ajuns la Cetatea Albă⁶⁰ unde m-am odihnit patru zile. De la Cetatea Albă la Tighina⁶¹ și Iași⁶², care este o capitală a Valahiei, am ajuns prin Valahia în țara domnului nostru la Camenița⁶³, apoi prin Yazlovets⁶⁴, Ustja⁶⁵, Rohatyn⁶⁶, Drohobîc⁶⁷, Sambir⁶⁸, Tezeysk⁶⁹, Sandomierz⁷⁰, Radom, Warcka⁷¹ etc. Varșovia⁷² cu mila lui Dumnezeu în seara Nașterii lui Hristos în anul ce aștepta să vină 1570.

⁴⁸ *Adrianopol.*

⁴⁹ *ain Griechisch dorff mit nammen Ciengi.* Azi se numește Asparuhovo și face parte din districtul Varna din Bulgaria.

⁵⁰ *Berg Balichan.*

⁵¹ *Czachzj.*

⁵² *Chilia.*

⁵³ *Byolagrod.*

⁵⁴ *Asack.*

⁵⁵ *Prekop.*

⁵⁶ *Türkischen Czauss.*

⁵⁷ *Oczakaw.*

⁵⁸ *Tatterey.*

⁵⁹ *Reussische vmd Podolische Herren.*

⁶⁰ *Bielogrod oder weissen bröckh.*

⁶¹ *Thyma.* În varianta din *Hurmuzaki*, vol. XI, p. 80, doc. CXXIII, apare forma *Techinia*.

⁶² *Yasy.*

⁶³ *Kamrenez.*

⁶⁴ *Jusłowicz.* Denumirea polonă este *Jasłowiec*.

⁶⁵ *Vszie.*

⁶⁶ *Rohatin.*

⁶⁷ *Drohobuz.* Denumirea polonă este *Drohobycz*.

⁶⁸ *Sambor.* Denumirea polonă este *Sambor*.

⁶⁹ Neidentificat. Ar putea fi *Rzeszów*.

⁷⁰ *Sandomirss.*

⁷¹ *Warcka.*

⁷² *Warsaw.*

VEIT MARCHTHALER

(1564–1661)

Un rol hotărâtor în difuzarea informațiilor culese de Veit Marchthaler în timpul călătoriilor sale în părțile estice ale Europei l-a avut concitadinul său din Ulm, Martin Zeiller (1589–1661), care și-a făcut un nume ca mare enciclopedist în stilul baroc al epocii¹. Fiind el însuși un călător pasionat în tinerețe, Zeiller s-a străduit nu numai să-și publice în formă completă propriile însemnări, ci și să compulzeze și să sistematizeze în peste 30 de volume cunoștințele geografice ale vremii sale. În acest scop a folosit, pe lângă materialul documentar strâns în cursul lungilor sale peregrinări, și contribuțiile altor autori, a căror paternitate este când menționată, când omisă. Un astfel de caz este ilustrat tocmai de fragmentele traduse mai jos, privitoare la Ungaria, Transilvania, Țara Românească și Moldova, cuprinse în marea sa compilație geografică, tipărită în 1632. Doar în această primă ediție este dezvăluită, într-o notiță, identitatea autorului de fapt: „Această primă călătorie [*de la Viena în câteva orașe ungurești și înapoi*] și următoarele două le-a întreprins domnul Veit Marchthaler din sfatul orașului Ulm, care a zăbovit douăzeci de ani în Ungaria și în Transilvania și a străbătut Țara Românească în lung și în lat. Din însemnările sale, pe care înțeleptul domn mi le-a pus binevoitor la dispoziție, am extras cele mai multe [date], pe le-am folosit în mare măsură pentru descrierea acestor țări”².

Veit (Vitus) Marchthaler, este și el un personaj cunoscut³. A fost vlăstarul unei familii de patricieni cu preocupări intelectuale din Ulm, care și-a dobândit notorietate durabilă prin consemnarea timp de câteva generații a evenimentelor petrecute în oraș și în afara sa. Unul dintre redactorii așa-numitei *Marchthaler Familienchronik* a fost și Veit, cu numele latinizat *Vitus*, ajuns în a doua parte a vieții senator. În tinerețe a petrecut vreo două decenii în Ungaria și în Transilvania, cu lungi excursii în Țara Românească, ca om de încredere al marelui negustor și bancher Lazarus Henckel. Realitățile cunoscute la fața locului, întregite pe alocuri, de regulă pentru mai buna lor înțelegere, cu explicații livrești, sunt înfățișate în manuscrisul intitulat *Ungarische Sachen von 1588*, care zace, până astăzi netipărit, în Arhiva orașului Ulm.

Analiza acestor „Lucruri ungurești din 1588”⁴ arată că lucrarea a fost întocmită cândva între 1591–1595, întrucât ea se referă și la întâmplări ulterioare anului înscris pe copertă. Acesta este

¹ Despre viața și opera sa, vezi: Walter Brunner, *Martin Zeiller – Ein Gelehrtenleben*, Graz, 1990; Ulrich Gaier e. a. (ed.), *Schwabenspiegel*, vol. I, Ulm, 2003, p. 496, precum și articole care îl privesc în diverse lexicoane de literatură germană.

² Martin Zeiller, *Itinerarium Germaniae novae antiquae. Teutsches Reyßbuch durch Hoch vnd Nider Teutschland auch angränzende vnd benachbarte Königreich, Fürstenthumb vnd Lande als Vngarn, Siebenbürgen, Polen, Schweden, Dennemarck so vor alters zu Teutschland gerechnet worden sein*, Straßburg, MDCXXXII, p. 574–575.

³ Date despre acest personaj am cules din următoarele lucrări: Volker Pfeifer, *Die Geschichtsschreibung der Reichsstadt Ulm von der Reformation bis zum Untergang des Alten Reiches*, în vol. *Forschungen zur Geschichte der Stadt Ulm*, ed. Stadtarchiv Ulm, XVII, Ulm, 1981, p. 45–46; S. Katalin Németh, *Eine wiederentdeckte Reisebeschreibung. Veit Marchthaler, Ungarische Sachen*, în vol. Wilhelm Kühlmann, Anton Schindling, Wolfram Hause (ed.), *Deutschland und Ungarn in ihren Bildungs- und Wissenschaftsbeziehungen*, Wiesbaden, 2004, p. 207–218; eadem, *Veit Marchthalers Reisebeschreibung und die Ungarn-Beschreibung des deutschen Barock. Aspekte vergleichender Untersuchung*, „Ungarn-Jahrbuch”, 28, 2005–2007, p. 293–299.

⁴ Efectuată de S. Katalin Németh, care a și comparat textul editat de Zeiller cu originalul lui Marchthaler (vezi nota precedentă).

neîndoienic textul pe care Veit Marchthaler l-a oferit lui Martin Zeiller: ceea ce a reținut acesta din urmă este redat aproape în întregime, cuvânt cu cuvânt, chiar și în pasajele altfel distribuite în *Itinerarium* decât în original. De calitatea informațiilor obținute de la consilierul comunal și-a dat cu siguranță seama Zeiller, dovadă că omisiunile operate sunt minore.

Una dintre ele este însă deosebit de însemnată pentru că ilustrează în mod concret un episod din politica monopolistă a sașilor din Brașov față de Țara Românească, anume când i-au interzis lui Marchthaler în 1591 să treacă prin Bran cu o motivație, considerată de victima abuzului, cusută cu ață albă. Adevăratul motiv al acestei interdicții, își continua raționamentul același voiajor, a fost de a-l împiedica pe emisarul unei mari case de comerț din sudul Germaniei să sondeze piața de dincolo de munți⁵. Aprehensiunea autorităților brașovene era cât se poate de întemeiată: descrierea drumurilor și a popasurilor, a fluxurilor comerciale din Țara Românească, împreună cu evaluările care le însoțesc, îl arată pe Veit Marchthaler un expert în chestiuni comerciale, dornic, atunci când a fost oprit, doar să-și actualizeze și să-și completeze cunoștințele despre negoțul din principatul muntean, pe care le dobândise cu alte prilejuri, când a străbătut țara în lung și în lat. Este de presupus că strângerea de informații a avut, așa cum bănuiau brașovenii, o finalitate precisă, anume să-i furnizeze patronului său din Ulm date cât mai precise și de circumstanță de natură comercială. După ce și-a îndeplinit această sarcină primordială, Veit Marchthaler a putut pune cu bunăvoință la dispoziția crudului Zeiller manuscrisul, rămas un simplu (sub)produs cultural.

Capitolul XXIX

Despre călătoriile ungurești de la Viena în Transilvania și la Constantinopol: împreună cu descrierea regatului Ungariei și a țărilor Transilvania, Țara Românească și Moldova⁶

Prima călătorie de la Viena în unele orașe ungurești și înapoi la Viena [...]

Cealaltă călătorie de la Viena prin Ungaria superioară în Transilvania [...]

La Tokaj⁷ se trece Tisa⁸ și se ajunge în satul Dorog⁹, la 14 mile, un sat sârbesc¹⁰, câmpia dimprejur fiind numită Pusta Dorogului¹¹. Este închinat.

⁵ [...] *ich werde vom König[-] und Statrichter zu Crona als teitschen feinden wider durch eine einsperrung zurück gefordert, den sie mir zuuerstehen gaben, wie inen gleich zurselben stundt ein stark Decret vor Irem Fürsten zukommen, sie keine frembde hinein in die Wallachey verreisen lassen noch passieren sollten, welches ich gleich geschehen lassen müssen. Halte vol dafür mehr der Vhrsachen beschehen sey, damit ich nicht sehen solle wie die teitsche Wharen darinnen gelten unnd verhandelt werden* (S. Katalin Németh, *Veit Marchthalers Reisebeschreibung* ..., p. 299).

⁶ Traducerea s-a făcut după textul german al ediției citate mai sus în nota 2, p. 574 575, 579, 584–590.

⁷ Tokey, în Ungaria.

⁸ Teissa.

⁹ Dorogh. Hajdúdorog, în Ungaria.

¹⁰ Razisch Dorff.

¹¹ Doroghi Puszta.

Satul Bösörmény¹², la două mile, este un sat mare, închinat, aparținător Băthoreștilor¹³.

Orașul Debrețin¹⁴, la două mile. Cine nu cutează să călătorească pe acest drum nesigur din cauza turcilor, a husarilor și a tâlharilor care cutreieră [pe aici] poate să meargă de la Tokaj la Kálló¹⁵ (cu o garnizoană puternică) și mai departe la Debrețin. Aici este numai câmpie netedă și de-a lungul drumului pe o lățime de 12–16 mile nu este nici deal, nici pădure și foarte rar se întâlnește câte un sat. Acesta este ținutul în care sunt crescute atâtea vite, încât sunt exportate anual și aprovizionează toată Germania și Veneția. Câmpia se întinde de-a lungul satelor sârbești până la Belgrad¹⁶. Haiducii păstoresc aceste vite (care stau și iarna mai mult sub cerul liber, iar fânul este împrăștiat din loc în loc pe zăpadă, ca boii să trebuiască să se miște după el și să-și încălzească încheieturile). În acele locuri sunt ținuți și mulți cai, ai căror mânji sunt mânși în Ungaria și vânduți, pentru fiecare cap turcul primind un taler. Dacă vin din Transilvania¹⁷, trebuie să se dea și principelui un taler. De obicei ajung și în a treia mână, înainte ca nemții să-i cumpere. Cei care i-au crescut îi vând negustorilor de boi, care îi mână până în câmpiile de la Győr sau de la Nové Zámky¹⁸. Aici sunt cumpărate de cei din Ungaria Superioară¹⁹, care sunt din Győr, Mosonmagyaróvár²⁰, Bratislava²¹, Trnava²² și Senec²³, care le mână până la Viena și Hustopeče²⁴, unde le vând negustorilor de boi și măcelarilor. În amintitele câmpii este lemn puțin, astfel că teracotele sunt încălzite în unele localități cu stuf, mâncarea este fiartă cu bălegar întărit, iar lemnul de construcție al caselor este adus în unele așezări de la 10 sau 12 mile. În aceste locuri se coace pâine mare, minunată. În jurul acestor cuiburi a fost odinioară inima celui mai bun ținut al Ungariei, care este acum în cea mai mare parte în puterea și sub domnia turcilor. Să revenim însă la pomenitul Debrețin, care este un oraș mare, lung și lat, unde au avut loc mai demult evenimente însemnate, care l-au făcut vestit, dar acum are multe case pustii. Nu are nici poartă a orașului, nici ziduri, ci numai în câteva locuri bârne și garduri prin care se poate trece noaptea, dar și ziua. Ei dau tribut imperialilor, ardelenilor și turcilor. Deși plătesc stăpânului locului o taxă de peste 60.000 de taleri anual, sunt zi și noapte plini de griji și în mare primejdie. Locuitorii sunt unguri, care își duc produsele în Turcia, Transilvania, Austria și Polonia. La fel ca locuitorii localităților dimprejur, sunt calvini.

¹² *Bessermim*. Hajdúböszörmény, în Ungaria.

¹³ *den Bathorischen*

¹⁴ *Döbritz*. Debrecen, în Ungaria.

¹⁵ *Calo*. Nagykálló, în Ungaria.

¹⁶ *Griechisch Weissenburg*.

¹⁷ *Siebenbürgen*.

¹⁸ *die Raaber oder Neuheußler Heiden*. Azi Győr în Ungaria și Nové Zámky în Slovacia.

¹⁹ *Oberländische*.

²⁰ *Altenburg*. Localitate în Ungaria.

²¹ *Preßburg*. Localitate în Slovacia.

²² *Tyrnau*. Localitate în Slovacia.

²³ *Wartberg*. Localitate în Slovacia.

²⁴ *Auspitz*. Localitate în Cehia.

Satul Hencida²⁵, la 4 mile, unde se află o cetate cu un pod peste o mlaștină, străjuit de soldați. Aparține Transilvaniei și este o trecătoare bună.

Satul Biharia²⁶, la două mile. Aici locuiesc mulți haiduci.

Orașul Oradea²⁷ la două mile. Există un drum mai scurt și mai sigur spre Transilvania, anume de la Prešov²⁸ spre Miskolc²⁹, Satu Mare³⁰, Jibou³¹, Vechea³² și Cluj³³, însă datorită pășunilor netede și drumurilor bune se preferă acest drum prin *Debrefin* și Oradea.

Orașul Oradea sau Oradea Mare³⁴ sau *Varadinum*, pe care ungurii îl numesc *Warad*, este cheia Transilvaniei și aparține principelui Transilvaniei. Are o circumferință mare și trei suburbii. În cetate (frumos construită, cu bastioane, înconjurată de un șanț cu apă în care sunt ținute lebede) se găsește statuia ecvestră, în mărime naturală, turnată în metal, a regelui Ladislau din Ungaria³⁵ și a Celor Trei Magi de la Răsărit. Aici au fost înmormântați regele Ladislau³⁶ și împăratul Sigismund³⁷. Înainte vreme a avut o episcopie și multe biserici și mănăstiri, care însă au fost dărâmate și înzidite în bastion. În oraș nu mai este nici o biserică, doar în cetate una dărăpănată cu două turnuri. Orașenii sunt de confesiune calvină, care au pentru predicile lor [doar] un acoperiș mare de șindrilă cât al unei șuri. Au o școală bună și un consistoriu, unde se adună anual predicatorii calvini din împrejurimi și sunt ordinați cei noi. Tot aici [în oraș] se țin trei judecătorii: a orașului, a nobilimii și a curții. Dar, unde este bună una, toate sunt bune. Locuitorii își procură cea mai mare parte a hranei din comerțul cu mărfuri nemțești și turcești, precum și din agricultură și viticultură. Șeptelul este redus. Principele Transilvaniei ține aici o garnizoană puternică pentru apărarea orașului, a cetății și a târgurilor din regiune. Orașul este locuit de mulți țigani, care au casele lor, dintre care unii își câștigă pâinea ca geambași, alții ca fierari sau ca tâlhari. Adulterul se pedepsește aici, ca la Debrefin sau în alte localități din Ungaria, cu moartea. La o milă distanță se găsește o minunată baie termală, împărțită în două, pentru bărbați și pentru femei. Deoarece însă aici nu sunt doctori, se scaldă numai pentru plăcere, dar este nesigur să te îmbăiezi, pentru că turcii îi freacă necurat³⁸ pe cei ce se îmbăiază și îi cară ca prizonieri.

²⁵ *Hencizida*. Localitate în Ungaria.

²⁶ *Biharr*. Localitate în jud. Bihor.

²⁷ *Wardein*.

²⁸ *Epries*. Oraș în Slovacia.

²⁹ *Mischlő*. Oraș în Ungaria.

³⁰ *Sackmar*. Oraș în jud. Satu Mare.

³¹ *Schybo*. Localitate în jud. Sălaj.

³² *Buda*. Localitate în jud. Cluj.

³³ *Clausenburg*.

³⁴ *Großwardein*.

³⁵ Ladislau I cel Sfânt (1077–1095).

³⁶ Vezi nota precedentă.

³⁷ Sigismund de Luxemburg (1387–1437).

³⁸ *unsauber ausreiben*.

A treia călătorie de la Oradea Mare prin cele mai de seamă localități ale Transilvaniei

Din tocmai descrisul oraș Oradea se ajunge în satul Tileagd³⁹, unde se află de asemenea o cetate, în apropierea căreia curge Crișul⁴⁰.

Satul Vadu Crișului⁴¹. De aici se merge peste un deal înalt și trebuie să traversezi de 34 de ori Crișul (care se varsă apoi în Tisa) înainte de a ajunge în satul Negreni⁴² locuit de români⁴³ foarte săraci, care trăiesc între munții reci de lângă Criș. N-au nici agricultură, nici viticultură, ci doar fân, ouă, pește, raci și altele de acest fel, pe care le vând călătorilor. Se hrănesc cu banii de botez primiți de la străini, [pentru că] este un obicei străvechi, [anume] că acela care nu a mai trecut înainte pe aici este primit în comunitate, astfel că fiecare [novice] le plătește un sfert, o jumătate sau chiar un taler. Și Ștefan Báthory, principele Transilvaniei, ajuns rege al Poloniei,⁴⁴ nu s-a sfiit să confirme cu propriul său exemplu vechiul lor obicei. Cine nu se desparte de ei prietenește este băgat în apa Crișului, pe care îl numesc Iordan⁴⁵.

Satul Bologa⁴⁶, tot românesc. Aici se oferă frasinii, pini și alți copaci, pește bun și raci mari. Puțin deasupra către sat se află cetățuia Bologa⁴⁷, unde sunt trimise documentele vamale ale celor care părăsesc [țara]. Și aceasta este o trecătoare de seamă spre Transilvania, care poate fi închisă cu puțini oameni.

Târgul Huedin⁴⁸. Acum începe iar un pământ roditor și plăcut.

Satul Izvoru Crișului⁴⁹. Aici, la un pas de drum izvorăște sub o piatră mare Crișul, care primește dincolo de Jula⁵⁰ numele de Crișul Negru și de Crișul Alb⁵¹ și se varsă la *Bekyn*⁵² în Mureș⁵³.

De aici se ajunge la un deal mare, acoperit de pietricele, unele [în formă de] frunzuliță, care pot fi de detașate unele de altele cu un cuțit. Ele sunt de mărimea unui creițar, a unei jumătăți de lețcaie⁵⁴, a zece creițari sau a unui ducat turcesc. Când sunt despicate se văd în interior [semne] ca ale scrierii turcești. Locuitorii spun despre aceste pietricele că odinioară, [când] dușmanul, care năvălise în

³⁹ *Telegd*. Localitate în jud. Bihor.

⁴⁰ *Keres oder Kreisch*.

⁴¹ *Reff*. Localitate în jud. Bihor.

⁴² *Fekketetoo*. Localitate în jud. Cluj.

⁴³ *Walachen*.

⁴⁴ Voievod al Transilvaniei (1571–1576), principe al Transilvaniei (1576–1586), rege al Poloniei și mare duce al Lituaniei (1576–1586).

⁴⁵ *Jordan*.

⁴⁶ *Sebes*. Localitate în jud. Cluj.

⁴⁷ *Schlüssel Sebeswar*.

⁴⁸ *Hunniad*. Oraș în jud. Cluj.

⁴⁹ *Körösfi*. Localitate în jud. Cluj.

⁵⁰ *Gjula*. Gyula, localitate în Ungaria.

⁵¹ *schwartz vnd weisse Kreisch*.

⁵² Bichiș?

⁵³ *Marosch*. În realitate Crișul se varsă în Tisa, nu în Mureș.

⁵⁴ *Batzen*.

Transilvania, a fost izgonit, el și-a aruncat comoara pe deal. Ardelenii, care l-au urmărit ca să i-o ia, au încărcat-o în samare, dar ea s-a prefăcut în pietre.

Dumbrava⁵⁵, [unde] se găsește usturoi bun, brânză și apă de băut proaspătă și bună.

De aici în jos [urmează] câmpia satului Gilău⁵⁶. Pe dealul din preajmă se află o cetate, care are un venit mare. În afara [localității] curge Someșul⁵⁷.

Satul Feneșul Săsesc⁵⁸. Este un târg frumos și lung, ai cărui locuitori sunt germani, ocupați cu agricultura și cu viticultura.

Orașul Cluj⁵⁹. Aici locuiesc germani și unguri, care ocupă și sfatul [orășenesc], cu toate că mulți dintre ei sunt prinși [în mrejele] arianismului⁶⁰. Aici se găsesc negustori de vază și case frumoase din piatră, ziduri [și] turnuri destul de puternice. Spre apus curge apa Someșului, peste care trece un pod de piatră. Aici se oferă vin, carne, pește, vânat cu sau fără pene, dar toate acestea sunt întrecute de frumoasa piață pentru pâine. Principele Transilvaniei ține aproape anual în jurul Crăciunului dietă⁶¹ în acest oraș, care îl întreține împreună cu întreaga sa suită trei zile [pe cheltuiala sa]. În vechea cetate se află o casă în care s-a născut Matia Corvin, rege al Ungariei⁶². [Orașul] a avut înainte vreme mari privilegii, care însă sunt acum anulate.

De aici se călătorește spre răsărit peste dealul înalt Feneș⁶³, care începe să se ridice chiar la marginea orașului. Pe el se găsesc pietre ciudate, cu desăvârșire rotunde, la fel ca ghiulelele tunurilor, care cântăresc chiar și două, trei, șase chintale pe un cântar de nouă chintale⁶⁴. De aici se ajunge la târgul Turda⁶⁵, [aflat] la două mile. Pe dealul din răsărit s-ar fi aflat cu mulți ani în urmă un oraș foarte mare⁶⁶, între ale cărui vestigii sunt tot felul de monede romane. Pe culme se află încă un portal roman. De la pietrele tăiate cubic se vede o prăpastie în stâncă, peste care se zice că ar fi sărit regele Ladislau⁶⁷ cu calul său. Pe celălalt deal spre miazănoapte este o ocnă, care dă sare multă și bună. Ea se află sub pământ și este minunată la vedere⁶⁸. Sus-numita Turda este așezată între cele două dealuri și este construită, în cea mai mare parte, cu pietrele dezgropate ale orașului antic păgân și tot aici pot fi văzute cărămizi pentru pavaj și țigle curbate pentru acoperișuri, late

⁵⁵ *Wasarhell*. Localitate în jud. Cluj.

⁵⁶ *Gjalu*. Localitate în jud. Cluj.

⁵⁷ *Somosch*.

⁵⁸ *Feniesch*. Azi Florești, jud. Cluj.

⁵⁹ *Clausenburg oder Coloswar*.

⁶⁰ *des Arianismi fähig*. În realitate este vorba de unitarieni.

⁶¹ *Landrecht*.

⁶² *Matthias Huniades König in Vngarn*. A domnit între anii 1458-1490.

⁶³ *Fenniesch*. Azi Dealul Feleacului.

⁶⁴ *auch zu 2.3.6. in 9. Centner wegen thun*. Un chintal cântărea aproximativ 60 de kg.

⁶⁵ *Dorenburg*.

⁶⁶ Orașul antic Potaissa.

⁶⁷ *König Ladislaus*. Cel mai probabil Ladislau cel Sfânt (1077-1095).

⁶⁸ Despre ocnele de la Turda, vezi raportul comisarilor imperiali (1552) în *Călători străini*, vol. II, ed. Maria Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, 1970, p. 17-24.

de două și lungi de trei șchioape. Pe lângă Turda curge Arieșul⁶⁹, al cărui nisip este bogat în aur, apa ducând cu ea și boabe de aur.

De aici se călătorește printr-o vale plăcută la Aiud⁷⁰, orașel în mijlocul căruia se află o cetate⁷¹, înconjurată de șanțuri cu apă. Locuitorii se ocupă cu viticultura, cu agricultura și cu creșterea vitelor. Nu departe curge Mureșul. În această localitate și în Turda se vorbește precumpănitor maghiara. Aici par să fie foarte înrădăcinați arienii⁷². Ici și acolo, pe ogoare și în munți se găsesc multe monede romane, pe care românii le aduc aici spre vânzare.

Alba Iulia⁷³, [aflată] la distanță de două mii mari [de Aiud]. Această localitate își trage numele de la orașul străvechi, așezat puțin mai jos lângă Mureș, [acoperit] de pământ și de praf, numit *Alba Julia*, ungurește *Feyerwar*. Cetatea are, într-adevăr, o poziție bună, dar nu este construită prea frumos, cu toate că principele Ardealului își are reședința aici și a pus în față statui frumoase, din piatră, ale consulilor și împăraților, precum și tot felul de coloane ciudate din piatră și din cărămidă arsă, aduse din orașul vechi Alba Iulia și a săpat gropi foarte adânci. Când regele Ștefan din Ungaria⁷⁴ a creștinat această țară, a pus să se zidească îndată o biserică mare și frumoasă⁷⁵, cu un altar minunat din alabastru și alte pietre [valoroase], care există și acum, în care își țin serviciul religios reformații, sau – cum mai sunt numiți – calvinii. În această biserică, în care se poate intra când vii din cetate, pot fi văzute morminte frumoase, mai ales al lui Ioan de Hunedoara⁷⁶, eminentul erou și apărător al creștinătății, aflat la un cot deasupra pământului. În părțile laterale [sunt gravate] faptele sale vitejești împotriva turcilor, iar sus sub chipul său din piatră se găsește această inscripție în latină: *Magnifico Johanni Corvino de Hunniad Reg. Hung. Gubernat. Pat. Matthiae Regis Hungariae &c.*⁷⁷. Lângă el zace fiul său Ladislau⁷⁸, care l-a înjunghiat pe contele Ulrich de Cilly⁷⁹ și a fost apoi executat din porunca regelui Ladislau⁸⁰. În corul [bisericii] este înmormântată Isabella, soția voievodului Ioan care a vrut să fie rege în Ungaria⁸¹, împreună cu fiul ei, Ioan II⁸², împotriva căruia a purtat război împăratul Ferdinand I⁸³. Nu departe de această [biserică] mare este o

⁶⁹ *Aranias*.

⁷⁰ *Emied*.

⁷¹ *Cetatea Aiudului*.

⁷² *Ariamer*. În realitate e vorba de unitarieni.

⁷³ *Weissenburg*.

⁷⁴ *König Stephanus in Vngarn*. Ștefan cel Sfânt (969–1038).

⁷⁵ Catedrala romano-catolică Sf. Mihail.

⁷⁶ *Johannis Hunniadis*. Voievod al Transilvaniei (1441–1453) și guvernator al Ungariei (1446–1453).

⁷⁷ „Magnificului Ioan Corvin de Hunedoara, guvernator al regatului Ungariei, tatăl lui Mathia, regele Ungariei et caetera”.

⁷⁸ *Ladislaus*. A fost executat în 1457.

⁷⁹ Căpitan general al Ungariei, asasinat în 1456.

⁸⁰ *Königs Ladislai*. Ladislau V Postumul (1447–1457).

⁸¹ *Isabella, des Waywoden Johannis, so König in Vngarn sein wollen*. Isabella Zápolya (+ 1559), regină a Ungariei, soția lui Ioan I Zápolya, regele Ungariei (1526–1540).

⁸² *Johannes II*. Ioan II Sigismund Zápolya, rege al Ungariei (1541–1551, 1556–1571).

⁸³ Din 1526 rege al Boemiei și Ungariei, principe al Transilvaniei (1551–1556), împărat romano-german (1556–1564).

bisericuță recent construită⁸⁴, în care se citea misa și se predica pentru principele Sigismund⁸⁵, unde a fost instalată și o orgă frumoasă⁸⁶. În ea se află un monument cât se poate de impunător, chiar regal, din alabastru și marmură albă și neagră, pe care Ștefan, regele Poloniei⁸⁷, l-a ridicat în onoarea fratelui său Cristofor Báthory, principele Transilvaniei⁸⁸, mort în anul 1581. Și cancelaria se află în afara cetății. În orașel locuiesc unguri. Peste Mureș⁸⁹ (care izvorăște din muntele care desparte Moldova⁹⁰ de Transilvania și se varsă la Seghedin⁹¹ în Tisa) este un pod frumos din lemn cu un acoperiș de șindrilă. De aici până la orașul Sebeș⁹² este o milă. Pe latinește se cheamă *Sabescus* sau *Zabesus* și este un orașel foarte vechi, înconjurat de un șanț cu apă și de ziduri. Clima este temperată și [localitatea] este socotită drept unul dintre cele șapte orașe germane.

Orașul Orăștie⁹³ pe apa Mureșului, destul de întărit, a luat locul Clujului, după ce acesta devenise arian⁹⁴, și în prezent este de asemenea socotit unul dintre orașele germane.

De aici se ajunge iarăși la munți mari și apoi la Deva⁹⁵, care este o cetate puternică aflată pe un deal înalt. De aici mai departe în munți spre Hunedoara⁹⁶, este un drum periculos. De o parte este un munte, numit muntele lui Vulcan⁹⁷, spre miazăzi strâmțul defileu al [Sântămăriei-] Orlea⁹⁸, mai jos [urmează] adâncă vale Hațeg⁹⁹, unde s-ar fi aflat demult orașul Ulpia Traiana sau Sarmizegetusa¹⁰⁰. Mai departe se ajunge prin munți la Poarta de Fier¹⁰¹, apoi peste muntele înalt și groaznic către Lugoj¹⁰² și Caransebeș¹⁰³, unde în vale este apa Timișului¹⁰⁴, al cărei capăt [dă] spre Bulgaria¹⁰⁵ și Serbia¹⁰⁶ foarte aproape de Dunăre¹⁰⁷, de unde nu prea

⁸⁴ Rege habsburg al Boemiei și Ungariei din 1525, împărat al Sfântului Imperiu Roman (1556-1564).

⁸⁵ Sigismund Báthory, principe al Transilvaniei (1581-1597, 1598-1599, 1601, 1602).

⁸⁶ Orga a fost instalată în 1590.

⁸⁷ *König Stephanus in Poln.* Ștefan Báthory, voievod (1571-1575), apoi principe al Transilvaniei (1575-1583), rege al Poloniei și mare duce al Lituaniei (1575-1586).

⁸⁸ *Christophoro Bathoreo.* Voievod al Transilvaniei (1576-1581), tatăl lui Sigismund Báthory.

⁸⁹ *Marissum oder Marosch.*

⁹⁰ *Moldau.*

⁹¹ *Segedin.*

⁹² *Mülnbach.*

⁹³ *Proß.*

⁹⁴ În realitate, unitarian.

⁹⁵ *Deua.*

⁹⁶ *Waida Hunniad.*

⁹⁷ *Mons Vulcani.* Munții Vulcan.

⁹⁸ *Orlae angustiae.*

⁹⁹ *tieffe Thal Haczagh.*

¹⁰⁰ *Vlpia Trajana oder Sarmisgethusa.*

¹⁰¹ *Eisenthor.*

¹⁰² *Lugos.*

¹⁰³ *Karansebes.*

¹⁰⁴ *Tömös.*

¹⁰⁵ *Bulgarey.*

¹⁰⁶ *Ratzenland.*

¹⁰⁷ *Thonau.*

departe este Severinul¹⁰⁸, unde împăratul Traian¹⁰⁹ a făcut un pod peste Dunăre, ale cărui vestigii se mai pot vedea încă într-o oarecare măsură. Galerele cu mărfuri turcești urcă din Marea Neagră¹¹⁰ până la Severin, aici sunt descărcate și [apoi] cărate pe cai de povară pe sus-amintitul drum prin Caransebeș, Lugoj și Orăștie în Transilvania. În Caransebeș este un mare depozit de mărfuri turcești și aici locuiesc mulți sârbi și greci. Dacă n-ar fi îngrozitorii munți înalți, care se întind până la apa Oltului¹¹¹, atunci ar fi mai scurt drumul de la Severin la Sibiu¹¹² prin Râmnic¹¹³, care se află chiar pe malul Oltului, unde este un vad, peste care se ajunge în Muntenia¹¹⁴; pe drumul lung, nu departe se găsește vestita și frumoasa mănăstire Argeș¹¹⁵, care se poate vedea încă bine față de celelalte locuri distruse. De aici se poate reveni și călători la Turnu Roșu¹¹⁶, unde se găsește o potecă îngustă, de picior [omenesc] și de cal, la mare înălțime, lângă apa Oltului. Și acest Turn Roșu, care este o casă de strajă, aparține Sibiului. De aici se ajunge prin Tâlmăciu¹¹⁷, un sat german, unde se găsesc păstrăvi minunați și alți pești, la Sibiu. Acest drum este însă atât de primejdios, încât este recomandabil [să nu îl calci și] să te înapoiezi, iar cine nu dorește să viziteze acum locurile amintite [este bine] să călătorească de-a dreptul de la Alba Iulia la Sibiu.

Sibiul¹¹⁸ este cel mai de seamă, cel mai mare și cel mai frumos dintre cele șapte orașe germane, și dintre toate orașele țării Transilvaniei. Este clădit într-o câmpie, mărginită de dealuri și de păduri, fortificat cu ziduri puternice, bastioane, șanțuri cu apă și cu alte întărituri, înzestrat cu depozite de arme și muniții, care sunt dotate complet. În jurul lui sunt numeroase iazuri și lacuri. În interior este împodobit cu clădiri frumoase, cu fântâni și este traversat de o mică și agreabilă apă curgătoare. Aerul este, dimpotrivă, nesănătos, [din care cauză] sunt mulți oameni bolnavi. Este locuit de germani, care nu le acordă nici ungușilor nici românilor dreptul de cetate. Sfatul interior este compus din douăsprezece persoane, cel exterior din o sută¹¹⁹, care toți trebuie să poarte de Crăciun, când aleg noii juzi¹²⁰, șube ungușești din blană de vulpe sau de lup, [respectiv] tunici. Și aici, pe lângă judele orașului¹²¹ și primar¹²², se află și un jude regal¹²³. Aici sunt aduse

¹⁰⁸ *Sewerin oder Sewrin*. Turnu Severin.

¹⁰⁹ *Keyser Trajanus*.

¹¹⁰ *schwarzen Meer*.

¹¹¹ *Alt*.

¹¹² *Hermanstatt*.

¹¹³ *Rebnick*. Râmnicu Vâlcea.

¹¹⁴ *Walachey*. Trecerea se făcea pe „podul de la Olt, lângă Râmnic”, pomenit în 1535 (Radu Manolescu, *Comerțul Țării Românești și Moldovei cu Brașovul (secolele XIV–XVI)*, București, 1965, p. 30).

¹¹⁵ *berühmte schöne Tempel Argusch oder Argus*.

¹¹⁶ *Rotenthurn*.

¹¹⁷ *Talmisch*. Localitate în jud. Sibiu.

¹¹⁸ *Hermanstatt, Szeben oder Cibinium*.

¹¹⁹ *Centumviratul*.

¹²⁰ *Richter*.

¹²¹ *StattRichter*.

¹²² *Burgermeister*.

¹²³ *Königs Richter*.

litigiile care nu au putut fi soluționate în celelalte orașe germane, precum Sebeș, Orăștie, Brașov¹²⁴, Mediaș¹²⁵, Sighișoara¹²⁶ și Bistrița¹²⁷. Aici se colectează și impozitele țării achitate de germani, pe care le duce judele regal și primarul la Alba Iulia. În stema orașului sunt două săbii fără teacă, îndreptate una împotriva celeilalte. Cerealele și tot felul de alte articole alimentare sunt ieftine aici. Nici vinul nu este scump, deși aici nu se cultivă [vița de vie], dar este calcaros. Apa este minunată, iar în afara orașului curge râul Cibin¹²⁸, care se varsă în Olt. Principele Transilvaniei le-a îngăduit în anul 1590 unor italieni să vină aici, le-a pus la dispoziție lână și alte lucruri trebuitoare și ei au început să facă postavuri minunate. La o milă distanță este Ocna Sibiului¹²⁹, unde există, [într-adevăr], o frumoasă ocnă.

De la Sibiu prin Țărișoara Veche¹³⁰ se ajunge la Săcădate¹³¹ și de aici peste Olt, la Cârța¹³², care amândouă sunt sate germane, și de aici la Făgăraș¹³³, care este o cetate cu șanțuri de apă, puternic fortificată – un domeniu frumos, cu mult venit, așezată pe Olt¹³⁴, cea mai mare apă în Transilvania, care izvorăște în munții dintre Moldova și Țara Secuilor¹³⁵ și se varsă în Dunăre între Severin și Nicopol¹³⁶. Între râul Olt și înalții munți ai Țării Românești se călătorește până la Șercaia¹³⁷, sat german, unde începe pădurea Codlei sau a Brașovului¹³⁸, care se întinde trei mile mari până la Codlea. Această pădure este de fagi și de stejari, minunat de frumoși și de înalți, iar aproape tot drumul prin pădure este pavat cu trunchiuri de copaci, în felul unui pod, deoarece [altfel] s-ar înainta cu greu din cauza pământului lutos. În mijlocul lui este un han rău [famat], numit *Hanul Pustnicul*¹³⁹. Brașovenii țin aici câțiva soldați pentru siguranța călătorilor. Dincolo de pădure este Codlea, sat german, mare și bogat, și, de asemenea, Feldioara¹⁴⁰; între cel dintâi și râul Olt este Țara Bârsei¹⁴¹, înconjurată de jur-împrejur de coline și de dealuri ca o coroană, după care este numită capitala ei, *Cronstatt*¹⁴². În această Țară a Bârsei se află sate germane minunate, între care [se remarcă] mai ales Râșnovul¹⁴³ cu o cetate

¹²⁴ *Cronstat.*

¹²⁵ *Medvesch.*

¹²⁶ *Scheßburg.*

¹²⁷ *Nösemi oder Neesen.*

¹²⁸ *Cibin.*

¹²⁹ *Saltzburg.* Localitate în jud. Sibiu.

¹³⁰ *Alt Ländel.* Teritoriu care cuprindea scaunele Sibiu, Nocris și Cincu.

¹³¹ *Sarkad.* Localitate în jud. Sibiu.

¹³² *Kercz.* Localitate în jud. Sibiu.

¹³³ *Foggaras.*

¹³⁴ *Aluta oder Alt.*

¹³⁵ *Zäckelland.*

¹³⁶ *Nicopoli.*

¹³⁷ *Sarkanv.* Localitate în jud. Brașov.

¹³⁸ *Zeidner oder Cronstetter Wald.* Parte componentă a Munților Perșani.

¹³⁹ *ein schlechtes Wirthshaus Herberg Einsidel genant.*

¹⁴⁰ *Mergenburg.* Localitate în jud. Brașov.

¹⁴¹ *PurtzLändlein.*

¹⁴² „Orașul Coroanei”. Brașov.

¹⁴³ *Rosenau.* Localitate în jud. Brașov.

puternică, [zidită] pe o mare înălțime, care aparține împreună cu Pasul sau Cetatea Bran¹⁴⁴ Brașovului. Acesta este pasul spre Țara Românească, prin care nu poate trece nimeni fără învoirea brașovenilor.

Brașovul¹⁴⁵, pe ungurește *Brasso*, este un orașel agreabil, fortificat destul de puternic cu ziduri, șanțuri cu apă și turnuri. În interior are case de piatră, biserici mari și o școală bună, de care aparține biblioteca orașenească (fondată de Matia Corvin, ale cărui însemnări se văd pe multe cărți). Apa este bună. Este locuit numai de germani, care știu însă să vorbească ungurește și românește. Acest oraș, la fel ca toate celelalte orașe germane din Transilvania, este luteran¹⁴⁶. Mâncarea este ieftină, dar nu au vii. Aici se face postav și mai ales cele mai frumoase cizme ungurești pentru femei din piele roșie carmin. Lângă oraș spre răsărit este un munte uriaș¹⁴⁷, pe a cărui culme se află o construcție¹⁴⁸. Spre apus are trei mari suburbii, care sunt mai mari decât orașul, între care una este locuită aproape numai de români, care au propria lor bisericuță și popi de religie ortodoxă¹⁴⁹. Pe muntele dinspre mieznoapte sunt două posturi de pază. În jurul orașului sunt grădini frumoase și câteva iazuri, iar prin oraș curge o apă, [al cărei curs] este schimbat săptămânal pentru curățirea străzilor. De aici se poate ajunge la Constantinopol¹⁵⁰ în zece zile. De aici [se merge] la Feldioara, care aparține Brașovului și este așezată pe Olt, iar mai departe la Sighișoara¹⁵¹, care este unul dintre cele șapte orașe germane; împreună cu cetatea, aflată pe o înălțime, seamănă cu orașul Buda¹⁵² și cu cetatea sa. Sub oraș curge Târnava Mare¹⁵³, pe care apă mai jos, spre miezăzi este Mediașul¹⁵⁴, de asemenea unul dintre cele șapte orașe, care, deși nu este mare, este destul de fortificat, însă plictisitor. Locuitorii săi au ogoare și vii, dar vinul nu este sănătos. De aici se ajunge peste Târnava Mare la cea Mică, unde se găsește târgul Cetatea de Baltă¹⁵⁵, locuit de germani și de unguri. Cele două râuri izvorăsc în preajma Țării Secuilor și a munților Moldovei. Apa lor este tulbure și cu debit schimbător. Se varsă în apropiere de Alba Iulia în Mureș. Între cele două râuri și puțin dincolo de ele și în împrejurimile Biertanului¹⁵⁶ este Țara Vinului¹⁵⁷, în care sunt și alte locuri cu vin. [Acesta] este însă calcaros, motiv pentru care sunt atâția oameni bolnavi în Transilvania, cât se poate de chinuți de colici.

¹⁴⁴ *Clausen oder Vestung Terz oder Terzburg.*

¹⁴⁵ *Cronstatt, Corona oder Stephanopolis.*

¹⁴⁶ *der Augspurgischen Confession zugethan.*

¹⁴⁷ Tâmpa.

¹⁴⁸ Cetatea Brașovia.

¹⁴⁹ *Syrvischer Religion.*

¹⁵⁰ *Constantinopol.*

¹⁵¹ *Schesburg oder Segeswar.*

¹⁵² *Ofen.*

¹⁵³ *grosse Kochel.*

¹⁵⁴ *Megies oder Medwesch.*

¹⁵⁵ *Kochelburg.*

¹⁵⁶ *Berthalm.* Localitate în jud. Mureș.

¹⁵⁷ *Weinland.*

Mai încolo este Târgu Mureș¹⁵⁸, după care [urmează] peste apa Mureșului Bistrița¹⁵⁹, oraș frumos între cele șapte orașe germane, puternic întărit cu ziduri, turnuri și șanțuri cu apă și destul de împodobit cu case, biserici frumoase și alte clădiri. Locuitorii de aici vorbesc, față de cei din celelalte orașe, cel mai bine nemțește. Aproape toți știu ungurește și românește. Alături [de oraș] curge râul Bistrița¹⁶⁰, iar prin interiorul lui un pârâu. De aici se poate ajunge la Gherla¹⁶¹, o cetate frumoasă și de asemenea la Baia Mare¹⁶². Aici se află acum cea mai mare mină a acestei țări și ea aparține acum [principatului] Transilvaniei. De aici se poate călători în Maramureș¹⁶³ și la Hust¹⁶⁴, care este o cetate pe o stâncă, apoi prin Ungaria în Germania.

¹⁵⁸ *Neumarckt oder Wasarhell.*

¹⁵⁹ *Nösen oder Bistricia.*

¹⁶⁰ *Bistricz.*

¹⁶¹ *Viwar.*

¹⁶² *Bania oder Ungrisch Neustättel.*

¹⁶³ *Maromarus.*

¹⁶⁴ *Huzt.* Oraș în Ucraina.

CĂPITANUL DEMKOWICZ

(secolul al XVI-lea)

Relațiile Habsburgilor cu cazacii zaporojeni au primit o confirmare oficială în momentul în care împăratul Rudolf al II-lea a inițiat ambasada condusă de Erich Lassota von Steblau, care părăsea Praga în februarie 1594, pentru a se îndrepta spre ținuturile locuite de cazaci. Pentru prima dată în istoria Sfântului Imperiu roman, Casa de Austria a intenționat să folosească puterea cazacilor, din ce în ce mai prezentă la granița răsăriteană a Europei, într-o alianță anti-otomană, ce intenționa să oprească expansiunea otomană în Europa.

Situația politică și militară din ultimele decenii ale secolului al XVI-lea se dovedise a fi extrem de tensionată, în ceea ce privește pericolul otoman. Veneția pierduse Ciprul în 1570¹, dar flota creștină îi învinsese pe turci la Lepanto (1571). Angrenarea otomanilor în nesfârșitele războaie cu Persia i-a ținut pe aceștia departe de posesiunile Habsburgilor, timp de câteva decenii, dar victoria raportată în 1590 de sultanul Murad al III-lea (1574–1595) a inclus în posesiunile otomane Georgia, Azerbaidjan și alte provincii din zona Mării Caspice. Era momentul în care sultanul și-a oprit din nou atenția asupra mult disputatei zone de conflict cu Habsburgii, Ungaria transdanubiană. Războiul a început în anul 1593, dar tensiunile se acumulasera de mai mulți ani.

Puterile europene nu au răspuns propunerilor de alianță și încă odată se dovedea că solidaritatea *republicii creștine* nu mai exista, iar cruciada antiotomană era mai mult o formulă de cancelarie. Franța și Anglia aveau deja interese economice și dezvoltau strânse relații diplomatice cu Imperiul otoman, Veneția, învinsă în 1573, se mulțumea să rămână neutră, iar Spania, singură speranță reală a Habsburgilor austrieci, era angrenată în lungul război început cu Franța. Polonia, prin vocea cancelarului Jan Zamoyski, ce exprima atitudinea nobilimii, era profund ostilă Habsburgilor și angajată într-o politică de bună vecinătate cu Imperiul otoman, devenită deja tradițională². Singurul care a sărit în ajutorul lui Rudolf a fost papa Clement al VIII-lea, care l-a declarat pe împărat apărătorul creștinătății și s-a implicat personal în formarea unei alianțe anti-otomane³. Eforturile conjugate ale celor doi nu au găsit ecou decât în Transilvania, Moldova și Țara Românească. Polonia și Moscova, pe care au dorit să le implice, au păstrat o distanță precaută. În acest context o atenție specială a fost acordată cazacilor din Ucraina, care erau cunoscuți ca dușmani ai turcilor și tătarilor.

Analiza raporturilor dintre Habsburgi și cazacii zaporojeni este un capitol interesant al politicii răsăritene a Casei de Austria la sfârșitul secolului al XVI-lea. Ascensiunea cazacilor, formal supuși ai regelui Poloniei, l-a determinat pe Rudolf să îi considere ca aliați potriviți în conflictul cu otomanii.

Modul de organizare și istoria acestor corpuri armate, care scăpau rigorilor oricărei discipline exterioare, ascultând doar de proprii comandanți, a intrigat pe mulți dintre contemporani.

Numele generic de cazaci zaporojeni (inițial din regiunea Zaporoje = *de la praguri*) provine din sursele contemporane și se referă în ce mai mare parte la o populație de origine ruteană⁴. Din punct de vedere al organizării se pot distinge trei categorii deosebite, care se confundă în izvoarele

¹ Războiul veneto-otoman a început cu ocuparea insulei, de către trupele otomane, în anul 1570. Singurul oraș care a rezistat a fost capitala, Famagusta, care a capitulat în octombrie 1571.

² Almut Bues, *Die habsburgische Kandidatur für den polnischen Thron während des ersten Interregnums in Polen*, Wien, 1984, p. 31.

³ Eugen Denize, Ileana Cazan, *Marile puteri și țările române în secolele XV–XVI*, București, 2002, p. 339, 350–352

⁴ Orest Subtelny, *Ukraine: a history*, CUP Archive, 1991, p. 68–69.

occidentale, dar nu sunt unul și același lucru. Este vorba despre cazacii zaporojeni, cazacii înregistrați și bandele militare de cazaci independenți (*druzhyny*)⁵.

Cel mai puternic segment al cazacilor ucrainieni l-au format *zaporojenii* grupați într-o *frăție* militară, în care intrau mai ales războinici necăsătoriți. Această comunitate de frontieră și-a stabilit în timp un loc de adunare, o tabără militară permanentă, numită *sici*⁶. Acest tip de așezare a impus reguli de organizare proprii, un comandament, un cod de reguli și de obiceiuri. Locația taberei a fost în zonele cele mai sigure și ușor de apărat, în regiunea sălbatică, în aval de cataractele Niprului, care era greu accesibilă și de pe uscat și de pe apă. Prima mențiune a *Siciului* apare în anii 1550, în legătură cu numele principelui Dimitri Wiszniowieski El a construit, în 1552, fortăreața de pe insula Khortytsia/Chortycka (pe Nipru) unde a cantonat în permanență un regiment de cazaci (până în anul 1593)

În cursul secolului al XVI-lea *Siciul* s-a mutat de pe o insula pe alta a Niprului. Între 1574–1583 pe insula Tomakivka/Tomakovska⁷ funcționa încă o tabără militară, iar în 1594 Erich Lassota l-a găsit pe insula Bazavuk/Bazawluk, nu departe de Tomakivka⁸.

Deși din 1569, teoretic, teritoriul cazacilor zaporojeni aparținea coroanei polone, aceștia nu au recunoscut nici o autoritate guvernamentală. Raidurile permanente în teritoriul tătarăsc, dar și în Moldova, au lezat nu odată interesele de politică externă ale Poloniei. Implicarea zaporojenilor în alianța anti-otomană, preconizată de papalitate și de împărat, după 1590, în contradicție cu linia de expectativă păstrată de regele Sigismund al III-lea, a întărit părerea că *siciul* căzăcesc era o comunitate politică de sine stătătoare, mai ales când, în urma revoltei din 1592, Seimul i-a numit pe cazaci „dușmanii statului”⁹, condiție în care puteau fi judecați de orice instanță poloneză, de la instanțele sătești la cea regală..

Cea mai amplă prezentare contemporană a evenimentelor, referitoare la relațiile Habsburgilor cu cazacii zaporojeni, a fost făcută de Erich Lassota von Steblau, în jurnalul său de călătorie. La data de 24 iunie 1594 emisarul Casei de Austria dădea cea mai bună justificare a acestor relații. El spunea „Motivul pentru care nu vreau să rup relațiile cu cazacii și chiar, dimpotrivă, consider că este foarte folositor să îi păstrăm în serviciul Majestății Sale imperiale sunt acestea: Primul, eu cred că războiul care a început cu turcii va dura mai mult decât un an sau doi. De aceea, nu ar fi înțelept să respingi asemenea bărbați viteji, care din tinerete sunt antrenați în treburile războiului și au cunoștințe atât de bune despre dușmanii lor, turcii și tătarii, dar și pentru că în Polonia vor urma, probabil, mari schimbări în viitorul apropiat. Eu consider ca fiind de cea mai mare importanță să îi păstrăm pe acești bărbați ca pe niște prieteni, pentru că ei au mare influență nu doar în toată Ucraina (ceea ce înseamnă Volynia și Podolia), ci sunt priviți cu atenție și în toată Polonia”¹⁰.

Explicația lui Lassota este cum nu se poate mai clară și mai adevărată. În fața unui război, pe care nu îl dorise și care nu părea a fi ușor de purtat, Rudolf a căutat aliați oriunde putea găsi un ajutor gata să lupte cu turcii, diminuând astfel forța de atac a armatei otomane la Dunăre și în Europa centrală. Așa s-a îndreptat pe rând către cazaci (1594), către Transilvania și către domnii români

⁵ Lubomyr Wynar, *Habsburgs and Zaporozhian Cosaks. The Diary of Eric Lassotha von Steblau – 1594*, Colorado, Littleton, 1975, p. 30. Vezi și Günter Stökl, *Die Entstehung des Kossakentums*, München, 1953, p. 143–178. Wladyslaw A. Serczyk, *Na delegacji Ukrainy. Dzieje Kozaczyzny do 1648r.*, Cracovia, 1984, p. 115–117. *Siciul* este în același timp centru administrativ și tabără militară, periodică, construită în așa fel încât să fie mutat ușor la nevoie. De regulă s-au folosit insulele de pe Nipru, unde se ridicau fortificații ușoare din palisade de lemn, înconjurate cu șanțuri și pereți de lemn, întărit cu pământ. Acestea deveneau adevărate ziduri de 4 m înălțime (în insula Chortycka). În centrul *siciului* se afla reședința hatmanului, o piață unde se ținea întrunirea sfatului războinicilor, depozite, arsenalul, dar și camere pentru oaspeți.

⁶ O. Subtelny, *op.cit.*, p. 72. *Zaporiz'ka Sici*, numele vine de la verbul (*sikti*) „a tăia”, cu sensul de a tăia pădurea pentru ridicarea unei tabere, sau de a tăia copaci pentru construirea unei fortificații. Vezi și Leszek Podhorodescki, *Sicz Zaporoska*, Varșovia, 1970.

⁷ Aflată la 30 km sud-vest de vărsarea în Nipru a râurilor Czartomlik, Podpolny și Skarbny.

⁸ *Tagebuch des Erich Lassota von Steblau*, ed. Reinhold Shottin, Halle, 1866, p. 208–210.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Ibidem*, p. 218.

(1595)¹¹. Aluzia finală din textul lui Lassota mai lasă deschisă și o altă interpretare pentru demersul lui Rudolf, anume speranța unei noi abdicări de la tronul Poloniei, de data aceasta cel așteptat să plece fiind Sigismund al III-lea (1587–1632). Dincolo de această speranță, orice implicare a zaporojenilor în lupta cu turcii ar fi rupt armonia polono-otomană, care oricum nemulțumea toate forțele implicate în vreau fel în frontul antiotoman¹², de la împărat și Sfântul Scaun, la țările române vecine.

Încercarea lui Rudolf al II-lea de a convinge Polonia (în 1593) să se alăture coaliției antiotomane a fost un eșec. Emisarul Casei de Austria, dr. Johann Wacker, în ciuda reputației sale de diplomat abil, nu a reușit să îl convingă pe cancelarul Jan Zamoyski de necesitatea abandonării bunelor relații cu Imperiul otoman și de înregimentarea armatei polone în tabăra Habsburgilor¹³.

În timpul misiunii din 1593, ambasadorul Wacker a aflat în scurt timp de marea antipatie pe care cancelarul o nutrea față de cazaci și de atitudinea profund negativă față de orice confruntare cu turcii. În felul acesta a apărut necesitatea de a-i atrage pe cazacii zaporojeni în serviciul împăratului, ceea ce asigura, deopotrivă, deschiderea unui front paralel, ca și asigurarea unui curent pro-habsburgic în regatul polon¹⁴.

O altă forță interesată în a-i face pe cazacii zaporojeni vârful de lance al armatei *cruciate* în Europa Central-Răsăriteană a fost și papalitatea. Clement al VIII-lea fusese deja solicitat, cu un deceniu în urmă – în 1583 – într-un proiect de alianță antiotomană, inițiat tocmai de cazaci¹⁵. Proiectul nu a fost luat în seamă, dar în 1593 el a revenit în atenție, când Habsburgii, mizând și pe ajutorul financiar al Curiei papale, au considerat ca ar putea să facă față atacului otoman punând în prima linie Transilvania, Moldova, Țara Românească și pe cazaci¹⁶. În paralel Clement al VIII-lea încerca să reia legăturile cu îndepărtata Persie, dușman de temut al turcilor. Primul demers diplomatic a fost făcut de către nuniul papal Alexandru Komulović, trimis la cazacii zaporojeni, în Transilvania, în Polonia și la Moscova¹⁷. În plus Komulović a primit scrisori de recomandare pentru cardinalul Andrei Báthory, pentru domnul Moldovei, Aron Vodă, pentru Mihai Viteazul și pentru hatmanul cazacilor.

La sfârșitul anului 1593 și în ianuarie 1594 la Praga au avut loc negocieri secrete între reprezentanții împăratului și aventurierul Stanislas Chlopicki, un mic nobil din regiunea Przemysl, care s-a dat drept căpitan cazac și împuternicit al acestora. A declarat în fața împăratului că zaporojenii sunt oameni liberi, care singuri își aleg conducătorul. Iar numărul armatei cazacilor se ridica la 8–10.000 de oameni. El a promis împăratului organizarea unei campanii de diversiune în țările române și mai departe peste Dunăre, până la Adrianopol (Edirne). Această campanie i-ar fi obligat pe turci să își disperseze forțele de pe frontul din Ungaria, ceea ce ar fi fost benefic pentru armata imperială. Acesta, însoțit de un evreu, numit Moise, s-a prezentat ca fiind emisar al cazacilor zaporojeni¹⁸. El promitea ajutorul militar a 10.000 de oameni, care aveau să îi împiedice pe tătari să facă joncțiunea cu armata otomană și să atace Ungaria. Pentru acest ajutor cerea însă 8.000 de ducați¹⁹. Pentru a perfecta alianța și pentru a remite ajutorul financiar hotărât, Erich Lassota a fost trimis către *sici*-ul zaporojean²⁰. Când emisarul Habsburgilor a ajuns la destinație, la data de 9 iunie, a aflat că hatmanul Bogdan Mikoszyński era angajat pe mare, cu 50 de nave și 1.300 de oameni, în lupta împotriva tătarilor, lângă Ocekov, că trupele pe care le-ar fi putut aduna nu depășeau 3 000 de

¹¹ *Vertrag und Bündnuss zwischen der Römischen Kay. May. Rudolpho II. Und dem Fürsten in Siebenbürgen, so sich mit einander auff gewisse Condition und Artikel vergleichen wieder der Erbfeinde Christliches Namens und Geblüts – den Turckischen Sultan – ...* Ursel, 1595.

¹² J. Mačurek, *Zápas Polska Habsburku o pristup k Cernemu Mori na sklonku 16. stol.*, Prague, 1931, p. 148–149.

¹³ Haus-Hof und Staatsarchiv-Wien, *loc. cit.*, W 83, f. 690–694v.

¹⁴ L. Wymar, *op. cit.*, p. 35.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ A. Veress, *Relationes apostolicorum in Transilvaniam missorum a Clemente VIII*, Budapest, 1909, p. 35–49.

¹⁷ Ștefan Andreescu, *Relațiile dintre Habsburgi și Rusia: misiunea lui Nicolae Warkotsch la Moscova (1593)*, în *Restitutio Daciae*, III, Ed. Albatros, București, 1997, p. 37.

¹⁸ *Tagebuch des Erich Lassota*, p. 217 și urm.

¹⁹ Wladyslav A. Serczyk, *op. cit.*, 122–124.

²⁰ *Ibidem*, p. 124.

oameni, dar și pentru aceștia le lipseau caii²¹. Toate aceste informații trimise de Lassota și evoluția evenimentelor în anul 1594, după ce Sigismund Báthory și Mihai Viteazul s-au alăturat taberei antiotomane, au demonstrat Habsburgilor că Moldova putea fi un aliat important, ce trebuia adus în coaliție, iar acțiunea cazacilor ar fi fost binevenită.

În vara anului 1594 trupe de cazaci au plecat să atace kazaua Giurgiu, dar ținta fiind prea îndepărtată, aceștia s-au oprit în apropiere de Tighina, atacând târgul *Iurghiov*²².

Un alt atac s-a îndreptat direct spre Moldova, în octombrie 1594²³, a produs pagube însemnate, iar domnul, retras la granița transilvană, a fost obligat să își asume opțiunile de politică externă. La 16 august 1594, emisarul lui Rudolf al II-lea, Giovanni de Marini Poli, era trimis la Praga cu un răspuns binevoitor din partea domnului Moldovei. Acesta accepta condițiile actului de „confederație” și își manifesta disponibilitatea de a oferi ajutor militar, când ar fi fost solicitat de către generalii împăratului²⁴. Cu toate acestea prestarea jurământului a întârziat până în luna octombrie²⁵. Cazacii, purtând două stindarde imperiale, au năvălit în Moldova, cu o armată de 12.000 de oameni, împărțită în 40 de regimente, conduse de polcovnicul Semen Nalewajko²⁶ și *hatmanul* Hrihorii Loboda²⁷. Era cea mai mare armată de cazaci care intrase până atunci în Moldova. Cazacii trecuseră Nistrul pe la Soroca și au mers spre sud-vest, către Țuțora, pe Prut. Asaltul și incendierea Țuțorei, l-au forțat pe Aron Vodă să se retragă spre Iași. Cazacii lui Loboda și Nalewajko au urmărit pe domn și au ocupat capitala țării²⁸. Evenimentul este consemnat de Grigore Ureche în titlul ultimului capitol, pe care de altfel nu l-a mai scris. El spune: „Cându au venitu Lobodă cu oaste căzăcescă și au gonitu pe Aron vodă den scaun și au arsu târgul Iasii v leato 7103 (1594)”. Aron Vodă a reușit să scape cu o mică unitate de luptă și s-a adăpostit la granița transilvană. De aici el îi scria îngrijorat lui Sigismund Báthory: „Măria Ta m-ai tot îndemnat să nu mă tem de Leși, că iată acum m-au alungat și din scaun, apoi mi-au răscolit țara și au pustiit-o. Nu știu care este pricina aceluia lucru, de aceea aștept de la Măria Ta, vezi Măria Ta ce îmi poruncești, la ce trebuie să mă țin. Că am auzit că Cazacii s-au dus înapoi”²⁹.

Rezultatul campaniei a fost devastator pentru Moldova. A fost capturată cea mai mare parte a artileriei, au fost ocupați și jefuiți Iașii și Bârladul, au fost capturați 4.000 de cai³⁰ după care cazacii s-au retras dincolo de graniță, după cum spune și domnul în scrisoare amintită.

²¹ *Tagesbuch des Erich Lassota*, p. 215–217.

²² Identificat de Ștefan Andreescu ca fiind *Iurghici-Kerman*, o barbacană a Cetății Albe (*Din istoria mării Negre*, Ed. Enciclopedică, București, 2001, p. 123–124), dar considerat de către A. Pippidi a fi Orhei, tocmai pentru că există specificația că *târgul a fost ars și jefuit trei zile* (fiind zi de bălci).

²³ A. Pippidi (*Cazacii navigatori. Moldova și Marea Neagră la începutul secolului al XVII-lea*, în vol. *Marea Neagră. Puteri maritime, puteri terestre (sec. XIII–XVIII)*, Institutul Cultural Român, București, 2006, p. 271) consideră că atacul a avut loc în februarie 1595, dar cronologia evenimentelor și corespondența domnului moldav, ca și cea a emisarilor imperiali se referă la o campanie a cazacilor în octombrie 1594, după care Aron Vodă a prestat jurământul de vasalitate față de Rudolf al II-lea, prin solul său trimis la Praga în acest scop, sol care se întorcea în Moldova la data de 25 octombrie 1594 (Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. IV, București, 1932, p. 142).

²⁴ A. Veress, *op. cit.*, p. 95–97.

²⁵ „L'ambasciatore moldavo si è partito di questa corte con ultima conclusion della summissione a questa Maestà e di unirsi alla Guerra predetta”. Scrisoarea din 25 octombrie 1594, trimisă de agentul diplomatic Francesco Lenzioni, marelui duce de Toscana (A. Veress, *op. cit.*, p. 142).

²⁶ Mic nobil din Husiatyń, care s-a alăturat cazacilor din cauza conflictelor pe care familia sa le-a avut cu magnatul de graniță Marcin Kalinowski.

²⁷ A. Pippidi consideră că sub acest nume se afla un român, Grigorie Lobodă (*op. cit.*, p. 271). De altfel Grigore Ureche chiar așa îl numește în textul *Letopisețului (Letopisețul Țării Moldovei)*, ed. critică îngrijită de P.P. Panaitescu, București, 1955, p. 210)

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ Andrei Veress, *op. cit.*, scrisoarea lui Aron Vodă către Sigismund Báthory, din 31 octombrie 1594, p. 143.

³⁰ Władysław A. Serczyk, *op. cit.*, p. 125–126.

Ca urmare, Aron Vodă s-a înrolat în tabăra creștină și a finalizat tratativele începute în august 1594³¹. În urma invaziei căzăcești domnul Moldovei a protestat la curtea lui Rudolf împotriva atacului neprovocat, subliniind că acele trupele se aflaseră sub stindarde imperiale³², dar forțat de conjunctura politică și militară, a acceptat situația. Conform textului căpitanului Demkowicz la care ne vom referi mai jos, la 1 noiembrie 1594 se întorcea la Iași ambasadorul moldav, care aducea diploma imperială. Ca urmare, trupele căzăcești au fost chemate să facă joncțiunea pentru a porni împotriva turcilor³³.

Acesta este momentul la care face referire relatarea căpitanului Demkowicz, din 3 martie 1595, care este reprodusă mai jos. Pe lângă informarea cu privire la relațiile lui Aron Vodă cu împăratul Rudolf al II-lea, sunt de reținut datele referitoare la capacitatea militară a Moldovei, care putea trimite la luptă 14.000 de oameni și mai ales cele referitoare la existența ambarcațiunilor ușoare în apropiere de Chilia, de asemenea importante, dacă s-ar fi alăturat celor ale cazacilor zaporojeni, deja temuți în Marea Neagră³⁴. Solul cazac aflase și de acțiunea lui Mihai Viteazul din toamna anului 1594, dar informațiile sunt doar parțial corecte. El pomenește și de un emisar al domnului muntean, care oferea bani cazacilor pentru a-i determina să se alăture trupelor moldave, spre a face joncțiunea cu cele ale lui Mihai. Interesantă este mențiunea omorării creștinilor din Istanbul, care ar putea fi însă legată de evenimentele mai vechi, din anul 1589, când 600 de „câini creștini” fuseseră decapitați de Sinan Pașa³⁵.

[O relatare a căpitanului Zaporojan Demkowicz³⁶]

Am fost trimis de cazaci la domnul Moldovei³⁷ ca să văd jurământul depus de Înălțimea Sa, domnul, în prezența mea, împreună cu membrii Divanului, clerici și mireni, dar și cu preoții și cu hatmanul³⁸, în semn că l-a abandonat definitiv pe împăratul turc și că se supune împăratului creștin. De dragul întregului adevăr, el ne-a arătat privilegiul pe care Majestatea sa împăratul i l-a acordat la Bratislava³⁹, pe 1 noiembrie⁴⁰ și care dovedește că el <împăratul> l-a luat sub protecția sa și i-a promis că îl va apăra în veci. El ne-a arătat și o scrisoare atașată, a împăratului, din care reieșea că el <domnul> ar fi putut încheia o alianță cu cazacii. Acesta i-a măcelărit pe toți turcii din țara sa și le-a dat bunurile ungarilor⁴¹ și a ordonat ca

³¹ În luna august 1594, Giovanni de Marini Poli perfectă la Iași tratatul de alianță între Aron Vodă și Rudolf al II-lea. Ceea ce nu a împiedicat oștile căzăcești să intre în Moldova în octombrie 1594, domnul fiind considerat tot un aliat nesigur, a cărui loialitate trebuia obținută prin forță.

³² L. Wynar, *op. cit.*, p. 43.

³³ Ștefan Andreescu, *Restitutio Daciae...*, p. 58.

³⁴ A. Pippidi, *op. cit.*, p. 273–276.

³⁵ Il. Cazan, E. Denize, *op. cit.*, p. 38.

³⁶ Scrisoarea a fost publicată prima dată de P.A. Kulish, *Istoria Vossoedynenia Rusy*; Sankt Petersburg, 1874, vol. 2, p. 429–431 și reprodusă, într-o traducere engleză, în lucrarea editată de Lubomyr R. Wynar, *Habsburgs and Zaporozhian Cossacks. The diary of Erich Lassota von Steblau, 1594*, Littleton, Colorado, 1975, traducere pe care am folosit-o în textul de față, p. 126–127.

³⁷ În text *Hospodar*. Este vorba despre Aron Vodă.

³⁸ Se referă la Ștefan Răzvan.

³⁹ *Pressburg*.

⁴⁰ 1594.

⁴¹ Probabil trupelor trimise spre ajutor de către Sigismund Báthory.

solul sultanului turc, care era în drum spre Dieta Majestății Sale Regale⁴² să fie executat în prezența noastră. Pe toate steagurile sale a pus steme ale împăratului creștin⁴³ și cruci. Ca semn al disprețului a lăsat corpul turcului executat să zacă în piață.

În timp ce eram acolo, Sigismund, principele Transilvaniei, i-a trimis, ca întăriri, 4000 de unguri, pedestrași și 1000 de călăreți. Aceste trupe sunt sub comanda căpitanului Istvan. Armata înălțimii sale, domnul, care numără 14.000 de oameni, <sub comanda> hatmanului Răzvan, este staționată la Lăpușna. Există un mare număr de ambarcațiuni în vecinătatea Chilieii. Câteva mii de tătari, după ce s-au despărțit de Hoardă, au stat câțva timp la Odesa⁴⁴ și acum se află la Ciubărciu⁴⁵, mai sus de Cetatea Albă⁴⁶. Cu ei se află și câțiva tătari din Dobrogea, deși nu sunt prea mulți dintre aceștia. Toți spun, după informații demne de încredere primite de domn, că în vecinătatea Cetății Albe sunt numai 9.000 <de tătari>. Aceștia au vrut să prade Moldova, dar înțelegerea noastră cu domnul și armata care staționa la Lăpușna i-a alungat. Noi înșine am fost afară <pe câmp>. În rest, Mare Hatman⁴⁷, vei afla de la pan Korczewski personal, cum este, ce intenționăm să facem, în ce direcție vom porni, și ce am hotărât, de îndată ce primim permisiunea Înălțimii Sale Regale și a Luminăției Tale.

Domnul are spioni peste tot, în locuri dinafară, chiar la Constantinopol. Cât am stat aici, a sosit un spion de la Constantinopol care a confirmat că, începând din 12 noiembrie, intrarea și ieșirea din Constantinopol a fost interzisă timp de trei zile. În aceste zile creștinii au fost măcelăriți. După aceea, Acemi Oghlani⁴⁸, fiindu-le milă de creștini, s-au arucat ei înșiși asupra turcilor și s-au măcelărit între ei timp de o zi întreagă. <În cele din urmă> Acemi Oghlani au fost îmblânziți doar prin mijlocirea darurilor. La Provadia⁴⁹, domnul Țării Românești, cu ajutorul lui

⁴² În drum spre Polonia.

⁴³ În text *Tsar*.

⁴⁴ Kochubei.

⁴⁵ Azi Ciubărciu, în Republica Moldova, *Chuburchu*.

⁴⁶ *Akerman*, în Ucraina.

⁴⁷ În acel moment era mare hatman tot Hrihorii (Grigore) Loboda (1593-1595). În cursul anului 1595 Nalewajko, care dorise de la început să preia conducerea cazacilor, se autointitulează *mare hatman* și, atrăgându-și de partea sa cazacii săraci, pornește o revoltă împotriva polonilor. Într-o primă fază, Loboda se alătură revoltei, dar lupta dintre cei doi hatmani nu se stinge, dimpotrivă se acutizează, iar Loboda a sfârșit asasinat chiar de tovarășii săi, care l-au acuzat că ține partea polonilor. Nalewajko nu s-a bucurat mult timp de victoria sa, pentru că a fost prins și decapitat la Varșovia, la 21 aprilie 1597. Surse contemporane vorbesc despre un supliciu inimaginabil (încoronat cu o coroană de fier încins în foc, apoi fiert într-un cazan de cupru), dar nu există dovezi clare ale acestui martiriu.

⁴⁸ *Acem-i oğlan* („inerii neexperimentați”) reprezentau efectivele militare formate din adolescenți și tineri (până la 24 de ani), care trecuseră de prima perioadă de pregătire, necesară pentru a intra în trupele de ieniceri. Aceștia nu părăseau niciodată capitala și nu făceau încă parte din armată, dar erau folosiți la diverse lucrări publice și la acțiuni polițienești.

⁴⁹ Referindu-se la acțiunea lui Mihai Viteazul, din toamna anului 1594, când a închis și omorât pe toți negustorii și creditorii din Imperiul otoman care își reclamau datoriile la curtea domnului, căpitanul pare a face o confuzie între începutul și sfârșitul companiei lui Mihai Viteazul. Acesta, în octombrie 1594, i-a adunat pe creditorii într-o mănăstire din București și uciderea acestora a fost și

Dumnezeu, a omorât câteva mii de turci. Câteva sute s-au închis într-o mănăstire, dar, oricum, i-a omorât pe toți. Acum a trimis un sol la noi, promițându-ne bani, doar dacă ne-am uni cu domnul moldav și, împreună cu el ne-am deplasa mai jos de Lăpușna. Solul pe care l-am trimis în Transilvania nu s-a întors. Imediat după sosirea sa, mă voi grăbi să o informez pe Luminăția Voastră, Mare hatman, și întreaga adunare⁵⁰ și cu ce vești s-a întors.

Bar, 3 februarie, 1595.

începutul campaniei în sudul Dunării, în timpul căreia a ajuns până în localitatea Provadia, azi în estul Bulgariei, în *ohytina* Varna.

⁵⁰ În text *rada*.

RELAȚIE ANONIMĂ POLONĂ DESPRE CUCERIREA TRANSILVANIEI (1599–1600)

Relația polonă de mai jos, păstrată într-un manuscris miscelaneu de la Arhivele Statului din Toruń, a fost publicată de Ilie Corfus, împreună cu traducerea ei în limba română, în anul 1970¹. Ea ar fi trebuit să-și găsească locul în cel de-al IV-lea volum al seriei de *Călători*, tipărit doi ani mai târziu. Nu s-a întâmplat, însă, așa.

Explicația pare să se găsească într-un adaos, pus între paranteze drepte, la nota introductivă a unui alt text, descoperit tot de Ilie Corfus. Acolo se arată că textul comunicat de Corfus autorilor volumului III din *Călători*, încă înainte ca el însuși să-l publice, nu a putut fi reprodus în întregime, ci pe alocuri a fost rezumat din lipsă de spațiu²... Probabil că acest fapt a cauzat nemulțumirea lui Ilie Corfus, care nu a mai vrut ulterior să colaboreze.

Narațiunea cu privire la cucerirea Transilvaniei de către Mihai Viteazul nu are dată și este anonimă. Formal este vorba de o scrisoare, care descrie pe larg împrejurările din 1599 și, în primul rând, bătălia de la Șelimbăr (18/28 octombrie) și moartea tragică a cardinalului Andrei Báthory. Faptul că, spre sfârșit, se amintește într-o frază că „celor scăpați din luptă li s-au luat, cu mijloace diferite, viața, averile și libertățile și nici până acum [Mihai] n-a pus capăt acestui rău” (subl. Șt. A.) dovedește fără nici o îndoială că scrisoarea a fost alcătuită în răstimpul noiembrie 1599 – august 1600.

Cât privește autorul, se poate încerca o ipoteză. Printre amănuntele noi ce se găsesc în această relație polonă sunt și listele extrem de precise cu numele căpeteniilor mercenarilor poloni din slujba lui Andrei Báthory sau Mihai Viteazul. Un asemenea detașament, venit din ținuturile imperiale, și-a oferit serviciile mai întâi cardinalului-principe, pentru ca apoi să treacă „cu forța” în Țara Românească. Or, ni se spune că Andrei Báthory „cu toate că în acea vreme n-avea nevoie de soldați străini” i-a primit pe aceștia „cu bunăvoință și le-a promis prin trimisul și curteanul său, Komorowski, bani de soldă” (subl. Șt.A.). Chiar dacă la persoana a treia, mențiunea aceasta pare a-l indica, după părerea mea, pe însuși autorul scrisorii. Poziția de „curtean” a lui Komorowski este de natură să lămurească îndeajuns de bine atitudinea net favorabilă a narațiunii față de Andrei Báthory.

Analiza textului de mai jos a fost efectuată de Ilie Corfus. Față de alte relatări ale participanților la lupta de la Șelimbăr, între care „primul loc îl ocupă mercenarii poloni, aflați în ambele tabere”, sublinia Corfus, „nici una din relațiile polone publicate până acum nu sintetizează ... atâtea informații” ca aceasta. Sunt, de asemenea, o serie de amănunte, precum rolul jucat de episcopul Germanico Malaspina în ajunul și în timpul cuceririi Transilvaniei, care nu se întâlnesc în celelalte rapoarte polone contemporane, dar se găsesc în alte izvoare diplomatice și cronici. Ca să nu mai pomenim de datele și precizările noi, bineînțeles atent trecute în revistă tot de Corfus³.

¹ Ilie Corfus, *Cucerirea Transilvaniei de către Mihai Viteazul după o relație polonă contemporană*, în „Romanoslavica”, XVII, 1970, p. 555–569.

² Vezi *Călători străini*, III, Ed. Științifică, București, 1971, p. 642.

³ Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 555–557.

Nu este o taină pentru domnia ta, domnul meu milostiv, că, din cauza unor cetățeni transilvani, oameni neastâmpărați, între Sigismund, principele Transilvaniei, și alți frați ai aceleiași familii a domniilor lor domnilor Báthory, s-a născut o oarecare neînțelegere. Din care, văzând eminența sa părintele cardinal [Andrei Báthory] nu numai căderea familiei sale, ci și ruina și distrugerea patriei, spre care tindeau oamenii doritori de lucruri noi prin schimbarea statelor de acolo, s-a străduit mereu nu numai să salveze pe principele Sigismund, fratele său, și familia, ci să mențină și patria amenințată de primejdii în cea mai deplină siguranță și în libertățile ei, fapt pe care nu-l putea duce la capăt fără prezența sa acolo. Pentru ca această neînțelegere între domniile lor să fie aplanată, el a adus la cunoștința măriei sale regelui și a unor senatori poloni de ambele stări că pleacă pentru un oarecare scurt timp în Transilvania. Măria Sa regele și unii domni senatori ce se aflau în acest timp pe lângă Măria Sa regele, fiind de acord, el a plecat, în ziua de 20 ianuarie 1599⁵, numai cu câteva persoane, din Miechów în țara Transilvaniei, unde întâlnindu-se cu principele Sigismund și uitând de toate dușmăniile dintre ei, s-au angajat în comun să întărească patria comună, liniștea acesteia și a familiei lor.

În acest timp a fost convocată de principele Sigismund, în orașul Mediaș, pentru ziua de 23 februarie 1599, dieta generală a acelei țări, la care principele a adus cu sine pe eminența sa părintele cardinal. Dar eminența sa părintele cardinal, sătul de aplanarea atâtor certuri și dușmăniile interne, care atrăgeau și primejdia asupra patriei, s-a grăbit cât mai repede spre Polonia. *A învins însă convingerea principelui, a învins și iubirea de patrie pentru a ști și vindeca împreună cu fratele său, principele, pericolele iminente pentru destinul întregii republici.* Ce fel de primejdii se ridicau în acest timp asupra acestei țări din partea turcului și tătarilor, era cunoscut acum tuturor. Însuși principele Sigismund, mâhnit de asemenea spaime frecvente și nevoind să le mai sufere, a insistat cu rugăminți mari pe lângă eminența sa părintele cardinal, ca, în această întâmplare comună patriei lor, să suporte sarcina comună pentru salvarea ei, indicând singur acest mod de salvare, pentru care întreaga țară a Transilvaniei a fost de acord ca să și-l ridice ca *principe* pe eminența sa părintele cardinal. Și așa eminența sa părintele cardinal *a fost ales* pretutindeni în *mod public, de către Stări, principe al Transilvaniei*, iar principele Sigismund s-a eliberat în același timp *de orice putere în Transilvania*⁶.

Cărmuirea țării astfel stabilită potrivit împrejurărilor, eminența sa părintele cardinal a înștiințat pe *principii vecini despre venirea și alegerea sa*, cu unii legând prietenie, pe alții menținându-i în vechea [prietenie]. A dat de veste și Sfântului Părinte despre toată această acțiune. La fel și Măriei Sale regelui, domnul nostru, la

⁴ Reproducem talmăcirea din polonă datorată lui Ilie Corfus, *Cucerirea Transilvaniei de către Mihai Viteazul după o relație polonă contemporană*, în „Romanoslavica”, XVII, 1970, p. 563–568.

⁵ Cuvintele în italice sunt traduse din limba latină (*nota lui I. C.*).

⁶ Andrei Báthory a fost „propus și numit principe de către ordinele Transilvaniei” la 27 martie 1599 (MVCE, V, București, 1990, nr. 94, p. 178–179. Mai departe se va cita: MVCE).

care, căutând *protecție* ca *cetățean și senator*, s-a pus pe sine și provincia sa sub *tutela sa părintească*, nu ca vecin, ci ca *un recunoscător pentru foloasele obținute din partea Coroanei*. La fel a făcut [= a dat de știre] și domniilor lor domnilor senatori de ambele Stări, rugându-i stăruitor să se îngrijească atât de el, ca de unul de al lor, cât și de provincia sa, care este totdeauna pavăza acestei Coroane și a altor state creștine față de dușmanul puternic, să-l sfătuiască și să-i ocrotească viața sub aripile lor.

La asemenea schimbare, împărații creștin și turc, avându-și, datorită apropiatei vecinătăți, ochii ațintiți asupra acestei țări, își aveau oștile în apropierea hotarelor ei. Din care cauză, și eminența sa părintele cardinal, acum principe al Transilvaniei, a fost nevoit să-și țină oastea *sub arme* și țara mobilizată, gata de luptă, toată vara, fiind pregătit *pentru orice împrejurare*.

Aflând despre aceasta Sfântul Părinte, l-a trimis pe solul său, *Germanico marchiz de Malaspina*, mai întâi la împăratul creștin, apoi la eminența sa părintele cardinal, principe al Transilvaniei, pentru ca, liniștindu-i atât pe ei, cât și țara [să-i convingă] să-și întoarcă *împreună armele* împotriva dușmanului sfinteii Cruci⁷. Eminența sa părintele cardinal n-a fost împotriva voinței și poruncii Sfântului Părinte, ci s-a plecat înaintea *autorității sale supreme* și s-a supus pe el și toate aceste chestiuni *judecării* Sfântului Părinte. A prins și nădejde, pe care i-a insuflat-o același Malaspina despre împărat, cum că nici o primejdie [nu-l pândește] pe el și țara sa din partea împăratului, ci că acesta binevoiește să-i trimită astfel de podoabe și ajutor, la care se cuvine să se aștepte din partea *principelui suprem*, oferindu-se să-i restituie Baia și Oradea, iar, *în caz de schimbare a situației, căsătorie și onoruri imperiale*.

Minunat a fost aceasta pentru principe din partea împăratului, minunat și pentru împărat din partea principelui, că a voit să-și unească pentru asemenea țară *armele* cu împăratul împotriva turcului. Pentru a se putea duce aceasta la bun sfârșit, Malaspina a sfătuit pe eminența sa părintele cardinal să trimită solul său la împărat, iar armata sa, pe care o avea gata în tabără, s-o concedieze. Și fiindcă Basta, *căpitanul general al Ungariei Superioare*, stătea cu oaste mare aproape de granițele Transilvaniei, Malaspina a trimis la el ca să nu înceapă nimic împotriva țării Transilvaniei acum când intervenise un asemenea *tratat*⁸. Și astfel asigurat de Malaspina, eminența sa părintele cardinal a dat drumul oștirii sale și a trimis la împărat un sol, pe Ștefan Kakas⁹.

⁷ Germanico Malaspina, episcop de San Severo, a sosit la Alba Iulia, la curtea princiară, în seara zilei de 21 august 1599 (Veress E., *Relationes nuntiorum apostolicorum in Transsilvaniam missorum a Clemente VIII (1592–1600)*, Budapesta, 1909, nr. 257, p. 337). În răstimpul 17–19 august a făcut un popas în Cluj (*Ibidem*, nr. 256, p. 333).

⁸ În al doilea al său memoriu, din februarie 1600, Mihai Viteazul amintește la un moment dat: „Într-aceea cardinalul trimise pe Gașpar Korniș la George Basta, nu știu în ce chip și ce să facă și nu știu nici cel puțin ce uneltiră între ei, dar știu că Basta n-a venit în ziua prevăzută și nu-și ținu făgăduiala” (*Literatura română veche*, II, antologie de Dan Zamfirescu și G. Mihăilă, București, 1969, p. 50; trad de A. Decei).

⁹ În 25 octombrie 1599 nuntialul Filippo Spinelli anunța sosirea la Kutná Hora (*Gottemberg*) a lui Ștefan Kakas, secretarul cardinalului Andrei Báthory, cu oferta de a se supune împăratului Rudolf II și cu solicitarea să i se dea de soție pe arhiducesa Maria Christierna (A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, V (1596–1599), București, 1932, nr. 182, p. 265–267).

Puțin mai înainte trimisese de asemenea pe solul său, Gheorghe Ravazdi, la Mihai, voievodul Munteniei, pentru a menține relații de bună vecinătate cu el. Acesta, nu numai că s-a comportat liniștit față de principe și de țara sa, ci a depus principelui și un jurământ de credință și de supunere, ca și acela pe care promisese mai înainte în țara Transilvaniei să-l respecte și față de principele Sigismund, și a rugat ca principele să-i asigure, la *rândul său*, toată apărarea promisă, a lui și a averii sale, așa cum a avut-o și din partea principelui Sigismund¹⁰.

A trimis la Ieremia, voievodul Moldovei, pe solul său Toma Csomortanyi, prin care i-a dat de știre că ia *sub protecția sa* pe Mihai, voievodul Munteniei, așa cum o făcuse mai înainte și principele Sigismund, cerându-i lui Ieremia să nu întreprindă nimic *cu armele* împotriva lui, în cazul când între ei și între statele lor ar exista vreo *controversă*, ci mai degrabă să o supună *hotărârii principelui*, cu care lucru, chiar dacă Ieremia nu s-a mulțumit, principele n-a voit, *în virtutea tratatelor* să umilească pe Mihai¹¹.

Și-a lăsat la o parte Ieremia, voievodul Moldovei, aversiunea ce o nutrea pentru Mihai voievod, arătându-i principelui că el consideră pe Mihai ca un om nestatornic în prietenie și credință, care, nu se știe cu ce drepturi și cu ce inimă, a trimis nu demult la împăratul creștin, rugându-l pe împărat să-i dea țara Transilvaniei și țara Moldovei, căci el voiește să le ocupe *cu armele sale* și să fie cu ele *sub protecția împăratului*; de aceea principele să bage de seamă la ce trebuie să se aștepte de la o astfel de nestatornicie a lui.

Aceasta nu l-a clintit cu nimic pe principe, căci el înțelegea că Ieremia i-a scris aceasta din dușmănie față de Mihai, mai ales că și Malaspina i-a arătat că aceste lucruri sunt născocite, cu scopul de a submina bunăvoința împăratului față de eminența sa părintele cardinal, precum și apărarea promisă de principe lui Mihai.

Avea la acea vreme Mihai, voievodul muntean, până la 15000 de ostași, între care 1000 de călăreți poloni sub comanda rotmiștrilor Walawski¹², Oczeszalski, Kamieniecki, Roztopcze, Czarnecki și Kulinski. Dar acești oameni poloni, din pricina unor neplăceri pe care le-au suferit acolo în țara Munteniei de la Mihai voievod și de la oamenii săi, – că mergând însuși Mihai la gazdele lor, i-a scos afară, i-a bătut cu buzduganul și a dat pe câțiva tovarăși, printre care pe Sadurski, nobil din ținutul Lublinului, să-i taie, iar pe altul să fie jupuit de viu – nemaivoid să rabde, s-au smuls cu forța din țara lui, sfărâmându-i 700 de pedestrași, care le

¹⁰ Actele lui Mihai vodă și ale Stărilor muntene, datate în 26 iunie 1599, la Târgoviște, prin care declarau că se supun față de Andrei Báthory în aceleași condiții în care o făcuseră anterior (în 1595) față de Sigismund Báthory au fost mai de curând reeditate în MVCE, I, București, 1982, nr. 82-83.

p. 235-237. Emisarii principelui transilvan au fost Ravazdy György și Vitéz Miklós.

¹¹ Vezi scrisoarea lui Andrei Báthory către Ieremia vodă Movilă, cu data 2 august 1599 (A. Veress, *Documente*, V, nr. 162, p. 244-245): „...quoniam res nostrae cum Michaelae Vaivoda, una cum Ordinibus regni sui, ita sunt compositae, ut si quid gravius in illum moliri intellexerimus, omnibus modis illi opem feramus, copiasque belli subministremus”.

¹² Scrisoarea lui Valentin Walawski, în care descrie bătălia de la Șelimbăr (el a comandat un polc de 700 de cazaci în oastea lui Mihai), în *Călători străini*, IV, Ed. Științifică, București, 1972, p. 177-182.

opreau calea, și au venit la principe, la eminența sa părintele cardinal, oferindu-și serviciile. Pe care, eminența sa părintele cardinal, nu numai că i-a primit cu bunăvoință, ci a hotărât să le dea și soldă mai mare decât celorlalți și i-a trimis la cetatea și orașul de margine Teremia de lângă Timișoara¹³.

Tocmai în același timp, un trimis de-al lui Mihai voievod, întorcându-se în taină de la împărat, trecea prin țara Transilvaniei *fără pașaport*; a fost reținut la Dej, oraș al principelui, ca străin, pentru informarea principelui. Principele a poruncit să fie întreat ce om este și ce a făcut în țara principelui, fără știrea principelui. S-a constatat că este un trimis al lui Mihai voievod care se întorcea cu scrisori și cu bani de la împărat. Atunci s-a verificat înștiințarea și avertismentul lui Ieremia, dar Malaspina a interpretat trimiterea acestor bani în așa fel, că n-ar fi trimiși împotriva nimănuia dintre ei, ci pentru războiul cu turcii, ca, angajând oameni cu ei, să meargă peste Dunăre, „și dacă vei opri acești bani, vei fi tare vinovat față de republica creștină”. Cuvântul lui Malaspina a avut atâta greutate la principe, încât chiar atunci solul a fost lăsat liber să meargă și cu banii și cu scrisorile spre hotarele Munteniei¹⁴, pe care Mihai, având acum oameni, le-a primit și a dat de știre principelui că s-a pregătit să treacă cu acești oameni peste Dunăre¹⁵.

Îndată după aceasta, au sosit din Ungaria, din armata împăratului creștin, în țara Transilvaniei 1000 de călăreți polonezi sub comanda rotmiștrilor Branicki, Uskowski, Herbultowski, Uluwicz, Miastkowski, Piątkowski și Poradowski, care au trimis îndată pe Slanski și Gorski, solii lor, la principe, oferindu-și serviciile. Principele, cu toate că în acea vreme n-avea nevoie de soldați străini, totuși ca să răsplătească această profesiune a lor cu a sa bunăvoință și să arate cetățenilor transilvăni de ce respect se bucură la el poporul polon, i-a primit cu bunăvoință și le-a promis prin trimisul și curteanul său, Komorowski bani de soldă, poruncindu-le să se alăture la cealaltă primă mie de călăreți poloni. Așa au fost sfătuiți prin solia lor, prin care li s-a dat răspuns că este recunoscător pentru această bunăvoință a lor, pe care i-au arătat-o ca unui *cețatean* și senator polon. S-a dat însă principelui de veste de la margine cum că nu numai această mie de călăreți inferiori, ci, atrăgând de partea lor și 300 de călăreți mercenari din cealaltă primă mie și [unindu-se în] confederație, au trecut cu forța granița în Muntenia, făcând mari pagube pe drumuri, cu răpirea cailor. A fost aceasta destul de dureros pentru principe, că au făcut aceasta trecând peste părerea sa despre ei, pe care o împărtășise transilvănenilor, peste solia și oferta lor, pe care o făcuseră principelui prin solii lor; și senatul Transilvaniei a voit să pedepsească numaidecât pe acești soli cu capul, *după dreptul ginților*, dar eminența sa părintele cardinal s-a opus prin toate

¹³ *Theremy* – sat dispărut la începutul sec. al XVIII-lea, în urma luptelor pentru recucerirea Timișoarei de la turci; pe locul lui s-au întemeiat satele Teremia Mare și Teremia Mică (Coriolan Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, II, București, 1968, p. 411).

¹⁴ L-am identificat, ipotetic, cu vistieryl Stoica din Strâmba, iar momentul trecerii lui prin Transilvania pare să fie septembrie 1599 (Ștefan Andreescu, *Alți soli ai lui Mihai Viteazul*, în RI, Serie nouă, III, 1992, 3–4, p. 391–392).

¹⁵ Într-adevăr, așa cum amintește Germanico Malaspina într-o scrisoare din 21 octombrie 1599, Mihai „è andato alimentando questo Ill-mo Signore di voler passar il Danubio a' danni del Turco, si come io sempre ho procurato” (Veress E., *Relationes*, nr. 270, p. 354; MVCE, I, nr. 94, p. 253).

mijloacele la aceasta, mulțumindu-se totuși [să-i aducă] din acea țară și poruncind să fie ținuți sub strajă, pentru a nu se lăsa să se întărească un asemenea început în acest norod; care apoi au fost lăsați în grabă slobozi pentru siguranța ulterioară a țării sale transilvane.

După aceea, mânia sa principele a convocat *pentru ziua de 18 octombrie* dieta generală la Alba Iulia, așteptând în acest timp întoarcerea solului său de la împăratul creștin¹⁶.

O săptămână înainte de deschiderea dietei, au sosit soli de la Mihai, voievodul Munteniei, care a înștiințat pe principe că merge deja peste Dunăre în țara turcească, rugându-l pe principe să dea ordin oamenilor săi de la margine să nu facă în timpul absenței sale vreo stricăciune în țara Munteniei, adăugând că află cum că principele s-ar îndoi de ascultarea și prietenia sa întărită prin jurământ, căci se găsesc unii care se zice că îndrăznesc să răspândească zvonuri cum că el ar plănui să năvălească cu puterea în țara Transilvaniei, și asigurând în această privință pe principe că „sunt gata să trimit *ca ostateg* pe fiul meu”¹⁷.

Dar departe de [ce spunea el prin] această solie, altul îi era gândul. Căci îndată ce i s-au întors solii de la principe, pe care-i aștepta sub munții Transilvaniei și de la care a luat în același timp cunoștință de nepregătirea principelui, a năvălit în chip dușmănos în țara Transilvaniei, *chiar* la Brașov, arzând și prădând țara, jefuind bisericile, bătând oamenii și mai ales pe nobili, pe care, pe mulți, din imprudența lor, fără veste, i-a găsit la casele lor. A trimis și la secui, dându-le de știre că în aceeași oaste merge cu el principele Sigismund ca să recupereze *cu armele* țara Transilvaniei de la eminența sa părintele cardinal, și că, dacă doresc să-i fie de ajutor și să se alăture oștirii sale, le acordă libertatea veșnică, așa cum au avut-o *din vechime* sub regii maghiari. Plăcute au fost aceste lucruri secuilor, oameni ușor schimbători, care, punând îndată mâna *pe arme*, s-au strâns 12.000, care, alegându-și dintre ei 6.000 de oameni dintre cei mai buni, i-au trimis la oștirea lui Mihai, iar cealaltă jumătate a rămas acasă, jefuind, pustiind și forțând curți și castele de-ale stăpânilor lor, iar pe aceștia omorându-i oriunde îi puteau găsi.

Aproape în același timp a început dieta la Alba Iulia, la care se întruniseră, după drepturile și obiceiurile vechi, Stările Transilvaniei, și acolo mai întâi orașul Brașov a dat de veste principelui despre năvălirea lui Mihai voievod în țara Transilvaniei. Dar unii dintre senatori, și mai ales Gaspar Corniș, comandantul suprem n-au voit să creadă. Și cu toate că a sosit a doua știre după aceasta de la același oraș că Mihai nu numai că a năvălit, dar că și arde și pradă țara, aceiași au asigurat pe principe că acestea sunt vești născocite pentru dizolvarea dietei. Și numai când asemenea știri au fost aduse la dietă și din alte locuri și orașe, abia atunci principele, părăsind dieta, a dat ordin trupelor să se concentreze în tabără, districtele și orașele au pornit *ajutoare*, 8 cetăți mai apropiate au fost inspectate în parte, iar principele însuși a pornit *la 20 octombrie* cu curtea sa din Alba Iulia la orașul Sebeșul săsesc, unde era așezată tabăra și unde în aceeași zi a poruncit să se

¹⁶ Vezi mai sus nota 5.

¹⁷ Solii lui Mihai au fost Mihalcea banul Karadja și Gheorghe Raț (Ioachim Crăciun, *Cronicarul Szamosközy și însemnările lui privitoare la români (1566–1608)*, Cluj, 1928, p. 121).

prezintă toți soldații. De acolo principele, având o armată de până la 15.000 [de oameni], a pornit la 22 octombrie împotriva lui Mihai și în ziua de 24 octombrie s-a așezat cu oamenii săi lângă orașul săsesc Sibiu, având cu el pe Malaspina, nunțul papal.

Înainta și Mihai, voievodul Munteniei, cu oamenii săi în număr de 24.000 din diferite popoare, între care erau: poloni 2.500, moldoveni 3.000, unguri 3.000, secui 6000, munteni, sârbi și croați aproape 10.000, cu care Mihai voievod s-a așezat în ziua de 26 octombrie la două mile de același oraș Sibiu.

În ziua de 27 octombrie, dimineața, Malaspina, nunțul papal, a plecat la Mihai voievod, voind să-l abată de la luptă, să găsească un mod oarecare de împăcare și să afle de la el motivele năvălirii¹⁸.

Cu armata sa dispusă în ordine de bătaie, principele a mers împotriva lui Mihai și s-a oprit la o milă depărtare de el, într-un loc destul de bun și favorabil lui pentru luptă, așteptând ca Mihai să se apropie și să dea lupta. Dar Malaspina, oprindu-l pe Mihai în locul în care l-a găsit, s-a întors la principe și l-a sfătuit pe principe ca, deși el este cel nedreptățit, să nu dorească vărsarea sângelui creștin, căci l-a aflat pe Mihai dispus în așa fel, încât, luând în considerare situația, nu este împotriva ca a doua zi să se poată discuta despre o înțelegere, cu condiția însă ca principele să se retragă cu oastea în tabăra sa, de unde venise, iar Mihai a făgăduit, la rândul său, să nu se miște cu oștirea sa a doua zi din locul în care l-a lăsat Malaspina și nici să întreprindă în acel timp ceva dușmănos, pentru a se putea trata cu atât mai liniștit despre pace. Principele, fiind asigurat în felul acesta de Malaspina, a dat îndată ordin întregii sale armate să se ducă înapoi cu o milă la tabără, iar Malaspina a plecat și el cu dânsul.

În ziua de 28 octombrie, dimineața, dat fiind că această zi era destinată tratativelor, s-a spus oastei că cine ar avea nevoie de alimente, să și le procure în acest timp. Ca urmare, nu mică parte din armată a plecat din tabără la țară. După puțin timp s-a dat de știre principelui că, îndată după plecarea lui Malaspina de la el, Mihai a înaintat cu oastea pe locul, din care se retrăsese la sfatul lui Malaspina principele, și că escadroanele lui din față s-au și arătat și că Mihai însuși se apropie cu toată armata sa de tabăra principelui. Văzând aceasta, principele a arătat lui Malaspina că dușmanul a procedat altfel decât l-a asigurat pe principe. Malaspina s-a dus așadar din nou la el și stând acolo puțin, s-a întors la principe, spunându-i că nădejde de pace nu este, deoarece Mihai s-a gândit să dea lupta și spre aceasta merge. Și, anunțându-i aceasta, a plecat spre același oraș Sibiu.

Principele a dat ordin comandanților săi să așeze trupele pentru bătaie; de îndată ce s-au orânduit pentru luptă, le-a adresat o scurtă cuvântare, potrivit împrejurării:

„Știți bine, nobili de arme, că din voința lui Dumnezeu și întru schimbarea acestei țări a noastre, am fost chemat, ales și primit în bună înțelegere de voi ca domn. Și, luând cârma țării, am făcut în așa fel, încât voi și urmașii voștri să

¹⁸ Vezi descrierea întâlnirii făcută de însuși Germanico Malaspina, în lunga lui scrisoare-raport din 14 noiembrie 1599 (Veress E., *Relationes*, nr. 274, p. 358-360; vezi și Ioachim Crăciun, *op. cit.*, p. 122).

rămâneți neatins și neclintit în libertățile voastre, menținând pe toți vecinii în ascultare și în înțelegere cu voi și nedându-le nici o pricină de neînțelegere și de stricare a prieteniei. Dușmanul acesta, pe care-l vedem acum înarmat în fața noastră, neavând nici o pricină împotriva noastră și năvălind cu puterea în țara, în patria noastră, pustiește, arde după obiceiul păgân, dă pe nobili, frații voștri, *in prada* supușilor voștri scăpați din frâu, iar pe alții, silindu-i să presteze jurământ, îi ucide cu o crudă tiranie, neamintindu-și nimic din jurământul său pe care l-a făcut și principelui Sigismund, fratele meu, și apoi mie, și nici de binefacerea pe care a avut-o de la voi, că zmulgându-l cu puterile voastre din mâinile crudului Sinan pașa, l-ați așezat și l-ați întărit în domnia Munteniei. Aduceți-vă aminte acum, renumiți nobili de arme, de ostenele pe care le-ați înfruntat, de sângele pe care l-ați vărsat fără rost *pentru puterea și gloria lui*. Priviți așadar la el cum fără nici o cauză justă ridică arma sa împotriva credinței și jurământului său, și aceasta nu pentru a răsplăti binefacerea primită de la voi, ci pentru a ne distruge pe noi, poporul nostru și întreaga noastră patrie. După cum el, mănât de răutatea sa, își [ridică] arma împotriva voastră ...¹⁹, așa și voi opuneți-vă acum acestui dușman fără Dumnezeu. Acum este timpul și locul pentru fiecare să-și arate iubirea față de patrie și s-o scape prin curajul său de această mereu mare năvală și primejdie, să vă păstrați libertățile și privilegiile voastre și să arătați oamenilor răutăcioși că însuși Domnul Dumnezeu răzbună astăzi prin voi necredința sa, iar eu vă promit că sunt gata să-mi dau viața împreună cu voi *prin arme și foc*".

Principele a dat apoi ordin să se citească întregii armate jurământul lui Mihail, prin care s-a supus principelui pe el și țara Munteniei, pentru ca să cunoască atât necredința lui, cât și grija de patrie a principelui. Și, fiindcă Mihai a și sosit, s-a dat ordin să înceapă lupta.

Acolo, la prima încăierare, a fost prins Corniș²⁰, comandantul armatei principelui, pe care Mihail l-a primit cu bunăvoință și i-a dăruit haina sa. Intrând în luptă alte escadroane de-ale noastre, ostașii lui Mihai au rezistat atacului cu nu mică pierdere pentru ei, încât oamenii lui Mihai de trei ori au trebuit să cedeze terenul și deja Mihai, îndoindu-se de izbândă, s-a gătit să fugă și a rugat pe cazacii săi să fugă cu el înapoi în Muntenia. Între care, fiindcă 1000 de călăreți de sub comanda lui Branicki, polcovnicul lui Mihai, nu fuseseră încă în luptă, au rugat pe Mihai să nu se grăbească la fugă până când mai întâi nu-și vor încerca și ei norocul. Au sărit așadar asupra alor noștri și i-au respins cu mari pierderi pe ai noștri, tăind și bătând, au trecut și de tabăra principelui. Au mai fost sub steaguri oameni de-ai principelui din linia de călăreți din frunte, peste 3000, care n-au voit să dea la ai lor nici un ajutor, și abia victoria s-a arătat de partea lui Mihai.

Și principele a fugit încă din luptă, însoțit de 11 [înși], și s-a îndreptat, la sfatul lui Nicolae Miklós, căpitanul cetății Odorhei, către țara secuiască, voind să treacă pe acolo în Moldova. *În ziua de 30 octombrie* principele a pornit din același

¹⁹ 23 de litere ilizibile (*nota lui I. C.*).

²⁰ Capturarea lui Gaspar Kornis „generale del cardinale” este menționată și de Germanico Malaspina, în scrisoarea din 14 noiembrie 1599 (Veress E., *Relationes*, p. 361; vezi și Ioachim Crăciun, *op. cit.*, p. 124).

Odorhei, având cu el 127 de oameni, între care nobile secuiască și anume Nicolae Mikó, Gheorghe Mikó, Ioan Geréb cu doi frați, Emeric Becz, Toma Becz, Ioan Béli cu fiul, Gaspar Palosi, Nicolae Palosi, Jartaf Lázár, Francisc Romany, Simeon moscovitul, bătrânul valet al regelui Ștefan (care numai el singur dintre aceștia a scăpat), cu care s-a îndreptat în [această] acțiune spre granița Moldovei. Când au ajuns la Ciuc, orașel secuiesc, țărănimea secuiască, răsculată deja împotriva stăpânilor ei, era gata pentru acte de violență în orașel, lovind și satele din împrejurimi și dând de știre că stăpânii lor fug cu principele din țară. Înștiințând repede și pe cei ce se aflau de strajă pe drumurile din pădure, barate cu copaci tăiați pentru a opri trecerile în Moldova, au așteptat până ce s-au adunat la acel act de violență până la câteva mii de secui înarmați. Principele, care fugea doar în ordine de apărare, n-a putut evita drumurile barate cu bușteni, de unde noi oameni au apărut împotriva principelui și au lovit. Oamenii principelui n-au putut rezista unei așa de mari lovituri și acolo au fost uciși toți de secui. Principele, omorându-și calul, a fugit pe jos cu doi nobili secui, tovarăși de acțiune, pe un munte greu de urcat, unde, voind să se odihnească puțin, s-a culcat. Secuii însă, nevăzând pe principe, au luat-o la stânga pe acel munte, căutându-l. Pe care, găsim-l, l-au ucis împreună cu cei doi nobili pe când se apărau, i-au tăiat capul și l-au adus lui Mihai. Pe care, Mihai, aflându-se acum la Alba Iulia, l-a ținut la el în cameră o zi pentru a-l arăta domnilor maghiari. Apoi l-a trimis lui David Ungnad, solul împăratului, care sosise recent la Mihai cu bani de la împărat, și acolo capul a fost pictat, iar pictura a fost trimisă împăratului²¹. De acolo, de la solul împăratului, a fost dus la Malaspina (căci acesta a locuit 10 zile după luptă la Mihai). De la Malaspina a fost dus, din ordinul lui Mihai, la biserica iezuiților, iar secuilor le-a poruncit să meargă după trup. Pe care, îndată ce a fost adus, Mihai însuși a ținut să-l vadă și privindu-l l-a trimis la iezuiți ca să-l spele și să-l pregătească pentru înmormântare.

Înmormântarea a avut loc *în ziua de 23 noiembrie*, tocmai în timpul dietei, pe care Mihai o deschisese în acel timp²². Mihai a poruncit ca trupul să fie purtat de șase senatori transilvani, el însuși, ținând în mână o lumânare aprinsă, a mers în urma trupului, care a fost îngropat în biserica cea mare din Alba Iulia lângă mormântul prințului regal Ioan.

Așa a dispărut în chip mișelesc acest domn nevinovat, domn virtuos și bun, care, datorită virtuții sale înăscute, de care era plin, n-a voit și n-a știut să înțeleagă ușor trădarea și mișelia omenească, cu toate că fusese avertizat mai înainte din diferite locuri. Așadar aceste păreri ale sale despre ai săi l-au împiedicat să-i bănuiască mai din timp de slăbiciune și neîncredere, că în schimbul grijei sale pentru pacea lor a avut să îndure trădarea, în schimbul siguranței și sănătății patriei, moartea, în schimbul integrității republicii comune, ruina sa și a familiei sale. Și a

²¹ Capul a fost trimis de Mihai la reședința comisarilor imperiali David Ungnad și Petru Laszlo pentru a-l vedea în data de 14 noiembrie; David Ungnad a fost cel ce a pus să fie pictat (I. Lupaș, *Acte și documente istorice (1538-1600)*, extras din „Anuarul Institutului de Istorie Națională” din Cluj, III (1924-1925, p. 8; MVCE, IV, nr. 133, p. 188).

²² Alte surse plasează înmormântarea în ziua de 24 noiembrie (Ioachim Crăciun, *op. cit.*, p. 125-126; Ștefan Andreescu, *Mihai Viteazul și Roma*, în RI, Serie nouă, V, 1994, 1-2, p. 59).

îndurat-o nu din partea străinilor, ci – ce poate fi mai groaznic la Dumnezeu? – din partea alor săi, din partea supușilor săi, a slugilor și a celor ce-i erau îndatorați pentru binefacerea sa, toți din același popor, ceea ce-i încă mai rău când e vorba de un stăpân nevinovat, toți supuși prin moartea lui unui mare pericol. Chipul și pricina de unde i-a arătat și i s-a hotărât o astfel de pierzare cruntă, ba pot să zic și robirea patriei sale, procedeul ne arată deja și rezultatul ne lămurește că nu din partea unei persoane oarecare particulare, ci de acolo de unde te puteai aștepta mai puțin la pierzare, de la aceia care, fiind puși la loc înalt, sunt datori și trebuie să aibă grijă, nu de căderea virtuții, nu de pată, nu de robie, ci de sănătatea, de integritatea și de libertatea fiecăruia.

Dar, vai, acolo s-a întâmplat altfel. *Scrisorile publice* ale lui Mihai voievod însuși și banii trimiși lui, chipurile, *pentru un lucru bine făcut* – să deschidă oamenilor ochii! Și cum va proceda mai departe Mihai voievod cu o asemenea întărire și dare de bani pentru un asemenea *paricid*, numai Domnul Dumnezeu știe. Începuturile la el sunt asemenea acelora cu care casa otomană și-a lărgit și și-a întărit *imperiul*. Vecinii nu trebuie să-l ia în glumă, pe el care, înarmat cu o oștire mare, și-a scos sabia nu împotriva păgânilor ...²³. *insolent* fiecare *învingător*, nici *n-are măsură*. Și cu atât mai mult acesta, căruia porțile-i sunt deschise pentru orice nelegiuire. Moartea acestui domn neplâns, ruina, jaful și ocuparea acestei țări bogate și înfloritoare în oameni și în toate cele trebuincioase lor, devin, prin sângele lui, un exemplu, un avertisment și o indicare a primejdiei. Căci această țară a pus deja la încercare credința lui [Mihai], deoarece, *contrar* jurămintelor sale făcute principilor Sigismund și cardinalului, a năvălit în țara lor. A dovedit-o și tăria pe care a câștigat-o în mod tainic, căci a venit cu o armată formată din diferite popoare, cu oameni angajați pe bani trimiși. Este cunoscută și vitejia, deoarece fiii, înțeleși cu dușmanul, s-au dat pe sine și pe frații lor, ba chiar și pe domnul lor, să fie distruși și uciși. Înainte de toate însă [țara] simte tirania lui, deoarece celor scăpați din luptă li s-au luat, cu mijloace diferite, viața, averile și libertățile și nici până acum n-a pus capăt acestui rău. Zace acum țara Transilvaniei, lipsită de domnii ei, care o menținuseră până acum intactă în toate podoabele ei și care, împreună cu ea, au binemeritat de la republica creștină. Țara cea mai frumoasă și cea mai bogată în oameni din Coroana maghiară din acest timp, zid de nepătruns împotriva păgânilor, toată stropită cu sângele alor săi, golită de oameni viteji și văduvită de familiile de frunte, cheamă, plânge, caută scăpare și ajutor. Dar unde? La străinii nestatormici, la ai săi slabi? *N-are cine s-o consoleze*.

²³ Manuscrisul tăiat la margine (*nota I. C.*).

GIORGIO TOMASI

(1550/1560?–după 1621)

Giorgio Tomasi a fost secretar al principelui Transilvaniei, Sigismund Báthory, din 1596 (după înfrângerea de la Mezökeresztes – 26 octombrie 1596) și până la cea de a doua abdicare a acestuia din urmă, în martie 1599, în favoarea vărului său, cardinalul Andrei Báthory. Noul principe, cardinalul, l-a însărcinat pe Tomasi cu o misiune la Roma, pe lângă papa Clement al VIII-lea, pentru a notifica accesarea sa la tronul Transilvaniei. Ulterior, din 1602 a devenit secretar al nunțiului apostolic de la Graz, Girolamo Porcia, episcop de Adria, slujbă în care a rămas până în 1606. Tomasi este puțin cunoscut în epocă, deși a fost un apropiat nu doar al lui Sigismund Báthory, ci și al lui Andrei Báthory. Nu este pomenit în ipostaza de secretar al principelui Transilvaniei în cronicile contemporane ale ardelenilor Ștefan Szamosközi și Nicolae Istvánffy¹.

Ca scriitor, Giorgio Tomasi este autorul unor opere cu tematică istorică. Lucrarea sa principală, intitulată *Delle guerre et rivolimenti del Regno d'Ungaria et della Transilvania, con successi d'altre parti seguiti sotto l'imperio di Rodolfo e Mathia Cesari, sino alla creatione in imperatore di Ferdinando II Archiduca d'Austria ...*, publicată la Veneția în 1621, cuprinde o descriere a Transilvaniei, informații privind economia țării, forțele sale militare, precum și descrieri ale celor două state vecine – Moldova și Țara Românească. Fragmente din această lucrare au fost preluate din *La Battorea*: cele care descriu Transilvania din punct de vedere geografic sau organizarea internă a principatului. În *La Battorea*, autorul vorbește despre sine la persoana a treia, în momentul în care cardinalul Andrei Báthory, devenit principe al Transilvaniei după a doua abdicare a vărului său Sigismund, i-a încredințat misiunea de a obține recunoașterea de către papă a noului său statut.

Pentru istoria Transilvaniei, relevantă în lucrarea lui Tomasi este perioada 1596–1599, răstimp în care el a rezidat la Alba Iulia, fiind, prin urmare, nu doar simplu martor al evenimentelor ci, datorită poziției sale de slujbaş apropiat al principelui, un observator aflat în imediata apropiere a factorilor de decizie și a puternicilor vremii. Experiența acumulată din postura de secretar de curte l-a determinat pe Leonardo Mocenigo, episcop de Ceneda, noul angajator al lui Giorgio Tomasi să-i solicite să consemneze evenimentele la care a fost martor. De interes major erau, desigur, poziția principatului Transilvaniei în cadrul războiului otomano-habsburgic din 1593–1606, abdicările și revenirile repetate ale principelui Transilvaniei Sigismund Báthory (în favoarea Habsburgilor prima dată, apoi în favoarea vărului său, cardinalul Andrei Báthory, și, în fine, iarăși în favoarea Casei de Habsburg), cucerirea Transilvaniei de către Mihai Viteazul (bătălia de la Șelimbăr, intrarea domnului

¹ Mai pe larg, asupra operei lui Giorgio Tomasi, a se vedea Ioan Domșa, *Referințele lui Giorgio Tomasi despre Transilvania și Țările Române*, în „Anuarul Institutului de Istorie Națională”, X, 1945, p. 290–324; idem, *O descriere italiană a Transilvaniei și Țărilor Românești din timpul lui Mihai Viteazul*, în „Transilvania”, vol. 75, nr. 67, 1944, p. 452–461. Referințele privind viața și opera lui Tomasi sunt succinte, inclusiv în istoriografia de limbă italiană: Simone Di Francesco, *La Battorea di Giorgio Tomasi*, în *Da Aquileia al Baltico, attraverso i Paesi della nuova Europa*, vol. editat de Andrej Litwormia, Gizella Nemeth, Adriano Papo, Mariano del Friuli (GO), 2005, p. 63; Florina Ciure, *Interferenze culturali veneto-transilvani nel Cinque-Seicento*, în „Crisia”, XXXVII, 2007, p. 142, 149. De asemenea, în privința lui Giorgio Tomasi și îndeosebi a activității tipografului Marco Claseri, cel care în 1609 a tipărit *La Battorea*, a se vedea și Dennis E. Rhodes, *The printing career of Marco Claseri, 1597–1623*, în „Studi secenteschi”, XIX, 1978, p. 239–248; Vincenzo Ruzza, *L'arte della stampa a Ceneda e Seravalle*, în „Il Flaminio”, 2, 1980, p. 60–71.

muntean în Alba Iulia) și conflictele acestuia cu Sigismund Báthory -- care revendica tronul ardelean, după eliminarea vărului său -- și cu George Basta, comandantul forțelor habsburgice (bătălia de la Mirăslău), încheiate cu asasinarea voievodului român la Turda.

La lecturarea textului lucrării trebuie avută în vedere poziția autorului: protonotar apostolic aflat în slujba episcopului de Ceneda, dioceză din nord-estul peninsulei italiice, prin urmare un catolic fervent² -- poziție care explică pe deplin atitudinea sa vădit prohabsburgică, mai ales că trăise experiența entuziasmului produs de perioada de vârf a cruciadei antiotomane --, dar și fost secretar al lui Sigismund Báthory, slujbă ce predispunea la o firească lipsă de obiectivitate, având în vedere că era nevoit să explice și motiva anumite acțiuni directe ale principelui ardelean împotriva intereselor Imperiului Habsburgic și resorturile apropiierii lui Mihai Viteazul de Casa de Habsburg -- până la un anumit punct susținătoare interesată a voievodului în problema Transilvaniei. Pornind de la aceste premise, textul lucrării poate fi înțeles cu mai multă facilitățe: scrierea este, după cum rezultă încă din titlu, o operă tipic encomiastică, eroul cărții fiind prezentat ca un eliberator al Europei de Sud-Est de sub jugul de fier al apăsătoarei dominații otomane. El este astfel comparat de autor cu Alexandru cel Mare și Hercule. Nu considerăm elogiile la adresa lui Sigismund Báthory ca fiind rodul admirației personale a autorului, ci, mai curând, rezultatul unei comenzi și/sau al unui șablon propagandistic, potrivit căruia catolicii nu se războiau între ei și nici nu încheiau alianțe cu *Antichristul*; autorul trece discret sub tăcere divergențele polono-habsburgice privind Transilvania, unde, din punctul de vedere catolic, trebuia să primeze conceptul *Cuius regio, eius religio*, sau „pacea veșnică” polono-otomană, în vreme ce evenimentele ce nu puteau fi omise au fost „modelate” cu abilitate, după tiparul prestabilit: Sigismund Báthory, chipurile, „avea remușcări” că trebuia să lupte la Guruslău contra catolicului George Basta și ar fi căutat să se înțeleagă cu Rudolf II până în momentul debutului bătăliei, când ... „a fost nevoit să se apere”. Dacă în introducere autorul are cuvinte elogioase la adresa eroului lucrării, pe măsură ce înfățișează evenimentele și se îndreaptă spre deznodământ devine pe nesimțite neutru (referindu-se la Sigismund Báthory, de la *serenissim* trece la *transilvănean*), transformarea făcându-se însă în mod cu totul natural (poate că nici Tomasi nu a realizat schimbarea, depănând firul evenimentelor), în antiteză cu ceea ce reamărcăm când se face referire la factorii de decizie habsburgici. Dincolo de elogiile conținute, lucrarea adună informații foarte valoroase despre evenimentele din cursul războiului dintre forțele coaliției Liga Sfântă și Imperiul Otoman, conflict în cadrul căruia Transilvania a jucat un rol important, fiind un pilon al rezistenței antiotomane a celor

² Articolul lui S. Di Francesco, *La Battorea di Giorgio Tomasi*, p. 63–76, discută întreaga problematică din unghiul catolic -- ca însuși Tomasi, care în lucrare are adesea cuvinte de desconsiderare a calvinilor --, ignorând anumite evenimente din epocă sau personaje cu care Sigismund Báthory a venit în contact, în primul rând personalitatea lui Mihai Viteazul, relațiile dintre cei doi aliați deveniți apoi inamici, având în vedere că ceea ce se chema *Pacta et conventa* nu era altceva decât un simplu tratat încheiat, la 20 mai 1595, cu eludarea mandatului încredințat soliei boierești de către domnul Țării Românești, în condițiile iminentei invazii otomane, acord care, în optica lui Mihai Viteazul, urma să-și încheie *de facto* utilitatea și valabilitatea imediat ce pericolul va fi fost îndepărtat. S. Di Francesco urmărește îndeosebi aspectele propagandistice ce-l vizează pe eroul lucrării, Sigismund Báthory, care, desigur, au reprezentat o comandă a principelui Transilvaniei. Despre personalitatea lui Sigismund Báthory a se vedea și Dragoș Ungureanu, *La prima abdicazione del principe transilvano Sigismondo Báthory: una testimonianza coeva*, în *L'Europa Centro-Orientale e la Penisola italiana: quattro secoli di rapporti e influssi intersorsi tra Stati e civiltà (1300–1700)*, vol. editat de Cristian Luca, Gianluca Masi, Brăila–Veneția, 2007, p. 167–182. În ceea ce privește personalitatea lui Mihai Viteazul, modul cum era percepută în plan extern, a se vedea însemnările lui Mehmed bin Mehmed și Ibrahim Pecevi, în *Cronici turcești privind Țările Române*, vol. I, *Extrase, sec. XV–mijlocul sec. XVII*, vol. întocmit de Mihai Guboglu, Mustafa Ali Mehmet, București, 1966, p. 471–527; *Călători străini*, vol. III–IV, vol. îngrijite de Maria Holban, Maria Matilda Alexandrescu–Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, Ed. Științifică, București, 1971–1972; MVCE, vol. I, *Documente externe*, București, 1982; vol. II, *Cronicari și istorici străini*, București, 1983 și vol. III, *Istoriografia străină din secolul al XIX-lea*, București, 1984, vol. îngrijite de Ion Ardelean, Vasile Arimia, Gheorghe Bondoc, Mircea Mușat, *România. Documente străine despre români*, culegere de documente întocmită de Theodor Bucur, Tahsin Gemil, București, 1992, p. 73–94.

două principate românești extracarpatiche – Moldova și Țara Românească³. Fără un sprijin din partea Transilvaniei, nu ar fi fost posibilă angrenarea acestor două state în războiul antiotoman și, în mod cert, trupele habsburgice din Ungaria superioară ar fi fost suprasolicitate, dacă nu chiar înfrânte în mod decisiv. Este, în oarecare măsură, și meritul direct al lui Sigismund Báthory de a fi optat pentru o politică prohabsburgică și antiotomană, orientare întâmpinată cu ostilitate la Alba Iulia și în Polonia, exponenții opoziției ardeleni – Alexandru Kendy, Farkas Kovacsóczy, Balthasar Báthory fiind eliminați în 1594.

Pentru istoria Transilvaniei, dar și pentru istoria globală a spațiului românesc, domnia lui Sigismund Báthory reprezintă o epocă de incertitudine la nivel decizional, cele trei abdicări ale principelui ardelean constituind un record negativ greu de atins pentru un monarh⁴. Inevitabil, Sigismund Báthory este principele pus în umbră de personalitatea lui Mihai Viteazul și de marea sa înfăptuire politico-militară, fie și conjuncturală, adică de cea dintâi unire a Țărilor Române sub același sceptru. Totuși, cu Transilvania neutră sau ostilă, angajarea lui Mihai Viteazul în războiul antiotoman – decizie care, foarte probabil, fusese adoptată încă din momentul în care pretendentul susținut de Cantacuzinii turcocratia optase pentru contractarea marilor împrumuturi ce i-au îngăduit obținerea tronului la Constantinopol – nu ar fi fost posibilă. Cu atât mai mult, retragerea Transilvaniei din tabăra Ligii Sfinte, odată cu accederea la tron a cardinalului Andrei Báthory, justifică acțiunea lui Mihai Viteazul, cel puțin în ochii Habsburgilor, ca fiind imperios necesară din punct de vedere strategic; înființarea Mitropoliei ortodoxe de la Alba Iulia are desigur un înțeles cu mult mai profund, care pentru moment putea scăpa atenției Casei de Austria, interesată prioritar de menținerea frontului dunărean ca stavilă în fața trupelor Porții. Desigur că dintre cele trei principate, Transilvania avea forța economică și totodată militară cea mai consistentă, iar Sigismund Báthory a avut abilitatea de a se folosi cu succes de aceste capacități importante ale Ardealului pentru a-și impune supremația în raport cu domniile din Moldova și Țara Românească, state aflate într-o stare de vasalitate cu mult mai păgubitoare față de Înalta Poartă decât Transilvania însăși, asumându-și responsabilitatea de garant al securității acestora. În acest context, politic și strategic, principele Transilvaniei i-a furnizat sprijin militar lui Mihai Viteazul în campania împotriva oștii otomane care, după bătălia de la Călugăreni, ocupase Bucureștii și Târgoviștea și controla aproape întreg teritoriul Țării Românești. Numele lui Mihai Viteazul, direct implicat în acest conflict, nu este menționat de Giorgio Tomasi în referirile la campania din toamna anului 1595, deși cronicile otomane, dar nu numai acestea, îl considerau explicit pe domnul muntean principalul inamic al Porții⁵. Tomasi precizează doar că „voievodul Mihai” avea

³ Georgios Palamedes, slujitor al lui Mihai Viteazul, notează: „*Ardealul este puterea Munteniei [...] și când Mihai era în vreo incurcătură, alerga acolo și lesne se păzea*”, considerând că fără Transilvania „*Muntenia n-are atâta putere să se împotrivească*” (N. Simache, Tr. Cristescu, *Doi cântăreți greci ai lui Mihai Viteazul: Stavrimos și Palamed*, Ploiești, 1943, p. 71).

⁴ În opinia lui Mihai Viteazul, Sigismund Báthory „*nu știa [nici] ce face, nici ce vrea*” (DRH, *B. Țara Românească*, vol. XI, (1593-1600), București, 1975, p. 499); cu privire la caracterul schimbător al principelui ardelean, dovedit și de repetatele renunțări la tron, Mihai Viteazul îi făgăduia fostului său suzeran formal, devenit la conducerea Transilvaniei în august 1598, că de va părăsi din nou coaliția creștină avea să-i fie „*păgân și turc destul*” (Eudoxiu de Hurmuzaki, XII, *Acte relative la războaiele și cuceririle lui Mihai vodă Viteazul (1594-1602)*, ed. N. Iorga, București, 1903, p. 396).

⁵ Cronicile lui Mehmet bin Mehmet și Ibrahim Pecevi, în *Cronici turcești*, vol. I, p. 420-433 și 498-510. În aceste izvoare narrative, Sigismund Báthory este numit sporadic, doar de două-trei ori, *ardeleanul* sau *fiul ardeleanului (Erdel-oğlu)*, fără a i se menționa numele, în vreme ce Mihai Viteazul este explicit nominalizat, adăugându-i-se calificative inflamante ca *răufăcătorul*, *afurisitul*, *blestematul*, *nelegiuitul*, *ghiaurul nenorocit* sau *rătăcitul*, (Sigismund nu s-a bucurat de asemenea calificative) sub vehemența cărora poate fi percepută admirația față de domnul muntean pentru victoriile obținute pe frontul dunărean, pe care otomanii le-au atribuit exclusiv campaniilor sale militare (mai ales la Giurgiu și Vidin, unde a capturat inclusiv veșmintele de gală ale serdarului Hafâz Ahmed Pașa, îmbrăcând cu acestea o femeie ușuratică, pe care a înfățișat-o demonstrativ trupelor sale, pentru a sublinia lașitatea comandantului otoman) și nu acțiunilor principelui Transilvaniei, acesta din urmă fiind socotit aliatul lui Mihai Viteazul, nu suzeranul său. Deși otomanii cunoșteau în

să fie desemnat de Sigismund Báthory guvernator al Țării Românești, ca și Ștefan Răzvan în Moldova, după victoria obținută de trupele coalizate ale celor trei state împotriva oștii lui Sinan Pașa, deși realitatea a fost cu totul alta, atât pe câmpurile de bătălie, cât și în plan politico-diplomatic. După același Tomasi, în această calitate de „guvernator” al lui Sigismund Báthory în Țara Românească și la porunca principelui ardelean, Mihai Viteazul obține în august-noiembrie 1598 victoriile de la Vidin și Cladova, în confruntările violente cu forțelor otomane.

Ca secretar al lui Sigismund Báthory, Giorgio Tomasi dovedește în scrierile sale că a fost la curent cu evenimentele de culise referitoare la prima abdicare a principelui ardelean – autorul italian se referă la persoanele implicate în acest episod, la reuniunile lor, la luările de poziție, la decizii, inclusiv la acțiuni și manevre militare ale otomanilor, ca rezultat al incertitudinii ce domnea în privința conducerii țării. Tomasi cunoaște foarte bine modul de guvernare al Transilvaniei, atribuțiile principelui, ale Dietei, libertățile orașelor săsești și ale secuilor. El indică locurile în care au avut loc evenimentele la care face referire, prilej de a schița și un scurt istoric al acestora (în cazul Albei Iulia, al Turdei și al legiunii V Macedonica, încartiruită la Potaissa în timpul stăpânirii romane în Dacia). Frapează cuvintele elogioase la adresa cuplului princiar Sigismund Báthory – Maria Christierna, deși nefericitul mariaj a fost marcat de tensiuni și dezinteres reciproc, sfârșind prin a se încheia printr-un divorț amiabil, neagreat de curtea de la Praga, având în vedere interesul Imperiului Habsburgic asupra Transilvaniei și convingerea Curții imperiale, de la Maximilian I înainte, relativă la importanța alianțelor matrimoniale pentru extinderea granițelor Imperiului. Tomasi precizează, fără niciun temei logic și documentar, că după divorțul de ruda împăratului Rudolf II, Sigismund Báthory ar fi primit din partea reginei Elisabeta I „*invitația de a se muta în Anglia*”, pentru că suverana britanică „*și punea mari speranțe în el*”, dar fostul principe ardelean ar fi refuzat să dea curs chemării, motivând diferențele ireconciliabile de ordin confesional⁶.

Campania lui Mihai Viteazul împotriva cardinalului Andrei Báthory este urmărită de Giorgio Tomasi cu o atenție evidentă față de detaliu, redat prin recursul la metafore și descrieri plastice. Tomasi scrie că trecerea în Transilvania s-a petrecut cu iuțea fulgerului, iar pregătirile militare s-au întreprins în mare taină, efectivele oștii muntene fiind superioare, pentru că învinsul catolic trebuia invariabil înfrânt de forțe superioare. Fazele desfășurării bătăliei de la Șelimbăr sunt prezentate cu exactitate, inclusiv înclinarea balanței victoriei în favoarea lui Mihai Viteazul, fără însă a se menționa exemplul personal dat de domn, spre a-și îmbărbăta trupele, fiind posibil ca Tomasi să nu fi cunoscut acest aspect. În schimb, în opinia aceluiași Tomasi – și pe drept cuvânt –, Mihai Viteazul nu a repetat eroarea făcută de Pompei după bătălia de la Durres împotriva lui Caesar, nici pe cea a lui Hannibal de după Cannae, mărșăluind în fruntea oștii direct spre Alba Iulia și preluând controlul capitalei Transilvaniei. Uciderea cardinalului Andrei Báthory este descrisă de Tomasi în amănunt, elogiindu-se

detaliu semnificațiile titurilor și rangurilor creștinilor, raporturile dintre principi și monarhi, precum poziția acestora față de împăratul Imperiului Romano-German, inclusiv statutul vasalilor lui Rudolf II de Habsburg, poziționarea lui Mihai Viteazul față de Sigismund Báthory nu a constituit pentru Poartă un aspect care să merite atenție. În privința victoriei de la Giurgiu și în general a contraofensivei glorioase de după Călugăreni, ce l-a avut în prim-plan pe Mihai Viteazul, alături de trupele aliate comandate de inuși Sigismund Báthory, a se vedea și Cristina Feneșan, *Românii în cronici străine, 1595. Călugăreni-Tîrgoviște-Giurgiu: un oștean otoman comentează*, în „Magazin Istoric”, XIII, nr. 4 (145), 1979, p. 21-26. Și acest izvor narativ contemporan, reprezentând însemnările lui Abdul Kadir, secretarul corpului tunarilor din oastea otomană a lui Sinan Pașa, combatant în bătăliile din cursul anului 1595, îl numește pe Sigismund Báthory doar *ardeleanul* sau *fiul ardeleanului*, în două rânduri, fără a face referire la relațiile sale cu Mihai Viteazul.

⁶ Simple fabulații ale lui Tomasi, având în vedere diferența de vârstă dintre cei doi, de nu mai puțin de 40 de ani; având circa 70 de ani, Elisabeta I nu mai era, desigur, interesată de vreun proiect matrimonial. Sigismund Báthory era considerat în mediile protestante „*un produs trist și un exemplu respingător al artei pedagogice iezuite*” (Willibald Stephan Teutschlaender, *Michael der Tapfere. Ein Zeit und Charakterbild aus der Geschichte Rumäniens*, în MVCE, vol. III, p. 363), fiind astfel incompatibil cu rigorile politicii confesionale ale curții Angliei, dar și ale parlamentului și societății engleze.

pretinsul curaj de care acesta ar fi dat dovadă, apărându-se până la sfârșit în fața atacului asasinilor. La Tomasi, reacția lui Mihai Viteazul la vederea capului lui Andrei Báthory este identică cu descrierea aceluiași episod de către Mathias Milles⁷: dezaprobare teatrală, *lacrimi de crocodil*, urmate de porunca de a i se asigura defunctului o ceremonie funerară potrivită rangului său princiar. Tomasi exprimă cuvinte elogioase și în privința cancelarului polon Jan Zamoyski, adversarul acerb al lui Mihai Viteazul. Bătălia de la Mirăslău este descrisă detaliat, inclusiv stratagema aplicată de generalul George Basta. De notat o ușoară rețineră, vag sesizabilă, a autorului asupra revenirii lui Sigismund Báthory la conducerea Transilvaniei, după Mirăslău, având în vedere că recuperarea tronului se făcea în detrimentul Habsburgilor, care doreau să preia nemijlocit controlul principatului. Pentru atingerea acestui obiectiv, împăratul s-a arătat binevoitor față de Mihai Viteazul, dar Tomasi scrie că o nouă oaste a fost adunată de voievod pe cheltuială proprie, fără sprijinul financiar habsburgic, nefiind de altfel pomenită scurta pribegie a fostului domn la Praga⁸. Victoria de la Guruslău este atribuită exclusiv lui George Basta, fiind astfel evident că în viziunea lui Tomasi principele catolic al Transilvaniei nu putea fi înfrânt de un „schismatic”, fostul său vasal. Tomasi păstrează tăcerea asupra sprijinului militar oferit de Poartă lui Sigismund Báthory în bătălia de la Guruslău: Occidentul ar fi blamat, desigur, un principe care primise steag de investitură din partea sultanului, fapt care îi umbrea poziția de catolic fervent și aspirațiile de eliberator al Țării Sfinte din mâinile *tiranului spurcat ce Asia cuprinsese*. Mihai Viteazul a capturat la Guruslău 88 de steaguri de luptă (polone, moldave, otomane și unul tătăresc), pe care după victorie le-a trimis împăratului Rudolf II, tocmai spre a se evidenția față de generalul George Basta, care capturase doar 22 de stindarde⁹. Asasinarea lui Mihai

⁷ MVCE, vol. II, p. 345; Mathias Milles recurge, de asemenea, la parafraza unor evenimente din istoria romană, precizând că Mihai Viteazul „a făcut ca și Iulius Caesar care, de asemenea, a plăns ca un crocodil în fața capului tăiat al lui Pompei”.

⁸ Potrivit istoricului italian Ciro Spontoni, contemporan cu evenimentele, Mihai Viteazul a fost bine primit de împăratul Rudolf II, care i-a oferit 100.000 taleri pentru a recruta mercenari și o rentă lunară de mai multe mii de florini (MVCE, vol. II, p. 109); se cunoaște, însă, o scrisoare a ambasadorului englez la Constantinopol, Henry Lello, către secretarul de stat sir Robert Cecil, conte di Salisbury, care menționează că doar o parte din sumele utilizate de Mihai Viteazul pentru recrutarea oștenilor provenea de la Habsburgi, restul reprezentând contribuția financiară personală a domnului muntean (MVCE, vol. I, p. 651, doc. 233).

⁹ A se vedea, pe larg, Constantin Rezachevici, Viorel Gh. Speteanu, *Moartea unui erou*, București, 2003, p. 67 și 82; varietatea steagurilor capturate demonstrează formarea unei adevărate coaliții care îl susținea pe Sigismund Báthory, forțele acestea fiind îndreptate, în primul rând, împotriva lui Mihai Viteazul și dovedindu-se mai puțin ostile Habsburgilor, având în vedere opoziția lui Basta față de măsurile punitive cerute de domnul muntean împotriva nobililor maghiari care-l trădaseră și care se făcuseră vinovați de numeroase abuzuri după succesul de la Mirăslău, incompatibile cu calitatea de creștin – deshumarea lui Aron Tiranul, înmormântat la Alba Iulia, și aruncarea osemintelor în stradă sau executarea, cu o cruzime ieșită din comun, lui Baba Novac și a confesorului său. Concluzionând, în privința personalității lui Sigismund Báthory și a însemnătății domniei sale în istoria Transilvaniei, având în vedere litera și spiritul *Battoriadei*, în raport cu derularea reală a evenimentelor la care lucrarea face referire, observăm că într-o primă etapă principele s-a dedicat cruciadei antiotomane, în spiritul valorilor creștine asimilate prin educația primită de la dascălii săi ieziți, și nu a ezitat să condamne la moarte chiar rude apropiate ale sale, ce se opuneau războiului cu Poarta; Sigismund Báthory abdică pentru prima dată în favoarea Habsburgilor, provocând, prin decizia ambiguă și contradictorie, tensiuni care au dus la arestarea cancelarului său (ulterior executat prin decapitare), deoarece promisese simultan tronul Transilvaniei atât imperialilor, cât și unor nobili ardeleni, Gáspár Kórmis, Ștefan Bocskai și amintitul Ștefan Jósika, iar pentru recunoașterea desemnării pe tron a celui din urmă trimisese chiar un emisar cu o scrisoare

Viteazul este pusă de Tomasi pe seama pretinselor încercări ale domnului muntean de a obține iertarea și investitura din partea sultanului, demersuri chipurile demascate în urma interceptării de către George Basta a unor scrisori tainice adresate lui Mehmed III; pe lângă complexe probleme politice, pe care nu le trecem cu vederea, considerăm că e foarte probabil ca uciderea lui Mihai Viteazul să fi fost motivată doar de invidie și vanitate, astfel se poate ipotiza că generalul imperial a acționat fără acordul lui Rudolf II. După dispariția lui Mihai Viteazul, tensiunile dintre Basta și Sigismund Báthory se estompau, ajungându-se la o soluție amiabilă, exprimată în termenii unei înțelegeri ce prevedea renunțarea principelui la tronul ardelean, în schimbul ducatelor sileziene Oppeln și Ratibor. Tomasi descrie o idilică atmosferă de concordie ce domnea în relațiile dintre fostul principe și generalul imperial, Sigismund Báthory devenind chiar sfătuitorul lui George Basta în încercarea de înlăturare a lui Moise Secuiul, care preluase conducerea Transilvaniei în calitate de exponent al nobilimii antihabsburgice. Giorgio Tomasi recunoaște imposibilitatea trupelor conduse de Basta de a-l alunga pe favoritul otomanilor din Transilvania, apreciind prin cuvinte de laudă victoria categorică obținută lângă Brașov de Radu Șerban, a cărui oaste a zdrobit forțele ardeleni, însuși Moise Secuiul, socotit „*monstru*” de autor, pierzându-și viața în cursul bătăliei.

Finalul lucrării lui Giorgio Tomasi este bucolic, Sigismund Báthory, eliberat de grijile apăsătoare ale guvernării Transilvaniei, fiind înfățișat dedicându-se studiului filosofiei, trăind într-un cadru feeric, într-un castel de basm, situat lângă un râu bogat în pește, înconjurat de codri plini de cerbi și fazani, care nu se sfiau să îi stea în preajmă. Descrierea poetică a retragerii în sânul naturii, departe de frământările politicii, răspunde desigur dorinței comanditarului, care intenționa să își justifice nestatomnicia și eșecurile printr-o pretinsă căutare a liniștii sufletești, găsită în cele din urmă în activitățile dedicate elevării spirituale.

De Giorgio Tomasi s-a ocupat, în volumul al III-lea al seriei vechi a *Călătorilor străini* (p. 665-674), M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru. Cu acel prilej au fost traduse fragmentele privitoare la Transilvania, Țara Românească și Moldova din lucrarea *Delle guerre et rivoluzioni del Regno d'Ungheria et della Transilvania....*, amintită mai sus. Totodată, însă, se preciza că lucrarea *La Battoreca* „nu se află în bibliotecile noastre”.

la Constantinopol (Karl Neugeboren, *Handbuch der Geschichte Siebenbürgens*, în MVCE, vol. III, p. 118); revenind asupra deciziei de abdicare, Báthory provoca furia lui Rudolf II; Sigismund Báthory abdică a doua oară în 1599, de această dată în favoarea vărului său Andrei Báthory, obligându-l pe Mihai Viteazul să reacționeze, apoi se alia cu partidei polone, potrivnică oricărui conflict cu otomanii, împotriva cărora decisese cu atâta pompă să lupte la începutul domniei, deși aceștia îl sprijineau pe Ieremia Movilă, domn al Moldovei, dușmanul său direct, de vreme ce-i înlăturase de pe tron vasalul și aliatul credincios, pe Ștefan Răzvan; recunoscut iarăși principe de Dieta ardeleană, pentru a treia oară, Sigismund Báthory a fost sprijinit de o eterogenă coaliție transilvano-polono-moldavo-tătaro-otomană (care aduna în aceeași tabără catolici, calvini, luterani, ortodocși și musulmani, finanțați de cămătari evrei constantinopolitani), pe care o comanda neinspirat și lipsit de pricepere tactică și strategică în cursul bătăliei pierdută la Guruslău. Această coaliție nu fusese rodul abilității diplomatice a lui Báthory, el fiind un simplu pion al intereselor polono-otomane în spațiul transilvan. Abdicând pentru ultima oară în favoarea Habsburgilor, Sigismund Báthory îl consilia pe unul dintre învingătorii săi de la Guruslău cum să acționeze împotriva oștii Transilvaniei, adică tocmai a principatului pe care îl guvernase. Toată această succesiune de evenimente se înregistrează în mai puțin de un deceniu. În plan intern, Sigismund Báthory a fost acuzat de secui de încălcarea vechilor lor privilegii, împotrivirii acestora față de deciziile arbitrare ale principelui răspunzându-i-se cu deosebită violență, astfel că secuii au trecut de partea lui Mihai Viteazul și au contribuit la asasinarea lui Andrei Báthory. Un politician? Un visător? Să fie simptomatică și nereușita căsătoriei sale, de altfel eșecul unui întreg proiect politic? Opinia lui Mihai Viteazul despre Sigismund Báthory este grăitoare: „*nu știa [nici] ce face, nici ce vrea*”.

LA BATTOREA

(1609)

Faptele de vitejie ale lui Sigismund Báthory*

de domnul

GIORGIO TOMASI

Protonotar apostolic

împărțită în două cărți

Strălucitului și onoratului monsenior

LEONARDO MOCENIGO

Episcop de Ceneda

În care se înfățișează originea străveche a casei Báthory și a Prea Înaltului

Sigismund, principele Transilvaniei,

istoria faptelor de vitejie ale nobililor din familia Báthory și a războaielor

purtate cu curaj de Înălțimea Sa Sigismund împotriva turcilor,

întâmplările care l-au silit să renunțe la stat de mai multe ori în favoarea

împăratului și a cardinalului Báthory,

pricinile divorțului dintre același principe și Prea Înalta Maria Cristina

de Austria, soția sa,

moartea nefericită a sus-numitului cardinal, căruia i-a fost tăiat capul de către

un slujitor care îi era îndatorat, și alte întâmplări, bătălii și lucruri vrednice

de a fi ținute minte.

Cu privilegiul și învoirea superiorilor.

Conegliano, Marco Claseri, 1609

Strălucit și onorat domn

La reîntoarcerea mea în Italia din Regatul Boemiei și de la curtea măritului principe Sigismund Báthory, care a binevoit, în Transilvania și în afara sa, unde se află acum, să mă facă secretarul său, Domnia Voastră, în discuțiile pe care cu multă

* Traducere în limba română de Corina Anton (*Introducere și Cartea întâi*) și Vlad Mihai Scutaru (*Cartea a doua*), control științific de Cristian Luca, note și comentarii de Dragoș Ungureanu.

bunăvoință le-ați purtat cu mine, v-ați arătat dorința să vă povestesc despre faptele și despre felul de a fi al Înălțimii Sale. De aceea, eu, care nu doresc și nici nu mă gândesc la altceva, decât să vă slujesc pe Domnia Voastră, m-am apucat îndată să scriu despre aceste lucruri. Aceste pagini au un frontispiciu pe care îl socotesc potrivit cu subiectul și am pus pe hârtie lucrurile pe care memoria mea a reușit să le păstreze în firavul ei lăcaș. De aceea, îmi dedic lucrarea Domniei Voastre, purtătorul făcliei aprinse a tuturor virtuților de care mai înainte ați dat dovadă slujind la cele mai înalte niveluri în strălucita dumneavoastră republică și pe care acum le dovediți slujind în cele mai înalte cercuri ale Bisericii, făclie care face să strălucească și mai mult faptele eroice și înaltele onoruri ale nobilei case Mocenigo, din care se trag atâția duci. Trag nădejde că, deși Domniei Voastre vi se cuvin opere scrise de minți mai luminate decât a mea, veți primi cu plăcere această scriere așternută pe hârtie la binevoitoarea dumneavoastră sugestie. Urându-vă așadar să trăiți ani mulți și să izbândiți în tot ceea ce faceți, cu umilință mă încredințez bunăvoinței dumneavoastră.

Din Serravalle, 11 octombrie 1609.

Preaplecata și devotata slugă a Domniei Voastre, strălucit și onorat domn,
Giorgio Tomasi.

De la ilustrul domn

FAUSTINO MOISES din Udine, CĂTRE AUTOR

Pe bravul Sigismund, al cărui nume
vestit vremea, umbrindu-l, nu l-a stins
și-a cui virtute-a fost de neînvins,
sufându-i viață, îl readuci pe lume.

Iată-l cu arma izgonind anume
tiranul spurcat ce-Asia a cuprins
în cleștele-i de fier, și cu curaj nestins
zvârlind nedreptul jug și dobândind renume.

Nu știu, citind de-ocârmuirea-i dreaptă
și despre-a lui pioasă biruință:
să laud spada-i sau pana-ți înțeleaptă?

Spada-i ucis-a păgâni pentru credință,
pana-ți povestește mareața-i faptă,
cântând virtutea spre a lumii știință.

Faptele de vitejie ale lui Sigismund Báthory

De domnul Giorgio Tomasi

Protonotar apostolic

Cartea întâi

Măritul principe al Transilvaniei, Sigismund Báthory, despre ale cărui fapte mărețe am purces a scrie o scurtă istorie, este vestit nu numai mulțumită războaielor purtate cu turcii și victoriilor obținute asupra lor, dar și datorită nobleței sângelui său și vechimii familiei sale. Aceasta, potrivit unor anale foarte vechi, nu se trage, după cum afirmau unii, din Batu, împăratul tătarilor, care acum mai bine de patru sute de ani a străbătut cu puternica lui oaste Polonia și Ungaria, jefuindu-le, ci din regele cu același nume, care împreună cu alte capete încoronate i s-a alăturat lui Attila, sprijinindu-l în acțiunile sale. Doi urmași din neamul lui Batu, din idolatri făcându-se creștini, se opriră în regatul Ungariei și luară în stăpânire o mare parte a ținutului dintre Dunăre și Tisa, unde familia Báthory deține și acum multe domenii de-ale strămoșilor săi. Printre acestea se numără și moșia de la care vine numele de Báthory și minunata fortăreață Ecsed care, fiind așezată în mijlocul unei mlaștini întinse și adânci care o înconjoară din toate părțile fără să-i lase altă legătură cu uscatul în afară de un pod foarte lung din scânduri, este socotită a fi de necucerit și una dintre cele mai puternic fortificate din Ungaria. Din această familie au făcut întotdeauna parte mari personalități pline de curaj, care au scăpat Transilvania nu o dată din mâna tătarilor și turcilor. De aceea, lor li s-au construit monumente mărețe, despre care s-au scris mărturii foarte vechi, care arată ce au făcut ei pentru creștinătate, în lupta pentru recucerirea Țării Sfinte, unde membrii familiei Báthory au căpătat primele însărcinări și unde au purtat însemnele regelui Ungariei, făcând admirabile fapte de vitejie. După ce s-au întors în patrie încărcți cu onoruri și prăzi de război, trăgându-se din urmași demni de o asemenea nobilă obârșie, unii dintre ei au trecut în Transilvania și s-au stabilit la Somlyó¹⁰, unde se află o moșie și un castel care domină împrejurimile, iar alții au rămas în Ungaria, numindu-se aceștia familia Báthory de Ecsed, iar ceilalți, familia Báthory de Somlyó. Urmașii lor au fost foarte vestiți pentru bogăția, noblețea și curajul lor în luptă. Datorită priceperii lor în mânăuirea armelor s-au întrecut de multe ori cu mari principii și conducători, zdrobind oști și obținând victorii însemnate, precum cele raportate de Ștefan Báthory, care a fost regele Poloniei. Acesta, după moartea regelui Ioan, înfrânse în Transilvania neamurile venite din Germania, rămânând să domnească împăratul Maximilian al II-lea, seniorul provinciei. Însă Ștefan Báthory fu ales principe cu încuviințarea și spre marea bucurie a transilvănenilor, care nu mult după aceea îl văzură înălțându-se și mai sus. Căci, murind în Polonia regele

¹⁰ Șimleu, în prezent Șimleu Silvaniei (jud. Sălaj).

Sigismund¹¹, ultimul urmaș al casei Jagello, și aspirând la sceptrul Poloniei nu doar regi și principii din Germania și Italia și marele duce al Moscovei, ci și alții și mai mari, cu încuviințarea tuturor fu ales el și se înalță la conducerea unui regat atât de nobil și de puternic, în apărarea și pentru slava căruia ceea ce a făcut el este dovedit de războaiele purtate împotriva moscoviților și ereticilor din Danzig, războaie încheiate întru gloria numelui său și folosul coroanei. Deși se obișnuiește să i se dea regelui o autoritate limitată, virtutea deosebită a lui Ștefan și frumoasa lui purtare față de nobili și de popor îi aduseră acestuia putere deplină. Și dacă ar fi trăit mai mult, s-ar fi luptat și cu turcii, căci între el și Suveranul Pontif începuse să se lege, în taină, o strânsă alianță. Acest principe puternic și nebiruit avu doi frați care îi semănau, dacă nu în ceea ce privește regatul, măcar în privința priceperii de a domni și a măreției sufletului, care se numeau unul Andrei și celălalt Cristofor. Cel de-al doilea îi urmă Maiestății Sale pe tronul Principatului Transilvaniei. Când Andrei muri, lăsă în urma sa mai mulți fii foarte vrednici de respect și curajoși, printre care cardinalul Báthory, episcop și principe de Varmia, în Prusia, și care îndată după moartea unchiului său, regele, fu văzut ca un posibil succesor al acestuia și puțin a lipsit ca să dobândească tronul.

Principele Cristofor avu un singur urmaș de sex masculin, care este Prea Înaltul Sigismund. La nașterea sa se arătară anumite semne din care se putu ghici că avea să aibă parte de vicisitudinile sorții și de o minunată izbândă într-ale literelor și armelor. După ce tatăl său părăsi această lume și rămase orfan de la o vârstă fragedă, prin îngrijirea regelui fu instruit într-ale literelor de iezuiți, iar în meșteșugul armelor de cei mai mari baroni, care îl educară fiindu-i alături la guvernarea provinciei, până ce ajunse la vârsta la care să poată domni singur, luându-și un șpan foarte înțelept. Sub ocârmuirea acestuia cadavru principelui Cristofor fu pus la Alba Iulia într-un mormânt foarte frumos făcut din pietre prețioase și împodobit cu tot felul de statui de alabastru, care înfățișau virtuțile Înălțimii Sale și vădeau limpede pioșenia și evlavia în care trăise dintotdeauna.

Alba Iulia este reședința principelui, nu atât datorită orașului în sine, cât faptului că se află într-un loc potrivit, fiind în centrul Transilvaniei. Orașul se află într-un șes foarte plăcut, care într-o parte se îngustează datorită unei pante care dă într-o câmpie largă; de aceea, o parte a lui rămâne pe un loc asemănător unui deal. Împrejmuirea cetății are peste o milă, fiind construită dintr-un zid antic, iar aici-colo, unde a fost nevoie să fie apărată de dușmani, din pământ bătătorit. Cuprinde târguri locuite de diverse neamuri, mai ales de greci, de valahi și de o mulțime de soldați pedestrași și cavaleriști, pe care principele îi plătea ca să-l păzească, precum și pentru vreo nevoie urgentă și neașteptată. În cetate nu se află nimic vrednic de luat în seamă în afară de palatul curții și de biserica din vecinătatea sa, care este principala biserică a orașului. În ceea ce privește religia, orașul era în general pângărit de ereziile lui Arie și ale lui Calvin, care ocupau cele mai însemnate biserici. Pe acestea, cu trecerea vremii, Sigismund, mânat de un zel arzător, le înapoie credinței catolice, pe care tot el o spori înființând episcopia, ridicând

¹¹ Sigismund II August, rege al Poloniei, mare duce al Lituaniei și suveran al Uniunii Polono-Lituanice (1548-1572).

mănăstiri și un locaș pentru călugării iezuiți, aduși pentru prima oară de regele Ștefan. Dealul pe care se află o parte a orașului se vede înălțându-se deasupra sus-numitei câmpii care, întinzându-se încetul cu încetul, ajunge până la apele râului Mureș, care o scaldă purtând, spre folosul principelui (pe când era pe timp de pace cu turcii), multă sare către Lipova și de acolo în locuri și mai îndepărtate, supuse otomanilor. În această porțiune de șes se văd ruinele unei cetăți mari care, după cum spun țărani, își ia numele de la un râuleț care îl străbate și care se varsă în Mureș, numit Ampoi.

Această cetate a fost distrusă de împăratul Traian pe vremea războaielor cu dacii. Ciobanii și cei care caută prin ruinele acelea găsesc tot soiul de medalii cu chipuri de împărați, poeți, femei și feluriți romani.

Când se află la Poartă despre moartea principelui Cristofor și despre faptul că fiul acestuia, Sigismund, i-a urmat la tron, sultanul nu întârzie să trimită soli care să ducă în Transilvania steagul și care în semn de supunere să-i prindă iataganul la șold principelui, deși era foarte tânăr. Ceremonia avu loc pe câmpia din fața orașului Alba Iulia, cu un fast mai nimerit să fie admirat în tăcere decât zugrăvit în cuvinte; atât de numeroși erau nobilii, atât de frumoase veșmintele, armele scumpe și bijuteriile, atât erau de viguroși caii, încât părea că de față se aflau nu floarea transilvănenilor, ci a orientalilor. Și ceea ce făcu să sporească minunăția fu felul măreț în care principele, îmbrăcat după moda asiatică, stăpânea un cal năvălaş foarte și manierele cu care le mulțumi solilor turci. Încât, dacă atunci când călărea părea un Alexandru, atunci când vorbea părea un Hercule, cucerind inimile celor de față.

Șpanul cârmui puțin ani, întrucât, crescând înțelepciunea principelui o dată cu vârsta, acesta luă curând frâiele statului. Se întâmplă că nu multă vreme după aceea izbucni războiul dintre turci și Maiestatea Sa, împăratul Rudolf. Pentru că Sinan cucerise diverse teritorii, iar prin perfida capitulare a căpitanului, contele de Ardech¹², luase în stăpânire importanta fortăreață Győr, împăratul însuși, care se afla deja în Ungaria, îl căută pe Sigismund ca să se alieze cu el împotriva dușmanului comun. Și papa Clement al VIII-lea îl îndemnă să primească și i-l trimise drept nuntiu papal pe episcopul de Cervia, care acum este cardinalul Visconti¹³, iar prin contele Anguisciola¹⁴ îi trimise sabia și pălăria sfințite. Nu fu greu să-l înduplece pe principele dornic să acționeze întru binele creștinătății și al Maiestății Sale împăratul, dar i se împotrivi ră nobilii transilvăneni și înșiși fiii lui Andrei Báthory, care nu vroiau să-și strice prietenia cu otomanii, pe care o mențineau plătind un tribut de numai zece mii de ducați pe an. Așa că se gândiră să-l trădeze pe Sigismund turcilor sau să-l izgonească de pe tron; se descoperi în scopul acesta o conspirație atât de mare, încât principele transilvănean fu silit să se salveze. După ce se retrase în fortăreața de la Chioar, care, deși ținea de Transilvania, era situată în partea de sus a Ungariei, supușii din regat se întruniră ca să-și aleagă un nou principe în orașul Cluj. Însă providența divină, care și-l sortise pe Sigismund drept apărător și care vroia ca zelul cu care acesta se dedica binelui

¹² Neidentificat.

¹³ Alfonso Visconti.

¹⁴ Luigi Anguisciola?

public să nu se irosească, făcu în așa fel încât din agitația din jurul alegerii, la care aspira unul dintre sus-numiții frați Báthory, să se iște o asemenea zăbanie, încât unii începură să pomenească numele lui Sigismund și să spună că nu trebuiau să-l aleagă pe altul. Și fiind el în viață și în țară, la un moment dat se dizolvă adunarea, iar o mare parte dintre transilvăneni se pregătiră să meargă să-l ia pe principe din Chioar și să-l readucă pe tron. Atunci conjurații, ca să-și ascundă trădarea sub masca loialității, nu întârziară și ei să li se alătore. Și unii dintre ei fură primii care sosiră la Înălțimea Sa, care îi primi cu bunăvoință pe fiecare și, dând un exemplu nemaiauzit de clementă, îi acceptă din nou în grația sa pe cei ce nu-i fuseseră credincioși și se întoarse la Cluj.

Se află acest oraș la picioarele unor dealuri care îl înconjură din mai multe părți și este împrejmuit de un zid înalt și puternic, nu de pământ întărit. Numele său, deși înseamnă „orașul lui Claudius”, în maghiară este Kolozsvár și se pare că vine de la un colos necunoscut, din care se mai văd niște ruine; acest oraș cu târgurile sale, care sunt foarte mari, este foarte populat.

În privința religiei, cei mai mulți locuitori urmează nelegiuita sectă a lui Arie și au episcop, preoți și școli publice ca s-o păstreze, iar acea puțină credință catolică care se vede strălucind printre ei se datorează trudei, îngrijirii și vegherii părinților iezuiți, cărora regele Ștefan le-a construit cu multă cheltuială colegiu și loc de Academie; și crescând numărul de bunuri imobiliare ale iezuiților prin bunăvoința principelui Sigismund, care începuse și construirea unui nou colegiu în Alba Iulia, stăteau acolo bucurându-se de condiții bune și practicând religia catolică. Aceasta din urmă dispăruse aproape cu totul de când murise Isabella¹⁵ (pe care, când era regina Ungariei, Soliman¹⁶ o silise să-i lase Buda și să se retragă în Transilvania), pentru că fiul acesteia, Ioan¹⁷, devenind arian, introdusese în oraș erezia. În ciuda iertării principelui, conspiratorii nu lepădaseră veninul urii împotriva Înălțimii Sale, căci nu vroiau să-l vadă aliat cu împăratul. Ci sporindu-și ura mai mult ca niciodată, plănuiră să-l ucidă într-o dimineață, când el trebuia să meargă la biserică să asculte liturghia.

Perfidul plan nu fu dus la îndeplinire, pentru că Dumnezeu, care îl apăra pe Sigismund, scoase la iveală uneltirea. Aceasta ajunsese la urechea Înălțimii Sale, care, socotind-o o recidivă căreia i se cuvenea o pedeapsă îndoită, porunci în mare taină șefilor gărzii sale ca atunci când conjurații aveau să apară la curte să pună mâna pe ei și să-i întemnițeze. Toate acestea se făcură întocmai, cu sânguință și cu istețime. O parte dintre prizonieri fură puși sub pază în fortăreață, unde au fost executați după aceea, iar restul fură decapitați fără întârziere în piața publică din Cluj. Fu strangulat separat Balthasar Báthory, vărul principelui și fratele cardinalului și al lui Ștefan, care se salvă fugind din Transilvania în Polonia, pentru complicitatea sa fiind condamnat la surghiun și la confiscarea tuturor bunurilor.

Prin această execuție se liniștiră tulburările din provincie, iar Sigismund își asigură poziția și se putu alia în voia lui cu împăratul. Urmările acestor lucruri nu

¹⁵ Isabella Zápolya.

¹⁶ Sultanul Süleyman Kanuni (1520-1566).

¹⁷ Ioan Sigismund Zápolya, rege al Ungariei (1540-1570).

întârzia să se vadă și se petrecură toate acestea sub căpetenie și în condiții diferite; și pentru ca înțelegerea să fie mai trainică se negociă cu mijlocirea Romei să i se dea principelui o soție, pe care o luă apoi din Casa de Austria, iar regele Spaniei îl ajută cu o mare cantitate de bani prin intermediul Maiestății Sale împăratul. Acesta, după ce îl numi pe Înălțimea Sa Principe Imperial, îi acordă la Praga ordinul Lâna de Aur. Papa îi era mereu alături prin nunțiul său, obținând să i se alătore cu armele și alți comandanți mari, printre care regele Poloniei și marele duce al Toscanei¹⁸ și îi trimise unii dintre cavalerii săi cei mai mari și numeroase armuri.

După ce încheie alianța cu împăratul și strânse o armată mare, principele Sigismund le declară îndată război turcilor, întorcând din drum o mare parte din forțele care mergeau în Ungaria. Îi provocă dușmanului pierderi foarte mari, spulberând oști, cucerind fortărețe foarte importante și întregi provincii mari, precum Valahia și Moldova. În apărarea acestora, după ce fuseseră izgoniți voievozii lor, se afla Sinan pașa, vestit pentru remarcabilele bătălii și victorii obținute în Persia, Africa și Europa. Acesta nu îndrăzni să se lupte cu tabăra transilvăneană, care, însă, urmărindu-i pe turci și în același timp cucerind garnizoanele de ieniceri și de alte trupe de soldați curajoși lăsate în urmă, îl învinse la Târgoviște, București, Giurgiu și în alte locuri, iar Sinan însuși aproape își pierdu viața. De altfel, mai trăi numai puțin, din cauza deznădejzii pricinuite de pierderea suferită.

Dacă îndrăzneala și norocul principelui ar fi fost sprijinite mai departe de bani, care fac să poată fi purtate războaiele, cu siguranță ar fi trecut munții Balcani și și-ar fi implântat însemnele la Adrianopol. Și aceasta îi era cu atât mai ușor cu cât în afară de moldoveni și valahi i se alăturaseră creștinii din Raška, Bulgaria și Serbia și care, așa sprijiniți cum fuseseră de armata transilvăneană, dădeau semne că vroiau să se răscoale împotriva turcilor și să-și lepede jugul greu și de nesuportat.

În timp ce principele, care îl înfrânsese pe Sinan, se afla în tabăra lui așezată de-a lungul Dunării, apără o acvilă mare zburând deasupra cortului său. Și fiind prinsă cu ușurință deveni blândă și fu domesticită în chip minunat.

Din pricina acestei păsări se făcură multe preziceri despre Înălțimea Sa, îndeosebi de către turci, care cercetează semnele și care păreau foarte înspăimântați văzând cum se apropie de ei cu forțe extraordinare un principe creștin care *devenise conducătorul celor două provincii sus-numite, Moldova și Valahia. Cu acestea ajungea până la Marea Neagră, parte a Euxinului, cuprinzând întreaga veche Dacie, și făcând în așa fel încât la Constantinopol, care obișnuia să fie aprovizionat cu grâu, carne, unt, miere și alte alimente din aceste țări, să se simtă tare lipsa acestora. Iar oștile sufereau din pricina acestei penurii, astfel încât treceau în Ungaria ca să facă rost de acolo de cele necesare.*

Principele se întoarse după lupta împotriva lui Sinan și îl puse în Valahia, drept guvernator al său, pe voievodul Mihai, căruia turcii îi luaseră principatul, iar în Moldova pe voievodul Ștefan. Apoi își îndreptă atenția asupra cuceririi Timișoarei și avură loc diverse bătălii între transilvăneni, care câștigau mereu, și turcii și tătarii care își veneau în ajutor unii altora. Și cucerind principele Sigismund multe castele dimprejur ar fi luat în stăpânire și Timișoara, așa cum

¹⁸ Ferdinand I de Medici, mare duce al Toscanei (1587- 1609).

făcuse cu Lipova, dacă din pricina apropierii iernii, care nu-l mai lăsa să-și țină tabăra, nu ar fi fost silit să abandoneze câmpul de bătălie și să se retragă.

Apoi se ivi prilejul unei bătălii generale la Eger, fiind de față sultanul însuși, iar principele Sigismund se află în fruntea armatei imperiale, conducând în sprijinul împăratului și al Prea Înaltului arhiduce Maximilian¹⁹, fratele Maiestății Sale imperiale, care avea rangul de generalisim, zece mii de soldați aleși pe sprânceană. În luptele ușoare duse de primii, Sigismund captură de la dușmani treizeci și șase de tunuri și dacă în ziua bătăliei ar fi fost urmărit dușmanul, care deja fugea, fără să se treacă la jefuirea taberei dușmane, așa cum s-a făcut, motiv pentru care posturile alor noștri au fost distruse de ieniceri, fără îndoială că victoria ar fi fost de partea creștinilor și cu atât ar fi fost mai faimoasă și mai glorioasă cu cât de ani de zile nu se purtaseră bătălii cu sultanul însuși.

După această memorabilă faptă de arme, transilvăneanul se război din nou cu turcii și tătarii, iar polonezii, invidioși pe măreția lui și vrând să i-o umbrească, prinseră curaj să ceară Moldova. Pretinzând că au un anume drept asupra ei, dădeau de înțeles că principele, cucerind-o, le adusese prejudicii. Apoi, folosind forța, în timp ce Înălțimea Sa se afla altundeva cu treburi, îl izgoniră și îl uciseră pe voievodul transilvănean.

Sigismund nu vru ca această jignire să rămână nerăzbutată; pe când se pregătea să recupereze ceea ce îi fusese luat, după ce se plânsese și Maiestății Sale împăratul și papei, începură să-l îndemne ca nu cumva să pună mâna pe arme, pentru că avea să se găsească o rezolvare fără să se ajungă la vărsare de sânge între creștini și rude, așa cum erau regele Poloniei și el, căci erau însurați cu două surori austriece.

Acest lucru îi displăcu peste toate principelui, care socotea că îl face să sufere și îi știrbește reputația și numele; la aceasta se adăugară alte probleme foarte importante și unele nereușite în alte privințe. Cum nu i se găseau la timp nici ajutoarele făgăduite și se isprăviseră și banii lăsați de principele Cristofor, tatăl său, ceea ce pentru el însemna un pericol aproape sigur de a cădea în sfârșit pradă turcilor, cu care nici nu vroia să audă de pace ca să nu facă rău creștinătății și împăratului, deși sftnicii îl implorau să facă pace, la îndemnul reginei Angliei, care trimisese în acest scop un om de-al său de la Constantinopol în Transilvania, Înălțimea Sa se hotărî să renunțe la stat în favoarea Maiestății Sale împăratul. Își spunea mai cu seamă că, fiind sub stăpânirea împăratului, acesta va avea mare grijă ca să-l păstreze, căci era foarte folosit și important în treburile Ungariei.

Fu înfățișată întreaga poveste Maiestății Sale, iar Sigismund, hotărât să accepte cele de mai sus, luă parte cu mult interes la negocieri. Principalele puncte ale acestora erau că Înălțimea Sa renunța total în favoarea împăratului la Transilvania, la Valahia și la Moldova și primea de la Maiestatea Sa ducatele Opole și Racibórz din Silezia și cinzeci de mii de taleri pe an.

Între timp la Poartă se făceau pregătiri pentru atacarea Ungariei, iar tătarii se duceau ca să se alătore turcilor, lucru pe care îl află principele de la trimisul tătarilor, care venise cu puțin timp înainte în Transilvania ca să-l convingă pe principe să nu

¹⁹ Arhiducele Maximilian III de Habsburg.

încalce pacea. Părându-i-se folositor Înalțimii Sale să se împiedice această alianță, îi dădu speranțe în acest sens legatului ori de câte ori principele său renunța în perioada aceea să iasă la atac. Și sfătuindu-se Înalțimea Sa cu oamenii împăratului să se folosească orice mijloace pentru a-l opri, se hotărî ca în numele împăratului și al său să fie trimiși oameni cu daruri la tătar, sub conducerea unui sol.

Așadar, acești soli porniră cu o sumă de bani și cu diverse cadouri la Cahane²⁰ și îl găsiră cu oamenii lui la râul Nistru, unde, după ce primi cadourile și ascultă salaturile, spuse nu că nu va trece Dunărea (câci susținea că se simte obligat s-o facă), și că nu va trece de Belgrad și că se va abține să atenteze la granițele imperiale și la cele ale Transilvaniei. Acest lucru nu-i fu pe plac întru totul principelui Sigismund, care ar fi vrut ca el să stea în Tartaria, ca să-și poată vedea fără teamă de planul de a cuceri Timișoara. Acolo nu se temea de turci, căci erau ocupați în Ungaria. Și ar mai fi vrut ca pe tătar să-l legene speranța că vor încheia un pact pentru care se purtau tratative prin străduința unor oameni de-ai transilvăneanului. Însă Sigismund nu vru ca mașinăriile de război să fie duse departe de acolo, fiind dornic să cucerească fortăreața ca să aibă prilejul și în partea aceasta a Dunării să-i ofere împăratului, pe lângă Lipova, Inău²¹, Cenad, Caransebeș și alte locuri, și acest oraș foarte însemnat, Timișoara, care poate fi socotit de seamă pentru că Poarta are acolo un pașă, iar teritoriile sale ajung până la Belgrad.

Acest plan îl prezentă principele Maiestății Sale împăratul, încredințându-i-l domnului conte Sigismund della Torre, care fusese trimis de Înalțimile Lor arhiducii de la Graz în Transilvania și care de ceva vreme o slujea pe principesă. Același conte primi poruncă să ceară pentru această acțiune și ceva ajutoare bănești.

Se duse contele la Praga, unde mesajul său fu ascultat cu bunăvoință, dar căpătă mai puțin ajutor pentru planul său decât s-ar fi gândit. Și acest ajutor sărac fu scuzat în numele împăratului prin lipsa de bani la care ajunsese din cauza cheltuielilor de război continue și greu de suportat.

Contele se reîntoarce cu rezultatul soliei sale. Cum Înalțimea Sa stăruia în hotărârea de a ataca Timișoara atunci când dușmanul se aștepta mai puțin și când în Ungaria facțiunile în război erau pe timp de pace, porunci să se grăbească expediția, declarându-l general suprem pe cancelarul său, Jósika. Acesta porni cu oastea în luna septembrie a anului 1597 și cobori prin munții și prin strămtorite Transilvaniei, așa încât diferite castele aflate sub stăpânirea turcilor i se predară fără lupte mari. Iar de acolo, jefuind și incendiind ca să-i atragă pe dușmani și ca să-și poată opri oastea fără să fie deranjați, își înălțară corturile și începură să asedieze Timișoara. Trecură în felul acesta octombrie și o parte din noiembrie fără ca vrăjmașii să dea semn că vor să se predea (deși sufereau mai ales din pricina lipsei de apă, pentru că fusese deviat din albia sa obișnuită Timișul, care curge în apropiere) și începură transilvănenii să sufere de multe lipsuri, așa că generalul se hotărî să pornească la asalt. Dar cum nu izbutiră să facă o spărtură în întăritura de pământ bătătorit a fortăreței și nici s-o distrugă trăgând cu tunul, le veni ideea de a construi fortificații înalte care, ajungând la nivelul zidurilor, să le deschidă calea

²⁰ Neidentificat.

²¹ *Gianu*.

asediatorilor. Și în timp ce se aștepta să se alătore oastei câteva companii de secui, oameni foarte pricepuți la asalturi, de care se slujise transilvăneanul în primele sale războaie, cancelarului i se păru că cei din fortăreață porneau la asalt. Așa că înălță turnul și trecu la fapte, ceea ce se soldă cu pagube de ambele părți. Dar cel mai tare avură de suferit creștinii, căroră le era greu să urce pe fortărețele încă neterminate și care îi avură de înfruntat pe vitejii apărători ai cetății. Aceștia, printre alții, îl doborâra cu muscheta și pe unul dintre conții de Posedarje²² din Zadar, care era faimos în toată Ungaria pentru că se luptase corp la corp cu turcii de mai multe ori și ieșise învingător. Acesta înaintase ca să înfigă deasupra zidurilor un stindard transilvănean. După ce sosiră secuii și isprăviră nemaivăzuta lucrare, începură asalturile generale. Turcii, socotind că din cauza numărului lor mic nu vor putea să le țină piept acestora multă vreme și lipsindu-le orice speranță de ajutor, pentru că tătarii nemulțumiți se întorseseră acasă, iar turcii erau ocupați cu trupele imperiale în partea inferioară a Ungariei, se adaptară circumstanțelor. Așa că ienicerii care se aflau acolo construiră în interiorul împrejurării un adăpost constând într-o tranșee solidă, care ajungea ca să se păzească de un mic număr de soldați și să oprească pe oricine s-ar fi urcat pe ziduri de pe fortificații.

Se dădu poruncă în oastea transilvăneană cum și când să se treacă la asalt și fiecărei trupe unde să se așeze. Apoi, cu curaj, însoțiți de bubuituri de tun și de cântece soldățești, începură să urce și trecură pe zidul dușmanilor. Acolo, turcii, deși se arătară pregătiți să se apere și luptară cu vitejie, provocându-le pagube alor noștri, fură copleșiți de curajul secuilor, care nu se tem de moarte; de aceea, în scurtă vreme se retraseră, părăsind zidul și adăpostindu-se în noua tranșee, de unde începură să tragă cu furie cu arcebuzele, așa încât secuii, răniți și cu pierderi mari, fură siliți să sune retragerea. Același lucru se întâmplă și în alte două încercări sfârșite în mod nefericit din cauza greutății de a cuceri adăposturile apărate de turci și a ploilor care cădeau din abundență. Din pricina acestora și a lipsei unor provizii, trebuiră să evacueze tabăra și se întoarseră în Transilvania fără nici un rezultat și lăudând nu puțin vitejia dușmanilor.

Cardinalul Báthory, vărul principelui Sigismund, care se afla în Prusia în biserica sa din Varmia, aflând că Înălțimea Sa avea de gând să renunțe la stat în favoarea împăratului, fu foarte îndurerat. În ciuda neînțelegerilor dintre el și principe, pricinuite de faptul că acesta îi ucisese un frate și îl surghiunise pe celălalt, încercă să-l convingă pe Sigismund, printr-un trimis secret și prin scrisori, ca păstrând statul în familie să i-l cedeze lui, cardinalului, în schimbul episcopiei și mănăstirii lui, ale căror venituri se ridicau la mai bine de șaptezeci de mii de taleri. Și aminti de multe alte lucruri petrecute între familia Báthory și Altețele Lor austriece, așa încât principele, gândindu-se la ele, să se răzgândească în ceea ce privește renunțarea la stat.

Sigismund îi răspunse prin viu grai trimisului, iar printr-o scrisoare lungă și bine chibzuită îl muștră pe cardinal că, punând statul secular înaintea celui al Bisericii și sabia înaintea cărjei episcopale, mitrei și pălăriei [sfințite], se gândea la principatul Transilvaniei. Cum acesta era o parte a Ungariei, Înălțimea Sa vroia să-l

²² Din familia conților de Possedaria (Posedarski).

reunească cu coroana cedându-l împăratului, căci rămânându-i supus acestuia nu exista primejdia să se întoarcă la prietenia cu otomanii și, prin urmare, nu mai putea provoca pagube lumii creștine.

În felul acesta, pierdu orice speranță cardinalul, care mai apoi, cu trecerea vremii, prin diferite întâmplări ajunse, după cum se va povesti, să-și vadă dorința îndeplinită.

În acest timp nu fusese deloc suspendat tratatul de cedare și cu ajutorul ambasadorilor trimiși încolo și-ncoace aceasta fu stabilită în mod solemn, în condițiile despre care am vorbit mai sus.

Între timp împăratul, pe care principele îl aștepta la întrunirea comiților pentru a trece statul în stăpânirea Maiestății Sale, trimisese drept comisari care să-l preia pe episcopul de Eger, pe vicepalatinul Ungariei și pe doctorul Pezzen²³, din consiliul secret, om foarte priceput la tratativele diplomatice, care fusese trimis, printre altele, și la Constantinopol. Cu toate că mare parte a nobililor nu vroiau să-și schimbe seniorul și cereau să fie conduși tot de principele lor, tratativele fură purtate și, în prezența Înălțimii Sale, care veghea la orice motiv cât de mic al transilvănenilor care ar fi putut strica înțelegerea, i se prezentă omagiul împăratului și i se jură credință prin intermediul reprezentanților tuturor categoriilor din provincie și chiar și al trimișilor lui Mihai, voievodul Valahiei.

Conducătorul statului, până ce împăratul avea să-l numească pe arhiducele Maximilian, fratele său, fu declarată principesa Maria Cristina, soția lui Sigismund, o doamnă înzestrată cu însușiri minunate și neobișnuite pentru sexul femeiesc, care, venind de la fortăreața din Chioar unde ședea din cauza primejdiilor războiului de la Alba Iulia, primi prin comisarii imperiali și prin consilierul Pezzen, care puțin după aceea se reîntoarse la Praga, unde era nevoie de el, puterea asupra statului.

După ce nunțiul apostolic, care își isprăvisе însărcinarea, plecă în Italia, principele Sigismund, care în vremea aceasta pornise la drum, nu întârzie să plece spre Silezia pentru a primi banii potrivit acordului. În trecere, Înălțimea Sa fu primit la Viena de către arhiducii Mathias²⁴ și Maximilian, frații împăratului; și nu după multă vreme îi fură încredințate ducatele, unde se opri așteptând ca prin niște trimiși să i se încredințeze, potrivit poruncii Maiestății Sale împăratul, locul de unde să poată obține anual cei cincizeci de mii de taleri.

Pentru că principesa domnitoare nu părea destul de puternică pentru a organiza expedițiile care trebuiau făcute împotriva turcilor pentru apărarea statului, în Transilvania se grăbea sosirea lui Maximilian, deși existau îndoieli cu privire la credința unora dintre transilvăneni. Și cancelarul Jósika, care se alăturase voievodului Valahiei și aspira să devină principe²⁵, încercase mai înainte să împiedice venirea arhiducelui, împrăștiind zvonuri despre feluritele greutăți pe care avea să le întâmpine în timpul conducerii sale și în cele din urmă spunând că avea să fie trădat și dat pe mâna turcilor. Aceste zvonuri ajunseră la urechea împăratului

²³ Medicul și diplomatul Bartolomeo Pezzen, originar din Croviana (Trento).

²⁴ Matthias de Habsburg, rege al Ungariei, viitor împărat (1612–1619).

²⁵ Trebuie subliniată și reținută această mărturie despre legătura între Mihai Viteazul și cancelarul Jósika.

mai ales prin intermediul nuntiiului papal și socotindu-se că se trăgeau din dorințele nemăsurate și întunecate ale cancelarului. Maiestatea Sa porunci să fie întemnițat. Și așa s-a și făcut la dieta prezentării omagiului, fiind el condus sub pază severă în afara Transilvaniei și apoi decapitat în fortăreața de la Zachmar²⁶, situată în partea de sus a Ungariei, pe care o apăra de dușmanul comun mulțumită insulei alcătuite din meandrele râului Someș, unde această fortăreață se află într-o câmpie largă, fiind bine întărită și cuprinzând un ținut mare și populat.

Între locul acesta și Chioar se află orașul Baia Mare, celebru pentru bogatele sale mine de argint și de aur și pentru monetăria pe care o ținea acolo principele, ca și pentru vechimea și mărimea sa, care în anul 1241 a fost jefuit de tătari. Aceștia plecară din jurul Mării Azov, de unde cu ceva vreme în urmă, după ce veniseră din Asia, îi izgoniseră pe goți, și provocară pagube îngrozitoare Poloniei, Ungariei și altor provincii. Și așa se face că acest oraș a ajuns să fie o cetate mică, iar din măreția sa de altădată nu mai păstrează altceva în afară de ceea ce poate să înțeleagă mintea omenească în fața ruinelor sale.

În această vreme avu loc multdorita și minunata recuperare a fortăreței de la Győr, care fu cu atât mai uimitoare, cu cât se petrecu pe neașteptate. Ea redă curajul și viața nu doar unei părți a Ungariei, care de acolo își aștepta sfârșitul, ci și Austriei și orașului Viena, care își schimbase înfățișarea din cauza plecării locuitorilor săi, care se adăposteau în locuri mai sigure din Germania de sus. Puternicele sale ziduri tremurau în fața unei asemenea armate puternice și vecine care îi devenise dușmană, părând că mai avea să reziste doar câțiva ani. Mai ales că de puțină vreme respirase ușurată pentru că scăpase de marea primejdie de a se pierde prin trădarea căpitanului care, după cum se învoise cu pașa din Győr, îl introdusese printr-un drum principal în oraș. Fiind descoperit lucrul acesta în chip minunat, acesta fu pedepsit prin tragere în țeapă.

Principele Sigismund se afla în Silezia unde aștepta să i se dea cei cincizeci de mii de taleri care i se cuveneau potrivit înțelegerii. După ce așteptă răbdător câteva luni, văzând că nu i se dau banii pe care împăratul promisese să-i dea Înălțimii Sale, cum îi lipseau mijloacele de a se întreține, fu silit să se gândească să revină în Transilvania. În acest scop își trimise într-acolo familia, iar principele porni la drum însoțit doar de doi oameni de-ai săi și ajunse în Transilvania, în ciuda lungimii călătoriei, înainte ca în Ungaria oamenii împăratului și Prea Înaltul Maximilian, care ajunseseră în Košice, să afle despre plecarea din Silezia. Cu toate acestea, primind știrea, arhiducele mări pasul ca să-l oprească pe Sigismund, dar nu întâlni decât câteva trăsură și persoane de la curte, care merseseră mai încet. Sultanul, observând lipsa principelui din Transilvania și de aceea închipuindu-și că poate supune cu ușurință provincia, îl trimisese cu o armată mare și puternică pe primul său vizir, Ibrahim pașa, căruia i se alăturaseră în număr mare și tătarii și care venea ca să îndeplinească împotriva Transilvaniei planul stăpânului său. La începutul lui august 1598, cu tot efortul oamenilor, trecuse Dunărea pe la Belgrad și deși la început vizirul avusese de gând să cucerească Oradea, ca să se deschidă pe acolo intrarea în provincie, mărșăluind coti spre Lipova, pe care principele, prin

²⁶ Satu Mare.

vitejia sa, i-o luase dușmanului. Deși acest loc era bine fortificat și pregătit să se apere, turcii se gândeau că la vederea unei asemenea oștiri se va preda, dar lucrurile s-au petrecut altfel, deoarece conducătorul său fiind curajos și cu multă experiență militară se arătă gata să se apere și nu dădu nici un semn de teamă. El observă încercările dușmanului care își pusesese tabăra în apropiere și care de acolo trimise lângă cetate câteva trupe; turcii, prefăcându-se că își așează acolo tunurile și tabăra, îi cerură căpitanului să se predea. Însă acesta, hotărât să păstreze fortăreața și mai degrabă să moară decât să se acopere de rușine predându-se, începu să răspundă trăgând des și zdravăn cu tunul asupra dușmanilor. Așa că, dându-și seama vizirul că nu va putea cuceri cetatea decât cu greutate și irosind mult timp, mai ales că nu-l ajuta ca să intre în Transilvania, încetă să mai facă alte încercări și, reluându-și călătoria, mărșăluia încet cu oștirea sa.

Aflând despre expediția vizirului, ca să păzească țara de necazuri, principesa și comisarii imperiali strânseseră o oaste mai degrabă vitează decât numeroasă, alcătuită din oameni care deja fuseseră la război alături de principele Sigismund. Se afla printre aceștia căpitanul general Gáspár Kórmis, om de încredere și curajos, care, stând în apropiere de Alba Iulia, observa mișcările dușmanului pentru a porni în apărarea acelor locuri pe unde ar fi încercat să pătrundă în țară. În timp ce lucrurile stăteau în felul acesta și arhiducele Maximilian, din porunca Maiestății Sale, aduseseră în Transilvania o mie de cai pentru gărzile sale, principesa trebuia să intre în provincie venind din Košice și să plece iar, întorcându-se la ai săi la Graz pentru sosirea principelui. Nu se întâmplă așa nici cu unul, nici cu celălalt, pentru că principele, sosind la Cluj, unde se afla arhiducesa în drum spre Germania, fu primit înapoi cu mare bucurie de senat și de întreg orașul, care îndată oferi oameni care să-i slujească drept gărzi Înălțimii Sale, iar soția sa trebui să rămână iarăși în Transilvania.

Comisarii care stăteau la Alba Iulia dădură de veste despre toate acestea și răspândindu-se știrea în ținut, unde principele îi înștiințase pe mulți despre sosirea sa, începură să se unească doritorii și mulți se declarară în favoarea Înălțimii Sale, și îndată Alba Iulia se declară de partea sa. Atunci, comisarii din oraș și căpitanii celor o mie de cai ai arhiducelui renunțară la guvernare și la celelalte sarcini pe care le aveau. În afara generalului, nobilii și cei mai mari în rang din armată, care se întreceau care să se întâișeze primul înaintea principelui Sigismund, sosseau pe rând la Cluj, oraș în care cu atâta entuziasm și bucurie fu primit de toți Înălțimea Sa, că nici nu se poate povesti.

După o oprire de câteva zile, principele hotărî să se reîntoarcă la Alba Iulia și mai hotărî ca ducându-se în Turda, unde alergase ca să-l vadă aproape tot ținutul, să primească de la oameni un nou jurământ de credință, iar el să jure să le păstreze privilegiile. Și ambele părți făcură întocmai.

Se află Turda la poalele unor dealuri foarte roditoare și este așezată aproape pe malurile râului Arieș, care pe limba noastră înseamnă „aur”, și nu fără pricină, pentru că dacă speli cu sângețică nisipul purtat de el, obții mult aur pur.

Principele deține acolo mine de sare foarte folositoare și tot acolo se află roditorul ținut al Dejului, care aprovizionează multe părți ale Ungariei de sus cu ajutorul Someșului.

Locul pe care se află Turda este foarte vechi și se văd acolo ruinele unei cetăți, deoarece romanii, pentru a stăpâni populația, țineau o legiune de soldați pe dealul cel mai înalt. Se mai vede acolo o poartă minunat construită și tot felul de alte ruine antice, care se găsesc din abundență în mai multe locuri ale provinciei și în special la minunatele mine din Slatina, unde natura produce un aur atât de bun, încât este foarte pur și fără să fie prelucrat în foc.

După ce sosiră la Alba Iulia principii, soț și soție, fortărețele din stat reveniră sub stăpânirea lui Sigismund, căruia îi jurară fidelitate, iar pentru Maiestatea Sa împăratul fu păstrată Oradea.

Voievodul Valahiei, Mihai, văzând scrisorile Înălțimii Sale, îndată îl recunoscu drept senior și îi jură supunere. Apoi principele și arhiducesa le scriseră și le explicară împăratului și arhiducelui Maximilian motivele revenirii în statul Înălțimii Sale prin domnul conte Sigismund della Torre, care se duse și la Ferrara la papa Clement și apoi trimise și o solie alcătuită din alți trimiși, care au fost Ștefan Boescai, mare slujitor pe atunci al Maiestății Sale și episcopul Transilvaniei. Între timp, vizirul, după ce se îndepărtase puțin de Lipova, mărșăluia încet și îndoindu-se de planurile sale. Așa că principele, fără să apuce să-și tragă puțin sufletul, trebui să se ocupe de ale războiului și, întărind cu mare grijă tabăra adunată înainte de comisarii imperiali, porunci ca oamenii să plece din locul de dinainte, de la Alba Iulia, și să se mute la Deva, o fortăreață pe drumul către Lipova, într-o zonă muntoasă și greu accesibilă, la ale cărei poale se ridica un palat confortabil și plăcut împodobit cu grădini frumoase și îngrijite și care uneori îi servea drept loc de odihnă principelui. Acesta totodată, după ce așteptase oastea, ca să pândească forțele dușmanului trimise soli care să-i ducă vizirului vestea reîntoarcerii sale în Transilvania și un tratat de pace. Vizirul, gândindu-se cum în trecut soarta îl ajutase așa de mult pe Înălțimea Sa împotriva turcilor și nedorind să mai treacă încă o dată prin așa ceva, îi ascultă binevoitor pe trimiși și auzind de la ei că vor pace (căci așa se prefăceau), fu dornic să se împăuneze încheind-o bucuros și promițând să pună o vorbă în acest sens la Poartă și în favoarea principelui; promise să nu-i facă rău, așa cum ar fi putut, și vru ca transilvănenilor să li se arate tunurile multe pe care le avea și toată armata, iar aceștia spuseră că erau cele mai impunătoare care se văzuseră în Ungaria după izbucnirea războiului.

Pe când se petreceau toate acestea, principesa își reluă reședința obișnuită din Chioar, o cetate considerată foarte puternică datorită așezării sale în munți împăduriți și având două forturi bine întărite, la care se ajunge pe o singură cărare foarte îngustă, restul fiind inaccesibil, deoarece într-o parte este un curs de apă vijelios, iar în cealaltă o pădure de pini deasă și foarte înaltă, care se află în fața sa.

Generalul turc nu mințise când spusese că nu vroia să-i facă rău principelui, pentru că Oradea era păstrată pentru împărat, și ascunse în așa fel planul acțiunii încât trimișii lui Sigismund nu putură să îl afle cu siguranță. Îi informă mai apoi un creștin renegat care, dornic să se reîntoarcă la credință, fugise de la vizirul pe care îl slujea în Transilvania în calitate de comandant de steag.

Când Înălțimea Sa află care era gândul dușmanului, temându-se de pierderea cetății, pe care nu prea avea cine s-o apere, deși altminteri era bine fortificată, și

temându-se ca turcii să nu încerce împotriva cuvântului dat să năvălească în țară și s-o treacă prin foc și sabie, porunci ca oastea sa să se îndrepte într-acolo, punându-și tabăra în niște strâmtoni la puține mile de Oradea, de unde se putea uni cu ușurință cu oamenii arhiducelui Maximilian și ai lui Basta pentru a păstra fortăreața și pentru a-l împiedica pe dușman să-și deschidă drum în inima Transilvaniei.

Însă cu siguranță marșul turcilor spre Oradea nu ajunsese și la urechile altora, în afară de ale principelui. Cum acestuia îi părea rău ca locuitorii acestui oraș mare și deschis și ai împrejurilor, luați prin surprindere, să fie jefuiți și să cadă pradă barbarilor, îi informă printr-un om pe cei din fortăreață, spunându-le să-i vestească pe arhiducele Maximilian, pe locuitorii orașului și pe cei din vecinătate să se păzească de venirea vizirului. Dar cei avertizați, crezând că era o născocire de-ale Înălțimii Sale ca să pună mâna pe cetate, nu-i dădură nici o atenție și nici nu se îngrijiră să se salveze cei care erau în afara cetății și care erau primii expuși atacurilor.

Principalul motiv care îi oprise pe orădeni să revină la obișnuita credință față de principe era mânia care îi cuprinsese față de el din cauza pedepsei pe care o dăduse în public reprezentanților cetățenilor eretici ca să spele jignirea adusă de ei puținilor catolici, care, bucurându-se de bunăvoința și de ocrotirea Înălțimii Sale, prin învățătura părinților iezuiți trudeau întru sporirea religiei catolice. Cum orădenii disprețuiau avertismentul milos al lui Sigismund și poate din dorința cerului, care vroia să vadă pedepsită impietatea pe care o arătaseră până și față de vechile morminte ale sfinților regi ai Ungariei, dărâmându-le și aruncând în haznale moaștele demne de venerație, turcii și tătarii năvăliră la sigur și distruseră cetatea și satele din împrejurile sale, rămânând cât ai clipi toate însângerate și pradă jafurilor și incendiilor.

Apoi merse mai departe vizirul cu tot grosul oștirii și ajungând la sfârșitul lui septembrie la Oradea începu asediul, așteptând ca tătarii, care își aveau tabăra separat, să prade ținutul și prin jaf să aprovizioneze tabăra cu de-ale gurii.

În cetatea Oradiei, cei doi căpitani, care erau unul neamț și unul ungar, adunară pe lângă soldații obișnuiți toți oamenii pe care îi putură strânge într-un timp atât de scurt și pe care îi găsiră în stare să poarte armele.

Principele, care din postul de la Deva le poruncise alor săi să mășăluiască spre strâmtoni, plecă la Alba Iulia și după ce șezu puțin acolo își continua călătoria pe urmele oștirii, oprindu-se atât cât se adunau oamenii în locul hotărât din Cluj. Când treceau soldații pe acolo, fură văzuți sosind din Valahia în ajutorul Înălțimii Sale trei mii de soldați înarmați cu archebuze și cincisute de cazaci călare înarmați cu iatagane, arcuri și archebuze, trimiși de Mihai la porunca principelui, căruia îi era supus având titlul de consilier și voievod în numele Înălțimii Sale în regatul Valahiei. Se strânse o puternică oaste transilvăneană, care își înălță tabăra la câteva mile de Oradea, într-o poziție bună și lesnicioasă aprovizionării; iar principele, fiind aproape de vechiul castel din Bologa, și-l alese ca reședință, lăsând restul armatei cu o parte a curții. Și fiind oastea foarte aproape se putea spune că stăteau cu toții la un loc.

Turcii, care deja își ridicaseră corturile, construiseră tranșee și ocupaseră strâmtonile, asediau cu toate forțele Oradea. Arhiducele Maximilian, care se afla în continuare la Košice, se strădui și găsi totuși modalitatea de a aduce cu ajutorul

generalului Basta, care își ridicase tabăra la Rochamoscon²⁷, oamenii din Ungaria de sus care veneau în sprijinul asediaților. Deja de o lună întregă dușmanul ținea fortăreața sub asediu, când, văzând că nu răzbește, își propuse să încerce să o cucerească prin asalturi, pe care le începu folosind în același timp tunurile. În toate acestea, pricepera turcilor de a ataca nu fu cu nimic mai presus de iscusința cu care se apărară oamenii împăratului slujindu-se de tunuri și archebuze, care făceau prăpăd în rândul dușmanilor. Însă, cu toate acestea, asediații începură să aibă nevoie de hrană și de ajutor.

Oamenii principelui, împinși de dorința arzătoare de a se lupta, își vărsau focul în amenințări, de-abia ținându-se să nu năvălească asupra dușmanului. Și nu aveau voie să o facă din diferite pricini, dar îndeosebi din cauza pericolului incursiunilor tătarilor, căci dacă nu ar fi păzit cu grijă trecătorile unde se afla oastea, Transilvania s-ar fi găsit în primejdie.

Unor trupe li se dădea însă voie să iasă și capturau oameni din tabăra turcească și spionau îndepărtându-se și la câteva mile de Oradea, într-un loc bun și lesnicios pentru aprovizionare. Și se întorceau soldații încărcăți de prizonieri și de capete care, agățate de crengile copacilor, alcătuiă un spectacol care trezea mai mult groaza decât mila.

Basta, căruia îi revenea grija de a păstra Oradea și de a îi veni în ajutor, cum nu avea destui oameni ca să o facă, îl sfătui pe Maximilian să ceară ajutorul principelui, iar ca să poarte negocierile îl trimiseră pe domnul Sigismund Forgách, un principe ungur, care, ducându-se în tabăra transilvănenilor, ceru ca Înălțimea Sa fie să pornească împotriva dușmanilor alăturându-i-se lui Basta, fie să dea ajutorul necesar.

Principele se sfătui cu ai săi, iar aceștia fură de părere să vină numaidecât în ajutor, dar fără a se duce acolo personal și în acest scop hotărâră să trimită douăsprezece mii de cavaleri și pedestrași și douăsprezece tunuri.

Turcii nu rezistau să tragă întruna și să asalteze adesea cetatea, pentru că asediații, deși mulți dintre ei căzuseră, dădeau dovadă de mare vitejie. Mai primeau ajutor și de la femei, care stăteau pe ziduri și cu apă clocotită și cu alte mijloace îi izgoneau de la ziduri pe dușmani. Murind turcii în număr mare, începu să le lipsească curajul de a se mai expune pericolelor și în asalturile ce aveau să urmeze. Generalul își dădu seama că trebuie să-i atragă pe ostași cu premii și cu onoruri militare, lucru care le dădu acestora mult curaj și îi făcu să nu se mai teamă de moarte; încât dacă vremea, care era foarte ploioasă, nu ar fi îngreunat asaltarea Oradei, fără îndoială că aceasta ar fi căzut. Însă vizirul începuse să-și piardă speranța că va izbândi, cu atât mai mult cu cât îi venise vestea că armata imperială, care asedia Buda în Ungaria de jos, cucerise partea de jos, numită „orașul apei”; și nevrând să piardă în întregime cetatea regală, era silit să trimită ajutor, după cum și făcu, trimițând oamenii cei mai viteji și mai pricepuți pe care îi avea.

Dușmanul văzu așadar că trudește zadarnic datorită potrivniciei cerului și curajului apărătorilor și se temu ca oamenii arhiducelui Maximilian și ai principelui Sigismund, care se aflau aproape, să nu-l atace. La aceasta se adăugau și intențiile

²⁷ Neidentificată.

soldaților și faptul că vizirul pusese mâna pe niște scrisori de-ale transilvăneanului, pe care acesta intenționat făcuse în așa fel încât să ajungă la el, în care orădenii erau anunțați că peste două zile principele însuși avea să pornească împotriva turcilor și să-i scape de asediu. Așa că se hotărî să ridice asediul, ceea ce se întâmplă în apropiere de ziua Sfântului Dumitru, care se serbează în noiembrie, și este respectat de turci, pentru că după aceea nu sunt siliți să rămână pe câmpul de luptă și se pot întoarce fără a fi pedepsiți sau socotiți nesupuși la casele lor.

Când vrăjmașii plecară, transilvănenii se ținură după ei câteva zile și luară prăzi mari și bogate. Și cum plecarea turcilor avusese loc mai repede decât se credea, ajutorul pe care Înălțimea Sa trebuia să-l dea nu ajunsese la Basta. Iar acesta și principele Sigismund, puțin după aceea, plecând, dădură drumul oștirilor și se întoarseră acasă. La fel făcu și valahul, care, cât ținu asediul, cum Înălțimea Sa îi poruncise să se alăture bulgarilor care primiseră steagul transilvănean, aduse multe pagube ținuturilor stăpânite de otomani. Și așa se isprăviră luptele din anul 1598 în părțile Transilvaniei.

Sfârșitul cărții întâi
a faptelor de vitejie ale lui Sigismund Báthory
de domnul
GIORGIO TOMASI
Protonotar apostolic

Cartea a doua

Socotind Prea Înaltul principe, datorită proaspetei sale reîntoarceri în țară și a stării de lucruri găsite de dânsul, care nu era așa cum obișnuia să fie sub ocârmuirea sa, că nu făcuse puțin lucru scăpând de primejdia ce îl păștea cu atâtea pregătiri de război, prin faptul că păstra Oradea în rândul posesiunilor Maiestății Sale împăratul se vedea lipsit de o sumă însemnată; și întorcându-se Înălțimea Sa la obișnuita sa reședință din Alba Iulia, aștepta să vină de la Praga solii săi cu răspuns binevoitor de la împărat. Venind între timp poruncă de la arhiducele Maximilian să i se înapoieze principelui carele și bunurile care îi mai rămăseseră în Silezia, se înturnară atât trimișii Maiestății Sale împăratul cât și căpitaniii Înălțimii Sale Maximilian la principii lor cu daruri alese din partea lui Báthory.

Arhiducesa, înștiințată fiind de principe că se stinseseră zvonurile de război și că oastea otomană plecase, putea după bunu-i plac să meargă din Chioar la Alba Iulia; așa că nu întârzie să plece, dornică să-și vadă soțul, și ajunsese acolo de ziua Nașterii Domnului, care fu prăznuită de Înălțimile Lor cu acea cucernicie și râvnă ce se cuvin unei asemenea solemnități.

Principele, care pururea cugeta la țară și la norod și care într-un fel sau altul nu voia să-și piardă devotamentul ce-l nutrea pentru împărat, cu toate că otomanii îi făceau propuneri de pace în condiții foarte avantajoase, vrând să se îngrijească de nevoile anului viitor, pentru a se păzi de dușmanii comuni, convocă o dietă generală pe 18 martie la Mediaș.

Cardinalul Báthory, care se găsea cu ai săi în afara Transilvaniei din pricina rolului jucat în complotul împotriva principelui, auzind de convocarea adunării, stărui prin scrisori și prin alte mijloace și primi încuviințarea să treacă în Transilvania în vremea lucrărilor adunărilor, iar pe când se apropia vremea acestora, Înălțimea Sa împreună cu principesa hotărâră să viziteze acea parte din provincie locuită de sași.

Acesta este un străvechi popor ce vine din Saxonia, care împotrividu-i-se îndelung lui Carol cel Mare cu armele și prin numeroase răcoale, fu până la urmă supus de acesta, care văzând că nu-l putea stăpâni din pricina nestatorniciei sale și neputând decât să-l slăbească, sili o mulțime de familii să treacă în Transilvania, slab locuită la vremea aceea; astfel, sașii avură prilejul să se așeze și să se stabilească aici după cum voiau. Și fiind ei împărțiți în șapte scaune, fiecare cu câte o căpetenie supremă, își aleseră astfel separat unde să trăiască; acum ei locuiesc în șapte cetăți libere, ale căror pământuri întinse și roditoare sunt tot ce e mai frumos și mai bun în Transilvania.

Modul lor de ocârmuire este republica, fără ca principele să le poată trimite vreun conducător, iar magistratul suprem este judecătorul ales de senatul fiecărei cetăți, alegându-se un conducător care răspunde de toate cetățile, cu titlul de judecător regal, ce aproape că îl reprezintă pe principe, căruia de altfel îi sunt numiții sași supuși și pe deplin ascultători, numai să nu se atingă de străvechile lor privilegii, pe care încearcă să și le păstreze cu orice preț.

Cetățile lor sunt toate înconjurate de puternice ziduri de apărare, iar câteva din ele au ajuns să fie niște fortărețe însemnate.

Clădirile publice și private sunt frumos construite, iar bisericile urmează modelul nemțesc.

Limba lor este germana; trăiesc foarte civilizată și într-o mare înțelegere, pe străini îi primesc cu omenie și nu e chip să fie printre ei vreunul de alt neam care să poată să cumpere sau să stăpânească avere în chip statornic. Portul îl au altfel decât maghiarii și altfel decât aceștia își împodobesc casele și mobilele, de care ungurii se îngrijesc prea puțin. Cât privește credința, marea lor parte sunt luterani și de confesiune augustană, însă vecerniile și anumite feluri de slujbe se slujesc cântând din gură și la instrumente, la fel ca la catolici.

Plecând deci din Alba Iulia cei doi principii, soț și soție, cu curtenii lor, meraseră mai întâi la Sibiu, cetatea de căpetenie a celorlalte șapte, bine fortificată, locuită de oameni înstăriți ce au de toate și care domină o câmpie întinsă, care, fiind într-o latură mai mlăștinoasă, întărește și mai mult cetatea. Poposind aici Înălțimile Lor, aflară că Báthory, cardinalul, intrase în Transilvania și venea la Cluj, astfel că principele trimise grabnic soli ca să-i iasă în întâmpinare. Acesta veni pe cale dreaptă până la Sibiu, unde primit fiind în afara cetății de însăși

Înălțimea Sa, iar înăuntrul acesteia de Prea Înalta principesă, fu găzduit chiar în palatul Înălțimii Lor. După o ședere de câteva zile purceseră împreună la drum spre Sighișoara, unde oamenii din cetate, ca și cei din alte castele și cetăți și din Sibiu, îi întâmpinară cu o nespusă veselie și astfel ajunseră la Brașov, una dintre cele șapte cetăți săsești care este pe primul loc după Sibiu.

Locul pe care se găsește este în chip de amfiteatru, închis între munți și dealuri, dintre care unele sunt fortificate cu turnuri și fortărețe, întărind astfel și mai mult cetatea, care fiind înconjurată cu ziduri înalte și puternice poate oferi o anumită apărare și târgurilor ce, ivindu-se de o parte și de alta a Brașovului, se întind pe o zonă destul de mare.

Țăranii sunt foarte înstăriți și se ocupă cu negoțătoria și cu schimbul de mărfuri, pentru care, datorită faptului că așezarea se află într-un loc prielnic, vine lume nu doar din Valahia și din Moldova, țări foarte apropiate, dar și din Bulgaria, Raška și alte provincii, unde se duc mărfuri din belșug; iar voievozii și domnii de prin împrejurimi obișnuiesc deopotrivă, în timpul năvălirilor și jafurilor turcilor și ale tătarilor, să-și adăpostească și să-și tăinuiescă în această cetate comorile și bogățiile.

Credința oamenilor cetății se îndepărtează întrucâtva de luteranism, de învățăturile vrednice de dispreț ale lui Calvin; cât privește politetea și chipul în care viețuiesc, îi întrec pe toți ceilalți sași.

Petrecând cu mare desfătare mulțumită belșugului tuturor lucrurilor, zăboviră câteva zile în această cetate și încă ar mai fi rămas, dacă sorocul hotărât pentru dieta de la Mediaș nu i-ar fi făcut să cugete la plecare. Purceseră astfel la drumul hotărât și, trebuind să treacă prin Făgăraș, unul din ținuturile dăruite de principe arhiducesei, soția sa, aceasta îi pofți acolo pe cardinal și pe Înălțimea Sa.

Acest loc este o fortăreață de șes, despărțită de uscat, care are într-o parte un șanț cât trebuie de larg și de adânc în care vine multă apă din Olt, care, izvorând din munții regiunii locuite de secui, curge pe aici. La o aruncătură de piatră depărtare cetatea are un singur bastion ridicat în zilele noastre. Restul edificiului este împodobit cu mici turnuri după moda veche, cu un zid obișnuit, însă care, fiind în întregime întărit cu valuri de pământ, este o fortificație de seamă.

Un frate al cardinalului Báthory începu să înalțe aici un edificiu în stil italian, în care vrednică de admirat se arată o splendidă sală împodobită cu minunate picturi, care erau cu atât mai frumoase și mai plăcute ochiului, cu cât le însoțeau inscripții potrivite și rare.

După un popas de două zile acolo, principele și cardinalul plecară la dietă, iar principesa mai rămase o vreme, întorcându-se mai apoi la Alba Iulia.

Mare parte din oamenii de provincie care trebuiau să ia parte la adunare veniseră deja la Mediaș, iar restul soseau tot mereu. Ca să se preîntâmpine orice tulburări la întruniri, fură chemate din regiunea locuită de secui câteva companii de ostași, cărora li se porunci să locuiască în niște barăci ridicate anume chiar în fața palatului Înălțimii Sale.

Secuii locuiesc într-un ținut cu creste muntoase, dar rodnic și alăturat Ardealului, slujindu-i principelui în chipul sașilor, deoarece având aceștia șapte ținuturi numite de ei „scaune”, le conduc ei între ei; iar căpitanul ce le este dat lor de Înălțimea Sa nu are altă îndatorire decât să-i țină în ascultare și credincioși

acestui. Ei au obligația de a-i plăti principelui numai un tribut anual, care constă în daruri și în slujirea ostășească pe propria cheltuială ori de câte ori are Înălțimea Sa vreo luptă de purtat.

Principii încercară de câteva ori să-i supună cu totul pentru a trage foloase și mai mari și izbutiră întrucâtva, dar nu pentru multă vreme, căci secuii luați cu forța își recăpătară libertatea de dinainte, pe care spun că și-au păstrat-o încă de când au venit din Sciția. În timpul schimbărilor suferite de religia catolică în Ardeal și în părțile acelea, aceștia și-au păzit credința, nu fără anumite excepții și abateri de la adevăr, iar credința catolică se păstrează trăgând nu puține foloase de pe urma ordinului Sfântului Francisc, care are aici mănăstiri.

Întrunindu-se dieta din Transilvania și înfățișând principele ce trebuia discutat, hotărâră ca fiind de prim interes apărarea țării de dușmani, drept pentru care se stabili un bir ce trebuia plătit de către fiecare.

Ajunseră la Mediaș soli trimiși la Înălțimea Sa din diferite ducate, pe care el le primise în Silezia de la împărat în schimbul Transilvaniei. Trebuind să se întoarcă din nou în slujba Maiestății Sale împăratul, ca rege al Boemiei, fură eliberați din slujba principelui, care se învoi cu ușurință, trimițându-i la casele lor mulțumiți și încărcăți cu daruri.

După aceasta cardinalul Báthory și ai săi fură trimiși înapoi în țara lor; iar trimișii principelui de la Praga nu se mai întoarseră, ba mai mult chiar, umblară zvonuri funeste despre aceștia și despre solie. La aceasta se adăugau și oarece conspirații ale conducătorilor ardeleni, care cârteau împotriva Înălțimii Sale pentru că nu voia să audă de pace cu otomanii, ce ofereau condiții foarte avantajoase prin scrisori din partea sultanei-mame și pașei Ibrahim. Această stare de lucruri îngrijorând sufletele ardelenilor trudiți și sături de acest lung război, Înălțimea Sa ajunse să se teamă de vreo răscoală și chiar pentru viața sa, pentru că pe de o parte își păstrase neclintită hotărârea de a nu face pace cu otomanii, iar pe de alta nu voia nici să renunțe la devotamentul său față de împărat. Și văzând totodată mai degrabă sporind decât îmuștinându-se dorința de pace a supușilor, ce dădeau semne că ar vrea să-și aleagă alt domn eretic care să împileze religia catolică, Înălțimea Sa, pentru a întâmpina atâtea rele inevitabile, se hotărî să cedeze conducerea cardinalului, cugetând că astfel i-ar fi putut face pe cei ce voiau pacea cu turcii să creadă că acela o putea dobândi în condiții mai bune; căci Poarta se bizuia mai mult pe cardinal, după ce fusese în atâtea rânduri dezamăgită de Înălțimea Sa. Pe de altă parte, era sigur că, ocupând cardinalul un loc atât de înalt în Biserică, nu ar fi cugetat în veci să încheie pace cu dușmanul obștesc fără învoirea papei, și că până ce cardinalul însuși le făcea pe plac transilvănenilor, făcându-i să creadă că va începe negocierile, avea să mai treacă ceva vreme în care s-ar fi găsit vreun prilej de a îndrepta situația și de a nu ieși din slujba Maiestății Sale împăratul.

Așadar, ieșind într-un loc public cu scopul acesta și prezentându-le printr-un discurs doct și amănunțit tuturor supușilor din provincie pricinile care, slujind interesului obștesc, îl făceau să cedeze ocârmuirea și să îl pună în locul său, ca principe, pe cardinal, izbuti să-l facă pe acesta să fie acceptat de toți și să i se jure credință.

Terminându-se în acest chip dieta și plecând fiecare spre casă, cei doi principii se întoarseră împreună la Alba Iulia, unde principesa, care nu renunțase la dorința pe care o nutrea de anul trecut de a pleca la ai săi în Germania, nu întârzie să se pregătească de drum. Acești doi principii nu fuseseră binecuvântați de Dumnezeu cu prunci și nici nu consumaseră căsătoria. Astfel fu hotărât divorțul de ambele părți, atât cu învoirea celor doi, cât și la porunca împăratului și a Înălțimilor Lor, mama și frații principesei. I se spuse Sanctității Sale Clement al VIII-lea că acum cardinalului, odată devenit principe, începuse să-i zboare gândul și mai departe și că plănuia, după încheierea divorțului, să se însoțească el cu arhiducesa și că și-ar fi dorit ca aceasta să nu mai plece. Dar în van îi fu vrerea, pentru că înțeleapta doamnă la orice s-ar fi gândit, numai la aceasta nu, și nu-și schimbă hotărârea de a pleca, văzând mai ales cum în același timp principele Sigismund se grăbea să ajungă în Prusia, la episcopia cardinalului.

Prea Înalta doamnă părăsi Alba Iulia în aprilie 1599, în vreme ce cardinalul trimise mai mulți soli ca să dea de știre papei, Maiestății Sale împăratul, regelui Poloniei și altor conducători de vază din Principat, iar printre cei trimiși se afla și protonotarul Tomasi, care se ducea ca secretar la Roma. La curtea împăratului, unde cu puțin înainte fuseseră trimiși solii Înălțimii Sale Sigismund, nu fu primită cu entuziasm schimbarea, nici renunțarea în favoarea cardinalului, al cărui reprezentant nu fu trimis la Praga din această pricină, decât numai atunci când se auzi de acțiunea pusă la cale împotriva sa de către voievodul Mihai, care pentru a-l alunga din Transilvania pe principele cardinal promise bani și porunci în mare taină.

Sigismund ajunsese între timp în Prusia, iar principesa străbătea Ungaria însoțită de slujitorii Maiestății Sale, fiind servită de generalul Basta și de alte persoane. Ea ajunsese în sfârșit în Austria, la Graz, unde fu primită de frații săi arhiduci cu multă duioșie și dragoste în lipsa mamei sale, care nu se întorsese încă din Spania, unde o însoțise pe fiica ei, regina. La scurt timp după aceea, episcopul Adriei, care atunci era nunțiu apostolic la curtea arhiducilor și care primise poruncă de la Roma să cerceteze chestiunea consumării căsătoriei, aflându-se că aceasta nu fusese consumată de cei doi principii, făcu public divorțul și dezlegarea amândurora de legământul căsniciei.

Voievodul Valahiei, îndeplinind poruncile împăratului, se îngrijea, fără a vădi pricina, să strângă oaste din toate părțile, iar cardinalul, aflând aceasta, trimise la el un supus de la curtea sa, dar vicleanul valah născoci scuza că strânge oaste pentru a-i înfrunta pe turci, care, după cum spunea el, voiau să treacă Dunărea spre a sa pagubă, ca să se răzbune pe incendiile și jafurile ce le făcuse cu doi ani în urmă în Bulgaria și la Nicopole, unde trecuse iarna când înghețaseră apele, aflându-se sub comanda principelui Sigismund. Promițându-i el credință și ascultare cardinalului, izbuti să-i adoarmă acestuia vigilența după voia sa și îl ținu în această stare până când pregăti toate cele trebuincioase, și trecând cu iuțeală munții ce despart Transilvania de Valahia intră în țară și îl deșteptă cu vuietul trâmbițelor și cu vacarmul armelor.

Surprins de o primejdie atât de serioasă și de neașteptată, principele cardinal fu cuprins de spaimă; cu toate acestea, silindu-l nevoia să-și recapete curajul, adună cât mai repede cu putință nobilimea și războinicii din provincie. Făcându-l general

pe Gáspár Kórnis, se puse el însuși în fruntea oastei împotriva voievodului, pe care îl aștepta după ce fusese primit de cei din Brașov; și dându-i-se fără rezerve Făgărașul și încă alte câteva locuri în câmpia Sibiului, își organiză acolo tabăra în întâmpinarea lui Mihai.

Episcopul de San Severo, care era nunțiu apostolic pe lângă cardinal, încercă, trecând în mai multe rânduri dintr-o tabără în cealaltă, să încheie o înțelegere pentru a împiedica vărsarea de sânge de creștini; însă valahul, care zicea că era obligat să o facă și arăta ordinele de a lua înapoi Transilvania pentru Maiestatea Sa împăratul, nu se învoia decât dacă principele cardinal ceda Transilvania și pleca. Această condiție părând prea dură și fiind Mihai hotărât să-și încerce norocul, întrucât avea forțe superioare la dispoziția sa, puse capăt oricăror tratative propuse din nou de episcop și, oprindu-l în tabăra sa, dădu semnalul de începere a luptei. Armele fură înșfăcate îndată și mai întâi cele două oștiri folosiră artileria, lupta făcându-se tot mai îndârjită; transilvănenii, îngenunchindu-și vrășmașii, nu erau lipsiți de nădejdea izbânzii. În vremea aceasta, căpitanul cel mai de seamă al cardinalului, din întâmplare sau în mod voit, după cum se socoti după aceea, fu luat prizonier. Întrucât acesta făcea parte din suita imperială, valahul își recăpătă nădejdea și se aruncă din nou în luptă cu vitejie și, răvășind trupele transilvănene, care suferiră mari pierderi, într-o clipă se preschimbă aproape din învins în învingător. Principele cardinal, văzând înfrângerea alor săi, părăsi locul bătăliei cu o trupă călare, încercând să se salveze prin Moldova și să se întoarcă de-a dreptul în Polonia.

Dar secuii, care țineau mult la voievod din pricină că libertatea le fusese îngrădită de către cardinal, iar valahul le făgăduise să le-o redea cu prisosință, ocupând trecătorile pe unde urmau să treacă fugarii, biruiră foarte ușor escorta de cavaleri, de care fiind lipsit cardinalul, o porni împreună cu doi paji ce călătoriseră prea puțin, colindând codrii câteva zile. Câțiva soldați înarmați cu archebuză porniră după el, iar cinci dintre ei îl ajunseră din urmă și mai întâi îl sfărtecară în bucăți pe unul dintre paji care stătea de straajă în fața unei colibe în care principele își odihnea trupul trudit de atâta veghe. Mergând mai departe îl uciseră și pe celălalt, iar zgomotul făcut îl trezi pe cardinal, care văzându-i pe acești asasinii surzi la orice rugă fierbinte și dornici să-i verse sângele, ca să-și păstreze viața, mânat mai mult de nevoia în care se afla decât de vitejie, începu să mânuiască iataganul pe care-l avea cu sine; se schimbară multe lovituri și se năpusti asupra unuia dintre ucigași, și, cu puțin noroc, ar fi putut să facă chiar mai mult de atât, dacă unul dintre dușmani nu l-ar fi lovit în frunte cu o secure. Din rană țâșni un val de sânge care îi împiedica vederea cardinalului, care prinse să gonească la nimereală; dar în timp ce fugea, fiind urmărit, fu lovit din nou tot cu o secure în ceafă. Își pierdu simțirea și se prăvăli la pământ, iar unul dintre urmăritori nu întârzie să-l ajungă, acesta fiind un fost slujitor de-al său bine plătit, care, răsplătindu-i generozitatea cu o nerecunoștință nemaiauzită, reteză capul omului Bisericii. Și, iată, astfel își află sfârșitul cardinalul Andrei Báthory, principe de Transilvania, nepot al lui Ștefan, rege al Poloniei și episcop de Prusia al cunoscutei biserici din Varmia, fiind mulți cei care au spus că îi fusese hărăzit un sfârșit atât de năprasnic, și anume să fie ucis de un slujitor al său care trebuia să-l străjuiască, deoarece pusese viața ecleziastică și vocația de celibat în urma vieții lumești și a planurilor de căsătorie. Se știe prea

bine cum se schimbă în zilele noastre intențiile oamenilor din pricina banilor. Ștefan, fratele cardinalului, care rămăsese să ocârmuiască Alba Iulia, primind vestea despre nefericita înfrângere a oștirii transilvănene, încălecă împreună cu câțiva oameni de-ai săi și luând cu sine mai multe care cu bagaje care ajunseră în siguranță, o porni de-a dreptul spre Polonia, stabilindu-se în castelul ce-i fusese cumpărat deja de cardinal.

Voievodul, neimitându-l pe Hannibal în alegerea sa de a nu înainta după lupta de la Cannae, nici pe Pompei în lupta sa împotriva lui Cezar după bătălia de la Durrës, fără nici un popas își continuă drumul, dându-le ostașilor mână liberă la jafuri. Ajunse la Alba Iulia, cucerii cetatea precum și alte locuri, iar în cele din urmă i se predă toată provincia. Voievodul se stabili aici și, după proclamarea unei adunări generale, în numele împăratului primi din partea norodului jurământul, deus de acesta doar de formă și, după ce dădu câteva porunci și legi, puse capăt adunării, nu fără a nenoroci câțiva nobili, care, fiind bănuți de necredință, fură uciși cu cruzime. Apoi îi fu adus înaintea capul cardinalului ucis, la vederea căruia voievodul vărsă multe lacrimi de crocodil și, tăinuindu-și firea crudă sub un văl prefăcut de vorbe milostive, porunci să se găsească trupul și să fie adus la Alba Iulia, ceea ce făcându-se după puțină vreme, avu acesta parte de slăvită îngropăciune.

După victorie, voievodul își trimise oamenii la curtea împăratului cu multă pradă de război și însemne militare și cu un nobil cal împodobit al cardinalului ucis. Maiestatea Sa împăratul primi darurile cu părere de rău, ca un domn căruia nenorocirea cardinalului îi trezea mila, și ascultă rapoartele în care Mihai îi făgăduia că era gata să predea Transilvania la cel mai mic semn al Maiestății Sale, mărturisind că o cucerise pentru a-l sluji pe împărat.

Principele Sigismund, care se găsea în Prusia, fu rugat prin mai multe scrisori de regina Angliei să se mute în acel regat, căci își făcea mari speranțe cu privire la el, dar nu răspunse acestor chemări din pricina credinței diferite. În acea țară nu se prea găsea în siguranță, deoarece cardinalul uneltise de mai multe ori împotriva sa pentru a scăpa de bănuielele în legătură cu persoana sa, ca să nu se mai gândească să se întoarcă în Transilvania. Iar regele Poloniei nu îl putea suferi, fiind nepotul regelui Ștefan, a cărui amintire îi umplea pe polonezi de recunoștință. Aflând despre moartea cardinalului și pierderea Transilvaniei, împreună cu castelele pe care principele însuși și le păstrase când renunțase la domnie și unde își ținea comorile, fu îndboldit să încerce să se întoarcă în țară, bizuindu-se mai ales pe faptul că voievodul nu ar fi cedat-o așa de ușor Maiestății Sale. Căută deci ajutorul marelui cancelar al Poloniei, cumnatul său, care tocmai se pregătea să i se împotrivescă voievodului, venind în apărarea Moldovei, spre cucerirea căreia acesta mărșăluia pe neașteptate, plănuiind împreună cu rușii, cu care se aliase întru schismatica credință grecească, să treacă la acțiuni și mai serioase; dar din diferite pricini principele nu mai făcu nimic altceva. Cancelarul, scăpând Moldova de primejdia voievodului, care fu silit să se retragă, se întoarse în Polonia.

Acest mare cancelar și căpitan suprem al regatului, Ioan Zamoyski, fu înaintat în rang în slujba regelui Ștefan care îl îndrăgi așa de mult, încât i-o dădu de soție pe nepoata lui, singura soră a principelui Sigismund.

Era el socotit viteaz, înțelept și foarte ager la minte; astfel că în problemele grele și spinoase veneau mulți de departe ca să-i ceară sfatul, ca unui oracol. Acesta, pentru a-și păstra bunul nume, proceda cu măiestrie, deoarece, când i se cerea sfatul, nu propunea el varianta sa, ci prezenta mai multe la alegere, fără a zice că una e mai bună decât alta, sau fără să îndemne la o rezolvare sau la alta, ci lăsa alegerea în puterea liberului arbitru al celui interesat; dacă acela izbutea în ce voia să facă, atunci cancelarul era răspunzător, iar dacă nu izbutea, cancelarul îl învinovătea, spunând că nu a știut să se folosească de sfaturile ce îi fuseseră date.

Împăratul, socotind că venise vremea ca Mihai să părăsească Transilvania, cedând-o Maiestății Sale, îi porunci să predea conducerea trimișilor săi și generalului Basta. Voievodul nu refuză fățiș să o facă, dar nu dădea deloc semne că ar vrea să se supună, ba dimpotrivă, folosea zilnic noi cruzimi și amenințări împotriva transilvănenilor și, ucigând mulți nobili sub pretextul unor false acuzații, se îndrepta încet spre o tiranie independentă. Nobilimea își dădu seama de acest lucru și, fiind avertizată de aceasta de un secretar al lui Mihai, la adunare se sfătui să dea de veste împăratului, pentru ca, nevrând valahul să părăsească Transilvania de bunăvoie, să primească sprijin pentru a-l alunga de acolo, pentru bunul nume al Maiestății Sale și pentru a se izbăvi ei înșiși.

Împăratul, lămurindu-se cu privire la viclenia lui Mihai, cedă la rugămintele transilvănenilor, poruncindu-i lui Basta ca împreună cu ostașii săi din nordul Ungariei și cu cei de sub conducerea sa să se alieze cu transilvănenii împotriva lui Mihai; ceea ce căpitanul nu întârzie să facă, pregătindu-se să se alătore nobilimii. Auzind aceste lucruri, valahul făcu din nou făgăduieli amăgitoare că va ceda Transilvania și prin toate mijloacele se strădui să despartă forțele imperiale de cele transilvănene; dar văzând că în zadar se zbate, deoarece Basta era hotărât să-l alunge din provincie cât mai repede, veste ce nu-i era deloc pe plac, făcându-și curaj și prinzând nădejde că îi va învinge pe transilvăneni datorită mulțimii ostașilor săi, începu să se pregătească de luptă.

Între timp, Basta se uni cu transilvănenii și nevrând să-i dea dușmanului răgaz să-și întărească forțele, o porniră ordonat spre Alba Iulia, unde oastea voievodului nu întârzie să iasă la luptă. Se strânseră oștirile celor doi la câteva mile de cetate și arzând transilvănenii de dorința de a lupta, voiau să se apropie până la adăposturile dușmanilor pentru a-i ataca, părând aceștia că nu vor da asaltul ziua. Dar Basta, care stabilise cu iscusință chipul în care putea câștiga fără prea mari riscuri, domolea avântul nepotrivit al oamenilor săi, care, deveniți nerăbdători din pricina întârzierii luptei, nu încetau să-l socotească temător pe conducător, mai ales atunci când văzură că acesta, poruncind să se părăsească locul bătăliei, în loc să se năpustească asupra dușmanului, începu să se retragă. Aceasta era o stratagemă vicleană a lui Basta, care voia să-l ademenească astfel pe Mihai să iasă din tranșee, iar șiretenia nu fu zadarnică, fiindcă dușmanii nu știau, ultimul lucru la care s-ar fi gândit fiind să hăituiască un dușman aflat pe fugă. Atunci aceștia năvăliră îndată cu strigăte și traseră cu tunul, iar când omul împăratului văzu aceasta, trupele se întoarseră într-o clipită și izbiră oastea voievodului care venea ca și biruitoare, în dezordine, și în scurtă vreme o biruiră cu mare vărsare de sânge și pierdere de vieți.

Mihai însuși fugi și, traversând Mureșul pe un cal voinic, abia se putu salva în Făgăraș și mai apoi în Valahia.

Basta, obținând victoria, se întoarse la Alba Iulia, unde punând ordine în lucruri și primind un nou omagiu în numele Maiestății Sale, începu să guverneze provincia împreună cu alții ce fuseseră numiți de împărat, iar transilvănenii se arătară mulțumiți de ocârmuire; dar, pe de altă parte, punându-și mulți dintre ei nădejdea și întorcându-se cu gândul la principele Sigismund, sub domnia căruia se obișnuiseră să se bucure de mărinimia pe care le-o arăta, o mărinimie egală cu cea a lui Alexandru cel Mare, și fiind convinși că acesta va încheia în sfârșit pace cu turcii, readucând pacea și liniștea în Transilvania, hotărâră, tăinuindu-și intențiile față de slujbașii imperiali, să îl cheme în țară pe Înălțimea Sa; și nefiind acest lucru împiedicat decât de prezența lui Basta în regiune, se sfătuiră să-l facă să plece. Așa că, ivindu-se prilejul organizării unei diete convocate la Cluj la porunca Maiestății Sale împăratul, se dezlănțui atâta tulburare și răscoală pentru cauza lui Sigismund, încât generalul imperial și alți slujbași ai Maiestății Sale fură norocoși să poată scăpa din provincie, în afara căreia fură conduși, trimițându-se soli și călăreți pentru ca principele să se întoarcă. Acesta, văzând asemenea mișcări în rândurile transilvănenilor și temându-se că dacă nu venea în țară situația putea deveni și mai gravă, ajungându-se la căderea acesteia în mâinile turcilor, nu întârzie să vină, după ce străbătu Moldova și ținutul locuit de secui.

În acest răstimp, Prea Înaltul arhiduce de Austria, domn al provinciilor Steiermark, Kärnten și Kranj aplica cu zel și îndrăzneală în locurile stăpânite de el reforma religioasă, gonindu-i pe eretici; în ciuda pierderii recente a Kanizsei, cedate în mod infam turcilor de luteranul Paradaiser, căpitanul cetății, și în pofida faptului că norodul era în pragul răscoalei, așteptând ajutoare de la protestanți și mai ales de la ducii de Saxonia, Înălțimea Sa nu vru să mai amâne cucernica lucrare și nu arată nici un semn de spaimă, căci se hotărâse mai degrabă să piardă pământurile stăpânite decât să nu le țină sub aripile adevărate credințe catolice, sub care se găseau în prezent. Și aceasta era o pildă rară dată de un adevărat principe creștin. De aici aveau de câștigat o parte a Italiei, căci din vecinătate o păștea primejdia molipsirii eretice, și Scaunul Apostolic la întoarcerea în Transilvania a Înălțimii Sale Sigismund fu primit cu consimțământul tuturor și îi fu recunoscută stăpânirea și asupra împrejurimilor, care se găseau sub oblăduirea Maiestății Sale, printre care era această fortificație clădită cu multă măiestrie și având o poziție avantajoasă care îi era supusă lui Basta, fiind acesta investit cu titlul de conte de către împărat. Întrucât la curtea Maiestății Sale rechemarea în Transilvania a principelui Báthory nu era văzută cu ochi buni și displăcuse adânc alungarea trimișilor împăratului, i se porunci generalului Basta să întreprindă o nouă expediție războinică împotriva Transilvaniei. Cum acesta nu avea nevoie să fie mult îmboldit din pricina ocării primite personal, se pregăti de luptă cu grijă și nerăbdare, ajutat fiind în aceasta și de către Mihai, care, fiind alungat din Valahia de Radu, sprijinit de Poartă și de polonezi și recăpătând bunăvoința împăratului, tocmea pe propria sa cheltuială un mare număr de luptători.

Pe de altă parte, nici principele nu stătea degeaba, urmându-l toată nobilimea, mai puțin câțiva susținători ai Maiestății Sale. Acesta strângea oaste, nu fără mare

părerere de rău pentru că urma să se lupte cu creștinii; din această pricină îi făcu împăratului mai multe propuneri de pace, dar nefiind acestea primite, fu nevoit să se pregătească să se apere. Așa că se pregăti cu atâta grijă, încât Basta, ieșind la luptă, îl văzu ieșindu-i înainte cu o oaste bine înarmată. Ocupând un loc avantajos și fortificându-l, își așeză acolo artileria, voind principele ca prin aceasta să-și ostenească dușmanul și să cadă mai apoi la o înțelegere, mai degrabă decât să lupte, raportând o victorie asupra unor oameni care îl slujesc pe Domnul cu credință.

Dar, fiind zona în care stăteau transilvănenii săracă în apă și voind generalul Înălțimii Sale să repare greșeala, trăgându-se la un loc mai prielnic, nu putu să rămână această mișcare a lor neobservată de dușmani, din cauză că îi împiedicau piesele de artilerie; iar vrăjmașii văzură în acea neorânduială o ocazie prielnică să atace. Astfel, trimițându-i la înaintare pe muschetari, având în spate văile adânci și cavaleria, îi zdrobiră fără prea mare greutate pe cei ce purceseseră la schimbarea locului, iar aceștia, fugind, iscară neorânduială și în rândul celorlalți. Astfel că în scurt timp oastea transilvăneană, fără să mai bage în seamă nici amenințările și nici îndemnurile venite de la căpitani și de la principele însuși de a ține piept dușmanilor, se risipi toată, cu mari pierderi de bunuri și de vieți omenești, iar mulți căzură prizonieri.

Basta, mergând pe cale dreaptă, porni spre Cluj, care i se predă; iar principele Sigismund, adăpostindu-se înăuntrul provinciei, nu depuse armele nici măcar în toiu iernii, astfel că, venindu-i în ajutor mulțime mare de oameni din afara țării, pe un frig năprasnic și în timp ce oamenii împăratului iernau în Ungaria, se înfățișă cu importante forțe la Cluj. Aici li se propuse locuitorilor cetății să se supună principelui, dar nu îngădui aceasta căpitanul care fusese lăsat aici de Basta să conducă cu înțelepciune; și fiind implorat principele de locuitorii cetății și de călugării iezuți să nu folosească forța, ceea ce ar fi transformat cetatea într-un loc bun de prădat pentru ostași, ci să aștepte o altă ocazie prielnică pentru a-și urma gândul de a o recupera, principele se mulțumi a-i liniști cu blândețe și, ridicând tabăra, se înapoie la Alba Iulia, trimițându-i să iermeze în satele învecinate pe ostașii străini veniți să lupte.

Între timp, în Germania, pentru recuperarea Kanizsei, o fortificație de mare însemnătate pentru posesiunile Prea Înaltului arhiduce Ferdinand de Austria, acesta, trimițându-l ca sol pe domnul conte Sigismund della Torre, adună ajutoare foarte însemnate de la papa Clement și de la marele duce al Toscanei și prin mijlocirea surorii sale, regina Maiestății Sale Catolice, ieși la luptă cu oaste multă și asaltă îndelung fortificația fără să izbândească deloc. În cele din urmă, din pricina ploilor ce cădeau mereu, se isprăvi totul cu distrugerea unei mari părți a taberei, unde împreună cu Înălțimile Lor arhiducii frați Ferdinand și Maximilian se aflau vice-comandantul ducele de Mantova²⁸, comandantul de regiment Don Giovanni de' Medici, responsabilul cu încartuirea Germanico Strassoldo și mai fură și multe alte personalități și luptători destoinici, printre care baronul

²⁸ Vincenzo I Gonzaga, duce de Mantova (1587–1612).

Gaudenzio Madrucci²⁹, care slujind drept colonel cu salariu obișnuit de la regele Spaniei, avu la momentul respectiv sub comanda sa șase mii de pedestrași trimiși de Maiestatea Sa.

Împăratul fu de părere că trebuiau făcute toate eforturile posibile pentru ca oastea arhiducelui să se unească cu cea a Maiestății Sale, pentru a se trece mai apoi la asedierea Budei, care, dacă era luată, ușura cucerirea Kanizsei și a altor fortărețe. Pentru ca acest lucru să se realizeze, veni la Graz domnul doctor Pezzen, consilierul secret al împăratului; deși acesta insistă cu toată vitejia și înțelepciunea să se facă unirea oștirilor, atârnă mai greu hotărârea de a asedia Kanizsa.

Odată cu vara, generalul Basta începu să se pregătească de noi expediții în Transilvania, avându-l alături pe valahul care aștepta ocazia prielnică să-și recupereze țara, și ieșind în marș cu oastea din Cluj, își ridică tabăra în afara cetății Turzii, lângă râul Arieș. Când era pe punctul de a-l traversa, îi fură trimise generalului Basta scrisori interceptate de la Mihai, scrise de acesta către sultane, prin mijlocirea cărora căuta să-i reintre în grații sultanului, făgăduind să-i nimicească pe general și pe oamenii Maiestății Sale împăratul. Basta, cugetând că trebuia neapărat să ia măsuri împotriva trădării, trimise câțiva ostași la cortul lui Mihai, având poruncă să-l ia prizonier în numele împăratului; sau, dacă acesta avea să se împotrivescă și să nu se supună, făcând scandal, să-l omoare. Ceea ce se și întâmplă, pentru că, zicând acesta că îl nedreptăteau și că nu merita să fie închis, fu ucis de ostașii trimiși de Basta neîntârziat, astfel încât oamenii săi să nu bage de seamă.

Trupele voievodului, auzind de nenorocirea domnului lor, cugetară să se răzbune, dar văzând că restul câmpului de bătălie era în ordine și gata să le atace, își domoliră mânia și reacționară pe deplin conștienți de pricina morții sale; așa că nu doar că se potoliră, dar primind și solda împăratului, trecură sub conducerea generalului Basta, crezând mulți la vremea aceea că el va rămâne stăpân pe averea principelui Sigismund, pe care o jefuise voievodul odată cu luarea Transilvaniei și din care Înălțimea Sa, odată revenit în țară, deși se strădui în fel și chip, nu izbuti să mai găsească nimic în țară. Și cu toate că principelui nu-i făcea plăcere să piardă lucruri de așa mare preț, care fuseseră ale regilor Ungariei și de care regele Ștefan și principele Cristofor avuseseră mare grijă, nu vru niciodată să-i cerceteze folosind violența pe soția și fiul lui Mihai, care erau în mâna Înălțimii Sale și, mulțumindu-se cu cuvântul lor, îi lăsă teferi și nevătămați, tăgăduind hotărârea și părerea celor ce sfătuiau să fie gătuți pentru a-l răzbuna pe răposatul cardinal.

Urmară mai apoi numeroase înfruntări între Sigismund și Basta, cu omoruri de o parte și de cealaltă și cuceriri de ținuturi care se predau ba unuia, ba celuilalt, continuând aceste mișcări până când principele Sigismund, a cărui oaste crescuse și care devenise de temut și capabil nu doar să se apere, ci și să dea atacuri în afara Transilvaniei, datorită propunerii pe care i-o făceau turcii de a primi oameni și bani, cum deja dăduse poruncă pașei Timișoarei și unui alt pașă să-l slujească, se încheie un acord între pașă și principe în numele împăratului. Sigismund, ca unul ce fusese mereu supus Maiestății Sale și care cinstea foarte mult însărcinările

²⁹ Gaudenzio Madrucci (Madruzzo), colonel în oastea imperială, comandant al trupelor de infanterie.

prietenești și dese ce-i veneau în această privință de la Roma, în ciuda faptului că primise chiar și daruri de la Poartă, fără să cugete vreodată să se facă prieten cu aceasta, adăugându-se la toate acestea și dorința firească a Înălțimii Sale de a se evita vărsarea de sânge creștinesc, acceptă condițiile de cedare a provinciei Maieștății Sale împăratul și se învoi să primească, potrivit înțelegerii de la început din Silezia, cinczeci de mii de taleri pe an și un loc pentru întreținerea curții sale.

Stabilindu-se înțelegerea și fiindu-i cedate lui Basta fortărețele de către principele Sigismund, îl ajută și la plecarea sa în Boemia cu felurite sfaturi și cu altele să-l învingă pe Moise Secuiul, care, răsculându-se împotriva Înălțimii Sale din pricina înțelegerii cu Maieștatea Sa împăratul, conducea o campanie făcută pentru a-și încerca norocul și susținută de mulți nobili. Ceea ce și făcu lângă Alba Iulia, atacându-l cu încăpățănare pe Basta; cu toate că acesta obținuse victoria, aceasta nu fu mai puțin sângeroasă și nu putu să-l împiedice pe acest secui, la scurtă vreme după aceea, să rămână stăpân pe o mare parte din Transilvania, fiind ajutat și de turci. Sub domnia sa fură doborâte la pământ și distruse până la temelie în chip barbar și nelegiuit de către arienii din Cluj colegiul și Biserica Companiei lui Iisus. Și dacă Radu vodă din Valahia, înțelegându-se cu Basta, nu-l ucidea pe acest monstru, năpustindu-se pe neașteptate asupra lui înarmat ca la carte și făcându-l bucăți împreună cu un mare număr de transilvăneni aflați de partea lui, generalul și comisarii imperiali ar fi rămas complet lipsiți de apărare. Aceștia își veniră mai apoi în fire și, din pricina distrugerii locașurilor de cult iezuite, transilvănenii îi pedepsiră pe arieni să ridice noi construcții, păstrând țara sub conducerea Maieștății Sale împăratul, până ce Basta fu chemat la luptă cu gradul de locotenent general în Ungaria inferioară. În acest timp izbucni răscoala maghiarilor aproape în tot regatul, fapt ce făcu ca împăratul să piardă și el Transilvania, sortită, după cum citim despre ea în cronicile vechi și noi (fiindcă nici romanii, nici împărații din trecut nu fură îndeajuns de pricepuți s-o stăpânească pentru multă vreme), să fie supusă numai principilor maghiari. Cât privește bogăția, mulțimea noroadelor și belșugul tuturor lucrurilor trebuincioase omului, această provincie lasă în urma sa multe altele din Europa. În doar câțiva ani Transilvania căzu pradă mai multor domni și cunoscu urgia celor trei plăgi: războiul, ciurma și foametea. Acestea pustiră țara de locuințe, de locuitori și de averea acestora, fiindu-i pe de-a-ntregul preschimbată frumusețea într-o hidoșenie mizerabilă, iar în prezent, de la un timp încoace abia își mai revine, nu însă fără zăngănit de arme, ca să se mai poată cunoaște și spune că aceasta este adevărata Transilvanie.

Și toate aceste nenorociri încă sunt prea dulci, întocmai ca mierea, față de amărăciunea pedepsei meritate de norod după schimbarea stăpânirii principelui Sigismund, căci se umple fiecăre fortăreață de perfide fărădelegi, nemaifiind respectate credința în Dumnezeu și nici încrederea în oameni.

Principelui, ajuns în Boemia și primit de slujitorii împăratului în cetatea Litoměřice de pe Elba, fără prea multă zăbavă i se dădu o parte din suma stabilită și îi fu dat spre folosință castelul sau mai bine zis palatul de la Libochovice, cu pământurile și jurisdicția care, la o distanță de o zi de Praga, cuprinde câteva sate foarte bogate și rodnice. Aici locuiește principele începând din anul 1602, de când a venit din Transilvania, neavând alte venituri în afara celor pe care i le aduc

pământurile aflate sub jurisdicția sa. Palatul este mareț, găsindu-se pe malul stâng al râului Eger, un râu liniștit, bogat în pește și navigabil, dacă nu ar fi morile ce se întâlnesc des pe cursul său. După ce curge pe o porțiune lungă se unește cu Elba care, izvorând din Boemia, udă Saxonia și se varsă în Marea Nordului. Construcția acestui palat este de o mare măiestrie și are o arhitectură remarcabilă, care se vede nu doar din înfățișarea exterioară a edificiului și din existența a două pontoane și turnuri foarte înalte, care se văd încă de departe, dar și din armonia interioară, unde este lăsat în chip de fortăreață un pătrat mare și perfect susținut de arcuri subterane. Apoi apar patru mândre fațade, fiecare din ele fiind înzestrată cu încăperi nobile și bogat împodobite, din care o parte, precum și un vast salon, oferă priveliști încântătoare asupra râurilor și a codrilor, unde se găsesc cerbi ce sunt prinși după plăcul Înălțimii Sale, și asupra altor locuri desfătătoare. Restul locuințelor au aspectul ținutului ce e legat de castelul nelocuit din Osemperg³⁰, cu podgoriile sale, cu dealurile fertile, vilele rurale și grădinile îngrijite, iar intrarea în acestea se face pentru principe în mod deosebit, printr-o scară și ușă secretă, la care se ajunge printr-un foarte frumos coridor iluminat și împodobit peste tot cu ferestre cu geamuri de cristal și cu picturi diverse. Putând acesta sluji pentru găsirea tihnei în arșița după-amiezii, fac și mai plăcută desfătarea dată la apus de aceste grădini unde se văd mândri pomi fructiferi, amestecuri iscusite de plante și de ape adunate în vase lucrate cu măiestrie din metal și piatră, dar și iazuri, menajerii de fazani și cerbi atât de obișnuiți cu oamenii, că fără de teamă își mănâncă din mână dacă le dai ceva. Și aici principele, desprinzându-se de studiul filosofiei și de Seneca și Justus Lipsius, autori ce-i sunt dragi, se mai recrează și își mai odihnește uneori sufletul, care la Înălțimea Sa nu se vede a fi câtuși de puțin trist din pricina norocului apus; ci el își îndură soarta cu atâta tărie și moderație, încât faptul de a-și aminti că a fost un mare rege, nu doar un principe al ținuturilor pe care le cucerise prin vitejia armelor nu îi stârnește nici o tulburare. Și dacă îl supără întrucâtva pe Înălțimea Sa faptul că nu are decât venitul sus-numitului ținut din preajma palatului Libochovice, pricina este că se vede lipsit de puțința de a-și arăta mărinimia înnăscută și de a se bucura de ea, întrucât în Transilvania castelele, în marea lor parte deținute personal de seniori, le fuseseră dăruite acestora prin bunăvoința principelui.

SFĂRȘIT

³⁰ Trenčin, proprietatea familiei Rosenberg.

(?– după 1620)

Misionarul iezuit Giovanni Argenti este prezent în seria veche a *Călătorilor* cu o relație din vara anului 1603, în limba latină, despre prigoana și izgonirea iezuiților din Cluj, precum și despre drumul parcurs de șapte dintre ei până în Polonia, spre a se pune la adăpost. Cu privire la acest text însă, editorii au spus că Argenti a fost doar un „autor indirect”, căci avem de-a face cu o „prelucrare anonimă”, întocmită spre a fi inclusă în „organul de propagandă cu circuit închis al Ordinului”, *Annuae litterae societatis Iesu*¹.

Iată că acum putem publica, în traducere din italiană de astă dată, însuși originalul relației lui Giovanni Argenti, redactat la 15 august 1603, în Cracovia. Dar, așa cum poate oricine constata dacă va compara cele două versiuni, s-a petrecut un lucru ciudat: textul latin rămâne totuși mai bogat în amănunte asupra popasului iezuiților în Moldova lui Ieremia Movilă. De pildă, în scrisoarea originală a misionarului nu se vorbește deloc despre pârălăbul de la Cetatea Neamțului, identificat de Iorga cu boierul Hrisoverghi². La fel, datele cu privire la șederea la Suceava, prezente în textul din *Annuae litterae*, ne aduc în fața ochilor observații prețioase despre cultul icoanelor în Moldova timpului, care lipsesc iarăși în relația de bază. Citez: „...Cât privește cauza care i-a mânat pe arieni la crimă [în Cluj], nu poate fi invocată o altă cauză decât tot aceea pe care o invocau ei înșiși: venerația excesivă a sfintei Eucharistii, și cultul sfinților și al icoanelor, «pe care» – a zis [Argenti] – «slăvit și laudat fie Domnul, le văd atât de răspândite în țara ta»”³. În fine, din aceeași categorie merită a fi reprodusă și caracterizarea lui Ieremia vodă: „Acest domn este pătruns de credința grecească, altminteri din fire e aplecat către cucernicie, în fiecare zi merge la slujbele de la biserică, acasă se roagă îndelung, este blând, și numai împărtășania catolică se pare că îi lipsește; și nici nu fuge de catolici, uneori chiar merge la bisericile lor, și într-una din ele chiar a înălțat un prea frumos altar cu picturi și ornamente deosebit de alese. În orașul Suceava sunt două biserici catolice și un preot. Catolici însă aproape nu sunt, în afară de negustori și de ostașii poloni”⁴.

Cum se explică aceste diferențe, în defavoarea relației scrise la Cracovia îndată după evenimentele evocate? Cred că ele se datorează faptului că iezuitul însuși și nimeni altcineva a redactat mai târziu versiunea pentru *Annuae litterae*, adăugând amănunte noi din amintire. Este totuși bine să cunoaștem și versiunea genuină a relației lui Giovanni Argenti, tocmai spre a putea identifica apoi adausurile sale. Și trebuie adăugat că, de fapt, ea a fost prima oară editată de Veress E. încă din anul 1906⁵. Dar această ediție a scăpat atenției echipei care a îngrijit vechea serie de volume închinată călătorilor străini.

¹ *Călători străini*, IV, Ed. Științifică, București, 1972, p. 255.

² N. Iorga, *Știri mărunte de istorie românească*, II, *Iesuiți la Ieremia Vodă Movilă*, în RI, VII, 1921, 10–12, p. 213–214.

³ *Călători străini*, IV, p. 261.

⁴ *Ibidem*, p. 262.

⁵ Dr. Veress Endre, *A Kolozsvári Báthory – Egvetem története. Lerombolásáig, 1603 – 1G*, Kolozsvár, 1906, p. 76–83.

[Scrisoare a lui Giovanni Argenti din 15 august 1603, trimisă la Roma,
lui Claudio Aquaviva, generalul ordinului iezuit]⁶

Molto Reverendo in Christo Padre Nostro,

Prin aceasta voi informa pe sfinția voastră despre cele petrecute în Colegiul nostru de la Cluj⁷, [lucru] ce nu s-a putut face anterior din pricina neputinței de a trimite scrisori. Moise Szekely⁸, pătrunzând în Transilvania cu ajutor de turci și tătari și ocupând [zona de] câmpie, încă a vrut să ia în stăpânire și orașele. A venit către Cluj și și-a așezat tabăra în văzul orașului. S-a negociat o înțelegere și în final, fără să aștepte asaltul, [orașul Cluj] s-a predat. Acum, în vreme ce se trata aceasta, un predicator arian⁹ a predicat contra noastră¹⁰, încitând populația cu multe minciuni și blestemății să elibereze, cum zicea el, orașul său de idolatri și idolatrie, așa cum ne chemau pe noi și religia catolică, din pricina cultului sfințelor chipuri.

Și fiind încheiat tratatul între oraș și Moise, la 8 iunie, zi de miercuri, din nou predicatorul pronunță o violentă invectivă contra noastră, arătând că acela era timpul potrivit. Fiind înștiințat de aceasta părintele Maggiore¹¹, [anume] că populația este tulburată și că eram în pericol, el trimise la județul orașului¹², care este căpetenia principală în consiliu, spre a afla ce fel de zvon era acela care se răspândea și să-l roage să ia măsurile care erau nimerite. El a răspuns că nu erau altceva decât vorbe goale ale predicatorilor, de care nu trebuia să se țină deloc seamă, ca despre oameni palavragii. Și că până și despre el au instigat în predici, ca să împiedice tratatul pentru înțelegerea cu Moise.

În ziua următoare, care a fost 9 [iunie], a fost iarăși anunțat numitul părinte că era în creștere primejdia nu numai de a fi izgoniți, ci chiar de a fi măcelăriți. Dar, pe de altă parte a fost asigurat în numele unor senatori că nu era primejdie și că populația nu ar fi făcut nimic fără consimțământul Senatului; care însă nu ar fi încuviințat. Mai mult, că venind predicatorii în Senat au fost îndepărtați. Înștiințau doar ca ai noștri, în acea vreme, să nu iasă din Colegiu, pentru a nu da adversarilor prilejul pentru vreo obrăznicie.

În aceeași zi de 9 iunie, potrivit înțelegerii încheiate, trebuia să iasă din oraș garnizoana de 330 de soldați germani, lăsați acolo pentru apărare de către Domnul Basta¹³. Cu prilejul acelei ieșiri, populația a luat armele sub pretextul de a îngriji ca

⁶ Scrisoarea de față a fost tradusă din italiană, după ediția lui Veress Endre, *Giovanni Argenti jelentése magyar ügyekről 1603–1623*, Szeged, 1983, p. 95–114.

⁷ *Claudiopoli*.

⁸ *Zecheł Moise*.

⁹ Confesiunea ariană sau unitariană. Adepții acestei confesiuni sunt cunoscuți și ca „antitrinitari”, deoarece contestau dogma trinității.

¹⁰ A iezuiților.

¹¹ Viceprezidentul iezuit Pietro Maggiore.

¹² *giudice della città*.

¹³ Generalul George Basta, comandantul trupelor imperiale din Transilvania.

acei soldați să nu facă vreo pagubă. Ieșită deci garnizoana din porunca Senatului, mulțimea s-a retras în piața orașului, cu sarcina de a nu depune armele până ce nu i se va da îngăduința de către același Senat. Sosiți acolo predicatorii și învățătorii, cu școlarii lor, s-au făcut aceștia conducători ai populației și veniră pe la orele 20 spre Colegiu. Și împărțiți în trei grupuri au asaltat în același timp¹⁴ biserica, Colegiul și seminarul, unde era școala. Și totul cu atâtea strigăte și zgomote de lovituri de archebuză și de alte unelte încât părea o armată turbată. La cele dintâi strigăte, eu și părintele Maggiore, care aveam camerele vecine cu corul [bisericii], am mers de îndată acolo, atât ca să-l rugăm pe Domnul, cât și pentru că în biserică se auzea cea mai mare gălăgie. Găsirăm că deja erau aruncate la pământ ușile bisericii, [iar] cu securile fărâmau altarele și distrugeau toate lucrurile. După nițică rugăciune am ieșit și el merse pe un coridor și eu pe celălalt adunându-i pe toți ai noștri, ca să fim toți împreună. Deoarece toți gândeam atunci că vom muri. El, după ce a vizitat doi bolnavi, care erau în acea parte, s-a întâlnit cu dușmanii, de care a fost rănit la cap, chiar dacă, din mila Domnului, rana a fost ușoară. Unui preot de mir, care obișnuia să stea în satele noastre și, pe atunci, din pricina războiului, se retrăsese în oraș, vrând să-l ajute pe amintitul părinte, a primit o asemenea lovitură cu una dintre aceste securi, pe care le folosesc drept arme, încât se va resimți pentru multă vreme. Au însoțit acea lovitură cu această blasfemie: „Să te ajute acum Hristosul tău, dacă poate”.

A fost voia Domnului ca părintele Maggiore să scape din mâinile acelor și să nimerească în mâinile unui căpitan din oraș, prieten al său, care cu soldații lui l-a salvat și păzit. Dintre bolnavi, unul, anume părintele Tommaso Dormani, deja de mult timp bolnav, a fost dus de către persoane prietene în casa unui orășean, unde a stat câteva zile. Apoi, însă, amenințând clujenii că-l vor ucide, a fost transportat la Mănăstur, satul nostru. Celălalt, care este Giorgio... N..., a fost bătut, târât și rănit la o mână cu o bardă. Până la urmă a fost și el dus și niște prieteni l-au adăpostit și încă îl ascund, și era mai bine. Fratele Emanuele Negri, paracliser și infirmier, lovit în piept, nu departe de încăperile bolnavilor, cu o lovitură de archebuză și având și alte răni la cap, a fost ucis¹⁵. S-a aflat de la cine a fost de față, că la început cerându-și viața și, apoi, înțelegând că era în cauză religia catolică, el spuse că, „dacă este pentru credință, eu mor bucuros”, și astfel se stinse¹⁶. Și nu e de mirare că Domnul îi făcu această favoare, fiindcă era credincios peste toate, pe cât am putut să-mi dau seama în puține zile. În ziua următoare, fiind încă neîngropat, unii școlari de-ai noștri au discutat despre el, conchizând între ei că fiind mort pentru credință era martir, era sfânt, era în cer, și astfel din devoțiune luară bucățele din veșminte ca relicve.

Eu, pentru a reveni la mine, nu am fost împiedicat la ușa prin care am mers, de unde, chemați ceilalți care erau în Colegiu, ne-am retras într-un loc depărtat, unde cu toții au putut să se spovedească și să se încurajeze a-și da sângele din

¹⁴ *simul et semel* (lat.).

¹⁵ Necrologul lui, în *Annuae litterae societatis Jesu. De rebus transylvanicis temporibus principum Băthory (1579–1613)*, ed. Veress E., Budapest-Veszprem, 1921, p. 217–218.

¹⁶ *se obtulit* (lat.).

dragoste de Hristos și să mulțumească Dumnezeuieștii Maiestăți că a binevoit să ne dea acel prilej, pe care de atâtea ori l-am cerut, să suferim din dragoste pentru el. Din acel loc se vedea ceea ce se făcea în biserică, nimic altceva decât că se sfârâma orice lucru, în așa fel încât înseși băncile erau [rupte] în bucăți mărunte. Au vărsat Prea Sfântul Sacrament pe pământ și l-au călcat în picioare. Au decapitat o statuie a Sfintei Fecioare, care era pe un altar, trăgând cu archebuzele în imaginile sfinților, și cu limbi diavolești strigau: „Vouă Sfinților, apărați-vă sfinții” etc.

Auzeam zgomotul înfricoșător de o parte în Colegiu și de alta în Seminar. În Colegiu intrau în încăperi, spărgeau fiece lucru, paturi, lăzi, vetre, uși, ferestre, furau totul și făceau mii de nerușinări. Biblioteca, care era foarte frumoasă și mai mare decât aș fi crezut vreodată, a fost în parte dată pradă focului, în parte aruncată într-o fântână, în parte ruptă, în parte furată etc. În Seminar făceau același lucru, și trei dintre maeștrii noștri care erau în școală au fost în chip miraculos salvați de către divină providență.

Cred că lăcomia după pradă și râvna de a distruge rând pe rând fiece lucru i-a reținut în așa fel că nu au ajuns [acolo] unde eram unsprezece laolaltă, cu toate că locul era învederat și deschis. Și tot timpul creștea numărul și furia ereticilor.

În sfârșit, după o bună bucată de vreme, veni un senator trimis de Senat cu porunca să înfrâneze mulțimea, să nu mai producă neplăceri nimănui. Și acesta împreună cu predicatorii arieni ne-a condus afară din Colegiu, prin mulțime, și ne-au însoțit prin principalele piețe și străzi (aproape în triumf) până la poarta orașului, unde cu greu au îngăduit să se pună un pic de albuș de ou¹⁷ pe rana părintelui Maggiore.

La pornirea asaltului începu să plouă, însă apoi ploaia aproape s-a oprit, [dar] când am ieșit noi din Colegiu atât s-a întărit, încât pe străzi curgeau ca niște râuri de apă. Cu toate acestea nu au îngăduit ca vreunul să ia ceva, chiar dacă unii nu aveau nimic pe cap, și aproape toți [erau] în sutană. Și un preot, care din cauza anumitor dureri zăcea în pat, abia a avut răgazul să se acopere cu o haină. Și așa desculț veni până la Poartă, unde niște rude l-au îmbrăcat cât s-a putut de bine. Pe drum un predicator îl rugă pe un părinte de-al nostru, care pe atunci predica în biserica noastră, să rămână cu acesta. Și îi făgăduia multe lucruri. La care el a răspuns că dacă ar fi avut o sută de suflete, nici măcar pe unul nu l-ar fi lăsat.

La poarta orașului am găsit un nobil catolic, care intra în oraș și care a vrut să ne conducă la casa lui. Dar acel predicator de față spuse că decretul Senatului era să ieșim de îndată din oraș. Poarta cea mare era atunci închisă și se deschidea numai o porțiță. Și afară erau mulți turci și tătari și alții din oastea lui Moise, care vroiau să intre. Fiind locul foarte strâmt și îngust, acei cai care vroiau să intre, în parte din cauza ploii, în parte deoarece fiecare vroia să fie primul care să intre, fiind o asemenea mulțime împiedicau trecerea. Și noi fiind pedestri nu puteam străbate fără să fim călcați în picioare de cai. Atunci au început predicatorii să spună că ei nu mai puteau să înfrâneze furia mulțimii care vroia să ne ucidă și că de aceea să ieșim iute de cealaltă parte. În afară de greutatea pomenită, alții ziceau: „Și unde vreți să mergeți, căci peste tot este plin de tătari, care ca de obicei vă vor înghiți”.

¹⁷ *chiara d'ovo.*

Dar Domnul nu ne-a părăsit, deoarece [odată] deschisă porțița pentru noi, turcii înșiși se retraseră și se grupară într-atât cu caii, în chip de respect și reverență, încât am avut loc de ieșit. Odată ieșiți ce vom face? Unde vom merge? Totul în cale și în jur este ars și nu aveam călăuză. Iată un nobil catolic care venea spre oraș [și] care bucuros s-a întors cu noi îndărăt și ne-a condus în tabără, unde erau doi dintre părinții noștri pentru anumite treburi și mulți catolici prieteni. Făgădui un slujitor ca să ne vină în întâmpinare cu căruțe și pe drum ne-au dat niște cai pentru cei mai slăbiți; găsirăm un turc singur într-o căruță, care ne rugă să urcăm cu el; s-au urcat patru sau cinci, până i-am întâlnit pe cei ce veneau pentru noi și astfel merserăm până la tabăra care era la distanță de o bună leghe ungară, conduși fiind la fiul unuia care a fost în alte vremuri cel dintâi în a-i trimite pe ai noștri (părinți) afară din Transilvania. Ne-am împărțit în corturile acelor nobili, care ne-au miluit [în chipul] cel mai mare care se poate aștepta.

Moise vădi nemulțumire și jură că nu era informat de acest fapt. În ziua următoare l-a invitat la cină pe părintele Maggiore și pe mine: se tângui, făgădui mult, însă în altă vreme, deoarece în prezent trebuia să cedeze, mulți nu-l credeau. A scris orașului, ca lucrurile noastre să se depoziteze în siguranță și să se trimită căruțele și caii noștri. Orașul îi răspunse că a fost furia mulțimii, fără aprobarea Senatului, și că cel ce a rămas mort nu era călugăr de-al Companiei, ci soldat german, care a fost îmbrăcat de noi ca mirean și că vrând să se apere cu armele a fost ucis, și o mie de alte minciuni. Și trimise o căruță cu șase cai de-ai noștri, și între timp continuă zi și noapte furia mulțimii, prăpădind și furând grâu, vin, mobilier, depozitul și orice lucru; și începură a distruge Seminarul și Colegiul, și în final biserica, cum nu era [alta] mai frumoasă în toată Transilvania, zicând că „Cine nu vrea ca rândunicile să se întoarcă, să distrugă cuibul”; și că dacă provincia se va întoarce în mâna Domnului Basta ei vor merge la turci. Și încă după o lună băntuiau, și deja orice lucru era distrus până la temelie și fusese dusă toată lemnăria, pietrele și orice alt lucru. Și s-a aflat că într-o zi pe când dărau biserica 14 oameni s-au prăbușit și au murit, și alții în alte zile. Și între ei, după ce s-au îmbătat au făcut multe pagube.

Am stat în tabără 10 sau 11 zile, răstimp în care dintr-un loc sigur am fost înștiințați că clujenii s-au căit că nu ne-au ucis pe toți și că urzeau să o facă. Și de aceea am plecat din tabără. În sfârșit, rugat, Moise ne dădu o suită, care ne însoți până la o cetățuie a unui nobil catolic; și fiindcă a înțeles că vroiam să ne împărțim și că unii vroiam să mergem în Polonia, el în chip abil a oprit-o, arătând pericolele și zicând că altădată ne-ar fi dat călăuză etc. Și apoi s-a aflat că nu vroia cu nici un chip ca zvonul despre aceasta să pătrundă în acest regat și să ajungă la urechile aceluși rege, din motive pe care oricine și le poate ușor imagina.

În această cetățuie ne găseam 18 dintre ai noștri, cu oarecare provizii avute de la acel nobil; dar în mare pericol, căci toată cetățuia era eretică și un predicator începu a incita lumea contra noastră, plâsmuind cele mai infame și rușinoase lucruri pe care vreodată le-am auzit contra noastră. Seniorii erau în tabără, soțiile eraueretice, deja sufletele tresăreau și nu aveam nici un ajutor omenesc, fiindcă din cauza războiului era îngăduit fiecăruia să facă ceea ce vroia. Și fiindcă cetățuia era

plină de femei adunate din alte locuri pentru siguranță, noi stăteam afară pe niște scaune în încăperile slujitorilor, deschise și expuse oricui zi și noapte. Aici nu puteam sta toți mult timp pentru că nu era chip. A pleca era [pericol de] moarte, fiindcă peste tot era plin de tâlhari, și [era] contra voinței lui Moise. Și lipseau lucrurile trebuitoare pentru călătorie.

În sfârșit, cu un bun prilej ne-au trimis patru în Secuime¹⁸, într-o parte unde toți sunt catolici, și 14 au rămas. Mai apoi, crescând din zi în zi primejdiile și greutatea, ne-am împărțit, șapte au rămas și șapte plecară către Polonia. Era greu de judecat ce ar fi fost mai periculos, a rămâne sau a pleca. Părintele Maggiore a apreciat că ar fi mai bine ca el să rămână cu părinții unguri mai bătrâni, care prin experiență și prin [cunoașterea] limbii puteau mai ușor rămâne în țară, și că eu cu ceilalți, mai tineri, și cu italienii să plecăm. Și trecând prin Secuime l-am luat pe unul care era acolo; și astfel am fost opt: P. Ștefan Szalai, P. Bernardino Briganti, Stefano More, Daniele Vasarhelino, Tomaso Lucido, Simone Dinelli, Ambrosio di Bernardino și eu.

Am plecat la 12 iulie și la 12 august am ajuns la Cracovia¹⁹. Călătoria a fost lungă fiindcă a trebuit să facem un mare ocol: trebuind să mergem către Occident, am apucat calea către Orient. A fost greu deoarece am fost obligați mai multe zile să stăm în păduri și munți foarte aspri, zi și noapte a fost primejdios căci în Secuime ne-am găsit într-un sat cu ciumă, în care zilnic mureau unii de ciumă; și pentru că uneori pe drum prin păduri am găsit capete de oameni și cadavre, semn de asasinat. Totuși Domnul ne-a îndrumat afară din Transilvania și intrarăm în Moldova. Și printre acei români²⁰ barbari nu lipsesc pericolele. Făcurăm plecaciune acelui principe Ieremia²¹, în Iași²², unde el se găsea. Ne-a dat audiență publică și ni s-a arătat cu totul binevoitor, mulțumind pentru vizită, compătinzând pentru jосnicii, oferind orice ajutor și condamnând necredința arianilor și tulburându-se mult cu întreaga curte când i-am povestit cele făcute în biserică împotriva Domnului, a Maicii Domnului și a Sfinților, deoarece acești oameni schismatici sunt cucernici față de imagini. Și el [Ieremia] avea deasupra capului două [icoane] mici aurite și bisericile²³ sale de piatră din acel oraș sunt afară și înlăuntru acoperite de imagini, încât nu există o palmă care să fie goală. Zicea că niciodată la turci nu s-a făcut așa ceva împotriva clericilor și împotriva bisericilor și că de aceea Domnul nu va lăsa multă vreme nepedepsit un așa mare păcat; și cita spre pildă alte cazuri asemănătoare. Văzându-ne apoi atât de rău îmbrăcați porunci să se cumpere postav de haine, însă nu s-a găsit negru, deoarece în acele părți negrul nu se folosește.

Ne-am oprit acolo câteva zile și pe urmă am plecat ajutați de proviziile de drum de la acel principe, care încă ne-a dat și bani pentru hrana din acele zile când am stat acolo. Am fost apoi ajutați de niște poloni (care s-au vădit inimoși) cu bani și prin darea unui mare car în care încăpeam toți, cai buni, însoțitori și provizii pe

¹⁸ *Siculia.*

¹⁹ *Cracovia.*

²⁰ *Valacchi.*

²¹ *Ieremia.*

²² *Iasavia.* Corectat în manuscris: „nella città di Sochava”.

²³ *tempii.*

drum, pentru că nu se găsea nici un loc pentru a sta peste noapte sub acoperiș. Și astfel am fost duși în trei zile afară din Moldova. Și intrarăm în Podolia²⁴, provincie a acestei țări a Poloniei; și intrați în primul oraș, Camenița²⁵, am găsit acolo episcopul bine cunoscut din Roma de Sfinția Voastră, care ne-a primit ca un părinte. Și a doua zi ne-a condus la una dintre cetățuile sale, unde ne-a dat căruțe, cai, veșminte și oameni, care ne-au însoțit până la Liov²⁶, la depărtare de patru zile, unde i-am găsit pe părinții noștri, care ne-au găzduit cu acea milostivire, care în asemenea împrejurări este specifică Companiei. Lăsându-l acolo pe fratele Simone Dinel, care s-a îmbolnăvit pe drum, cu părintele Bernardino Brigante drept însoțitor, am venit la Iaroslav²⁷, unde este Colegiu, și de acolo la Cracovia, ajutați de proviziile de la un canonic din Liov.

Astăzi, ziua Adormirii Prefericitei Fecioare, am fost primit în audiență de rege, care cu semne de mare milă și compasiune a înțeles motivul venirii noastre. Ne-a primit binevoitor, a făgăduit orice protecție și a poruncit să ni se dea provizii etc.; l-am vizitat apoi pe fiul [regelui], în vârstă de 8 ani, care este cel mai frumos îngeraș pe care l-am văzut vreodată.

De aici am trimis pe cei trei părinți ai noștri unguri în Austria. Cei doi [amintiți mai sus] sunt în Liov. Ambrogio va avea de lucru în această frumoasă și regală biserică, care se construiește. Tommaso, voi face ca acest provincial să-l rețină și voi merge să-l regăsesc la Kalisz²⁸, unde se face Congregația provincială. Mă voi întoarce apoi la Cracovia, spre a aștepta ceea ce-mi va fi poruncit de către Sfinția Voastră.

Aceasta este ceea ce pot să spun Sfinției Voastre în această chestiune, adăugând că este foarte sigur că Senatul din Cluj, nu toți, dar cei mai de seamă, au aprobat pe predicatorii ariani și au însuflețit mulțimea. O declară acel Senator care ne-a scăpat din Colegiu, că s-a îngăduit ca totul să fie distrus și nu s-a vrut ca noi să avem vreun lucru. Chiar dacă Moise a împuternicit pe doi nobili, care [în calitate de] comisari ai noștri au negociat treburile noastre, și despre care s-a aflat că până la urmă au salvat câte ceva, mai ales niște odăjdii foarte prețioase, dăruite de către principele Sigismund pentru sacristia noastră. Că apoi Moise și-a avut partea, eu o cred, căci altminteri ar fi împiedicat atâta ruină, măcar când a intrat în Cluj, la două sau trei zile după ieșirea noastră. Se crede că a fost o condiție tainică, când cetatea se dădu, ca el să îngăduie, dar se ascundea din pricina nobililor catolici. Și mijlocitor al înțelegerii a fost un [om] tare rău, foarte dușman al religiei catolice. Și întreg Senatul din Cluj este arian.

Dar Domnul a început răzbunarea, [deoarece] în Moldova am aflat sigur că Moise a fost înfrânt de Radu vodă din Țara Românească²⁹, care mergea în ajutorul Domnului Basta. Și au venit oameni din tabără și soli la acel principe [Ieremia],

²⁴ Podolia.

²⁵ Kamenez.

²⁶ Leopoli.

²⁷ Iaroslavia.

²⁸ Calisio.

²⁹ Radulo vaivoda della Valachia [= Radu vodă Șerban, 1602--1611].

care o confirmau, ba chiar unii ziceau că l-ar fi văzut [pe Moise] în temniță, iar alții că a fost ucis (cu toate că aici se spune că a fugit și își reface oastea). Aici încă se mai zice că Domnul Basta a intrat în provincie [Transilvania] și că mergând spre Cluj orașul vroia să i se închine, însă el nu îl vroia printr-un tratat.

Altminteri toată acea provincie este pustie, mare parte din nobilimea care era cu Moise a murit sau a fost capturată. Toate satele, cu excepția unei mici părți, sunt arse. Truditorii în mare număr au fost duși de către tătari. Războiul, ciuma de anul trecut și cea care începe acum, foametea și alte asemenea suferințe au stricat totul. Cruzimile soldaților și tătarilor sunt de necrezut, lucrurile care se văd par vise. Eu am văzut persoane desprinzând cu dinții carnea de pe cadavrele cailor și bându-le sângele. În Aiud³⁰ un țăran năpădit de foame și-a ucis sora și i-a fript carnea, o parte a consumat-o el, o parte a vândut-o la piață. Dar apoi fiind descoperit faptul, acela a fost tăiat în patru și sferturile au fost expuse în mahalalele orașului. Aceste lucruri nu trebuie să provoace mirare, fiindcă acea provincie îndepărtând pe Domnul de la sine, Domnul a îndepărtat orice bine de la ea și a făcut-o supusă la fiecăruia rău noroc.

Sfinția Voastră să aibă în grijă și să se roage Domnului pentru acel neam nefericit și pentru părinții noștri, care rămân printre ei. Eu cu tovarășii mei cerem umili Sfinției Voastre sfânta și părinteasca binecuvântare și ne recomandăm pentru rugăciunile sale și sfințelor jertfe.

Din Cracovia, în ziua Înălțării la Cer a Prea Fericitei Fecioare Maria, 1603.

Al Sfinției Voastre prea umil slujitor întru Hristos,

Giovanni Argenti

³⁰ *Enyedino.*

ALTE ACTE IEZUITE

(secolul al XVII-lea)

Cele două unități geografice ale Banatului, zona de câmpie și cea muntoasă, au avut în pragul veacului al XVII-lea un regim politic diferit. În timp ce Banatul de câmpie era ocupat de otomani încă de la căderea Timișoarei în 1552, arealul montan a scăpat de această ocupație până în anul 1658, rămânând sub controlul principatului transilvan. În anul 1612 papa Paul al V-lea a emis o brevă prin care doi iezuiți, Ștefan Szini și Bartolomeu Kašić, unul ungar, celălalt croat, au fost trimiși în teritoriile bănățene de sub autoritate otomană pentru revigorarea catolicismului. Lor li se va alătura câțiva ani mai târziu, în 1616, un al treilea părinte iezuit, Marino de Bonis, superior al misiunii din Belgrad. De la bun început inițiativa, care de fapt a aparținut generalului ordinului Claudio Aquaviva, a fost menită să contracareze presiunile ortodoxe, ale „schismaticilor”¹.

Rapoartele iezuite, dintre care am selectat doar câteva (unele doar fragmentar), privitoare la populația „valahă” din Banat, ne oferă o imagine grăitoare asupra vieții spirituale surprinse de misionari. Marcată de erezii și superstiții, această viață se desfășoară departe de orice focare de iradiere fie catolică, fie ortodoxă. Remarcabilă este persistența tradiției apartenenței la romanitatea orientală și a dependenței religioase față de Roma, pe care o regăsim oglindită în mai multe mărturii. Iezuiții o consemnează cu simpatie, în antiteză cu ostilitatea lor față de sârbii ortodocși, rămași practic impenetrabili la prozelitismul catolic. În legătură cu românii care se declarau catolici din părțile Caransebeșului s-a spus că ei „ridică un mare semn de întrebare și îndeamnă la o cercetare mai profundă a semnificației catolicismului lor, dacă este unul recent, de natură prozelitistă, sau dimpotrivă are rădăcini mai adânci”². Firește, răspunsul la această întrebare nu ne este la îndemână. Vor trebui să iasă la iveală și alte izvoare pentru a încerca să-l aflăm.

Tot ce mai putem adăuga acum, spre lămurirea cititorului asupra contextului actelor de mai jos, este că cel din urmă iezuit avea să părăsească rezidența din Timișoara în anul 1651. Locul iezuiților va fi preluat de franciscani, până în anul 1716³.

Scrisorile și rapoartele reproduse mai jos, parțial sau integral, au fost în chip special examinate de Livia Magina, „*Nova India*”: *Misiunea iezuită în Banatul otoman în secolele XVI–XVII*, în vol: *Studii bănățene. Profesorului Nicolae Bocșan omagiu din partea foștilor studenți, doctoranzilor și colaboratorilor bănățeni, la împlinirea vârstei de 60 de ani*, coordonat de: Valeriu Leu, Carmen Albert, Dumitru Țicu, Timișoara, 2007, p. 137–152.

¹ Vezi în primul rând: Antal Molnár, *Struggle for the Chapel of Belgrad (1612–1643). Trade and Catholic Church in Ottoman Hungary*, în „Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae”, vol. 60, 2007, 1, p. 73–134 (în special p. 85–88); Adrian Magina, *De la excludere la coabitare. Biserici tradiționale, Reformă și Islam în Banat (1500–1700)*, Cluj-Napoca, 2011, p. 138–140 și 150–151; Livia Magina, „*Nova India*”: *Misiunea iezuită în Banatul otoman*, în volumul: *Studii bănățene. Profesorului Nicolae Bocșan omagiu din partea foștilor studenți, doctoranzilor și colaboratorilor bănățeni, la împlinirea vârstei de 60 de ani*, coordonat de: Valeriu Leu, Carmen Albert, Dumitru Țicu, Timișoara, 2007, p. 142–143.

² Vasile Rus, *Operarii în vinea Domini. Misionarii iezuiți în Transilvania, Banat și Partium (1579–1715)*, 1, Cluj-Napoca, 2007, p. 50–51. Vezi și Dumitru Țicu, *Banatul montan în Evul Mediu*, Ed. Banatica, Timișoara, 1998, p. 181–183 și 459–469.

³ Pentru situația din a doua jumătate a veacului al XVII-lea, vezi Krista Zach, *Die Karaschowaner des rumänischen Banats im Spiegel neuer Quellen aus dem 17. Jahrhundert*, în „Buletinul Bibliotecii Române” Serie nouă, IX (XIII), Freiburg i. Br., 1982, p. 179–234.

I

[31 ianuarie 1613, Belgrad] – Fragment dintr-o „Breve relatione della missione ungarica nel (*sic !*) domini del Gran Signore”, atribuită lui Bartholomaeus Kašić⁵.

...Și părăsind ținutul Bosniei, [am intrat] numai în pașalîcul Timișoarei⁶, care reunește cinci sangiacate, lat de 70 de mile și în lungime ar fi de 100. În această stăpânire orașul principal și reședința pașei sau viceregelui este Timișoara, numit așa fiindcă a fost ridicat pe malul unui râu foarte mare chemat Timiș⁷. Oraș devenit foarte cunoscut și faimos deoarece a rezistat de două ori și s-a apărat de asediul oastei transilvănene⁸. Pe teritoriul acestui nobil oraș vor fi fiind mai mult de o mie de creștini [catolici] de limbă în parte ungară, în parte română⁹, dar cei mai mulți de limbă slavă¹⁰. Între sangiacatul de Cenad¹¹, unde a fost odinioară episcopatul, și sangiacatul de Gyula¹² și Lipova¹³, refăcut din nou de sultan, ar fi tot atâția [creștini catolici], cei mai mulți de limbă ungară; în sangiacatul de Caraș¹⁴ către Vârșeț¹⁵ [sunt] mai mulți de limbă română și sârbă¹⁶.

II

15 iunie 1613, Belgrad – Fragment dintr-un lung raport trimis de Bartholomaeus Kašić la Roma lui Claudio Aquaviva, prepozitul general al ordinului iezuit.

... Și pentru a veni la ostenele speciale făcute de noi, și la rodul cules din acelea, nu voi spune nimic altceva despre Belgrad, trimițând la scrisorile din lunile

⁴ Originalele în limba italiană după care s-au efectuat traduceri la: Balasz Mihály, Friesy Ádám, Lukács László, Monok István, *Erdélyi és Hódoltsági jezsuita missziók*, I/1, 1609–1616, p. 71, 118–119, 191–192, 194, 201–202; I/2, 1617–1625, Szeged, 1990, p. 366–370.

⁵ Pentru datarea documentului vezi *Ibidem*, p. 118 și nota 1 de la p. 78.

⁶ *Temisvaro*.

⁷ *Temes*.

⁸ Este vorba de asediile din iunie 1596 și octombrie 1597.

⁹ *valacha*.

¹⁰ *schlavona*.

¹¹ *Canad*.

¹² *Giula*.

¹³ *Lippa*.

¹⁴ *Karasi*.

¹⁵ *Verschiez*.

¹⁶ *raziana*.

trecute, în care făceam aluzie la rodul obținut în Semendria¹⁷. Și voi începe de la Timișoara, oraș în trecut mult populat, iar acum după ultimele războaie rămas foarte lovit. Acesta este situat în vecinătatea râului Timiș¹⁸. Locuitorii săi sunt mai mult turci, sârbi, valahi numiți altminteri *rumeni* descendenți din romani¹⁹, și niște catolici puțini, unguri și slavi²⁰. Aproape toți sunt cuminecați cu mare cucernicie și mângâiere spirituală; și au fost în număr de cincizeci și cinci...

... De la satul Recaș²¹ și de la Becicherec²², localitate mare, creștinii catolici, lipsiți de preot, au trimis să ne roage cu mare stăruință să venim spre ajutor și mângâiere, dar din pricina grabei domnilor negustori de a se înapoia nu s-a putut da satisfacție.

Creștinii catolici din Lugoj²³, cetate la marginea Transilvaniei, au expediat doi oameni călare și un cal fără călăreț cu o scrisoare, în care precum ziceau trimișii se găseau rugăminți, însă deja eram plecați către Belgrad. Încă și de la Seghedin²⁴, oraș așezat pe râul Tisa²⁵, am fost rugați de acei catolici [să venim], însă deoarece nu se poate călători fără însoțitori și multă cheltuială, și din pricina primejdiilor evidente din partea tâlharilor²⁶ s-a amânat pentru un alt timp, mai potrivit...

III

17 ianuarie 1614, Timișoara – Ștefan Szini către Bartholomaeus Kašić la Roma.

... Sunt la o zi depărtare de Transilvania. Stau când aici în Timișoara, când în sate. Chiar ieri am revenit de la Recaș unde prin bunăvoință divină a fost văzută hotărâre mare în privința salvării [sufletelor], deoarece aproape toți s-au spovedit și cuminecat. Spovedania a fost în mare parte generală. Domnul Grigore și Domnul Sava²⁷ spun că nu-și aduc aminte să fi văzut atâta fervoare în acel loc. Au fost despărțiți cei rău căsătoriți. Au fost înlăturate dușmăni înverșunate. Și printre alții dușmănia din jurul unuia care, după ce jignise cealaltă parte și s-a aruncat la picioarele celui jignit de trei ori cerându-i iertare, avu răspuns că îl va ierta când îl

¹⁷ *Samandria*.

¹⁸ *Timisso*.

¹⁹ *vallachi altrimente detti rumeni descendentii dai romani*.

²⁰ *Slavoni*.

²¹ *Rechasc*.

²² *Bescherech*.

²³ *Loghosc*.

²⁴ *Seghedino*.

²⁵ *Tibischo*.

²⁶ *asassini di strada*.

²⁷ Neidentificați. Sunt desigur negustori care, în absența elitelor locale, constituiau cel mai de seamă sprijin pentru misionarii catolici, așa cum a arătat Antal Molnár (vezi mai sus, nota 1).

va vedea omorât sau va păți rău. A fost chemat acel încăpățânat [și] a fost rugat. S-a plecat rămânând mult mângâiat.

Am mers încă într-un loc unde din vechime se spune că a fost o biserică purtată în chip minunat, cum se crede, de mâna îngerilor. A fost celebrată liturghia. Am împărțisit învățătura creștină în limba română²⁸. În apropiere de acest loc, într-un sat numit Gherteniș²⁹, am văzut niște bărbați și femei tot de aceeași limbă. Spun că au fost trimiși de Dumnezeu ca să predice tuturor pocăința. Stau în câmp, au înălțat două cruci mari, mari. Înainte să spună ceva sunt cuprinși de nu știu ce letargie sau vis. În acea stare (știind deja ceilalți felul lor) sunt luați, sunt întinși pe pământ, le este acoperită fața, apoi încep aceștia să cânte pe un ton plăcut și în același timp umil *Jarta Tatal Jarta Fil Jarta Santo Pietro*³⁰ etc.; adică, iartă Dumnezeule Tată, iartă-mă Fiule, iartă-mă Sfinte Petru. Mi-au povestit chiar ei că vedeau o femeie tare frumoasă cu alte șase: adică Sfânta Fecioară, Sfânta Ecaterina³¹, Sfânta Ana, Sfânta Maria Magdalena, Sfânta Frusia, care cred să fie Eupraxia³² și, dacă nu mă înșel, Sfânta Cecilia. Oamenii de rând îi urmează în mare număr. Nu zic lucruri împotriva credinței, însă spun lucruri de râs: cum ar fi că ei vorbesc cu Domnul; că în ziua Sfântului Ioan va fi înălțată în aer o biserică foarte frumoasă. Vor veni îngerii, vor mânca și, ca rezultat, unul de-al lor a strâns o mare cantitate de verze și alte lucruri asemenea.

Trecând eu, i-am făcut să îngenuncheze pe șapte de-ai lor. Am slujit, i-am conjurat. Atunci nu s-a văzut alt semn decât că a lor căpetenie începea din când în când să se învâрте și să se strâmbe. I-am invitat într-un alt sat. Șase dintre ei au venit, au stat liniștiți la liturghie. Le-am dat *Agnus Dei*, medalii cu coroane. I-am conjurat din nou. Se zice că una dintre femei, care era de frunte, nu a mai făcut apoi asemenea lucruri. În plus, le-am luat cruciulițele pe care le țineau în mâini. Se trimite una din acelea.

Ieri au vrut să înalțe o altă cruce. Țăranii au trimis după mine. Am venit. Au grăit, vroiau să binecuvânteze locul crucii și crucea. Dar fiindcă au vrut să o ridice în acel loc al acelor săraci care se pretind a fi trimiși de Domnul și [sunt] profeți ai Domnului, de aceea nu făcui nimic, încă nici nu m-am scoborât în locul [acela]. Între timp a venit căpetenia lor. L-am întrebat dacă știa *Tatul nostru*³³, adică il Padre nostro. El a început să-l spună dezinvolt, dar către sfârșit l-a greșit. Un coleg de-al meu i-a spus: Citește astă învățatură dacă ești profet, fiindcă profeții sunt învățați de Domnul. A răspuns: nu știu limba voastră, și a început să fugă spunând: dracu' să vă ia pe toți³⁴. Acum vedeți ce fel de om este și ce se poate nădăjdui de la discipolii săi. Cu toate acestea atâția și atâția îl urmează, ceea ce este [vrednic] de milă. Totuși până acum nu am văzut printre acești proroci nici un catolic, cu excepția unei tinerele. Cu timpul, dacă nu se iau măsuri, mă tem că se va isca

²⁸ în *lingua vlaka*.

²⁹ *Giertiana* – sat dispărut, în apropiere de Izvin și Remetca Mare.

³⁰ Așa în original.

³¹ *Cattarina*.

³² *Euphrasia*.

³³ Așa în original.

³⁴ *diavolo vi porti via tutti*.

oarecare tulburare³⁵. Ei înșiși spun: noi suntem trimiși spre a potoli mânia Domnului. Oamenii strigă că nu au preoți. M-au rugat chiar și ieri să-i ajutăm. Este foarte de trebuință găsirea unui paroh și pentru aceste părți. Va fi lucru ușor să fie aduși cu toții în sânul adevăratei credințe.

Poimăine voi merge prin alte sate, și apoi voi reveni din nou aici și pe urmă la Belgrad, unde se vede că, prin sprijinul avut, aproape în fiecare săptămână se câștiga pentru Hristos câte unul dintre săracii maghiari. Să spună alții. Domnul fie lăudat. Aici în Timișoara domnii negustori ne roagă să primească preoți, atât pentru sate, cât și pretutindeni. Mare recoltă ar fi, dar nu sunt secerători. *Orate Dominum messis, mittat operarios in messem suam*. Îmi lipsește hârtia și timpul [...]

Din Timișoara, 17 ianuarie 1614.

Al Reverenței Voastre cel mai nevrednic slujitor întru Hristos

Ștefan Szini

IV

18 ianuarie 1614, Timișoara³⁶ – Ștefan Szini către Claudio Aquaviva, la Roma.

[...] Regret că pentru scurtimea timpului și din pricina importanței treburilor nu pot să mă lungesc mai mult decât o voi face. Nu va lipsi [totuși] substanța spre a-l lăuda pe Domnul Stăpânul Nostru.

Pe scurt, spun aceasta că este de mulțumit Domnului pentru îmbelșugata recoltă de suflete care sunt în aceste țări. Negreșit, negreșit³⁷, eu le țin pe aproape toate predestinate de Domnul, văzând fervoarea cu care îl primesc pe Dumnezeu și cuvântul său. Am venit aici la 3 ianuarie. Am mers afară, în sate, la 6 al aceiași [luni], din zori până noaptea aproape nu am avut răgaz. Aproape toate spovedaniile făcute de mine au fost generale, cu toate că nu este un an de când de aici a plecat fratele care se ocupa de aceștia din Timișoara și de cei din sate. Domnul să aibă gloria și a mea să fie rușinea³⁸.

Au venit cu atâta dorință de învățatură creștină la liturghie și la predici (chiar dacă le-am făcut prin tâlmaci), încât plecând veneau să mă însoțească cerând iertare în genunchi. La cele rău căsătorite s-a îndreptat. S-au făcut împăcări, și mai cu seamă una care era aproape fără nădejde. Pe unde am trecut, peste tot ne rugau să nu-i uităm, să ne îngrijim de preoți.

Nevoia este foarte mare, extremă. Și că este așa, *patet ex hoc*³⁹: sunt anume săraci, dintre care unii au fost ucigași, alții oameni obișnuiți și neînvățați, care

³⁵ *scandalo*.

³⁶ În ediția folosită de noi figurează luna *iunie*, dar probabil este o greșeală dacă ținem seamă de scrisoarea către Bartholomeus Kašić, din 17 ianuarie 1614 (vezi mai sus).

³⁷ Repetiție în original.

³⁸ *a me sia la confusione*.

³⁹ se vede limpede din asta (lat.).

acum – nu știu cum – cad la pământ, strigă pocăință și [cer] iertare. Obiceiul lor este acesta: înfig cruci mari în locurile cele mai obișnuite, le închid bine cu garduri făcute din lemn, înalță niște colibe. Acolo stau zi și noapte, pe căldură sau frig. Tocmai de aceea, trecând [ziua de] joi, cealaltă, m-am dus acolo unde stăteau. Am intrat. Numaidecât s-a ivit unul de-al lor, care le era căpetenie; începu a se roti în jurul crucii cu o cruciuliță în mână, în acel răstimp căzând la pământ, începând să tremure și să cânte. Cântarea ce o făcea era aceasta: *Jarta Tatel, iarta Fil, Jarta Santo Pietro, iartati sueni*⁴⁰ etc. M-am apropiat, începui a-l conjura. Se ridică. L-am făcut să îngenuncheze, la fel încă pe [alți] șase tovarăși ai săi. Căpetenia lor nu a făcut altceva decât ca din când în când să dea din umeri și să facă anumite gesturi foarte afectate și violente. I-am întrebat de unde sunt, cine i-a trimis? Sunt de la Domnul, Domnul i-a trimis. De ce? Deoarece negăsindu-se alții care să predice pocăința, o vor predica ei. La sosire una dintre acele femei care se găseau acolo, și erau dintre cele care cădeau [la pământ], spuse unuia dintre însoțitorii noștri că eu eram preot, cu toate că nu mă văzuse și nu se cunoscuse cu mine, și eu mersesem îmbrăcat în felul negustorilor, [adică] sărăcăcios îmbrăcați.

Lăsând [de o parte] multe lucruri, i-am invitat la liturghie în dimineața următoare, într-un alt sat. Căpetenia lor zise: voi întreba pe Domnul, să-mi spună. Șase dintre ei au venit dimineața, au ascultat liturghia cu cucernicie. I-am făcut să lase crucile pe care le țineau în mâini, dându-le altele binecuvântate și *Agni Dei*. Din nou s-au prăbușit [la pământ] una sau două femei strigând la fel ca celălalt. Le-am invitat cu ceilalți săraci, le-am slujit. Iată, din nou căzu o alta. Le-am întrebat ce văd? Au răspuns: vedem o foarte frumoasă femeie cu alte șase. Cum se numesc? Au spus: prima, Madonna prea Sfântă și o cheamă Doamna lor, a doua Sfânta Ana, a treia Sfânta Ecaterina, a patra Sfânta Frusia, care cred să fie Sfânta Eupraxia⁴¹, a șasea Sfânta Maria Magdalena, a șaptea, dacă nu mă înșel, Sfânta Lucia sau Sfânta Prisca. Am întrebat de ce fac aceste lucruri. [Au răspuns:] Pentru marea cantitate de păcate și pentru lipsa de preoți. De ce? Fiindcă avem milă pentru cât au pățimit în suflete. Dar spun: voi, care sunteți bărbați și femei neștiutori? Ziseră că: „Tatăl nostru” l-am învățat de la acea femeie tare frumoasă și vom învăța încă [și] alte lucruri. Ea ne poruncește, ea ne chinuie când vrem să facem contrariul. Am spus: scuipați-o în față. Spuneți-i: nu suntem demni de aceste vizite, nu te credem. O făcu una dintre acele [femei] și i-a sporit chinul. Începu să strige: lasă, lasă, mulțumiți-vă, mulțumiți-vă. Acum vedeți ce se poate judeca despre asta. Vedeți dacă nu este o trebuință extremă.

Înapoiindu-mă alaltăieri, am fost invitat să binecuvântez o cruce pe care o înălța un alt sat, tot în același [loc]. Am discutat cu țăranii să nu o înfigă în acel loc, ținându-i pe acești oameni ca suspecti, căci tratând cu ei vor cădea [pradă și] fiii și fiicele lor. Au răspuns: vor cădea cu toții, nu ne îngrijim. Eu nu am binecuvântat-o. Dar din nou l-am încercat pe căpetenia lor zicându-i: Spune „Tatăl nostru” în limba română⁴². A început. Zise aproape totul, dar îl greși. Însoțitorul meu, care era un

⁴⁰ Așa în original.

⁴¹ Al cincilea nume a fost sărit.

⁴² *lingua vlaka*.

negustor (aici or fi vreo șaptezeci și doi) îi arată Catehismul⁴³. I-a spus: Citește, dacă ești profet. A răspuns: Nu cunosc scrierea voastră. A început să fugă și să ne blesteme. Atunci s-a descoperit ceva de rău. S-au scandalizat unii dintre poporeni și au plecat zicând că niciodată nu vor mai veni să-l asculte. *Quidquid sit*, eu pentru mine îi țin de amăgiți, însă pentru cei care pot da glorie Domnului, *tanquam lapides ex quibus potens est Deus facere filios Abbrahae*. Părintelui Bartolomeu i-am scris mai mult⁴⁴. Curierul ne grăbește.

Nu mă voi mai întinde, cu excepția faptului că în Belgrad în fiecare săptămână se convertea cineva, [pe când eu] mă găseam acolo[...]

Din Timișoara, 18 ianuarie 1614.

Al Reverenței Voastre părintești nedemn slujitor întru Hristos,

Ștefan Szini

V

Februarie (?) 1614, Timișoara – Fragment din scrisoarea lui Ștefan Szini către Bartholomaeus Kašić, la Roma.

... Aici sunt mulți [locuitori] și mulți catolici. Românii⁴⁵ toți ar fi catolici, mai numeroși la Lipova și Ineu⁴⁶, în mod sigur vor fi fiind [cei] de aici. La Lipova majoritatea este de catolici în taină. Domnii noștri se mulțumesc să îi ajute, nu ca ereticii care îi sileau cu furie. Aceștia nu fac cu forța. Mai mult. La Lugoj și Caransebeș⁴⁷ sunt mulți catolici. Într-o zi și jumătate se poate merge la toate aceste locuri. Nu vorbesc de Recaș, care singur a ținut preot. Nu este departe de aici. Nu ar scăpa acum contribuția. La fel la Vaia⁴⁸, la fel la Bobda⁴⁹, la Ciacova⁵⁰ și Cărpiniș⁵¹, la fel în multe alte locuri. Este adevărat că aici s-ar pătimi mult mai mult decât la Belgrad, dar în chip special o văd eu și o încerc, gustând ce este și ceapa și apa proaspătă; însă nevoia este, astfel că înșiși românii numiți *proroci* afirmă în predicile pe care le fac că nu se găsește preot, Domnul le-a poruncit să predice...

⁴³ *la dottrina cristiana* – Catehismul.

⁴⁴ Vezi mai sus, scrisoarea din 17 ianuarie 1614.

⁴⁵ *ylaki*.

⁴⁶ *Jeneo*.

⁴⁷ *Karanseobeos*.

⁴⁸ *Vayova* – Vaia sau Vaiova, localitate dispărută în veacul al XVIII-lea.

⁴⁹ *Podba*, com. Cenei, jud. Timiș.

⁵⁰ *Chiakova*.

⁵¹ *Giortianos*.

13 august 1619, Belgrad – Iezuitul Marino de Bonis trimite, probabil la Roma, lui Marino Gundulić, o dare de seamă asupra mișcărilor sale din ultimele luni.

De multe luni încoace am tot fost pe drum. Înapoiat la Belgrad am găsit multe scrisori și printre altele ale voastre, pentru care mult m-am bucurat, atât pentru neconținută amintire pe care o aveți despre un josnic păcătos și lucrător nefolositor și nedemn slujitor al Părintelui familiei, cât și pentru știrile îmbucurătoare pe care mi le scrieți, de care vă mulțumesc și rog pe Domnul Stăpânul nostru să vă mângâie, cu bucuriile veșnice.

Nu știu să vă scriu de aici altceva decât de lipsurile, chinurile, pătimirile și neconținutele primejdii pentru viață în care ne găsim, cultivând această necultivată și sălbătică vie a Domnului. Cu cât se merge mai mult în aceste margini, cu atât mai multe mizerii se găsesc.

În ultima vreme am fost într-o lume nouă, zic în provincia Carașova⁵², unde am găsit noi Indii⁵³, și am zăbovit acolo vreo trei luni. Cred că poate de mai mult de o sută de ani nu s-a mai întâmplat acolo să fie un preot catolic. Am găsit oameni fără credință și fără lege. Este ținut muntos și sălbatic. Spre a merge acolo am trecut multe râuri, munți foarte sălbatici și păduri nelocuibile. În anumite locuri am trecut purtat, la pândă, în altele neputând să umble caii am mers cățărându-mă pe pietre și râpi, agățându-mă când cu mâinile, când cu picioarele. O bună bucată de drum o făcui precum un animal cu patru picioare. Dacă uneori un altul nu mă ajuta să mă trag în sus, poate cădeam în așa chip că nu aș fi avut nici un mijloc de trai. Dar toate astea sunt nimic față de anumite locuri de trecere, unde foarte des sunt omorâți drumeții de ucigași. În mod sigur, de cincisprezece sau douăzeci de ori pe zi încredințam spiritul lui Dumnezeu Creatorul și Salvatorul, pentru a cărui glorie mă supuneam la atâtea suferințe și riscuri ale vieții: judecând cum el și-a dat viața pentru salvarea tuturor, astfel și eu îmi expuneam pe a mea pentru acele creaturi ale sale mântuite cu propriul său sânge.

Am ajuns în final la un sat sau cătun numit Secășeni⁵⁴ în zi de duminică, unde după calendarul vechi se celebra sărbătoarea Sfântului Spirit, numită de ei Rosalia⁵⁵. Acolo am liturghisit și predicat. Spun cu sinceritate că eram mai mult mort decât viu și nu mă țineam pe picioare de oboseală și privațiuni. Au venit nenumărate persoane nu numai din cucernicie, ci din curiozitate spre a vedea un lucru nou, adică un preot rostind liturghia și predicând, ceea ce înainte nici nu au auzit, nici văzut. Dar ceea ce m-a întristat mai mult era că nu eram înțeles, dacă nu de foarte puțini de ai lor, fiind vorbirea noastră deosebită de limba lor, care este o

⁵² Carascevo.

⁵³ Indie nuove.

⁵⁴ Secase – sat nu departe de Oravița.

⁵⁵ Rusaliiile – Sanctus Spiritus Pentecoste.

încurcătură de limbi diferite amestecate împreună, adică limba latină, italiană, slavonă, ungară, turcă, arabă⁵⁶, și nu știu care alta. Se declară a fi coborâtori din anticii Romani, după cum [și eu] cred că [aici] a fost în vechime o colonie de Romani. Când sunt întrebați din ce țară sunt, răspund: „io-s de la Roma”⁵⁷. Vorbirea lor o numesc „limba românească”⁵⁸. Credința lor spun a fi de la Papa de la Roma. Adevărul este că au destule cuvinte latine și italiene, însă sunt oameni foarte răi. Mi-au adus câțiva copii la botez. I-am botezat și, după ce am mâncat puțin, am plecat către Carașova⁵⁹.

Acesta este un sat mare și sunt mai mult de o sută de case. Stau pe o vale și prin mijloc trece un râu numit Caraș⁶⁰. De jur-împrejur sunt munți foarte abrupti și pietroși, oameni viteji și deprinși cu războaiele și hoțiile; foarte puțini sunt cei care nu și-au mânăjit mâinile de mai multe ori în sânge omenesc. Aceștia s-au bucurat foarte tare când au știut că eram preot de rit roman, insistând foarte mult să accept să rămân printre ei. Majoritatea dintre ei vorbește bine în limba slavă, așa încât eu îi înțelegeam pe ei și ei mă înțelegeau pe mine.

În ziua următoare am rostit liturgia într-un loc pregătit de ei în câmpie. Au venit aproape toți. Le-am predicat, și le-am arătat cum am venit din atât de depărtate țări și Domnul m-a călăuzit prin atâtea păduri, peste râuri și prin pustietăți, ca să-i caut pe ei și să-i învăț adevărata cale a mântuirii etc. Isprăvită predica, toți au înălțat mâinile către cer, mulțumind în cel mai înalt grad Domnului pentru acest câștig, rugându-mă cu multe lacrimi ca eu să nu-i părăsesc, că chiar dacă (spuneau ei) ne vedeți în acest ținut pustiu, noi suntem romani și strămoșii noștri au ținut totdeauna ritul Roman, pe care și noi îl practicăm⁶¹. Însă fiindcă nu am avut cine să ne învețe nici credința, nici legea am ajuns cu toții oameni sălbatici.

Am înțeles de la ei că au avut un preot, dar nu se știe de ce rit a fost, și a stat printre ei de la patruzeci de ani până la moarte (*sic!*). Însă în acest răstimp nici el nu s-a spovedit, nici nu i-a spovedit pe alții. Ducea o viață foarte rea, și printre altele toată ziua era beat. Acolo nu au vin, dar fac o anumită băutură. Fierb apă și miere împreună cu nu știu ce alt lucru, apoi o răcesc și o pun în anumite recipiente. Când o bei îmbată mai mult ca orice vin. Numitul preot tot așa cum a trăit mizerabil, tot așa de rău a murit. A fost găsit cu mâinile peste față și cu limba foarte lungă scoasă afară. A fost luat și pus într-un coșciug nou, gros și bătut tare în cuie; apoi a fost înmormântat într-o groapă adâncă, săpată în pământ la locul obișnuit în care de obicei sunt înmormântați morții; și apoi l-au acoperit cu pământ și au pus multe pietre și alte lucruri deasupra. A doua zi păstorii, care treceau prin acel loc, au văzut pietrele mormântului înlăturate și cosciugul scos afară și rupt în

⁵⁶ *arabica* (?).

⁵⁷ *ios de Roma*. Pentru tradiția internă cu privire la originea romană a românilor, vezi Șerban Papacostea, *Les Roumains et la conscience de leur romanité au Moyen Age*, în RRH, IV, 1965, 1, p. 15–24.

⁵⁸ *lingua romagnasca*.

⁵⁹ *Carascevo* – lângă Reșița.

⁶⁰ *Carasi*.

⁶¹ *noi siamo Romani e li nostri antichi hanno sempre tenuta la fede Romana, la quale anche noi professiamo*.

bucăți, și unele fâșii de veșmânt răspândite ici și colo. Au anunțat sătenii și astfel au aflat (spun ei) că lupii au scurmat groapa și devorat cadavrul acelu mizerabil. Așa a fost sfârșitul acelu sărac nefericit.

Oamenii locului, chiar dacă se declară a fi de rit Roman, adevărul este că nu au nici un rit. O bună parte dintre ei nu crede că ar exista Dumnezeu, susținând că sufletul moare împreună cu trupul. Sunt plini de o mie de superstiții, se înrudesce în al doilea și al treilea grad. Unii izgonesc prima și legitima soție și iau o alta. Trăiesc destul, sunt multe persoane care trec de o sută de ani, și niciodată, niciodată⁶² nu s-au spovedit. Bătrânii își aduc aminte că odinioară stăteau printre ei niște frați și zic că predicau; și după îmbrăcămintea pe care ei spun că o purtau am aflat că au fost frați ai Sf. Francisc. Când i-am întrebat de ce nu s-au spovedit răspundeau că nu li s-a cerut niciodată să se spovedească. Se vădesc acum foarte dificili la spovedanie. Cu toate astea am spovedit mai mulți. Din aceasta, fratele meu prea iubit, veți cunoaște dacă via este pustie și sălbătică, plină de ghimpi și măcăci.

Cei din Sebeș⁶³, oraș al principelui Transilvaniei, la depărtare de o zi de Carașova, știură că eu stau aici, au venit la mine și m-au rugat cu mare stăruință să merg acolo și să spovedesc persoanele care mult o doreau, spre a împăca partea Domnului, dat fiind că de cincisprezece ani nu au mai fost preoți catolici în acel oraș. Nu vrui să lipsesc a mângâia acele biete suflete, cu toate că trebuia să se treacă prin anume locuri foarte bătute de ucigași, după cum, într-adevăr, am găsit că într-o trecătoare au fost înmormântați patru oameni, omorâți cu două sau trei zile mai devreme. Carașovenii cu nici un chip nu mi-au îngăduit să plec, dacă înainte, în chip foarte hotărât, nu le făgăduiam să mă înapoiez în puține zile.

Am mers așadar la Sebeș, unde am stat opt zile. Nu se poate arăta câtă mângâiere au căpătat acei catolici. S-a dobândit nu puțin rod cu conversațiile spirituale și sfintele sacramente ale spovedaniei și cuminecării. Toți cei care știau să vorbească în latină sau italiană sau în limba noastră s-au spovedit [și] au primit sfânta împărtășanie. Oamenii însemnați ai acelu oraș, care sunt din mila Domnului cu toții catolici, m-au dezmiertat mult și doresc nemărginit să aibă vreun preot. Ce n-au făcut ca să mă opresc un pic mai mult printre ei, dar nu am putut s-o fac, fiindcă am făgăduit să mă înapoiez la Carașova pentru sărbătoarea Sf. Ioan Botezătorul⁶⁴. La înapoiere m-au însoțit vreo opt călăreți, care nu mă lăsau dacă nu le făgăduiam să revin altădată. Lăudat fie Domnul pentru orice lucru.

După câteva zile de la înapoiere am vrut să merg să vizitez alți creștini prin acele sate, care sunt mai mult de douăzeci, și sunt acolo catolicii amestecați cu schismaticii, astfel încât și aceștia ar putea să primească oarece mângâiere spirituală. Mersei deci cu novicele și o călăuză să căutăm prin pustietăți, așa cum cu adevărat *ad litteram* se poate spune, oițele rătăcite. Găseam într-un sat abia numai trei persoane catolice, într-altă parte – cinci, în alta o familie întregă și altundeva cinci, șase, zece, după locuri. Restul cu toții s-au făcut schismatici șieretici. Și încă este minune mare că și acei puțini s-au păstrat în credința lor veche,

⁶² Repetiție în text.

⁶³ *Sebise*.

⁶⁴ 24 iunie.

nevăzând preot cu adevărat catolic de șaizeci sau optzeci de ani; care [preot] să-i îndemne cu tărie la păstrarea credinței sau să-i învețe articolele acesteia sau să le rostască oarecare cuvânt spiritual.

Pe de altă parte sunt zilnic sfătuiți de acei oameni blestemați să treacă la secta lor, reproșându-le de multe ori că nu aveau nici credință, nici lege, nici predicator, nici preot, nici biserică; și atâtea au făcut și știut să spună instigați de Satana, încât aproape toți acei nefericiți au fost dați peste cap și stau ca atâtea fiare prin păduri și crânguri, încât trebuie timp să-i găsești pe unde stau. Aproape în fiecare sat am slujit și predicat, arătându-le care este ritul lor adevărat și vechi, îndemnându-i cu tărie să-l reia dacă doresc să dobândească mântuirea veșnică pentru sufletele lor. Mi se rupea inima de durerea că nu știam să vorbesc limba lor română⁶⁵, fiind silit să spun orice lucru prin mijlocirea tâlmaciului.

Foarte mult se minunau cu toții văzând rostirea liturghiei, care nicicând, nicicând, nici măcar bătrânii nu își aminteau să fi văzut rostită liturghia. Apoi, nu puteau să se minuneze îndeajuns că eu am venit să-i vizitez în acele locuri atât de ascunse și sălbatice fără nici un interes propriu, nevrând să iau de la ei nimic drept plată sau răsplată, dacă nu puțină mâncare; care în toate acele trei luni nu a fost altceva decât pâine nedospită, lapte, caș, ouă, nefiind obicei printre ei să mănânce carne; cât despre vin, nimeni nu știe ce lucru este; dacă nu buna apă, când încă ea nu era tulbure, îmi părea zahăr. Nișel vin purtam cu mine pentru liturghie.

Atunci când le vorbeam despre lucruri ținând de suflet ascultau cu mare dragoste, suspine și lacrimi. Slăbiciunile în credință, prin mila Domnului, s-au întărit și însuflețit mult și cei care au pierdut deja cu totul ritul și s-au făcut eretici și schismatici s-au întors din nou. Într-o singură săptămână am botezat vreo optzeci de persoane, mari și mici. S-au spovedit mai mult de treizeci de persoane, care niciodată nu s-au mai spovedit, printre care au fost mulți bătrâni de optzeci, o sută și o sută treizeci de ani; care nu se poate arăta cât au rămas de mângâiați. Bună parte dintre ei s-au spovedit prin mijlocirea tâlmacilor, neștiind altă limbă decât română⁶⁶. Și acei moșnegi îmi spuneau că: „noi ne-am fi mulțumit să fim tăiați bucată cu bucată dacă înainte am fi știut și înțeles lucrurile pe care acum le-am înțeles”. Să lăudăm și să mulțumim Maiestății Divine pentru rodul obținut în acele suflete atât de abandonate. Nimeni nu va crede dacă nu i-a văzut și auzit pe înșiși dușmanii credinței, adică ereticii și schismaticii, câte noțiuni au luat din credința și legea noastră. Și mare parte, ba chiar cătunuri întregi, îmi spuneau că vor fi toți de rit Roman, pe care eu îi învășasem, dacă vroiam să vin des printre ei.

În chip sincer îmi pare a vă spune adevărul, că în tot timpul cât am umblat și locuit în aceste țări până acum nu am făcut atâta cât am făcut în aceste „noi Indii” ale mele; unde încă și Domnul binecuvântat pare să fi vrut să arate oarecare semn extraordinar, întâmplându-se la 16 iunie, în zi de duminică, într-un sat vecin cu Sebeș ca o femeie să coacă pâinea [și] apoi rupându-o pentru a mânca s-a găsit plină de sânge înăuntru. Aceasta, ca prin minune, a fost dusă la Sebeș, unde mă găseam pe atunci. Am văzut-o eu însumi și vrui să am o bucată bună spre a o purta

⁶⁵ *in lingua loro valaka.*

⁶⁶ *Non sapendo ultra lingua che vallaka.*

cu mine; și am arătat-o la câțiva. Era un sânge viu, ca și cum ar fi fost fiert. Același lucru s-a întâmplat în aceeași zi de duminică într-un alt sat numit Răcășdia⁶⁷, unde am fost puține zile mai apoi; și mi-a spus-o însăși persoana căreia i s-a întâmplat în pomenitul sat Răcășdia, unde am slujit sfânta liturghie; care niciodată înainte nu s-a rostit în acel loc, nici cineva își aducea aminte să fi auzit liturghia. Mai apoi am botezat multe persoane, și tineri de douăzeci și mai mulți ani. În timp ce botezam, veni o femeie purtând un fiu de șase ani și îmi sărută mâinile și veșmintele, zicând să laudăm și să mulțumim Domnului cel prea Înalt, care v-a îndrumat aici și ne-a făcut să vedem și să auzim lucruri, pe care noi nu le-am mai auzit și văzut. În timp ce (zise ea) voi rosteți liturghia, acest fiu al meu, care de nouă zile neîntrerupt nu a vorbit, nici a zis un cuvânt, a început din nou să grăiască.

La Carașova, unde am zăbovit mai mult timp, de mai multe ori i-am îndemnat stăruitor pe acei localnici să nu lucreze în zilele de sărbătoare și să țină sărbătorile după calendarul cel nou Gregorian (în aceasta se trudesec de necrezut). Un tânăr, la 2 iulie, ziua Vizitației⁶⁸, după ce a ascultat liturghia a mers să taie lemne pentru nevoile casei sale; dădu astfel o lovitură cu toporul spre a tăia o creangă de copac [și] cealaltă lovitură o dădu în picior; s-a rănit în chip rău și își vădi intenția de a nu mai lucra sărbătorile, spunându-mi cu mare mirare, că nu era posibil să te tai la picior în acea poziție în care era. Nu mult după aceea un altul în zi de duminică căra lemn cu o iapă; sosi acasă și descărcând animalul s-a înfipt o bucată groasă de lemn în spatele acelei iepe, care a rămas de tot schilodită.

S-au întâmplat multe alte lucruri, dar nu am timp să scriu; și în timp ce scriam acestea, credeți-mă că am fost întrerupt de mai mult de șapte ori, așa încât nu vă mirați dacă am scris în chip confuz⁶⁹.

⁶⁷ *Racastia*.

⁶⁸ *Visitazione* – corespunde, în calendarul ortodox, sărbătorii „veșmântul Maicii Domnului”.

⁶⁹ Marino de Bonis a plecat din Belgrad spre Carașova puțin după 8 mai 1619, când anunța că iezuiții au fost chemați de o delegație a localnicilor (*Erdelyi és Hódoltsági jezsuita missziók*, I/2, p. 353).

TEOFAN MAVROCORDAT

(1627–1688)

Despre Teofan Mavrocordat nu se cunosc multe date biografice. S-a născut la Smyrna (Izmir) în 1627 într-o familie ilustră greco-levantină¹. Potrivit propriei mărturii, încă din fragedă copilărie a intrat într-o mănăstirea ortodoxă în care a viețuit vreme de peste treizeci de ani².

În 1667 a devenit arhiepiscop de Paronaxia³. Ulterior s-a apropiat de catolicism și a conceput împreună cu opt episcopi un plan de răsturnare a patriarhului de la Constantinopol și de înlocuire a sa cu un ierarh catolic; în acest scop a călătorit la Roma în 1671, unde s-a și convertit. Acțiunea de impunere a unui catolic ca patriarh al Constantinopolului urma să beneficieze și de sprijinul reprezentanților suveranilor catolici aflați în capitala otomană. Nu era ocolit nici vicarul patriarhal catolic din Constantinopol, căruia cardinalii i-au încredințat sarcina de a duce la îndeplinire inițiativa. Eșecul proiectului privind scaunul patriarhal s-a datorat imposibilității de a găsi suficiente resurse financiare pentru mituirea marelui vizir. Când complotul a fost descoperit de ortodocși, Teofan a fost destituit din funcție și s-a refugiat la Roma în 1672⁴.

În căutarea unui beneficiu ecleziastic din care să se întrețină, a străbătut Europa. Astfel, în 1675 a fost semnalat la Torino și Viena⁵. În 1677 împăratul Leopold I (1658–1705) i-a acordat o audiență la Viena în urma căreia l-a numit în fruntea episcopiei de Muncaci (Munkačeve). În același an a ajuns în eparhia sa pe care a găsit-o într-o stare deplorabilă. Dificultățile întâmpinate acolo l-au determinat să-și părăsească eparhia în 1678, revenind la Viena⁶. Acolo a solicitat zadarnic sprijin financiar de la împărat; a revenit la Roma în 1684. În Cetatea Eternă încercările sale de a dobândi un beneficiu ecleziastic s-au soldat cu un insucces. A murit la Roma în 1688⁷.

La Agenția de Stat a Arhivelor din Bulgaria (Sofia) se păstrează sub formă de microfilm un izvor care aduce informații noi despre Teofan Mavrocordat. Într-un manuscris miscelaneu se găsește un text intitulat *Del viaggio da Constantinopoli à Moscovia pur di Monsignore Mauroguardato Arcivescovo di Paronaxia* care cuprinde de fapt relatarea a două călătorii întreprinse de personajul menționat în statul moscovit⁸. După acest text urmează un altul intitulat *Delle memorie d'Efeso* care descrie drumul de la Smyrna la Efes și vechile monumente ale acestui din urmă loc⁹. Se găsește apoi

¹ István Baán, *Greek-speaking Hierarchs on a Ruthenian See: The Diocese of Munkács (Munkačeve) in the Subcarpathian Region at the End of the 17th Century*, în *Ukraine's re-integration into Europe: A historical, historiographical and politically urgent issue*, ed. Giovanna Brogi Bercoff, Giulia Lami, Alessandria, 2005, p. 99.

² A. Baran, *Archiepiscopus Theophanes Maurocordato eiusque activitas in Eparchia Munkačoviensi*, în OCP, vol. XXVII, 1961, p. 115, 125.

³ I. Baán, *Greek-speaking Hierarchs*, p. 99.

⁴ A. Baran, *Archiepiscopus Theophanes Maurocordato*, p. 116–118; I. Baán, *Greek-speaking Hierarchs*, p. 99.

⁵ V. Laurent, *La liste des métropolités de Paronaxia au XVIIe siècle*, în „Échos d'Orient”, t. XXXVI, 1937, p. 193–194.

⁶ A. Baran, *Archiepiscopus Theophanes Maurocordato*, p. 118–122.

⁷ *Ibidem*, 122–124; I. Baán, *Greek-speaking Hierarchs*, p. 99–100.

⁸ Dărzavna Agencija „Arhivi” (Sofija), KMF 14, Inv. Nr. 505/3, Biblioteca Apostolica Vaticana, Cod. Borg. Lat. 493, f. 235rv.

⁹ *Ibidem*, f. 237rv.

un text despre activitatea misionară desfășurată în Brazilia de părintele Giovanni Duarte del Sacramento în calitate de *Prefetto delle missioni della Congregazione dell'Oratorio di San Mauro*; o scrisoare expedită de acesta din Olinda la 3 august 1679 a fost menționată chiar la începutul relatării¹⁰.

Cele trei texte, scrise de aceeași mână, dovedesc caracterul miscelaneu al manuscrisului care a fost întocmit cel mai probabil la Roma, la Sacra Congregație De Propaganda Fide. Nu îl cunoaștem pe autorul manuscrisului. Acesta a avut acces la texte scrise de arhiepiscopul de Paronaxia, Teofan Mavrocordat. Descrierea drumului de la Smyrna la Efes îl are ca autor, foarte probabil, pe același înalt prelat, originar nu întâmplător din Smyrna. Manuscrisul miscelaneu a fost întocmit după 1667, întrucât abia în acel an Teofan Mavrocordat a devenit arhiepiscop de Paronaxia. E evident că textele lui nu au putut ajunge la dispoziția celui care le-a copiat la Propaganda Fide mai devreme de 1671, anul în care Teofan sosește întâia oară la Roma și se convertește. Mențiunea scrisorii lui Giovanni Duarte din 1679 constituie un reper cronologic suplimentar.

Mai importantă decât problema datării manuscrisului este informația pe care o cuprinde. Dacă despre Teofan Mavrocordat s-au păstrat ceva mai multe informații după numirea sa în fruntea arhiepiscopiei de Paronaxia (1667), pentru perioada anterioară informația este extrem de precară. Cele două călătorii de la Constantinopol în țaratul Moscovei umplu un gol din biografia lui Teofan Mavrocordat din perioada cea mai puțin cunoscută. Ele dovedesc că personajul, descendent al unei familii ilustre, nu a fost un simplu monah care a viețuit vreme de mai multe decenii între zidurile unei mănăstiri. El s-a aflat la Constantinopol, fiind om de încredere al cercurilor din jurul patriarhiei ortodoxe, care, foarte probabil, i-au încredințat misiuni diplomatice la marele cnezat al Moscovei. Textul lui Teofan nu face nicio referire la scopul călătoriilor; autorul se limitează la descrierea itinerariilor, a distanțelor între principalele centre și, cu totul excepțional, oferă informații suplimentare.

Prima călătorie s-a desfășurat, potrivit lui Teofan, în anul 1645. Din Constantinopol a mers prin Adrianopol, Filipopol, ajungând la Silistra la Dunăre. De la Silistra a urmat drumul prin Brăila, Iași, Kiev, Salma, călătoria sfârșindu-se tocmai la Arhangelsk. Trebuie precizat că în text după *Da Proilavo* și înainte de *sin al Danubio* sunt câteva cuvinte tăiate de autorul manuscrisului: *s'imbarca nel Dambio [...] due giornate*. De asemenea, la sfârșitul celei dintâi călătorii se afla itinerarul Arhangelsk, Ispahan, Erzurum, Damasc, Ierusalim, Muntele Sinai și Egipt, care a fost marcat și tăiat prin două bare încrucișate, fiind însă adăugat la sfârșitul celei de-a doua călătorii.

În legătură cu prima călătorie sunt de făcut câteva observații. Trebuie reținută importanța Brăilei, scală și port pentru mărfurile care veneau din Marea Neagră și totodată centru mitropolitan ortodox. Informația despre trupurile care se păstrau întregi, cu hainele și podoabele lor, este evident o referire la moaștele de sfinți de la Lavra Pecerska din Kiev. Uimește omisiunea Moscovei din itinerarul până la Arhangelsk. Arhangelsk-ul se găsea în realitate pe țărmul Mării Albe, nu pe țărmul Mării Baltice cum informează textul. Identificarea localității Salma, aflată la mijlocul distanței între Kiev și Arhangelsk prezintă o serie de dificultăți. O localitate cu acest nume se găsește în Karelia, Federația Rusă; o altă localitate purtând aceeași denumire se află în raionul Romodanovskiy din Republica Mordovia, Federația Rusă. Identificarea cu aceasta din urmă pare mai probabilă, măcar din considerentul că se află aproximativ la mijlocul distanței dintre Kiev și Arhangelsk. Rămân întrebarea dacă Teofan Mavrocordat a continuat călătoria din Arhangelsk în Persia și apoi prin Orientul Apropiat. Faptul nu e deloc imposibil mai ales pentru un aventurier, cum se pare că a fost într-adevăr personajul.

A doua călătorie nu este datată. Teofan pleacă din Constantinopol, ajunge la Provadia. Potrivit mărturiei sale, acolo se imbarcă pe Dunăre¹¹ și ajunge la Galați; de acolo merge la Iași, apoi la Soroca, unde traversează Nistrul și ajunge la Țigănauca (*Tzicanuca*) în Țara Cazacilor. Călătoria continuă prin Ladyzhyn (*Ladisia*), Uman (*Chuman / Human*), Kaniv (*Caniova / Caniovo*). La Kaniv traversează Niprul (*Imbro*) și ajunge la Ichnia (*Isnica*), apoi la Putivl (*Putivlia*), acesta fiind primul oraș din cnezatul Moscovei. De la Putivl, Teofan sosește în cele din urmă în capitala (*stoliza*) statului moscovit.

Există câteva elemente care permit datarea fie și aproximativă a celei de-a doua călătorii. Autorul a menționat faptul că după trecerea Nistrului a ajuns în Țara Cazacilor (*Cosacchia*), ceea ce dovedește că amintita călătorie a fost întreprinsă când stăpânirea statului căzăcesc se întindea până la

¹⁰ *Ibidem*, f. 238r–240r.

¹¹ În realitate, Provadia nu se află la Dunăre.

Nistru, unde se învecina cu Moldova. Această realitate teritorială a existat între 1648 și 1667. Prin pacea de la Andrusovo din 1667, Polonia a recuperat teritoriul din stânga Nistrului ocupat de cazaci. Sunt și alte elemente care, după părerea noastră, permit o datare și mai precisă. Pompa cu totul deosebită cu care își ținea curtea voievodul moldovean la Iași, menționată în text, este un indiciu privitor la domnia lui Vasile Lupu (1634–1653). Iezuitul Paul Beke nota în 1644 despre acest domnitor: „foarte puțini principii creștini i se pot potrivi, fie că privim numărul nobililor străluciți din felurite neamuri de la curtea sa, fie că privim luxul veșmintelor și măreția pompei”¹². Iașii apar în descrierea lui Teofan Mavrocordat ca un oraș înfloritor având bogății mari, o populație considerabilă și edificii de cult însemnate (mănăstiri vechi ortodoxe, biserici frumoase și împodobite). Această descriere constituie un indiciu că el a trecut prin Iași înainte de distrugerile suferite de oraș în urma invaziilor tătarilor și cazacilor din 1650¹³. Cea de-a doua călătorie ar trebui plasată între 1648, când statul căzăcesc își întinde hotarele până la Nistru, și 1650, când are loc pustiirea Iașilor de tătari și cazaci.

În altă ordine de idei, se cuvine menționat că numărul de 60 de mii de ostași pe care voievodul moldovean îl putea ridica în caz de război e, desigur, exagerat; totuși nu e mai puțin adevărat că Vasile Lupu dispunea de o oaste considerabilă.

Despre viața și activitatea lui Teofan Mavrocordat au scris: V. Laurent, *La liste des métropolités de Paronaxia au XVIIe siècle*, în „Échos d’Orient”, t. XXXVI, 1937, p. 190–201; A. Baran, *Archiepiscopus Theophanes Maurocordato eiusque activitas in Eparchia Munkačoviensi*, în OCP, vol. XXVII, 1961, p. 114–130; István Baán, *Greek-speaking Hierarchs on a Ruthenian See: The Diocese of Munkács (Munkačeve) in the Subcarpathian Region at the End of the 17th Century*, în *Ukraine’s re-integration into Europe: A historical, historiographical and politically urgent issue*, ed. Giovanna Brogi Bercoff, Giulia Lami, Alessandria, 2005, p. 97–100. Relatarea călătoriei lui Teofan Mavrocordat de la Constantinopol la Moscova a fost recent publicată și comentată: Alexandru Ciociltan, *O contribuție la biografia arhiepiscopului de Paronaxia, Teofan Mavrocordat*, în *Aut viam inveniam aut faciam. In honorem Ștefan Andreescu*, ed. Ovidiu Cristea, Petronel Zahariuc, Gheorghe Lazăr, Iași, 2012, p. 339–343.

Despre călătoria de la Constantinopol la Moscova tot de monseniorul Mavrocordat, Arhiepiscop de Paronaxia¹⁴

[1645]

Pe două drumuri se poate merge de la Constantinopol¹⁵ la Moscova¹⁶: unul e prin Adrianopol¹⁷, la șase zile depărtare, celălalt prin Provadia¹⁸, oraș la opt zile depărtare, însă mai la nord. Pe acesta [dintâi] l-am urmat în 1645, fiind mai scurt.

Pe cel dintâi, după ce m-am informat în prealabil, am purces în această călătorie. De la Constantinopol la Adrianopol, de aici la Filipopol¹⁹, opt zile. Apoi

¹² *Călători străini*, vol. V, ed. Maria Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, 1973, p. 280.

¹³ Paul Cernovodeanu, Paul Binder, *Cavalerii apocalipsului. Calamitățile naturale din trecutul României (până la 1800)*, București, 1993, p. 105.

¹⁴ Traducerea s-a făcut după textul italian păstrat la Dărzavna Agencija „Arhivi” (Sofija), KMF 14, Inv. Nr. 505/3, Biblioteca Apostolica Vaticana, Cod. Borg. Lat. 493, f. 235rv.

¹⁵ *Constantinopoli*.

¹⁶ *Moscovia*.

¹⁷ *Andrinopoli*.

¹⁸ *Provato*.

¹⁹ *Filippopoli*. Azi Plovdiv.

trebuia mers la Silistra²⁰, la opt zile depărtare; de la Silistra la Brăila²¹, oraș mare mitropolitan și port de scală la Marea Neagră²². De la Brăila la Dunăre²³, două zile [sic!]. Se merge pe un râu șase zile până la Iași²⁴, oraș mare și capitală a Moldovlahiei²⁵. De la Iași la Kiev²⁶, 12 zile. La Kiev se spune că ar fi un mare număr de cadavre care sunt păstrate întregi în scaunele lor cu haine și podoabe²⁷. De la Kiev la Salma²⁸, 15 zile. De la Salma la Arhangelsk²⁹, scală la Marea Baltică³⁰ și oraș de mare întindere, 15 zile.

[c. 1648–1650]

Cea de-a doua [călătorie] pe care am făcut-o a fost de la Constantinopol la Provadia, la opt zile depărtare, oraș comercial, populat și puternic. De la Provadia se îmbarcă pe Dunăre³¹ și în patru zile se ajunge la Galați³², oraș care e prima scală a Moldovei³³. De la Galați la Iași, patru zile, reședință a principelui³⁴. Acolo sunt mănăstiri vechi ale ortodocșilor³⁵, biserici frumoase și împodobite și chiar și catolici³⁶. Principele³⁷ umblă cu o mare pompă și curte și poate ridica la [vreme de] război 60 de mii de soldați. Acolo bogățiile sunt mari și numărul locuitorilor e foarte mare. De la Iași la Soroca³⁸, trei zile. De la orașul Soroca se merge peste Nistru, fluviu mare, la Țigănauca³⁹, o zi, în acest oraș din Țara Cazacilor⁴⁰. De la Țigănauca o zi de mers la Ladyzhyn⁴¹. De la Ladyzhyn se merge în două zile la Uman⁴², oraș puternic. De la Uman⁴³ la Kaniv⁴⁴, patru zile. De la Kaniv, care e un

²⁰ *Silistra.*

²¹ *Proilavo.*

²² *Porto di Scala al Mar Nero.*

²³ *Danubio.*

²⁴ *Giassi.*

²⁵ *Moldovlachia.*

²⁶ *Ciovia.*

²⁷ Este vorba de moaștele de la Lavra Pecerska.

²⁸ *Salma. Ar putea fi Salma, din raionul Romoslanovskiy, Republica Mordovia (Federația Rusă).*

²⁹ *Arcangelo.*

³⁰ *Mar Baltico.* De fapt, Marea Albă.

³¹ În realitate, Provadia nu se află la Dunăre.

³² *Galazzi.*

³³ *Bogdania.*

³⁴ *Prencipe.* Vasile Lupu (1634-1653).

³⁵ *Greci.*

³⁶ *Latini.*

³⁷ Vasile Lupu, domn al Moldovei (1634-1653).

³⁸ *Siroca.*

³⁹ *Tzicanuca.* Azi Tsekynivka. Se află pe malul stâng al Nistrului, în dreptul Sorociei.

⁴⁰ *Cosacchia.*

⁴¹ *Ladisia.*

⁴² *Chuman.*

⁴³ *Human.*

⁴⁴ *Caniova.*

oraș puternic, se trece fluviul Nipru⁴⁵ și se merge la Ichnia⁴⁶ în cinci zile. De la Ichnia la Putivl⁴⁷, cinci zile și acesta este primul oraș din Țara Muscălească⁴⁸ și aici stă un domn din partea marelui duce⁴⁹ care se informează despre persoanele călări și acoperă cheltuielile din parte marelui duce. De aici la capitală, reședință a Muscalului⁵⁰, 12 zile.

Pentru a merge din orașul numit Arhangelsk în Persia⁵¹, adică la Ispahan⁵², 40 de zile. De la Ispahan la Erzurum⁵³, 12 zile. De la Erzurum la Damasc⁵⁴, în Siria⁵⁵, alte 12 zile. De la Damasc la Ierusalim⁵⁶, 12. De la Ierusalim la Muntele Sinai⁵⁷, 12, și acolo se merge cu cămile. De la Muntele Sinai în Misir sau Egipt⁵⁸, 12 zile.

⁴⁵ *Imbro.*

⁴⁶ *Isnia.*

⁴⁷ *Putivlia.*

⁴⁸ *Moscovia.*

⁴⁹ *gran Duca. Aleksei Mihailovici, țar al Rusiei (1645–1676).*

⁵⁰ *Stoliza, sede del Moscovita.*

⁵¹ *Persia.*

⁵² *Spahan.*

⁵³ *Erzerum.*

⁵⁴ *Damasco.*

⁵⁵ *Soria.*

⁵⁶ *Gierusalemme.*

⁵⁷ *Monte Sinai.*

⁵⁸ *Mesir ò Egitto.*

HENRYK OTTENDORF

(secolul al XVII-lea)

În anul 2002 apărea la Timișoara, în cadrul unei culegeri care marca împlinirea a 450 de ani de la cucerirea cetății și întemeierea pașalâcului, o traducere a unei descrieri a orașului din anul 1663¹. Autorul descrierii cu pricina, Henryk Ottendorf, a făcut parte din solia austriacă, condusă de către baronul von Goes, trimisă la pașa de Belgrad.

Pe lângă misiunea diplomatică oficială, această ambasadă trebuia să observe pe drum starea în care se găseau fortificațiile otomane, în perspectiva unor viitoare campanii militare austriece. Autorul textului de față, extras dintr-un manuscris ce poartă titlul „De la Buda la Belgrad”, redactat în forma finală în anul 1667, pare să se fi ocupat tocmai cu spionajul militar, așa cum remarcă prof Ioan Hațegan în nota introductivă ce a precedat tălmăcirea românească a fragmentului privitor la Timișoara².

Henryk Ottendorf a petrecut mai multe luni la Timișoara, unde a sosit în pragul lunii ianuarie 1663. Tergiversarea primirii soliei imperiale la Belgrad trebuie pusă în legătură neîndoielnic cu noul atac otoman contra Habsburgilor, lansat în primăvara anului 1663 și care a prefațat ultima fază a războiului în curs de desfășurare³. Astfel, Ottendorf a avut răgazul să străbată orașul în lung și în lat și să-l descrie în amănunt, ba chiar să întocmească două desene amănunțite.

Manuscrisul lui Ottendorf, care a ajuns sub ochii generalului imperial Raimondo Montecuccoli și, ulterior, a slujit pentru pregătirile militare ale ofensivei austriece, a fost publicat mai întâi în germană – limba în care a fost redactat –, însoțit de o traducere maghiară, de către Egyed Hermann, în anul 1943, la Pecs. În tălmăcirea românească a d-nei Marlen Negrescu, cu introducerea și notele Prof. Ioan Hațegan, textul despre Timișoara a fost publicat, așa cum am amintit, în anul 2002. Dar el a mai cunoscut o ediție, în anul 2006, în cadrul unui volum în care au fost incluse alături originalul german, cât și traducerea maghiară a lui Hermann Egyed. La care, în plus, s-a adăugat și o traducere în limba sârbă, efectuată de Liubomir Stepanov⁴.

HENRYK OTTENDORF

Descrierea Timișoarei

(1663)⁵

Orașul Timișoara, care-și are numele de la râul Timiș și de la cuvântul var care pe ungurește înseamnă cetate, este situat dincolo de Dunăre și de Tisa [privind

¹ Vezi *Vilaietul Timișoarei (450 de ani de întemeiere a pașalâcului: 1552–2002)*, redactor responsabil Prof. dr. Doina Benea, Editura Mirton, Timișoara, 2002, p. 141–154 (autorii ediției române a textului lui Ottendorf: Ioan Hațegan și Marlen Negrescu).

² *Ibidem*, p. 141.

³ Pentru această fază, vezi Erich Zöllner, *Istoria Austriei. De la începuturi până în prezent*, ediția a VIII-a, vol. I, trad. Adolf Armbruster, Ed. Enciclopedică, București, 1997, p. 305. Războiul s-a încheiat, cum se știe, prin pacea de la Vasvár (Eisenburg), din 10 august 1664.

⁴ Editura Banatul, Timișoara, 2006.

⁵ Am preluat traducerea din limba germană, efectuată de către doamna Marlen Negrescu (vezi Ioan Hațegan, Marlen Negrescu, *op. cit.*, p. 143–152). Notele de subsol sau lămuririle dintre paranteze aparțin editorilor textului în limba română. Celelalte intervenții au fost marcate cu inițialele noastre.

de la Viena, *n. ed.*] în acea parte care este socotită a face parte din Ungaria de jos și este numită de aceștia [maghiari, *n. ed.*] comitatul Timiș⁶. Puține din casele orașului se văd de departe, doar turnurile moscheilor, fiind așezat [orașul, *n. ed.*] pe șesul întins și, în mare parte, acoperit de pomii grădinilor din jurul orașului.

Către răsărit se aflau câmpiile „maroniscche”⁷ și, peste Dunăre, Bulgaria. A fost construită înaintea acestora [otomanilor, *n. ed.*] de către regii maghiari. Către miazăzi are orașul Belgrad sau Griechische Weisenburg și Dunărea la 13 mile. Către apus are Tisa, lângă o cetate și un orașel pe nume Petsch⁸ la opt mile. Către miazănoapte sunt Porțile de Fier⁹ și Transilvania la 9 mile, după cum se văd de la Timișoara munții Transilvaniei.

În suburbie, către răsărit și miazănoapte, pe o milă aproape de jur împrejur, se întinde un câmp mare și neted, unde mai mulți ani la rând și-a făcut tabăra Ali pașa. În dosul acestui câmp se află o pădure și un tufăriș scund care se întinde spre Denta pe patru mile: aici sunt și diferite poduri, căci Timișul străbate așezările, [ele] fiind foarte întortocheate. Pe de altă parte, pădurea aceasta nu e mai lată de o milă, iar prin ea drumul este neted ca într-o cameră. Trecând de pădure, se întinde o câmpie netedă și nelocuită, pe care nu se vede nici o tufă sau deal și puține sate, ale căror case sunt toate sub pământ; acest șes se întinde până la Pancevo¹⁰, două mile sub Belgrad și, mai departe, până la Dunăre.

Pe bună dreptate, Timișoara este împărțită în trei părți: cetatea, orașul și suburbiile, care de asemenea sunt de două feluri și o parte a lor se numește Insula, iar cealaltă Orașul rascian¹¹.

Castelul (a)¹², situat către miazăzi, este o clădire veche, în patru laturi cu un zid și patru turnuri puternice, pătrate, înconjurat din toate părțile de mlaștini adânci și de râul Timiș. Afară. În fața castelului, este încă un turn mare, în patru laturi care, asemenea celorlalte, este unit de castel printr-un zid și are o poartă mare și, în fața acesteia, un pod peste care trebuie să treci ca să intri în cetate. După descrierea lui Ortelius a asediului Timișoarei acesta pare să fie turnul de apă care, așezat între cetate și oraș și cucerit primul de către turci, a fost una din cauzele predării, căci prin aceasta, legătura dintre oraș și castel¹³ este tăiată. În castel sălășluiește caimacamul pașei de Timișoara sau guvernatorul; pentru că de data aceasta pașa nu este el însuși prezent, iar caimacamul supraveghează veniturile, muniția, proviziile și prizonierii, nedorind niciodată să lase pe vreunul dintre ai noștri înăuntru.

⁶ Denumire de epocă pentru zona centrală și, prin extensie, pentru întreg Banatul de azi (*n. ed.*).

⁷ Numit și Campus Maxond, o denumire generică pentru zona din jurul localității Alibunar de azi (*n. ed.*).

⁸ Novi Becej, pe stânga Tisei, în Banatul iugoslav (*n. ed.*).

⁹ *Eyssen Thor*.

¹⁰ *Palanke Panske* (Azi cartier al Belgradului).

¹¹ *Orașul rascian* termen prin care austriecii îi desemnau pe ortodocși, deci „orașul ortodocșilor” (*n. ed.*).

¹² Literalele dintre paranteze corespund celor de pe stampa lui Ottendorf (*n. ed.*).

¹³ Hieronimus Ortelius, *Chronologia oder historische Beschreibung alter Kriegsempörungen*, Nürnberg, 1603.

Orașul este înconjurat de un zid cu palisade puternice, înalte, din împletitură de nuiele lipită cu lut, în numeroase locuri zidit puternic în acest fel și umplut cu pământ, astfel încât stau pe el piesele de artilerie. În dosul acestui zid, pe alocuri și mai ales la Poarta Azapilor stă oarecare zidărie veche care a rămas de la fostele clădiri ale cetății și ale orașului, iar în anul 1577 a fost dărâmat în întregime din cauza exploziei pulberăriei, ceea ce a cauzat mare pagubă. Șanțurile care înconjoară orașul sunt foarte adânci, iar Timișul face aceasta în multe locuri în mod natural, în altele cu ajutorul oamenilor, cum însă turcii nu se îngrijesc prea mult cu întreținerea acestora, le lasă să se astupe și le curăță doar foarte rar.

Cinci sunt porțile orașului: prima se numește Poarta Mică a cetății¹⁴, care nu este, de altminteri, decât o poartă făcută din palisade înalte; este solidă prin faptul că este așezată într-un unghi foarte aproape de cetate; aici fiind un loc foarte mlăștinos are un pod lung către suburbie. Cealaltă poartă se numește Poarta Apei¹⁵ și este un puternic turn pătrat; deoarece Timișul se adună aici dinspre cetate, șanțul dintre oraș și insulă are apa limpede și proaspătă, bună de băut, din care pricină notabilitățile orașului pun să li se aducă apă de aici de către *matararschilar* sau „purtătorul de sticle”. Ceilalți locuitori, care stau în alte părți ale orașului și în suburbii, își iau apa din șanțul orașului, care însă este îndeobște destul de murdară, pentru că se spală și se aruncă în ea tot soiul de murdării, astfel încât unul își spală picioarele sau cârpe vechi ori aruncă în ea intestinele oilor tăiate, iar altul, alături, își umple cana pentru băut.

Există și fântâni pe la case și chiar o fântână deosebit de bună în afara orașului la Derviși¹⁶, dar majoritatea sunt cu salpetru și fiindcă turcii preferă să bea apă curgătoare în locul celei mai bune ape din fântâni, în general își iau apa din Timiș. După Ortelius, aceasta este poarta unde, în timpul asediului, atât creștinii, cât și otomanii au și luptat, dar au și păgubit atât de mult.

A treia poartă se numește Poarta Azapilor¹⁷ și și-a luat numele de la un fel de soldați turci numiți azapi, care însă sunt mai neînsemnați decât ienicerii. Aceasta este un turn frumos, dreptunghiular, zidit din piatră de talie, ridicat de generalul imperial Castaldo¹⁸ înaintea acestora [a turcilor, *n. ed.*]. De trei ori pe zi, în zori cu două ore înaintea zilei, după amiază cu două ore înaintea serii și seara, cu două ore după apusul soarelui, în turn bat tobele obișnuitul imn de slavă al turcilor în acompaniament de *schalmeve*¹⁹. Sub acest turn sunt agățate, spre aducere aminte, numeroase ghioage mari, pinteni și alte însemne ale uriașilor sau giganților. Astfel și lângă poartă, într-o ladă lungă, zac osemintele unui om de o mărime incredibilă. La mijlocul turnului atârână o placă de fier groasă cam cât degetul mare în care este înfiptă o săgeată trasă în urmă cu cinci ani de un agă al ienicerilor, cu atâta putere încât a străpuns placa ce a fost apoi agățată aici spre aducere aminte.

¹⁴ *Kuciuk Kalle Kapı*.

¹⁵ *Soukapı*.

¹⁶ Probabil mănăstirea de derviși Baba Huseyin.

¹⁷ *Azab Kapı*.

¹⁸ Giovanni Battista Castaldo (1493–1563), general italian în slujba împăratului Carol Quintul. În anul 1551 a pătruns în Transilvania în fruntea trupelor imperiale și a adus-o temporar sub autoritatea Habsburgilor (*n.n., Șt. A.*).

¹⁹ Muzica militară otomană.

A patra poartă se numește Poarta Cocoșului²⁰ (e), care este de asemenea un turn frumos făcut din piatră de talie, sus cu un foișor acoperit, construit tot de Castaldo. Pe acesta se află și un orologiu mare care bate orele și le arată și pe cadran. Dar pentru că turcii nu se prea pricep să-l mânuiască, rareori merge bine și decade alături de alte lucruri care la noi [austriecii, *n. ed.*] se caută a fi întreținute.

A cincea și ultima poartă se numește Kana Kapî (f) sau Poarta Sângelui și, cu toate că este un turn în patru laturi, este mai prost zidit, iar pentru că stă la capătul orașului, prin ea se trece mai puțin.

În mijlocul orașului este o răspântie, cu căpriori deasupra și acoperiș de scânduri, care loc se numește Bazar (g) sau piață, iar aici în bolți (prăvălii, *n. ed.*) se vând tot felul de mărfuri și, pe loc, oameni, cai și alte lucruri prin strigare sau prin haraciul obișnuit la ei, astfel încât marfa e a aceluia care oferă mai mult. De asemenea, aici pe străzi au băncile de schimb, căci schimbă tot felul de monedă în schimbul unui anumit câștig, îndeletnicindu-se ei și cu cămătăria.

La capătul uneia dintre străzile acoperite care dă spre poarta hanului se ajunge la o străduță unde se află un han cu o curte și numeroase grajduri și diferite camere deasupra lor, dar și acesta decade.

Suburbia se împarte în două: Insula și Orașul rascian. Insula se află în apropierea Cetății, în fața Porții Apei. Timișul o înconjoară de jur împrejur; pe o potecă îngustă se poate ajunge la Poarta Apei, iar în rest se poate călători pe drumul obișnuit peste podurile Porții mici a cetății. Pe aici trece, de asemenea, un drum către Belgrad, care însă nu e folosit decât de cei ce locuiesc în această parte a orașului. Această insulă este des pomenită în descrierea asediului Timișoarei [din anul 1552, *n. ed.*], căci turcii și-au așezat aici piesele de artilerie și, de aici, au tras asupra cetății, folosind cea mai mare putere.

Cealaltă parte a suburbiei se numește Orașul rascian, iar acesta este, de asemenea, despărțit printr-un braț îngust al Timișului și este tot o insulă dar, fiind construite peste tot case și poduri, nu prea se observă. Pe aici trece drumul obișnuit spre Belgrad și pentru că, la urmă, Timișul trece prin față, trebuie traversată o poartă și un pod lung. Celelalte părți ale suburbiei se întind către apus de-a lungul Timișului și suburbia este deschisă înspre toate părțile fără porți.

În ceea ce privește moscheile din Timișoara, sunt cu totul opt, mari, cu turnuri înalte, construite după obiceiul lor și acoperite cu țigle, iar turnurile acoperite cu plumb. În oraș sunt două, de fiecare parte a bazarului câte una, în Insulă este una, iar în restul suburbiei, cinci. Prima, care stă afară în suburbie, se numește Moscheea cadănei (k)²¹ și se află într-o piață lângă hanul de acolo. Cealaltă se numește Moscheea săbiei (l)²² și este în suburbie pe drumul spre Belgrad. A treia moschee se află în oraș de partea aceasta a bazarului sau pieții și se numește Moscheea sultanului vărsător de sânge [creștin] (m)²³ sau bisericile

²⁰ *Horros Kapî.*

²¹ *Kadintzametșhit.* Era o veche biserică creștină transformată în moschee pentru cadănele din haremurile demnitarilor (*n. ed.*).

²² *Kilitsametșhit.* De fapt, *kilissa* este un cuvânt preluat din greacă și înseamnă biserică. Deci, o altă veche biserică transformată în moschee (*n. ed.*).

²³ *Hunkiertzametșhit.* Moschee închinată sultanului Soliman Magnificul, în timpul căruia a fost cucerită Timișoara (*n. ed.*).

împărătești și după ea trebuie să-și potrivească toate celelalte rugăciunile [din minarete, *n. ed.*]. De cealaltă parte a bazarului, către cetate, stă a patra, pe nume Moscheea Cincime (n)²⁴. A cincea stă în suburbie în apropiere de poarta hanului și lângă șanțul orașului: este o moschee nouă, frumoasă, se numește Moscheea lui Seidi Ahmed Pașa (o)²⁵, clădită de Seidi Ahmed Pașa, care a fost strangulat în urmă cu doi ani de către Ali pașa la ordinul împăratului turc, iar mormântul său – construit din piatră de talie de înălțimea și forma unei mese de altar de pe la noi – stă în curtea bisericii, la căpătâi cu un stâlp de piatră octogonal cu turban, iar la picioare este unul care este doar ascuțit la vârf. Pe insulă se află a șasea moschee, pe nume Moscheea silihdarului (p)²⁶. A șaptea moschee, care se află în suburbie, nu departe de poarta hanului, se numește Moscheea cadânei Aișa (q)²⁷. A opta și ultima este afară, aproape la capătul suburbiei și se numește Moscheea sultanului Murad [al treilea] (r)²⁸.

În afara acestor moschei mari, în suburbii sunt încă trei mici și mai proaste, clădite numai din lemn și cu turnuri joase din lemn, sus însă deschise într-atât încât muezinul lor să poată merge de jur împrejur și să poată striga la timpul obișnuit al rugăciunii. Una dintre acestea este lângă Poarta Azapilor, cealaltă lângă Timiș aproape de biserica ortodoxă²⁹, iar a treia la capătul Insulei³⁰.

Numeroșii creștini de religie ortodoxă care stau în acest oraș Timișoara, precum și cei din satele apropiate, au bisericile lor deosebite. Biserica catolică este în suburbie, aproape de Poarta Apei, într-o străduță îngustă și este înconjurată de o curte și de case, iar alături locuiește un franciscan. Aceasta cuprinde ca mărime cel puțin cinci și [chiar] șase sute de persoane. Rascienii sau ortodocșii își au biserica lor la capătul suburbiei, într-o grădină. Deși nu este atât de mare ca și cea catolică, ea este bine construită și împodobită cu multe culori și picturi. Alături de ea, într-o casă, locuiesc câteva călugărițe bătrâne sau femei cucernice.

Nu departe de biserica ortodoxă, afară, este o moară de pulbere pe un braț al Timișului, înconjurată de un zid înalt de palisade și păzită de o santinelă, ca nimeni să nu poată intra. Ali Pașa are aici numeroase piese de artilerie pe care le ia în bătălii. Nu departe de aici se află numeroase alte mori de grâne pe un alt braț al Timișului, care trece de-a lungul Timișului³¹.

Cât privește Timișul, acesta izvorăște în apropierea munților Transilvaniei la granița numită Severin. El curge dinspre răsărit spre Timișoara și se întinde în jurul orașului către apus, apoi se întoarce din nou și curge o jumătate de milă dinspre

²⁴ *Tzintzimmemetschit.*

²⁵ *Seditzametschit.*

²⁶ *Solitarzametschit.* Silahdar = Spătar; avea în grijă armele personale ale sultanului. În cazul de față se referă la marele vizir Mehmed Köprülü, deținător al unui vakîf la Timișoara, concentrat în jurul unei moschei proprii (*n. ed.*).

²⁷ *Aisckkadintzanetschit.*

²⁸ *Muradie.*

²⁹ Poate fi poziționată în zona parcului Brătianu și a bd. C. D. Loga de azi (*n. ed.*).

³⁰ Insula sau Palanca Mică, suburbie timișoreană medievală, plasată aproximativ pe perimetrul estic al pieței Victoriei spre bd. C. D. Loga, zona Catedralei ortodoxe (*n. ed.*).

³¹ Brațul Timișului curgea aproape de locul unde azi se află Liceele Electromotor și de arte plastice (*n. ed.*).

oraș spre răsărit, apoi pe o milă bună prin pădurea mai înainte pomenită, se întoarce din nou către apus către lacul Becicherecului³², de unde se întinde până la două mile sub Belgrad către Pancevo³³ și se varsă în Dunăre la jumătate de milă depărtare de acolo.

Lângă oraș, către miazăzi, sunt diferite mlaștini, aproape de jur împrejurul orașului. Sunt multe grădini care dau multe fructe, iar unele dintre acestea, datorită situației liniștite, erau chiar plăcute și le-am vizitat; acestea sunt întreținute în neorânduială și prost, după obiceiul lor.

Atât străzile orașului, cât și ale suburbiilor sunt podite cu lemn tare, asemenea unui pod; cauza este că acestea nu sunt pavate și pământul este adânc și noroiOS dacă plouă cât de puțin.

Locuitorii orașului sunt toți turci. Creștinii locuiesc în suburbii și, asemenea multor turci, se întrețin din negoț, cultivarea pământului, creșterea animalelor și altele asemenea. Pentru că prin așezarea sa locul este foarte roditor și populat, turcii înșiși spun despre Timișoara că cine a luat Buda n-a obținut decât un oraș, cine însă a luat Timișoara a obținut o țară întreagă. Aici se găsește, de asemenea, o mulțime de vânat, parte datorită pădurilor din jur, parte pentru că este puțin urmărit. Deoarece șesul din jur este neted se găsește puțină viță de vie, precum câteva vie în jurul orașului, care însă nu produc cât este nevoie, căci – deși turcilor le este interzis vinul – ei îl beau pe ascuns, iar negoțul cu vin este al rascienilor [ortodocșilor, *n. ed.*], care nu numai că au aproape în fiecare din casele lor vin de vânzare, dar îl beau și ei înșiși cu deosebită plăcere. Îl cumpără din satele de la munte și, în mare parte, dinspre Belgrad.

Țiganii, cu ocupații binecunoscute, sunt fierari, de asemenea muzicanți, geambași, iar în unele localități se lasă folosiți în locul călăului. Ei locuiesc în apropierea bisericii ortodoxe și adunătura asta este amestecată cu porcii. Când ortodocșii își țin Paștele sau este târg la Timișoara, țiganii au obiceiul să-i oprească pe trecători, atât femei, cât și bărbați, și să le ceară o plată. Pe cei care nu vor să le dea nimic sau le dau mai puțin decât li se cere, îi aruncă în cea mai apropiată groapă cu apă sau noroi astfel încât stârnesc râsul.

În afara suburbiei, spre miazănoapte, cam la o lovitură de tun depărtare, locuiesc niște derviși sau călugări turci, lângă mormântul unuia dintre sfinții lor³⁴. Trăiesc din munca câmpului și cerșesc. Ei au o fântână deosebit de bună din care se ia zilnic apă. Pe unul dintre acești sfinți l-am văzut de mai multe ori șezând în apropierea Porții Azapilor. El cumpăra pâine din banii pe care îi cerșea și hrănea cu aceasta vrăbiile care îl cunoșteau și erau într-atât de blânde încât i se așezau pe cap. Și suburbiile sunt clădite după felul turcesc: unele mai rău, altele mai bine, parte acoperite cu țiglă, parte cu șindrilă.

³² *Betzkerék*. Lacul, azi secat, se afla întins în zona din jurul Zrenjanin-ului (*n. ed.*)

³³ *Palanske Panska*. Vezi și mai sus, n. 10.

³⁴ Așezământul religios musulman Baba Huseyin (vezi și mai sus n.16) poate fi poziționat în zona antenelor Radio – cimitir calea Lipovei.

Cum baronul von Goes a fost trimis la Ali Paşa pentru tratatul de pace, a fost încartiruit în suburbie aproape de Poarta Azapilor şi [membrii soliei, *n. ed.*] au fost găzduiţi după cum urmează: 1) locuinţa baronului von Goes, 2) căpitanul loctiitor cu aprovizionarea trebuie să străbată grădina fiindcă nu putea trece pe străzi, 3) domnul Peres locuia de asemenea în acea grădină, 4) locuinţa mea, 5) domnii părinţi iezuiţi, 6) trompeţii, bărbierii şi alţii, 7) domnul Tullio, 8) curierii, 9) domnul Mennin, 10) domnul de Breueg şi colonelul Gruter; Ali Paşa şi-a avut locuinţa la nr. 11, nu departe de poarta hanului, la nr. 12 era chehaia sau intendentul acestuia, la 13 stătea defterdarul sau casierul; la 14 imbrohorul sau comisul, la 15 zachyretschi sau ofiţerul cu aprovizionarea, la 16 subaşa sau căpitanul ienicerilor care ne asigura paza, la 17 Reis-efendi sau cancelarul, la 18 celebi-ul, la 19 Husein aga cel care a venit cu noi de la Viena, la 20 Hagi Bekir bei secretarul sau kalletelscherebbi, la 21 Hagi Halil, un căpitan bătrân, în rest un turc cinstit şi cunoscut la noi, cum puţini am văzut la ei.

De altminteri, despre Timişoara trebuie să amintim că în anul 1551 a fost asediată fără folos de turci. A fost însă cucerită în anul 1552 de către turci prin capitulare dar, de cum s-au retras, promisiunea nu a fost respectată şi toţi – chiar şi căpitanul lor Ştefan Losonczy – au fost nimiciţi, dar locuitorii au fost mânâţi la casele lor. În anul 1577 cetatea a fost foarte distrusă din cauza explodării pulberăriei. În anul 1597 cetatea a fost asediată fără succes de transilvăneni, însă suburbia a fost incendiată, iar turcii şi tătarii au fost învinşi cu această ocazie. În anul 1603 suburbiile au fost incendiate de două ori de către haiduci, iar acum în 1663 este negocierea, fără succes, a tratatului de pace cu Ali Paşa.

Drumul şi staţiile de poştă organizate între Buda şi Belgrad

De la Buda la Belgrad se socotesc cu totul patruzeci şi patru de mile şi pentru ca turcii să călătorească mai repede, mai ales în slujba împăratului lor, pe drumul acesta sunt aşezate 10 staţii de poştă cum se poate vedea din cele ce urmează:

Buda – 2 mile mici – Hamseve – 2 mile mici Ertschin – Jancourteran (prima poştă dinspre Buda) 2 mile mari – Penteli – 2 m. mari – Fedwar (a doua staţie de poştă) 3 mile mari Paxtum – Tolna 2 m (a treia poştă) 1 milă Ovar – 1 milă Seksard – 1 milă Bathosek (a patra poştă) – 1 milă Sekksitz – 2 mile Mohacs (a cincea poştă) – 2 mile Birnebar (a şasea poştă) – 1 milă Essek (a şaptea poştă) – 3 mile Bukovar a opta poştă – 3 mile Torawik – 1 milă Collowitz – 2 mile Metrowitz (a noua poştă) – 3 mile un sat (a zecea poştă) – 4 mile Semlin, de aici se călătoreşte pe apă – Belgrad, şi de aici se călătoreşte cu poştă din nou pe apă până la Zemun.

Drumul de la Viena la Timișoara
Așa cum l-a făcut domnul von Goes

Localitatea	Cum a călătorit	Mile mici
Viena	Pe apă	
Bratislava, oraș și cetate		10
Somorja sat		2
Suly mori		4
Raro-Asvany sat		6
Wenek sat		2
Komarom cetatea și târg		2

Mile mari

	Pe jos [Pe uscat]	
Duna almas sat		1
Esztergom oraș și cetate		4
Veresvar palancă		3
Buda veche târg		1,5
Buda oraș și cetate		0,5
Hamsewe palancă		2
Ertschin palancă		2
Jancourteran palancă		2
Penteli palancă		2
Fedwar palancă		2
Paxum palancă		3
Tolna palancă		2
Ovar palancă		1
Szekszard palancă		1
Mohacs palancă		2
Birnebar palancă		2
Veresmarkh palancă		1

Pe Dunăre

Mile mici

Sella sat	1
Zombor palancă și oraș	1
Crvenka sat	3
Vrbas sat	3
Turija sat	2
Novi Becej palancă și oraș	2
Galad sat	3
Totzin (Novi Kozarci) sat	1
Horatzin (Veliko Selo) sat	1
Tomba (Jimbolia) palancă	1

Checea sat	2
Bobda sat	1
Timișoara oraș și cetate	1

Drumul de la Timișoara la Belgrad

Așa cum am călătorit eu [Ottendorf, *n. ed.*]

	4 mile mici
Timișoara	2
Denta palancă și sat	2
Margita sat sub pământ [bordeie, <i>n. ed.</i>]	
Sânmihai ³⁵ sat sub pământ	
Novo Selo ³⁶ sat sub pământ	
Pancevo ³⁷ palancă și târg pe Timiș, care la o oră de aici se varsă în Dunăre	1
Belgrad	2

De la Timișoara la Denta este pădure, restul până la Belgrad șes întins fără vreun pom sau deal.

Drumul de la Belgrad la Timișoara

Așa cum l-am străbătut la întoarcere

Belgrad pe apă până la	
Pancevo palancă	2 mile mici
Kovacica ³⁸ sat	2
Tomasevac ³⁹ sat la Timiș	2
Krajisnik ⁴⁰ sat sub pământ	2
Medja ⁴¹ sat	2
Timișoara	4

Drumul de la Timișoara la Belgrad

Așa cum l-a călăuzit Husein aga pe domnul von Goes

Timișoara până la o poiană – 2 mile mici – o altă poiană – 2 mile mici – o a treia poiană la Timiș – 4 mile mici – Orlovac⁴² un sat pe Timiș 2 mile mici. Am lăsat lacul Becicherec la stânga până la Tisa: de la Tisa în jos am călătorit pe un braț al acesteia până dincoace de Dunăre la un mal înalt pe care ei îl numesc Sardek – 2 mile mici – Belgrad 3 mile mici.

³⁵ Lokve.

³⁶ Nordak.

³⁷ Panske.

³⁸ Koslovatz.

³⁹ Tomasin.

⁴⁰ Schuplan.

⁴¹ Parda.

⁴² Horlohad.

PETRU BOGDAN BAKŠIĆ

(1601–1674)

Petru Bogdan Bakšić s-a născut la Chiprovaț (Čiprovci)¹, centrul catolicismului din Bulgaria, în anul 1601. În 1617–1618 a devenit călugăr în mănăstirea franciscanilor observați din localitate; ulterior a studiat la Colegiul Clementin din Roma și la mănăstirea Aracoeli (1628)².

Reîntors în patrie, personajul a cunoscut o carieră ecleziastică remarcabilă: între 1631–1638 a fost custode al Bulgariei, în 1638 a devenit episcop de Gallipoli și coajutor al episcopului de Sofia, Ilie Marinov, iar la 17 iunie 1641, la moartea acestuia, a fost desemnat ca succesor, dobândind și calitatea de vicar apostolic pentru Valahia și Moldova³. În 1642 episcopia de Sofia a fost înălțată la rangul de arhiepiscopie, iar Bakšić a fost primul ei titular. Anul următor arhiepiscopia a cunoscut o limitare teritorială prin crearea arhiepiscopiei de Marcianopolis (în frunte cu Marco Bandini), care cuprindea partea de răsărit a Bulgariei, așezările pavlichienilor de la Dunăre și Moldova. Inițiativa creării acestei noi arhiepiscopii i-a aparținut lui Bakšić, care a păstrat doar titlul de vicar apostolic al Valahiei⁴.

Petru Bogdan Bakšić a fost personalitatea cea mai importantă a catolicismului bulgar, un luptător de seamă pentru eliberarea patriei sale de sub dominația otomană. Și-a dedicat întreaga viață apărării catolicismului într-un spațiu în care acesta era minoritar. Cu Țara Românească a avut contacte strânse. Între 1640 și 1670, deci timp de 30 de ani, a întreprins mai multe vizite și vizitații în principat, unde i-a cunoscut pe Matei Basarab (1632–1654), Constantin Șerban (1654–1658), Radu Leon Tomșa (1665–1669) și Antonie din Popești (1669–1672).

În 1640, în calitate de episcop de Gallipoli și coajutor al episcopului de Sofia, a fost prezent de două ori la nord de Dunăre: în august-septembrie, cu prilejul vizitației, și în octombrie, când s-a reîntors pentru a sfinți biserica din București⁵. Anul următor, la înapoierea din vizitația efectuată în Moldova, a mai trecut pe la Târgoviște⁶. Tot de două ori a venit în Țara Românească și în anul 1644: în ianuarie (vizitația) și în decembrie. În noiembrie-decembrie 1648 arhiepiscopul catolic a desfășurat o nouă vizitație în principatul muntean⁸. În 1651, la întoarcerea din Roma, a trecut prin Țara Românească⁹. Este cunoscută și vizitația lui Bakšić din februarie 1653, când revine în

¹ Nikola Milev, *Katoliškata propaganda v Bŭlgarija prez XVII vek. Istoriceško izsledvane*, Sofija, 1914, p. 194; Ivan Dujčev, *Il cattolicesimo in Bulgaria nel sec. XVII secondo i processi informativi sulla nomina dei vescovi cattolici*, Roma, 1937, p. 35.

² Vezi biografia sa în *Călători străini*, vol. V, ed. Maria Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru și Paul Cernovodeanu, București, 1973, p. 194.

³ I. Dujčev, *Il cattolicesimo*, p. 36–37.

⁴ Eusebius Fermendžin, *Acta Bulgariae ecclesiastica ab a. 1565 usque ad a. 1799*, Zagrabiae, 1887, p. 136–141, doc. LXVIII–LXX; I. Dujčev, *Il cattolicesimo*, p. 38; *Călători străini*, p. 195.

⁵ *Călători străini*, p. 199–203–218.

⁶ *Ibidem*, p. 251–252.

⁷ Bonaventura Morariu, *La visita di un prelado cattolico nel 1644 alla corte di Matteo Basarab, principe di Valacchia (secondo un documento inedito)*, în „Acta Philosophica et Theologica”, t. II, Romae, 1964, p. 343–351; Francisc Pall, *O vizită în Țara Românească în anul 1644 (relatare inedită a lui Bakšić)*, în SMIM, vol. VIII, 1975, p. 219–227 (vezi n. 48).

⁸ *Călători străini*, p. 253–267.

⁹ E. Fermendžin, *Acta Bulgariae*, p. 218–219, doc. CXXVIII; Bonaventura Morariu, *La missione dei frati minori conventuali in Moldavia e Valacchia nel suo primo periodo, 1623–50*, în „Miscellanea Francescana”, t. 62, 1962, nr. I–II, p. 92 (n. 28); *Călători străini*, p. 195.

principat¹⁰. În martie 1656, arhiepiscopul a întreprins o nouă vizitație în Țara Românească¹¹. Războaiele cu turcii și tătarii, izbucnite în 1658, l-au împiedicat să revină în Țara Românească pentru a-și vizita credincioșii. În 1663 Bakšić i-a încredințat această sarcină custodelui Bulgariei, iar informațiile primite le-a inclus în vizitația trimisă la Roma¹². Abia în 1667 înaltul prelat a revenit în principatul muntean cu ocazia unei noi vizitații desfășurate în lunile aprilie-iunie¹³. La 5 noiembrie 1668 arhiepiscopul se afla la Roma unde a prezentat o dare de seamă a vizitației întreprinse în anul precedent. Darea de seamă cuprinde informații despre catolicii din Tracia, Bulgaria și Țara Românească¹⁴. În lunile mai-august 1670 Bakšić s-a aflat pentru ultima oară în vizitație la nord de Dunăre¹⁵. S-a stins din viață la Chiprovăț în septembrie 1674¹⁶.

Trebuie menționat că vizitația întreprinsă în 1656 în Țara Românească a fost descrisă de arhiepiscop într-un text din 5 septembrie 1658¹⁷. Într-o scrisoare trimisă de Bakšić superiorilor săi din Congregația De Propaganda Fide la 20 februarie 1668 înaltul prelat îi anunța că relatarea vizitației din 1667 o va aduce cu sine la Roma, dacă va reuși să ajungă acolo, iar dacă nu, o va trimite atunci când se va ivi un prilej favorabil¹⁸. Relatarea a ajuns cel mai probabil în Orașul Etern cu prilejul vizitei efectuate acolo de ierarhul bulgar în noiembrie 1668. Un „sommario” care precede relatarea vizitației din 1670 lămurește că textul lui Bakšić a ajuns în posesia Propagandei Fide în 1673 fiind adus de părintele Paolo da Cinquefonti¹⁹. De aceea a fost inclus în arhivă sub anul 1673.

Scerile lui Bakšić au o importanță deosebită pentru cunoașterea istoriei societății românești în general și a catolicismului din spațiul extracarpatic în special.

Vizitația din 1644 descrie primirea deosebit de caldă de care s-a bucurat arhiepiscopul de Sofia în Țara Românească. Matei Basarab l-a întâmpinat la reședința sa din Târgoviște cu toată cinstea, arătându-i o prețuire aparte. După întâlnirea inițială, domnul l-a mai chemat de câteva ori la palat pentru discuții tainice; la acestea a asistat doar Udriște Năsturel, cumnatul domnului, care a slujit ca tâlmaci.

La liturghia oficiată de Bakšić au venit să asiste boierii de vază, numeroși monahi și mireni ortodocși. La sfârșitul slujbei boierii i-au sărutat mâna înaltului prelat.

Și conducerea bisericii ortodoxe l-a tratat cu cinste pe oaspetele catolic. Teofil, mitropolitul țării, l-a invitat la prânz. La reședința mitropolitană erau prezenți cei doi episcopi sufragani, egumeni și călugări din țară, dar și înalți ierarhi ortodocși din Imperiul Otoman. Nici unul nu i s-a arătat potrivit. Arhiepiscopului catolic i-a fost oferit locul din dreapta mitropolitului, dovadă suplimentară a respectului de care a avut parte din partea gazdei. La plecare a fost însoțit în trăsura mitropolitului de preoți ortodocși care cântau cântece bisericesti.

În Târgoviște erau circa 100 de catolici, majoritatea ostași, curteni și negustori de origine polonă și sud-slavă aflați în slujba domniei. La conventul Sf. Francisc oficiau misionarii conventuali italieni.

¹⁰ *Călători străini*, p. 268–270.

¹¹ *Dokumenti za katoličeskata dejnost v Bălgarija prez XVII vek*, ed. Borislav Primov, Petăr Sarijski, Milčo Jovkov, red. șt. Svilen Stanimirov, Sofija, 1993, p. 125–129.

¹² Marko Jačov, *Le missioni cattoliche nei Balcani durante la Guerra di Candia (1645–1669)*, vol. II, Città del Vaticano, 1992 (Studi e Testi 353), p. 374–382, doc. 494; *Dokumenti za*, p. 213, 220–221, 244.

¹³ *Dokumenti za*, p. 212–225, 250; Alexandru Ciociltan, *Vizitația arhiepiscopului de Sofia Petru Bogdan Bakšić în Țara Românească (1667)*, în *Vocația istoriei. Primos profesorului Șerban Papacoste*, vol. îngrijit de Ovidiu Cristea și Gheorghe Lazăr, Brăila, 2008, p. 179–190.

¹⁴ M. Jačov, *Le missioni cattoliche*, p. 693–695, doc. 631.

¹⁵ *Dokumenti za*, p. 297–305, 321; Alexandru Ciociltan, *Catolicismul în Țara Românească în relatări editate și inedite ale arhiepiscopului de Sofia Petru Bogdan Bakšić (1663, 1668, 1670)*, în *RI*, Serie nouă, t. XVIII, 2007, nr. 1–2, p. 80–90.

¹⁶ E. Fermendžin, *Acta Bulgariae*, p. 291, doc. CLXXXII; I. Dujčev, *Il cattolicesimo*, p. 40.

¹⁷ *Dokumenti za*, p. 113.

¹⁸ N. Milev, *Katoliškata propaganda*, p. 193–194.

¹⁹ DANIC, Col. Microfilme Vatican, rola 61, cadrele 337–338, Archivio della Sacra Congregazione „De Propaganda Fide”, Scritture Originali riferite nelle Congregazioni Generali, 1673, vol. 440; despre Paolo da Cinquefonti vezi E. Fermendžin, *Acta Bulgariae*, p. 292–293, doc. CLXXXIV.

La Câmpulung erau 500 de enoriași catolici (400 adulți și 100 de copii) păstoriți de franciscanul conventual Giovenale Falco. Majoritatea erau negustori, dar trăiau greu din cauza dărilor mari pe care trebuiau să le plătească domniei. Arhiepiscopul a confirmat 141 de credincioși.

La București biserica Bărăției nu era sfințită. Doar când principele ședea în oraș puteau fi întâlniți acolo catolici din suita lui.

Sursa a amintit existența negustorilor catolici din Bulgaria care veneau pentru comerț la nord de Dunăre.

Scrisoarea arhiepiscopului de Sofia din 6 februarie 1644 conține câteva informații suplimentare despre vizitația din 1644. Noutățile privesc: numărul credincioșilor pe care înaltul ierarh i-a confirmat la Câmpulung și la Târgoviște (227), prezența călugărilor, a preoților și a frunțașilor orașului la slujbele pe care le-a săvârșit în Câmpulung, delimitarea jurisdicției bisericești convenită cu arhiepiscopul de Marcianopolis, Marco Bandini, și rugămintea conventualilor italieni Venanzio Berardi de Monte Ottone și Giovenale Falco de a transmite Congregației De Propaganda Fide dorința lor de primi titlul de doctor.

Vizitația desfășurată de arhiepiscopul de Sofia la nord de Dunăre, în 1656, a fost urmarea invitației lansate de domnul țării, Constantin Șerban. Principele l-a primit pe Bakšić cu cea mai mare bunăvoință la reședința sa din Târgoviște. Motivul chemării era determinat de starea de decădere în care ajunsese conventul din oraș în urma morții ultimului său locatar, franciscanul conventual Antonio Franceschi di Osimo. Drept urmare Constantin Șerban i-a donat arhiepiscopului de Sofia așezământul monahal catolic. În vizitație a fost reprodus în traducere latină privilegiul slavon din 13 martie 1656 care conținea această danie domnescă. Momentul marchează intrarea conventului Sfântul Francisc din Târgoviște în stăpânirea observațiilor bulgari. Cu acel prilej noii proprietari au demarat lucrări de reparație a ansamblului monahal. Potrivit vizitației, credincioșii catolici din oraș erau soldați sau curteni ai principelui.

Arhiepiscopul de Sofia s-a deplasat apoi la Câmpulung. Descrierea bisericii parohiale, a clopotniței, a cimitirului și a casei parohiale nu diferă prea mult în raport cu vizitațiile anterioare. Pentru prima dată aflăm că locuința parohială („mănăstirea”) dispunea de patru camere. Aici locuiau franciscanii observații care se ocupau cu asistența spirituală a celor peste 200 de enoriași, originari din „Saxonia”. Credincioșii erau exclusiv românofoni. Misionarii de la sud de Dunăre îi învățau pe tinerii din parohie dogma, cântările bisericești, scrisul și cititul.

Situația catolicismului în București era la fel ca în 1644.

Arhiepiscopul a notat prezența unor catolici răspândiți în diverse locuri din țară pe care îi vizita un călugăr observant și le oficia slujba într-o casă particulară. Sursa amintește că negustorii catolici din Bulgaria, prezenți la nord de Dunăre pentru afaceri, beneficiau la rândul lor de asistență spirituală.

S-a păstrat un fragment de text cu informații suplimentare despre vizitația din 1656. Aflăm bunăoară că arhiepiscopul de Sofia, pe când se afla la Târgoviște, a fost rugat de marele postelnic Constantin Cantacuzino să răspundă la afirmațiile făcute de Martin Albrich, rectorul Colegiului honterian din Brașov, într-o lucrare teologică pe care acesta din urmă a publicat-o în anul precedent în orașul de la poalele Tâmppei. Lucrarea reflecta punctul de vedere al teologiei luterane și respingea cultul sfinților, pe motiv că nu avea teme în Scripturi. Prin urmare scrierea învățatului brașovean lovea nu doar în ortodoxie, ci și în catolicism. Din textul lui Bakšić aflăm că la afirmațiile lui Albrich au răspuns atât Pantaleone Ligaridi, arhiepiscopul Gazei, cât și un călugăr capucin din Constantinopol. Din păcate replica arhiepiscopului de Sofia la aceeași scriere nu s-a păstrat.

Vizitația din 1663 a surprins două probleme importante care afectau atunci viața catolică de la nord de Dunăre: pe de-o parte sunt urmările războaielor cu turcii și tătarii din anii 1659–1660, iar pe de altă parte reizbucnirea conflictului dintre observații bulgari și conventualii italieni pentru posesia asupra conventului franciscan din Târgoviște și a bunurilor sale.

Vizitația a dedicat un spațiu amplu conflictului dintre cele două ramuri rivale ale Ordinului franciscan. Din text aflăm mai întâi istoria litigiului; urmează informația în legătură cu redeschiderea problemei. Astfel, în iulie 1662, părintele conventual Felice Pasqualucci din Mondaino, provincialul Orientului, însoțit de un alt franciscan, a plecat din Constantinopol în Țara Românească având misiunea de a recupera conventul din Târgoviște, intrat în posesia observațiilor bulgari în 1656. Conventualii italieni nu veneau cu mâna goală: aduceau daruri dar și scrisori de la greci influenți din

Constantinopol. Boierii au întocmit un act prin care împărțeau bunurile conventului târgoviștean între observanți și conventuali, dar Grigore Ghica (1660–1664) nu a vrut să-l semneze, considerând că doar papa și cardinalii erau îndreptățiți să decidă; totodată el s-a angajat să respecte hotărârea pe care o vor lua aceștia. Domnul, în ciuda intervențiilor sus-puse din Constantinopol, a procedat întocmai ca Matei Basarab prin refuzul de a împărți bunurile mănăstirii catolice. Vizitația din 1663 conține un dur rechizitoriu la adresa conventualilor, prezentați ca factor perturbator al activității misionare în regiune; nu e de mirare că observanții au făcut apel la intervenția Sacrei Congregații De Propaganda Fide²⁰.

În 1663, Târgoviștea nu-și revenise de pe urma distrugerilor provocate de turci și de tătari: focul a mistuit întregul oraș cu bisericile și mănăstirile sale. Aceeași soartă au avut-o curtea și palatele principelui. Conventul și biserica cu hramul Sfântul Francisc au fost de asemenea arse de tătari. Franciscanii locuiau într-o casă mică de lemn și celebrau în sacristia boltită de sub clopotniță; ei trăiau de pe urma celor șapte supuși care munceau în via conventului. Dacă la Târgoviște au fost amintiți în 1648 circa 100 de catolici, majoritatea poloni aflați în slujba domnului²¹, în urma războaielor antiotomane din 1659–1660 populația catolică din oraș a dispărut.

După înfrângerea rebeliunii antiotomane, turcii au poruncit mutarea capitalei la București și distrugerea fortificațiilor de la Târgoviște (1660)²². Noua capitală fusese la rândul ei arsă și jefuită de tătari. În 1663, biserica Bărăției din București era lipsită de obiecte bisericesti și cu acoperișul ars, apa ploii infiltrându-se înăuntru. Nu era nimeni care să aibă posibilitatea de a o reface. Cu greu puteau fi găsiți câțiva credincioși catolici.

În 1663, descrierea bisericii catolice, a cimitirului, a clopotniței și a casei parohiale din Câmpulung nu diferă prea mult prin comparație cu vizitațiile anterioare (1640, 1644, 1648, 1653, 1656); se regăsesc totuși câteva detalii noi. În raport cu lăcașul de cult parohial, biserica ruinată a conventului dominican apare ca „foarte mare”, aspect confirmat și de cercetările arheologice. În clopotniță se aflau două clopote care fuseseră turnate cu „300 de ani înainte”. Clericii predicau în limba română, iar unul dintre ei se ocupa de educația tinerilor pe care îi învăța să scrie, să citească, să cânte liturgiile și vecerniile. Formarea educativă presupunea și deprinderea bunelor maniere. Sursa a menționat ciuma, care lovise în anii trecuți comunitatea catolică, la 1663 fiind înregistrați sub 200 de catolici. Scisoarea lui Gabriel Tomasi din 7 februarie 1660 confirmă că la Câmpulung au murit de ciumă în acel an foarte mulți catolici²³. Între 1652/1653²⁴ și 1663 populația catolică din oraș a scăzut cu circa 60 de suflete.

Vizitația din 1663 menționează existența unor catolici din Bulgaria care din pricina opresiunii turcești trecuseră la nordul Dunării, unde trăiau răspândiți printre românii ortodocși. Lipsiți de preoți și de biserici de ritul lor, ei își administrau singuri sacramentele (inclusiv botezul copiilor) în case private și tot acolo oficiau slujbele bisericesti. O parte dintre ei reveniseră la sud de Dunăre ca urmare a năvălirii tătarilor.

Din relatarea din 1663 aflăm că mulți negustori catolici de la sud de Dunăre veneau pentru a vinde și a cumpăra în orașele și satele Țării Românești. Ei beneficiau ocazional de asistență spirituală din partea franciscanilor bulgari.

Vizitațiile din 1667 și 1670 conțin informații prețioase despre catolicii din principatul muntean și oferă totodată posibilitatea de a cunoaște atitudinea față de catolicism a domniei, a marii boierimi și a înaltului cler ortodox.

Bunăvoința și respectul arătate de Radu Leon Tomșa față de înaltul ierarh de la sud de Dunăre sunt surprinzătoare, știut fiind faptul că domnul era ostil catolicismului și franciscanilor, și nu permitea soției sale Luchiana, care era catolică din Pera, să trăiască după ritul roman. Bakšić a fost tratat cu toată cinstea de domnul grec, fiindu-i oferit loc lângă mitropolitul țării, cu prilejul audienței.

²⁰ Pentru mai multe detalii, vezi A. Ciocîltan, *Catolicismul în Țara Românească*, p. 72–74.

²¹ *Călători străini*, p. 259.

²² C. Grecescu, *Mărturiile comisului Iștoc. Un fragment de cronică (1659–1664)*, în RIR, vol. VIII, 1938, p. 92: „După aceasta Împărăția au trimis poruncă la Ghica Vodă de au surpat cetatea din Târgoviște ca să n'aibă dușmanii Împăratului sprijineală acolo”.

²³ *Călători străini*, vol. VII, ed. Maria Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru și Paul Cernovodeanu, București, 1980, p. 129.

²⁴ *Ibidem*, vol. V, p. 270, 388.

al procesiunii din ajunul sărbătorii Sf. Gheorghe și la prânzul din ziua următoare. La plecarea arhiepiscopului din București perechea princiară i-a oferit daruri. Marii boieri s-au manifestat extrem de favorabil față de înaltul ierarh catolic, acesta oferindu-le icoane și mătânii. O relație bună exista și cu mitropolitul țării. La slujba oficiată de Bakšić cu prilejul sărbătorii Aflării Sfintei Cruci au asistat călugări și preoți de mir ortodocși.

Trei ani mai târziu, când a revenit în Țara Românească, pe tron se afla Antonie din Popești. Cu prilejul audienței la palat a fost bine primit de domn și de boieri, aceștia arătându-i cinstea cuvenită unui înalt ierarh. Bakšić, la rândul său, a oferit cadouri atât lui Antonie din Popești, cât și boierilor de la curte. Aceștia din urmă le-a oferit în dar icoane ale sfinților, mătânii și cruciulițe pe care le primeau cu cea mai mare pioșenie. Cu prilejul vizitațiilor anterioare, arhiepiscopul își făcuse unii prieteni printre boierii care manifestau simpatie față de catolici. Boierii amintiți l-au vizitat deseori pe când zăcea bolnav în casa de lângă Bărăție și, cât timp s-a aflat la București, n-au uitat să-i trimită de-ale gurii. După ce s-a însănoșit a făcut la rugămintea acestora o slujbă la care au asistat cu toată evlavlia, arătând respectul cuvenit unei înalte fețe bisericești.

O cu totul altă atitudine față de arhiepiscopul catolic a arătat-o mitropolitul Teofil. Acesta nici nu l-a băgat în seamă pe Bakšić cu prilejul audienței de la palat. Arhiepiscopul de Sofia a notat că mitropolitul și clerul monahal ortodox erau cei mai mari dușmani ai catolicismului, dar și că domnia și boierimea îi temperează. Bakšić a arătat în scrierea sa atât cauzele, cât și consecințele prăbușirii bisericii Bărăției din București în preajma Paștilor anului 1670. Peste zidurile bisericii, puternic afectate de ploaie, meșteri nepricepuți au așezat o boltă în chip de acoperiș, ceea ce a provocat în scurt timp prăbușirea întregului edificiu de cult. Prin urmare, la sosirea în capitala principatului, ierarhul de la sud de Dunăre a găsit în locul Bărăției doar o ruină, care îi amintea în chip jalnic de biserica din reședința sa din Chiprovaț, aflată într-o situație asemănătoare. Mijloacele de a le refăce lipseau²⁵.

Patriarhul ortodox al Ierusalimului, Dositei Nottara, venit în Țara Românească în preajma sărbătorilor pascale ale anului 1670, un inamic declarat al catolicilor, a știut să profite de pe urma prăbușirii bisericii catolice. În predicile adresate românilor el își aroga meritul de a fi determinat, prin afurisenia rostită împotriva lăcașului de cult, prăbușirea acestuia²⁶. Bakšić, ajuns în Țara Românească la scurtă vreme după plecarea lui Dositei în Moldova, a putut doar să constate efectele propagandei anticatolice. Românii și grecii care veneau în capitală, fără deosebire de condiție socială, mergeau la Bărăție să vadă „minunea” patriarhului. Cu ei, constata arhiepiscopul de Sofia, nu se putea purta nicio discuție.

Ca urmare a vizitației din Țara Românească, arhiepiscopul a decis în 1670 să-l trimită în București pe franciscanul Anton Stepančić, cu misiunea de a reconstrui biserica ruinată din București. Acesta apare la 29 iulie 1673 în calitate de vicar general pentru Țara Românească al arhiepiscopului de Sofia²⁷.

Vizitațiile din 1667 și 1670 surprind starea precară în care se găsea catolicismul din Țara Românească. Războaiele cu turcii și cu tătarii, începute în 1658, au produs daune grave edificiilor catolice de cult. Mănăstirea Sf. Francisc din Târgoviște era la 1667 arsă, fără acoperiș și uși. Gabriel Tomasi, gardianul conventului, oficia slujba în sacristia de sub clopotniță. El reușise să restaureze doar casa parohială.

La Târgoviște nu exista la 1667 nici un enoriaș catolic, iar la București arhiepiscopul a notat că numărul catolicilor nu trecea de 15, aceștia fiind negustori sau ostași. Dintre ei doar doi sau trei erau însurați, consoartele fiind românce ortodoxe. În 1670 Bakšić constata originea etnică foarte eterogenă a puținilor catolici din București, aceștia fiind italieni, francezi, poloni, raguzani și alții din provincia Bulgariei. Cu aceiași prilej, arhiepiscopul a vizitat câteva familii de pavlichieni catolici care, din pricina opresiunii turcești, fugiseră din dioceza de Nicopol și se stabiliseră într-un sat la nord de Dunăre unde trăiau printre români. Pavlichienii nu fuseseră spovediți și împărtașiți de trei ani. Cele două vizitații surprind grija arhiepiscopului de a oferi asistență spirituală negustorilor catolici chiprovicieni care cutreierau cu mărfurile lor orașele și satele din principat.

²⁵ Informațiile sunt confirmate de Anton Stepančić, vezi *ibidem*, vol. VII, p. 314–316.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ E. Fermezdžin, *Acta Bulgariae*, p. 288–289, doc. CLXXIX; *Călători străini*, vol. VII, p. 314–316.

Arhiepiscopul de Sofia a observat că singura comunitate și parohie catolică stabilă din Țara Românească se afla la Câmpulung, unde enoriașii aveau familii și case. Aceștia erau de origine săsească dar vorbeau doar limba română. Sursa a menționat existența a 200 de suflete atât în 1667 cât și în 1670. Enoriașii trăiau greu din pricina dărilor mari pe care erau obligați să le achite. Procesiunea de Înălțarea Domnului la care a luat parte arhiepiscopul de Sofia la Câmpulung, în anul 1667, beneficiază de o descriere foarte vie. Impresionează paralelismul solemnității la catolici și la ortodocși. Se cuvine remarcată curiozitatea pe care o suscitau ceremoniile catolicilor la românii ortodocși.

Revărsarea Dâmboviței și inundarea orașului București la 1670 este surprinsă în scrierea arhiepiscopului.

Aluziile lui Bakšić din 1667 la răuvoitorii care l-ar fi reclamat nunțiului apostolic de la Viena că nu vizitează bisericile și enoriașii catolici din Țara Românească întrucât Radu Leon Tomșa nu ar fi la fel de darnic ca și predecesorii săi, la care se adaugă mențiunea cuiva care dorea episcopatul, nu pot fi înțelese decât dacă apelăm la o scrisoare a sa inedită din 16 noiembrie 1666. În scrisoarea trimisă Congregației De Propaganda Fide arhiepiscopul de Sofia respinge acuzațiile de abandon și îi acuză pe arhiepiscopul de Ohrida, Francesco Soimirović, și pe Gabriel Tomasi, pe acesta din urmă creditându-l cu dorința de a deveni episcop al Țării Românești²⁸.

Vizitația din 1644 a fost publicată mai întâi de Bonaventura Morariu, *La visita di un prelato cattolico nel 1644 alla corte di Matteo Basarab, principe di Valacchia (secondo un documento inedito)*, în „Acta Philosophica et Theologica”, t. II, Romae, 1964, p. 343–351 (original și comentariu), apoi de Francisc Pall, *O vizită în Țara Românească în anul 1644 (relatare inedită a lui Bakšić)*, în SMIM, vol. VIII, 1975, p. 219–227 (original, traducere românească și comentariu), iar cea din 1663 de Marko Jačov, *Le missioni cattoliche nei Balcani durante la Guerra di Candia (1645–1669)*, vol. II, Città del Vaticano, 1992 (Studi e Testi 353), p. 360–382, doc. 494 (original). Vizitațiile din 1656, 1663, 1667 și 1670 au văzut lumina tiparului în *Dokumenti za katoličeskata dejnost v Bălgarija prez XVII vek*, ed. Borislav Primov, Petăr Sarijski, Milčo Jovkov, red. șt. Svilen Stanimirov, Sofija, 1993, p. 113–147, 159–206, 211–353 (original și traduceri bulgărești). Vizitația din 1670 a fost publicată în original și traducere românească de Alexandru Ciociltan, *Catolicismul în Țara Românească în relatări edite și inedite ale arhiepiscopului de Sofia Petru Bogdan Bakšić (1663, 1668, 1670)*, în RI, Serie nouă, t. XVIII, 2007, nr. 1–2, p. 80–90. Acest din urmă studiu cuprinde și o analiză a informațiilor furnizate de arhiepiscopul de Sofia în anii 1663, 1668 și 1670 (p. 61–80). O analiză a vizitației din 1667 se regăsește în articolul publicat de același autor: *Vizitația arhiepiscopului de Sofia Petru Bogdan Bakšić în Țara Românească (1667)*, în *Vocația istoriei. Prinos profesorului Șerban Papacostea*, vol. îngrijit de Ovidiu Cristea și Gheorghe Lazăr, Brăila, 2008, p. 179–190.

Relatările lui Bakšić despre vizitațiile întreprinse în Țara Românească (scrisoarea din 6 februarie 1644 și fragmentul din 1656) urmează a fi publicate în curând în original de autorul acestor rânduri.

Viața și activitatea lui Petru Bogdan Bakšić au făcut obiectul unei monografii: Božidar Dimitrov, *Petăr Bogdan Bakšev: bălgarski politik i istorik ot XVII vek*, Sofija, 1985. Informații biografice se regăsesc în *Călători străini*, vol. V, ed. Maria Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru și Paul Cernovodeanu, București, 1973, p. 194–197.

Despre personaj au mai scris: Nikola Milev, *Katoliškata propaganda v Bălgarija prez XVII vek. Istoričesko izsledvane*, Sofija, 1914; N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, vol. II, București, 1928, p. 5–16; Ivan Dujčev, *Il cattolicesimo in Bulgaria nel sec. XVII secondo i processi informativi sulla nomina dei vescovi cattolici*, Roma, 1937; Svilen Stanimirov, *Političeskata dejnost na bălgarite katolici prez 30-te / 70-te godini na XVII vek: kăm istorijata na bălgarskata antiosmanska săprotiva*, Sofija, 1988; Janja Jerkov, *Bakšić, Parčević et Stanislavov: formes et caractères d'une litterature militante*, în „Ricerche Slavistiche”, t. XXIV–XXVI, 1977–1979, p. 157–178; Eadem, *Un fragment inedit de l'histoire de la Bulgarie de Petăr Bogdan Bakšić*, în EB, 1978, nr. 1, p. 98–109; Krassimir Stantchev, *I francescani e il cattolicesimo in Bulgaria fino al secolo XIX*, în *I francescani nella storia dei popoli balcanici*, ed. Viviana Nosilia și Marco Scarpa, Venezia, 2011, p. 147–165; Idem, *Assimilazione alla rovescia ovvero quando la minoranza vuole dominare. Il programma politico dei Cattolici Bulgari nel secolo XVII*, în *Integrazione, assimilazione, esclusione e reazione etnica*, vol. II, ed. Adriano Pavan și Gianfranco Girauda, Oradea, 2012, p. 159–178.

²⁸ Dărzavna Agencija „Arhivi” (Sofija), KMF 14, Inv. Nr. 267/11, Archivio della Sacra Congregazione „De Propaganda Fide”, Fondo di Vienna, 1665–1668, vol. 3, f. 119r.

... În prima zi a lui ianuarie 1644, terminând slujba <religioasă>, am plecat din Chiprovaț³⁰ și a doua zi trecând Dunărea, unde am plătit vameșului turc mai mult decât altă lume, turcii având obiceiul să jupoaie pe oamenii bisericii³¹, am sosit în a opta zi³² la Târgoviște în Țara Românească³³, unde am fost primit de acei creștini³⁴, care trăiau <acolo> după posibilitățile (?) țării.

În ziua următoare³⁵ am trimis ca să fie înștiințat principele³⁶ de venirea mea și de dorința ce o aveam de a vorbi cu el și de a-i face cuvenita cinste. El ne-a trimis îndată un cămăraș al său, care ne-a spus: „Prea luminatul principe a auzit această veste a venirii voastre și <invită> pe prea cucernica voastră domnie să vină la palat, când vă place”.

Iar eu <m-am dus> îmbrăcat cu veșmântul episcopal, având înaintea crucea arhiepiscopală, și toți preoții, călugării și ceilalți creștini ce erau de față, mai ales domni poloni care slujesc principelui³⁷, m-au însoțit până la palat, ba chiar înăuntru în sala mare, unde stătea principele, dând audiență publică; eu am mers călare, iar ceilalți toți pe jos. Și când era să intru la principe, ieșind cămărașii³⁸ săi cu bastoane de argint³⁹ ne-au făcut drum, fiind foarte multă lume. După ce am intrat înăuntru, i-am făcut cuvenita închinăciune, iar el, atingându-<mi> mâna, m-a făcut să mă așez lângă arhiepiscopul⁴⁰ său și chemând îndată interpretul, m-a

²⁹ Textul de mai jos este traducerea din italiană făcută de Francisc Pall, publicată împreună cu originalul în studiul aceluiași autor: *O vizită în Țara Românească în anul 1644 (relatare inedită a lui Bakšić)*, în SMIM, vol. VIII, 1975, p. 223–227. Notele de subsol ale autorului amintit au fost păstrate întocmai; cele câteva note infrapaginale introduse în text, care nu-i aparțin lui Fr. Pall, au fost semnalate prin abrevierea de linal [n.n., A.C.].

³⁰ Čiprovec, orașel în Bulgaria de nord-vest, centrul grupului celui mai numeros al bulgarilor catolici, sediul custodiei franciscanilor bulgari din ramura observantă a ordinului, reședința obișnuită a lui Bakšić, inițial el însuși călugăr din aceeași ramură.

³¹ Pentru asemenea „jupuiri”: Eusebius Fermendžiu [Fermendžin], *Acta Bulgariae ecclesiastica 1565–1799 (Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium, 18)*, Zagreb, 1887, p. 75, 88; G. Călinescu, *Altre notizie sui missionari cattolici nei paesi romeni*, în DI, II, Roma, 1940, p. 364; *Călători străini despre țările române*, vol. V (colectiv), red. de Maria Holban, București, 1973, p. 311 (trecerea Dunării de arhiepiscopul Marco Bandini în octombrie 1644).

³² Vineri, 8 ianuarie (st. n.).

³³ *in Targouiste nella Valacchia* [n.n., A.C.].

³⁴ Catolici.

³⁵ Sâmbătă, 9 ianuarie (st. n.).

³⁶ Matei Basarab, domn al Țării Românești (1632–1654) [n.n., A.C.].

³⁷ Aluzie, desigur, la Starzýnski (sau Starzawski), pisar al domnului, care locuia chiar într-o casă a conventului și, probabil, la ofițeri poloni din serviciul domnului (E. Fermendžin, p. 103; G. Călinescu, p. 367; *Călători*, V, p. 157, 172, 215, 313).

³⁸ Postelnicii sau postelnici (asupra acestei categorii de dregători mărunți, vezi N. Stoicescu, *Despre subalternii marilor dregători din Țara Românească și Moldova (sec. XV – mijlocul sec. XVIII)*, în SMIM, VI, București, 1973, p. 68–69.

³⁹ Cf. Paul din Alep, p. 84. Pentru Moldova: Gh. Vinulescu, *Pietro Diodato e la sua relazione sulla Moldavia*, în DI, IV, Roma, [1939], p. 111.

⁴⁰ Mitropolitul.

întrebat despre venirea mea și înțelegând-o, a spus: „Mă bucur că sanctitatea domnului nostru papa de la Roma are atâta grijă de turma sa și eu încă vă dau libertatea de a putea vizita pe oamenii⁴¹ voștri și de a face tot ceea ce ține de mântuirea sufletelor lor”. Și după ce i-am dăruit un mic tablou ce l-am adus de la Roma, pe care era pictată Madona Bunevestiri, având cadrul de marmură, și o altă mică figură a Fericitei Fecioare <f. 209 v> pe foaie de pergament și lucrată în cerc ca <un medalion reprezentând> Mielul lui Dumnezeu⁴², el le-a primit cu cea mai mare cucernicie, minunându-se și iarăși minunându-se de finețea picturii, dându<-le> pe rând la vlădica și la alți <!> boieri ca să <le> admire și trimițându-le <apoi> îndată înăuntru la principesa⁴³. Odată terminate complimentele, a poruncit boierilor să dea tainurile pentru mine și pentru însoțitori, cum s-a și făcut chiar în aceeași zi. Și atât atunci când am intrat cât și atunci când vorbeam cu el, și-a scos căciula din cap și stătea în picioare din cinstire față de Sfântul scaun apostolic⁴⁴. Și despărțindu-se, mi-a pus în vedere ca în vinerea următoare⁴⁵ să mă duc din nou la palat, iar noi în aceeași ordine cu care venisem, ne-am întors la convent⁴⁶.

În prima vineri m-am întors la palat, și tot cu crucea, și intrând în sala unde am avut prima audiență și făcându-se obișnuitele ceremonii, domnul principe singur s-a ridicat de pe scaun și a făcut semn ca eu să mă duc cu el înăuntru în camera de taină. Și intrând noi doi cu un singur boier, frate al soției sale⁴⁷, care știa latinește și a făcut pe interpretul, acolo domnul principe m-a întrebat de diverse lucruri, îndeosebi de domnul nostru <papa>, de etatea sa⁴⁸, despre curtea romană, despre prea eminentii domni cardinali⁴⁹, despre pacea și uniunea dintre principii creștini⁵⁰ și alte lucruri. Iar eu i-am răspuns după cum mă învăța sfântul spirit, *fiindcă nu suntem noi care vorbim, ci spiritul Tatălui nostru care vorbește în noi*⁵¹

⁴¹ Credincioșii.

⁴² Cf. E. Fermendzin, p. 160 (*medaglie Agnus Dei*).

⁴³ Doamna Elina, soția lui Matei Basarab [*n.n., A.C.*].

⁴⁴ Pentru comparație vezi și descrierea audiențelor tot ale lui Bakšić din noiembrie – decembrie 1648 la același voievod (G. Călinescu, p. 364, 368), precum și a aceleia a lui Bandini din octombrie 1644 și a lui Arsenie Suhanov din aprilie 1650 (*Călători*, V, p. 311–313, 406).

⁴⁵ 15 ianuarie (st. n.).

⁴⁶ Conventul franciscan din Târgoviște.

⁴⁷ Este vorba de logofătul al doilea Udriște Năsturel [*n.n., A.C.*].

⁴⁸ Urban VIII, născut la 5 aprilie 1568, avea atunci aproape 76 de ani; va muri curând, la 29 iulie 1644.

⁴⁹ E vorba, fără îndoială, de cardinalii membri ai Congregației Propaganda Fide, căreia e adresată relatarea.

⁵⁰ Matei Basarab se găsea, în 1642–1643, în tratative cu imperiul romano-german, solicitând sprijinul acestuia pentru eliberarea de sub suzeranitatea turcească. Totuși, s-a văzut silit, prin vechile sale relații de alianță cu Gheorghe Rákóczi I și sub presiunea turcilor să-i dea acestuia ajutor militar contra împăratului Ferdinand al III-lea, în cadrul războiului de 30 de ani, chiar acum fiind solicitat în acest sens și de Nicolae Sebessi, solul amintitului principe transilvănean, în mai multe audiențe, începând cu 19 ianuarie 1644 (Ion Sirbu, *Matei-Vodă Băsarab's auswärtige Beziehungen 1632–1654*, Leipzig, 1899, p. 201, 212–213, 218), deci în ziua următoare plecării lui Bakšić din Târgoviște. Tot așa, în cursul acestui an, Matei Basarab căuta să lege bune raporturi cu biserica catolică și pe alte căi (Fr. Pall, *Date inedite privitoare la legăturile culturale italo-române din mijlocul veacului al XVII-lea*, în „Studii italiene”, VI, București, 1940, extras, p. 21–24).

⁵¹ Matei 10: 20 [*n.n., A.C.*].

și astfel prin mila lui Dumnezeu a rămas foarte edificat și cuprins de o deosebită cucernicie.

Și aceasta a servit apoi drept ocazie de a mă chema în ziua de Bobotează⁵² la serbarea ce o fac și la slujba bisericii și în aceeași zi la prânz, dându-mi totdeauna primul loc și la masă m-a pus în partea dreaptă, iar pe mitropolitul său <l-a pus> în partea stângă, lucru care a fost socotit de toți <f. 210> de nu puțină cinste, în acel timp găsindu-se împreună aproape toată provincia, deoarece în acele zile, începând de la întâi ianuarie, se țin adunările și se împart dregătoriile, se numesc noi guvernatori și se aduc principelui daruri de către toți boierii și de alți oameni de seamă ca recunoaștere a vasalității⁵³ și a supunerii. Pe deasupra mi-a mai dat trăsura cu 6 cai și pe acel boier care făcea pe interpretul, în suita noastră, în afară de alte servicii, până la convent⁵⁴. Las la o parte alte lucruri, ca să nu fiu prolix. Când stăteam la masă, mi-a zis: „Eu nu vă socotesc ca arhiepiscop privat <?> ci ca nunțiu apostolic”. Și după aceasta ne-a <mai> dat audiență de două ori și totdeauna în secret⁵⁵, lăsând pe toți boierii în sala mare, unde așteptau până ce termina de vorbit cu mine.

Într-o duminică⁵⁶, atunci când trebuia să celebrez eu, au venit la liturghie aproape toți boierii frunțași la biserica noastră și atâția monahi⁵⁷ și altă lume încât nu încăpeau în biserică și stăteau în genunchi până la sfârșitul liturghiei, care a fost cântată și har Domnului totul a reușit cu cea mai mare cinste și când voiau să plece, au venit toți mai întâi să-mi sărute mâna. Iar eu voind să-mi fac datoria italienește și să-i însoțesc până la ușa bisericii, ei nu <mi->au îngăduit-o, zicând că nu e permis ca un prelat al bisericii, mai ales după ce a celebrat cutremurătoarea și nesângeroasa jertfă⁵⁸, să vină a curteni pe noi care suntem mireni. Și unul dintre aceia care era mai mare decât ceilalți îmi zise prin interpret exact aceste cuvinte: „Dumnezeu să păstreze sfânta, catolica și apostolica biserică romană, Dumnezeu să apere credința ortodoxă, Dumnezeu să lătească biserica, <f. 210 v>, mireasa sa, în lumea întreagă” și după ce a vorbit astfel, au plecat. Pentru toate aceste lucruri ce le-am povestit, nu mă gândesc să mi se atribuie mie vreo glorie deșartă, știind eu în chip sigur că ele nu au fost făcute mie, ci sfintei biserici, cum am zis mai sus, dar le-am pus și scris numai pentru mai marea glorie a lui Dumnezeu, pentru cinstea sfintei biserici romane și pentru a îmboldi pe ceilalți frați ai mei la slujirea lui Dumnezeu și cinstirea bisericii.

La 15 ianuarie 1644⁵⁹ am vizitat biserica din Târgoviște anexată mănăstirii, despre care <biserică> am dat seamă încă în primele relatări⁶⁰, și despre mănăstire și de asemenea despre lucrurile care privesc zisa biserică. Și văzând că între părinții

⁵² Sâmbătă. 6 ianuarie st. v. (16 ianuarie st. n.).

⁵³ În vocabularul lui Bakšić înseamnă: starea de supus, ca și termenul următor.

⁵⁴ Conventul Sfântul Francisc din Târgoviște [*n.n.*, A.C.].

⁵⁵ Adică fără să asiste altcineva (decât tâlmaciul).

⁵⁶ Poate în 17 ianuarie (st. n.).

⁵⁷ Călugări ortodocși. Cf. și Gh. Vinulescu, p. 112, 119, 121.

⁵⁸ Liturghia.

⁵⁹ Vineri.

⁶⁰ E. Fermendžin, p. 102–104 (a. 1640); p. 145–146 (a. 1643).

misionari⁶¹ și aceștia observați⁶² se află o pricină în curs de judecată pentru zisul convent, nu voiam să fac ceea ce ar fi trebuit să fac, adică să cer inventarele⁶³ și să fac vreo rânduială nouă pentru serviciul zisei biserici, ca să nu spună părinții misionari că eu caut să le scot din mâini biserica și conventul, cum au și zis și murmurat, ba chiar au amenințat ei cu cuvinte puțin cinste, lucru pe care eu caut să-l suport în tăcere, pentru a vedea mai întâi hotărârea Sacrei Congregații și pentru a fi o persoană neutră⁶⁴ și a nu da un exemplu rău acelei lumi schismatice, de la care am avut o mai mare cinste decât de la ai noștri etc.

Numărul sufletelor catolice în această localitate, Târgoviște, nu se poate ști niciodată bine, nefiind vorba de oameni cu locuință statornică, căci aproape toți sunt soldați, negustori, slujitori ai principelui și alți trecători⁶⁵; vor fi de tot 100 de suflete pentru împărtașanie, în cea mai mare parte poloni și slavi⁶⁶, dintre care am confirmat⁶⁷ un număr de 24 de persoane, păstrând numele lor etc. în arhiva noastră.

<f. 211> După ce a văzut mitropolitul lor⁶⁸ ce făcuse domnul principe, a trimis într-o zi trăsura sa cu doi dintre ai săi, rugându-mă să poftesc a merge în acea zi pentru prânz la el. Am mers acolo (neputând face altfel) cu crucea ca de obicei și am fost primit cu cinste, cu cântări religioase. Și erau cu el episcopii săi subalterni și alți arhiepiscopi și episcopi străini care au venit din Turcia, unii pentru a cere milostenie, iar unii au fugit din pricina datoriilor și a persecuțiilor, și alții <erau> egumeni și monahi. Am fost pus să șed de-a dreapta zisului mitropolit, care nu știa nici o altă limbă în afară de română și puțină slavonă, ținând seama că ei oficiază în această limbă. Erau alții care știau limba noastră și unul din ei știa bine italienește iar alții latinește; n-am avut acolo, har Domnului, pe nimeni dintre ei care să-mi fi vrut ceva împotriva (?), fiindcă nu suntem noi, cum am spus mai sus

⁶¹ Franciscanii conventuali italieni.

⁶² Franciscanii observați bulgari.

⁶³ Într-o circulară (*editto*) trimisă parohilor de sub jurisdicția sa bisericească în preajma acestei vizitații generale, P. Bogdan, ceru, printre alte prevederi duhovnicești, „să facă inventare de lucrurile bisericii, pe care să ni le poată da când vom vizita bisericile lor; modul <intocmirii> inventarelor vrem să se explice, dacă va fi posibil, după cum am dat dispoziție în alte dăți” (*che facciano inventarij delle cose della Chiesa, li quali possano dar a noi quando visiteremo le loro Chiese; il modo dell inventarij vogliamo che s'esplichi, se sarà possibile, come già habbiamo dat'ordine altre volte*). Această circulară, nedată, e inserată sub formă de copie în partea introductivă a relatării. În continuare, arhiepiscopul le pune, între altele, în vedere parohilor să fie atenți „ca să nu fie în parohii careva suspect de erezie” (*che non sia nelle parochie qualcheduno che fusse sospetto d'heresia*). (*Archivio della Sacra Congregazione di Propaganda Fide*, fondul *Visite e Collegii*, vol. 25 (a. 1645), f. 208 v.).

⁶⁴ Totuși, la începutul lui decembrie același an 1644, el va veni din nou la Târgoviște anume pentru a încerca să pună capăt litigiului în folosul observaților bulgari, cerând și intervenția lui Matei Basarab în acest sens, dar fără a izbuti (Bonaventura Morariu, O. F. M. Conv., *La Missione dei Frati Minori Conventuali in Moldavia e Valacchia nel suo primo periodo, 1623–1650*, Roma, 1962, p. 75, 84–85; a n-o califica însă pur și simplu această scurtă descindere la Târgoviște ca o „visita fatta in Valacchia nel 1644” de către Bakšić, cum face Morariu (p. 75), pentru a n-o confunda cu „visita generale” (vizitația pastorală) din ianuarie anul respectiv, despre care vorbește relatarea ce o publicăm acum!)

⁶⁵ Vremelnici.

⁶⁶ Cf. E. Fermendžin, p. 103 (a. 1640; *Slavi overo Serbi*), p. 234–235 (a. 1653).

⁶⁷ Miruit.

⁶⁸ Al ortodocșilor.

etc. Și din nou, când voiam să plec, m-au însoțit până la reședința mea temporară unii dintre preoții și clericii săi cu aceeași trăsură, cântând tot timpul pe drum cântări religioase.

După ce am stat zece zile⁶⁹ la Târgoviște și am terminat ceea ce aveam de făcut, mi-am luat rămas bun de la principe⁷⁰, care mi-a dat <pentru a mă însoți> un om al său până la Dunăre și scrisoare de liberă trecere și apoi am mers spre Câmpulung⁷¹, care va fi departe de Târgoviște în jur de 40 de mile.

La 20 ianuarie, anul 1644, am vizitat orașul și biserica Câmpulungului, <biserica> închinată în cinstea sf. Iacob cel Mare Apostolul, care e parohială, despre care s-a dat relatare în alte dăți. Părintele Giuvenale Falco, misionar apostolic, stă <aici> acum ca paroh⁷². Pardoseala e făcută din cărămizi și au vărut toată <biserica> pe dinăuntru.

<f. 211 v> Se păstrează preasfântul sacrament⁷³ fără lumină, deoarece aici este lipsă de untdelemn⁷⁴. Acest venerabil sacrament se află lângă altar, în partea evangheliei⁷⁵, într-o firdă bine întocmită, cu ușă de fier și închizătoare după obiceiul vechi, într-un potir aurit⁷⁶ și cu altă <!> cuviincioasă și convenită cinste, deși, cu puțină cheltuială, ar putea fi amenajat mai bine.

Oamenii aceștia⁷⁷ fiind mult timp fără păstor⁷⁸, n-a fost confirmat nici unul; am confirmat dintre ei 141, cea mai mare parte nefiind acasă, de vreme ce aproape toți sunt negustori, chemați negustori, dar săraci, care umblă dintr-o parte într-alta vânzând lucrșoare și fac negoț pentru a putea trăi, neavând în acest loc alt mod de a se întreține, <locul> fiind sub munte, fără grâu și vin⁷⁹.

Suflete pentru împărtașanie, după cum mi-a spus parohul, vor fi în jur de 400 și în jur de 100⁸⁰ sau ceva mai puțini copilași. Acești oameni sunt tare apăsați de

⁶⁹ De la 8 până la 18 ianuarie (st. n.).

⁷⁰ E. Fermendžin, p. 99-100 (a. 1640). La 15 iunie 1644, Congregația mulțumește lui Matei Basarab pentru buna primire prin care l-a onorat pe arhiepiscopul Sofiei cu prilejul vizitei la Târgoviște, după cum a scris acesta Propagandei, recomandându-i totodată, se pare, și din partea aceluiași principe pe Venanzo Berardi (misionar franciscan conventual la Târgoviște) „pro doctoratus laurea” (*Arch. S. Congr. Prop. Fide*, fondul *Lettere latine*, vol. 9, f. 225 v 226).

⁷¹ *Campolongo* [n.n., A.C.].

⁷² Va sta la Câmpulung până la moartea sa, la 18 ianuarie 1646 (Morariu, p. 53). Bakšić îl amintește ca paroh tot aici și în 1640 (E. Fermendžin, p. 99). De fapt, el era misionar în Țara Românească încă din 1635, la început la Târgoviște (G. Călinescu, p. 309; Morariu, p. 26, 28, 34; numele său complet era Giuvenale Falco da *Cuneo*, după cum rezultă mai ales din lucrarea lui Morariu, nu G. F. da *Lumi*, cum se află la G. Călinescu, p. 309).

⁷³ Euharistia (împărtașania).

⁷⁴ Cf. și E. Fermendžin, p. 100 (a. 1640), p. 235 (a. 1653); G. Călinescu, p. 369-370 (a. 1648), p. 428 (a. 1652).

⁷⁵ „Partea din biserică unde se citește evanghelia” (*Călători*, V, p. 263, n. 285).

⁷⁶ Cf. și E. Fermendžin, p. 99; G. Călinescu, p. 369.

⁷⁷ Se referă la catolici.

⁷⁸ Episcop (căci numai acesta avea dreptul să „confirme”).

⁷⁹ Cf. și E. Fermendžin, *ibidem*; G. Călinescu, *ibidem*.

⁸⁰ Aceleași cifre a dat Bakšić și pentru anul 1640 (E. Fermendžin, *ibidem*). Numărul catolicilor din Câmpulung-Muscel va scădea cam la jumătate, până la noua sa vizitație pastorală din anul 1648, căci din pricina opresiunii fiscale mulți fugeau în Transilvania învecinată (G. Călinescu, p. 372). Cifra de 250 de credincioși va fi furnizată și pentru anul 1653 (E. Fermendžin, p. 236).

mari biruri, la fel ca și ceilalți supuși din Țara Românească⁸¹, principele fiind obligat să plătească în fiecare an tribut sultanului.

În alte locuri ale Țării Românești nu se află creștini de rit latin, în afară de-ai noștri din Bulgaria care fac negoț prin diferite orașe și sate ale provinciei Țării Românești.

La București⁸² e o biserică mică, nesfințită, dar aici nu stă nimeni când principele nu locuiește în acel loc, în afară doar de vreunul în trecere sau negustor, fiind vorba de o localitate mare. Nu se găsește aici nici un lucru pentru celebrarea liturghiei⁸³. Se află niște chilii mici în jurul bisericii, <care e> de lemn⁸⁴, unde trag preoți și alți creștini străini, când sânt în trecere prin acest loc ...⁸⁵.

[II.] [Despre vizitația în Țara Românească. 1644]⁸⁶

Preaeminenți și Precucernici Domni, Stăpâni mult stimați,

Prin mila lui Dumnezeu m-am înapoiat alaltăieri din Valahia⁸⁷. Deoarece i-am vizitat pe acei catolici, vreau să informez pe Eminentele Lor, că, înainte de toate, toți se află în stare bună, iar credința catolică propășește, mai cu seamă la cei din Câmpulung⁸⁸, pe care i-am confirmat aproape pe toți împreună cu alți vreo 25 la Târgoviște⁸⁹, încât laolaltă am confirmat 227 de suflete, deoarece niciunul dintre cei din Câmpulung nu fusese confirmat. De cei care nu se aflau acasă, ne vom îngriji într-o altă vizită, dacă va fi voia Domnului.

Am celebrat liturghia pontificală și au stat la misă și la vecernie aproape toți boierii⁹⁰ și mulți episcopi și călugări de-ai lor. S-au lămurit considerabil în privința ceremoniilor latine. Sfârșindu-se misa, toți boierii ne-au sărutat mâna cu multă venerație, la fel cum au făcut [și] călugării. Principele⁹¹ ne-a arătat o foarte mare afecțiune și, când ne-a primit în audiență, a dovedit o omenie deosebită. Ne-a dus

⁸¹ P. P. Panaitescu, în *Istoria României*, III, p. 159–161.

⁸² *Bukurescti* [n.n., A.C.].

⁸³ E. Fermendžin, p. 104–105 (a. 1640), p. 236 (a. 1653).

⁸⁴ G. Călinescu, p. 340, nr. IX (a. 1637).

⁸⁵ Urmează descrierea vizitației în Bulgaria și Tracia. Din Țara Românească Bakšić s-a întors la Chiprovaț înainte de 6 februarie 1644, când găsim atestată prezența sa în această localitate (E. Fermendžin, p. 148).

⁸⁶ Traducerea s-a făcut după textul italian păstrat sub formă de microfilm la Džržavna Agencija „Arhivi” (Sofija), KMF 14. Inv. Nr. 267/4, Archivio della Sacra Congregazione „De Propaganda Fide”, Scritture Originali riferite nelle Congregazioni Generali, 1644, vol. 127, f. 421rv.

⁸⁷ *Valacchia*. Țara Românească.

⁸⁸ *Campo longo*.

⁸⁹ *Targoviste*.

⁹⁰ *Baroni*.

⁹¹ Matei Basarab, domn al Țării Românești (1632–1654).

în camera de taină⁹² și, întrebându-ne despre sănătatea Domnului Nostru⁹³ și a Eminențelor Lor, s-a oferit cu toată umiliința să slujească oricând Sfânta Biserică. Ne-a chemat la masa sa și ne-a dat primul loc în dreapta. La fel a făcut și mitropolitul său⁹⁴. Am fost și alte ori în Valahia, dar nu au arătat atâta afecțiune ca de astă dată. La fel, la Câmpulung, au urmărit cu mare atenție misa și [slujba de] vecernie toți călugării și preoții lor și frunțașii orașului⁹⁵. Nu pot spune altceva, decât să mă rog lui Dumnezeu, să-i lumineze spre a cunoaște pe adevărata mamă și învățătoare, Sfânta Biserică Romană.

La înapoierea din Valahia am aflat că monseniorul de Marcianopol⁹⁶ era gata să vină la Chiprovăț⁹⁷, unde a ajuns a doua zi după mine și pe dată am întocmit actul de împărțire a bisericilor noastre⁹⁸, cu fixarea limitelor, adică a hotarelor, după cum se va vedea aici, în această anexă⁹⁹ iscălită cu mâinile noastre și sigilată cu propriile [noastre] sigilii. De aceea, rugăm în chip preaumil pe Eminențele Voastre să binevoiască a confirma printr-un decret această diviziune pentru viitoarea pace și liniște și să trimită o brevă printr-un [supus] al administrației noastre, pentru a nu se isca tulburare între noi sau după noi, cum de multe ori se întâmplă între prelați.

Părinții misionari, părintele Giovenale Falco¹⁰⁰ și părintele Venanzio Berardi de Monte Ottone¹⁰¹ se recomandă Eminențelor Lor prin serviciile pe care le-au făcut și doresc să fie promovați doctori, precum tovarășii lor. Îi recomand din inimă Eminențelor Voastre. În încheiere, mă rog să dea Domnul Eminențelor Voastre toată bucuria și fericirea. Cu toată umiliința de care sunt în stare, culcat la pământ, Le sărut sfintele veșminte¹⁰². Chiprovăț, la 6 februarie 1644.

Al Domniilor Voastre preaeminente și preacucernice

Slugă preaumilă și preaîndatorată,
Fratele Petru Deodat, arhiepiscop de Sofia¹⁰³.

⁹² *Camara Secreta*.

⁹³ *Nostro Signore*. Papa Urban al VIII-lea (1623-1644).

⁹⁴ Teofil (1637-1648).

⁹⁵ *Primi della Città*.

⁹⁶ *Martianopoli*. Marco Bandini, ales arhiepiscop de Marcianopol la 16 decembrie 1643.

⁹⁷ *Chiprovaz*. Ćiprovcı, în Bulgaria.

⁹⁸ *divisione delle nostre Chiese*. Acordul celor doi înalți prelați viza delimitarea celor două arhiepiscopii, de Sofia și de Marcianopol.

⁹⁹ Documentul, întocmit în aceeași zi de 6 februarie 1644, a fost publicat la E. Fermendžin, *Acta Bulgariae*, p. 148, doc. LXVIII.

¹⁰⁰ *Giivenale Falco*. Franciscan conventual, paroh la Câmpulung între 1639-1646.

¹⁰¹ *Venantio Berardi de Mont'Ottone*. Franciscan conventual, venit în Țara Românească în 1639, a activat în conventul Sfântul Francisc din Târgoviște.

¹⁰² *Sacre Purpure*.

¹⁰³ *Fra Pietro Diodato Arcivescouo di Soffia*. Petru Bogdan Bakšić.

[Viziția desfășurată de înaltul ierarh în teritoriul de la sud de Dunăre]

În același an 1656, prealuminatul principe al Valahiei¹⁰⁵, schismatic de rit grec, l-a chemat prin scrisori și soli pe același arhiepiscop¹⁰⁶, administratorul acelei provincii, să vină de îndată la el. A fost primit cu cea mai mare bunăvoință și generozitate în orașul Târgoviște¹⁰⁷, unde se află în chip obișnuit reședința și scaunul principelui. Acesta, după ce a aflat din vechea tradiție că biserica și mănăstirea Sfântului Francisc fuseseră înălțate în acel oraș și înzestrate de înaintașii săi pentru folosul și înlesnirea călugărilor din ordinul aceluiași Sfânt Francisc, datorită devoțiunii deosebite față de această credință și fiindcă atunci zisa biserică și mănăstire erau vacante ca urmare a morții unui anumit frate Anton¹⁰⁸, le-a donat în chip generos arhiepiscopului, laolaltă cu toate bunurile, pertinențele și drepturile, împreună cu libertatea de a-i pedepsi pe supușii lor fără drept de apel, după cum reiese pe larg din scrisoarea de danie în formă de diplomă pe hrisov de piele, scrisă în limba slavă cu litere chirilice sau sârbești și semnată de însuși principele, împreună cu sigiliul său atâmat. Tradusă în latină, ea sună în felul următor:

„Noi, Ioan Constantin Șerban, din mila dumnezeiască principe și voievod al întregii provincii a Valahiei Transalpine etc.¹⁰⁹ .

Ține de datoria noastră să purtăm grija întregii provincii și să înălțăm ochii minții mele la toate cele ce țin de stăpânirea noastră și să asigurăm îndreptare în toate, dar, mai ales, să ne îndreptăm sânguinta spre acele lucruri care privesc cinstirea lui Dumnezeu și strălucirea bisericilor. Căci bisericii i se cuvine sfințenia în toate zilele, iar biserica este casa lui Dumnezeu și casa rugăciunii; în biserică, Dumnezeu este cinstit de credincioși, acolo se află locul judecării lui Hristos, acolo [sunt] Fiul lui Dumnezeu în jertfa fără de sânge, ostia fără de pată și mielul fără de vină, oferit lui Dumnezeu-Tatăl pentru păcatele poporului. Din care pricină văzând noi, nu fără durerea sufletului nostru, că de câțiva ani încoace biserica și mănăstirea Sfântului Francisc a ritului roman din orașul nostru Târgoviște nu sunt îngrijite cum se cuvine, am socotit, potrivit slujbei dregătoriei noastre, din dragoste pentru

¹⁰⁴ Traducerea s-a făcut după textul latin publicat în *Dokumenti za katoličeskata dejnost v Bălgarija prez XVII vek*, ed. Borislav Primov, Petăr Sarijski, Milčo Jovkov, red. șt. Svilen Stanimirov, Sofija, 1993, p. 125–129. Pentru îndreptarea celor câteva greșeli strecurate în textul latin publicat, am apelat la originalul microfimat, aflat la Dărzavna Agencija „Arhivi” (Sofija), KMF 14, Inv. Nr. 505/10, Arhivio Segreto Vaticano, Fondo S. Congregazione del Concilio, Relations Diocesium, Scatola 756, Sophien., file nenumerate.

¹⁰⁵ *Serenissimi Principis Valachiae*. Constantin Șerban, domn al Țării Românești (1654-1658).

¹⁰⁶ Petru Bogdan Bakšić, arhiepiscop de Sofia.

¹⁰⁷ *Civitate Targovistiensi*.

¹⁰⁸ Acesta era franciscanul conventual italian Antonio Franceschi di Osimo, mort la sfârșitul anului 1655 sau la începutul anului următor, vezi Bonaventura Morariu, *Notizie storiche sul convento francescano di Târgoviște (Valacchia) (sec. XVII)*, în „Acta Historica”, vol. IV, 1965, p. 101.

¹⁰⁹ *Nos Joannes Constantinus Sciarbanus Miseratione Divina Princeps, et Woyvoda totius Provinciae Valachiae Transalpinæ etc.*

Dumnezeu și pentru starea optimă a acelei biserici și mănăstiri în vremurile ce vor veni, să luăm măsuri favorabile.

Așadar, întrucât din vremuri străvechi predecesorii noștri, mișcați de blândețe și pietate, și-au arătat bunăvoința față de înainte-zisa biserică și [față de] mănăstire prin privilegiu, mile și danii, acordând și dând câțiva supuși, grădinari și alte bunuri, atât mișcătoare, cât și nemișcătoare, pentru ca monahii să se dedice cu mai multă înlesnire laudelor divine, însă acum, în vremurile noastre, după cum ne este relatat, ba chiar după cum vedem cu proprii noștri ochi, biserica mai sus numită și mănăstirea, împreună cu toate bunurile, [sunt] distruse aproape de tot și părăsite, deoarece călugării, care s-au vânturat pe aici, au avut grijă puțină sau deloc pentru întreținerea mănăstirii și a bunurilor ei. În zilele acestea vedem toate pustii și distruse în întregime, mai cu seamă că și singurul părinte de aici a murit.

Așadar, văzând noi pagubele și starea nedemnă a acestei biserici și mănăstiri și pustiirea lor completă, îndreptăm ochii minții noastre spre preacucernicul arhiepiscop de Serdica, părintele Petru Deodat de la Chiprovat¹¹⁰, ucenic al aceleiași familii franciscane și vicar apostolic al acestei provincii a noastre peste toți creștinii de rit roman: am hotărât să îi dăm și să îi dăruim ca patrimoniu al nostru zisa biserică și mănăstire; îi concedăm, îi dăm și îi acordăm prin această scrisoare a noastră arhiepiscopului în chip absolut și cu acordul preacinstiului sfat al nostru, după toate circumstanțele, clauzele și ceremoniile obișnuite și îndătinate în situații asemănătoare, [întărită] și cu jurământ pentru vremurile viitoare. Mai acordăm împreună cu această danie zisului preacucernic toate cele concesionate și dăruite până acum mănăstirii fie de predecesorii noștri, fie de noi [înșine], fie de oricine altcineva, anume mănăstirea însăși și biserica anexată ei, cu toate bunurile, atât bisericesti cât și lumești, grădina sau via dimprejurul mănăstirii, cealaltă casă din afara mănăstirii, grădina anexă pentru semănat legume [și] două vii: una în Valea Săsească¹¹¹, cealaltă în Dealul Viforâtei¹¹², șase familii de supuși în satul Șotângii¹¹³, scutite de toate dările, [împreună cu] pădurile, pășunile și locurile morii și toate celelalte, fie dinlăuntru, fie din afara satului, oriunde ar fi, care aparțineau mănăstirii (potrivit obiceiului din vechime).

Acordăm încă înainte-zisului preacucernic arhiepiscop, lui Petru Deodat, dreptul de a administra și de a păstra acea biserică și mănăstire, de a dispune, de a da și de a primi după cum vrea și când vrea pentru gloria lui Dumnezeu și, pentru mai mult folos, de a-i pedepsi fără drept de apel pe supuși sau rumâni¹¹⁴, grădinari¹¹⁵, gabaoni¹¹⁶ și pe alții, aflați sub jurisdicția sa. Abrogăm prin scrisoarea noastră, prin deplina noastră autoritate și cu încuviințarea sfatului nostru, toate celelalte danii și donații, indiferent cum au fost ele emise și acordate până acum.

¹¹⁰ *Chiprovatio*. Čiproveci, în Bulgaria.

¹¹¹ *in valle saxonica*. Valea Sașilor, lângă mănăstirea Dealu, jud. Dâmbovița.

¹¹² *in promtorio Viforitae*. Dealul Viforâtei se afla nu departe de Valea Sașilor, către vest.

¹¹³ *in pago Sciotingae*. Șotânga, sat în jud. Dâmbovița.

¹¹⁴ *Rumanos*.

¹¹⁵ *Hortulanos*.

¹¹⁶ *Gabaonitas*. La marginea textului, arhiepiscopul a adăugat explicația: *gabaonitas vocat Cziganos* (= gabaoni îi numesc pe țigani).

Întrucât preacucernicul Petru, arhiepiscopul de Serdica, nu a pretins dania de față, nici prin stăruința sa, nici prin a altora, noi, care, prin orânduirea bunăvoinței dumnezeiești, ne aflăm în fruntea provinciei, ne-am îngrijit să-l aducem pe însuși preacucernicul părinte în acest scop, și lui, pentru mai marea glorie a lui Dumnezeu și cucernicie a Bisericii Romane, i-am acordat, dat și donat cu dragă inimă, ca unui prelat al ritului roman și unui vicar apostolic din vecinătate, cu dorința ca cele concesionate, date și donate să rămână și în vremurile viitoare sub puterea sa. Întărim dania cu solemnă și înfricoșătoare anatema, astfel încât oricine, sau principe, sau domn, sau mitropolit, sau boier, sau altul, oricare i-ar fi dregătoria, rangul bisericesc sau lumesc, care ar dori sau ar îndrăzni să o nimicească, distrugă sau să o pervertească în alt chip, să fie blestemat și anatema de Atotputernicul Dumnezeu-Tatăl, de Fiul, de Sfântul Duh, de Treimea desăvârșită și de Unitatea nedespărțită, de Preafericita și Pururea Fecioară Născătoare de Dumnezeu, de toată curtea cerească și de cei 318 părinți, care au statornicit la Nicheia dreapta credință, și să-și găsească locul împreună cu Iuda trădătorul și cu Arie ereziarhul întru veșnică osândă, amin.

Iar martori ai acestei danii a noastre îi luăm pe preacinstiții sfințnici ai sfațului nostru, anume pe domnul Chirca ban al Craiovei¹¹⁷, Gherghe mare vornic, Stroe mare logofăt, Pârvul mare vistier, Pană mare spătar, Barbul mare clucer, Radul mare stolnic, Radul mare comis, Radul mare paharnic, Danciul mare postelnic etc. Cu credința tuturor acestora, ne-am îngrijit să i se dea aceluiași arhiepiscop scrisoarea noastră de față, semnată cu mâna noastră și întărită cu pecetea noastră mai mare. Dat la Târgoviște în luna lui martie, în ziua de 13, în anul de la Facerea Lumii 7164, de la Întruparea Cuvântului 1656.

Ioan Constantin Șerban
voievod, cu propria mână

Locul pecetii¹¹⁸.

Arhiepiscopul i-a adus [principelui] mulțumiri umile și a primit stăpânirea bisericii și a mănăstirii. Ceea ce stătea să se prăbușească a restaurat, mănăstirea a reparat-o, camerele distruse le-a înălțat [din nou], a rostit slujbele dumnezeiești ziua și noaptea, a celebrat solemn misele, a predicat deseori, cu incredibila edificare [spirituală] și bucurie a însuși principelui și a românilor¹¹⁹.

La plecarea, arhiepiscopul a lăsat în ea trei preoți călugări bulgari din ordinul său să celebreze slujbele dumnezeiești și să aibă în grijă biserica și mănăstirea.

În zisa biserică sunt trei altare modest împodobite, odăjdiile sfinte sunt puține și rupte. Se găsesc două potire cu patene. Mai este și o sacristie aproape distrusă.

Tabernacol sau alt loc în care să fie păstrat Preasfântul Sacrament al Împărtășaniei nu se găsește în ea.

¹¹⁷ *Kragliovae*.

¹¹⁸ Textul latin al privilegiului fost publicat întâia oară în E. Fermendzin, *Acta Bulgariae*, p. 251–253, doc. CXLVI, dar după un alt fond documentar din arhiva Sacrei Congregații De Propaganda Fide.

¹¹⁹ *Valachorum*.

Uleiurile Sfințite, de curând consacrate de arhiepiscop, se păstrează în vase de cositor în sacristie.

Se mai află și o clopotniță cu două clopote.

Numărul catolicilor de rit roman este nesigur în acest oraș. Aceștia sunt soldați și curteni ai principelui.

Arhiepiscopul a vizitat în acea provincie a Valahiei târgul numit Câmpulung¹²⁰, unde se află biserica parohială cu hramul Sfântului Apostol Iacob cel Mare. În ea sunt trei altare: cel dintâi, care este cel mai mare, al Sfântului Apostol Iacob, cel de-al doilea al Fericitei, Veșnic Fecioare Maria, iar cel de-al treilea al Sfântului Nicolae, Episcopul.

Preasfântul Sacrament al Împărtășaniei se păstrează într-un potir de cositor acoperit cu o pânză de in, într-un loc pictat, săpat în perete, care se închide cu o ușă de fier și cheie. În fața lui nu arde nicio lumină, deoarece sunt lipsiți de untdelemn, catolicii [de acolo] fiind foarte săraci.

Lângă ușa bisericii se găsește cristelnița, cioplită în piatră. Este acoperită cu scânduri și închisă cu cheie. Deasupra ei este statuia Sfântului Ioan Botezătorul. Înăuntru, în aceeași piatră [a cristelniței], este o fereastră, unde se păstrează Uleiurile Sfințite.

În sacristie se găsește un potir cu patenă și o cruce de argint; odăjdiiile sfinte sunt puține.

Clopotnița este de lemn [și are] două clopote frumoase.

În jurul bisericii se află cimitirul în care sunt înmormântați credincioșii.

Se află și o mănăstire cu patru camere pentru tot atâția preoți dintre călugării observanți ai Sfântului Francisc. Ei recită zi și noapte întreaga slujbă divină, misele solemne și particulare, cu marea devoțiune și frecvență a catolicilor.

Grija sufletelor revine călugărilor zisului ordin și ai mănăstirii. Numărul catolicilor de rit roman, de ambele sexe și [de toate] vârstele, depășește 200. Ei își trag originea din Saxonia, [dar] folosesc limba română. Călugării amintiți îi învață pe tineri, fără nicio remunerație, doctrina, evlavia, literele și cântul bisericesc.

În provincia menționată este un alt oraș însemnat, numit București¹²¹, în care obișnuiește să șadă câteodată însuși principele. Aici nu se găsește niciun locuitor catolic, în afară de mai sus pomeniții soldați și curteni catolici, aflați în slujba principelui. Ei au o biserică strămtă, cu un altar cu chipul pictat al Fericitei Fecioare Maria. Nu deține veșminte sau odăjdii sfinte și de aceea este totdeauna închisă. Doar în vremea șederii principelui este vizitată de înainte-zișii soldați ai săi, care aduc un călugăr pentru a celebra misa.

Pe lângă catolicii amintiți, mai sunt și alți creștini de rit roman risipiți în multe locuri. Pe ei obișnuiește să-i viziteze adesea un preot călugăr, care celebrează misa într-o casă privată.

În diferite locuri din zisa provincie se găsesc mulți negustori creștini de rit latin, bulgari slavi¹²², pe care, de asemenea, obișnuiește să-i viziteze pomenitul preot călugăr, care oficiază liturgia într-o casă privată.

¹²⁰ *Campolongo.*

¹²¹ *Bukurescti.*

¹²² *Bulgari slavi.*

În dioceza arhiepiscopatului de Sofia nu se găsesc nicăieri moaște ale sfinților și nici în alte biserici, pe care le-a vizitat ca vicar și administrator apostolic.

După împlinirea acestora, arhiepiscopul de Sofia, împreună cu toți preoții săi și cu ceilalți clerici și catolici înainte-ziși, cei mai supuși și devotați fii ai Sfântului Scaun Apostolic, ai Pontifului Alexandru al VII-lea, cel mai bun și mai mare¹²³, și ai Preaeminenților Părinți, prezintă umil acestea și pe sine și sărută picioarele Sanctității Sale și cere binecuvântarea.

Așa este! Fratele Petru Deodat, arhiepiscopul de Serdica, numit de Sofia, administrator al Daciei Ripensis și al Traciei, vicar apostolic în Valahia Transalpină, cu propria mână.

[IV.] [Adaos la vizitația în Țara Românească. 1656]¹²⁴

În același timp al vizitației, pe când arhiepiscopul¹²⁵ se afla în Târgoviște¹²⁶, la prealuminatul principe al Valahiei¹²⁷, la Brașov, oraș din Transilvania¹²⁸, a apărut o carte de controversă și teze teologice perverse împotriva invocării sfinților, editată de către un oarecare luteran, Martin Albrich¹²⁹, dedicată preastrălucitului comite, magnificului domn Constantin Cantacuzino¹³⁰, grec schismatic constantinopolitan, bărbat de preanobilă viță imperială. [Lucrarea] afirmă nu doar că invocarea sfinților este idolatrie, [ci] și că nu se regăsește la vechii Sfinți Părinți

¹²³ *Alexandro VII. P. O. M.*

¹²⁴ Traducerea s-a făcut după textul latin păstrat sub formă de microfilm la Dărzavna Agencija „Arhivi” (Sofija), KMF 14, Inv. Nr. 505/10, Archivio Segreto Vaticano, Fondo S. Congregazione del Concilio, Relations Diocesum, Scatola 756, Sophien., filă nenumărată.

¹²⁵ Petru Bogdan Bakšić, arhiepiscop de Sofia.

¹²⁶ *Tergovistij.*

¹²⁷ *Valachie Principem.* Constantin Șerban, domn al Țării Românești (1654–1658).

¹²⁸ *Coronę in Transylvanię Urbe.*

¹²⁹ *Martino Albrichio.* Era un renumit învățat sas luteran, cu studii universitare la Wittenberg și Leipzig, din 1655, rector al Colegiului honterian din Brașov, vezi Johann Seivert, *Nachrichten von Siebenbürgischen Gelehrten und ihren Schriften.* Preßburg, 1785, p. 10; Joseph Trausch, *Schriftsteller-Lexikon oder biographisch-literarische Denk-Blätter der Siebenbürger Deutschen*, vol. II, Kronstadt, 1868, p. 28–29; Ernst Wagner, *Die Pfarrer und Lehrer der Evangelischen Kirche A. B. in Siebenbürgen*, vol. I, *Von der Reformation bis zum Jahre 1700*, Köln, Weimar, Wien, 1998, p. 133.

¹³⁰ *Constantino Cantacusano.* Era fost mare postelnic în Țara Românească (1654–1657), vezi Nicolae Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova sec. XIV–XVII*, București, 1971, p. 135–136; *Lucrarea lui Albrich se intitulează Disputatio Theologica. De Invocatione Sanctorvm. Quam Auspice Deo solo invocando Publicę ventilandam proponit. Praeses MARTINVS ALBRICHIVS Philos. Mag. & p. t. Schol. Coron. Rector. Respondente IOHANNE KLEINIO ALESIO Coronense Scholae ejusdem Alumno. In celebri Gymnasio Coronensi. Ad diem ... Decemb. Horis antemeridianis, Coronae. Typis Michaelis Hermanni, Anno MDCLV*, vezi *Régi Magyar Könyvtár*, vol. II, *Az 1473-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű hazai nyomtatványok könyvészeti kézikönyve*, întocmit de Szabó Károly, Budapest, 1885, p. 226–227, nr. 823; Cartea era într-adevăr dedicată lui Constantin Cantacuzino, cu rugămintea ca episcopii români să îi dea un răspuns, vezi J. Seivert, *Nachrichten*, p. 11.

și Învățători ai ambelor Biserici, occidentală și orientală și abrogă prin autoritatea Sacrei Scripturi și a Sfinților Părinți (deși folosite ticălos și pervers) invocarea divină a Sfinților Părinți și Învățători. Aduagă multe blasfemii împotriva dreptcredincioșilor: numește biserica adulteră, întrucât are o Biblie perversă și vicioasă, și multe altele, cum sunt versurile prin care latră la Sfântul și Apostolicul Scaun Roman:

„Progenitura împutită a romanilor

Învată neamurile neinstruite dogme perverse,

Spune că-i venerează pe sfinții

Ale căror morminte le acoperă pietrele”.

Și împrășcă diferite blasfemii asupra credincioșilor, precum în epistola dedicatorie, [în care] îi invită prin aceste cuvinte pe episcopii greci și romani să răspundă: „Ce ar putea răspunde la afirmațiile noastre, ne va arăta viitorul”. La orgoliul, blasfemia eretică și superstițiile sale lipsite de pietate a răspuns în limba greacă și puțin în latină Pantaleone Ligaridi, arhiepiscopul grec al Gazei¹³¹, alumn al Colegiului grec din Roma¹³². Chiar și un călugăr capucin al domnului Francisc din Constantinopol¹³³ a intervenit¹³⁴ după chipul scolastic și cu oarecare cunoaștere a Sfintei Scripturi și a Sfinților Părinți. De aceea, arhiepiscopul de Sofia a fost rugat în chip umil de amintitul domn comite Constantin să răspundă și el la ticăloasele argumente și blasfemii eretice. El a răspuns în chipul care se va vedea mai jos, spre mai marea cinstire a lui Dumnezeu și venerare a Sfintei Născătoare de Dumnezeu și a tuturor sfinților și spre strălucirea Sfântului Scaun Apostolic¹³⁵.

[V.] [Viziția în Țara Românească. 1663]¹³⁶

[Viziția la sud de Dunăre a arhiepiscopului de Sofia]

Arhiepiscopul¹³⁷ nu a îndrăznit să viziteze personal, de această dată, provincia Valahiei Transalpine¹³⁸, atât din pricina războaielor iminente, cât și pentru a nu da prilej să se producă vreo pagubă pentru sine și pentru credincioșii creștini ca urmare a absenței de la reședința sa¹³⁹. De aceea a încredințat această

¹³¹ *Pantaleo Ligaridius Græcus Archiepiscopus Gazæ*. Învățat grec, a înființat în 1646 o școală la Țărgoviște, în care se preda în limba greacă și latină, beneficiind de sprijinul domniei și al marelui postelnic Constantin Cantacuzino, vezi Victor Papacostea, *Les origines de l'enseignement supérieur en Valachie*, în RESEE, vol. 1, 1963, nr. 1–2, p. 7–39.

¹³² *Almę Romanę Urbis*.

¹³³ *quidam Regularis D. Francisci Capucinus ex Urbe Constantinopolitana*. Neidentificat.

¹³⁴ *usus est*.

¹³⁵ Continuarea nu se mai regăsește pe microfilmul menționat mai sus.

¹³⁶ Traducerea s-a făcut după textul latin publicat în Marko Jačov, *Le missioni cattoliche nei Balcani durante la Guerra di Candia (1645–1669)*, vol. II, Città del Vaticano, 1992 (Studi e Testi, 353), p. 374–382, doc. 494.

¹³⁷ Petru Bogdan Bakšić, arhiepiscop de Sofia.

¹³⁸ *Provinciam Valachiae Transalpinæ*. Țara Românească.

¹³⁹ Chiprovat (Çiprovci).

sarcină cu cuvenita rânduială, metodă și formă precucernicului părinte custode al Bulgariei și Valahiei, care avea de gând să-i viziteze pe frații săi din acea provincie, și l-a rugat să-i înainteze o relatare veridică a vizitației sale cu privire la situația sufletelor de acolo. După ce s-a înapoiat, acela i-a înmănat arhiepiscopului relatarea și a descris astfel locurile vizitate.

Târgoviștea¹⁴⁰ a fost un târg¹⁴¹ mareț, reședință a principilor Valahiei. Însă acum este distrusă aproape cu totul, deoarece tătării și turcii au trecut totul prin fier și foc când au devastat provincia, înainte cu doi sau trei ani: curtea și palatele principelui, bisericile și mănăstirile împreună cu întregul târg au fost mistuite de foc¹⁴².

În acest târg a fost înălțată din vechime o mănăstire și o biserică a fraților minoriți cu hramul Sfântului Francisc, amintită de Urban al VIII-lea¹⁴³ în predica din breva apostolică, [întocmită] cu prilejul înființării pentru frații observanți a Custodiei Bulgariei și Valahiei. Și înainte ca însăși Custodia să fi fost întemeiată, [mănăstirea] a fost concedată lui Petru, episcopul de Sofia¹⁴⁴, de către Radu, un oarecare principe¹⁴⁵, după cum se vede în scrisoarea sa din anul 1614, păstrată în arhiva arhiepiscopală¹⁴⁶. Același episcop, cârmuitor atunci al fraților din ordinul său în calitate de vicar, acorda solicitanților veșmântul călugăresc și îi primea în cinul monahal. A trimis la cererea principelui frați din ordinul său, pe care el și [apoi] succesorul său îi înlocuiau cu alții, aduși în locul lor, până când a fost întemeiată Custodia amintită prin mijlocirea Sacrei Congregații De Propaganda Fide în anul 1624. Bântuind însă după aceea ciuma, au murit în mănăstire dintre bulgari trei preoți și un laic, pe lângă alți familiari, și a rămas un singur preot, om simplu, numit fratele Angelo din Târnovo¹⁴⁷, care trăiește și acum. Între timp, murind principele, i-a urmat un grec cu numele Alexandru¹⁴⁸, care a avut ca ajutor un catolic, paharnicul Antonio Via din Pera sau Galata¹⁴⁹. Acesta a adus un părinte

¹⁴⁰ *Targovistae*.

¹⁴¹ *Oppidum*.

¹⁴² Distrugerea orașului în anii 1658–1660.

¹⁴³ Papă între 1623–1644.

¹⁴⁴ Petru Salinate, misionar franciscan, originar din Tuzla în Bosnia, a activat în Bulgaria începând cu anul 1595; la 10 septembrie 1601 papa Clement VIII l-a numit episcop de Sofia, calitate pe care a deținut-o până la moarte (4 aprilie 1623); vezi I. Dujčev, *Il cattolicesimo*, p. 14–17.

¹⁴⁵ *Radulio q[uo]dam Principe*. Radu Mihnea, domn al Țării Românești (1601–1602, 1611–1616, 1620–1623).

¹⁴⁶ Scrisoarea lui Radu Mihnea a fost publicată în E. Fermendžin, *Acta Bulgariae*, p. 15–16, doc. XVI.

¹⁴⁷ *Angelus à Tarnovo*. Misionar observant bulgar, semnează în documente cu numele Angelo Morchovi, vezi G. Călinescu, *Altre notizie sui missionari cattolici nei Paesi Romeni*, în DI, t. II, 1930, p. 332, doc. V.

¹⁴⁸ *alius Graecus nomine Alexander*. Alexandru Iliăș, domn al Țării Românești (1616–1618, 1627–1629).

¹⁴⁹ *Antonium Viam à Pera, seu Galata*. Despre paharnicul Antonio de Via, vezi G. Călinescu, *Altre notizie*, p. 308, 340–341, doc. IX; Alexandru Ciociltan, *Contrareforma la Câmpulung. Noi documente (1635–1646)*, în RI. Serie Nouă, t. XIX, 2008, nr. 1–2, p. 113–115, doc. VI. Mai recent, Cristian Luca, Rafael-Dorian Chelaru, *The Levantine merchants Antonio de Via and Bartolomeo Locadello – protectors of the Catholic missionary in Wallachia (first half of the 17th century)*, în „Istros”, vol. XVII, 2011, p. 123–143.

dintre conventuali, pe fratele Paolo Bruni¹⁵⁰, de același fel ca el, care pretindea atunci că este misionar. După ce a venit în Valahia, l-a găsit singur pe pomenitul părinte Angelo și, văzând că este un om simplu, l-a alungat din mănăstire cu brațul secular, ba chiar cu bătaie, și a scris împreună cu înainte-zisul Via la Preaeminenții Părinți ai Sacrei Congregații De Propaganda Fide că este necesară o misiune în Valahia. [Iar] Preaeminenții Părinți, acordând încredere paharnicului, i-au făcut să rămână acolo și pe alții, care după el au fost ca misionari. Acel frate foarte sărac, văzând că paharnicul îi este potrivnic, a lăsat acolo ura și s-a înapoiat la ai săi în Bulgaria. Și pe dată episcopul și călugării au înaintat suplici la picioarele Preasfântului¹⁵¹, iar [conflictul] continuat¹⁵² până în anul 1656. Între timp, Preaeminenții Părinți au vrut să împartă puținele bunuri [între] unii și alții. Au trimis un decret actualului arhiepiscop¹⁵³, care a mers personal la un oarecare principe Matei¹⁵⁴ și acesta, considerând că venitul [este] foarte mic, nu a vrut să-l împartă în nici un chip.

Lui i-a urmat în principat Constantin Șerban¹⁵⁵, care prin vrerea lui a dăruit mănăstirea arhiepiscopului de Sofia, iar acesta [mai departe] părinților bulgari, după cum reiese din ultima sa relatare, în care este reprodușă în latină însăși donația principelui¹⁵⁶. Astfel, întregul litigiu a încetat și părinții Custodiei au rămas în bună pace.

Acum însă părinții conventuali suscită din nou litigii. A venit un oarecare din Constantinopol¹⁵⁷, care temându-se să străbată în timpul iernii întinsul mării, a apucat drumul prin Bulgaria, Valahia, Moldova¹⁵⁸ și Polonia, ca să ajungă în Italia. Pe când se afla în Valahia, a găsit un italian, Iosif Deti Napolitanul¹⁵⁹, care, recomandat de solul Poloniei, a rămas pe lângă principe. Împreună cu el a mers la principele actual¹⁶⁰ și la boieri, cărora le adusese scrisori de recomandare de la diverși greci din Constantinopol, adăugând și daruri, care îi îmbunează și pe oameni și pe zei. Însă principele nu a vrut să decidă în această cauză și nici nu a subscris actul pe care îl întocmiseră unii boieri. Boierii au dat totuși jumătate din partea de vin părinților conventuali. Acel comisar, sau nu știu cine va fi fost, a

¹⁵⁰ *Paulum Brunum*. Franciscanul conventual Pietro Paolo Bruni din Perugia a activat la Târgoviște și București în anii 1629–1630, vezi G. Călinescu, *Altre notizie*, p. 308; B. Morariu, *La missione dei frati*, p. 26–27; idem, *Notizie storiche*, p. 93–94.

¹⁵¹ *S[anctissimi]*mi. Urban al VIII-lea.

¹⁵² *perduravit his*.

¹⁵³ Petru Bogdan Bakšić.

¹⁵⁴ *Principem q[uo]da[m] Mattheum*. Matei Basarab, domn al Țării Românești (1632–1654).

¹⁵⁵ *Constantinus Sciarbanus*. Constantin Șerban, domn al Țării Românești (1654–1658).

¹⁵⁶ Textul vizitației din 1656, care conține și privilegiul domnesc, se găsește mai sus în volumul de față.

¹⁵⁷ *quidam Constantinopoli*. Acesta era provincialul Orientului, Felice Pasqualucci di Mondaino, vezi B. Morariu, *Notizie storiche*, p. 102; Despre încercarea eșuată a conventualilor de a redobândi conventurile din Țara Românească, vezi A. Ciociltan, *Catolicismul în Țara Românească*, p. 72–74.

¹⁵⁸ *Moldaviam*.

¹⁵⁹ *Josephum Deti Neapolitanum*. Personajul a fost menționat în scrisoarea expediată din Târgoviște de franciscanul observant Gabriel Tomasi la 27 iunie 1663, vezi *Călători străini*, vol. VII, p. 132.

¹⁶⁰ Grigore Ghica, domn al Țării Românești (1660–1664).

făcut aceasta fără știrea și fără autorizarea Sacrei Congregații. L-a lăsat [acolo] pe unul Gallus¹⁶¹, iar el și-a continuat drumul. Auzind acestea, părinții Custodiei au spus principelui și boierilor [cauza]. Principele le-a răspuns: „Noi nu am luat nicio hotărâre în privința acestor lucruri, îl aveți pe papă și [îi aveți] pe cardinali. Căroră le vor fi încredințat ei mănăstirea, a acelora să fie. Nu vrem să împărțim noi bisericile voastre”. Părintele Gallus a rămas fără grai lângă înainte-zisul italian, cu dorința de a avea jumătate din puținele bunuri. Părinții bulgari posedă mănăstirea, anume zidurile arse și biserica distrusă.

După cum s-a spus, mănăstirea împreună cu biserica a fost arsă de tătari. Călugării locuiesc într-o casă mică de lemn [și] celebrează în sacristia boltită de sub clopotniță. [Mănăstirea] are șapte supuși care muncesc la vie și de pe urma ei trăiesc [călugării]. După ce înainte-pomeniții părinți conventuali își iau partea, ce le mai rămâne lor?

Niciun motiv nu îndeamnă să-i alunge fără știrea și autorizarea Sfintei Biserici Romane pe cei ce sunt compatrioți de aceeași limbă, care îndură povara zilei și a arșitei în toți anii. Însă părinții conventuali, cu excepția celor virtuoși, care nu pot obține titlul de magistru la ai lor, se plimbă ici și colo un timp oarecare, ca la înapoierea la ai lor să dobândească numele de magistru.

Vreme de câțiva ani, Sacra Congregație a plătit fiecăruia un stipendiu de 50 de monede scuzi, până când, dându-și seama că frații Bulgariei și Valahiei slujeau credincioșilor lui Hristos fără nicio recompensă lumească, le-a retras acelora stipendiul. Aceștia, au părăsit încetul cu încetul provincia și s-au înapoiat la ale lor. Iată însă că încep să-i tulbure din nou pe sărmanii frați ai Custodiei și provoacă scandaluri și certuri printre schismatici.

Arhiepiscopul a considerat că este necesar să înfățișeze Preaeminenților Părinți scandalurile iscate zilnic în multe locuri de acest fel de misionari și, încă mai mult, de prefecti, mai cu seamă în locurile și în provinciile care au episcopi sau vicari apostolici și administratori ai lor. Căci vin astfel de prefecti și de vicari apostolici și se înfățișează poporului ca fiind mai mari decât episcopii și că au autoritate de la Scaunul Apostolic chiar asupra episcopilor. Așadar, de ce mai este nevoie de episcopi? La ce bun demnitatea, de vreme ce un călugăr simplu, nu numai un prefect. ba chiar un simplu misionar. este preferat [episcopilor]? Nu sunt necesari prefecti acolo unde grija o poartă episcopii. Văzând și auzind o asemenea aroganță a călugărilor, răsăritenii sunt din cale afară de scandalizați.

Arhiepiscopul nu ar fi putut avea niciun câștig lumesc de la înainte-zisa mănăstire, decât în vremea prigonirii sale, când s-a retras acolo pentru siguranță. Deoarece între reședința sa și Dunăre¹⁶² nu este o distanță mai mare de o zi, trecând el Dunărea, ar scăpa de furia turcilor și s-ar grăbi să locuiască în amintitul loc, până ce s-ar astâmpăra setea nepotolită a acelor tirani, fie prin bani, fie prin plecare.

În acest târg¹⁶³ [nu este] niciun catolic, mai ales în aceste zile, când principele nu mai locuiește acolo, deoarece așa a poruncit Turcul¹⁶⁴. Vin câteodată negustori

¹⁶¹ *Gallum.*

¹⁶² *Danubium.*

¹⁶³ *Oppido.*

¹⁶⁴ *Turca.*

creștini bulgari cu mărfurile lor și locuiesc acolo două sau trei zile, când se țin bâlciuri, și aceasta rar.

Pentru slujire au un potir [întreg], altul crăpat, două odăjdii simple și o haină bisericească mizeră. Așa cum s-a mai spus, celelalte [lucruri] puține le-au luat pe toate tătarii când pustiiuau provincia.

La treizeci de mii de pași este un alt târg, numit pe limba lor Câmpulung¹⁶⁵, care este așezat sub munții transilvani¹⁶⁶. Acolo se află o biserică foarte mare¹⁶⁷ și alta¹⁶⁸, parohială, cu hramul Sfântului Apostol Iacob cel Mare. În biserică parohială sunt trei altare: cel mare al Sântului Iacob, cel de-al doilea al Fericitei Fecioare Maria, cel de-al treilea al Sfântului Nicolae, Episcopul.

În stânga altarului cel mare este săpat în zid un dulap în piatră la înălțimea unui cot, cu ușă de fier și cheie, împodobit pe dinăuntru și pictat pe dinafară, în care se păstrează vrednicul de cinste Sacrament într-un potir de cositor acoperit cu o pânză albă de in. Acolo nu arde nicio lumină, căci untelemnul se găsește rar, [iar] catolicii sunt puțini și foarte săraci.

Cristelnița de piatră este înălțată aproape de ușa de miazăzi a bisericii și e acoperită cu scânduri. În ea parohul binecuvântează apa la timpul cuvenit. În aceeași piatră este o ferestruică în care păstrează Uleiurile sfințite.

Biserica are o sacristie, dar nu odăjdii sfinte [și nimic altceva] în afară de un potir, câteva haine bisericești vechi, fără valoare, o cruce mică de argint și alte odăjdii foarte sărăcăcioase; potirul chiar este crăpat.

În fața bisericii mici se află la distanță o clopotniță de lemn cu două clopote foarte frumoase, turnate cu trei sute de ani în urmă. În jurul bisericii [este] un cimitir, în care sunt înmormântați credincioșii. Și în biserică sunt unele morminte.

Lângă biserică se mai află o mănăstire, adică un adăpost cu patru cămăruțe pentru tot atâția călugări din ordinul observant. Ei celebrează zi și noapte slujbele divine și misele, atât solemne, cât și private, în prezența catolicilor¹⁶⁹. Aceiași călugări au grija sufletelor, predică în română și le explică Epistolele și Evanghelia, Tatăl [Nostru], Ave [Maria], Crezul și Doctrina Creștină.

Unul dintre călugări îi învață tot acolo gratis să citească, să scrie, bunele maniere și să cânte misele și vecerniile.

Numărul catolicilor de rit roman, de ambele sexe nu atinge 200 de suflete, căci în anii trecuți ciurma i-a răpus pe mulți.

La distanță de cincizeci de mii de Târgoviște este alt târg însemnat, spre răsărit, numit București¹⁷⁰, și în acela, ars de tătari în acele vremuri, așezat în mijlocul întregii provincii, șede principele. Aici nu există niciun locuitor catolic, în afară de câte un curtean sau negustor.

¹⁶⁵ *Campolongo.*

¹⁶⁶ *sub montibus Transylvanicis.*

¹⁶⁷ Referire la biserică ruinată a fostului convent dominican, având hramul Sfânta Elisabeta.

¹⁶⁸ În text greșit *alta* în loc de *altera*. Mai jos arhiepiscopul califică biserică Sfântul Iacob drept mică (*parva*).

¹⁶⁹ *cum catholicorum frequentia.*

¹⁷⁰ *Bukurescti.*

Catolicii au în acest târg o biserică îngustă și mică, construită din cărămizi în forma bolții, cu un altar fără nicio imagine, căci ceea ce a fost, au luat tătarii. Acoperișul este ars; când plouă, apa picură înăuntru. Nu se găsește nimeni în această așezare în stare să o refacă.

Biserica nu are niciun fel de odăjdii sfinte. Când vreunul dintre călugări sau vreun preot vrea să meargă să celebreze, trebuie să aibă cu sine veșminte sfinte, potir, ostii și celelalte necesare, chiar și ulcioare.

În întreaga provincie [nu se găsește] nicăieri tipar¹⁷¹ potrivit pentru confecționarea ostiilor decât la Târgoviște și la Câmpulung. Acela este însă foarte nepotrivit și vechi: după cum se vede, [a fost] făcut de luterani, căci nu conține nicio imagine a răstignirii, ci doar efigia Mielul Domnului.

Nicăieri în afară de cele două biserici menționate [nu se găesc] Liturghiere, Agende și alte cărți necesare, [toate] pe jumătate roase. Nu există nici cărți pentru cor, nici pravile, nici altele care se cer la o celebrare onorabilă.

Și alți catolici sunt risipiți ici și colo printre românii schismatici¹⁷². Din pricina tiraniei turcești și-au părăsit patria și au trecut Dunărea. Acolo, printre [străini], fără preoți de ritul lor și biserici, administrează sacramentele, celebrează misele și botează copiii în case particulare sau sub cerul liber. După devastarea tătarilor, mulți dintre ei au trecut din nou în părțile turcilor.

În această provincie se mai află un mare număr de catolici, ale căror familii își au reședința în dioceza aceluiași arhiepiscop. Ei își aduc mărfurile la bâlciuri, în orașe și în sate, vând și cumpără, trăiesc din multa sudoare a [trudei] lor, se află tot timpul călare și se înapoiază iar la ale lor. Mulți dintre ei nu-și văd casele tot anul. Pe aceștia, obișnuiește de asemenea, să-i viziteze vreunul dintre părinții înainte-ziși pentru a le administra sacramentele.

Moaște de sfinți [nu se găesc] de fel, nici în dioceza, nici în teritoriul administrat de arhiepiscop. Nu există cler de mir, mănăstiri de maici, deoarece nu există libertate. De asemenea, beneficii și capele cu celebrare corespunzătoare [nu se află] nicăieri. Mănăstirile însele nu au nicio obligație, nici să celebreze mise și slujbe divine și nici să aibă grija sufletelor. Posedă, totuși, câteva bunuri, lăsate moștenire de binefăcători, fără nicio povară pentru biserici și mănăstiri. De aceea, arhiepiscopul a rânduit prin decret tuturor ca toți să purceadă măcar o dată pe săptămână la celebrarea unei liturghii pentru astfel de binefăcători răposați, ceea ce părinții respectă fără împotrivire.

[Arhiepiscopul amintește condițiile dificile în care atât el cât și călugării observanți bulgari își desfășurau activitatea la sudul Dunării din pricina abuzurilor frecvente ale otomanilor.] Arhiepiscopul împreună cu călugării îndură multe neplăceri din partea satrapilor sau a pașalelor de Sofîa. El însuși și, de asemenea, călugării împreună cu care trăiește, nu sunt doar legați și supuși oprobriilor, ci duși chiar la tribunale, de unde sunt nevoiți să se răscumpere cu sume considerabile.

¹⁷¹ *ferrum*.

¹⁷² *Valachos Schismaticos*.

Arhiepiscopul trăiește cu o teamă continuă, mai ales când satrapul Serdicei sau Sofiei se află în persoană [acolo]. Atunci, constrâns de nevoie, trece și se ascunde cu cel mai mare disconfort în Valahia, neavând posibilitatea să se răscumpere, dacă s-ar întâmpla să cadă în mâinile acestora.

Arhiepiscopul nu s-ar teme dacă Dumnezeu ar da un asemenea har, încât să-și piardă existența lumească pentru religia catolică, dacă tiranul i-ar cere-o. Dar pe el nu viața îl interesează, ci banii pentru setea lui nepotolită. Dumnezeu însuși să fie martor al tuturor acestora, El care îngăduie să fie ispitit din când în când.

Acestea să le ia în considerare Preaeminenții Părinți. Acele locuri, care sunt stăpânite în Valahia în indiferent ce fel de părinții Custodiei Bulgariei și Valahiei, fiind supuse arhiepiscopului ca vicar apostolic, să le lase lor libere și să le întărească prin decret sau brevă apostolică, ca să nu se mai iște tulburări sau scandaluri. În caz contrar, să ne asigure nouă în părțile creștinilor un adăpost cât de mic, unde să putem dobândi hrană și îmbrăcăminte, cu care vom fi mulțumiți, iar părinților conventuali, care cutreieră provinciile muți, neștiind limba [enoriașilor] și fără niciun rezultat, să le încredințeze toate aceste părți. Oricare poate lucra stând în Constantinopol, unde locuiesc trimișii principilor, și în provinciile în care nu se află turci. Să vină în regiunile în care locuiesc creștini sub jug greu, să treacă prin foc și prin apă, atunci va fi lăudat de Dumnezeu. Oricine poate dobândi acolo orice treaptă a adevăratului magisteriu, chiar fără *Chestiunile* preasubtilului Scotus¹⁷³; doar suportând insulte pentru numele lui Iisus, va fi încoronat în chip legitim. [Bakšić informează în continuare despre modul cum și-a îndeplinit misiunea pastorală și despre situația existentă în locul său de reședință (Chiprovat), punând în evidență dificultățile întâmpinate.]

După împlinirea acestora, arhiepiscopul de Serdica sau Sofia, împreună cu toți preoții săi și cu ceilalți clerici și catolici înainte-ziși, cei mai devotați și supuși fii ai Sfântului Scaun Apostolic, ai Preasfântului și Preafericitului Pontif Alexandru al VII-lea, cel mai bun și mai mare, și ai Preaeminenților Părinți, se prezintă umil pe sine și pe acestea și sărută picioarele Sanctității Sale și cere binecuvântarea; îi roagă foarte umil pe Preaeminenții Părinți să-i trimită îndemnurile necesare, dacă vor fi unele, căci el împreună cu ai săi este pregătit să le respecte cu fidelitate. Dat la Chiprovat¹⁷⁴, în reședința sa obișnuită, în ziua a 23-a din iulie, în anul Nașterii din Fecioară 1663.

Așa este! Fratele Petru Deodat, arhiepiscopul de Serdica, numit de Sofia, cu propria mână.

¹⁷³ Franciscanul John Duns Scotus (c. 1266–1308), unul dintre cei mai însemnați filozofi-teologi ai Evului Mediu. Nu rezultă la care din cele câteva lucrări ale sale cu titlul *Quaestiones* se referă arhiepiscopul de Sofia.

¹⁷⁴ *Chiprovatij*.

Preaeminenți și Precucernici Părinți și Domni mult stimați,

[Arhiepiscopul face o scurtă prezentare a demnităților ecleziastice pe care le-a ocupat și rezumă evoluția arhiepiscopiei de Sofia; subliniază apoi grija sa pastorală și rolul vizitațiilor pe care le-a întreprins, având grijă ca de fiecare dată să parvină Sacrei Congregații De Propaganda Fide relatarea acestora.] În ultima relatare, pe care a trimis-o în anul 1663, la 24 iulie, a scos îndeajuns în evidență atât starea bisericilor, cât și a sufletelor aflate în grija sa. Deoarece anul acesta a înfăptuit personal din nou aceeași vizitație generală, a socotit că merită să o aștearnă în scris Preaeminenților Părinți cât mai scurt cu putință și să le-o predea, în pofida bătrâneții sale, cu propriile mâini. [Conținutul ei este] după cum urmează.

În acest an 1667, după vremea Păresimilor, consacrarea Uleiurilor Sfințite și încă fiind celebrată solemnitatea pascală, arhiepiscopul¹⁷⁶ a pornit la drum pentru a vizita mai întâi provincia Valahiei¹⁷⁷, având cu sine pe unul dintre părinții Custodiei¹⁷⁸, un slujitor¹⁷⁹ și un om cu cal [spre a-i fi călăuză]. Trecând a doua zi Dunărea¹⁸⁰ împreună cu niște negustori catolici, a intrat în înainte-zisa provincie, unde a treia zi a celebrat pe drum pentru sine și pentru catolicii săi liturghia de sărbătoarea Sfântului Mucenic Gheorghe, pe un altar făcut din lemn, într-un șes foarte întins și deschis, iar apoi și-a continuat drumul.

Arhiepiscopul a ajuns în ziua de 24 aprilie într-un sat oarecare cu numele Comani¹⁸¹, nu departe de târgul Caracal¹⁸², unde i-a întâlnit pe mulți dintre catolicii săi, care se grăbeau la bălciurile ce se țineau în târg în următoarea zi de miercuri; dintre aceștia aproape 20 nu veniseră acasă de sărbătoarea Paștilor. Din această pricină arhiepiscopul a rămas acolo două zile și a celebrat misa de sărbătoarea Sfântului Marcu într-o casă privată, unde fusese condus. Pe toți acei catolici, curățați mai întâi prin Sacramentul Pocăinței, i-a înnoit prin Sfânta Împărtășanie. Tot acolo a recitat înaintea misei litanile, potrivit obiceiului Sfintei Biserici Romane, spre marea mângâiere a catolicilor. Chiar și unii dintre românii schismatici¹⁸³, care erau de față, au privit la aceste ceremonii cu căciulile scoase. În acest loc [a fost] bine tratat de acei catolici și a fost lăsat să plece [abia] a treia zi.

¹⁷⁵ Traducerea s-a făcut după textul latin publicat în *Dokumenti za katoličeskata dejnost v Bălgarija prez XVII vek*, ed. Borislav Primov, Petăr Sarijski, Milčo Jovkov, red. șt. Svilen Stanimirov, Sofija, 1993, p. 212–225, 250. Pentru îndreptarea greșelilor strecurate în textul latin publicat, am apelat la originalul microfimat, aflat la Dăržavna Agencija „Arhivi” (Sofija), KMF 14, Inv. Nr. 267/12. Archivio della Sacra Congregazione „De Propaganda Fide”, Fondo di Vienna, 1665–1668, vol. 3, f. 263r–270r, 284v.

¹⁷⁶ Petru Bogdan Bakšić.

¹⁷⁷ *provinciam Valachiae*.

¹⁷⁸ Custodia Bulgariei și Valahiei.

¹⁷⁹ *famulum*.

¹⁸⁰ *Danubio*.

¹⁸¹ *Comani*. Sat lângă râul Olt, în jud. Olt.

¹⁸² *oppido Karakal*. Localitate în jud. Olt.

¹⁸³ *Valachis schismaticis*.

În a 26-a [zi] din aprilie a sosit în târgul Ruși¹⁸⁴, unde în ziua de joi se adună la târg o mulțime considerabilă, între care i-a găsit și pe mulți dintre catolicii săi, cărora unul dintre părinții Custodiei le administrase de Paști sacramentele și le celebrase în acele trei zile misele. Arhiepiscopul a aflat acolo un tânăr negustor din Chiprovaț¹⁸⁵, foarte bun catolic, care era chinuit de o gravă infirmitate. Arhiepiscopul și-a chemat de îndată tovarășul, l-a vizitat fără zăbavă și s-a îngrijit de mântuirea sa. De cum l-a văzut, [bolnavul] a început să-l roage să-l ducă cât mai repede acasă. Arhiepiscopul, văzându-i dorința arzătoare, l-a pus mai întâi să se spovedească unui preot, apoi i-a rugat pe câțiva dintre catolicii de față să-l pună într-o căruță, după care au plecat. Ceilalți catolici, [care] fuseseră în aceeași zi cu el, l-au lăsat să plece a doua zi.

În ziua a 28-a din aceeași lună, arhiepiscopul împreună cu ai săi a ajuns la București¹⁸⁶, unde în aceste zile își are reședința principele¹⁸⁷. Acolo, lângă biserica catolicilor, a intrat pentru găzduire într-un mic bordei¹⁸⁸, deoarece turcii și tătarii arseseră [clădirile] în anii trecuți. În acel loc nu a găsit pe nimeni. Totuși, spre seară, au venit vreo doi sau trei dintre catolicii aflați în partea locului și l-au felicitat. Nu a avut însă niciun subsidiu de la ei, căci și ei sunt străini și locuiesc într-o provincie străină printre schismatici. Dar Dumnezeu, care are grija tuturor, chiar și a nevrednicilor, nu l-a părăsit: un oarecare boier, român și schismatic, care deținea dregătoria de logofăt al doilea¹⁸⁹, având locuința în apropierea bisericii catolicilor, auzind de sosirea arhiepiscopului i-a trimis pâine, vin și o bucată de pește pentru cină.

În ziua următoare, duminică, s-au adunat să asculte liturghia acei puțini catolici. După încheierea ei, au venit și cu cea mai mare jale au început să spună: „Mulțumim nespus preacucemicului domn; prezența voastră ne-a adus cea mai mare mângâiere. Un lucru însă nu ne place, anume că principele de acum nu privește cu ochi buni religia noastră catolică și pe preoții noștri”. Arhiepiscopul le-a răspuns: „Preaiubiți fii, nu am venit aici să-l vizitez pe principe, cu care nu am nicio treabă, ci pe catolicii din [această] provincie. Totuși, politețea nu ne permite să ne înapoiem fără să salutăm gazda, de aceea vom avea grijă să mergem la el ca să facem plecăciune, precum am făcut [și] predecesorilor săi. Dacă va refuza, vina nu va fi a noastră. Dacă ne va chema, nu vom merge cu mâinile goale, ci ne vom îngriji să-i oferim câteva mici daruri spirituale, care nu sunt de disprețuit, aduse de la Roma în acest scop. Așadar, nu vă întristați, [căci] Dumnezeu se va îngriji de ale sale”. Sosirea arhiepiscopului a fost anunțată între timp unor boieri care îl cunoscuseră, iar aceia au dat de știre principelui și în ziua următoare au venit curteni și i-au spus: „Preaînaltul principe a auzit de sosirea voastră, așadar

¹⁸⁴ *Rusci*. Azi, Roșiori de Vede, în jud. Teleorman.

¹⁸⁵ *Chiprovatio*. Čiprovcı, în Bulgaria.

¹⁸⁶ *Bukuresctum*.

¹⁸⁷ Radu Leon Tomșa, domn al Țării Românești (1665–1669).

¹⁸⁸ *tuguriolo*.

¹⁸⁹ *Baro Valachus, et schismaticus officio subcancellarius*. Acesta era Radu Toma Năsturel, vezi Nicolae Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova, sec. XIV–XVII*, București, 1971, p. 215–216.

preacucernicul să se îngrijească să vină astăzi în jurul orei 20, căci atunci va fi prilej favorabil să stea de vorbă în liniște cu preainaltul principe”. Așadar, la ora fixată, arhiepiscopul a fost cu ai săi la curte, unde, primit omenește de dregători, a fost apoi introdus la principe. Acesta, când l-a văzut, s-a ridicat în picioare și i-a întins binevoitor mâna dreaptă, apoi l-a pus să șadă lângă el. Boierii care erau de față, îndeosebi cei care îl cunoscuseră, i-au sărutat mâinile și, după o scurtă discuție cu principele, i-a oferit icoana Fericitei Fecioare Maria cu Pruncul Iisus în brațe, turnată la Roma în bronz, împodobită împrejur, mătânii sau rozariu de mare valoare. [Principele] a sărutat mai întâi cu smerenie icoana și a pus-o lângă el, iar mătâniile din ambră, pe care le ținea în mâini, le-a depus pe dată și le-a luat pe cele dăruite de arhiepiscop. Fiului¹⁹⁰ i-a dăruit mici icoane pe pergament ale răstignirii și ale Născătoarei de Dumnezeu. Apoi a prezentat scrieri italițe¹⁹¹ și mătânii lucrate cu fir de argint și a spus: „Înălțimea Voastră să le dea pe acestea preainaltei doamne soții”. Întorcându-se către marele postelnic¹⁹², [principele] i-a spus: „Du-te îndată cu preacucernicul arhiepiscop înăuntru la doamnă”¹⁹³. L-a dus la ea, iar aceasta, ridicându-se de unde ședea, a așteptat sosirea lui. Arhiepiscopul i-a dat cele pomenite înainte, iar ea, care vorbea grecește, i-a mulțumit. Revenit la principe, acesta a poruncit pe loc să se dea de la palat la discreție arhiepiscopului și însoțitorilor [lui], tain de pâine, vin, carne, lumânări și altele.

Soția principelui este catolică, născută în Pera¹⁹⁴, unde, după cât se spune, catolicii se însoară cu grecoaiice și grecii cu catolice. Ea și-a luat soț grec și îi urmează ritul, dar are pe lângă sine doi catolici, rude de sânge, care frecventează biserica noastră. Nu a fost posibil să vorbim cu ea despre religie.

Pe lângă ceea ce se trimitea de la curte arhiepiscopului și [tovarășilor] săi, mai trimeteau și unii dintre boieri mieluți vii, pâine și vin. Arhiepiscopul le oferea drept mulțumire coroane sau mătânii și icoane ale sfinților imprimate pe hârtie, pe care, deși erau schismatici, le primeau cu cea mai mare smerenie. Chiar și mitropolitul¹⁹⁵ lor i-a trimis arhiepiscopului în dar câte ceva de-ale gurii. La rândul lui, arhiepiscopul i-a trimis icoana răstignirii și mătânii.

Potrivit vechiului calendar, era ajunul Sfântului Mucenic Gheorghe, când arhiepiscopul a mers la principe. [Românii] celebrează cu cea mai mare solemnitate sărbătoarea Mucenicului. Aproape se înserase, când principele a fost chemat la orele vecerniei la biserica aflată în curte, aproape de reședință. Ridicându-se, l-a invitat pe arhiepiscop la vecernie. Principele mergea cu boierii din sfat¹⁹⁶, iar arhiepiscopul cu mitropolitul. Arhiepiscopului i-au oferit locul din dreapta lângă

¹⁹⁰ Ștefan Tomșa III. Despre el, vezi Ștefan S. Gorovei, *Contribuții la genealogia familiei domnitoare Tomșa*, în RA, an XLVIII, vol. XXXIII, 1971, nr. 3, p. 379, 384, 389.

¹⁹¹ *Chyrothecas italicas*.

¹⁹² *magnum Cubicularium*. Acesta era Șerban Cantacuzino, vezi N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători*, p. 138.

¹⁹³ Luchiana. Despre ea, vezi A. Ciociltan, *Viziția arhiepiscopului de Sofia*, p. 186.

¹⁹⁴ *Perae*.

¹⁹⁵ *Metropolit*. Mitropolitul Ștefan al Ungrovlahiei, vezi Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. 2, (secolele XVII–XVIII), București, 1994, p. 57–58.

¹⁹⁶ *Senatoribus*.

mitropolit. Sfârșindu-se vecerniile, [arhiepiscopul] și-a luat rămas bun de la toți și s-a înapoiat la gazdă.

Însă ziua următoare a fost, potrivit calendarului Bisericii Romane, sărbătoarea Aflării Sfintei Cruci. Tocmai era ora celebrării liturghiei, când au venit trimiși de la curte și au spus: „Preaînaltul principe va merge astăzi în procesiune la mănăstirea Sfântului Gheorghe și acolo se va oficia liturghia; este sărbătoarea cea mai însemnată pentru principe și de aceea îl roagă pe preacucernicul arhiepiscop să vină și să poarte însemnele pontificale, întrucât trebuie să-l însoțească pe mitropolitul nostru în procesiune”. Pe când pregăteau cele necesare și a pornit spre curte, procesiunea înainta. Arhiepiscopul a intrat între timp în biserica curții, apoi, revenit la biserica sa, a celebrat misa. După ce a săvârșit-o, au venit din nou curteni și i-au spus: „Preaînaltul principe îl invită pe arhiepiscop la prânz, căci astăzi va lua masa în mănăstirea Sfântului Gheorghe împreună cu mitropolitul, episcopii, boierii din sfăt și ceilalți fruntași”. Arhiepiscopul a mers la mănăstire împreună cu ai săi și l-a întâlnit pe principe pe când ieșea din biserică. De jur-împrejur se afla o foarte mare mulțime de popor și de oșteni cu steaguri și se auzea zgomotul trompetelor, fluierelor, tobelor și al altor instrumente, potrivit obiceiului provinciei. Ieșind, așadar, principele din biserică, arhiepiscopul l-a salutat și acesta i [s-a adresat] în românește: „De ce preacucernicul părinte nu a venit la procesiune și la liturghie”? [la care] a răspuns: „Principe preaînalt, la procesiune n-am fost chemați la timp, când am venit noi la curte procesiunea pornise deja, iar arhiepiscopul, întrucât nu săvârșise liturghia, s-a înapoiat la biserică și a celebrat misa, deoarece, potrivit noului calendar, am avut sărbătoarea Aflării Sfintei Cruci”. [Principele] a răspuns: „Bine a făcut preacucernicul, să mergem măcar la prânz”. A intrat împreună cu el și l-a așezat lângă mitropolit, înaintea tuturor boierilor din sfăt, iar din mâncărurile din fața sa l-a servit cu propria sa mână pe arhiepiscop. Apoi au luat pocalele și au început să bea în cinstea lui Dumnezeu, a sfinților și pentru sănătatea principelui. [Principele] i-a îngăduit arhiepiscopului să nu bea, ceea ce nu a permis mitropolitului, și i-a zis: „Tu părinte preacucernic nu ești deprins să bei după obiceiul românilor” și a poruncit celor care se aflau alături și serveau să nu îl supere pe arhiepiscop. Atunci, arhiepiscopul [a zis] către acela: „Dacă Luminăția Voastră nu mi-ar fi făcut o altă favoare, aceasta mi-ar fi fost de ajuns: voi spune pretutindeni că m-ați scutit de [golitul] pocalelor”. După un timp, principele s-a ridicat de la masă și, întorcându-se către arhiepiscop, i-a spus: „Plăcută vizită preacucernice părinte!”. A ieșit și toți l-au urmat.

Arhiepiscopul a stat cincisprezece zile la București. De sărbătoarea Aflării Sfintei Cruci, după vechiul calendar, s-a cântat liturghia pontificală în biserica catolică, unde s-au adunat, pe lângă catolici, mulți monahi sau călugări¹⁹⁷, preoți de mir și români [mireni], care au privit ritul și ceremoniile bisericii noastre. După sfârșitul liturghiei a venit diaconul mitropolitului și alți călugări, care, sărutând mâinile arhiepiscopului, l-au întrebat: „De ce diaconul, subdiaconul și ceilalți slujitori nu iau Împărtășania împreună cu arhiepiscopul”? Li s-a răspuns: „Deoarece ei înșiși sunt preoți și în aceeași zi au slujit și au primit Sfânta Împărtășanie, căci la noi nu celebrează unul singur, ci orice preot care nu e sub interdict”, ceea ce i-a mirat.

¹⁹⁷ *Monaci, seu Calojeri.*

Biserica catolicilor din acest târg a fost așezată nu departe de curte. Clădită în chip de boltă din cărămizi, [deși] micuță și îngustă, este totuși destul de încăpătoare pentru câți se află [acolo]. [Sunt doar] doi sau trei catolici însurați în acest târg. Străini, ei își iau soții schismatice spre marea pagubă a sufletelor copiilor. fiindcă după moartea părinților se întâmplă în mod obișnuit ca mamele să își convertească fiii și fiicele la ritual lor și devin schismatici. Mai sunt și alți catolici, fie ostași, fie negustori, dar numărul tuturor nu depășește 15. Chiar și unii dintre negustorii armeni frecventează biserica noastră. Trei curteni sunt catolici. Unul, pe nume Antonio Doria¹⁹⁸, era dintre urmașii preanobilei familii Doria, care rămăseseră din vechime la Pera, în Cornul Bizantin¹⁹⁹. El era paharnicul principelui și trimitea de la curte ceară pentru celebrarea miselor.

Biserica înainte-zisă este închinată Adormirii Sfintei Maria, are altar, dar nu este sfințită. Părinții au adus o icoană a Născătoarei de Dumnezeu din biserica din Câmpulung²⁰⁰. [Biserica nu are] niciun ornament și niciun obiect bisericesc. Când vin preoți de la Târgoviște²⁰¹ aduc cu ei cele necesare pentru celebrarea miselor. De jur-împrejur este închisă cu pari de lemn. În anii trecuți a fost arsă de tătari și acum este acoperită deasupra cu pari. Are o casă de lemn acoperită cu scoartă de tei. Paharnicul i-a promis arhiepiscopului că va face un acoperiș din scânduri.

Arhiepiscopul l-a confirmat pe un tânăr curtean, cu numele Ștefan, catolic croat²⁰², al cărui naș a fost Paul Simeonis²⁰³. Niciodată nu lipsesc călătorii, negustorii și ceilalți, care vin la curte pentru negoț. Biserica nu are nicio posesiune sau venit. Cu bani puțini, 40 sau 50 de taleri²⁰⁴, ar fi putut fi cumpărată măcar o vie, care să asigure traiul preoților.

Se afla la principe un oarecare medic, grec de neam. Pe acela arhiepiscopul l-a văzut la curte, dar nu a vorbit niciodată cu el. Povesteau însă unii dintre prieteni că are o gură foarte rea, că niciodată nu încetează să latre contra papei și a latinilor. Citea arăbește și de la arabi învățase medicina; știa să scrie grecește și, slab, latinește și nici în medicină nu era desăvârșit. Totuși, principele îl ținea ca să-i facă un hatâr celui care i-l recomandase, [anume] mitropolitul din Adrianopol²⁰⁵, care se străduise mult la Poarta Otomană²⁰⁶ pentru ca [principele] să dobândească domnia. Medicul, văzând că arhiepiscopul este tratat cu cinste de principe și de boierii din sfat, vorbea la curte plin de ură, mai rău decât oricând. Prinzând de veste, principele i-a zis în prezența tuturor: „Aud că spui multe împotriva latinilor. Iată, este de față un arhiepiscop latin; vreau să-l chem dis-de-dimineață ca să ai aici o dispută publică cu el și [atunci] voi vedea ce știi”. După cum spuneau, medicul avea notate în grecește într-o cărțuție manuscrisă o mulțime de fleacuri, care, când

¹⁹⁸ *Antonius d'Oria*. Făcea parte de fapt din ramura din Crimeea a acestei mari familii genoveze.

¹⁹⁹ *Cornum Bizantinum*.

²⁰⁰ *Campolongensi*.

²⁰¹ *Targoviste*.

²⁰² *Stephanum Croatam catholicum*.

²⁰³ *Paulus Simeonis*.

²⁰⁴ *Imperialibus*.

²⁰⁵ *Metropolitae Andrianopoleos*. Neidentificat.

²⁰⁶ *Portam Othomanam*.

le citea, stărneau hohotele de râs ale curtenilor. De îndată ce vorba [principelui] a fost auzită la curte, a și venit unul dintre catolici și i-a relatat toate acestea arhiepiscopului. La relatarea lui au mai fost [de față] alți trei preoți. Răspunzând, arhiepiscopul a spus atunci: „Dacă preainaltul principe va voi să mă cheme, voi merge bucuros, căci nu sunt eu cel care trebuie să vorbesc cu acela, ci Duhul Tatălui Nostru va da pentru gloria lui Dumnezeu și apărarea Bisericii Sale cuvinte pline de putere. Doar un lucru, spunea arhiepiscopul, îmi displace, [anume] că acela nu înțelege românește și nici slavonește, iar eu nu știu grecește, [astfel] că va trebui să vorbim latinește și [prin urmare] cine va fi arbitru, cine ne va judeca? Cu toate acestea sunt pregătit oricând voi fi chemat”. Atunci unul dintre preoții arhiepiscopului, părintele Anton din Chiprovaț²⁰⁷, care de curând s-a înapoiat de la studii – căci a absolvit teologia la Roma, în mănăstirea Aracoeli²⁰⁸ și acolo a fost proclamat lector al sacrei teologii – s-a adresat în italiană celui care vorbise mai înainte, întrucât [și acela] vorbea italiana: „Domnia Voastră să nu se îngrijoreze deloc: dacă domnul principe vrea să-l cheme pe domnul nostru arhiepiscop să aibă o dispută cu acel doctor al său, eu mă ofer (deși nu sunt demn nici măcar să port cărțile arhiepiscopului meu) să-i răspund aceluia și să vorbesc cu el. Să dea Dumnezeu să fim chemați”²⁰⁹. Acel catolic a rămas mulțumit și s-a înapoiat la curte. În ziua următoare, în zori, arhiepiscopul a oficiat cu ai săi slujba divină, apoi a celebrat cu toată smerenia liturgia Sfântului Duh și a așteptat pregătit cu [oamenii] lui. Nu a apărut însă nimeni, nici nu a fost chemat și după aceea nici nu a mai venit vorba despre așa ceva. S-a auzit doar că principele i-a spus medicului: „Multe prostii murmuri în chip necugetat, numai pentru că aici sunt foarte puțini latini. Dacă ai fi fost în Constantinopol, ai fi dormit cu siguranță demult închis între patru ziduri”.

După ce a petrecut două săptămâni la București, arhiepiscopul a mers la principe și i-a mulțumit pentru binefaceri. Acesta l-a întrebat: „De ce părintele preacucernic nu a rămas cu noi cel puțin două sau trei luni”? La care arhiepiscopul [a răspuns]: „Mulțumesc foarte mult, principe preamilosiv, dar sunt chemat să vizitez și alte biserici, de aceea va trebui să plec”. L-a rugat pe el și pe boierii din sfat să aibă grijă de bisericile, de preoții și de catolicii care se aflau în provincie. Apoi, binecuvântându-i pe toți, a ieșit. Iar când era la pragul sălii interioare²¹⁰ principele l-a chemat pe postelnicul care mergea înainte cu un toiag de argint și a vorbit grecește cu el. Întorcându-se, postelnicul i-a spus arhiepiscopului: „E voința preainaltului principe ca preacucernicul părinte să meargă la preainalta principesă”. Înapoiindu-se, a intrat cu postelnicul la ea, i-a mulțumit, a binecuvântat-o pe ea și pe fiul ei și i-a urat toate cele bune și fericire. Ea și toată suita ei s-au ridicat, au stat în picioare și [principesa] nu a vrut să se așeze până când nu a plecat arhiepiscopul. După ce a revenit la principe, arhiepiscopul l-a binecuvântat, apoi i-a binecuvântat pe boierii din sfat și pe ceilalți dregători și s-a înapoiat la gazdă.

²⁰⁷ *Antonius á Chiprovacio*. Acesta era desigur franciscanul observant Anton Stepančić. Vezi biografia lui în *Călători străini*, vol. VII, p. 310-314.

²⁰⁸ *Araacelitano Coenobio*.

²⁰⁹ Cuvintele părintelui Anton sunt redată în italiană.

²¹⁰ *interioris caenaculi*.

Spre apusul soarelui a venit unul dintre catolici, domnul Petru Silvestri perotul²¹¹, om bătrân, și i-a dat arhiepiscopului sub sigiliu 20 de taleri²¹², un potir de argint de zece uncii și un stergar²¹³ pentru potir și a spus: „Acestea le trimite în dar preaînalta doamnă principesă cu rugămintea să o pomeniți pe ea și pe fiul ei în rugăciunile voastre”. Arhiepiscopul a mulțumit și l-a lăsat pe om să plece. După aceea a venit mai târziu al doilea vistier²¹⁴, grec de neam, și a dăruit arhiepiscopului din partea principelui 40 de taleri, mătase de nouă coți și postav de culoare verde de cinci coți. Arhiepiscopul a mulțumit mult, întrucât, deși lucrurile nu erau de mare valoare, la noi și la alții sunt deosebit de prețuite numai fiindcă au fost dăruite de un principe și de un schismatic. Căci principele, despre care se spunea puțin mai înainte că este dușman al catolicilor și, mai ales, al călugărilor, l-a copleșit cu cinste pe arhiepiscop. Acestea nu sunt relatate pentru gloria arhiepiscopului, ferit-a sfântul, ci pentru gloria lui Dumnezeu de la care vin toate cele bune și a Sfintei Biserici Romane în cinstea căreia chiar și străinii se arată binevoitori cu frunțașii ei.

Nu fără motiv a povestit arhiepiscopul aceste lucruri: l-a împins intenția necinstită a unora care, la cea mai mică ocazie, își dau la iveală în diverse locuri răutatea. Nu se știe cine îl informase anul trecut pe nunțiul apostolic de la Viena²¹⁵ că arhiepiscopul a neglijat cu totul prea faimoasele biserici ale Valahiei, deoarece actualul principe nu ar fi generos și nici nu face daruri precum predecesorii săi. Au lipsit cu siguranță oameni care să cerceteze lucrurile și acuzațiile false. Iată [însă] că principele a fost dărmic cu arhiepiscopul și binevoitor ca și ceilalți și, [deci,] nu din această cauză a neglijat arhiepiscopul o vreme să viziteze personal această provincie (deși, potrivit dispoziției canoanelor, a vizitat-o printr-un călugăr din tagma sa, după cum face dovadă ultima sa relatare, trimisă Preaeminenților Părinți în anul 1663, iulie 24), ci din pricina izbucnirii războaielor turcilor și tătarilor și a depopulării provinciilor, fapt cunoscut lumii întregi. Ar invocă și altă cauză, pe care o ține deocamdată pentru sine, dar pe care, întrebând de superiori, o va dezvălui totuși la timpul potrivit, după cum a notificat în alte scrisori.

După cum s-a spus [mai sus], nunțiul apostolic a fost informat despre prea faimoasele biserici; de aceea arhiepiscopul prezintă nu doar aici, ci și în alte relatări, această faimă foarte mare a bisericilor Valahiei, [anume] care și câte sunt, de ce calitate, ce popor [au], câte suflete de catolici și în ce constă măreția lor. Arhiepiscopul le-a pomenit pe cele care fuseseră cândva și le menționează pe care sunt, fără să îndrăznească să adauge sau să scadă, fiind ținut să comunice, precum o slugă credincioasă, [doar] ce este adevărat și sigur. Dacă cineva dorește episcopatul, [trebuie] să dorească și fapta bună. Dar dorința și cererea fiecăruia să fie oneste, adevărate și fără paguba aproapelui. Conchide cu Pannonius²¹⁶: locul în sine este de plâns nu din cauza bolilor, a adversităților [precum] moartea părinților sau a copiilor, ci din cauza ignorării adevărului și a orbirii noastre etc.

²¹¹ *Petrus Silvestri Perotus.*

²¹² *Leones.*

²¹³ *Strophium.*

²¹⁴ *secundus Vestiarius.*

²¹⁵ Cardinalul Giulio Spinola, nunțiu apostolic la Viena în anii 1665–1667.

²¹⁶ *Pannonio.* Învațatul umanist Janus Pannonius (1434–1472).

Așadar, rezolvând la București cele ce erau de rezolvat, a doua zi după ce a plecat de la principe, la 17 mai, arhiepiscopul a ajuns la Târgoviște și acolo a fost găzduit în mănăstire. Târgoviștea a fost odinioară un târg mare și un scaun al principilor, cu o curte demnă de luat în seamă, cu biserici, mănăstiri și cu scaunul mitropolitului schismaticilor. Un singur mitropolit este în toată provincia și are sub el doi episcopi sufragani²¹⁷. Ei nu se regăsesc în vechile tabele. Biserica acestuia, sau mitropolia cum o numesc, este închinată Înălțării Domnului. Toate acestea au fost mistuite de foc împreună cu târgul și curtea. Totuși, mitropolitul a reclădit mitropolia. Prin biserici se văd icoane ale sfinților sparte, răzuite și foarte deformate.

În acest târg [nu locuiește] niciun catolic de rit roman, decât cei care vin întâmplător când se face bălci. Singura biserică catolică, mănăstirea Sfântului Francisc sau, mai degrabă, adăpostul²¹⁸ fraților minoriți observați ai Custodiei Bulgariei, au ars toate deodată. Părintele Gabriel din Chiprovat²¹⁹, gardian în acest loc, a reparat cum a putut adăpostul, însă biserica este încă fără acoperiș și uși, fiind plină de tufe. Se celebrează în sacristia de sub clopotniță. Nu există odăjdii bisericești, în afară de un potir și haine bisericești foarte puține și rupte; tiparul²²⁰ pentru ostii [este] foarte nepotrivit. În mănăstire sau adăpost se află [doar] doi preoți observați, iar câteodată [numai] unul. Au șase sau șapte supuși în serviciul mănăstirii, care cultivă viile și se ocupă și de celelalte [treburi] necesare. Călugării nu au nimic în afară de vie, de pe urma cărora își duc traiul. Au avut un vechi loc de moară și același părinte Gabriel, gardianul de acum, s-a îngrijit să ridice moara, dar până astăzi a rămas neterminată, deoarece unul dintre schismaticii din satele vecine se opune și îi împiedică [să construiască], iar litigiul se află în curs de judecată. Cu privire la acest lucru, arhiepiscopul i-a rugat pe principe și pe boierii din sfat și ei au promis că vor tranșa afacerea în favoarea mănăstirii, dar după plecarea acestuia, nu se știe ce va fi. Focul a mistuit clopotele sau poate au fost luate.

După câteva zile, arhiepiscopul și-a îndreptat pașii din Târgoviște spre Câmpulung²²¹, unde a și sosit a doua zi, fără să țină seama de apele revărsate din cauza ploii. Era înainte de amiază când a fost primit cu procesiune de parohul și de poporul catolic. În sunetul clopotelor a celebrat de îndată liturgia în chip privat și după ce a dat poporului binecuvântarea cu mitra, pluvialul și cârja de păstor a intrat la adăpost în casa parohială.

La 29 mai, de sărbătoarea Rusaliilor după noul calendar, arhiepiscopul a vizitat biserica parohială a Sfântului Iacob cel Mare, care este foarte încăpătoare. Biserica are un sanctuar boltit și este acoperită cu scânduri, din pricina vechimii sau a acțiunii focului, deoarece ei spun că și aceasta fusese arsă de oșteni de câteva ori. Nu apare niciun semn al sfințirii. Doar acest [lucru] îl cunoaște arhiepiscopul însuși, deoarece înainte cu 24 sau 25 de ani, vizitând această biserică, a făcut să fie deschis altarul cel mare sub masa de piatră și a găsit un mic vas cu moaște

²¹⁷ Episcopul de Buzău și cel de Râmnic.

²¹⁸ *Hospitium*.

²¹⁹ *Gabriel à Chiprovatio*. Despre Gabriel Tomasi, vezi *Călători străini*, vol. VII, p. 119–133.

²²⁰ *ferrum*.

²²¹ *ad Campumlongum*.

prefăcute în ceva asemănător cărbunelui negru. Nu s-a găsit niciun înseris sau moaște, de unde să se poată cunoaște sfințirea altarului sau a bisericii. A poruncit în cele din urmă [ca vasul] să fie depus în sanctuar și, cu ceremoniile cuvenite, a introdus în altar și moaștele altor sfinți. Totuși s-a aflat că piatra pusă deasupra fusese sfințită, fiindcă apar pe ea cinci locuri ale ungerii în care au fost arse ofranda și crucile. Deasupra altarului cel mare este pictată icoana Fecioarei Născătoare de Dumnezeu în nori, ținându-l pe Pruncul Iisus în brațe, iar dedesubt Sfinții Iacob, Francisc și Anton de Padova. În mijlocul bisericii, în afara sanctuarului [sunt] două altare nesfințite, unul al Fericitei Fecioare Maria, celălalt al Sfântului Nicolae, Episcopul, împreună cu icoane vechi, în care se celebrează pe [altar] portativ.

În colțul Evangheliei sau în latura din zidul bisericii este un dulăpior sculptat în întregime în piatră, închis cu uși de fier, pictat pe dinăuntru și pe dinafară, în care se păstrează Sacramentul Împărtășaniei într-un potir de cositor, fără lumină. Cheia dulăpiorului este păstrată de paroh. Bucățelele de pâine sunt înlocuite la timpul potrivit.

În latura Epistolei lângă ușa de miazăzi este așezată cristelnița, închisă deasupra cu scânduri pictate și [tot] deasupra [se află] chipul sculptat a Sfântului Ioan Botezătorul. Uleiurile Sfințite se păstrează într-un vas mic de cositor și, potrivit obiceiului, sunt primenite în fiecare an.

Sacristia [se găsește] în latura Evangheliei, clădită în chip de boltă, însă odăjdiile sfinte dinăuntru ei nu au nicio valoare. Acolo se află un potir cu o patenă crăpată, câteva haine bisericești foarte vechi și o cruce de argint.

Înainte ușii celei mari a bisericii este înălțată o clopotniță din lemn în chip de turn, în care atârnă două clopote foarte vechi, turnate în urmă cu 300 de ani, având un sunet frumos.

În jurul bisericii este cimitirul închis cu cărămizi, în care sunt înmormântați credincioșii. Câțiva dintre ei sunt înmormântați în biserică.

Lângă biserică este locuința parohului sau adăpostul minoriților observați, fiindcă aceștia îndeplinesc și sarcini parohiale: administreză sacramentele, celebrează misele și slujbele divine și îndeplinesc și celelalte necesare mântuirii credincioșilor. Trăiesc din ce le oferă credincioșii, desigur foarte puțin, deoarece credincioșii sunt puțini și săraci, își dobândesc pâinea cu multa sudoare, plătesc bir²²² principelui și sunt foarte apăsați de strângătorii de dări²²³. Din vremuri vechi sunt sași²²⁴ de neam, însă în zilele acestea nu înțeleg nici măcar un cuvânt săsesc, căci vorbesc românește²²⁵. Ei sunt dintre cei pe care Carol cel Mare îi alungase în Transilvania²²⁶. După aceea, [au fost] infectați de luterani²²⁷, precum toți ceilalți [sași] din Transilvania. Cu ajutorul lui Dumnezeu și cu brațul răposatului principe Matei Basarab²²⁸, ei i-au primit din nou în vremurile noastre pe parohii catolici. Și

²²² *tributum.*

²²³ *exactoribus.*

²²⁴ *Saxones.*

²²⁵ *valachice loquuntur.*

²²⁶ *Transylvaniam.*

²²⁷ *lutheranis.*

²²⁸ *Matthaei Basarabae Principis.* Domn al Țării Românești (1632--1654).

dacă au avut totuși cândva o rătăcire, au făcut-o din ignoranță, pentru că preoți catolici nu aveau din alt loc, decât dintre sașii ardeleni, care [însă] fuseseră deja contaminați de secta lui Luther. Arhiepiscopul l-a cunoscut chiar pe ultimul lor pastor, numit Anania²²⁹, care a avut soție și fii. Nu a fost hirotonit și nici cunoscut de vreun ierarh catolic. Celebra misele Dumnezeu știe în ce fel, dar, după cum s-a spus, a fost ultimul. [Arhiepiscopul] l-a iertat [de păcate] și la urmă a murit catolic. Nepotul lui de fiică este acum călugăr minorit și preot²³⁰.

Dintre minorii Custodiei Bulgariei și Valahiei unul sau doi locuiesc în acest adăpost. Au o vie mică, o grădină lângă adăpost și câteva pășuni sau fânețe.

În aceeași zi a Rusaliilor, cu solemnitățile și ceremoniile cuvenite, au venit după misă copiii pentru a primi Sacramentul Confirmării. Arhiepiscopul a confirmat 47.

Numărul catolicilor de rit roman, adulți și copii, de ambele sexe, nu depășește 200 de suflete.

În ziua a cincea după Rusalii, potrivit vechiului calendar, catolicii înșiși celebrează în acest an Înălțarea Domnului. În acest târg obișnuiesc atât schismaticii, cât și catolicii să iasă cu procesiune în afara târgului, separați totuși, fiecare cu crucea sa. Bătrânii catolici au venit la arhiepiscop și i-au spus: „Preacucernice domn, aici avem obiceiul să ieșim în ziua Înălțării cu procesiune în afara târgului pe o colină unde se află o cruce. Românii ies de asemenea cu crucile, așadar [îl] rugăm [pe arhiepiscop] să binevoiască să iasă în procesiune cu noi, îmbrăcat cu veșminte pontificale și acolo, pe colină, să celebreze liturghia, pentru ca și românii să vadă ceremoniile bisericii noastre catolice, fapt care va fi spre gloria lui Dumnezeu și spre cinstea credinței. Noi, după cum vedeți, suntem foarte puțini și avem un singur preot, iar ei sunt mulți și au călugări și preoți foarte mulți. Iar acum Dumnezeu a hotărât: va fi cea mai mare onoare pentru catolici, spre gloria lui Dumnezeu și spre cinstea Sfintei Biserici Romane”. [Arhiepiscopul] le-a încuviințat cererile. Venind vremea solemnității Înălțării Domnului, catolicii, de la cel mai mic la cel mai mare, s-au adunat mai întâi la vecerniile solemne, clopotele bătând fără încetare și în noaptea următoare, la orele dimineții. Potrivit obiceiului bisericii orientale, ei se adună totdeauna în zilele de sărbătoare la laudele de dimineață și nu omit să asculte după aceea, la timpul potrivit, liturghia. Apoi, la vremea cuvenită, auzind semnalul clopotului, se adună cu toții la biserică: bătrâni, bătrâne, tineri, copii și copile. Arhiepiscopul, înveșmântat în straie pontificale, împreună cu diaconul, subdiaconul și cu alții care erau de față, îmbrăcați cu odăjdii bisericesti după posibilitățile locului, au ieșit în procesiune cu crucea în frunte în afara târgului. De cealaltă parte erau schismaticii, nu departe de catolici. Aceștia [din urmă], cântând litanii și imnurile după obiceiul latin, au ajuns la locul unde a fost pregătit altarul și de jur-împrejur a stat poporul de ambele sexe. S-a cântat

²²⁹ *Ananiam*. Ananias Benedicti († 1642), a fost ultimul paroh luteran al sașilor din Câmpulung: a slujit până în vara anului 1639, când a fost îndepărtat de la conducerea bisericii de misionarii franciscani. Despre el, vezi Alexandru Ciociltan, *Ein sächsisches Pfarrergeschlecht in der Walachei*, în „Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde”, an 31 (102), 2008, p. 32–36; idem, *Vizitarea arhiepiscopului de Sofia*, p. 181; idem, *Contrareforma la Câmpulung*, p. 99–118.

²³⁰ Acesta era franciscanul Martin Tobias, vezi A. Ciociltan, *Ein sächsisches Pfarrergeschlecht*, p. 36–38.

misa pontificală, [în timp ce] în față, pe colină, stătea poporul schismaticilor cu [preoții] săi. Văzând în cele din urmă din depărtare modul nostru de a celebra și auzind vocea celor care cântau, aproape toți au venit și au stat să privească până la sfârșitul misei, iar preoții lor și călugării stăteau nemișcați cu crucile la locul lor pe colină. Fiind săvârșită slujba la catolici, au coborât cu crucile și poporul [schismaticilor] a mers după ei, iar catolicii s-au înapoiat în procesiune cu arhiepiscopul la biserica lor. Acolo, au fost din nou binecuvântați de arhiepiscop, [apoi] s-au întors la casele lor cu mare mângâiere și bucurie²³¹.

Părinți Preaeminenți, în toată provincia Valahiei nu se află alți catolici de rit roman cu familii, decât înainte-zișii câmpulungeni. Iar dacă vreun alt catolic se află în provincie, el este negustor, și aproape toți [sunt] dintre ai noștri sau străini. Ei nu au un loc stabil, ci merg cu mărfurile la târgurile unde se țin bălciuri; alții umblă prin sate, și, după ce își vând mărfurile, se înapoiază degrabă acasă. Cine vrea să sporească [neapărat] numărul catolicilor să găsească alții, pe care arhiepiscopul poate nu-i cunoaște. Însă minciuna își caută unghere, dar adevărul nu se teme de nimeni și, dacă cineva ar spune ceva pe ascuns, să iasă la lumină!

Spre marea mângâiere a credincioșilor, arhiepiscopul a stat zece zile în acest târg, unde l-au vizitat și mulți dintre schismatici, atât clerici, cât și mireni. El le-a dăruit, ca și catolicilor, cruciulițe, icoane ale sfinților și rozarii, pe care le-au primit cu multă smerenie și le-au sărutat.

După ce arhiepiscopul a plecat de aici prin provincie, unde găsea pe vreunul dintre catolicii săi, și mai cu seamă dintre cei care de Paști nu au putut să se spovedească și împărtășească, celebra liturghia fie la apusul soarelui, fie într-o casă particulară, și îi primea la spovedanie și împărtășanie. Unii dintre negustorii catolici l-au întâlnit pe arhiepiscop de sărbătoarea Trupului lui Hristos pe drum: erau vreo douăzeci cu slujitori, între care se găseau câțiva care nu avuseseră posibilitatea de a se spovedi de Paști, deoarece nu veniseră acasă. Arhiepiscopului i s-a părut nepotrivit ca la o astfel de solemnitate să rămână fără săvârșirea misei. În cele din urmă s-au abătut de la drumul principal într-o pășune sub arbori, unde a fost înălțat un altar din lemn. Arhiepiscopul a celebrat mîsa și pe cei înainte spovediți, care erau de cuminecat, i-a înnoit prin Preasfânta Împărtășanie. A doua zi a sosit cu înainte-zișii negustori în târgul Craiovei²³², unde veniseră și alți catolici la bălci. Pentru ei a fost celebrată liturghia într-o casă particulară, unii fiind spovediți și împărtășiți. Apoi, de acolo, ivindu-se prilejul de a-i însoți pe niște negustori din Chiprovaț, arhiepiscopul a trecut prin vadul Dunării și s-a înapoiat la reședința sa.

[Arhiepiscopul continuă vizitarea la sud de Dunăre și prezintă totodată istoria catolicismului din acest teritoriu.]

Preaeminenților și Preacucernicilor Părinți ai Sacrei Congregații De Propaganda Fide le adresează preamile rugăminti de a-l privi și pe el cu ochi binevoitori ca pe un membru dependent de aceasta. Dat la Chiprovaț în reședința arhiepiscopală, de Înălțarea la Cer a Sfintei Marii, în ziua a 15-a din noiembrie, în anul 1667.

²³¹ Despre procesiunea prilejuită de sărbătoarea Înălțării Domnului la Câmpulung, vezi A. Ciociltan, *Vizitația arhiepiscopului de Sofia*, p. 183–185.

²³² *Kragliovae*.

Așa este! Fratele Petru Deodat, arhiepiscopul de Serdica, numit de Sofia, administrator al Daciei și al Traciei și vicar apostolic al Valahiei Transalpine²³³, cu propria mână.

[VII.] [Viziția în Țara Românească. 1670]²³⁴

[Arhiepiscopul de Sofia descrie mai întâi probleme referitoare la situația de la sud de Dunăre.] După aceea [arhiepiscopul]²³⁵ se gândea să aștepte sosirea marelui vizir²³⁶ și văzând că întârzia mult timp și că nu avea niciun mod de a acționa pentru repararea bisericii sale²³⁷, s-a hotărât să viziteze personal Valahia²³⁸ și dioceza sa.

Prin urmare, luând cu sine un preot și doi slujitori²³⁹, a plecat din Chiprovaț²⁴⁰ la 12 mai [și] a trecut Dunărea²⁴¹ în ziua următoare cu câțiva negustori. A plătit vameșilor turci²⁴² un taler²⁴³, pentru sine, pentru ai săi și pentru cai. Astfel a intrat în provincie și s-a îndreptat pe drumul spre București²⁴⁴, unde își are reședința principele²⁴⁵. Pe drum a celebrat liturghia oriunde a găsit negustori din dioceza sa. Unii se spovedeau și luau Sfânta Împărtășanie, mai ales cei care de Paști, nu veniseră din motiv întemeiat la casele lor.

Pe când arhiepiscopul era la două zile [depărtare] de București, unii dintre catolici i-au spus că spre Dunăre, în ținutul sudic, se află câteva familii de catolici dintre pavlichienii diocezei de Nicopol²⁴⁶, care fugiseră din cauza tiraniei și locuiau într-un sat printre români²⁴⁷, păstrând totuși credința catolică. Au adăugat că sunt cuprinși de dorința arzătoare de a vedea un preot catolic. Se împliniseră deja trei ani de când nu fuseseră nici spovediți, nici împărtășiți, mai ales o bătrână, care își aștepta din oră în oră moartea. Aceasta, după cum spuneau, plângea amar și i-a

²³³ *Daciae et Traciae Administrator et Valachiae Transalpiniae Ap[osto]licus Vicarius.*

²³⁴ Textul este traducerea din latină publicată de Alexandru Ciociltan în studiul *Catolicismul în Țara Românească în relatări edite și inedite ale arhiepiscopului de Sofia Petru Bogdan Bakšić (1663, 1668, 1670)*, în *RI. Serie Nouă*, t. XVIII, 2007, nr. 1-2, p. 85-90 (după DANIC, Col. Microfilme Vatican, rola 61, cadrele 344-348, 360, Archivio delle Sacra Congregazione „De Propaganda Fide”, *Seritture Originali riferite nelle Congregazioni Generali*, 1673, vol. 440, f. 537v-541v, 550v). În textul de față se regăsesc câteva mici modificări de traducere operate după o nouă lectură a originalului.

²³⁵ Petru Bogdan Bakšić.

²³⁶ *Magni Vesirij. Köprülüzâde Fazıl Ahmed Paşa (1661-1676).*

²³⁷ Autorul se referă la biserica din Chiprovaț (Čiproveci).

²³⁸ *Valachiam. Țara Românească.*

²³⁹ *famulos.*

²⁴⁰ *Chiprovatio.*

²⁴¹ *Danubium.*

²⁴² *turcis exactoribus.*

²⁴³ *unum imperialem.*

²⁴⁴ *Bucuresctum.*

²⁴⁵ *Princeps. Antonie Vodă din Popești. domn al Țării Românești (1669-1672).*

²⁴⁶ *ex paulianistis Dioecesis Nicopolitanae.*

²⁴⁷ *Valachos.*

rugat pe negustori ca, dacă este posibil și se ivește ocazia, să-i aducă un preot. Fiul bătrânei, numit Filip²⁴⁸, care venea des în zilele de bălci în târgul numit Rușii de Vede²⁴⁹, dorea [și el] insistent acest lucru și îi ruga [în acest sens] pe negustori. S-a întâmplat însă ca arhiepiscopul să sosească înaintea unei zile de bălci în zisul târg, unde a găsit mulți catolici din dioceza sa, care veniseră cu mărfuri la bălci. Toate cele sus-zise au fost confirmate și de alți catolici, iar arhiepiscopul, auzind aceste lucruri, a rămas acolo. În aceeași zi spre seară s-a sfârșit bălciul, iar ziua următoare au venit trei sau patru dintre catolicii care cunoșteau satul în care se aflau sus-zișii creștini și arhiepiscopul s-a îndreptat direct spre Filip. Acesta i-a primit pe oaspeți cu mare bucurie. Au venit pe dată și alți catolici care erau în preajmă și cu toții au adus mulțumiri lui Dumnezeu, mai ales mama lui Filip, care, din cauza bătrâneții, se ridica cu greu, [sprijinindu-se] într-un băț.

Arhiepiscopul a poruncit în zorii zilei preotului său să primească spovedaniile lor, timp în care el însuși a săvârșit slujba dumnezeiască și s-a pregătit pentru celebrarea liturghiei. În aceeași casă a pus să se înalțe un altar de lemn, pe care l-a împodobit cu icoane tipărite pe hârtie, a pus o cruce în mijloc și a poruncit să fie pregătite lumânările și celelalte necesare. În acea zi, a fost, potrivit rânduielii Bisericii Romane, ajunul Rusaliilor. După ce preotul a ascultat spovedaniile tuturor, a pus bucățelele [de azimă] necesare pentru cei care urmau să fie împărțâși. S-au adunat catolicii, au venit și schismaticii care locuiau în același sat. Punându-și arhiepiscopul veșmintele sfinte, a celebrat mîsa și pentru mîngăierea lor a explicat Evanghelia, le-a administrat Sfânta Împărțășanie și le-a dat binecuvîntare și indulgență. Apoi l-a uns cu Sfântul Mir pe fiul lui Filip, numit Marcu²⁵⁰, cam de zece ani, al cărui naș a fost Paul²⁵¹, nepotul arhiepiscopului. El, împreună cu ceilalți negustori, îl însoțise pe arhiepiscop.

După aceea i s-a cerut să meargă de îndată mai departe. Fiind a doua zi sârbătoarea Rusaliilor, arhiepiscopul a dorit să celebreze liturghia la București. Acei catolici l-au rugat însă insistent să ia prânzul în casa lor. Acceptând [în cele din urmă], a rămas. I-au oferit legume fără ulei și câțiva peștișori, pregătiți cu apă și sare, din care gustând, i-au mulțumit lui Dumnezeu și gazdei. În același ceas au apucat drumul spre București, lăsându-i acolo pe negustori. Nu a fost posibil să parcurgă în aceeași zi să un drum atât de lung. Au găsit în mijlocul pădurilor, pe malul râului Neajlov²⁵², un bordei mic²⁵³ și s-au adăpostit în el din cauza amenințării ploii. Căii i-au lăsat afară să pască.

Apoi, când s-a luminat de ziuă, au pornit foarte în grabă la drum și au ajuns la București înainte de ora amiezii. Arhiepiscopul a intrat în adăpostul de lângă biserica catolicilor, unde a întâlnit din întâmplare doi nobili raguzani²⁵⁴, împreună cu suita lor, și alți câțiva catolici care se adunaseră pentru liturghie. Sus-zișii nobili,

²⁴⁸ *Philippus.*

²⁴⁹ *Oppido vocato Rusci de Vede.* Azi, Roșiori de Vede, jud. Telcorman.

²⁵⁰ *Marcum.*

²⁵¹ *Paulus.*

²⁵² *Naxlov.*

²⁵³ *tuguriolum.*

²⁵⁴ *nobiles Ragusinos.*

văzându-l pe arhiepiscop venind, l-au întâmpinat cu brațele deschise, l-au coborât de pe cal și, după o scurtă convorbire, l-au rugat să urce cu ei la locul unde erau găzduiți și să prânzească împreună. Mulțumind, le-a răspuns: „Ferească Dumnezeu să omit la această sfântă solemnitate liturghia: pentru a ajunge la timp [să o officiez] m-am târât cu picioarele și cu mâinile”. Și pe dată preotul pe care l-a găsit acolo și acela care era cu el au pregătit altarul, [iar] arhiepiscopul, îmbrăcat cu veșmintele sfinte, a celebrat misa cu voce tare. Nobilii înainte pomeniți și toți ceilalți au rămas să asculte liturghia. După săvârșirea liturghiei, au plecat cu toții, luându-și rămas bun de la arhiepiscop. După o vreme, nobilii i-au trimis arhiepiscopului prânzul după cum au putut, fiindcă și ei erau peregrini sub acoperiș străin.

A doua zi după Rusalii, care a fost 26 mai, s-au adunat din nou să asculte liturghia toți catolicii, între care se aflau italieni, francezi, poloni²⁵⁵, raguzani și alții din provincia Bulgariei²⁵⁶, puțini însă din fiecare neam. Arhiepiscopul a celebrat pontifical, după cum s-a putut în acel loc, despre care va fi vorba mai încolo. După săvârșirea liturghiei, un tânăr roman după patrie²⁵⁷, cu numele și prenumele Franciscus Herculanus, pictor de meserie²⁵⁸, care înainte cu câțiva ani își luase o nevastă româncă²⁵⁹, i-a prezentat pe cei doi fii născuți de soția sa și l-a rugat pe arhiepiscop să-i ungă cu Sfântul Mir. A fost întrebat: „De care preot fuseseră botezați”? A răspuns: „De unul schismatic”²⁶⁰. Atunci arhiepiscopul, pentru a nu da pretext vreunei tulburări, i-a confirmat pe aceia sub condiție. Nași au fost cei doi nobili raguzani, Giorgio D. Franciscus Ragnina [și] Raducano D. Marinus Resti, care locuiesc acum la Sofia²⁶¹, dar în acea vreme se găseau cu afaceri în Valahia.

Apoi, auzindu-se la curtea principelui de sosirea arhiepiscopului, marele postelnic²⁶² a trimis pe dată un mesager la arhiepiscop și i-a comunicat că era liber să vină în audiență la principe oricând îi va face plăcere. Atunci arhiepiscopul, însoțit de ai săi și de nobilii raguzani, a mers la palat, unde a fost primit cu bunăvoință de boierii²⁶³ cunoscuți lui, cu care a zăbovit puțin în antecameră. A fost chemat apoi de marele postelnic și unul dintre portari²⁶⁴ a ridicat cortina. A intrat doar cu postelnicul și cu preoții săi la principe, care îl aștepta stând reverențios în picioare, cu capul descoperit. Arhiepiscopul a înaintat între timp spre principe, l-a salutat, iar acesta i-a întins [mâna] dreaptă și i-a spus câteva cuvinte. L-a așezat lângă el și l-a întrebat cum a călătorit. Întorcându-se, arhiepiscopul s-a trezit în față cu mitropolitul²⁶⁵ care ședea. Acolo nu mai era nimeni, în afară de marele

²⁵⁵ *Itali, Galli, Poloni.*

²⁵⁶ *provincia Bulgariae.*

²⁵⁷ *patria Romanus.*

²⁵⁸ *arte pictor.*

²⁵⁹ *Uxorem Valacham.*

²⁶⁰ *Schismatico.*

²⁶¹ *Sophiae.*

²⁶² *magnus Cubicularius.* Acesta era Mihai Cantacuzino (Mărgineanu), vezi N. Stoicescu,

Dictionar al marilor dregători, p. 140.

²⁶³ *Baronibus.*

²⁶⁴ *ianitoribus.*

²⁶⁵ *Metropolitam.* Mitropolitul Teodosie al Ungrovlahiei, vezi M. Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, p. 125–127.

postelnic, care stătea în picioare, cu capul descoperit, sprijinit pe un toiag de argint și făcea pe interpretul. Întorcându-se din politețe spre mitropolit, arhiepiscopul l-a salutat și l-a felicitat pentru promovarea cu câteva luni înainte în acea demnitate²⁶⁶. [Mitropolitul] a rămas însă impasibil²⁶⁷, nu a scos niciun cuvânt și nici nu a arătat vreun alt semn de politețe. După câțva timp, arhiepiscopul și-a luat rămas bun de la principe [și] a ieșit. Atunci, postelnicul și alți boieri s-au apropiat și l-au scuzat pe mitropolit: „Să nu se mire preacucernicul de mitropolitul nostru, [căci] este om neînvățat²⁶⁸, crescut din tinerețe în munți între călugări²⁶⁹ și [de aceea] prea puțin se îngrijește de ceea ce ar trebui să știe; să-l scuza așadar”. Arhiepiscopul a răspuns: „Nu am încercat nicio amărăciune din pricina necuviinței lui. Suntem însă întristați că dușmănește din neștiință religia catolică, căci se aude, ba chiar se vede că lipsa de politețe și acreala sufletului său îi ascund faptele sub scuza ignoranței”. Încheindu-se audiența, arhiepiscopul a plecat la gazdă însoțit din nou de sus-zisii.

După plecarea arhiepiscopului au oprit în palat pe unul dintre preoți și principele a poruncit pe loc să-i fie acordat tain de la curte, anume pâine, vin, carne, precum și lumânări. Și boierii care îl cunoscuseră [pe arhiepiscop] au trimis câțiva mieluți, pâine, vin și altele de-ale gurii. În schimb, arhiepiscopul a dăruit principelui o foarte frumoasă icoană a Fericitei Fecioare Maria, coroană, adică mătănii de valoare, iar celorlalți boieri le-a împărțit icoane ale sfinților, coroane și cruciulițe, pe care le-au primit cu smerenie, deși sunt schismatici. Văzând însă și alții, îndeosebi boieri și slujitori ai curții²⁷⁰, fie trimiteau, fie veneau personal la arhiepiscop și cereau icoane și cruci. Doar lor li s-au mai dat. Lăsând aici la o parte vanitățile, pana revine la bocete și lacrimi.

Părinți Preaeminenți, lucrul pe care arhiepiscopul, cuprins de tristețe, ar fi trebuit înainte de toate să-l aducă la cunoștința Sacrei Congregații, este starea bisericii acestui târg. El a amânat totuși pentru ca în acest loc să transmită mai pe larg și mai clar urechilor voastre starea și nevoile [ei]. Părinți Preaeminenți, se află sau, mai degrabă, s-a aflat la București, unde își are reședința în aceste zile principele, o singură biserică a catolicilor, nu prea mare, după cum s-a arătat în precedentele relatări ale aceluiași arhiepiscop. După năvălirile turcilor și tătarilor²⁷¹ a rămas jefuită și arsă, ca toate clădirile aceluiași târg. A rezistat holta fără acoperiș, expusă ploilor și ninsorilor timp de câțiva ani. În cele din urmă, acum doi ani, soția principelui Radu²⁷², perotă din Cornul Bizanțului²⁷³, care era catolică, a trimis în secret părintelui aflat acolo milostenie, ca să se îngrijească să ridice acoperișul bisericii. Acel părinte și ceilalți catolici de acolo simulau că fac ceea ce fac cu

²⁶⁶ În realitate acesta era mitropolit din 21 mai 1668, vezi *ibidem*, p. 125.

²⁶⁷ *insensatus*.

²⁶⁸ *incultus*.

²⁶⁹ Despre el se știe că s-a călugărit la mănăstirea Cozia și a viețuit câțiva ani într-o mănăstire de la Muntele Athos, vezi M. Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, p. 126.

²⁷⁰ *nobiles et Aulae familiares*.

²⁷¹ *Tartarorum*.

²⁷² Radu Leon Tomșa, domn al Țării Românești (1665–1669).

²⁷³ *Perota ex cornu Bizantino*. Doamna Luchiana, soția lui Radu Leon Tomșa. Despre ea vezi A. Ciociltan, *Vizitația arhiepiscopului de Sofia*, p. 186.

proprii lor bani, din cauză că principele, soțul ei, nu-i îngăduia să trăiască după ritul catolic. Meșterii constructori nu și-au făcut însă cu grijă munca sau poate nu au știut să închidă zidurile cu bârne de-a curmezișul și au pus pur și simplu olanele cu mortar amestecat cu nisip peste bolta goală. Zidurile și temelia, care în atâția ani se îmbibaseră cu apă, au făcut după puțin timp crăpături și apoi partea dreaptă a bisericii, împreună cu întreaga boltă, s-a prăbușit din temelie și în prezent zace culcată la pământ. Arhiepiscopul și alți preoți celebrează liturghia pe un altar înălțat de lemn, într-o casă acoperită cu șindrilă, lângă biserica sus-zisă, și în același loc săvârșesc toate slujbele divine.

Poate cineva se va întreba: „De ce a spus sus-numitul arhiepiscop că este cuprins de tristețe”? Desigur, oricine cu mintea sănătoasă va socoti că este covârșit de jale și cuprins de tristețe, deoarece de pretutindeni este copleșit de nevoi; căci, în afară de tiranie și de jugul greu, care îl apasă toată viața, oare nu-i destul să vadă descompunerea și ruina bisericii reședinței sale și să o înconjoare și dimineața și seara? Să străbată regatele și provinciile cu mare efort, să ajungă chiar până la picioarele Sanctității Sale, căutând mijlocul și ocazia ca dacă vreodată cu ajutorul lui Dumnezeu i-ar fi îngăduit să o vadă înălțată din pulbere, să nu fie totuși în stare să ajungă la capătul efortului, deoarece stăpânii nu-i îngăduie.

S-a adăugat o mai mare tulburare a sufletului, deoarece perfidul patriarh de acum al Ierusalimului²⁷⁴, care fusese în trecut diacon în această provincie a Valahiei, a venit pentru pomană. Toți schismaticii îl onorează în chip deosebit. [Principele] l-a reținut pe patriarh în semn de cinstire la București timp de câteva luni și a petrecut sărbătorile pascale la principe. Împovărat de bani a plecat în Moldova²⁷⁵ înainte de venirea arhiepiscopului. După cum se spune, [patriarhul] nu rostea nicio vorbă plăcută decât după ce blamează Biserica Romană. Când, în ziua Cinei Domnului, s-a năpustit împotriva tuturor ereziilor și ereziarhilor, a tunat cu afurisenia, după cum are obiceiul, necruțând nici măcar Primul Scaun și a sfâșiat în acest fel împreună cu Arie cămașa necusută a lui Hristos, [a făcut-o] pentru ca urechile valahilor să se umple peste măsură. După cum s-a văzut după aceea, amintita biserică a catolicilor s-a ruinat [și] aproape toți schismaticii au strigat: „De aceea a căzut biserica papistașilor, deoarece patriarhul nostru a excomunicat-o”. Zvonul aceasta a umplut întreaga provincie, astfel încât oricine vine la București, fie călugăr, fie mirean valah sau grec²⁷⁶, nobil sau om de rând – toată plebea schismatică aleargă ca la o minune, care le întărește schisma. Numărul proștilor este nesfârșit și ar fi o muncă în zadar să-i înfrunți sau să le răspunzi pe măsura prostiei lor. Prin urmare, cel mai bine li s-ar răspunde, dacă s-ar înălța din nou biserica. Ea ar putea fi ridicată într-o formă mai bună cu cheltuieli de aproximativ 300 de scuzi²⁷⁷, fiindcă acolo nu este necesară permisiunea turcească. Lemnul sau cărămizile arse rămân, mortarul este ieftin, iar materia lemnoasă s-ar putea aduce cu un preț mic, deoarece peste tot sunt păduri foarte dese. Este necesar să se

²⁷⁴ *Patria[r]cha Jerosolymitanus*. Dositei Notara, din 1669 patriarh al Ierusalimului.

²⁷⁵ *Moldaviam*.

²⁷⁶ *graecus*.

²⁷⁷ *scutorum*.

plătească un preț corespunzător meșterilor și acelor care [ii ajută] în timpul construcției. Astfel, Părinți Preaeminenți, după cum s-a spus mai sus, prostia deșartă și irațională a schismaticilor ar fi anihilată și gloria Divinei Majestăți și cinstea Sfintei Biserici Romane ar fi mai mari, iar schismaticilor le-ar rămâne rușinea. Boierii i-au spus de mai multe ori arhiepiscopului: „De ce nu puneți mâna să va înălțați biserica”? [Arhiepiscopul] le răspundea: „Deoarece sărăcia nu ne permite”. Ei [întrebau] la rândul lor: „Ce i-ar lipsi Pontifului Roman ca să înalțe această biserică”? Ziceau acest lucru oarecum în glumă. Arhiepiscopul le răspundea: „Dumnezeu este bun, poate veți vedea biserica noastră refăcută chiar mai repede decât vă gândiți”. Sunt totuși unii boieri cărora nu le place ruina acestei biserici și aceasta nu, cum se spune, [din dragoste] pentru Hristos, ci pentru folosul lor, căci deseori se ivesc situații în care principii creștini cer sprijinul preoților catolici și de aceea vor să se arate prieteni ai catolicilor. Mitropolitul împreună cu călugării și alți schismatici, care urăsc numele de catolic, fuseseră cei mai potrivnici, dar principalii susținători ai acestora n-au nimic cu credința noastră catolică.

Arhiepiscopul este obligat să dea socoteală exactă despre toate Părinților Preaeminenți, mai ales despre cele ce privesc cinstea Sfintei Biserici Romane, iar pe celelalte să le încredințeze înțelepciunii lor, căreia îi revine [sarcina] să-i adune la un loc pe fiii risipiți etc.

În vremea în care arhiepiscopul s-a aflat la București au fost foarte mari ploii, locul, respectiv câmpia aceluia târg fiind extrem de expusă apelor. Râul numit Dâmbovița²⁷⁸, care curge prin mijlocul târgului, crescuse într-atâta, încât a inundat o mare parte a locuințelor și a dărâmat morile și podurile. Orașul este năpăstuit de mare umiditate, astfel că, dacă iarna sau pe ploaie căruța [trasă] de cai ori de boi, care înaintează prin tot târgul pe poduri, alunecă în afara scândurilor, se scufundă într-atâta în noroi, încât trebuie înjugați suplimentar bivoli pentru a o scoate.

Arhiepiscopul a locuit într-un bordei mic lângă biserica distrusă, construit din lemne, acoperit cu scoarță de copac. Acolo domnea cea mai mare umiditate, astfel încât sluga găsea adesea ciuperci crescute sub acoperișul foarte subțire. Nobilii raguzani îl îndemneau mereu pe arhiepiscop să-și mute locul de găzduire. El nu a vrut însă să plece, pentru înlesnirea celebrării zilnice și pentru a nu se cauza vreo vătămare bisericii, oricât de distrusă era. După câteva zile, arhiepiscopul a început să slăbească, i s-au umflat picioarele și durerea a fost foarte intensă. Ziua și noaptea nu-și găsea odihna, iar setea îl chinuia peste măsură. Apa se bea în târg din râu, care atunci era tot turbure sau, mai degrabă, noroioasă din cauza ploii. Lipsesc izvoarele de apă și, dacă se găsesc pe undeva puțuri, ele au apă sărată. Vinul îi dăuna, fiind prin urmare silit să bea apă mai mult noroioasă decât turbure. În același mic bordei a zăcut neputincios patru săptămâni încheiate. Acolo a fost deseori vizitat de cei mai de seamă boieri, prietenii săi. După ce s-a însănătoșit, de sărbătoarea Nașterii Sfântului Ioan Botezătorul, după noul calendar, au venit mulți boieri și l-au rugat pe arhiepiscop să binevoiască să officieze misa pontificală, căci doreau să vadă ritul și ceremoniile Bisericii Romane. Arhiepiscopul s-a scuzat sub cuvânt că nu poate să celebreze cum se cuvine fără biserică. Totuși, pentru a da o

²⁷⁸ *Dambovița.*

satisfacție înainte-zișilor, a dispus să fie împodobit altarul cum s-a putut [și] a slujit împreună cu ai săi. Toți au stat în picioare, cu capul descoperit, după obiceiul bisericii orientale. După încheierea liturghiei, toți au mulțumit, au sărutat mâinile arhiepiscopului și, încălecând, au plecat.

Catolici cu familii nu sunt în acest târg decât trei sau patru care țin române. Totdeauna se găsesc străini în serviciul principelui, iar negustori catolici, adunați pentru afaceri, vin fără întrerupere. Ar fi necesar să fie întreținut aici un preot, atât pentru a oferi mântuire catolicilor care se află în târg, cât și spre cinstea credinței catolice. Odăjdiile bisericești lipsesc. Preotul care vine de la Târgoviște²⁷⁹ aduce cu sine cele necesare pentru slujbă. Pentru că acest târg este la o depărtare de 50 de mile de Târgoviște, el nu poate veni mai des. Înșiși boierii sau prietenii catolicilor doresc ca acolo să locuiască în permanență un preot. În cele din urmă, arhiepiscopul, luându-și rămas bun de la principe și de la boieri, a plecat.

După plecare a mers la Târgoviște și de sărbătoarea Sfinților Apostoli Petru și Pavel a făcut vizitația și a celebrat liturghia. Aici are Custodia Bulgariei un convent²⁸⁰, care nu apare în niciun înscris. Se spune însă că Fericitul Ioan de Capistrano²⁸¹ sau însoțitorii săi au înălțat conventul²⁸². Vechiul convent este total distrus în zilele noastre. Apar doar fundațiile și în unele locuri zidurile, întregul edificiu fiind cuprins sub un singur acoperiș. Aici locuiește acum un călugăr cu un slujitor²⁸³, iar altul oficiază la altar. Conventul are lăsați din vechime moștenire de către binefăcători șase supuși²⁸⁴ români schismatici. Ei cultivă singura vie a mănăstirii, pregătesc fânul, aduc lemne și se îngrijesc de cele necesare. Este nevoie ca aproape în fiecare zi să fie apărați de strângătorii de dări, care încearcă să-i stoarcă precum pe supușii altora, deși sunt liberi pentru a sluji mănăstirii.

De când a fost arsă de tătari, biserica împreună cu sacristia și clopotnița a rămas fără acoperiș. Misa este celebrată acolo unde se afla refectoriul, la un altar făcut din scânduri și împodobit cu puține icoane. Odăjdii bisericești [sunt] foarte puține, două potire, unul spart și altul cu care se slujește, două haine bisericești și altele foarte puține și rupte, un liturghier ros și aproape [complet] uzat.

Aici nu mai este niciun catolic, dar în vechime au fost mulți catolici și au avut două biserici: cea parohială, foarte mare, [cu hramul] Sfintei Maria²⁸⁵, nu departe de curtea reședinței principelui; a doua a fost conventul Sfântului Francisc. Apoi, fiind în declin Regatul Ungar²⁸⁶, provincia a încăput sub jugul turcesc și, din cauza tiraniei și a frecventelor incursiuni tătărești, toți catolicii au emigrat peste munți în Transilvania²⁸⁷. Mănăstirea cu supușii [ei] este păstrată de atâtea veacuri de călugării observați. Frecventează târgul negustori catolici care se adună la bâlci

²⁷⁹ *Targoviste.*

²⁸⁰ Conventul Sfântul Francisc.

²⁸¹ *B. Joanne Capistrano.*

²⁸² În realitate conventul franciscan a fost întemeiat în 1507, vezi Alexandru Ciociltan, *Prope Turcos et inter Scismaticos. Conventurile ordinelor mendicante din Țara Românească (secolele XIV-XVI)*, în HU, t. XVII, 2009, p. 20-21.

²⁸³ *famulo.*

²⁸⁴ *subditos.*

²⁸⁵ Aceasta era biserica parohială a sașilor din Târgoviște.

²⁸⁶ *Regno Ungarico.*

²⁸⁷ *Transylvania.*

de două ori pe săptămână. Și chiar transilvănenii²⁸⁸ care sunt catolici, se abat pe la mănăstire când vin și pleacă.

După sărbătoarea Apostolilor Petru și Pavel, arhiepiscopul a plecat din Târgoviște, a apucat drumul printre munți și a sosit la Câmpulung²⁸⁹. Acest târg a fost odinioară al catolicilor și, după cum susțin, nu erau amestecați printre ei români. După atâtea secole, catolicii au plecat, după cum s-a spus și despre Târgoviște, iar românii schismatici ocupă acum locul aproape în întregime. Puținilor catolici nu le-a rămas nimic, doar biserica parohială a Sfântului Iacob cel Mare, Apostolul. Biserica este foarte încăpătoare. Întreg sanctuarul până la ușa sacriarului este arcuit, din pietre cioplite, cealaltă parte a bisericii nu are boltă. Boltă de piatră a acestuia are o sacristie anexată. În colțul Evangheliei [se află] un dulap prins în piatră, cu o ușă de fier, împodobit în interior și în exterior, pictat grosolan; se închide cu o cheie de fier. În același loc se păstrează Sacramentul Împărtășaniei, într-un potir de cositor; candela din fața sa nu arde, [deoarece] catolicii sunt puțini și săraci. În dreapta este cristelnița, lângă care se păstrează Uleiurile Sfințite într-un dulăpior. Altarul cel mare este închinat Sfântului Iacob: În mijlocul bisericii, în dreapta și stânga, [sunt] două altare de lemn. Acolo se celebrează rar pe [altar] portabil. În fața ușii mari se înalță o clopotniță de lemn cu două clopote care nu sunt [deloc] de disprețuit, turnate cu trei sute de ani în urmă. Odăjdiile bisericești sunt foarte sărăcăcioase. Sacra Congregație a dăruit acum câțiva ani un potir și un țipar pentru ostii. Se află și o cruce de argint de mică valoare. În jurul bisericii este cimitirul împrejmuit cu bârne de lemn în care sunt înmormântați credincioșii. În biserică sunt câteva morminte și inscripții foarte vechi. În acest târg sufletele catolicilor de ambele sexe, împreună cu copiii, nu trec de numărul 200. Arhiepiscopul a confirmat aici 20 de copii. Treburile parohiei sunt îndeplinite aici de părinții observați ai Custodiei Bulgariei și Valahiei. Parohul are locuința lângă biserică, în aceeași curte. Tot acolo este grădina pentru legume și zarzavat. Biserica are și o vie modestă. Arhiepiscopul a celebrat aici pontifical, iar predica a ținut-o unul dintre călugări în limba română²⁹⁰.

În provincia Valahiei se află catolici care, cumpărând și vânzând, merg ici și colo. Aproape toți sunt din dioceza arhiepiscopului și frecventează târgurile, bălciurile și satele pentru afaceri și pentru mărfuri, [apoi] se întorc în scurt timp la casele lor.

După ce arhiepiscopul și-a încheiat vizitația sus-zisă, la întoarcere, oriunde a găsit catolici în provincie, le-a celebrat liturghia, după cum s-a spus mai sus, când a apucat drumul spre București etc.

În sfârșit, înainte de sărbătoarea Înălțării Fericitei Fecioare Maria, arhiepiscopul, înapoiindu-se din Valahia, a ajuns la Chiprovaț. [Vizitația înaltului prelat a continuat în sudul Dunării.]

Dat la Chiprovaț, în reședința sa obișnuită, în ziua a 10-a a lunii noiembrie, în anul mântuirii umane 1670.

Așa este! Fratele Petrus Deodatus, arhiepiscop de Serdica sau Sofia, administrator al Daciei Ripensis și al Traciei, precum și vicar apostolic al Valahiei Transalpine²⁹¹, cu propria mână. [Sigiliu]

²⁸⁸ *transylvani.*

²⁸⁹ *Campulungum.*

²⁹⁰ *lingua valacha.*

²⁹¹ *Daciae Ripensis Traciaeque Administrator, necnon Valachiae Transalpinæ Apostolicus Vicarius.*

Îndeplinirea a două misiuni diplomatice, efectuate în intervalul 1672–1674, a ocazionat lui Matteo Gondola alcătuirea a două succinte relații de călătorie. Însoțit de un alt ambasador raguzan Orsat Sorkočević (italienizat Orsatto Sargo), M. Gondola a părăsit Ragusa la 28 mai 1672, îndreptându-se pe traseul cel mai scurt spre Edirne, reședința de vară a sultanului Mehmed al IV-lea (1648–1687), pentru a preda haraciul și a obține limitarea solicitărilor osmane. Participarea sultanului și a marelui vizir la campania împotriva Poloniei a determinat prelungirea călătoriei ambasadorilor prin Dobrogea și Moldova până la Liov, fiind martori oculari la asediul reușit al Cameniței. Lângă Liov este predat haraciul datorat de Republică, dar tratarea altor afaceri bilaterale (problema aprovizionării cu sare) este considerată inoportună. Ambasadorii revin în sudul Dunării trecând prin Moldova și Țara Românească. Din Ruse, Orsatto Sargo se îndreaptă spre Sofia, iar Matteo Gondola spre Istanbul.

În primăvara anului următor îl aflăm pe ultimul la Edirne, deplasându-se în vară în urma trupelor otomane în Dobrogea, unde a staționat aproape două luni de zile la linia fluviului. Vestea înfrângerii de la Hotin l-a găsit la Galați. În vederea iernării, sultanul s-a retras la Bazargic, iar marele vizir la Babadag. Conjunctura neprielnică tratativelor, l-a determinat pe Matteo Gondola să revină la sfârșitul anului 1673, prin Dobrogea, la Ruse, unde va poposi până în aprilie 1674.

Matteo Gondola a narat călătoria sa în Imperiul osman în două lucrări intitulate: „Diario del viaggio nella gita e ritorno dell’ambasciaria alla Porta Ottomana del Signor Matteo di Gondola” și „Relazioni dello Stato della Religione nelle parti de l’Europa sottoposte al dominio del Turco fatta da me Matteo Gondola, stato ambasciatore della Republica di Ragusa alla Porta Ottomana”. „Relazioni” a fost utilizat în istoriografia română, printre alții, de Alexandru P. Arbore, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru și Andrei Pippidi¹. Textul „Diario” a fost publicat de Stjepan Krasčić, *Dnevnik s puta u Ukrajinu i Tursku dubrovačkog poklisara harača Mata Gundulica (godine 1672–1674)*, în „Anali”, t. 16, 1983, p. 1–23.

[Jurnalul călătoriei de ducere și întoarcere a ambasadei la Poarta otomană a domnului Matteo Gondola – 1672–1673]²

19 [iulie], de la Bazargic³ la Alibeichioi⁴, loc de 200 de case. Sunt tătari supuși. 7 ore.

¹ Alexandru P. Arbore, *Câteva însemnări etno-istorice asupra Dobrogei în veacul de mijloc: Raguzanii*, în „Analele Dobrogei”, an III, 1922, nr. 1, p. 36–47; M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *Știri despre Babadag în evul mediu*, în Rdl, t. 31, 1978, nr. 3, p. 445–463; Andrei Pippidi, *Rapports de Raguse avec les pays roumains*, în idem *Hommes et idées du Sud-Est européen à l’aube de l’âge moderne*, București, 1980, p. 67–124.

² La traducere s-a folosit textul în limba italiană tipărit de Nagy Pienaru în SMIM, t. XI, 1992, p. 154–162. La tălmăcirea textului italian am beneficiat de ajutorul domnului Ștefan Andreescu.

³ *Pazarcik*.

⁴ *Alibegchioi*.

20, de la Alibeichioi la Murfatlar⁵ loc de 300 de case. Tătari supuși. 8 ore. Este de menționat că ținutul în interior este șes lipsit de copaci, abundant în pășuni, grâne, ceară și focul se face din bălegar de vite uscat.

21 iulie: de la Murfatlar⁶ la Ester⁷. Se crede că este anticul Tibiscus⁸ [!]. Loc frumos între două coline [și] trece prin mijloc un pâraiaș; loc cu o mie de focuri, bogat și fericit. [Aici] au fost găzduiți și dăruiți. 7 ore.

22, de la Ester la Babadag⁹, care se crede a fi aceleași [confundate!]. Loc plăcut, apă proaspătă, aer bun, diverse fructe bune, 2500 de case. Colonie de raguzani, 80 de persoane între cei născuți și veniți [aici]. Biserică, preot, care se ocupă cu multe teritorii dimprejur unde sunt raguzani, adică Tulcea¹⁰, Isaccea¹¹, Ismail¹², Bender, Chilia¹³ la gurile Dunării, unde se află 100. 8 ore.

27, de la Babadag la Hagilarchioi¹⁴, loc cu 50 de case, unde ortodocșii spun că Sf. Gheorghe a ucis dragonul. 3 ore.

28, de la Hagilarchioi la Isaccea, unde a fost construit podul pe 80 de bărci, loc cu 1000 de case, cu cetățuia apărută de turci și port al Dunării, cu adăpost [radă] unde se pot retrace două nave. Dincolo de pod, pe fluviu erau, după ce ai trecut fluviul la o oră de drum, alte patru poduri pentru locurile mlăștinoase, cu 4 ore de drum pe aceste poduri. 7 ore. Au rămas aici ambasadorii de li s-a spus să ia 300 de oameni ca gardă, și vroia autorul acestui sfat 10 cai de rasă. Din pricină că nu s-a vrut să se facă acest dar, s-a plecat fără numita gardă. Însăși persoana sultanului¹⁵ nu a trecut pe pod ci pe caice plătite din propria sa pungă. A trecut cu bine pe acolo marele steag.

La 3 iulie [corect 30 sau 31 iulie]: de la Isaccea la Reni¹⁶, prima așezare din Moldova¹⁷ cu 1000 de case, situată deasupra Dunării, unde ședeau cei doi rezidenți imperiali [habsburgi], unul succesorul celuilalt. Pentru a ajunge aici se înconjura un lac mare numit Cahul¹⁸. 8 ore.

La 3 august: de la Reni la Galați¹⁹, biserică catedrală cu episcop ortodox și biserică de catolici cu un preot. E așezată pe Dunăre unde este port pentru nave, și înainte de a se ajunge [acolo] se trece râul Prut²⁰, care se varsă în Dunăre după ce a parcurs drum lung prin Moldova. Ore...²¹

⁵ *Muraular.*

⁶ *Murlavar.*

⁷ *Vistar.*

⁸ *Tibisco.*

⁹ *Baba.*

¹⁰ *Tulci.*

¹¹ *Jasakci.*

¹² *Smail.*

¹³ *Chelia.*

¹⁴ *Xagiolarchioi.*

¹⁵ Mehmed al IV-lea (1648–1687).

¹⁶ *Tomarova.*

¹⁷ *Moldavia.*

¹⁸ *Kalugheri.*

¹⁹ *Gala.*

²⁰ *Prut.*

²¹ Lipsă în textul original.

4, de la Galați la Nănești²², așezare mică, 8 ore.

5, de la Nănești la Tecuci²³, sat. Aici sunt două mănăstiri ortodoxe. 8 ore.

6, de la Tecuci la Bârlad²⁴ situat pe râul numit tot Bârlad, care trece pe acolo. Înăluntru [așezării] este o biserică catolică și pe partea dreaptă, la 4 ore de drum, e o așezare mare numită ...²⁵ ai căror locuitori sunt creștini de rit catolic, 10 ore.

7, de la Bârlad la Docolina²⁶, așezare mică, 5 ore.

8, de la Docolina la orașelul Vaslui²⁷, 5 ore.

9, de la Vaslui la Scânteia²⁸, așezare mică. Sunt locuitori, 6 ore.

10, de la Scânteia la Iași²⁹, oraș cu 3 mii de focuri, capitala domnului, care își are palatul său în cetățuie. Pentru a ajunge aici se traversează un munte împădurit, unde drumurile, când plouă, devin atât de noroioase, încât nu se mai poate deloc înainta. Este de notat că domnului³⁰ din acea vreme, fiind câștigată în mod rușinos o rudă a lui Panaioti [Nikusios], i s-a imputat de a fi făcut în mod special slab podul peste râul Prut, pe care a trecut sultanul pentru a vizita orașul. Din pricina acestei acuzații [domnul] a fost închis și lipsit de principat, din care [vină] s-a eliberat cu 400 de mii de ducăți³¹. 7 ore.

17 august: de la Iași s-a mers timp de 9 ore și s-a făcut popas în câmp sub cort, și se trecu râul Sihna³².

18, de la numitul loc la Brănești³³, așezare de 200 case. Se află pustiit de locuitori.

19, de la Brănești s-a mers 7 ore prin câmpii pline de arbori și ierburi înalte de pășune, și s-a făcut popas în câmpie sub corturi.

20, de acolo s-a mers 8 ore, și de asemenea s-a făcut popas în câmpie și i s-a trecut prin vad râul Prut. S-au găsit cinci bărci pregătite pentru a se face pe ele podul peste Nistru³⁴. Fiecare era dispusă pe 4 roți pentru a fi trasă de 25 perechi de boi. Dar nu au servit pentru această treabă deoarece era împiedicată de natura albiei acesteia. Și au fost utilizați pari, care de asemenea au întâmpinat dificultăți datorită fundului pavat cu pietre rotunde numite *piesak*.

22, de la Prut la Camenița³⁵ se trece numitul râu Nistru la 4 ore de drum, și rămâne pe partea dreaptă Hotinul³⁶ vecin cu un cot al râului Nistru. Și s-a trecut pe

²² *Navarmizza*.

²³ *Tecuc*.

²⁴ *Barlat*.

²⁵ *Loc liber în text*.

²⁶ *Dokolenov*.

²⁷ *Valvi*.

²⁸ *Scentei*.

²⁹ *Jasci*.

³⁰ Gheorghe Duca (1665–1666; 1668–1672; 1678–1683).

³¹ *400 mila pezudacti*.

³² *Scicla*.

³³ *Breviste*.

³⁴ *Nester*.

³⁵ *Cameniza*.

³⁶ *Coccin*.

podul construit de turci, după care se găsea fortificația făcută de aceștia, care era foarte rău construită. Erau trunchiuri adunate de la case ruinate, așezate câte două în formă de semicerc al cărei diametru era însuși râul, cu flancuri în forma de dinte de fierăstrău și [cu] șanț împrejur larg de 3 brațe și adânc de 1 [braț]. Pe aici se intră în Rutenia³⁷ și Podolia³⁸, și se întâlnesc vestigiile de așezări mari și sate, odinioară foarte populate și acum distruse de turci. Camenița este oraș capitală a Ruteniei și Podoliei, la 1 ½ ore de drum de la râul Nistru, [aflată] pe un pârâiaș care se varsă în numitul râu și care izolează locul. E mare prin lungime care se întinde de la răsărit la apus pe un sfert de milă, larg de jumătate din acest spațiu. Pe colina de pietre tari, înaltă de 170 palme, peste tot abruptă aproape verticală, în afară de partea sudică unde pe un spațiu foarte îngust se poate urca cu ușurință. Pe această parte, la o mică distanță, se ivește o altă stâncă ascuțită, de asemenea peste tot prăpăstioasă, pe care e așezat un castel cu 6 turnuri construite din tufă, cu structură antică, care stâncă este legată cu orașul printr-un pod înalt cu 5 arcuri. Pe partea sudică a aceluiași castel se află jos o fortificație exterioară în formă de clește, foarte bine gândită, cu șanțurile sale suficient de largi și adânci, cu valuri de pământ și palisade. Și aceasta a fost atacată de turci. Capătul dinspre apus a fost minat, dar explozia a făcut 200 de pierderi printre agresori. Totuși, explozia acestei mine i-a speriat și intimidat pe apărători, în așa mod încât au abandonat locul și s-au retras în numitul castel, care tot timpul a fost bombardat de 4 baterii ale turcilor, încât după două zile de la menționata retragere [i-a determinat] pe apărători să înceapă tratative și ulterior să se predea. Turcii au stat o zi în cumpănă îndoindu-se că retragerea este sinceră, temându-se de o capcană. Apoi s-au asigurat și au ocupat locul abandonat. Tabăra otomană a ajuns în ziua ...³⁹ august la râul Nistru trecându-l imediat⁴⁰.

În ziua de 17 au fost așezate bateriile, la 23 a explodat mina, la 26 s-a intrat în clește, la 27 s-a capitulat, la 30 au ieșit garnizoana și locuitorii, la 31 a intrat acolo sultanul.

La 3 septembrie: de la Camenița s-a făcut tabăra în Rutenia pe drumul care merge la Liov⁴¹ și s-a mers cu oștirea și s-a făcut popas în câmpie. 2 ore.

9, s-a mers în același mod cu armata și s-a făcut popas în câmpie. 2 ore și a fost predat tributul cu audiență avută din partea sultanului și s-a dat dezlegare de întoarcere a armatei, dar s-a așteptat ca în altă parte să se trateze chestiunea sării.

³⁷ *Russia.*

³⁸ *Podolia.*

³⁹ Lipsă în text.

⁴⁰ După cronologia stabilită de Mehmet Inbaşı, *Ukrayna'da Osmanlılar: Kamaniçe Seferi ve Organizasyonu (1672)*. Istanbul, 2004, p. 146-148, trupele turcești au ajuns la 3 august la tabăra numită Pınarbaşı, situată pe malul Nistrului. După zece zile, odată cu terminarea podului a început traversarea fluviului de trupele conduse de Kaplan pașa, valiul Alepului, de Mehmed pașa, beylerbeyul Rumeliei, de vizirul Uzun İbrahim pașa, beylerbeyul Bosniei, de Ali pașa, beylerbeyul Anatoliei și de șeful ienicerilor. Sultanul a trecut fluviul la 14 august.

⁴¹ *Leopoli.*

Întoarcerea

13, de la numitul popas în câmp se merse către râul Sascat⁴² [afluent] al Nistrului, prin locuri cu totul pustii, și se trecu râul și s-a făcut popas în câmp pe malul dinspre Moldova în vecinătatea podului.

14, de la amintitul popas la altul tot pe câmpie, 9 ore, și a fost trecut râul Prut prin vad.

15, apoi la Ștefănești⁴³, sat de 150 de focuri. E acolo palat și grădină a domnului, care la întoarcere se găsiră distruse, de cum erau înfloritoare și frumoase la ducere, 9 ore.

16, de la Ștefănești în câmpie, 9 ore.

17, apoi la Iași⁴⁴, 8 ore.

18, de la Iași la Scânteia⁴⁵, 6 ore.

19, de la Scânteia la Vaslui⁴⁶, 6 ore.

20, de la Vaslui la Bârlad, 9 ore.

Țara Românească⁴⁷, 21: de la Bârlad la Tecuci⁴⁸, așezate de 300 de case. E acolo podul peste râul Siret⁴⁹ care desparte Țara Românească de Moldova. Și ținutul însuși al Tecuciului este împărțit în două părți, în fiecare dintre ele fiind cârmuitori și dregători separați. Și aproape de aici, la două ore distanță, este hotarul Transilvaniei.

22 septembrie: de la Tecuci la Focșani⁵⁰, așezare mare, și se trece râul Putna, 6 ore.

23, de la Focșani la Râmnicul Sărat⁵¹, așezare cu 250 de case pe râul Milcov, 8 ore.

24, de la Râmnicul Sărat la Buzău⁵², așezare de 250 de case, regiune foarte frumoasă, 6 ore.

25, de la Buzău la Gherghița⁵³. Se trece de patru ori râul Milcov⁵⁴ pe poduri de lemn. Așezare încântătoare cu 200 de case, bogată în fructe de toate soiurile, fără smochini, migdali și rodii. Însă sunt pepeni, precum și struguri, dar nu se pârguiesc bine nici unul nici altul. 12,5 ore.

⁴² *Sascat.*

⁴³ *Ștefanese.*

⁴⁴ *Jasi.*

⁴⁵ *Shentein.*

⁴⁶ *Vaslui.*

⁴⁷ *Vallachia.*

⁴⁸ *Tekuc.*

⁴⁹ *Svet.*

⁵⁰ *Fokscian.*

⁵¹ *Ribnik.*

⁵² *Bussovo.*

⁵³ *Ghiurghiza.*

⁵⁴ *Miglkovo.*

26, de la Gherghița la București⁵⁵. Se trece pe acest drum prin păduri plăcute, sate dese. Tot parcursul este ca un labirint: brazi și stejari de dimensiuni nemăsurate. Păduri de cedri [?] care sunt utilizați pentru Constanța⁵⁶. Se trece, înainte de a sosi [în București], râul Argeș⁵⁷ pe un pod de lemn. Oraș reședință al principatului Țării Românești cu palatul său în formă de castel izolat de amintitul râu [Dâmbovița]. Așezare frumoasă. Atinge 25 mii de suflete⁵⁸, 9 ore.

27, de la București la [Adunații] Copăceni⁵⁹ pe râul Argeș⁶⁰, sat de 6 case, 4 ore.

28, de la [Adunații] Copăceni la Giurgiu⁶¹, așezare de 150 de case pe Dunăre, la distanța de mal de 15 *canne*⁶². E o insuliță având pe ea o cetățuie patrulateră cu 4 turnulețe, întărită cu 18 turnuri, păzită de turci.

29, de la Giurgiu se trece Dunărea și se ajunge la Ruse sau Rusciuc⁶³. E așezare dispusă în fața Giurgiului pe țărm. E acolo o cetățuie asemenea celei anterioare, cu 2 mii de case. Colonie de raguzani, biserică, capelan.

1 octombrie: de la Rusciuc (aici s-au despărți cei doi ambasadori, domnul Orsatto Sorgo plecă la Sofia⁶⁴ și domnul Matteo Gondola la Constantinopol) la Cervena-Voda⁶⁵, loc cu 2 mii de case, bogat, muninat. Sunt acolo o mulțime de neguțatori care au afaceri importante cu Moscova. Este de menționat că localnicii sunt obligați când trec ambasadorii, la venire și plecare, să-i însoțească la două ore de drum, cu privilegiul să poarte arme și îmbrăcăminte și podoabe pe care le vor. În prezența înalților [dregători] îngenunchează și astfel vin să le sărute veșmântul, 2 ore.

Misiune nouă la poartă

[...]La începutul lui aprilie [1673] se pleacă spre Edirne⁶⁶, unde s-a tratat chestiunea despre Narente [Neretva] și la 16 ale numitei luni se ajunsse și se rămase aici până la 12 august. A fost obținută scrisoarea către bail. Sultanul plecă spre Dunăre la 10 august.

La 12 august 1673: din Edirne la Papaschioi – 13 Goluscevo – 14 Dubrava – 15 la poalele muntelui Balcani⁶⁷ – 16 Cialukova [trecătoare în munții Balcani]. S-a mers cu 2 mii de albanezi – 17 Șumen – 18 Provadia – 19, 20, 21, 22 Bazargic –

⁵⁵ *Bucarescte.*

⁵⁶ *Constanta.*

⁵⁷ *Argisc.* Râul traversat era de fapt Colentina.

⁵⁸ Precizare deosebit de importantă, care va trebui confruntată cu alte informații.

⁵⁹ *Copcena.*

⁶⁰ *Tilka.*

⁶¹ *Ghiurghevo.*

⁶² Aproximativ 30 de metri.

⁶³ *Russi o Rusccih.*

⁶⁴ *Soffia.*

⁶⁵ *Zargliena voda.*

⁶⁶ *Adrianopoli.*

⁶⁷ *Haemus.*

Alibeichioi – Murfatlar –Carasu⁶⁸, așezare cu o mie de case pe Dunăre și este port la acest fluviu.

La 25 la Carasu, la 26 [de la Carasu] la Ester, așezare mare ca cea din urmă – 27 Babadag – 28 Hagilarchioi – Isacceea unde este podul pe Dunăre și s-a stat în câmpie sub cort până la 23 noiembrie pe această parte a fluviului. Apoi se trecu la Galați unde s-a făcut popas de iernare, și la 29 noiembrie s-a aflat știrea înfrângerii de la Hotin. Au fugit toți locuitorii. Sultanul s-a retras la Bazargic în apropierea Provadiei și marele vizir la Babadag⁶⁹.

De la Galați la Reni – Isacceea – Hagilarchioi – Babadag – Ester – Carasu – Pinar – Haschioi – Silistra, așezare mare, 2500 de case pe Dunăre. Are fortăreață, colonie de raguzani, 100 de persoane, biserică, preot unde s-a stat trei zile. S-a mers apoi de-a lungul Dunării până la Rusciuc cinci zile, și acolo s-a rămas până la începutul Crăciunului, și s-a stat până în aprilie 1674.

A se nota că între Haschioi și Silistra în afara drumului pe partea dreaptă se află pe câmpia pustie un edificiu magnific din marmură, rotund, cu cupolă cu imagini (statui, cred, sau basoreliefuri) înscrisuri înconjurătoare⁷⁰.

⁶⁸ *Carasui*.

⁶⁹ Sultanul Mehmed al IV-lea, însoțit de al doilea vizir Mustafa pașa, de cancelarul (*nişancı*) Abdi pașa (autorul unei cronici ce narează campania de la Camenița) și de alți sfetnici a părăsit Babadagul, după o ședere de 10 zile, la 24 octombrie 1673 / 23 şaban 1084. Marele vizir Fazıl Ahmed pașa, al treilea vizir Kara Mustafa pașa și al patrulea vizir Ahmed pașa au rămas împreună cu oștirea în tabăra din Babadag, vezi Halime Doğru, *Lehistan'da Bir Osmanlı Sultanı. IV. Mehmed'in Kamanîçe-Hotin Seferleri ve Bir Masraf Defteri*, Istanbul, 2006, p. 49.

⁷⁰ Monumentul triumfal de la Adamclisi.

MARTIROS DIN CRIMEEA

(1602–1683)

Datele esențiale cu privire la clericul armean Martiros din Crimeea provin în exclusivitate de la autorul singurei cărți care i-a fost închinată, A. A. Martirosjan¹. Astfel, știm că personajul cu pricina s-a născut la Caffa, în 1602, iar formația lui intelectuală s-a conturat în mănăstirea Sf. Cruci de lângă același oraș. S-a călugărit și curând a plecat la Ierusalim, unde a zăbovit între 1641–1655. În anul 1659 a fost ales patriarh armean la Constantinopol, dar nu a izbutit să se mențină din pricina intrigilor clerului armean de acolo și din peninsula balcanică. A fost depus în anul următor și apoi a fost numit episcop al Crimeii de către catolicosul Akop Ciolahetzi (Ciulahetzi). În răstimpul 1664–1680, Martiros din Crimeea a participat activ la conflictele dintre catolicos și patriarhul armean de Constantinopol, Ehiazar, susținându-l pe cel dintâi². Tot în această perioadă a călătorit neconținut în diferite regiuni ale Imperiului otoman.

După anumite indicii din înseși poeziile sale, Martiros a străbătut țărmul vestic al Mării Negre în intervalul 1673–1675. La început a fost la Babadag. Acestui oraș și unei vizite la o baie publică din Varna îi sunt închinată trei poezii scrise în turcește. Ulterior, el a vizitat succesiv Siliștra (1673), Varna (1673), Edime (1674), Anhalo-Pomorie (1675), Burgas (1675) și Sofia (1675).

Imaginea dezolantă a Babadagului oferită de textul lui Martiros din Crimeea trebuie neapărat confruntată cu alte izvoare, care, dimpotrivă, vorbesc despre o stare înfloritoare a orașului pentru a doua jumătate a veacului al XVII-lea. Pe lângă faptul că ajunsese un centru administrativ însemnat³.

[Versurile despre Babadag ale episcopului armean de Caffa, Martiros din Crimeea – 1673]⁴

9 – Pentru Babadag

...Oh agă, dacă ne-o cereți,
cu bucurie ajunserăm la Babadag.
Așteptarăm cinci luni și jumătate printre ruine,
nici o casă frumoasă nu văzurăm la Babadag,

¹ A. A. Martirosjan, *Martiros Krimezi (Studii și texte)*, Erevan, 1959. Din aceeași lucrare și-a extras datele și Vasil Gjuzev (vezi mai jos nota 4).

² Pentru aceste conflicte, vezi Kevork B. Bardakjian, *A Reference Guide to Modern Armenian Literature, 1500–1920*, Wayne State University Press, 2000, p. 57–58.

³ M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *Știri despre Babadag în Evul Mediu*, în RI, Serie nouă, t. 31, 1978, 3, p. 454–455.

⁴ Vasil Gjuzev, *Poesie del vescovo armeno din Caffa, Martiros di Crimea (1620–1683), su città bulgare e balcaniche*, în: *Saggi e documenti*, II, tomo primo, Civico Istituto Colombiano, 1982, p. 298–301.

Am cutreierat, am văzut Egiptul și Yemenul,
dar un sat mai prăpădit nu am văzut niciodată.
Ceața nu se înalță niciodată de pe munte.
Nu am văzut soarele la Babadag.

Nu lipsește vreodată vântul vătămător,
iar umezeala din nori, se repede în jos impetuos
Bărbați grosolani, femei nebune,
Lume de bun-simț nu văzurăm la Babadag.

În jur este munte, sus ceață.
Când scăparăm de zăpadă, începem ploaia.
Timp de cincizeci de zile nu răsună cântul privighetorii :
Trist deveni Babadag.

Grădinile sunt ruine, viile doborâte,
pomii fără fruct, frunzele imense.
I-au dat o mare prețuire, chemându-l „baba”⁵
Totul este îmbătrânit la Babadag.

Ziceam ruine, ce vrei să ceri
Unde poți să găsești ceva folositor?
Usturoiul vine de la Dereköy⁶;
cepe nu văzurăm la Babadag.

Tare sunt necinstiți negustorii din Babadag:
înșeală la greutate, chiar dacă au barba albă.
Verdeța e mai scumpă decât violetele.
Năsturel nu crește la Babadag.

Din lipsă de mărfuri merșerăm la Kızıl Hisar⁷:
nu se găsește nimic, caută fie și de o sută de mii de ori!
Este o lege: un ou, o monedă⁸
Găinile sunt toate moarte la Babadag.

Dacă întrebi măcelarul de carne, zice că lipsește,
brutarul plânge, nu câștigă,
„bozagiul”⁹ se lamentează, nu este mei,
bunăstarea este necunoscută la Babadag.

⁵ *Baba* = tată (în turcește).

⁶ Localitate în Turcia, aproape de Giresun.

⁷ Localitate în Turcia, aproape de Ordu.

⁸ De cinci centime.

⁹ „bozà”, băutură de mei fermentată.

Salut și omagii, prieteni și tovarăși!
Soarta noastră să vă fie cunoscută vouă care întrebați.
Babadag cel pomenit este o ruină,
se aseamuește cu totul pustiului infernal.

Casele în văioagă, viile în câmp,
nu seamănă cu nici un alt sat.
Cine trăiește aici este plin de griji,
Nu câștigă mai mult de o para.

De nesuferit este mizeria acestor ruine.
Numai în august este plăcut,
când suflă vântul proaspăt din munți,
și încă și ăsta e un vânt întunecat.

Zefirul topește zăpada din munți,
apa curge murdară și brună.
Pivnițele se inundă toate, prăvăliile pe jumătate,
Pare că vine torentul din Sakar¹⁰.

Noroiul nu cunoaște stavile,
dacă nu cazi în el, nu-i știi adâncimea.
Fără scară nu se iese pe pavaj,
drumul către vie pare un cocoșat.

Nu-i seamănă nici Creta, nici Bolu¹¹,
drumul prin șanț e mai bun decât acela.
Serpăturile inundate, lacurile pline ochi,
pare golful de la Izmit¹².

Apa râului este tulbure, nu se bea,
râul curge drept, podul nu se vede.
Fără călăuză nu treci peste loc.
Pare valea de la Damietta¹³, Nilul.

Pentru oarece motiv s-au adunat aici oștile,
la toți li s-a întors stomacul de la murdărie.
Locuitorii au învățat să vândă scump,
faptele lor se aseamănă cu cele ale tâlharilor.

¹⁰ Munte în sud-estul Bulgariei, aproape de granița cu Grecia și Turcia.

¹¹ Oraș în Turcia, centru al provinciei omonime, pe drumul de la Ankara la Istanbul.

¹² Oraș turcesc la Marea de Marmara.

¹³ *Dimiat*.

La Babadag chiar asta caută:
chiria unei prăvălii este de cinci „tümen”¹⁴ pe zi.
Stând așezați au vândut deja jumătate din marfă.
Astă dreptate seamănă a nedreptate.

Părăsit ținutul lor, au ajuns aici.
Sosiți aici, au instalat o baie sub un cort.
Vizitatorul nu trece de intrare:
zdrențele de șters par șei de măgar.

Pereții din crengi împletite sunt jilavi de apă,
fiind de salcie, au pus lăstari.
Oriunde privești, au crescut ciuperaci,
Pare chiar ca un drum noroios.

Bazinele sunt butoaie încercuite;
cănila, trestii de baltă,
Băiașii (*telyak*) nu știu a șterge cu zdreanța
Blestemați vorbăreți, par vrăjitori.

Cum să înduri aste chinuri,
să-ți încredințezi propriul trup la un străin?
Când te ștergi, trupul se face negru,
săpunul lor pare o limbă valahă.

Multe sunt plângerile mele, zice locuitorul din Caffa,
cui pot să povestesc astă împrejurare?
Păstorii din munți trăiesc mai bine ca noi,
felul nostru de viață este cel al plugarilor.

¹⁴ „tümen”, monedă persană, cu valoarea de 50 de piaștri.

La Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Sibiu se păstrează relatarea unei călătorii de la Mediaș la Constantinopol și îndărăt, efectuată de un membru al soliei transilvane trimise la Poartă în primăvara anului 1678. Este vorba de un jurnal de călătorie scris pe șase file în limba germană. Titlul, *Consignatio meiner Ottomanischer Reise vndt Expensen A 1678*, este precedat de invocția *In nomine Iesu*. Numele celui care a întocmit scrierea nu este menționat în text, însă cele două note, scrise ulterior de o altă mână, îl indică pe Gallus Mollerus, notar și senator al orașului Mediaș, ca autor al relatării¹. Mențiunea este confirmată de o scrisoare în limba germană expediată de notar la 5 aprilie 1678, din Constantinopol, conducerii orașului și scaunului Sibiu. Misiva, semnată, a fost sigilată cu pecetea sa inelară octogonală imprimată în ceară roșie². Mai mult, comparând scrisul citeț al celor două documente, se constată fără dificultate că ele au fost redactate de aceeași persoană. Prin urmare, relatarea de călătorie s-a păstrat în original. Semnătura și sigiliul inelar al personajului amintit se mai păstrează pe documente, emise împreună cu ceilalți trei membri ai soliei trimise la Constantinopol în 1678³.

Întocmirea unei biografii a lui Gallus Mollerus este un demers dificil din pricina precarității informațiilor care îl privesc. Probabil din acest motiv, el nu este menționat în lucrarea de referință consacrată scriitorilor sași din Transilvania⁴.

Un autor anonim i-a consacrat totuși două fraze, într-o publicație de la începutul secolului XIX: „Iar în această vreme Gallus Mollerus, notar în Mediaș, împreună cu comitele Gallus Lutsch și ceilalți deputați ai celor trei națiuni, a fost trimis de principe și de Stările țării la Constantinopol, la curtea turcească, pentru a lichida mașinațiile lui [Paul] Béli, unde însă a fost azvârlit în Temnița celor Șapte Turnuri, în care, după cum se știe, și-a sfârșit viața și comitele Lutsch. Mollerus a fost pus însă în libertate împreună cu ceilalți și, după încheierea soliei, a fost lăsat să plece acasă, dar a murit în Turcia pe drumul spre casă în anul 1675 din pricina ciumei”⁵.

Gallus Mollerus a fost, într-adevăr, notar al Mediașului și a făcut parte din solia Stărilor transilvane trimisă la Constantinopol pentru a pune capăt acțiunilor fugarului Paul Béli și a tovarășilor săi, dar călătoria solilor la Poartă a avut loc în 1678, nu în 1675, iar în vestita temniță Yedikule a fost încarcerat grupul Béli, nu reprezentantul sașilor, care nu a murit de ciună pe drumul

¹ Direcția Județeană a Arhivelor Naționale (DJAN) Sibiu, Colecția de acte fasciculare, M I, nr. 2, f. 1r–6v (Original german cu două note ulterioare, de o altă mână).

² DJAN Sibiu, Colecția de documente medievale, U VI, nr. 1210 (Original german, semnătură autografă; pe verso adresa și sigiliul inelar octogonal al autorului imprimat în ceară roșie).

³ DJAN Sibiu, Colecția Joseph Heinrich Benigni, nr. 33, f. 1r (Original latin, șase semnături autografe și tot atâtea sigilii inelare imprimate în ceară roșie), f. 14r (Original latin, șapte semnături autografe și tot atâtea sigilii inelare dintre care șase au fost imprimate în ceară roșie iar cel de-al șaptelea, aparținând lui Alexandru Mavrocordat, în tuș negru); *Török-magyarkori állam-okmánytár*, vol. VII, ed. Szilády Áron și Szilágyi Sándor, Pest, 1871, p. 519–521, doc. nr. CCCXLVII, p. 523–524, doc. nr. CCCL, p. 527–531, doc. nr. CCCLIII.

⁴ Josef Trausch, *Schriftsteller-Lexikon oder biographisch-literarische Denk-Blätter der Siebenbürger Deutschen*, vol. II, Kronstadt, 1870.

⁵ [Anonim], *Die Bürgermeister von Mediasch. Nebst einigen zur Aufklärung der Geschichte gelegentlich eingestreuten Bemerkungen*, în „Siebenbürgische Quartalschrift”, an 7, 1801, nr. III, p. 182.

de înapoiere, ci a ajuns cu bine acasă în același an. Această concluzie reiese îndubitabil din toate documentele disponibile, care explică și erorile autorului anonim: el a confundat solia trimisă la Constantinopol, din care a făcut parte Gallus Lutsch, comitele sașilor, decedat neîndoielnic în amintita temniță la 17 noiembrie 1661⁶, cu solia din 1678.

Nu se cunoaște anul nașterii lui Gallus Mollerus. La fel de învăluită în mister rămâne și cea mai mare parte a existenței sale. Documentele edite și inedite acoperă doar ultimul deceniu din viața sa.

Astfel, într-un registru al funcționarilor consiliului municipal din Mediaș ale cărui informații ajung până la 1868, Gallus Mollerus figurează în anul 1670 ca secretar al urbei⁷.

Un registru de însemnări din secolele XVI-XVII al aceluiași oraș păstrează, între altele, și o evidență a notarilor urbei până la 1791. Aflăm acolo că personajul de care ne ocupăm, Gallus Mollerus Enyediensis, a devenit notar al Mediașului la 14 mai 1673, fiind precedat în această funcție de Valentinus Zeraphinus Cibiniensis. El a deținut calitatea de notar până în mai 1678 când a fost înlocuit de Samuel Conrad Bistriciensis⁸. Personajul însuși a semnat unele documente cu numele Gallus Enyedi⁹. Informațiile de mai sus dovedesc că notarul sas era originar din orașul Aiud. În același registru s-a menționat că înlocuirea notarului Gallus Mollerus cu succesorul său, care până atunci deținuse calitatea de secretar al orașului, s-a produs pe când se afla în misiune la Constantinopol¹⁰. Într-adevăr, Gallus Mollerus era atestat la plecarea în solie la Înalta Poartă în dublă calitate, de notar și de senator de Mediaș, după cum rezultă din aceeași sursă¹¹.

Se pare că notarul a fost ales senator întâia oară în 1676¹², apoi în 1677¹³ și, după cum am amintit mai sus, și în anul următor.

În registrele de impozite ale orașului Mediaș se găsesc date importante despre Gallus Mollerus și familia sa. Astfel, în registrul pentru cartierul Steingäß a fost consemnată la 5 iulie 1679 următoarea situație:

H. Gallus Mollerus Exempt.

H. Consul Exempt.

H. Thines Exempt.

H. Mattheus Fabricius Exempt.

*D. Notarius Exempt*¹⁴.

Trebuie observat că personajele de mai sus beneficiau de scutire de impozit în virtutea faptului că făceau parte din conducerea orașului. Casa lui Gallus Mollerus se afla alături de casele notabiliilor orașului în cartierul Steingäß. Cum la data amintită personajul nu mai era notar, această funcție fiind exercitată de succesorul său, exemptiunea se justifică doar prin calitatea de senator. Gallus Mollerus a deținut dregătoria de senator ultima oară în 1679.

Aceeași sursă înregistra la 27 septembrie 1679 o situație diferită:

*D. Galli Moleri Relicta Exempt*¹⁵.

Informația arată că la data respectivă Gallus Mollerus nu mai era în viață, locul său fiind luat de soția devenită văduvă. Moartea senatorului s-a produs după 5 iulie 1679 și înainte de 27 septembrie același an. Ulterior, văduva lui Mollerus va figura ca plătitoare de impozite an de an¹⁶, ultima dată la 12 martie 1686¹⁷.

⁶ Johann Seivert, *Die Grafen des Sächsischen Nation, und Hermannstädtischen Königsrichter im Großfürstenthume Siebenbürgen (IV)*, în „Ungrisches Magazin”, vol. III, 1783, p. 406–407.

⁷ DJAN Sibiu, Colecția Brukenthal, Literale FG 1–51, nr. 12 (ms. legat, lat.), f. 10r.

⁸ Joseph Bedeus von Scharberg, *Mittheilungen über ein Medwischer Stadtbuch aus dem 16. und 17. Jahrhundert*, în „Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde”, vol. III, 1858, nr. 1, p. 83.

⁹ DJAN Sibiu, Colecția Joseph Heinrich Benigni, nr. 33, f. 1r, f. 14r.

¹⁰ J. Bedeus von Scharberg, *Mittheilungen über ein Medwischer Stadtbuch*, p. 32.

¹¹ *Ibidem*, p. 102.

¹² DJAN Sibiu, Colecția Brukenthal, Literale FG 1–51, nr. 12, f. 10r.

¹³ J. Bedeus von Scharberg, *Mittheilungen über ein Medwischer Stadtbuch*, p. 80.

¹⁴ DJAN Sibiu, Colecția Muzeului Mediaș, Registrul nr. 3, f. 3r.

¹⁵ *Ibidem*, f. 5r.

¹⁶ *Ibidem*, f. 10r, 14r, 17r, 21r, 24v, 28r, 31v, 99r, 101v, 103v, 106r, 108v, 126v.

¹⁷ *Ibidem*, f. 128v.

Decesul și împărțirea averii ei au fost menționate în registrul de succesiune al orașului Mediaș¹⁸. Este interesant de remarcat că răposata Catharina Mauzerin dăduse naștere la trei copii ca urmare a unei căsătorii anterioare cu un reprezentant al familiei Graffius. Ultima ei căsătorie, cea contractată cu Gallus Mollerus, a fost lipsită, după câte se pare, de urmași. Nu avem nicio informație despre o altă căsătorie a lui Mollerus sau despre vreun posibil urmaș al acestuia.

Dacă privim cu atenție evoluția ierarhică a dregătorilor orașului Mediaș putem constata că funcția de secretar oferea accesul la cea de notar, iar aceasta din urmă la cea de senator. Parcurgerea acestor trepte ierarhice este ilustrată de personaje precum Gallus Mollerus și succesorul său, Samuel Conrad Bistriciensis. Acesta din urmă a fost mai întâi secretar (1675), apoi notar (mai 1678–1686) și senator (1683, 1685) pentru ca, în cele din urmă, să ajungă chiar primar (1687–1690, 1692; din 1693 până în 1706 alternativ cu Petrus Hermann) jude regal (1687, 1693, 1696, 1698) și consilier gubernial (din 1695, prilej cu care a fost și înnobit)¹⁹.

Pentru a înțelege mai bine contextul în care s-a desfășurat călătoria la Poartă a notarului și senatorului din Mediaș, trebuie să investigăm mai întâi relațiile dintre Transilvania și Imperiul Otoman în această perioadă.

În 1677, otomanii au declanșat o campanie militară împotriva Cehrinului, victoria în conflictul cu rușii fiind principalul obiectiv urmărit de Poartă la acel moment. În vederea realizării acestui țel, pentru mobilizarea eficientă a resurselor era nevoie ca otomanii să nu fie angajați simultan în alte conflicte. În acest context, principele Transilvaniei Mihail Apafi a încheiat cu Franța o alianță împotriva Casei de Austria (4 mai 1677) oferind sprijin militar curuților care luptau cu Habsburgii în Ungaria Superioară. Inițiativele principelui Transilvaniei și ale principalului său colaborator, cumnatul său, Mihail Teleki, au provocat nemulțumirea marelui vizir Kara Mustafa Pașa (1676–1683), după cum rezultă dintr-o scrisoare expediată la 27 noiembrie 1677²⁰. Nemulțumirea este dovedită și de scrisoarea sultanului trimisă principelui în intervalul 26 decembrie 1677–5 ianuarie 1678, prilej de a-i mulțumi acestuia pentru trimiterea tributului dar și de a-l avertiza că îi parveniseră știri despre acțiunile sale care încălcau ordinele Porții²¹.

Adversarii lui Apafi din Transilvania, care nu agreau politica acestuia, au considerat că principele căzuse în dizgrația Porții și au încercat să câștige de partea lor marea nobilime²². Neavând succes, iar uneltirile lor fiind descoperite, au fost nevoiți să fugă din Transilvania și s-au refugiat la Constantinopol, unde redactau scrisori adresate autorităților otomane în care îl acuzau pe principele Apafi că se lepădase de fidelitatea datorată Porții. Din grupul adversarilor principelui mai făceau parte alături de Paul Beldi și Cristofor Pasko, Ladislau Csáki, Toma Domokos, Sigismund Belenyi, Lazăr Apor și Valentin Kálnoki. Aceștia doreau ca Apafi să fie înlocuit de otomani cu Nicolae Zolyomi. La Constantinopol, rezidentul imperial Johann Christoph von Kindsperg sprijinea mișcarea celor ostili principelui, în vreme ce ambasadorul francez din capitala de pe Bosfor era un susținător al lui Apafi. Înțelegând pericolul care îl pâștea, principele a trimis mai mulți curieri cu misiunea de a contracara

¹⁸ DJAN Sibiu, Parohia evanghelică C. A. Mediaș, nr. 76 (Registru divizorat 1686–1687), f. 51r: *Anno 1686. Die 13. Augusti post obitum Honestissimae matronae Catharinae Mauzerin quondam Amplissimi Domini Galli Moleri Relictae Viduae facta & celebrata Divisio ejusdem bonorum mobilium & imobilium inter Haeredes Tres, D. Johannem Graffium [Perregrinum?], Catharinam et Johannem Graffium Nepotem, praesentibus Amplissimis Ordinarijs Dominis Divisoribus Giorgio Axman, Johanne Weinhold & Samuele Cunrad praesens Notarius ubi absente D. Joh. Graffio & Johanne Graffio Nepote & in pubertate degente, illorum haereditaria bona sequenti modo in haec inventaria consignata. Herrn Johanni Graffio w. Idem Enkeln wird zum Tutori gesätzet. Stephen Gräff Bogeschdörfer.*

¹⁹ J. Bedeus von Scharberg, *Mittheilungen über ein Medwischer Stadtbuch*, p. 80, 82; [Anonim], *Die Bürgermeister von Mediasch*, p. 185; DJAN Sibiu, Colecția Brukenthal, Literale FG 1–51, nr. 12, f. 10r–11r.

²⁰ Mircea Soreanu, *Marii viziri Köprülü (1656-1710). Relații politice și militare între Țările Române și Imperiul otoman*, București, 2002, p. 151.

²¹ Zdenka Veselá-Přenosilová, *Zur Korrespondenz der Hohen Pforte mit Siebenbürgen (1676-1679)*, în „Archiv Orientalní”, t. 26, 1958, nr. 4, p. 598–599.

²² M. Soreanu, *Marii viziri Köprülü*, p. 151.

acțiunea dușmanilor săi la Poartă. Pentru a fi mai convingător, nu a uitat să mituiască factorii de decizie otomani. Astfel, marele vizir a primit 12.000 de ducați de aur, chehaia 2.000, iar reis-efendi 1.000²³.

La începutul anului Poarta se pregătea de o nouă expediție împotriva cetății Cehrin și a rușilor și nu era interesată să creeze tulburări în Transilvania. Astfel, printr-o scrisoare expedită din Adrianopol în intervalul 23 februarie-5 martie 1678 se cerea principelui Apafi să trimită 600 de căruțe încărcate cu fână și orz în tabăra otomană, care urma să avanseze împotriva rușilor²⁴. Totuși marele vizir l-a trimis în Transilvania pe Ahmed Aga să investigheze veridicitatea acuzelor formulate împotriva principelui²⁵.

În acest context tensionat, între 15 februarie și 4 martie 1678, s-au desfășurat lucrările Dietei de la Făgăraș. La 18 februarie s-a discutat trimiterea unei solii solemne la Poartă pentru a pune capăt tulburărilor pricinuite de adversarii principelui. Au fost desemnați în acest scop cei patru membri ai soliei: Wolfgang Bethlen, din partea principelui țării, Valentin Szilvási din partea comitatelor, Clement Mikes reprezentantul seculilor și vilicul brașovean Gheorghe Draut din partea sașilor. Reprezentanții sașilor nu au încuviințat trimiterea lui Draut la Constantinopol și l-au numit în locul său pe Gallus Mollerus, notarul Mediașului²⁶. Era un fapt obișnuit ca solia țării să fie compusă din patru reprezentanți: unul din partea principelui și ceilalți din partea celor trei „națiuni” (Stări) ale Transilvaniei²⁷. Primele trei personaje ale soliei dețineau un rol important în conducerea statului: Wolfgang Bethlen era consilierul principelui, comite suprem al comitatului Alba și cancelar al țării, Clement Mikes deținea funcția de protonotar, iar Valentin Szilvási avea calitatea de familiar al curții princiere²⁸. Odată stabilită componența soliei i s-a adus la cunoștință lui Gallus Mollerus, care se afla atunci în Mediaș, că urma să facă parte din delegația care pleca la Constantinopol. De aceea jurnalul său de călătorie începe cu plecarea sa din Mediaș (*Medwisch*) la 24 februarie 1678. În drumul spre locul unde se desfășurau lucrările Dietei a trecut la 25 februarie prin Pelișor (*Magarey*) și Agnita (*Agnethlen*), apoi ziua următoare prin Merghindeal (*Mergeln*), ca să ajungă în cursul aceleiași zile la Făgăraș (*Fogaras*)²⁹.

Între timp, solul turc având calitatea de Capugi Pașa, trimis de marele vizir în Transilvania, a asistat la lucrările Dietei, prilej cu care a constatat că Stările transilvane îl susțineau pe principele Apafi și erau potrivnice adversarilor săi. La 23 februarie membrii Dietei își iau angajamentul solemn ca în cazul în care membrii soliei vor fi luați prizonieri, să îi elibereze și să aibă grijă de familiile lor. În ultima zi a lunii, pe 28 februarie, se pregăteau punctele instrucțiunii soliei, scrisorile către sultan, marele vizir și interpretul ambasadei franceze din Constantinopol, împreună cu scrisorile de acreditare. La 1 martie toate acestea au fost citite în fața celor prezenți care le-au aprobat și au fost întărite cu sigiliile celor trei Stări ale Transilvaniei. Ziua următoare solii au pornit spre capitala Imperiului Otoman, fiind însoțiți de solul turc; acesta, potrivit sursei, fusese răsplătit cu 1.000 de taleri și opt cai foarte frumoși, pe lângă ce mai primise anterior de la Paul Beldi. În aceeași zi solii ajung la Șercaia³⁰.

Informația despre sosirea solilor la Șercaia (*Schirkañen*) la 2 martie este confirmată de jurnalul lui Gallus Mollerus. Scrierea sa ne permite să urmărim în continuare traseul soliei. La 3 martie solii au ajuns la Codlea (*Zaydin*) și ziua următoare la Brașov (*Kronstadt*). Abia la 8 martie au părăsit orașul de la poalele Tâmppei, au trecut prin Cristian (*Naÿstadt*) și au poposit la Râșnov (*Rosnav*). De acolo au plecat la 9 martie prin vama Branului (*Tirtschbuerger Mauckt*) și au trecut pe

²³ MCRT, vol. XVI, 1675-1679, ed. Szilágyi Sándor, Budapest, 1893, p. 460-478, doc. nr. CVI.

²⁴ Z. Veselá-Přenosilová, *Zur Korrespondenz der Hohen Pforte*, p. 599-600.

²⁵ I. Lupaș, *Documente istorice transilvane*, vol. I, 1599-1699, Cluj, 1940, p. 352-354, doc. nr. 155, p. 355-361, doc. nr. 156.

²⁶ MCRT, vol. XVI, p. 439-440, doc. nr. CI.

²⁷ Georg Müller, *Die Türkenherrschaft in Siebenbürgen. Verfassungsrechtliches Verhältnis Siebenbürgens zur Pforte 1541-1688*, Hermannstadt, 1923, p. 75-76.

²⁸ *Török-magyarkori állam-okmánytár*, vol. VII, p. 506, doc. nr. CCCXLI.

²⁹ DJAN Sibiu, Colecția de acte fasciculare, M I, nr. 2, f. 1r.

³⁰ MCRT, vol. XVI, p. 444-448, doc. nr. CI; pentru instrucțiunile date de Apafi solilor, vezi *Török-magyarkori állam-okmánytár*, vol. VII, p. 506-510, doc. nr. CCCXLI.

lângă crucea de piatră care despărțea Țara Românească (*Valachaiy*) de Transilvania (*Siebenbuergen*), apoi pe lângă cetatea Oratia (*Koenigstein*) și au ajuns la Rucăr (*Ruckur*), iar mai departe au poposit la preotul român din Dragoslavele (*Dragoßlave*). La 10 martie solii au continuat călătoria și au făcut popas în câmp, lângă apa Dâmboviței (*waßer Teilttsch*). Ziua următoare, cu noaptea în cap, au pornit din nou la drum, au trecut pe lângă cetatea Dâmboviței (*Teilttschschloß*) și seara au ajuns la Târgoviște (*Terguivisst*). La 12 martie au plecat din oraș, au făcut popas în câmp, și-au reluat călătoria ziua următoare și au sosit după-amiază în București (*Bukurest*). La 14 martie, senatorul din Mediaș a notat că au fost duși cu onoruri de către voievod (Duca Vodă, 1673–1678) cu un hinteu la curtea sa, iar acesta a discutat mult cu ei, după care au fost duși din nou la locul lor de găzduire. Autorul nu uită să adauge că pe numeroșii slujitori ai voievodului i-a răsplătit cu doi taleri³¹.

La 15 martie trimișii transilvani au părăsit Bucureștii și au ajuns la Copăceni (*Kopocsan*), pe râul Argeș (*waßer Argyes*), unde au făcut popas. Ziua următoare au traversat râul și au ajuns la Daia (*Dalÿa*), lângă Dunăre (*Donaw*), unde au făcut un nou popas. Cu acel prilej Gallus Mollerus a notat că i-a răsplătit cu trei sferturi de taler pe portarii trimiși de voievod să-i însoțească până acolo³². Dregătorii menționați se îngrijeau într-adevăr de solii străini care veneau în țară³³. În cazul de față, misiunea lor era să-i conducă pe soli până la hotarele țării. Duca Vodă i-a scris principelui Apafi din București la 16 martie în legătură cu solia trimisă la Constantinopol³⁴. Din Daia cei patru membri ai soliei au expediat în aceeași zi o scrisoare principelui transilvan³⁵.

La 17 martie autorul a înregistrat trecerea prin Giurgiu (*Gyergÿoe*), considerat „un frumos târg turcesc și românesc”, apoi, după traversarea Dunării, care a durat câteva ore, solia a sosit la Ruse (*Orozcsik*), pe care aceeași sursă l-a apreciat drept „un frumos târg turcesc [...], cel dintâi din Silistra (*Silistria*)”³⁶. Autorul are în vedere cel mai probabil eyaletul Silistra-Oceakov. Ne bazăm afirmația pe relatarea lui Evlia Celebi care a menționat Giurgiu ca făcând parte din eyaletul Oceakov³⁷.

În ziua următoare drumul a continuat prin Tsar Kaloyan³⁸ (*Turlak*) și Osenets (*Oszenitze*). La 19 martie solii au trecut prin Razgrad (*Ratz grad*), considerat de autor drept un târg frumos. Poroishte (*Arnod koe*) și au ajuns la Boullar (*Buglar*). Gallus Mollerus a notat că primele două erau așezări turcești³⁹. La 20 martie trimișii s-au pus din nou în mișcare, și au trecut pe lângă Veliki Preslav (*Ezkizambol*); despre această așezare sursa a precizat: „fusese un frumos oraș marc, în care locuiseră împărații greci, se află pe un frumos râu lângă muntele Novak, se mai păstrează încă zidurile orașului”⁴⁰. Muntele Novak (*Novak Gebuerge*) trebuie identificat cu lanțul muntos Preslav, cum este denumit astăzi. În cursul aceleiași zile, călătorii au ajuns la Dragoevo (*Dragulkoe*). La 21 martie ei au plecat mai departe, au ajuns la muntele Novak și, în mijlocul acestuia, au poposit în localitatea Rish (*Cselikova*). Ziua următoare au reușit să ajungă la Zavet [?] (*Barotz*) peste munte. La 23 martie au continuat călătoria la Karnobat (*Kornabath*), pe 24 martie au ajuns la *Dervelint Mahalim*, iar ziua următoare la *Koehalim*. La 26 martie notarul Mediașului și tovarășii săi de drum au sosit în târgul turcesc Kırklareli (*Koerklitze*). Ziua următoare solia a ajuns la Kaynarca (*Jani*). La 28 martie drumul a continuat la Saray (*Saraÿ*). O zi mai târziu călătorii au sosit la Inceğiz (*Insches*). La 30 martie trimișii principelui transilvan au continuat călătoria la Çatalca (*Csetalsia*). Despre această așezare Gallus

³¹ DJAN Sibiu, Colecția de acte fasciculare, M I, nr. 2, f. 1r-2r.

³² *Ibidem*, f. 2v.

³³ *Instituții feudale din țările române. Dicționar*, coord. de Ovid Sachelarie și Nicolae Stoicescu, București, 1988, p. 369.

³⁴ *Török-magvarkori állam-okmánytár*, vol. VII, p. 518-519, doc. nr. CCCXLVI.

³⁵ *Ibidem*, p. 519-521, doc. nr. CCCXLVII.

³⁶ DJAN Sibiu, Colecția de acte fasciculare, M I, nr. 2, f. 2v.

³⁷ *Călători străini*, vol. VI, ed. M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Mustafa Ali Mehmet, București, 1976, p. 358.

³⁸ Pentru identificarea așezărilor din Bulgaria am folosit Stephan Andreev, *Glossary of settlement names and denominations of administrative territorial units in Bulgarian lands in 15th-19th centuries*, Sofia, 2002.

³⁹ DJAN Sibiu, Colecția de acte fasciculare, M I, nr. 2, f. 2v.

⁴⁰ *Ibidem*, f. 2v-3r.

Mollerus a notat că e „un frumos târg turcesc așezat la munte”. În ultima zi a lunii, pe 31 martie, solia transilvană a ajuns la Küçükçekmece (*Kutsuksekmezoe*). În cele din urmă, în prima zi a lunii aprilie, solii au sosit la Istanbul (*Constantinopol*)⁴¹.

Jurnalul lui Mollerus, împreună cu alte documente ajunse până la noi, ne permit să reconstituim istoria acestei solii. La 2 aprilie solii s-au prezentat la marele dragoman Alexandru Mavrocordat. Ziua următoare s-au înfățișat chehaiei în tabăra turcească, unde un maur a adus vestea că marelui vizir i s-a născut un fiu. Pentru vestea bună adusă, maurul a câpătat de la transilvăneni 40 de taleri. În seara zilei de 4 aprilie solii l-au vizitat pe reis-efendi, prilej cu care au primit o rezoluție favorabilă. La 5 aprilie trimișii Transilvaniei au fost primiți de marele vizir, Kara Mustafa Pașa, într-o audiență publică, desfășurată în grădina acestuia, în fața a numeroși turci. Mollerus a notat că marele vizir le-a dat un răspuns dur și a pus o întrebare în legătură cu principele Apafi⁴². Mai multe amănunte aflăm dintr-o scrisoare inedită a lui Gallus Mollerus adresată oficialităților sibiene, expediată după întvederea cu marele vizir, în aceeași zi. Rezultă de acolo că solii transilvani prezenți înaintea marelui vizir au fost întrebați de acesta cine sunt ei, întrebare care a stârnit uimirea lor. Senatorul din Mediaș a precizat în continuare că interlocutorul a ținut cu tot dinadinsul să afle cine era el, iar după ce i-a fost lămurită chestiunea a precizat că dacă el nu ar ști latină, nu ar ști ce se negociază acolo, întrucât la Poartă toate propunerile se făceau în limba latină. A cercetat apoi în amănunt misiunea solilor după care le-a dat termen câteva zile până ce sultanul, el însuși și alți oficiali vor confrunța propunerile solilor și plângerile adversarilor lor și se va lua o decizie. Mollerus nu uită să precizeze destinatarilor scrisorii sale nemulțumirea sa pentru faptul că principele și orașul Mediaș i-au dat lui cu 200 de taleri mai puțin decât primiseră alți soli sași trimiși în misiune altă dată. Dificultățile drumului și scumpirea determinată de primăvară sunt invocate de autor în sprijinul cererii sale. El își exprima speranța că destinatarii, protectorii săi, nu vor uita la înapoierea sa din misiune să-i acorde suma datorată⁴³. La 7 aprilie cei patru membri ai soliei expediau în Transilvania o scrisoare în care informau despre întvederile avute cu înalții dregători otomani⁴⁴.

Ziua decisivă pentru soarta soliei a fost 22 aprilie. În jurnalul lui Mollerus desfășurarea evenimentelor poate fi urmărită precis: „În această zi, noi și adversarii noștri am fost convocați în tabăra turcească pe câmp, unde noi am stat în cortul domnului Mavrocordat de dimineață până pe la ora unu sau două, adversarii noștri în alt cort, iar când pe la ora două a fost adusă sentința împăratului, adversarii noștri au fost chemați în cortul marelui vizir, noi însă nu, și acolo au fost condamnați într-un sfert de oră la temniță veșnică, au fost scoși cu forța afară de ceauși și, lucru de mirare, sub privirile tuturor, au fost conduși în cortul ceauș-bașilului, au fost dezbrăcați și au fost duși la Yedikule, cu o astfel de hotărâre ca de acolo să fie duși la Boas freti albi [?]. Caii lor au fost apucați de ieniceri”⁴⁵. Sursa a menționat în continuare că adversarii principelui ar fi promis otomanilor 1.000 de pungi cu taleri, cedarea a trei cetăți: Hunedoara, Chioar și Hust și sporirea haraciului cu 45.000 de taleri. La acestea marele dragoman a afirmat că auzise de la alții că impozitele plătite de Sibiu ar fi de 100.000 de taleri, la fel și cele achitate de Brașov; urmau apoi Bistrița cu 80.000, Sighișoara cu 60.000 și Mediaș cu 48.000 de taleri⁴⁶. În aceeași zi sultanul a emis un firman prin care îl înștiința pe Apafi de încarcerarea adversarilor săi⁴⁷. Ziua următoare cei patru membri ai soliei au semnat o scrisoare împreună cu Sigismund Boer și cu Ioan Sárosi, capuchehaia principelui la Poartă, în care au vestit condamnarea la temniță veșnică, drept perturbatori ai păcii, a celor șase dușmani ai lui Apafi, înștiințându-l pe acesta totodată că de la plecarea lor și până la acea dată au cheltuit cu sultanul și

⁴¹ *Ibidem*, f. 3r.

⁴² *Ibidem*, f. 3rv.

⁴³ DJAN Sibiu, Colecția de documente medievale, U VI, nr. 1210.

⁴⁴ *Török-magyarkori állam-okmánytár*, vol. VII, p. 523–524, doc. nr. CCCL.

⁴⁵ DJAN Sibiu, Colecția de acte fasciculare, M I, nr. 2, f. 4v–5r.

⁴⁶ *Ibidem*, f. 5r.

⁴⁷ MCRT, vol. XVI, p. 473–474, doc. nr. CVI.

marele vizir nu mai puțin de 150 de pungi de taleri⁴⁸. La 26 aprilie membrii soliei au întărit un act prin care recunoșteau că au împrumutat de la Ioan Cariophil, logofătul Patriarhiei ortodoxe din Constantinopol, 12.500 de taleri, pe care urmau să îi plătească în termen de 5 luni, adică la 26 octombrie, când urma să fie adus tributul țării. Garant al respectării înțelegerii era nimeni altul decât marele dragoman Alexandru Mavrocordat⁴⁹. La 30 aprilie 1678, în ziua plecării lor din capitala de pe Bosfor, solii au întocmit o lungă scrisoare în care descriau cele petrecute cu ocazia misiunii lor. Actul a fost trimis cu un curier în Transilvania⁵⁰.

În aceeași zi solii au ajuns la Küçükçekmece, iar ziua următoare, la 1 mai, la Silivri (*Cilibría*). Despre această din urmă localitate Mollerus a notat că pe acolo a trecut Elena peste mare când a fost dusă la Troia; autorul observă că zidurile orașului erau încă în picioare, dar se vedeau urmele unei puternice pustiiri. La 2 mai solii au călătorit până în târgul turcesc Çorlu (*Csorlye*), iar la 3 mai până în târgul Lüleburgaz (*Borgasz*). La 4 mai trimișii au sosit la Babaeski (*Baba*), iar ziua următoare la Havsa (*Hapsz*). La 6 mai călătorii au zăbovit la *Szaritassa*. La 7 mai ei au ajuns la *Kutsuk Derwent*, iar ziua următoare la Aftane (*Haffia*). La 9 mai solii au sosit la Lozarevo (*Koromarot*), iar la 10 mai au ei au trecut din nou prin Rish, așezare aflată în mijlocul muntelui Preslav. În ziua următoare ei au poposit în câmp. Un nou popas în câmp, lângă Razgrad, l-au făcut la 12 și 13 mai. Au traversat Dunărea la Ruse la 14 mai, după ce au plătit în prealabil pentru cărăușie. Ziua următoare solii au achitat taxa pentru traversarea râului Argeș și au făcut alt popas în câmp. La 16 mai au sosit în București, unde și-au luat rămas bun de la voievod⁵¹. Prezența acestora la București este confirmată de o scrisoare pe care au trimis-o în aceeași zi cu un curier spre Transilvania⁵².

La 18 mai călătorii au ajuns la Târgoviște, ziua următoare au făcut un popas în câmp, iar la 20 au zăbovit dincoace de Rucăr. La 21 mai au luat micul dejun la Bran și au poposit la Râșnov. La 22 mai au ajuns la Codlea, iar ziua următoare la Făgăraș. La 24 mai călătorii au trecut prin Arpașu de Jos (*Arpas*) și au sosit la Sibiu (*Herrmannstadt*) la 25 mai. Ziua următoare călătoria a continuat prin Cristian (*Groß Aw*). Solii au ajuns în cele din urmă la Alba Iulia (*Weißenburg*) în sâmbăta Rusaliilor⁵³. O mențiune tergală în limba maghiară pe firmanul sultanului de condamnare a adversarilor lui Apafi atestă că documentul a fost adus de membrii soliei la Alba Iulia la 28 mai 1678⁵⁴. Călătoria solilor până la Alba Iulia nu e întâmplătoare. Acolo ei trebuiau să prezinte în fața principelui și a Stărilor transilvane desfășurarea și rezultatele misiunii lor diplomatice cu prilejul Dietei care s-a ținut în oraș între 2–10 iunie 1678⁵⁵. Abia la 9 iunie Gallus Mollerus a ajuns la Mediaș. Cu această dată se sfârșește jurnalul călătoriei sale la Poartă⁵⁶.

Practic, solia la Poartă s-a desfășurat între două Diete: cea de la Făgăraș și cea de la Alba Iulia. Șederea la Constantinopol a durat o lună (1-30 aprilie 1678). Distanța dintre Făgăraș și Constantinopol a fost parcursă tot într-o lună de zile (2 martie-1 aprilie). La înapoiere aceeași distanță a fost parcursă în 24 de zile (30 aprilie-23 mai), dar traseul urmat nu a fost același decât între Istanbul și Küçükçekmece și apoi între Karnobat și Făgăraș. Același itinerar din Transilvania la Constantinopol îl urmase și Toma Borsos în 1618, doar că solia sa a plecat din Alba Iulia, nu din Făgăraș. Acesta a ajuns în capitala otomană după o călătorie de 33 de zile (12 aprilie-14 mai)⁵⁷.

⁴⁸ DJAN Sibiu, Colecția Joseph Heinrich Benigni, nr. 33, f. 1r; despre condamnarea celor șase adversari ai principelui și despre dedesubturile întregii afaceri a relatat și rezidentul imperial Johann Christoph von Kindsperg într-o scrisoare din 7 mai 1678, vezi MCRT, vol. XVI, p. 474–478, doc. nr. CVI.

⁴⁹ DJAN Sibiu, Colecția Joseph Heinrich Benigni, nr. 33, f. 14r.

⁵⁰ *Török-magyarkori állam-okmánytár*, vol. VII, p. 527–531, doc. nr. CCCLIII.

⁵¹ DJAN Sibiu, Colecția de acte fasciculare, M I, nr. 2, f. 5v–6r.

⁵² *Török-magyarkori állam-okmánytár*, vol. VIII, ed. Szilády Áron și Szilágyi Sándor, Pest, 1871, p. 11–12, doc. nr. III.

⁵³ DJAN Sibiu, Colecția de acte fasciculare, M I, nr. 2, f. 6rv.

⁵⁴ *Catalogul documentelor turcești*, vol. II (1455–1829), întocmit de Mihail Guboglu, București, 1965, p. 172, doc. nr. 575.

⁵⁵ MCRT, vol. XVI, p. 531–536, doc. nr. CXIV.

⁵⁶ DJAN Sibiu, Colecția de acte fasciculare, M I, nr. 2, f. 6v.

⁵⁷ Mikó Imre, *Érdélyi történelmi adatok*, vol. II, Kolozsvártt, 1861, p. 7–10; Kocziány László, *Borsos Tamás: Vásárhelytől a Fényes Portáig*, Bukarest, 1968, p. 79–82.

La 28 octombrie 1678 din Alba Iulia a fost trimisă la Poartă o altă solie care a ajuns până la Adrianopol, intrucât la acel moment acolo se găsea curtea otomană. Însemnările lăsate de Ioan Ovări, membru al soliei⁵⁸, ne permit să constatăm că de la Făgăraș la *Kutsuk Derwent* itinerarul parcurs a fost același cu cel urmat în sens invers la înapoiere de Gallus Mollerus. Toponimele *Kutschuk Derwend* și *Saritarachman* apar pe harta lui Franz von Weiss din 1829⁵⁹. Localitatea din urmă ar putea fi aceeași cu *Scaritassa*, amintită de Mollerus.

Nu avem informații despre cât de numeroasă era solia din care a făcut parte senatorul din Mediaș. Prin comparație, suita cu care solul principal al Transilvaniei a intrat în Adrianopol număra 32 de persoane și 46 de cai în 1665⁶⁰. Știm însă că Gallus Mollerus a avut pe parcursul soliei la Poartă mai mulți slujitori angajați, cărora le-a plătit la înapoierea în Mediaș 39 de taleri și 15 denari⁶¹.

Cine privește însemnările din jurnalul lui Mollerus nu poate să nu remarce că autorul a ținut o evidență foarte precisă a tuturor cheltuielilor ivite cu ocazia soliei la Poartă. Este vorba doar de cheltuielile sale, nu și ale întregii solii. Sunt în principal cheltuieli legate de întreținere, adică mâncare, băutură și cazare, asigurarea hranei pentru cai, îngrijirea acestora, precum și înlocuirea sau completarea necesarului mijloacelor de transport. La acestea se adaugă cheltuielile de reprezentare.

Din păcate, în majoritatea situațiilor autorul nu a specificat cantitatea diferitelor produse cumpărate, ci doar costul lor, așa încât nu ne putem face o imagine mai clară asupra prețurilor. De exemplu, în prima zi a sosirii sale la București (13 martie) a cumpărat pentru cai cu trei sferturi de taler fân, orz cu doi taleri, apoi a mai plătit pentru lămâi 15 denari, pentru vin 24 denari, iar pe cerșetori i-a miluit cu 6 denari. Un alt exemplu: la Constantinopol în ziua de 17 aprilie a plătit brutarului trei sferturi de taler, pentru carne 4 parale, pentru fân un taler și trei sferturi, pentru orz doi taleri, pentru rachiu 3 parale, pentru săpun o para și pentru vin 4 parale⁶². Exemplele pot continua. Sunt, desigur, și unele excepții. O traistă a cumpărat-o la Osenets cu doi timini la 18 martie. La 12 mai a cumpărat lângă Razgrad cu jumătate de taler un miel, animalul se vindea cu aceeași sumă în Mediaș la 9 iunie⁶³.

Cheltuielile suportate cu prilejul soliei au fost înregistrate în monede diferite: florin, taler, zlot, timin, aspru și para. Mollerus a notat la 18 martie că doi timini valorau 36 denari iar la 29 martie menționa că o para făcea 4 aspri⁶⁴. Știm din alt izvor că la 1680, în Imperiul Otoman, o para valora trei aspri, un florin sau zlot era echivalent cu 80 de aspri, iar un taler cu 120 de aspri⁶⁵.

Este dificil de aproximat suma tuturor cheltuielilor lui Mollerus. Din fericire, un izvor inedit oferă un sprijin în această direcție. Într-un registru cuprinzând protocoalele de ședință ale Universității Săsești din Transilvania s-a notat la 19 decembrie 1678, după socoteala veniturilor și cheltuielilor: *Hienzu kommen H. Galli Moleri Notarii Mediensis Expensen ratione Legationis ad Portam Ottomannicam facientes ... fl. 1041/91*

Pro honorario sind lhm deputirret ... fl. 200/66.

Deci, cifra exactă a cheltuielilor lui Mollerus pe parcursul călătoriei era de 1.041 de florini și 91 de denari. Prin urmare, suma menționată o suporta Universitatea Săsească, aceeași care îl răsplătea pe senatorul din Mediaș cu 200 de florini pentru misiunea îndeplinită la Poartă. Așadar, avem răspunsul la întrebarea cu ce scop ținea personajul o evidență atât de strictă a tuturor cheltuielilor. De altfel, în arhiva Universității Săsești din Sibiu a și ajuns atât jurnalul său de călătorie cât și scrisoarea expediată de el din Istanbul.

Scrierile lui Gallus Mollerus au fost recent editate și comentate: Alexandru Ciociltan, *From Mediaș to Constantinople and back. A previously unpublished traveller's journal from 1678*, în EB, an XLVIII, 2012, nr. 4, p. 61-87.

⁵⁸ Pettkó Béla, *Egy érdekes emlékkönyv a XVII-ik századból*, în „Történelmi Tár”, 1882, p. 501-502.

⁵⁹ Franz von Weiss, *Carte der Europaeischen Türkei*, Wien, 1829.

⁶⁰ G. Müller, *Die Türkenherrschaft in Siebenbürgen*, p. 96.

⁶¹ DJAN Sibiu, Colecția de acte fasciculare, M I, nr. 2, f. 6v.

⁶² *Ibidem*, f. 2r, 4v.

⁶³ *Ibidem*, f. 2v, 6rv.

⁶⁴ *Ibidem*, f. 2v, 3r.

⁶⁵ Marsigli, *L'État militaire de l'Empire Ottoman*, La Haye, Amsterdam, 1732, p. 45-46.

⁶⁶ DJAN Sibiu, fond Universitatea Săsească, nr. 209, p. 360.

Consemnarea călătoriei mele otomane și a cheltuielilor din anul 1678⁶⁷

În ziua de 24 februarie [1678] am plecat eu, în numele Domnului, din Mediaș⁶⁸ și în cursul zilei am ajuns la Moșna⁶⁹, unde am făcut popas. Am dat școlarilor⁷⁰ care mi-au cântat de drum bun ... d.⁷¹ 78.

De asemenea⁷², cu câteva zile mai devreme la Mediaș pentru seu⁷³, deoarece domnul vilic⁷⁴ nu a vrut să dea ... d. 12.

De asemenea, în ziua de 23 februarie am dat pentru drum o jumătate din slănina întregă a unei jumătăți de porc⁷⁵ fl.⁷⁶ 2.

De asemenea, pentru vin⁷⁷ ... fl. 3//84.

De asemenea, soldaților în număr de 9⁷⁸ fl. 2//70.

De asemenea, pentru mied 4 cupe⁷⁹ ... d. 72.

În ziua de 25 am luat micul dejun la Pelișor⁸⁰ și am dat școlarilor care mi-au cântat de drum bun ... d. 36.

În aceeași [zi] am ajuns până la Agnita⁸¹, unde am făcut popas.

În ziua de 26, deoarece căruțele înaintau greu din pricina drumului rău, am mers mai departe cu cai de poștă⁸², la Merghindeal⁸³ am luat micul dejun și în cursul zilei am ajuns la Făgăraș⁸⁴.

De asemenea, am dat slujitorului⁸⁵ care mi-a adus căruța cu merinde⁸⁶ ... fl. 1//02.

La Făgăraș am cumpărat fân⁸⁷ pentru cai ... fl. 2//38. De asemenea, carne⁸⁸ d. 24.

⁶⁷ Traducerea s-a făcut după textul german păstrat la DJAN Sibiu, Colecția de acte fasciculare, M I, nr. 2, f. 1r–2v, 5v–6v (Original german cu două note ulterioare, de o altă mână).

⁶⁸ *Medwisch.*

⁶⁹ *Musna.*

⁷⁰ *den Studiosis.*

⁷¹ Abreviere pentru denari.

⁷² *Item.*

⁷³ *Schmeer.*

⁷⁴ *der H. Villicus.* Vilicul era dregătorul răspunzător cu problemele economice ale orașului.

⁷⁵ *einen halben bachen.*

⁷⁶ Abreviere pentru florini.

⁷⁷ *wein.*

⁷⁸ *Schuldern num: 9.* Cuvântul *Schuldern* provine probabil din ung. *Zsoldosok* (= mercenari, soldați). Informația o datorăm domnului Gernot Nussbacher, căruia îi mulțumim pentru sprijinul acordat la lămurirea sensului unor cuvinte și expresii din text.

⁷⁹ *Maedt oct: 4.* O cupă (*Achtel*) însemna a opta parte a unei găleți transilvane.

⁸⁰ *Magarey.*

⁸¹ *Agnethlen.*

⁸² *per postam.*

⁸³ *Mergeln.*

⁸⁴ *Fogaras.*

⁸⁵ *dem diener.*

⁸⁶ *Speißwagen.*

⁸⁷ *Hay.*

⁸⁸ *Fleisch.*

De asemenea, pâine⁸⁹ d. 30. Lumânări⁹⁰ d. 3.
 De asemenea, gazdei⁹¹ pentru găzduire d. 30.
 De asemenea, am dat pentru bere⁹² ... d. 6.
 În ziua de 2 martie am plecat din Făgăraș și am ajuns la Șercaia⁹³, unde am
 făcut popas.
 În ziua de 3 am ajuns la Codlea⁹⁴, unde am făcut popas.
 [f. 1v] În ziua de 4 am ajuns la Brașov⁹⁵, unde am dat muzicanților⁹⁶ d. 72.
 De asemenea, am cumpărat ovăz⁹⁷ pentru drum fl. 3/51. De asemenea,
 frânghii⁹⁸ d. 60.
 De asemenea, curelărie⁹⁹ fl. 1//50. De asemenea, pături¹⁰⁰ fl. 5/06. De asemenea,
 anason¹⁰¹ d. 18.
 De asemenea, brânză de burduf¹⁰² fl. 3//30 din care mi s-au restituit fl. 1//20.
 De asemenea, pentru o curea¹⁰³ d. 18.
 De asemenea, slujitorului doamnei lui Zeken David¹⁰⁴ drept onorariu ... d. 24.
 De asemenea, fiului lui Sertfuegh¹⁰⁵ d. 12.
 De asemenea, slujitorilor domnului jude¹⁰⁶ d. 18.
 De asemenea, slujitorului unui alt bărbat d. 9.
 De asemenea, celor 3 slujitori ai domnului jude drept onorariu ... d. 30.
 De asemenea, pentru anason și rachiu¹⁰⁷ fl. 1//50.
 De asemenea, slujitoarei¹⁰⁸ domnului Ziegler d. 6.
 De asemenea, potcovirea cailor în număr de 16¹⁰⁹ fl. 2//40.
 De asemenea, slujitorului domnului preot¹¹⁰ d. 18.
 De asemenea, pentru seu ... d. 45.
 De asemenea, slujitoarei domnului gazdă¹¹¹ d. 15.

⁸⁹ brodt.

⁹⁰ Kerzen.

⁹¹ dem wirtten.

⁹² bier.

⁹³ Schirkanÿen.

⁹⁴ Zaydin.

⁹⁵ Kronstadt.

⁹⁶ den Musicanten.

⁹⁷ Haber.

⁹⁸ Seile.

⁹⁹ Reimwerk.

¹⁰⁰ Pakrozen.

¹⁰¹ Anis.

¹⁰² Tamelt.

¹⁰³ einen Riemen.

¹⁰⁴ Fr. Zeken Dawidin knechten.

¹⁰⁵ des Sertfuegh Sohn.

¹⁰⁶ des H. Judicis dienern.

¹⁰⁷ brandtwein.

¹⁰⁸ dienerin.

¹⁰⁹ die Roß Zubeschlagen nro. 16.

¹¹⁰ H. Pastoris bedienter.

¹¹¹ des H. Hospitis Magdt.

De asemenea, slujitorului¹¹² domnului gazdă d. 15.
De asemenea, pentru o roată¹¹³ ... fl. 1//20.
De asemenea, pentru un hăț mic d. 15.
De asemenea, pentru potcoave și șinare¹¹⁴ fl. 1//98.
De asemenea, cerșetorilor¹¹⁵ d. 13.
De asemenea, trabașilor de la poartă¹¹⁶ d. 12.
De asemenea, slujitorului care mi-a slujit d. 15.
De asemenea, pentru un cântar¹¹⁷ ... d. 60.
De asemenea, pentru pocalul cu care a fost cinstit solul¹¹⁸, constrâns fiind, am dat fl. 12//49.

De asemenea, pentru cinstirea tălmăciului solului¹¹⁹ tl.¹²⁰ 2.

În ziua de 8 martie după amiază am plecat din Brașov, am călătorit prin Cristian¹²¹ și am făcut popas la Râșnov¹²².

[f. 2r] La Râșnov școlarului domnului preot drept onorariu ... d. 9.

În ziua de 9 martie am plecat din Râșnov, am călătorit prin vama Branului¹²³, pe lângă crucea de piatră care desparte Țara Românească de Transilvania¹²⁴ și pe lângă [cetatea] Oratia¹²⁵, prin Rucăr¹²⁶ până la Dragoslavele sau Mama Bătrână¹²⁷, unde am poposit la preotul român¹²⁸ și am cumpărat oțet [pentru] d. 3.

În ziua de 10 am mers o bucată de drum și am făcut popas în câmp lângă apa Dâmboviței¹²⁹, i-am dat de milă românului, căruia căraușii¹³⁰ i-au luat fânul, d. 36.

În ziua de 11 am plecat de pe câmp noaptea, am trecut prin fața cetății Dâmboviței¹³¹ și seara am ajuns la Târgoviște¹³², unde am cumpărat fân ... d. 54.

¹¹² *Famulo.*

¹¹³ *Rad.*

¹¹⁴ *Huffeisen v. schinnagel.*

¹¹⁵ *Mendicantibus.*

¹¹⁶ *den Trabanten im Thor.*

¹¹⁷ *ein Cantar.*

¹¹⁸ Este vorba de Ahmed Aga, solul trimis de marele vizir Kara Mustafa Pașa (1676-1683) în Transilvania pentru a investiga acuzațiile aduse principelui Mihail Apafi (1661-1690). Solul s-a înapoiat cu solia transilvană la Constantinopol.

¹¹⁹ *des Legaten Tolmacs.*

¹²⁰ Abreviere pentru taleri.

¹²¹ *Naystadt.*

¹²² *Rosnaw.*

¹²³ *Tirtschbuerger Mauckt.*

¹²⁴ *nebenst dem Steinkreutz so Valachay vndt Siebenbuergen scheidet.* Crucea de piatră de la hotar a fost menționată întâia oară de Jacques Bongars (1585), vezi *Călători străini*, vol. III, întocmit de Maria Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, 1971, p. 160.

¹²⁵ *Koenigstein.*

¹²⁶ *Ruckur.*

¹²⁷ *Dragoßlave alias Altmutter.*

¹²⁸ *Pastore valachico.*

¹²⁹ *waßer Teilttsch.* Pe harta lui Johannes Honterus din 1546 sau 1547 Dâmbovița apare ca *teltz fl.*, vezi Gedeon Borsa, *Die beiden Ausgaben der „Chronographia Transylvaniae“ von Johannes Honterus*, în „Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde“, an 11 (82), 1988, nr. 2, p. 155-156; Gernot Nussbächer, *Siebenbürgenkarte von Honterus*, în idem, *Beiträge zur Honterus-Forschung 1966-1989*, Kronstadt, 2003, p. 261, 264.

¹³⁰ *Fuhrleütte.*

¹³¹ *Teilttschschloß.*

¹³² *Terguvisst.*

De asemenea, vin ... d. 18.

De asemenea, ovăz ... tl. 2.

În ziua de 12 am plecat din Târgoviște și am făcut popas în câmp.

În ziua de 13 am plecat din câmp și după amiază am ajuns la București¹³³, am cumpărat fân cu tl. $\frac{3}{4}$.

De asemenea, orz¹³⁴ ... tl. 2.

De asemenea, lămâi¹³⁵ ... d. 15.

De asemenea, vin ... d. 24.

De asemenea cerșetorilor¹³⁶ d. 6.

În ziua de 14 am fost duși cu onoruri de către voievod¹³⁷ cu un hinteu¹³⁸ sus la curtea sa, unde a discutat mult cu noi și apoi am fost duși din nou la gazda noastră, i-am răsplătit pe numeroșii slujitori ai voievodului cu ... tl. 2.

[f. 2v] De asemenea, am cumpărat seu ... d. 68.

De asemenea, lămâi ... d. 15.

De asemenea, fân și orz ... tl. $2\frac{3}{4}$.

În ziua de 15 am plecat din București, am ajuns la Copăceni¹³⁹, și acolo am poposit lângă apa Argeșului¹⁴⁰, am dat cerșetorilor ... d. 3.

În ziua de 16 am ajuns la Daia, la Dunăre¹⁴¹ și acolo am făcut popas, am dat portarilor¹⁴², care ne-au însoțit ca escortă dată de voievod, ... tl. $\frac{3}{4}$.

În ziua de 17 am plecat de acolo, am ajuns la frumosul târg turcesc și românesc Giurgiu¹⁴³, am călătorit câteva ore pe Dunăre și am debarcat într-un alt târg frumos turcesc numit Rusciuc¹⁴⁴, am dat pentru cărăușie¹⁴⁵ tl. 2, acolo am poposit, am cumpărat fân tl. $1\frac{1}{4}$. De asemenea, pește¹⁴⁶ tl. $\frac{1}{4}$. Acesta este cel dintâi târg din Silistra¹⁴⁷.

[Călătoria a continuat până la Istanbul, unde solii ardeleni ajung la 1 aprilie. La 30 aprilie, după o ședere de o lună în capitala imperială, ei apucă drumul de înapoiere.]

[f. 6r] În ziua de 14 [mai] am trecut înapoi Dunărea la Rusciuc, am dat pentru cărăușie tl. 2. De asemenea, pâine aspri¹⁴⁸ 34. De asemenea, pentru pește aspri 18.

¹³³ Bukurest.

¹³⁴ Gerst.

¹³⁵ Zitronen.

¹³⁶ den Bettlern.

¹³⁷ Vaivoda. Duca Vodă (1673–1678).

¹³⁸ Hinto.

¹³⁹ Kopocsan.

¹⁴⁰ waŝŝer Argyes.

¹⁴¹ Dalja auff die Donaw.

¹⁴² den Portariis.

¹⁴³ Gyergyo Tuerckischen vndt Valachischen schoenen Marckt.

¹⁴⁴ Orocsik. Azi Ruse.

¹⁴⁵ fuhrlohn.

¹⁴⁶ Fisch.

¹⁴⁷ Silistria. Desigur eyaletul Silistra-Oceakov.

¹⁴⁸ asper.

În ziua de 15 am trecut râul Argeș, am dat pentru transportul pe apă¹⁴⁹ aspri 15 și am făcut popas în câmp.

În ziua de 16 la București, am dispus să-i fie tăiate copitele unui cal și să-i fie bătute potcoave noi, dând tl. $\frac{1}{4}$. De asemenea, pentru pâine d. 59. Rămas bun și de la voievod.

În ziua de 17 pentru rodii¹⁵⁰ d. 10.

În ziua de 18 la Târgoviște¹⁵¹, am cumpărat caiele¹⁵² d. 15. De asemenea, pâine d. 24. De asemenea, pește sărat d. 15.

În ziua de 19 am poposit în câmp.

În ziua de 20 am poposit dincoace de Rucăr.

În ziua de 21 am luat micul dejun la Bran¹⁵³ și am făcut popas la Râșnov.

[f. 6v] În ziua de 22 la Codlea.

În ziua de 23 la Făgăraș.

În ziua de 24 la Arpașu de Jos¹⁵⁴.

În ziua de 25 la Sibiu¹⁵⁵, unde am dat școlariilor d. 45. De asemenea, trâmbițașilor¹⁵⁶ d. 45. De asemenea, slujitorului domnului primar¹⁵⁷ d. 15. Slujitorului domnului comite¹⁵⁸ d. 15. Domnului viceprimar¹⁵⁹ d. 15. De asemenea, prizonierilor¹⁶⁰ d. 45. De asemenea, trabanților¹⁶¹ d. 15. De asemenea, gazdei¹⁶² d. 18.

În ziua de 26 la Cristian¹⁶³.

În sâmbăta Rusaliilor am ajuns la Alba Iulia¹⁶⁴.

În ziua de 1 iunie am dat pentru vin d. 9. De asemenea, pentru săpun¹⁶⁵ d. 12. De asemenea, pentru rachiu¹⁶⁶ d. 3.

În ziua de 9 iunie când am ajuns la Mediaș am cumpărat un miel¹⁶⁷ d. 50. De asemenea, găini¹⁶⁸ d. 36. De asemenea, pentru vinul consumat fl. 4//80. De

¹⁴⁹ *Schifflohn.*

¹⁵⁰ *Granat-Äpfel.*

¹⁵¹ *Toergoevist.*

¹⁵² *Huffnaegel.*

¹⁵³ *Tertschburg.*

¹⁵⁴ *Arpas.*

¹⁵⁵ *Herrmannstadt.*

¹⁵⁶ *den Trompetern.*

¹⁵⁷ *des H. Consulis diener.*

¹⁵⁸ *H. Comitiss dienern.*

¹⁵⁹ *H. Proconsulis.*

¹⁶⁰ *den Rabben.*

¹⁶¹ *den Trabanten.*

¹⁶² *der wirthin.*

¹⁶³ *Groß Aw.*

¹⁶⁴ *Weißenburg.*

¹⁶⁵ *Sieff.*

¹⁶⁶ *Aquavitta.*

¹⁶⁷ *Lamb.*

¹⁶⁸ *Huenner.*

asemenea, paznicilor de la poartă¹⁶⁹ d. 42. De asemenea, școlarilor tl. 1. De asemenea, slujitorilor tocmiți¹⁷⁰ împreună tl. 39, d. 15.

De asemenea, la Istanbul¹⁷¹ tălmaciului¹⁷² tl. 2.

De asemenea, pentru mâncare și băutură¹⁷³, după ce am făcut socoteala cu Szilvási¹⁷⁴ tl. 9 1/2.

Călătoria constantinopolitană a domnului Gallus Mollerus¹⁷⁵ fost notar și senator al Mediașului [mențiune ulterioară, de o altă mână; aceleași caracteristici le are și mențiunea de pe fila nenumerotată care precede fila 1r: „Cheltuiala otomană a lui Gallus Mollerus, notarul Mediașului”¹⁷⁶.

¹⁶⁹ *den Thorhuettern.*

¹⁷⁰ *bedingten knechten.*

¹⁷¹ *Constantinopel.*

¹⁷² *dem Tolmats.*

¹⁷³ *Speis und Tranck.*

¹⁷⁴ Valentin Szilvási a fost unul dintre cei patru conducători ai soliei transilvane trimise la Poartă.

¹⁷⁵ *H. Galli Molleri gewesener Notary & Senatoris Mediensis Constantinopolitanische reise.*

¹⁷⁶ *Expensa Ottomanica Galli Molleri Notary Mediensis.*

FEDERICO VETERANI

(1650–1695)¹

Generalul conte Federico Veterani, feldmareșal imperial, a fost una din personalitățile militare de seamă ale Imperiului Habsburgic din ultimele două decenii ale veacului al XVII-lea.

Născut în 1650, la Urbino (Italia), Veterani a intrat de tânăr în armata imperială. Datorită serviciilor aduse împăratului Leopold I (1658–1705) în războiul din Ungaria, a obținut în 1682 autorizația de a-și forma un regiment de cavalerie, pe care l-a comandat cu gradul de colonel.

În 1683 s-a distins în luptele pentru despresurarea Vienei, asediată de armata otomană de sub comanda marelui vizir Kara Mustafa pașa (1676–1683), apărând cu o mie de cuirasieri ultimul pod în fața capitalei Habsburgilor.

După despresurarea Vienei (septembrie 1683), a luat parte, sub ordinea generalului Antonio Caraffa, la campania din Ungaria. S-a distins în luptele purtate pentru eliberarea cetății Neuhäusel, încercuită de trupele lui Imre Thököly, căpetenia răsculaților unguri împotriva dominației Habsburgilor, și de tătari. Sub ordinea generalului Schultz, a atacat lagărul lui Thököly de la Eperies și a capturat corespondența acestuia cu turcii. S-a evidențiat și în luptele de la Tokaj.

Înaintat general maior de artilerie (Oberstergeneralfeldwachtmeister, în septembrie 1685), a asediat Seghedinul, silind pe turcii de sub comanda marelui vizir Suleiman pașa să capituleze. În 1687, fiind chemat să întărească armata ducelui Carol de Lorena, a luat parte la asediul cetății Erlau.

Eșecul încercării împăratului de a forma o confederație cuprinzând Transilvania și Țara Românească, transformate în provincii ale regatului ungar, reconstituit în beneficiul Habsburgilor, a determinat curtea de la Viena să treacă de la metoda persuasiunii la metoda faptului îndeplinit prin forță. Sub pretextul apărării Transilvaniei de tătari și de poloni, regele Ioan Sobieski ridicând pretenții asupra celor trei țări române, au fost masate trupe la granița principatului. Spre a face rost de provizii și de cvartir, generalul Antonio Caraffa și-a așezat trupele în Bihor, iar Veterani pe ale sale în Maramureș.

Pentru a opri înaintarea imperialilor în Transilvania, principele Mihai Apafi I (1661–1690) a încheiat tratatul de la Ibașfalău Dumbrăveni, la 27 noiembrie 1685, prin care principele se obliga să aprovizioneze armata imperială, dar în timp ce delegații Transilvaniei se aflau la Viena pentru tratative, generalul Caraffa a ocupat cetățile Deva și Cluj, amenințând Sibiul. Sub această presiune s-a încheiat tratatul hallerian (28 mai 1686) prin care împăratul Leopold I era recunoscut protector al Transilvaniei, principele Mihai Apafi devenind vasalul lui.

În anul următor 1687, imperialii au ocupat Clujul și au impus principelui cedarea celor mai însemnate cetăți din Transilvania: Sibiu, Gherla, Șimlău, Teiuș și Mănăștur în Banat. În schimbul recunoașterii privilegiilor Transilvaniei, Mihai Apafi s-a obligat prin tratatul de la Blaj (27 octombrie 1687) să plătească imperialilor suma de 700.000 de taleri renani și să le livreze importante cantități de alimente și furaj.

În aceste împrejurări, Veterani a fost numit comandant al trupelor imperiale din Transilvania și lăsat aici de ducele de Lorena, cu reședința la Bistrița. Toate orașele din Transilvania erau acum supuse de imperiali, care au obținut și cetățile: Huszt, Chioar și Gurghiu. Singur Brașovul a refuzat să primească o garnizoană imperială. Din ordinul generalului Caraffa a fost bombardat de Veterani și silit să se predea (26 mai 1688).

În timpul comandamentului său interimar (1687–1688), Veterani a ocupat întreaga Transilvanie până la Orșova. Numit, la 18 iulie 1688, general de divizie (Feldmarschalllieutnant) a avut misiunea de a apăra granița de răsărit a Transilvaniei împotriva tătarilor și de a urmări evoluția politică a Țării Românești al cărei domn, Șerban Cantacuzino (1678–1688), aderase, în primăvara anului 1688, la Liga Sfântă, stând însă în expectativă.

Chemat în Banat, teatrul principal al operațiunilor militare, Veterani a atacat și cucerit Caransebeșul, poziție cheie care închidea turcilor accesul Transilvaniei, fiind la câteva leghe de

¹ Am reprodus întocmai introducerea și traducerea din italiană publicate de Maria M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru în SMIM, XVII, 1999, p. 183–201 și XVIII, 2000, p. 127–145.

Poarta de Fier. Dar aflând de ocuparea Orșovei, de haiducii sârbi și români, a preluat această localitate pe care avea intenția să o întărească pentru a împiedica trecerea pe Dunăre a bărcilor turcești care se îndreptau de la Vidin spre Belgrad.

Slăbirea și chiar dezintegrarea apărării militare otomane a Banatului, părăsirea cetăților Vidin și Nicopole de turci și capitularea pașei de Novigrad au determinat pe Veterani să pună în aplicare un plan mai vechi al său, aprobat de Curtea din Viena, de a se întoarce prin Țara Românească în Transilvania pentru a cruța acest principat și a-și întreține mai bine regimentele cu ajutorul proviziilor livrate de domn, după cum scrie, la 7 august, ducelui de Lorena. În afara acestor motive de circumstanță, Veterani urmărea un triplu obiectiv: 1. să exercite presiune asupra lui Șerban Cantacuzino pentru a-l determina să renunțe la politica sa prudentă, de expectativă, trecând pe față de partea împăratului; 2. să cerceteze personal posibilitățile reale de încartuire și aprovizionare ale armatei imperiale în Țara Românească și 3. să constate personal starea mijloacelor de comunicație existente pentru a asigura transporturile de trupe, muniții și alimente, prin trecătorile Carpaților meridionali aflate în stăpânirea imperialilor și prin Țara Românească.

Lăsând la Orșova un comandant sârb, Veterani s-a îndreptat spre Cerneți, unde se afla la 23 august 1688, ajungând la Craiova la 23 septembrie. Trecând Oltul la 7 octombrie, Veterani s-a îndreptat spre Câmpulung. În tabăra din vecinătatea acestei localități a primit delegația trimisă de Șerban Cantacuzino la Viena, alcătuită din fratele domnului, marele spătar Mihai Cantacuzino, ginerele său, marele agă Constantin Bălăceanu, și nepotul său Constantin Brâncoveanu, care i-au adus în dar un cal de preț și o blană de samur. Veterani le-a dat, în schimb, prizonierii turci ce îi fuseseră predați de pașa din Novigrad, după cum arată într-o scrisoare către unchiul său, abatele Altoviti, la 17 septembrie 1688.

Veterani și-a urmat drumul prin Țara Românească, trecând Munții Carpați prin trecătoarea Buzăului (23 septembrie) a cărei fortificare o preconizează spre a împiedica năvălirile tătarilor în Țara Românească, de care se temea domnul. Spirit realist, Veterani și-a dat seama în cursul trecerii sale prin Țara Românească că încartuirea aici a trupelor imperiale ar fi o operație hazardată, atât din cauza primejdiei reale a unei invazii a tătarilor, cât și a prezenței turcilor în cetățile dunărene Nicopol, considerată cheia Țării Românești, Tumu (Măgurele), Giurgiu și Brăila, pe când imperialii nu dispuneau decât de trecătoarea de la Orșova și de cea de la Dragoslavele-Rucăr, departe de baza de la Brașov.

Fără a se lăsa influențat de stăruințele intrigantului iezuit Antide Dunod (1640-1696), intrat în slujba împăratului Leopold I, și ale lui Constantin Bălăceanu, care, nemulțumiți de prudența manifestată de noul domn Constantin Brâncoveanu (1688-1714) față de planul unei acțiuni comune împotriva turcilor, susțineau revenirea imperialilor din iarnă în Țara Românească, Veterani și-a dat seama că ar risca să piardă Transilvania amenințată de tătari dacă ar da curs cererilor lor.

Spirit realist, Veterani a înțeles că ocuparea Țării Românești, când împrejurările istorice ar îngădui-o, ar necesita ridicarea de fortificații pe linia Focșani pentru prevenirea năvălirii tătarilor și prezența unei puternice armate imperiale de 18-20 regimente de infanterie, cavalerie, dragoni și artilerie. Într-un raport adresat împăratului la 1 octombrie 1688 (vezi traducerea noastră în *Călători străini despre țările române*, vol. VII, București, 1980, p. 476-478) generalul observă că regiunea pe care a străbătut-o nu oferă posibilități de încartuire și aprovizionare și nici căi de comunicație potrivite. El insistă asupra greutăților transportului de trupe și muniții prin trecătorile Orșova și Dragoslavele - Rucăr dintre Transilvania și Țara Românească. De aceea, recomandă o politică de înțelegere cu românii, conștienți că țara lor, „nu poate fi înfrântă fără a izgoni mai întâiu pe turci”. Atrage atenția împăratului asupra faptului că recurgerea la o politică de impunere cu forța ar avea drept urmare fuga locuitorilor.

Dar, poate sub influența nefastă a lui Dunod, curtea de la Viena a trecut de la politica înțeleaptă a lui Veterani la politica dură, de mână forte, a generalului imperial Donatus Heissler, care a avut urmări tragice pentru imperiali.

După înlăturarea din Transilvania și înlocuirea sa prin Heissler, Veterani a fost trimis la armata ducelui Ludovic de Baden care pornea împotriva Belgradului. S-a ilustrat în luptele purtate împotriva turcilor la Jagodin și Niș, învingând pe Imre Thököly. A intrat în cetatea Vidin, dar, dispunând de

forțe neîndestulătoare și fiind rănit, a fost silit să se retragă. După moartea generalului imperial Francisco Piccolomini, a preluat comanda armatei de la Niș, salvând cetatea.

Grație stăruinței sale, a împiedicat părăsirea asediului cetății Belgrad, a determinat predarea cetății Kanizsa și încercuirea Timișoarei, a cărei situație grea o cunoștea.

În 1691 a fost însărcinat cu conducerea operațiunilor militare din Banat. A ocupat Lipova, pentru a asigura apărarea Transilvaniei, a deschide imperialilor drumul de comunicație cu Buda și transportul pe Mureș. A întărit Orșova, pentru a împiedica trecerea pe Dunăre a corăbiilor turcești încărcate cu alimente spre cetatea Belgrad încercuită de imperiali. După ridicarea asediului acestei importante cetăți, a luat măsuri pentru apărarea Transilvaniei și a fortificat Caransebeșul, cheia acestui principat datorită apropierii de Poarta de Fier. Ca răsplată pentru activitatea desfășurată în Banat, împăratul Leopold I-a înaintat la gradul de feldmareșal (Feldmarschall) la 17 mai 1694.

În anul următor, în cursul unei scurte deplasări la Viena, a primit ordinul de a asedia Timișoara. Dar a trebuit să renunțe în fața mării ofensive otomane condusă de însuși sultanul Mustafa II (1695–1703), care a trecut Dunărea la Belgrad, oprindu-se la Timișoara. Dar, în timp ce se străduia să facă joncțiunea cu armata imperială principală care avea misiunea de a ataca pe turci dincolo de Tisa, Lipova a fost pierdută de imperiali.

Disponând de numai șapte regimente de cavalerie și aproape o mie de pedestrași, Veterani a pornit în ajutorul Lugoșului, așteptând venirea armatei imperiale. Dar, în locul imperialilor, a apărut sultanul în fruntea unor forțe impunătoare: 28.000 de ieniceri și arnăuți, 27.000 de spahii, 30.000 cavaleriști, în total 85.000 de ostași. În sângeroasa luptă de la Lugoș, Veterani, rănit, și-a dat obștescul sfârșit, asupra căruia au circulat zvonuri contradictorii.

Veterani este autorul memoriilor publicate sub titlul: *Memorie del maresciallo conte Federico Veterani dall'anno 1683 sino all'anno 1694 concernenti l'operazioni militare da lui fatti in Ungaria e provincia adiacenti con diversi documenti spettanti alle sudette, ora in prima volta publicate*, Viena e Lipsca, 1771. Manuscrisul memoriilor se păstrează în Biblioteca Națională din Viena, cod 8635 și 9742. Au fost traduse în limba germană și publicate în 1771 și apoi în 1788, la Dresda.

În *Memoriile* sale, Veterani descrie operațiile sale militare pentru ocuparea unor localități însemnate din Transilvania și Banat, cât și pentru fortificarea lor ca, de pildă, Caransebeșul și Orșova, socotită cheia Țării Românești, a Serbiei și Bulgariei. Explică măsurile luate în împrejurări critice prin primatul acordat scopului său principal: menținerea Transilvaniei sub dominația habsburgică. Nu se sfiște să critice greșelile săvârșite de unii generali imperiali ca: Hoffkirchen, Heissler și ducele Ludovic de Baden. Criticile sale nu cruță nici Curtea din Viena, care făurise planuri utopice pentru ocuparea Țării Românești și Moldovei. Nici chiar împăratul nu este la adăpost de criticile sale meritate. Astfel, Veterani socotește ordinul primit de la împărat de a-și uni forțele cu regele Poloniei, Ioan Sobieski, pentru a ataca împreună Țara Românească drept „o acțiune himerică” pe care a izbutit să o înlăture prin argumentele sale.

Veterani dă unele informații și asupra relațiilor sale cu Șerban Cantacuzino și Constantin Brâncoveanu, care, în urma negocierilor purtate, i-au acordat subsidii de 50.000 de taleri pe an, cvartir și provizii pentru întreținerea trupelor imperiale. Datorită bunelor sale relații cu domnii Țării Românești și Moldovei, Veterani a obținut informații prețioase asupra mișcărilor turcilor și tătarilor.

Veterani a lăsat o corespondență bogată, păstrată în orașul său natal Urbino, într-un dosar intitulat: *Lettere originali del Maresciallo generale di Leopoldo I. il conte Federico Veterani di Urbino, scritte a Mons. Patriarca ed all'abbate Urbano Altoviti suoi zii materni a Roma, dall'anno 1688 sino al 1695*, însoțite de o anexă de 215 documente. Veterani este și autorul a două rapoarte înaintate împăratului la 25 august și 10 octombrie 1688, publicate de Andrea Lazzaro în biografia intitulată *Vita di Federico Veterani*, Urbino, 1805, p. 114–118, sub titlul *Relazione della Valachia mandata alla Maestà dell'Imperatore dal generale Maresciallo-Tenente il 10 ottobre 1688* și la noi de G. Coatu, în „Convorbiri literare”, t. LXXIV, 1941, no. 4–7, p. 468–472. Textul raportului a fost publicat și de Viorica Lascu după o copie de la Luca păstrată în arhiva nuntului apostolic de la Viena, Buonvisi, sub titlul *Relazione della mia marcia di Vallachia con qualche possibile circostanze che la mia pocca capacità ha potuto racorre*, în articolul *Situația Țării Românești în 1688 într-un raport*

inedit (sic) al generalului *Federico Veterani*, apărut în „*Studia Universitatis Babeş Bolyai*”, 1967, fasc. 2, p. 291 și urm. Ambele rapoarte au fost traduse de noi și publicate în colecția *Călători străini despre Țările Române*, vol. VII, p. 472-477, împreună cu biografia lui *Veterani* (p. 464-471), redactată în colaborare cu regretata *Maria Holban*.

De *Veterani* s-a mai ocupat la noi *V. Zaborovschi*, în articolul *Colecția de documente a domnului Basarab Brâncoveanu*, apărut în „*Revista istorică*”, 1931, p. 113-118.

Memoriile Generalului *Federico Veterani* (1686-1694)²

În timpul campaniei <întreprinse> pentru cel de-al doilea asediu al Budei³, am îndeplinit în Transilvania funcția de general comandant⁴, <făcând parte>, împreună cu regimentul meu, din corpul de armată comandat de contele *Scherffenberg*⁵.

La venirea noastră, am găsit toate satele pustii, parte <din locuitori> se refugiaseră în cetățile recucerite, alții fugiseră în păduri. Cu toate acestea, datorită proviziilor pe care orașele erau obligate să ni le predea⁶, am înaintat până la două leghe de Sibiu⁷.

În timpul acesta, secuii s-au răsculat⁸ și au format un corp de trei până la patru sute de oameni, concentrați în tabără la o bătaie de tun de orașul Sibiu și (ei) supravegheau din toată părțile înaintarea noastră. Iar țărani transilvăneni, atât cei (care trebuiau să ne predea) furaje, cât și cei din satele obligate să ne aprovizioneze

² Traducerea s-a făcut după textul italian *Memorie del maresciallo Federico Veterani dall'anno 1683 sino all'anno 1694 concernenti l'operazioni militare da lui fatte in Ungaria e provincie adiacenti con diversi documenti spettanti alle sudette memorie ...*, Viena și Leipzig, 1771, (Oesterreichische National Bibliothek Photo M 559⁷⁵, 47 y 7).

³ Buda a fost cucerită de imperiali la 2 septembrie 1686.

⁴ *Generale di battaglia*.

⁵ *Schieffenberg*. Contele *Frederic Scherffenberg*, general imperial, primise ordin de la împăratul *Leopold I* să pornească spre Transilvania în fruntea unei armate de 10.000 până la 12.000 de oameni, sub cuvânt că turcii și tătarii s-ar pregăti să năvălească în principat, dar, în realitate, spre a-i sili pe ardeleni să se alăture imperialilor. La 24 martie 1686, ordinul a fost comunicat principelui *Mihai Apafi I*, căruia împăratul îi cerea să lase liberă trecerea trupelor imperiale și să le aprovizioneze cu alimente. (*Diplomatarium Alvinczianum – Alvinczi Péter okmánytára*), I, Pesta, 1870, p. 81-82; I. *Duldner*, *Zur Geschichte des Überganges Siebenbürges unter die Herrschaft des Hauses Habsburgs; das Jahr 1686*, în „*Archiv des Vereines für Siebenbürgische Landeskunde*”, Neue Folge, XII, Sibiu, 1896, p. 408). Fără a mai aștepta răspunsul principelui, *Scherffenberg* a pornit la 4 mai pe valea Someșului spre Cluj.

⁶ În urma cererilor generalului *Scherffenberg*, prezentate la 2 iunie 1686 solilor Transilvaniei (*Diplomatarium Alvinczianum*, I, p. 203-204), dieta principatului a acceptat, la 7 iunie 1686, să-i predea 12000 căble de fâină, o mie de boi și vaci și o mie de oi. Totodată a încuviințat cumpărarea de alimente la prețurile curente (*Ibidem*, I, p. 230-231; I. *Duldner*, *op. cit.*, p. 425-426).

⁷ Armata imperială a pornit la 21 iunie din Cluj prin *Apahida*, *Turda*, *Vințul de Sus*, *Alba Iulia* și *Sebeș* spre Sibiu (I. *Duldner*, *op. cit.*, p. 141, 206, 437-438).

⁸ În realitate, cancelarul Transilvaniei, *Mihai Teleki*, trimisese un corp de secui din scaunele *Mureș* și *Arieș* (*Aranyos*) sub ordinele lui *Ladislaw Gyulafi* pentru a apăra Sibiul, *Diplomatarium Alvinczianum*, I, p. 368.

cu pâine, au început să ne prade și să ne pricinuiască pagube. De aceea, generalul⁹ mai sus pomenit, având ordin să se întoarcă la Buda pentru a grăbi cucerirea acestei însemnate cetăți – întrucât Curtea <imperială> își schimbase hotărârea cu privire la acțiunea acestui general – a socotit că pentru a garanta siguranța retragerii sale era indicat să atace tabăra secuilor, [și] mi-a încredințat mie această însărcinare. Astfel că, având sub ordinele mele cinci sute până la șase sute de călăreți, am atacat pe secui în zorii zilei, i-am înfrânt¹⁰ și i-am împrăștiat, afară doar de opt sute de oameni care au rămas pe loc. Și eu am lăsat pe ostașii <mei> să prade tabăra <secuilor> pentru a se îndestula, iar prin lovitura aceasta, am băgat spaima în sufletele lor.

(După cucerirea Budei (2 septembrie 1685), Veterani a primit ordin să atace împreună cu generalii Lavergne și Wallis Seghedinul, apărat de marele vizir Suleiman pașa. În urma înfrângerii acestuia de către trupele de cavalerie ale generalului Veterani, cetatea a capitulat. Veterani a fost numit general locotenent).

Campania din 1687–1688

[În timpul campaniei din 1687, Veterani a luat parte sub ordinele ducelui Carol de Lorena, la asediul cetății Esseg (Eszeg, astăzi Osieg la granița sârbo-croată), având în subordinea sa regimentele Caprara, Dünnewald și Palfy.]

După glorioasa bătălie de la Siklos, Înălțimea sa¹¹ a pornit spre Seghedin și întrucât știa că cunoșteam <bine> Transilvania m-a chemat. Nu m-am lăsat în lături de a-i da informațiile cele mai amănunțite pentru a evita un dezastru (asemănător) cu cel suferit de generalul locotenent Montecuccoli¹², <când a venit> în ajutorul lui Ioan Kemény¹³, pe atunci principe al Transilvaniei.

⁹ Scherffenberg.

¹⁰ La 8 iulie 1686, secuii au fost atacați și măcelăriți de contele Ladislau Csáky, care venise în ajutorul imperialilor cu un efectiv de 1800 ostași (*Diplomatarium Alvinczianum*, I, p. 325–327; „Siebenbürgische Quartalschrift”, II, p. 328).

¹¹ Carol al V-lea Leopold (5 aprilie 1642–18 aprilie 1690), fiul ducelui Nicolae Francisc, la moartea căruia a luat titlul de duce de Lorena, fără sa domnească. *Ducatul fiind ocupat de francezi*. Însurat cu o soră a împăratului Leopold I, a intrat în armata imperială pe care a comandat-o după retragerea generalului Raimondo Montecuccoli (1676), luptând împotriva turcilor și francezilor. S-a distins în lupta de la Saint Gothard (1664) împotriva turcilor, în campania din Ungaria (1674) și la asediul cetății Philipsburg (1676). Alături de regele Poloniei, Ioan Sobieski, a luat parte la despresurarea Vienei (1683) și a câștigat marea victorie de la Haraány (lângă Mohács). În cursul războiului împotriva Franței a cucerit Mainz și Bonn (1689). După moartea sa (1690), fiul său, Leopold Carol Iosif, a fost repus în stăpânirea ducatului Lorenei prin pacea de la Ryswich (30 octombrie 1697).

¹² Raimondo Montecuccoli sau Montecuccoli din familia ducilor de Meli s-a născut la Modena, la 21 februarie 1609. A luat parte la războiul de Treizeci de ani, căzând prizonierul suedezilor în bătălia de la Lipsca (7 septembrie 1639). Eliberat în 1641, s-a întors la Modena, ajungând sfătuitorul militar și diplomatic al ducelui. În 1646, împăratul Ferdinand al III-lea i-a încredințat comanda armatei imperiale din Silezia, iar după ce Montecuccoli a constrâns pe suedezi să se retragă în Pomerania, l-a numit comandant general al cavaleriei (1648). În calitate de comandant al trupelor imperiale, a luat parte la campaniile din Polonia și Danemarca împotriva suedezilor (1657–1658). Numit feldmareșal, a fost trimis de împăratul Leopold I în ajutorul Transilvaniei, care, la dieta din 23 aprilie 1661 hotărâse să treacă sub ocrotirea Casei de Austria. Nu a putut însă împiedica pe turci să învingă pe principele Ioan Kemény la Șeleușul Mare (21 ianuarie 1662). Dar în timpul

Ducele a fost mulțumit, căci a văzut că spusele <mele> se potriveau cu faptele și și-a schimbat hotărârea de a mă trimite să acopăr <trupele> care asediau <cetatea> Eger¹⁴ și m-a luat cu el la Șimleu¹⁵. Mi-a dat patru regimente pentru a forma avangarda sa spre <a organiza> strângerea furniturilor¹⁶ <necesare armatei>, cât și pentru a vesti cetății Cluj¹⁷ apropiata sosire a Înălțimii sale.

Cetatea aceasta a hotărât să trimită de îndată <o delegație> care să prezinte Înălțimii sale supunerea ei, spre a evita măcelul și pârjolul folosite, de obicei, împotriva acelor care nu vor să primească armata principală a Maiestății Sale Împăratul.

Înălțimea sa a venit cu armata la Cluj¹⁸. În ziua următoare, după ce s-a luat hotărârea de a urma înaintarea spre Sibiu¹⁹, mi-a dat din nou ordin (să pornesc) cu cele patru regimente mai sus arătate, care se aflau pe partea stângă a direcției de marș, pentru aprovizionarea cu câte două sute de căble de făină în fiecare seară.

Ne-am îndreptat în marș spre Sighișoara²⁰ și îndată ce am sosit (acolo), am folosit aceleași amenințări ca la Cluj și am așezat acolo o garnizoană ca și la Beclean²¹. La Bistrița²², <locuitorii> nu au primit garnizoană. Dar mi-au dat ca ostatici pe cei mai de seamă fruntași ai orașului care, auzind că Sibiul primise

războiului turco-austriac a oprit armata otomană la trecerea râului Raab, obținând o victorie neașteptată în bătălia decisivă de la Saint Gothard-Mogendorf (1 august 1664). În 1668, a fost numit președinte al Consiliului Aulic de Război, iar, în 1673, a comandat armata pe Rin, trimisă împotriva trupelor franceze ale marelui Turenne. Patru zile după moartea acestuia la Salzbach (17 iulie 1675), Montecuccoli a înfrânt pe francezii la Attenheim. A fost numit principe al Sf. Imperiu. A murit la 16 octombrie 1680. A lăsat memorii publicate în 1740, la Strasbourg. Pentru amănunte, vezi T. Sandonnin, *Il general Raimondo Montecuccoli*, Modena, 1920 și F. Pieri, *Raimondo Montecuccoli*, Darmstadt, 1920, în colecția „Klassiker der Kriegskunst”.

¹³ *Gheminiario*. Ioan Kemény (n. decembrie 1607, m. 22 ianuarie 1662), principe al Transilvaniei (1661 -1662).

¹⁴ *Erla* = Erlau, oraș în Ungaria așezat pe râul Eger, afluentul Tisei.

¹⁵ *Scomialo*.

¹⁶ Prin tratatul de la Satu Mare (12 decembrie 1686), Transilvania se obligase să întrețină armata imperială cu bani și alimente. *Diplomatariu Alvinczianum*, II, p. 56-59; I. Lupaș, *Documente istorice transilvane*, I, Cluj, 1940, p. 415-418, doc. 174, 12 decembrie 1686. Vezi și hotărârea dietei din Făgăraș (*Diplomatariu Alvinczianum*, II, p. 64 și urm.).

¹⁷ *Claudiopoli*. În constătuirea de la Debrecen, Carol de Lorena luase hotărârea de a urma drumul ce trece prin Șimleul Silvaniei și Cluj. Vezi *Autobiografia di Luigi Ferdinando Marsiglio messa in luce il centenario della morte di lui dal comitato Marsiliano a cura di Emilio Lavarini*, Bologna, 1930, p. 82.

¹⁸ Ducele Carol de Lorena a intrat în Cluj, la 19 octombrie 1687 (Szilágyi S., MCRT, XIX, p. 215-217), refuzând să lase orașenilor cele trei zile de gândire cerute de aceștia pentru a aștepta răspunsul principelui Mihai Apafi. Generalii Caprara și Veterani au izbutit să-i convingă să predea orașul. (W. Boguth, *Der Felzug gegen die Türken im Jahre 1687*, p. 115). După plecarea sa, ducele a lăsat la Cluj pe generalul Guido von Starhemberg (*Ibidem*, p. 118).

¹⁹ Carol de Lorena voia să silească pe Mihai Apafi să accepte cererile comunicate prin colonelul Houcin, cu privire la predarea unor cetăți din Transilvania, ce urmau să fie ocupate de garnizoane imperiale, precum și la livrarea de provizii. W. Boguth, *op.cit.*, p. 113.

²⁰ *Schemisvar*.

²¹ *Bethlem*.

²² *Bistriç*. Veterani a intrat în Bistrița la 24 octombrie 1687 (*Monumenta Hungariae Historica. Scriptores*, XXIII, p. 712).

trupele imperiale, s-au arătat gata să facă la fel. Potrivit cu împrejurările, m-am mulțumit cu această soluție.

Am fost rechemat pentru a-mi reîncadra <trupele> în armata care se afla lângă Alba Iulia²³, în tabără. Fiind înștiințat că Sibiu primise o garnizoană imperială, Înălțimea sa a rânduit <aci> cvartirul de iarnă pentru regimentele pe care hotărâse să le lase în principat, sub comanda contelui Scherffenberg. Generalul maior Piccolomini²⁴ și cu mine am fost dați ca întărire. Lui Piccolomini îi revenea <misiunea> de a se duce să-și așeze cvartirul la Bistrița, iar eu am primit însărcinarea de a rămâne cu șase regimente în apropiere de Alba Iulia înspre Poarta de Fier și Lipova²⁵, poziție cheie pentru a ține piept inamicului și a acoperi cvartirurile.

Scherffenberg era la Sibiu²⁶; <dar>acesta urmând să fie înlocuit de contele Caraffa²⁷, a plecat fără să-l mai aștepte. Iar eu, din ordinul ducelui de Lorena, a trebuit între timp să predau comanda generalului Pasi²⁸ și să mă duc la Sibiu, unde am rămas mai departe și după venirea contelui Caraffa <petrecând acolo> restul iernii.

Contele Caraffa a rânduit nu numai cvartirurile, ci a pregătit și planul pentru apărarea Transilvaniei și pe <timpul> verii. Iar în acest scop a cerut pentru siguranță

²³ *Albajulia*. De la Cluj armata imperială s-a îndreptat prin Turda (*Diplomatarium Alvinczianum*, I, p. 279–280) și Vințul de Sus (*Ibidem*, p. 296) (spre Alba Iulia, unde a ajuns la 1 iulie spre spaima locuitorilor, care și-au căutat apărarea în fugă („Siebenbürgische Quartalschrift”, II, p. 32).

²⁴ Francisco Piccolomini, general de brigadă în armata imperială. A luat parte la campania din Ungaria, distingându-se la asediul Budei (1686) și la luptele pentru ocuparea cetății Niș (Fessler, *Geschichte der Ungarn*, IX, Leipzig, 1850, p. 375, 427). Asupra familiei Piccolomini, vezi A. Lisini și A. Liberati, *Albero della famiglia Piccolomini*, Siena, 1899, Richter, *Die Piccolomini*, Leipzig, 1874.

²⁵ *Lippa*. Spre a opri înaintarea armatei imperiale, Mihai Apafi a cerut serdarului Ahmed pașa să se îndrepte cu trupele spre Lipova, pentru a sprijini oastea Transilvaniei (*Diplomatarium Alvinczianum*, I, p. 137–138).

²⁶ Generalul Scherffenberg a intrat cu trei regimente în Sibiu, fiind întâmpinat de comitele sașilor, Valentin Frank, și de primarul Cristian Reichard, pe când principele părăsea cetatea pe altă parte. Mihail Cserei, *Erdélyi historija* (Istoria Transilvaniei), 1662–1711, Pesta, 1852, p. 177.

²⁷ Antonio Caraffa (14 august 1646 – 6 martie 1693), fiul lui Marcantonio Caraffa se trăgea din familia ducilor de Forlì. În calitate de cavaler de Malta, a luptat pe mare împotriva piraților barbarești. În 1665, s-a dus la Viena, intrând în serviciul Casei de Austria. Și-a început cariera militară sub comanda generalului imperial Raimondo Montecuccoli, ajungând colonel general (1680), feldmareșal și conte al Sfântului Imperiu Roman (1686). În timpul asediului Vienei (1683), a fost trimis de împăratul Leopold I să ceară ajutor regelui Poloniei, Ioan Sobieski. După despresurarea Vienei, a reprimat cu asprime răscoola magnaților unguri împotriva Casei de Austria (1683–1687), în calitate de președinte al curții marțiale din Eperies, cucerit în 1685, și apoi de comandant al oștilor imperiale din Ungaria superioară (1686). A luptat împotriva lui Emeric Thököly și a turcilor cucerind de la aceștia orașul Eger (1687). La 14 ianuarie 1688, a ocupat cetatea Muncács de la Ilona Zriny. Trimis apoi în Transilvania, a asediat Lipova silind garnizoana să se predea (12/22 iunie 1688). În anul următor a luat parte la negocierile cu turcii, purtate în castelul Pottendorf de lângă Viena. A luptat apoi împotriva francezilor (1690), sub comanda principelui Ludovic de Lorena. Numit comisar general al armatelor imperiale din Italia (1691), și-a atras dușmânia ducelui de Toscana, a Genovei și a cetății Lucca, din cauza grelelor contribuții pe care le-a impus. În 1692, a fost rechemat la Viena, unde a murit la 9 martie 1693. În 1715–1716, nepotul său, Adriano Antonio Carafa, a descris cariera sa în lucrarea, *De rebus gestis Antonii Caraphei* – Asupra lui Antonio Caraffa, vezi *Nouvelle biographie générale*, VIII, Paris, 1854, p. 145; J. von Hammer, *Geschichte des osmanischen Reiches*, Pesta, 1835, p. 827 ș.u.; *A Pallas Nagy Lexikon*, vol. IV, Budapesta, 1893, p. 145; B. Croce, *Uomini e case della vecchia Italia*, I, Bari, 1927, p. 248–264.

²⁸ Mai jos, Veterani îl numește colonelul Pax.

Sighișoara, Chioarul²⁹, Gurghiul³⁰, cetatea Brașovului³¹, Deva, Sibiu, Făgărașul³² și Clujul³³. <Orașele acestea> au fost cedate prin tratative cu Teleki³⁴ care deținea toată puterea. A stabilit garnizoane potrivite pentru <aceste> localități, a ales comandanți și le-a dat instrucțiunile necesare cu privire la comportamentul lor.

<Garnizoanele> au fost permise peste tot, în afară de Brașov, care s-a răscolat³⁵ cu dârzenie împreună cu tot ținutul de sub stăpânirea sa și tocmai <această> cetate este postul principal de observație pentru a păstra stăpânirea asupra Transilvaniei.

Atât contele Caraffa, cât și Teleki au scris răscolăților, dar aceștia erau mai îndârjiți ca oricând. În cele din urmă, s-a văzut că totul era zadarnic <dacă> nu constrângea Brașovul să se supună.

Iar în acea vreme, Caraffa fiind bolnav, mi-a dat mie <această> însărcinare <punându-mi la dispoziție> trei regimente de cavalerie și două <regimente> de infanterie, în afară de jumătate din regimentul Baden, care pornise mai înainte. Am plecat cu o sută de călăreți crezând că <aș putea> cruța <astfel> trupele care, potrivit unui contra ordin, trebuiau să se îndrepte spre Belgrad.

Ajungând acolo <la Brașov>, stăruințele mele n-au avut nici un rezultat. Dimpotrivă, am fost primit <de brașoveni> astfel că a trebuit să aștept într-un sat, împreună cu cei o sută de călăreți ai mei, cu jumătate din <efectivul> regimentului Baden, sosirea regimentelor, luându-mi toate măsurile de siguranță. Între timp, am

²⁹ *Cuivar.*

³⁰ *Giorgiu.*

³¹ *Il Castell di Corona.*

³² *Fagarash.*

³³ *Clausenburg.*

³⁴ *Teleki.* Mihail Teleki de Szek (1634–1690), cancelarul Transilvaniei în timpul domniei lui Mihai Apafi I, cumnatul său. A fost adevăratul conducător al Transilvaniei, guvernând atât de despotic, încât cronicarul contemporan Mihai Cserei, îl numește „flagelul lui Dumnezeu pentru Transilvania”, arătând că „niciodată, nici sub voievozi, nici sub principii, Transilvania nu fusese subjugață atât de tare și oamenii nu s-au temut de nimeni atât de mult ca de Teleki” (Cserei Mihály, *Historiaja (Istorie) 1662–1711*, ed. Toldy Ferenc, Pesta, 1852, p. 145–146). În politica externă, a sprijinit pe dușmanii Habsburgilor, care fugiseră din Ungaria Superioară. Dar, după înfrângerea turcilor în fața Vienei (1683), a început tratative cu imperialii. Împreună cu juzii Alvincz și Sarosi a discutat cu generalul Caraffa declarația solemnă din 9 mai 1688, votată de dicta Transilvaniei la 13 mai (Szasz K., *Sylloge tractatum*, Cluj, 1833, p. 40–45), prin care principatul renunța la suzeranitatea Porții pentru a trece sub „paterma ocrotire” a împăratului Leopold I (Bethlen Miklos, *Öneletirása (Autobiografie)*, Pesta, 1858, II, p. 83). Teleki a căzut în bătălia de la Zărnești (21 august 1690), luptând împotriva pretendentului Emeric Thököly, numit de sultan principe al Transilvaniei. Amănunte, la Troczanyi Zolt, *Teleki Mihaly. Erdélyi és a kurucmosgalom* (Mihai Teleki, Transilvania și mișcarea curuților, 1690, Budapesta, 1971).

³⁵ Răscoala de la Brașov (6–26 mai 1688) era condusă de Ștefan Schneider și sprijinită de membrii breslei ciobotarilor și pălărierilor. În pofida ordinului principelui Apafi și a sfaturilor date de preot, brașovenii au opus rezistență dârză până la 26 mai 1688, când generalul Veterani a bătut cu tunurile zidurile orașului. Locuitorii care au fost găsiți vinovați de incitare și participare la răscoală au fost condamnați la moarte, iar capetele lor înfipte pe zidurile cetății. Cserei Mihály, *Erdélyi historiaja (Istoria Transilvaniei)*, p. 184; F. Philipp, *Der Bürgeraufstand von 1688*, în „Kronstädter Gymnasialprogramm”, 1877–1878; Ioachim Crăciun, *Răzvrătirea sașilor din Brașov la 1688*, în SMIM, I, 1956, p. 192–200, și Maja Philipp, *Contribuții la cunoașterea răscoalei brașovene din 1688*, în SAI, București, 1965, p. 69–90.

stabilit dispozitivul <de luptă> pregătind gabioane³⁶, fascine³⁷ și alte mijloace necesare pentru a ataca repede cetatea.

De îndată ce au sosit regimentele de cavalerie cu câteva tunuri mici și cu mortiere, am stabilit <dispozitivul de> înaintare a celor trei regimente în trei direcții pentru a ajunge în același timp la suburbii. <Apoi>, am dat ordin ostașilor să descalece în cele trei puncte <stabilite> pentru a ocupa unghiurile <cetății>, folosindu-ne <de faptul> că șanțurile erau fără apărare, spre a împiedica pe răsculați să iasă <din cetate pentru contra-atacuri>. Iar împreună cu infanteria <regimentului> Baden, am ocupat poziția în fața porții cetății la adăpostul unor tufișuri. Am ordonat să se facă un retransament³⁸ într-un loc potrivit pentru a așeza acolo mortierele și un altul pentru a pune în funcțiune bateria la sosirea mușchetarilor. De îndată ce s-a ordonat tragerea ghiulelelor, după aruncarea a două ghiulele și a unei tolbe de săgeți³⁹, cetatea s-a predat. Am ocupat poarta <cetății> și fără a pierde timp, de pe înălțimea pe care mă aflam, am îndreptat mortierele asupra orașului, astfel că la cea dintâi ghiulea care a căzut, atât clericii cât și laicii au venit la picioarele mele să se predea fără condiții.

Am așezat o garnizoană în cetate, am pus pază la porți pentru a împiedica vreun atac <și> am trimis doisprezece fruntași ai orașului să facă act de supunere către Caraffa <în calitatea acestuia de> general comandant suprem <al armatei>. Iar eu m-am întors înapoi cu regimentele, care, după câteva zile, au primit ordin să pomească împreună cu contele Caraffa spre Lipova. Și eu am fost însărcinat din ordinul Curții <imperiale> să cârmuiesc în mod interimar Transilvania. În afară de garnizoane, mi s-au lăsat patru regimentele de cavalerie.

Am primit ordin să mă îndrept împreună cu contele Caraffa spre Lipova. După ce a fost cucerită <cetatea>⁴⁰, el <Caraffa> a pornit spre Belgrad⁴¹, iar eu am rămas cu corpul <de trupe> amintit <mai sus>, în tabără lângă Lipova, gândindu-mă zi și noapte cum să apăr Transilvania și cum aş putea să îndeplinesc sarcinile publice.

Între timp însă, tocmai când promisem ordin de la generalul Caraffa să mă apropii de Cenad⁴², pentru a acoperi schimbarea de comandanți, pe care o făcea, și în așteptarea baronului von Nehen⁴³, ce îmi fusese trimis de la Seghedin de către

³⁶ *Gabbioni*, coș cilindric fără fund, folosit de trupele de artilerie și geniu la ridicarea parapetelor de pământ.

³⁷ *Fascine*, legături sau mănunchiuri de ramuri de copac folosite la umplerea șanțurilor cetăților în timp de atac.

³⁸ *Caldaro*.

³⁹ *Carcasso*.

⁴⁰ Asupra asediului Lipovei, cucerită, la 18 iunie 1688, de trupele imperiale, de sub ordinea generalului Caraffa, vezi memoriile lui Osman aga din Timișoara, care se afla atunci în cetate. R. F. Kreutel și Otto Spiess, *Der Gefangene der Giauren. Die abenteuerliche Schicksale des Dolmetschers Osman aga aus Temeschwar von ihm selbst erzählt*, Graz, Wien, Köln, 1962, p. 24 și urm. Vezi și *Călători străini*, VIII, p. 69 și urm.

⁴¹ Belgradul, cheia Balcanilor, era asediat de trupele imperiale de sub comanda ducelui Max Emanuel de Bavaria.

⁴² *Ciannati* = Cenadul Mare.

⁴³ Dietrich Heinrich baron von Nehem, locotenent colonel apoi general în armata imperială. A ajuns comandant suprem al cetății Petrovaradin (1691), general de divizie (1702) și feldmareșal (1704), apoi comandant al graniței Sloveniei (1709). Vezi memoriile lui Osman aga, *op. cit.*, p. 65, 163–164 și urm.

contele Caraffa, am primit în tabără <vestea> că din bunăvoința împăratului fusesem numit feldmareșal locotenent⁴⁴.

După întoarcerea mea la Lipova, am hotărât să mă îndrept spre Orșova⁴⁵, pentru a asigura granițele Transilvaniei prin izgonirea turcilor din cuiburile de la Jidovin⁴⁶ și Caransebeș, localitate de seamă prin importanța așezării <ei>. Ajungând acolo cu bine, împreună cu domniile Herbeville⁴⁷, Magni⁴⁸ și Paci, pe atunci colonei, deși cel dintâi a fost numit după câteva zile general maior, am izbutit <să obțin> capitularea fără condiții, garantând locuitorilor numai viața și libertatea.

După ce am întărit localitățile <supuse>, mi-am urmat înaintarea spre Orșova. Am trimis în avangardă un căpitan cu o sută de călăreți până la Mehadia⁴⁹, ca acoperire față de garnizoanele turcești. Dar abia ajunsese o garnizoană <turcă> în localitatea Orșova, când cel mai mare efectiv de peste opt sute <de ostași> a fost atacat de sârbii noștri, care și-au dat viața până la ultimul. Nu se poate spune cât de mult a înspăimântat pe turci acest măcel. Garnizoana care se afla în Orșova a încercat să se salveze, dar a fost măcelărită în parte. Am rămas acolo trei sau patru zile pentru ca trupele să se odihnească, iar eu să rezolv afacerile <curente>.

Trecătoarea Orșova este de cea mai mare importanță pentru că este cheia Transilvaniei, Ungariei, Țării Românești, Serbiei și Bulgariei. Localitatea <în sine> este neînsemnată, nici nu era bine așezată, fiind dominată de munți. <Dar> din cauza importanței stăpânirii Dunării, rațiuni de ordin militar cereau să fie ocupată de o garnizoană <imperială>. Neștiind însă cum stăteau lucrurile la Belgrad, am așezat <aici la Orșova> o garnizoană de sârbi⁵⁰ și am lăsat <localitatea> în grija căpeteniei lor; iar eu, pentru cruțarea și acoperirea Transilvaniei, mi-am urmat înaintarea spre podul lui Traian, din apropiere de Cerneți⁵¹.

Mi-am dat seama de slăbiciunea turcilor după spaima lor. Ali pașa care comanda⁵² la Cerneți mi-a trimis daruri și mi-a cerut îndurare. Chiprovățul a fost părăsit, ca și Vidinul⁵³ și Nicopolul⁵⁴, <locuitorii> și-au încărcat toate bunurile ca la

⁴⁴ General Maresciallo Tenente di Campo. În lucrarea *Denkwürdigkeiten des Marschalls Grafen Friedrich Veterani von Jahr 1683 bis 1694*, Wien, Leipzig, 1771: *General Feldzeugmeister*.

⁴⁵ Orsciova.

⁴⁶ Gidover, astăzi Berzovia.

⁴⁷ Erbeville. Ludwig Herbeville, conte, general, feldmareșal. Numit comandant suprem al armatei imperiale care lupta împotriva curuților, a fost trimis apoi în calitate de comandant militar în Bavaria. Vezi *Die Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen nach den Feldakten herausgegeben von den Kriegsgeschichtliche Abteilung der K. K. Generalstab*, Viena, 1877–1893, vol. IX, p. 51. A murit la sfârșitul anului 1709.

⁴⁸ Carl Magni, conte. Intrând în armata imperială a ajuns colonel, iar în 1686 general maior. A fost rănit și a murit în lupta de la Zărnești (21 august 1690). I. Hirtenfeld, în „Oesterreichischer Militär Kalender”, XVII, 1866, p. 74; C. von Würzbach, *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*, XVI, Wien, 1867 s.v.

⁴⁹ Mihadia.

⁵⁰ Rasciani.

⁵¹ Ciarnetz. Prin expediția aceasta, Veterani ocupa granița Țării Românești până la Dunăre pe care o încheia prin ocuparea Cernețului. Vezi raportul lui Cornaro din 5 septembrie 1688 (Viena, Staatsarchiv, *Dispacci* 164).

⁵² Chiprovatz, localitate în Bulgaria.

⁵³ Vidino.

⁵⁴ Nicopoli. Autoritățile otomane din Nicopol trimiseseră o jalbă (*mahzar*) la Poartă, arătând că dacă nu se vor trimite trupe pentru paza acului ținut și a Rusciucului „raialele răsculate se vor uni cu ghiaurii dușmani” *Silahdar Tarihi*, II, p. 377, trad. M. Guboglu, *Cronici turcești*, II, p. 376.

cel mai mic <semn> despre înaintarea noastră să o ia la fugă <atât> pe uscat, <cât> și pe apă. Considerând cât este de mare Dunărea, <cel> care nu a văzut cu ochii ar putea crede că aceste lucruri ar fi simple plăsmuiri.

Chiar înainte de a fi pornit în marș spre Brașov⁵⁵, luasem toate dispozițiile atât cu privire la aprovizionarea <trupelor>, cât și la <procurarea> tuturor celor de trebuință, prin bună înțelegerea cu domnul⁵⁶. De aceea, am rămas neclintit trei sau patru zile în tabără, unde Ali pașa mi-a trimis în dar douăsprezece mii de taleri pentru ca să las liberă trecerea corăbiilor care veneau de la Belgrad⁵⁷ în număr de opt sute. Am început să râd, dându-i un răspuns tăios prin care îi respingeam propunerea, deși nu mai aveam decât patru regimente care nu-și primiseră încă recruți⁵⁸ <și erau> fără infanterie și tunuri. De la Orșova, mi-a venit știrea că aveau să sosească corăbiile <curând> și că înainte de a-și face apariția la Cerneți se opriseră acolo⁵⁹, fiind înarmate cu tunuri și <având> un detașament de ieniceri.

Turcii au reînnoit cererea <de a li se lăsa liberă trecere> și, fiind refuzați categoric, s-au întors noaptea în cvartirul meu cu aceeași cerere, tot mai stăruitoare. Amenințându-i că nu voi cruța pe nimeni și că toate <corăbiile> vor fi distruse, m-am prefăcut că ocup poziție într-o insulă aproape de Cerneți pentru a închide trecerea Dunării și am trimis dragoni sub ordinele colonelului Magni, îmbarcându-i în câteva corăbii pe care le-am găsit acolo, ceea ce a înspăimântat și mai mult <pe turci>.

⁵⁵ Pe când se afla la Cerneți, Veterani a primit ordin să se îndrepte prin Țara Românească spre Brașov, pentru a ierna în Transilvania. (Belleardi, *Historia*, Viena, Biblioteca Națională, codice 8477, fol. 234; Fr. Wagner, *Historia Leopoldi Magni Caesarei Augusti*, II, 1731, p. 87). Vezi și scrisoarea lui Veterani către Mihai Apafi, în Szilagy, S., MCRT, XX, p. 100, doc. XII, 24 august 1688: „Nunc prope diem Coronam versus tendo”. În scrisoarea sa către Constantin Brâncoveanu din 20 septembrie 1688 (Arhivele Naționale, București, original latin neinventariat), Veterani precizează că a fost nevoit să urmeze drumul prin Țara Românească pentru că era mai aproape și că îi fusese sugerat de Curtea Imperială: „Iter per Valachiam aggredi necesse fuit tum viciniorum cum quoque habiliorum viam ad terminum ab Augustissima Aula suggestum perveniendi”. Veterani a plecat din Cerneți la 28 august 1688.

⁵⁶ După înfrângerea suferită de turci în urma despresurării Vienei, Șerban Cantacuzino începuse tratative secrete cu imperialii pentru a se elibera de sub suzeranitatea turcilor. Dar cucerirea Belgradului de armata imperială l-a hotărât să se declare pentru Habsburgi. Asupra acestor tratative, vezi Otto Brunner, *Oesterreich und die Walachei während des Türkenkrieges im 1683-1699*, în „Mitteilungen des Oesterreichischen Instituts für Geschichtsforschung”, XLIV, Innsbruck, 1930, p. 290-291, 293-294.

⁵⁷ Cronicarul turc Silahdar Findiklili Mehmed Aga arată că înainte de începerea asediului Belgradului de imperiali, serdarul Yeghen Osman pașa evacuase cetatea și orașul, îmbarcase femeile și copiii în cinci sute de corăbii și îi trimisese la Nicopol, Rusciuk, Siliștra și în cetățile din Dobrogea. Cronicarul precizează că o mulțime de locuitori din cetățile și pălâncile din jos de Belgrad se îmbarcaseră în vreo mie de corăbii. *Silahdar Tarihi* II, p. 370; M. Guboglu, *Cronici*, II, p. 374.

⁵⁸ Completarea efectivelor armatei imperiale se făcea prin înrolări efectuate de Stări în țările ereditare ale Habsburgilor, iar în imperiu de colonei, cu consimțământul principilor. Când Consiliul Aulic de Război întârzia să trimită comisiile de înrolare, regimentele nu primeau la timp recruți. V. Boguth, *op. cit.*, p. 18-19.

⁵⁹ la Orșova.

În cele din urmă, i-am întrebat câți <bani> voiau să dea pentru siguranța lor. Mi-au răspuns <întrebându-mă> cât cer eu. Am cerut patru sute de mii de taleri, iar ei mi-au făgăduit două sute de mii <de taleri>⁶⁰ și mi-au dat ca ostatici doisprezece dintre turcii lor de frunte, până ce mi se vor plăti banii. Am trimis comisari împreună cu alți delegați⁶¹ care au și primit șazeci de mii de galbeni ungurești⁶².

Înspre seară a venit pe neașteptate Thököly⁶³ <și> a compromis această negociere prin uciderea creștinilor⁶⁴ care se aflau acolo. <Astfel> s-a călcat cuvântul dat. <Turcii> au reținut pe comisar împreună cu alți ofițeri, iar eu pe cei doisprezece ostatici.

Patruzeci și două din corăbiile <turci>lor s-au lovit de stâncile de la Porțile de Fier, <au eşuat> și au fost prădate, în bună parte, în urma călcării cuvântului <dat>. Iar eu am arestat cinci sute de turci, crezând că astfel voi obține mai ușor respectarea făgăduielilor, dar totul a fost în zadar. Corăbiile <turcilor> au ridicat ancora, urmându-și călătoria. La trecerea lor, s-a tras o salvă <de tun> de pe insula pomenită <mai sus>, mai mult ca o demonstrație decât ca o acțiune <militară>.

Iar eu, mi-am urmat în bună ordine înaintarea prin Țara Românească⁶⁵ spre Brașov. Trupele au fost bine tratate. Am predat domnului pe cei cinci sute de turci <luați în prinsoare> pentru a înlensi obținerea celor ce nădăjduiam <de la el>.

Am aflat de la turcii de pe corăbii că armata noastră trecuse <râul> Sava pentru a asedia Belgradul.

În timpul înaintării, am negociat cu domnul cvartirurile de iarnă pentru douăsprezece regimente și m-am înțeles foarte bine⁶⁶. Între timp, mi-a încuviințat

⁶⁰ Adică o sută de mii de galbeni.

⁶¹ La Cladova (Feth ül Islam), unde se retrăseseră turcii. *Silahdar Tarihi*, II, p. 370. M. Guboglu, *op. cit.*, II, p. 374.

⁶² *Ongheri*. Ughiul sau galbenul unguresc echivala cu doi taleri.

⁶³ *Il Tekely*. Emeric (Imre) Thököly (25 septembrie 1657–12 septembrie 1705), conte, luptător maghiar pentru eliberarea de sub dominația Casei de Austria, a preluat, în 1678, conducerea forțelor maghiare răscolite împotriva Habsburgilor și a cucerit în 1682 întreaga Ungarie Superioară până la râul Vach, obținând de la sultan titlul de „crai al Ungariei de Mijloc”. În 1683, a luat parte la asediul Vienei. După victoria de la Zărnești (21 august 1690), a fost ales de stările Transilvaniei principe, dar a trebuit să se retragă în Imperiul Otoman, unde a murit, la Ismid, la 13 septembrie 1705. Jurnalul și corespondența lui Tököly au fost publicate în *Monumenta Hungariae Historica* (5 vol. 1863–1896). Vezi monografia lui David Angyal, *Kesmarky Thököly Imre 1657–1705* (Thököly Imre de Kesmark), ed. II-a, Budapesta, 1889.

⁶⁴ E vorba de creștinii răscolți din regiunea Cladovei care atacaseră pe turci. Înștiințat de iscoadele sale, Thököly i-a atacat în timpul nopții, a ucis pe unii, iar pe alții i-a aruncat în Dunăre sau i-a luat în prinsoare. A despresurat astfel pe turcii prinși între doi dușmani. Turcii i-au făgăduit, ca răsplată, o mie de pungi, adică o sută de mii de galbeni din care i-au dat numai treizeci de pungi. Thököly s-a plâns la Poartă, care i-a dat câștig de cauză. *Silahdar Tarihi*, II, p. 371; M. Guboglu, *Cronici*, II, p. 375.

⁶⁵ În cursul întrevederii sale cu marele logofăt Constantin Brâncoveanu, la Cerneți, Veterani l-a convins să lase liberă trecerea prin Țara Românească trupelor imperiale, care se îndreptau spre Brașov. MCRT, XX, p. 100.

⁶⁶ La 17 septembrie 1688, solii trimiși de Șerban Cantacuzino, aume fratele său, marele spătar Mihai Cantacuzino, ginerele său, Constantin Bălăceanu mare agă și marele logofăt Constantin Brâncoveanu au adus la Câmpulung generalului Veterani convenția privitoare la încartiruirea trupelor imperiale în Țara Românească în iarna 1688-1689 și la subsidiile. Vezi scrisoarea lui Veterani din

subsidii <în valoare> de patru mii două sute de taleri pe lună și a făgăduit să trimită rudele sale mai apropiate să presteze omagiul de credință împăratului.

Am stat la îndoială dacă să rămân în Țara Românească sau să mă întorc în Transilvania; și după multă chibzuire, am socotit că este mai bine să păstrez casa proprie spre a nu o pierde decât să pun stăpânire pe cea a vecinului, dat fiind că Bugeacul este aproape de trecătorile Transilvaniei. De aceea, m-am hotărât să plec și să mă îndrept spre Brașov. Când am ajuns aici, am primit știrea că Belgradul fusese cucerit⁶⁷ și am dat mulțumire lui Dumnezeu. De îndată, m-am deplasat împreună cu tabăra mea, <așezându-mă> în fața trecătorii Buzăului⁶⁸, unde au venit solii⁶⁹ care se duceau la Viena. I-am primit cu toată cinstea cuvenită⁷⁰.

În acea tabără a venit cu poșta, pe neașteptate, părintele Dunod⁷¹ care a stăruit cu vehemență să intru din nou în Țara Românească. Dar eu, considerând forțele <de care dispuneam>, am socotit mai folositor să consolidez cele ce dobândisem

tabăra de la Rucăr (*Ruka*) din 20 septembrie 1688 (Arhivele Naționale București, original latin neinventariat), prin care se arată că marele logofăt Constantin Brâncoveanu a ajutat armata imperială procurându-i grâu, hrană pentru oameni și animale și tot ce le-a trebuit (*Istoria Țării Românești de când au descălecat pravoslavnicii creștini*, ed. C. Grecescu și Dan Simonescu, București, 1960, p. 187–188; *Cronicari munteni*, ed. M. Gregorian, București, 1961, I, p. 216) și la trimiterea unei solii la Viena pentru prestarea jurământului de credință (C. Giurescu și N. Dobrescu, *Documente și regeste privitoare la Constantin Brâncoveanu*, București, 1907, p. 1, doc. 3, 24 septembrie 1688).

⁶⁷ Belgradul a fost cucerit de armata imperială comandată de principele elector Max Emanuel de Bavaria, la 6 septembrie 1688.

⁶⁸ *Il passo di Boza*.

⁶⁹ Solia trimisă de Șerban Cantacuzino la Viena era formată din fratele acestuia, Iordache Cantacuzino, Constantin Bălăceanu vel agă, căpitanul Șerban Cantacuzino, fiul lui Drăghici Cantacuzino, și Șerban Vlădescu, mare comis. *Cronicari munteni*, II, p. 217. Vezi și Radu vel logofăt Greceanu, *Viața lui Constantin Vodă Brâncoveanu*, ed. Șt. Greceanu, București, 1907, p. 9.

⁷⁰ *Con singolari dimostrazioni*.

⁷¹ *Il padre Dunnot*. Antide Dunod, călugăr iezuit burgund, folosit de Leopold I în diferite misiuni diplomatice în legătură cu lupta împotriva turcilor. În calitate de comisar imperial a fost trimis, în februarie 1685, în Transilvania și în Țara Românească (I. Lupaș, *Documente istorice transilvane*, I, 1599–1699, Cluj, 1940, p. 411–413, doc. 172), pentru a determina pe conducătorii acestor țări să treacă sub protecția împăratului (Arhivele Naționale Sibiu, *Urkunden*, nr. 1.564, *Materia VI*, 27 noiembrie 1685; *Diplomatarium Alvincianum*, I, p. 5–6). La 11 aprilie 1685 a încheiat cu Mihai Teleki, la Cârțișoara, un tratat secret prin care cancelarul Transilvaniei se angaja să sprijine cauza habsburgică, sfătuind pe principele Mihai Apafi să intre în liga creștină (Jakab Elek, *Sandor Pal kapitány és az Erdélyi Nemzeti felzedelemség utolsó évei* (Capuchehaia Sandor Pal și anii din urmă ai principatului ardelean), în „Magyar történelmi tár” XIX, 1840, p. 131 și urm.; J. Kémény, *Notitiae historico-diplomaticae*, Sibiu, I, p. 144–147). În toamna anului 1685, Dunod s-a întors în Transilvania pentru a prezenta dietei (24 octombrie 1685) propuneri cu privire la aprovizionarea armatei imperiale ce urma să intre în principat (I. Lupaș, *Sfârșitul suzeranității otomane și începutul regimului habsburgic în Transilvania*, în AARMSI, s. III, t. XXV, București, 1943, p. 812). La 27 octombrie, Dunod a încheiat cu Mihai Apafi convenția de la Dumbrăveni prin care principele se obliga să achite o sumă de mii de taleri pentru a scuti Transilvania de încartiruirea trupelor imperiale (I. Lupaș, *Documente istorice transilvane*, I, p. 462). În anul 1686, Dunod a venit din nou în Transilvania cu prilejul trimiterii sale la patriarhul Constantinopolului, Calinic al VII-lea, pentru a îndemna la răscoală pe creștinii din Balcani (N. Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches*, IV, Gotha, 1911, p. 205; I. Radonić, *Situația internațională a principatului Țării Românești în vremea lui Șerban Cantacuzino (1678–1688)*, în AARMSI, s. II-a, t. XXXVI, București, 1914, p. 961; O. Brunner, *op.cit.*, p. 286).

decât să le pun în cumpănă, spre a nu pierde ceea ce <este> sigur pentru ceea ce nu <este> sigur, dat fiind că francezii au atacat Philipsburg⁷², că propriile noastre forțe <trimise> în ajutorul imperiului erau împărțite și că noi eram angajați în cuceriri mai mari decât puteam cuprinde.

Am trimis pe mareșalul Cusani la Curtea <imperială>, declarându-mă gata să intru din nou în Țara Românească și am arătat că în schimb, Transilvania și Ungaria ar fi expuse năvălirii necruțătoare a tătarilor, în timp ce această știre răspândindu-se în cvartirurile din Țara Românească, care nu erau ocupate de cele douăsprezece regimente mai sus pomenite, ar fi trebuit să recurg la puțina oaste pe care o aveam cu mine. De aceea, socoteam mai potrivit să tratez cu blândețe această țară pentru a o folosi la timpul și locul <potrivit>, ea fiind așezată în vecinătatea Dunării, și să închei o pace glorioasă cu turcii când va veni vremea.

Dar, între timp, s-a întâmplat să moară Șerban⁷³, domnul Țării Românești, și a fost ales îndată Brâncoveanu⁷⁴, fără a se tulbura tratativele noastre și, întrucât nu ne puteam întoarce înapoi cum ar fi dorit mulți de la Curte, am trimis pe colonelul conte Jörger⁷⁵, pentru a felicita pe domn⁷⁶, cu prilejul ridicării sale <în scaun>. Acesta a fost foarte mulțumit de curtenia mea și a ratificat toate hotărârile înaintașului meu printre care era plata în continuare a <celor> cincizeci de mii de taleri pe an și <acordarea> întregului meu sprijin⁷⁷ la timpul și locul potrivit pentru împlinirea slujbei împăratului.

Prin mijlocirea acestor ajutoare, m-am întâlnit în speranța de a <ajunge> la un bun sfârșit. Și Curtea <imperială> a aprobat argumentele mele, nu tocmai plăcute pentru cei <cu gânduri> utopice. Spre a-și satisface aplecarea lor spre vorbărie, aceștia au început să răspândească la Curte zvonuri asupra purtării și cinstei mele.

⁷² *Filipsburgo* = Philippsburg, oraș întărit lângă Rin, în fostul ducat de Baden.

⁷³ Șerban Cantacuzino a murit la 26 octombrie 1688. Adversarii lui Constantin Cantacuzino stolnicul și ai lui Constantin Brâncoveanu au răspândit zvonul că aceștia l-ar fi omorât. Izvoarele istorice nu-l confirmă. Virgil Căndea, *Semnificația politică a unui act de cultură feudală*, în „Studii”, XVI/3, 1963, p. 651–669.

⁷⁴ *Il Brancovano*. Constantin Brâncoveanu (15 VIII 1654–15 VIII 1715) domn al Țării Românești (28 X 1688–24 III 1714). Alegerea sa a fost impusă de Constantin Cantacuzino stolnicul și de Mihai Cantacuzino mare spătar, care voiau să conducă țara în numele nepotului lor. Vezi *Istoria Țării Românești de la octombrie 1688 până în martie 1717*, ed. C. Grecescu, București, 1959, p. 5 și urm.; *Cronicari munteni*, II, p. 275 și urm. Pentru domnia lui, vezi Ștefan Ionescu și Panait P. Panait, *Constantin Vodă Brâncoveanu. Viața – Domnia – Epoca*, București, 1969.

⁷⁵ Iohann Christoph Ehrenreich, conte von Jörger (1658–1691), fiul contelui Iohann Quintin von Jörger și al baronei Maria Ana von Königsberg, a intrat de tânăr în armata imperială, ajungând colonel al unui regiment de infanterie. A murit în Ungaria, luptând împotriva turcilor (1691). Vezi *Thaten und Charakterzüge berühmter österreichischer Feldherren*, I, Viena, 1808; *Oesterreichisches Militär Konversations Lexikon*, III, Viena, 1850, s.v. și Constant von Wurzbach, *Biographisches Lexicon des Kaiserthums Oesterreich*, X, Viena, 1863, p. 231.

⁷⁶ Vezi raportul trimisului bavarez Stoyherer către ducele Max Emanuel de Bavaria, la N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, XX, București, 1911, p. 81, doc. XXV, 23 ianuarie 1689 și Belleardi, *Historia*, Viena, Biblioteca Națională, cod 8478, p. 4

⁷⁷ Domnul se obliga să aprovizioneze armata imperială cu 40.000 de căble de grâu, 20.000 căble de ovăz și 1.500 boi (Arhivele Naționale București, original latin neinventariat).

Mi-am luat înapoi toate măsurile de siguranță împotriva tătarilor care, împreună cu doisprezece sultani din Crimeea și Bugeac, amenințau să intre în Transilvania. La 1 ianuarie (1688) am așezat trupele în cvartiruri <și> am stat liniștit, dar din pricina altor geloși, mai mult pe norocul meu decât pe neștiința mea, la începutul campaniei a trebuit să predau această comandă generalului Heissler⁷⁸ și el mi-a ordonat să mă îndrept spre Belgrad cu regimentul meu, cu regimentul hanovrian de cavalerie, cu dragonii și cu regimentul Castello, <eu fiind pus> sub ordinele și ascultarea principelui Ludovic⁷⁹.

Intrând în contact cu acest general în timpul înaintării <noastre> spre Lipova, am scris la Curte lui Salvarosa pentru a-i aduce la cunoștință cu <toată> supunerea, că schimbarea atitudinii sale blânde față de români <ne>-ar împiedica nu numai să obținem avantajele pe care această măsură le comporta în mod neîndoielnic, ci mai mult, nemulțumind această națiune înainte de vremea <potrivită> se isca, vădit, primejdia de a pierde Transilvania.

Am pornit spre Belgrad, în apropiere de Cenad⁸⁰, am fost surprins de o inundație, astfel că abia am putut scăpa printr-un mare noroc, împreună cu trupele mele. După ce am trecut Dunărea la Belgrad, am luat contact cu principele Ludovic la palanca lui Hasan pașa⁸¹. I-am dat informații aspra <stării de> slăbiciune a Timișoarei⁸² și asupra legăturilor pe care le stabilisem, deși momentul nu era potrivit <pentru un atac>, dat fiind hotărârea luată de Înălțimea sa.

[Trupele imperiale au trecut râul Morava, au cucerit cetatea Niș (14/24 septembrie 1689) și s-au întors spre Vidin pe care l-au ocupat (14 octombrie 1689)].

⁷⁸ *Heisler*. Donatus Johann Heissler, conte von Heiterschein. Intrând în slujba Casei de Austria, a ajuns general și comandant al trupelor imperiale din Transilvania (1688). În decembrie 1689, a pornit în expediție împotriva Țării Românești. A trecut Carpații pe la Bran, a ocupat Târgoviștea și Bucureștii, dar la sfârșitul lunii ianuarie 1690 a fost nevoit să se retragă, urmărit de români și de tătari. A luat parte la lupta de la Zărnești (11/21 august 1690), fiind luat în prisoare și apoi eliberat de Constantin Brâncoveanu. A murit în 1696, în luptele pentru ocuparea Timișoarei.

⁷⁹ *Serenissimo Principe Luigi*. Ludovic Wilhelm I von Baden (8 IV 1688-4 I 1707), supranumit „*Der Türken Louis*”, margraf de Baden (1677-1707). În 1674 a intrat în slujba împăratului pe care a părăsit-o la moartea bunicului său, Wilhelm I von Baden (1677). Dar, în 1722 a reintrat în armata imperială, ajungând feldmareșal. S-a distins în bătălia de la Kahleberg (24 septembrie 1683) și în campania din Ungaria. În calitate de comandant suprem al armatei imperiale a înfrânt pe turci la Niș (25 septembrie 1689), Vidin (14 noiembrie 1688) și la Salankemen (19 august 1691), a cucerit Oradea (1692) și Gradiska pe Sava. În timpul războiului purtat de Liga din Augsburg împotriva lui Ludovic al XIV-lea care ocupase Palatinatul, a fost numit comandant suprem al armatei imperiale, trimisă pe Rin împotriva francezilor și a reluat Heidelbergul (1693). În 1696 a candidat la coroana Poloniei, dar n-a întrunit numărul necesar de voturi. În timpul războiului de succesiune spaniol, a cucerit Landau (1702) și, împreună cu ducele de Malborough, a câștigat bătălia de la Schellenberg. Asupra acestui război a lăsat scrieri cu caracter politic și militar, publicate în 1850 de Röder von Diersburg, în două volume. Vezi A. Schulte, *Markgraf Ludwig Wilhelm von Baden und der Reichskrieg gegen Frankreich 1693*, 2 vol., ed. a II-a, 1901; Heinrich Platz, *Markgraf Ludwig Wilhelm von Baden Baden als Oberbefehlshaber der Reichstruppen in den Feldzügen 1693-1697 am Oberrhein*, 1907.

⁸⁰ *Ciannat*.

⁸¹ *Hussan Bascia Palanca*.

⁸² *Temisuar*.

După ce Înălțimea sa a dat toate ordinele potrivite pentru a lăsa Vidinul bine aprovizionat și întărit, a pornit cu armata spre Orșova. Între această localitate și Cladova⁸³ s-a construit un pod și s-a așezat o tabără în care armata s-a oprit câteva zile, <suferind de> lipsă din ce în ce mai mare de furaj, afară de puținul ovăz adus cu corăbiile pentru cei care aveau bani. <Generalul a luat> această măsură pentru a-și face tabăra de iarnă împreună cu domnul Țării Românești, greșeală capitală din care a decurs nenorocirea armelor imperiale. Și, deși domnul și românii nu se învoiseră să <ne> dea cvartir, Înălțimea sa a trebuit totuși să treacă podul și să se îndrepte către Cerneți, căci așa voia Curtea <imperială>. Atunci eu, ca bun cunoscător al Țării Românești, al trecătorilor și al tuturor pozițiilor, nu m-am ferit de a spune că totul se primejduia și, când ne urmam înaintarea spre Brâncoveni⁸⁴, argumentele mele s-au dovedit mai mult decât exacte și întotdeauna mai îndreptățite decât cele ale acelor care susțineau păreri himerice.

Pe zi ce trecea, armata se destrăma și devenea desfrânată și nedisciplinată, exasperând pe țărani, <ostașii trebuind> să-și caute ei înșiși de-ale mâncării.

Și după ce am stat câteva zile în tabăra de la Brâncoveni ducând tratative⁸⁵ cu domnul și așteptând bagajele și ostașii care rămăseseră <în urmă> pentru a fura alimente, ne-a venit știrea neașteptată a morții generalului Piccolomini ...

[Generalul Veterani este trimis la Niș în locul lui Piccolomini].

În dimineața următoare, 1 decembrie, în timp ce Înălțimea sa, din lipsă de furaje, era nevoită să treacă cu armata podul făcut pe Olt⁸⁶, la un sfert de ceas de Brâncoveni, m-am întors, cum am putut, cu numai douăzeci de călăreți și cu un sergent din regimentul meu la Cerneți⁸⁷, unde am rămas câteva zile și pot să spun că dacă nu aș fi fost ajutat în timpul acestui marș de domnul Țării Românești cu furaje și cu alte lucruri de trebuință, aș fi dus-o foarte rău.

Voiam să trec Dunărea pe la Cerneți, pentru a ajunge mai repede la Niș⁸⁸, dar nu am putut din pricina tătarilor care <din> tabăra <lor> făceau incursiuni pretutindeni în regiunea Nicopolului, cât și a munților și a ținuturilor pustii pe care trebuia să le străbat. Am fost, așadar, nevoit să mă îndrept spre Orșova și acolo, strângând patru sau cinci corăbii, să forțez trecerea peste Dunăre într-un anotimp atât de înaintat încât m-aș fi găsit într-o situație jalnică fără ajutorul căpitanului de la Cerneți care mi-a dat șaizeci de țărani români pentru a trage <corăbiile, la edec>. Totuși din pricina vântului și a furtunilor obișnuite în anotimpul aceasta, a trebuit

⁸³ *Fethislam*.

⁸⁴ *Brancovano* = Brâncoveni, comună în județul Olt.

⁸⁵ Negocierile au fost purtate de Veterani cu delegații lui Constantin Brâncoveanu, Diicul Rudeanu, mare clucer, Cornea Brăiloiu, mare agă, Preda Brăiloiu, mare pitar, Constantin Știrbei, mare sluger și Atanasie Păușescu. S-a ajuns la o convenție, prin care domnul se obliga să întrețină timp de șase luni douăsprezece regimente încartiruite în Țara Românească, precum și trupele de la Vidin, să dea o mie cinci sute de cai și să plătească restul tributului făgăduit împăratului. Ph. Röder von Diersburg, *Des Markgrafen Ludwig Wilhelm von Baden Feldzüge wider die Türken*, Carlsruhe, 1839–1842, II, p. 166–167 (convenția din 22 septembrie 1689). O traducere germană defectuoasă este publicată în Hurmuzaki, V/1, p. 308.

⁸⁶ *Alta*.

⁸⁷ *Ciarnez* = Cerneți, sat component al comunei Simian (Jud. Mehedinți).

⁸⁸ *Nissa* = Niș, oraș în rep. Macedonia.

să petrec aproape trei săptămâni din viața mea în acele corăbii nenorocite și când am abordat la Golubac⁸⁹, s-a pornit un vânt atât de puternic, încât m-am salvat cu mare greutate împreună cu corabia mea și unele din celelalte corăbii s-au scufundat în apă, iar altele a căror frânghie s-a rupt au trebuit să se întoarcă înapoi; lovindu-se de stânci, și-au pierdut întreaga încărcătură. După ce a trecut furtuna, mi-am urmat înaintarea spre Rama⁹⁰ și am debarcat acolo ...

[Veterani preia comanda trupelor de la Niș. Cetatea Kanisza se predă imperialilor].

Prin păstrarea Vidinului, se asigurau comunicațiile noastre cu Transilvania și Timișoara continua să fie împresurată, fără nici un ajutor. În ce privește Țara Românească și Transilvania, se frâna răscoala acelor populații ce ar fi minat cu desăvârșire trupele ce intraseră din Țara Românească în Transilvania fără speranța de a fi ajutate ...

[În anul 1689, împăratul era ocupat cu alegerea arhiducelui Iosif ca rege al românilor].

Văzând eu că creștea mereu consternarea turcilor, pentru ca trupele <noastre> să nu-și petreacă vremea în trândăvie, nu m-am abținut de a arăta că ar fi momentul cel mai potrivit pentru a ne îndrepta spre Timișoara, cunoscând starea cetății și <știind> că acea garnizoană⁹¹ dorea să ne prezentăm cu tunuri și în formele legale pentru a putea justifica predarea <cetății> față de sultan. Am amintit că Lipova, <aflându-se> la o depărtare de patru leghe de Timișoara, putea înlesni operația dat fiind că artileria era acolo ...

Am întreținut un schimb de scrisori cu Thököly, care se afla la Mitrovița⁹², în nădejdea că turburările ce se deslănțuiseră atunci l-ar îndemna să primească propunerea ce i-o făcusem de a mi se alătura și de a încerca, sub pretextul prieteniei <lui> cu turcii să ocupe Nicopolul pentru a acoperi, prin această poziție – cheie, Țara Românească și a avea un picior în <eyaletul> Silistrei⁹³. I-am spus cuvinte bune, dar fără nici un rezultat, căci el mă amenința mereu că vrea să intre în Transilvania⁹⁴.

Pentru a-l opri, mi-am înțeles schimbul de scrisori cu domnul Țării Românești și l-am liniștit <pe acesta> în privința pagubelor de care mă făcea răspunzător, precum și a prostului tratament <primit> de trupele noastre în cvartirurile de iarnă. I-am răspuns domnului să le aștearnă în scris pentru că aş putea obține orice

⁸⁹ Golubaz = Golubac, oraș în Serbia.

⁹⁰ Ram = Rama, cetate pe malul drept al Dunării. S-a predat generalului Veterani la 30 septembrie 1691 (Fessler, *op.cit.*, IX, p. 458).

⁹¹ Silahdar Fändiklîli Mehmed Aga arată că muhafizul Belgradului, vizirul Hazinedar Hasan pașa, anunțase Poarta că apărătorul Timișoarei, Ibrahim pașa, pusese stăpânire pe magazinele miriei și nemulțumise pe locuitori care s-au răscolit și l-au ucis. Astfel s-ar explica starea de spirit a garnizoanei (*Silahdar Tarihi*, I, p. 316).

⁹² Trovitza = Sremski Mitrovica în Simium (Srem).

⁹³ Silistria. Eyaletul Silistrei era cârmuit de defterdarul Boșnak Husein pașa (*Silahdar Tarihi*, XI, p. 402).

⁹⁴ Umbla zvonul că Thököly va fi numit domn al Țării Românești și că va izgoni pe imperiali din Transilvania, ai cărei dregători se arătau gata să-l sprijine pentru reinstaurarea dominației otomane în Principat (*Silahdar Tarihi*, II, p. 40).

satisfacție de la mila împăratului, convingându-l să ne rămână credincios și să continue să fie mai departe dușmanul lui Tököly. Susceptibilitatea românească și răzburarea firească la acest popor mi-au zădărnicit tratativele. Totuși, pentru a împiedica intrarea lui Tököly în Transilvania prin unirea <lui> cu românii și cu turcii, în afară de băștinași, am găsit potrivit pentru binele împăratului să pun pe Trautmannsdorf⁹⁵ să înainteze cu corpul <lui> de armată până la vărsarea râului Timiș în Dunăre și <să-și așeze> lagărul la Vidin.

Memoriile Generalului Federico Veterani

II. (1690–1694)

Campania din 1690

În dimineața următoare⁹⁶ a venit vestea înfrângerii generalului Heissler⁹⁷ în p. 69
Transilvania, provocată de dușmănia (acestuia) cu domnul Țării Românești⁹⁸ care,
pentru a se răzbuna, a reluat legătura cu Thököly⁹⁹ fără de care acesta nu ar fi
îndrăznit niciodată să intre în Transilvania.

(Principele Ludovic de Baden, părăsind cetatea Niș, a trecut Dunărea la
Semendria și a înaintat spre Belgrad).

Transilvania cerea (ajutor), deși șovăia între cele două părți, potrivit p. 70
obiceiului acestei națiuni. Ajungând cu armata la Caransebeș¹⁰⁰, după trei zile
(principele)¹⁰¹ a pornit către Transilvania prin Poarta de Fier. Înălțimea sa nu a
socotit potrivit să întărească Caransebeșul, pe atunci singurul punct de sprijin
pentru apărarea Orșovei (și) cu toate că sosise vestea capitulării Vidinului¹⁰², l-a
lăsat în părăsire cu un locotenent și câțiva muschetari, fără nici un fel de apărare,
deși localitatea aceasta fusese aprovizionată cu toate cele de trebuință și bine
întărită în timpul iernii (trecute).

Comandantul Lipovei a arătat luminatului principe Ludovic situația foarte p. 71
grea în care se afla această localitate...

⁹⁵ Adam Karl Trautmannsdorf (25 I 1658–1687), principe. Intrând în armata imperială, a luat parte la campania din Ungaria împotriva turcilor. A murit pe câmpul de luptă (1687) (Carl von Würzbach, *Lexikon*, vol. 47, Viena 1883, p. 61).

⁹⁶ 19/29 august 1690.

⁹⁷ Donatus Iohann Heissler, conte von Heiterschein, general imperial, a fost învins în lupta de la Zărnești (11/21 august 1690) de turcii și tătarii sprijiniți de un corp de curuți ai lui Thököly și de oastea lui Constantin Brâncoveanu, fiind luat în prinoare. Vezi *Silahdar Tarihi*, Istanbul 1928, II, p. 257–258; M. Guboglu, *Cronici turcești privind țările române*, II, București, 1974, p. 390.

⁹⁸ Constantin Brâncoveanu, domn al Țării Românești (1688–1714).

⁹⁹ Emeric Thököly, principe al Transilvaniei (1690–1691).

¹⁰⁰ *Karansebea*.

¹⁰¹ Ludovic Wilhelm I, margraf de Baden (1677–1707).

¹⁰² Cetatea Vidin, asediată de vizirul Tursun Mehmed pașa, a capitulat după un asediu de șapte zile. *Silahdar Tarihi*, II, p. 516.

(A venit vestea că turcii de la Niș se îndreptau spre Belgrad și trimit ajutoare la Oradea) care se afla în stare disperată și cum nu întâmpinasem nici o împotrivire la Lipova, am pus stăpânire (pe cetate) și ai noștri, care erau la asediul Oradei, au cedat astfel că inamicul a rămas stăpân pe (acel) ținut.

p. 72

După ce am ajuns cu armata la Sibiu, luminatul principe Ludovic a urmărit inamicul până la Brașov. Dar acesta ceda mereu, retrăgându-se spre Țara Românească astfel că a urmat părăsirea Transilvaniei. Înălțimea sa nu a șovăit să trimită în urmărire câteva efective printre care unul, aflat sub ordinele // generalului Serény¹⁰³. După ce a stat câteva zile în campament la granița Țării Românești (principele) a primit vestea că Belgradul fusese pierdut...

(Principele a hotărât să se întoarcă înapoi cu armata sa, să nu părăsească Transilvania pe care o lăsase în seama generalului Veterani cu opt regimente de cavalerie).

Eu am rămas în ținutul Trei Scaune¹⁰⁴ (bucurându-mă) de bunăvoința a opt sate și totodată, pentru a profita de un acoperiș bine păzit, am luat măsurile cele mai bune pentru ocrotirea acelor sate.

Luminatul Principe Ludovic a pornit spre Cluj iar eu am primit vestea că Lipova se predase¹⁰⁵. El (principele) și-a urmat înaintarea și era primejdie ca (turcii) să năvălească în Transilvania (venind) dinspre Brașov, Lipova și Caransebeș. El a dat ordin locotenentului colonel Antonio care se întorsese din Țara Românească împreună cu câțiva germani să o apere.

Cunoscând situația din Transilvania, am reluat legătura cu muntenii și cu moldovenii. Am dat ordin regimentului d'Herbeville aflat sub comanda contelui Schlick¹⁰⁶ să ocupe poziție la Orăștie¹⁰⁷ și la Deva după cum ar îngădui situația și dispoziția acelor localități iar cu restul regimentului să pornească spre Caransebeș și să sprijine împreună cu localnicii Orșova, întrucât prietenia reînnoită cu românii venea tocmai la timp pentru a asigura aprovizionarea cu pâine. Și aceasta era lovitura potrivită pentru a strânge în clește Belgradul¹⁰⁸ fără sau cu foarte mică pierdere.

¹⁰³ *Serényi* – *Sarany* János Károly, vice general, a ajuns comisar imperial, consilier aulic, președinte al Consiliului Aulic de Război și comandant al cetății München. În 1690 a obținut o diplomă de inobilare pentru familia sa.

¹⁰⁴ *Haramsek*.

¹⁰⁵ Lipova s-a predat muhafizului Timișoarei, vizirul Djafer pașa, după trei zile de asediu. *Silahdar Tarihi*, II, p. 550. M. Guboglu, *Cronici turcești*, II, p. 396.

¹⁰⁶ *Scile*. Leopold Anton Iosif, conte von Schlick (10–VII 1663–10–IV 1723), feldmareșal și cancelar al Boemiei. Ca voluntar în regimentul tatălui său vitreg, contele Taafe von Carlingdford, a luat parte la asediul cetății Esztergom iar în calitate de căpitan în regimentul ducelui de Lorena s-a distins în campania din 1686. Ca răsplată pentru vitejia sa a fost înaintat locotenent-colonel al regimentului de cuirasieri Sachsen-Lauenburg, iar în 1689 a ajuns colonel al unui regiment de dragoni. A luat parte la campania din Ungaria și la asediul Oradei iar în 1692 ca locotenent major, la asediul Belgradului. Ca răsplată pentru serviciile aduse a fost numit pe viață general comandant al graniței militare care se întindea de la Dunăre până în Transilvania, purtând titlul de conte al Imperiului (Reichsgraf). În 1687–1699 a luat parte în calitate de delegat imperial la tratativele de pace de la Carlowitz. C. Von Wurtzbach, *Lexicon*, vol. XXX, Viena, 1875, p. 126–127.

¹⁰⁷ *Sasvaros*.

¹⁰⁸ Belgradul ajunsese din nou în stăpânirea turcilor la 8 octombrie 1690.

În înaintarea sa spre Cluj, luminatul Principe Ludovic a întâlnit pe colonelul Bolland¹⁰⁹ cu recruții lui și aceștia s-au unit cu restul regimentului...

Am confirmat pe Bolland în comanda lui și am dat ordin locotenentului colonel Schlik să asigure, cu regimentul lui, comunicațiile în Transilvania, încartiruind trupele la Vinț¹¹⁰, Sebeș¹¹¹, Alba Iulia și Sângătin¹¹², localități toate bine așezate pentru a asigura comunicațiile în întregul principat.

Plasarea regimentelor (în poziție de luptă) fără a ști unul de celălalt ne-a împiedicat nu numai să ajutăm la timp, așa cum ar fi trebuit, Orșova // care puțin după aceea s-a predat¹¹³ în condiții ce nu au fost respectate ci a îndemnat pe inamic, aflat în vecinătatea Oradei să înainteze în Transilvania pe șoseaua Șimlăul Silvaniei¹¹⁴ tocmai când Înălțimea sa se îndrepta spre Satu Mare¹¹⁵, în timp ce alți turci trebuiau să vină pe (șoseaua) Lipovei, iar Thököly împreună cu partizanii săi trebuia să intre din nou (în principat) prin trecătoarea Brașovului¹¹⁶, potrivit înțelegerii și legăturilor sale cu ardelenii.

p. 74

Luminatul principe Ludovic s-a întors pentru a apăra Transilvania pe când stăteam în așteptare, după ce aprovizionasem cu pâine toate regimentele pe timp de opt sau zece zile pentru ca să pot manevra la timpul și în locul potrivit, atacând inamicul cel mai apropiat pentru ca după aceea să mă arunc asupra altuia evitând (primejdia) de a fi încolțit așa cum credeau (că se va întâmpla).

Potrivit unor știri (primite), una mai rea decât alta, am dat ordin lui Schlick să-și concentreze regimentul și să se retragă la Sighișoara¹¹⁷ pentru ca să fie mai aproape (de mine) spre a mă sprijini în planul meu (de operații). Dar ordinele mele nu i-au parvenit (la timp), astfel că el, aflând că Clujul ar fi asediat¹¹⁸ s-a hotărât să plece într-acolo și să pătrundă (în acel oraș).

În apropiere de Turda¹¹⁹ a întâlnit patru sute de tătari pe care i-au prins și pornind mai departe a dat peste toate forțele inamicului. După ce s-a apărut cu

¹⁰⁹ *Polantz* = Bolland, colonel, apoi general în armata imperială.

¹¹⁰ *Vinț* = Vințul de Jos, comună, județul Alba.

¹¹¹ *Milenpach* = Sebeș, oraș, județul Alba.

¹¹² *Egnet*, formă coruptă de la Enyed = Sângătin, sat, județul Sibiu.

¹¹³ Orșova a fost ocupată de trupele otomane ale serascherului Mazulzade Gürdji Mehmed pașa. În schimb Imperialii care se întăriseră în insula Ada Kale au opus rezistență înverșunată flotei otomane a kapudanului Dunării Ali pașa, sprijinit de pedestrașii albanezi ai lui Arnavut Mahmud pașa, capitulând numai după 27 de zile. *Silahdar Tarihi*, II, p. 541–542. M. Guboglu, *Cronici turcești*, II, p. 394.

¹¹⁴ *Scomiglio* = Șimleul Silvaniei, oraș, județul Sălaj.

¹¹⁵ *Zatmar*. În *Silahdar Tarihi* (II, p. 550; M. Guboglu, *op. cit.*, II, p. 336) se arată că principele Ludovic de Baden pe care-l numește „herțogul Preslav” trecuse Someșul și își așezase tabăra înspre Satu Mare. Vizirul Djafer pașa care comanda trupele otomane nu l-a atacat din cauza creșterii apelor râului.

¹¹⁶ Pe la Rucăr și Bran. În urma morții lui Mihai Apafi I (15 aprilie 1690), Thököly fusese numit de sultan principe al Transilvaniei. Vizirul Suleyman pașa avea ordin să supună Transilvania și să așeze pe Thököly în scaun. *Silahdar Tarihi*, II, p. 539. M. Guboglu, *Cronici turcești*, II, p. 393.

¹¹⁷ *Schespiurg*.

¹¹⁸ Asupra asediului cetății Cluj de trupele serascherului Djafer pașa vezi *Silahdar Tarihi*, II, p. 550. M. Guboglu, *op. cit.*, II, p. 396–397.

¹¹⁹ *Torda*. Turda era ocupată de trupele tătare conduse de fiul cel mare al hanului, Kalgai Devlet Ghirai. *Silahdar Tarihi*, II, p. 551. M. Guboglu, *op. cit.*, II, p. 397.

p. 75 bărbăție, a fost înfrânt¹²⁰ și luat în prinoare împreună cu mulți alți ofițeri și dragoni; acest (incident) // mi-a stricat planul tocmai la momentul când Înălțimea sa sosea cu trupele la Cluj și când grosul forțelor inamicului, amintite mai sus, aveau posibilitatea să facă ceea ce am arătat mai sus și ceea ce așteptam.

Aflând inamicul de sosirea luminatului principe Ludovic, s-a tulburat, și-a lăsat artileria în părăsire, și, pus pe goană de promptitudinea luminatului principe Ludovic, s-a întors la Oradea.

În acest moment am fost înștiințat că Thököly intra prin trecătoarea de la Cerneți. Am dat ordin luminatului (duce) de Hanovra¹²¹ (să șarjeze) cu șase sute de călăreți. Acesta a întâlnit în trecătoare pe inamic. El (ducele) a dispărut împreună cu avangarda. Inamicul nu a înaintat mai departe și nici ai noștri nu au trecut dincolo de trecătoare. Aflând că Thököly voia să intre (în țară) cu toate forțele lui¹²², am dat ordin comandanților să se îndrepte spre Râșnov¹²³, iar eu, mergând zi și noapte, am făcut joncțiunea cu ei în eventualitatea că Thököly mi-ar cădea în mână. (Dar) acesta, văzându-mă apărând, a luat-o la fugă cu toate trupele lui. Ploile mari, oboseala călăreților și drumurile abrupte nu mi-au îngăduit să-l urmăresc și să-i atac ariergarda.

p. 76 Mi-am așezat cvartirul în vecinătatea Brașovului și, aflând că Thököly se îndrepta spre Brâncoveni // am trimis un detașament sub comanda locotenentului-colonel Schover¹²⁴ cu patru sute de călăreți care au dat peste ariergarda lui Thököly; acesta a pierdut mulți oameni. Din cauza loviturii acesteia, a trecut repede râul Olt și partizanii lui, în grupuri de câte 70 și 80 inși, au început să se întorcă la supunere (față de Împărat) iar eu, să-mi asigur liniștea cvartirului.

După ce am luat toate măsurile împreună cu Stările (Transilvaniei) pentru a sta trei luni, ținând (aci) trupele de la 1 noiembrie, am izbutit să fac rost nu numai de provizii pentru armată pe alte trei luni și să aprovizionez magaziile cu șazeci de mii de câble de alimente, în pofida pustiirii acestei provincii atât din pricina năvălirii lui Thököly, a turcilor, tătarilor, muntenilor, moldovenilor și răsculaților din țară, cât și a celei pricinuite de ajutorul (dat de) armata noastră (care) nu a fost mai prejos de cea a inamicului.

Fără să reînnoim prietenia cu muntenii și cu moldovenii ar fi fost cu neputință să realizăm opera aceasta, (anume) să păstrăm *Transilvania și să împrăștiem pe inamic*, astfel ca cei care s-au întors la Bazekos¹²⁵ și în alte locuri, au ajuns acolo cu

¹²⁰ În *Silahdar Tarihi* (II, p. 532; M. Guboglu, *op. cit.*, II, p. 398) se relatează că tătarii plecând din Turda, au întâlnit lângă trecătoarea Sebeșvar la confluența râului Sebeș cu Crișul Repede peste trei mii de Imperiali pe care i-au atacat, luând pe unii în prinoare și trecând pe alții sub ascuțișul săbiilor.

¹²¹ George Ludovic duce de Hanovra (1660–1727) și elector (23.01.1698). În timpul asediului Vienei (1683), a luptat în armata imperială împreună cu Ioan Sobieski, regele Poloniei. În 1693 a luat parte la bătălia de la Nerwinden. După moartea reginei Angliei, Ana Stuart (1 august 1714) a ajuns rege al Marii Britanii și Irlandei în baza actului de succesiune din 1701. A murit la Osnabrück la 18 iunie 1727.

¹²² În *Silahdar Tarihi* (*ibidem*, *loc. cit.*) trupele lui Thököly sunt evaluate la 15.000 de oameni.

¹²³ *Rosnau*.

¹²⁴ *Schovire*.

¹²⁵ Neidentificat. Poate Buziaș.

totul distruși, iar Thököly, retras la Băilești¹²⁶, a fost atât de rău tratat de români, încât și-a pierdut nu numai răsculații lui cei mai de seamă ci și patru sute până la cinci sute (de ostași) din trupele sale și a fost silit să plece din locul acela și să se retragă la Passarowitz¹²⁷. Prin aceasta Transilvania și-a recăștigat siguranța deplină și pentru că eu, împreună cu domnii mei mai sus arătați, poruncisem nimicirea tuturor suspecților care ar fi întâlniți în trecători sau care nu ar avea pașaport de la mine. (Ordinul) a fost respectat cu atâta grijă încât a reieșit că oamenii care au dispărut în taină (erau) extraordinar (de mulți).

În ultima zi a lunii ianuarie (1691) am intrat în cvartir și m-am bucurat de liniște, cu toate ordinele curții (imperiale) de a părăsi acest principat, împotriva hotărârilor și dispozițiilor luate. Am demolit aceste minți țâcnite, primind orice răsculat care făcea act de supunere și purtându-mă bine (cu el). Fără nici un interes personal, am instituit respectul bunei discipline militare, astfel că am reușit să pun la punct diploma¹²⁸ pentru cârmuirea acestei țări după moartea principelui (ei)¹²⁹. Este evident că dacă nu s-ar fi luat aceste măsuri, armata Majestății Sale ar fi fost pierdută și inamicul și-ar fi putut întinde cuceririle departe cu ajutorul transilvănenilor, muntenilor și moldovenilor. Dimpotrivă, inamicul a fost ținut în frâu.

Principatul acesta este bastionul Ungariei și este o frână pentru inamici. După atâta osteneală, când credeam că câștigasem încrederea Curții (imperiale), am respins pe sârbi¹³⁰ dincolo de graniță, la Caransebeș, pentru a păstra mai bine țara aceasta. (Dar tocmai atunci) mi-a venit un ordin de la Curte, potrivit căruia șase mii de călăreți trebuiau să-și facă joncțiunea cu mine // și regele Poloniei¹³¹ trebuia să pornească cu oastea lui spre Țara Românească, întrucât Maiestatea Sa Împăratul îi ceda această provincie.

p. 78

Am dat respectuos a înțelege Curții (imperiale) că aceasta era o acțiune himerică care ar duce la pierderea a tot ceea ce se dobândise și la atragerea inamicului în țările ereditare¹³² și că obiectivul principal era păstrarea Transilvaniei, (noi) urmărind să scăpăm de șaiszeci de mii până la optzeci de mii de (ostași) inamici din această parte a Dunării care ar zădărnici operațiile marii armate (imperiale) și ar duce focul și pârjolul în provinciile noastre.

Am fost ascultat în această chestiune și satisfăcut cu mărinimie, dar Curtea (imperială) mi-a dat ordin să părăsesc Transilvania la venirea inamicului și să mă retrag la Satu Mare. M-am opus cu smerenie din motivele arătate mai sus, sprijinite în bună parte pe încrederea pe care o nutream în prietenia Țării Românești și

¹²⁶ Băilești. Astăzi oraș în județul Dolj.

¹²⁷ Astăzi Požarevac, oraș în Serbia.

¹²⁸ Diploma Leopoldină reglementa statutul Transilvaniei ca stat separat în cadrul Imperiului habsburgic. Textul stabilit în urma unor îndelungate tratative a fost acceptat de dieta Transilvaniei (4 februarie 1691) și semnat de împăratul Leopold (4 decembrie 1691).

¹²⁹ După moartea lui Mihai Apafi I (16 aprilie 1690), fiul lui, Mihai Apafi II, deși ales principe (1691), nu a domnit efectiv asupra Transilvaniei, împăratul refuzând să-l confirme sub pretext că nu era major.

¹³⁰ Rasciani.

¹³¹ Ioan al III-lea Sobieski (1672–1696).

¹³² Austria și Boemia.

Moldovei care mi-au fost de mare folos; și în prima scrisoare scrisă de domnul Țării Românești (acesta) a exagerat (arătând) că Belgradul nu ar fi fost pierdut dacă nu s-ar fi rupt (relațiile noastre) cu el, ceea ce era adevărat. Și astfel a trecut cvartirul de iarnă.

Campania din 1691

p. 79 A început campania din anul 1691. Mi s-a reînnoit comanda și am luat următoarele dispoziții pentru păstrarea acestui principat atât sub raport defensiv, cât și ofensiv, punând garnizoane la Sibiu, // Brașov, Bistrița¹³³, Sighișoara¹³⁴, Rupea¹³⁵, Gheorghieni¹³⁶, Făgăraș¹³⁷, Odorhei¹³⁸, Chioar¹³⁹, Gherla¹⁴⁰, Deva și Sângătin¹⁴¹. Localitățile acestea înconjoară și domină întreaga țară. Deși construcția (lor) nu este importantă, căci toate sunt dărăpănate și se pot prea puțin apăra, dar în cazul intrării inamicului în țară sunt potrivite pentru a frâna răscoala localnicilor.

Nu am pregetat să aprovizionez acele garnizoane fiecare în parte cu cele de trebuință (și să le dau) instrucții secrete cu privire la ceea ce trebuiau să facă pentru a împiedica pe cei dinăuntru să pună stăpânire pe garnizoane, așa cum făcuseră altă dată transilvănenii¹⁴².

Principalul temei al comportării mele au fost rapoartele exacte ale domnilor Țării Românești și Moldovei¹⁴³, care au știut cum să întoarcă din drum pe tătari și să-mi dea informații asupra mișcărilor inamicului, astfel că la deschiderea campaniei nu mi-am așezat tabăra în centrul Transilvaniei așa cum ar fi dorit Curtea (imperială). Dimpotrivă am temporizat atât cât a trebuit pentru a observa înaintarea tătarilor din afara acestei provincii cât și aceea a turcilor și, cu experiența pe care o dobândisem asupra tuturor ținuturilor de margine din această parte a Dunării cât și (asupra) tuturor provinciilor din partea cealaltă (a fluviului), am izbutit să calculez cu ușurință timpul (necesar) pentru înaintarea inamicului și să o

¹³³ *Bistritz* = Bistrița, oraș, județul Năsăud.

¹³⁴ *Schesburg*.

¹³⁵ *Reps* = Rupea, astăzi oraș în județul Brașov.

¹³⁶ *Gorgiu* = Gheorghieni, oraș în județul Harghita.

¹³⁷ *Fagoraso*.

¹³⁸ *Udvarhel* = Odorhei, oraș, județul Harghita.

¹³⁹ *Kuivar*, cetate, astăzi dispărută, lângă râul Lăpuș, jud. Maramureș.

¹⁴⁰ *Samiscuar*, formă coruptă de la Samosujvar = Gherla, oraș în județul Cluj.

¹⁴¹ *Ornot*.

¹⁴² Aluzie la răscoala garnizoanelor imperiale din cetățile Săcuieni și Cluj, care s-au supus lui Mihai Apafi (1684). I. Hudiță, *Répertoire des négociations diplomatiques entre la France et la Transylvanie au XVIIe siècle (1636–1683)*, Paris, 1926, p. 127, doc. 83, 22 februarie 1664; Hurmuzaki, IX/1, p. 209, doc. 286, 21 martie 1664.

¹⁴³ Constantin Cantemir (1685–1693) a încheiat la 16 februarie 1691 la Sibiu un tratat prin care se obliga să ridice oastea Moldovei împotriva turcilor când Imperialii vor ajunge la Brăila. Vezi C. Giurescu, *Tratatul lui Constantin Cantemir cu austriei (1690)* în CL, XLIV, 1910, nr. 1, p. 274–290.

reglez pe a mea și să păstrez disciplina cea mai bună și mai severă pentru a ocroti fertilitatea țării. Lucrul de căpetenie (era) să țin seama // de trupe, căci dacă mi-aș fi așezat tabăra în centrul principatului, aș fi atras inamicul din amândouă părțile, adică de la Brașov (pe de o parte) Lipova și Poarta de Fier (de altă parte) spre paguba (țării) în afară de aceea pe care ar fi provocat-o trupele noastre.

Cu corpul meu de armată m-am îndreptat spre Lipova pe care am ocupat-o¹⁴⁴, turcii predându-se fără condiții. Și eu am procedat astfel nu numai pentru a asigura (apărarea) Transilvaniei ci și pentru a deschide drumul de comunicații cu Buda și navigația pe Mureș¹⁴⁵ pentru negoț. Dar mai presus de toate urmăream să țin legătura cu luminatul principe Ludovic pentru a ne ajuta mai ușor unul pe celălalt spre sfârșitul campaniei, pentru a asedia Timișoara în vecinătatea căreia se aștepta sosirea unei tabere de șase până la opt mii de inamici, care au venit până la jumătatea drumului pentru a da ajutor Lipovei. (Dar) la vestea ce le-a parvenit (despre înaintarea noastră) și-au schimbat părerea. Și eu am băgat de seamă că Lipova era foarte potrivită pentru a ține în frâu acel corp (de turci). Nu ieșisem încă din Transilvania când acesta trecea Mureșul spre paguba Ungariei Superioare, fără a putea fi oprit de luminatul principe Ludovic și a turburat restul campaniei.

Lângă Lipova am suferit de lipsă de pâine și ostașii cărteau dar nevoia de a rămâne acolo m-a îndemnat să mă fac că nu aud.

Nu departe de Lipova mi-a venit știrea despre glorioasa bătălie de la Slankamen¹⁴⁶ a luminatului // principe Ludovic. Am socotit că slujba Majestății Sale (îmi impunea) cu atât mai mult să rămân în acea tabără cel puțin până aș afla ce intenție (are) Înălțimea sa (principele Ludovic) pentru a mă putea conforma în consecință. Aprovizionarea cu nutreț era mai grea din cauza depărtării tot mai mari și cu toate că eu pusesem să se facă aprovizionarea cu nutreț cu mare prudență din cauza (stării) de război, (totuși) colonelul Bolland a fost atacat prin surprindere împreună cu trupele lui (fiind atras) într-o ambuscadă, astfel că nu ne-am putut acoperi furajerii noștri; și unii și alții am luat-o la fugă, iar inamicul, foarte bucuros a pornit spre tabăra sa. Eu ieșisem călare în jurul Lipovei împreună cu principele de Lichtenstein¹⁴⁷ și fiind înștiințat despre acest incident, am pus să se tragă tunul pentru (a da) alarma și am anunțat pe generalii Heister¹⁴⁸ și Pace să-și adune

¹⁴⁴ După un asediu de trei zile, Lipova a capitulat iar Imperialii au luat în prinsoare pe sandjakbeul Bekir pașa din Malația împreună cu trupele de pază ale cetății. *Silahdar Tarihi*, II, p. 595, M. Guboglu, *Cronici turcești*, II, p. 400.

¹⁴⁵ *Marusio*.

¹⁴⁶ *Slankanen*. Lupta sângeroasă de la Slankamen a avut loc la 19 august 1691.

¹⁴⁷ Principele Philip Erasmus von Lichtenstein (n. 14 septembrie 1664 – m. 13 ianuarie 1704) s-a ilustrat la asediul Vienei (1683). A trecut apoi în armata din Italia sub comanda principelui Eugeniu de Savoia. A luat parte la războiul de succesiune spaniol, ajungând feldmareșal și cavaler al ordinului Lâna de Aur. A murit în urma rănilor primite în lupta de la Castellnuovo (1704), vezi Constant von Wurzbach *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*, vol. XV, Viena, 1866, p. 133–134.

¹⁴⁸ Siegbert Heister (1646–1713), conte, general imperial. A luat parte la apărarea Vienei (1683), participând apoi la campaniile împotriva turcilor sub comanda principelui Eugeniu de Savoia. S-a distins în bătălia de la Zenta (1697) unde a comandat aripa dreaptă a armatei imperiale. În 1703 a ajuns vice președinte al Consiliului Aulic de Război. În anii următori, a fost trimis în Ungaria pentru a

trupele, iar eu împreună cu principele, fără a pierde timp, am strâns garda și câteva escadroane (însărcinate) cu (menținerea) ordinii și am pornit spre (locul) încăierării întâlnind (în drum) trupele noastre care o luaseră la fugă. Sunând din trâmbițe, am oprit înaintarea inamicului care le urmărea pe la stânga mea, dincolo de un șant și de o pădure. Am trecut repede cu trupele și am făcut joncțiunea cu alte (trupe) pe care le-am întâlnit (în drum), aflate sub comanda colonelului Bolland care, fiind părăsit și (rămânând singur), a ieșit dintr-o pădurice.

p. 82

Inamicul crezându-se mai puternic (decât era) s-a retras, iar eu nu am șovăit să bat fierul cât era cald, astfel că ajutorul întârziind cam mult, eu mă aflu în mijlocul șarjelor // pe care le primeam și mă găseam în primejdia de a pierde totul. (În sfârșit) a venit ajutorul și inamicul s-a retras complet spre Timișoara, iar eu am pus colonelul Bolland să-i hărțuiască ariergarda. Dacă întâmplător nu aș fi fost călare s-ar fi iscat în lagăr confuzie, evitată prin hotărârea pe care am luat-o, (astfel) că am pierdut numai șaizeci de oameni, patruzeci de slujitori și câțiva cai și boi; căci tocmai atunci pleaseră (din tabără) cinci sute de călăreți sub ordinele lui Sporcken¹⁴⁹ pentru a însoți proviziile care veneau de la Szedgin¹⁵⁰.

Chiar în seara aceea am trimis în întâmpinarea lor pe contele Cavriani cu alți cinci sute de călăreți care s-au întors cu bine în ziua următoare în tabără, unde a sosit în același timp la mine sergentul-major Hohenzollem¹⁵¹ trimis de principele Ludovic spre a-mi relata marea sa victorie¹⁵² care (ne) îngăduia să purcedem la cucerirea Timișoarei, cu care s-ar fi încheiat campania, s-ar fi asigurat stăpânirea noastră asupra Transilvaniei și s-ar fi înlesnit cucerirea Oradei¹⁵³, Ineului¹⁵⁴ și Gyulei¹⁵⁵. Dar (principele) se gândea să purceadă la bombardarea Oradei și această mișcare (ofensivă) a întărit mult curajul barbarilor care se socoteau cu toții pierduți, căci Înălțimea sa i-ar fi putut urmări sau ar fi putut începe acel asediu.

p. 83

Așadar aflând de retragerea principelui Ludovic către Oradea și nemaiputând rămâne mai departe în tabăra de la Lipova pe care am aprovizionat-o pe cât îmi era cu putință // cu toate cele de trebuință, am dat dispoziții potrivite contelui Kutestein¹⁵⁶, lăsându-l cu jumătate din regimentul de gardă al lui Mattrenich și pe deasupra cu trupele sârbești și cu o sută de călăreți germani. (Iar) eu am pornit spre

lupta împotriva lui Francisc II Rákóczy. Rechemat în 1705, a fost trimis din nou în Ungaria în 1708. În 1715 a luat parte la războiul împotriva turcilor, ajungând în 1717 comandantul cetății Győr. Pus în retragere, a murit curând după aceea la 22 februarie 1718, în Stiria, la Kirchenberg, vezi A. Pallas, *A Nagy Lexikon*, vol. IX, Budapesta, 1895, p. 13.

¹⁴⁹ *Sporck*, locotenent colonel în armata imperială.

¹⁵⁰ *Seghedino*, oraș în Ungaria.

¹⁵¹ Membru al familiei Hohenzollem, originară din Suabia, care a dat markgrafi de Brandenburg, electori, regi ai Prusiei și împărați ai Germaniei. Vezi Cramer, *Die Grafschaft Hohenzollem*, Stuttgart, 1873; Stillfried și Moercker, *Monumenta Zolleriana*, Berlin, 1852–1868, vol. 7; Schmid, *Die ältere Geschichte des Hauses Hohenzollern*, Tübingen, 1884.

¹⁵² de la Slankamen.

¹⁵³ *Varadino*.

¹⁵⁴ *Genu* = Ineu, oraș, jud. Arad.

¹⁵⁵ *Giula*, oraș în Ungaria.

¹⁵⁶ *Cutestein*, contele Kutestein, ofițer în armata imperială.

Dobra¹⁵⁷; acolo am ales un loc bun de tabără atât pentru a acoperi Transilvania cât și pentru a sprijini pe principele Ludovic și am stat acolo până la 1 noiembrie.

(Dar) văzând că Oradea nu se predă și voind (totuși) să păstrez regimentele pentru a apăra marea armată (imperială) înfrântă și a ocroti provinciile, m-am retras în vecinătatea Sângătinului și Sebeșului. Mi-am așezat acolo tabăra pentru a supraveghea Poarta de Fier cât și trecătoarea Dobra și am așteptat până ce principele Ludovic m-a înștiințat despre cele ce hotărâse în privința Oradei.

Între timp am așezat o garnizoană la Caransebeș nu atât pentru a-mi asigura acest post ci (mai degrabă) pentru a tăia aprovizionarea trupelor lui Thököly precum și pentru a face astfel un mare serviciu împăratului la începutul campaniei, întrucât asediul Timișoarei nu putuse avea loc.

Prin contele Cavriani am trimis Curții (imperiale) propunerea de a construi la Orșova o fortăreață prin mijlocirea căreia să punem stăpânire pe Belgrad și să luăm cu forța Timișoara și celelalte cetăți arătate mai sus, să ținem în frâu pe românii care ne ajutau cu alimente, să ne asigurăm (stăpânirea) asupra Transilvaniei și să tăiem turcilor orice posibilitate // de a continua războiul, întrucât ei nu pot face nimic fără Dunăre.

p. 84

După ce am văzut că inamicii care se așezaseră în tabără în jurul Timișoarei erau istoviți, mi-am rânduit trupele în cvartiruri de iarnă și fără a pierde timp, am pus să se construiască pe socoteala mea o sută de corăbii pentru a duce pe Mureș (până) la Lipova muniții, alimente și tunuri¹⁵⁸ pentru ca în cazul în care Maiestatea sa (Împăratul) nu și-ar însuși (planul de) operații privind Orșova, să putem porni cel puțin la realizarea celui privitor la Timișoara.

De la Curte mi s-a răspuns că locotenentul general Montecucoli¹⁵⁹ nu ne sfătuia să pornim la asediu, lăsând în spatele nostru cetăți inamice. Părerea aceasta este (intemeiată) atunci când cetățile împiedică transportul proviziilor sau (trecerea) convoaielor, dar cel care cunoaște situația Transilvaniei, aceea a Inelui, Gyulei și Orădiei (știe că) prin păstrarea ultimului defileu, așa cum îl întărise luminatul principe Ludovic, (aceste cetăți) cădeau de la sine iar celelalte nu erau într-o poziție potrivită pentru a împiedica transportul cu corăbii și nici convoaiele pe uscat.

Președintele (Consiliului) de Război, contele de Starhemberg¹⁶⁰ mi-a scris cu privire la propunerea ce mi se făcuse anul trecut (de a ocupa) o peșteră¹⁶¹ anumită

¹⁵⁷ Dobra, comună pe râul Mureș, jud. Hunedoara.

¹⁵⁸ În *Silahdar Tarihi* (II, p. 647); M. Guboglu, *Cronici turcești*, II, p. 406) se arată că Imperialii făceau pregătiri pentru a strânge „zaharea” și a o transporta pe Mureș la Lipova și, în direcția opusă, la Alba Iulia.

¹⁵⁹ din familia feldmareșalului imperial Raimondo Montecucoli.

¹⁶⁰ *Starhemberg* = Ernst Rüdiger von Starhemberg (12 ianuarie 1636 – 4 iunie 1701) a servit în armata imperială sub ordinea generalului Raimondo Montecucoli. S-a distins organizând apărarea Vienei în timpul asediului din 9 iulie – 12 septembrie 1683. Ca răsplată a fost înaintat mareșal, primind rangul de ministru. Rănit la asediul Budei (1686) a părăsit cariera armelor. În 1691 a fost numit președinte al Consiliului de Război. A murit la Besendorf la 4 iunie 1701. Amănunte biografice la Rührheim, *Feldmarschall E. R. Starhemberg*, Viena, 1882.

¹⁶¹ *buco*. Peștera se afla probabil în munții Banatului, dominând cursul Dunării, în apropiere de Orșova.

între Piscaborra¹⁶² și Miercurea¹⁶³. I-am răspuns că dacă Maiestatea sa (Împăratul) se încumeta să expună trei sute de oameni pentru a zădărnici uneltirile inamicului, aş încerca această operațiune deși (locul) era îndepărtat și anotimpul aspru. (Propunerea) aceasta a fost primită de Curtea (imperială) și eu am trecut la acțiune tocmai în timpul când gheața de pe Dunăre se sfărâma. // Am încredințat (operația) baronului von Arnau¹⁶⁴ căruia i-am ordonat să ocupe cu trei sute de oameni și cinci tunuri, muniții și alimente destule peștera aceea care îmi era cunoscută. (Era) o hotărâre primejdioasă, (peștera fiind) la peste douăzeci și patru leghe de Sibiu, într-un ținut pustiu, muntos și impracticabil prin (însăși) natura sa. Totuși postul a fost ocupat și s-a dovedit că corăbiile nu puteau trece mai departe în nici un chip.

Baronul von Arnau crezându-se, ca și ceilalți ofițeri, apărat din spate de munții înfricoșători și inaccesibili, s-a întărit în celelalte părți și a adus tunuri cu toate eforturile artei (militare). Au rezistat acolo mai multor atacuri. În ciuda greutăților nu am pregetat să-l sprijin din spate; mai ales locotenentul colonel Antonio și-a făcut datoria cu mult zel. Operația aceasta a alarmat și înspăimântat pe turci.

Și când au văzut că nu se mai puteau sluji de Dunăre¹⁶⁵ și-au întors înapoi corăbiile încărcate cu provizii pe care le-ar fi transportat în zadar pe uscat căci până să ajungă la destinație pierdeau campania și ai noștri câștigau avantajul de a face ceea ce le plăcea mai mult.

S-au dat ordine severe de către Poartă cât și de pașa de Belgrad¹⁶⁶, care se apropie de acel ținut cu flota sa. Au trecut câteva zile fără să se poată face nimic.

Și au încercat în fel și chip până ce, în sfârșit, albanezii cu crampoane la picioare, au izbutit să se cațere în vârful munților socotiți inaccesibili; cu târnăcoape de fier desprindeau blocuri de piatră pe care le prăvăleau jos¹⁶⁷, unde se aflau ai noștri care au fost siliți să părăsească postul și să se retragă în peșteră. Iar inamicul a pus stăpânire pe teren și a început să izgonească pe (ostașii) noștri din peșteră, (având) prilejul de a deschide comunicația pe apă. Agresorii au transportat câteva tunuri din partea cealaltă a peșterii, dar aceasta a fost apărată cu vitejie, astfel că toate muschetele au făcut explozie și s-au sfârșit aproape toate munițiile deși erau multe.

Ajutorul nu putea sosi atât de repede: lipsa de apă, oboseala bieților ostași, chinuții cel mai mult de fumul (produs de) praful de pușcă într-o peșteră atât de strâmtă, a constrâns pe baronul von Arnau să capituleze. Și capitulația prevedea să fie (con)duși la Orșova de către Ali pașa. Dar cuvântul dat nu a fost respectat. Prin mijlocirea domnului Țării Românești am izbutit, prin uneltirile lui la Poartă, să

¹⁶² *Piscaborra*, neidentificat. Probabil un pisc în Carpați.

¹⁶³ *Mercolle* = Miercurea Sibiului, comună în județul Sibiu.

¹⁶⁴ *Barone d'Arnav*, ofițer în armata imperială.

¹⁶⁵ Imperialii stăpâneau fortăreața Larin (Fiorordin) lângă Vidin, cetatea Cladova (Feth ül-Islam) și orașul Orșova și întăriseră cu bastioane insula Ada Kale (Şans adasi) astfel că împiedicau trecerea corăbiilor otomane de la Vidin spre Belgrad (*Silahdar Tarihi*, II, p. 540–541). Situația Imperialilor era întărită prin ocuparea peșterii din munții care dominau valea Dunării.

¹⁶⁶ *Bascia di Belgrado Ali*. Este Biyıklı Ali pașa, Kapudan al flotei otomane, *Silahdar Tarihi*, II, p. 541, 641.

¹⁶⁷ *Vezi Tarihi Raşid* (Istoria lui Raşid) Istanbul 1153 (1740), I, p. 178.

obțin confirmarea făgăduielii făcute (de Ali pașa) și să mă bucur de urmările ei, (anume de) înapoierea (ostașilor) pomeniți (mai sus), afară (doar) de câțiva care au trecut de partea lui Thököly. E de necrezut ce bucurie a fost la Belgrad și chiar la Istanbul pentru redobândirea acestei peșteri. De aci se poate deduce importanța Dunării pentru // inamic. Dacă această operație (militară) nu a avut un rezultat însemnat, totuși a întârziat trecerea corăbiilor (otomane) astfel că nici una nu a ajuns la Belgrad înainte de luna iulie, dat fiind că Timișoara nu a primit ajutor înainte de a douăsprezecea zi a acestei luni¹⁶⁸.

Ar fi fost un prilej fericit pentru a asedia – după cum ne propusesem – această localitate. Dar dimpotrivă, Curtea (imperială) nerăbdătoare (să vadă) căderea Oradei, care fiind lipsită de orice ajutor¹⁶⁹, i-a dat-o în grija generalului Heissler. Acesta și-a realizat obiectivul, rămânând acolo aproape până la sfârșitul iernatului.

În calitate de plenipotențiar, Maiestatea sa (Împăratul) mi-a făcut cinstea de a-mi încredința misiunea de a prezenta Stărilor (Transilvaniei) pe guvernator¹⁷⁰, pe tezaurarul general¹⁷¹ și pe cancelar¹⁷². Aceștia formează guvernul politic care și-a reluat activitatea în liniște, ceea ce este un lucru foarte rar în părțile acestea.

¹⁶⁸ În *Silahdar Tarihi* (II, p. 596; M. Guboglu, *Cronici turcești*, II, p. 400), se arată că abia la 6 septembrie 1691 Deli Omar pașa, beilerbeiu de Sivas a adus cu oastea sa, cu 3.000 de tătari și 3.000 de spahii, 7.000 de kile de zaherea la Timișoara, unde „gazii musulmani” se aflau în mare strâmtoare.

¹⁶⁹ Serdarul Halil pașa a trimis trupe la Timișoara, socotind că Oradea fiind așezată în mijlocul unor mlaștini poate rezista atacurilor Imperialilor. (*Silahdar Tarihi*, II, p. 608; M. Guboglu, *Cronici turcești*, II, p. 401). Numai când sultanul a aflat situația disperată a garnizoanei din Oradea, marele vizir a trimis pe beilerbeiu Arnavaud Mahmud pașa cu oastea eyaletului Rumeliei în ajutorul cetății (*Silahdar Tarihi*, II, p. 644–645).

¹⁷⁰ Gheorghe Bánfy de Losonz, proscris până în 1678 din cauza tatălui său Dionisie Bánfy a ajuns comite de Cluj, iar în 1696 a obținut titlul de conte. După moartea lui Mihai Apafi I (16 aprilie 1690) împreună cu alți nobili ardeleni a rugat pe regele Angliei și pe principele elector de Brandenburg să intervină pe lângă împăratul Leopold I pentru confirmarea tânărului Mihai Apafi ca principe al Transilvaniei. În 1691 Stările principatului au ales pe Bánfy guvernator în baza dispozițiilor Diplomei Leopoldine (Szilágyi S. *Monumenta Comititalia*, XX, Budapesta, 1897, p. 446, doc. CXXXIII, 10 ianuarie – 5 februarie 1691).

¹⁷¹ Ioan Haller, fiul lui Ștefan Haller, a fost omul de încredere al lui Ioan Kémény alături de care a luptat împotriva turcilor la Seleușul Mare (22 ianuarie 1662). În 1664 a ajuns consilier al principelui Mihai Apafi I care l-a trimis în solie la Poartă, și apoi l-a numit comite al comitatului Turda. Nemulțumit de politica lui Apafi, a luat parte la complotul urzit de Beldi (1678) împotriva principelui. Nemulțumirile au fost înfrânți de Mihail Teleki, iar Haller, luat în prinsoare și închis în cetatea Făgăraș. Eliberat în 1683, și-a recăștigat repede influența. A intrat în legătură cu Curtea din Viena unde a fost trimis de dietă, în 1685, în fruntea unei solii solemne pentru a încheia tratatul prin care Transilvania urma să treacă sub protecția Împăratului. Tratatul, semnat la 28 iunie 1686, este cunoscut sub denumirea de „Tratatus Hallerianus” și a stat la baza diplomei Leopoldine (1691), iar Ioan Haller a fost ales tezaurar (1691) (MCRT, XX, p. 446, art. 18). A murit la 28 februarie 1697. A lăsat studii literare și traduceri de cărți străine în limba maghiară. A scris și o istorie tripartită, începând cu Alexandru cel Mare. *A Palas Nagy Lexikon* VIII, Budapesta, 1893, s.v.

¹⁷² Nicolae Bethlen, fiul istoricului Ioan Bethlen, născut în 1642, și-a făcut studiile în Olanda, Germania, Franța și Anglia. Înapoiindu-se în Transilvania, a lut parte la viața politică a principatului. Când Transilvania a trecut sub stăpânirea Casei de Austria (1691), Bethlen a continuat să activeze în calitate de cancelar ales de dietă (10 ianuarie – 5 februarie 1691); vezi MCRT, XX, doc. CXXXIII, p. 446, art. 18) pentru apărarea independenței țării. În timpul războiului purtat de Francisc Rákóczy al

Mi s-a încredințat nu numai executarea lucrărilor de fortificație de la Orșova ci s-a scos din Transilvania regimentul de infanterie al lui Heister pentru a-l folosi la cucerirea Oradei, iar Curtea (imperială) voia (să retragă) și regimentul lui Mansfeld¹⁷³. Dar am arătat că este cu neputință să las să plece (și) primul regiment întrucât trebuiesc întreținute o mulțime de garnizoane în țara aceasta, astfel că mi se părea ciudat ca la începutul unei campanii iminente să descopăr ținuturile din

După ce am urmărit mișcările tătarilor¹⁷⁴ ca și acelea ale armatei principale otomane, întemeindu-mă pe rapoartele exacte ale domnilor Țării Românești și Moldovei, mi-am așezat cantonamentul împreună cu regimentele aproape în centrul Transilvaniei spre Poarta de Fier, pentru ca să pot supraveghea din toate părțile (pe inamic) și să mă îndrept (unde ar fi nevoie).

Din Sebeș¹⁷⁵ am trimis pe căpitanul Gaismar¹⁷⁶ la Curte, rugând (să-mi dea) un regiment de infanterie. Am pregătit o mare cantitate de pâine și cazmale. Iar cu ajutorul domnului Țării Românești am făcut rost de alimente pentru a-mi (înlesni) punerea în aplicare a proiectului meu și am obținut câteva piese de tun și munițiile necesare. Am cerut ceva bani pentru a începe construcția¹⁷⁷, întrucât restul s-ar (putea) găsi pe urmă. Și trăiam cu speranța de a obține regimentul cerut.

De îndată ce am văzut că îmi pusesem propria casă la adăpost de deplasările inamicului, am pornit spre Caransebeș pentru a apăra Transilvania.

La cererea mea principatul mi-a dat șase mii de florini și cu alte mici contribuții din acele țări¹⁷⁸, am început fortificațiile mai ales pentru a asigura lucrarea (de întărire) a Orșovei cu care închideam (cursul) Dunării și împiedicam trecerea corăbiilor. Iar armata inamicului care se afla la Belgrad era consternată

II-lea împotriva Habsburgilor se pregătea să publice sub pseudonimul de Fredericus Dodefridus Veronensis un plan intitulat *Columba Noa* pentru reinstaurarea independenței Transilvaniei. Dar generalul Rabutin a sechestrat manuscrisul și a arestat pe autor. Acuzat de lez-maiestate (1704), Bethlen a stat mai mulți ani la închisoare până ce a fost transferat la Viena și absolvit de acuzația ce i se adusese. Dar a rămas internat până la moartea sa (1716). A lăsat o autobiografie care s-a publicat abia în 1858 și mai multe lucrări în favoarea protestanților. Memoriile și petițiile scrise de el în închisoare au fost publicate de L. Szadeczky-Kardoss, *Graf Bethlen Miklos rabságában irt emlékirat* (Memoriile contelui Nicolae Bethlen scrise în închisoare). Două opere însărite ale lui Bethlen au fost publicate de I. Lukinich în revista „Irodalmi történeti közlemények” 1906. Asupra lui Bethlen vezi Szilágyi S, *Erdélyország története* (Istoria Transilvaniei), Budapesta, 1865 și E. Györfás, *Bethlen Miklós Kancellár* (Cancelarul Nicolae Bethlen), 1824. Cea mai bună biografie a lui Bethlen se află în lucrarea lui I. Lukinich, *A Bethleni gróf Bethlen család története* (Istoria familiei conților Bethlen de Beclean), Budapesta, 1928. Vezi și *A Pallas Nagy Lexikon*, VII, Budapesta, 1893, p. 222–223.

¹⁷³ Mansfeld, colonel în armata imperială. Ar putea fi vorba de principele Henrich Franz von Mansfeld, fiul contelui Bruno von Mansfeld Bornstädt (1576–1644) care a ajuns general, feldmareșal și membru al consiliului aulic de război. Vezi Jo. Gottfr. Zeidler, *Achthundertjähriger Stammbaum des Hauses Mansfeld* și Nieman, *Geschichte der Grafen von Mansfeld*, Aschersleben, 1834.

¹⁷⁴ Hanul Tătarilor, Saadet Ghirai (1691–1692) strânsese vreo zece mii de tătari din Bugeac și Crimeea cu care, trecând prin Moldova și Țara Românească, ajunsese până la Dunăre, la Porțile de Fier (*Silahdar Tarihi*, II, p. 616; M. Guboglu, *Cronici turcești*, II, p. 402).

¹⁷⁵ Millenpoh.

¹⁷⁶ Gaismar = Gaismer, căpitan în armata imperială.

¹⁷⁷ E vorba de fortificarea Orșovei.

¹⁷⁸ Transilvania și Țara Românească.

atât din pricina // lipsei de alimente cât și a rezultatelor bune pe care lucrările de construcție menționate mai sus le-ar fi avut spre folosul armatei luminatului (principe) de Baden care era așteptat în acea vreme la Petrovaradin¹⁷⁹.

A venit răspunsul (de la Curte) dar (nu era) conform dorinței mele și (nici) hotărârii pe care o luasem. Totuși între timp am acoperit Transilvania cu corpul meu (de trupe) și auzind că un mare corp de trupe venise la Timișoara¹⁸⁰ împreună cu Thököly și cu partizanii lui care își așezaseră tabăra în acele părți și că (pe deasupra) era lipsă de pâine la Lipova și primind știrea că se pierduseră câteva corăbii cu sare, cufundate de inamic, am pornit spre Lugoj¹⁸¹ pentru a acoperi Transilvania din exterior. Iar de la Lugoj (m-am îndreptat) spre Oradea, poziție de unde aveai totul sub ochi.

Din tabăra aceasta am dat ordin locotenentului colonel Spork să se ducă cu cinci sute¹⁸² de călăreți în întâmpinarea proviziilor așteptate care veneau de la Dragodin și să le însoțească. În apropiere de Lipova, de partea cealaltă (a cetății), un corp important de trupe al inamicului (stârnise) alarmă și, după două zile, am aflat în tabăra mea că inamicul trecuse Mureșul la Gyula, după cum s-a și adevărit, pentru a aproviziona această localitate¹⁸³ și că s-ar fi retras cu bine.

După ce (am aflat) știrea aceasta, fără să mai țin seama de lipsa de alimente, m-am dus la Lipova și de acolo am pornit spre Arad¹⁸⁴ deși promisem informații de la prietenii mei din Orient ca și de la luminatul principe Ludovic că un mare corp de armată de optsprezece mii de oameni cu șaisprezece tunuri // fusese detașat din principala armată inamică pentru a mă ataca pe mine sau pe contele Schlick, care se afla cu trei regimente în vecinătatea (cetății) Szegedin. p. 90

Primind știrea aceasta am dat dispozițiile necesare cu toată prudența ce se impunea din punct de vedere militar, atât în cursul marșului, cât și a cantonamentelor și am așteptat câteva zile împreună cu corpul meu de trupe la Arad. Am detașat un căpitan la Cenad¹⁸⁵ pentru a grăbi trimiterea de provizii și după două zile (am trimis) marchizul locotenent colonel Mormigli cu trei sau patru sute de călăreți și cu ceva infanterie pentru a porni cu corăbiile.

Inamicul, văzând hotărârea mea fermă de a-l aștepta, nu s-a încumetat (să înainteze) dincolo de Timișoara, localitate unde știa că nu se poate rămâne mult timp din cauza (lipsei) de pâine, și că trebuia să-și realizeze planul (de operații) sau să se întoarcă înapoi. Iar eu, (simțindu-mă) tare, am așteptat corăbiile care au sosit și le-am condus cu bine la Lipova și când am socotit că sunt în siguranță m-am

¹⁷⁹ *Peter-Varadino* = Petrovaradin, oraș în Serbia.

¹⁸⁰ Cronicarul otoman Silahdar Fındıklılı Mehmed Aga apreciază forțele otomane la 15.000 de oameni cărora li s-au adăugat cei 2.000 de ostași ai lui Thököly (*Silahdar Tarihi, op. cit.*, II, p. 408). Trecând Dunărea pe podul de la Panciova (Pancevo – au ajuns la 18 octombrie 1692 la Timișoara).

¹⁸¹ *Logose*.

¹⁸² În *Denkwürdigkeiten des Marschalls Grafen Friedrich Veterani von Jahr 1683 bis 1694 ...* Wien, Leipzig, 1771, p. 81 e indicată cifra de șase sute de călăreți (Reutern).

¹⁸³ Asupra aprovizionării cetății Gyula de chehaiua lui Thököly Sándor Gáspár vezi *Silahdar Tarihi*, II, p. 699.

¹⁸⁴ *Aratt*.

¹⁸⁵ *Cianat*.

întors înapoi în localitatea mai sus arătată. Dar (între timp) mi-a sosit știrea că inamicul, în loc de a înainta, se retrăgea spre Pancevo¹⁸⁶. Dacă aş fi apărut repede cu corpul meu de trupe în regiunea aceea, Lipova era primejduită, căci atunci nu era fortificată ca acum și (bine) aprovizionată, iar planul (inamicului) era ca, după ce ar fi cucerit-o, să treacă în Ungaria Superioară pe la stânga principelui Ludovic care, de la Petrovaradin nu-l putea împiedica.

p. 91

// Iar dacă ar fi plecat din acel post, armata dușmană l-ar fi ajuns din spate. Rezultă de aici că am împiedicat o derută nu de mică importanță prin dispozitivul meu fără de care contratimpul nu ar fi putut fi evitat.

După ce am trimis provizii la Lipova și am aprovizionat-o cu toate cele de trebuință¹⁸⁷ și după ce am luat măsuri pentru încartiruirea sârbilor, s-a apropiat (luna) noiembrie cu un frig aspru (și) fără cereale pentru cavalerie.

Ne-am reîntors (atunci) la Oradea¹⁸⁸ unde am rămas câteva zile în care (timp) m-am încredințat că inamicul trecuse iar Dunărea. La această veste, am pornit din nou spre Transilvania, așezându-mi tabăra într-o poziție potrivită pentru a ține sub observație Lipova și Caransebeș și pentru a aștepta vești despre deplasările și marșurile turcilor, spre a-mi putea da seama de siguranța (pe care o prezenta) retragerea mea în cvartirurile de iarnă pe care le stabilisem între timp pentru a nu pierde vremea.

Iar către începutul lunii decembrie (1692) m-am așezat acolo, punându-mă în legătură cu armata principală a principelui Ludovic și cu aceasta s-a încheiat campania prin păstrarea Transilvaniei, dar cu nemulțumirea de a nu fi putut întreprinde unele operații militare.

Campania din 1692

p. 92

// Campania din anul 1692 nu s-a deosebit de cele precedente din acest principat atât pentru că nu a fost deloc sprijinită de Curtea (Imperială) pentru a întări și a pune în stare de apărare țara aceasta, care apare în mod vădit ca un bulevard folositor pentru întreținerea legăturilor cu domniile Țării Românești și Moldovei, cât și pentru că nu s-a putut întreprinde nici o operație militară în interesul public.

Am așezat regimentele în cvartiruri de iarnă depărtate, pentru o mai bună aprovizionare a lor și am făcut în fiecare săptămână un raport exact asupra

¹⁸⁶ *Pancova* = Pancevo, palancă de lemn în formă pătrată din eyaletul Timișoarei. Vezi descrierea lui Evliya Celebi în volumul VI al colecției *Călători străini*, p. 401. Astăzi, oraș pe Dunăre în Serbia la 60 km de Belgrad.

¹⁸⁷ Într-o scrisoare a lui Thököly reprodușă în *Silahdar Tarihi* (II, p. 646–647); M. Guboglu, *Cronici turcești*, II, p. 405–406) se arată că Imperialii făcuseră pregătiri pentru a duce, pe Mureș, zaherea în cetatea Lipova.

¹⁸⁸ Oradea a fost cucerită de Imperiali după un asediu de șapte luni în noaptea de 12 iunie 1692 (26 Ramazan 1103 H.) venerată de musulmani sub denumirea de „noaptea de Kadir” (*Silahdar Tarihi* (II, p. 660; M. Guboglu, *op. cit.*, II, p. 407).

mișcărilor inamicului și asupra deplasărilor lui în toate direcțiile. Aceasta nu a fost inutil pentru a opri începerea unui asediu la timp nepotrivit, căci noi cunoșteam în mod precis deplasările armatelor dușmane și locul (unde se aflau).

Mi-a venit ordin de la Curte să mă pun în legătură cu comisariatul și să-i cer cinci sute de care cu alimente din aceste provincii pentru a asedia Timișoara. Acest ordin a fost executat cu toată supunerea și ascultarea și toată neliniștea ce cuprinsese și mai mult națiunea transilvană care se aprinde repede, întocmai ca praful de pușcă.

După ce am auzit că marele Han¹⁸⁹ al (tătarilor din) Crimeea se pusese în mișcare și că sosise în Bugeac pentru a intra în țările acestea spre paguba (lor), am strămutat atât regimentele de cavalerie, cât și cele de infanterie, împreună cu tunurile, în centrul Transilvaniei pentru a fi gata să pornesc oriunde ar fi nevoie.

La Sebeș am aflat că Hanul tătarilor pornise din Bugeac spre Fălciu¹⁹⁰ // p. 93 pentru a intra în principat. (Dar) nu s-a pus în mișcare în așteptarea unor știri mai favorabile, cu atât mai mult cu cât auzisem că Ali pașa¹⁹¹ de Nicopol pornise împreună cu Thököly înspre Porțile de Fier pentru a mă ataca din flanc dacă aș fi făcut cea mai mică mișcare spre Brașov. Astfel că eu, fiind atacat din amândouă părțile într-o țară binevoitoare față de inamic, m-aș fi aflat într-o situație puțin mai grea. Dar eu aflasem din alte rapoarte că Hanul tătarilor își schimbase hotărârea și că hoardele lui trebuiau să întârzie în ținuturile acestea pentru a aștepta sosirea marelui vizir¹⁹² împreună cu armata principală la Rusciuc¹⁹³. Și eu aflasem cu de-amănuntul marșurile (lor) cât și ziua sosirii marelui han¹⁹⁴ acolo, astfel că am pornit spre Dobra pentru a păstra liniștea în Transilvania și a lăsa pe țărani să-și strângă recolta (precum și) pentru a supraveghea și împiedica intrarea lui Ali pașa în Transilvania prin Poarta de Fier cât și prin alte trecători; căci îmi revenea mie să stabilesc care era înaintarea reală a inamicului).

Prietenii mei continuau să-mi dea informații exacte asupra mișcărilor inamicului. După câteva zile am aflat printr-un trimis special hotărârea definitivă a // marelui vizir și a Hanului tătarilor de a intra în Transilvania, având și unul și altul între cincizeci de mii și șaiszeci de mii de ostași¹⁹⁵. Am fost înștiințat îndată că tocmai începuseră să treacă Dunărea cu corăbiile și am aflat (câte zile le-ar trebui pentru înaintarea pe etape¹⁹⁶ în Transilvania și că taberele stabilite (erau) în număr de douăsprezece.

¹⁸⁹ Selim Ghirai I în a treia domnie (1692–1698).

¹⁹⁰ *Falcino*.

¹⁹¹ Arif Ali pașa, sangeakbeg de Nicopol. *Silahdar Tarihi*, II, p. 726.

¹⁹² Mustafa pașa, mare vizir (14 martie 1693 – 18 martie 1694).

¹⁹³ *Ruhcik*. Informația este confirmată de Silahdar Findiklil Mehmed Aga (*Silahdar Tarihi*, II, p. 706–707).

¹⁹⁴ Selim Ghirai I a trecut de la Giurgiu la Rusciuc unde se afla grosul trupelor otomane, la 22 august 1693. (*Silahdar Tarihi*, II, p. 709).

¹⁹⁵ În *Silahdar Tarihi* se apuciază forțele tătare la peste o sută de mii de oameni, ceea ce este exagerat (II, p. 709).

¹⁹⁶ În consiliul de război ținut la Rusciuc, marele vizir Mustafa pașa și Hanul tătarilor Selim Ghirai au primit de la Constantin Brâncoveanu propunerea de a trece Dunărea pe la Turtucaia și de a înainta cu trupele de-a lungul Argeșului, intrând în Transilvania pe la Bran. (*Silahdar Tarihi*, II, p. 711; M. Guboglu, *Cronici turcești*, II, p. 412).

Am comunicat știrea aceasta sigură ducelui de Croy¹⁹⁷ pentru ca să ia măsuri. Am scris generalului Bolland să înainteze până la noi ordine cu regimentele pe care le avea lângă el spre Lipova, dar din cauza mai multor obstacole, deplasarea aceasta pe care o cerusem de urgență pentru a mă ajuta în strâmtoarea în care mă aflam cufundat, s-a executat cu întârziere, (iar) eu am dat ordin garnizoanelor de la Caransebeș, Lugoj și Lipova să se pună în gardă.

Am pornit cu trupele spre Sebeșul sășesc și am scris (Stărilor Transilvaniei) să nu se neliniștească, ci să-și dea toată silința pentru strângerea recoltei și că eu le voi da de știre când va veni vremea să se ocupe de siguranța lor (proprie). Continuau să-mi sosească mereu informații despre inamic și verificam zilnic dacă erau adevărate. Nu m-am dat în lături de a-mi calcula marșurile și de a afla cele ale inamicului, mai ales pentru a-l putea ataca - după cum hotărâsem în mod ferm - la ieșirea din defileurile¹⁹⁸ pe unde trebuia să treacă. M-am lăsat în voia lui Dumnezeu și a strâmtoarei terenului care nu-i îngăduia (inamicului) să-și desfășoare forțele; în afară de aceasta (m-am bizuit) pe dârzenia vitejilor ofițeri și a // trupelor pe care le aveam cu mine.

p. 96

Am aflat că dintre cele douăsprezece etape trei fuseseră parcurse, și pentru a-și aproviziona armata cu alimente (marele vizir) ajunsese prin înaintarea aceasta până la trei leghe de trecătoarea¹⁹⁹ pe care o luasem drept obiectiv. Văzând că superioritatea forțelor armate care pătrunzând (în Transilvania) ar fi crescut datorită aportului băștinașilor din Principat dacă nu aș fi luat măsuri pentru întărirea garnizoanelor, nu am pregetat să dau ordine ferme și strașnice pentru a împiedica, cu orice preț, o răzvrătire internă; căci dacă încercarea mea ar fi dat greș, totul s-ar fi năruit.

În timpul acesta mi-a sosit un curier de la Curte care mi-a adus știrea că (ostașii) noștri, în loc să meargă să asedieze Timișoara, trecuseră cu bine (râul) Sava²⁰⁰. Mulți au socotit această operație ca fiind sortită să reușească. Dar eu gândeam altfel căci Transilvania era (lăsată în voia soartei) fără speranța (de a căpăta vreun) ajutor, în afară de depărtare și de Dunăre care se interpunea (între

¹⁹⁷ Carol Eugen. Duce de Croy (1651-1702) a intrat în 1676 în slujba regelui Danemarcei, distingându-se în luptele contra suedezilor. Ca rasptata, Cristian al V-lea (1671-1699) l-a numit general de divizie și comandant al cetății Helsingborg. A trecut apoi în slujba Casei de Austria, obținând gradul de general imperial și feldmareșal. A luat parte la asediul Budei (1685-1686) (vezi Fessler, *Geschichte der Ungarn*, Leipzig, 1850, IX, p. 345, 451) și la campaniile din Ungaria (1687-1693) împotriva turcilor. A cucerit cetățile Brod și Gradiska în Slavonia (*Ibidem*, p. 449). În calitate de comandant suprem al armatei imperiale din Ungaria (*Ibidem*, p. 450) a încercat zadarnic să recucerească Belgradul, reluat de turci (*Ibidem*, p. 458). După încheierea păcii de la Karlowitz (1699), s-a întors la Viena, dar fiind prost văzut la Curte din cauza aplecării sale spre băutură și joc de cărți, a trecut în slujba polonilor. În 1700 a luat parte la războiul nordic, dar a fost învins de suedezi la Narva și luat în prisoare. A murit ca prizonier la Reval la 17 februarie 1702. F. Anselme, *Chronologie historique des ducs de Croy*, Grenoble, 1790; Hirtenfeld, *Oesterreichische Militär Lexikon*, Leipzig, 1876, p. 605; *Allgemeine deutsche Biographie*, Leipzig, 1876, p. 621.

¹⁹⁸ Defileul Rucăr-Bran.

¹⁹⁹ Probabil Bran.

²⁰⁰ Pe când trupele turcești se aflau în Țara Românească, în locul de popas de la Teleajen (Tengea), marele serdar a fost informat că Imperialii trecuseră râul Sava și că aveau intenția de a ataca Belgradul (*Silahdar Tarihi*, II, p. 713; M. Guboglu, *Cronici turcești*, II, p. 414).

armatele noastre). Astfel mi-am dat seama de primejdia care plutea asupra noastră dacă mi s-ar întâmpla nenorocirea de a pierde totul împreună cu Transilvania.

Am căzut greu bolnav, dar am ascuns cât am putut răul (de care sufeream), arătându-mă hotărât să dau bătălia cu inamicul. În taină, socotind că este necesar, am găsit prin prietenii corespondenților mei mijlocul de a strecura la urechea marelui vizir părerea că în loc de a intra în Transilvania să meargă în ajutorul Belgradului²⁰¹ cu trei sau patru zile mai înainte ca armata principală a inamicului să poată căpăta informații din cetate. Am calculat lovitura aceasta atât de potrivit în timp, încât am obținut (avantajul) de a nu mă expune unui risc mare și am socotit, după etapele pe care inamicul trebuia să le parcurgă pentru a veni în ajutorul Belgradului, că armata noastră ar dispune, din ziua în care s-ar începe asediul, de șase săptămâni, ceea ce s-a și întâmplat, ca dovadă că informațiile pe care le-am dat ducelui de Croy printr-un sol (erau) juste; totodată, acesta a dus lui Bolland²⁰² pe care îl făcusem să înainteze spre Oradea, ordinul de a porni spre Szegedin pentru a întări armata cea mare și pentru a face joncțiunea cu mine la nevoie.

Am plecat înapoi de la Sighișoara spre Poarta de Fier (a Transilvaniei), dar pentru mai marea înlesnire a țării și a trupelor, mi-am rânduit etapele atât la dus cât și la întors astfel ca să nu vin după armata inamică care mergea pe cealaltă parte a Oltului, prin Țara Românească, spre Vidin și nu am părăsit Transilvania până ce armata mai sus pomenită nu a trecut Dunărea.

După ce am luat măsuri pentru siguranța Transilvaniei, mi-am propus (să merg) în ajutorul Belgradului sub ordinele ducelui de Croy și am pornit spre Caransebeș ... (Veterani se pregătea să pornească împotriva turcilor când a aflat că ducele de Croy renunțase să asedieze Belgradul). // ... De îndată am scris la Curte, cu tot respectul (cuvénit) că ar fi necesar să se fortifice Caransebeșul pentru ca (vestea) proastă a ridicării asediului Belgradului să nu se răspândească în Transilvania. Și între timp am pornit împotriva localității aceasteia. Am stat acolo în tabără și am folosit infanteria de sub ordinele principelui de Lichtenstein la fortificare (cheltuind) șase mii de florini care mi i-au avansat prietenii mei din Transilvania pentru a nu trebui să aștept în zadar banii de la Viena și lucrările s-au desfășurat foarte bine.

p. 97

După ce am rămas câteva zile // în tabăra aceea, am schimbat-o din lipsă de nutreț cu o altă (tabără așezată) la o distanță de o leghe, într-o poziție prielnică pentru a merge la Lugoj (și) foarte favorabilă pentru siguranța (noastră) și bine aprovizionată cu nutreț.

p. 98

²⁰¹ În *Silahdar Tarihi* (II, p. 710) se arată că erau două partide în lagărul otoman. Unii erau de părere că numai o parte din armată să meargă în ajutorul Belgradului, iar grosul trupelor să se îndrepte spre Transilvania. Alții stăruiau ca întreaga armată să înainteze prin Țara Românească de-a lungul Dunării până în dreptul Vidinului; iar în timpul acesta s-ar putea afla dacă imperialii aveau de gând să atace Belgradul sau dacă ei urmăreau numai, printr-o manevră abilă, să îndepărteze pe turci de Transilvania. Dacă această ultimă ipoteză s-ar verifica, armata otomană ar putea pătrunde în Transilvania pe la Caransebeș și Lugoj.

²⁰² Forțele de care dispunea generalul Bolland (Bolond) sunt apreciate în *Silahdar Tarihi* (II, p. 762) la patru mii de pedestrași și două mii de călăreți.

Am aflat că un corp mare din armata inamică trecuse Dunărea²⁰³ la Pančevo. După câteva zile am fost informat de prietenii mei din Orient că (inamicul) ar avea intenția de a pustii Ungaria Superioară și de a merge în ajutorul Gyulei²⁰⁴. Din milă creștină, Thököly însuși mi-a dat de știre despre această (intenție) pentru ca eu să informez pe cei din ținutul Debreczinului²⁰⁵. Am trimis informația aceasta ducelui de Croy și l-am rugat să ceară nu numai punerea în mișcare a regimentelor care erau cu Bolland ci să le și întărească, ceea ce nu ar fi fost rău și să le dea ordin să se stabilească la Arad. Dacă se proceda în felul acesta, se împiedica expediția (împotriva) Ungariei și jefuirea (acestei țări) iar corpul de trupe inamic se expunea să fie bătut de ai noștri lângă Arad sau de mine. Adevărul a devenit evident²⁰⁶ când (inamicul), după sosirea la Timișoara²⁰⁷, a trimis câteva unități²⁰⁸ pentru a observa corpul de trupe al lui Hoffkirchen²⁰⁹ cât și al meu, căci în ciuda prevederii mele, prin inadvertența unui căpitan din regimentul de gardă, apariția neașteptată a unei trupe de tătari ne-a cauzat unele pierderi²¹⁰ reduse în oameni, cai de povară și boi. Și pentru aceasta, căpitanul a fost aspru pedepsit.

p. 99

Am socotit că era bine // să atrag de îndată către mine pe principele de Lichtenstein cu infanteria și cu toate trupele. Apoi am lăsat ordinele necesare la Caransebeș și la Lugoj precum și locotenentului colonel Antonio, ca împreună cu (câteva unități de) cavalerie și cu sârbii să acopere fortificațiile de la Caransebeș precum și (transportul de) alimente care venea din Transilvania.

Am pornit înainte la Lugoj și când am auzit acolo că inamicul fusese văzut, provocând din nou panică în împrejurimile Lipovei, am plecat cu grabă din Vărădia de Mureș²¹¹ într-o tabără foarte potrivită pentru a se împotrivi și a împiedica deplasările inamicului atât în ținutul acela, cât și în cel al Caransebeșului precum și pentru a mă putea îndrepta, la nevoie, pe drumul munților prin Almaș²¹² înspre

²⁰³ Turcii au trecut peste râurile Olt și Jiu, îndreptându-se către Porțile de Fier. (*Silahdar Tarihi*, II, p. 714).

²⁰⁴ La un consiliu de război ținut în lagărul otoman s-a hotărât să se trimită la Gyula trei sute de ostași și să se ia măsuri pentru aprovizionarea acestei cetăți. (*Silahdar Tarihi*, II, p. 721, 726-727).

²⁰⁵ *Debrecino*. În *Silahdar Tarihi* (II, p. 727) se arată că tătarii au jefuit ținuturile Transilvaniei până la Oradea și Debreczin.

²⁰⁶ *La verita si tocco con mano*.

²⁰⁷ Pentru apărarea Timișoarei, Poarta a trimis trupe din Anatolia, din eyaetele Karaman și Kiangîri sub ordinele sangeacbeului Bagdadli Kara Mehmed pașa (*Silahdar Tarihi*, II, p. 726-727; M. Guboglu, *Cronici turcești*, II, p. 418).

²⁰⁸ *alcune partite*.

²⁰⁹ *Offkirchen*. Laurențiu conte de Hoffkirchen (1649-1694), descendent al unei familii nobile din Bavaria, s-a ilustrat în războiul pentru despresurarea Vienei (1683). În războiul austro-turc din Ungaria a cucerit cetatea Esseg (1684) și a învins armatele otomane la Brod și Jagodin. În 1688 a fost numit comandant de arsenal (Feld-Land – und Hauszeugmeister). În 1691 a luat parte la lupta de la Slankamen și apoi a înfrânt pe turci la Martonos pe Tisa. A murit la Debreczin în 1694.

²¹⁰ Muhafizul Timișoarei, Topal Husein pașa, fiind informat că Veterani ajunsese aproape de eyaletul său, s-a hotărât să-l atace spre a-i cauza cât mai multe pierderi. În urma dispozițiilor sale, tătarii au jefuit Transilvania până la Oradea și Ungaria până la Debreczin, ridicând peste douăzeci de mii de robi. (*Silahdar Tarihi*, II, p. 727, 728; M. Guboglu, *Cronici turcești*, II, p. 417).

²¹¹ *Varadia*, comună în județul Arad.

²¹² *Almaș*, comună în județul Arad.

Soimuș²¹³ spre a acoperi Transilvania din partea aceea. (Planul) acesta s-ar fi realizat foarte ușor dacă Hoffkirchen, care era în tabăra sa la Cenad, aflând de trecerea inamicului la Felnac²¹⁴, nu ar fi înaintat fără zăbavă spre Gyula. Aici a reușit să nimicească o parte din provizii și să provoace atâta spaimă în spatele inamicului, încât acesta a încetat îndată să mai jefuiască (ținutul din) jurul Vărădiei. S-a întors înapoi dar nu fără a ne fi cauzat pagube însemnate, răpindu-ne peste șase mii de robi, în afară de o mulțime de vite. Iar dacă Hoffkirchen, în loc de a rămâne la Cenad, și-ar fi așezat tabăra la Arad, totul ar fi mers (bine). Greșeala²¹⁵ aceasta a fost provocată și întreținută de unii miniștri de la Curte, deși nu trebuiau să facă comparație între Hoffkirchen // și mine atât din cauza timpului (îndelungat) în care am servit eu (în armata imperială) cât și a funcției pe care o ocup, în afară de faptul că acest cavaler era încă subalternul meu, în calitatea lui de locotenent colonel. Se vede de aci că la Curte domnește adeseori parțialitatea și invidia și nu interesul principelui (= împăratul).

p. 100

După incidentul acesta atât de primejdios a trebuit să rămân în tabăra mea mai mult (timp) decât era necesar și să urmăresc retragerea inamicului de partea cealaltă a Dunării²¹⁶ fără a-i fi putut pricinui vreo pagubă.

După ce a avut loc această (retragere), am repartizat trupele de sârbi în cvartirurile din anul trecut. Și după ce am primit știrea că armata dușmană pornise spre cvartirurile (ei) de iarnă m-am retras în Transilvania și mi-am rânduit cvartirurile întocmai ca în anul trecut, așteptând venirea celor trei regimente de infanterie pe care le cerusem pentru ca, potrivit planurilor ce făcusem mai înainte, să putem realiza în (timp de) iarnă o operație ce nu urmărea alt scop decât acela de a stânjeni pregătirile inamicului și de a câștiga timp pentru ca armata noastră principală să poată întreprinde o campanie (în condiții) bune. Numai că (miniștrii) nu voiau să-mi dea ascultare în nici o privință și nici să mă sprijine, astfel că nu s-a putut realiza nimic din ceea ce plănuisem.

S-au rânduit cvartirurile în care (mi)-am strămutat trupele cu ordinea și disciplina obișnuită. Am vrut să încartiruiască și două companii în țara Secuilor. Dar guberniul (Transilvaniei) m-a rugat să iau în considerație diploma de privilegii (a secuilor)²¹⁷ pe care mi-au arătat-o, întrucât armata // țării ar păzi ținutul acela. Dar eu eram liniștit în sufletul meu. (Era ca) o presimțire a ceea ce s-a întâmplat în luna ianuarie²¹⁸; căci din cauza cantității mari de zăpadă (ce căzuse) nu rămăsese decât

p. 101

²¹³ *Somiglio* = Soimuș, comună în județul Arad.

²¹⁴ *Felnau* = Felnac, comună în județul Arad.

²¹⁵ *mala inteligenza*.

²¹⁶ Turcii au trecut Dunărea cu caicele pe la Pancevo (*Silahdar Tarihi*, II, p. 767; M. Guboglu, *Cronici turcești*, II, p. 417).

²¹⁷ „Libertățile și străvechile obiceiuri” ale secuilor, confirmate prin diploma de privilegii a regelui Ungariei Vladislav al II-lea din anul 1499 (*Szekely Okleveltár* (Arhiva privitoare la istoria Secuilor), ed. M. Szabó, III, Cluj, 1890, p. 138 și urm.) au fost menținute prin Diploma Leopoldină din 4 decembrie 1691 (C. Szasz, *Sylloge tractatus*, Cluj, 1833, p. 112–119; I. Lupaș, *Documente istorice transilvane*, I, p. 439–440) care specifică prin art. XIII că secuii „genus hominum bellicosissimum” vor fi scutiți de dări, dijme și încartiruire ca în trecut, cu excepția țaranilor iobagi.

²¹⁸ = 1694.

un singur drum foarte strâmt pe unde nu (putea) merge (decât) un (ostaș) după altul. De sărbătoarea Crăciunului, când m-am dus (pe aici) pentru a-mi face rugăciunile, nu mi s-a atras atenția (asupra acestui fapt), ci mi s-a dat asigurarea că tot (ținutul) era bine păzit. Totuși am dat ordin să se așeze în curmeziș câțiva copaci cu zece oameni care să poată opri la nevoie zece mii de oameni. Cum însă mișeii aceia s-au bizuit pe zăpadă (care astupa drumul), a urmat un atac (dat de) două sute de tătari (care) au izbutit, datorită unui trădător, să ne ia prin surprindere. Iar după două zile, au venit din nou în număr îndoit, ridicându-ne vite și oameni de amândouă sexele, care au fost duși în robie. Datorită măsurilor pe care le-am luat, focul acesta a fost stins cu ușurință. Din cauza acestei ciocniri, secuii și-au pierdut privilegiile (garantate prin) diplomă, iar generalul comandant al Transilvaniei a fost însărcinat să supravegheze această poziție.

(sfârșitul secolului XVII – începutul secolului XVIII)

În Biblioteca Comunală a Arhigimnaziului din Bologna se află un manuscris achiziționat în 1906, catalogat împreună cu alte cincizeci de manuscrise redactate de aceeași mână sub anul 1480, cu titlul dedus din conținut, *Descrizione geografica della Penisola Balcanica e Paesi Danubiani*. Este o broșură *in quarto* de 195 × 135 mm, legată în piele. Are 165 de pagini, dintre care unele albe, cu numerotare contemporană întocmirii sale.

Manuscrisul începe cu descrierea Peninsulei Balcanice și acordă un spațiu amplu provinciilor grecești, numite cu termen generic când *Grecia*, când *Grezia*. Poziția pătimăș catolică din care i-a judecat pe „schismatici” răzbate strident și în caracterizarea grecilor, a căror țară de căpătâi, descoperită încă de cei vechi – după cum ține să amintească – a fost și a rămas *Greca fides, nulla fides*. De altfel, la acest autor italian, asemenea celor mai mulți scriitori din vremea sa, care au consultat opere antice, amestecul realităților noi cu reminiscențe din alte vremuri se întâlnește la tot pasul.

Insemnările despre românii din vestul Peninsulei Balcanice, numiți de italieni *Morlacchi*, iar ținutul pe care îl locuiesc *Morlacchia*, sunt interesante, dar nu totdeauna juste, ca, de exemplu, originea lor epirotă. „Toată *Morlacca*, împreună cu partea occidentală a Croației, îl recunosc pe împăratul [habsburg] ca suveran, dar partea răsăriteană a Croației a rămas sub stăpânire otomană [...] aceste popoare care locuiesc în Dalmația în apropierea mării sunt versate în științe și sunt destul de civilizate. Cei care trăiesc în munți, dimpotrivă, au păstrat mult din vechea lor barbarie [...] Casa de Austria stăpânește Sclavonia propriu-zisă. Croația apuseană și *Morlacchia*”.

Autorul, anonim, pare să fi fost un misionar, care a descris cele văzute de el însuși în peregrinările sale și le-a împănât cu informații culese din literatura geografică veche. Atena comparare a fragmentelor selectate, privitoare la regiuni din bazinul Dunării, cu restul descrierilor geografice din manuscris, a impus constatarea că cele dintâi sunt mai circumstanțiat înfățișate, de unde concluzia editoarei¹ că autorul fie a vizitat el însuși acele ținuturi, fie a beneficiat de serviciile unui informator localnic avizat, probabil ungar. Încercarea de a-i fixa redactorului manuscrisului originea după particularități dialectale nu a fost posibilă, întrucât a folosit limba literară.

Împreună cu alte indicii, limba a fost însă utilă pentru datarea lucrării la începutul secolului al XVIII-lea.

Despre Principatul Transilvaniei²

Acest principat se află la răsărit de Ungaria, iar hotarele sale sunt spre miazănoapte Munții Carpați³, care o separă de Rusia Neagră⁴; spre răsărit este Moldova⁵; spre sud – Țara Românească⁶; spre apus – regatul Ungariei⁷.

¹ Maria Găzdaru, *La descrizione dei paesi romeni in un manoscritto italiano inedito del principio del Settecento*, Iași, 1931, p. 3–10 (extras din „Arhiva”, XXXVIII, 1931).

² Traducerea s-a făcut după textul italian, publicat de Maria Găzdaru, *op. cit.*, p. 10–15.

³ *Monti Carpazj*.

⁴ *Russia Nera*.

⁵ *Moldavia*.

⁶ *Valachia*.

⁷ *Regno d' Vngaria*.

Numita provincie se cheamă Transilvania, probabil pentru că în vremuri de demult era înconjurată din toate părțile de păduri foarte dese prin care trebuia să treci ca să ajungi în principat, pe care ungurii îl numesc *Erdeli*, iar germanii *Siebenburgen*.

Înainte vreme, Transilvania a făcut parte din regatul Ungariei, de care a fost despărțită de regele Ioan⁸ în anul 1541. De atunci a început Transilvania să aibă proprii ei principii, aleși sub protecția sultanului otoman⁹.

Sus-zișii principii ai Transilvaniei s-au succedat și s-au menținut până la ultimul război al Ungariei, în care armatele victorioase ale împăratului¹⁰ au luat în stăpânire Transilvania și i-au obligat pe transilvăneni să-l recunoască ca suveran pe acest rege al Ungariei. [Locuitorii] provinciei îl recunosc astăzi ca principe pe unul din casa Rákóczi¹¹ și, uniți cu ungurii, pretind că apără cu arma în mână legile principatului lor, care are în lungime 200 de mile.

Transilvania este divizată în multe părți, dintre care unele se numesc potrivit uzului din Ungaria comitate¹², altele ținuturi¹³, iar altele națiuni¹⁴.

Dar, lăsând la o parte aceste subdiviziuni ale Transilvaniei, prea întinse și puțin folositoare, este suficient să vedem care sunt principalele orașe ale acestei provincii. Ele sunt următoarele:

Sibiu¹⁵, numit de latini *Cibinum* și de transilvăneni *Zeben*. Acesta este un oraș destul de mare și de puternic, situat pe râul Cibin¹⁶ în mijlocul unei mlaștini, cu o parte așezată în câmpie, cu alta pe deal.

Acesta a fost în vremea trecută reședința a principelui și, prin urmare, capitală a întregului principat.

La mică distanță de numitul oraș se află ocne de sare¹⁷ foarte bogate, de la care se obține un venit considerabil.

Alba Iulia¹⁸, numită de transilvăneni *Weisemburg*, se află la apus de Sibiu, acolo unde se varsă râul Ampoi¹⁹ în râul Mureș²⁰.

⁸ *Giouanni*; Ioan Zápolya, rege al Ungariei (1526–1540).

⁹ *Gran Turco*.

¹⁰ *Cesare*; probabil Ferdinand de Habsburg, rege al Boemiei și al Ungariei (1526–1564), rege (din 1531), apoi împărat al Sfântului Imperiu Roman (1558–1564).

¹¹ *Casa Ragozzi*; probabil Francisc II Rákóczi (1676–1735).

¹² *Contadi*.

¹³ *quartieri*.

¹⁴ *Nazioni*.

¹⁵ *Hermenstat*.

¹⁶ *Zibin*.

¹⁷ *Miniere de Sale la Ocna Sibiului*.

¹⁸ *Alba Giulia*.

¹⁹ *Dié Om*.

²⁰ *Maros*.

Clujul²¹, numit de latini *Claudiopolis*, iar de transilvăneni *Kolosuar* este un oraș destul de mare, așezat în vecinătatea râului Someș²², spre nord-est de Alba Iulia. Aici se țin cele mai multe adunări ale ardelenilor pentru a trata afaceri.

Bistrița²³, numită de transilvăneni *Bosa*²⁴, se află doar la patru leghe de Cluj spre nord-est. În vecinătatea acestui oraș se află castelul de la Rodna, unde sunt mine de aur.

Dejul²⁵, numit de unguri *Dees*, este așezat la mieznoapte de Cluj.

Sighișoara²⁶, numită de unguri și de transilvăneni *Schesburgo*, [este situată] pe râul Târnava²⁷ la mieznoapte de Sibiu.

Mediașul²⁸ se află la distanță egală de Sibiu și de Sighișoara.

Brașovul²⁹, numit de transilvăneni *Brasso*, iar de latini *Stefanopolis*, se află la răsărit de Sibiu, la poalele muntelui care desparte Transilvania de Moldova³⁰.

Făgărașul³¹ este la apus de Brașov.

Târgu Mureș³² se află la nord de Brașov, împreună cu alte [localități] de însemnătate mai mică.

Despre Țara Românească³³

Această provincie, care se bucură încă de titlul de principat, este așezată la miezăzi de Transilvania și are la răsărit Moldova și Dunărea: spre sud, aceeași Dunăre; spre apus o parte a Transilvaniei și Ungaria.

În vremuri de demult, Țara Românească a fost o parte a regatului Ungariei, dar acum are propriul ei principe, care se menține doar prin protecția imperiului otoman.

Capitala acestui principat este Târgoviște³⁴, numită de nemți *Teruisk*, oraș destul de mare, așezat în mijlocul unei mlaștini, în vecinătatea râului Ialomița³⁵. Aici stă principele, care stăpânește întreaga Țară Românească.

*Cragoceno*³⁶ este așezată la apus de Târgoviște.

Castelul Severin³⁷ se află unde râul Olt³⁸ ajunge la Dunăre.

²¹ *Clausemburgo*.

²² *Samos*.

²³ *Bistriz*.

²⁴ În realitate Nösen.

²⁵ *Burglos*.

²⁶ *Segesuar*.

²⁷ *Kokel*.

²⁸ *Mezzies, oppure Medvisck*.

²⁹ *Cronstat*.

³⁰ De fapt Țara Românească.

³¹ *Fogaras*.

³² *Neumark*.

³³ *Valachia*.

³⁴ *Tergouisk*

³⁵ *Iablonicz*.

³⁶ Probabil Craiova.

³⁷ *Zeurin*. În realitate cetatea Turnu.

³⁸ *Olt*.

*Flo*³⁹ – la răsărit de Târgoviște.

Oltul – la apus de Târgoviște.

Cerneți⁴⁰ – pe malul Dunării.

Brașov – la nord de Târgoviște împreună cu alte localități de mai mică importanță.

Despre Principatul Moldovei

Moldova, care acum are propriul ei principe, total dependent de casa otomană, a aparținut în vechime regatului Ungariei.

Numita provincie se învecinează cu partea ei nordică cu Podolia⁴¹ și cu Ucraina⁴², iar la apus cu Transilvania; la sud cu Țara Românească și cu Dunărea; la răsărit cu tătarii din Bugeac⁴³.

Capitala Moldovei este Iași⁴⁴, reședință a principelui, aflată la mică distanță de râul Prut⁴⁵. Are o cetățuie bine păzită.

Orhei⁴⁶ – la răsărit de Iași, în hotar cu Ucraina.

Galați⁴⁷ – în vecinătate cu Dunărea, în hotar cu Țara Românească.

Despre tătarii din Bugeac

Această țară, care acum este stăpânită de tătari, numiți tătarii din Bugeac, este cea căreia i se zice Basarabia⁴⁸, altă dată cuprinsă în Moldova. Această țară are la nord fluviul Nistru⁴⁹, la sud Dunărea, la răsărit Marea Neagră⁵⁰, iar la apus Moldova.

Capitala acestor tătari este Cetatea Albă⁵¹, oraș situat în vecinătatea Mării Negre⁵², la vărsarea râului Nistru, stăpânită de turci⁵³. Tighina⁵⁴, la nord-vest de Cetatea Albă⁵⁵, udată de râul Nistru, se află la hotarul cu Ucraina. Chilia Nouă⁵⁶ – la gurile Dunării.

³⁹ Probabil *Floct*.

⁴⁰ *Tschermiech*.

⁴¹ *Podolia*.

⁴² *Vkrania*.

⁴³ *Tartari del Budziac*.

⁴⁴ *Iassa*.

⁴⁵ *Pruth*.

⁴⁶ *Orihow*.

⁴⁷ *Galas*.

⁴⁸ *Bessarabia*.

⁴⁹ *Niester*.

⁵⁰ *Mare maggiore*.

⁵¹ *Bilogrod*.

⁵² *Mar negro*.

⁵³ *Turchi*.

⁵⁴ *Techin*.

⁵⁵ *Bialogrod*.

⁵⁶ *Kili Nouo*.

Calitățile sus-ziselor provincii

Transilvania se bucură de un aer cât se poate de temperat, deși este înconjurată de munți. Abundă nu numai în grâne, ci și în miere și ceară. Ține, de altfel, în număr mare animale domestice, fiind foarte bogată în pășuni. Este, apoi, adevărat că îi lipsesc cu desăvârșire viile și vinul.

Are câteva mine de aur destul de productive, după cum s-a menționat mai sus.

Moldova abundă în partea ei sudică în grâne de tot felul. Produce un vin foarte tare și are câteva mine de aur și de argint. În partea nordică sunt în anumite locuri ogoare în paragină, iar în altele păduri mari.

Țara Românească este tot atât de fertilă pentru grâne și pentru vin. Ține, de altfel, în număr mare vite și oi, dintre care multe sunt cerute în Ungaria, Germania și Turcia. Caii din această provincie sunt socotiți cei mai buni față de cei din regiunile înconjurătoare.

În ceea ce îi privește pe locuitorii acestor ținuturi, ei nu cultivă, într-adevăr, deloc literale, mai ales în Țara Românească, unde sunt numai păstori și țărani. Din acest motiv, toate aceste neamuri sunt cât se poate de barbare și de sălbatice, iubesc războiul, dar se supun cu greu disciplinei militare, doritori mai degrabă să jefuiască teritoriul, decât să ia cu asalt o fortăreață.

Principalele râuri care udă sus-zisele provincii

Dat fiind faptul că aproape toată Transilvania este înconjurată de munți, doar două râuri adună toată apa și o scot din provincie.

Primul dintre aceste râuri este Mureșul, în care se strâng apele din Transilvania occidentală, iese din ea la marginea comitatului Timișoarei⁵⁷ și curge tot spre apus până ajunge la Tisa⁵⁸ în fața cetății Seghedin⁵⁹.

Celălalt este râul Olt, care primește apele Transilvaniei orientale, trece în Țara Românească și ajunge la Dunăre în fața orașului Nicopol⁶⁰.

Principalul râu al Moldovei este râul Prut, care izvorăște în Podolia la poalele Munților Carpați. Acest râu se îndreaptă la început spre nord, apoi cotește spre răsărit și intră în Moldova în apropierea orașului Sniatin, de unde o apucă spre sud, trece prin mijlocul Moldovei și ajunge cu apele sale la Dunăre la hotarul Basarabiei.

În Moldova se află, de asemenea, râul Siret⁶¹ la hotarul Transilvaniei, apoi, după ce a despărțit Moldova de Țara Românească se varsă în Dunăre la mică

⁵⁷ *Temiswar.*

⁵⁸ *Tibisco.*

⁵⁹ *Seghedino.*

⁶⁰ *Nicopoli.*

⁶¹ *Seret.*

distanță de castelul Brăilei⁶², după ce a primit râul Milcov⁶³, care aduce apele din Valahia de Jos⁶⁴.

Dunărea, care iese din Ungaria, desparte Moldova și Țara Românească de Bulgaria și, înainte de a ajunge la Marea Neagră, se divide în două brațe care formează insula Câmpia Tătară⁶⁵.

Despre munți

Transilvania, pe lângă faptul că este înconjurată din toate părțile de munți, are și în lăuntrul ei munți, dar nu dintre aceia care n-ar putea fi locuiți.

Moldova are doar câțiva munți dispași, astfel că se poate spune cu siguranță că dispune de mai multe câmpii decât de munți.

Țara Românească este în întregime muntoasă în partea ei vestică și netedă în partea orientală.

Despre religie

Mulți au îmbrățișat în Transilvania religia protestantă, în timp ce unii țin ritul ortodox⁶⁶.

În Moldova și în cea mai mare parte și în Țara Românească religia este cea de rit ortodox și îl recunosc pe patriarhul din Constantinopol drept cap al [bisericii] lor.

În numitele provincii sunt și musulmani și evrei.

[...]

Despre tătarii din Dobrogea⁶⁷

În partea cea mai răsăriteană a Bulgariei, pe țărmul drept al Dunării și [până la] Marea Neagră sunt tătarii numiți din Dobrogea⁶⁸.

Acești tătari se extind din vecinătatea Silistrei⁶⁹ și a Varnei⁷⁰ până la gurile Dunării; ei stăpânesc, de asemenea, insula numită *Tatarski Pola*, formată din două

⁶² *Braila*.

⁶³ *Migloro*.

⁶⁴ *Bassa Valachia*; probabil Țara de Jos a Moldovei.

⁶⁵ *Tatarski Pola*; de fapt stepa dobrogeană, aflată la sud de dealurile Babadagului (vezi *Călători străini*, Supliment I, p. 90–98).

⁶⁶ *Rito greco*.

⁶⁷ *Tartari del Dobrus*.

⁶⁸ *Dobrus o Drobugi*.

⁶⁹ *Silistria*.

⁷⁰ *Varna*.

brațe ale Dunării și de Marea Neagră; trec în această insulă pe un pod numit *Ponte d'Escadrona*.

Capitala acestei părți a Bulgariei este *Temisvar*⁷¹, numită de turci⁷² orașul *Baba*⁷³, aflat în extremitatea unui intrând al mării, numit de obicei Golful Babadagului, cu port la mare.

Alte locuri însemnate sunt Isaccea⁷⁴ la nord de Babadag, în vecinătatea Dunării; Constanța⁷⁵ pe țărmul mării, la sud de Babadag; Hârșova⁷⁶ pe malul drept al brațului sudic al Dunării, la apus de Babadag; Cernavodă⁷⁷ la nord de Silistra.

⁷¹ Confuzie a autorului.

⁷² *Turchi*.

⁷³ Babadag.

⁷⁴ *Saczi*.

⁷⁵ *Chiuotange*.

⁷⁶ *Kersoua*.

⁷⁷ *Askioi*.

Louis Lemaire, autor al unei detaliate prezentări a *Războiului curuților*, a fost martor ocular al evenimentelor, fiind trimis în anul 1704 de către regele Ludovic al XIV-lea în calitate de consilier militar pe lângă principele Francisc Rákóczi. După înfrângerea suferită de partida „nemulțumiților” la Blahenheim, regele Franței a hotărât să acorde sprijin efectiv, financiar și logistic, maghiarilor revoltați împotriva stăpânirii austriece. Împăratul Leopold I anexase Transilvania în 1691 și în 1686, prin cucerirea Budei și alungarea stăpânirii otomane, reunificase Ungaria regală sub sceptrul Casei de Austria. Ungaria însă a reușit să țină în șah Curtea de la Viena mai multe decenii, absolutismul habsburgic fiind respins sistematic, în baza *vechilor libertăți ale țării*. Un loc important l-a avut divizarea țării, prezența turcilor în Ungaria estică și statutul politic de sine stătător al Transilvaniei.

Nobilimea maghiară avea motive temeinice, care datau din cea de a doua jumătate a secolului al XVII-lea, de a fi nemulțumită de guvernarea austriacă. Este vorba despre politica lui Leopold I, care s-a folosit de presiunea otomană pentru a putea anula privilegiile nobiliare, atât de stânenitoare pentru Curtea de la Viena.

Războiul habsburgo-otoman din 1664 se încheia cu pacea de la Vasvár, negociată cu o grabă nejustificată în doar 10 zile. La 10 august 1664, marele vizir Fazil Ahmed, accepta condițiile păcii, care avantaja, din toate punctele de vedere, Imperiul otoman, deși pe câmpul de luptă învingători fuseseră Habsburgii. Mihai Apafi, vasalul turcilor, rămânea principe în Transilvania, Oradea, ocupată în 1660 de otomani, devenea posesiune a acestora, la fel fortăreața Neuhäusel. La Poartă se redeschidea problema tributului, care acum era convertit în despăgubiri de război în valoare de 200.000 de taleri, ceea ce însemna o importantă victorie pentru otomani, care din 1606 nu mai primiseră o asemenea sumă din parte împăratului¹.

Pretextul pentru negocierile atât de rapide și de lipsite de orice pretenții din partea imperialilor a fost *prezența trupelor franceze la granița renană*. Motivul ar fi putut fi însă pericolul reprezentat de acțiunea cu succes a coaliției dintre principii germani și nobilimea maghiară, pe timpul *confirmații* militare. Mobilizarea unei armate atât de puternice a fost poate adevăratul motiv al dizolvării frontului antiotoman. Continuarea luptei ar fi dat posibilitatea întăririi pozițiilor nobilimii maghiare, care nu mai avea de făcut decât un singur pas pentru a-și redobândi independența.

Nici opinia publică europeană nu a înțeles de ce împăratul a încheiat o pace atât de păguboasă și toți clamau în cor că împăratul a făcut o greșală politică, pentru care au plătit ungerii, care au tot dreptul de a fi nemulțumiți. Istoriografia austriacă din epocă, al cărei glas era Gualdo Priorato, a polemizat cu italienii, replicând că Leopold a urmărit interesul general al monarhiei habsburgice, amenințată de „monarhia universală” franceză, dar și de conspirația nobilimii ungare², de fapt cea din urmă fiind adevăratul motiv al grăbirii negocierilor de pace.

Anul 1664 a pus capăt unei epoci din istoria relațiilor nobilimii maghiare cu monarhia habsburgică și deschide calea unei confruntări fătșe, cu momente de maximă încordare sau cu scurte

¹ E. Zöllner, *Istoria Austriei*, vol. I, București, 1997, p. 305.

² Béla Köpeczi, *Staatsräson und Christliche Solidarität*, Wien, 1983, p. 6–7.

intervale de relaxare. Această confruntare a căutat cu putere, timp de 50 de ani, să scoată Ungaria regală de sub controlul Habsburgilor. Nobilimea maghiară a fost gata la orice compromis pentru acest deziderat, mai ales după 1671, când capii „nemulțumiților” au fost arestați și condamnați pentru trădare³. Atunci apare ideea unei Ungarii mari, reunificate sub suzeranitatea Porții, ceea ce avea să ducă la ultimele confruntări violente ale secolului al XVII-lea, începute cu asediul Vienei din 1683.

Partida „nemulțumiților” condusă de principele Emeric Thököly a cerut ajutorul sultanului pentru a reunifica Ungaria și Transilvania, ca regat tributar al Înaltei Porți. Rezultatul campaniei nereușite împotriva Vienei din 1683 este bine cunoscut. Cucerirea Transilvaniei și a Ungariei estice de către Habsburgi nu a schimbat însă cu nimic atitudinea magnaților unguri.

La începutul secolului al XVIII-lea situația cu care se confrunta Imperiul habsburgic era dificilă. În Ungaria mai mult de 25% din populație era calvină, iar în Transilvania numărul calvinilor și al luteranilor era mai mare decât cel al catolicilor. Nobilimea maghiară își proclama cu tot mai multă vehemență nemulțumirea față de abolirea privilegiilor seculare, iar Imperiul otoman se pregătea de contraofensivă. La aceasta s-a adăugat și participarea la războiul de succesiune la tronul Spaniei⁴.

În acest context noua revoltă anti-habsburgică, numită *războiul curuților* (1701–1711), s-a transformat curând într-o luptă de independență a regatului ungar. Numelui de *curuți* i s-au dat mai multe etimologii. O primă etimologie, destul de ipotetică, a fost legată de războiul țărănesc condus de Gheorge Doja, ca fiind o corupție a substantivului *cruciat* (cruciat), calitate pe care și-au arogat-o participanții la revoltă. Cea de a doua etimologie, care este mult mai sigură, este cea legată de adjectivul *kuruc*, care în limba maghiară înseamnă revoltat, nemulțumit, epitet care se leagă clar de atitudinea nobilimii maghiare, începând cu anul 1664. În tot cazul în secolul al XIX-lea cuvântul devenise sinonim cu *insurgent*.

Revolta maghiară a fost întâmpinată cu multă simpatie de Franța, dar acest lucru nu a însemnat o solidaritate cu lupta pentru independență a maghiarilor, ci o oportunitate pentru Ludovic al XIV-lea să îi lovească din nou pe Habsburgi. Așa s-a născut o nouă alianță militară, alianță care avea deja o tradiție de peste o jumătate de secol, mai precis din anul 1643, când principele Gheorghe Rákóczi I a încheiat un tratat cu Suedia, la care Franța a aderat, luându-și angajamente separate, înscrise ulterior într-un tratat de sine stătător, prin care promitea să ofere sprijin tuturor descendenților lui Rákóczi, iar Francisc Rákóczi al II-lea era nepotul principelui. În anul 1704 ajutorul francez era binevenit și părea de la sine înțeles să fie trimis, pentru că Ludovic al XIV-lea ajutase cu oameni și bani armata lui Apáfi, ca și pe cea a lui Thököly⁵, în speranța că lupta maghiarilor avea să îi îndepărteze pe Habsburgi de problemele europene ce interesau Franța. În primul deceniu al secolului al XVIII-lea ambele puteri vizau tronul Spaniei, rămas vacant.

Destășurarea celei mai mari părți a confruntării de 10 ani, dintre nobilimea maghiară și armata imperială (campaniile din 1705–1708) se regăsește în lucrarea lui Louis Lemaire *Histoire intéressante ou Relations des guerres du Nord et de Hongrie au commencement de ce siècle. Seconde partie. Contenant ce qui s'est passé dans la guerre de Hongrie depuis le commencement de la Campagne de 1705 jusque au mois de Mars 1708*, Hambourg (editura La Compagnie de Libraires) Lucrarea, rămasă în manuscris până în anul 1756, a fost publicată în același an și la Hamburg și la Haga (editura Pierre Gosse Junior).

Autorul a fost inginer genist și ofițer de carieră, discipol al lui Vauban. El a sosit cu misiune militară franceză în Ungaria în anul 1704, împreună cu ambasadorul permanent, acreditat la curtea lui Rákóczi, marchizul Des Alleurs. Dacă Des Alleurs a devenit sfătuitorul personal al principelui,

³ Vezi Agnes R. Várkonyi, *La coalition internationale contre les Turcs et la politique étrangère hongroise en 1663–1664*, Budapest, 1975, în „Studia historica Academiae scientiarum Hungaricae” vol. 102, extras, p 5 și urm.

⁴ Jean Béranger, *Geschichte des Habsburgerreichs 1273 bis 1918*, Wien, Köln, 1990, p. 438

⁵ Bélla Köpeczi, *La France et la Hongrie au début du XVIII-e siècle*, Budapest, 1971, p. 32.

Lemaire a fost consilier militar și a fost pus să ridice mai multe poduri pentru trecerea trupelor și să se ocupe de fortificarea taberelor armatei ungare.

Relatarea începe cu anul 1705 și se termină în martie 1708. Este opera unui martor ocular, care l-a respectat pe principe, dar a avut o părere total ostilă magnaților maghiari, generali de armată. Edificator este și memoriul pe care l-a trimis lui Rákóczi. În februarie 1706. El spunea că „ofițerii coplesți de daruri și de privilegii l-au răsplătit cu ingratitude, fiind lipsiți de curaj, au oferit fără rușine un exemplu de slăbiciune și de lașitate soldaților lor”⁶. Concluzia era că armata ungară era lipsită de orice disciplină, generalii acționează după bunul plac și după propriile interese, mai mult ei nu recompensează și nu pedepsesc niciodată pe nimeni. Indignarea sa era cu atât mai îndreptățită cu cât în cursul aceluiași an, în luna septembrie 1706, Lemaire s-a distins la asediul cetății Esztergom, alături de alți 150 de soldați și ofițeri francezi.

Relatarea este făcută la persoana a III-a, Lemaire încercând să păstreze o detașare de propria participare, dar tonul este departe de a fi neutru. Dimpotrivă criticile abundă, generalii maghiari sunt considerați a fi mânâți de cele mai meschine interese, ascunse sub fraze și scuze de circumstanță, care abia mascau lașitatea. Nici principele nu este scutit de critici, deși Des Alleurs i-a fost consilier, iar Lemaire a fost unul dintre apropiații celui din urmă. Există o notă de deferență la adresa lui Francisc Rákóczi al II-lea, dar aceasta nu a putut înăbuși dezaprobarea pentru orgoliul nemăsurat de care acesta a dat dovadă atunci când l-a primit, în calitate de „duce” al confederației maghiare, pe ambasadorul principelui Transilvaniei, demnitate pe care o deținea tot el. La ceremonie, ambasadorul a fost lăsat să citească o scrisoare pe care Francisc Rákóczi al II-lea și-o trimisese lui însuși.

Informațiile pe care Lemaire le transmite nu au valoare doar prin prisma evenimentelor istorice la care a fost martor ocular, ci și prin modul în care narațiunea este condusă, pentru a forma opiniei publice din Franța contemporană lui o imagine asupra maghiarilor. Analiza textului este ceea ce se numește în literatura comparată o examinarea a „imaginilor și a mirajelor”, respectiv a modului în care se nasc reprezentările naționale, dar și clișeele și prejudecățile la adresa altor popoare⁷.

Dincolo de importanța lucrării de față, prea multe date biografice legate de Lemaire nu se pot reconstitui, începând cu anul nașterii sau cu cel al morții. În 1710 inginerul genist a revenit în Franța, trecând prin Danzig, de unde a adus regelui propunerile de alianță ale țarului Petru I. În anii următori și-a continuat cariera militară pe care a terminat-o cu gradul de feldmareșal.

Lucrarea sa este folosită în extenso de către Bélla Köpeczi, în monografiile *La France et la Hongrie au début du XVIII-e siècle* (Budapesta, 1971) și *Hongrois et Français de Louis XIV à la Revolution française*, (Budapesta, 1983).

În anul 2007 relatarea lui Lemaire s-a bucurat de o ediție critică, îngrijită de un istoric reputat, Jean Béranger. Ea a apărut la editura pariziană Honoré Champion cu titlul *Relation abrégée de ce que c'est passé dans la guerre de Hongrie, depuis le commencement de la Campagne de 1705 jusqu'au mois de Mars 1708*.

Studiul introductiv de 120 de pagini este o sinteză admirabilă de istorie a Ungariei în prima jumătate a secolului al XVIII-lea. Din păcate această ediție critică nu ne-a fost accesibilă, altfel decât prin intermediul recenziilor, de aceea nu am putut beneficia de notele critice ale editorului. Toate identificările de locuri și de personaje ne aparțin.

Textul a fost tradus după: *Histoire intéressante ou Relation des guerres du Nord et de Hongrie au commencement de ce siècle*. Seconde partie. *Contenant ce qui s'est passé dans la guerre de Hongrie depuis le commencement de la Campagne de 1705 jusqu'au mois de Mars 1708*. Hambourg (editura La Compagnie de Libraires), 1756. În același an se edita și la Haga aceeași lucrare, la editura Pierre Gosse Junior.

⁶ *Ibidem*, p. 155

⁷ Vezi și A. Hugo Dyserinck: *Zum Problem der „images und mirages” und ihre Untersuchung im Rahmen der vergleichenden Literaturwissenschaft*, în „Arcadia”, Bd. I., 1966, Heft 2.

(...)⁸ Împărații, regi ai Ungariei, au profitat de aceste războaie purtate de supuși împotriva suveranului lor, pentru a-i declara decăzuți din drepturi, dar teama că aceștia s-ar da [pe mâna] turcilor, care aveau deja Transilvania sub protecția lor, i-a obligat mereu pe împărați să folosească mijloace moderate pentru a calma aceste revolte; [asta s-a întâmplat] până la domnia lui Leopold I care a știut prin intrigi să scoată Transilvania de sub protecția turcilor și să îl facă pe tânărul principe Apáfi⁹ să i-o cedeze, cu scopul de a suspenda privilegiile din Ungaria și de a-i impune un jug, căruia poporul i s-ar fi supus poate cu timpul, dacă greutatea acestui jug nu s-ar fi simțit de la început și [dacă] nu și-ar fi dat seama de povara, care, ca să spunem așa, îl strivea.

Greșelile cărmuirii fiind întotdeauna o ușa deschisă [către manifestarea emoțiilor], s-au găsit mereu persoane, gata să profite atât de starea de spirit a poporului, cât și de războaiele în care era angajată Casa de Austria, pentru a flutura stindardul libertății și sub acest steag amăgitor să strângă averi, care le-au ridicat familiile, prin sărăcirea poporului. Împăratul nici nu se avântase încă în războiul iscat de succesiunea la tronul Spaniei, că a și apărut principele Rákóczi¹⁰, urmat de conții Bercsény¹¹, Forgách¹², Esterházy¹³, Csáky¹⁴, Károly¹⁵ și de mulți alți nobili principii, care au ridicat [la luptă regatul], rupt de atunci de orice ajutoare care i-ar fi putut preveni căderea.

Acest principe, amăgit de speranța [că ar putea] intra în posesia Transilvaniei (unde unchiul său domnise și care i se cuvenea de drept tatălui său)¹⁶, făcându-l pe împărat să i-o cedeze, [împreună cu] ceilalți, [dornici] de a putea să își ridice familiile, ruinate de datorii și pentru a putea aduna bogății, au pus la cale cea mai mare răscoală care a existat vreodată în Ungaria, pentru că în același timp s-au văzut în toate părțile cetăți asediate, comerțul cu Germania a fost oprit, veniturile împăratului au fost răpite, minele de aur și de argint preluate, orașul Viena și-a închis porțile, tremurând la vedere ungurilor aranjați în ordine de bătaie, care apropiindu-se amenințau să ia prin surprindere sau să asedieze [orașul]. Foarte

⁸ Traducerea reproduce textul de la paginile 8-19, 73-86, 110-131, 200-250.

⁹ Mihai Apáfi, principe al Transilvaniei 1661-1690.

¹⁰ *Ragostki*. Francisc Rákóczi al II-lea, p. 9.

¹¹ *Berseni*. Bercsényi Miklós (1665-1725), conte maghiar și general în războiul curuților.

¹² *Forgats*. Este vorba despre Simon Forgách (1669-1729), general curut, din 1705 comandant suprem al armatei din Transilvania.

¹³ Conte Antal Fraknó-Esterházy (1676-1722), reprezintă o ramură cadetă a celebrei familii princiere maghiare Esterházy, distingându-se în luptele duse împotriva Casei de Austria, după 1703.

¹⁴ *Tsaki*. Probabil Ștefan Csáky, din familia conților de Köröszegh (Cheresig, jud. Bihor) și Adorján.

¹⁵ *Karoli*. Károly Sándor (1668-1743), reprezentant al unei dintre cele mai vechi familii nobiliare maghiare.

¹⁶ Francisc Rákóczi al II-lea era nepotul de fiu al lui Gheorghe Rákóczi I și nepot de frate al lui Gheorghe Rákóczi al II-lea. Bunicul matern fusese Péter Zrinyi, iar Emeric Thököly i-a fost tată vitreg.

puțin din comportamentul conducătorilor [răscoalei] a fost conform voinței poporului și marșul lor ar fi putut aprinde nemulțumiri în regatul Boemiei, în Silezia și de cealaltă parte a Dunării, în Croația, unde apăruseră câteva scânteii ale unui foc mocnit¹⁷.

Principele Rákóczi, adaptându-și eforturile pentru libertatea comună conform intereselor Franței, a adus la cunoștința regelui [Franței] că răscoala din Ungaria este bazată pe legile regatului, care o fac în mod explicit posibilă, dacă suveranul încalcă brutal Constituțiile¹⁸ și [are la origine] nedreptățile Curții de la Viena, cea care a adus familiile [nobiliare] la disperare, mai ales după ce împăratul Leopold a obligat Stările să consimtă ca moștenirea regatului să revină dinastiei sale și de când a exercitat cea mai dură politică față de nobilime. Acest principe, spunând cu insistență Majestății Sale, că cel mai mic ajutor din partea unui monarh atât de mare i-ar susține încercarea și ar reaprindi curajul cetățenilor sperați, a primit de la curtea Franței un ajutor însemnat în bani, urmat la puțin timp de un general, care i-a fost trimis împreună cu ofițeri și ingineri francezi.

[Cel care a fost însărcinat cu pregătirea și conducerea armatei de „nemulțumiți”¹⁹ a fost marchizul Des Alleurs²⁰. Acesta a trecut în revistă trupele pe care le puteau aduna ungerii, veniturile de care putea dispune, a organizat armata, a construit poduri peste Dunăre și râul Váh²¹, precum și fortificații, pentru a asigura o bună legătură între cele două părți ale Ungariei, trans și cisdanubiană și pentru a da impresia că armata imperială va fi atacată în mai multe provincii. Scopul era scindarea forțelor austriece, care s-au și dispersat, în Boemia, sub conducerea generalului Montecucolli²², în Austria, sub conducerea generalului Pálffy²³, în Stiria, sub comanda lui Heister²⁴ și la Buda, unde se afla Klocsberg²⁵]

În ceea ce privește Transilvania, unde avea comanda contele Forgách, pentru a se duce la bun sfârșit cucerirea, s-a hotărât să fie asediate orașul Mediaș²⁶ și

¹⁷ Se referă la campania din 1703 dusă în Moravia, în Ungaria Superioară (azi Slovacia) și în Austria Inferioară, când a fost cucerit Burgenlandul și trupele ungare s-au oprit în periferia Vienei de atunci, la Leopoldstadt (azi cartier al Vienei).

¹⁸ *Approbatæ et Compilatae Constitutiones*, acte juridice ce reglementau relația dintre principe și clasa nobiliară.

¹⁹ Acest nume a fost dat opoziției maghiare după pacea de la Vasvár/Eisenburg, 1666. Din acel moment nobilimea maghiară s-a simțit trădată de către împăratul Leopold I, care a cedat turcilor Oradea și zona limitrofă, deși pe câmpul de luptă armata imperială fusese învingătoare.

²⁰ *Desalleurs*.

²¹ *Waag*. Cel mai lung râu din Slovacia.

²² Felice de Montecucolli (1638–1707), general imperial, ce făcea parte dintr-o ramură colaterală a familiei. Cu toate acestea în anul 1689, la moartea fără urmași a contelui Leopold Filip (trezorier imperial și feldmareșal, care a condus campania antiotomană din 1665), Felice a intrat, după un șir de procese, în posesia averii defunctului general.

²³ Johann Bernhardt Stephan, conte de Pálffy și Erdöd (1664–1751), general imperial provenit dintr-o cunoscută familie nobiliară maghiară. A fost feldmareșal și palatin al Ungariei, s-a distins în luptele cu turcii, de la sfârșitul secolului al XVII-lea și în timpul *războiului curuților*.

²⁴ Siegbert Heister (1646–1718), feldmareșal imperial, fiul vicepreședintelui Consiliului Aulic de Război, Gottfried Heister. Se distinsese în luptele cu turcii (1665) și la asediul Vienei (1683), precum și în campaniile antiotomane de la sfârșitul secolului al XVII-lea.

²⁵ Personaj neidentificat.

²⁶ *Megies*.

cetățile de la Făgăraș, Deva, Gherla²⁷ și Turnul Roșu²⁸ și să fie încercuit generalul Rabutin²⁹ și toți cei din partida sa la Sibiu³⁰, oraș prea bine fortificat, pentru a îndrăzni a face altceva decât a-l bloca. Damoiseau, inginer al regelui, a început atacul Mediașului. Cum zidurile nu au căzut la pământ s-a făcut mai degrabă o spărtură și s-a dispus atacul.

O mie de certuri provocate de prostia și de lașitatea micilor generali ai acestei armate și de ofițerii unguri și transilvani, au dat timp celor asediați de a fortifica cum se cuvine o biserică, aflată în centrul orașului și de a respinge atât de [viguros] atacul încât a fost nevoie de un al doilea asediu. În sfârșit, după două luni și jumătate orașul a fost cucerit. Făgărașul și Gherla s-au predat din cauza blocadei; Deva și Turnul Roșu au făcut la fel. Iată astfel întreaga Transilvanie răsculată. Sibiu, strâns încercuit, nu putea să mai reziste împotriva forței [atacatorilor]. Rákóczi a devenit obiect de adorație în acest principat; numele de Austria, stârnea oroare; Oradea³¹, loc foarte bine fortificat, nu putea să cedeze decât din cauza efectului blocadei, care înfometase de mult timp garnizoana. Totul a avut un sfârșit fericit și dacă este adevărat că prudența și curajul întăresc avantajele date de noroc și de întâmplare, așteptări atât de mari nu puteau decât să fie împlinite, ca să nu spunem chiar depășite.

[...] Imperialii, coborâți la Komárom³², au stârnit [printre unguri] teama că Neuhäusel³³ avea să fie asediat; strângerea proviziilor, de alimente și pentru artilerie, împreună cu corpul de sârbi³⁴ care se aduna pe Mureș³⁵, au dat ocazia zvonului că [imperialii] voiau să se pregătească să ajute Oradea și Transilvania.

O Dietă convocată la Szécsény³⁶ s-a adunat acolo: principele, domnul Des Alleurs, Bercsényi, Forgách, Esterházy și Károly s-au îndreptat într-acolo, unde i-au găsit pe delegații tuturor comitatelor; episcopul primat, palatinul și alți mari demnitari ai regatului nu se aflau acolo. Această adunare, conform statutului și *Constituțiilor*³⁷, nu a putut să fie considerată o Dietă, de aceea i s-a dat numele de *Confederație*³⁸, în care a fost depus un jurământ reciproc între principe și Stări. Principele Rákóczi a fost ales *Duce* al numitei *Confederații*, fiind investit cu putere absolută asupra armatei.

²⁷ *Forgaray, Deva, Samos Wivar.*

²⁸ *Tour Rouge.*

²⁹ Este vorba despre generalul armatei imperiale Jean Louis de Bussy-Rabutin, aristocrat francez, originar din Burgundia, care s-a născut în Lorena în 1642 și a murit la Viena, la 16 noiembrie 1717. A fost fiul cunoscutului memorialist Roger de Bussy-Rabutin și văr al nu mai puțin cunoscutei scriitoare Marie de Rabutin-Chantal, marchiză de Sévigné. Descriș în epocă drept un om crud și tiranic, a fost unul dintre cei mai înverșunați apărători ai cauzei Habsburgilor în Transilvania, în timpul războiului *curuților*.

³⁰ *Hermanstadt.*

³¹ *Grand Varadin.*

³² *Comore.*

³³ Azi Nove Zámky, în Slovacia. Denumirea maghiară Ujvár.

³⁴ *Rasciens.*

³⁵ *Maroz.*

³⁶ *Setchin.* Localitatea se află în Ungaria, comitatul Nógrád.

³⁷ Se referă la *Approbatæ Constitutiones.*

³⁸ Întrunită în 1705.

S-a format un Consiliu din 24 de senatori, însărcinați cu problemele civile și militare. Au fost retrocedate 96 de biserici, numeroase bunuri și bani în favoarea protestanților și a reformaților³⁹. Principele și ceilalți catolici au fost obligați să accepte aceste acte [de retrocedare] de către delegațiile prezente la *Confederație*, trimise de către corpurile de armată, formate din soldați ai celor două confesiuni, care amenințau fâțiș că vor depune armele, dacă nu aveau să se facă numitele retrocedări de bunuri, despre care pretindeau că le-au fost uzurpate de către catolici. S-a hotărât că iezuiții puteau alege să intre în *Confederație* în calitate de posesori ai unor bunuri nobiliare, dacă nu, urmau să le abandoneze și să părăsească regatul. Continuarea războiului era mult mai probabilă decât semnarea păcii, mai ales că partida *religionarilor*⁴⁰ înclina spre aceasta cu scopul de a intra în posesia restituirilor, pe care le obținuseră în Dietă.

S-a aflat că germanii trecuseră Dunărea la Komárom și că se îndreptau spre Buda, unde se construia un pod peste acest fluviu și se aduceau convoaie impresionante, estimate la mai mult de 4.000 de căruțe. Principele s-a hotărât să le strice planurile: i-a ordonat lui Károly să le urmărească, cu 10.000 de cai, să le înspăimânte și să le hărțuiască zilnic.

Károly l-a informat imediat pe principe că avusese cea mai bună ocazie de a-l ataca cu succes pe Rabutin, dar că ofițerii unguri îl refuzaseră și să trupele erau atât de lipsite de curaj încât se temea de o împăștierere generală a armatei sale. Principele a început marșul către această provincie⁴¹ la 8 octombrie, pentru a ridica sub arme toate trupele din Transilvania, [el era] precedat de către generalul Forgách, care, împreună cu inginerii⁴² și cu artileria, avea un avans de câteva zile, și lucra la închiderea trecătorilor Jibou⁴³ și Creaca⁴⁴, care sunt două intrări în Transilvania, la două ore [de mers], una de alta. A fost din nou detașat un corp de 4.000 de oameni și un altul de 3.000 de oameni, ca să îi urmărească pe imperiali, având ordine pentru comandanți de a ține legătura cu generalul Károly și, la nevoie, de a se ajuta reciproc, după cum avea să le indice generalul. Dar soarta le-a fost potrivnică sau li s-a părut a fi așa.

Domnul Damoiseau, inginer al regelui, a făcut planul; Károly i-a promis oameni, dar nu i-a trimis niciunul; după multă pierdere de timp, au sosit 1.500 de țărani fără nicio unealtă din fier și fără nimic de mâncare. În cele din urmă s-a ajuns ca trecătoarea de la Creaca să poată fi bine apărată; la cea de la Jibou nu s-a putut decât să fie începută [fortificarea], în lipsa celor 1.000 de țărani și a uneltelor, pe care Forgách spunea că îi are pregătiți pentru a închide aceste trecători și a le bloca cu arbori tăiați.

Principele Rákóczi a intrat în Transilvania pe 25 octombrie și a încercat să facă rost de tot ce era nevoie pentru închiderea trecătorilor, asupra cărora Forgách mîntîșe pe toată lumea.

³⁹ „Des Protestants et des Réformés”.

⁴⁰ Calvinii și luteranii.

⁴¹ Transilvania.

⁴² Se referă la inginerii geniști.

⁴³ Gibou. Azi orașul Jibou este situat la confluența Someșului cu râul Agrij. În text *Gibou*.

⁴⁴ *Karica*. Comună în județul Sălaj, aflată în depresiunea Almaș-Agrij, la 10 km de orașul Jibou. Karica a fost numele maghiar al localității începând cu 1475.

[Urmează acțiunea lui Bercsényi și asediul Bratislavei].

[...] ⁴⁵ Acest general [Bercesényi] îl rugă pe Lemaire, inginer al regelui, care însoțea armata, să meargă acolo ca să vadă ce greutăți sunt. Acesta i-a raportat că i-ar trebui cel puțin două piese [de artilerie] de [calibru] 24 pentru a distruge apărarea unei grote fortificate, unde se aflau tunuri de [calibru] 12 și unde, dacă ar fi avut suficient timp, ar fi putut plasa un genist, într-un loc unde se făcuse deja o recunoaștere, pentru a apăra clădirile din prima incintă. Acest general dădu ordin să fie aduse cele două tunuri grele, apoi schimbându-și părerea, spuse că nu era nicio grabă, deși Pálffi făcea pregătiri să își elibereze castelul ⁴⁶ și că ar fi timp că să fie săpată o galerie; inginerul s-a întors și a început [să sape] o tranșee pe care a întărit-o, în partea [aflată] în bătaia focului cu un rând de mici gabioane ⁴⁷. Se aflau în șant când ungurii s-au speriat, deși nu fuseseră răniți de la începutul [lucrării] decât un locotenent și un sergent din [corpul] de geniști. Generalul, informat că ofițerii și soldații nu vor să mai facă nimic, îi spuse inginerului regelui, să dea foc la prima incintă și grajdurilor, ca răzbunare că Pálffi arsese castelul Freistadt de pe râul Váh, ce aparținea lui Forgách, și să se întoarcă; ceea ce a și fost făcut. Nimic nu se compară cu surpriza acestui inginer când, sosind la Szeged ⁴⁸ [?], unde se afla generalul, i s-a spus la masa de seară: „Ați făcut rău ca ați dat foc castelului”; apoi văzând că inginerul nu părea dispus să își asume greșeala, i-a mărturisit că principele, la rugămintea generalului Pálffi, îi scrisese să nu îl ardă, dar că uitase să îi aducă la cunoștință.

Dușmanii, făcând joncțiunea cu sârbii la trecerea Timișului ⁴⁹, adunaseră un corp de 15.000 de oameni. Mărșăluiau către Oradea, al cărei asediu fu ridicat. După ce au dat ajutor aceluia loc nu s-au oprit și au venit direct spre trecătoarea de la Creaca. În timp ce aceștia înaintau, principele, domnul Des Alleurs și Forgách au dat dispoziții de apărare a pasurilor de la Creaca și Jibou; fortificarea celei dintâi fusese terminată. Armata de transilvăneni, pe care o așteptau, la promisiunea lui Forgách, se găsi redusă la 5.000 de oameni, prost înarmați și lipsiți de hotărâre. Domnul Des Alleurs a fost de părere să se trimită întreaga infanterie, în apărarea trecătorilor și să nu se folosească decât puțină cavalerie, pentru sprijin, dacă [infanteria] s-ar replita, iar restul să fie lăsat în cele trei corpuri existente, pentru șarje asupra flancurilor și ariergardei dușmanilor; când Károly avea să îi vadă angajați în luptă [avea] să ocupe trecătorile.

A fost trimis acest ordin generalului Károly, pentru a a-l executa și [pentru] a nu-i pierde din vedere pe imperiali. Forgách a primit comanda de a apăra stânga pozițiilor de la Jibou și Creaca, cu 5.000 de oameni și tunurile necesare. Domnul Des Alleurs s-a angajat să apere flancul drept al Jiboului, unde șanțul de apărare prost făcut avea, în unele locuri, o adâncime de doar trei picioare ⁵⁰; un munte

⁴⁵ p. 78 și urm.

⁴⁶ Citadela de la Bratislava.

⁴⁷ Pietre de dimensiuni medii puse într-o plasă metalică, folosite pentru întărirea unui mal de pământ.

⁴⁸ *Seret*.

⁴⁹ *Tibisque*.

⁵⁰ Aproximativ 1 m (1 picior = 0,33 cm).

separa cele două treceri. El duse acolo⁵¹ 2.600 de oameni, cei mai mulți [soldați] străini și un tun.

Dușmanii⁵² au fost înștiințați că prin cheile Creacăi, către care mășăluiau, nu se putea trece și că acolo fuseseră terminate fortificațiile și [fuseseră] bine echipate cu infanterie și tunuri. În schimb [trecătoarea] de la Jibou nu putea fi apărată și pentru că nu avuseseră nici timpul, nici oamenii necesari pentru a termina fortificațiile, aici se tăiaseră și se prăvăliseră arborii. Hotărâră [însă] să atace ambele treceri, în același timp.

Dacă ar fi să pomenim aici greșelile făcute de Forgách am lungi prea mult povestea. Principele nu a fost nevoit să facă prea mari eforturi pentru a-l convinge pe voievod⁵³, mareșalul Curții Sale și nepotul său, să se ferească de pericol, retrăgându-se, împreună cu o gardă puternică de cavalerie, pe drumul spre Gherla.

Pe data de 9 [noiembrie] dușmanii și-au făcut apariția: și-au împărțit infanteria într-un număr de 20 de batalioane, în două corpuri; au trimis 10 la trecerea apărată de Domnul Des Alleurs și 10 spre cea [apărată] de Forgách, sprijiniți de întreaga cavalerie, cu excepția a trei sau patru mici grupe, care au fost lăsate pentru a apăra satul Jibou, unde se aflau convoaiele lor de bagaje. În timpul acestor mișcări a apărut avangarda armatei lui Károly, compusă din 12.000 de călăreți. Infanteria daneză⁵⁴ sosi, cu capul plecat gata să se predea, printre tușișurile încâlcite, aflate la baza unui povârniș, care preceda fortificația de la Jibou, după ce rezistaseră mult sub focul [inamic], reluat de trei ori.

Forgách nu a așteptat atât de mult pentru a se retrage, împreună cu toate trupele sale; el și-a părăsit poziția, fără a trage vreun foc asupra dușmanilor, [lucru] despre care Domnul Des Alleurs nu a știut nimic, decât când i-a văzut [pe dușmani] ajunși pe înălțimea poziției cucerite. Domnul Damoiseau, inginer al regelui, i-a recunoscut și a raportat domnului Des Alleurs că în mod sigur [aceia] erau dușmanii și că aveau să fie atacați din spate. Aceasta s-a verificat clar prin cele câteva focuri de carabină pe care aceștia le-au tras, în timpul retragerii ordonate de domnul Des Alleurs, care și-a trimis trupele în munți și a plecat să îl întâlnească pe principe, care a fost spectator în această zi, de 11 noiembrie 1705, fără să îndrăznească să intervină în vreun moment, nici să atace convoaiele și bagajele rămase în satul Jibou, sub paza a trei-patru sute de călăreți. El a invocat motive care nici nu merită să fie amintite în scris; au rămas dușmanilor 22 de tunuri și căruțe cu praf de pușcă, [precum și] gloanțe și pâine, ce aveau să lipsească șapte sau opt zile trupelor fugare și răzlețite în munți, ce încercau să se întoarcă în Ungaria.

Imperialii nu se gândeau decât cum să își aducă ajutoarele la Sibiu și au mers drept într-acolo. Blocada nu mai exista: fusese abandonat Mediașul și Făgărașul, care este o cetate cu patru bastioane întărite [și] cu un șanț plin cu apă. Nu au mai

⁵¹ La Creaca.

⁵² Se referă la trupele imperiale.

⁵³ Forgách. Termenul de voievod se referă la calitatea acestuia de comandant militar al Transilvaniei.

⁵⁴ Cauza maghiarilor a stâmit multă simpatie printre puterile calvine din Europa vremii, care au trimis și contingente militare, deoarece orice încercare de a destabiliza Imperiul habsburgic era binevenită.

rămas ungurilor decât două [cetăți], aflate de această parte a frontierei, pe care le putea sprijini Károly cu armata sa, pe care avea ordin să o țină pentru războiul din Transilvania. El [însă] a refuzat acest lucru, spunând că a jurat să nu lupte niciodată în această provincie. Curând însă s-a dovedit [a fi] sperjur, de îndată ce a văzut pe un alt general comandând în locul său. A continuat să se dedea la jafuri și la fapte, a căror povestire ar stârni prea multă supărare și revoltă. Trebuie să nu le mai amintim, în afara sacrificiului barbar pe care l-a impus celor 200 de dezertori, crezând că [astfel] își va face un renume. Acești bieți nenorociți, care erau bavarezi, francezi și germani, l-au părăsit [pe generalul] Herbeville⁵⁵ pentru a intra în serviciul principelui Rákóczi, unde știau că se află un general francez. Ei s-au predat lui Károly, care i-a masacrat socotindu-i dușmani; nu s-au salvat decât 10 sau 12, care au fost înrolați între grenadierii francezi ai gărzii principelui, de la care s-au și aflat detaliile acestei cruzimi.

Forgách a prevenit ce ar fi putut spune domnul Des Alleurs privitor la comportamentul său⁵⁶, insinuând că principele nu făcuse bine dând comanda trupelor străine acestui general francez, pentru că ținea doar de el [de principe] ca să devină stăpânul regatului și al supușilor săi. Acest discurs înșelător, adăugat celui pe care îl ținuse deja voievodul, că un general francez, comandând mai multe regimente străine, îi puna în umbră pe adevărații credincioși⁵⁷, al căror păstor era în această țară [principele], l-a impresionat pe acesta și l-a obligat să renunțe la turci și la tătari⁵⁸, să abandoneze comanda regimentelor străine, pe care le plasă sub conducerea generalului Forgách [..]

[Urmează prezentarea dificultăților campaniei pe timp de iarnă (1706) la granița dintre Ungaria „regală” și Austria”]

[...]Un consiliu a fost convocat la Miskolc⁵⁹ la care au participat principele, domnul Des Alleurs, Bercsényi, Forgách, și Károly. Bercsényi, un individ șiret, a pus la cale să fie declarat comandant suprem, dar nu a cerut direct această demnitate, știind că îi va fi contestată de către Forgách. Înainte cu câteva zile a trimis pe unul dintre ofițerii superiori din armata sa ca să îi spună principelui că din cauza faptului că niciunul dintre ei [cei de mai sus] nu au fost la [întrunirea] de la Szécsény⁶⁰ ei nu puteau să fie părtași la confederația care fusese formată acolo; că un alt aspect care îi deranja [pe oamenii lui] era acela că generalul [Bercsényi] nu avea un titlul care să fie superior celorlalți, chiar dacă meritul și capacitatea sa fuseseră bine cunoscute confederaților și de aceea ar fi trebui să i se delege locotenența generală a regatului. Pentru că principele nu putea fi în același timp și în Ungaria Superioară, și în cea Inferioară și în Transilvania avea nevoie de încă o persoană la comandă. Principele și-a dat seama cine acționa din umbră; el a răspuns ofițerului că era surprins să vadă că nu știa că miliția nu avea un statut special și că era cuprinsă în corpul de armată al nobilimii; chiar dacă era generalul lor, el nu

⁵⁵ Comandantul suprem al trupelor imperiale din Transilvania

⁵⁶ Se referă la părăsirea trecătorii de la Jibou.

⁵⁷ Aluzie la faptul că francezii erau catolici, iar marea majoritate a generalilor săi era protestantă.

⁵⁸ Cu care se negocia o alianță împotriva Habsburgilor.

⁵⁹ *Miskots*. Azi capitala comitatului Borsod-Abaúj-Zemplén, p. 110 și urm.

⁶⁰ Oraș în nordul Ungariei, la granița cu Slovacia, străbătut de râul Ipoly.

putea de unul singur, fără consimțământul confederației, să îl facă conducător suprem și că aveau să se întâlnească în curând și să discute despre această problemă [...]. Când a sosit Bercsényi, i-a spus principelui că a aflat despre greșeala comisă de acel ofițer și că i-a adus-o la cunoștință și l-a certat, pentru că nici nu ar fi trebuit să se gândească la așa ceva.

Bercsényi, care venea de la Trnava⁶¹, îi lăsase acolo pe [ambasadorii] plenipotențiarilor, cu care avusese numeroase discuții în vederea încheierii unui armistițiu, de ambele părți.

Consiliul se pronunță în favoarea acestui armistițiu. Buna înțelegere dintre unguri și francezi a părut compromisă de zvonul că domnul Des Alleurs era potrivnic acestui armistițiu, propus împăratului prin intermediul plenipotențiarilor. Principele a fost de acord cu condiția ca:

1. pe timpul încetării focului să rămână liberă circulația pe Dunăre spre Transilvania;

2. să i se permită să își aprovizioneze toate locurile, blocate sau nu, unde se aflau garnizoane imperiale în Ungaria și în Transilvania;

3. în acest scop comisarii ai împăratului și comisarii unguri să poată să rechiziționeze grâne din regat, cu condiția să le plătească;

4. navigația pe Dunăre avea să fie liberă pentru imperiali;

5. ungurii se vor retrage dincolo de Dunăre și de insula Chut⁶².

Ungurii păreau că nu doresc deloc un armistițiu în aceste condiții. S-a aflat că brigadierul Oezkay a cucerit la Muntele Alb, la granița dintre Moravia și Austria, castelele Blasenstein⁶³ și Charfestein⁶⁴ unde se aflau garnizoane germane⁶⁵. Tunul de fontă, cu 12 ghiulele de calibrul 8, a fost adus la Neuhäusel. Cu aceste mici avantaje și [ținând cont de faptul] că Leopoldstadt, Trenčín⁶⁶ și Oradea erau blocate îndeaproape, [ungurii] și-au recăpătat mândria; au fost publicate articole prin care se voia semnarea păcii, după cum urmează:

1. Împăratul avea să cedeze Transilvania, până la Timiș, principelui Rákóczi.

2. Garnizoanele germane aveau să plece din toate locurile deținute în regat, cu excepția Komárom-ului, Győr-ului⁶⁷ și a Bratislavei⁶⁸ și vor avea un generalisim ungur, care își va avea reședința în regat, la Buda și [încă] patru generali sub comanda lui, de același neam, care să se ocupe de toate problemele.

3. Vor avea pe picior de război o armată de 50.000 de oameni, plătiți din veniturile statului.

4. Baniii proveniți din minele de aur, argint și cupru nu vor ieși din țară și vor servi pentru a înlocui moneda de aramă, bătută de nevoie.

⁶¹ *Tirnavu*. Oraș în Slovacia. Numele german a fost, în decursul timpului Tirmau, iar cel maghiar Nagyszombat)

⁶² Posibil insula Csepel, aflată azi la sud de Budapesta.

⁶³ Aflat lângă orașul Sankt Thomas am Blasenstein în Austria Superioară.

⁶⁴ *Charsenstein*. Castel situat în Germania, lângă satul omonim din apropierea orașului Drebach (Saxonia).

⁶⁵ Pentru autor imperiali și germani sunt cuvinte sinonime.

⁶⁶ *Trenschin*. Azi stațiune balneară în Slovacia.

⁶⁷ *Raab*. Azi oraș în Ungaria la granița cu Austria.

⁶⁸ *Presbourg*.

Károly I-a asigurată pe principe că a lăsat să ierneze în Transilvania 11.000 de oameni și I-a informat că a vrut să respingă 2.000 de germani, care voiseră să se apropie și că ungerii nu au vrut să atace [alți] 4.000 de nemți, care se baricadaseră într-o tabără de care, în jurul unui sat, unde se duseseră să caute de mâncare [...]

Forgách continuând să submineze autoritatea lui Bercsényi, îi spuse principelui că toate nemulțumirile ar înceta dacă I-ar face pe domnul Des Alleurs feldmareșal, pentru că era un general mult mai capabil să formeze o armată și să ia cele mai bune decizii, decât orice alt compatriot [al său] și că toți generalii și ofițerii, ca și toată miliția, ar fi în culmea fericirii.

Sfârșindu-se consiliul de la Miskolc, principele a mers la Eger⁶⁹ cu domnul Des Alleurs. Bercsényi, se întoarse la Trnava, la fel și Forgách, iar Károly la armata sa din Transilvania, de unde informă că avea să ridice taberele instalate de Rabutin și că trupele maghiare aveau un moral atât de ridicat, încât depășiseră deja dificultățile pe care le întâmpinaseră în unele trecători, acoperite de zăpadă.

Nu după multe zile [însă] s-a primit știrea că două locuri [fortificate] din Transilvania s-au predat germanilor, iar Károly nici nu a îndrăznit să le vină în ajutor și că a rămas în permanență la o distanță de 3 mile, cu cei 12.000 de oameni, pe care îi comanda [...]

[...] ⁷⁰ S-a mai aflat că multe dintre taberele ridicate în Transilvania de către Károly, cu scopul de a-i alunga pe imperiali, fuseseră distruse cu multă ușurință și soldații puși pe fugă de către aceștia [imperialii], pentru că se lungise prea mult linia [frontului].

[...] ⁷¹ Au fost aduși muncitori pentru a fi fortificat Neuhäusel și nu s-a făcut nici o mențiune despre Cașovia⁷², loc foarte important în Ungaria Superioară, unde lucrările rămăseseră într-o stare foarte proastă, încât putea fi cucerită cu sabia în mână de către [orice] tâlhari, deși ar fi trebuit să fie privită ca una dintre primele ținte ale lui Rabutin, care era stăpânul Transilvaniei și, comandând 12.000 de oameni gata de luptă, precum și multă artilerie, se putea gândi să vină și să o atace.

[Continuă cu nenumărate alte trădări sau lașități ale ofițerilor și generalilor ungeri].

[...] ⁷³ În timp ce se certau la Trnava, [alții] se bucurau foarte tare la Neuhäusel. Prințesa Rákóczi⁷⁴ își folosea libertatea care i se dăduse pentru o cu totul altă distracție; [deși] promisese că va face totul pentru a promova pacea, departe însă de a-și ține cuvântul, ea spunea că trebuie să se riște totul și să se refuze totul, dacă nu se ceda Transilvania principelui, soțul său. Domnul Des

⁶⁹ *Agria*.

⁷⁰ p. 124.

⁷¹ p. 126.

⁷² *Cassovie*. Azi Kosicé, în Slovacia.

⁷³ p. 131.

⁷⁴ Despărțită în lăpt de cinci ani de soțul ei, a fost trimisă de împăratul Iosef I la Neuhäusel să obțină medierea păcii. Pentru a fi mai convingătoare a fost însoțită de sora lui Rákóczi și de cei doi fii ai acestuia. Le Maire consideră că prințesa și-a schimbat părerea și a încetat să mai reprezinte interesele imperiale. Pe de altă parte nici Rákóczi nu a luat în considerare medierea pe care soția sa trebuia să o ducă la bun sfârșit.

Alleurs nu se opuse pomilor acesteia. Ea bănuia [existența] intrigilor lui Bercsényi. Forgách, care nu se despărțea de ea, era un instigator foarte periculos; dacă principele le-ar fi dat crezare celor doi, Bercsényi, ar fi putut cădea în cea mai cumplită dizgrație.

Zvonul că generalul Starhemberg⁷⁵ va lua comanda armatei imperiale din Ungaria, în locul lui d'Herbeville⁷⁶, s-a adevărit. Ungurii au dat mediatorilor propunerile lor, așa cum fuseseră ele publicate, după cum am spus deja. A fost pus să acționeze un tânăr fanatic din Croația, pentru a provoca aici o revoltă, dar acesta mai degrabă a stins explozia înainte de a aprinde fitilul. Mai multe persoane, bănuite de complicitate cu acest zurbagiu, au fost pedepsite cu moartea sau cu exilul. Totul nu a avut drept rezultat decât o mare cheltuială inutilă. Contele Wratslav⁷⁷, ministrul împăratului, care a venit la Trnava, a avut la Neuhäusel o întrevvedere cu principele Rákóczi, sub pretextul că îi face o vizită prințesei. El a insistat îndelung asupra himerei de a pretinde Transilvania și că împăratul nu o va da niciodată, pentru că și turcii ar putea să reproșeze [acest act] considerând că este o încălcare a unui articol al păcii de la Carlovitz⁷⁸; într-un cuvânt el însuși, ca ministru, mai degrabă și-ar tăia mâna decât să semneze cedarea [teritorială].

[Urmează descrierea atmosferei vesele, punctată de plăcerea vânătorii, de ospete și de baluri, în care petrecea curtea principelui și a prințesei, aflată la Neuhäusel, în așteptarea răspunsului împăratului, referitor la încheierea păcii. Propunerile, lipsite de orice simț al realității și tonul imperativ, cu care Rákóczi le formulase, l-au făcut pe împăratul Iosif I să le considere o nouă declarație de război. Urmează o nouă campanie, precum și alte vise de mărire ale principelui, care dorea să ajungă rege al Poloniei. În cele din urmă principele a fost lămurit de cancelarul polon și de emisarul țarului că nu se află printre candidații favoriți].

[...] ⁷⁹Noile și complicatele planuri ale principelui nu au schimbat cu nimic dorința resimțită, de a fi acceptat drept suveran al Transilvaniei, iar Bercsényi, care vedea apropiindu-se ziua în care să preia puterea absolută în Ungaria, a susținut hotărârea principelui de a face călătoria [în Transilvania], împotriva părerii domnului Des Alleurs, care i-a arătat cum acest marș avea să aducă distrugerea trupelor sale și că ceremonia [investirii]⁸⁰ avea să necesite cheltuieli, într-o vreme în care moneda de arama nu mai era acceptată de popor; în plus, această formalitate i se părea inutilă, fără forța necesară pentru a-i alunga pe imperiali din acest principat, ca să se poată bucura de ea [de investitură]. Dar Bercsényi, care știa că

⁷⁵ Guido Wald Rüdiger, conte de Starhemberg (n. Graz 1657 – m. Viena 7 martie 1737), general al armatei imperiale, văr al celebrului apărător și comandant al Vienei, din 1683. Ernst Rüdiger von Starhemberg. S-a distins în luptele cu turcii, sub comanda lui Eugeniu de Savoia și în războiul de succesiune la tronul Spaniei. Între 1706-1708 a fost comandantul suprem al armatei imperiale din Ungaria.

⁷⁶ Ludwig Herbeville, general-locotenent în armata imperială.

⁷⁷ Wratslav. Johan Wenzel Wratslav, mare cancelar al Boemiei și diplomat în slujba Casei de Austria.

⁷⁸ Carlowitz.

⁷⁹ p. 200.

⁸⁰ În 1704, la cererea sa, Rákóczi a fost „ales” principe al Transilvaniei, demnitate desființată în 1690.

în mintea principelui trufia învinge rațiunea, îi flată vanitatea [spunând] că această ceremonie ar fi primită ca un nou briliant [al coroanei], după care nu ar mai lipsi nimic calității de principe suveran, care îl putea duce direct spre tronul regal. Orice alte argumente contrarii nu au fost luate în seamă.

Vestea unui mic câștig înregistrat la sfârșitul lui februarie [1707] în satul Coșlariu⁸¹ din Transilvania, de către generalul Pekri⁸² în fața baronului von Tige⁸³, venit din Sibiu, a fost considerată o mare victorie și l-a întărit pe principe în convingerea de a face această călătorie. Luând acest succes ca pe o veste norocoasă, care îl invita să facă [drumul în Transilvania] el s-a pregătit și au fost date ordinele să fie făcute trei baldachine, țesute cu aur și alte mobile la fel de somptuoase, a căror strălucire eclipsa mizeria în care se aflau trupele și haosul ce domnea în toate problemele regatului, care începea să își dea seama ce însemna iluzia libertății, înscrisă pe stindarde.

Principele și-a fixat plecarea spre Transilvania în prima luni a postului. Pekri îi comunică faptul că omorase 2.000 de nemți în satul Coșlariu; prin această minciună el a pregătit starea de spirit a principelui [înainte ca acesta] să afle un detaliu semnificativ al acestei lupte, din care a reieșit că din cauza lașității aceluși general a fost scăpată o ocazie care ar fi adus supunerea Transilvaniei, în care nu mai rămăsese, după ieșirea lui Rabutin [din Sibiu], decât un număr [mic] de nemți, necesari doar pentru [apărarea] orașelor Sibiu, Brașov⁸⁴ Cluj⁸⁵ și alte câteva orașe mai mici. Generalul Pekri nu a fost în stare decât să îi țină blocați [pe nemți] până la sosirea celor 2.000 de oameni pe care Rabutin i-a trimis de la Debrețin⁸⁶, care au eliberat Sibiul și Brașovul. Clujul a rămas în continuare blocat; aici nu erau decât 400 sau 500 de germani.

Înțelepciunea acestui general ungar l-a făcut să considere că două cartiere mărginașe, care erau lipite de zidurile [cetății] Clujului, îi aprovizionau pe dușmani și [de aceea] mai degrabă le-a dat foc, decât să le folosească pentru a păstra orașul. Așadar a aflat că, în ciuda intereselor principelui, câteva dintre trupele sale de asediu, neputând să mai rămână pe loc⁸⁷ s-au îndepăratat, ceea ce a permis celor asediați să iasă de nenumărate ori noaptea pentru a căuta provizii.

În același timp baronul von Tige, aflând că foamea nu îi obligase [pe asediați] să se predea, s-a pregătit să despresoare garnizoana orașului, cu 3.000 de oameni și câteva tunuri. La cea dintâi veste pe care Pekri a aflat-o despre aceste marș, a ridicat asediul și a adunat 15.000 de oameni, nu cu scopul de a-i înfrunța pe imperiali, ci doar pentru a-i supraveghea, în siguranță pentru persoana sa, ținându-se

⁸¹ *Cochard-Cochardt*. Coșlariu este cea mai probabilă localizare. Numele maghiar al localității a fost Koslárd, azi este sat aparținător de comuna Sintimbru, situat la 16 km de Alba Iulia.

⁸² Lorincz Pekri, general curut și nobil maghiar, al cărui palat se află în localitatea Ozd din județul Mureș.

⁸³ Karl von Tige (Charles de Tige, m. 1730) general în armata imperială, de origine franceză, a fost însărcinat cu comanda militară a Brașovului, iar din 1725 devine Director suprem al Otteniei.

⁸⁴ *Cromstadt*.

⁸⁵ *Clausenbourg*.

⁸⁶ *Debreczen*. Oraș în Ungaria.

⁸⁷ Probabil din cauza focului.

mereu departe de aceștia la [o distanță] de trei-patru ore, cu toate că baronul von Tige și-a dus la bun sfârșit planul și a retras garnizoana din Cluj.

Teama, că avea să fie făcut răspunzător de purtarea rușinoasă, care avusese 15.000 de martori, l-a obligat să îl urmărească pe baronul von Tige, pe când se întorcea spre Sibiu și aflând că acesta se odihnea fără grijă în satul Coșlariu, situat la poalele unui deal acoperit cu vii, ca și de faptul că se putea intra pe furiș în sat pe un drum îngust, s-a hotărât să îi atace la miezul nopții. El comanda 1.500 de *haiduci*⁸⁸, care erau în stare să treacă pe gheață râul Arieș⁸⁹ și de a se strecura de-a lungul Mureșului⁹⁰, un alt râu care trece pe lângă sat, până la acel drum îngust. Acești haiduci urmau a fi susținuți de contele Csáki, care avea ordin să își ducă acolo regimentul. Contele nu a apărut însă, comandantul de brigadă a pretextat că pleacă să îl caute și i-a lăsat pe cei 1.500 de haiduci fără comandant. Generalul Pekri i-a făcut, de asemenea, să creadă că îi va ataca [pe nemți] dinspre flancul său, mergând de-a lungul râului Arieș, cu 12.000 de husari. După ce au trecut două ore, haiducii nu au mai putut aștepta și au intrat singuri în sat și i-au atacat puternic pe imperiali, care nu și-au dat seama prea curând că sunt atacați și nu au putut face altceva decât să fugă, fără a împiedica pierderea a 300 de oameni, trecuți prin sabie de unghuri, care au dat mai întâi foc satului și au capturat tunul dușmanilor. Cu toate acestea Pekri nu a apărut în fruntea cavaleriei, de care se temeau cel mai mult imperialii, iar baronul von Tige, dându-și seama că nu avea de-a face decât cu *haiduci* și că nimeni nu sosea pentru a-i susține, și-a adunat detașamentul și a pornit o șarjă [de cavalerie] împotriva ungarilor. Aceștia nefiind susținuți de armata lui Pekri, care în loc să îi ajute se retrăsese, punând muntele între cavalerie și locul luptei, au ajuns cu chiu cu vai la vii; fugind au lăsat 500 dintre ai lor pe câmpul de luptă.

Principele a ajuns la granița Transilvaniei la sfârșitul lui martie, fiind așteptat pe 5 aprilie, ziua destinată primirii oficiale în Târgu Mureș⁹¹, unde se făceau toate pregătirile și se înfrumuseța totul cu ornamentele bogate, care fuseseră deja aduse.

Pe 4 ale lunii, 12 deputați ai principatului i-au prezentat *Pacta Conventa*, pe care le-a semnat, apoi, a doua zi, a plecat, în lectică, ca să fie văzut de toată lumea. După aceea a încălecat și a fost condus spre un podium, înconjurat de steaguri și de trupele sale, unde se afla un jilț de catifea purpurie, tivită cu aur și o masă și un covor din același material, pe care se afla un crucifix și două lumânări aprinse, împreună cu Sfânta Evanghelie. Clerul se afla la stânga principelui și magnații Transilvaniei, într-un mic număr, la dreapta sa. În fața lui se afla protonotarul, care a citit cu voce tare *Pacta Conventa*, pe care principele a jurat să le respecte; a jurat pe Sfânta Evanghelie, aflată în mâinile contelui Kery, un preot franciscan, [care era] primul său capelan. Apoi protonotarul a ținut, cu chiu cu vai, un discurs, în aer a răsunit un *vivat*, urmate de *salve*, strigat de trupe și s-a încheiat ceremonia. Principele a încălecat calul de paradă și a fost dus în biserică, unde a primit cu voia

⁸⁸ *Haiducs*. În secolul al XVIII era și numele unor corpuri de mercenari (infanteriști), recrutați din Serbia și Banat, care puteau fi găsiți deopotrivă în armata austriacă, în cea otomană sau în cea ungară (în timpul războiului curuților).

⁸⁹ *Aragnes*.

⁹⁰ *Maroz*.

⁹¹ *Washorell*.

lui Dumnezeu binecuvântările care l-au copleșit: a fost ridicat din genunchi, pentru a fi așezat sub un baldachin magnific și a început oficierea slujbei.

A venit și rândul problemelor de guvernare: s-au ținut mai multe consilii, au fost aleși 12 senatori, Pekri a fost declarat general suprem al Transilvaniei; a fost înființată demnitatea de comandant-șef al artileriei, funcție care a fost dată unui nobil transilvan, care nu văzuse în viața lui un tun sau o pușcă. A fost conferit indigenatul generalului Bercsenyi, originar din această provincie, [indigenat] pierdut de un strămoș al său, din cauză unei crime, care îl silise să plece din țară, pentru a se salva de la o „moarte civilă”⁹².

S-a hotărât ca pe timp de pace să fie întreținută o armată de 10.000 de oameni, formată din cavalerie sau [sic] infanterie și că această miliție avea să fie mărită pe timp de război, după necesități. Principele a propus Stărilor alegerea unui episcop catolic, iar ele au acceptat. Dar dificultățile, pe care domnul Des Alleurs i le-a arătat principelui, l-au făcut să lase acest punct fără o rezolvare; Des Alleurs a continuat spunând că asemenea schimbări ca și multe altele nu se potriveau decât cu [acțiunea] unui principe moștenitor sau cuceritor, a cărui putere era stabilă; cu toate acestea principele să nu renunțe la [plan], considerând acest proiect cel mai nimerit pentru a-l descuraja pe papă să mai pună la îndoială că era un bun catolic și de a o convinge pe Sanctitatea Sa că un principe care [nu] ar fi fost moștenitor [al tronului] nu și-ar fi dat silința de a extinde religia catolică într-o țară pe care tocmai a cucerit-o⁹³ și s-ar gândi la cu totul altceva decât să instaleze un episcop. El considera că acest subterfugiu ar servi foarte bine ambasadei pe care se pregătea să o trimită la Roma și o va face să fie bine primită, împreună cu justificarea expulzării iezuiților și a restituirii bisericilor, școlilor și bunurilor protestanților reformați din regatul Ungariei.

S-a renunțat public, în plenul Adunării [Stărilor]⁹⁴ la dominația imperiului și a Casei de Austria, explicându-se această renunțare nu pe un ton moderat, ci exprimându-se o grămadă de injurii, care erau poate necesare și premeditate, pentru a inocula poporului de rând, dar și nobilimii, o ură neîmpăcată pentru vechea guvernare și o nouă adorație pentru Eliberator. [...]

[Urmează negocierile cu țarul Petru I pentru a primi ajutor împotriva Habsburgilor și încercarea de a ocupa tronul Poloniei, prin detronarea regelui Stanislas⁹⁵. În timpul în care se pregătea depunerea lui Iosif I, din calitatea de rege al Ungariei au sosit, la Dieta de la Ónod⁹⁶, ambasadorii Transilvaniei.

[...] ⁹⁷ În timp ce erau preocupați să scrie articolele depunerii [regelui Iosif] au fost primiți în audiență ambasadorii Transilvaniei. În ziua hotărâtă pentru primirea lor, au încălecat de dimineață patru escadroane de carabinieri, încă două de grenadieri și două de secui⁹⁸, nume dat unui mic contingent de călăreți transilvani,

⁹² Pierderea tuturor privilegiilor nobiliare și a drepturilor civice.

⁹³ Textul în original este eliptic și oarecum confuz.

⁹⁴ La Târgu Mureș a fost o „repetiție generală” a depunerii lui Iosif I, din demnitatea de rege al Ungariei, care avea să fie desăvârșită în Dieta de la Ónod (comitatul Borsod), întrunită la 13 iunie 1707.

⁹⁵ Stanislas Leszczyński rege al Poloniei 1705–1709, 1733–1736.

⁹⁶ *Onoth*.

⁹⁷ p.233 și urm.

⁹⁸ *Cicles*.

care locuiesc o regiune cu același nume din Transilvania: Șambelanii și nobilii de la curte au format și ei un escadron, sub stindardul principelui și [în sunetul] țimbalilor. Totul a fost pregătit și cortegiul a plecat pentru a-i căuta pe ambasadori, aflați la o depărate de tabără [egală] cu o milă franceză. Un escadron de carabinieri se afla la conducerea cortegiului, urmat de unul de grenadieri călare și de unul de secui. O aripă era formată dintr-un alt escadron de carabinieri, după care veneau, în urma stindardului principelui, 12 cai, cu harnașamente bogate, duși fiecare de căpăstru de câte doi *haiduci*, urmați de 12 pași, care mergeau doi câte doi, de două trăsuri ale principelui și de două ale lui Berecsény, la fiecare fiind înhâmați șase cai. La ușile [trásurilor se aflau] *haiduci*, în picioare și cu boneta în mână [...] după care venea un mic contingent călare, din compania de cadeți a nobilimii din Transilvania, a căror misiune era de a face de gardă, doi câte doi, la ușa anticamerei principelui. Parada era încheiată de cele patru escadroane rămase de carabinieri, grenadieri și secui. Marele mareșal al curții i-a luat pe ambasadori în trásurile principelui și i-a dus la audiență, în cortul unde se ținea Dieta și unde îi aștepta principele. Conte Mikes⁹⁹, ambasadorul principelui Transilvaniei¹⁰⁰, însărcinat să aducă o scrisoare pentru ducele Confederației¹⁰¹, [era cel] care trebuia să vorbească primul, [dar] a fost incapabil, fiind copleșit de mărțișia cortegiului care îi întâmpinase și de liniștea unei adunări numeroase, a cărei tăcere marca așteptarea a ceva demn de interes.

Cum nu a vrut să îi dezamăgească s-ar fi mulțumit să facă mai multe reverențe mute, dacă ducele Confederației, care era de fapt informat despre intențiile principelui Transilvaniei, nu ar fi cerut acestui ministru scrisoarea pe care trebuia să i-o înmâneze și [nu l-ar fi întrebat] dacă stăpânul său nu l-ar fi însărcinat să spună una și alta. Această scrisoare odată remisă ducelui a fost citită de el în Adunare și i-a luat locul ca ambasador celui trimis în fața Dietei de către principele Transilvaniei. A ținut un discurs Confederației, spre aprobarea generală și a încheiat printr-o renunțare comună, a regatului ungar și a Transilvaniei, la conducerea regelui Iosif din Casa de Austria, ceea ce a fost, după aceea, aprobat și semnat de ambasadori în numele principelui și al Stărilor din Transilvania, de la care dețineau împuternicirea. După ce li s-a mulțumit, majordomul palatului¹⁰² i-a condus pe ambasadori în două corturi, care le fuseseră pregătite, loc în care au fost tratați extraordinar de bine, pe cheltuiala Ducelui. Au fost escortați spre locuințele lor cu aceeași ceremonie [ca la venire].

În seara acestei solemnități, domnul Des Alleurs a mers la principe, care i s-a părut mai serios decât de obicei: au vorbit despre ce s-a întâmplat. Domnul Des

⁹⁹ Este vorba despre Mihai Mikes, din familia nobiliară a conților de Zabala, din scaunul Trei Scaune (azi localitate în județul Covasna).

¹⁰⁰ De reținut că toată această ceremonie fastuoasă și tot acest joc al ambasadei transilvane erau făcute pentru una și aceeași persoană, Francisc Rákóczi, care era și principe al Transilvaniei și Duce al Confederației, dublă calitate care explică importanța ieșită din comun acordată lui Mikes și imensa cheltuială făcută pentru ceremonia de primire. Dezvăluie însă și o latură de caracter a principelui, anume vanitatea, dusă până la absurd.

¹⁰¹ Francisc Rákóczi

¹⁰² „Grand Maître d’Hotel”.

Alleurs a spus că ceea ce s-a petrecut era conform celor practicate în Anglia, unde regele, în calitate de rege al Scoției, își cerea câte ceva lui însuși, în calitate de rege al altui regat. Acest subterfugiu i-a fost pe plac principelui, în timp ce domnul Des Alleurs zâmbea, ceea ce i s-a părut la început [a fi] malițiozitate și poate nici nu se înșela.

[Ulterior Francisc Rákóczi a considerat că „Transilvania părea a fi un stat prea neînsemnat pentru un principe care îi depunea pe regi” și a început negocieri, intrigi și diverse mașinații pentru a obține tronul Poloniei]

[...] ¹⁰³ Cum generalul Károly, gata mereu să aibă noi idei în favoarea intereselor sale, îi propuse principelui, chiar la sfârșitul Dietei de la Onód, să asedieze Aradul, care este un oraș foarte mare, împărțit în două cartiere, unul numit al sârbilor și celălalt al nemților, despărțite unul de altul de două brațe ale Mureșului, [cartiere] întărite și apărate de o fortificație mare, pătrată [făcută] din pământ. Această expediție a fost hotărâtă la Onód, între principe și Bércseny, împotriva argumentelor pe care le adusese domnul Des Alleurs ca să nu se facă așa ceva [...]

Tot ce se putea spune, nici economia de muniție care trebuia făcută, nu l-au determinat pe Károly să renunțe la profitul personal pe care îl aștepta [și] asupra căruia nu s-a înșelat, pentru că acest marș [împotriva Aradului] i-a adus 5.000 de ducați de aur, prin vânzarea către turci a unui număr de vite pe care le-a capturat de la sârbi, în timp ce încerca să îi înspăimânte cu câteva salve de tun și ataca primele incinte de apărare. Scopul său principal a fost realizat; s-a mulțumit să arunce câteva bombarde, să tragă gloanțe înroșite și cucerească prima curtină, pe care nemții o abandonaseră ca fiind prea întinsă și prea îndepărtată de fortificația [centrală]. În ceea ce privește cea de a doua și forțul nici nu a avut curajul să se gândească [să le cucerească].

Acest general s-a retras în dezordine, fără a avea dușmanul nici în față nici în spate, doar temător pentru siguranța propriei persoane, a banilor săi, la fel ca un răufăcător, ce se teme de umbra lui. Și-a comunicat retragerea prin ordinul dat celor 1.000 de husari, pe care i-a pus să meargă în spate [...]

¹⁰³ p. 249.

MEHMED SAID EFENDI

(începutul sec. XVII – 1761)

În 1927 în „Revista istorică”, Constantin I. Karadja a tipărit un scurt studiu referitor la două ambasade turcești care au îndeplinit misiuni diplomatice la Stockholm în anii 1729 și 1733¹. Despre a doua ambasadă, condusă de „Said-Mohammaed Efendi”, istoricul a precizat că suita solului turc cuprindea 43 de persoane, „dintre care rolul principal pentru negocierile cu guvernul suedez fu încredințat dragomanului Karadja”. Probabil, utilizând doar surse occidentale, C.I. Karadja a menționat numai ruta soliei, comprimată pe itinerariul care a străbătut Muntenia-Moldova-Polonia-Suedia, până la Stockholm, zugrăvind cu amănunte colorate faptul primirii ei în capitala suedeză și cu rigoare evoluția tratatelor financiare și diplomatice. Este posibil ca C.I. Karadja să fi lecturat raportul întocmit de emisarul turc, cu atât mai mult, cu cât a notat clar în studiul său: „Said-Mohammed a lăsat el însuși o descriere detaliată a călătoriei sale în Suedia”. În același număr din „Revista Istorică”, la rubrica „dări de samă”, C.I. Karadja, analizând cu spirit critic și adăugiri lucrarea unui istoric suedez, încheia recenziile cu propoziția finală că Said Mehmed Efendi (în text în loc de *Mehmed* apare mecanic *Mustafa*) „a lăsat o descriere a călătoriei sale în Suedia, *la care vom reveni curând*” (s.n., C.I.K.)². După știința noastră, această promisiune a harnicului istoric în aducerea la lumină a surselor istorice privitoare la istoria românilor a rămas neîmplinită, pierdută în colbul uitării.

Mehmed Said Efendi era fiul diplomatului Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi, a cărui misiune îndeplinită în anii 1720–1721 în Franța – descrisă în raportul său „Cartea ambasadei în Franța” (*Fransa Sefaretnamesi*) – i-a asigurat un renume particular printre contemporanii săi, dar, în special, în posteritate datorită istoricilor care l-au proiectat drept personajul cheie în declanșarea procesului de „modernizare” sau de „occidentalizare” a statului otoman. Mehmed Said a participat la misiunea diplomatică a părintelui său în calitate de chehaia (*khetüda*) și la revenirea în patrie, influențat de societatea franceză, s-a implicat împreună cu ardeleanul Ibrahim Müteferrika în înființarea la Istanbul în anul 1727 a primei tipografii cu caractere arabe³. La această dată, Mehmed Said ocupa dregătoria de funcționar în departamentul de corespondență din cancelaria marelui vizirat, datorită abilităților lingvistice dobândite în cursul prelungului sejur parizian.

Cu rangul de al treilea defterdar și cu titlul onorific de efendi, Mehmed Said a fost trimis de marele vizir Hekimoğlu Ali pașa în anul 1732 în misiune în Suedia. Solul turc avea o dublă misiune: una economică, de a recupera – după tentative eșuate – datoriile financiare restante din vremea șederii regelui Carol al XII-lea în hotarele Imperiului⁴, și alta de natură politică, anume de a-l determina pe

¹ Constantin I. Karadja, *Detalii asupra ambasadurilor turcești la Stockolm din 1729 și 1732*, în RI, an XIII, 1927, nr. 7–9, p. 272–278. În corpul textului au fost inserate și imaginile fotografice (alb-negru) a trei tablouri, cu picturi ale ambasadorului Mehmed Said Efendi.

² RI, an XIII, 1927, nr. 7–9, p. 287–289.

³ Gilles Veinstein, *Remarques sur l'ambassade en France de Yirmisekiz Efendi Mehmed Çelebi*, în vol. IX *Türk Tarih Kongresi. Ankara: 21–25 Eylül 1981. Kongreye sunulan bildiriler*, vol. II, Ankara, 1988, p. 977.

⁴ Marele vizir Neveşihirli Ibrahim pașa l-a trimis în 1728 la Stockholm pe Mustafa ağa cu sarcina de a reclama banii împrumutați de Ahmed al III-lea (1703–1730) lui Carol al XII-lea. Deoarece Suedia era în criză financiară, solul turc a revenit doar cu promisiuni și mulțumiri, Faik

regele Frederik să se implice în acțiuni ostile Rusiei, și, în consecință, să elimine spectrul periculos al angajării puterii slave din nord în conflictul interislamic, redeschis recent între Turcia și Persia.

La întunecare acasă, la 6 noiembrie 1733, Mehmed Said Efendi a purces la întocmirea unui raport, detaliat adresat marelui vizir, în care a inclus și descrierea peripețiilor suportate împreună cu suita sa de peste 40 de persoane în decursul traversării lente, cu poticneli, a meleagurilor Țării Românești și ale Moldovei.

Rezultatele imediate ale misiunii lui Mehmed Said Efendi au fost mediocre. Partenerul suedez s-a angajat să ramburseze creditul în forma livrărilor de muniții și de corăbii, dar a parafat în același timp un pact de neagresiune cu Rusia. Abia în ianuarie 1737 între Imperiul Otoman și Suedia s-a încheiat un acord comercial, înțelegere care a luat forma unei alianțe politice, întărită de regele Suediei în decembrie 1739 și semnată de padișahul turc în 18 februarie 1740⁵.

Dacă luăm în seamă o altă perspectivă, a efectului asupra societății otomane și a modului în care inteligența reformatoare a receptat informația transmisă de narația lui Mehmed Said Efendi, putem aprecia ca justă concluzia trasă de Fatma Müge Göçek, o analistă care a comparat impactul relației scrise de călătorul menționat cu cel elaborat de ilustrul său părinte, Yirmisekiz (=28) Çelebi Mehmed Efendi⁶.

Mehmed Said Efendi, filofrancez, a păstrat o strânsă legătură cu Ibrahim Müteferrika și cu convertitul Ahmed pașa Bonneval. În primăvara și vara anului 1737 a participat la tratativele de la Nemirov în calitate de „secretar al spătăriei” (*silahdar katibi*), întovărășind misiunea compusă din „ministrul afacerilor externe” (*reis ül-küttâb*), Mustafa Efendi, din șeful cancelariei marelui vizirat (*rûznâme-i evvel*), Emni Mehmed, și din secretarul marelui vizir (*mektubi-i Sadrazam*), Rağîb Mehmed Efendi⁷.

Mehmed Said alături de prieteni sus-puși a avut și inamici înverșunați în rândurile frunțașilor influenți în palatul imperial, demnitari „tradiționaliști” care se opuneau tentativelor de modificare a moravurilor și a cutumelor ancestrale și apreciau drept inoportună adoptarea stilului de viață „à la franga”. Unul dintre aceștia, păzitor al „purității”, Dervîș Abdullah, agă al seraiului, în cronica sa contemporană, declarându-se purtătorul vocii oamenilor de pe străzile Istanbulului, menționează componența soliei trimise la Nemirov, în succesiunea: *reis* Mustafa Efendi, *mektubçu* Rağîb Efendi, *rûznâme-i evvel* Yancıklı <?> și Yirmisekizoğlu Mehmed Said, acordând celui de-al doilea epitetul de „ateul” (*mülhid*), iar ultimului, fără a-i preciza dregătoria, dublu calificativ peiorativ de „intrigantul fiu de intrigant” (*müfsid ibn müfsid*)⁸.

Din lungă lista a înalților dregători ai Imperiului Otoman, întocmită de Constantin Dapontes⁹, secretarul domnitorului Constantin Mavrocordat, rezultă că în luna ianuarie 1739, „Ighirmi Sékiz Tchélébinoglou”, adică Mehmed Said efendi, a fost numit în postul de *sipâh kâtibi*¹⁰.

Reşit Unat, *Osmanlı sefirleri ve sefaretnameleri*, întregită de Bekir Sıtkı Baykal, Ankara, 1968 (ed. a 4-a, 2008), p. 70–71.

⁵ Kemal Beydilli, *Büyük Friedrich ve Osmanlılar. XVIII. Yüzyılda Osmanlı-Prusya Münâsebetleri*, Istanbul, 1985, p. 5.

⁶ F.M. Göçek, *East Encounters West. France and the Ottoman Empire in the Eighteenth Century*, Oxford, 1987, p. 85–94.

⁷ Vak'anüvis Subhî Mehmed Efendi, *Subhî Tarihi. Sâmî ve Şakîr Tarihleri ile Birlikte*, ed. Mesut Aydiner, Istanbul, 2007, p. 356.

⁸ Cengiz Orhonlu, *Dervîş Abdullah'ın darussade ağaları hakkında bir eseri: risale-i teberdarîye fi ahvâl dâru'saâde*, în vol. *Ismail Hakkı Uzunçarşılı'ya armağan*, Ankara, 1976, p. 237: *elçiler ki reis Mustafa efendi ve mektubçu Rağîb efendi mülhid ve rûznâme-i evvel Yancıklı beğ ve Yirmisekizoğlu Mehmed Said dedikleri müfsid ibn mühsid*.

⁹ Constantin Dapontes, *Éphémérides Daces ou chronique de la guerre de quatre ans (1736-1739)*, ed. Émile Legrand, vol. II, Paris, 1881, p. 178.

¹⁰ *Sipâh kâtibi* era secretarul șef al departamentului din cancelaria marelui vizirat, responsabil cu înregistrarea numelor și a lefurilor acordate membrilor unităților de călăreți, componente ale „oștirilor de robi de Poartă” (*kapı kulu*). *Sipâh kâtibi*, la fel ca *Silahdar kâtibi*, avea rangul de

Potrivit relatării cronicarului contemporan Suhbî Mehmed, în 1739 – după încheierea păcii de la Belgrad – în calitate de *sipâh kâtibi*, cu un stipendiu de 12.000 de guruși, a fost însărcinat ca „hotarnic” (*muhaddid*) pentru fixarea frontierei între statul otoman și Imperiul habsburgic în zona Bosniei, a râului Sava, a insulelor de pe Dunăre, în fața insulei Adakale (*Ada-i Kebir*) și a „noului hotar al Țării Românești” (*Eflaki cedidin hudûdî*)¹¹.

În anul 1741, Mehmed Said Efendi, cu rangul de beğlerbeğ al Rumeliei, a fost trimis din nou în Franța cu misiunea de a reclama Rusia (*Moskovlu*), care refuza demantelarea cetății Azov (Azak)¹².

Punctul culminant al carierei birocratului Mehmed Said Efendi a fost atins, însă efemer, la sfârșitul anului 1755, când a primit sigiliul de mare vizir, post pe care l-a ocupat până în luna mai a anului 1756¹³.

Joseph von Hammer i-a atribuit eronat lui Mehmed Said și o ambasadă pe care ar fi întreprins-o în cursul anului 1731 în Rusia¹⁴. Prin filiera istoricului austriac, inexactitatea a pătruns în literatura istorică din Turcia, fiind girată și de Ismail Hakki Uzunçarşılı, istoricul „clasic” al Imperiului otoman¹⁵.

În jurnalul călătoriei lui Mehmed Said Efendi, descrierea etapelor parcurse pe teritoriul Țării Românești și al Moldovei este sumară și eliptică. Din motive oculte, călătorul turc nu a menționat sau sugerat întvederea sa protocolară cu voievodul Moldovei, Grigore II Ghica. Nu știm cum l-a întâmpinat domnul Moldovei pe dregătorul turc, însă primul, din Iași, la 27 decembrie 1732, printr-o misivă oficială adresată cancelarului coroanei polone, recomanda înaltului dregător polon de a oferi ocrotire și sprijin special defterdarului Înaltei Porți, Mehmed Efendi pentru a străbate teritoriul Poloniei în direcția Suediei¹⁶.

Probabil, dacă în cursul călătoriei prin Țara Românească și Moldova nu ar fi avut loc incidente, care au întârziat deplasarea ambasadei, Mehmed Said Efendi nici nu ar fi menționat justificativ popasurile sale pe ruta dintre Giurgiu și Hotin.

Din pricina vitregiei extreme a vremii, o parte dintre membrii escortei lui Mehmed Said Efendi au încercat să se salveze prin fugă. Episodul a fost surprins de un act otoman. Avertizat în prealabil, marele vizir a ordonat în decada 9–18 noiembrie 1732 (*evahir cemazi ül-evvel*) – adică în vremea în care solul Mehmed Said se afla în Moldova – autorităților civile și militare, situate pe drumul dintre Poarta otomană și cetatea Hotin, de a captura pe fugarii din suita lui Mehmed Said, acuzați de înaltă trădare¹⁷.

O versiune, probabil integrală, a narației misiunii diplomatice întreprinse de Mehmed Said Efendi în Suedia a supraviețuit datorită inițiativei cronicarului birocrat Mustafa Kesbî, de a include în cronografia sa „Cartea pildei statului” (*İbretmümâ-yı devlet*), capitolul intitulat: „Expunere a raportului sârmanului Mehmed Said Efendi la reîntoarcerea din ambasadă îndeplinită la regele Suediei, [întocmit] la 31 mai 1734” (*Sefâret ile İsveç kralı tarafına memur olup avdetinde Mehmed Sa'îd Efendinin takrîr-i garibesidir zîkr olunur fi 27 zilhicce 1146*)¹⁸.

hacegan, adică dregător cu dreptul de a participa la Divanul Imperial (*divan-i hümayun*), v. Mihdat Sertoğlu, *Revîneli Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi*, Istanbul, 1958, p. 121, 296, 298–299.

¹¹ Vak'anüvis Subhî Mehmed Efendi, *Subhî Tarih*, ed. M. Aydın, p. 611, 664–667.

¹² Vak'anüvis Subhî Mehmed Efendi, *Subhî Tarih*, ed. M. Aydın, p. 709–710. Mehmed Said Efendi a revenit la Istanbul, pe calea mării, în cursul anului următor (*ibidem*, p. 757–758).

¹³ Ismail Hakki Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, vol.II/partea 1 *Karlofça anlaşmasından XVIII.yüzyılın sonlarına kadar*, ed. a 2-a, Ankara, 1978, p. 296.

¹⁴ J. von Hammer, *Histoire de l'Empire ottoman depuis son origine jusqu'à nos jours*, trad. par J.J. Hellert, vol. 17, Paris, 1841, p.164. Același autor în lista ambasadelor trimise în Suedia a inserat misiunea lui Mustafa Aga sub anul 1727 (cu sarcina de a recupera datoriile contractate de Carol al XII-lea) și pe cea a lui Mehmed Said sub anul 1731 (cu același obiectiv) (*ibidem*, p. 165).

¹⁵ I.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, vol.II/partea 2, Ankara, 1959 (ed. a 2-a, 1978), p. 219–220.

¹⁶ Arhivele Naționale Istorice Centrale, Colecția microfilme Polonia, rola 11, cadrul 766.

¹⁷ Arhivele Naționale Istorice Centrale, Colecția microfilme Turcia, rola 70, cadrul 413.

¹⁸ Mustafa Kesbî, *İbretmümâ-yı devlet (tahlil ve tenkitli metin)*, ed. Ahmed Öğreten, Ankara, 2002, p. 162–177. Editorul a publicat cronică folosind două manuscrise adăpostite la Biblioteca Națională –Fatih și la Biblioteca Centrală a Universității din Istanbul.

Raportul original al misiunii diplomatice îndeplinite în anii 1732–1733 de Mehmed Said Efendi, purtând titlul de „Cartea ambasadei în Suedia” (*İsveç sefâret-nâmesi*), s-a conservat într-un codice miscelaneu aflat la biblioteca Palatului Topkapı, fond Hazine nr. 1641, ce cuprinde și o relatare a călătoriei (*takrir*) lui Mehmed Efendi în Polonia întreprinsă în anii 1730–1731¹⁹.

[Relatarea călătoriei lui Mehmed Said Efendi]

[1732–1733]²⁰

În ziua de opt octombrie a anului 1732²¹ ne-am îndreptat din partea Înalțului Devlet spre partea Suediei²² și pe o vreme potrivită am traversat Balcanii dintr-o parte într-alta; la intrarea noastră în târgul Şumen²³, pe neașteptate și-a făcut apariția iarna; treptat ninsoarea s-a întetit și răstimp de patru ceasuri așternându-se omătul într-o cantitate înaltă de două palme, drumurile au devenit deosebit de anevoioase și impracticabile.

Oricum ar fi fost situația, căzând și ridicându-se, [cei din suită] au trecut de cealaltă parte a fluviului Dunărea²⁴, punând conac în cetatea Giurgiu²⁵; și în următoarea zi din cauza sumedeniei de ghețușuri și a zăpezilor de pe drumuri, nemaiputându-se călări, în impas, printr-o scăpare și o omisiune, în totalitate, atât slugile cât și slujitorii alaiului aflați în subordinea noastră, au devenit călăreți la săniile aduse de slugile voievodului de atunci al Țării Românești, fiul lui Alexandru, voievodul Constantin²⁶.

Când am ajuns la o distanță de o oră de orașul București²⁷, slugile numitului voievod pentru a onora scrisoarea imperială²⁸ și a proba devoțiunea lor, ne-au întâmpinat într-un număr de patru sute de călăreți, cu trupa palatului, cu

¹⁹ Fehmi Edhem Karatay, *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphânesi. Türkçe Yazmalar Kataloğu*, vol. 1, Istanbul, 1961, p. 261. Editorul catalogului a presupus fără temei că autorul celor două rapoarte, aflate împreună în același volum, ar fi fost Mehmed Said Efendi. Relația cu Polonia întocmită de Mehmed Efendi a fost publicată de M. Münir Aktepe, *Mehmed Efendi'nin Lehistan sefâreti ve sefâret-nâmesi (1730–1731)*, în „Tarih Enstitüsü Dergisi”, 1971, nr. 2, p. 131–140 + 5 fotocopii. În raportul său, Mehmed Efendi nu a menționat itinerariul străbătut între Istanbul și Varșovia, precizând doar că pe drumul de înturnare, după părăsirea capitalei Poloniei la 16 martie 1731 (*ramazan-ı şerifinin yedinci günü*), s-a îndreptat direct de la Hotin la Ismail, „situat pe malul Dunării” (*Ibidem*, p. 140).

²⁰ Pasajul din relația de călătorie a lui Mehmed Said Efendi s-a tradus după textul inclus în cronica „*İbretnüma-yı devlet*” („Cartea pildei statului”), editată de Ahmet Öğreten, Ankara, 2002, p. 162–164.

²¹ *Cemaziye ülâsının on sekizinci günü*.

²² *İsveç*.

²³ *Şimnu Kasabası*.

²⁴ *Nehr-i Tuna*.

²⁵ *Yergöğü Kal'asma*.

²⁶ *İskerletzâde Konstantin voyvoda*, adică domnitorul Constantin Mavrocordat (octombrie 1731–aprilie 1733).

²⁷ *Kasaba-ı Bükreş*.

²⁸ *Nâme-i hümayun*.

chehaiaua²⁹ și cu meterhaneaua³⁰; din profund respect și venerație față de măreția scrisorii imperiale, am intrat cu o escortă impunătoare în oraș; și, gândindu-ne că în decursul câtorva zile asprimea vremii se va domoli, ne-am oprit. Devenind însă evident că vremea se va îmblânzi – lasându-ne la cheremul generozității lui Allah – cu alaiul echipat ca în maniera precedentă, cu meterhaneaua, onorându-se scrisoarea imperială, ne-am îndreptat spre târâmul Moldovei.

Călătorind toată ziua, din nou, noaptea a început să ningă foarte puternic și în niciun chip nu a fost posibil să ieșim la drum; trei zile și trei nopți s-a locuit în staulul de animale, într-un ungher al gospodăriei unei raiale din ținut; oricum, în a treia zi vremea s-a mai liniștit și ne-am pus la drum; și răzbătând până în meleagul numit Buzău³¹, câțiva dintre călătorii aflați în subordinea noastră, un tătar și un supus nemusulman, datorită severității vremii au înghețat și au murit.

Chiar în aceste împrejurări, ne-am dus totuși în târgul numit Bârlad³² din ținutul Moldovei; primind vestea că este cu puțință să străbatem etapa următoare, ne-am îndreptat spre numitul loc Vaslui, apreciat a fi așezat la o depărtare de opt ceasuri; mergând timp de șapte ore și când rămăsese aproape un ceas de drum a început să ningă atât de năpraznic, încât în câteva minute drumurile s-au închis și urmele lor s-au pierdut.

Uluiți și zăpăciți, coborând și plângând am implorat ajutorul Profetului maiestuos; în momentul în care picioarele unui tătar au înghețat, din pricina năucelii, neștiind ce să facem, lipsiți de vreun leac, pe loc am despicat trupul animalului pe care îl încăleca, cu gândul de a-i încălzi picioarele, punându-i-le înlăuntru; numaidecât atât tătara cât și animalul au înghețat și amândoi au răposat acolo. Însă dintre noi, cu ajutorul lui Allah, nimeni nu a suferit vreo daună, dar unuia i-a degerat o parte a urechii. Ulterior, găsindu-se doctoria, mulțumită lui Allah, chiar s-a lecut.

Rezumând în doar câteva cuvinte, suferind nenumărate chinuri și opreliști, făcând drumul de o oră în nouă ceasuri, am găsit lesne conac la Vaslui și am șezut aici trei zile.

În al optulea conac ajungând în cele din urmă la Hotin, păzitorul ei, Ilyas pașa, potrivit canoanelor ne-a condus cu mare pompă, cu supușii săi, oșteni perfect echipați, cu chehaiaua sa și cu meterhaneaua, în număr de trei sute de călăreți, onorând scrisoarea imperială și cu alai s-a mers la cetate, după festivitatea cu mari lovituri de tun; apoi, până la venirea din Polonia³³ a știrii de încuviințare a accesului, un răstimp de două zeci și șase de zile am locuit în casa lui Ilyas pașa; la sosirea știrii acordării permisiunii, la 12 februarie 1733³⁴, de ambele părți făcându-se alaiuri și mai mari și serbări cu lovituri de tun, prin intermediul supușilor și a chehaialei păzitorului, Ilyas pașa, acești supuși au fost încredințați polonului.

²⁹ *Kethüda* - adjunct, agent, reprezentant, subordonat însărcinat cu îndeplinirea unor sarcini.

³⁰ *Meterhane* – orchestră pentru ceremonii oficiale.

³¹ *Boza*.

³² *Porlat nam kasabaya*.

³³ *Lehistan*.

³⁴ *Şaban-i şerifinin yigirmi altıncı günü*.

Pe 14 martie 1760, la amiază, în chioșcul din serai aflat pe malul Bosforului, sultanul Mustafa al III-lea privea spectacolul execuției unui nefericit¹. Se punea astfel capăt unei uneltiri îndrăznețe, o complicată afacere de spionaj și diplomatie, cu scrisori cifrate, plâsmuite și interceptate, care urmărea schimbarea domnului de pe tronul Moldovei². Nu complotul în sine fusese crima cea mai mare, cât îndrăzneala uneltitorilor de a amesteca în toată această afacere numele sultanului și al marelui vizir, ba chiar și pe cel al sultanei³. Cel care țesuse această pânză, sfârșind însă prin a-i cădea cel dintâi victimă, fusese François Thomas Linchou. Ambasadorul francez la Constantinopol, contele Vergennes, care încercase zadarnic să-l salveze de securea călăului până în ultima clipă, îl considera pe Linchou unul dintre supușii lui Ludovic al XV-lea⁴. Pentru marele vizir însă, Linchou nu era decât un trădător și un răzvrătit, un familiar al domnului Moldovei, care nu avea niciun drept să se bucure de protecția regelui Franței⁵. Dacă François Thomas Linchou ar fi avut poate vreo șansă să scape cu viață, cu totul altfel au stat lucrurile pentru moldoveanul *Lențul Franțuzul*⁶. Într-un mod nu lipsit de

¹ Execuția este descrisă de numeroase surse din epocă, aparținând dragomanului Alexandre Deval, secretarul ambasadei franceze (Hurmuzaki I/1, p. 715–718), ambasadorului Vienei la Poartă, Joseph Peter von Schwachheim (N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, II, București, 1903, p. 408–410); ambasadorului englez la Poartă, James Porter (*Călători străini*, vol. IX, p. 491); ambasadorului suedez la Poartă, Gustav Celsing, (N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, II, p. 630–633); talmaciului polon Giuliani (N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, II, p. 249) și abatelui Betanski, agent diplomatic francez în Polonia (text inedit, citat de V. Mihordea, *Politica orientală franceză și Țările române în secolul al XVIII-lea (1749–1760)*, București, 1937, p. 522, n. 3) și cronicarului moldovean anonim, cunoscut ca pseudo-Enachi Kogălniceanu (*Cronici moldovenești*, ed. Aurora Ilieș și Ioana Zmeu, București, 1987).

² Constantin Racoviță spera să urce pentru a treia oară pe tronul Moldovei (1749–1753; 1756–1757), care era ocupat în acel moment de Ioan Teodor Callimachi (1758–1761). Susținătorii lui Racoviță încercau să obțină maziirea lui Callimachi, îndemnându-i pe boierii moldoveni să fugă în Polonia și de acolo să trimită plângeri Porții. De cealaltă parte, oamenii lui Callimachi își dădeau silința să obțină dovezile complotului, iar atunci când nu reușeau le plâsmuiau, așa cum este cazul unei epistole cifrate compromițătoare, scrisă cu slova lui Constantin Racoviță de un diac iscusit; vezi V. Mihordea, *Politica orientală franceză*, p. 517–521.

³ Piesa compromițătoare, care a dus de altfel și la execuția principalului conspirator și la exilarea lui Constantin Racoviță în Lemnos, a fost o scrisoare trimisă de François Thomas Linchou fratelui său mai mic, aflat la Bender, în care lăsa să se înțeleagă că doar intrigile sultanei îl suiseră pe Callimachi pe tron, iar acum marele vizir ar fi sprijinit maziirea acestuia; vezi V. Mihordea, *Politica orientală franceză*, p. 519; vezi și *Călători străini*, vol. IX, p. 404.

⁴ Execuția lui François Thomas Linchou îl pune pe ambasadorul francez într-o situație delicată, regele în persoană cerând lămuriri în acest sens; vezi V. Mihordea, *Politica orientală franceză*, p. 524–526.

⁵ Potrivit dragomanului Deval, șeful cancelariei otomane i-ar fi spus „Nu vedeți că este vorba de un trădător, de un răzvrătit și un om legat de domnul Moldovei? Cum ar putea ambasadorul să-l apere? Acestea sunt afaceri de stat, care nu depind nici de vizir, nici de Poartă [...] Spuneți-i domnului ambasador că această afacere nu-l privește”, în Hurmuzaki I/1, p. 718.

⁶ În cronică lui pseudo-Enachi Kogălniceanu, Linchou este pomenit ca Lențul sau Lințul Franțuzul.

ironie. Linchou devenea astfel victima dublei sale identități, pe care o construise cu grijă vreme de douăzeci de ani și care fusese cheia de boltă a ascensiunii sale sociale.

Descendent al unei familii de mauri convertiți, fiul unui negustor din Marsilia, François Thomas Linchou a încercat la începutul anilor 1740 să-și croiască propriul rost la Constantinopol⁷. Pătruns în lumea negustorilor francezi din capitala otomană și împins de o ambiție care pare să-i fi depășit abilitățile comerciale, Linchou a ajuns rapid înglodat în datorii⁸. Soluția salvatoare i-a oferit-o însă aceeași comunitate franceză, atunci când ambasadorul Des Alleurs l-a recomandat pe Linchou lui Constantin Racoviță. Urcarea acestuia pe tronul Moldovei în 1749 i-a oferit în sfârșit prilejul mult așteptat⁹. Aflat în imediata vecinătate a tronului ca „secretar domnesc”, o etichetă istoriografică ce nu surprinde decât în prea mică măsură importanța acestei poziții, Linchou a știut să folosească din plin avantajele dregătoriilor și contactelor sale diplomatice și comerciale. Bucurându-se de încrederea lui Constantin Racoviță, cariera lui Linchou a urmat-o îndeaproape pe cea a domnului fanariot. Mare sluger și mare vameș în timpul primei domnii a lui Constantin Racoviță în Moldova, odată ce protectorul său a trecut pe tronul Țării Românești, François Thomas Linchou a devenit vechil al cămărășiei din București¹⁰.

Dându-și seama foarte repede că, din noua sa poziție, negoțul putea fi o activitate foarte lucrativă, Linchou s-a implicat activ în comerțul din țările române¹¹. Succesul lui a acționat ca un magnet pentru ceilalți membri ai familiei. Frații săi mai mici, Jean Baptiste Linchou, Joseph Marie Linchou și Pierre François Linchou, ba chiar și tatăl său, Maurice Linchou, au venit destul de repede în Moldova, urmându-l apoi și în Țara Românească¹². Judecând după corespondența oficială, care însă în chestiuni de familie poate fi înșelătoare, s-ar putea spune că ceilalți membri ai familiei au avut inițiativa de a veni în țările române, dornici probabil să se căpătuiască pe lângă secretarul domnului¹³. Indiferent însă dacă au fost chemați sau nu de François Thomas, cert este că, odată așezați aici,

⁷ Cea mai bine documentată biografie a lui François Thomas Linchou rămâne cea scrisă de V. Mihordea; vezi *Politica orientală franceză*, passim.

⁸ Angajat în 1739 ca agent al casei de comerț din Constantinopol a fraților Manaire, François Thomas Linchou s-a asociat cu aceștia în 1741, pentru ca doi ani mai târziu să încerce să o preia cu totul. Complicațiile ivite de pe urma acestei tranzacții nu se stinseră nici după nouă ani; vezi mai jos scrisoarea lui François Linchou către Des Alleurs trimisă din Iași, pe 1 octombrie 1750.

⁹ Vezi mai jos scrisoarea către Des Alleurs trimisă din Iași, pe 4/15 iunie 1753, în care François Thomas Linchou vorbește de prietenia veche de treisprezece ani care-l leagă de Constantin Racoviță.

¹⁰ Prima domnie a lui Constantin Racoviță în Țara Românească a fost între 1753 și 1756. Dregătoria de mare sluger a lui François Thomas Linchou este amintită de cronica lui pseudo-Enachi Kogălniceanu. De altfel, Linchou chiar semnează două scrisori ca *velt soulougiary*; vezi mai jos scrisoarea către Des Alleurs trimisă din Iași pe 14/25 iunie 1750 și cea către Giuliani, din Iași, datată 14.25 mai 1753. *Coloialto două dregătorii*, de mare vameș în Moldova și de vechil al cămărășiei mari din București sunt amintite doar de cronica lui pseudo-Enachi Kogălniceanu

¹¹ Vezi capitolul dedicat de V. Mihordea acestui subiect în *Politica orientală franceză*, p. 130–166.

¹² Sperăm ca fiecareia dintre ei, cu excepția lui Joseph Marie Linchou despre care se știu foarte puține lucruri, să-i fie dedicat un capitol în următorul volum, *Călători străini. Supliment 3*. Cea mai mare parte a corespondenței din țările române purtate de Maurice Linchou, de Jean Baptiste Linchou și de Pierre François Linchou este în continuare inedită. Jean C. Filitti a publicat doar corespondența acestora din fondul *Turquie* al diplomației franceze (*Lettres et extraits concernant les relations des Principautés roumaines avec la France (1728–1810)*, București, 1915), însă după cum semnala V. Mihordea o bună parte din scrisorile trimise de Maurice Linchou și de fii acestuia se regăsesc în fondurile *Pologne* și *Saxe*. Din păcate, în volumul XVI din colecția Hurmuzaki, care cuprinde corespondența diplomatică franceză, este un gol de treizeci de ani, 1739–1769, care corespunde tocmai perioadei lui François Thomas Linchou; vezi Hurmuzaki, XVI, p. 457.

¹³ Protestele lui François Thomas Linchou și rugămintele aprinse prin care-i cerea ambasadorului francez să împiedice cu orice preț venirea tatălui său de la Constantinopol în Moldova – vezi mai jos scrisoarea din 30 iulie/11 august 1752 – pot fi foarte bine o punere în scenă pentru Constantin Racoviță și curtea Moldovei.

membrii familiei Linchou au avut aceleași interese comerciale¹⁴. Astfel, cele două case de comerț ale familiei, întemeiate succesiv la Galați în 1753 și la București în 1754, au fost conduse de tatăl și frații săi, însă s-au bucurau de întregul sprijin al lui François Thomas Linchou¹⁵.

Principalele mărfuri exportate de negustorii Linchou din țările române spre Constantinopol par să fi fost mierea, ceara și pieile¹⁶. Lista mărfurilor importate, sau de cele mai multe ori doar transportate prin Moldova și Țara Românească, este însă mult mai lungă: blănuri, stofe, vin, oglinzi, ceasornice, porțelan, chihlimbar, tutun, cafea de Cairo, felegeane¹⁷, câini de vânatoare, viermi de mătase, cai, hârtie sau balsam de Mecca¹⁸. Dintre toate proiectele comerciale ale familiei, cel mai interesant și inovator a fost, fără îndoială, cel al organizării exportului de carne sărată din Moldova în Franța, proiect care a fost însă întrerupt prematur de execuția lui François Thomas Linchou¹⁹. Succesul sau eșecul celor două case comerciale franceze din țările române, primele de acest fel, a depins întru totul de influența familiei Linchou pe lângă domn, o lecție învățată imediat după ce Constantin Racoviță a fost înlocuit de Matei Ghica pe tronul Moldovei, în vara anului 1753. Trecut împreună cu Constantin Racoviță în Țara Românească, François Thomas Linchou a privit neputincios cum noul domn i-a silit pe tatăl și frații săi să-și vândă în pierdere toate mărfurile, desființând practic casa de comerț din Galați²⁰. Nici casa de comerț din București nu pare să fi supraviețuit schimbării din domnie a protectorului familiei Linchou, Constantin Racoviță, în 1756. Dependența activităților comerciale de asigurarea protecției politice pare să fi fost și principalul motiv pentru care François Thomas Linchou a ales să delege fraților săi negoțul, în vreme ce el s-a concentrat asupra consolidării domniei lui Constantin Racoviță și, implicit, a poziției sale la curtea acestuia. Astfel, în vreme ce tatăl și frații săi făceau comerț cu felurite bunuri, François Thomas Linchou s-a concentrat asupra celei mai importante mărfi politice: informația. Succesul său la curtea lui Constantin Racoviță s-a datorat în bună măsură abilității de a cumpăra, de a vinde, de a oferi la schimb sau pur și simplu de a transmite mai departe informația.

Datorită dublului său statut, de secretar domnesc și de supus francez, Linchou era conectat simultan la două rețele de informații, ceea ce i-a permis adesea să joace rolul de interfață între acestea, plasându-se într-o poziție privilegiată. Atunci când capuchehăile lui Constantin Racoviță la Istanbul se dovedeau neputincioase sau insuficient de bine informate, Linchou își demonstra utilitatea intervenind pe lângă ambasada franceză din Constantinopol. Astfel, Linchou a obținut mijlocirea ambasadorului în afaceri delicate pentru Constantin Racoviță, precum asigurarea unor servicii bancare de către comunitatea negustorilor francezi din Constantinopol²¹. Ba mai mult, la un moment dat Linchou a reușit chiar să-l recruteze în rețeaua de informatori stambulioți ai domnului pe dragomanul Alexandre Deval, secretarul privat al ambasadorului²². Creditul de care s-a bucurat pe lângă cei doi ambasadori francezi, Des Alleurs (1747-1755) și Vergennes (1755-1768), a fost obținut de Linchou tot prin abilitatea sa de a procura și de a transmite mai departe informații.

¹⁴ Ceea ce nu a exclus, desigur, mici momente de tensiune. Vezi de pildă, reproșurile adresate de François Thomas lui Jean-Baptiste, în scrisoarea trimisă ambasadorului francez de cel dintâi, pe 4/15 iunie 1753, tradusă mai jos.

¹⁵ Vezi scrisorile lui François Thomas Linchou din 4/15 iunie 1753 și 26 februarie/9 martie 1754, traduse mai jos.

¹⁶ Vezi J.C. Filitti, *Lettres et extraits*, passim.

¹⁷ Cești turcești de cafea, fără toartă.

¹⁸ Pentru comerțul desfășurat de familia Linchou în și prin țările române vezi V. Mihordea, *Politica orientală franceză*, p. 130-166.

¹⁹ Proiectul de afacere este descris de Charles-Claude de Peyssonnel în *Călători străini*, vol. IX, p. 401.

²⁰ *Călători străini*, vol. IX, p. 404.

²¹ În unele momente Constantin Racoviță dorea să se împrumute de la comunitatea negustorilor francezi din Istanbul, în vreme ce în altele vroia să depună bani la o dobândă cât mai avantajoasă; vezi, de pildă, scrisorile din 23 ianuarie 1750 și 5/16 ianuarie 1752 traduse mai jos.

²² Vezi, mai jos, scrisoarea trimisă de François Thomas Linchou lui Deval, pe 12/23 iulie 1752 din Iași.

Interesul diplomației franceze pentru țările române era destul de limitat, ceea ce François Thomas Linchou a înțeles foarte bine, de vreme ce știrile despre Moldova și Țara Românească sunt relativ puține în scrisorile sale și, aproape întotdeauna, privesc peripețiile proprii sale familiei. În schimb, corespondența lui Linchou cu ambasadorii francezi la Poartă abundă de informații din Europa Centrală, mai cu seamă dinspre Polonia, și din Europa Occidentală, cu precădere din Franța, cum era și firesc. Linchou cunoștea mai mulți nobili poloni, cu care corespondea, iar unul dintre marile sale succese a fost obținerea statutului oficial de „agent al unui principe tributar al Porții” la dieta de la Grodno, din toamna anului 1754²³. În plus, Linchou a înțeles avantajul de a întreține relații bune cu conducătorii poștelor din Camenița și Liov²⁴. Primind rapid scrisorile și citind gazete din Utrecht, Leiden, Paris, Londra și Haga²⁵, Linchou era foarte bine informat. Pentru a da numai un exemplu, el este cel care-i ținea pe ambasadorii francezi la curent cu evenimentele din casa regală franceză, de la nașterea unui nou fiu sau îmbolnăvirea Delfinului de variolă, până la atentatul lui Damiens împotriva lui Ludovic al XV-lea²⁶. De aceea, oarecum surprinzător dacă înem seama că au fost trimise din București și Iași, scrisorile lui Linchou creionează mai degrabă un tablou politic european, în vreme ce țările române nu constituie decât o imagine de fundal, mult mai ștearsă decât ne-am fi dorit.

Membrii al curții domnești a lui Constantin Racoviță, dar atașat informal vastei rețele europene a diplomației franceze, François Thomas Linchou a trebuit să înfrunte nu doar instabilitatea domniei protectorului său, Constantin Racoviță, ci și invidia boierilor pământeni, concurența negustorilor raguzani și ostilitatea altor ambasadori la Poartă²⁷. Strategia lui, care a dat greș pe termen lung, însă pe termen scurt părea foarte inspirată, a fost de a-și consolida poziția în țările române prin trei căi diferite: (1) susținându-l prin toate mijloacele pe Constantin Racoviță pe tronul unui principat²⁸; (2) apropiindu-se de boierii pământeni printr-o alianță matrimonială²⁹; (3) extinzând influența franceză prin înființarea unui consulat³⁰. Ceea ce nu a înțeles destul de repede Linchou a fost că, dată fiind politica Franței în Levant, era imposibil să rămână supus francez, devenind totodată și boier moldovean³¹. De altfel, implicarea în politica moldovenească și, mai ales, în intrigile de la curte, nu a fost lipsită de urmări. Rivalitatea cu puternicul Iordachi Geanet a reușit chiar să-l îndepărteze pe Linchou de Constantin Racoviță, chiar dacă doar pentru o scurtă perioadă, în primăvara anului 1753³². Peste trei ani, la moartea subită și neașteptată a lui Lascarachi Geanet, Linchou avea să fie primul suspectat³³. Nu este de mirare că boierii pământeni, văzând că tatăl și frații l-au urmat pe François Thomas, l-au acuzat în fața domnului că „umple țara de francezi”³⁴.

²³ Pentru participarea lui François Thomas Linchou la dieta de la Grodno vezi V. Mihordea, *Politica orientală franceză*, p. 197–204.

²⁴ Vezi de pildă, mai jos, scrisoarea din 11/23 mai 1752.

²⁵ Vezi mai jos scrisoarea din 1 octombrie 1750.

²⁶ Vezi mai jos scrisorile din 1 octombrie 1750 și 30 august/10 septembrie 1752. Pentru corespondența purtată în jurul atentatului lui Damiens vezi V. Mihordea, *Ecoul atentatului lui Damiens în Țările Române*, RI, 21, 1935, p. 216–221.

²⁷ Ambasadorul francez la Poartă, Des Alleurs, a trimis în 1750 un lung memoriu în care expunea proiectul înlocuirii negustorilor raguzani din București cu cei francezi; vezi Paul Masson, *Histoire du commerce français dans le Levant au XVIIIe siècle*, Paris, 1911, p. 632.

²⁸ Spre deosebire de ceilalți apropiați ai lui Constantin Racoviță, François Thomas Linchou nu a căutat să intre în slujba altor domni; vezi Vasile Mihordea, *Politica orientală franceză*, p. 517.

²⁹ Pentru logodna cu Anuța Sturdza, vezi mai jos scrisoarea lui către Vergennes, din București, de pe 16/27 noiembrie 1755.

³⁰ Pentru proiectul deschiderii unui consulat francez în Moldova vezi mai jos scrisoarea către Vergennes trimisă din Iași, pe 19/30 august 1756, precum și V. Mihordea, *Politica orientală franceză*, p. 512–513.

³¹ Potrivit unei ordonanțe regale din 1749 francezii din Levant nu aveau voie să se căsătorească fără aprobarea regelui; vezi V. Mihordea, *Politica orientală franceză*, p. 134–135. Vergennes îi amintește explicit acest lucru lui François Thomas Linchou; vezi scrisoarea editată în J.C. Filitti, *Lettres et extraits*, p. 165–167.

³² Vezi mai jos scrisoarea trimisă către Des Alleurs din Iași, pe 29 aprilie/10 mai 1753.

³³ N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, vol. 1, p. LXXVIII.

³⁴ Vezi mai jos scrisoarea trimisă către Des Alleurs din Iași, pe 30 iulie/11 august 1752.

De fapt, în polifida aparentei libertăți de a urma diferite căi de acțiune, François Thomas Linchou se găsea într-o situație fără ieșire. De aici, probabil, și frenezia cu care a acționat în anii petrecuți în țările române, bogata sa corespondență fiind o dovadă în acest sens. Dacă s-ar fi integrat mai bine în societatea românească, cum avea să o facă fratele său, Jean-Baptiste³⁵, François Thomas ar fi pierdut protecția ambasadorului francez la Poartă, dar mai ales statul de agent informal, conectat la rețeaua diplomatică a Franței. Or tocmai acestea erau atuurile sale la curtea lui Constantin Racoviță. Dacă, dimpotrivă, ar fi urmărit în primul rând interesele diplomației franceze, ar fi trebuit să le sacrifice pe ale sale și pe ale familiei sale. Acest conflict de interese este cel mai bine surprins de chestiunea deschiderii unui consulat în țările române. Aceasta era o miză majoră pentru negustorii francezi de aici, nu foarte numeroși, dar mai cu seamă pentru familia Linchou, care spera chiar să dea primul consul³⁶. De altfel, consulul francez din Crimeea, Charles-Claude de Peyssonnel, care a călătorit prin Țara Românească în 1758–1759 însoțit chiar de Pierre François Linchou³⁷, observa că negustorii francezi din Principate nu vor prospera niciodată câtă vreme nu „vor fi acolo consuli să-i ocrotească”³⁸. Atunci însă când a încercat să-i convingă pe contele de Broglie, ministrul de externe francez, și pe contele de Vergennes, ambasadorul la Poartă, de necesitatea deschiderii unui consulat, François Thomas Linchou s-a dovedit extrem de neconvinsător³⁹. Iar asta pentru că, deocamdată, interesele diplomației franceze nu cereau deschiderea unui consulat în țările române, cea mai bună dovadă în acest sens fiind că va mai trece jumătate de veac până când se va înfăptui acest lucru⁴⁰.

Navigând între lumi diferite, François Thomas Linchou a sperat, probabil până în ultima clipă, că se va putea folosi de informațiile și rețelele de putere dintr-o lume, pentru a-și consolida statutul în cealaltă. Execuția sa, pe 14 martie 1760, avea să pună capăt acestui joc. Linchou putea însă să aibă satisfacția postumă că vestea morții sale avea să plece imediat spre Paris, Iași, București, Varșovia, Viena, Londra, Stockholm și Sankt Petersburg, prin vasta rețea de informații, în care, în perioada cât se aflate în țările române, reușise să integreze Moldova și Țara Românească.

Interesul inițial al istoricilor români pentru familia Linchou s-a datorat cercetărilor de genealogie. Firese, atenția s-a concentrat asupra strămoșului familiei boierești Lenș, Jean-Baptiste Linchou, în vreme ce fratele lui, François Thomas, care a lăsat în urmă doar un copil din flori, a fost mai degrabă ignorat⁴¹. Redescoperirea lui Lențul Franțuzul în cronică lui pseudo-Enache Kogălniceanu, publicarea primului volum de supliment la colecția Hurmuzaki, dar mai ales editarea de către Iorga a documentelor privitoare la familia Callimachi începeau deja să contureze portretul unui personaj foarte important din istoria Principatelor⁴². Însă abia editarea de către Ioan C. Filitti a corespondenței ambasadei franceze din Constantinopol⁴³, iar apoi teza de doctorat a lui Vasile Mihordea dedicată politicii orientale franceze⁴⁴, aveau să arate în detaliu rolul pe care acest negustor

³⁵ Acesta este strămoșul familiei Linchou-Lenș din Țara Românească.

³⁶ Vezi scrisoarea lui Linchou către Broglie trimisă din Varșovia pe 19 decembrie 1756, citată în V. Mihordea, *Politica orientală franceză*, p. 513, n. 3.

³⁷ *Călători străini*, vol. 9, p. 404.

³⁸ *Călători străini*, vol. 9, p. 403.

³⁹ Vezi mai jos scrisoarea către Vergennes trimisă din Iași, pe 19/30 august 1756.

⁴⁰ Andrei Oțetea, *Înființarea consulatelor franceze în țările românești*, RI, 18, 1932, p. 330–349.

⁴¹ Vezi Octav-George Lecca, *Familiiile boierești române*, București, 1899, p. 544–547 sau, mai recent, Mihai Sorin Rădulescu, *Genealogii*, București, 1999, p. 283. Pentru copilul din flori al lui François Thomas Linchou, căruia i-a revenit averea personală a acestuia din Constantinopol, vezi N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, II, p. 411. Pentru rolul neînsemnat al lui François Thomas Linchou în istoria românească a Lenșilor vezi de pildă Jean-Alexandre Vaillant, *La Roumanie*, Paris, 1844, vol. 2, p. 307.

⁴² Mihail Kogălniceanu, *Cronicele României*, ed. a II-a, vol. III, București, 1874; Hurmuzaki I/I, editat de Gr. G. Tocilescu și de A. I. Odobescu, a apărut în 1887; N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, I și II, București, 1903.

⁴³ *Lettres et extraits concernant les relations des Principautés roumaines avec la France (1728–1810)*, București, 1915. Vezi și recenzia lui Nicolae Iorga din „Bulletin pour l’Institut pour l’étude de l’Europe sud-orientale”, 2, 1915, p. 158–168.

⁴⁴ V. Mihordea, *Politica orientală franceză și Țările române în secolul al XVIII-lea (1749–1760)*, București, 1937.

marsiliez l-a avut în viața politică și economică a Moldovei și a Țării Românești. Istoricii care le-au urmat s-au mulțumit să se folosească de sursele editate de Filitti și Mihordea, preluându-le de cele mai multe ori și interpretările. O biografie a lui François Thomas Linchou ar constitui o contribuție majoră la istoria secolului „fanariot” și nu putem decât spera că cineva se va încumeta să o scrie cât mai curând. Publicarea parțială a corespondenței lui François Thomas Linchou din perioada în care acesta s-a aflat în Moldova și în Țara Românească, pentru prima oară tradusă în limba română, nu este decât un început.

În încheierea acestei introduceri se cuvine să spunem câteva cuvinte despre motivele includerii corespondenței lui Linchou în seria de *Călători străini* și despre criteriile după care au fost alese scrisorile traduse. În introducerea celui de-al nouălea volum al seriei, Paul Cernovodeanu își exprima speranța că viitoarele tomuri de suplimente vor cuprinde și fragmente din măturile „agenților sau secretarilor străini în slujba domnilor fanarioți”⁴⁵. Traducerea scrisorilor trimise din Iași și București de François Thomas Linchou din acest volum, va fi continuată în *Călători străini despre țările române. Supliment 3* cu capitole dedicate lui Maurice Linchou, Jean Baptiste Linchou și Pierre François Linchou, dar și altor secretari străini. Volumul trei de supliment va cuprinde și un inventar exhaustiv al scrisorilor fraților Linchou. De-abia atunci vom putea avea imaginea de ansamblu a acestei corespondențe, răspândită în diferite fonduri de arhivă, dintre care o mare parte este în continuare inedită. Criteriul principal folosit în selecția scrisorilor traduse pentru acest volum a fost cel propus de inițiatorii seriei, anume ca textul propriu-zis să se refere și la țările române. După cum însă am arătat în această introducere, țările române sunt tot timpul prezente în text, chiar dacă în fundal și nu întotdeauna în chip explicit. Chiar și o scrisoare care cuprinde doar vestea nașterii celui de-al treilea fiu al delfinului, trimisă de Linchou din Iași, poate fi un izvor pentru istoria țărilor române, de vreme ce surprinde viteza cu care circula informația în și prin Moldova și Țara Românească. Pentru acest volum, am preferat să alegem acele scrisori în care fundalul românesc al activităților lui François Thomas Linchou este mai bine conturat, însă suntem conștienți că selecția pe care am făcut-o este subiectivă.

[Correspondența lui François Thomas Linchou]

(1750–1758)

Scrisoarea lui François Linchou către Des Alleurs⁴⁶ trimisă din Iași⁴⁷, 23 ianuarie 1750⁴⁸

Monsenioro,

Am primit scrisoarea pe care Excelența Voastră mi-a făcut cinstea de a o scrie pe 30 decembrie anul trecut. Cele două butoaie cu vin pelin⁴⁹, despre care

⁴⁵ *Călători străini*, vol. IX, p. 27.

⁴⁶ Adresa este: „Către Excelența Sa, Monseniorul Conte des Alleurs, ambasadorul Majestății Sale preacreștine la Poarta otomană, la Constantinopol”. Roland Puchot, conte des Alleurs (1693–1754), ambasadorul francez la Istanbul între 1747–1754.

⁴⁷ *Jassy*.

⁴⁸ Traducerea s-a făcut după textul francez din ediția lui Jean C. Filitti, *Lettres et extraits*, p. 11–12.

⁴⁹ *Vin d'absinthe*.

Înălțimea Sa⁵⁰ mi-a poruncit să-i dau de știre Excelenței Voastre, se găesc la Galați⁵¹, iar scrisoarea Înălțimii Sale care trebuie să le însoțească este scrisă de mai bine de două luni de zile. Iarna aspră din aceste părți, care în acest an a început mult mai devreme decât de obicei, a înghețat Dunărea chiar în momentul în care se poruncise expedierea celor două butoaie spre Excelența Voastră, împreună cu alte câteva pentru tatăl principelui⁵² și pentru marele vameș⁵³. De îndată ce vremea va îngădui navigația pe Dunăre, vor fi trimise imediat și i se va da de știre Excelenței Voastre, pe mare și pe uscat.

Am înțeles motivele pe care Excelența Voastră a binevoit să mi le dea în legătură cu împrumutul pentru Înălțimea Sa despre care v-am pomenit. Nu ar fi pe placul lui Dumnezeu să-mi pun comunitatea⁵⁴ în vreun pericol, oricât de mic. Însă, deși toate aceste motive sunt întemeiate, îmi iau libertatea de a insista din nou pe lângă Excelența Voastră și asta nu pentru a da satisfacție Înălțimii Sale sau oricui altcineva printr-o asemenea negociere. Jur Excelenței Voastre că acest lucru se face fără știrea sa, dar eu aș dori să-i fiu de folos printr-o asemenea afacere. Împrumutul ar fi de doar 2.000 de piaștri⁵⁵ de fiecare casă⁵⁶, vreme de șaizeci de zile, la capătul cărora îi asigur că banii lor vor fi înapoi cu dobândă la Constantinopol. Încă nu s-a hotărât dacă acest împrumut este necesar, însă ar putea deveni în vreo douăzeci de zile. La sosirea fratelui meu⁵⁷ la Constantinopol se va hotări dacă este sau nu nevoie de această sumă. Comunitatea este liberă să hotărască dacă se va mulțumi să-i împrumute doar pe spătarul Manolache⁵⁸ și pe Iordachi⁵⁹. Dar aș dori să angajez acest împrumut sub protecția Excelenței Voastre.

⁵⁰ Constantin Racoviță în prima domnie din Moldova (1749–1753). Scrisoarea este trimisă la aproximativ o lună după intrarea în Iași a noului domn. Constantin Racoviță (18 decembrie 1749); vezi N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, I, p. LIX.

⁵¹ *Galatch*.

⁵² Mihai Racoviță, domn în Moldova (1703–1705; 1707–1709; 1716–1726) și în Țara Românească (1730–1731; 1741–1744).

⁵³ *Grand Douannier*.

⁵⁴ *La nation*. În comunitatea franceză din Istanbul intrau nu doar francezii, majoritatea negustori de origine marseileză, ci toți supușii Franței care rezidau acolo. Potrivit *censului din 1723*, singurul detaliat din secolul al XVIII-lea, comunitatea număra 343 de persoane, dintre care 2/3 bărbați adulți; vezi Ethem Eldem, *French Trade in Istanbul in the Eighteenth Century*, Leiden, 1999, p. 205.

⁵⁵ În 1740 un piastru cântărea 24,1 grame, din care 14,5 argint pur; vezi Șevket Pamuk, *A Monetary History of the Ottoman Empire*, Cambridge, 2000, p. 163.

⁵⁶ *Maison*. Pentru organizarea caselor de comerț franceze, majoritatea filiale ale unor case comerciale din Marsilia; vezi Paul Masson, *Histoire du commerce de la France dans le Levant au XVIIIe siècle*, Paris, 1911.

⁵⁷ Toți cei trei frați mai mici i se vor alătura pe rând lui François Thomas Linchou în Moldova, dar în acest caz este vorba fie despre Jean Baptiste Linchou (1726–1780), fie despre Joseph Marie Linchou (1728–1778).

⁵⁸ *Spatary Manolaky*. Manolache Gelepul, spătar și capuchehaia lui Mihai Racoviță, apoi a lui Constantin Racoviță; vezi Ariadna Camariano-Cioran, *Reprezentanța diplomatică a Moldovei la Constantinopol, 30 august 1741-decembrie 1742: rapoartele inedite ale agenților lui Constantin Mavrocordat*, București, 1985, p. 66, n. 16.

⁵⁹ *Yorguaky*. Marele postelnic Iordachi Geanetul; vezi N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, p. LXXVIII.

15 aprilie 1750⁶⁰

Monsenior,

I-am scris domnului Boutet⁶¹ pe 12 ale acestei luni cu privire la domnul Demuret⁶² și l-am rugat să o informeze pe Excelența Voastră de tot ceea ce s-a întâmplat cu privire la acest subiect până în ziua de astăzi. Însă, din pricina plecării precipitate a ultimului curier, scrisoarea mea nu a fost trimisă la timp. După aceea, principele mi-a poruncit să scriu în amănunt Excelenței Voastre despre felul în care s-a purtat amintitul domn Demuret și, drept urmare, despre ce a considerat necesar să facă și să vă trimit scrisoarea cât mai grabnic printr-un alt curier care pleacă astăzi.

Cred că nu are rost să-i înfățișez Excelenței Voastre ranchiuna pe care amintitul domn Demuret o nutrește, de vreme ce, pe parcursul drumului de la Constantinopol până aici și încă vreme de o lună și jumătate cât a rămas lângă mine după ce am ajuns la Iași, a repetat de un milion de ori că nu va da socoteală dinaintea Excelenței Voastre pentru că la plecare nu i-ați dăruit decât 30 de țechini⁶³, o haină de blană și un cal. Și a spus mii de cuvinte grele împotriva comunității care nu i-a făcut cadouri mai mari. Și a luat în batjocură amenințarea făcută de domnul Deval⁶⁴, din porunca Excelenței Voastre, că va fi trimis cu forța în Franța. Iar el spunea că Excelența Voastră nu ați pus în aplicare această amenințare pentru că nu erați în stare. A vorbit de mii de ori în acest fel, deopotrivă ridicol și fără sens. După ce am ajuns în țară a început să vorbească împotriva principelui, spunând că Înălțimea Sa ar trebui să-l țină aici și să-i plătească toate cheltuielile cât timp ar vrea să rămână. Atunci când am vrut să-i arăt că s-ar cuveni să meargă la principe, el mi-a răspuns prin mii de vorbe pline de dispreț că nu are nevoie de el, nici câtă vreme va sta aici, nici atunci când va pleca, și de aceea nu va catadicsi să meargă să-l vadă. Iar el a spus aceleași cuvinte în fața mai multor persoane, mai ales în fața secretarilor de limbă latină și de limbă franceză, precum și dinaintea unui domn Arlaud⁶⁵, un genovez care se găsește în aceste părți de mai mulți ani.

⁶⁰ Traducerea s-a făcut după ediția lui Jean C. Filitti, *Lettres et extraits*, p. 12–16.

⁶¹ Secretar al ambasadei franceze de la Constantinopol.

⁶² Același personaj apare ca domnul Muret în corespondența ambasadorului francez, Des Alleurs, cu Constantin Racoviță și cu Linchou; vezi I. C. Filitti, *Lettres et extraits*, p. 97 și 274. Filitti propune identificarea lui cu medicul Jean Baptiste Marie Desmarests amintit într-o scrisoare din 1729 trimisă de ambasadorul francez de atunci, Villeneuve, principelui Nicolae Mavrocordat.

⁶³ *Sequins*.

⁶⁴ *Dival*. Alexandre Deval (1716–1771) secretar privat al ambasadorului francez la Constantinopol și cel dintâi dragoman al Franței, întemeietorul unei dinastii de dragomani; vezi Anne Mézin, *Les consuls de France au siècle des lumières (1715–1792)*, Peter Lang, 1998, p. 237.

⁶⁵ Jacob Arlaud. Sunt editate două scrisori de-ale lui, una către ambasadorul francez trimisă din Brăila în martie 1754, iar cea de-a doua către ambasadorul Prusiei la Constantinopol, din februarie 1763 vezi Jean C. Filitti, *Lettres et extraits*, p. 357–358 și Hurmuzaki, X, p. 1. Dintr-o altă scrisoare din mai 1763 trimisă de agentul diplomatic polon Carol Adolf de Boskamp, reiese că Jacob Arlaud se căsătorise cu o moldoveancă, dând zestre fiicei sale, Bălășica, mai multe case în Iași; vezi Hurmuzaki, X, p. 551. Pentru Arnauld și Boskamp vezi și Andrei Pippidi, *Notules phanariotes. I. Panagiodoros*, „O Eranistīs”, 15, 1978–1979, p. 107–108.

Amintitul domn Demuret, neavând slujitor la plecarea sa din Constantinopol și neștiind niciuna din limbile țării, mi s-a alăturat pe drum. Cum nu îl cunoscusem încă, am fost încântat să-i fac pe plac, având în vedere porunca pe care Excelența Voastră mi-o dăduse înainte de a pleca, de a avea grijă de el. M-a rugat să plătesc eu cheltuielile de drum și mi-a promis că îmi va înapoia banii. Am acceptat imediat. Dar, atunci când am vrut să-l fac să-și ia propria sa locuință, pentru a scăpa de el și de vorbele lui rele, i-am prezentat degeaba o notă care se ridica la 75 de piaștri pentru chiria a jumătate de căruță, pentru transportul bagajelor sale, pentru hrana lui și a calului său de-a lungul întregului drum și vreme de o lună și jumătate cât a stat lângă mine. Mi-a răspuns că nu-mi datorează nimic, pentru că Excelența Voastră s-ar fi înțeles cu mine ca eu să plătesc totul. După aceea, a spus că principele ar trebui să plătească cheltuielile. Pentru a nu o mai obosi pe Excelența Voastră cu alte detalii, când am insistat ceva mai mult să plătească, mi-a răspuns că dacă îi mai cer încă o dată acei bani, în două ore capul îmi va fi separat de trup. Nu am vrut să mă folosesc de autoritatea principelui pentru a obține banii care mi se cuveneau, până când nu voi fi primit răspuns la scrisoarea pe care i-am trimis-o domnului Deval, pentru a cere îngăduința Excelenței Voastre în această privință.

Amintitul domn Demuret a rămas în locuința sa până pe 10 ale acestei luni, atunci când a venit la cămara domnească și l-a rugat pe cămăraș⁶⁶ să obțină de la principe actele necesare pentru a trece la Galați, iar de acolo să se îmbarce pentru Constantinopol. Cum principele cunoștea motivele care au obligat-o pe Excelența Voastră să-l trimită pe Demuret în Polonia, precum și starea cu care acesta s-ar fi întors la Constantinopol, Înălțimea Sa i-a refuzat pașaportul și nu i-a îngăduit să plece sub pretextul că ar dori ca el să rămână la Iași până după Paști, după ritul vechi⁶⁷, pentru a se bucura de distracțiile care obișnuiesc să aibă loc atunci. Înălțimea Sa s-a folosit de acest pretext doar pentru a avea timp să dea de știre Excelenței Voastre cu privire la situația acestui domn și pentru a afla dacă îi este îngăduit să plece spre Constantinopol, asta dacă nu cumva Excelența Voastră se va opune întoarcerii persoanei amintite.

Domnul Demuret nu s-a lăsat păcălit și a considerat pretextul de care s-a folosit principele drept un refuz. În noaptea de 10 spre 11 a plecat cu unul dintre slujitorii mei, pe care l-a convins să iasă din slujba mea, cu două căruțe de țară pe care le pregătise în ascuns. Înălțimea Sa a fost informată pe 11 dimineața de plecarea lui și spre prânz a trimis poruncile necesare pentru a-l întoarce din drum. A fost adus înapoi aici, fără voia lui, pe 12 dimineața. Înălțimea Sa se gândise să-l ducă într-o mănăstire din Iași. Dar, pentru că atunci când a fost adus înapoi a început să amenințe că, de vreme ce principele l-a silit să se întoarcă, în câteva zile va trece prin fața palatului împreună cu 40 de turci în suita lui și-l va sfida pe principe. Înălțimea Sa s-a gândit să-l trimită într-o mănăstire numită Galata, aflată la un sfert de oră de oraș. Acolo, a pus să fie păzit ca nu cumva să se turcească, mai cu seamă că acum se află în Iași un mare ceauș⁶⁸ împreună cu o suită de 50 de

⁶⁶ *Camaras.*

⁶⁷ *Les Pacques à l'ancienne.*

⁶⁸ *Bach chaoux.*

persoane. Iar el nu s-ar fi dat înapoi să facă una ca asta, de vreme ce izbucnea în amenințări spunând cu voce tare că poate într-o zi își va recăpăta libertatea și că atunci când își va schimba acoperământul capului⁶⁹ se va răzbuna.

Monsenior, întrucât principele nu va mai îngădui ca amintitul domn Demuret să mai rămână în această țară, Înălțimea Sa o roagă pe Excelența Voastră să-i dați de știre prin primul curier ce trebuie să facă în această situație. Dacă Excelența Voastră înclină să-l trimită pe acest domn în Polonia, atunci principele va lua măsurile necesare pentru a-l conduce până acolo, fie noaptea, fie însoțit de o escortă pentru a evita ca acesta să-și schimbe religia pe drum. Dacă dimpotrivă, Excelența Voastră înclină să-i îngăduie acestuia să se înapoieze la Constantinopol, Înălțimea Sa va pune să fie însoțit până la Galați și va asculta întru totul ceea ce Excelența Voastră îi va spune în această privință⁷⁰. Iar Demuret nu a fost oprit decât de teamă ca nu cumva Excelența Voastră să se supere că a fost lăsat să plece fără a vă fi dat mai înainte încuviințarea.

Monsenior, întrucât nu mă aflu în situația de a pierde cei 75 de piaștri pe care i-am cheltuit pentru amintitul domn Demuret și întrucât nu am avut nicio obligație să-i plătesc cheltuieli de drum și de ședere aici, o rog pe Excelența Voastră să-mi îngăduie să recuperez banii pe calea justiției. Iar eu voi păstra o recunoștință deplină pentru toate semnele de bunăvoință pe care le-am primit de la Excelența Voastră.

I-am trimis mai multe scrisori domnului Boutet, neîndrăznind să-mi iau libertatea de a-i scrie direct Excelenței Voastre. I-am așternut în scris tot ceea ce mi-a ajuns la cunoștință cu privire la dezertorii care au venit aici în număr mare. De asemenea, i-am trimis un soi de memoriu cu privire la biserica pe care părinții franciscani vor să o construiască la Iași⁷¹, pentru că pe viitor s-ar putea să nu mai găsească aceeași înlesnire de care se bucură sub cărmuirea acestui principe, care este întru totul hotărât să caute orice prilej pentru a-i putea demonstra Excelenței Voastre că nu refuză nimic din ceea ce i s-ar putea cere. Înălțimea Sa mi-a poruncit să-i trimit Excelenței Voastre copii după ultimele relatări⁷² care au venit din Polonia. Le-am trimis împreună cu scrisoarea pentru domnul Boutet. Iar dacă domnul Duperron de Castera⁷³ ar dori să-i trimită Excelenței Voastre știri noi pe această cale, îl pot asigura dinainte că toate scrisorile vor fi trimise mai departe cu

⁶⁹ *Quand il aura changé sa coëffure.*

⁷⁰ Răspunsul ambasadorului este că Demuret trebuie trimis în Polonia, iar dacă va mai pune vreodată piciorul în Constantinopol, va avea grijă să fie trimis în Franța „pieds e poingts liés”: vezi Jean C. Filitti, *Lettres et extraits*, p. 18.

⁷¹ Pentru toată discuția din jurul construirii unei biserici: vezi V. Mihordea, *Politica orientală franceză*, p. 233–235. Pe 18 septembrie 1753 Matei Ghica acordă franciscanilor privilegiul de a construi o biserică din piatră în Iași; vezi N. Iorga, *Studii și documente*, II, p. 107–108.

⁷² *Manuscrits.*

⁷³ *De Peron de Castera*. Louis Adrien Duperron de Castera, ambasadorul Franței în Polonia din 1746 până în 1752; vezi Michel Marty, *Voyageurs français en Pologne durant la seconde moitié du XVIIIe siècle: Écriture, Lumières et altérité*, Paris, 2004, p. 349.

promptitudine și exactitate. Ultimul pachet pe care Excelența Voastră l-a trimis pentru domnul Duperron de Castera a fost expeditat imediat printr-un lipcan⁷⁴.

Atunci când ultimul curier al Suediei a trecut pe aici, a arătat că are un pașaport de la domnul Duperron de Castera, însărcinat cu afacerile Franței la Varșovia și a spus de asemenea că are scrisori pentru Excelența Voastră. Atunci Înălțimea Sa i-a dat drept escortă pe baș-ciohodar⁷⁵ împreună cu doi armăuți⁷⁶. După aceea am aflat că amintitul curier a ajuns la Constantinopol.

M-aș considera fericit, Monseniore, dacă Excelența Voastră ar dori să mă onoreze, pe perioada în care mă aflu în acest principat cu câteva porunci și mi-ar da astfel prilejul să-i dovedesc că am cinstea, cu adânc respect, să fiu preaumilul și preascultătorul său slujitor.

Scrisoarea lui François Linchou către Des Alleurs trimisă din Iași,

14/25 iunie 1750⁷⁷

Monseniore,

Înălțimea Sa tocmai a primit în acest moment plicul trimis pentru Excelența Voastră de domnul Castera. Mi-a poruncit să fac să ajungă la dumneavoastră. Monseniore, i-am scris domnului Boutet prin ienicerul care se întorcea din Suedia, pentru a-l ruga să vă anunțe că Înălțimea Sa a poruncit unei persoane de încredere să-l însoțească pe curier împreună cu trei armăuți până la Varșovia⁷⁸, unde cred că ajuns în vremea asta. De îndată ce Înălțimea Sa va afla de sosirea lui va răspunde scrisorii pe care Excelența Voastră i-a adresat-o cu privire la acest subiect.

Înălțimea Sa mi-a mărturisit că era foarte îngrijorată de soarta ultimului plic pe care l-a trimis Excelenței Voastre acum ceva vreme, pentru că nu a primit până în prezent niciun răspuns la scrisoarea care-l însoțea. Înălțimea Sa o roagă pe Excelența Voastră să-i confirme primirea zisei scrisori. Înălțimea Sa ar fi chiar încântată dacă pe viitor ar întreține o corespondență cu Excelența Voastră⁷⁹.

Domnul Demuret își continuă nebuniile și de ceva vreme le duce până dincolo de orice limită. În fața a o mie de oameni și-a aruncat pălăria și și-a pus pe cap un cauc⁸⁰ spunând că nu este lăsat să-și urmeze dorința de a se face turc și că pe el îl cheamă Mehmet. El spune în gura mare toate lucrurile care se pot închipui împotriva Înălțimii Sale, care-l lasă însă în pace. Înălțimea Sa ar dori să primească

⁷⁴ *Lipican*. Potrivit lui Raicevich „principatele țin două corpuri de curieri, unul numit de călărași, care fac drumurile la Constantinopol și altul al lipcanilor, care slujesc în țară pentru a duce ordine ispravnicilor și altor dregători”, în *Călători străini*, X/1, p. 507.

⁷⁵ *Bas chouadar*. Pentru această dregătorie vezi Dan Simonescu, *Literatura românească de ceremonial. Condica lui Gheorgachi, 1762*, București, 1939, p. 269.

⁷⁶ *Arnaouts*.

⁷⁷ Traducerea s-a făcut după ediția lui Jean C. Filitti, *Lettres et extraits*, p. 18-19.

⁷⁸ *Varsovie*.

⁷⁹ Pentru corespondența dintre Constantin Racoviță și Des Alleurs: vezi Jean C. Filitti, *Lettres et extraits*, passim.

⁸⁰ *Kaouk*.

cât mai repede hotărârea finală a Excelenței Voastre cu privire la acest lucru, pentru a scăpa de el.

Monseniore, am cinstea să fiu, cu adânc respect, preaumilul și preascultătorul slujitor al Excelenței Voastre, Linchou, mare sluger⁸¹.

Scrisoarea lui François Linchou către Des Alleurs trimisă din Iași,

30 iulie 1750⁸²

Monseniore,

Înălțimea Sa trimite Excelenței Voastre prin acest călărăș⁸³ scrisoarea din Dresda⁸⁴, de pe 10 iunie, care a întârziat. Scrisoarea de-abia a sosit ieri seară.

Întrucât Înălțimea Sa va avea nevoie de 15 mii de piaștri pe care să se conteze la Constantinopol pentru mucarerul⁸⁵ său, pe care tocmai l-a primit, Excelența Voastră poate să se angajeze în numele comunității să-i furnizeze acești bani. Departea a aduce vreun dezavantaj, eu nu văd decât avantaje în acest lucru, pentru că Înălțimea Sa se obligă să livreze la Galați, fără vreo taxă, o cantitate de ceară echivalentă la prețul de un piastru ocau⁸⁶. Dacă Excelența Voastră poate convinge comunitatea să facă această afacere, trebuie să trimită cât mai repede un ienicer pentru a ne da de știre fratelui meu⁸⁷ sau mie, astfel încât să strângem cât mai curând amintita cantitate de ceară, pentru că recolta începe la 15 august pe stil vechi. Nu este nevoie ca banii să fie strânși înainte de a-și da acordul comunitatea, ci este de ajuns ca un aconto să fie dat capuchehaiei⁸⁸ care trebuie să plece de aici spre Constantinopol în câteva zile și care va avea grijă să-și îndeplinească obligațiile față de comunitate. Este de ajuns cuvântul comunității și cantitatea necesară de ceară va fi strânsă pe câmp. Înălțimea Sa ar fi încântată ca Excelența Voastră să ducă această afacere la bun sfârșit și nu va lăsa să treacă niciun prilej fără să-și arate deplina recunoștință. Întrucât mi se pare că este în interesul comunității să-l ajutăm pe principe în această situație, astfel încât să-l obligăm încă și mai mult să nu ne refuze nimic din ceea ce am putea avea nevoie aici, îmi iau libertatea de a o sfătui pe Excelența Voastră ca, în cazul în care cantitatea de

⁸¹ *velt soulongiary*.

⁸² Traducerea s-a făcut după ediția lui Jean C. Filitti, *Lettres et extraits*, p. 19-20.

⁸³ *Calavar*. Pentru „călărășii de Țarigrad”, curierii care făceau legătura între Moldova și capitala imperială otomană; vezi Nicolae Grigoraș, *Instituții feudale în Moldova*, vol. 1, București, 1971, p. 199.

⁸⁴ *Dresde*.

⁸⁵ *Moukarery*.

⁸⁶ *Ocque*.

⁸⁷ Probabil Joseph Marie Linchou, care este implicat în comerțul cu ceară moldovenească.

Pentru identificare vezi scrisoarea lui Des Alleurs către Constantin Racoviță din decembrie 1751, în Jean C. Filitti, *Lettres et extraits*, p. 300.

⁸⁸ *Capikyaya*. Pentru capuchehăile lui Constantin Racoviță la Poartă vezi Aurel Golimas, *Despre capuchehăile Moldovei și poruncile Porții către Moldova până la 1829*, Iași, 1943 și Ion Matei, *Reprezentanții diplomației (capuchehăii) ai Țării Românești la Poarta Otomană*, București, 2008, p. 298.

15 mii de ocale de ceară ar fi prea mare pentru comunitate, domnii Hübsch⁸⁹ și Cingria⁹⁰ să se alăture comunității noastre pentru o parte din ceară, de vreme ce prețul de un piastru este convenabil, mai ales în acest an în care recolta va fi mai mică decât anul trecut și, drept urmare, ceara va fi mult mai scumpă. Nu trebuie să între la socoteală partea pe care fratele meu o va da domnului Magy și compania⁹¹ la jumătate de preț, pentru că aceasta este o favoare amânată foarte mult timp și pe care nu o putem îndeplini imediat.

Monsenior, întrucât în câteva zile trebuie să merg în Polonia și chiar până la Dresda pentru a cumpăra porțelan de 3–4 mii de piaștri, îmi iau libertatea de a o ruga pe Excelența Voastră să binevoiască să-mi trimită câteva scrisori de recomandare, în special pentru Înălțimea Sa, Monseniorul prinț Lubomirski⁹². Porțelanurile pe care urmează să le cumpăr sunt pentru Poartă⁹³.

Scrisoarea lui François Linchou către Des Alleurs trimisă din Iași,

1 octombrie 1750⁹⁴

Monsenior,

Am primit scrisorile pe care Excelența Voastră mi-a făcut cinstea de a le scrie pe 13 august și pe 7 septembrie. După o ședere de trei zile, domnul Des Bordes⁹⁵ a plecat împreună cu o escortă de patru persoane și a fost însoțit și de o a cincea, însărcinată să-i asigure până în Polonia tot ceea ce ar putea să aibă nevoie pentru confortul său.

I-am comunicat Înălțimii Sale condițiile în care comunitatea ar fi de acord să încheie afacerea cu ceară. Nu i-au prea convenit Înălțimii Sale, pentru că avea nevoie ca cei 15 mii de piaștri să-i fie dați pentru mucarer, după aceea, suma

⁸⁹ *Hubs*. Negustor din Constantinopol. Probabil baronul Hübsch, reprezentatul Danemarcei și Saxoniei la Constantinopol, provenind dintr-o familie de negustori din Pera; vezi Alexander H. De Groot, *Dragomans' careers: change of status in some families connected with the British and Dutch embassies in Istanbul 1785-1829*, în Alastair Hamilton, *Friends and Rivals in the East: Studies in Anglo-Dutch Relations in the Levant from the Seventeenth to the Early Nineteenth Century*, Leiden, 2000, p. 238.

⁹⁰ *Cingris*. Negustor raguzan din Constantinopol, înrudit cu starostele de Cernăuți; vezi *Călători străini*, vol. IX, p. 487.

⁹¹ *Magy et C*. Pentru casa de comerț Magy din Constantinopol vezi Edhem Eldem, *French Trade in Istanbul*, p. 149–150.

⁹² *Stanislas Lubomirski*. Stanisław Lubomirski (1704–1793) era unul dintre cei mai importanți magnaiți poloni și socrul ambasadorului francez Des Alleurs.

⁹³ Cel mai important articol dintre cele cumpărate de domnul Moldovei pentru a le face cadou Porții era o masa de porțelan, al cărei transport este o provocare pentru Linchou, după cum el însuși mărturisește într-o scrisoare adresată secretarului ambasadei franceze din Varșovia; vezi V. Mihordea, *Politica orientală franceză*, p. 143.

⁹⁴ Traducerea s-a făcut după ediția lui Jean C. Filitti, *Lettres et extraits*, p. 22–26.

⁹⁵ *Debordes*. Jan Carel Des Bordes, secretar al ambasadei Provinciilor Unite la Istanbul și negustor al casei de comerț Des Bordes și compania.

amintită nemaifiindu-i de folos. De altfel, prețul de 37 de parale⁹⁶ ar fi împovărător. Îmi iau libertatea de a-i arăta Excelenței Voastre că, astfel, comunitatea a scăpat o afacere care ar fi fost cu atât mai avantajoasă cu cât anul acesta ceara este foarte scumpă și foarte rară. În ceea ce privește siguranța afacerii, am propus-o doar pentru că am văzut limpede că nu ar fi fost niciun risc pentru comunitate, datorită bunei credințe și seriozității principelui, datorită bunăvoinței cu care Înălțimea Sa m-a onorat, precum și, în sfârșit, datorită faptului că atunci când am propus această afacere eram sigur că hatisheriful mucarerului⁹⁷ se găsea deja în mâinile capuchehăii Înălțimii Sale. Comunitatea nu va încheia vreodată o afacere în această țară, în pofida faptului că ar avea multe de câștigat, pentru că nu se teme să pună condiții care ar aduce atingere demnității Înălțimii Sale; dacă cei care se află în preajma persoanei sale și care au cinstea de a se bucura de încrederea sa ar lăsa-o să le accepte. Cu toate acestea, deși această afacere nu s-a încheiat, Înălțimea Sa are aceeași prețuire ca întotdeauna pentru comunitate și este întotdeauna gata să o slujească, dacă se va ivi ocazia.

Monsenior, aș avea motive să fiu surprins că prietenii fratelui meu⁹⁸, care i-au încredințat mărfurile, au luat hotărârea să recurgă la măsuri violente doar ca urmare a unor simple povestiri despre o neînțelegere dintre mine și fratele meu, relatate de niște slujitori și de alte persoane care au plecat de aici. Asta însă dacă nu aș fi cunoscut felul de gândi și de a acționa, puțin superficial, al unora dintre acești domni, pe care am avut răgazul de a-i cunoaște pe deplin în lunga perioadă în care am avut cinstea să trăiesc împreună cu ei. Dacă ar fi binevoit să cerceteze mai îndeaproape lucrurile despre care m-au acuzat dinaintea Excelenței Voastre, ar fi descoperit că, departe de a mă fi înstăpânit asupra mărfurilor lor, dimpotrivă, m-am certat cu fratele meu tocmai pentru că am avut în vedere interesele lor. Văzând că fratele meu se îngrijește de afacerile lor ca un novice și ca unul care nu cunoaște țara, am vrut să-i cer să nu întreprindă nimic fără să se sfătuiască înainte cu mine. Mânat de orgoliul deșart de a-și încheia singur afacerile, el nu a vrut să accepte solicitarea mea, care se întemeia doar pe rugămintele amintiților domni și pe poruncile categorice ale Excelenței Voastre de a-l ajuta cu sfaturile mele odată ce ar fi ajuns aici. Iată ce a pricinuit disputa noastră. Întrucât mi-am dat seama că s-ar putea afla de neînțelegerea noastră și i-am face pe oameni să rădă, am declarat că nu mă voi amesteca în niciun fel în afacerile sale, ba chiar că nu vreau să știu nimic despre ele. De atunci, trăim ca niște frați care nu au nicio afacere împreună. Monsenior, mulțumesc cu multă umilință Excelenței Voastre că mi-a scris cu privire la acest lucru, fără a lăsa să se facă mare vâlvă în jurul lui. Mi-ar fi ușor să mă justific, rugându-l pe părintele Laidet⁹⁹ să vă scrie. Aș putea de asemenea să-l rog pe domnul Desbordes să trimită o scrisoare în sprijinul meu. Dar aceste măsuri

⁹⁶ Paras.

⁹⁷ *le caticherif du moukarery*.

⁹⁸ Mihordea crede că este vorba de Jean Baptiste, în vreme ce Filitti îl identifică cu Joseph Marie; vezi V. Mihordea, *Politica orientală franceză*, p. 133 și Jean C. Filitti, *Lettres et extraits*, p. 543.

⁹⁹ *Pere Laidet*. Clemente Laidet, prefectul misiunii din Moldova între 1749–1755; vezi Emil Dumea, *Catolicismul în Moldova în secolul al XVIII-lea*, Iași, 2003, p. 117–119.

de precauție ar fi putut da naștere unor idei care s-ar fi întors împotriva mea. Sper că ceea ce am avut cinstea să scriu Excelenței Voastre va fi îndeajuns. Mi-am dat foarte bine seama că prezența fratelui meu în această țară mi-ar putea aduce prejudicii, fie pentru că nu dă ascultare decât propriilor sale idei, fie din pricina felului de a se purta al prietenilor săi. Domnii Magy și compania i-au poruncit fratelui meu să cumpere ceară de două mii de piaștri fără nicio restricție, iar după ce a fost încheiat târgul, fratele meu a emis o scrisoare de schimb pe această sumă pe numele domnilor Magy și companiei. Aceștia, împotriva tuturor regulilor negoțului, s-au prefăcut că au pus capăt afacerii și după aceea nu au plătit decât la intervenția lui Kagy Agoup¹⁰⁰ și a capuchehaielor; ceea ce a dus la ruperea înțelegerii de aici. Fratelui meu i s-a cerut această sumă în Moldova, a fost solicitată în același timp și de la Constantinopol, ceea ce a dat naștere la mari necazuri care au căzut asupra mea. Îndrăznesc așadar să o rog pe Excelența Voastră să discute cu prietenii fratelui meu, pentru a le reaminti toate acestea și pentru a evita să-i mai trimită alte mărfuri pe viitor.

Înțeleg foarte bine că Excelența Voastră a fost prevenită împotriva mea. De aceea o rog să pună să fie examinate registrele mele de către negustori. Se va vedea că lipsa care se găsește în casă nu provine decât din pierderile suferite în timpul războiului și din cei 9.500 de piaștri plătiți în contul a ceea ce rămăsese încă datorat de frații Manaire¹⁰¹. După cum se va vedea contul meu de cheltuieli este astfel rânduit încât eu să nu pot face, și nici nu am făcut, cheltuieli lipsite de sens, așa cum i s-a spus Excelenței Voastre. Nu am cheltuit în Moldova decât ceea ce a fost necesar și nu mi-am pierdut bunul simț pentru a cheltui mai mult decât o cere statutul meu.

Domnul Martin¹⁰² împreună cu domnul Peirier¹⁰³ mi-au provocat noi necazuri. I-am trimis celui dintâi 40 de baloturi de lână¹⁰⁴, pentru care am plătit noi mult de jumătate cu 780 de piaștri, pe lângă alte cheltuieli care s-ar adăuga acestei sume. Le-am înapoiat domnilor Delabat și Berhtié¹⁰⁵ și domnului Peirier o datorie pe care o aveam la ei și amintitul domn Martin nu a socotit decât 313 piaștri domnilor Delabat și Berhtié, cu condiția de a împărți profitul obținut din vânzarea celor 40 de baloturi de lână, care ar trebui așadar să depășească suma de 780 de piaștri. O rog pe Excelența Voastră să-i poruncească să-mi trimită socoteala cu vânzarea amintitei lăni și să plătească ceea ce datorează încă zișilor domni Delabat și Berhtié, pentru ca domnul Peirier să fie plătit din ceea ce îmi datorează.

¹⁰⁰ Neidentificat.

¹⁰¹ Fostul partener de afaceri al familiei Linchou, de la care Linchou-tatâl a preluat casa de comerț din Istanbul. Pentru lungă și complicată dispută financiară dintre familia Linchou și frații Manaire; vezi V. Mihordea, *Politica orientală franceză*, p. 113–122.

¹⁰² Negustor francez din Constantinopol; vezi Edhem Eldem, *French Trade in Istanbul*, p. 252–253. Vezi și scrisoarea lui Linchou din 7 septembrie 1754, din Varșovia, în I. C. Filitti, *Lettres et extraits*, p. 112–113.

¹⁰³ Joseph Peirier. Negustor francez din Constantinopol; vezi Edhem Eldem, *French Trade in Istanbul*, p. 229. Vezi mai jos scrisoarea lui Linchou din 5/16 decembrie 1751.

¹⁰⁴ *Balles laines*.

¹⁰⁵ În ediția lui Filitti cel de-al doilea nume apare greșit, Berlhié, în loc de Berhtié. Casă de comerț din Constantinopol, întemeiată de doi negustori din Lyon; vezi Edhem Eldem, *French Trade in Istanbul*, p. 63.

Exceleța Voastră a fost într-atât de stârniță împotriva mea, încât s-a arătat oarecum temătoare ca nu cumva să folosesc într-un scop rău scrisoarea de recomandare pe care a binevoit să mi-o acorde pentru monseniorul prinț Lubomirski. Încă nu s-a hotărât dacă voi merge în persoană la Dresda, pentru că Înălțimea Sa nu poate fi ușor convinsă să mă lase să lipsesc o vreme. Dar, în acest caz, o rog pe Exceleța Voastră să fie liniștită din partea mea.

Poșta cu Polonia este acum pusă la punct. La fiecare opt zile am primit gazete din Utrecht și Leiden, scrisori din Paris, Londra și Haga¹⁰⁶. Atunci când vor fi știri demne de atenția Exceleței Voastre nu voi ezita să vi le transmit. Așteptăm în fiecare clipă întoarcerea a doi lipcani pe care-i avem pe lângă domnul Duperron de Castera pentru a aduce vestea că soția Delfinului a născut¹⁰⁷. Dacă cerul va binecuvânta Franța cu un prinț, fără îndoială că se va sărbători oriunde sunt francezi. Dacă Exceleța Voastră va crede de cuviință ca eu să o fac aici, la curtea noastră, la porunca voastră voi face tot ce se poate face într-o țară ca aceasta¹⁰⁸. Iar acest lucru nu ar provoca mari cheltuieli pentru că aici totul este ieftin. Fără îndoială că principele, atunci când va afla de serbările din alte țări, mă va sili să-mi asum sarcina de a le organiza și eu aici. De aceea îmi iau libertatea de a cere instrucțiunile Exceleței Voastre cu privire la acest fel de serbări. La nevoie, toate acestea ne vor ajuta, nu puțin, să protejăm biserica noastră.

Scrisoarea lui François Linchou către Des Alleurs trimisă din Iași, 13/24 octombrie 1750¹⁰⁹

Monsenior,

Întrucât în această țară se crede că vinul pelin roșu este o raritate la Constantinopol și foarte bun pentru sănătate, Înălțimea Sa își ia libertatea de a trimite două mari butoaie Exceleței Voastre, cu convingerea că va fi plăcut doamnei ambasador¹¹⁰. Din porunca Înălțimii Sale, s-au făcut multe eforturi pentru a-l face foarte pur și bun. Acest vin va fi îmbarcat pe un vas turcesc care este încărcat cu grâne la Galați, dar, cum nu se știe pe care anume, nu-i pot semnala Exceleței Voastre numele vasului. Dar dumneavoastră Monsenior puteți porunci unui dragoman¹¹¹, pentru a fi informat atunci când vaporul pe care se găsește vinul va ajunge la scala numită Unkapani¹¹². Înălțimea Sa și-a luat libertatea de a trimite prin acel vas o scrisoare Exceleței Voastre. Butoaiile sunt deja în drum spre Galați.

¹⁰⁶ *les Gazetes d'Utrecht et de Leyden, les manuskrits de Paris, Londres et La Haye.*

¹⁰⁷ *Madame la Dauphine.* Maria Josepha de Saxonía (1731-1767), cea de-a doua soție a Delfinului Ludovic (1729-1765), fiul lui Ludovic al XV-lea și tatăl lui Ludovic al XVI-lea.

¹⁰⁸ *un país comme celluy-cy.*

¹⁰⁹ Traducerea s-a făcut după ediția lui Jean C. Filitti, *Lettres et extraits*, p. 26-27.

¹¹⁰ Fryderyka Konstancja Lubomirska.

¹¹¹ *Droguomant.*

¹¹² *Honkapan.*

27 noiembrie/8 decembrie 1750¹¹³

Monsenior,

Am primit scrisoarea pe care Excelența Voastră a binevoit să mi-o scrie pe întâi septembrie. Înălțimea Sa a fost foarte sensibilă la ceea ce Excelența Voastră a scris, cu propria sa mână, cu privire la trecerea domnului Des Bordes. Recomandarea Excelenței Voastre este pentru mine lege și voi pregăti tot ceea ce se cuvine pentru cei care sunt astfel cinstiți atunci când trec pe aici. Nu am întâmpinat nicio problemă să obțin și sprijinul principelui în acest sens, de vreme ce el însuși este mânat de dorința de a găsi prilejul de a deveni plăcut Excelenței Voastre.

Aș fi fost încântat dacă în afacerea privind ceara comunitatea s-ar fi putut înțelege cu principele. Întrucât, atunci când un principe are nevoie de bani pentru mucarerul său toți cei care sunt alături de el trebuie să-l ajute, aș fi putut obține cu acest prilej mari avantaje pentru comunitatea care ar fi sprijinit-o pe Înălțimea Sa. Nu știu cum de comunitatea a făcut o afacere atât de proastă și, dacă voi fi vreodată într-atât de fericit încât să mă bucur de încrederea la care Excelența Voastră mă face să sper, nu vreau să o folosesc decât pentru a obține de la fondul comunității un împrumut pentru Înălțimea Sa, în cazul în care ar avea nevoie. Termenul de rambursare nu ar fi niciodată mai mare de trei luni. Cum nu va fi nevoie de bani decât după ce afacerea pentru care principele se împrumută va fi încheiată la Poartă, comunitatea nu riscă nimic făcându-i un asemenea serviciu. Termenul de rambursare este atât de scurt încât nu există niciun motiv de teamă. Dacă Excelența Voastră va putea convinge comunitatea să-i facă acest serviciu Înălțimii Sale și ar binevoi să mă coopereze, atunci s-ar putea ca în scurtă vreme acest împrumut să poată deveni folositor afacerilor principelui. Îndrăznesc să o asigur pe Excelența Voastră că termenul stabilit pentru rambursare nu va fi întârziat niciun moment.

Dacă fratele meu nu ar fi fost mânat de mândria deșartă de a da de știre întregii lumi că el este singurul depozitar al mărfurilor pe care le-a adus și dacă ar fi vrut să-mi urmeze sfatul, nu s-ar fi întâmplat niciodată nimic între noi. Am pus capăt neînțelegerii dintre noi pentru că l-am lăsat să facă după cum crede de cuviință.

Cu toate că domnii Magy și compania nu vor mai arunca asupra mea povara scrisorii de schimb, nu mă pot abține să-i arăt Excelenței Voastre că în această afacere s-au purtat fără să se gândească că ar putea aduce atingere cinstei emitentului scrisorii, neplătind-o decât în mod condiționat, în pofida angajamentului clar pe care și l-au luat de a achita amintita sumă. Această afacere este pe punctul de a se sfârși. Dacă acest curier nu-i aduce încă încheierea, cu siguranță o va face următorul, pentru că spătarului Manolache i-au fost deja numărați 1500 de piaștri.

Domnii Delabat și Berhtié mi-au transmis că au retras de la domnul Martin soldul care mi se cuvenea, pe care acesta nu l-a socotit decât la 500 de piaștri, deși

¹¹³ Traducerea s-a făcut după ediția lui Jean C. Filitti. *Lettres et extraits*, p. 28–30.

ar fi trebuit să fie mai bine de 800 de piaștri, fără a mai lua în calcul profitul pe care trebuie să-l fi scos de pe urma lânii. Nu am primit, nici de la domnii Delabat și Berhtié, nici de la domnul Martin, registrul pe care-l aveam cu acesta din urmă. Nici de la domnul Michel, însărcinatul lui, n-am primit niciun fel de lămurire cu privire la această afacere. Cu toate acestea, sunt sigur că trebuie să aibă din ce-l plăti pe domnul Peirier. Deși m-am angajat să aștept întoarcerea domnului Martin pentru a încheia această afacere, aș fi foarte nefericit să întârziu plata pe care i-o datorez amintitului domn Peirier, pe care însă nu o pot face decât după ce-mi voi fi terminat socotelile cu domnul Martin. Nici într-un fel, nici în altul, el nu va ieși în pierdere.

Scrisoarea pe care Excelența Voastră mi-a trimis-o pentru domnul Duperron de Castera a fost expediată imediat; la fel și un plic pe care domnul de Celsing¹¹⁴ l-a trimis Înălțimii Sale din partea Excelenței Voastre. Cu acest prilej Înălțimea Sa îi trimite un pachet de-abia sosit de la Varșovia. Înălțimea Sa va fi pe deplin mulțumită să primească scrisorile pe care Excelența Voastră va dori să le trimită pe această cale.

Scrisoarea lui François Linchou către Des Alleurs trimisă din Iași, 30 aprilie/11 mai 1751¹¹⁵

Monseniore,

Înălțimea Sa m-a trimis la Varșovia. Domnul Duperron de Castera, în scrisorile sale precedente, a dat de știre despre acest lucru Excelenței Voastre. Pe 23 aprilie mi-a trimis prin poștă vestea morții regelui Suediei și a urcării pe tron a noului rege¹¹⁶, pe care am adus-o în șapte zile. În chiar ziua sosirii mele, Înălțimea Sa a trimis Porții printr-un curier amintita veste, însă cu acest prilej nu am putut să scriu Excelenței Voastre, în pofida dorinței pe care o aveam, pentru că zisul curier nu a fost însărcinat decât să ducă un plic marelui vizir, care conținea pachetul pe care domnul Duperron de Castera mi l-a încredințat pentru Excelența Voastră, pentru a-i da amintita veste. Nu mă îndoiesc că Excelența Voastră l-ați primit.

Curierul trimis de curtea Suediei pentru a aduce amintita veste a sosit la scurt timp, fiind recomandat din toată inima Înălțimii Sale de domnul Duperron de Castera. I s-a acordat de îndată tot ceea ce i-ar fi putut fi necesar pentru a călători în siguranța și rapid.

Trecând prin Liov¹¹⁷, am găsit acolo un colet care mi-era adresat și în care se afla un pachet din partea Excelenței Voastre pentru domnul Duperron de Castera, pe care l-am trimis chiar în acea zi la Varșovia. Am găsit în același pachet scrisoarea pe care Excelența Voastră mi-a făcut cinstea de a mi-o scrie și care conținea un pachet mare pentru conducătorul poștei din Camenița¹¹⁸ din partea doamnei, pe care l-am trimis de asemenea imediat.

¹¹⁴ *Celsing*. Gustav Celsing junior, ambasadorul Suediei la Poartă între 1745–1771.

¹¹⁵ Traducerea s-a făcut după ediția lui Jean C. Filitti, *Lettres et extraits*, p. 32.

¹¹⁶ Frederic I al Suediei (1720–1751) a murit pe 25 martie. Succesorul său a fost Adolf Frederic (1751–1771).

¹¹⁷ *Leopold*.

¹¹⁸ *Caminez*.

La sosirea mea, Înălțimea Sa mi-a spus că au fost expediate din Galați cele două butoaie cu vin pelin roșu trimise Excelenței Voastre prin vasul¹¹⁹. Excelența Voastră trebuie să le fi primit deja până acum.

Scrisoarea lui François Linchou către Des Alleurs trimisă din Iași,

26 mai/6 iunie 1751¹²⁰

Monsenior,

Înălțimea Sa vă dă de știre cu acest prilej că a trimis la Varșovia scrisoarea pe care vizirul i-a adresat-o din partea Excelenței Voastre domnului Duperron de Castera. Pentru aceasta Înălțimea Sa a trimis-o printr-un om anume.

A ajuns aici știrea că vasul care a adus două butoaie cu vin pelin pentru Excelența Voastră a sosit la Constantinopol și că principele Mihail, tatăl Înălțimii Sale, a primit și el vinul cu acest prilej. Deoarece nu mă găseam atunci în țară, nu am putut să o informez pe Excelența Voastră. O rog să binevoiască să-mi dea de știre în răspuns dacă aceste butoaie nu au fost cumva oprite, caz în care vom căuta să aflăm în mâinile cui a fost încredințat acest vin.

Scrisoarea lui François Linchou către Des Alleurs trimisă din Iași,

18/29 iulie 1751¹²¹

Monsenior,

Pe când mă aflam la Dresda, am aflat că se pregătea un transport de porțelanuri pentru doamna¹²². Pentru că eram convins că Excelența Sa le va primi mai repede prin Moldova, am poruncit domnilor care se găseau la Dresda să trimită baloții pentru doamna, ceea ce au și făcut. Monseniorul conte de Vitzthum, hatmanul Majestății Sale regele Poloniei¹²³, i-a trimis doi mari baloți și Înălțimea Sa a profitat de ocazia transportării porțelanurilor pentru serai, pentru a le expedia spre Constantinopol. Domnul Barbier¹²⁴, care a însoțit amintitele porțelanuri, a fost însărcinat și cu zișii doi baloți, precum și cu o scrisoare din Dresda pentru doamna. Întrucât s-ar putea ca cineva să fie trimis pentru a primi porțelanurile pentru serai înainte de a ajunge la Constantinopol, mi-am luat libertatea de a da de știre

¹¹⁹ Loc gol în original.

¹²⁰ Traducerea s-a făcut după ediția lui Jean C. Filitti, *Lettres et extraits*, p. 33–34.

¹²¹ Traducerea s-a făcut după ediția lui Jean C. Filitti, *Lettres et extraits*, p. 34.

¹²² Misiunea lui Linchou era de a aduce din Dresda, prin Varșovia, un transport cu porțelanuri pentru serai. De fapt, așa cum reiese din corespondența ambasadorului francez din Polonia, scopul călătoriei era de a stabili un agent al domnului Moldovei la Varșovia (*à l'établissement de l'agent que son maître veut avoir icy*); vezi V. Mihordea, *Politica orientală franceză*, p. 186.

¹²³ Contele Johann Friedrich Vitzthum von Eckstädt (1712–1786).

¹²⁴ Negustor francez din Adrianopol care făcea afaceri și în Moldova, după cum reiese din corespondența lui Constantin Racoviță cu Des Alleurs; vezi Jean C. Filitti, *Lettres et extraits*, p. 303–306 și Edhem Eldem, *French Trade in Istanbul*, p. 80.

Excelenței Voastre, pentru a-și lua măsurile de precauție ca nu cumva zișii baloți să fie duși în serai împreună cu porțelanurile.

Scrisoarea lui François Linchou către Des Alleurs trimisă din Iași,

25 iulie/6 august 1751¹²⁵

Monsenior,

Prin ultimul călăraș am avut cinstea să dau de știre Excelenței Voastre că reverendul părinte Laidet și domnul Barbier, înapoiindu-se din Dresda, au adus două lăzi de porțelanuri care le fuseseră încredințate pentru doamna. Înălțimea Sa a adăugat aceste două lăzi celor pe care le trimitea la Constantinopol, dar, din nefericire, litiera¹²⁶ în care au fost așezate s-a rupt atunci când a ajuns la Galați. Au fost astfel obligați să îmbarce porțelanurile pe un vas care pleca spre Constantinopol. Deocamdată nu am nicio veste despre numele vasului pentru a-l împărtăși Excelenței Voastre, astfel încât să dea poruncile necesare pentru debarcare. Cu privire la aceasta i-am scris domnului Barbier, care trebuia să le îmbarce, ca să le trimită pe adresa domnului Lasal¹²⁷ și să-i scrie acestuia pentru a-l anunța.

Reverendul părinte Laidet, care a venit din Dresda, a adus o pomană de aproape 1 000 de piaștri pentru construirea bisericii catolice. De asemenea, trebuie făcută o chetă în amintitul oraș, precum și în Polonia, prin care se va strânge o sumă și mai mare de bani. Întrucât aproape că s-au strâns cele necesare pentru a construi amintita biserică, cu suma de bani pe care părintele prefect o are în mâinile lui, precum și cu materialele care sunt pregătite la locul convenit, Înălțimea Sa s-a gândit să-mi poruncească să scriu Excelenței Voastre pentru a cere de la Poartă o poruncă, redactată în cei mai categorici termeni, care să-i permită să construiască zisa biserică așa cum vor crede de cuviință părinții. Prin acest mijloc vor evita să plătească banii, care în mod normal trebuie dați unor dregători ai principelui și unor boieri din țară, scutind astfel o sumă frumoasă. Datorită firmanului¹²⁸ vor fi de asemenea evitate protestele pe care ar fi trebuit să le suporte din partea mitropolitului și a altora din țară. Înălțimea Sa crede că ar fi bine ca Excelența Voastră să-mi trimită zisa poruncă pentru a se sluji de ea cum va crede de cuviință. Dar, întrucât vara se apropie de sfârșit, ar trebui să primim firmanul cât mai repede, pentru a putea lucra în timpul rămas. Iar construcția va merge bine de vreme ce totul este pregătit.

De altfel, am prevenit-o pe Excelența Voastră că este ceva obișnuit ca toți prefectii misiunilor care vin aici să risipească sau să păstreze pentru ei sumele destinate construirii acestei biserici și că, din pricina lăcomiei lor, această lucrare

¹²⁵ Traducerea s-a făcut după ediția lui Jean C. Filitti, *Lettres et extraits*, p. 34-36.

¹²⁶ *le bracar*.

¹²⁷ *Lasale*. Antoine Lasal, negustor francez din Constantinopol; vezi Edhem Eldem, *French Trade in Istanbul*, p. 211.

¹²⁸ *firman*.

nu s-a încheiat până în ziua de astăzi¹²⁹. Am recunoscut aceeași lăcomie și la părintele Laidet și ar fi bine să fie trimisă și o a doua persoană pentru a se îngriji de această construcție, sau măcar să-i fie dat un ajutor pentru a profita și a construi biserica în acest moment favorabil, care se poate schimba și pe care va fi greu să-l regăsim.

Îmi iau libertatea de a trimite Excelenței Voastre cele mai recente gazete pe care le avem, precum și câteva relatări.

Scrisoarea lui François Linchou către Des Alleurs trimisă din Iași,

16/27 septembrie 1751¹³⁰

Monseniore,

Am primit scrisoarea pe care Excelența Voastră mi-a făcut cinstea de a mi-o scrie pe 27 august trecut. Înălțimea Sa este în continuare foarte dispusă să înlesnească ridicarea bisericii și a mărit fondurile cu o sumă substanțială. Chiar dacă mai înainte nu a fost decât o biserică din lemn, ea trebuie acum să fie construită din piatră și, de aceea, înaintașii domnului care au avut aceleași intenții bune ca și el au găsit de cuvință să ceară o poruncă pentru zisa biserică. Pentru a îndepărta toate neajunsurile care ar putea să apară înainte de încheierea ridicării acestui locaș, Înălțimea Sa a considerat la rândul său potrivit, fie pentru propriul său interes, fie pentru siguranța părinților, ca o poruncă a Porții să fie adresată direct părintelui Laidet, iar aceasta să cuprindă porunca principelui domnitor al Moldovei, fără însă a pomeni numele domnului aflat acum pe tron. Iar cu ajutorul acestei porunci zișii părinți își vor putea construi liniștiți biserica. Trimit Excelenței Voastre o poruncă de acest fel și o scrisoare a vizirului pe care monseniorul conte de Castellane¹³¹ a obținut-o, adresată principelui Grigore¹³². M-am gândit că aceste două documente i-ar putea fi de folos. Excelența Voastră va binevoi să mi le înapoieze odată cu ultimele noutăți.

Sper ca la câteva zile după sosirea domnului Barbier să fi ajuns cu bine și vasul pe care au fost imbarcate cele două lăzi cu porțelanuri pentru Excelența Voastră. Despre aceasta nu a sosit încă nicio veste aici. Înălțimea Sa a fost foarte supărată de întâmplarea petrecută cu litiera în care fuseseră așezate porțelanurile, pentru că dacă și-ar fi continuat călătoria în acest fel ar fi fost scutite de pericolele mării. Toți credincioșii se lasă în mâinile Excelenței Voastre pentru a avea bucuria de a-și vedea biserica ridicată prin îngrijirea protecției Excelenței Voastre, în

¹²⁹ Pe de altă parte, potrivit unei relatări mai târzii, se pare că Linchou însuși, cu îngăduința domnului, ar fi luat din ceea ce se strânse pentru construcția bisericii materiale în valoare de 1500 de piaștri, pe care însă nu le-a mai plătit niciodată; vezi N. Iorga, *Studii și documente*, II, p. 113–114.

¹³⁰ Traducerea s-a făcut după ediția lui Jean C. Filitti, *Lettres et extraits*, p. 37–38.

¹³¹ Michel-Ange de Castellane (1702–1782), ambasadorul francez la Constantinopol între 1741–1747.

¹³² Grigore al II-lea Ghica, în timpul celei de-a treia sau a patra domnii din Moldova (1739–1741; 1747–1748).

timpul domniei acestui principe. Vor face rugăciuni veșnice pentru sănătatea Excelenței Voastre.

Deși avem vești proaspete din creștinătate, sunt așa de lipsite de importanță încât nu merită atenția Excelenței Voastre. Atunci când va fi ceva demn de a vă aduce la cunoștință, îmi voi face întodeauna datoria de a mă pune în slujba voastră, cu respectul profund cu care am cinstea de a fi, etc.

Scrisoarea lui François Linchou către Des Alleurs trimisă din Iași,

5/16 decembrie 1751¹³³

Monsenioro,

Am primit ultima scrisoare prin care Excelența Voastră mi-a poruncit să aștept noi ordine cu privire la ridicarea bisericii reverenților părinți franciscani. Este ceea ce am făcut, însă [la solicitarea] reverendului părinte Clement Laidet, care a văzut că iarna se apropie și, mai mult, și-a dat seama că dacă va trece și primăvara următoare fără a ridica amintita biserică, cu greu se va mai găsi o conjunctură atât de favorabilă, îmi iau libertatea de a insista din nou pe lângă Excelența Voastră pentru a o ruga să binevoiască să reînnoiască porunca pe care i-am trimis-o, obținută de domnul conte de Castellane de la principele Grigore. Părintele Damnet¹³⁴ i-a cerut părintelui prefect să solicite o scrisoare de la marele hatman al Coroanei pentru marele vizir¹³⁵, lucru cu care eu n-am fost de acord, întrucât nu primisem nicio poruncă de la Excelența Voastră în acest sens.

Monsenioro, am văzut că mi-ați scris cu privire la o sumă datorată domnului Joseph Peirier. Această sumă se găsește în mâinile domnului Martin, ca urmare a vânzării cărților pe care i le-am lăsat înainte de a pleca. Suma este prinsă într-un cont nereglat, care mi-a fost trimis din partea amintitului domn Martin în vremea când a lipsit, lucru pe care nu-l pun în niciun caz pe seama lipsei de bună credință a zisului domn Martin, ci pe seama fratelui meu mezin¹³⁶ care se găsește în comtoarul lui. Acum, când am aflat că amintitul domn Martin s-a înapoiat din Franța, cu prima ocazie mă voi lămuri cu el asupra sumei amintite, iar din ea nu voi primi nimic, decât după ce voi plăti mai înainte banii amintitului domn Peirier. Într-un fel sau altul, nu voi întârzia în primul rând să-i dau întru totul satisfacția care i se cuvine amintitului domn Peirier. Recomandarea Excelenței Voastre este pentru mine o poruncă de neocolit.

Înălțimea Sa trimite cu acest prilej Excelenței Voastre răspunsul primit de la monseniorul mare hatman al Poloniei¹³⁷. Vă trimit ultimele gazete.

¹³³ Traducerea s-a făcut după ediția lui Jean C. Filitti, *Lettres et extraits*, p. 40–41.

¹³⁴ Mihordea crede că ar fi vorba de un călugăr franciscan, fără însă a indica vreo sursă; vezi V. Mihordea, *Politica orientală franceză*, p. 538. Doi ani mai târziu același părinte Damnet îi aducea lui Linchou o scrisoare de la Constantinopol: vezi mai jos scrisoarea din 29 aprilie/10 mai 1753.

¹³⁵ Divitdar Mehmed Emin Pașa, mare vizir între 1750 și 1752.

¹³⁶ Jean Baptiste Linchou.

¹³⁷ Jan Kazimierz Branicki (1689–1771), magnat polon, hatman de câmp între 1735 și 1752 și mare hatman între 1752 și 1771.

Scrisoarea lui François Linchou către Des Alleurs trimisă din Iași,

5/16 ianuarie 1752¹³⁸

Monseniore,

Mi-aș neglija datoria față de Excelența Voastră dacă la înnoirea anului nu v-aș transmite complimentele mele cele mai respectuoase și dacă nu v-aș ura să aveți parte de multă sănătate și să împliniți tot ceea ce vă doriți pe parcursul acestui an. Îmi iau libertatea de a adresa aceleași urări și doamnei.

Pentru că Înălțimea Sa principesa¹³⁹ ar dori să depună suma de 50 de mii de piaștri în cușorul comunității, Înălțimea Sa principele m-a însărcinat să aduc acest lucru la cunoștința Excelenței Voastre. Astfel, dacă amintita comunitate are nevoie de acei bani și vrea să-i primească cu o dobândă de 8%, voi trimite amintita sumă imediat ce mi se va da de veste. Convinsă de întreaga bunătatea pe care i-o arătați, Înălțimea Sa și-a îngăduit să se adreseze cu această ocazie Excelenței Voastre¹⁴⁰. De altfel, întrucât biletele trebuie să fie plătibile pe numele purtătorului sau pe un nume fals¹⁴¹, este esențial să nu afle comunitatea cui îi aparțin acești bani. Nu este deloc necesar ca toți evreii să știe că amintita sumă îi aparține Înălțimii Sale, care va purta o vie recunoștință Excelenței Voastre pentru serviciul pe care i-l va face cu acest prilej. Neștiind cine este noul însărcinat¹⁴², nu i-am putut scrie pe acest subiect. Această afacere va fi avantajoasă pentru ambele părți, deoarece această sumă va putea fi păstrată vreme îndelungată. Sper ca Excelența Voastră să binevoiască să-mi răspundă.

Scrisoarea lui François Linchou către Des Alleurs trimisă din Iași,

2/13 februarie 1752¹⁴³

Monseniore,

De vreme ce mi-am luat libertatea de a trimite Excelenței Voastre, pentru a-l reînnoi, firmanul despre ridicarea bisericii părinților franciscani, credeam că nu este nevoie decât să fie adăugat numele prealuminatului nostru principe în locul numelui principelului Grigore, căruia îi era adresat, fără nicio altă dificultate¹⁴⁴. Dar, întrucât văd că nu este posibil să se obțină un firman altfel decât printr-o

¹³⁸ Traducerea s-a făcut după ediția lui Jean C. Filitti, *Lettres et extraits*, p. 42–43.

¹³⁹ Sultana Sulgearoglu; vezi arborele genealogic al familiei Racoviță din Mihai Racoviță-Cehan, *Familia Racoviță-Cehan. Genealogie și Istorie*. București, 1942.

¹⁴⁰ În răspunsul trimis pe 3 februarie, Des Alleurs precizează că, după ce a discutat cu comunitatea francezilor din Constantinopol, s-a convenit asupra unei dobânzi de 7%; vezi Jean C. Filitti, *Lettres et extraits*, p. 44.

¹⁴¹ *Au porteur ou à un nom suppose*.

¹⁴² *le nouveau député*.

¹⁴³ Traducerea s-a făcut după ediția lui Jean C. Filitti, *Lettres et extraits*, p. 45.

¹⁴⁴ Firmanul va sosi până la urmă în cursul anului 1752; vezi copia latinească editată de Iorga, *Studii și documente*, II, p. 436–437.

recomandare a marelui hatman al Poloniei pentru vizir, nu mai ezita să-l trimit pe părinte într-o călătorie pentru a-l obține. Iar hatmanul va scrie o astfel de recomandare cu atât mai bucuros cu cât zisul firman a fost acordat la cererea regelui Poloniei¹⁴⁵. Mă voi îngriji de tot ceea ce este posibil pentru a găsi cei patru ogari¹⁴⁶ pe care Excelența Voastră îi dorește și, întrucât mi s-au dat asigurări că îi voi găsi în scurt timp, vă rog să-mi spuneți unde să-i trimit.

Monsenior, întreaga mea ambiție este pusă în slujba găsirii ocaziilor cele mai importante pentru a demonstra Excelenței Voastre că nu este nimeni care să aibă mai mult zel și recunoștință decât mine, care am cinstea de a fi, etc.

Scrisoarea lui François Linchou către Des Alleurs trimisă din Iași,

11/23 mai 1752¹⁴⁷

Monsenior,

Am primit scrisoarea pe care Excelența Voastră mi-a făcut cinstea de a mi-o scrie pe 18 aprilie. Este adevărat că suntem pe drumul cel bun pentru a obține permisiunea de a construi biserica părinților franciscani, dar s-ar părea că a survenit un nou obstacol. Părintele prefect i-a scris marelui hatman, i-a trimis scrisoarea domnului Hübsch¹⁴⁸ și l-a anunțat că va primi și o scrisoare din partea Excelenței Voastre. Din răspunsul dat s-ar părea că deocamdată acest domn așteaptă amintita scrisoare a Excelenței Voastre pentru a trimite la rândul său o scrisoare marelui vizir cu privire la acest subiect. Această încurcătură¹⁴⁹ a fost provocată de faptul că scrisoarea pe care domnul Hübsch a trimis-o marelui hatman era sigilată cu pecetea Excelenței Voastre, iar adresa a fost pusă de domnul Deval care, trimițând scrisoarea, s-a mulțumit să o recomande din toată inima fără a semna din partea cui era. Dacă Excelența Voastră ar binevoi să scrie domnului mare hatman două cuvinte drept răspuns, sunt convins că vom primi în schimb scrisoarea pentru marele vizir.

Înălțimea Sa s-a hotărât pe cine trebuie să trimită în Polonia. Nici un moment nu a luat în considerare posibilitatea de a-l trimite pe părintele prefect, întrucât Înălțimea Sa vroia de multă vreme să-l însărcineze pe fratele meu cu acest lucru¹⁵⁰. Nu mai așteaptă decât porunca formală a Porții de a trimite pe cineva acolo. Iar în cazul în care Înălțimea Sa are planuri mai ample decât cele pe care le-a avut inițial, cu siguranță că mă va trimite chiar pe mine. Îl cunoaște prea bine pe părintele prefect, care a făcut neghiobii mari în călătoria sa la Dresda, pentru a-l mai folosi în continuare în vreo afacere de acest fel.

¹⁴⁵ August al III-lea, rege al Poloniei (1734–1763).

¹⁴⁶ *levriers*.

¹⁴⁷ Traducerea s-a făcut după ediția lui Jean C. Filitti, *Lettres et extraits*, p. 47–48.

¹⁴⁸ *Hübsc*. Baronul Hübsch era reprezentatul Saxoniei la Constantinopol, iar August al III-lea, rege al Poloniei, era în același timp și principe elector al Saxoniei (1733–1763).

¹⁴⁹ *cet equi proquo*.

¹⁵⁰ Probabil Jean Baptiste Linchou, despre care se hotărâse că avea să fie omul de legătură cu Polonia; vezi V. Mihordea, *Politica orientală franceză*, p. 186.

Sunt pregătiți toți cei șase câini și Excelența Voastră poate fi liniștită că vor fi trimiși de îndată pe mare la Constantinopol. Sper că Excelența Voastră va fi mulțumită de frumusețea și de bunătatea lor. Îngenunchez la picioarele Excelenței Voastre pentru a-i cere bunăvoința și protecția. Aș fi fericit dacă mi-ați trimite cât mai des în această țară porunci, pentru a putea, Monseniore, să vă dovedesc întotdeauna respectul cel mai deplin cu care am cinstea de a fi, etc.

Scrisoarea lui François Linchou către Deval trimisă din Iași, 11/23 mai 1752¹⁵¹

Domnule,

Am primit scrisoarea pe care mi-ați făcut cinstea de a mi-o scrie pe 6 aprilie. Cei șase ogari pe care Excelența Sa domnul ambasador îi cere sunt gata și vor fi trimiși cu primul prilej, pe mare sau pe uscat.

Cele două pachete mici pentru doamna *Moscenska*¹⁵² au fost trimise la Camenița împreună cu o scrisoare pentru conducătorul poștei. Mai rămâne o cutie mică, care a fost trimisă capuchehăii Înălțimii Sale, dar care nu a ajuns încă, pentru că a lipsit prilejul. De îndată ce va ajunge, va fi de asemenea imediat trimisă amintitului conducător al poștei, care va avea grijă să o expedieze la Dresda.

Întrucât corespondența noastră a lăncezit adesea din lipsă de subiecte interesante, ar exista mijlocul de a le găsi, dacă ați binevoi să folosiți câteva momente de răgaz pentru a-mi scrie noutățile din Constantinopol, adică ceea ce se întâmplă la Poartă și ajunge la cunoștința dumneavoastră, schimbările care se fac din timp în timp, ceea ce gândesc ambasadorii despre dragomanul de astăzi al Porții și despre cei doi adjuncți ai săi, cum sunt ei priviți la Poartă, dacă se bucură de credit¹⁵³ și, în sfârșit, uneltirile pe care le fac pe ascuns principii greci depuși și care ar putea ușor să ajungă la urechile voastre, dacă ați dori aceasta. Dacă ați binevoi să faceți efortul să-mi dați aceste informații, din timp în timp, s-ar putea ivi în continuare prilejul unor urmări de cea mai mare importanță, de vreme ce nu v-ar fi greu, domnule, să descoperiți de unde ar putea proveni aceste aluzii. Persoana care mi le va trimite nu ar uita nimic pentru a face ca această corespondență să fie folositoare și rodnică pentru dumneavoastră, cu atât mai mult cu cât, de cealaltă parte, va fi interesantă. Principele nostru are inima cu adevărat franceză, astfel că pot face aproape de îndată orice poate fi folositor și care, departe de a aduce vreo vătămare intereselor patriei¹⁵⁴, dimpotrivă, nu poate decât să-i fie de folos. Cu privire la aceasta, vreau să vorbesc despre urmările pe care corespondența noastră le-ar putea avea. Sperând că prietenia pe care mi-ați dăruit-o în vremea în care eram la Constantinopol și în clipa plecării mele a rămas aceeași, vă scriu cu toată încrederea și îndrăznesc să fiu convins că răspunsul vostru va fi favorabil și că-l voi primi neîntârziat.

¹⁵¹ Traducerea s-a făcut după ediția lui Jean C. Filitti, *Lettres et extraits*, p. 48–49.

¹⁵² I. C. Filitti o identifică ipotetic cu soția nobilului polon Maczynski, castelanul de Lublin.

¹⁵³ Marele dragoman al Porții, Ioan Theodor Callimachi, tocmai fusese destituit și înlocuit cu Matei Ghica; vezi N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, p. LXXI–LXXII.

¹⁵⁴ *La patrie*.

Scrisoarea lui François Linchou către Deval trimisă din Iași,

30 iunie/11 iulie 1752¹⁵⁵

Monsenior,

Am primit scrisoarea pe care mi-ați făcut cinstea de a mi-o scrie pe 10 ale acestei luni. Scrisoarea către marele hatman cu privire la biserică, pe care Excelența Sa a avut bunătatea să o scrie, a fost trimisă de îndată.

Îmi voi face întotdeauna o datorie din a îndeplini întru totul lucrurile cu care Excelențele Voastre îmi vor face cinstea de a mă însărcina. Cutia mică pentru Dresda a ajuns aici și a fost trimisă acum câteva zile conducătorului poștei din Camenița. Așteptăm doar prilejul favorabil pentru a expedia ogarii.

Cât privește măsurile despre care spuneți că trebuie să le luăm pentru a vă pune în situația de a ne trimite știrile pe care vi le-am cerut din partea Înălțimii Sale, din cele trei variante pe care le-ați propus, Înălțimea Sa a ales-o pe aceea de a-mi porunci să-i scriu Excelenței Sale din partea sa, pentru a o ruga cu privire la aceasta. Astfel, cred că domnul ambasador va răspunde rugămintii sale și că, în curând, vom avea o corespondență foarte folositoare. Aștepând acest răspuns, Înălțimea Sa s-a arătat foarte mulțumită de știrile pe care i le-ați trimis și a înțeles că sunteți omul potrivit.

Vremea confirmării Înălțimii Sale se apropie și s-a gândit să întârzie expedierea banilor principesei, socotind că ar putea avea nevoie de ei. În scurt timp însă, aceste fonduri vor fi trimise comunității, cu speranța că aceasta își va ține cuvântul pe care l-a dat deja Excelenței Sale.

Scrisorile voastre din 27 și 28 iunie tocmai au sosit, având în interior scrisorile fratelui meu și un plic pentru Înălțimea Sa, monseniorul principele Stanislaw Lubomirski, care cuprinde știrea fericitei nașteri de către doamnă a unui mic conte. Vă rog de îndată să binevoiți să mă lăsați să ingenunchez la picioarele Excelențelor Lor și să le prezint prea umilele mele complimente.

Vă rog să continuați să-mi acordați prietenia voastră și să mă credeți cel mai sincer al dumneavoastră, etc.

Scrisoarea lui François Linchou către Des Alleurs trimisă din Iași,

7/18 iulie 1752¹⁵⁶

Monsenior,

Am avut cinstea de a vă scrie pe larg cu prilejul întoarcerii ienicerului care a însoțit persoana pe care Excelența Voastră a trimis-o în Polonia. După ce s-a odihnit aici nouă zile, iar nouă ne-ar fi făcut mare plăcere ca el să rămână o vreme mai îndelungată, după ce s-au luat toate măsurile de siguranță posibile a plecat luna trecută.

¹⁵⁵ Traducerea s-a făcut după ediția lui Jean C. Filitti, *Lettres et extraits*, p. 51–52.

¹⁵⁶ Idem, p. 52–53.

Am avut cinstea să comunic Excelenței Voastre că Înălțimea Sa nu știe cum să facă pentru a îndeplini solicitarea nobililor poloni de a trimite pe cineva în Polonia ca agent¹⁵⁷. Înălțimea Sa a făcut de mai multe ori aluzie la Poartă cu privire la cererea zișilor nobili, fără însă a primi vreun răspuns.

Înălțimea Sa a crezut, vreme de câteva zile, că persoana pe care Excelența Voastră a trimis-o în Polonia ar fi un agent din partea Porții și era chiar încântată. Dar, în diversele întâlniri pe care această persoană le-a avut cu principele, l-a făcut să se răzgândească. Cu toate acestea, Înălțimea Sa este sigură că Excelența Voastră cunoaște porunca pe care Poarta i-a dat-o de a trimite mai multor nobili poloni scrisori cu promisiuni de unitate și de prietenie, pentru a le oferi ajutorul dacă se va ivi prilejul și pentru a-i îndemna să ceară Porții, prin propriul mijloc, ceea ce vor considera potrivit¹⁵⁸. Iată de ce, Înălțimea Sa tocmai mi-a poruncit să aduc la cunoștință Excelenței Voastre că răspunsurile și scrisorile au venit de câteva zile și, după ce vor fi traduse în turcește, vor fi trimise la Poartă.

Înălțimea Sa socotește că Excelența Voastră va profita de acest moment, dacă considerați oportun, pentru a strecura o aluzie Porții cu privire la cererea polonilor de a fi trimis un agent, astfel încât să grăbească porunca pe care Înălțimea Sa o așteaptă de la Poartă.

Înălțimea Sa mi-a poruncit să transmit Excelenței Voastre că a aflat dintr-o sursă sigură că partizanii principelui Grigore și cei care sunt apropiați dragomanului Porții au transmis însărcinatului cu afaceri al Rusiei¹⁵⁹ toate scrisorile pe care principele le-a trimis Porții, prin intermediul doctorului Castelli¹⁶⁰. Amintitul însărcinat de afaceri le-a transmis în secret unei persoane care, mai întâi, i-a sfătuit cu privire la aceasta pe partizanii principelui. S-a gândit ca Excelența Voastră să fie informată pentru a reacționa cu acest prilej după cum va crede de cuviință.

Scrisoarea lui François Linchou către Deval trimisă din Iași,

12/23 iulie 1752¹⁶¹

Monsenior,

Am avut cinstea de a vă scrie cu prilejul înapoierii ienicerului palatului. De atunci, mi-am luat libertatea de a-i scrie Excelenței Sale prin intermediul postelnicului Antiohi¹⁶², care va locui la Constantinopol în calitate de capuchehaie

¹⁵⁷ Vezi discuția contextului pe baza corespondenței diplomatice de epocă la V. Mihordea, *Politica orientală franceză*, p. 197–203.

¹⁵⁸ Potrivit unei scrisori trimise de Des Alleurs doi ani mai târziu, modelul scrisorilor trimise de Constantin Racoviță nobililor poloni fusese elaborat chiar de ambasadorul francez; vezi Hurmuzaki, S. I/1, p. 667.

¹⁵⁹ Aleksey Mikhailovich Obreskov (1720-1787), ambasadorul Rusiei la Poartă între 1752 și 1768.

¹⁶⁰ Ca mare dragoman, Matei Ghica avea, desigur, acces la corespondența domnului Moldovei cu Poarta. Problema este atinsă și într-o scrisoare a lui Constantin Racoviță către Des Alleurs din 31 iulie/11 august 1752; vezi Jean C. Filitti, *Lettres et extraits*, p. 315.

¹⁶¹ Traducerea s-a făcut după ediția lui Jean C. Filitti, *Lettres et extraits*, p. 54–55.

¹⁶² *Postelico Antiochi*. Antiohi Geanet; vezi N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, p. LXXXIII.

a Înălțimii Sale, care i-a spus acest lucru Excelenței Sale și care este însărcinat să acorde o atenție specială tuturor scrisorilor Excelenței Sale. Vă puteți adresa lui pentru tot ceea ce aveți de rânduit în această țară; fiți sigur că însărcinările domniei voastre vor fi îndeplinite în tocmai. Ogarii pentru Excelența Sa vor pleca cu siguranță săptămâna aceasta. Înălțimea Sa îi trimite drept cadou Excelenței Sale. Cred că sunt în număr de zece și vor fi trimiși pe uscat, într-o căruță. Amintita capuchehaie vă va da de știre cu o zi înainte să sosească, pentru că monseniorul ambasador va trebuie să trimită pe unul dintre oamenii săi ca să nu pună mâna pe ei vreun turc.

Vă trimit scrisoarea de față pentru a vă ruga să binevoiți să ne expediați o relatare cât mai fidelă și cât mai detaliată despre ce s-a întâmplat la Constantinopol de pe 29 ale ultimei luni, pe stil vechi, până în ziua în care ne veți scrie¹⁶³. Acest lucru ne este trebuincios, veți înțelege ușor de ce. Comunicați-i Excelenței Sale rugămintea pe care v-o fac la porunca superiorilor mei, care-l roagă în același timp pe monseniorul ambasador să binevoiască să vă îngăduie să dați curs cererii mele. Să aveți de asemenea bunăvoința să ne semnalați cine deține în momentul de față puterea supremă¹⁶⁴. În schimb, dacă din întâmplare vom vedea că nu sunteți bine informat, adică cei care sunt pe lângă Excelența Sa și care au grijă să strângă informații, vă vom da de știre, adică Excelenței Sale, cu privire la ceea ce știm. Până atunci, fiți bun și spuneți-i Excelenței Sale despre ideea mea, că s-ar putea să avem în continuare nevoie de un cifru între noi, dacă speranțele noastre de a purta o corespondență interesantă nu sunt deșarte.

Pentru moment nu vreau decât să repet cu insistență rugămintea făcută mai sus, asigurându-vă de stima și considerația mea deplină, cu care am cinstea de a fi întru totul, etc.

Această scrisoarea a fost scrisă foarte în pripă¹⁶⁵.

Scrisoarea lui François Linchou către Des Alleurs trimisă din Iași,

30 iulie/11 august 1752¹⁶⁶

Monseniore,

Înălțimea Sa l-a însărcinat pe Antiohi, capuchehaia sa, chiar în ziua plecării, să se străduie să-i cumpere casa lui Agoup care este la Büyükdere, numită casa Marcellin¹⁶⁷. De atunci, Înălțimea Sa a aflat că Excelența Voastră se numără printre cei care doresc să cumpere această casă, iar de îndată ce i s-a spus că Excelența Voastră dorește să o cumpere, capuchehaia nu a mai insistat. Dar Înălțimea Sa mi-a poruncit să-i spun astăzi Excelenței Voastre că o roagă stăruitor să îl prefere oricui

¹⁶³ Probabil aluzie la evenimentele care au dus la exilarea marelui vizir Divitdar Mehmed Emin Pașa.

¹⁶⁴ Începuse primul vizirat al lui Köse Bahir Mustafa Pașa (1752–1755).

¹⁶⁵ *Cette lettre est écrite fort à la hâte.*

¹⁶⁶ Traducerea s-a făcut după ediția lui Jean C. Filitti, *Lettres et extraits*, p. 58–61.

¹⁶⁷ *La maison d'Agoup qui est a Bouyoukdéré, appelée la maison de Marcellin.* Büyükdere este un cartier din Istanbul, așezat chiar pe malul Bosforului.

altcuiva la cumpărarea acestei case. Adică, dacă Excelența Voastră o cumpără pentru cineva care l-a rugat, Înălțimea Sa vă roagă să-i acordați întâietate și să o cumpărați pentru el. De îndată ce va primi de veste că binevoiți să-i faceți acest serviciu, va porunci capuchehăilor sale să-i furnizeze Excelenței Voastre sumele necesare. Dacă, dimpotrivă, doriți să cumpărați amintita casă pentru folosința voastră, principele ar fi foarte încântat să o faceți. Dacă totuși Excelența Voastră nu vrea să o cumpere, ați putea să o folosiți ca și cum v-ar aparține câtă vreme veți rămâne la Constantinopol. Înălțimea Sa mi-a poruncit să vă transmit acest lucru și să vă asigur de sinceritatea celor mai sus spuse.

Am aflat din scrisoarea domnului Deval despre sosirea tatălui meu¹⁶⁸ cu vasul căpitanului Vence și despre faptul că se pregătește să vină pentru a locui aici. Domnul Deval mi-a spus chiar că Excelența Voastră a fost surprinsă. Am cinstea de a-i atrage atenția Excelenței Voastre că, dacă tatăl meu vine pentru a se stabili în această țară, unde și numai dacă pune piciorul, ar putea distruge tot ceea ce prezența mea aici și stăruințele mele permanente pe lângă Înălțimea Sa au obținut până astăzi, precum și tot ceea ce suntem pe cale să facem în continuare. Iată de ce. Excelența Voastră va fi ușor convinsă că legăturile mele cu Înălțimea Sa și trecerea liberă care-mi îngăduie să ajung la principe la orice oră, a stârnit gelozia celor mai mulți dintre boierii Înălțimii Sale, care nu cunosc motivele aceste treceri. Nu voi ascunde Excelenței Voastre nici măcar faptul că cei mai bătrâni dintre boieri, deopotrivă greci și pământeni¹⁶⁹, sunt atât de lezați încât mi-au întins felurite capcane din care doar bunăvoința Înălțimii Sale a putut să mă scape. Atunci când fratele meu a venit aici, a trebuit să se folosească de diverse stratageme pentru a da impresia că nu dorea să se stabilească în țară, ci că a venit în slujba Înălțimii Sale, ca și mine, pentru a respinge cuvintele pe care sftnicii le adresau tot timpul Înălțimii Sale, încercând să o convingă că un așezământ francez¹⁷⁰ s-ar fi putut întoarce în dezavantajul principelui. Cu acordul Înălțimii Sale l-am folosit mereu pe fratele meu în vreo slujbă a principatului, pentru a ascunde faptul că se află aici pentru a face comerț. O dovadă în acest sens este folosirea lui, în acest moment, într-o donație.

Adaug încă faptul că acești boieri greci sunt îndeajuns de precauți cu privire la ei înșiși și la însărcinările lor din această țară și că privesc cu neîncredere negustorii care se găsesc aici, de vreme ce îi lasă să stea dinaintea lor fără să le îngăduie nici să-și acopere capul, nici să se așeze. Socotiți cât de mult va scădea puținul credit pe care-l am în fața boierilor, atât greci cât și pământeni, ba poate chiar încrederea pe care am dobândit-o în ochii principelui, dacă tatăl meu vine aici și va fi tratat astfel, de vreme ce nu poate rămâne în țară fără să ajungă la curte. Dacă voi dori să previn acest lucru voi fi, poate, obligat să mă retrag. Altminteri, deoarece este străin, nu poate veni în țară fără a cere îngăduința. Cunoscând

¹⁶⁸ Maurice Linchou (1688–1771).

¹⁶⁹ *Tant grecs que ceux du pays.*

¹⁷⁰ *Un etablissement franc.* Până la urmă familia Linchou va întemeia o casă de comerț franceză la Galați, al cărui scop principal era exportul de carne sărată de vacă; vezi relatarea lui Peyssonnel din *Călători străini*, vol. IX, p. 401.

opoziția boierilor și cuvintele pe care adesea mi le-au aruncat, cum că vreau să umplu țara de francezi, mă văd împiedicat să deschid în vreun fel subiectul în fața principelui. Așadar, conchid că tatăl meu nu va putea veni aici fără să ne dea o lovitură. De altfel, negoțul care poate fi făcut în această țară nu este îndeajuns de însemnat pentru a atrage o persoană de vârsta tatălui meu. Astfel, dacă mă considerați în vreun fel folositor în această țară, o rog pe Excelența Voastră să-l împiedice pe tatăl meu să vină. Sunt nefericit că mă văd silit să scriu împotriva venirii tatălui meu, care s-a lăsat influențat de ideile foarte superficiale ale fraților mei, mai cu seamă de ale celui care este la Constantinopol și care nu gândește înainte de a acționa¹⁷¹. De altfel, nu mi-au spus niciodată nimic. Îndrăznesc să o rog pe Excelența Voastră să binevoiască să acorde tatălui meu cinstea de a-l proteja și să binevoiască să-i găsească un alt așezământ, având în vedere necazurile prin care a trecut familia de la nefericita afacere cu frații Manaire. Dacă Excelența Voastră ar binevoi să-i întrebe pe domnii Berhtié și Couturier¹⁷² cu privire la tot ceea ce Barbier le-a spus despre imposibilitatea de a deschide un așezământ francez în această țară, sau dacă domnul Fonton¹⁷³ se găsește încă acolo pentru a-i arăta cât de vătămătoare ar fi sosirea tatălui meu pentru afacerile pe care le fac aici, Excelența Voastră s-ar convinge ușor că nu-i spun decât adevărul.

Monsenior, am fost însărcinat cu o corespondență importantă pentru Polonia, care trebuie să plece mâine. De altfel, traducerea pe care am făcut-o astăzi m-a ținut foarte ocupat, ceea ce mă împiedică să răspund cu acest prilej scrisorii pe care Excelența Voastră mi-a făcut cinstea de a mi-o trimite pe 25 ale aceste luni. O voi face cu prima ocazie. M-am mărginit astăzi la lucrul cel mai urgent. Adaug doar că misiunea acestui curier constă în traducerea unui memoriu pe care palatinul de Belz l-a trimis Înălțimii Sale, pe care l-am tradus în turcește și pe care-l trimitem la Poartă. Trimit atașată o copie pentru Excelența Voastră¹⁷⁴. Vom trimite în plus scrisorile contelui Branicki, marele hatman, ale starostelui de Kaniów¹⁷⁵ și ale stolnicului coroanei¹⁷⁶, ca răspuns la cele pe care Înălțimea Sa le-a scris din porunca Porții, iar celui din urmă la sugestia palatinului de Belz. Aceste trei răspunsuri au fost traduse în turcește și vor fi expediate cu acest prilej, acesta este motivul trimerii curierului de astăzi.

Am cinstea de a fi cu cel mai profund respect, etc.

P.S. Înălțimea Sa mi-a poruncit să-i transmit Excelenței Voastre că nu ar putea să-i facă un serviciu mai însemnat decât acela de a nu lăsa casa Agoup să intre în alte mâini decât ale Excelenței Voastre sau ale sale. Una dintre capuchehăile sale, fiul lui Stavarache¹⁷⁷, caută să cumpere zisa casă. O informăm

¹⁷¹ Joseph Marie Linchou.

¹⁷² Familia Couturier deținea o casă de comerț la Istanbul; vezi Edhem Eldem, *French Trade in Istanbul*, p. 125.

¹⁷³ Antoine Fonton (1724–1802) provenind dintr-o familie de dragomani, devenit el însuși prim dragoman al ambasadei Franței în 1771; vezi Alexander H. De Groot, *Dragomans' careers*, p. 242.

¹⁷⁴ Memoriul copiat de Linchou este editat în Jean C. Filitti, *Lettres et extraits*, p. 339-340.

¹⁷⁵ *Staroste Canoski*.

¹⁷⁶ *Du craicy Corona*.

¹⁷⁷ *Stavaky*.

pe Excelența Voastră că o vrea pentru el însuși și nu pentru Înălțimea Sa, care nu l-a însărcinat cu această afacere decât pe mai sus amintitul Antiohi.

Scrisoarea lui François Linchou către Des Alleurs trimisă din Iași,

8/19 august 1752¹⁷⁸

Monseniore,

Îmi iau libertatea de a trimite scrisoarea de față Excelenței Voastre pentru a o anunța că Înălțimea Sa a poruncit imbarcarea unei duzini de ogari, șase femele și șase masculi, dintre cei mai buni care pot fi găsiți aici, pe vasul reis-ului Manolachi¹⁷⁹. Sunt însoțiți de un valet pe nume Leonardi¹⁸⁰ și Excelența Voastră să binevoiască să-i păstreze și să poruncească ca zisul slujitor să-l înapoieze cât mai curând, pe apă sau pe uscat. Voi avea cinstea de a scrie mai pe larg Excelenței Voastre cu privire la acest subiect.

Scrisoarea lui François Linchou către Deval trimisă din Iași,

10/21 august 1752¹⁸¹

Monseniore,

Deși am avut bucuria să vă scriu cu prilejul precedent, neavând atunci timp decât pentru câteva rânduri, v-am rămas dator cu un răspuns pentru scrisoarea pe care mi-ați făcut cinstea de a o scrie pe întâi ale acestei luni.

Ogarii pe care Înălțimea Sa îi trimite Excelenței Sale, în număr de 12, dintre care șase femele și șase masculi din cea mai bună rasă, au plecat pentru a fi imbarcați la Galați. S-a găsit că ar fi fost foarte greu să fie trimiși pe uscat, ceea ce a dus la hotărârea de a fi trimiși pe mare. Fratele meu vă va da de știre pe ce vas s-au imbarcat.

Nu am știut deloc că tatăl meu trebuie să vină la Constantinopol, cu atât mai puțin că se îndreaptă spre această țară. Sunt surprins că frații mei au putut să-i dea o asemenea idee tatălui meu. Mai ales că cel care este aici a văzut greutățile în a întemeia un așezământ francez în această țară, din cauza miilor de motive care-i împiedică pe marii boieri să fie de acord, și pe principele însuși care caută propriul său folos. Fratele meu a fost obligat să pară că se află în slujba principelui pentru a fi îngăduit. Dincolo de aceste inconveniente, dincolo de puținul negoț care se poate

¹⁷⁸ Traducerea s-a făcut după ediția lui Jean C. Filitti, *Lettres et extraits*, p. 62.

¹⁷⁹ *Mandaki-Raix*.

¹⁸⁰ Leonardo. Cel caracterizat drept valet și despre care Linchou scrie într-o altă scrisoare că era un „grec care o rupea puțin pe franțuzește” este rivalul lui, protejatul boierilor greci de la curtea lui Constantin Racoviță, cel care-i va fi preferat pentru o misiune delicată în Polonia; vezi V. Mihordea, *Politica orientală franceză*, p. 196, 214–215.

¹⁸¹ Traducerea s-a făcut după ediția lui Jean C. Filitti, *Lettres et extraits*, p. 62–63.

face aici, dincolo de diferitele motive care ar putea aduce atingere șederii mele în acest principat, m-am simțit obligat în precedenta mea scrisoare să-i arăt Excelenței Sale că nu urmăresc decât să-mi împlinesc bine slujba. Dacă vor vedea că tatăl meu și celălalt frate al meu¹⁸² vin în această țară, se va zice de îndată că nu m-am gândit decât cum să fac să vină toată familia într-o țară în care cu greu mă întrețin singur. De altfel, cu cât vor veni mai multe rude de-ale mele aici, cu atât se va vorbi mai mult despre șederea mea aici, lucru de care concurenții Înălțimii Sale care se găesc la Constantinopol s-ar putea folosi pentru a-i face rău. În sfârșit, întrucât remarcile mele sunt bine intenționate și nu urmăresc decât binele, sper că Excelența Sa le va acorda atenție și că va binevoi să facă rost de vreun alt așezământ pentru tatăl meu, ca de pildă cel al domnului Gazan¹⁸³, dacă trebuie să plece, așa cum am auzit spunându-se.

Răspunsurile Excelenței Sale la scrisorile precedente ale Înălțimii Sale au fost foarte mulțumitoare. Îngăduința pe care ați obținut-o de a ne comunica tot ceea ce va ajunge la cunoștința dumneavoastră i-a dat un nou impuls Înălțimii Sale pentru a acționa cât mai folositor pentru binele comun și m-a însărcinat să vă arăt recunoștința pentru prima foaie pe care ne-ați trimis-o¹⁸⁴. Acceptând motivele voastre cu privire la cifru, îl voi urma întru totul pe cel pe care mi l-ați trimis.

Înălțimea Sa a recomandat în chip lămurit domnului Antiohi să rescrie scrisorile cu mâna lui și chiar să se sfătuiască [cu Excelența Voastră] asupra feluritelor afaceri.

Scrisoarea lui François Linchou către Des Alleurs trimisă din Iași,

19/30 august 1752¹⁸⁵

Monsenior,

Din traducerea poruncii pe care Excelența Voastră a trimis-o Înălțimii Sale, am înțeles care este intenția voastră. De asemenea, am pus mai întâi ca zisa poruncă să fie tradusă în limba țării pentru a fi citită la hotare, astfel încât starostele, guvernatorul și căpitanii¹⁸⁶ care apără frontierele noastre să fie informați de intenția Sublimei Porți. Înălțimea Sa mi-a recomandat din toată inima să întăresc cu acest prilej și din partea sa observațiile pe care am avut cinstea să le fac Excelenței Voastre, în precedentele mele scrisori, cu privire la intenția ca tatăl meu să vină aici și de a-i atrage atenția că boierii țării, văzând că se strâng din ce în ce mai mulți francezi și pentru că se opun unui asemenea așezământ, vor profita cu siguranță de această ocazie spre a trimite Porții calomnii răuvoitoare la adresa Înălțimii Sale, mai cu seamă că însărcinatul cu afaceri al Rusiei a avut prilejul de a

¹⁸² Este vorba de cel de-al treilea frate, cel mai mic, Pierre François Linchou.

¹⁸³ *Gazan*. Negustor francez din Istanbul; vezi Edhem Eldem, *French Trade in Istanbul*, p. 221.

¹⁸⁴ Potrivit scrisorii lui Des Alleurs către Constantin Racoviță din 25 iulie 1752, ambasadorul francez se angajase „à vous informer exactement, soit par le canal que vous m'indiqué, soit directement sur une feuille volante et sans signature”; vezi Jean C. Filitti, *Lettres et extraits*, p. 311.

¹⁸⁵ Traducerea s-a făcut după ediția lui Jean C. Filitti, *Lettres et extraits*, p. 64.

¹⁸⁶ *Le starosto, gouverneur et capitaines*.

protesta împotriva mea, fără niciun motiv. Prin urmare ce motiv nu vor găsi! De aceea, Înălțimea Sa o roagă stăruitor pe Excelența Voastră să binevoiască să dea atenție tuturor cuvintelor pe care am avut cinstea să i le scriu în scrisoarea de față. Din partea mea, în special, îndrăznesc să vă rog să binevoiți să-i încredințați un alt așezământ mai convenabil.

Am cinstea etc.

Scrisoarea lui François Linchou către Deval trimisă din Iași,

30 august/10 septembrie 1752¹⁸⁷

Monseniore,

Acum este trimis un călăraș pentru câteva afaceri urgente, ceea ce nu-mi dă timp să-i scriu Excelenței Sale, nici Excelența Sa¹⁸⁸ nu poate avea această cinste. Vă scriu aceste rânduri pentru vă a da de veste că s-au îmbarcat la Galați cei 12 ogari pe vasul Sambequin, comandat de reis-ul Manolachi Kuyunci Oglu¹⁸⁹. Binevoiți să rețineți la sosire acest vas și să ne înapoiați omul pe care l-am trimis să-i însoțească pe ziii ogari.

Am mai multe știri și treburi de comunicat Excelenței Sale, ceea ce voi face cu prima ocazie. Mă voi mulțumi să vă zic că fac mari pregătiri pentru a merge la Grodno¹⁹⁰. Spuneți-i acest lucru monseniorului ambasador. Vă dau de asemenea vestea îngrijorătoare că Delfinul a luat variolă.

Scrisoarea lui François Linchou către Des Alleurs trimisă din Iași,

15/26 octombrie 1752¹⁹¹

Monseniore,

Vă scriu doar pentru a da de veste Excelenței Voastre că au fost îmbarcate la Galați, pe un vas al reis-ului pe nume *Janni Lomongy Oglou*, din Mytilene¹⁹², două poloboace de vin alb și două poloboace de vin pelin roșu de Odobești¹⁹³ și un poloboc de vin de Cotnari¹⁹⁴, precum și două poloboace cu o mie de mere domnești¹⁹⁵ din această țară. Atunci când vasul va sosi cu bine, Excelența Voastră

¹⁸⁷ Traducerea s-a făcut după ediția lui Jean C. Filitti, *Lettres et extraits*, p. 64.

¹⁸⁸ Probabil greșeală pentru Înălțimea Sa.

¹⁸⁹ *Manolachi Raix Coyungy Oglou*.

¹⁹⁰ Astăzi Hrodna în Belarus. Pentru Linchou și Seimul de la Grodno din 1752 vezi V. Mihordea, *Politica orientală franceză*, p. 197-204.

¹⁹¹ Traducerea s-a făcut după ediția lui Jean C. Filitti, *Lettres et extraits*, p. 67.

¹⁹² *Metelin*.

¹⁹³ *Oudebest*.

¹⁹⁴ *Coutounary*.

¹⁹⁵ *Domnesk*.

să binevoiască să poruncească descărcarea celor mai sus menționate, date fiind cele pe care Înălțimea Sa le-a pomenit Excelenței Sale în ultima scrisoare¹⁹⁶.

Scrisoarea lui François Linchou către Des Alleurs trimisă din Iași,

19/30 octombrie 1752¹⁹⁷

Monseniore,

Excelența Voastră va fi, fără îndoială, surprinsă să afle că nu am plecat spre Grodno, așa cum fusese stabilit. Iată motivul, pe care cred că este absolut necesar să-l îndreptăm. Eram gata să plec, recomandările, pașaportul și scrisoarea deschisă erau deja semnate pentru mine, îmi fuseseră date deja instrucțiunile și chiar și traducerea scrisorii vizirului prin care se poruncește Înălțimii Sale să trimită o persoană de încredere la Seim¹⁹⁸ pentru a vedea sentimentele nobililor din Polonia și propunerile care urmau să fie făcute în Seim, precum și rezultatul acestora, în vederea redactării unui raport de încredere pentru Poartă. Astfel, Poarta să poată reflecta mai bine cu privire la agentul pe care nobilii poloni îl cereau să fie trimis să rezideze la Varșovia și să dea apoi poruncile necesare în acest sens. Dar trebuia ascunsă misiunea persoanei care mergea la Grodno sub un alt pretext. Pentru a asculta poruncile Porții ne-am slujit de excesele făcute la frontieră de poloni și chiar de trupele polone care au venit pentru a ridica oameni din partea noastră precum și, în sfârșit, de câteva noi treceri pe care polonii le-au făcut peste Nistru¹⁹⁹, în zone care nu sunt locuite pe partea noastră, dându-ne astfel un motiv plauzibil pentru a ascunde de ochii publicului motivul care prilejuia misiunea mea. Scrisorile trimise anume nobililor poloni bine intenționați, cărora aveam poruncă să le transmit prin viu grai bunăvoința pe care le-o purta Poarta, urmau să le dezvăluie adevăratul motiv al misiunii mele la Seim. Cred că luasem asemenea măsuri doar din dorința de a fi folositor Porții și toate erau pregătite.

Plecarea mea a fost amânată până la sosirea postelnicului lordachi²⁰⁰ care aducea caftanul mucarului²⁰¹. În ziua sosirii sale m-am îmbolnăvit de dizenterie, ceea ce m-a ținut în casă și chiar în pat pentru opt zile. Zisul postelnic s-a folosit de acest timp pentru a o convinge pe Înălțimea Sa să nu mă trimită, spunându-i că intenția Porții era ca persoana însărcinată cu această misiune să fie într-atât de bine ascunsă, încât nici măcar să nu se știe că se află în slujba principelui Moldovei. Pentru a mă convinge să nu plec, a venit să mă vadă, pentru a-mi spune că Înălțimea Sa socotea că ar trebui să merg singur, fără slujitori și fără scrisori la Grodno, pentru a vedea incognito ce se întâmpla la Seim și să vin de îndată pentru

¹⁹⁶ Vezi scrisoarea lui Constantin Racoviță din 23 septembrie/4 octombrie 1752, în Jean C. Filitti, *Lettres et extraits*, p. 326–328.

¹⁹⁷ Traducerea s-a făcut după ediția lui Jean C. Filitti, *Lettres et extraits*, p. 68–71.

¹⁹⁸ *Diette*.

¹⁹⁹ *Nistre*.

²⁰⁰ *Postelico Joigaky*.

²⁰¹ *le caftetan du moukareri*. Pentru reinnoirea domniei prin caftanul de mucareri vezi Ion Matei, *Reprezentanții diplomației (Capuchehăi) ai Țării Românești la Poarta Otomană*, București, 2008, p. 130.

a face raportul. Iar această schimbare s-ar fi datorat celor pe care vizirul *Kyachi*²⁰² i le-ar fi spus limpede cu trei zile înainte de a pleca, de a-i cere principelui să evite ca cel pe care-l trimite la Grodno să fie recunoscut drept cineva în slujba lui. I-am răspuns sec postelnicului că această misiune nu era făcută pentru mine, că o persoană care ar merge așa cum spunea el era un spion²⁰³ și că răsplata pentru asta va fi spânzurătoarea. Am făcut un efort pentru a merge a doua zi la curte și, după vorbele pe care i le-am spus Înalțimii Sale, mi-am dat seama că postelnicul l-a speriat atât de rău încât nu-l mai puteam face să se răzgândească. De atunci, am avut câteva încercări de a-i schimba gândurile Înalțimii Sale, dar m-am lovit de aceeași neputință și de aceeași teamă. Astfel, călătoria mea, care pentru cei de la curte nu părea decât să fi fost întârziată de boala mea, a fost cu totul abandonată, deși sunt vindecat de mult timp.

Întrucât văd cât de vătămătoare au fost calomniile postelnicului nu doar pentru Înalțimea Sa, ci chiar și pentru Poartă, de vreme ce, deși au trecut cinci curieri, nu am primit vreo scrisoare nici de la Varșovia, nici de la Grodno, mă gândesc că lucrul acesta trebuie îndreptat. Iar Excelența Voastră o poate face, dacă dorește, sugerând Porții să reinnoiască porunca pe care i-a dat-o deja principelui sau prin orice altă cale va crede de cuviință. Încă nu pot înțelege care a fost motivul care l-a făcut pe postelnic să se poarte așa. Iată la ce mă gândesc. Cum este un om foarte trufaș, suportă cu greu ca altcineva să fie în grațiile Înalțimii Sale și s-a hotărât să pună capăt motivelor și prilejurilor care îngăduie altcuiva să se apropie de Înalțimea Sa. Văd acest lucru și cu privire la alte două persoane și cred că și-a pus în gând să o înspăimânte pe Înalțimea Sa pentru a ajunge la același rezultat și în ceea ce mă privește, așa cum a făcut cu ceilalți. Dacă mă înșel în această privință, cauza acestei schimbări ar putea fi lăcomia acestui sfetnic și a socrului său, spătarul Manolachi, care privesc îndurerați banii cheltuiți de Înalțimea Sa pentru corespondența cu Polonia și care mi-au acordat o sumă foarte mică pentru cheltuielile legate de călătoria mea, deși eu cerusem cu cel puțin două treimi mai mult. Acești domni nu se gândesc decât cum să strângă toți banii din acest principat, fără să se gândească nici la folosul, nici la cinstea stăpânului lor. Dacă mă înșel și de data aceasta și vizirul *Kiachy* chiar i-a dat postelnicului mai sus-zisa poruncă, ne putem gândi că a dorit să-i facă rău principelui, totul fiind aranjat de familia răposatului principe Grigore sau poate că vreun alt dușman de la Poartă a știut cum să-l câștige pe postelnic. În sfârșit, la altceva nu mă pot gândi.

Întrucât s-ar face un mare serviciu Porții și Înalțimii Sale dacă s-ar tăia din scurt influența postelnicului, cred că nu fac decât să-mi îndeplinesc datoria spunându-i Excelenței Sale tot ceea ce s-a întâmplat astfel încât, fie prin scrisorile actualului dragoman²⁰⁴, care este un foarte bun prieten al principelui, fie prin orice alt mijloc, să o facem pe Înalțimea Sa să se răzgândească. Astfel, nu vom pierde dintr-o dată rodul unei munci de trei ani, care ne-a costat atâtea griji. Pentru că,

²⁰² Neidentificat.

²⁰³ *Un espion*.

²⁰⁴ În august 1752 Ioan Teodor Callimachi fusese repus în funcție; vezi Mihai Țipău, *Domnii fanarioți în Țările Române 1711–1821. Mică enciclopedie*, București, 2004, p. 47.

dacă lucrurile rămân așa cum sunt, vom rămâne fără vești și, drept urmare, nu vom putea spune nimic Porții.

Fiul domnului Gianoglu, dragoman al Suediei²⁰⁵, a sosit aici. Mi-a spus că are un pachet pentru Excelența Voastră din partea contelui de Broglie²⁰⁶. I-am cerut fără succes să-mi dea pachetul pentru a-l trimite Excelenței Voastre prin poștă, întrucât prevăd că va mai trece mult timp până să-l primiți. O rog pe Excelența Voastră să binevoiască să mă ajute cu sfaturile sale pentru a întoarce lucrurile în starea în care se găseau mai înainte, pentru bunul mers al treburilor Porții.

Scrisoarea lui François Linchou către Deval trimisă din Iași,

19/30 octombrie 1752²⁰⁷

Monsenior,

Au trecut doi curieri fără să primesc vreo scrisoare din partea voastră, ceea ce mă împiedică să vă scriu prea multe. Mă voi mulțumi să vă rog din partea Înălțimii Sale să binevoiți să o informați pe Excelența Sa, monseniorul ambasador, cu privire la suma pe care vrea să o solicite pentru beratul de dragoman²⁰⁸ cerut de principe, incluzând cheltuielile Porții. Cum Înălțimea Sa vrea să-l dea cadou unuia dintre oamenii săi, aceasta este o afacere pe care o vom regla prin scrisori noi doi, iar Înălțimea Sa, prin mijlocirea mea, va trimite suma necesară în schimbul căreia beratul va putea fi trimis. Nu așteptăm decât răspunsul vostru pentru a-i comunica Excelenței Sale numele persoanei pentru care zisul berat este destinat. Vă rog să binevoiți să-mi trimiteți răspunsul cât mai repede cu putință, după ce aflați intențiile Excelenței Sale.

Scrisoarea lui François Linchou către Des Alleurs trimisă din Iași,

10/21 noiembrie 1752²⁰⁹

Monsenior,

Am avut cinstea de a-i trimite pe mare Excelenței Voastre o scrisoare pentru a-i da de știre că vinurile și merele despre care v-am vorbit în scrisorile mele precedente au fost imbarcate pe vasul comandat de reis-ul *Jani Lemongi Oglou*, astfel încât Excelența Voastră să poruncească se fie reținute atunci când vasul va sosi cu bine.

Nu voi ascunde Excelenței Voastre că aștept cu nerăbdare răspunsul la ultimele scrisori pe care am avut cinstea de a i le scrie, pentru că felul de a se purta

²⁰⁵ *Jamj-Oglu*.

²⁰⁶ Charles-François, conte de Broglie, marchiz de Ruffec (1719–1781), ambasadorul Franței în Polonia între 1752 și 1756.

²⁰⁷ Traducerea s-a făcut după ediția lui Jean C. Filitti, *Lettres et extraits*, p. 71.

²⁰⁸ *Barat de dragoman*.

²⁰⁹ Traducerea s-a făcut după ediția lui Jean C. Filitti, *Lettres et extraits*, p. 74–75.

al postelnicului Iordachi, care a venit și a împiedicat din rea-voință misiunea pusă la cale pentru Polonia, m-a dezgustat cu totul de această țară. I-a relatat vorbele rezidentului Moscovei în așa fel Înălțimii Sale, încât l-a făcut să se teamă de reproșurile Porții. Cum am văzut că modul său de a gândi vine împotriva binelui Porții și împotriva slujbei sale, am crezut că este de datoria mea să-l dojenesc, ceea ce a stârnit supărare între noi. Așadar, nu aștept decât sfaturile Excelenței Voastre pentru a lua o hotărâre definitivă.

Nu avem nicio știre din Polonia în afară de confirmarea întreruperii Seimului, de sosirea regelui la Varșovia pe 29 octombrie trecut, de plecarea stabilită pentru Dresda pe 12 decembrie, de lipsa de prestigiu a senatului care a fost întrunit, din pricina absenței celor mai mulți senatori. Conte Poniatowski, castelanul Cracoviei²¹⁰, se găsește pe una dintre moșiile sale la două leghe de Liov²¹¹, principele Jabłonowski, palatinul de Rava²¹² este la Danzig²¹³. Palatinul de Belz, contele Potocki²¹⁴, se află la Varșovia. Stolnicul coroanei se găsește pe pământurile sale la Tartaków²¹⁵. Am trimis acum mai bine de 15 zile un curier contelui de Broglie. La întoarcerea lui voi da de știre Excelenței Voastre asupra conținutului scrisorilor.

Gazetele franceze pe care le trimitem astăzi la Poartă amintesc de o neînțelegere petrecută între curțile de la Petersburg și de la Stockholm. Nu știu dacă este adevărat. Voi fi întotdeauna atent să-i comunic Excelenței Voastre tot ceea ce cred că ar fi demn de atenția sa.

Scrisoarea lui François Linchou către Deval trimisă din Iași,

5/16 decembrie 1752²¹⁶

Domnule,

Am primit scrisoarea pe care mi-ați făcut cinstea să mi-o scrieți, prin care mi-ați comunicat hotărârea Excelenței Sale în privința beratului de dragoman. Nu m-am gândit că ar fi potrivit să-i spun și Înălțimii Sale, nici celui pentru care zisul berat era destinat, pentru că au avut loc câteva certuri între unul dintre sfetnicii Înălțimii Sale și mine cu privire la călătoria mea în Polonia, pentru că amintitul sfetnic nu a vrut să-mi dea banii necesari pentru această călătorie, încercând în acest fel să o împiedice, deoarece nu putea să i se opună în chip deschis. Mă tem,

²¹⁰ *Le comte Poniatowski, castellan de Cracovie*. Stanisław Poniatowski (1676–1762), important magnat polon, căsătorit cu o Czartoryski și unul dintre creatorii și conducătorii partidei politice din jurul familiei Czartoryski, supranumită *Familia*. Tatăl ultimului rege al Poloniei, Stanisław II August (Poniatowski) (1764–1795).

²¹¹ *Leopold*.

²¹² Stanisław Wincenty Jabłonowski (1694–1754), magnat polon .

²¹³ *Danzic*.

²¹⁴ *Comte Potoski*. Antoni Michał Potocki (1702–1766), voievod de Belz (azi în Ucraina) între 1732 și 1763.

²¹⁵ *Le craici de la couronne*. Tratacow. Franciszek Salezy Potocki (1700–1772), magnat polon, stolnic al coroanei între 1736–1755.

²¹⁶ Traducerea s-a făcut după ediția lui Jean C. Filitti, *Lettres et extraits*, p. 77–80.

așadar, să nu se creadă aici că eu însumi am fost pricina hotărârii cu privire la zisul berat. De altfel, am văzut că persoana pentru care Înălțimea Sa îl dorea se găsea aici și că va trece ceva timp până va sosi la Constantinopol. Însă în cele din urmă a plecat și va sosi în vreo douăzeci de zile la Constantinopol. Sper că veți găsi vreo scuză care să nu mă pună într-o situație delicată²¹⁷ sau poate că se va găsi un alt post vacant la sosirea ei. Ar fi inutil să înaintez solicitarea pentru un berat vreunei alte puteri, de vreme ce Înălțimea Sa dorea cu ardoare ca prima sa capuchehaie să fi primit beratul de la Franța²¹⁸. Persoana care se va prezenta cu scrisoarea Înălțimii Sale se numește spătarul Manolachi și pentru el era destinat zisul berat. Este un om foarte bogat, dar foarte necioplit. Cât privește cheltuielile, nu am pierdut ocazia de a-i spune Înălțimii Sale că zisele berate nu se dau cu mai puțin de o mie de țechini și că se obțin adesea cu mai mult de 300 de piaștri. Cheltuiala nu reprezintă niciun efort pentru Înălțimea Sa, care dorește să facă un cadou Excelenței Sale care costă mai mult de atât. Iată de ce am crezut că nu este nevoie să-l fac să-și schimbe bunele intenții. Mă gândesc chiar că darul o va bucura pe doamna, pentru că am fost consultat cu privire la el și eu am răspuns că nu știu ce altceva i-ar putea face mai mare plăcere. Am avut grijă să nu fiți uitat cu acest prilej și cred că, cu prima ocazie, vă va fi trimis un cojoc frumos. Vă rog să aranjați lucrurile în așa fel încât să nu fiu pus într-o situație delicată. Mă gândesc că zisul spătar vi se va adresa pentru a-l prezenta Excelenței Sale.

Fratele meu se înșeală când spune că mi-a trimis mărfurile pentru care datorează domnului Curmei²¹⁹ suma de 1200 de piaștri. Aceste mărfuri au fost incluse printre toate cele care au venit pe adresa Linchou tatăl și fiii²²⁰, din care nu am risipit un aspru și care au fost vărsați în afacerile amintitului Linchou tatăl. Așadar, venitul a fost folosit fie pentru a trimite cât mai multe fonduri tatălui meu, fie pentru a plăti împrumuturile făcute schelei din Constantinopol, astfel încât nu s-a făcut nici cea mai mică datorie nici față de schelă, nici față de oamenii din țară, nici față de conaționali. Fratele meu să fie mulțumit că am reținut suma datorată domnului Lasal pe contul meu și că i-am trimis cu diferite ocazii, fie hermine, fie bani, și că el a avut întotdeauna grijă să păstreze banii fără să dea în vreun fel socoteală amintitului Lasal. Și Excelența Sa mi-a scris cu privire la datoria de 4000 de piaștri față de domnul Hassiotis²²¹, care s-a turcit și care se plânge foarte rău de mine, ceea ce este pur și simplu o ocară din partea zisului Hassiotis, de vreme ce nu am împrumutat nimic de la el pe numele Linchou tatăl și fiii. Am cumpărat piei de la el și i le-am plătit, fără ca el să ceară vreodată achitarea vreunei datorii vreme de patru ani, cât casa a făcut negoț sub numele Linchou tatăl și fiii. Așadar, nu poate avea nicio hârtie în acest sens. Dacă are în mâini un bilet semnat de Manaire, atunci nu este decât o înșelătorie, de vreme ce atunci când am plătit datoriile lui

²¹⁷ *Sans que je sois mis en compromis.*

²¹⁸ *Barrattaire de France.*

²¹⁹ *Courmei* – neidentificat.

²²⁰ *Linchou père et fils.*

²²¹ *Assiotty*: Negustor evreu din Constantinopol, convertit la Islam cu numele de Ibrahim Aga; vezi scrisoarea lui Des Alleurs din 19 noiembrie 1752, în *Lettres et extraits*, p. 73.

Manaire, în 1742, am achitat jumătate în schimbul retragerii tuturor creanțelor, cealaltă jumătate fiind plătită din profiturile pe care casa Linchou tatăl și fiii ar fi urmat să le facă, dacă le-ar fi făcut. În acea vreme nu s-a prezentat pentru a retrage cei două mii de piaștri, socotind că îi erau datorăți patru mii. De altfel, această sumă nu este amintită în niciun registru de casă, nici în marele registru al lui Manaire. Este adevărat însă că zisul Manaire începuse un negoț secret împreună cu tatăl zisului Hassiotis, pe nume *Mordakay*²²². Astfel, dacă Manaire i-a rămas dator sau dacă amintitul bilet este vreo înșelătorie a zisului Manaire care, după cum se știe, făcea asemenea lucruri foarte des, cum aș putea fi eu obligat să-i plătesc datoriile lui Manaire? Casierul pe care-l aveam se numea Mercado și a rămas la domnul *Thruillier*²²³. Dacă binevoiți să-l chemați la dumneavoastră și să-l întrebați vă voi rămâne îndatorat. Sper, pe perioada ambasadei monseniorului conte Des Alleurs la Constantinopol, că nu voi fi supus unor asemenea solicitări. De ce aș fi făcut una ca asta, de vreme ce m-am străduit să nu las la schelă nicio datorie pentru comunitatea? Sau, mai bine zis, dacă avea de luat de la mine patru mii de piaștri, de ce nu s-a plâns acel om Excelenței Sale înainte de plecarea mea și de ce nu i-a revendicat decât după ce s-a turcit? Sper ca prin buna dumneavoastră mijlocire, Excelența Sa să ia seama la toate aceste lucruri, dacă veți binevoi să i le aduceți la cunoștință pentru a nu o obosi cu scrisori prea lungi. Dacă este nevoie ca fratele meu sau eu să venim la Constantinopol pentru această afacere, dați-ne de știre și fie unul, fie celălalt, va merge.

Scrisoarea lui François Linchou către Des Alleurs trimisă din Iași,

7/18 decembrie 1752²²⁴

Monsenior,

Am primit scrisoarea pe care Excelența Voastră mi-a făcut cinstea de a mi-o scrie pe 18 ale lunii trecute, prin care am înțeles ce gândiți cu privire la bănuielele pe care mi-am luat libertatea de a vi le comunica. Atunci când am scris Excelenței Voastre că mă gândesc că ar fi bine să ceară din nou Porții să-i poruncească Înălțimii Sale să țină un agent în Polonia, porunca vizirului suna astfel: „După ce am citit conținutul raportului pe care ni l-ați trimis, vă poruncim să trimiteți acum o persoană credincioasă la Seimul din Grodno pentru a vedea ce se întâmplă și pentru a ne da de știre. Dar trebuie să ne gândim la un alt pretext pentru ca adevărata misiune a acestei persoane să nu fie cunoscută. Iar în ceea ce privește ținerea unui agent rezident la Varșovia, vă vom trimite mai târziu poruncile noastre”.

Vedeți așadar că Seimul s-a sfârșit și că poruncile Porții amână trimiterea unui agent permanent la Varșovia, m-am gândit că noi sugestii făcute Porții ar putea-o determina să dea amintita poruncă.

²²² Mordehai – Neidentificat.

²²³ Neidentificat.

²²⁴ Traducerea s-a făcut după ediția lui Jean C. Filitti, *Lettres et extraits*, p. 80–82.

Cum nu cred că aş putea să-mi îndeplinesc mai bine datoria de a fi credincios principelui meu și Porții altfel decât aducând la cunoștința Excelenței Voastre ceea ce am aflat și ce ar putea aduce prejudicii bunului mers, am avut cinstea de a-i spune că sunt din ce în ce mai sigur de faptul că a avut loc o intrigă pe lângă chehaia²²⁵ sau că vreuna dintre capuchehăile principelui a fost atrasă, câștigată sau intimidată de către ruși, pentru a împiedica misiunea mea în Polonia. Tocmai am descoperit că postelnicul Iordachi, care a venit de curând, l-a intimidat pe principe și a profitat de prilejul vorbelor rostite mai înainte de rezidentul Rusiei la Constantinopol și de faptul că poate duce din când în când plângeri la Poartă. Atunci când a sosit, eram gata de plecare. El a aranjat să-mi fie vărsată pentru călătoria mea doar o foarte mică sumă pentru cheltuieli, care cu greu mi-ar fi ajuns până la Grodno, și nu mi-a plătit nimic din cheltuielile pe care le făcusem pentru pregătiri și care urcă la mai bine de două mii de piaștri, pe lângă cele necesare pentru a echipa cei nouă cai pe care principele se gândise să-i trimită cadou și care fuseseră deja expediate la hotar. Stratagemă sa a reușit, de vreme ce, văzând că nu mi este dată nici măcar jumătate din suma pentru cheltuieli, mi-am amânat călătoria. Atunci, postelnicul Iordachi a trimis un slujitor din casa sa pe nume Leonardi, care este foarte nepotrivit pentru asemenea misiuni, și care poate fi cu ușurință atras prin cadouri, dincolo de faptul că nu este un om care să se poate recomanda și care nu poate face mai mult decât să trimită gazete sau să scrie ce aude vorbindu-se printre negustorii de vin, căruia îi este un supus foarte dedicat. De altfel, a plecat de aici fără vreo scrisoare de recomandare sau vreun pașaport. Gândiți-vă la veștile pe care le poate da și dacă nobilii poloni s-ar putea deschide în fața unei asemenea persoane.

Prima relatare pe care a trimis-o a venit prin Camenița direct în mâinile postelnicului Iordachi. Conținutul ei a fost trimis prin curierul precedent, dar persoana care a adus-o, pentru că nu știa că se ascunde de mine zisa relatare, m-a căutat și mi-a spus tot ceea ce s-a întâmplat de la plecarea pomenitului Leonardi. Cu toate acestea, nu cunosc conținutul scrisorilor care au venit, dar cred că Poarta îl poate afla cu ușurință. Sunt convins că vor fi multe diferențe față de cele care vor fi aduse de curierul pe care l-am trimis la domnul conte de Broglie și pe care-l așteptăm în orice clipă cu scrisorile domnului palatin de Belz, căruia i-am scris cu ultimul curier.

Am avut grijă să scriu la Varșovia pentru a spiona manevrele celui care a fost trimis și pentru a vedea ce vești ni se pot da, astfel încât, dacă Poarta va porunci să fie trimis un agent la Varșovia, acesta să fie o persoană credincioasă nouă, în fața căreia nobilii poloni să se poată deschide.

Prin toate cele de mai sus, cred că postelnicul a fost fie câștigat, fie intimidat. Când o privește pe Înălțimea Sa, este foarte ușor să o faci să revină la acest fel de letargie, în care a căzut doar ca urmare a influenței și intervenției postelnicului Iordachi.

Aștept răspunsul Excelenței Voastre, având cinstea de a fi cu profund respect, etc.

²²⁵ *Kyaya*.

7/18 decembrie 1752²²⁶

Monsenior,

Domnul Deval, căruia i-am scris destul de mult prin acest curier pe tema ocării sau a pretinsei datorii pe care mi-o cere numitul Axioti care s-a turcit, vă va împărtăși tot ceea ce i-am spus pe marginea acestui subiect. Registrele lui Manaie, ale lui Linchou și compania și ale lui Linchou tatăl și fiii sunt la cancelarie. Este întru totul adevărat că, de când am venit din Franța și de când casa de negoț și-a început activitatea, zisul Axioti nu a amintit niciodată această pretinsă datorie. Dacă aș fi fost debitorul său, ar fi trebuit fără îndoială să facă demersurile necesare pentru a-și încasa creanța atunci când eram pe punctul să plec din Constantinopol. Dacă am luat bani cu împrumut se poate afla de la un casier pe nume Mercado, care în prezent este la domnul Thruillier și care era nu doar casierul, ci chiar cel care-mi aducea sumele pe care casa le împrumuta. În sfârșit, semnătura mea este cunoscută și se poate verifica ușor dacă biletul pe care îl are este scris de mâna mea. Dacă Excelența Voastră crede că este necesar ca fratele meu sau eu să călătorim până la Constantinopol pentru a ne confrunta cu acest om, o vom face imediat, cu speranța că în vremea ambasadei Excelenței Voastre nu mi se va aduce nicio ocară.

Am văzut că Excelența Voastră mi-a atras atenția cu privire la tatăl meu. Dacă aș întrezări ziua în care aș putea să-i fac rost și de cel mai mic așezământ în această țară, nu sunt într-atât de lipsit de simțăminte firești încât să nu o fac. Dar văd că nu este absolut nimic de făcut aici, dincolo de schimbările permanente și de capriciile²²⁷ care se fac simțite în această țară. Prin urmare, la vârsta pe care o are, de ce l-aș lăsa să vină într-o țară atât de prăpădită și de schimbătoare²²⁸? Îndrăznesc să o asigur pe Excelența Voastră că nu i-am cerut niciodată să vină în această țară și nici nu am știut vreodată de așa ceva. Aștept clipa să-i arăt asta Excelenței Voastre chiar prin scrisorile tatălui meu. Dacă prin îndurarea Excelenței Voastre ar putea obține vreo slujbă în Levant, voi contribui cât voi putea din puținul pe care am reușit să-l câștig în această țară. Or, dacă Excelența Voastră îl va convinge să se înapoieze în Franța, nu doar că îi voi plăti cheltuielile, dar mă angajez chiar să trimit în fiecare an în Franța suma pe care Excelența Voastră o va considera potrivită. Și mă voi strădui să ajung la acea sumă sau să o câștig, limitându-mi cheltuielile oricât ar fi necesar sau prin orice alt mijloc. Voi considera întotdeauna o datorie să mă supun întru totul hotărârilor Excelenței Voastre. Nu m-am putut hotărî să-i scriu tatălui meu pentru a-l face să se răzgândească să vină în această țară, de teamă să nu înțeleagă greșit. Nu i-am răspuns până acum la cele două scrisori pe care mi le-a trimis de când a ajuns la Constantinopol. Dar o voi face cu primul curier, pentru că nu am acum timpul necesar.

²²⁶ Traducerea s-a făcut după ediția lui Jean C. Filitti, *Lettres et extraits*, p. 82–84.

²²⁷ *Les changements continueli et les caprices.*

²²⁸ *Un pays aussi miserable et si inconstant.*

Voi avea cinstea de a scrie mai pe larg Excelenței Voastre prin primul curier, fie despre afacerea Axioti, fie răspunzând scrisorii pe care Excelența Voastră mi-a făcut onoarea de a mi-o scrie pe 1 decembrie. Pachetul pentru marele hatman al Poloniei a fost trimis. Suntem deocamdată lipsiți de știri din această țară și așteptăm în continuare curierul pe care l-am trimis.

Scrisoarea lui François Linchou către Des Alleurs trimisă din Iași,

29 aprilie/10 mai 1753²²⁹

Monsenior,

După o tăcere de mai bine de trei luni, am primit în sfârșit îngăduința de a-i scrie Excelenței Voastre²³⁰. Iar aceasta este singura mulțumire după care suspin de multă vreme. În această perioadă am avut cinstea de a-i scrie Excelenței Voastre, prin mijloace indirecte, în două rânduri. Nu știu dacă ați primit scrisorile mele, pentru că eu sunt în continuare lipsit de cele ale Excelenței Voastre.

Așadar, prin scrisoarea de față voi avea cinstea de a-i arăta Excelenței Voastre că, din punctul meu de vedere, lucrurile sunt neschimbate în ochii publicului, dar substanțial diferite pe ascuns. De la duminica Floriilor am avut două întreveneri nocturne cu Înălțimea Sa, în care mi-au fost date asigurări de bunăvoință din inimă și, în scurt timp, lucrurile vor ieși la iveală. Ceea ce postelnicul, prinzând de veste de ceea ce se întâmplă, a reușit să împiedice din nou până astăzi. Și nu s-a schimbat nimic până acum, în afară de faptul că scrisorile îmi sunt trimise și că le pot răspunde și că o persoană de încredere îmi comunică de două ori pe zi gândurile și poruncile Înălțimii Sale. Situația aceasta continuă de când mi-a fost interzis să merg la curte, până când am avut cinstea de a-i vorbi în secret Înălțimii Sale. Principele mi-a spus deschis că a fost obligat să acționeze astfel în privința mea de amintitul postelnic, pe care l-a numit necioplit²³¹ de față cu mine. Totuși, acela s-a înstăpânit într-atât asupra minții Înălțimii Sale încât, în pofida principelui, lucrurile au rămas așa cum erau. Voi avea așadar cinstea de a vă mărturisii, monsenior, că până astăzi am dat dovadă de răbdare, așa cum mi-ați poruncit prin ultima scrisoare pe care am primit-o de la Excelența Voastră. De teamă însă ca lucrurile să nu rămână în continuare la fel și neaflându-mă în stare să îndur mai multe, am luat hotărârea de a-mi prezenta eu însumi demisia și de a spune rămas bun, în cazul în care, așa cum s-a întâmplat până acum, nu-mi va fi acordată. Dar aceasta nu se va întâmpla mai înainte de a primi scrisorile Excelenței Voastre. I-am cerut Înălțimii Sale să reunească curtea pentru a obține o nouă decizie, mai înaltă decât cele precedente, pentru ca nevinovăția mea să fie recunoscută. Ceea ce principele mi-a promis, dar totuși nu o va face decât atunci

²²⁹ Traducerea s-a făcut după ediția lui Jean C. Filitti, *Lettres et extraits*, p. 84–87.

²³⁰ Pentru perioada dizgrației lui Linchou; vezi V. Mihordea, *Politica orientală franceză*, p. 246–258. Îndepărtarea temporară a lui Linchou de la curte s-a datorat asocierii lui cu medicul Pisani, considerat vinovat de moartea principesei; vezi mai jos scrisoarea lui Linchou din 14/15 mai 1753.

²³¹ *Rustique*.

când postelnicul o va dori. Iar fără această satisfacție nu mai găsesc niciun motiv să rămân. Dacă Excelența Voastră ar binevoi să-i ceară spătarului Manolachi aceasta, atunci lucrul se va împlini imediat, de vreme ce postelnicul este ginerele său. Iar răbdarea mea nu ascunde nicio altă intenție și niciun alt plan, decât dorința de a-mi îndeplini bine slujba. Și nimic altceva nu a prilejuit această aparentă dizgrație decât faptul că m-am opus energic intențiilor postelnicului despre care mi-am dat seama că se împotrivesc amintitei slujbe. Prin urmare, mă pun la dispoziția Excelenței Voastre, fie pentru a-mi recupera întru totul cinstea, fie pentru folosul meu.

Potrivit știrilor, nu s-a întâmplat nimic interesant de când am fost redus la tăcere, cu excepția oștilor pe care le strâng principalele regate ale Europei²³². În Franța s-au strâns cinci, ai căror comandanți sunt numiți în gazetele care sunt trimise capuchehăii prin acest călăraș. În Polonia continuă discuțiile dintre cler și palatini, de care cei din urmă par a se teme, doar dacă nu vor fi întrerupte prin grija pe care regele o arată. Există mai multe scrisori trimise de rege și de nobili printre manuscrisele polone expediate amintitei capuchehăii cu acest prilej. Palatinul a cerut să-mi vorbească prin trei curieri care au venit aici aducând scrisori pentru Înălțimea Sa, care nu a fost niciodată de acord să mă trimită la hotare, cel puțin până acum. Prin primul curier voi trimite copii după scrisorile pe care acest nobil mi le-a scris cu privire la acest subiect.

Prin cea de-a doua scrisoare pe care am avut cinstea de a o scrie Excelenței Voastre, v-am trimis o copie după veștile care mi-au sosit acum două luni și jumătate și din care vă trimit o altă copie cu această ocazie. Între timp, a trebuit să fie oprit aici zisul *George Dainiy*²³³, pomenit în amintita foaie, care a strâns cele mai bune trupe din țară care sunt în clipa de față în solda principelui. O bună parte fuseseră deja înrolați de zisul *George Dainiy* și de alți patru tovarăși care au sosit împreună cu el, veniți aici împreună cu conducătorii lor sub acoperirea de negustori și sub pretextul că aduc cojoace și alte mărfuri, dar care erau bine aprovizionați cu țechini. În interogatoriul făcut, au mărturisit că au venit cu speranța de a ridica trei mii de arnăuți, sârbi, beșlii²³⁴ și alții. Mi s-a părut că această încercare nu se potrivește cu mărturisirile de prietenie pe care rușii le-au dat din nou Porții prin noul lor ministru, care, mi se spune aici, a luat un titlu mai înalt decât cel pe care-l avea, dar nu se știe pe aici să mi se spună care anume. Drept urmare Poarta a poruncit principilor și pașalelor care sunt la hotare să nu dea niciun prilej de plângere care ar putea stârni asemenea semne de prietenie. Nu știu cum va fi de acum încolo, după descoperirea care a fost făcută aici.

Conducătorul poștei, domnul Deima din Liov²³⁵, a trimis o scrisoare închisă domnului Ducas²³⁶.

Am cinstea de a fi cu un profund respect, etc.

²³² Referire la pregătirile războiului de 7 ani.

²³³ Neidentificat.

²³⁴ *Armaouts, Sirbes, Beslis*.

²³⁵ *Deima de Leopold*. Alexander Deyma, care pentru înlesnirea corespondenței cu Moldova primea și o pensie de la Constantin Racoviță: vezi V. Mihordea, *Politica orientală franceză*, p. 400.

²³⁶ *Dukas*. Neidentificat.

Tochmai am primit scrisoarea cu care Excelența Voastră m-a onorat prin plicul părintului Domné. Am uitat să-i spun Excelenței Voastre că Înălțimea Sa mi-a spus că dragomanul Dantan²³⁷ nu este prietenul meu, întrucât vorbește foarte rău despre mine de fiecare dată când merge în Fanar²³⁸. Cum nu i-am dat niciun prilej în acest sens, o rog pe Excelența Voastră să binevoiască să rânduiască lucrurile.

De vreme ce Excelența Voastră a primit plicul din 5 martie, nu are rost să-i trimit o copie după aceste știri.

Scrisoarea lui François Linchou către Giuliani²³⁹ trimisă din Iași

14/25 mai 1753²⁴⁰

Monsenior,

Am primit la timpul convenit din mâinile domnului doctor Pisani scrisorile pe care ați avut cinstea să mi le scrieți odată cu înapoierea oamenilor trimiși să cumpere porțelanuri pentru țară²⁴¹. Nu am putut răspunde acestor scrisori, cum nu am putut răspunde nici celor pe care Excelența Sa, domnul conte de Brühl²⁴² mi-a făcut cinstea de a mi le scrie. În acest răstimp am fost de mai multe ori pe punctul de a merge la Dresda din partea Înălțimii Sale, apoi la Grodno, dar aceste călătorii au fost anulate mereu, chiar atunci când eram pe punctul de a pleca, fie din pricina geloziei sfetnicilor greci ai Înălțimii Sale, fie din pricina urzelilor părintelui Laidet, ale cărui fire rea și duh neliniștit, minte puțină și lipsă de prudență, minciuni din ce în ce mai numeroase și, în sfârșit, puțină bună credință, au pus paie pe foc în toate privințele. Am fost cu atât mai îngrijorat cu cât nu aș putea să mor liniștit fără ca să-i arăt mai întâi Excelenței Sale respectul pe care i-l port și dorința de a mă pune la dispoziția sa drept recunoștință pentru scrisorile pe care mi-a făcut cinstea de a mi le scrie și care mă obligă; și mă rog de îndată să mă așez la picioarele Excelenței Sale.

Subiectul anume al acestei scrisori nu vă va fi prea plăcut. Poate că ați aflat deja de soarta nefericită a doctorului Pisani care are nenorocul de a fi închis aici sub pază strictă din 13 decembrie anul trecut²⁴³. Motivul pare să fie moartea

²³⁷ Pentru originea dinastiei de dragomani Dantan vezi Alexander H. De Groot, *The dragomans of the Embassies in Istanbul 1785–1834*, în *Eastward Bound: Dutch Ventures and Adventures in the Middle East*, ed. Geert Jan van Gelder și Ed de Moor, Amsterdam, 1994, p. 138.

²³⁸ *Fanal*.

²³⁹ Interpret levantin la curtea regelui August al III-lea al Poloniei.

²⁴⁰ Traducerea s-a făcut după textul publicat de Vasile Mihordea în anexa I a articolului *Giuseppe-Antonio Pisani, medicul lui Constantin Racoviță*, RI, 22, 1936, p. 247–249.

²⁴¹ Pentru Giuseppe Antonio Pisani, medicul italian al curții de la Iași din vara anului 1751; vezi articolul lui V. Mihordea citat în nota precedentă.

²⁴² Contele Heinrich von Brühl (1700–1763) principalul sfetnic al regelui Poloniei.

²⁴³ Pedeapsirea medicului curții de Constantin Racoviță este amintită și de Franz Joseph Sulzer, care-l confundă însă pe mediul italian Pisani cu medicul saxon Stahl, arătând că ar fi fost „ucis în bătaie” din porunca domnului; vezi *Călători străini*, X/1, p. 464.

principei noastre care s-a întâmplat pe 2 ianuarie. Dar dincolo de faptul că doctorii nu pot fi făcuți răspunzători pentru ceea ce se întâmplă, eu nu-l cred vinovat cu nimic nici de boala acestei principese, nici de moartea ei, de vreme ce cu mai bine de o lună și jumătate înainte de a muri nu mai lua niciun fel de doctorie de la medicul Pisani. În sfârșit, pentru că nu și-a practicat meseria, nici nu-l scuz, nici nu-l acuz de acest fapt. Spun doar că principesa a zăcut doar zece zile înainte de a muri și că doctorul, văzând asta, s-a oferit să o vindece dacă ar fi vrut să ia toate remediile pe care i le-ar fi prescris și dacă s-ar fi lăsat pe mâinele sale. Dar nu a fost ascultat din cauza unei urzeli secrete a postelnicului, unul dintre sfetnicii greci ai Înălțimii Sale, în înțelegere cu un medic grec, ginerele lui:²⁴⁴ care au vrut să-l facă pierdut [pe Pisani] din gelozie. Iar principele ascultă de el fie din slăbiciune, fie din teamă, dat fiind că socrul lor este factotum și cel dintâi însărcinat cu afaceri al Înălțimii Sale la Constantinopol și care dintr-o supărare îl poate depune²⁴⁵. Dacă aș intra în toate detaliile nu aș mai termina. În sfârșit, socrul poate stârni urzelile perfide ale sfetnicilor greci ai Înălțimii Sale, de care și eu însumi am a mă plânga și m-aș retrage din slujba acestei curți cu cea mai mare plăcere și mulțumire din lume dacă aș putea fi sigur că aș găsi o slujbă pe lângă monseniorul conte de Brühl, căruia poate i-aș putea fi de folos prin cunoștințele pe care le am despre această țară și despre altele din Turcia. Vă asigur domnule că ceea ce tocmai s-a întâmplat cu doctorul Pisani mi-a provocat o mare supărare împotriva acestei curți, în pofida mărturiilor zilnice de prietenie pe care mi le arată Înălțimea Sa.

În sfârșit, în momentul de față este vorba de a-l scăpa pe bietul doctor Pisani de suferințele în care se găsește, despre care veți afla din biletul pe care mi l-a scris ieri, la care nu-i voi răspunde de teamă să nu-l aduc într-o stare încă și mai mizerabilă. Astfel, cred că mijlocul cel mai sigur de a-l scăpa din această situație este să-l convingem pe contele de Brühl să trimită un dregător aici cu scrisori pentru Înălțimea Sa pentru a-l cere pe doctor înapoi. Dar trebuie ca această misiune să aibă loc cât mai degrabă, iar zisului dregător să i se poruncească să ceară Înălțimii Sale o compensație pentru amintitul doctor Pisani din partea medicului grec și a postelnicului, cu amenințarea că, în caz de refuz, se va merge la Poartă pentru a cere satisfacție. Nu am putut să vă trimit mai devreme vești despre prietenul nostru comun, pentru că până acum nu am avut mijloacele necesare. Arătați-i prietenia noastră cu acest prilej, de vreme ce prietenia mea nu-i poate fi de folos.

Dacă-mi veți scrie, domnule, nu trebuie să arătați că ați primit vreo scrisoare din partea mea și să nu-mi scrieți decât dacă scrisoarea poate să-mi fie înmănată personal, deoarece aici se face ușor o mare crimă din cel mai mărunț lucru²⁴⁶. Am crezut că sunt obligat să vă aduc la cunoștință ce s-a întâmplat și, de altfel, am făcut acest lucru ca prieten. Sperând în prețioasa voastră prietenie și având cinstea de a fi, cu cea mai înaltă considerație, slujitorul vostru prea umil și prea ascultător, François Linchou, mare sluger.

²⁴⁴ Neidentificat. Potrivit lui Mihordea acesta fusese medicul curții înainte de sosirea lui Pisani; vezi V. Mihordea, *Giuseppe-Antonio Pisani*, p. 235.

²⁴⁵ Spătarul Manolachi.

²⁴⁶ *Un grand crime d'une chose de rien.*

4/15 iunie 1753²⁴⁷

Monsenior,

Tocmai am primit scrisoarea pe care Excelența Voastră mi-a făcut cinstea de a mi-o scrie pe 28 ale lunii trecute la care nu pot să răspund decât în grabă, neavând timp din pricină că acest curier pleacă de îndată. Întrucât principele nu are alt motiv să pară că îmi este potrivit decât bunăvoința pe care o are față de postelnicul Iordachi, trebuie neapărat ca acest sfetnic să se înapoieze la Constantinopol pentru a o face pe Înălțimea Sa să revină la sentimente mai bune față de mine. Sau cel puțin ca, după sosirea mucarerului, să nu-i mai arate niciun fel de bunăvoință. Nu mă voi plânge de toată atenția pe care Înălțimea Sa mi-o arată în fiecare zi prin persoanele pe care le trimite la mine. Am avut prilejul să fiu cu atât mai convins de aceasta cu cât zilele trecute, când vroiam să mă întorc neapărat la Constantinopol, Înălțimea Sa, văzându-se silit de persoanele pe care le-am trimis să insiste pe lângă el să-mi dea încuviințarea, a trimis să mi se spună între patru ochi că dacă nu mă gândesc că eram în slujba sa de patru ani, să-mi amintesc măcar de strânsa prietenie care este între noi de treisprezece ani și că, dacă această prietenie continuă să existe, atunci nu ar trebui să ies din slujba lui. Am vrut să plec din pricina unor dispute între slujitorii mei și postelnic, dar nu știam cum va vedea Înălțimea Sa sosirea tatălui meu la Galați, despre care Excelența Voastră a binevoit să-mi spună. Nu au trecut încă 15 zile de când am făcut tot posibilul să o conving pe Înălțimea Sa să-și dea consimțământul, arătându-i spătarului Iordachi că venirea lui va aduce un credit de 200 de pungi în scrisori de schimb²⁴⁸, ceea ce le va ușura plata mucarerului. Iar Înălțimea Sa s-a apărat invocând diverse pretexte, aparent plauzibile, dar cu un substrat politic. Știu sigur că asta se întâmplă doar pentru a-i liniști pe greci, care nu încetează să spună că vreau să umplu Moldova, puțin câte puțin, cu francezi. Atunci când va veni, va vedea că tot ceea ce am zis este adevărat și că această țară nu este potrivită pentru el, mai cu seamă că negustorii sunt aici atât de disprețuiți, ca de altfel toți cei care nu sunt supuși ai principatului. Astfel, fratele meu a greșit când l-a îndemnat să facă o călătorie care va fi foarte neplăcută pentru el și poate chiar și pentru mine. Prin aceasta el ar putea pune capăt planurilor pe care le am de a mă face trebuincios Porții și aliaților săi prin serviciile pe care sunt pe punctul de a i le aduce, datorită încrederii de care mă bucur din partea celor mai mulți dintre palatinii care ne sunt favorabili. Domnul Barbier a fost trimis aseară la Excelența Sa, palatinul de Belz, pentru a ne aduce vești interesante, pe care voi avea cinstea de a i le comunica Excelenței Voastre.

Chiar dacă Excelența Voastră ar putea să primească gazetele din Leiden pe care le trimitem prin acest curier fie din mâinile capuchehăii, fie din cele ale dragomanului Porții, nu am vrut să scap prilejul de a-i trimite Excelenței Voastre o copie privind chestiunea Parlamentului din Paris, care a provocat exilarea tuturor

²⁴⁷ Traducerea s-a făcut după ediția lui Jean C. Filitti, *Lettres et extraits*, p. 88–91.

²⁴⁸ *Deux cents bourses de lettres de change*.

camerelor²⁴⁹; această afacere pârându-mi-se prea interesantă pentru a întârzia vreo clipă să o comunic Excelenței Voastre. Vă voi informa despre urmările acestei afaceri zgomotoase atunci când vom primi veștile pe care le așteptăm marțea viitoare. De asemenea, chestiunea clerului din Polonia și a nobilimii pare să devină treptat interesantă. Primatul și primii episcopi ai regatului s-au întrunit la Varșovia pentru a ține o adunare pentru a încerca să ajungă la o înțelegere. Dar veștile pe care le-am primit arată că adunarea nu și-a atins scopul și că cei mai mulți dintre episcopi au evitat să meargă, iar nobilimea cere dreptul de a se întruni un Seim și doar atunci s-ar putea termina această afacere.

Dintr-o scrisoare trimisă de domnul Barbier am înțeles că sunt câțiva domni la Constantinopol care au oprit toate bunurile pe care fratele meu le-a trimis acolo pentru a-și încasa banii care le sunt încă datorăți pentru ceară. Această sumă este de 200 de pungi de piaștri. Am avut cinstea de a-i arăta Excelenței Voastre că, dacă această poprire a avut loc, acest lucru va da complet peste cap proiectele și afacerile fratelui meu pentru următoarea producție de miere, având în vedere că a luat măsuri, că a cheltuit în avans sume mari pentru a face pregătirile necesare de a cumpăra o bună parte din producție, pentru jumătate din care sunt și eu interesat. De altfel, jumătate din fondurile pe care le-a trimis sunt ale mele, de vreme ce sunt părtaș cu 50%. Jumătatea constă în suma pe care părinții franciscani trebuie să o înmâneze Excelenței Voastre pentru plata firmanului. Așadar, dacă această poprire nu s-ar fi întâmplat, Excelenței Voastre i-ar fi fost înmănată suma prin acest curier, în afară de cei 1000 de piaștri care sunt ai principatului și care i-au fost încredințați pentru a fi cumpărate 300 de pachete de hârtie, balsam de Mecca și cafea de Cairo²⁵⁰. Așadar, o rog pe Excelența Voastră ca această poprire să nu aibă loc și-mi pun zălog cinstea că voi trimite sigur și fără întârziere suma datorată acestor domni în ceară, din noua producție, în posesia căreia vom intra în curând în schimbul banilor lor. Acești domni trebuie să se liniștească cu privire la această afacere, având în vedere că pot provoca o pierdere familiei, adică atât fratelui meu cât și mie, pe care în trei ani de muncă nu am putea-o îndrepta. Și asta pentru că vom pierde prilejul de a cumpăra recolta de miere, care va fi la un preț foarte bun pentru că au fost alungați toți turcii stabiliți în Moldova. Iar dacă acești domni nu-și vor primi suma datorată în ceară din această producție, mă angajez să le dau eu însumi socoteală. Sper ca Excelența Voastră să binevoiască să facă acest serviciu familiei. Este adevărat că un asemenea lucru nu s-ar fi întâmplat, nici altele, dacă fratele meu ar fi venit lângă mine în loc să rămână la Galați și dacă ar fi vrut să mă asculte. În rest, protestez împotriva acestor domni pentru toată paguba pe care ar putea să mi-o aducă oprind jumătate din ceea ce-mi aparține și blocându-mi, prin urmare, fondurile pe care trebuie să le folosesc pentru a cumpăra mierea de anul acesta.

Afacerea *George Dainyi* nu s-a sfârșit încă, el fiind în continuare închis împreună cu tovarășii săi, cu lanțuri la picioare, la mâini și la gât. Se așteaptă chiar să se spună că acești oameni vor fi executați, ceea ce ar trebui să se întâmple pentru

²⁴⁹ Pentru criza din sistemul juridic francez care a izbucnit în mai 1753 vezi John Rogister, *Louis XV and the Parlement of Paris 1737–1755*, Cambridge, 2002, p. 150–188.

²⁵⁰ *300 rames de papier, beaume de la Mecque et caffè du Caire*.

a da un exemplu. Dar mă tem foarte tare că, dacă oamenii de acolo sau alții de mai departe îi vor da postelnicului de aici o sumă frumușică, mă tem, spun, să nu fie iertați și eliberați, ceea ce pe viitor va face ca legea să nu fie respectată, împotriva bunului mers al afacerilor. Mai bine de o sută de persoane care i-au fost tovarăși sunt închise cu acest mizerabil.

Înălțimea Sa, printr-o persoană de încredere pe care o trimite la mine zilnic, m-a întreat ce gândesc despre faptul că Excelența Voastră nu-i răspunde nimic cu privire la subiectul despre care a avut cinstea să vă scrie, despre principele Constantin²⁵¹. I-am răspuns că se poate ca Excelența Voastră să dorească să răspundă asupra aceluși punct chiar printr-o epistolă scrisă de mâna lui și că, fără îndoială, nu a avut încă timp să scrie. Excelența Voastră să binevoiască să-mi comunice intențiile sale cu privire la cele de mai sus.

Am cinstea de a fi cu un profund respect etc.

Scrisoarea lui François Linchou către Bianconi²⁵² trimisă din București

25 august/5 septembrie 1753²⁵³

Domnule,

Am avut cinstea de a vă scrie spre sfârșitul lunii iulie pentru a vă preveni cu privire la nefericita situație în care se găsește domnul medic Pisani. Atunci v-am spus că părerea mea este că niciun doctor nu trebuie să răspundă în vreun fel de viața bolnavilor săi. Cu toate acestea, iată că el se găsește în aceeași stare ca mai înainte, în pofida faptului că Înălțimea Sa a schimbat țara și a venit să ia în stăpânire principatul Țării Românești²⁵⁴, cu care a fost cinstit. Domnul Pisani a fost adus până aici într-o căruță închisă și în fiare, iar în clipa de față este închis ca și mai înainte. Întrucât mă gândesc că, fiind prietenul și compatriotul lui trebuie să vă intereseze starea nefericită în care se află, am cinstea de a vă repeta că ar fi convenabil ca fie curtea, fie prințul regal sau măcar contele de Brühl să trimită un gentilom la Înălțimea Sa pentru a-l cere pe doctorul Pisani. Drumul este mult mai scurt și mult mai ușor până în Țara Românească, decât era până în Moldova. Nu trebuie decât să *incargă de la Dresda la Viena, de la Viena la Sibiu*²⁵⁵ sau Brașov²⁵⁶ și de acolo nu mai sunt decât șase leghe până la intrarea în Țara Românească, astfel încât în zece zile de poștă va ajunge aici. Puteți să-mi faceți cinstea de a-mi răspunde și de a-mi trimite scrisorile la Sibiu, unde am pus la punct corespondența noastră.

²⁵¹ Constantin Mavrocordat (1711–1769) care, temându-se de o pedeapsă din partea Porții, se adăpostise în ambasada Franței; vezi scrisoarea detaliată a lui Des Alleurs din 20 iulie 1753 în **Hurmuzaki**, S. I/1, p. 631–635.

²⁵² Giovanni Ludovico Bianconi din Bologna (1717–1781), medic al curții din Dresda, anticar și colecționar de artă; vezi Giovanna Perini, *Dresden and the Italian Art Market in the Eighteenth Century: Ignazio Hugford and Giovanni Ludovico Bianconi*, „The Burlington Magazine”, 135, 1993, p. 550–559.

²⁵³ Traducerea s-a făcut după textul publicat de Vasile Mihordea în anexa II a articolului *Giuseppe-Antonio Pisani, medicul lui Constantin Racoviță*, RI, 22, 1936, p. 249–250.

²⁵⁴ *Valachie*. Constantin Racoviță ocupă tronul Țării Românești în iulie 1753.

²⁵⁵ *Cibinne*.

²⁵⁶ *Hermanstadt*.

Am cinstea de a fi întru totul prea umilul și prea ascultătorul vostru servitor, etc.

P.S. Domnul Pisani mi-a cerut în mai multe rânduri, prin bilete, vești despre un cufăr pe care i l-ați trimis prin domnul *Mercius*²⁵⁷, dar care până acum nu a apărut.

**Scrisoarea lui François Linchou către Des Alleurs trimisă din București,
15/26 noiembrie 1753²⁵⁸**

Monsenior,

Am primit cele două scrisori pe care Excelența Voastră mi-a făcut cinstea de a mi le scrie pe 18 octombrie și pe 4 noiembrie. Cum tocmai am sosit, nu le pot răspunde, după cum nu pot nici să vă împărtășesc conținutul veștilor din Polonia care au venit odată cu întoarcerea curierului pe care Înălțimea Sa l-a trimis acolo. Dar, prin următorul curier, voi avea cinstea de a-i trimite Excelenței Voastre o copie după tot ceea ce trebuie să ajungă la cunoștința Excelenței Voastre și după tot ceea ce trebuie trimis zilele acestea la Poartă. În această scrisoare mă voi mulțumi să spun Excelenței Voastre că dragomanul Porții nu i-a scris încă Înălțimii Sale cu privire la corespondența cu Polonia și că nu a poruncit încă prin sfetnicul Înălțimii Sale să continue această corespondență. Înălțimea Sa s-a plâns de acest lucru înainte de sosirea mea, poruncindu-mi să i-l comunic prin această scrisoare Excelenței Voastre, până când principele va răspunde prin următorul curier, personal și în amănunt, tuturor punctelor despre care i-ați scris. Nu o poate face acum pentru că nu a rămas decât puțin timp între sosirea mea și plecarea curierului.

Tatăl meu mi-a scris că unul dintre frații mei mai mici, pe nume Pierre, s-a îmbarcat pe vasul căpitanului *Mouriez*²⁵⁹. Întrucât eu l-aș putea folosi în chip mai avantajos, aș ruga-o pe Excelența Voastră să binevoiască să-i îngăduie să mi se alăture și să-l recomande domnilor greci care trebuie să vină în curând în această țară. Sper să obțin această nouă favoare prin bunăvoința Excelenței Voastre.

Pachetul pentru domnul de la Fayardie²⁶⁰ va pleca mâine spre Polonia printr-un curier pe care Înălțimea Sa îl va trimite cu scrisori adresate mai multor nobili.

Am cinstea de a fi cu un profund respect, etc.

**Scrisoarea lui François Linchou către Des Alleurs trimisă din București
26 noiembrie/ 8 decembrie 1753²⁶¹**

Monsenior,

Prin precedentul călăraș am avut cinstea să confirm Excelenței Voastre că am primit cele două scrisori din 21 octombrie și 4 noiembrie. În plus, v-am informat că

²⁵⁷ Neidentificat.

²⁵⁸ Traducerea s-a făcut după ediția lui Jean C. Filitti, *Lettres et extraits*, p. 93–94.

²⁵⁹ Neidentificat.

²⁶⁰ Seniorul de La Fayardie a fost pentru scurt timp (1753–1754) ambasadorul Franței în Polonia.

²⁶¹ Traducerea s-a făcut după Hurmuzaki, S. I/1, p. 647–649.

vă voi trimite o copie cu ultimele vești care au venit din Polonia, în urma înapoierii curierului care fusese trimis acolo. O adaug acestei scrisori. Același curier tocmai a fost trimis înapoi cu scrisorile Înălțimii Sale pentru toți nobilii poloni patrioți. Nu are a se teme la trecerea prin Moldova pentru că este în tovărășia unui ciohodar al pașei de Hotin²⁶², dar la întoarcere are toate motivele să se teamă, pentru că trebuie să aducă câinii mari²⁶³ pentru Poartă și multe alte angarale. I-am scris palatinului de Belz să-i dea un pașaport, ca și cum ar fi fost trimis de Excelența Voastră. Nu am scăpat prilejul să-i împărtășesc Înălțimii Sale tot ceea ce Excelența Voastră mi-a făcut cinstea de a-mi scrie și de a-i traduce toate expresiile. Deși răspunsul dat de domnul Montmars²⁶⁴ reis effendi-ului²⁶⁵ a fost favorabil, aceasta nu a pus capăt plângerilor acestui dragoman, care pot fi din nou aduse la cunoștința reis effendi-ului. Înălțimea Sa e de părere că trebuie avut grijă și că ar fi convenabil ca Excelența Voastră să preîntâmpine ideile pe care trimisul Vienei caută să le sugereze Porții cu privire la corespondența noastră. Înălțimea Sa vă roagă de îndată să vegheați asupra demersurilor pe care le va face cu privire la această afacere prin dragomanul său. În ceea ce mă privește, eu sunt liniștit și aș dori ca principele să fie tot atât ca și mine. L-ar ajuta mult dacă Excelența Voastră ar crede potrivit să facă câteva demersuri prin care să puneți capăt nerușinării domnului de Montmars. Nu încetez să cer corespondența cu Polonia. Reușesc, încet însă, ceea ce nu s-ar întâmpla dacă ar sosi o poruncă clară pentru Înălțimea Sa de a o continua. Nu a sosit această poruncă de când Înălțimea Sa a venit aici, nici dragomanul Porții nu i-a scris nimic, deși Excelența Voastră l-ați asigurat de contrariul. Principele mi-a cerut insistent să vă semnalez asta. Mai este vorba și despre a asigura trecerea prin Moldova a acestei corespondențe. Mai multe pachete de-ale noastre au fost interceptate din porunca principelui Matei²⁶⁶ la Camenița de către un anume grec pe nume Leonardo, care se află acum la Žvanec²⁶⁷ și care altădată era în slujba principelui nostru. I-am scris pe marginea acestui subiect agăi cămăraș al pașei²⁶⁸. I-am povestit acestea chiar și pașei, în grațiile căruia am avut cinstea de a fi cu mult înainte și care mi-a cerut să merg să rămân pe lângă el. Pașa s-a enervat, dar nu poate să ridice mâna asupra lui, de vreme ce rămâne la Žvanec. Prin urmare, soluția mea a fost de a-i scrie cu privire la cele de mai sus palatinului de Belz. Așadar, pentru a asigura această corespondență fie trebuie ca Excelența Voastră să obțină porunca despre care este vorba în scrisoare și, în acest caz, vor fi necesare două copii, pentru un om care pleacă și pentru altul care vine, fie trebuie obținută o poruncă din partea principelui Moldovei care să-i interzică să se atingă de curieri. Înălțimea Sa s-a hotărât că dorește din toată inima să întrețină această corespondență, dar vrea să se asigure împotriva a orice s-ar putea întâmpla prin porunci noi. Atunci, Poarta va primi în

²⁶² *Un choadar du Pacha de Cotchin.*

²⁶³ *Chiens samsons.*

²⁶⁴ Prim dragoman al ambasadei austriece din Constantinopol; vezi V. Mihordea, *Politica orientală franceză*, p. 389.

²⁶⁵ Abdi Efendi (1753–1755).

²⁶⁶ *Prince Matheus.* Matei Ghica, domnul Moldovei între iunie 1753 și februarie 1756.

²⁶⁷ *Svancha.*

²⁶⁸ *Camadar-Aga du Pacha.*

fiecare săptămână vești despre ceea ce se întâmplă în Polonia. Înălțimea Sa nu crede că ar fi potrivit să scrie personal dragomanului Porții cu privire la acest subiect. I-ar plăcea mai degrabă să aștepte ca Poarta să i-o ia înainte.

Dacă Înălțimea Sa nu v-a trimis lămuriri cu privire la înțelegerile pe care trebuia să le încheie cu principele Constantin pentru a strânge prietenia și unirea dintre ei, asta s-a întâmplat pentru că, în același timp în care acest principe cerea intervenția Excelenței Voastre, pe altă parte și pe diverse căi intervenea pe lângă Înălțimea Sa fără știrea Excelenței Voastre. Această dovadă de nestatornicie și de nerăbdare a împiedicat-o pe Înălțimea Sa să intre în prea multe explicații, de teamă ca nu cumva reputația Excelenței Voastre să aibă de suferit. Cu toate acestea, a fost obținută eliberarea acestui principe, Înălțimea Sa plătind cheltuielile. Mai mult, i s-a acordat principelui Constantin o pensie. Acestea sunt, fără îndoială, o parte din înțelegerile pe care Excelența Voastră le-ar fi dorit încheiate. S-ar părea că, pentru a le săvârși, nu mai rămâne decât ca principele Constantin să fie urcat pe tronul Moldovei în locul principelui Matei. La acest lucru Înălțimea Sa se arată gata să lucreze bucuros, dacă Excelența Voastră ar fi garantul liniștii sale în această provincie, ceea ce este foarte dificil, din ceea ce spune Înălțimea Sa, de vreme ce este convins că acest principe nu este atât de statornic precum numele pe care-l poartă. Înălțimea Sa ar fi așadar încântată să găsească orice fel de reazem într-o asemenea înțelegere. Asta este ceea ce mi-a poruncit să scriu Excelenței Voastre.

Înălțimea Sa aprobă un așezământ de negoț al comunității franceze în această țară și promite să-l sprijine în toate. M-a sfătuit doar să arăt Excelenței Voastre că ar fi mai lesnicios dacă ar primi o scrisoare cu privire la aceasta, sub forma unei recomandări din partea noului defterdar²⁶⁹.

Am început corespondența cu domnul de la Fayardie. Domnul palatin de Belz îmi cere să vin lângă el, spunând că este absolut necesar să-mi vorbească. Nu știu însă cum să obțin îngăduința Înălțimii Sale pentru a merge la acest nobil. I-am scris Excelenței Sale, monseniorului conte de Broglie. Putem primi vești cu ușurință de la el, în câteva zile, prin Viena.

Tocmai a sosit un călăraș și Înălțimea Sa mi-a spus că Poarta i-a poruncit să-i dea vești din Germania. S-ar părea chiar că Poarta este neliniștită de mișcările despre care se spune că ar fi întreprinse de germani. Nu avem știri nici de la Viena, nici din Ungaria. Nu știm nici măcar în cine să ne încredem. Înălțimea Sa o roagă așadar pe Excelența Voastră să binevoiască să-i trimită o scrisoare pentru ambasadorul Franței din Viena, pentru a obține aceeași încredere pe care ceilalți ambasadori francezi i-o acordă. Între timp, în vreme ce acest ambasador va binevoi să ne trimită vești din Germania, noi vom strânge știri proaspete și adevărate, prin orice mijloace vom putea, despre ce se întâmplă. Dar Înălțimea Sa o roagă stăruitor pe Excelența Voastră să nu întârzie să-i facă acest serviciu, astfel încât să poată cât mai curând mulțumi Poarta cu ceva interesant.

În câteva zile trebuie să plec din nou și cum mă voi afla la patru zile de București, în cazul în care va surveni o oarecare întârziere în răspunsuri, Înălțimea Sa mi-a poruncit să-i spun Excelenței Voastre că scrisorile îmi vor fi trimise și că

²⁶⁹ *Teftedar*.

eu voi răspunde de unde mă voi afla, iar aceasta este pricina întârzierii. De asemenea, Înălțimea Sa vă roagă să nu vă folosiți pentru asta de mijlocirea dragomanului Porții. Eu sunt foarte liniștit să-i transmit Excelenței Voastre că sunt într-un județ²⁷⁰ mai îndepărtat pentru a da oarecare aparență de satisfacție plângerilor domnului de Montmars, lucru care nu se va întâmpla dacă Excelența Voastră ar binevoi să-mi obțină o scrisoare de recomandare de la vreunul din miniștrii Porții, mai cu seamă de la noul defterdar sau de la vreun altul, prin care să o roage pe Înălțimea Sa să-mi încredințeze o slujbă la București. Înălțimea Sa doarește foarte mult asta și lucrul ar fi ușor pentru Excelența Voastră.

Monsenior, vă aduc mulțumirile mele pentru noua recomandare pe care Excelența Voastră a binevoit să mi-o facă în fața Înălțimii Sale. Dincolo de consecințele care se vor face simțite, vă sunt foarte recunoscător pentru semnele de bunăvoință și de înaltă protecție cu care Excelența Voastră a binevoit să mă onoreze.

Îmi iau libertatea de a reînnoi stăruințele cu privire la rugămintea pe care am făcut-o deja Excelenței Voastre, de a îngădui ca fratele meu mai mic să vină aici. Voi încerca să-i găsesc vreun loc.

Am cinstea, etc.

Scrisoarea lui François Linchou către Vergennes trimisă din București

26 februarie/9 martie 1754²⁷¹

Monsenior,

După ce ne-am întors aici, acum câteva zile, am primit scrisoarea pe care Excelența Voastră mi-a făcut cinstea de a mi-o trimite pe 8 ale lunii, în care am găsit aprobarea Excelenței Voastre pentru veștile pe care i le-am trimis împreună cu scrisoarea mea din 8 decembrie anul trecut, cu excepția știrii despre prințul Héraclius²⁷². Însă, de vreme ce aceasta se găsea amestecată printre altele și era scrisă în cifru, am crezut că trebuie să o trimitem mai departe în acest chip, pentru că aici nu putem deosebi adevărul de minciună. Însă de-acum înainte nu vom mai spune nimic în legătură cu acest prinț, de teamă să nu facem aceeași greșeală.

Cu toate că am avut grijă să-i dăm curierului nostru un pașaport foarte folositor din partea palatinului de Belz, ne temem totuși foarte tare pentru el. Ni s-a spus din Liiov, de la Camenița și de la Hotin, ba încă și de palatinul de Belz, că la toate hotarele Moldovei au fost trimise porunci pentru a-l opri pe Lazenski²⁷³, numele adevărat al curierului nostru. Zilele trecute palatinul de Belz ne-a trimis prin doi lipcani vestea despre această poruncă, iar dacă voi avea timp vă voi trimite o copie cu acest prilej. Cu toate acestea suntem liniștiți, pentru că am avut grijă ca Lazenski să fie însoțit de un ciohodar al lui Mehmed, pașa de Vidin. Însă acest pașă tocmai a fost înlocuit cu Hasan pașa, până acum aga ienicerilor din Constantinopol.

²⁷⁰ *département*.

²⁷¹ Traducerea s-a făcut după ediția lui Jean C. Filitti, *Lettres et extraits*, p. 97–100.

²⁷² Héraclius al II-lea al Georgiei (1744–1798).

²⁷³ Neidentificat.

Drept urmare, ne vedem lipsiți de posibilitatea, la care speram, ca un om al pașei în persoană să aducă în fiecare săptămână corespondența noastră de la Dieta care se apropie²⁷⁴. De aceea, Înălțimea Sa crede că ar fi de folos să obținem o poruncă, prin care să se ordone principelui Matei să nu se atingă de curierii noștri care merg și care vin dinspre Polonia cu corespondență. În plus, dacă Excelența Voastră ar binevoi să trimită din partea sa cinci sau șase pașapoarte pentru curierii care merg până la Varșovia, de unde se întorc, s-ar dovedi o măsură de precauție foarte folositoare.

În ceea ce privește continuarea ca și până acum a corespondenței cu Polonia, Înălțimea Sa ar dori să primească o poruncă clară de la Poartă. De aceea, Înălțimea Sa mi-a poruncit să-i arăt Excelenței Voastre că i-ar fi ușor să obțină o astfel de poruncă prin mijlocirea unui dragoman al Porții, spunând că a primit scrisori de la mai mulți nobili poloni care o roagă pe Excelența Voastră să binevoiască să ceară domnului Țării Românești continuarea amintitei corespondențe. Înălțimea Sa dorește acest lucru din toată inima, pentru că-și dă seama că nu-i poate aduce decât cinste. Cu toate acestea însă, Înălțimea Sa nu vrea să facă nimic în astfel de lucruri²⁷⁵ fără porunci precise.

Palatinul de Belz și marele hatman s-au înțeles împreună că este absolut necesar să merg la Lublin îmbrăcat franțuzește²⁷⁶ în săptămâna de după Paști, pentru a-mi comunica lucruri foarte importante pentru Poartă și pentru binele comun, după cum spun ei. Ei îmi cer cu multă stăruință acordul în această privință, spunând că nu pot trimite asemenea lucruri prin curieri care pot muri pe drum sau pot cădea bolnavi. Cu acest prilej, Înălțimea Sa întreabă Poarta dacă trebuie să mă trimită sau nu. Iată un moment prielnic pentru a face Poarta să dea porunca de continuare a corespondenței, dacă Excelența Voastră ar binevoi să intervină oricât de puțin. Întrucât sunt deja doi ani de când se pregătește Dieta, Excelența Voastră trebuie să-și fi dat seama dacă scrisorile trimise în Polonia din porunca Porții au avut sau nu vreo urmare și dacă este potrivit ca Poarta să pună și în acest an să fie scrise altele.

În sfârșit, dacă Excelența Voastră ar binevoi să facă efortul de a trimite o scrisoare spre Polonia prin fiecare călăraș, indiferent dacă are sau nu treburi, acest lucru ar ajuta mult la purtarea unei corespondențe regulate din partea noastră, de vreme ce scrisorile Excelenței Voastre sunt expediate de îndată, iar noi am profita de acest mijloc pentru a le trimite pe ale noastre. În ceea ce privește cheltuielile, Înălțimea Sa nu le dă nicio atenție și ar putea ușor cheltui chiar de două ori mai mult, doar să fie sigură că are încuviințarea Porții pentru acest lucru. Sunt obligat să arăt Excelenței Voastre ceea ce gândește cu adevărat principele, chiar dacă îmi dau seama de argumentele cu care ați putea binevoi să mă contraziceți. Vestile din Polonia nu intră exclusiv în atribuțiile principelui Moldovei, deoarece, pe când ne aflam acolo și ni se dădeau instrucțiuni în acest sens, principele Grigore primea și el întotdeauna aceeași poruncă.

Nu ne vom lipsi de prilejul de a continua corespondența cu domnul de la Fayardie ca și până acum, dar cum știrile din Germania trec prin Varșovia și ne parvin foarte târziu, Înălțimea Sa a crezut de cuviință ca de acum înainte să poarte o corespondență cifrată cu domnul marchiz d'Aubeterre din Viena²⁷⁷. În fiecare

²⁷⁴ Dieta de la Grodno.

²⁷⁵ *sur ces sortes de matières.*

²⁷⁶ *habit à la française.*

²⁷⁷ Henri Joseph Bouchard d'Esparbès de Lussan (1714–1788), marquis d'Aubeterre, baron de Saint-Quentin, ambasadorul Franței la Viena între 1752–1756.

săptămână vom trimite corespondența în deplină siguranță, printr-o persoană demnă de încredere care i-o va înmâna personal. Excelența Voastră să binevoiască să-l pună în temă și să-l convingă să ne comunice tot ceea ce se întâmplă în Germania și în restul Europei. Vom primi scrisorile prin calea foarte comodă și rapidă a poștei din Sibiu²⁷⁸.

Nu am uitat de porunca pe care Excelența Voastră mi-a dat-o, de a-i mulțumi Înălțimii Sale pentru că a încuviințat stabilirea unui așezământ francez aici²⁷⁹. Nu știu dacă acest așezământ este același cu cel pe care tatăl meu l-a întemeiat în aceste locuri, deși în prezent el se află în Moldova. Este adevărat că toate cumpărăturile care i-au fost poruncite în acest an s-au făcut în Țara Românească. Presupun că un al doilea așezământ, în loc să aducă câștig, va dăuna. De aceea, cei care ar vrea să întemeieze un așezământ aici se pot la fel de bine adresa tatălui meu, iar el va avea marfă pentru toți.

Scrisoarea către pașa de Hotin se află pe drum de ceva timp, prin urmare am trimis-o și pe cea către domnul de la Fayardie, dar i-am dat de veste că pașa va fi înlocuit cu primul prilej.

I-am arătat mai sus Excelenței Voastre că principele a cerut îngăduința Porții de a mă trimite în Polonia la cererea seniorilor pomeniți. Drept urmare, voi scrie Excelenței Voastre o altă scrisoare doar pentru a o ruga, pur și simplu, să poruncească fratelui meu să-mi ducă toate veșmintele franceze la capuchehăi, care se vor îngriji să mi le trimită și care au primit poruncă clară să facă acest lucru. Această scrisoare se găsește în plicul pentru capuchehăi, care au primit poruncă de la Înălțimea Sa să v-o înmâneze doar dacă Poarta își va da amintitul acord, iar dacă nu, să o retrimită aici. Prin urmare, va fi ușor pentru Excelența Voastră să afle dacă Poarta îmi dă sau nu încuviințarea. Am scris Excelenței Voastre acum o săptămână prin doi călărași. În plicul Înălțimii Sale se găsea chiar un pachet din Varșovia pentru Excelența Voastră. Am aflat însă că cei doi călărași au fost asasinați și ne este foarte teamă ca scrisorile să nu se fi pierdut.

Am cinstea de a fi cu un profund respect.

Scrisoarea lui François Linchou către Vergennes trimisă din București

16/27 noiembrie 1755²⁸⁰

Monseniore,

Întrucât la plecarea mea din Moldova s-a ivit prilejul unei căsătorii de conveniență²⁸¹, avantajoasă deopotrivă prin zestre și familie, m-am logodit cu cocoana Ancuța Sturdza²⁸², înrudită cu Înălțimea Sa. Însă lipsa de înțelegere²⁸³ care domnește între principele nostru și cel al Moldovei²⁸⁴ a întârziat încheierea

²⁷⁸ *la poste de Sibine.*

²⁷⁹ *un etablissement français ici.*

²⁸⁰ Traducerea s-a făcut după ediția lui Jean C. Filitti, *Lettres et extraits*, p. 159.

²⁸¹ *marriage de convenance.*

²⁸² *Kokona Aukocha Sturge.* Identificarea a fost propusă de editor și acceptată de majoritatea istoricilor.

²⁸³ *mesintelligence.*

²⁸⁴ Matei Ghica, domn al Moldovei din 1753 până în 1756.

căsătoriei. Înălțimea Sa se teme că, dacă i-ar scrie principelui Matei cerându-i să îngăduie persoanei amintite să vină aici, s-ar lovi de un refuz din partea acestuia. De aceea, Monsenior, vă roagă pe dumneavoastră să binevoiți să scrieți principelui Matei o scrisoare cu privire la acest lucru. Atunci când această scrisoare o va însoți pe cea a Înălțimii Sale, principele Matei nu va mai putea refuza. Sper, Monsenior, că veți binevoi să-mi împliniți această rugămintă cu primul prilej.

Scrisoarea lui François Linchou către Vergennes trimisă din București

5/16 ianuarie 1756²⁸⁵

Monsenior,

Am primit scrisoarea pe care Excelența Voastră mi-a făcut cinstea de a mi-o scrie pe 30 octombrie trecut. Am văzut că Excelența Voastră își arată prețuirea pentru veștile pe care am avut cinstea de a i le da. Sunt încântat să obțin încuviințarea dumneavoastră și voi depune toate eforturile, din ce în ce mai mult, pentru a merita cinstea ocrotirii voastre.

Cât privește căsătoria mea, mi-aș fi dorit ca Excelența Voastră să fi putut trimite o scrisoare principelui Matei pentru a-l convinge să îngăduie persoanei respective să treacă în Țara Românească. Înălțimea Sa v-a cerut acest lucru de teamă să nu fie refuzat dacă scrisoarea sa nu ar fi fost însoțită de o alta, a Excelenței Voastre. Acești doi principii sunt înclinați să nu-și îndeplinească unul altuia cerințele cu foarte mare ușurință. Cu toate acestea, sunt foarte recunoscător că Excelența Voastră mi-a arătat că va binevoi să închidă ochii asupra pomenitei mele căsătorii, precum și pentru confirmarea pe care ați binevoit să mi-o dați, că, după ce căsătoria va fi încheiată, veți scrie curții în sprijinul meu. Îngăduiți-mi însă, Monsenior, să vă arăt că sunt câteva diferențe între mine și ceilalți francezi care s-au așezat în Levant, dat fiind că eu mă aflu aici cu cunoștința și chiar cu aprobarea curții. Dincolo de faptul că această țară poate fi privită ca făcând parte din creștinătate, dar în afara Levantului²⁸⁶. De altfel, șederea mea aici este nesigură și se poate să fiu obligat să rămân aici pentru foarte mult timp. Presupun, așadar, că îmi va fi acordată de curte favoarea de a nu dezaproba această căsătorie avantajoasă pentru mine. În rest, voi face mereu ceea ce Excelența Voastră îmi va porunci.

Cât privește afacerea numitului Sterio²⁸⁷, voi face întocmai ceea ce Excelența Voastră mi-a arătat, punct cu punct. Recunosc însă că, în ceea ce mă privește, pentru a mă pune la adăpost de orice întâmplare care ar putea surveni într-o țară atât de îndepărtată de Constantinopol precum aceasta, am nevoie de o poruncă prin care să fiu recunoscut drept francez și care să-mi dea dreptul la toate privilegiile de care se bucură această națiune, potrivit capitulațiilor. Am nevoie de acest lucru cu

²⁸⁵ Traducerea s-a făcut după ediția lui Jean C. Filitti, *Lettres et extraits*, p. 169–171.

²⁸⁶ *outré qu'on peut regarder ce pays comme une partie de la Chretienmeté et exclue du Levant.*

²⁸⁷ Disputa dintre frații Linchou și grecul Sterio revine în aproape fiecare scrisoare trimisă sau primită de cei doi frați de la ambasadorul francez la Poartă, din anii 1755–1756; vezi J. C. Filitti, *Lettres et extraits*, p. 142–191.

atât mai mult cu cât există momente în care toți cei apropiați principelui pot fi cercetați și necăjiți în chip nedrept. Fratele meu, care este la Constantinopol, va avea grijă să achite toate cheltuielile necesare pentru a obține zisa poruncă, dacă Excelența Voastră binevoiește să-mi facă hatârul de a se folosi de el.

Nevoia Înălțimii Sale îl face să-l trimită la Constantinopol pe domnul Geanet Lascarachi²⁸⁸, într-un moment în care afacerile sale cer acolo o persoană de încredere și cu totul credincioasă. De aceea, Înălțimea Sa îi cere cu stăruință Excelenței Voastre să-i facă hatârul de a-i trimite beratul cât mai curând posibil. Dar de vreme ce nu se va putea atât de curând, Excelența Voastră o va face când va crede de cuviință.

Este foarte sigur că ministrul otoman²⁸⁹ are nevoie să reacționeze cu mai multă promptitudine, nu cum a făcut-o până astăzi, și să deschidă ochii la demersurile vecinilor. Se apropie vremea dietei din Polonia. Nu știu dacă noul ministru și-a dat seama ce folos ar putea obține dacă ar porunci Înălțimii Sale să trimită o persoană de încredere în Polonia, așa cum a făcut vechea cărmuire în vremea tuturor celorlalte diete, de când Înălțimea Sa se află pe tron. Dacă ministrul și-ar arunca ochii peste toate relatările trimise în trecut, fără îndoială că ar porunci în consecință. Mă îndoiesc însă foarte tare că va face acest lucru dacă nu i se deschid altfel ochii. Iau în considerare faptul că politica pe care o urmează, este de a nu se chinui să poruncească principelui să-i comunice veștile din Europa, așa cum toți vizirii dinainte au făcut-o, cerând cu stăruință acest lucru vechii cărmuiri. Excelența Voastră îmi va face hatârul de a-mi arăta cum trebuie să acționez cu privire la acestea.

Scrisoarea lui François Linchou către Vergennes trimisă din Iași

19/30 aprilie 1756²⁹⁰

Monsenior,

Am avut plăcerea de a mă bucura de compania domnului Delancey²⁹¹. Excelența Voastră poate fi sigură că, la plecare, domnul Delancey va avea tot ceea ce și-ar putea dori pentru a călători confortabil și în siguranță.

Printr-un curier sosit ieri, am primit vestea că numitul Sterio, după ce a renunțat la plângerea împotriva fratelui meu, a mers cu jalba la Poartă pentru a cere de la mine acei bani și că vine cu un firman și cu un bumbașir²⁹² pentru a mă duce la Constantinopol dacă nu-i plătesc întreaga sumă. Îmi iau libertatea de a-i arăta Excelenței Voastre că este foarte dezagrabil ca un francez să fie târât într-o

²⁸⁸ *Laskarakı Janny*. Peste doar două luni, atunci când va trece pe tronul Moldovei, Constantin Racoviță îl va lua cu el pe Geanet Lascarachi, căruia îi va încredința dregătoria de mare postelnic; vezi C. Giurescu, *Pseudo-cronicari I. Enache Kogălniceanu*, BCIR, 2, 1916, p. 173. La scurt timp după aceea Lascarachi a murit, iar printre cei bănuți că l-ar fi otrăvit a fost chiar Linchou; vezi N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, p. LXXXVIII.

²⁸⁹ Noul mare vizir, care va rămâne în dregătorie un an, era Çorlulu Köse Bahir Mustafa.

²⁹⁰ Traducerea s-a făcut după ediția lui Jean C. Filitti, *Lettres et extraits*, p. 179–181.

²⁹¹ Neidentificat.

²⁹² *bombachir*.

asemenea afacere și ca domnii dragomani să nu fi preîntâmpinat acest lucru, în pofida poruncilor date de Excelența Voastră. Aceasta cu atât mai mult cu cât puteau să invoce următoarele motive, care nu pot fi combătute. Se știe mai întâi că acest Sterio a pretins banii de la fratele meu pe baza unei cambii²⁹³ pe care ar fi primit-o de la el, ceea ce nu este adevărat. În al doilea rând, această afacere a fost adusă la București în fața cadiului de Giurgiu²⁹⁴ fără ca mai întâi să-mi fi cerut un capăt de ață. În al treilea rând, că cererea prin care acum solicită banii de la mine demonstrează falsitatea cambiei pe care pretindeau că o aveau de la fratele meu, de vreme ce acum au renunțat la ea. În al patrulea rând, Iașiul întreg este martor că fratele meu i-a dat acestui Sterio șase sute de plăștri pentru a face negoț în tovărășie²⁹⁵ și că nu a făcut acest lucru decât pentru a-l scoate din rândul cerșetorilor, printre care se găsea, așa cum apare în înscrisul pe care fratele meu îl are din partea lui. Toată lumea poate depune mărturie că numitul Sterio nu a avut vreodată în mâinile sale vreun plăstru, cu atât mai puțin să fi fost în stare să împrumute suma pe care acum o cere. În al cincilea rând, potrivit socotelii făcute la București de oameni pricepuți²⁹⁶, această ultimă sumă datorată, de 138 de plăștri, constituie capitalul pe care fratele meu l-a încredințat în mâinile sale și că Sterio însuși a semnat încheierea contului de debit²⁹⁷, iar că data acestei încheieri este cu un an și jumătate după data cambiei de pe care numitul Sterio a arătat-o. În al șaselea rând, cambia este semnată în grecește, deși fratele meu nu a știut niciodată și nu s-a folosit niciodată decât de semnătura franțuzească. De altfel, cambia este dată din Ruscuc²⁹⁸, unde fratele meu nu a pus vreodată piciorul. Ba mai mult, dacă ar fi fost să-l fi oprit la Ruscuc, acest Sterio ar fi trebuit să se întărească cu o hârtie de la cadiul locului, fără care nu se poate ridica vreo pretenție asupra unui francez, potrivit unui articol din capitulațiile noastre. În sfârșit, dacă în principiu ar putea să ceară bani de la fratele meu, pe ce bază mă atacă acum pe mine? Am onoarea de a-i arăta Excelenței Voastre că această afacere nu face cinste principelui și, cu atât mai puțin, nației noastre. Capuchehăile au făcut tot posibilul să împiedice trimiterea acestui firman. Li s-a răspuns însă că, de vreme ce este vorba despre un francez, ambasadorul Franței trebuie să intervină în această afacere.

O rog pe Excelența Voastră să binevoiască să anuleze firmanul dat împotriva mea și să binevoiască să-mi trimită cât mai curând posibil hârtia necesară²⁹⁹ pentru a împiedica executarea firmanului, aflat pe drum. Dacă acesta ar fi dus la îndeplinire, influența de care se bucură nația noastră s-ar prăbuși cu totul, iar francezii își vor pierde onoarea.

²⁹³ *billet.*

²⁹⁴ *cadix de Giorgiovo.*

²⁹⁵ *commerce de compte en participation.*

²⁹⁶ *experts.*

²⁹⁷ *arreté de compte par lequel il se declare debiteur.*

²⁹⁸ *Russuch.*

²⁹⁹ *la pièce nécessaire.*

1756³⁰⁰

Monsenior,

Înălțimea Sa a primit scrisoarea pe care Excelența Voastră i-a scris-o pentru a-l recomanda pe părintele Iosif,³⁰¹ care tocmai l-a înlocuit pe părintele Laidet în calitate de prefect al misiunii din Moldova. Această schimbare a mulțumit-o foarte mult pe Înălțimea Sa, care îi va acorda întreaga sa ocrotire acestui om al Bisericii. În ceea ce mă privește, voi face totul pentru a-l sprijini în orice fel.

Ieri a sosit curierul din Polonia. Aflasem deja că acel curier care trecuse pe aici în drum spre Dresda părăsise Liovul pe 3 ale acestei luni. Domnul Delancey a plecat din Varșovia pe întâi ale lunii pentru a merge la Dresda. Tocmai am primit vestea că regele Angliei a declarat război Franței pe 17 ale lunii trecute³⁰², că fregata Zefir cu 30 de tunuri a pus mâna pe vasul de război englez Warwick³⁰³ de 64 de tunuri, pe care l-a dus în Martinica. La Marsilia au fost imbarcate două noi regimente de câte două batalioane fiecare, pentru a fi duse în Port Mahon, unde fortul St. Philippe nu a căzut încă. Se crede că după această expediție va avea loc asediul Gibraltarului și că atunci flota Spaniei, alcătuită din 30 de vase de război, care sunt pregătite în porturile spaniole să ridice pânzele, ni se vor alătura.

Un grup de 36 de haidamaci³⁰⁴ a pătruns în Moldova, trecând Nistrul între *Rashova* și *Moghilău*. Au apucat să jefuiască două dintre satele noastre, dar au fost bătuți de vreo douăzeci de arnăuți, care fuseseră trimiși din Iași împotriva lor. Zece haidamaci au fost prinși în viață, iar alți șapte au fost uciși. Acestora li s-au tăiat capetele și au fost aduse în Iași pentru a fi purtate prin oraș. Ceilalți au rămas izolați într-o pădure. În pofida noilor pungi cu bani trimise la Hotin, ienicerii tot nu sunt mulțumiți, pentru că încă nu au primit întreaga sumă cerută. Pentru a-i mulțumi, pașa și-a trimis aici aproape toate lucrurile, ca să împrumute banii mai sus amintiți și pentru a nu risca să fie batjocorit de ieniceri, care i-au dat un termen fix pentru a-și primi banii. Înălțimea Sa a încercat din răspuțeri să-l ajute să obțină acest împrumut.

Nu știu care sunt noutățile la Constantinopol, dar Înălțimea Sa mi-a întrebat în ultimele zile, de mai multe ori, dacă Excelența Voastră nu mi-a semnalat nimic. Zelul cu care Înălțimea Sa mi-a pus atât de des aceste întrebări mi-a dat de înțeles că se întâmplă ceva important. Nu are legătură cu păstrarea domniei în principat, pentru că știu cu certitudine că Înălțimea Sa știe la ce să se aștepte cu privire la acest lucru, iar acum nu are niciun fel de grijă. Mi-a cerut de mai multe ori să cercetez locurile care se află între Iași și Kiev, între Kiev și Petersburg, între

³⁰⁰ Traducerea s-a făcut după ediția lui Jean C. Filitti, *Lettres et extraits*, p. 185–187.

³⁰¹ *Joseph*. Iosif Cambioli, prefect al misiunii din Moldova între 1755 și 1560; vezi Emil Dumea, *Istoria bisericii catolice din Moldova*, p. 93.

³⁰² Începutul războiului de șapte ani.

³⁰³ *Varvick*.

³⁰⁴ *haidamaques*.

Petersburg și Arhanghelsk, iar de acolo până în Siberia³⁰⁵. Dacă este ceva nou, trebuie ca Excelența Voastră să binevoiască să-i spună Înălțimii Sale. La fel făcea și domnul conte Des Alleurs, care, în tot timpul când Înălțimea Sa s-a aflat în Moldova și în Valahia, îi spunea toate noutățile din Constantinopol. Domnul Deval a fost pentru o vreme însărcinat cu această corespondență. Înălțimea Sa o roagă pe Excelența Voastră să binevoiască să-i acorde aceeași favoare, deoarece capuchehăile sale nu sunt atât de bine sau atât de repede informate de ceea ce se întâmplă în serai sau la Poartă.

Potrivit scrisorilor din Polonia, Franța a încheiat un tratat de neutralitate cu Provinciile Unite, iar cu curtea de la Viena un tratat de garantare reciprocă a teritoriilor. Acest tratat s-a încheiat după planul celui dintre regele Prusiei și Anglia.

Acum zece zile fratele meu a plecat din Galați spre Constantinopol. O rog din toată inima pe Excelența Voastră să binevoiască să urmărească această afacere și să aibă grijă ca Poarta să facă dreptate. Afacerile mele ar fi foarte rău date peste cap dacă ar trebui să merg acum la Constantinopol.

Scrisoarea lui François Linchou către Vergennes trimisă din Iași

19/30 august 1756³⁰⁶

Monsenior,

Am primit scrisoarea pe care Excelența Voastră mi-a făcut cinstea de a mi-o scrie pe 17 ale acestei luni³⁰⁷. Nu pierdem niciun prilej de a transmite Sublimei Porți, prin fiecare curier, toate veștile care ne parvin, mai cu seamă cele privind victoriile armatei Franței³⁰⁸. Toate scrisorile care ne-au sosit ne îndreptățesc să sperăm că la Petersburg cavalerul Douglas³⁰⁹ va fi bine primit. Aceleași scrisori ne dau speranțe că, în scurt timp, se vor întâmpla lucruri însemnate. Tot ceea ce am aflat vă va fi relatat întocmai prin următorul nostru curier obișnuit. Curierul oficial³¹⁰, care sosise aici bolnav, după ce s-a însănătoșit, s-a îndreptat spre Varșovia. Ba chiar am aflat de la ultimul curier că trecuse prin Liov. Prin urmare, trebuie să fi ajuns la Varșovia de ceva vreme și, întrucât scrisoarea pe care Excelența Voastră a trimis-o prin curier, prin care-i porunceai să-i înmâneze Înălțimii Sale corespondența, a devenit inutilă, o trimit înapoi Excelenței Voastre prin prezenta scrisoare.

³⁰⁵ *d'icy à Kiow, dudit lieu à Petersbourg, et de celui cy à Archangel, et de la en Siberie.*

³⁰⁶ Traducerea s-a făcut după ediția lui Jean C. Filitti, *Lettres et extraits*, p. 192–194.

³⁰⁷ Scrisoarea lui Vergennes din 6/17 august 1756 este editată în Jean C. Filitti, *Lettres et extraits*, p. 192.

³⁰⁸ Începuseră operațiunile militare în Războiul de șapte ani (1756–1763).

³⁰⁹ Alexandre-Pierre de Mackensie-Douglas, baron de Kildin (1713–1765) era un iacobit scoțian aflat în slujba diplomației franceze. Cavalerul Douglas fusese în 1755 într-o misiune secretă în Rusia, iar în 1756 revenea acolo în chip oficial, vezi Jean-Pierre Poussou, *L'influence française en Russie au XVIIIe siècle*, Paris, 2004, p. 66.

³¹⁰ *courrier de cabinet.*

Îmi dau seama de marele folos pe care l-ar aduce un francez stabilit aici cu titlul de consul³¹¹. În acest fel afacerile ar putea continua chiar și cazul în care domnul ar fi schimbat, spre deosebire de acum, când nu se știe dacă următorul principe va avea aceleași intenții ca și cel de astăzi. Din acest motiv i-am scris domnului conte de Broglie³¹², care mi s-a părut că ar fi interesat de stabilirea unui astfel de așezământ, având în vedere că Înălțimea Sa nu numai că nu se împotrivesc, ba chiar dimpotrivă, este încântat. Excelența Sa mi-a răspuns că înțelege necesitatea și utilitatea unui asemenea așezământ, dar că ar trebui să expun ideea mea Excelenței Voastre, care ar trebui să caute să afle părerea Porții, de vreme ce înfăptuirea acestui lucru depinde întru totul de bunăvoința Porții, și chiar Excelența Voastră să deschidă consulatul. Cu privire la acestea am avut cinstea să arăt Excelenței Voastre că un astfel de consul, oricât de puțin ar ști să păstreze favorurile domnului, tot ar avea aceleași mijloace care există și astăzi, atât de a aduce vești principelui, cât și de a face să circule corespondența cu aceeași siguranță și ușurință cu care o facem noi astăzi. Cu atât mai mult s-ar putea păstra dispoziția favorabilă a curții de la Iași.

În acest moment curierul nostru obișnuit, care tocmai ne-a adus scrisoarea trimisă Excelenței Voastre de domnul Durand³¹³ și scrisorile marelui general de Białystoc³¹⁴, ne-a adus și o copie a unei scrisori a domnului conte Bestujev³¹⁵, din 30 mai trecut, din Petersburg, adresată principelui Radziwił³¹⁶, mare general al Lituaniei și altor nobili din Polonia, precum și răspunsul dat de cel dintâi. Cu toate că domnul Durand a scris despre aceasta Excelenței Voastre, am crezut de cuviință să-i trimit această scrisoare, pe care nu o primise încă de vreme ce nu o amintește.

Întrucât trebuie să plec în curând spre Polonia, îmi reînnoiesc rugămintele pe lângă Excelența Voastră de a da fraților mei actele necesare pentru a putea veni aici cât mai grabnic, sau, dacă deocamdată nu pot părăsi amândoi Constantinopol, măcar unuia dintre ei.

Dacă se va vorbi Excelenței Voastre despre cele două scrisori de schimb pe care tatăl meu le-a eliberat pe numele fratelui meu, Jean Baptiste Linchou, din porunca spătarului Manolache, și pe care acesta le-a cedat lui *Sousino*³¹⁷, o rog pe Excelența Voastră să ignore întreaga afacere. Chiar eu am poruncit să se întârzie plata acelor două scrisori de schimb, însă doar până când vom primi aici cele 32.600 de ocale de ceară pe care principele s-a angajat să le dea tatălui meu. Nu am vrut să risc încă și mai mult, având în vedere că trebuie să primesc de la curte ceară în valoare de 140.000 de piaștri, care ar fi trebuit să-mi fie livrată pe 15 ianuarie

³¹¹ Consulatul francez va fi deschis abia în 1796.

³¹² Scrisoarea pe care Linchou i-a trimis-o lui Broglie, din Varșovia, pe 19 decembrie 1756, semnalată de Mihordea, este în continuare inedită: vezi V. Mihordea, *Politica orientală franceză*, p. 513, nota 3.

³¹³ François Marie Durand de Distroff (1714–1778) a fost ambasadorul Franței la Varșovia între 1754–1756.

³¹⁴ *Byalistoc*. Jan Kazimierz Branicki (1689–1771), magnat polon, hatman de câmp între 1735 și 1752 și mare hatman între 1752 și 1771.

³¹⁵ *Bestuchef*. Alexie Bestujev-Riumin (1693–1768), mare cancelar al Rusiei.

³¹⁶ *Radziwił*. Hieronim Florian Radziwił (1715–1760).

³¹⁷ Neidentificat.

trecut, dar care a fost întârziată de pe 30 octombrie următor, având în vedere schimbarea principatului³¹⁸.

Scrisoarea lui François Linchou către Vergennes trimisă din Iași

28 martie 1757³¹⁹

Monsenior,

Caimacamul principelui Scarlat³²⁰ tocmai a sosit și a adus cu el un călăraș pe care l-a trimis de aici pe 15 ale lunii curente. Călărașul are asupra lui pachetul pentru Excelența Voastră, pe care i l-am dat prin ienicerul care-l însoțește pe curierul moscovit. Înălțimea Sa i-a dat drept însoțitor pe unul dintre ciohodarii săi, care duce scrisori pentru spătarul Manolache. Înălțimea Sa roagă ca fie Excelența Voastră, fie domnul Gautier³²¹, să-l însoțească pe ciohodar până la amintitul spătar.

Afacerea cu ceara nu se încheiase încă, atunci când a venit vestea depunerii domnului. Din sfertul lunii februarie erau trecuți în contul amintitei afaceri 6.300 de piaștri, care provin din cei 9.500 de piaștri atribuiți din zisul sfert, dintre care 3.200 fuseseră retrași de fratele meu. Cum caimacamii nu vor să ne lase să retragem această sumă, o rog pe Excelența Voastră să binevoiască să obțină un firman prin care să se poruncească plata acestei sume din zisul sfert, având în vedere că suma de 6.300 de piaștri trebuie plătită fratelui meu, cu atât mai mult cu cât toți banii de pe ceară au trecut în socotelile de vistierie ale țării³²².

Domnul Gautier trebuie de asemenea să facă demersurile necesare pentru a retrage cei 4.200 de piaștri pe care domnul Mercenier³²³ i-a plătit spătarului Stavrachi³²⁴ cu o zi înainte de depunere. O rog încă odată pe Excelența Voastră să-l sprijine pe domnul Gautier în demersurile sale și să-i acorde ocrotirea sa în această afacere.

Înălțimea Sa mi-a spus că pentru Excelența Voastră ar fi ușor să obțină un firman pentru a face să fie plătită suma de mai sus de 6.300 de piaștri și o roagă ea însăși pe Excelența Voastră să nu lase baltă această afacere.

Îl rog pe domnul Gautier să-mi găsească o casă. O rog pe Excelența Voastră să încuviințeze aceasta, astfel încât să știu unde să trag atunci când voi ajunge la Constantinopol.

³¹⁸ *le changement de principauté*. În februarie 1756 Constantin Racoviță trecea de pe tronul Țării Românești pe cel al Moldovei.

³¹⁹ Traducerea s-a făcut după ediția lui Jean C. Filitti, *Lettres et extraits*, p. 216–217.

³²⁰ *prince Scarlato*. Scarlat Ghica, domn al Moldovei în 1757–1758. Caimacamul era Dumitrașcu Sturdza spătar.

³²¹ Gautier, armator marseiliez și negustor francez din Constantinopol: vezi Louis Bonneville de Marsangy, *Le chevalier de Vergennes: son ambassade à Constantinople*, Paris, vol. 1, 1894, p. 127–131.

³²² *vestiarie du pays*.

³²³ Antoine Mercenier era angajat al casei de comerț a domnilor Gouffre și Gautier, dar în 1770 va izbuti să obțină dreptul de a face negoț în nume propriu la Istanbul, vezi Jean C. Filitti, *Lettres et extraits*, p. 207 și Carrière Charles, Courdurié Marcel, *Un sophisme économique. Marseille s'enrichit en achetant plus qu'elle ne vend*, „Histoire, économie et société”, 3, 1984, p. 11.

³²⁴ *Stavraki*. Iordache Stavrachi; vezi N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, vol. 1, p. LXXV și următoarele.

Mă încredințez, ca întotdeauna, înaltei ocrotiri a Excelenței Voastre.

P.S. Înălțimea Sa a trimis un plic închis pentru spătarul Manolache și o roagă pe Excelența Voastră să binevoiască să i-l transmită prin domnul Gautier sau după cum va socoti potrivit Excelența Voastră.

Scrisoarea lui François Linchou către Vergennes trimisă din Iași

1 aprilie 1757³²⁵

Monsenior,

Lunea trecută, după ce ajunsese vestea depunerii Înălțimii Sale, a sosit un pachet prin poșta. Am căutat de îndată să pun mâna pe plicul în care se află, în chip obișnuit, scrisorile care ne sunt trimise din Polonia. Domnul spătar Sturdza³²⁶, care este aici caimacam, mi-a spus că a trimis chiar în aceeași zi pachetul principelui său printr-un ienicer care însoțea un curier moscovit. Mi-a dat asigurări că nu a deschis pachetul și că nu știa dacă înăuntru se aflau scrisori care să-mi fie adresate, că-i va scrie principelui său să nu se atingă de scrisorile mele și să le înmâneze pe toate Excelenței Voastre, așa închise cum erau³²⁷. Mi-a spus chiar că pot să scriu această scrisoare Excelenței Voastre, pentru a vă aduce la cunoștință, astfel încât Excelența Voastră să poată trimite pe cineva la principele Scarlat pentru a-i cere zisele pachete.

Socot că vom pleca de aici după Paști. Fratele meu, Jean Baptiste, va mai rămâne pentru a pune punct afacerilor. O rog pe Excelența Voastră să facă astfel încât vreunul dintre dragomanii săi să-l recomande principelui [Scarlat Ghica], care fără îndoială că nu a plecat încă din Constantinopol.

Scrisoarea lui François Linchou către Vergennes trimisă din Iași

6 iunie 1758³²⁸

Monsenior,

Atunci când am ajuns aici am avut cinstea de a prezenta Înălțimii Sale scrisoarea Excelenței Voastre, împreună cu scrisorile de recomandare pe care i le-ați trimis. Înălțimea Sa m-a primit cu multă bunăvoință și m-a asigurat personal că întotdeauna va fi dornic să împlinească tot ceea ar veni din partea Excelenței Voastre. I-a poruncit imediat spătarului Iacovache³²⁹ să cerceteze revendicările noastre. Acest domn, dornic deopotrivă să facă pe plac Înălțimii Sale și nouă, și-a

³²⁵ Traducerea s-a făcut după ediția lui Jean C. Filitti, *Lettres et extraits*, p. 219–220.

³²⁶ *Spatari Sturge*. Dumitrașcu Sturdza spătar.

³²⁷ *toutes cachettées come ells estoient*.

³²⁸ Traducerea s-a făcut după ediția lui Jean C. Filitti, *Lettres et extraits*, p. 220.

³²⁹ *Yacovaki*. Pentru dregătorii lui Iacovache Rizo vezi *Călători străini*, vol. IX, p. 255.

dat și își dă toată osteneala în fiecare zi, făcând tot ceea ce este posibil pentru a duce totul la bun sfârșit. Aceasta s-ar fi și întâmplat deja dacă negustorul grec care datora 19.330 de piaștri, din care a plătit 16.146, nu ar fi ridicat pretenții pentru 2.664 în scrisori de schimb ale tatălui meu și pentru alți 520 de piaștri în schimbul mai multor sume pe care le-a socotit cu scadență³³⁰. Am căzut de acord să încredințăm decizia neguțătorilor din Constantinopol.

Un alt obstacol, monseniore, care întârzie încheierea afacerilor noastre, se datorează faptului că s-a trecut cu vederea o notă de despăgubiri³³¹ pe care tatăl meu a avut cinstea de a o prezenta Excelenței Voastre și pe care am lăsat-o [la Constantinopol] atunci când am plecat. Sper însă să o primesc cât de curând, deoarece i-am spus exact despre ce este vorba fratelui meu.

Fratele meu va avea cinstea de a da Excelenței Voastre toate amănuntele privitoare la revendicările domnului *Dimitri*³³², precum și la plângerile pe care eu le-am împotriva lui.

³³⁰ *pour diverses sommes qu'il avoit compté avant l'échéance.*

³³¹ *note des prétentions du damage.*

³³² Neidentificat.

Johann Kaspar Steube s-a născut la Gotha (în Saxonia), la 25 ianuarie 1747, în familia unui măcelar. Nu a izbutit să urmeze decât cursurile unei școli primare. A intrat ca ucenic la un meșter pantofar din Gotha, devenind, după perioada de ucenicie, calfă. A efectuat călătoria de un an, obligatorie pentru o calfă, prin mai multe orașe germane. La Stralsund a rămas timp de zece luni datorită unor accese de febră. S-a refăcut complet abia după alte câteva luni, petrecute pe insula Rügen. Revenit la Stralsund – pe atunci în stăpânire suedeză – s-a înrolat, cu grad de caporal, în regimentul de gardă al reginei Suediei. A servit acolo timp de doi ani. Ulterior, în urma unui incident la un joc de cărți, a dezertat.

A ajuns la Amsterdam, unde vroia să se intereseze de o moștenire din India, rămasă de pe urma tatălui lui. S-a angajat deci pe un vas de război olandez cu destinația Maroc. De acolo, pe același vas, a ajuns în final la Malacca, la acea vreme posesiune olandeză. Revenit în Europa, după o călătorie de nouăsprezece luni, și „stărnit de o nedezmințită sete de cunoaștere” (Costin Feneșan), cu banii câștigați a vizitat orașele olandeze Haarlem, Leyden, Haga, Delft, Nijmegen și Rotterdam.

Tot pe o corabie ajunge în Italia, la Livorno, unde s-a angajat calfă la un pantofar și a început să învețe italiană. A hoinărit prin multe orașe italiene: Pisa, Siena, Viterbo, Roma – unde a zăbovit un an și jumătate –, Orvieto, Florența, Milano și Cremona. Aici, la Cremona, s-a angajat furier în regimentul habsburgic Ried. Însă s-a îmbolnăvit de gută și a petrecut mai bine de un an și jumătate în spitalul din Cremona. Aflând, se pare, de efectele terapeutice ale apelor termale de la Băile Herculane, a solicitat să fie trimis la un regiment din Banat.

Așadar, după șase ani în Italia, Steube a ajuns în vara lui 1772 la Timișoara. După o ședere aici de șase săptămâni a pornit spre Mehadia, locul de staționare al companiei căreia îi fusese repartizat. Dar de astă dată, neobișnuit cu clima și cu condițiile de aici, s-a îmbolnăvit de friguri. Suferințele cauzate de gută l-au făcut pe Steube să petreacă timp de trei luni la Băile Herculane. Restabilit complet, a revenit la Mehadia în iulie 1773.

Au urmat doi ani la Mehadia, cu o viață „oarecum bucolică” (Costin Feneșan), întreruptă de detașarea lui la carantina de la Jupalnic, „cea mai prăpădită dintre toate garnizoanele imperiale”. A prins deci prilejul oferit de o chemare venită de la o cunoștință mai veche de la Mehadia și a obținut un concediu de șase săptămâni spre a ajuta, în Timișoara, la amenajarea și deschiderea unui han cu ospătarie. Față de refuzul de a i se prelungi concediul, Steube a demisionat din armată. Apoi, vreme de aproape doi ani s-a ocupat de han, până la moartea cunoștinței sale feminine.

În fine, întâlnirea cu italianul Carlo Giuliano Arisi, cel care înființase și deținea o orezărie situată între Gătaia și Sculia, l-a făcut pe Steube să aibă parte de încă aproape un an (1779–1780) de viață confortabilă, din poziția de administrator-contabil.

Un anunț, de pe la finele iernii anului 1782, care putea fi citit pe zidurile catedralei Sf. Ștefan din Viena, îl arăta pe Steube în căutarea unui serviciu. El se recomanda, între altele, drept „vorbitor de română, suedeză și italiană”. S-a retras în ținutul natal, ultima perioadă a vieții străbătând-o, alături de familia pe care și-o întemeiasse, sub semnul unei sărăcii cronice. Moartea l-a găsit pe Steube la 12 aprilie 1795, la Stretfeld – lângă Gotha –, unde se retrăsese, bolnav de peste un an.

Toate datele biografice înfățișate mai sus au fost selectate din introducerea întocmită de către Costin Feneșan la traducerea pe care a publicat-o acum câțiva ani, în 2008. Tot Domnia Sa a semnalat că biografia cea mai amănunțită a lui Steube a fost publicată curând după ce el a trecut la cele veșnice, sub forma unui necrolog, de Friedrich Heinrich Schlichtegroll, un cunoscut istoric din Gotha. Din acest text merită să reproducem și noi portretul fizic schițat de Schlichtegroll: „Înfățișarea sa exterioră nu era deloc impunătoare. Mergea, de obicei, cu capul plecat, privind drept înainte, absorbit parcă de proiecte importante. Astfel, de multe ori nu-i saluta pe cunoscuții întâlniți în cale și, de aceea, era judecat în mod greșit”.

În ultima parte a vieții, Steube s-a preocupat de mai multe proiecte editoriale. Pe noi ne interesează lucrarea „Drumeții și Destine” (*Wanderschaften und Schicksale*), apărută în 1791, în editura librarului-tipograf Ettinger din Gotha. Din ea au fost extrase de fapt fragmentele reproduse în traducere mai jos. Deoarece cartea ulterioară, „Scrisori din Banat” (*Briefe aus dem Banat*), publicată în 1793 la Eisenach, în editura Wittekind, „nu se deosebește, în ceea ce privește Banatul, de «Drumeții și destine»” (Costin Feneșan).

Așa cum a stabilit editorul în limba română al lui Johann Kaspar Steube, Costin Feneșan, în partea dedicată Banatului din „Drumeții și destine” autorul a recurs „în cea mai mare măsură” la experiența sa proprie acumulată în cei aproape zece ani de ședere în această regiune. El a cunoscut, totuși, și a folosit și lucrarea precedentă a abatelui italian Francesco Grisellini, „Încercare de istorie politică și naturală a Banatului Timișoarei” (Viena, 1779–1780). Fără, însă, a plagia, așa după cum a pretins editorul său modern, Jochen Golz.

În chip surprinzător, unul dintre cititorii autodidactului Steube a fost nimeni altul decât... Johann Wolfgang von Goethe. O înregistrare din 4 decembrie 1820 din jurnalul său consemna doar autorul și titlul „Drumeții și destine”. Dar în 1823, în *Cuvântul înainte* la o autobiografie a lui Johann Christoph Sachse, bibliotecarul ducelui de Weimar, Goethe așterea aceste rânduri revelatoare, dar și de-a dreptul șocante prin alăturarea de nume făcută: „Atât Johann Kaspar Steube, meșterul pantofar din Gotha, atunci când își povestește drumețiile agitate, cât și Plutarh, înțeleptul și învățatul bărbat din Cheronea, atunci când îi înfățișează pe cei mai mari eroi, nu află vreo altă explicație – cel dintâi pentru întâmplările din propria-i viață, celălalt pentru evenimentele din istoria universală – decât acceptând că există o ființă supremă de nepătruns, care domină totul”¹.

Acoperișul de Aur²

[1772–1781]

Băile de la Mehadia

[...] Aceste băi, atât de renumite încă de pe vremea romanilor sub numele de *Ad aquas*, se află acolo unde Cerna³ coboară năvalnic de pe muntele Morarul⁴, într-o vale strâmtă și înspăimântătoare, situată la vreo două ore de drum de hotarul de apus al Țării Românești. Aici sunt treisprezece izvoare, cu efecte și puteri curative diferite, care țâșnesc din măruntaiele pământului și se află într-un perimetru de jumătate de oră de mers pe jos.

Venind de la Mehadia, primul izvor întâlnit în cale este *Francisc* sau *Baia franceză*⁵, care își trage numele de la faptul că îi vindecă foarte bine pe românii și

¹ Jochen Golz, în: Johann Gaspar Steube, *Von Amsterdam nach Temiswar. Wanderschaften und Schicksale*. Rütten & Loening, ediția a II-a, Berlin, 1984, p. 236–237 (apud C. Feneșan, *op. cit.*, p. 20).

² Reproducem fragmente din traducerea din limba germană efectuată de către domnul Costin Feneșan, apărută sub titlul *Nouă ani în Banat (1772–1781)*, la Editura de Vest, Timișoara, 2008, 122 p. Menționăm de asemenea că am preluat, pentru fragmentele selectate, și notele explicative ale lui Costin Feneșan.

³ *Szerna*.

⁴ *Morarut*.

⁵ Vezi informațiile lui Fr. Grisellini, *Încercare de istorie politică și naturală a Banatului Timișoarei*, ediție de Costin Feneșan, Editura „Facla”, Timișoara, 1984, p. 308–315, cu privire la izvoarele termale și stabilimentele balneare de la Băile Herculane din aceeași perioadă în care au fost vizitate și utilizate de Steube. O altă descriere a Băilor Herculane, ceva mai târzie, datorată de această dată unui localnic, la Nicolae Stoica de Hațeg, *Cronica Mehadiiei și a Băilor Herculane. Povești moșăști scolarilor rumânești. Varia*, ediție de Damaschin Mioc și Costin Feneșan, Editura „Facla”, Timișoara, 1984, p. 43–51.

sârbi, deloc puțini, atinși de „boala plăcerii”⁶. Deasupra izvorului se ridică o clădire frumoasă, cu patru încăperi, dintre care două sunt destinate îmbăierii, iar celelalte două dezbrăcatului și îmbrăcatului. Apa acestui izvor, moderat de cald, aproape că nu este folosită decât de români și sârbi, deoarece se presupune că toți cei care s-ar îmbăia acolo sunt deja atinși de boala amintită. Lângă această Baie se află un bolovan enorm, pornit odinioară la vale din coasta muntelui, dar care s-a oprit, din fericire, la câțiva pași de clădire, căci altfel ar fi năruit-o și i-ar fi omorât pe oamenii aflați acolo. În apropiere se mai află o piatră veche de mici dimensiuni, pe care se mai poate citi cu ușurință cuvântul MERCURIUS⁷.

Nu departe de acest loc, pe malul stâng al Cernei, se află un izvor cu apă rece și limpede, din care beau toți vilegiaturii cărora nu le place apa de râu. Mai încolo, peste un pod care duce la Băile aflate de cealaltă parte, se ajunge la *Baia pentru umflături*⁸. Aceasta nu are o clădire anume, iar românii, pentru a se feri de soare, împrejmuesc locul cu măcăniș verde. Apa acestei băi este de culoare întunecată și foarte fierbinte. Numele îl are de la efectele ei recunoscute.

Cam la zece pași de această Baie se află *Baia pentru asudat*⁹, a cărei apă are aceeași culoare și căldură ca a celei de mai înainte. Dar, aflându-se la doar câțiva pași de Cerna și umplându-se foarte des cu nisipul adus de râu, nu este folosită prea mult.

La cincizeci de pași depărtare de aceasta se află *Baia principală*¹⁰, având o clădire foarte mare, în care este camera de gardă, locuința arendașului, locuința felcerului de la Carantină și camera pentru militarii care vin de la Timișoara în cursul anului. Aici se mai află trei băi care, datorită acoperișului lor, sunt numite *Baia de șindrilă*¹¹. Într-una din aceste băi pot fi zărite adeseori laolaltă 12 până la 16 persoane de ambele sexe, care stau în apă sau înoată. Celelalte două băi, de obicei închise, sunt rezervate *neromânilor*¹². Culoarea apei acestor trei băi de șindrilă este verzuie, iar apa este atât de limpede și strălucitoare, încât un ac poate fi zărit la o adâncime de trei coți¹³. Apa își menține aceeași temperatură atât în timpul iernii cât și al verii, ba adesea chiar crește în timpul anotimpului din urmă.

La mică depărtare, curgând din vale, se află două izvoare pentru ochi fără vreo împrejmuire sau altă amenajare. Cel care vrea să le folosească trebuie să adune apa dintre pietrele care acoperă muntele, pietre sub care se găsesc adesea scorpioni.

⁶ Vezi Griselini, *op. cit.*, p. 308 cu privire la puterea curativă în vindecarea bolilor venerice atribuită Băii Francisc (*Baia franceză*).

⁷ F. Griselini, *op. cit.*, p. 210 a publicat textul după „un fragment neglijat” aflat la Baia Francisc – desigur, piesa văzută și de Steube – și întregit cu manuscrisul pus la dispoziție de abatele Ernst Neumann din Timișoara:

HERCULI
ET VENERI
MERCURIUS
PRAEFECTUS
CVM SUIS.

⁸ *Geschwulstbad.*

⁹ *Schwitzbad/Fieberbad.*

¹⁰ *Hauptbad.*

¹¹ *Schindelbad.*

¹² Subliniat în textul german.

¹³ *Ellen.* 1 cot (*österreichische Elle*) = 0,779 m.

*Baia de transpirat pentru mădulare*¹⁴, care se află în apropiere, este o peșteră în stâncă, nu cu mult mai lungă de un stângen¹⁵ și jumătate. Apa de aici este atât de fierbinte, încât fiecare picătură care atinge o porțiune neacoperită a trupului duce de îndată la formarea de bășici, iar apa care cade de sus pe piatră scoate aburi în așa măsură încât, în câteva minute, poate produce o transpirație abundentă. O scândură groasă pusă peste stâncă și fixată de intrare servește pentru a te așeza sau a sta în așteptarea transpirației care, așa cum am spus, survine în câteva minute. Pereții acestei peșteri sunt atât de acoperiți cu sulf, încât îi poți desprinde cu mâna în cantități mari. Când folosesc această baie – ceea ce nu se întâmplă prea des – nemții își pun lângă peșteră un pat, sub un acoperiș făcut anume, pentru ca, ieșind din peșteră, să aștepte mai în largul lor ivirea transpirației. Românii nu au însă nevoie de această precauție.

Mai aproape de râu, într-un bazin mare din stâncă, format de natură, se găsește *Baia de var*¹⁶, aflată cu siguranță în legătură cu *Baia de transpirat pentru mădulare*, deoarece, atunci când apa celui dintâi izvor este tulbure, aceasta iese la fel de tulbure din crăpăturile în stâncă prin care curge spre *Baia de var*. Apa băii din urmă mai provine însă cu siguranță din încă unul sau mai multe locuri, deoarece – așa cum am spus – apa amintitei *Băi de transpirat pentru mădulare* este extrem de fierbinte și de culoare negricioasă, în vreme ce apa *Băii de var* este numai pe jumătate așa de fierbinte și de culoare albă.

Nu foarte departe se află *Baia pentru mădulare*¹⁷ care, datorită temperaturii ridicate a apei, nu poate fi folosită. Aici, oul fierbe în doar câteva minute. Românii spun însă că odinioară baia era folosită, ceea ce este foarte probabil, deoarece deasupra ei se află o clădire mică și se mai pot zări țevi. Acestea par să fi ajutat la scăderea căldurii prea mari prin aducerea de apă rece sau călduță, aceasta din urmă nefiind la mare depărtare. Apa acestei *Băi* are aceeași temperatură atât vara, cât și iarna.

*Baia Hoților*¹⁸, având o clădire frumoasă, cu două etaje, este ultima dintre *Băi*. Izvoarele de aici, chiar dacă sunt la doar câțiva stângeni depărtare unul de celălalt, au temperaturi diferite. Într-adevăr, datorită temperaturii, baia din partea stângă poate fi folosită de oricine, în schimb cea din partea dreaptă este insuportabil de fierbinte și de aceea la ea recurg mai cu seamă românii. Îmi aduc aminte că, vroind odată să mă îmbăiez în baia mai puțin caldă, am nimerit din greșeală în cea fierbinte, astfel că – deși am ieșit degrabă de acolo – întregul trup mi s-a înroșit, de parcă eram un rac fiert. Cu adevărat trebuie să te minunezi de structura fizică robustă a românilor, care înoată adesea ore întregi în această apă fierbinte, iar apoi sar în Cerna rece ca gheața, aflată la o depărtare de doar patru pași, întorcându-se iarăși la baie, fără a se gândi că o schimbare atât de bruscă de la cald la rece și din nou la cald le-ar putea dăuna și fără să resimtă vreo oarecare neplăcere.

¹⁴ *Gliederschwitzbad*.

¹⁵ *Klafter*. 1 stângen (*Wiener Klafter*) = 6 picioare (*Fuss*) = 1,896 m.

¹⁶ *Kalkbad*. Este vorba, de fapt, de calcar (Șt. A.)

¹⁷ *Gliederbad*.

¹⁸ *Räuberbad*.

În spatele clădirii care se înalță mai sus de *Baia hoților*, al cărei etaj superior servește *vilegiaturiștilor neromâni*¹⁹ drept loc de distracție, se află o scară în spirală, săpată direct în stâncă. Scara duce la un șuvoi de apă foarte fierbinte, care țâșnește din măruntaiele *Muntelui Hoților*, cu atâta putere, încât ar putea pune în mișcare o moară. Doar a douăsprezecea parte a apei de aici ajunge la *Baia Hoților*, aflată mai jos, restul pierzându-se printre crăpăturile stâncilor.

[.....]

Ceva despre Mehadia

...Mehadia este un oraș mic, acum nefortificat²⁰, așezat între doi munți foarte înalți. Potrivit cu prevederile Tratatului de pace²¹, lucrările de fortificație aflate mai sus de Mehadia au fost dărâmate. Doar în partea de mai jos de oraș, înspre Topleț²², este o trecătoare deosebit de bună. Muntele din partea stângă ajunge la Belareca²³ și permite doar trecerea unui drum lat de aproximativ două picioare, care dă înconjur vârfului stâncos. Pentru a-i da acestui drum lățimea necesară trecerii căruțelor, la piciorul muntelui au fost bătuți stâlpi puternici din lemn, dintre care unul de-a dreptul în Belareca. Atunci când aceștia sunt îndepărtați, rămâne doar loc pentru trecerea unui singur om, iar această trecere îngustă poate fi bătută de tunurile dispuse lângă râu, mai jos de cazarmă. Castelul, aflat la jumătate de oră de oraș, este acum lipsit de toate lucrările de fortificație, odinioară considerabile. Dar atât orașul cât și castelul pot fi întărite cu repeziciune, datorită așezării lor.

În afară de cazarmă, de Oficiul de aprovizionare, unde, în timpul războiului trecut²⁴, marele vizir își avusese cartierul general, și de locuința comandantului, în întregul oraș nu se află vreo clădire mai acătării, nici biserica neremarcându-se în mod deosebit²⁵.

¹⁹ Subliniat în textul german.

²⁰ Potrivit cu prevederile articolului V al Tratatului de pace austro-turc încheiat la Belgrad, la 18 septembrie 1739, imperialii au fost obligați să accepte dărâmarea fortificațiilor de la Mehadia, pe care nu mai aveau dreptul să le reconstruiască.

²¹ Vezi textul *Tratatului de pace de la Belgrad (1739)*, în traducere românească, la L. Groza, *Restituiri istorice*, 6, Lugoj, 1998, p. 137-147.

²² *Döplitz*.

²³ *Bellarega*.

²⁴ Este vorba de războiul austro-turc din 1737-1739, care s-a desfășurat în parte pe teritoriul Banatului.

²⁵ Steube se referă, probabil, la Biserica romano-catolică ridicată în anul 1739. Biserica ortodoxă română a fost construită în 1780, pe locul unei biserici mai vechi; a fost incendiată de turci în 1788 și refăcută în 1794, cf. C. Buracu, *Muzeul „General Nicolae Cerna” în Băile Herculane. Cronica Mehadiiei*, Turnu Severin, 1924, p. 41 și I. Băcilă, *Monografia Mehadiiei*, Timișoara, 1997, p. 173.

Atunci când principele-elector de Köln a vizitat, ca arhiduce²⁶, acest oraș, la sosire l-a întrebat pe un domn din suita sa, cum îi plăcea zona. „Destul de mult – a venit răspunsul –, dar n-aș dori să locuiesc aici”. În afară de croitor, pe deasupra și încornorat, care este totodată și paracliserul Mehadii, de un cizmar, un măcelar și un franzelar, în acest oraș nu se mai află nici un locuitor german. Franzelarul are însă o avere de peste o sută de mii de taleri. În timpul ultimului război, când turcii au ocupat Mehadia și nu i-au lăsat în viață decât pe cei care erau îmbrăcați ungurește²⁷, singurul care purta astfel de haine era măcelarul, dar și acesta era să-și piardă viața, dacă nu s-ar fi salvat cu fuga...

[.....]

Activitatea carantinei

Un gard simplu, care pornește la Cerna și trece prin fața Carantinei drept înspre satul Eșelnița²⁸, fiind întărit cu palisade puternice și acoperit cu fascine de mărăcini, formează granița la Jupalnic²⁹. În spatele Carantinei, care a ars în întregime în timpul ultimului război cu turcii³⁰, acolo unde vine drumul din Turcia, la locul numit *Unterredung*³¹, gardul amintit este dublu și formează un patruater alungit cu o suprafață de aproximativ șase stânjeni pătrați³². Acolo se află două gatere, dintre care unul pe teritoriul turcesc, iar celălalt pe teritoriul imperial. De la locul numit *Unterredung* pornește un drum de circa 100 de pași spre clădirea Carantinei, cei ce intră neavând voie să se abată în nici o parte. Îndată ce o persoană trece de pe teritoriul turcesc, ea este condusă în camera aflată în imediata apropiere a palisadelor exterioare. Aici este verificată și condusă în interiorul Carantinei. Clădirea cea mare a Carantinei este formată din foarte multe despărțituri sau camere, aflate toate la parter și separate una de alta prin palisade deosebite, astfel că se găesc la o depărtare de cel puțin un stângen una de alta. Motivul este ca, atunci când o persoană aflată în verificări ar încerca să-și strecoare mâna prin vreo deschizătură, ea să nu poată prinde mâna alteia, care ar dori să facă același lucru. În acest fel, neputându-se atinge, persoana nu poate fi afectată de

²⁶ Între 9 și 27 mai 1777, arhiducele Maximilian de Habsburg (viitor arhiepiscop și principe-elector între 1784 și 1801), fratele împăratului Iosif al II-lea, a făcut o vizită în Banat, fiind însoțit de contele Hardegg, de generalii Clerfăyt și Browne. La Mehadia, înaltul oaspete s-a oprit în zilele de 15–16 mai 1777. Vezi jurnalul acestei călătorii, publicat de Costin Feneșan, *Maximilian Franz von Habsburg: jurnal de călătorie prin Banat (1777)*, în „Studii și materiale de istorie medie”, XV, 1997, p. 215–233. [Textul în urmă citat a fost preluat și reeditat de către Paul Cernovodeanu în *Călători străini*, X–1, București, 2000, p. 260–265 – *Șt. A.*].

²⁷ Este vorba, probabil, de partizanii („curuții”) lui Francisc Rákóczy care s-au alăturat trupelor turcești; vezi sub acest aspect Nicolae Stoica de Hațeg, *Cronica Banatului*, ed. a II-a, ed. Damaschin Mioc, Timișoara, 1981, p. 181, care afirmă însă că ar fi fost vorba de românii răsculați care trecuseră de partea turcilor, așa cum susține de altfel și F. Griselin. *op. cit.*, p. 139.

²⁸ *Schelnitza*.

²⁹ *Scuppaneck*.

³⁰ Este vorba de războiul austro-turc din 1737–1739.

³¹ În germană are sensul de discuție, conversație. (Aici, cu sensul de „vorbitoare” – *Șt. A.*).

³² 1 stângen pătrat (*Quadrat-Klafter*) = 3.596 metri pătrați.

ciumă și nici să o transmită altcuiva. Între aceste despărțituri se află coridoare și locuri largi, pe unde cei verificați se pot plimba și, în cazul în care le-a expirat perioada de ședere în carantină, aceștia trebuie să evite să se amestece cu cei nou-veniți. Dacă s-ar întâmpla așa ceva – lucru de altfel prea puțin probabil, datorită amenajărilor –, aceștia sunt nevoiți să reînceapă perioada de ședere în carantină. În mijlocul clădirii amintite se află remize mari, în care se depozitează mărfurile venite din Turcia, care sunt inspectate acolo de funcționari anume destinați. Când aceste remize sunt pline până la refuz – ceea ce se întâmplă foarte des –, căruțele trebuie să aștepte pe teritoriul turcesc până se face loc liber. De aceea, locul *Unterredung* arată adeseori de parcă acolo s-ar ține iarmaroc. Nu numai persoanele care vin din Turcia – indiferent de rangul lor –, ci și oricine a pătruns cât de puțin pe teritoriul turcesc trebuie să se conformeze reglementărilor stricte de carantină. Mai mult, dacă cineva a atins cumva gardul, acolo unde este simplu, atunci este obligat (firește, dacă este surprins de un slujitor afectat curățeniei) să intre de îndată în carantină. Același lucru se întâmplă și dacă vreo persoană o atinge pe alta aflată în verificări, chiar dacă ar fi numai cu vârful hainei. Prin cei aflați la verificări sunt înțeleși fie cei intrați în carantină cu obligația de a șede acolo, fie cei care ajung cumva în contact cu aceștia, adică felcerul Carantinei, verificatorul mărfurilor și toți slujitorii afectați la curățenie. Cei din urmă nu au numai datoria să dea o mână de ajutor celor aflați în carantină, ci și să dezinfecteze, la locul numit *Unterredung*, obiectele care nu sunt supuse carantinei.

În ceea ce privește alimentele, acestea se procură în modul următor, de către cei aflați în carantină. Alături de clădirea Carantinei, la o distanță de câțiva pași de palisadele care înconjoară clădirea Carantinei, se află o cârciumă. Cârciumarul, care se numește aici arendaș, dispune de o masă care glisează pe o placă din piatră, ajungând până la palisadele exterioare. Celui care dorește să comande vreo mâncare, cârciumarul îi împinge acea masă, pe care se află vase cu oțet. Banii pentru plată sunt aruncați în oțet și cârciumarului i se cere mâncarea dorită, care îi parvine clientului pe aceeași cale. În acest fel se pot asigura toate nevoile, fără a se părăsi carantina. Dacă se întâmplă ca în carantină să intre persoane care nu dispun de mijloacele bănești necesare întreținerii pe 21 de zile, Direcțiunea Carantinei este obligată să le *asigure subzistența, care, nu arareori, este în mod firesc destul de sărăcăcioasă*.

Nu toate scrisorile ajung, pe calea obișnuită, în Carantină. Dacă sosește vreuna pe altă cale decât cea a carantinei, atunci primul post de pază la care este predată recurge la un baston lung, despicat la un capăt. În această despicătură se fixează scrisoarea, care este dusă astfel de un soldat până la al doilea post de pază. Acolo, fie că soldatul predă bastonul cu scrisoarea unui alt camarad, fie acesta ia un baston asemănător și fixează scrisoarea în despicătură. În acest fel, din post de pază în post de pază, scrisoarea ajunge până la prima Carantină, unde fie că este trasă prin oțet, fie afumată cu captalan³³. În afară de felcer, de verificatorul mărfurilor și de slujitorii afectați la curățenie, nimeni nu poate părăsi Carantina. Libertatea celor amintiți constă însă doar din faptul că li se îngăduie să se depărteze la câțiva pași de clădire. Este cu adevărat amuzant să te afli în societatea unei astfel de persoane „expuse”, deoarece nu ai voie deloc să te apropii de ea, ca nu cumva hainele să se

³³ În limba germană *Pestkraut* sau *Pestwurz* (*Petasites officinales*).

atingă. Este, prin urmare, de înțeles că o persoană „expusă” se retrage îndată ce se apropie cineva prea mult de ea, presupunând că acea persoană nu-i cunoaște situația.

Cât timp m-am aflat la Carantină, m-am bucurat de prezența unui felcer iscusit, numit Jäger. Deoarece era șchiop și mergea doar cu mare greutate, îi amenința mereu pe cei care se apropiau prea mult de el, cerându-le să rămână pe loc, căci, dacă l-ar fi atins, urmau să intre în Carantină.

Dacă vreunul dintre cei „expuși” dorește să-i ofere unui „neexpus” o priză de tutun, el pune tabachera pe jos și se retrage cu un pas. În acest moment, celălalt se apropie, dar trebuie să aibă grijă să nu atingă tabachera, deoarece altfel va trebui să intre de îndată în carantină. În pofida acestor reglementări stricte, și în această situație este valabilă zicala: „Nici o regulă fără excepție!” Cunosc personal o astfel de excepție. Cu un prilej anume, o mătușă a directorului Carantinei atinsese în trecere un slujitor repartizat la curățenie. Fiind obligată să intre în carantină, ea s-a opus cu vehemență. A intervenit directorul, care, făcând uz de privilegiile sale, a recurs la „mantia împotriva ciumei”, sub care s-a așezat împreună cu mătușa sa, amândoi supunându-se afumării cu captalan. Această excepție se referă doar la cei care au atins o persoană „expusă”, nu și la cei intrați deja pe teritoriul turcesc.

Personalul Carantinei este format dintr-un director, din arendașul cârciumii, doi felceri, doi verificatori ai mărfurilor și din 18 până la 20 de slujitori afectați curățeniei. Dintre toți aceștia, directorul și arendașul nu sunt „expuși” niciodată și pot circula liber peste tot. Cu toate acestea, ei trebuie să fie, totuși, la fel de precauți, pentru a nu atinge o persoană „expusă”. În ceea ce îl privește pe felcer, acesta face rotația în așa fel, încât petrece o jumătate de an în interiorul Carantinei și cealaltă jumătate în afara ei. După trecerea acestui termen, cel care urmează să iasă din serviciu este obligat să efectueze zilele de carantină, abia apoi fiind schimbat de colegul său. Felcerul și verificatorul de mărfuri, socotiți a fi „expuși”, obișnuiesc să-și petreacă cea mai mare parte a timpului cu vânătoria sau plimbându-se prin teritoriul turcesc. Dacă însă vor să circule pe teritoriul imperial, ei sunt datori – așa cum am spus – să fie foarte atenți, să nu provoace cumva, prin atingere, neplăceri vreunei persoane și internarea în Carantină.

Întrucât organizarea clădirilor la Carantinele aflate la Palanca Nouă³⁴, Cuvin³⁵, Panciova³⁶ și Zemun³⁷ este aceeași cu cea de la Jupalnic, nu doresc să o mai amintesc în mod deosebit.

Afaceri cu turcii

Cu toate că Mehadia, aflată la șase ore de drum de aici³⁸, este cea mai apropiată localitate de pe teritoriul nostru din care ne putem procura alimente – măcar că Orșova se afla doar la o jumătate de oră de drum –, ne-am făcut rost de

³⁴ *Ujpalanka.*

³⁵ *Kubin.*

³⁶ *Pancsowa.*

³⁷ *Semlin.*

³⁸ *Jupalnic.*

foarte multe de-ale gurii de pe teritoriul turcesc. La venirea mărfurilor pe teritoriul nostru, acestea ajung – așa cum am amintit – direct la Carantină. Acolo sunt verificate și rămân 21 de zile, primind apoi un pașaport din partea directorului Carantinei și putând fi trimise astfel mai departe. Dacă dorești să cumperi însă ceva în locul numit *Unterredung*, turcul pune marfa în patruleterul deja amintit și se întoarce pe teritoriul său. În acel moment, cumpărătorul se apropie, verifică marfa din ochi, dar fără să-i fie îngăduit să o atingă cu mâna. După ce a văzut marfa, cumpărătorul se întoarce pe teritoriul său. Acum turcul vine de partea sa a gardului, creștinul, la rândul-i, de partea sa și încep să se târguiască până când cad de acord. Dacă este vorba de mărfuri scutite de carantină, cum sunt vinul, laptele, oțetul, fructele și altele asemenea, acestea sunt lăsate pe pământ și este chemat un slujitor afectat curățeniei pentru a-și face datoria. Curățenia constă în stropirea cu ceva oțet luat dintr-un vas. Cu toate că am văzut de mai multe ori cum oțetul era luat de-a dreptul din Cerna, nimeni n-are îngăduința să ia sau să atingă ceva înainte de această curățare. După aceea, banii pentru mărfurile cumpărate sunt puși pe jos sau aruncați peste gard, fiind înveliți în ceva. Atunci când supușii turci cumpără ceva de la noi, se procedează în același mod, doar că ei își pot lua imediat marfa cumpărată și fac uz de aceasta, deoarece pe teritoriul lor nu există Oficiu de carantină, și, de altfel, nici nu le trebuie așa ceva. Aceasta, presupun, fiindcă de la noi nu le vine ciurma și, chiar dacă s-ar întâmpla așa, aproape toți știu cât de puțin obișnuiți sunt să se păzească de ea. Banii pentru lucrurile cumpărate nu au însă voie să ni-i pună direct pe pământ și, chiar dacă banii nu fac carantină, ei nu pot fi luați de-a dreptul. Turcilor li se întinde un vas cu oțet în care se pun monedele, iar vânzătorii le scot de acolo.

Mulți oameni își închipuie că turcii sunt foarte diferiți de noi, atât în ceea ce privește îmbrăcămintea, cât și înfățișarea lor fizică. Ei îi socotesc pe jumătate monștri, în rândul cărora nu poți găsi nici loialitate și nici credință, mirându-se adesea cum de nu-i șterge Dumnezeu de pe suprafața pământului. Deoarece, vreme de mai mulți ani, am avut ocazia să fiu în contact cu acești oameni, pot să dau nu numai asigurări că, luați în general, turcii sunt la fel de instruiți ca noi. că cei mai mulți dintre ei sunt oameni cu adevărat buni la suflet – ceea ce se poate deduce și din faptul că sunt cu toții grași sau plinuți, că îmbrăcămintea lor este cu mult mai trainică și mai potrivită pentru trup decât a noastră –, ci și să remarc faptul că, în ceea ce privește loialitatea și credința lor, îi pun pe creștini adeseori în umbră. Lucrul nu l-am aflat cumva din auzite, ci am constatat adesea personal cu câtă rigoare își respectă cuvântul dat. Și nu pot să nu-i laud în acest sens pe turci în detrimentul creștinilor, întrucât adesea am fost tratat mai bine de ei decât de coreligionarii mei. Dacă vrei să cumperi ceva de la turc, dar el nu are cumva marfa și îți stabilește un soroc până la care ți-o va aduce, poți încheia târgul fără grija de a fi înșelat și, în orice caz, îi poți plăti banii înainte. Turcul îți va aduce negreșit marfa la sorocul stabilit, chiar dacă ar trebui să înfrunte vântul, ploaia sau zăpada. Iar acest lucru este cu atât mai mult spre laudă, cu cât turcii știu că, dacă s-ar produce vreo neînțelegere, noi nu avem voie să trecem pe teritoriul lor. Cred că, dacă la noi am plăti în avans unor țărani necunoscuți pentru untul și brânza pe care le dorim, ar trebui – în pofida atât de mult laudatei

corectitudinii germane – să așteptăm adesea mult și bine sau n-am mai primi chiar nimic, iar aceasta cu atât mai mult, cu cât vânzătorii știu că îi putem căuta și le putem aminti promisiunea făcută.

Nu teama față de turci, ci boala și dorința mea de-a avea apă bună au fost, deci, motivele pentru care mi-am dorit să plec de la Jupalnic și cel puțin să revin la Mehadia. Într-adevăr, în tot timpul petrecut la Jupalnic n-am fost vreodată sănătos pe deplin, iar dacă Jäger, amintitul felcer de la Carantină, nu mi-ar fi dat din când în când medicamente, probabil că mi-aș fi găsit moartea acolo. Faptul că felcerul de la Mehadia îi neglija pe bolnavi nu se datora atât neștiinței sale (ceea ce îi este, firește, indiferent celui ce pierе sub mâinile sale), cât marii sale delăsări. Căci de-ar fi vroit să-și pună în valoare aptitudinile, ar fi fost cel mai bun felcer. În schimb, colegul lui din Jupalnic, chiar dacă nu era atât de înzestrat, era cel mai bun om din lume. Închipuți-vă un loc de staționare nesănătos – iar Jupalnicul va fi întotdeauna un asemenea loc pentru germani – și un astfel de felcer și adăugați la aceasta lipsa oricărui spital și trimiterea în spitalul comunal de la Mehadia a celor ce nu se puteau însănătoși la companie, și veți putea înțelege prea lesne de ce mi-am dorit atât de fierbinte să ajung la Timișoara sau la Mehadia. Deoarece de la Jupalnic la Mehadia se fac șase ore și pentru a călători nu există decât carul cu boi, bolnavii se află pe drum de dimineața până seara. Din această cauză s-a întâmplat de mai multe ori ca, în timpul verii, bolnavii să se sufocе, iar pe timp de iarnă să înghețe, înainte de a ajunge la spital. Dar, ceea ce mi-a lipsit cel mai mult la Jupalnic a fost apa, deoarece în afară de Cerna nu dispuneam decât de cea a unui izvor aflat în apropiere, pe o pășune. Altul s-ar fi despăgubit din plin cu vinul de aici, care nu numai că este bun, ci și foarte ieftin, o oca, adică trei Nösel³⁹ de la noi, putând fi cumpărată cu trei crețari. Eu n-am reușit să mă obișnuiesc cu acest vin. În astfel de împrejurări, i-am scris căpitanului Oberling la Mehadia, un favorit al generalului M...s. L-am rugat să intervină în favoarea mutării mele, ceea ce a și făcut, luându-mă apoi chiar în compania pe care o comanda.

Preotul

Cât de bucuros am fost când m-am văzut iarăși la Mehadia, la izvorul meu limpede, a cărui apă o savuram! N-a trecut multă vreme până când Körner, iscusitul felcer al batalionului, m-a pus din nou pe picioare, astfel că după numai câteva săptămâni mi-am putut efectua serviciul la companie. Dar după numai câteva luni, într-o împrejurare pe care o voi istorisi, aproape că mi-am pierdut viața. Cu puține zile înainte de revista de front, pe când toate cele trebuincioase erau deja pregătite, am primit de la Timișoara două căruțe cu echipament, din care jumătate urma a se preda la Jupalnic. Cum nu putea trimite transportul fără însoțitori, căpitanul a făcut apel la câțiva oameni din compania sa, așa că s-au făcut numeroase schimbări în lista stabilită pentru revista de front. Deoarece îi fusesem repartizat doar ca supranumerar, căpitanul mi-a spus că îi era indiferent dacă

³⁹ Veche măsură de capacitate, de circa 0,5 litri.

efectuam revista de front la Mehadia sau la Jupalnic. De aceea, mi-a cerut să însoțesc amintitele efecte militare la Jupalnic, astfel că nu mai era necesar vreun alt însoțitor. Cum lotrii omorâseră cu o zi mai înainte câțiva sârbi între Topleț și Jupalnic, era de așteptat ca unii dintre ei să-și mai facă veacul prin acele părți și, prinzând de veste despre transportul pieselor de uniformă, să fi fost ispițiți să pună mâna pe ele. Recunosc că m-a cam luat frica. Dar, atunci când ești soldat, care este cel ce o manifestă pe față? De aceea, am pornit în grabă cu carul meu cu boi, mergând domol în spatele acestuia, pentru ca, dacă s-ar fi ivit lotrii, fie să capitulez în fața lor, fie să dau bir cu fugiții, după cum vor fi fost împrejurările. Abia că părăsisem Mehadia de o oră că, în locul lotrilor, m-a potopit o furtună năprasnică, însoțită de ploaie și grindină. A trebuit să îndur totul până la Topleț, deoarece nu aveam voie să scap carul din ochi. Toplețul fiind singurul sat de la Mehadia până la Jupalnic, mi-am propus să înnopez de această parte a Cernei, la cârciuma care îi aparținea preotului din Topleț. Am pus deci să fie descărcat echipamentul format din 50 mantale, 300 vestoane și tot atâția pantaloni din lână și l-am rugat pe preot să le ia la sine în camera care, deși era încăperea pentru oaspeți, nu avea totuși uși și ferestre. Preotul însă m-a refuzat fără milă. Desigur, m-a supărat faptul că urma să petrec toată noaptea cu hainele ude, fără pat și fără foc (căci, în afară de uși și ferestre, în camera de oaspeți lipsea și soba), având pe deasupra și perspectiva de a fi, poate, jefuit. Deoarece nu mă puteam uda mai mult decât eram de muiat de apă, le-am cerut românilor să reîncarce echipamentul și să o luăm la drum spre Jupalnic. Ce-i drept, ploaia era încă foarte deasă și Cerna curgea cu un vuiet cumplit prin albia plină cu pietre de diferite mărimi, iar românul aflat cu mine rostea câte un „Gospodi po milie!”⁴⁰, după altul, dar, cu toate acestea, ne-am continuat drumul pe acea vreme căinească, care i-ar fi ținut pe loc pe 99 din 100 de oameni. Cât de curând aș fi putut să o pățesc rău de tot. Tocmai ce ieșisem din munți că, la micul șes dintre Topleț și Jupalnic, ne-a surprins un nou potop de ploaie amestecată cu grindină. Ne-am văzut, deci, nevoiți să căutăm adăpost sub car, dar nici acolo n-am rezistat prea multă vreme, deoarece apa, curgând în șiroaie la vale, amenința să ia carul cu totul. Văzând că apa luase și podul din fața mea, am simțit mai mult ca oricând nevoia unui sfat, pentru a ști încotro să o apuc. Să continuăm înaintarea era cu totul exclus, să ajungem din nou în munți era greu de crezut că vom reuși, deoarece drumul fusese inundat de Cerna. M-a uimit faptul că, în așa primejdie, românul n-a dat nici cel mai mic semn de frică, mulțumindu-se să mă privească lung cu ochii nemișcați, așteptând să afle ce aveam să facem. Când i-am spus să întoarcă boii și carul pentru a încerca să ajungem din nou la cârciumă, a fost peste măsură de bucuros. Ajunși iarăși între munți, am descoperit drumul acoperit din loc în loc de bolovani rostogoliți pe povârniș, de nisip și de pietriș. Ba într-un loc se îngrămădisise atâta pietriș, încât am trecut mai departe doar cu mare greutate. Nici că apucaserăm a trece, când din munte s-a desprins o stâncă enormă, care, cu un tunet cumplit, a acoperit o bună bucată din drum. Dacă am fi întârziat doar câteva minute, aceasta ne-ar fi putut costa viața. Ajungând în dreptul cârciumii deja amintite, mi-am dat seama că era foarte greu de trecut peste apa care venea năvalnic la vale. Preotul, aflat de partea cealaltă a puhoiului, îmi tot striga să nu mă

⁴⁰ În limba sârbă *Gospodi pomilij*, adică *Doamne miluiește* [Steube confundă limba – Șt. A.].

încumet să trec. Dar ce era de făcut? Vroiam și trebuia să trec dincolo. Având în car și câteva puști, am luat două dintre ele, le-am întors cu vârful în jos și, sprijinindu-mă astfel de ele, am trecut cu bine pe partea cealaltă. Românul a încălecat un bou și a trecut cu carul, fără să piardă ceva în vâltoare. De astă dată, preotul a fost un cu totul alt om. A pus mâna alături de noi și ne-a ajutat să descărcăm carul și să duceam efectele militare în camera sa, iar după ce apa s-a mai retras, a trimis să se aducă lemne, a făcut focul și i-a adus căruțașului meu român *brânză, mălai și răchie*⁴¹, gustate de acesta din plin. A doua zi am fost nevoiți să rămânem pe loc, deoarece trebuia să fie refăcute podurile și curățate drumurile. Cu toate că fuseseră transportate în altă parte mai bine de 200 de care din piatra prăbușită peste drum, la trecerea noastră am mai găsit încă o dată pe atâta. În trei locuri apa făcuse goluri așa de mari, încât am fost nevoiți să descărcăm carul, să-l desfăcem și să-l trecem de cealaltă parte pe bucăți, lucru de altfel destul de ușor, ținând seama de modul în care sunt construite carele românilor. Am amintit că, a doua zi, podurile fuseseră refăcute. Unii s-ar putea mira, deoarece construirea podurilor ia de obicei timp mai mult. Românii procedează însă foarte simplu. Îndată ce un pod este, de pildă, luat de ape (căci alte cauze aproape că nu le afectează, dar apa nu le dă mult răgaz), românii taie câțiva copaci, cărora le fac cepuri în partea de sus și îi așază în apă sau în mlaștină. Deasupra sunt puse alte două trunchiuri de copac, care au același număr de cepuri ca primele. Aceste trunchiuri sunt așezate de o parte și de cealaltă în așa fel, încât cepurile se potrivesc în scobituri. După aceea sunt puse alături trunchiuri de copaci tineri, curățate de ramuri, și astfel întregul pod este gata. Dacă treci peste un asemenea pod și nimerești partea din mijloc, totul se termină cu bine. Dacă te apropii însă prea mult de o margine sau de cealaltă, lemnele se răstoarnă și ești în pericol să te trezești în apă. De obicei, în apropierea unor astfel de poduri cobori însă din mijlocul de transport.

În ceea ce privește podurile, situația din Banat este cât se poate de proastă⁴², mai ales acolo unde nu sunt drumuri, deoarece, din loc în loc, dai de pâraie mari peste care nu e nici un pod sau câte unul care abia se mai ține. Între Mehadia și Băile Calde sunt numai foarte puține poduri peste Belareca, în pofida faptului că apa îți trece de coapse și este atât de repede, încât îți ia pietrele mici de sub picioare. La Slatina se află un râu mult mai mare⁴³, peste el nefiind un pod pentru care și abia dacă găsești vreun podeț pentru trecerea cu piciorul.

Imediat ce s-a terminat revista de front de la Jupalnic, m-am întors în grabă la Mehadia, unde mă aștepta o scrisoare de la văduva adjutantului Vigna. Îmi scria că luase în arendă ospătăria aparținând contelui Soro⁴⁴, aflată la Poarta Vienei⁴⁵, împreună cu odăile învecinate, și că dorea să răscumpere mobilierul și celelalte de la fosta hanğiță. În același timp mă ruga – dacă era cumva cu putință – să vin pe

⁴¹ În textul german: *Sprinza, Melai und Raki*.

⁴² Constatarea este confirmată de toate izvoarele din secolul al XVIII-lea.

⁴³ Este vorba de râul Timiș.

⁴⁴ General conte Johann von Soro (1730, Buda – 18 februarie 1809, Lugoș), comandant al cetății Timișoara (1767–1791), general-comandant al Banatului (1788–1805; între 1784 și 1788 cu caracter interimar), mare proprietar funciar în zona Lugoșului.

⁴⁵ Poarta Vienei se afla în partea de vest a cetății Timișoara, dincolo de Spitalul Militar de pe strada Mărășești.

câteva săptămâni la Timișoara, pentru a-i da o mână de ajutor la amenajarea hanului și a ospătăriei. De aceea, m-am adresat de îndată în scris Comenzii Regimentului și am solicitat un concediu de șase săptămâni...

[.....]

Ceva despre Banat

Banatul Timișoarei, care se învecinează la răsărit cu Transilvania, la apus și miazănoapte cu Ungaria, iar la miazăzi cu Serbia, este o parte mare din regatul Daciei, care, după cucerirea de către Traian, s-a numit *Dacia Ripensis*. În schimb Transilvania de astăzi s-a numit *Dacia Mediterranea*, iar Țara Românească și Moldova s-au chemat *Dacia Transalpina*. După cum ne relatează istoria, primii locuitori [ai Banatului – C. F.] au fost sarmații, un popor viteaz care a dus multe războaie sângeroase cu vecinii lui, mai ales scito-tauriscii, cei care par să fi construit Taurunum, Belgradul de astăzi⁴⁶. Mai apoi [Dacia Ripensis] a fost locuită de goți, vandali, huni, gepizi, cumani și moravi, după care a ajuns sub unguri, iar la începutul secolului al XV-lea⁴⁷ sub turci și mai apoi sub Casa de Austria, căreia îi aparține și în prezent. Aproape întreagă această țară este înconjurată de râuri mari, căci Dunărea o separă de Serbia, Tisa și Mureșul de Ungaria, iar Cerna de partea de apus a Țării Românești. Interiorul țării este brăzdat de Belareca⁴⁸, Timiș⁴⁹, Bârzava⁵⁰, Criș (?)⁵¹, Caraș⁵², Bîrda⁵³ și Bega⁵⁴. O parte deloc neînsemnată a Banatului este acoperită cu mlaștini. Ele încep încă la Cuvin⁵⁵ și se întind de-a lungul Dunării și Tisei până la Seghedin⁵⁶, unde se unesc cu cele ale Mureșului⁵⁷. În interiorul țării, o mlaștină foarte mare începe la *Canalul de navigație*, ajungând aproape până la Kikinda Mare⁵⁸. În districtul Vârșetului sunt alte două mlaștini, numite Ilanča⁵⁹ și Alibunar⁶⁰. Acestea din urmă sunt, numai ele, cu mult mai întinse decât *Mlaștinile Pontinice* din Italia⁶¹. Dar, de când țara este supusă Casei de Austria, majoritatea mlaștinilor au fost desecate, lucru la care a contribuit mai ales

⁴⁶ În antichitatea română, Belgradul se numea *Sirigijaduravon*.

⁴⁷ Partea de câmpie a Banatului a fost ocupată de Imperiul otoman în 1552, în vreme ce regiunea de deal și munte (Banatul Caransebeșului și Lugojului) a ajuns sub stăpânire otomană abia în anul 1658.

⁴⁸ *Bellarega*.

⁴⁹ *Temes*.

⁵⁰ *Persowa*.

⁵¹ *Keres*.

⁵² *Karasch*.

⁵³ *Pirida*.

⁵⁴ *Beg*.

⁵⁵ *Kubin*.

⁵⁶ *Szegedin*.

⁵⁷ *Marosch*.

⁵⁸ *Gross Kikinda*.

⁵⁹ *Ilancer*.

⁶⁰ *Alibunar*. (În traducere: *Fântâna lui Ali – Șt. A.*)

⁶¹ Mlaștinile Pontinice se află în provincia Campania, între munții Volsci și Marea Tireniană.

Canalul de navigație, amenajat în timpul feldmareșalului Mercy⁶². Acest canal preia apele Begăi, din care s-au format așa de multe mlaștini. Lucrare vrednică de vechii romani, el începe la Făget⁶³, nu departe de granița cu Transilvania, și ajunge până la târgul Becicherecul Mare⁶⁴, aflat la câteva ore de drum de Ungaria. Astfel, canalul străbate aproape întreg Banatul, de la răsărit spre apus.

Munții cei mai înalți ai țării se află în districtele Mehadia și Caransebeș, precum și înspre Serbia și partea de apus a Țării Românești. Cei mai de seamă sunt Fârlug⁶⁵, Muntele Mare⁶⁶, Muntele Mic⁶⁷, Flama (?), Măgura⁶⁸, Țarcu⁶⁹, Godeanu⁷⁰ și Semenice⁷¹. Pe cel din urmă, socotit cel mai înalt dintre toți, se situează un tău cu apă foarte limpede, în care se află mulți păstrăvi. Din acest munte izvorăsc râurile Nera și Timiș. Acesta din urmă, făcând nenumărate meandre, trece prin tot Banatul și se varsă la Leopoldova⁷² în Tisa. Acești munți sunt vrednici de a fi amintiți nu numai pentru minereurile lor bogate, exploatate în regiunile miniere Ocna de Fier⁷³, Dognecea⁷⁴, Moldova⁷⁵ și Sasca⁷⁶, ci și pentru numeroasele fosile, colți de elefant și alte animale, care sunt dezgropate și găsite acolo. Râurile ce străbat munții duc cu sine mult nisip aurifer, care este spălat de țigani. Spre răsărit și miazăzi, munții sunt acoperiți de păduri imense, care înconjoară în întregime districtul Mehadiei și Almăjul⁷⁷, după cum se găsesc doar foarte puțini munți care să nu fie deloc acoperiți de pădure. Întreaga Clisură⁷⁸ este formată numai din munți, dintre care pe unul, aflat în spatele satului Ogradena⁷⁹ și numit Tamantisc⁸⁰ se află peștera Veterani⁸¹, care a devenit atât de vestită în timpul ultimului război cu turcii. Deoarece intrarea, înaltă de aproximativ cinci picioare și lată de abia două picioare, coboară în munte, iar pe lângă asta este blocată complet cu spinet și tufișuri, ar

⁶² Claude Florimond Mercy d'Argenteau (1666–1734), feldmareșal, guvernator militar și civil al Banatului (1716–1734), general-comandant al Banatului (1716–1734).

⁶³ *Fascet*.

⁶⁴ *Gross Becskerek*.

⁶⁵ *Furlug*.

⁶⁶ *Mare*.

⁶⁷ *Mica*.

⁶⁸ *Maguri*.

⁶⁹ *Sarko*.

⁷⁰ *Galino*.

⁷¹ *Semnik*.

⁷² *Azi Čenta*.

⁷³ *Moravitzu*.

⁷⁴ *Dognaska*.

⁷⁵ *Moldova*.

⁷⁶ *Saska*.

⁷⁷ *Allmasch*.

⁷⁸ *Klissura*.

⁷⁹ *Ogradina*.

⁸⁰ *Tamantisch*.

⁸¹ Este vorba de *Peștera Veterani* (cunoscută și sub numele de *Peștera lui Maovăț* sau *Piscabara*), aflată pe malul stâng al Dunării, în apropiere de Dubova (Plavișevița), cucerită în anul 1692, în timpul războiului austro-turc, de trupele conduse de generalul imperial Veterani. Tot aici a avut loc, în 1788, în timpul unui nou război austro-turc, rezistența eroică a unei unități de grăniceri români din Banat comandată de căpitanul Adam Maovăț. Cu privire la peștera Veterani, vezi V. Boroneanț, *Arheologia peșterilor și minelor din România*, CIMEC, București, 2000, p. 89–91; vezi F. Griselini, *op. cit.*, p. 242–243.

trebuie să o cauți mult și bine dacă nu ai un ghid. Este o peșteră foarte întunecoasă, a cărei boltă uriașă se sprijină pe un pilon de piatră aflat la mijloc. Lumină nu primește decât atâta cât pătrunde printr-o deschizătură rotundă aflată în boltă. Din pereți atârnă foarte multe stalactite. Acestea sunt însă mult mai străvezii decât cele din Peștera Hoților, iar apa, limpede, picură de pe pereți și se pierde într-o groapă, iar de acolo, trecând pe sub munte, se scurge în Dunăre.

Nu mai puțin vrednice de interes sunt valurile de pământ, cunoscute sub numele de Șanțurile Romane⁸², care se întind pe o distanță de 20 până la 30 de mile⁸³. Modul în care sunt construite este următorul: se văd două valuri, înalte de 7 până la 8 picioare, fiecare dintre acestea având de ambele părți un șanț. Cele două valuri sunt despărțite de un al treilea șanț, care trece printre ele. Primul val începe nu departe de Mureș, la Guttonbrunn, iar de aici merge în linie dreaptă până la Fibiș, unde se găsesc două izvoare cu apă minerală. De acolo valul trece prin Cerneteaz⁸⁴, Timișoara, Freidorf și ajunge la Lighet⁸⁵ la Timiș. De aici, trecând prin câmpia întinsă de la Omor⁸⁶ și Denta, valul ajunge la Moravița⁸⁷, pierzându-se în marea mlaștină de la Alibunar. În afară de Timiș, acest val este întretăiat de Bârzava și Birda. Un al doilea val începe nu departe de Aradul Nou⁸⁸ și, trecând prin Vinga⁸⁹ și Bărăteaz⁹⁰, ajunge la Becicherecul Mic⁹¹, pierzându-se, nu departe de acolo, în mlaștina produsă de apa râului Bega. Un al treilea val începe în satul Neudorf și ajunge, prin Bencecul de Sus⁹², la Schäswart⁹³, unde este traversat de Bega. Apoi ajunge la Dragșina⁹⁴, unde îl taie Timișul, iar de aici trece prin Stamora Română⁹⁵, Cerna⁹⁶, Bosniakpre⁹⁷ Berecuța⁹⁸, Butin⁹⁹, Jamu Mare¹⁰⁰, prin teritoriul districtului Vârșeț, la Oreșac¹⁰¹ și Grebenac¹⁰², ajungând la Palanca Nouă¹⁰³,

⁸² *Römerschanzen.*

⁸³ Cu privire la așa-numitele *Șanțuri romane*, vezi J. J. Ehrler, *Banatul de la origini până acum* (1774), ediție de Costin Feneșan și Volker Wollmann. Editura „Facla”, Timișoara, 2000, p. 110 și F. Grisellini, *op. cit.*, p. 223–224.

⁸⁴ *Szernathias.*

⁸⁵ *Sziget.* Azi Pădureni.

⁸⁶ Azi Rovinița.

⁸⁷ *Moravitz.*

⁸⁸ *Von Arad*

⁸⁹ *Theresiopel.*

⁹⁰ *Barathia.*

⁹¹ *Klein Becskerek.*

⁹² *Greifenthal.*

⁹³ Localitate dispărută.

⁹⁴ *Travina.*

⁹⁵ *Türkisch Stamon.* (Azi Stamora Română – *Șt. A.*).

⁹⁶ *Szerna.*

⁹⁷ Localitate azi dispărută, care figurează pe harta Banatului a lui Francesco Grisellini din 1776 între satele Șipet și Folea.

⁹⁸ *Perekutza.*

⁹⁹ *Buttin.*

¹⁰⁰ *Gross Scham.*

¹⁰¹ *Oraschetz.*

¹⁰² *Grabenitz.*

¹⁰³ *Uipalanka.*

aproape de Dunăre. Un alt val mai duce la Mureș, traversând întreg Banatul, la Cuvin¹⁰⁴. Toate aceste valuri și încă multe altele, care au o lungime de abia 3–4 mile, sunt orientate de la miazănoapte spre miazăzi. Locuitorii le numesc Șanțurile Romane, dar este mult mai probabil ca aceste valuri de pământ să fi fost ridicate de tătari, deoarece aceștia, iar nu românii, obișnuiau să-și apere teritoriile cu astfel de valuri¹⁰⁵.

Locuitorii din întregul Banat sunt foarte amestecați: români¹⁰⁶, sârbi¹⁰⁷, țigani¹⁰⁸, germani¹⁰⁹, italieni¹¹⁰ și francezi¹¹¹. Chiar și spaniolii și-au construit un sat, pe care l-au numit Biscaia Nouă¹¹². Românii sunt însă de departe¹¹³ cei mai numeroși. Ei sunt urmașii coloniștilor romani așezați în Banat în timpul domniei lui Traian. Faptul este dovedit cu prisosință de denumirea lor slavă de vlah, ceea ce înseamnă italian, precum și de numele pe care și le dau ei înșiși, de români¹¹⁴ și românești¹¹⁵. Mai mult încă, limba lor dovedește că sunt cu adevărat de origine italiană. Doresc să citez, în cele ce urmează, doar câteva cuvinte, care sunt cu totul italienești¹¹⁶...

Românii

Bărbații își poartă părul peste frunte, despărțit în două părți egale, care atârnă adeseori mult dincolo de bărbie. Mulți socotesc drept un semn de frumusețe împletirea firelor de păr. Aproape toți lasă să le crească mustața peste buza de sus, dar bărbia și-o rad, de obicei, până la vârsta de 50 de ani. De ras, românii se rad unul pe celălalt, cu cuțitele de pâine făcute de țigani. Când îmbătrânesc, românii lasă să le crească barba, care le ajunge uneori până la curea. Deoarece preoții lor nu țin registre cu cei născuți¹¹⁷, românii nu știu niciodată ce vârstă au¹¹⁸. De aceea, dacă îl întrebi pe un român în vârstă câți ani are, el îți va răspunde așa: eram deja băiat care păzea vitele pe când turcii mai stăpâneau Timișoara, sau pe când se săpa Canalul eram destul de mare pentru a mă putea însura. Din aceste explicații, cel care a pus întrebarea poate deduce, după cum va crede, vârsta românului.

¹⁰⁴ *Kubin.*

¹⁰⁵ Supoziții fanteziste ale lui Steube.

¹⁰⁶ *Walachen.*

¹⁰⁷ *Raitzen.*

¹⁰⁸ *Neubanater.*

¹⁰⁹ *Deutsche.*

¹¹⁰ *Italiener.*

¹¹¹ *Franzosen.*

¹¹² *Neu-Biscaja.*

¹¹³ *ohne Vergleichung.*

¹¹⁴ *Rumugni.*

¹¹⁵ *Rumungneski.*

¹¹⁶ Urmează două liste, în care sunt puse în paralel cuvinte românești cu echivalentul lor italian, iar apoi, într-o a treia coloană, cu traducerea lor germană.

¹¹⁷ În Banat, registrele parohiale ortodoxe (botezați, căsătoriți, decedați) au început să fie ținute abia după incorporarea provinciei în regatul Ungariei (1779).

¹¹⁸ Vezi în acest sens și observațiile lui J. J. Ehrler, *op. cit.*, p. 109.

Femeile sunt adesea foarte frumoase, doar rareori putând zări vreuna ciupită de vărsat și, cu atât mai puțin, din acelea cărora această boală să le fi afectat ochii sau membrele. Lucrul pare să se datoreze educației lor lipsite de intervenții artificiale.

Îmbrăcămintea românilor constă dintr-o cămașă foarte scurtă, pe care n-o bagă însă în pantaloni, ci o lasă să atârne peste aceștia. Pantalonii sunt lungi, fiind din cânepă pe timpul verii și din postav aspru de lână albă la vreme de iarnă. În timpul iernii, mai au un fel de manta numită *Kepperneck*¹¹⁹, croită dintr-un postav alb și aspru, de formă dreptunghiulară alungită. Gulerele sunt împodobite cu fâșii de postav roșii, albastru, galben sau de altă culoare, în loc de galoane. Când plouă, românii folosesc o altă manta, care nu le cere decât efortul să și-o confecționeze. Este vorba de tulpini lungi de papură, care sunt legate la un capăt cu o bucată de sfoară. O asemenea manta, care atârnă pe trup, îl păzește pe român mult mai bine de ploaie decât una pe care ar trebui să o cumpere cu bani buni. Românii își încălță picioarele foarte simplu: mai întâi le învelesc cu un fel de țesătură din lână, apoi iau o bucată de piele tăbăcită la soare, având o formă dreptunghiulară lungită, care este curbată în cele patru colțuri. Pe margini se fac găuri cu cuțitul, iar prin acestea sunt trase nojițele cu ajutorul cărora încălțările sunt legate în jurul piciorului. Românii numesc aceste încălțări opinci¹²⁰, ele asemănându-se întru totul cu cele din antichitatea romană.

O curea lată, a cărei frumusețe este dată de numărul mai mare sau mai mic al nasturilor de alamă, ține bine cămașa în jurul trupului și le slujește în același timp românilor pentru a-și păstra acolo cuțitele și furculițele. Tot de curea, în față, le atârnă punga cu bani, amnarul, tutunul și iasca. Tinerii fercheși își mai împodobesc cureaua cu lăntișoare de fier și cu șiraguri de mărgele de sticlă. Românii își acoperă capul cu o căciulă de blană pe care o numesc clăbăț¹²¹. La românii mai de vază, clăbățul este din blană neagră de miel, dar cei mai săraci sunt mulțumiți dacă și-l pot împodobi cu o fâșie din blană neagră de miel.

Îmbrăcămintea femeilor este chiar mai simplă decât cea a bărbaților. Peste cămașa care le ajunge până la picioare, românele leagă două bucăți mici dintr-o țesătură de lână în culori întunecate. Una din aceste bucăți are fire de lână de diferite culori; aceste fire colorate atârnă până la călcâie. Cele două bucăți de țesătură sunt legate în jurul trupului, cu un brâu de lână. Femeile mai înstărite poartă în față un petecel din mătase, ba mai sunt câteva, puține la număr, ale căror șorțuri din față și din spate sunt în întregime din mătase. Când e vreme friguroasă, românele mai poartă un pieptar scurt, fără mâneci, care le ține cald, ce-i drept, la spate, dar nu și la piept, care rămâne în întregime descoperit. De asemenea, mai sunt române care poartă în timpul iernii o blană lungă, de miel sau de oaie. Acasă, românele umblă cel mai adesea desculțe. Numai când se duc la oraș sau la biserică, ele au cizme scurte din marochin galben sau roșu, pe care le descălță însă îndată ce drumul devine murdar. De asemenea, pentru a nu-și murdări cămășile, ele le suflecă atât de sus, încât zărești adesea mai mult decât numai gambele. Deoarece

¹¹⁹ Vezi și *ibidem*, p. 55. [Chepeneag – Șt. A.].

¹²⁰ *Oppinschen*.

¹²¹ *Clubutz*.

îmbrăcămintea n-are nici un buzunar pentru a păstra ceva, româncele își pun în sân tot ceea ce au și ceea ce cumpără. Astfel, primăvara, când duc la piață câțiva porumbei tineri sau găinușe, acestea au norocul să fie adăpostite la sân până își găsesc vreun cumpărător. Acela le scoate cu propria-i mână, fără ca româncele să aibă vreun alt gând, decât acela că găinușele sau porumbeii le sunt luați de la sân.

Cât timp sunt necăsătorite, româncele merg cu capul descoperit sau cu părul împletit. În unele locuri, cele căsătorite își acoperă capul cu un fel de țesătură în dungii, uneori chiar cu mătase fină, îndoită în așa fel, de parcă ar fi o scufie¹²². Fetele tinere, ca de altfel și femeile căsătorite, caută să-și sporească farmecul prin găteală. Fetele cred că obțin asta împletindu-și părul cu diferite fire de culoare verde, roșie sau galbenă și cu mărgelile în diferite culori. Femeile măritate atârnă de basmalele lor bani de valoare mică, dar trebuie să fie monede de argint, de obicei groși sau aspri turcești. Mai există, ici și colo, și femei măritate care au salbe cu monede de 17 creițari¹²³ sau de 20 creițari¹²⁴. Pieptul româncelor măritate este împodobit, la rândul lui, cu monede, șiraguri de mărgelan sau mărgelile de sticlă, iar țișanii câștigă binișor pentru cerceii pe care îi fac. Unele dintre românce poartă la târguri, la slujbele bisericesti și cu alte ocazii cămăși împodobite cu cusături din fir de lână, din fir de mătase și din fir de aur. Mai mult, cochetăria lor merge atât de departe, încât, pentru a străluci la „balurile” lor, fetele împrumută adesea salbele de bani și șiragurile de perle – firește, în schimbul unei mici recompense – de la cele care, dintr-un motiv oarecare, sunt împiedicate să meargă la dans. O dovadă limpede că și ele sunt fiice ale Evei.

În ceea ce privește religia, românii sunt creștini și urmează liturghia greacă. Ce-i drept, printre ei se găsesc și catolici, precum și un număr cât de cât însemnat de greco-uniți, dar – în pofida eforturilor depuse de misionari – prozelitii nu se înmulțesc deloc și, ca număr, nu se compară defel cu neuniții¹²⁵.

Românii se căsătoresc, de obicei, foarte tineri, astfel că unele fete sunt dorite ca neveste încă înainte de a fi implinit 13 ani. Confidenții tânărului în problemele de dragoste sunt întotdeauna părinții săi. Dacă nu i-au ales deja o mireasă, aceștia încep de îndată să discute cu părinții fetei pe care au pus ochii. Tocmeala pentru o fată este asemenea celei pentru o bucată de pământ. Iar, fiindcă părinții mirelui trebuie să o cumpere cu bani-peșin, farmecele, mai mari sau mai mici, ale miresei fac parte din pretențiile formulate cu ocazia tocmeții. De obicei, prețul de cumpărare pentru fete deosebit de drăguțe nu trece însă de 30-40 de florini. Pentru cele mai puțin frumoase, el este în mod firesc mai scăzut. După încheierea târgului, se stabilește un soroc pentru nuntă, acesta nedepășind de obicei două până la trei săptămâni. După ce acestea au trecut și dacă mireasa are motive întemeiate pentru a amâna nunta, mirele îi mai acordă un răgaz de 14 zile. La încheierea acestui al doilea soroc, răbdarea mirelui este de obicei epuizată, iar ceremonia trebuie să aibă loc.

¹²² Este vorba de *ceapsă*.

¹²³ *Siebenzehner*.

¹²⁴ *Kopfstück*.

¹²⁵ Numărul românilor bănățeni de rit romano-catolic și greco-catolic a fost neînsemnat în raport cu ortodocșii în secolul al XVIII-lea.

Dacă survine cumva vreun motiv ca părinții să nu dea fata, fie că nu le convine mirele, fie că așteaptă un „cumpărător” mai bun, se întâmplă nu arareori ca mireasa să fie răpită. Dar cei doi tineri nu trebuie să meargă departe. Dacă fata l-a însoțit pe mire fie și numai câteva sute de pași, faptul este adus la cunoștința părinților fetei și nu se cunoaște vreun caz în care fata – odată ce a fost răpită – să fi fost dată altuia drept soție. De obicei, lucrurile sunt mijlocite de către preot, sensibilizat în acest scop cu un cadou. Dacă părinții fetei sunt de neînduplecat, tinerilor nu le mai rămâne altceva, decât să se așeze într-un alt sat. Dacă dragostea lor nu se lovește de nici o piedică, în ziua stabilită pentru nuntă, băiatul, însoțit de părinți, frați, surori și prieteni, se prezintă în fața casei logodnicei, dar nu-i trece pragul. În schimb, mireasa, scăldată în lacrimi, își ia rămas-bun de la părinți și de la prietene, sărutați cu duioșie, precum și de la toți cei prezenți. Oricine este întâlnit în drumul până la biserică¹²⁶ primește din partea miresei o sărutare. La biserică, cei doi miri îngenunchează în fața altarului – pe care românii îl numesc *Anion Byma*¹²⁷ – și țin în mână, în timpul întregii slujbe, lumânări aprinse. Toată ceremonia constă în diferite rugăciuni, formule de binecuvântare și de luare aminte. Una dintre acestea – cea mai ciudată, pe care n-o pot traduce și cu atât mai puțin explica, este următoarea: „*Bula, fia mic o mare, aggia com j est', aggia trebe si cigna*”. După ce mireasa a primit inelul, iar preotul le-a așezat mirilor pe cap coronițe împletite din ierburi și flori binemirosoase, cei mai înstăriți aruncă celor prezenți câțiva crețari sau groșițe de argint, iar cei mai săraci aruncă nuci, flori uscate sau alte mărunțișuri. După încheierea cununiei, mireasa este condusă la casa soțului, dar nu ia parte la ospățul pregătit, ci rămâne cu prietenele și cunoscuții ei. La plecare, fiecare dintre cei prezenți îi urează miresei noroc, sănătate și cât mai mulți copii, ea răspunzându-i fiecăruia cu o sărutare. Apoi primește în dar ceva bani, dar numai puține sunt monedele mai mari de 17 crețari. Îndată ce soțul se află singur cu mireasa și înainte de a face uz de drepturile sale conjugale, el îi ține o scurtă cuvântare despre supușenia pe care i-o datorează, despre grija pentru casă și pentru creșterea copiilor – lucruri pe care le așteaptă din partea ei.

La al doilea ospăț, care se ține în ziua următoare, tânăra femeie ia parte la masă. În timpul ospățului este adusă zestrea miresei, care, în Banat, constă de obicei din vaci și porci. De cele mai multe ori însurății primesc și un cazan de aramă, care este singurul lor bun gospodăresc de valoare și pe care cnezul¹²⁸ li-l ia întotdeauna dacă nu pot plăti dările către stăpânire sau dacă refuză să o facă. Astfel, camera cnezului este adeseori plină de cazane. Acestea sunt însă răscumpărate curând de cei rămași datori, deoarece nu se pot lipsi de ele nici o singură zi.

La mesele obișnuite ale românilor, soțiile lor nu iau niciodată parte, ci mănâncă separat, fără a lăsa aproape deloc de o parte lucrul cu care se îndeletnicesc. Mâncarea obișnuită a românilor constă din fasole, pe care o servesc aproape întotdeauna în oala în care a fost gătită, fără a-și mai lua grija să o pună în blide. Cu toții se așază în jurul oalei, iar simplitatea lor merge atât de departe, încât

¹²⁶ *Beselika*.

¹²⁷ Corect, *haghion byna* (din limba greacă), tribuna sfântă, adică altarul.

¹²⁸ *Knes*.

o familie de șase până la opt persoane are nevoie doar de o singură lingură. Părintele casei sau, în lipsa acestuia, cel mai vârstnic dintre frați are dreptul să ia prima lingură plină, pe care o pune apoi în oală, de unde o scoate următorul. Și treaba merge tot așa, până când rândul ajunge din nou la cel dintâi. Când nu țin post, românii mănâncă nespun de bucușoși carne de porc, pe care o preferă, dar și multă carne de miel, deoarece mieii sunt așa de ieftini în Banat, încât cu 12–16 creițari poți cumpăra un miel care are deja coarne lungi de 2–3 țoli.

Preoților români le este îngăduit să se căsătorească doar o singură dată. Dacă doresc să se căsătorească a doua oară, ei trebuie să renunțe la preoție și să se întrețină din munca proprie. Am văzut un astfel de caz la preotul nostru de la Gătaia. Acesta – îndată după moartea soției – n-a întârziat să-și lase odăjdiiile și să se apuce de lucrul câmpului pentru a se putea căsători cu o altă femeie.

Româncele nasc foarte ușor. La numai două sau trei zile după ce au născut, ele își văd din nou de gospodărie. Copiii nu sunt deloc cocoloșiți, deoarece, imediat după naștere, sunt îmbăiați – iarna în apă caldă, vara în apă rece –, iar asta se face de două-trei ori pe zi. De scutece, românii nu știu nimic. O cutie din coajă de copac, umplută cu puțin fân, le servește drept leagăn pentru copiii mici. Marginile acestui leagăn sunt găurite, iar prin aceste găuri sunt petrecute sfori care se împreunează deasupra copilului, leagănul fiind apoi atârnat de un cui aflat în tavan. Când copilul s-a trezit, cei ai casei dau leagănului un bobârnac după care rămâne mai mult timp în mișcare, așa că toți își pot vedea de treabă nestingheriți. Am văzut de mai multe ori cum o româncă a luat în spate leagănul cu copilul, purtând pe cap uneltele pentru munca la câmp și furca de tors în legătura ce ține laolaltă cămașa și șorțul, astfel că torcea în tot timpul drumului până la ogor sau la vie¹²⁹. Uneori, pentru a adăposti copilul, româncele se slujesc și de copăi, care sunt apoi folosite la copt sau pentru spălat.

Copiii românilor se târăsc pe jos în pielea goală, până învață de la sine să meargă, ceea ce se întâmplă destul de adesea înainte de a împlini vârsta de un an. Numai rareori poți vedea la români un copil bolnav. Dar, dacă vreun copil este cu adevărat bolnav, românii îl vindecă în modul cel mai simplu. Sunt însă de compătimit copiii mici dacă se îmbolnăvesc în timpul postului, deoarece – imediat după ce au fost înțărcați – mama nu mai are voie să le dea mâncăruri sau lapte și, în acest fel, chiar și prichindeii nevinovați trebuie să se supună rigorilor postului. Îmbrăcămintea copiilor este teribil de murdară, deoarece adeseori părinții nu le scot deloc cămășile pentru a le schimba, lăsând să fie purtate până nu mai sunt bune de nimic.

Româncele nu așteaptă defel ca pruncii să se îmbolnăvească de vărsat de vânt. Îndată ce află că bântuie vărsatul „cel bun”, numit de români *bubat al mare*, copiii sunt vaccinați. Când știu că nu e vorba de *bubat al mic*, adică de vărsatul de vânt pernicios, românii cumpără pentru un creițar sau un polturac¹³⁰ limfă cu germeni de vărsat, apoi zgârie puțin brațul copilului și pun acolo substanța amintită, pentru a pătrunde. După aceea leagă brațul cu o cârpă murdară. Asta e tot ceea ce fac.

¹²⁹ Vezi desenul reprezentând o româncă mergând la muncă pe câmp la J. J. Ehrler, *op. cit.*, planșa IV.

¹³⁰ 1 polturac = 1 ½ creițari.

Alimentația nu este însă deloc schimbată din această cauză. Lăsați în plata Domnului, copiii zburdă pe uliță, fără ca părinții să-și facă griji din cauza variolei sau a frigurilor. De cum au mai crescut, băieții sunt trimiși să păzească vitele, dar aici se pune piatra de temelie pentru toate viciile proprii vieții de cioban. Ei încep să fure încă de mici și ajung în curând să fie desăvârșiți în această îndeletnicire. Uneori băieți de 7 până la 10 ani sunt îndeajuns de iscusiți pentru a fura un stup sau un miel, până când vor cuteza să pună mâna pe ceva mai consistent. Nu arareori se întâmplă ca vreunul dintre ei, ajuns un hoț desăvârșit, să se alătore unei cete de lotri. Aceasta, în frunte cu șeful ei numit harambașa¹³¹, băntuie adesea împreună cu alte cete și își află refugiul mai ales în munții Mehadia și Caransebeș.

Cu ocazia șederii mele la Mehadia, s-a întâmplat ca o astfel de ceată de lotri, aflată sub conducerea unui țigan, să pătrundă în oraș, ziua în amiază mare. Venind din munții aflați dincolo de podul peste Belareca, ei l-au jefuit pe un sârb numit Koška, locuind în apropiere de pod, apoi i-au tăiat capul, pe care l-au aruncat în râu. Soția acestui om, cunoscută în Mehadia ca sârboaică cea frumoasă, fiică a protopopului Mehadie¹³², a început să strige, la care harambașa i-a poruncit unuia dintre ai săi să-i taie beregata. Lotrul care a primit această poruncă atât de neomenoasă – fie că o cunoștea cumva pe acea femeie, fie că, mișcat de frumusețea ei, a avut milă – i-a pus într-adevăr cuțitul la beregată, dar nu cu tăișul, ci cu partea cealaltă, făcându-se că o omoară. I-a dat de înțeles femeii să nu se miște și a băgat-o într-un butoi gol. Între timp în localitate se pornise zarva, iar santinela aflată în post la locotenent-colonelul von Hübel¹³³ a tras un foc de armă, fiind urmată și de santinelele aflate la Oficiul districtual și la Cazarmă. Neștiindu-se, la început, dacă era pericol de incendiu sau de apă mare, ori dacă era vorba de lotri, în patrulare a fost trimis un plutonier din regimentul Károly, însoțit de un caporal, doi frunțași și zece soldați. Îndată ce lotrii i-au văzut pe militarii în uniforme albe, au început să tragă, omorându-i pe caporal și doi soldați. De asemenea, a fost ucis și hornarul neamț aflat tocmai pe atunci la Mehadia, pentru a curăța coșurile de la clădirile aparținând statului. Acesta venise în fugă, crezând că izbucnise focul. Până să se pună în mișcare militarii de la compania Károly – căci alte trupe nu se mai aflau în garnizoană la Mehadia -, lotrii trecuseră deja podul, în drum spre munte. Au fost urmăriți până în pădure, dar fără a putea fi prins vreunul dintre ei. Doar țiganul care le servise drept călăuză a căzut în mâna urmăritorilor. A fost trimis la Biserica Albă¹³⁴, la statul major al regimentului¹³⁵, unde a fost tratat cu 80 de lovituri de baston *ad posteriora*, drept răsplată pentru serviciile aduse lotrilor.

Cea mai periculoasă armă a lotrilor este un ciocan¹³⁶ fixat de o coadă rezistentă. Acesta are într-o parte forma unui ciocan obișnuit, iar partea din spate este ca un pinten curbat. Românii poartă astfel de ciocane ca podoabă. Cozile acestora sunt îmbrăcate cu foiță de plumb sau alamă.

¹³¹ *Harambassa*.

¹³² Este vorba de Ștefan Dimitrievici, protopop ortodox al Mehadie până în 1795.

¹³³ Este vorba de Johann Edler von Hiebel, care a fost, între 1783 și 1789, cu gradul de colonel, comandant al Regimentului de graniță româno-iliric din Banat.

¹³⁴ *Weisskirchen*.

¹³⁵ Regimentul de graniță româno-iliric.

¹³⁶ *Ciucan*. Vezi J. J. Ehrler, *op. cit.*, p. 261 și F. Grisellini, *op. cit.*, p. 176.

În părțile de la câmpie nu se aud așa de multe despre omoruri, dar cu atât mai mult se comit aici furturi de vite, iar închisorile Timișoarei sunt pline cu această adunătură de hoți. Numai în așa-numitul *Sauwinkel*¹³⁷, nu departe de poarta Petruvaradinului¹³⁸, se aflau, la un moment dat, 103 pușcăriași. Acum însă aceștia au fost repartizați în așa fel, încât fiecare din cele trei comitate în care a fost împărțit Banatul este obligat să-și păzească singur clienții de acest fel care îi revin, așa că la Timișoara nu se mai aude atâta zornăit de lanțuri.

Românii suportă cu extraordinară nepăsare pedeapsa cu moartea, atunci când sunt condamnați. Astfel, la puțin timp după ce Banatul a fost încorporat în regatul Ungariei, am văzut cum au fost decapitați 13 români deodată, fără ca cei care își așteptau rândul la locul de execuție să fi manifestat cea mai mărunță căință sau teamă. Mai mult, trei dintre ei își povesteau furturile comise și l-am auzit pe unul spunând cu cea mai mare nepăsare: „*Tatul mea j este mort agia*”, adică tatăl meu a murit de aceeași moarte. Să se spovedească în fața morții socotesc cu totul de prisos, deoarece – așa cum spun – tot sunt condamnați la pedeapsa cu moartea.

Deoarece preoții românilor sunt ei înșiși foarte neștiutori¹³⁹, e lesne de înțeles că poporul trebuie să fie și mai neștiutor¹⁴⁰. Ce-i drept, dacă moare un preot, locul lui nu mai este luat de către clopotar – așa cum se întâmpla odinioară adesea -, ci acela care vrea să devină preot trebuie să fi studiat la Novi Sad¹⁴¹. Am cunoscut însă un preot la Sculea¹⁴², care deținea deja de șase ani funcția și abia deprindea cititul cu ajutorul unui notar ungar.

Românii și sârbii de rând cred că și-au împlinit datoria dacă își fac cruce și spun al lor „*Gospodi po milie*”, adică „Doamne ajută-mă”. Totuși, există câțiva, mai puțini, care se spovedesc odată pe an, dar asta se întâmplă de obicei numai atunci când n-au păcătuit mult. Deoarece trebuie să le plătească preoților după cum au păcătuit – mai mult sau mai puțin –, românii preferă să nu se spovedească deloc, dacă au comis păcate mai numeroase.

Posturile sunt, la români, foarte severe. Ei nu numai că sunt datori să se abțină de la carne, dar nu au voie să mănânce nici unt, brânză sau ouă. Mai mult, românii din părțile Mehadieiei și Caransebeșului n-au voie să folosească nici uleiul, deoarece este adus la piață în saci din piele de oaie. O oală de fasole¹⁴³, un soi anume, fiartă în apă, în care se pun câțiva ardei¹⁴⁴, este mâncarea lor obișnuită de post. Chiar și oala în care au fiert carnea o țin atâta vreme pe parii de la gard, până când a trecut postul. Apoi o folosesc din nou, iar oala pentru post îi ia locul. Dacă

¹³⁷ Astfel în textul german, cu sensul de loc spurcat.

¹³⁸ Aflată în partea de sud a cetății, în zona de astăzi a Teatrului Național.

¹³⁹ Aserțiune dezmințită de însemnările numeroase ale preoților români din secolul al XVIII-lea pe filele cărților bisericești.

¹⁴⁰ Cu privire la sistemul de școli în satele românești ale Banatului în secolul al XVIII-lea, vezi P. Radu, D. Onciulescu, *Contribuții la istoria învățământului din Banat până la 1800*, București, 1977, p. 81 și urm., și V. Țarcovnicu, *Învățământul din Banat până la anul 1800*, București, 1978, p. 55 și urm.

¹⁴¹ *Neusatz*.

¹⁴² *Scuglie*.

¹⁴³ *Fasolen*.

¹⁴⁴ *Papricken spanischen Pfeffers*.

un român vrea să cumpere în timpul postului o *Semliska* (pâine din făină de grâu), brutarul trebuie să-l asigure mai întâi, pe ce are mai sfânt, că aceasta nu conține lapte sau unt¹⁴⁵, datorită cărora ar deveni pe dată necurat dacă ar mânca-o. Am văzut eu însumi cât de strict își respectă românii postul. Pe când mă aflam cu un prilej de la Gătaia la Timișoara, pentru a face rost de la domnii von Haygel și Kircheser de bani pentru cultura orezului, înainte de a părăsi orașul [Timișoara – C. F.] l-am trimis la brutar pe un român ce era cu mine, pentru a-mi cumpăra prăjituri făcute cu unt. În fața porții [orașului – C. F.] am mai zăbovit puțin la hanul domnului von Kugler, unde i-am oferit românului o sticlă de vin. Când mi-a spus „*Domno non am pitto*” (Domnule nu am pită), i-am dat – fără să mă gândesc că românii țineau Postul Mare – o bucată de prăjitură cu unt. A mâncat-o cu mare plăcere până când un alt român, care cunoștea prăjitura, i-a strigat: „*Kupil al draco! Non stia tu ch'am bust mare?*” (Copilul dracului! Nu știi că avem Postul Mare?). La acestea românul mi-a făcut cele mai grave reproșuri, cum că aș fi vrut să-l fac necurat. A început să se poarte în așa fel, încât am crezut că își va pierde mințile. Nu s-a liniștit până când n-a dat afară mâncarea pe care o înghițise.

Cu un alt prilej, călăream de la Mehadia la Lăpușnicel¹⁴⁶. Pe drumul de întoarcere, la Petnic¹⁴⁷, n-am putut trece apa, care se umflase mult de pe urma unei ploii puternice. M-am dus deci la cnez¹⁴⁸, pentru a-l ruga să mă adăpostească pe timpul nopții. Acesta s-a arătat foarte dispus nu numai să mă adăpostească, dar și să-i poarte de grijă calului meu. Spre seară mi-am dat seama că, în afară de îngrijirea calului și de adăpostul pentru noapte, îmi mai lipsea ceva esențial – o masă de seară. L-am rugat deci pe cnez să-mi ofere, în schimbul banilor, ceva de ale gurii. Ne aflam însă în timpul Postului Mare, așa că, deși mi-am folosit din plin puterea de convingere, pentru a-l face să priceapă că eu nu eram legat de îndatoririle de post, totuși n-am reușit defel. Astfel, tot ceea ce am reușit să obțin la cină a fost puțină chisăliță¹⁴⁹, un fel de terci sau găluște din mălai de porumb și trei raci prăjiți pe cărbuni. În schimb, cnezul mi-a oferit din plin vin și răchie. Dar, deoarece nu băusem vreodată un strop de răchie, iar vinul era păstrat într-un burduf de piele, am preferat câteva lubenițe, care îți sting setea destul de bine.

Luate împreună, toate zilele de post ale românilor și sârbilor fac mai mult de șase luni, deoarece în afară de Postul Mare¹⁵⁰, care durează opt săptămâni, ei mai țin postul Sfântului Nicolae¹⁵¹, al Apostolului Petru și al Maicii Domnului, dintre care unul este de patru săptămâni, iar celelalte două de câte 14 zile. În afară de asta, ei postesc în cursul anului în fiecare zi de miercuri și vineri. Nici bolnavii și nici copiii nu sunt scutiți de post, căci – așa cum am mai amintit –, chiar dacă este abia de curând înțărcat, copilul nu primește de la mama lui unt, ouă sau carne. Mai mult, cu un prilej oarecare, când, cu trei zile înaintea Paștilor, am vroit să-i dau unui

¹⁴⁵ Astfel în textul german.

¹⁴⁶ *Lapusnitzel*.

¹⁴⁷ *Bedneck*.

¹⁴⁸ *Knesen*.

¹⁴⁹ *Kisselitz*.

¹⁵⁰ *bust mare*.

¹⁵¹ De fapt, postul Crăciunului, de cinci săptămâni – *Șt. A.*

român bolnav o supă de vită, acesta n-a acceptat-o, chiar dacă era foarte suferind, așa că s-a stins din viață încă înainte de sărbători.

Românii sunt cu totul pătrunși de prejudecățile poporului de rând din regatul Ungariei, anume, de strigoi¹⁵², temându-se foarte mult de aceștia. De asemenea, românii mai cred că li s-ar întâmpla o mare nenorocire dacă o femeie le-ar tăia calea de-a curmezișul. De aceea, româncea nu va trece niciodată prin fața unui bărbat, chiar dacă acesta este doar un băietan de 12–14 ani, ci va aștepta până când poate trece prin spatele acestuia. Îți poți da însă seamă cu ușurință că acest obicei jighește sexul frumos, deoarece multe femei, atunci când văd că se apropie un bărbat, își găsesc ceva de făcut: fie își aranjează ceva la șorț, fie își caută o treabă oarecare, așteptând să treacă bărbatul spre a-și continua drumul.

Românul aproape că nu are pereche în ceea ce privește cruzimea, înverșunarea și furia. În acest sens, doresc să înfățișez un exemplu. Pe când călătoream, odinioară, cu diligența de la Mehadia la Timișoara împreună cu armurierul regimentului meu, am fost martor la următoarea întâmplare. Ajunși la Cornea¹⁵³, prima stație de poștă [de la Mehadia – C. F.], am discutat cu șeful poștei de acolo în timp ce ne pregăteam micul dejun. Acesta ne-a povestit, printre altele, că avea un vizitiu foarte al dracului, pe care nu-l putea însă concedia, deoarece îi era dator. Astfel era nevoit să accepte ca acesta să ia de la călători bacșișul, care consta dintr-o monedă de 17 sau 20 de creițari. Deoarece nu aveam motiv să ne îndoim de cele spuse, i-am dat lui bacșișul. Când să plecăm, vizitiul ne-a întrebat dacă nu i-am dat cumva bacșișul șefului de poștă. După ce am încuviințat, el ne-a zis: „Ei, bine, așa i se cuvine stăpânului meu”. Auzind acestea, șeful de poștă a pus mâna pe un ciot de papură și l-a altoit pe vizitiu ca lumea, după care acesta ne-a promis, ce-i drept, că ne va sluji, dar ne-a anunțat în același timp un lucru neplăcut, anume că, ajunși în *Chei*, ne va arunca în apă. După cum e lesne de înțeles, această declarație n-a avut darul să ne entuziasmeze, așa că i-am dat de înțeles domnului șef de poștă că ar fi bine să ne pună la dispoziție alt vizitiu. Șeful de poștă a poruncit pe dată ca vizitiul recalcitrant să fie arestat de către gardianul^{**}, pe care l-a și trimis în sat pentru a aduce un alt român care să ne servească drept vizitiu. Când acesta și-a făcut apariția, cel arestat l-a amenințat că, îndată ce va fi eliberat din arest, îl va sugruma fără să clipească. Cum acel om nu voia să-și încheie viața de dragul nostru atât de curând și în chipul amintit, ne-a lăsat baltă și s-a dus la casa lui. A trebuit să mai așteptăm două ore încheiate până când șeful de poștă a găsit pe

¹⁵² *Vampiren*.

¹⁵³ *Cornia*.

* Așa este numită stația de poștă dintre Cornea și Teregova. Ea reprezintă una din cele mai impunătoare trecători ale Banatului. De o parte se află o vale adâncă, în care își are albia un râu sălbatic [Timișul – C. F.], de cealaltă parte sunt munții înalți, așa că în mijloc rămâne doar un drum lat de câteva picioare. Căruțele nu au cum să se evite una pe alta. Dacă se întâlnesc cumva acolo, este aproape lege ca acela care are încărcătura mai ușoară să-și desfacă în bucăți carul, pentru a-l duce pe munte în sus sau în jos, până ce a trecut celălalt car. (*Nota lui J. K. Steube*).

** La fel ca oricare șef de poștă din localitățile de munte, și cel de aici [Cornea – C. F.] avea, pentru a-i asigura securitatea, șase soldați din Regimentul iliric de graniță drept strajă. (*Nota lui J. K. Steube*)

cineva, care nu s-a sinchisit de acele amenințări, poate pentru că slujise sub steagul unui harambașă, asemenea vizitiului dintâi, care fusese lotru vreme de opt ani. De abia că ne îndepărtaserăm de Cornea cale de câteva sute de pași, că îl și zărirăm pe cel arestat, scăpat din mâinile gardianului, pornind în urma noastră ca un animal turbat. Deoarece Cornea – asemenea tuturor localităților de munte – era înconjurată de un gard a cărui poartă trebuia deschisă și închisă de orice trecător, am sărit din căruța de poștă să o deschid, pentru a nu pierde vreme la trecere. Dar, cum totul n-a mers atât de repede pe cât crezusem, românul ne-a ajuns din urmă încă înainte de a fi trecut de poartă, l-a smuls de îndată pe vizitiu de pe capră, vroind să-l lovească în cap cu ciocanul pe armurierul care ședea alături. La strigătele tovarășului meu de drum, m-am întors și m-am năpustit asupra românului. Acesta l-a lăsat pe armurier în plata Domnului și s-a pornit asupra mea, zicându-mi că n-aș ști oare că este interzis să scot sabia, iar asta mai cu seamă că mie, ca unui militar, nu vroia să-mi facă nici un rău. În timp ce schimbam aceste cuvinte, ne-a ajuns din urmă gardianul căruia îi scăpase. L-a arestat, punându-i cătușe la picioare. Șeful de poștă ne-a rugat să ne întoarcem pentru declarații cu privire la cele întâmplate. Cu acestea, el l-a trimis pe român la statul-major [al regimentului de graniță româno-iliric – C. F.] de la Biserica Albă, unde a primit 80 de lovituri de baston *ad posteriora*. Când am pornit din nou, trecând prin fața arestului unde era reținut vizitiul, acest om, spumegând de furie, a sărit atât de violent, încât am crezut că va sfărâma lanțurile cu care fusese încătușat și ne va urmări a doua oară. Românul care ne fusese dat ca vizitiu nu se prea pricepea la treabă, așa că am trecut prin destule emoții până să ajungem la Teregova, asta deoarece drumul de la Cornea la Teregova este foarte periculos.

În pofida acestei sălbăticii și îndărătnicii a românilor, ei au și laturile lor bune. Astfel, de pildă, o trăsătură frumoasă a lor este faptul că nu iau niciodată în deșert numele Domnului. „Pe cât de adevărat este că a murit tatăl meu, pe cât de adevărat este că m-am spovedit, pe cât de adevărat este că am ținut postul” sunt tot atâtea afirmații solemne ale lor, prin care caută să confirme veridicitatea celor spuse¹⁵⁴. Românii au însă obiceiul urât de a spune mai la fiecare vorbă „*Futtuts mortse*”, prin ceea ce exprimă desigur același lucru ca și suedezii de rând cu al lor „*Dumt Gebel*” sau olandezii cu al lor „*Godomi*”

Salutul românilor este simplu, dar spune cu mult mai mult decât parada noastră de vorbe goale. Când se întâlnesc cu cineva, românii îi spun: „*Sanatos et pace*”¹⁵⁵. Față de cei mai de vază, ei își arată considerația sărutându-le mâna și ducând-o la frunte cu o atitudine plină de respect. Între ei, românii se adresează cu „*moi*”¹⁵⁶, dar străinilor le spun „*Szupugne*”¹⁵⁷ și „*Domno*”¹⁵⁸, iar sexului frumos îi spun „*Szupugnaza*”¹⁵⁹ și „*Gongona*”¹⁶⁰. Cu greu vei auzi o româncă maltratându-și copiii cu vorbe de ocară. Când, mâniată la culme, îi zice vorbe precum „*Cupilla al*

¹⁵⁴ Vezi F. Grisellini, *op. cit.*, p. 179.

¹⁵⁵ Sănătate și pace.

¹⁵⁶ Măi.

¹⁵⁷ Jupâne.

¹⁵⁸ Domnule.

¹⁵⁹ Jupâneasă.

¹⁶⁰ Cicoană.

*Draco*¹⁶¹ sau „*santa cruce ti afecte*”¹⁶², copiii mai mari văd în asta un semn prevestitor de mare nenorocire.

La români, amintirea față de morții lor este, cu siguranță, mai vie decât la alte popoare. Îndată ce moare cineva, moartea sa este anunțată imediat prin atâmarea¹⁶³ unei năframe. În cazul unei persoane necăsătorite, năframa este albă; la o persoană căsătorită, năframa este roșie. Românii mănâncă și beau în aceeași cameră cu mortul și nu-l părăsesc până ce nu este înmormântat. La fiecare pahar de vin sau de răchie se închină pentru mort și se toarnă câteva picături pe trupul neînsuflăit. Românii jelesc faptul că i-ar fi părăsit, îi povestesc ce alimente se mai găsesc în casă și își exprimă mirarea că nu i-a ajutat să bea răchia și vinul și să mănânce brânza¹⁶⁴, untul¹⁶⁵ și cucuruzul¹⁶⁶. Dacă cel răposat este un om avut, atunci sunt tocmite câteva femei care să bocească lângă trupul neînsuflăit. După bocetul lor îți poți da ușor seama dacă au fost plătite bine sau prost, deoarece – așa după cum au fost plătite – bocesc mai mult sau mai puțin. A doua zi, îmbrăcat cu hainele sale obișnuite, răposatul este pus în sicriu. Tot acolo românii nu uită niciodată să pună nuci, pere, mere, prune, piersici, struguri și alte fructe, precum și câteva legături de ierburi bine mirositoare, după cum este anotimpul. Dacă este însă iarnă, în sicriu se pun fructe uscate. După aceasta, prietenii, vecinii și cunoscuții îl însoțesc pe mort la groapă, ba chiar și dușmanii răposatului trebuie să ia parte la înmormântare, deoarece altfel satul i-ar arăta cu degetul. Sicriul este purtat întotdeauna de prietenii cei mai apropiați, care nu ostenesc să laude însușirile frumoase ale răposatului. Sicriul este pus lângă groapă, iar în jurul lui ard mai multe lumânări. Atunci toți încep să plângă cu jale, iar pe măsură ce preotul se apropie de sfârșitul slujbei plânsul sporește în intensitate. Femeile își smulg părul și par de nemângâiat. Înainte de a fi închis sicriul – ceea ce se face înaintea coborârii sale în groapă –, toți cei prezenți îl mai sărută odată pe cel răposat, lucru pe care foștii dușmani ai acestuia îl fac cu o atât mai mare ferveoare, cu cât cred că astfel mortul nu va deveni un strigoi¹⁶⁷ care să le chinuie existența. Preotul este cel dintâi care aruncă în groapă o mână de țărână făcând semnul crucii, lucru pe care îl fac apoi toți cei prezenți, așa că sicriul este în curând acoperit. După înmormântare, fiecare se duce în tăcere la casa celui răposat, unde mănâncă *pomana*¹⁶⁸, care constă în cazul celor mai avuți dintr-un pahar cu vin sau răchie, dintr-o felie de pâine și o bucată de carne de porc, toate oferite cu pronunțarea cuvântului „*pomana*”. Cel care o primește răspunde : „*Domne dzeu să le jente sufflatul*” (Dumnezeu să-i ierte sufletul). Aceste cuvinte sunt rostite de foștii dușmani ai răposatului cu deosebită seriozitate, ca nu cumva acesta, devenind strigoi, să le sugă sângele.

¹⁶¹ Copilul dracului.

¹⁶² Sfânta Cruce să te bată.

¹⁶³ de poarta Casei.

¹⁶⁴ *Sprinza*.

¹⁶⁵ *Unt*.

¹⁶⁶ *Kukuruz*.

¹⁶⁷ *Vampir*.

¹⁶⁸ *Leidessen*.

Doliul constă, la români, în faptul că adulții în vârstă umblă cu capul descoperit vreme de un an, iar copiii, frații sau rudele ceva mai puțin timp. Nici ploaia, nici zăpada și nici frigul, după cum nici arșița, nu-i pot face să-și acopere capul. Prin aceasta românii au convingerea fermă că îi fac sufletului celui răposat un mare serviciu. Cei cu dare de mână țin aprinsă, uneori vreme de un an întreg, o candelă la mormântul celui decedat. În a treia, a noua și a patruzecia zi, precum și în a treia, a șasea și a noua lună și la împlinirea unui an de la deces, românii obișnuiesc să trimită la biserică o lumânare de ceară, o pâine și un blid de chisăliță¹⁶⁹, din care fiecare ia câte o lingură și se roagă pentru sufletul celui răposat.

Femeile nu poartă doliu cu capul descoperit, ci cred că sunt de folos sufletului celui răposat în alt fel. Ele se duc în fiecare duminică și în zilele de sârbătoare la cimitir, îngenunchează la mormântul celui răposat, picură vin sau răchie deasupra, pun alături pâine și carne și îl invită prin strigăte să mănânce împreună cu ele, i se plâng de nevoile în care le-a aruncat moartea sa și cântă cu voce tristă fericirea de care s-au bucurat cât timp trăia. Aceleași cântece de jale le întonează și atunci când, în timp ce lucrează, își aduc aminte de moartea soțului lor. Este greu să treci printr-un sat românesc fără să vezi vreo femeie plângând sau jelind pe cineva. Vorbele de jale sunt de obicei: „*Binterce sei morit? Saracca la migna*” (Pentru ce ai murit? Săraca de mine). Ele exprimă atât de viu durerea resimțită de dispariția celui drag, încât merită cel mai adesea compasiune. Îndată ce și-au încheiat cântecul de jale, femeile se apucă însă de treabă, fără să mai poți observa ceva din întristarea lor de mai înainte. De Ziua Morților, care cade la români și sârbi întotdeauna în luna de după Paști, toți locuitorii satului, însoțiți de preotul lor, se duc la cimitir și împărtășie pe morminte boabe de fasole, prăjituri și alte mâncăruri. Femeile duc vase pline cu aghiasmă, din care stropesc nu numai mormintele, ci pe oricine se apropie. Multe femei rămân la cimitir până la lăsarea nopții și aprind lumânări la morminte. Cele mai multe se întorc însă cu cortegiul la biserică, în jurul căreia petrec cu dansurile până adânc în noapte.

Cum își construiesc românii casele;

Produsele și distracțiile lor

Când vrea să-și ridice o casă, prima grijă a românului este să taie din pădure patru arbori mari, care îi servesc drept temelie a construcției. Apoi așază aceste trunchiuri sub formă de pătrat sau de dreptunghi, după cum dorește să fie casa. Trunchiurile sunt îmbinate în așa fel, încât capetele lor, la care se fac lăcașuri de îmbinare, se înalță câteva picioare unul peste celălalt. După aceea, românii așază, fără să se complice, trunchiuri mai mici de copac unul peste altul, anume, în așa fel, încât, la fel cum este la temelie, capetele să fie mai ridicate cu câteva picioare. Când au ajuns la locul în care trebuie fixată fereastra, românii fac o tăietură lungă, cam de un picior și jumătate și tot atât de adâncă, anume, atât cât poate ține

¹⁶⁹ *Kisselitzu*.

trunchiul fără a se frânge. Acesta este pus în așa fel, încât tăietura să vină în sus, iar următorul trunchi, cioplit în același mod, este așezat deasupra, așa ca cele două tăieturi să se îmbuce. Aceste două tăieturi formează fereastra, care, pe timpul iernii, este acoperită cu o bășică de bou sau cu o foaie de hârtie, în vreme ce vara rămâne deschisă. În chipul amintit, se așază un lemn peste celălalt – cam la fel ca la căsuțele pentru pițigoi – până la o înălțime de cinci-șase picioare, acolo unde începe de-a dreptul acoperișul. Cu greu vei putea afla o casă românească mai înaltă de cinci picioare. Deoarece buștenii nefasonați puși unul peste altul nu se potrivesc întotdeauna exact, românii umplu deschizăturile și crăpăturile cu bălegar de vită și cu alte materiale asemănătoare. Cei care doresc să clădească un pic mai ordonat înaltă pe fiecare din cele patru colțuri o coloană înaltă de aproximativ cinci picioare, aceasta fiind prinsă de cei doi pereți. Unii mai pun și la mijloc două coloane de acest fel. Pentru a realiza asta, lemnele care urmează a fi puse unele peste altele trebuie, firește, să fie măsurate. La capete, ele sunt lovite cu putere pentru a se potrivi în falțuri. Odată atinsă înălțimea de cinci picioare, românii pun de-a curmezișul lețurile și grinzile. Căpriorii sunt mai apropiați decât la noi¹⁷⁰, fiind fixați în partea de sus cu câte un cui de lemn. În acești căpriori sunt făcute găuri, aflate la o distanță de aproximativ un picior una de alta. În aceste găuri se vără niște țaruși, lungi cam de un picior. Apoi românii aruncă în sus fân, care rămâne atârnat de acești țaruși. După ce au netezit fânul cu o greblă, acoperișul este gata. La construcția românilor nu are de câștigat vreun ban nici tâmplarul, nici lăcătușul, nici fierarul pentru cuie. Numai arareori românii au nevoie de câteva balamale pentru ușă (care este înaltă de trei, cel mult patru picioare), pe care le confecționează țiganii. Locul din dreptul ușii este ocupat, de obicei, de opincile lor. Casele românilor au de obicei o singură cameră, restul ocupându-l bucătăria cu tinda. Hornul este făcut dintr-o împletitură de nuiele căptușită cu lut.

Deoarece casele sunt atât de scunde, încât de pe un scaun poți urca foarte ușor pe acoperiș, mulți români obișnuiesc să lase pe horn în jos două trunchiuri de copaci tineri, pe care îi proptesc unul alături de celălalt și le dau foc. Pe măsură ce sunt mistuiți de flăcări, trunchiurile alunecă în jos și devin tot mai scurte. Plita se găsește numai arareori la mai mult de jumătate de picior deasupra pământului. Pe această plită, românii nu numai că își fierb mâncărurile, dar coc și pâine, în felul pe care îl voi arăta. Cei săraci – iar aceștia sunt întotdeauna cei mai numeroși – își trimit în fiecare zi femeia la moară să macine atâta porumb cât le este necesar pentru o pâine. Între timp, bărbatul sau copiii fac focul în vatră. Odată revenită acasă, femeia pregătește aluatul, dă jăratecul de o parte, pune aluatul pe focul încins, așază deasupra un capac din lut ars și ațâță cărbunii din jur. Nici nu trec două ore și pâinea este coaptă și mâncată fără întârziere. Plita pentru fiert comunică printr-o deschizătură cu soba, care încălzește camera în timpul iernii. Șura pentru păstrarea porumbului este un spațiu format dintr-o împletitură de nuiele înaltă de 4–5 picioare și acoperită tot cu fân sau paie. În afară de grajdul pentru vite, românii mai au o încăpere acoperită, în care se află războiul de țesut și butoiul cu răchie. Totul este împrejmuț cu un gard viu, foarte des.

¹⁷⁰ În Germania.

În ceea ce privește agricultura, românii sunt încă mult rămași în urmă. Căci, dacă ar vroi să-și folosească ogorul pe cât ar fi în stare, ei și-ar putea spori cu siguranță și în mod considerabil cantitatea de produse obținute. Ei cultivă însă numai atâta porumb, in și cânepă, cât le este necesar pentru gospodăria proprie. Puținul grâu și ceva rădăcinoase pe care le cultivă nu sunt de luat în seamă. Românii produc însă foarte multă fasole și foarte mulți dovleci, cei din urmă fiind dați ca hrană porcilor. E însă păcat că românii lasă să se strice fânul, frumos, cosit de pe pajiștile lor. Nici nu le trece prin gând să-l adăpostească în hambare și șuri. Acolo, pe pajiște, unde este cosit, fânul rămâne în grămezi pe tot timpul iernii. Cel mult este înconjurat cu un gard din măracini, pentru a-l feri de vitele străine. Dacă în apropiere se află însă un pom potrivit, românii îl folosesc pentru păstrarea fânului. Acesta este aruncat în pom și legat de crengi cu funii împletite din paie. Acolo fânul zace fie până când putrezește, fie până când este nevoie de el. Grămezile de fân împrejmuite cu măracini au aproape aceeași soartă: dacă vacile nu mai găesc iarbă la pășune, e scoasă la bătaie o grămadă de fân după alta, până ce pășunea e din nou acoperită cu iarbă proaspătă.

Românilor nu le este deloc cunoscută practica îmbunătățirii ogorului prin gunoiere, dar – datorită rodnicieii foarte mari a pământului – nici nu prea este necesară. Și în ceea ce privește plantarea pomilor fructiferi, românii sunt foarte delăsători. Dacă n-ar crește de la sine datorită seminței care se răspândește, cu greu s-ar hotărî vreun român să planteze un pom fructifer. Cu totul alta este situația prunilor, pe care românii îi cultivă cu cea mai mare grijă, deoarece sunt foarte mari amatori de răchie (un fel de rachiu), fiartă din fructul prunului și din piersici. De aceea, mai ales în jurul Vârșetului, poți întâlni păduri întregi de pruni și piersici, adeseori parcă trase cu șnurul.

Românii sunt foarte interesați de albine. Mai că nu găsești vreo grădină românească fără o stupină cu opt până la zece stupi. Nici românii și nici sârbii nu se ocupă cu creșterea viermilor de mătase, dar cu atât mai mult o fac coloniștii germani, italieni și francezi. La Mercydorf¹⁷¹ am cunoscut un bărbat a cărui familie preda în fiecare an la Vârșet 100 până la 150 livre¹⁷² gogoși de mătase. Acest om vrednic, de care îmi amintesc întotdeauna cu plăcere, mai merită câteva cuvinte. Numele lui este Valenti, fiind un patrician născut în vestita familie italiană Valenti [...]

Românii nu sunt cu totul lipsiți de „industrie”, deoarece cânepa, cultivată de bărbați pe câmp, este țesută de femei, pentru a acoperi diferite nevoi ale gospodăriei. De asemenea, într-o glăjărie aflată la Slatina¹⁷³ lucrează mulți români care confecționează sticle, pahare și alte mărunțișuri. Mai mult, în partea de apus a Țării Românești și în Transilvania există mai mulți români care, în felul lor, pictează cât se poate de frumos, lucrând și în piatră și lemn.

Românii și sârbii dansează cu mare plăcere. Niciodată nu are loc vreo sărbătoare la care să nu se danseze. Uneori, dansul se ține în curtea bisericii, dar cel

¹⁷¹ Azi Merțișoara/Carani.

¹⁷² 1 livră (*Pfund*) = 560 grame.

¹⁷³ Vezi în acest sens F. Griselini, *op. cit.*, p. 181.

mai adesea pe locurile virane din sate. Când se adună tinerii, observi cu ușurință că fetele nu merg niciodată împreună cu băieții. Ele rămân laolaltă, despărțite de băieți, ba pudoarea merge uneori atât de departe, încât nu-l iau de mână pe băiatul cu care dansează, ci iau o batistă în mână, al cărei capăt opus îl oferă partenerului de dans. Acesta îl apucă și, în acest fel, dansează cu fata, fără a îndrăzni să o ia de mână fără încuviințarea ei.

La români dansurile încep în felul următor: când tinerii sunt adunați pentru dans, își face apariția un țigan cu un cimpoi sau cu ceva ce seamănă a vioară și începe să cânte cum se pricepe mai bine. De îndată, doi sau trei băieți se iau de mână, îl trag pe „virtuoz” în mijlocul lor și dansează în jurul lui. Treptat-treptat vin și alți flăcăi, și astfel cercul devine tot mai mare. Deoarece, de obicei, fetele nu sunt invitate la dans, ci vin de la sine, ele au cu adevărat avantajul deloc neînsemnat de a-și alege singure partenerul care le place cel mai mult. Pe acesta îl iau de mână și îi oferă batista. Băiatul face pe dată loc cu mâna cealaltă, pentru ca fata să poată intra mai ușor în cerc. Dansul în sine constă în faptul că se așază pe rând piciorul stâng în spatele celui drept și pe acesta iarăși în spatele celui stâng, făcându-se în același timp o mișcare ușoară cu partea de sus a corpului, în vreme ce dansatorii se rotesc în jurul țiganului aflat la mijloc. Îndată ce țiganul încetează să mai cânte, cercul se rupe și, într-o clipă, fetele sunt iarăși lângă prietenele lor, iar băieții lângă ortacii lor, fiindcă – așa cum am spus – ei nu se amestecă niciodată laolaltă.

Domnul Costin Feneșan, care a editat textul de mai jos, dar numai în tălmăcire românească, încă din anul 1982¹, nu a putut depista pentru biografia autorului decât doar cele ce acesta singur ne spune în lucrarea lui: Johann Jakob Ehrler a fost revizor (inspector) al Administrației imperiale de la Timișoara a Țării Banatului (*Kaiserliche Banater Landesadministration*). Și, în această calitate, a elaborat în martie 1774 Instrucțiunea pentru oficiile de district din Banat. Nici după aproape două decenii, când Costin Feneșan împreună cu Volker Wollmann au alcătuit o nouă ediție, de astă dată incluzând, în paralel, și textul german de bază, al cărui manuscris se păstrează la Biblioteca Universitară din Budapesta, nu au putut oferi noi amănunte biografice cu privire la autor.

Periodicul de epocă „*Temeswarer Nachrichten*” a publicat în serial, începând din mai 1771, fragmente dintr-o *Istorie a Banatului Timișoarei* de un colaborator anonim, pe care Costin Feneșan l-a identificat cu Johann Jakob Ehrler. Ceea ce înseamnă că acesta a lucrat la a sa descriere a Țării Banatului încă de pe atunci, din 1771, probabil la cererea guvernatorului, contele de Clary. Și a isprăvit-o la 1 octombrie 1774, când a înaintat-o, sub forma unui raport administrativ, noului președinte al Administrației Țării Banatului, contele Iosif Brigido, care foarte probabil i-o ceruse spre propria informare.

Lucrarea de față este alcătuită din 12 capitole, care pot fi grupate în două secțiuni: una istorico-etnologică (capitolele I–IV) și alta economico-socială (capitolele V–IX și XI). Iar unele dintre ultimele capitole, X (*Curiozitățile Banatului*) și XII (*Itinerariul bănățean de călătorie*) au indicații și îndrumări caracteristice pentru un ghid de călătorie. Din cel dintâi capitol, intitulat *Despre originea Banatului*, merită reținută observația despre originea românilor: „.....Românii formează cea mai mare parte a populației [Banatului]. În limba lor ei își zic *rumani*, adică romani, fiind astfel vestigii ale susnumitei colonii așezate în Banat de împăratul Ulpius Traianus. Limba lor are cea mai mare asemănare cu latina, după cum și îmbrăcămintea, dătinile și hrana lor (despre care vom vorbi mai pe larg în cele ce urmează) se asemeieșcă încă mult cu cele romane din antichitate”². Observația izvorăște atât din lecturile istorice ale lui Ehrler, cât mai cu seamă din contactul direct și îndelungat cu populația românească din Banat, de care în genere vorbește cu nedisimulată simpatie: „.....Altfel, românii sunt foarte îndatoritori, dacă li se arată cătuși de puțină bunăvoință. Știu aceasta din experiența proprie. De aceea, e foarte supărător când străinii veniți în țară manifestă un dispreț atât de mare față de acest popor. Am petrecut multe sute de nopți în casele lor, pe drumuri și în pădurile cele mai mari, ba chiar foarte aproape de lotri, înconjurat neconținut de români. Ar însemna să calc însă adevărul, dacă așa spune că mi s-ar fi oferit prilej pentru cea mai mică bănuială. Dimpotrivă, am putut constata în deajuns îndatorința lor, chiar cu prețul vieții, în caz de primejdie – de înec ori de alt fel – prin care am trecut”³.

Nu putem trece cu vederea datele statistice ale lui Ehrler, mai cu seamă în privința componenței etnice a populației Banatului. Astfel, el consemnează un total de 375 740 de locuitori, spre deosebire de contemporanul său Francesco Grisellini, care vorbește de numai 317 928 de suflete. Important este, așa cum a arătat dl. Feneșan, că numărul înregistrat de Ehrler coincide practic cu cel din „conscrierea sumară” și ridicarea topografică a Banatului din 1771–1772 (= 377 480 locuitori)⁴.

¹ Johann Jakob Ehrler, *Banatul de la origini până acum (1774)*, prefață, traducere și note de Costin Feneșan, Ed. Facla, Timișoara, 1982, 206 p.

² Vezi idem, *Banatul de la origini până acum (1774) – Das Banat vom Ursprung bis jetzo (1774)*, ediție îngrijită de Costin Feneșan și Volker Wollmann, Editura de Vest, Timișoara, 2000, p. 37.

³ *Ibidem*, p. 51.

⁴ *Ibidem*, p. 24

Cât privește mozaicul etnic, Ehrler oferă această listă: români (220 000), sârbi și aromâni – „greci” (100 000), germani (53 000), unguri și bulgari (2400), evrei (340)⁵.

Întrucât mai jos nu vom reproduce decât fragmente din lucrarea lui Ehrler, poate nu este lipsit de interes măcar să enumerăm, în ordine, titlurile tuturor capitolelor: I. Despre originea Banatului; II. Despre mărimea Banatului și locuitorii acestuia; III. Despre religia, educația dată copiilor, datinile și prejudecățile românilor și sârbilor; IV. Despre economia casnică a locuitorilor din Banat; V. Despre averea și mijloacele de trai ale românilor și sârbilor; VI. Despre comerțul și activitatea din Banat dimpreună cu lipsurile și căile de îndreptare ale acestora; VII. Despre îmbunătățirea internă a Banatului; VIII. Câți bani intră și ies din țară în fiecare an, deci câți îi rămân din aceștia principelui țării; IX. În ce constau impozitele și dările, ce câștiguri aduce Banatul principelui țării, în ce constau obligațiile funcționarilor; X. Despre curiozitățile Banatului; XI. Situația localităților din Banat; XII. Itinerariul bănățean de călătorie în mile germane, mila fiind socotită la 4 000 de stânjeni, atât pe drumul de poștă cât și pe drumul de țară.

Textul lui Johann Jakob Ehrler, în ediția din 1982, a fost folosit de Mihaela Grancea, în lucrarea: *Călători străini prin Principatele dinărene, Transilvania și Banat (1683–1789). Identitate și alteritate*, Editura Universității „Lucian Blaga”, Sibiu, 2002.

Banatul de la origini până acum

(1774)⁶

II. Despre mărimea Banatului și locuitorii acestuia

[...] Românii și sârbii sunt de la natură supli, înalți, puternici și frumoși. Mâncarea celor dintâi constă cel mai adesea dintr-un fel de *polenta* făcută, la fel ca pâinea, din grâu turcesc⁷. Cei din urmă au mai totdeauna pâine obișnuită de casă, iar când nu țin post, amândouă popoarele mănâncă cu multă plăcere slănină crudă, afumată în aer liber. Băutura lor este răchia, un lichid fiert din corcodușe și prune – care chiar dacă prinde bine alimentației lor greu digerabile – îmbată de altfel zdravăn. Germanii, în schimb, iubesc mai mult vinul, din care Banatul produce mari cantități [...]

Printre amintii locuitori români sunt unii care, fie că au trecut la biserica romano-catolică, fie că au emigrat din Turcia pentru a-și păstra religia creștină în care s-au născut. Cei din urmă se numesc bulgari și paulicieni⁸. Unii dintre ei s-au

⁵ *Ibidem*, p. 39–40.

⁶ Reproducem traducerea românească a textului german datorată lui Costin Feneșan: vezi Johann Jakob Ehrler, *Banatul de la origini până acum (1774) – Das Banat vom Ursprung bis jetzt (1774)*, ediție îngrijită de Costin Feneșan și Volker Wollmann, Editura de Vest, Timișoara, 2000. Am preluat, de asemenea, și cea mai mare parte din notele explicative ale editorului (*n.ed.*) traducerii românești. Adnotările lui Ehrler sunt indicate prin (*n.a.*).

⁷ *polenta* (it.) = mămăliga. Într-un alt loc, Ehrler folosește cuvântul mămăligă/*mamelika*; grâu turcesc = porumb. (*C. F.*)

⁸ Bulgarii, cunoscuți sub numele de *chiproviceni* (după localitatea *Kiprova*, de unde erau originari), erau de credință pauliciană. Ei s-au refugiat în Țara Românească în secolul al XVII-lea pentru a scăpa de stăpânirea otomană, fiind așezați de domnie la Craiova și Brădiceni și înzestrați cu mai multe hrisoave de danie. Catastiful de venituri ale vistieriei din vremea lui Constantin Brâncoveanu atestă în mai multe rânduri prezența chiprovicenilor și confirmă, în parte, actul

stabilit la Beșenova Nouă, în districtul Cenad, alții la Vinga, orașul Theresiopol de acum, în districtul Timișoarei. În anul 1744, Maiestatea Sa a conferit preamiliostiv acestor emigranți – trecuți în număr foarte mare și cu multe bogății – un privilegiu deosebit⁹; locul lor de ședere a fost ridicat la rang de oraș și li s-a repartizat spre folosință un teren mai întins de 16 000 iugăre, pe care cresc un număr destul de mare de vite, însă, în trei rânduri de când s-au stabilit în Banat, acești oameni au ajuns aproape la sapă de lemn datorită izbucnirii unor epizootii. Pe pământurile lor mlăștinoase, în cea mai mare parte, crește o plantă numită iarba ariciului¹⁰, extrem de dăunătoare vitelor. Dar, deoarece strămoșii acestor oameni au avut dintotdeauna libertatea să-și aleagă terenul la așezare și devreme ce urmașii lor – în pofida nenorocirilor îndurate până acum – ar muri mai degrabă decât să-și părăsească locuințele și, în fine, fiindcă au în general o fire cât se poate de frumoasă, m-a cuprins curiozitatea în privința acestui neam, mai ales că mulți sunt de viță bună și la fel de mulți s-au răspândit peste tot, oferind Maiestății Sale slujitori destoinici. Am aflat că ei mai păstrează și acum numeroase datini orientale alături de religia lor creștină, romano-catolică. A huli locul lor de ședere, a se lepăda de strămoșii îngropați acolo – adică de cei care, încă înaintea venirii din Turcia, duseseră o viață folositoare pe acele pământuri – ar însemna pentru dânșii un act de nerecunoștință și un mare păcat, care i-ar face să nu mai aibă noroc altundeva, exceptând locurile din Turcia în care au viețuit și murit strămoșii lor¹¹ și unde aceștia s-au bucurat de privilegiu deosebite. Privilegiul acordat strămoșilor lor de principele numit

privilegiat acordat de domn la 2 aprilie 1691, al cărui text este reprodus de Ehrler după o traducere în limba germană a originalului redactat cu foarte mare probabilitate în limba română. În anul 1693, chiproviceni au plătit domnului o dare de 250 de galbeni, așa cum era prevăzut în hrisovul amintit din 1691. Creșterea cuantumului dărilor în timpul lui Constantin Brâncoveanu i-a afectat și pe chiproviceni, datori să mai plătească următoarele dări în afara celor stabilite în 1691: *darea lui Ali pașa* de 125 de galbeni, alți 12 galbeni la *sursat*, 250 galbeni drept haraci, 250 galbeni *vizirului* și alți 250 galbeni *hamului*, cf. *Condica de venituri și cheltuieli de la leatul 7202-7212 (1694-1704)*, ed. C. D. Aricescu, București, 1873, p. 12 și urm. În acest context se explică refugierea chiproviceniilor în Banat, unde au format, împreună cu alți bulgari veniți tot în cursul secolului al XVIII-lea, comunități compacte la Vinga, Beșenova Nouă și Lovrin. Cu privire la istoria bulgarilor din Banat, vezi L. Miletić, *Zaselenieto na katoliskite bălgari v Sevnoigiradsko i Banat*, în „Sbornik narodni umotvorenija, nauka i knižnina”, 14 (1897), p. 284-543; *200 godini u Banata 1738-1938*, Timișoara, 1938; Fr. Pall, *Informații inedite despre refugiații bulgari în Banat spre sfârșitul sec. XVIII*, în „Studii de istorie a Banatului”, vol. II, Timișoara, 1970, p. 69 și urm., iar mai nou M. Liuliușev, *Formirane i razvitie na bălgarskite preseleniceski kolonii v Banat*, în „Istoriceski pregled”, 5 (1980), p. 71-82 (cu o bibliografie foarte bogată). (C. F.)

⁹ Prin patenta imperială din 1 august 1744, Vinga a fost declarată de Maria Tereza drept „comunitate privilegiată” și a primit cu acest prilej numele de *Theresiastadt* (lat. *Theresiopol*); cf. S. Jordan, *Die kaiserliche Wirtschaftspolitik im Banat im 18. Jahrhundert*, München, 1967, p. 96 și urm. (C. F.)

¹⁰ Iarba ariciului = mărțișor (*Geum montanum*); călțunul doamnei (*Geum rivale*); cerențel sau cuișoriță (*Geum urbanum*). (C. F.)

¹¹ Ca supuși turci, ei s-au ocupat cu creșterea vitelor încă mai înainte ca acești bulgari să se li stabilă în Banat. Un anume domn von Mohrenfeld a stăpânit aici o herghelie, o casă și grajduri. Pentru a plăti munca efectuată în timpul săptămânii el a pus să se bată monedă de tinichea, răscumpărată apoi fie în bani turcești, fie în alimente. Biserica de acum, frumos construită, e așezată întru amintire tocmai pe locul unde se ridica un grajd, cuprinzând în zidărie – spre memorie veșnică – peretele aflat în partea dinspre soare-răsare. (n.a.)

Constantin Basarab¹² se bucură la dânsii de prețuirea cea mai mare, astfel încât nu pot să nu-l reproduc aici, cuvânt cu cuvânt, pe de o parte pentru a înfățișa asuprirea îndurată de străbunii acestor oameni, pe de alta pentru a prezenta vălmășagul ridicol și expresiile orientale conținute de acest act. Iată-i însă cuprinsul:

“Io Constantin Băsărab, voievod și domn al întregii Țări Românești, am îngăduit preamiliostiv și binevoitor acestor bulgari, câți se vor afla, să se așeze cu avuția lor în țara mea, și le-am îngăduit preamiliostiv să poată trăi în pace, să-i țin liberi de toate dările, anume de darea din fiecare lună, de mierea și ceara împărătească și de măsura de grâu; ba încă să fie liberi de orice dare a fumăritului, de darea sării, de olac și de carele de olac. Pe lângă acestea, vreme de un an, să fie ținuți liberi de orice cheltuială la sosirea domnilor mari, de asemenea de toate cheluielile mele scrise de visteria mea domnească și de cancelaria mea domnească, astfel încât ei, bulgarii, să n-aibă nici o supărare din partea slugilor Domniei Mele, așa după cum a fost înțelegerea cu ei mai înainte și cu străbunii lor, anume să aibă în țară hrană cu negoțul lor și tot acolo să aibă ședere și locuință. Iar când se vor așeza dările, să aibă partea lor din acestea, anume să dea pe an fără supărare o sută și treizeci de ducați de argint. Acestea le-am văzut eu, domnul lor, în vechile scrisori date de mâna domnilor mei înaintași și deopotrivă în daniile lor mari – așa cum le țin –, dar mai cu seamă în privilegiul dat lor, bulgarilor, de Radu Vodă Leon¹³, scris pe pergament și întărit cu multe și mari afurisanii. Dar atunci când, după curgerea vremii, darea a fost schimbată și îndoită ori întreită, s-a văzut că se ridica la 400 ducați de argint, unul făcând după datina de aici a țării trei florini, așa că au suferit mare nedreptate, căci nu li s-a ținut cuvântul dat, ci învoiala făcută cu dânsii a fost călcată, astfel că au fost nevoiți să dea țării mai mult decât de obicei. După făptuirea unei asemenea nedreptăți, când în scaun s-a urcat Antonie¹⁴, bulgarii au venit la Jenischar¹⁵ la domnul Antonie și s-au învoit cu amintitul milostiv domn și cu toți boierii lui de țară în așa chip, anume să dea pe un an 400 ducați de argint după felul amintit mai sus și să trăiască volnici de tot ceea ce va veni asupra țării și să nu fie datori să dea nimic, ba chiar dacă ar veni un domn nou, ei nu cumva să dea ceva pentru strângerea darului¹⁶, nici să nu aibă parte de alte

¹² Domnul Țării Românești, Constantin Brâncoveanu (1688–1714). (*n. ed.*)

¹³ Domnul Țării Românești, Radu Vodă Leon (1664–1669). (*n. ed.*)

¹⁴ Domnul Țării Românești, Antonie Vodă din Popești (1669–1672). (*n. ed.*)

¹⁵ Costin Feneșan nu a putut identifica acest toponim. Este vorba de Ienișehir – „Enișâr” pentru români –, oraș în Asia Mică, unde se afla sultanul când o delegație de boieri munteni l-a pârât și a provocat mazilirea lui Radu vodă Leon și, apoi, l-a ales pe Antonie vodă din Popești (Radu Popescu Vornicul, *Istoriile domnilor Țării Românești*, ed. C. Grecescu, București, 1963, p. 137 și 139; vezi și N. Iorga, în *Istoriile domnilor Țării Românești de Constantin Căpitatul Filipescu*, București, 1902, p. 160–161, n. 2, unde publică un act din 8 ianuarie 1669, care vădește prezența la Ienișehir a boierilor munteni, printre care și viitorul domn al Țării Românești). (*n. ed.*)

¹⁶ Se știe, în general, că domnii Țării Românești nu se bucură de vreo stabilitate, fiind la fel de repede maziliți și reîncăunați de Poartă, așa după cum se știe tocmi fiecare cu prim-miniștrii (*n.a.*) [Ehrler a remarcat cu un ascuțit spirit de observație fenomenul de instabilitate a domniei în Țara Românească, în funcție de „generozitatea” domnului ori a pretendenților la scaunul domnesc față de marele vizir și de alți mari demnitari otomani, realitate și mai evidentă în epoca fanariotă, cunoscută, firește, mult mai bine de funcționarul imperial din Banatul învecinat – C. F.].

cheltuieli, așa după cum eu, domnul lor, am aflat-o în scrisorile domnului Antonie, ba și în scrisorile domnului Duca¹⁷ și iară și în scrisorile întru Domnul răposatului meu părinte Șerban¹⁸, care au fost mulțumiți cu toții de această învoială. Mai în urmă, în vremea Domniei Mele, au venit acești bulgari la mine și s-au plâns și mi-au spus cât de multă nenorocire și pagubă mare au suferit din partea nemților și a tătarilor. Iar eu, aflând deci de la dânșii marea lor sărăcie, m-am îndurat de ei și le-am scăzut 150 din cei 400 ducați de argint, astfel încât să-mi dea în fiecare an numai 250 de ducați. Am făcut deci ceea ce am făcut și le-am întărit acestea prin această scrisoare, ca să rămână volnici de toate și să nu mai aibă supărare, așa cum s-a amintit adesea. Toți căpitani supuși mie și toți vameșii din târguri, ba chiar toți cei care poruncesc în vreo treabă, de îndată ce vor vedea această scrisoare și poruncă a mea scrisă pe pergament, să-i lase pe acești oameni în tot locul în bună pace. Spre care întăresc deci această scrisoare cu câteva afurisanii. Dacă după trecerea mea din viață altul va fi pus domn să fie stăpân Țării Românești, fie dintre prietenii mei, fie din alt neam, îl rog deci, în numele Sfintei Treimi, să aibă și dânșul veghe mai bună la învoiala ce am făcut-o, așa după cum scrie mai sus. Iar dacă o va ține cu tărie, să-l binecuvânteze Dumnezeu cu păstrarea bunei păci în țara lui și după moarte să-i dea sufletului odihnă veșnică. Dar dacă nu ar ține, ar călca în picioare și ar vroi să strice din nou această învoială a mea, acela să fie afurisit de Dumnezeu și de cei trei sute optsprezece sfinți părinți în fața Judecării de Apoi și să fie blestemat, ba să aibă parte de Iuda și de funia lui. Spre mai mare tărie și mărturie a acestei scrisori scriu numele a toți boierii mei, anume domnul Vintilă, marele ban al Craiovei, și domnul Ghinea Rustea, mare vornic, și domnul Alexandru, mare logofăt, și Mihai Cantacuzino, mare vistiernic, și domnul Bucur Rudeanu, mare clucer, și domnul Dumitrașco Caramanlău, mare postelnic, și domnul Cornea Drăgoianu, mare paharnic, și domnul Părvu Cantacuzino, mare stolnic, și domnul Costandin Știrbei, mare comis, și domnul Radu Izvoranu, mare pitar și grămătic de cancelarie¹⁹. Această scrisoare pe pergament s-a scris la București, în ziua de 2 aprilie 7199 [= 1691] – Constantin Voievod”.

¹⁷ *Domnul Țării Românești Gheorghe Duca (1673-1678) (n. ed.)*

¹⁸ Domnul Țării Românești Șerban Cantacuzino (1678-1688). În copia reprodușă de Ehrler, Constantin Brâncoveanu îl amintește pe Șerban Cantacuzino, predecesorul său în scaunul Țării Românești, drept „răposatul meu părinte”. În vreme ce acesta îi fusese doar unchi. Eroarea poate fi atribuită faptului că, în loc de *predecesor* s-a citit *părinte*. Nicolae Iorga, care publică tot o traducere în limba germană – identică de altfel cu cea a lui Ehrler – a acestui hrisov după o copie păstrată la primăria din Vinga (cf. N. Iorga, *Privilegiul lui Constantin-Vodă Brâncoveanu pentru bulgarii coloniști*, în RI. 11 (1925), Nr. 10-11, p. 396-397), citind corect cuvântul ca *predecesor*, neagă existența originalului care s-ar păstra la mănăstirea franciscană de la Radna, în vreme ce T. Andreescu, *Chiprocienii din Muntenia în sec. al XVIII-lea*, în AO, 15 (1936), nr. 86-87, p. 396 și urm. susține că documentul s-ar păstra în arhivele de la Viena. (C. F.)

¹⁹ Compoziția de atunci a sfatului domnesc era următoarea: Vintilă Corbeanu, mare ban al Craiovei (1688-1693); Ghinea (Ghince) Rustea Văleanu, mare vornic (1687-1692); Alexandru Alexeanu, mare logofăt (1689-1692); Mihai Cantacuzino, pomenit ca mare vistier, de fapt mare spătar (1690 – d. 1700); Bucur Rudeanu, amintit ca mare clucer (1689-1692); se numea în realitate Diicu Șerbănescu-Rudeanu; Dumitrașco Caramanlău, mare postelnic (1688-d. 1700); Cornea Brăiloiu-Drăgoianu, mare paharnic (1690-1695); Părvu Cantacuzino, mare stolnic (1691-1693), pomenit cu numele greșit *Șerbul*; Costandin Știrbei, mare comis (1690-1692); Radu Izvoranu, mare pitar (1691-

Chiar dacă acest principe inimos a fost atât de îndatoritor și i-a amenințat pe urmașii lui cu un mare număr de sfinți, ba până la urmă i-a împărtășit și cu Iuda, totuși omul care i-a urmat n-a ținut seama de aceasta și nici de pomenirea boierilor lui de curte. Chinurile îndurate de bulgari – cel puțin cele izvorâte din partea semenilor lor – nu au luat sfârșit până când nu au părăsit Turcia, împreună cu femeile și copiii lor, cu vitele și toată averea lor, așezându-se sub stăpânirea pașnică și sigură a vulturului.

III. Despre religia, educația dată copiilor, datinile și prejudecățile românilor și sârbilor

Religia localnicilor din Banat nu acordă vreo atenție deosebită educației date copiilor. Potrivit cu religia lor – dar mai cu seamă după felul în care este răspândită printre români – țara ar urma să se asemene – prin modul de educare a copiilor – mai curând cu o creație barbară decât cu înfățișarea ei plăcută de acum. Realitatea confirmă cele spuse²⁰. Tâlhariile făptuite până acum nu trebuie puse nicidecum pe seama educației date copiilor, deoarece astfel de nelegiuiri au fost comise mai cu seamă de către supușii turci, care au găsit prilej să pătrundă în Banat cu ocazia războiului dus la graniță²¹. Lucruri asemănătoare nu lipsesc nici în alte țări civilizate, ca Germania ori Franța.

Deoarece comportamentul bun al localnicilor nu se datorește religiei, se cuvine să-l atribuim cu atât mai mult educației date copiilor lor. Dragostea manifestată de părinți pentru copii și de către aceștia către cei dintâi n-am observat-o până acum la vreun alt popor. Dar, pe cât de mare e dragostea, pe atât de mult respect trebuie arătat părinților și, în general, celor vârstnici. Nici o abatere în această privință nu rămâne nepedepsită. Viața socială dusă de fiecare sat trebuie să o socotesc, dacă nu întrecând, atunci cel puțin asemănătoare cu a oricărui popor din

1693), cf. *Lista dregătorilor din sfatul domnesc al Țării Românești în secolele XV–XVII*, în SMIM, vol. IV, p. 565 și urm. Respectarea formularului obișnuit la redactarea textului, concordanța – cu o singură excepție – dintre componența sfatului domnesc și data de emitere a documentului, precum și confirmarea conținutului de către alte izvoare, ne întăresc convingerea în privința autenticității privilegiului din 2 aprilie 1691. Faptul că în copia reprodușă de Ehrler este amintit ca mare vistier marele spătar Mihai Cantacuzino, prin omiterea titularului dregătoriei, Matei Ciorogârleanu, se datorește, în mod evident, unui lapsus de transcriere. Edițiile N. Iorga (p. 307) și T. Andreescu (p. 397) îndepărtează orice dubiu în acest sens, pasajul incriminat având următorul cuprins: „und der H. Michael Cantacuzino, Gross-Spather und der Mathe Csorogerlane der Grosse Vistier”, adică „și domnul Mihai Cantacuzino, mare spătar și Matei Ciorogârleanu, mare vistier”. (C. F.)

²⁰ Ehrler a socotit credința ortodoxă, aproape exclusivă, a românilor și sârbilor, drept un obstacol în calea realizării unui nou sistem de relații politice, economice și sociale. Acest nou sistem ar fi însemnat, în opinia lui Ehrler, o adevărată binefacere, fără a ține însă seama de realitățile locale și nici de tradițiile cu rădăcini seculare ale populației autohtone. (C. F.)

²¹ Ehrler se referă la un fenomen, pe atunci generalizat în Banat, pe care autoritățile imperiale locale nu l-au putut controla niciodată pe deplin. Despre lotria (*lotru*, din lat. *latro*) din Banatul secolului al XVIII-lea, vezi Antonia Peteri, *Das Räuberwesen im kaiserlichen Banat. Ein Beitrag zur Kulturgeschichte unserer Heimat*, în „Donauschwäbische Briefe. Ulmer Blätter für tätige Donauschwaben in Volk und Gemeinschaft”. 2 (1961), nr. 12, p. 18–19 și 3 (1962), nr. 1, p. 52 și urm. (C. F.)

starea țărănească. Atunci când se întâlnesc, remarci la dânșii manifestarea respectului deplin pentru cei în vârstă. Sărutul obrazilor și al mâinilor este ceva obișnuit. În toate duminicile și în zilele de sărbătoare cei maturi se distrează dansând, de obicei în cerc²². Cei mici nu se depărtează de părinți. Astfel nevinovăția, dragostea și mulțumirea de aici slujește adulților neconținut drept destindere, iar copiilor drept pildă. Nu trebuie să ne mirăm, deci, dacă acești oameni – care în tinerețe n-au primit vreo învățătură din partea popilor (preoților) lor – le rămân supuși ca niște robi și nu își dau seama că acești popi ai lor sunt și rămân doar niște țărani deghizați, care nu pot avea vreo noțiune despre religie, deoarece, luați cel mai adesea de la coarnele plugului, de-abia știu citi în limba lor maternă. Religia acestor oameni este practică, prin urmare, mai mult acasă decât la biserică. Numai cei vârstnici cercetează lăcașul dumnezeiesc, dar timp de mulți ani acolo nu poate fi ascultată nici predica și nici învățătura creștinească. Slujba dumnezeiască constă doar din cântarea liturghiei și din alte ceremonii exterioare. După aceea preoții apucă din nou coarnele plugului ori purced pe la casele oamenilor, răspândind povestiri neadevărate despre minunile întâmplăte și umblând cu vrăji, alungarea diavolului și strigoi. Bunii locuitori îi cred și, pe nesimțite, suportă de fiecare dată povara unei adevărate dări.

Practica religioasă urmată acasă de tineri și bătrâni constă din patru posturi neobișnuit de lungi: postul Crăciunului, care ține 6 săptămâni; postul Paștelor, care ține 7 săptămâni; postul Sfinților Petru și Pavel, de 3 săptămâni, și cel al Nașterii Mariei, care ține tot 3 săptămâni. Împreună cu toate celelalte zile de post, ajutorul însumează, de obicei, 7 luni dintr-un an, fiind atât de riguros, încât pe la mijlocul postului principal²³ nu mai e îngăduit să se mănânce nici pește, nici untură și nici ouă. Postul, pe cât este de riguros, e ținut tot atât de strict. Acești oameni buni sunt atât de pătrunși de el, încât ar ucide mai bine un om decât să încalce postul, ceea ce s-a observat și la cei furișaiți în rândul lotrilor, care – chiar dacă dobândesc belșugul – respectă postul fără vreo abatere.

Localnicii sunt conduși pe calea credinței lor religioase de către doi episcopi²⁴, fiecare având în eparhie în jur de 28 000 vetre de foc; ei au un venit de 9 000 florini, fără alte suplimente, precum cele provenind de la vizitațiile bisericesti ori de la hirotonisirea preoților. Pe lângă aceasta, mai există 11 mănăstiri mici de călugări, unde viețuiesc 53 persoane²⁵. Cele amintite mai sus ne îngăduie să judecăm cu ușurință măsura în care sunt educate aceste biete suflete în credința lor creștină, precum și cât de departe rămân de cunoașterea cititului și a scrisului, cu toate că acești oameni dovedesc de la natură mari aptitudini la tot ceea ce fac și la

²² Este vorba de *horă*. (C. F.)

²³ Postul Paștelui. (C. F.)

²⁴ Episcopul Timișoarei, Vichentie Vidak [1759–1775], a fost întotdeauna popular și generos, strângând în jurul său doar clerici cu bună cuviință. Episcopul de la Vârșeț e însă departe de această părere bună (*n.a.*) [Vichentie Popovici, episcop ortodox al eparhiei Caransebeș-Vârșeț (1774–1785); cf. S. Anuichi, *Un episcop uitat: Vichentie Popovici (1774–1785)*, în „Mitropolia Banatului”, 29 (1979), nr. 1–3, p. 57 și urm. (C. F.)]

²⁵ Este vorba de mănăstirile Bezdin (Munar), Hodoș, Sângeorge, Partoș, Săraca (Șumig), Mesić-Središte, Vojlovica, Zlatița-Baziaș, Kusić, Kovilj (în Bačka) și Fenek-Obeda (în Srem). (C. F.)

toate îndeletnicirile practice. Dar, după cum am prezentat până acum părțile bune ale acestui popor, avem de asemenea datorința să privim acum scăderile sale, generate de latura supărătoare, care își trage originea mai mult din religie decât din educația părintească. Într-adevăr, și în alte țări sunt oameni cu un comportament supărător, dar nu într-atât de excesivi ca românii, atunci când beau prea mult. Cei dintâi se lasă măcar dojeniiți, însă românii – dacă au fost scoși din fire – renunță la mâncare, bând necontenit, fapt care nu se întâmplă chiar atât de des în vremea postului. În acele împrejurări se ajunge la diferite dispute. Fiecare vrea să fie mai spiritual decât celălalt, nevroind să rămână cel din urmă. Ceea ce rezultă atunci e o pâruială în toată legea, încheiată cu cel mai trist sfârșit, fie cu un cuțit în pânțele, fie cu o lovitură mortală dată în cap. Făptașul e silit să fugă, fiind nevoit să se alăture lotrilor.

Exceptând cazul când bea peste măsură, nici un supus nu este mai ascultător decât românul. Căința îl cuprinde, de aceea, cât se poate de curând, însă prea târziu. În schimb, dacă sârbul s-a mâniat pe cineva, îi păstrează supărare ani îndelungați²⁶.

Nimic nu este mai demn de văzut ca vizitarea unei biserici de către un înalt ierarh²⁷. Locuitorii trebuie să-l însoțească de la intrarea în sat cu daruri pe măsură, altfel putându-se aștepta ca păstorul sufletesc să treacă pe acolo și să nu le dea binecuvântarea, ba chiar să le închidă biserica. Știind aceasta prea bine, bieții oameni nu se scumpesc și adună adeseori mai mult decât le îngăduie puterile, pentru a-l domoli din nou pe păstorul mâniat. În schimb, în satele mai bogate o asemenea constrângere nu mai e necesară. Mijloacele lor de trai, mai bune, le-au dăruit mai multă înțelepciune și le-au înlesnit, prin urmare, o înțelegere mai potrivită a religiei. De aceea, ierarhul bisericesc va zăbovi acolo cât se poate de mult și se va desfăta cu bucatele puține ale oamenilor. În timpul mesei se vorbește puțin, dar bogătașii invitați beau cu atât mai vârtos. Discuțiile devin apoi tot mai gălăgioase, până când, la apogeul lor, într-o scurtă alocuțiune laudativă, se spun câteva palavre la adresa dărniciiei acestor cheflii, încât aceștia sfârșesc prin a dărui ierarhului cai sau vite, care sunt într-adevăr luate în ziua următoare. După redobândirea rațiunii, domnilor găzduitori nu le mai rămâne decât să fluiere a pagubă.

Hirotonisirea preoților este o treabă foarte ușoară pentru episcop, deoarece *candidatului nu-i trebuie prea multă pricepere*. Numai banii și puțină știință de carte îi sunt îndestulătoare pentru a dobândi funcția râvnită. Chiar și ceremonia desfășurată cu acest prilej nu cere vreun efort deosebit. Candidatul este îmbrăcat cu odăjdiiile, în vreme ce i se cântă ceva întru întărirea sufletului. Apoi, episcopul îl sfințește. Cu aceasta treaba s-a încheiat. Astfel se prezintă deci specia de oameni care propovăduiește religia în Banat, fără a se fi apropiat de cunoașterea ei ori să-i fi pătruns valorile intrinsece. Nu e deci deloc straniu și nicidecum de mirare că se ajunge la pângărirea acesteia, căci – așa cum s-a amintit mai înainte – candidaților

²⁶ Sârbul este foarte credincios domnului țării, dar nu îi înghite pe unguri și greci (*n.a.*) [Este vorba, înainte de toate, de nobilimea maghiară și de negustorii aromâni (*C. F.*)]

²⁷ În secolul al XVIII-lea, ortodocșii români din Banat se aflau sub jurisdicția bisericii sârbe al cărei mitropolit își avea reședința la Sremski Karlovci (Karlowitz), astfel că scaunele episcopale de la Timișoara și Caransebeș-Vârșet, precum și alte înalte funcții bisericești, erau deținute aproape în exclusivitate de către sârbi. (*n.a.*)

le lipsește cu desăvârșire noțiunea adevărată despre religie. Iar aceștia, ca niște țărani deghizați ce sunt, nici nu o vor putea dobândi vreodată. Tocmai de aceea oamenii din această tagmă – în Banat fiind în număr de 958 – se dedau la diferite excese, tulburări, bătăi, beții și alte fapte reprobabile, ajungând până la urmă chiar la vătămări de moarte. Atunci când un asemenea individ, vinovat de pângărire, e pedepsit după rânduiala bisericească, episcopul împreună cu mai mulți preoți intră în biserică, unde sunt adunați poporenii. Preoții cântă câteva rugăciuni despre nevrednicia răufăcătorului, așezat, sub bună pază, într-un ungher al bisericii. Cel pedepsit este dus apoi la altar și îmbrăcat cu odăjdiile de sărbătoare. După aceea, luându-și cârja, episcopul se ridică din scaunul său, se apropie de altar și îi smulge mizerabilului veșmântul, bucată cu bucată, zicând: „Ti nisi dostojn” (Tu nu ești vrednic.²⁸). Apoi îi taie barba și, în fine, îl gonește cu cârja din biserică.

Deși ceremoniile religioase țin de evlavia românilor, totuși ele sunt uneori ridicole. Cu ocazia înmormântărilor, mai ales a celor avuți, sunt tocmito femeii care îl jelesc pe cel dispărut și îl însoțesc până la groapă. Dar abia după ce au ajuns aici își dezvăluie menirea din toată puterea gâtlejului. Celelalte femei care participă la înmormântare se duc la mormintele soților, părinților ori ale copiilor și îi plâng, cântând neîncetat, cât se poate de jalnic: cum de au murit, cum de i-au părăsit când doar mai aveau pâine, bani și vin pentru ei. Ba, pentru a întări acestea, aprind un foc și varsă vin și răchie pe mormântul celui demult dispărut, semn că spun adevărul și nu s-au scumpit vreodată față de acela. În vreme ce se petrec acestea, popa îi rostește mortului, în biserică, câteva rugăciuni, cerând Domnului să-i ierte păcatele și să-l primească cu milostivire. Abia apoi mortul e dus la groapă și înmormântat după o rugăciune scurtă, fiind stropit de popă cu vin, ceea ce semnifică, de asemenea, dărnicia preoților ori a rudeniilor. Mulți morți sunt duși la groapă în straie foarte frumoase și înmormântați cu acestea. Sicriului i se acordă în schimb cu atât mai puțină atenție, fiind lucrat, de cele mai multe ori, din lemnul avut la îndemână, nedat la rindea. Peste fața mortului se așează o pânză, chiar dacă aceasta nu se va potrivi într-un tot după așezarea capacului. În scândura capacului, acolo unde e așezat capul mortului, se face cu grijă un orificiu mărișor. M-am interesat de rostul acestuia, dar n-am putut afla vreun motiv plauzibil, în afară de faptul că e o datină străveche. *Oficiul servește, probabil, mortului să capete aer și să se poată împărtăși cu diferitele lucruri necesare vieții, care-i sunt aduse de rudeni, de multe ori de la mare depărtare. După înmormântare se ține totdeauna pomana (un ospăț comemorativ), anume de mai multe ori pe an, potrivit cu avuția fiecăruia. Cu acest prilej se impart uneori bani, dar se benchetuieste atât de vârtos, încât multe familii își găsesc pieirea cu acest prilej.*

Doliul constă la sârbi dintr-o eșarfă purtată de bărbați în jurul brațului, în vreme ce la femei aceasta atârână de la cap până la picioare. La români, bărbații umblă cu capul descoperit, iar femeile poartă o năframă neagră în locul eșarfei, a cărei folosire n-am remarcat-o la dâșii.

Adunări în comun au loc și la botezul copiilor, mai ales când nou-născutul este *un copil* (un băiat). Dărnicia este atunci cu atât mai mare, iar toți caută să-și

²⁸ Formulă uzuală la caterisirea preoților ortodocși. (C. F.)

îndestuleze cu mâncare și băutură pântecul pornit în ospetie. Cu acest prilej se îndeplinesc tot felul de ritualuri superstițioase, dintre care unul merită cu osebire să fie amintit. *Lăpădat* înseamnă a fi repudiat. Acest prenume poate fi întâlnit încă foarte des, avându-și originea în faptul că o mamă – după ce a născut un băiat, mort mai apoi – îl va disprețui, dar numai aparent, pe cel de-al doilea născut. Același lucru îl fac și oaspeții, care iau mamei copilul nou-născut, îl pun într-o troacă și îl scot în uliță, în credința aparentă, dar în același timp ridicolă, că Dumnezeu îl va lua la sine, de vreme ce mama nu-i mai poartă de grijă. Într-un cuvânt! Dumnezeu e nițel sfidat, iar copilul e într-adevăr lăsat singur pe uliță. Curând îl ia însă un vecin, care-l aduce mamei în casă și o asigură, cu stăruință, că, devreme ce Dumnezeu l-a făcut să găsească copilul, el voiește să-l lase mamei, spre bucurie. Vecinul devine prin urmare naș, iar cel nou-născut primește în locul prenumelui său pe cel *Lăpădat*.

Dragostea arată băieților atât de părinții sârbi cât și de cei români este într-atât de puternică, încât nu se poate asemui deloc cu cea față de fete. Dacă băiatul²⁹ e doar nepot, moștenește gospodăria cuvenită unei fiice trupești. Fetele primesc doar puține lucruri drept zestre, dar printre țărani de rând e încă puternic înrădăcinat obiceiul ca tatăl să dea bani tatălui fetei³⁰. O asemenea târguială poate să pară ridicolă oricărui alt popor, deoarece – până să ajungă la învoială – cei doi tați beau câteva litre de răchie³¹, se îmbrățișează unul pe altul și se tocnesc atâta vreme zicând da și nu, până când răchia își spune cuvântul, dezvăluind sinceritatea din inimile lor și făcându-i să cadă de acord. Faptul că tatăl băiatului e lipsit de avere a compromis până acum destule căsătorii și a avut urmări nefaste, deoarece băiatul cu ortacii săi răpeau fata, fie cu forța, împotriva voinței părinților, fie în taină. După aceea băiatul și ortacii săi se comportă cu toții nedemn, dar cel dintâi nu ezită să o ia de nevastă. Asemenea urmări îl îndeamnă însă pe tatăl fetei să gândească și să acționeze cu totul altfel. El se vede nevoit atât să consimtă la căsătorie, cât și să păstreze tăcere asupra celor întâmplate. Taina e respectată cu atât mai strict, cu cât îi așteaptă pedeapsa din partea preoților în cazul că se trădează unul pe celălalt, iar justiția, la rândul ei, procedează în cazul unor asemenea fapte potrivit legilor, chiar dacă răpirea fecioarelor e la români ceva obișnuit. Nici un român n-are voie să se căsătorească mai mult de trei ori. După moartea celei de a treia soții, bărbatul rămâne văduv, oricât ar fi de tânăr. Mai mult, dacă încalcă această rânduială, episcopul său îl va afurisi, iar dacă punga nu ar fi în măsură să dezlege blestemul, nu va mai putea intra în biserică. Popii au îngăduința să se căsătorească o singură dată. Dacă văduvesc, sunt nevoiți să devină

²⁹ Băiatul este socotit continuator al spiței. În cazul mai multor băieți, averea se moștenește în părți egale. Fetele primesc însă partea cuvenită doar după bunul plac al părinților. Sârbii își țin cel mai adesea gospodăriile laolaltă, primul băiat născut devenind și moștenitorul principal. De vreme ce se încearcă însă introducerea legilor din Austria de Jos, instanțele de judecată vor încurca planurile multora. (n.a.)

³⁰ Într-adevăr, după felul în care ține gospodăria, femeii – care face totul, fiind mult mai harnică decât bărbatul – i se cuvin banii din plin. (n.a.)

³¹ Răchia este un lichid fierț din corcoduș și prune; un litru are ceva mai mult decât o litră. (n.a.)

călugări³² (clerici mănăstirești), fie să părăsească cinul preoțesc și să pășească din nou pe calea îndeletnicirilor lumești. Episcopii sunt aleși dintre călugării de la mănăstiri, fie holtei, fie văduvi.

Și cu prilejul nunțurilor ținute de români se chefuiește cât se poate de vartos. Socrii sunt ținuți la mare cinste, dar au de ce se teme, dacă n-au oferit destule bucate. În acest caz – pentru a lua aminte la greșală – li se sparg cuptoarele. O astfel de nuntă ține uneori patru până la opt zile și nu doar într-un singur loc. Nuntașii se pun în mișcare și ajung pe la prieteni, până în satele cele mai îndepărtate. Cu acest prilej se trage în aer cu pistoalele³⁴.

Copiii sunt căliți încă de mici. Fără a se ține seama că iarna din Banat e uneori deosebit de aspră, copiii sunt îmbăiați și înfășurați cu ceva mai multe cărpe decât în timpul verii. De aceea românii, care merg tot timpul cu pieptul descoperit, sunt foarte rezistenți și obișnuți cu frigul și căldura. Am observat că, atunci când călătoresc în frigul cel mai aspru al iernii, românii se odihnesc pe timpul întregii nopți sub cerul liber, anume în cel dintâi loc pe care l-au găsit, fără a mai căuta mult – așa cum obișnuiesc germanii – vreun ungher în care aerul să fie oprit de vreun gard ori tufiș. Ei se slujesc în schimb de foc, pe care-l aprind chiar și în vremea arșiței celei mai mari a verii. Iar aceasta o fac nu pentru a se feri de nopțile răcoroase, ci fiindcă sunt foarte obișnuți cu focul. Românii dorm foarte puțin și nu dau vreo atenție unui așternut moale, în vreme ce sârbii își rânduiesc paturile în înălțime și se mândresc cu acest aranjament. Patul românilor constă dintr-un cadru pe care-l cioplesc singuri, umplându-l apoi cu puțin fân ori cu paie peste care se așterne o pătură. Românilor le place cu atât mai mult fumatul tutunului, lucru pentru care își întrerup somnul de mai multe ori. Altfel, românii sunt foarte îndatoritori, dacă li se arată cătuși de puțină bunăvoință. Știu aceasta din experiență proprie. De aceea, e foarte supărător când străinii veniți în țară manifestă un dispreț atât de mare față de acest popor. Am petrecut multe sute de nopți în casele lor, pe drumuri și în pădurile cele mai mari, ba chiar foarte aproape de lotri, inconjurat neconținut de români. Ar însemna și calc însă adevărul, dacă aș spune că mi s-ar fi oferit prilej pentru cea mai mică bănuială. Dimpotrivă, am putut constata îndeajuns îndatorința lor, chiar cu prețul vieții, în caz de primejdie – de înec ori de alt fel – prin care am trecut. Lucrul este într-adevăr greu de presupus la un popor ca acesta, fără vreo înțelegere a religiei. E adevărat că românul e plin de prejudecăți. Fiecare popor a moștenit câte ceva din acestea. Dar bunătatea de suflet a românului, de care s-au bucurat până acum mulți străini și de care au abuzat peste măsură, s-a micșorat atât de mult, încât mai arată doar puțină încredere unor astfel de musafiri.

Am amintit încă mai înainte care sunt cauzele tâlhăriilor. Între acestea se numără și furtul de cai, care n-a fost niciodată atât de frecvent în anii trecuți precum e acum. El e făptuit exclusiv de adunătura dezământată care se furișează de

³² Există și mănăstiri pentru femei, în care se adăpostesc fie pretesele, fie alte femei văduve. În Banat nu se află vreo astfel de mănăstire, ci doar câteva femei îmbrăcate în straie călugărești. Ele trăiesc pe la casele lor, obișnuind să cerșească. (n.a.)

³⁴ Atunci când devine văduv, românul se căsătorește a doua oară mai degrabă cu o văduvă decât cu o femeie nemăritată. (n.a.)

dincolo de hotare și căreia i se alătură unii locuitori depravați din Banat. Așa după cum s-a observat, adunătura străină este constituită mai ales dintr-o specie de oameni³⁵ care n-au vreun domiciliu stabil nici în Ungaria și nici în Ardeal. Ei îi ademenesc pe localnicii ticăloși, făcându-i să se lege că vor fi alături trup și suflet și nu se vor trăda unii pe alții. Jurământul se depune pe apă, pâine și sare, deoarece se știe că românul – o dată ce a jurat pe acestea – îndură mai degrabă tortura și își dă viața, decât să declare ceva ori să-și trădeze complicitii, așa după cum s-a întâmplat de altfel în mai multe rânduri. Ba mai mult, acestui biet om i se insufflă un dram de onoare după ce a fost ademenit și torturat mai întâi într-un anumit fel. Dacă rezistă caznelor fără să cârtească, este socotit om de nădejde și inițiat în tainele predestinării, de care poate nici n-a auzit vreodată în satul său, chiar dacă aceasta a mai fost răspândită din când în când de adunătura străină de care am amintit.

Se cuvine să povestesc în acest loc o întâmplare adevărată privind felul de a fi al lotrilor, deoarece e plină de învățăminte. Chiar în acest an o ceată de lotri a împresurat o româncă. Au întreat-o de toate, de unde vine, ce a văzut și unde ar voi să meargă. Între altele, au întreat-o pentru ce s-ar fi rugat în acea dimineață înainte de plecare. Ea le-a răspuns că s-a rugat lui Dumnezeu să-i facă drumul cu noroc și să o ferească de necazuri. La aceasta, lotrii i-au răspuns că în rugăciunea lor făcută în aceeași dimineață își exprimaseră o dorință cu totul diferită, anume ca Dumnezeu să nu le scoată în cale vreun sărăntoc, ci un om cât se poate de bogat, al cărui sfârșit fusese deja hotărât. Femeii nu i-au făcut însă nimic, în afară de faptul că au dezbrăcat-o până la cămașă. Cu atât mai puțin au necinstit-o, faptă pe care lotrii n-o comit de altfel niciodată, fiind pe deplin convinși că Dumnezeu nu le-ar hărăzi noroc.

IV. Despre economia casnică a locuitorilor din Banat

Viața gospodărească a sârbilor se deosebește foarte mult de cea a românilor. Cei dintâi se străduiesc mereu să-și țină averea laolaltă. De aceea 3–4 familii locuiesc adeseori împreună, fiind în stare să-și ridice gospodăria prin munca lor harnică. E însă de mirare cât de bine se înțeleg sârboaicele una cu alta. Acesta nu e cazul româncelor, care se țin cel mai adesea de o parte și își văd singure de gospodărie. Trebuie să le fac însă și lor dreptate, deoarece sunt extrem de harnice. Tot timpul, cât merg, călătoresc, șed ori se plimbă, ele se îndeletnicesc cu torsul ori cu vreun alt lucru necesar gospodăriei. De asemenea, își confecționează singure vopselele și fac tot ceea ce e de lipsă prin casă. Românul este în schimb cu atât mai delăsător, un sârb muncind cât doi astfel de oameni luați împreună. Sârbul se dedică din toate puterile muncii câmpului, cultivat cu multe strădanii; mai curând își trage de la gură decât să lase vitele să îndure lipsuri. Aceasta nu se prea întâmplă la români. Ei își lasă vitele cel mai adesea în libertate, pe unde apucă, și se sinchiesc puțin de viitorul acestora. Femeile lor îndreaptă însă totul, împlinind

³⁵ Aceștia sunt cel mai adesea sârbi și români, dar uneori și calvini care au locuit în acele părți unde sunt frații lor de credință. Acolo au dobândit astfel de noțiuni, aduse apoi în Țara Banatului. (n.a.)

cu hărnicia lor tot ceea ce e de lipsă atât la câmp cât și acasă. Nici sârboaițele, care sunt datoare – asemenea româncelor – să arate soților mare respect, bărbatul reprezentând în toate împrejurările mâna dreaptă care se cuvine venerată, nu trebuie să le uit în ceea ce privește hărnicia. Munca este bine împărțită în gospodăria lor. *Redușa* (lăuza) trebuie să se îngrijească de gospodărie atunci când ceilalți sunt plecați la câmp. Această obligație se transmite de la una la alta, dar femeii celei mai tinere din casă îi revine întodeauna treaba cea mai multă. Ea e datoare să-l descalțe pe bărbat de *șișma*³⁶ (ori cizme) și să i le curețe.

După cum am mai amintit, românii nu dispun de prea multe lucruri pentru amenajarea casei lor. Sârbii au în schimb ceva mai multe, dar nu-și fac singuri obiectele cele mai trebuincioase – așa cum e cazul românilor – ci și le cumpără.

Românul își construiește singur casa. Aceasta e zidită cel mai adesea din pământ bătătorit ori din împletitură de nuiele sau din bușteni așezați unii peste alții, și acoperită cu stuf. La construcție nu se folosește nici o bucățică de fier. Tocul ușilor e făcut din salcie ori dintr-alt lemn, iar încuietorile sunt niște zăvoare de lemn, care se deschid de mai multe ori numai printr-un artificiu. De sticlă nici nu e nevoie, geamurile fiind din hârtie, de obicei doi ocheti mici prin care pătrunde lumina. Casa întregă constă dintr-o cămăruță și o bucătărioară. În cămăruță atârna de obicei o gravură de slabă calitate înfățișând un sfânt, de cele mai multe ori Sf. Gheorghe Cavalerul, patronul lor. Aici se află de asemenea unul sau două paturi din lemn negeluit, o masă, la rândul ei nedată la rindea, un dulap, uneori câteva scaune cioplite cu propria mână și câteva pături. Soba era clădită din lut. Nici în bucătărie nu se află ceva deosebit. Hornul e din împletitură de nuiele lipită cu chirpici și de aceea nu se folosește vreo vatră deosebită, ci focul e aprins de-a dreptul pe pământ. Un ceaun în care se fierb toate bucatele atârna de un lanț, deasupra focului. Numai în cazuri izolate și arareori se găsesc cuptoare pentru fiertul mâncării. Pe lângă ceaunul amintit se află un altul, folosit la aducerea apei. Unul sau două blide și mai multe farfurii de lemn împodobesc masa. Lingurile sunt tot din lemn, dar cuțitele și furculițele – pe care românul le poartă întotdeauna cu sine într-un săculeț, oriunde s-ar afla – sunt lucrătură turcească³⁷. Românii mai au și o ladă pentru păstrarea grânelor; aceasta e așezată pe două tâlpici ori pe patru stâlpi. Aici se păstrează și porumbul. Grânele sunt însă îngropate cel mai adesea în pământ, ceea ce se face în modul următor: mai întâi se sapă în pământ o groapă adâncă, a cărei gură nu e mai largă de un stângen, așa încât omul poate pătrunde înăuntru doar cu greu. În schimb fundul gropii de formă rotundă, este cu atât mai încăpător. După ce a fost săpată, groapa este arsă în întregime cu paie ori crengi uscate, iar după aceea curățată și umplută cu grâne, care se păstrează aici în cele mai bune condiții, până la vânzarea lor.

Pentru vitele cornute ori pentru cai nu există nici adăposturi și nici grajduri, lucru de altfel obișnuit și la sârbi. Pe orice vreme, vitele stau în timpul nopții sub cerul liber, iar dacă nu ar fi siliți de pagubele produse de porci, locuitorii nu ar

³⁶ *Cziszma*. Din ung. *csizma*. (C. F.)

³⁷ Este probabil vorba de piese realizate după „modelul turcesc” sau importate din Imperiul otoman. (C. F.)

construi nici cocini. Acestea nu se fac însă așa cum obișnuiesc germanii, ci întreaga cocină e formată doar din stâlpi înalți de o jumătate de stânen, bătuți în pământ în chip circular. În partea de sus, aceștia sunt acoperiți de stuf, iar în partea din față a cocinii e lăsată o deschizătură.

Fânul necesar vitelor pe timpul verii e ținut fie în curte, acoperit cu măracini, fie în grădină, în locuri la care nu pot ajunge vitele, sau chiar în vârful rețezat al unor stejari. Dacă fânul nu ajunge, atunci se recurge la paie de grâu, orz, ovăz sau la tului de porumb. În timpul verii vitele se află la pășune, având cea mai bună hrană.

Sârbii nu au, uneori, doar case, adăposturi și grajduri mai bune decât românii, ci și amenajări gospodărești mai numeroase și o grijă mai mare pentru animale. Deoarece se ocupă mai intens decât românii cu munca la câmp, ei dispun și de unelte agricole mai numeroase. La români, satul cel mai mare, de 400 de familii, dispune adesea doar de 100 de pluguri, în vreme ce sârbii au cu siguranță 300. Românii au multe telegi³⁸ (căruțe cu un cal), pe când sârbii au numai cocii³⁹ (căruțe cu doi cai)⁴⁰, de asemenea cai și hamuri mai bune, chiar dacă sunt uneori români care se pot măsura cu sârbii în această privință. Numărul lor este însă mic. În schimb țărani care stăpânesc care cu boi – de altfel cei mai numeroși în Banat – sunt în număr aproape egal. Trebuie să remarc însă faptul că puțini dintre dânșii au vreo grapă mai ca lumea. În locul acesteia recurg la un snop de măracini cu mulți spini, la care înhamă vitele și purced să grăpeze în acest fel ogorul.

În timpul verii îmbrăcămintea românilor și a sârbilor constă dintr-o cămașă – brodată uneori cu fir turcesc – și dintr-o pereche de izmene din pânză de in. Pe cap, românul poartă cel mai adesea o căciulă neagră din blană de oaie, tivită cu margini negre, iar în jurul trupului o curea lată din piele, ținută cu nasturi mari și galbeni, de care își atarnă cuțitul, o lamă de oțel și o punguță rotundă⁴¹ în care își țin amnarul. Sârbul poartă în locul acestui chimir un brâu unguresc de culoare albastră, cu care își încinge trupul. Pe cap poartă fie o pălărie cu borurile răsfrânte pe jumătate, fie o cușmă de husar făcută din păslă. Sârbii și românii auți se îmbracă în schimb – fie iarnă, fie vară – cu șube albe sau albastre și cu cizme. Portul de iarnă al oamenilor de rând se bundă⁴² aseamănă aproape fără excepție. În timpul acestui anotimp friguros, ei poartă fie un (cojoc) din blană de oaie, fie un căbârn⁴³ (manta) din lână. De spatele ambelor atarnă fie o bucată pătrată de pânză, fie o glugă de blană, servind la acoperirea capului. Partea de jos a trupului e îmbrăcată cu ițari lungi din pânză grosolană, peste care atarnă ca podoabă cămașa, oricât ar fi de scurtă. În fine, picioarele se învelesc cu obiele din lână (*opanka*), iar talpa⁴⁴ – confecționată din piele – numită opincă⁴⁵, se leagă cu nojițe de piele în jurul piciorului.

³⁸ *talika*. (n.ed.)

³⁹ *koczia*. În graiul românilor bănățeni se folosește și în prezent, cu pronunția *coș'ie*. (C. F.)

⁴⁰ Căruțele cu unul sau cu doi cai se aseamănă, doar că la telegă calul se leagă de o funie, în vreme ce la cocie se înhamă la oiște. Nici la telegă și nici la cocie nu e folosită vreo piesă din fier, totul fiind făcut din lemn. (n.a.)

⁴¹ Banii nu îi țin acolo, ci într-o năframă de in vârată în sân. (n.a.)

⁴² *Bunda*. Este folosit și în prezent în graiul românilor bănățeni. (C. F.)

⁴³ *Kebernek*. Manta din lână sau din postav de calitate inferioară. (C. F.)

⁴⁴ Aceasta este cel mai adesea din piele de capră. (n.a.)

⁴⁵ *opincza*.

În timpul verii, femeile poartă o cămașă lungă de in, împodobită la gât și pe la mâneci cu fir trcesc. Ea ajunge până la călcâie, fiind deschisă la piept. Este strânsă de trup cu două oprege din franjuri de lână roșie, verde și galbenă, care atârnă cu puțin peste genunchi, atât în față cât și în spate. Deschizătura de la piept servește ca un fel de buzunar. Iarna, îmbrăcămînții i se adaugă doar un cojoc și o pereche de cizme. Gâteala capului este, în schimb, deosebit de frumoasă. Părul e bine împletit și împodobit cu multe ace și pietre false. Femeile care au bani își atârnă pe frunte bănuți de 20, 17, 19 și 7 creițari, ba chiar și *groșițe*⁴⁶, în șiraguri de formă triunghiulară. Cerceii, făcuți din tot felul de bucăți și pietre de podoabă, sunt adeseori foarte grei, dar de valoare cu atât mai mică.

V. Despre averea și mijloacele de trai ale românilor și sârbilor

Rodnicia acestei țări este atât de mare încât pământul, fără să fie gunoit, produce toate cele necesare traiului. Iar dacă țăranul ar dovedi și mai multă hârnicie, atunci prisosul ar putea copleși încă alte multe țări, mai cu seamă că trebuințele reduse de îmbrăcăminte – cusută cel mai adesea de către femei – deopotrivă cu postul sever îi oferă agricultorului un prilej bun pentru economii. Înainte de a expune însă starea de avere și mijloacele de trai ale țăranului, doresc să amintesc că acesta s-a obișnuit să mănânce – cu excepția zilelor de post – mai ales carne de miel și de oaie, o bucată de slănină afumată și uneori lapte, aceasta fiind întreaga sa hrană. În schimb, în vreme de post se fierbe mai ales fasole ori căpățâni întregi de varză creată; cea mai răspândită mâncare este însă o fiertură de porumb cu ulei de in, numită *mămăligă*⁴⁷. Orătăniile sunt menite doar vânzării, cu acestea își prepară mâncarea germanii din țară, mai cu seamă militarii și funcționarii civili.

Chiar dacă unele colibe țărănești par să fie de mare preț atât prin înfățișarea lor din afară cât și prin cea de dinăuntru, făcând uneori dovada unui bun gospodar, precum și a cheltuielilor făcute, țara este totuși lipsită de bani. Este, în schimb, cu atât mai bogată în vite și s-a putut îndestula cu acestea, deoarece – de când lumea – fiecare sat și-a folosit în comun pământul de prisos și l-a menit mai mult creșterii vitelor decât agriculturii. Dar, pentru ca și agricultura să atingă pe măsura calității pământului – importanța care i se cuvine, Maiestatea Sa Imperială a poruncit să se împartă fiecărui țăran pământ potrivit cu nevoile sale, pentru a curma astfel nedreptatea care s-a vădit până acum la repartizarea ogoarelor între agricultorul bogat și cel sărac. Un țăran cu sesie întreagă are 34 de iugăre; un țăran cu o jumătate de sesie are 19 iugăre; un țăran cu un sfert de sesie are 11 iugăre, iar un țăran cu o optime de sesie are 7 iugăre de pământ⁴⁸. Astfel, fiecare supus nu are

⁴⁶ Monedă de un groș (creițar). (C. F.)

⁴⁷ *Mamelika*. Vezi și mai sus nota 7. (C. F.)

⁴⁸ Un țăran cu o sesie întreagă are 24 iugăre pământ arabil, 6 iugăre fânaț, 3 iugăre pășune și un iugăr loc de casă; un țăran cu jumătate de sesie are 12 iugăre de pământ arabil, 4 iugăre fânaț, 2 iugăre pășune și un iugăr loc de casă; un țăran cu un sfert de sesie are 6 iugăre pământ arabil, 3 iugăre fânaț, un iugăr pășune și un iugăr loc de casă; un țăran cu o optime de sesie are 5 iugăre pământ arabil, un iugăr pășune și un iugăr loc de casă. Deși la Becicherecul Mare și la Becej se găsește pădure,

doar vite, ci și ogor îndestulător, având deci avantaje numeroase asupra altor popoare, care nu-și pot satisface nicicând trebuințele așa cum se cuvine din pământul de care dispun.

[Urmează o trecere în revistă a districtelor Banatului, cu numeroase și importante date statistice asupra suprafeței fiecăruia, a locuitorilor cu îndeletnicirile lor și a animalelor. Din această secțiune a capitolului vom reproduce doar rândurile cu privire la orașul Timișoara:]

Orașul Timișoara⁴⁹ are doi magistrați, unul german și altul sârb, ambii depinzând însă de procurorul orășenesc. Acest oraș este o cetate îngrijită și bine orânduită, așezată la câmpie, pe malurile canalului Bega. Casele de aici sunt frumos construite și așezate într-o anumită ordine. Așa-numita *Casă a președintelui*⁵⁰, clădirea *Comandamentului militar*⁵¹, dar mai cu seamă cea a comendurii garnizoanei oferă cea mai frumoasă priveliște. În aceste clădiri sunt adăpostite Administrația Țării și Comandamentul general, dispunând de un personal numeros, care asigură orașului și suburbiilor sale, anume *Favoriit*⁵², *Josefin* și *Mehala*, o desfacere cât se poate de rentabilă a mărfurilor. De aceea toți locuitorii, negustorii și meșteșugarii se bucură de o situație într-adevăr bună, având prilejul – în urma așezării orașului pe un curs de apă și chiar în mijlocul țării – să obțină totul mai ușor și să aprovizioneze întreg Banatul cu cele de trebuință. Cele mai multe produse ale țării se bucură la Timișoara de o desfacere considerabilă, mai ales în timpul celor patru târguri principale. Ba, în vremea cât mai ființau companiile de comerț⁵³, desfacerea a fost la Timișoara atât de intensă, încât erau doar puține mărfurile care să nu fi trecut mai întâi pe acolo pentru a-și afla rostul. În afara funcționării sus-amintite, consumul este sporit și de către garnizoana puternică, încartiruită în cele trei cazărmi principale, așa încât nu le este cetățenilor spre nici o supărare. Orașului Timișoara nu i se poate reproșa în general nimic. Are

aceasta nu e totuși îndestulătoare nici măcar pentru lemnele necesare vreme de o jumătate de an. Supușii fac focul de cele mai multe ori cu stuf sau cu iarbă uscată. (n.a.)

⁴⁹ Cu privire la istoria orașului și cetății Timișoara, vezi Johann Nepomuk Preyer, *Monographie der königlichen Freistadt Temeswar*, Timișoara, 1853; S. Borovsky, *Temesvár*, Budapesta, (1913); J. Geml, *Alt-Temeswar*, Timișoara, 1922; B. Schiff, *Unser „Alt-Temeswar“*, partea I-a, Timișoara, 1937; N. Ilieșu, *Timișoara, Monografie istorică*, Timișoara, 1943; xxx *Timișoara. Pagini din trecut și de azi*, Timișoara, 1969 și, recent, cu privire specială asupra evoluției urbanistice, M. Opreș, *Timișoara. Mică monografie urbanistică*, București, 1987. Cu privire la istoria cetății, vezi Anton Peter Petri, *Die Festung Temeschwar im 18. Jahrhundert*, München, 1966. (C. F.)

⁵⁰ Este vorba de palatul în stil baroc din piața Unirii, reședința președintelui Administrației Țării, iar după 1779 sediul comitatului Timiș. (C. F.)

⁵¹ Clădire ridicată în 1731, pe latura de sud a fostei Piețe de paradă (azi Piața Libertății). (C. F.)

⁵² Este vorba de cartierul Fabric din zilele noastre. (C. F.)

⁵³ La Timișoara își desfășurau activitatea următoarele companii de comerț: Societatea de comerț din Timișoara (*Temesvarer Commerzien-Societät*) înființată în 1723; Compania grecească de comerț (*Griechische Handlungs Compagnie*) înființată în 1725; Societatea privilegiată din Timișoara (*Privilegierte Société de Temesvar*) înființată în 1765, a cărei activitate a fost continuată între 1766 și 1765 de Compania cezaro-regească privilegiată de comerț de la Timișoara și Triest (*k. k. privilegierte Handlungsgcompagnie zu Temeswar und Triest*). (C. F.)

tot ceea ce i se cuvine unui oraș frumos, îngrijit și bine rânduit. Starea de sănătate s-a îmbunătățit la rândul ei de zece ori, încât trebuie să constat că nu e vreo altă localitate din Banat care să i se asemene⁵⁴. Insanitatea deplânsă de acest oraș bun provine cel mai adesea de la proprii săi locuitori. Am observat că o parte a cetățenilor trăiește foarte dezordonat, mâncând de patru ori pe zi și bând la fel de vârtos. E deci firesc ca atmosfera să nu facă față digestiei lor, ceea ce n-ar putea săvârși de altfel nici în vreo altă țară. Funcțiile publice sunt ocupate adesea de numeroși străini, care nu deosebesc vinul tare din Banat de cel de la dânsii, bând la fel de vârtos. Vinul intră însă de îndată în sânge, produce călduri, fiind așadar cauza de căpetenie a mai tuturor bolilor⁵⁵.

După cum am mai spus, orașul Timișoara are administrație germană și sârbească⁵⁶. În oraș își au reședința doi episcopi. Cel romano-catolic, împreună cu membrii capitlului, care decide în toate problemele religioase din Banat, e plătit de principele țării. Capitlul se numește *Capitulul catedral al Cenadului*⁵⁷, jurisdicția sa spirituală exercitându-se și asupra unei mari părți a Ungariei. În schimb, episcopul sârb are sub ascultare numai jumătate din frații lui de credință din Banat și este plătit de către țară în baza unei înțelegeri. Cealaltă jumătate a credincioșilor ortodocși din Banat țin de eparhia Vârșetului, unde își are reședința un alt episcop sârb⁵⁸. Altminteri la Timișoara mai există trei mănăstiri, două ale franciscanilor⁵⁹ și una a minoriților⁶⁰, unde se află în permanență 60 de persoane. Parohia orășenească

⁵⁴ Mlaștinile și terenurile inundate din apropierea Timișoarei, precum și măsurile cu totul insuficiente de asigurare a unei stări igienico-sanitare corespunzătoare au determinat izbucnirea mai multor epidemii, cărora le-a căzut jertfă o mare parte a populației urbane. Astfel, de pildă, în timpul epidemiei de ciumă din anii 1738–1740 au pierit aproape jumătate din locuitorii orașului; cu privire la aceasta, vezi Anton von Hammer, *Geschichte der Pest, die von 1738 bis 1740 im Temeswarer Banat herrschte*, Timișoara, 1829; Számek György, *A pestispusztította Délmagyarországon 1738-1740-ig*, în „Történelmi és Régészeti Értesítő”, n. n., 7 (1891), nr. 7. (C. F.)

⁵⁵ Măturatul mai frecvent al străzilor ar fi de altfel atât spre binele sănătății cât și al pavașului. La aceasta s-ar putea folosi prea bine numărul mare de pușcăriași. (n.u.)

⁵⁶ Porțiunea din jurul citadelei (castelul Huniazilor), adică zona *intra muros*, cea mai mare parte a cartierului Cetate din ziua de azi, se afla sub conducerea Magistratului (Consiliului orășeneș) german, în vreme ce suburbiile (înainte de toate *Fabricul*) se aflau sub jurisdicția Magistratului „rascian” (sârb). Chiar și în suburbiile care formau cea mai mare parte a populației (de ex. în *Maierele* vechi, cartierul Elisabetin de mai târziu, azi cartierul Nicolae Bălcescu), românii erau excluși din administrația orășenească. Cu privire la administrația orașului Timișoara în secolul al XVIII-lea, vezi J. N. Preyer, *op. cit.*, p. 131 și urm.; cu privire la structura demografică, vezi A. Țintă, *Aspecte demografice din Timișoara la începutul secolului al XVIII-lea*, în vol. *Timișoara în istorie și contemporaneitate*, p. 69 și urm. (C. F.)

⁵⁷ Episcopiei romano-catolice de Cenad, sub a cărei jurisdicție religioasă s-au aflat credincioșii bănățeni de această confesiune după anul 1718, îi era subordonat un capitlul catedral. Acesta își exercita autoritatea în toate problemele de jurisdicție religioasă. Cu privire la istoricul episcopiei de Cenad-Timișoara în secolul al XVIII-lea cf. K. Juhász, A. Schicht, *Das Bistum Timișoara-Temesvár, Vergangenheit und Gegenwart*, Timișoara, 1934, p. 85 și urm. (C. F.)

⁵⁸ Cf. I. D. Suciu, *Monografia Mitropoliei Banatului*, Timișoara, 1977, p. 105 și urm. (C. F.)

⁵⁹ Ehrler se referă la cele două mănăstiri franciscane aflate în *Cetate*, anume la cea de pe strada E. Ungureanu (unde a funcționat mult timp Liceul de muzică) și la cea de lângă așa-numita biserică a garmizoanei, de pe strada Pietroasa de astăzi. (C. F.)

⁶⁰ Mănăstirea minorită, împreună cu spitalul și farmacia întretinute de către călugării minorității, se afla în marea clădire barocă de la întreținerea bulevardului Cetății cu strada I Mai. (C. F.)

e înzestrată în chip îndestulător cu preoți. De parohul orășenesc depind trei profesori, care instruiesc tinerimea. Împreună cu superiorul lor, ei sunt plătiți de către principele țării. În oraș și suburbii sunt șapte biserici catolice, o biserică pentru uniți și trei biserici ortodoxe. Principala biserică romano-catolică, numită *Dom*⁶¹, este un edificiu splendid, cum se află doar puține în Ungaria. Ornamentele din interior sunt deosebit de costisitoare dovedind că o asemenea realizare s-a putut datora numai dărmiciei deosebite a împărătesei. La Timișoara se află și o sinagogă, împărțită însă în două părți, într-una ținând slujba evreii spanioli, în cealaltă evreii germani. Printre evrei se găsesc familii foarte bogate, al căror negoț se întinde nu numai în Banat, ci și în alte locuri de comerț renumite, ba chiar până adânc în Turcia.

În suburbia Favorit se află o braserie mare⁶² și patru mori aparținând toate principelui țării. Berăria aprovizionează orașul, precum și districtele Timișoara și Ciacova, având o rețetă anuală de peste 100 000 florini, ceea ce ne îngăduie să constatăm proporțiile consumului de bere.

Împreună cu suburbiile Favorit, Josefîn, Maierle Vechi și Mehala, orașul Timișoara are 1579 case, în care locuiesc circa 5600 de oameni, exceptând militarii, al căror număr nu poate fi stabilit din cauza deselor schimbări. Putem afirma sus și tare că mijloacele de trai ale acestui oraș sunt între cele mai bune, deoarece funcționăria de aici cheltuiește bani mulți. Doar pentru chiria caselor și a locuințelor se plătesc proprietarilor – cei mai mulți dintre ei cetățeni ai orașului – în jur de 18 000 florini pe an. [...]

X. Despre curiozitățile Banatului

Capitolul de față este întrucâtva de prisos în această descriere. Datinile și obiceiurile localnicilor, amintite încă la început, nu prezintă nimic din ceea ce ar putea fi comparat cu alte țări.

Despre antichitățile din Banat nu se poate afirma ceva temeinic, deoarece a trecut abia puțină vreme de când a răsărit aici genul de oameni cărora să li se fi trezit, în fine, curiozitatea⁶³. Iar dacă aceștia ar scrie cu prea mare certitudine despre antichități, voind să-și întemeieze în acest fel părerile asupra problemelor celor mai diferite, putem fi siguri că spun neadevăruri. Aceasta este de însemnătate cu atât mai mare, cu cât abia cu puțină vreme înainte nu exista vreun localnic care să cunoască cititul și scrisul, neavând așadar posibilitatea să-și însușească noțiuni științifice și cunoștințe despre problemele amintite mai sus. Localnicilor nu le era

⁶¹ Catedrala romano-catolică (*Domul*) din Piața Unirii, poate cel mai impunător edificiu baroc din Banat, a fost construită între anii 1736 și 1754. Cu privire la istoricul construcției și la destinele *Domului* în cursul vremii, cf. H. Diplich, *Die Domkirche in Temeswar*, München, 1972. (C. F.)

⁶² Braseria (strămoșul fabricii de bere) a fost construită în 1718. (C. F.)

⁶³ Printre autorii care au studiat antichitățile romane din Banat îi amintim pe următorii: Luigi Ferdinando Marsigli, Pascolo Garofalo (Cariophilus), Francesco Grisellini, Nicolae Stoica de Hațeg, J. F. Miller, G. Schwarzott și Béla Mátyás, cf. V. Wollman, *Preocupări și cercetări de epigrafie asupra Banatului roman*, în „Studii și comunicări de etnografie-istorie”, Caransebeș, 2, (1977), p. 363–367. (C. F.)

cunoscută nici măcar stabilirea orei cu ajutorul ceasului ori folosirea calendarului⁶⁴. De aceea, diferitele mărturii asupra uneia sau altei probleme se transmiteau prin cele povestite și auzite de la strămoși. Toate acestea sunt însă atât de labile, deoarece strămoșii lor – obișnuind încă să se mute dintr-o parte în alta – se așezau în locuri unde existaseră înainte vreme vestigiile și ruinele cele mai numeroase⁶⁵. De altminteri, localnicii nici măcar nu știu să-și indice vârsta. La stabilirea vârstei, ei pornesc fie de la data venirii principelui Eugen în Banat⁶⁶, fie de la anul vreunei bătălii ori chiar de când au fost cucerite Timișoara sau Belgradul și de când au fost cedate din nou turcilor⁶⁷. Din toate acestea se desprinde cu ușurință cât de puține lămuriri putem dobândi despre curiozitățile din Banat. De aceea, mă văd nevoit să le prezint pe cele care nu se întemeiază până acum pe dovezi efective, doar după istorisirile localnicilor.

Printre curiozitățile cele mai de seamă se numără băile tămăduitoare, care izvorăsc la Mehadia din sânul naturii binefăcătoare⁶⁸. Ele sunt foarte potrivite, mai ales pentru vindecarea reumatismului și a gutei.

Cele două așa-numite șanțuri romane, care încep la Neudorf și Frumușeni, la hotarul cu Ungaria⁶⁹, străbătând Banatul aproape pe la mijloc și ajungând până la Dunăre – unul la Kubin, celălalt la Gajtasovo – sunt demne de luat în seamă. Cei mai mulți le consideră drept operă a romanilor. Vestigiile existente, putând fi recunoscute ici-colo destul de bine, dovedesc că nu ar fi vorba de o demarcație de frontieră dintre Pannonia și Dacia de odinioară, ci mai mult de un aliniament folosit de romani împotriva invaziilor dușmane. În districtele Becicherec și Cenad se mai văd niște coline foarte mari, despre care se zice că ar fi slujit romanilor pentru așezarea posturilor de pază. Multe din aceste coline par să fi slujit într-adevăr vreunei mari puteri la scopul amintit mai înainte. Multe au fost însă ridicate în

⁶⁴ Aprecierile lui Ehrler, deși parțial întemeiate, sunt totuși exagerate. Mărturiile românești scrise din Banatul secolului al XVIII-lea infirmă în bună măsură afirmațiile prea categorice, surprinzătoare în cazul unui bun cunoscător al țării și al localnicilor. (C. F.)

⁶⁵ Această observație este deosebit de importantă din punct de vedere istoric, dovedind, o dată mai mult, faptul că populația românească autohtonă a continuat să viețuiască pe vechile vetre dacice, romane și medievale timpurii. De asemenea, se cuvine relevată preocuparea lui Ehrler de a folosi informațiile orale la reconstituirea unor realități din trecut. (C. F.)

⁶⁶ Eveniment care a avut loc în anul 1716. (C. F.)

⁶⁷ Ehrler se referă la ocuparea orașelor și cetăților Timișoara și Belgrad în vremea războiului austro-turc din 1716-1718 și la retrocedarea Belgradului prin pacea din 1739. (C. F.)

⁶⁸ La Băile Herculane erau folosite în secolul al XVIII-lea mai multe izvoare, în jurul anului 1775 acestea fiind aproape zece. De-a lungul malului drept al Cernei se afla „baia” Francisc sau „baia franceză”, folosită în tratamentul bolilor venerice; pe malul stâng se afla „baia de ochi”, pe malul opus al Cernei, iar în imediata apropiere așa-numita „baie de var”. Într-o peșteră mică de aflau cele două „băi de asudat”. În centrul de astăzi al Băilor Herculane exista „baia împotriva febrei” și „baia împotriva umflăturilor”. Mai exista o baie comună, care și-a luat de la acoperiș numele de „baia de șindriță”. Peste drum de aceasta, episcopul ortodox de la Vârșeț și-a construit o „scăldătoare” proprie, de la care se putea coborî la vestita „baie a hoșilor”. cf. Nicolae Stoica de Hațeg, *Scrieri. Cronica Mehadiiei și a Băilor Herculane. Povești moșăști scolarilor românești. Varia*, ed. de Damaschin Mioc și Costin Feneșan, Timișoara, 1984, p. 45 și urm. (C. F.)

⁶⁹ Comitatul Arad, aflat la nord de Mureș, ținea pe atunci de regatul Ungariei. (C. F.)

vremurile mai noi, având rosturi cu totul diferite⁷⁰. Colinele amintite mai întâi se deosebesc mult de cele din urmă. Ele sunt impunătoare, iar lățimea și înălțimea lor dă de înțeles că au fost ridicate de oameni numeroși și cu multă trudă, ceea ce nu se întâmplă prea adesea în vremurile mai noi. Vechimea lor presupune o înălțime inițială mai mare. Chiar dacă e sigur că scăderea în înălțime a dus la umplerea într-o oarecare măsură a gropilor făcute pentru scoaterea pământului de construcție, totuși e la fel de exactă constatarea că asemănarea pământului de pe o rază mai mare din jurul acestor coline nu se poate datora în întregime cauzei amintite mai sus. Gropile s-au umplut cel mai probabil cu praful și pământul adus de ploile, zăpada și vântul din cursul atâtor ani. În schimb, destinația inițială a colinelor amintite mai la urmă este mult mai ușor de stabilit, deși printre acestea se numără și unele foarte vechi. Ele nu sunt de departe atât de mari precum cele dintâi, iar gropile din jurul lor sunt adânci. Aceste coline au fost ridicate în trecut de către localnici – ba mai mult, construite chiar și în prezent – doar pentru a supraveghea de acolo împrejurimile, pentru a vedea unde pasc vitele și unde pot fi găsite.

Dealurile de nisip din districtul Panciovei sunt, de asemenea, remarcabile. Nisipul lor, mai ales înspre Alibunar, este aproape tot atât de fin ca și pământul pentru fabricarea porțelanului. Începând de la Alibunar și până la Panciova terenul acoperit de nisip e deja fertil. Un exemplu în acest sens îl oferă satul Novoselo – nou colonizat în anul 1776 – care se bucură de o foarte bună cultură a grânelor și deopotrivă creștere a animalelor. Singura deficiență o constituie apa: deși fântânile de aici sunt cele mai adânci din Banat, apa nu ajunge totuși vitelor în cursul mai multor veri, în pofida cheltuielilor făcute an de an.

Centrul ținutului cu coline de nisip este bătut uneori de vârtejuri puternice de vânt, care ridică și mută dintr-un loc în altul coline întregi, prilej cu care oamenii trec prin primejdie de moarte, amenințați cu îngroparea de vii. Pentru a-i reda însă și acestui ținut fertilitatea de odinioară, e necesar să se planteze succesiv fâșii de teren cu porumbar și cu alte tufe cu rădăcini puternice. Reușita nu poate fi pusă în cumpănă, deoarece acestea rețin vântul, iar nisipul, udat de ploaie și rămas umed vreme mai îndelungată, va fi treptat acoperit de vegetația veștedă.

În districtul Becicherec nu se găsește nimic mai deosebit în afară de tutunul turcesc și de moscheile conservate destul de bine, folosite în prezent pentru păstrarea sării destinate vânzării. Din depărtare, turnul se înfățișează ca un coș rotund, fiind prevăzut doar cu trepte mici, deoarece diametrul lui măsoară abia

⁷⁰ Supoziția că multe din aceste coline/movile ar fi de origine romană corespunde numai în parte realității. Astfel, în movilele săpate în anii 1894–1895 la Vizejdia (jud. Timiș) au fost descoperite mai multe monede romane din vremea imperiului, precum și monede romane târzii de la Constantinus și Constans. Alte movile au fost considerate tumuli funerari din epoca bronzului (cf. J. Hampel, *A bronzkor emelékei Magyarországon*, vol. I, Budapesta, 1894, pl. CXV, nr. 27), în vreme ce tumulul cu mormântul unui călăreț sau al unei tinere femei a fost atribuit epocii migrației popoarelor (cf. S. Borovszky, *Torontál vármegye*, Budapesta, 1911, p. 304–328). În Câmpia Banatului mai este cunoscut „valul” numit *Movila lui Cordoș*, aflat între Bodo și Belinț, precum și movila de la Jupani (ambele în jud. Timiș), acestea aparținând epocii bronzului Ha A1 (cf. Stratan, în „Tibiscus”, 3 (1974), p. 71–74). Cu privire la movilele de pământ din Banat, vezi, mai nou, Fl. Medeleț, I. Bugilan, *Contribuții la probleme și la repertoriul movilelor de pământ din Banat*, în „Banatica”, vol. IX (1987), p. 87–197. (C.F.)

5 picioare. În partea de sus, la coronament, se vede o deschizătură de înălțimea unui om, prin care muezinii (slujitorii bisericii) turci își strigau odinioară din tot gâtulejul chemarea la *namaz*⁷¹ (rugăciune), aceasta deoarece turcii nu s-au slujit niciodată de clopote.

În această țară se mai găsesc de altminteri, ici și colo, unele clădiri vechi. În districtul Caransebeș, anume chiar la Caransebeș, constatăm după zidurile încă vizibile că aici se ridica și mai demult un oraș⁷². La Turnu, pe o înălțime, se află așa-numitul *Turn al lui Ovidiu*⁷³, iar la Căvâran și Jdioara, pe vârfuri înalte de deal, sunt așezate castelele vechi de la care își trag denumirea cele două localități⁷⁴. La Svinița, în districtul Orșovei, mai există și acum trei turnuri⁷⁵ și așa-numita peșteră *Tartantes* ori *Gaura din stâncă*⁷⁶, urmând mai întâi un traseu orizontal, apoi unul vertical⁷⁷. La Ciacova, în imediata apropiere a Timișului⁷⁸, se ridică un turn mare și pătrat⁷⁹, iar la Lipova se observă, de asemenea, că aici se ridica odinioară un oraș cuprins cu zid circular. Lipova avea un castel fortificat și patru bastioane, stricate mai apoi în întregime în vremea războiului cu turcii⁸⁰. Clădirile vechi sus-numite

⁷¹ Rugăciunea musulmană *namaz* se ține de cinci ori pe zi, cf. K. Steuerwald, *Türkisch-deutsches Wörterbuch*, Wiesbaden, 1972, p. 685. (C. F.)

⁷² Ehrler se referă, cu siguranță, la ruinele încă vizibile ale cetății Caransebeș, al cărei perimetru, stabilit arheologic, cuprinde teritoriul delimitat de străzile Retezat, Romanilor, Traian Doda și Potocului, cf. L. Groza, *Cetatea Caransebeșului. Dispunere și elemente componente*, în „Studii și comunicări de istorie”, Caransebeș, 1979, p. 345 și urm. Vezi, de asemenea, Gh. Sebestyén, *Unele cetăți ale Banatului și desenele lui L. F. Marsigli*, în „Monumente istorice și de artă”, 15 (1984), nr. 1, p. 42–44 și Idem, *O pagină din istoria arhitecturii României – Renașterea*. București, 1987, p. 94–98. (C. F.)

⁷³ Ultimele cercetări au dovedit că așa-numitul *Turn al lui Ovidiu* de la Turnu Ruieni, în apropiere de Caransebeș, a fost construit în prima jumătate a secolului al XIV-lea, cf. N. Săcară, *Donjonul de la Turnu-Ruieni*, în „Banatica”, vol. III (1974), p. 304. (C. F.)

⁷⁴ Săpăturile arheologice efectuate la Căvâran, sediul fostului district medieval Caran, au dus la descoperirea vestigiilor unei basilici din secolele XIII–XIV, precum și al altor clădiri civile din aceeași epocă sau mai târziu, cf. I. Miloia, *Biserica medievală de la Căvâran*, în AB, vol. III (1930), nr. 4, p. 26 și urm. Tot săpăturile arheologice au dovedit că drept dată de construire a cetății Jdioara trebuie avută în vedere perioada secolelor XIII–XIV, cf. A. Bejan, *Cetatea Jdioara, raport preliminar de săpături – campania 1973*, în „Tibiscus” (Istorie), vol. III (1975), p. 159 și urm. (C. F.)

⁷⁵ La Svinița au fost ridicate, în secolete XIII–XV, cele trei turnuri numite de localnici *Tricule* (din turc. *Kule* – turn), date confirmate atât arheologic cât și documentar, cf. A. Corvătescu, A. Rădulescu, *Despre ansamblul fortificat de la Tricule-Svinița*, în „Tibiscus”, 5 (1979), p. 169 și urm. (n.ed.)

⁷⁶ Numită de localnici și *Gaura cu muscă*, se află pe malul stâng al Dunării. Aici au fost descoperite urme de locuire preistorică cf. M. Roska, *Erdély régészeti repertoriuma (Thesaurus antiquitatum Transilvanicarum)*, vol. I, Cluj, 1942, p. 294, nr. 15; p. 185, nr. 254. Vezi și M. Bleahu, V. Decu, Șt. Negrea, C. Pleșa, J. Viehmann, *Peșterile din România*, București, 1976, p. 242–244. (C. F.)

⁷⁷ Unii socotesc peștera drept o fostă fântână. Eu cred însă că a fost o mină. (n.a.)

⁷⁸ Este vorba de un braț al Timișului, numit *Timișul Mort*, care are următorul traseu: Jebel-Ciacova-Rudna (unde se varsă în Timiș). Acest curs de apă canalizat are drept afluent pârâul Tufaia. (C. F.)

⁷⁹ Acest turn de apărare, numit și *culă* (din turc. *Kule* –turn) a aparținut vechii fortificații de la Ciacova distrusă în 1701, în urma aplicării prevederilor păcii de la Karlowitz (1699). Turnul împreună cu fortificația de la Ciacova au fost construite la sfârșitul secolului al XIII-lea și în primele decenii al secolului al XIV-lea, cf. N. Săcară, *Turnul medieval de la Ciacova*, în „Tibiscus”, 1 (1970), p. 160. (C. F.)

⁸⁰ Potrivit prevederilor păcii de la Karlowitz (1699), otomanii au fost obligați să dărâme toate cetățile lor din Banat, cu excepția Timișoarei; în aceste condiții a fost dărâmată și cetatea Lipova, cf. L. A. Maggiorotti, F. Banfi, *Le fortezze di Temesvar e di Lippa in Transilvania*, în „Atti dell’Istituto de Architettura militare”, Roma, 3 (1929), p. 23 și urm. (C. F.)

din districtele Caransebeș, Orșova și Ciacova sunt încă de pe vremea când Banatul era stăpânit de unguri, nevoiți să-l cedeze apoi turcilor. Dar, deoarece turcii, care au stăpânit Banatul timp de 164 de ani, n-au deprins – după cum se știe – nici până acum gustul pentru stilul creștin de construcție – și cu atât mai vârtos în urmă cu atâția ani – e ușor de închipuit că, în urma dezinteresului lor pentru astfel de clădiri, ei n-au fost în stare să lase glorioasei Case de Austria cu ocazia ocupației din 1718⁸¹ decât urmele dezolante ale barbariei lor. În districtul Orșovei se găsesc altminteri încă multe urme ale băilor turcești⁸², precum și ale altor construcții, unde amatorii au găsit de la o vreme încoace mari cantități de lemn pietrificat.

Vânătorile, iubite mult de localnici, sunt adeseori foarte interesante. Urșii, viețuind în munții cei mai înalți, sunt prinși în diferite feluri și cu foarte mult curaj. În vreme ce animalul zace în bârlog, doi oameni cu flintele încărcate se postează exact deasupra ieșirii. Un altul stă în fața bârlogului și aruncă neîncetat cu pietre în interior până când iese ursul, care, de cum a scos capul, e împroșcat de îndată cu gloanțe. S-a mai întâmplat însă ca ursul să se târască înapoi în bârlog. Atunci unul dintre oameni i-a luat-o pe urme, după ce și-a înfășurat mai înainte brațul stâng cu pipirig ori cu paie și s-a înarmat în dreapta cu un cuțit. Când ursul a dat să-l înșface, i-a înfipt cuțitul în pânțece, spintecându-l de sus până jos.

Lupii, încă numeroși în Banat, sunt vânați, în părțile de la câmpie, cu câini și cai. Câinii sunt de diferite soiuri: din cei supli și din cei puternici. Cei dintâi întrec lupul în alergare și îl țin pe loc, iar cei din urmă îl apucă cu colții. Călărețului nu-i mai rămâne decât să-l altoiască cu ghioaga⁸³ și să-l răpună. Aceste răpitoare produc în țară adesea mari pagube, deoarece vitele petrec zi și noapte sub cerul liber. Pagubele produse ar fi însă și mai mari, dacă pe lângă cirezi nu s-ar afla un număr de câini, dresați anume să se țină din toate părțile la distanță de vite și să prevină orice atac. Caii se apără singuri. Cei mai bătrâni iau mânăjii la mijloc, fac un cerc mare ținând capetele lipite unul de altul și lovesc neconținut cu copitele, așa încât lupii nu se pot apropia. Lupii nu atacă vitele cornute decât în caz de nevoie stringentă și dacă acestea se găseseră izolate. Astfel, de îndată ce observă răpitoarele, vitele se năpustesc asemenea porcilor – asupra lor. Am văzut felul în care doi lupi ajunși într-o turmă de porci nici n-au mai apucat să atingă pământul, fiind sfârtecați încă în aer. Lupii sunt însă foarte iscusiți în a pune laba pe animalele izolate.

⁸¹ Ehrler prezintă foarte limpede caracterul acțiunilor militare desfășurate pe teritoriul Banatului în anul 1716. Judecata sa severă asupra urmărilor epocii de stăpânire otomană nu este deloc surprinzătoare pentru un funcționar al noului regim, care dorea să fie pus în lumină ca un reprezentant al progresului. Pe de altă parte, Ehrler cunoștea însă lipsa de interes a otomanilor pentru monumentele de arhitectură mai vechi care nu corespundeau unor scopuri practice. (C. F.)

⁸² Nu este exclus ca Ehrler să se refere la eventuale amenajări otomane la Băile Herculane. Cert este însă faptul că băile au fost folosite de românii din împrejurimi și în perioada stăpânirii otomane, cf. Nicolae Stoica de Hațeg, *Mehadler Chronik*, ed. de D. Mioc și A. Armbruster, București, 1980, p. 139. Nu ne sunt cunoscute alte locuri din părțile Orșovei vechi, cu ipotetice urme ale unor „băi turcești”, chiar dacă săpăturile arheologice de salvare din anii 1968-1969 au dat la iveală fundații ce ar permite și o astfel de supoziție. (C. F.)

⁸³ În fapt, un fel de toporișcă, având unul dintre capete prelungit cu un pinten, iar celălalt ca un tăiș de secure. (C. F.)

Ceea ce dăunează însă cel mai mult vitelor este cunoscuta muscă columbacă⁸⁴, de culoare negru-deschis și foarte mică. Adesea nu-și face apariția vreme de 5-6 ani, dar atunci când bântuie – de obicei în roiuri, ca albinele – seceră viața multor vite, le pătrunde în trup prin toate orificiile și le provoacă moartea. Când apar, aceste muște pot fi alungate cel mai bine cu fumul. De aceea, vitele sunt strânse de obicei laolaltă și se aprinde focul în jurul lor. Unii pretind că musca columbacă și-ar avea lăcașul în sus-amintita peșteră Tartantes ori Gaura din stâncă, dar nu au dreptate. Cauza apariției acestor vermine este o buruiană care crește în împrejurimile Golubacului⁸⁵. Muștele vin în luna iunie, atunci când arșița dogorește mai puternic pe plaiurile Banatului. Viața și moartea le e determinată de anotimp. Ea nu mai apare, dacă la vremea maturizării ouălor nu bate vântul cald dinspre răsărit și nu plouă, mânănd-o în Banat. În lipsa ploii, ouăle nu se dezvoltă, pierind apoi, la fel ca și în cazul când vântul bate dinspre nord ori dinspre sud.

Ce-i drept, lucrurile memorabile din Banat descrise mai înainte sunt puține. Dar, dacă socotim drept lucru demn de remarcat fertilitatea pământului, producând totul din abundență, cu muncă puțină și fără a fi gunoier, atunci multe țări care dețin colecții de oseminte, pietre și alte rarități destinate amuzamentului străinilor nu pot fi asemuite cu Banatul. Ele sunt uneori nevoite să-și asigure traiul tocmai cu astfel de lucruri, în vreme ce Banatul, oferind adăpost și subzistență îmbelșugată unui șuvoi de străini, poate totuși să le asigure acestora cea mai bună destindere datorită rânduiri fericite a munților și a câmpiei, prin grija naturii binevoitoare.

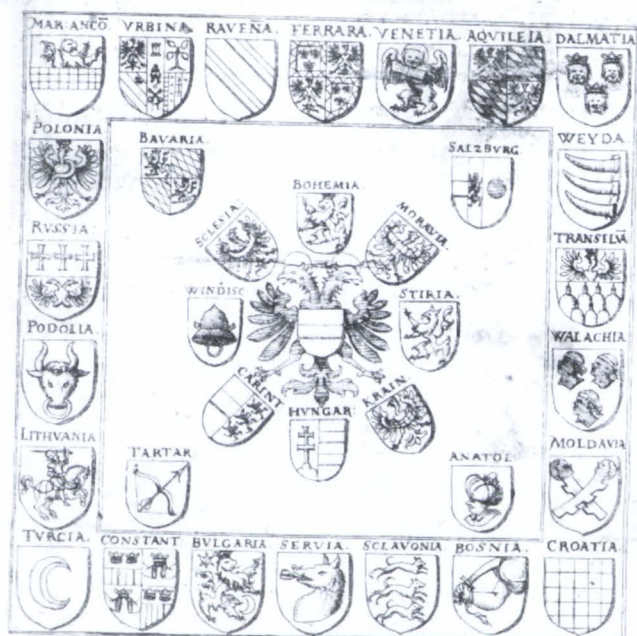
⁸⁴ Această muscă (*Culex columbacensis*) a atras atenția unor învățați încă din secolul al XVIII-lea; vezi Fr. Grisellini, *Încercare de istorie politică și naturală a Banatului Timișoarei*, prefață, trad. și note de Costin Feneșan, Timișoara, 1984, partea a II-a, p. 317: „Insectele ... nu sunt mai mari decât muștele. Ele se numesc «muscă columbacă», deoarece provin din părțile unui castel omonim din Serbia, de pe malul drept al Dunării, fiind cu totul asemănătoare, prin înfățișare, țânțarilor”; vezi, mai cu seamă, J. A. Schönbauer, *Geschichte der schädlichen Kolumbatzer Mücken im Banat*, Viena, 1795. (C. F.)

⁸⁵ La Golubac s-a ridicat în secolele XIV–XVII o cetate, importantă pentru controlul accesului în Clisura Dunării; ruinele cetății se văd și în zilele noastre. (C. F.)

ILUSTRĂȚII

CHRONOLOGIA.
 Hoc est,
BREVIS DESCRIPTIO
RERVM MEMORABILIVM,
 IN PROVINCIIS HAC ADIVNCTA
 TABVLA TOPOGRAPHICA COMPREHENSIS GESTA-
 tum, usq; ad hunc M. D. IIIIC. annum præsen-
 tem; ex variis fide dignis authoribus
 collecta, Per

Levinum Hulsius Gandensem, Not. Imp:

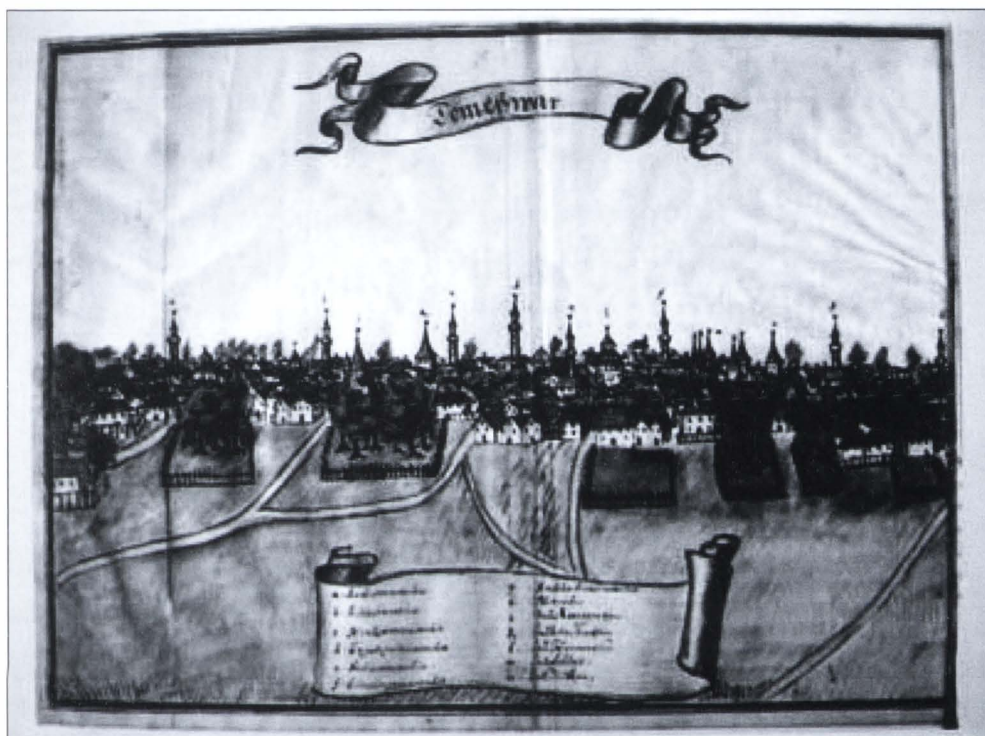
NORIBERGAE,
Typis Christophori Lochneri.

MDLXCVII
 Sumptibus Authoris.

Pagina de titlu a cărții *Chronologia. Hoc est brevis descriptio rerum memorabilium...*
 de Levinus Hulsius (Nürnberg, 1597).

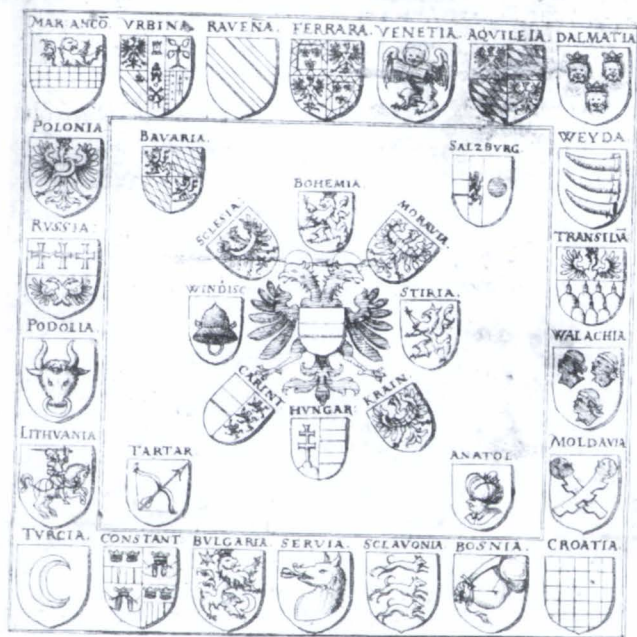
Stemele Țării Românești, Moldovei și Transilvaniei.
Detaliu de pe pagina de titlu a lucrării lui Levinus Hulsius.

Timișoara la 1663, în viziunea și cu explicațiile lui Henryk Ottendorf.

CHRONOLOGIA.
Hoc est,
**BREVIS DESCRI-
PTIO RERVM MEMORABIL-
VM, IN PROVINCIIS HAC ADIVNCTA**
TABVLA TOPOGRAPHICA COMPREHENSIS GESTA-
tum, usq; ad hunc M. D. IIIC. annum præsen-
tem; ex variis fide dignis authoribus
collecta, Per

Leyinum Hulsium Gandensem, Not. Imp;

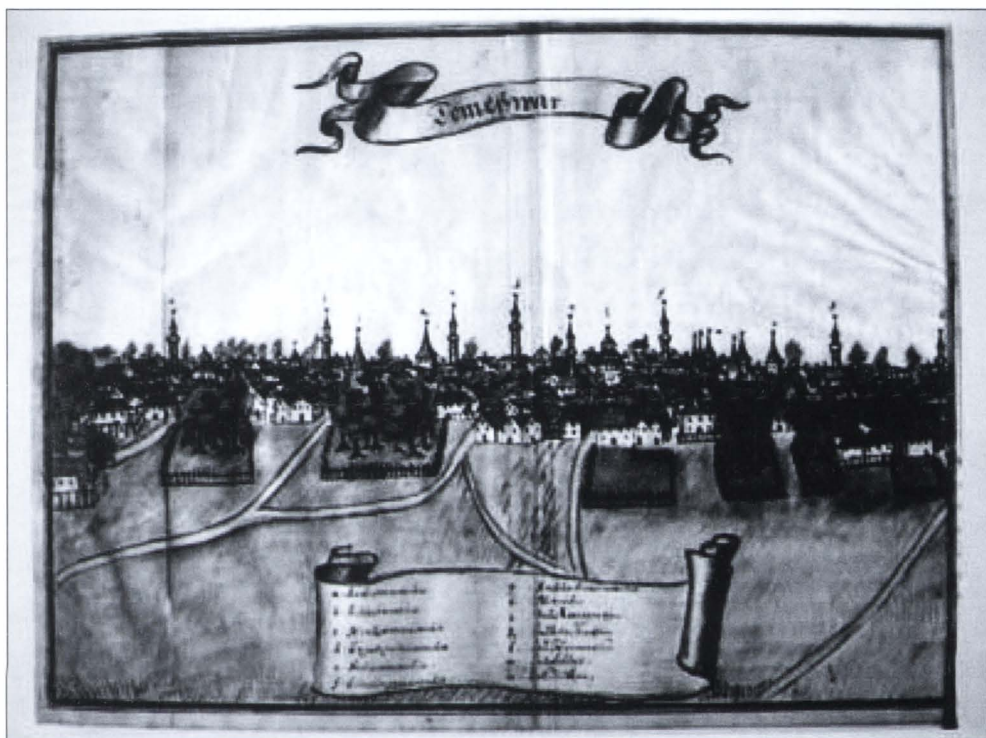
NORIBERGAE,
Typis Christophori Lochneri.

CL^o IS^o XCVII.
Sumptibus Authoris.

Pagina de titlu a cărții *Chronologia. Hoc est brevis descriptio rerum memorabilium...*
de Levinus Hulsius (Nürnberg, 1597).

Stemele Țării Românești, Moldovei și Transilvaniei.
Detaliu de pe pagina de titlu a lucrării lui Levinus Hulsius.

Timișoara la 1663, în viziunea și cu explicațiile lui Henryk Ottendorf.

In nomine Jesu

Consignatio missae Altonaensis 1774
 Condit Episcopus Jo. v.

Die 24 Februar in die festi Martini
 natiuitatis eius. Erit in die
 festi Martini post missam in
 hunc modum. Sacerdos Studiosus
 cantare debet

Jo. Cor. II. 14. Erit in die
 festi Martini. Sacerdos Studiosus
 cantare debet

Jo. Die 23 Febr. in die festi
 Martini. Sacerdos Studiosus
 cantare debet

Jo. in die festi
 Sacerdos Studiosus cantare debet

Jo. in die festi
 Sacerdos Studiosus cantare debet

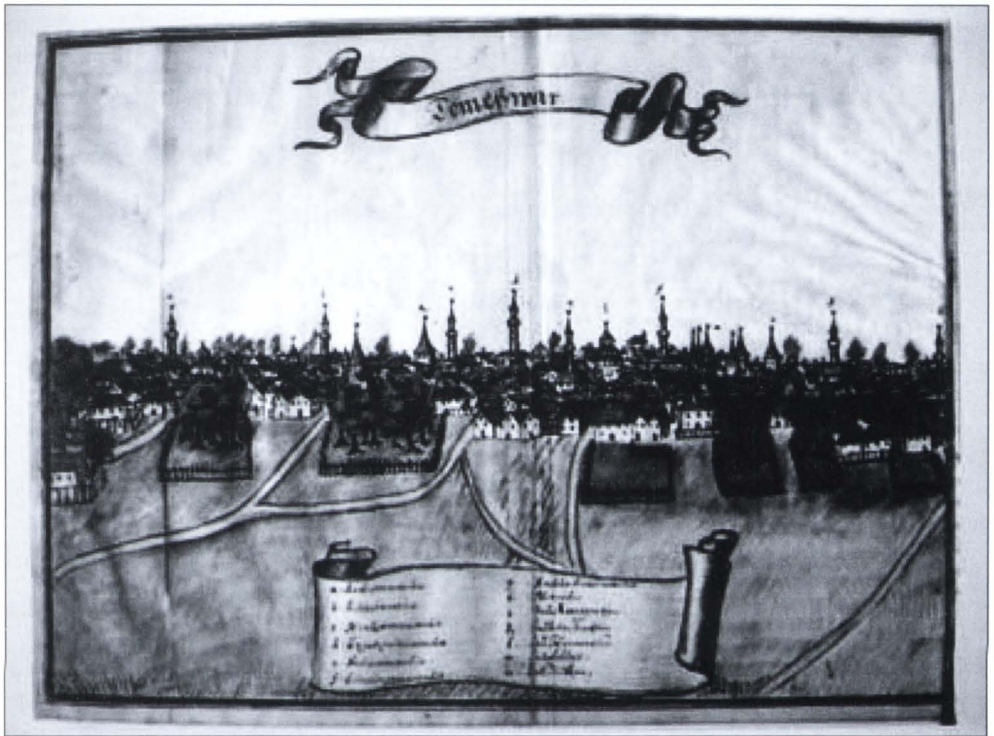
Die 20. Sacerdos Jo. in die festi
 Sacerdos Studiosus cantare debet

Coel. post missam in die festi
 Sacerdos Studiosus cantare debet

Începutul jurnalului de călătorie al lui Gallus Mollerus.

Stemele Țării Românești, Moldovei și Transilvaniei.
Detaliu de pe pagina de titlu a lucrării lui Levinus Hulsius.

Timișoara la 1663, în viziunea și cu explicațiile lui Henryk Ottendorf.

14

197

A V V I S I
DE' GRAN DANNI.
CHE HANNO PATITO
LA MOLDAVIA, E
PODALIA

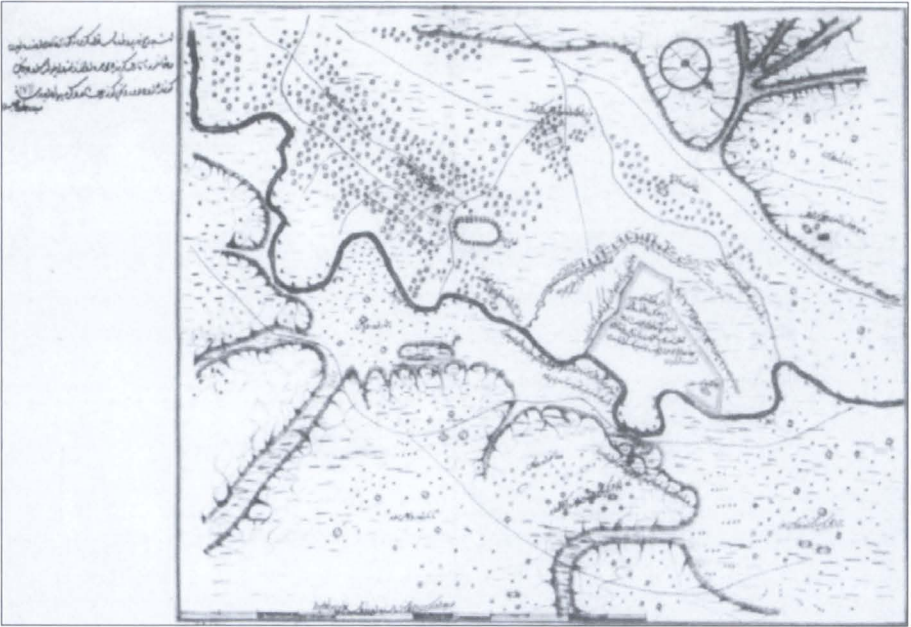
Per li gran freddi, & Acque del presente
Anno 1678.

E la gran strage, & uccisione tantod'Ho-
mini, come di Animali, seguita
in quella Prouincia.

In Pauia, Torino, Fierenze, & in TODI,
Per il Faostini, Con lic. de Sig. Sup. 1678.

101

Plan otoman al luptei de la Prut (1711). Hartă manuscrisă din arhiva Muzeului Topkapı Saray din Istanbul.

Gravură a oraşului Bucureşti de Johann Theodor Boetius (Leipzig, 1717).

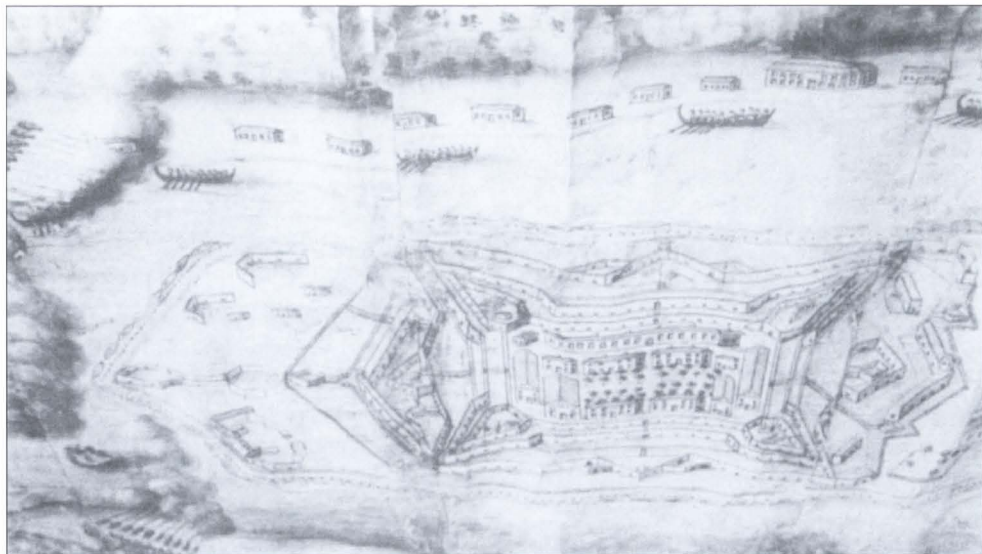
Gravură a orașului București de către un autor anonim (început de secol XVIII).

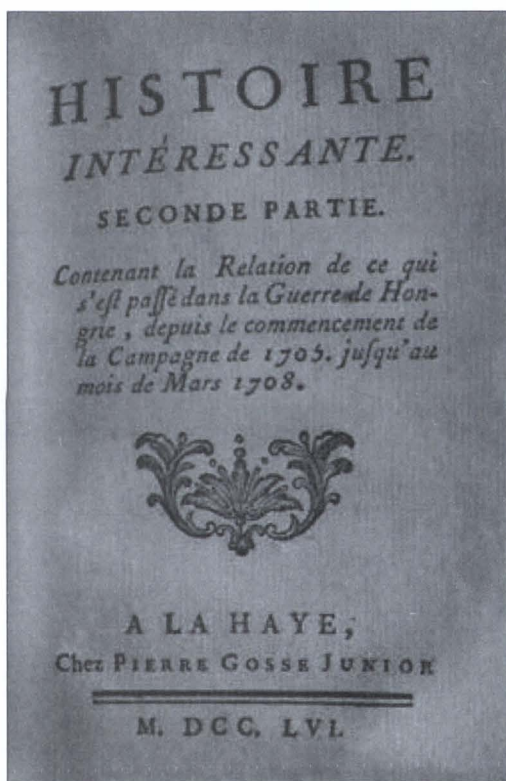
Portretul lui Francisc Rákoczy al II-lea de Ádám Mányoki (1724).

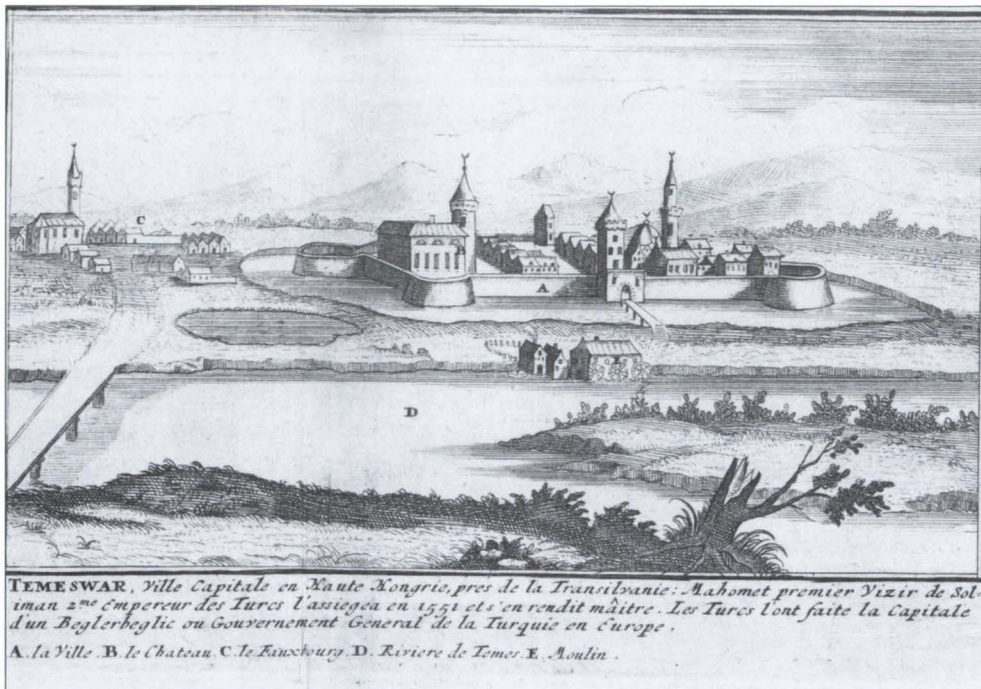
Casa lui Rákoczy din Tekirdag, Turcia.

Plan otoman al fortăreței de la Ada Kaleh de către un autor anonim (1738). Din arhiva Muzeului Topkapı Saray din Istanbul.

Pagina de titlu a lucrării *Histoire intéressante...* (1756).

Detaliu cu harta Timișoarei din lucrarea lui Guillaume Sanson, *Le cours du Danube depuis sa source jusqu'à ses embouchures*, Paris, 1693.

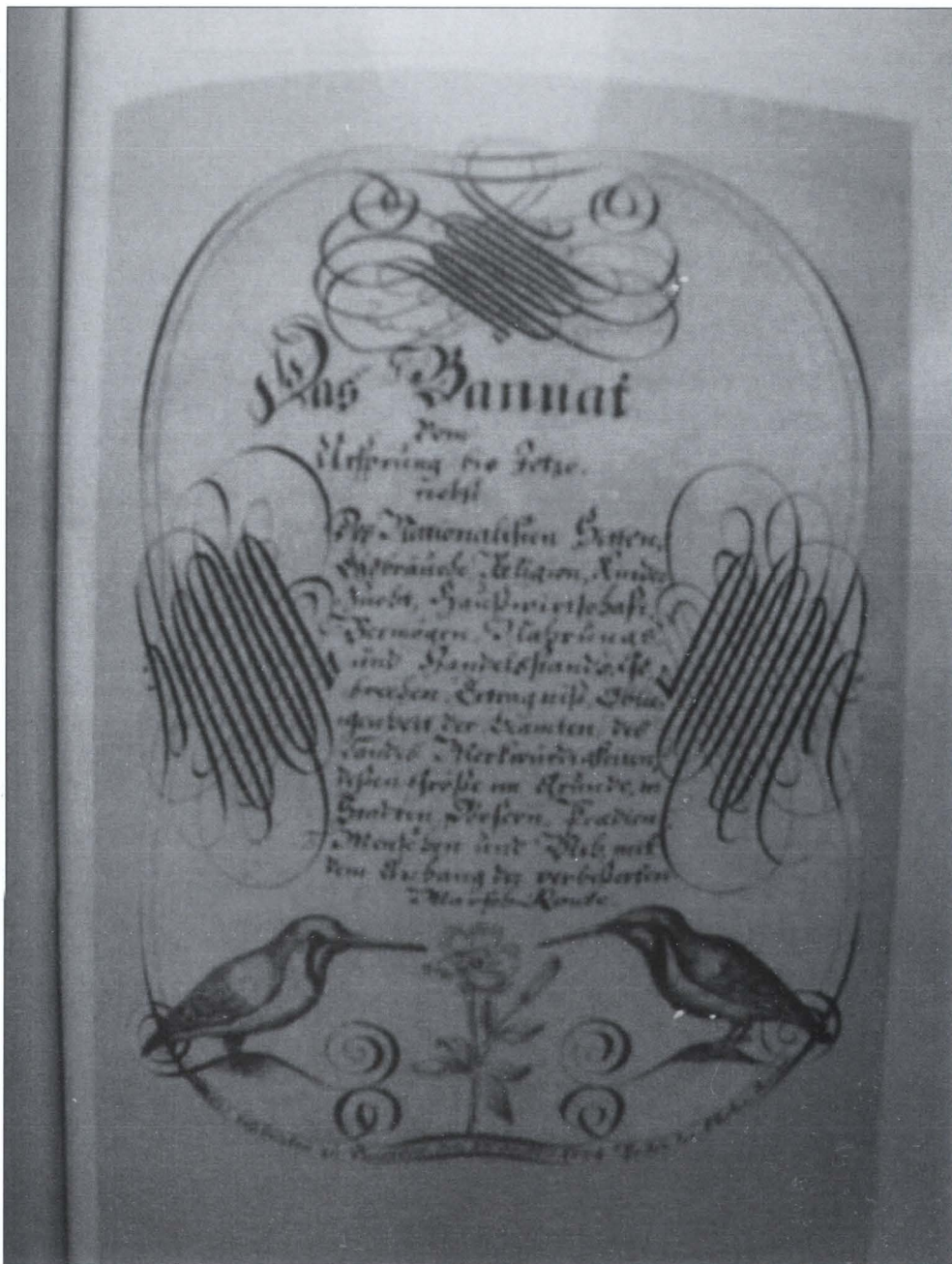
Țara Românească, după Jean Baptiste D'Anville, *Troisième partie de la carte d'Europe contenant le midi de la Russie, la Pologne et la Hongrie...*, Paris, 1760.

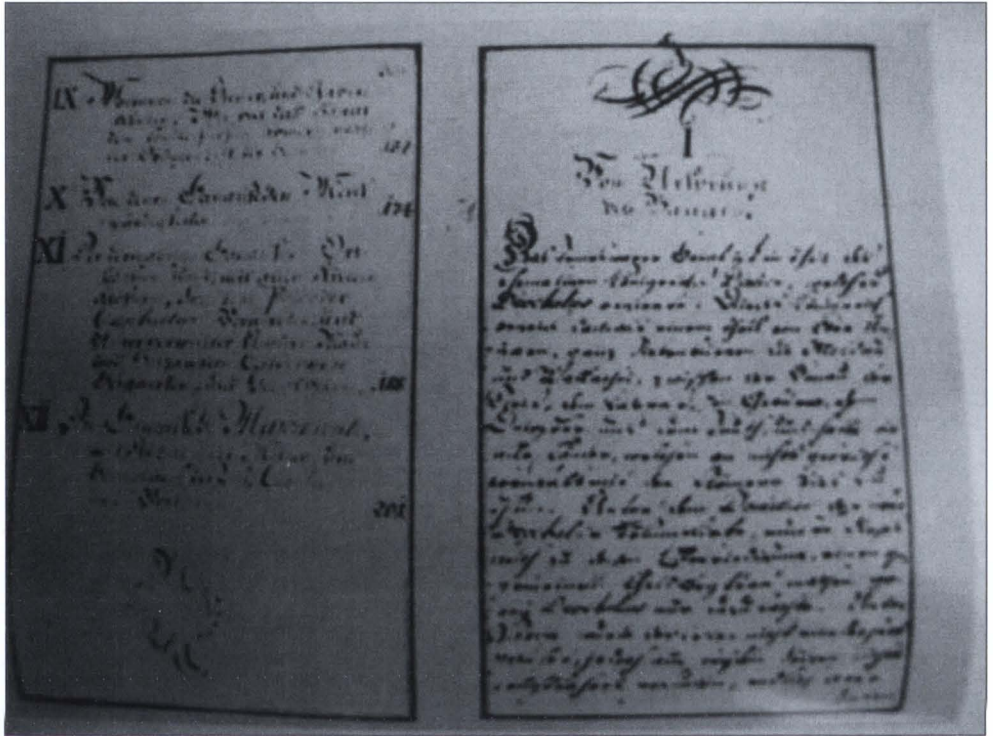
Moldova de Sud. Detaliu din lucrarea lui J. B. D'Anville.

Moldova de Nord. Detaliu din lucrarea lui J. B. D'Anville 1760.

Pagina de titlu a manuscrisului *Das Banat...* de Johann Jakob Ehrler.

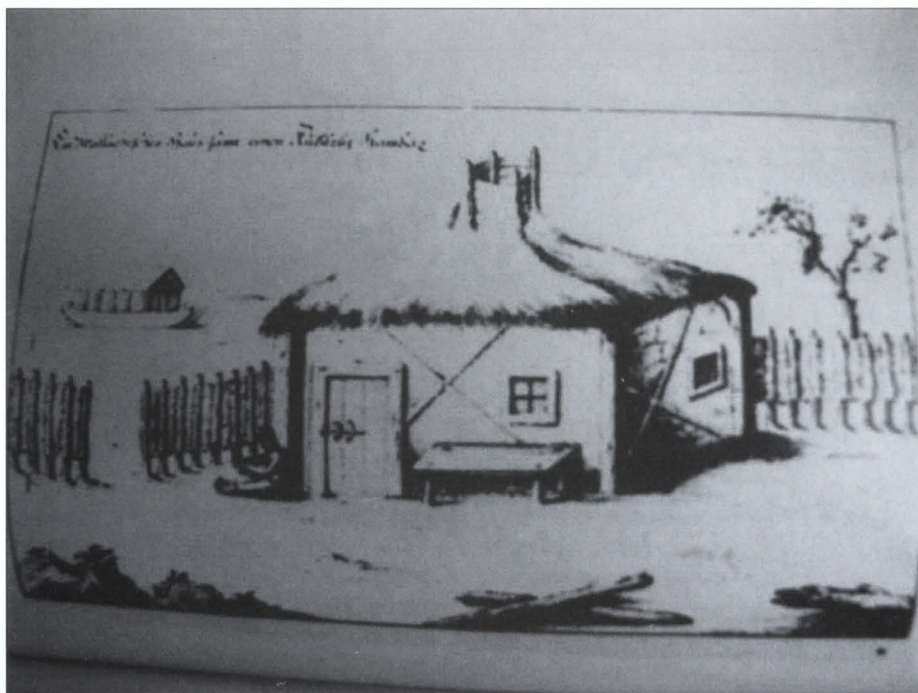
Pagina de titlu a primului capitol din *Das Banat*....

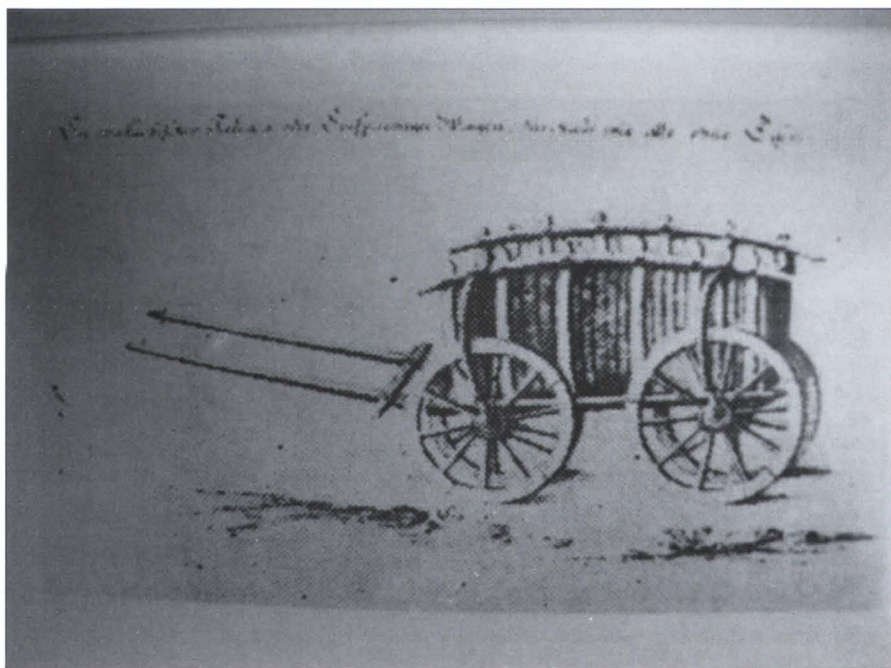
Român care merge la robotă (după manuscrisul *Das Banat...* de J. J. Ehrler).

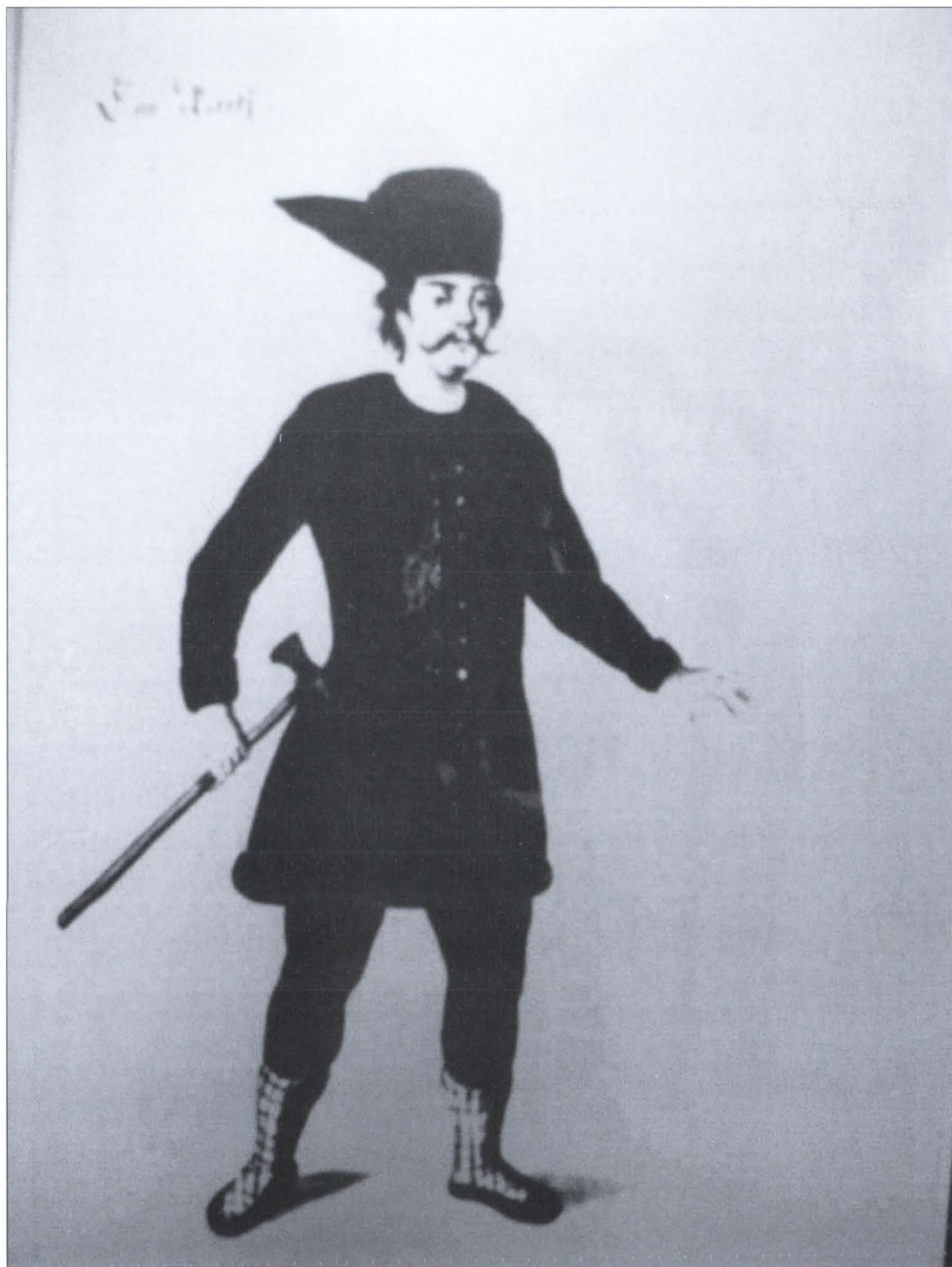
Româncă mergând la munca pe câmp (după manuscrisul *Das Banat...* de J. J. Ehrler).

Casă românească (după manuscrisul *Das Banat...* de J. J. Ehrler).

Telegă românească sau căruță cu un cal, în întregime din lemn, fără fier (după manuscrisul *Das Banat...* de J. J. Ehrler).

Sârb (după manuscrisul *Das Banat...* de J. J. Ehrler).

Sârboaică (după manuscrisul *Das Banat...* de J. J. Ehrler).

Preot în veșminte obișnuite (după manuscrisul *Das Banat...* de J. J. Ehrler).

THE
L I F E
A N D
Extraordinary Adventures
O F
CAPTAIN SOCIVIZCA,

Who was Commander of a numerous Body of Robbers, of the Race of the *Mortlachsians*, commonly called *Montenegrins*; a People inhabiting in the Dominions of *Venetian Dalmatia*.

C O N T A I N I N G

Many bloody Rencounters which happened between his Troops and the *Turks*; against whom he bore an inveterate Hatred.—His Misfortunes, and wonderful Escapes from them: together with an Account of the horrid Execution of his Brother, who was taken by surprize by the *Turks*; as also of the happy Escape of his Wife and Children out of their Hands.

L I K E W I S E

An Account of his Transactions, after passing through many strange and uncommon Scenes of Life, until he was, by the present Emperor of *Germany*, taken into his Service, to command his irregular Troops of *Pandours*, *Croats*, *Hussars*, &c.

T O W H I C H I S A D D E D

A very entertaining, comical, and curious Account of the Manners and Customs of the Inhabitants of *Wallachia*; with a particular Description of that Country.

THE SECOND EDITION.

L O N D O N :

Printed for and sold by JOHN LEVER, at *Little Moorgate*, next to *London-Wall*, near *Moorfields*.

Price SIX-PENCE.

Preot în veșminte obișnuite (după manuscrisul *Das Banat...* de J. J. Ehrler).

*Einzug des Prinzen Friedrich Josias von Sachsen-Coburg in Bukarest
am 10ten Nov. 1789*

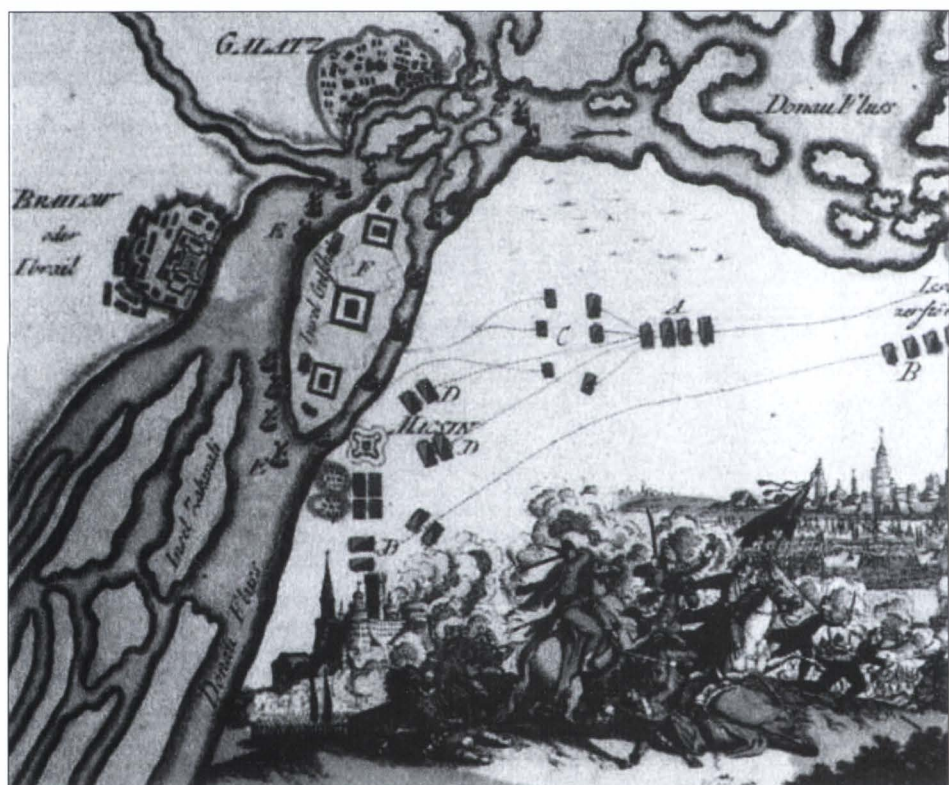
Gottlob Ekart, *Einzug des Prinzen Friedrich Josias von Sachsen-Coburg in Bukarest*
(Viena, 1789–1790).

Elisha Ivanovich Koshkin, *Ambasadă rusă în drum spre Constantinopol*. Gravură de la sfârșitul
secolului al XVIII-lea.

Gravură austriacă înfățișând intrarea trupelor austriece în București (Gottlob Ekart, Viena, 1789–1790).

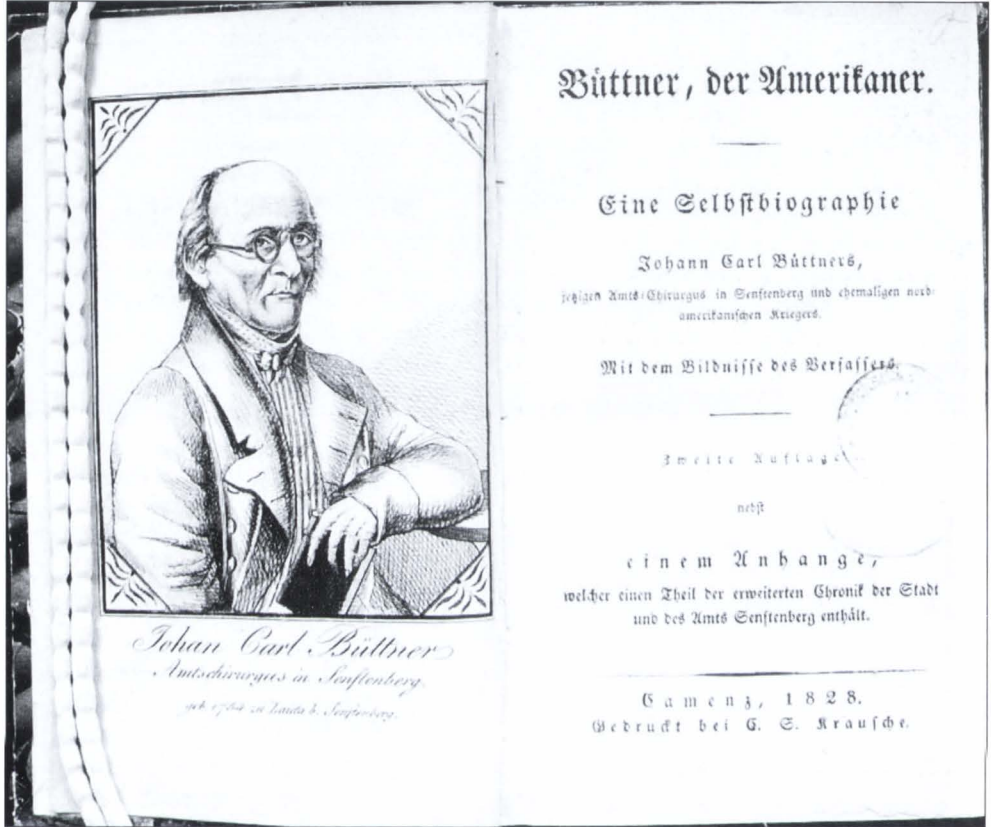
Gravură austriacă a luptei de la Măcin (1791).

Planșă înfățișând primirea lui Robert Ainslie, ambasadorul englez la Poartă, de către Vodă Alexandru Moruzi (după Luigi Mayer, *Views in the Ottoman Empire*, Londra, 1803).

Litografie a orașului Galați realizată de Alois von Saar după un desen de Ludwig Erminy, inclusă în volumul *Donau Ansichte von Ursprung bis zum Ausflusse ins Meer* (Viena, 1826).

Pagina de titlu a primei ediții a memoriilor lui Johann Carl Büttner (1828).

Henry Colburn, Anton Graff, *Portretul lui Sir Robert Murray Keith* (Londra, 1848).

MEMOIRS AND CORRESPONDENCE

(OFFICIAL AND FAMILIAR)

OF

SIR ROBERT MURRAY KEITH, K.B.,

ENVOY EXTRAORDINARY AND MINISTER, PLENIPOTENTIARY AT THE COURTS OF
DRESDEN, COPENHAGEN, AND VIENNA, FROM 1769 TO 1792.

WITH A MEMOIR OF

QUEEN CAROLINA MATILDA OF DENMARK,

AND AN ACCOUNT OF THE REVOLUTION THERE IN 1772.

EDITED BY

MRS. GILLESPIE SMYTH.

Letters—the living thoughts of a race departed; the record of their playful humours and buoyant fancies, their fresh, cordial, overflowing love! We go through the world, blaming its coldness, and cursing its cruelties, and its crimes; but all unconscious of the vast riches of joy, and intellect, and affection, which hem us in on all sides, and overflow continually into the Eternal Sea. Thanks be to an all-gracious God, who has caused them to flow!—HowITT.

IN TWO VOLUMES.

VOL. II.

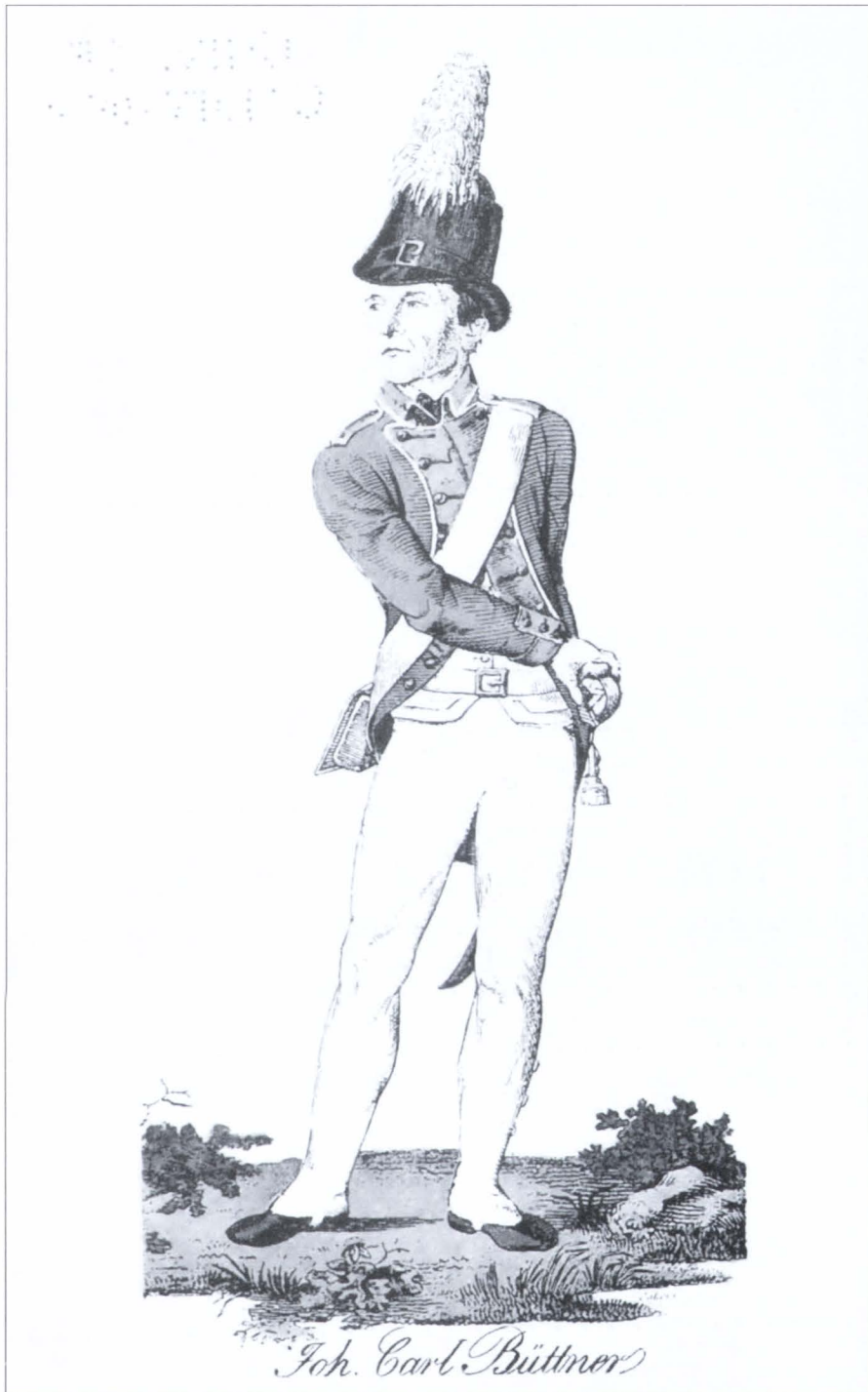
LONDON:

HENRY COLBURN, PUBLISHER,

GREAT MARLBOROUGH STREET.

1849.

Pagina de titlu la *Memoirs and Correspondance (official and familiar) of Sir Robert Murray Keith*...,
ed. Amelia Gillespie Smyth, Londra.

Portret de tinerețe al lui Johann Carl Büttner, tipărit în ediția engleză a memoriilor sale.

J. A. CASELLI

(secolul al XVIII-lea)

J. A. Caselli a fost unul dintre cei mai pasionați călători din veacul al XVIII-lea, lăsând opt volume de scrisori și de note de călătorie¹, însoțite de un al nouălea volum dedicat numai cuprinsului primelor opt. În ciuda pasiunii pentru călătorie a lui J. A. Caselli și a jurnalului impresionant pe care l-a ținut în timpul peregrinărilor sale, despre biografia acestui autor se poate spune prea puțin. Ceea ce știm se datorează eforturilor întreprinse de Ion Toderășcu – editorul fragmentului referitor la Transilvania. Caselli însuși, în volumul al VIII-lea al însemnărilor de călătorie, spune despre el că, după mai multe drumuri întreprinse în Europa, Asia și Africa, se stabilise în Elveția, în orașul Orbe (cantonul Vaud), în apropiere de Neuchatel.

Încercând să aflăm mai multe despre acest misterios călător am reușit să identificăm personajul cărui i-au fost trimise scrisorile sau măcar o parte dintre acestea (corespunzătoare intervalului de timp 1787–1788). Destinatarul era Charles Henri Morel (1743–1796), unul dintre personajele de vază din satul Corgémont, situat în valea Saint-Imier. Acestuia J.A Caselli i-a trimis mai multe scrisori între 1787–1788, expediate chiar din Orbe, ceea ce arată că o parte din impresiile de călătorie le-a scris din confortul camerei de lucru. Legăturile lui Caselli cu familia Morel sunt importante pentru că fiul cel mare al lui Charles Henri Morel, Charles Ferdinand Morel – 1772–1848 – (supranumit și decanul Morel) a fost una dintre cele mai interesante personalități din ținut². La numai 15 ani a intrat la Academia din Basel, unde a urmat cursuri de teologie. La 20 de ani s-a alăturat mișcării iacobine, pentru ca după anul 1800 să se dedice activităților sociale și științifice. A înființat instituții caritabile (*Casieria săracilor* – 1806) și un orfelinat, care ambele funcționează și azi. A scris lucrări de agronomie, dar și lucrări despre situația politică din regiunea Jura.

La rândul lui, se pare că J.A Caselli s-a stabilit trainic în orașul Orbe, lăsând urmași. În 1827 un Arthur Caselli era menționat ca fiind prieten cu un Albert Morel. Se păstra, deci, vechea apropiere de familia Morel. Din păcate, până în prezent, nu am putut stabili alte detalii biografice.

În ceea ce privește călătoriile lui Caselli, acestea l-au dus în 74 de orașe, unde autorul descrie locurile, oamenii, dar și trecutul, bogățiile de tot felul și viața cotidiană, cu ce avea ea bun sau rău, virtuți sau vicii, obiceiuri sau convingeri religioase. În drumurile sale, revenind de la Constantinopol și îndreptându-se spre Bratislava (Pressburg), Caselli a poposit și la Sibiu, unde se afla reședința guvernatorului Transilvaniei. Relația despre această provincie se află în volumul al IV-lea al manuscrisului, cu titlul *Hermanstadt* și este de foarte mici dimensiuni. Data la care s-a oprit la Sibiu nu apare în text, dar luând în considerație intervalul la care se referă cele opt volume de relații de călătorie, precum și faptul că între 1787–1788 Caselli a trimis din Orbe, către Charles Morel, o parte din scrisori, putem considera că vizita lui Caselli a avut loc între 1783–1787.

¹ Titlul acestor volume este *Lettres d'un voyageur en différentes parties de l'Europe, l'Asie et l'Afrique, 1783–1788*. Lucrarea s-a păstrat doar în manuscris la Biblioteca regală din Bruxelles. Partea referitoare la Transilvania a fost publicată în limba franceză de către Ion Toderășcu, *Transilvania într-o însemnare de călătorie necunoscută din secolul al XVIII-lea*, în vol. *Izvoare străine pentru istoria românilor (România în istoria universală, III.1)*, Iași, 1988, p. 74.

² Arhiva familiei Morel conține sute de acte și scrisori care prezintă ascensiunea și activitatea membrilor ei și a rudelor lor prin alianță (familia Gelieu, Bandelier sau Schaffter). Vezi *Inventaire du fond Doyen Morel*, consultat on-line m-ici.ch/uploads/copy_in_ventaire_morel.

Relatarea în sine cuprinde multe locuri comune, deja binecunoscute din alte lucrări dedicate Transilvaniei, dar oferă și o imagine a „omului din afară”³ despre lucrurile văzute sau auzite. Sunt și multe confuzii istorice, unele dintre ele explicabile prin timpul scurt pe care l-a petrecut la Sibiu și prin preluarea fără prea mare atenție a ceea ce probabil deja citise. De exemplu plasarea ocupației hunice, după cucerirea maghiară, ceea ce vâdește o preluare neglijentă a „tradiției hunice”, atât de dragă cronicarilor maghiari timpurii și umaniștilor sași, care consideraseră că istoria ungarilor nu începe cu Arpad, ci cu Atilla.

[Descrierea Transilvaniei]

[1783–1787]⁴

Această țară [Transilvania] este muntoasă, dar nu este aridă. Locuitorii cultivă atât de multe grâne și fac atât de mult vin încât nu îl pot consuma. În afară de asta se mai găsesc aici mine bogate de aur, de argint, de plumb, de cupru, de mercur și de alaun, fără a le uita pe cele de fier. Pădurile sale sunt populate cu mistreți, urși, lupi, căprioare, bivoli, cerbi, măgari sălbatici, bizoni⁵, jderi, castori și tot felul de păsări. Râurile de aici dau pește din abundență, pășunile hrănesc numeroși cai și un număr destul de mare de turme. Albinele sunt aici la mare preț.

Transilvania a fost supusă de romani, apoi de goți, după aceea a fost cucerită de unguri, care au fost alungați de huni⁶. În sfârșit, această țară a fost reunită regatului Ungariei, de către Ștefan I, în 1002, [a fost] guvernată de către voievozi și a fost supusă hotărârilor Dietei. Conflictul care s-a născut în Ungaria pentru alegerea regelui, vecinătatea turcilor, pretențiile împăraților din Casa de Austria, totul a contribuit ca această nenorocită provincie să devină teatrul unui război lung, crud și sângeros. La sfârșitul atâtor măceluri ea a fost în întregime reunită cu Ungaria în 1713, și în 1765 a fost ridicată, de către împărăteasa Maria Tereza [la rangul de] principat independent. Ea este [provincie] ereditară în interiorul Casei de Austria, dar legislația, reglementările trebuie să fie luate cu asentimentul Stărilor⁷.

Aici se află mai multe religii, cum ar fi: romano-catolici, luterani, reformați, arieni, greci, mahomedani⁸ și *socinieni* sau unitarieni, [care] altădată erau cei mai

³ I. Toderășcu. *op. cit.*, p. 72.

⁴ Traducerea din limba franceză a fost efectuată după ediția lui Ion Toderășcu (vezi mai sus nota 1).

⁵ Existența măgarilor sălbatici și a bizonilor în Transilvania este improbabilă. În cazul bizonilor, confuzia cea mai frecventă se făcea între aceștia și zimbri.

⁶ Confuzie cronologică greu de explicat la un autor din secolul al XVIII-lea, când succesiunea migratorilor fusese destul de bine stabilită. Inclusiv stolnicul Constantin Cantacuzino făcea, încă de la începutul secolului al XVIII-lea, un excurs destul de corect referitor la migrații. Explicația poate fi o inversare a textului la tipar sau încercarea de a atesta vechimea ungarilor în Transilvania. Personal inclinăm pentru prima variantă.

⁷ Din 1765 hotărârile referitoare la Transilvania au intrat în sarcina Cancelariei Aulice. Este de discutat ce înțelege Caselli prin „principat independent”, probabil independent de Ungaria.

⁸ O populație trecută la Islam sau provenită din coloniști aduși de Imperiul otoman se găsea în Banat.

numeroși, [iar] azi sunt cei mai slabi. De altfel, este firesc ca unitarianismul să dispară ca sectă a celor din popor și să se extindă ca filozofie a oamenilor instruiți. Am uitat să vă spun că Transilvania este o parte din vechea Dacie, că numele său *Sibenbürgen* îi vine de la șapte cetăți sau fortificații, pe care le-am văzut acolo, despre clima acestei țări că este temperată și că apele sunt curate.

Mă bucur că voi putea gusta în scurt timp excelentul vin de Tokay, pe care nu voi întârzia să vi-l trimit. Așteptând [răspunsul], Domnule rămân cu totul al Dumneavoastră,

Prietenul Dumneavoastră sincer și devotat,
J.A Caselli

Ca în cazul multor altor călători incluși în această colecție, cititorul care parcurge scrisorile lui Robert Murray Keith cu gândul la istoria românilor are toate motivele să fie nemulțumit. Pentru călătorul englez, traversarea Banatului și a Țării Românești a fost un simplu interludiu între misiunile sale diplomatice, un bun prilej pentru a-și etala talentul literar și pentru a pune în scenă câteva anecdote despre „barbaria” de la marginea Creștinătății. Prin urmare, în locul unei descrieri etnografice, geografice și istorice detaliate – un model ideal al relatării de călătorie imaginat de inițiatorii seriei de *Călători străini despre țările române*, la înălțimea căruia călătorii eșuează în mod constant să se ridice – Robert Murray Keith oferă doar informații superficiale, presărate în câteva scrisori care au un cu totul alt scop decât acela de a înfățișa cu acuratețe lumea românească. Astfel, din tot itinerariul, călătorul englez amintește doar trei localități, Timișoara, Cerneți și București, pe care le descrie succint. Mai mult, toate observațiile sale se potrivesc unei imagini prefabricate, ale cărei coordonate fuseseră fixate cu mult timp înainte de a-și fi început călătoria: o lume sărăcită, barbarizată și cu drumuri foarte proaste. Astfel, dintr-o perspectivă pozitivistă, Robert Murray Keith pare a întruchipa modelul călătorului opac. Însă nici dacă sunt plasate într-o grilă de lectură post-modernă, scrisorile diplomatului englez nu rezistă prea bine criticii. Robert Murray Keith pare a exemplifica pe deplin „privirea colonială”, în care descrierea este subordonată unei ierarhii implicite, prin care europenii, și-au construit propria identitate prin raportarea negativă la un „celălalt”, înapoiat și barbar. Altfel spus, fie că sunt analizate prin grila de lectură a Mariei Holban, fie prin cea a lui Edward Said, scrisorile lui Robert Murray Keith ar trebui supuse unei critici necruțătoare. În această scurtă introducere voi evita ambele interpretări, fiecare dintre ele simplificatoare în felul său, și voi sugera o altă cheie de lectură a acestor texte, care pleacă nu de la conținutul epistolelor, ci de la stilul în care au fost scrise și de la relația autor-audiență.

În toamna anului 1790, Sir Robert Murray Keith se găsea, la 60 de ani, la apogeul unei impresionante cariere. Locotenent-general al armatei britanice, cavaler al ordinului Băii, trimis extraordinar al regelui în Saxonia și apoi ambasador la curtea din Copenhaga, Robert Murray Keith devenise din 1772 reprezentantul diplomatic al Marii Britanii la Viena. El îi călca astfel pe urme tatălui său, al cărui nume îl purta, Robert Murray Keith, care fusese ambasador la Viena între 1748 și 1757. Momentul de glorie al diplomatului britanic l-a constituit, fără îndoială, criza daneză survenită în ultimul an al ambasadei sale la Copenhaga, în 1772, atunci când intervenția sa energică a împiedicat încarcerarea reginei engleze a Danemarcei, Carolina Matilda, sora lui George al III-lea. De altfel, datorită acestui episod, Amelia Gillespie Smyth, prietenă a familiei Keith și o romancieră victoriană demult uitată, s-a hotărât să editeze corespondența diplomatului englez¹. *Rapoarte și scrisori (oficiale și de familie) ale lui Robert Murray Keith, trimis extraordinar și ministru plenipotențiar la curțile din Dresda, Copenhaga și Viena* pare să se fi bucurat de un oarecare succes, de vreme ce unele pasaje au fost preluate în revistele vremii². Mai mult, peste 12 ani, a fost publicată

¹ Amelia Gillespie Smyth, ed., *Memoirs and Correspondance (official and familiar) of Sir Robert Murray Keith, K.B. Envoy extraordinary and Minister plenipotentiary at the Courts of Dresden, Copnhagen and Vienna from 1769 to 1792*, Londra, 1849.

² Vezi de pildă numărul pe 1849 din *The Athenaeum: Journal of Literature, Science and Fine Arts*.

o a doua ediție, de data această sub un titlu mult mai atractiv, *Aventuri diplomatice*³. Figura lui Robert Murray Keith a căzut însă rapid în uitare, iar până astăzi singurele biografii ale diplomatului englez sunt schița introductivă a Ameliei Gillespie Smyth, din 1849, și succintul articol semnat de Alexander Du Toit în ultima ediție din *Oxford Dictionary of National Biography*⁴. Cât despre exercițiile literare ale diplomatului, care constau mai cu seamă în diverse parodii scrise pentru a-și amuza prietenii, doar câteva dintre ele au văzut lumina tiparului, într-un volum de poeme publicat în 1775⁵.

Prilejul călătoriei lui Robert Murray Keith prin Banat și Țara Românească a fost îndeplinirea ultimei sale însărcinări diplomatice, reprezentarea Marii Britanii ca mediator la Pacea de la Șiștov. Despre kongresul de pace care punea capăt războiului dintre Imperiul Habsburgic și cel Otoman, declanșat în 1787, se crezuse inițial că urma să aibă loc în Țara Românească. Dacă ar fi să-i dăm crezare trimisului Prusiei la kongres, marchizul Girolamo Lucchesini, sir Robert Murray Keith și-ar fi dorit ca pacea să se încheie la București și ar fi acționat în acest sens⁶. Călătoria spre Bulgaria, șederea la Șiștov, precum și îndelungatele tratative diplomatice sunt descrise în scrisorile pe care Robert Murray Keith le trimitea cu regularitatea superiorului său, Francis Godolphin Osborne, ministrul de externe al coroanei britanice, și surorilor sale, Agnes, Jannie și Anne⁷. Această dublă destinație a corespondenței sale, publică și privată, oferă de altfel și prima cheie de lectură a scrisorilor.

Parcurend corespondența diplomatului britanic, se observă de îndată abilitatea lui Robert Murray Keith de a folosi diferite registre stilistice. Astfel, stilul formal și sobru al rapoartelor diplomatice lasă locul unei scriituri ludice, pline de umor și auto-ironie în corespondența de familie. În mod firesc, călătoria sa este reflectată în chip diferit în cele două tipuri de epistole. În corespondența oficială, Robert Murray Keith de-abia dacă se referă la călătorie, amintind-o cel mult într-o frază introductivă, înainte de a intra în subiectul propriu-zis al scrisorii, întotdeauna de natură diplomatică. Exemplul cel mai elocvent îl constituie scrisoarea trimisă din București, pe 12 decembrie 1790. Deși a fost trimisă la doar două zile după ce a ajuns în capitala Țării Românești, călătoria este expeditată în prima frază a scrisorii, pentru ca apoi Robert Murray Keith să descrie pe câteva pagini, extrem de detaliat, întâlnirea pe care a avut-o cu reprezentantul Habsburgilor la Congres⁸. În aceeași zi însă, înainte de a compune această lungă depeșă diplomatică, Robert Murray Keith trimisese o altă scrisoare, adresată surorilor sale⁹. De data aceasta stilul este ludic, iar călătoria, în loc să fie amintită în treacăt, devenea chiar subiectul central al epistolei. Diferența dintre corespondența oficială și cea

³ Amelia Gillespie Smyth, ed., *The Romance of Diplomacy. Historical Memoir of Queen Carolina Matilda of Denmark, sister to King George the Third. With a memoir and a selection from the correspondence (official and familiar) of Sir Robert Murray Keith*, Londra, 1861.

⁴ Alexander Du Toit, *Keith, Sir Robert Murray; of Murrayshall (1730–1795)*, în „Oxford Dictionary of National Biography”, ediția on-line. URL: <http://www.oxforddnb.com/index/15/101015272/>. Data ultimei accesări 10.04.2012. Vezi și obituarul publicat în *Gentleman's Magazine* 77 (1795), p. 535.

⁵ Potrivit lui Alexander Du Toit, Sir Robert Murray Keith ar fi autorul culegerii de poeme *The Caledoniad*, publicate în 1775. Cele mai multe poeme erau parodii, cea mai cunoscută dintre ele fiind după un cântec popular al imigranților scoțieni în America (*Barbara Allen*). Peste jumătate de veac James Johnson a redescoperit acest poem și l-a publicat împreună cu o succintă biografie a lui Robert Murray Keith, vezi *The Scottish Musical Museum consisting of upwards of six hundred songs with proper basses for the pianoforte*, Edinburgh și Londra, 1839, vol. 3, p. 300–302.

⁶ Vezi scrisoarea lui Lucchesini din 23 oct. 1790 semnalată în lorga, *Acte și fragmente*, vol. 2, p. 308.

⁷ De cele mai multe ori Robert Murray Keith adresa scrisorile, colectiv, tuturor surorilor sale. Există însă și câteva scrisori personale, cele mai multe pentru Anne, și doar una sau două către Jannie și Nancy (Agnes).

⁸ Călătoria de la Timișoara de la București este rezumată de diplomatul britanic în următoarea frază introductivă: „După cea mai obositoare călătorie care poate fi imaginată, pe niște drumuri desfundate unde șaisprezece cai de-abia dacă reușeau să tragă mai departe o trăsură, am ajuns acum două nopți în acest oraș”.

⁹ Ordinea redactării celor două epistole reiese din finalul scrisorii trimise surorilor sale: „Dar trebuie să închei, pentru că am de scris o scrisoare foarte lungă pentru minister, iar o ștafetă va pleca spre Viena într-o oră sau două”.

privată nu constă însă numai în ponderea acordată călătoriei, ci și în accentuarea unor aspecte diferite. De pildă, în scrisorile trimise ducelui de Leeds, descrierea Banatului și a Țării Românești poate fi redusă la două aspecte: (1) drumurile proaste care făceau călătoria extrem de obositoare, subliniind astfel greutățile pe care le înfrunta diplomatul britanic și (2) distrugerile provocate de război și, implicit, impactul pe care acestea îl vor avea asupra viitoarelor negocieri de pace. Dacă relatarea de călătorie nu pare a-și găsi locul, decât cel mult tangențial, în corespondența diplomatică a lui Robert Murray Keith, cu totul altfel stau lucrurile în corespondența sa de familie. În aceste scrisori, călătoria constituie tema centrală, iar destinatarul lor, surorile diplomatului britanic, este invitat direct să ia parte la această aventură, urmărind pe hartă itinerariul parcurs. Astfel, scrisorile trimise din Viena (6 octombrie), din Timișoara (29 noiembrie), din Cerneți (2 decembrie), din București (12 decembrie) și din Șiștov (23 decembrie) anticipează, descriu și rememorează călătoria. Toate aceste scrisori par a alcătui un joc de societate, prin care Robert Murray Keith își asumă o *dramatis persona*, un rol literar ale cărui coordonate sunt bine fixate, cel al călătorului în lumea orientală.

Așadar, orientalismul diplomatului englez este, înainte de toate, un joc de societate. Atunci când își încheie scrisorile cu formula ironică, *vive la bagatelle*¹⁰, sau atunci când scrie un limerick în cinstea congresului de la Șiștov, pe care-l semnează *marele negociator*,¹¹ sir Robert Murray Keith urmărește în primul rând să-și amuze surorile. Asumându-și statutul de călător în lumca Europei orientale, Robert Murray Keith preia o serie de topoi literari, însă tocmai distanțarea pe care i-o asigură ironia și auto-ironia împiedică asimilarea acestora. Altfel spus, pentru diplomatul englez orientalismul rămâne circumscris literaturii, iar cea mai bună dovadă în acest sens o constituie tocmai absența stereotipurilor culturale din corespondența sa oficială. Ambasadorul sobru și profesionist, care stăpâna perfect retorica diplomației, se metamorfozează în corespondența privată într-un snob colonial cu veleități literare, un alter ego asumat ironic de Robert Murray Keith în fața surorilor sale.

Cel dintâi istoric român care a semnalat corespondența lui Robert Murray Keith a fost Nicolae Iorga, într-o notă din *Acte și fragmente*¹². De la nota lui Iorga a trecut mai bine de un veac până când scrisorile diplomatului englez au ajuns să fie cunoscute și folosite. Într-un articol publicat în 2000, Veniamin Ciobanu analiza politica politică orientală a Angliei între anii 1786–1791, plecând tocmai de la scrisorile lui Robert Murray Keith¹³. Cel care semnalase volumul Ameliei Gillespie Smyth din 1849, „cu precizarea că nu a fost utilizat, încă, în istoriografia română” fusese Paul Cernovodeanu¹⁴. Doi ani

¹⁰ Vezi încheierea scrisorii trimise din Șiștov, pe 27 aprilie 1791.

¹¹ Vezi Amelia Gillespie Smyth, ed., *Memoirs and Correspondance*, vol. 2, p. 411. Pentru a înțelege mai bine caracterul ludic al corespondenței private a ambasadorului, notez în continuare limerick-ul, intitulat *Baladă în versuri spre slava congresului lipsit de haz*, în care Robert Murray Keith descrie cu multă ironie îndatoririle de ambasador plenipotențiar la congresul de pace de la Șiștov:

A copy of verses in praise of the humdrum congress

I hear it affirmed both by friend and by foe
That happiness cannot be found here below;
And that to attain it, each mortal must go
With fear and with faith, through the wicket *la haut*.
I boldly assert that the thing is not so,
Since perfect felicity, as I well know,
Is quiet vegetation, as cabbages grow –
With a stomach of iron, and a conscience like snow;
Digesting a peace, and digesting it slow,
That each pithy word may be places *à propos*,
In the form of a fence, or a palisade – o
Round the *sine qua non*, and stict *status quo*.
Thus, bless'd above all, is the sage Plenipo,
Who scribbles gay nonsense, from dull Sistovo!

¹² N. Iorga, *Acte și fragmente*, vol. 2, p. 308, nota 1.

¹³ Veniamin Ciobanu, *Informații documentare privind politica orientală a Angliei (1786–1791)*, **AIX**, 37, 2000, p. 223–247.

¹⁴ *Ibidem*, p. 225, n. 11.

mai târziu, în 2002, Veniamin Ciobanu și Angela Jianu republicau patru dintre scrisorile lui Robert Murray Keith după ediția din 1849, însoțindu-le de o traducere românească¹⁵. În volumul de față am inclus alte două scrisori celor patru deja publicate de Veniamin Ciobanu și Angela Jianu, cărora le-am dat o nouă traducere.

[Corespondența lui Robert Murray Keith]

[1790–1791]

*Scrisoarea către surorile sale trimisă din Viena, 6 octombrie 1790*¹⁶

Dragele mele surori,

Am stat aici vreme de două săptămâni, așteptând în fiecare ceas mesagerul cu numirea mea oficială și plenipotențiară pentru Congresul din Țara Românească¹⁷ și văd cu regret că iarna se apropie cu pași repezi, iar o călătorie de câteva sute de mile la dus și tot atâta la întors, nu este un fleac. Surorile mele pot fi însă liniștite, voi întreprinde această călătorie cu multă râvnă, pentru că sunt convins că mă voi descurca bine și că voi preîntâmpina orice neajuns.

Poate ați auzit de la vreun călător năzuros că Țara Românească ar fi o țară nesănătoasă și nepriemnică. Nu e adevărat. Țara aceasta, deși foarte secătuită de război, oferă de toate dacă ai bani, mai puțin vinuri franțuzești și articole de lux, pe care le vom duce cu noi sau le vom trimite, pe calea apei, pe Dunăre.

București¹⁸, locul în care se va ține probabil Congresul, este un oraș mare, neîngrijit¹⁹, care are totuși între trei și patru sute de biserici – așa cum sunt ele! – precum și multe case bune de locuit, aparținând boierilor, oamenii de frunte ai țării, care vor fi închiriate cu acest prilej plenipotențiarilor²⁰. Nădăjduim și avem încredere că întâlnirea va fi de scurtă durată. Cei care vor participa la ea sunt: mai întâi, doi turci importanți, Reis Effendi și încă unul²¹; baronul Herbert din partea acestui împărat²², marchizul Lucchesini din partea Prusiei²³, contele Esterhazy din

¹⁵ Veniamin Ciobanu, Angela Jianu, *Impresii de călătorie la Dunărea de Jos ale unui diplomat englez (1790–1791)*, „Cercetări Istorice”, 18–20, 2002, p. 261–282. Paul Cernovodeanu a publicat o notiță bibliografică în care semnală acest articol, vezi **SMIM**, 21, 2003, p. 481.

¹⁶ Traducerea din limba engleză s-a făcut după scrisorile editate în cel de-al doilea volum de corespondență al lui Robert Murray Keith: *Memoires and Correspondance (Official and Familiar) of Sir Robert Murray Keith, K.B. Envoy at the Courts of Dresden, Copenhagen and Vienna, from 1769 to 1792*, ed. Gillespine Smith, Londra, 1849, vol. 2, p. 297–300; 308–312; 313–315; 324–328; 404–407.

¹⁷ Wallachia.

¹⁸ Bucharest.

¹⁹ Large ragged town.

²⁰ Plenipos.

²¹ Dregătoria de Reis Effendi (Ministru de Externe) era ocupată în acel moment de Abdullah Berri Efendi. Ceilalți doi reprezentanți otomani care au semnat tratatul de la Șiștov au fost Ibrahim Ismet Bey și Mehmed Durri Effendi.

²² Baronul Philipp von Herbert-Rathkeal (1735–1802), internunțiu al Imperiului Habsburgic la Istanbul din 1779. Pentru relatarea de călătorie prin Țara Românească a soției sale, în 1785, vezi *Călători străini*, X/1, p. 697–700.

²³ Marchizul Girolamo Lucchesini (1751–1825), diplomat italian în serviciul Prusiei.

partea Ungariei²⁴, baronul Haeften din partea Statelor Generale²⁵ și cu mine. Voi face tot ce îmi stă în puteri să devansez data plecării mele și pe cea a celor trei colegi ai mei (baronul Herbert se află deja la București), peste aproximativ trei săptămâni. Întrucât drumurile sunt bune sper să isprăvesc călătoria în două săptămâni. Sunt hotărât să călătoresc și să locuiesc în Țara Românească cu tot confortul și în toată tihna. Așa că puteți fi liniștite, dragele mele surori, voi avea mare grijă de sănătatea mea. Poșta de la București sosește aici periodic și chiar dacă scrisorile mele vor ajunge la voi cu foarte mare întârziere, promit că o să vi le trimit cu regularitate. Îmi las toate bagajele grele și o mare parte dintre servitori la Viena, unde sper să mă înapoiez până de Anul Nou.

Dacă vreți să-mi urmăriți călătoria pe cea mai bună hartă a voastră, traseul este acesta: prin Bratislava, Buda, Timișoara, Orșova, Craiova și București,²⁶ toate localități aflate în prezent în stăpânirea Casei de Austria. Țara Românească urmează să fie înapoiată turcilor în urma păcii. Împărăteasa Rusiei este încăpățanată și va purta război sau va încheia pace după cum crede ea de cuviință²⁷.

Acum, draga mea Ana, vei fi doritoare să afli dacă Stratton²⁸ mă va însoți la Congres. El vrea să mă însoțească, și eu așijderea, dar dacă va veni sau va rămâne în Viena depinde de răspunsul ducelui de Leeds²⁹. Însă am făcut rost, cumva neașteptat, de un tânăr însoțitor pentru această călătorie. Odată cu ultimul mesager din Anglia a venit și cel de-al doilea fiu al lordului Galloway, care mi-a fost recomandat cu căldură.³⁰ Nu a împlinit încă șaptesprezece ani, a primit o educație foarte bună, este robust și îndrăzneț, foarte dornic să învețe și, din câte am văzut la el, este bine înzestrat și are o dispoziție prietenoasă. I-am făcut o primire extrem de călduroasă. Locuiește în casa mea și va vedea noua lume³¹ împreună cu mine, printre turci, greci și barbari. Sper să fac din el un om folositor în această direcție, pe care tatăl lui ar dori ca el să o urmeze. Începe sub protecția personală a ducelui de Leeds. Îl am cu mine și pe cel de-al treilea fiu al lordului North, unul dintre tinerii cei mai plăcuți și mai bine informați din câți am întâlnit³². Și el vrea să

²⁴ Contele Ferenc Esterházy de Galántha (1758–1815).

²⁵ Baronul Reinier van Haeften van Ophemert (1729–1800), fost ambasador olandez la Poartă (1778–1784). În momentul numirii sale ca mediator la congresul de la Șiștov era ambasador la Viena.

²⁶ *Presburg, Buda, Temeswaer, Orsova, Crajovia and Bucharest.*

²⁷ Ecaterina cea Mare, împărăteasă a Rusiei (1762–1786).

²⁸ Stratton era secretarul lui Robert Murray Keith, iar pe perioada congresului de la Șiștov a rămas la Viena ca secretar al legației.

²⁹ Francis Godolphin Osborne, Ministru de Externe (1783–1791).

³⁰ John Stewart, earl de Galloway (1736–1806), șambelan al regelui George al III-lea din 1783. Identificarea fiului lordului de Galloway aflat în anturajul lui Robert Murray Keith în 1790 ridică însă unele dificultăți. Cel de-al doilea fiu a fost George Stewart, viitor amiral al flotei britanice, care însă în acel moment avea 22 de ani. De aceea, mi se pare mai probabil ca fiul la care se referă ambasadorul să fie cel de-al treilea, Leveson Keith Stewart, care tocmai împlinise 17 ani.

³¹ *The new scene.*

³² Frederick North, earl de Guilford (1732–1792), prim-ministru între 1770 și 1782. Cel de-al treilea fiu al lordului a purtat numele tatălui, Frederick North (1766–1827). Figură fascinantă, convertit în secret la ortodoxie încă din 1791, guvernator britanic al Ceylon-ului, Frederick North a întemeiat prima universitate grecească modernă, Academia Ioniană din Corfu (1824).

meargă la București și Constantinopol, dar starea lui de sănătate a fost, mulți ani de-a rândul, foarte șubrezită. Acum însă este mult mai bine, dar tatăl lui, lordul Guilford, m-a lăsat pe mine să decid cu privire la această călătorie și, potrivit conștiinței mele, să o împiedic dacă consider că ar fi prea periculoasă pentru sănătatea lui. Prin urmare, după o matură chibzuință, atât domnul North, cât și eu, am fost nevoiți să abandonăm un plan care ne făcuse atât de multă plăcere. El se va întoarce în noiembrie în Anglia și va reveni anul următor. Nu pot spune cât de fericit am fost să-l pot răsplăti pe acest tânăr fermecător cu o parte din binefacerile pe care i le datorez tatălui său.

Curtea ungară și cea napolitană sunt în sărbătoare la Frankfurt și credem că noul împărat va fi încoronat mâine³³. Se vor înapoia prin Boemia, unde se vor îndeletnici cu vânătoria, și sunt așteptați să ajungă aici la sfârșitul lunii. Încoronarea ungurească va avea loc pe 15 noiembrie la Bratislava, în loc de Buda. Acest lucru îl va salva pe regele Leopold de o călătorie lungă și de multe neplăceri. Curtea napolitană va rămâne acolo până în luna ianuarie. Adio, până mâine.

9 octombrie

Cu toate că nu am trimis curierul cu scrisoarea, până pe 9 octombrie nu am aflat nimic în plus cu privire la călătoria mea valahă. Există însă toate motivele să cred că ea va începe în mai puțin de trei săptămâni. Numirea va fi publicată în London Gazette și eu voi porni la drum în clipa în care va ajunge la mine. Scrisorile voastre să le trimiteți, ca de obicei, la Viena. Am lăsat o persoană de încredere să primească și să-mi transmită mai departe corespondența. Toate cunoștințele voastre aici, familiile Pergen, Thun și ceilalți, sunt bine. Cele două fete mai tinere ale doamnei Thun (prințesa Lichnowsky și Carolina)³⁴ sunt chiar în drum spre Anglia!, unde, sunt sigur, ar trebui să li se rezerve o primire prietenoasă.

I-am făcut o mare plăcere domnului Pergen³⁵ ieri. Un vechi tovarăș de-al său (un ofițer dintre husarii lui Wurmser³⁶) fusese luat prizonier de turci și își plângea soarta în Cele Șapte Turnuri³⁷. La rugămintea lui Pepy, am scris pentru a fi eliberat, iar sultanul³⁸ generos mi l-a trimis cu ultimul meu mesager! Dragă Ana, ai cumva vreun tovarăș pe care vrei să-l vezi eliberat din Serai sau pe care dorești să-l trimiți acolo? Cele mai bune gânduri, din inimă, pentru toți bătrânii³⁹ mei. Vor fi încântați

³³ Încoronarea lui Leopold al II-lea (1790–1792) ca împărat roman a avut loc la Frankfurt pe 9 octombrie.

³⁴ Contesa Maria Wilhelmina von Thun (1744–1800). Cele două fiice sunt Maria Christiana Josepha, soția prințului Lichnowsky, și Maria Carolina Anna, care se va căsători cu un aristocrat englez în 1793.

³⁵ Este greu de spus la ce membru al familiei se referă diplomatul englez. Folosirea căteva rânduri mai jos a numelui Pepy, un diminutiv de la Joseph, lămurește doar parțial lucrurile, de vreme ce ar putea fi vorba despre Johann Joseph von Pergen sau despre fiul lui, Joseph von Pergen.

³⁶ Dagobert Sigismund, conte de Wurmser (1724–1787), mareșal de câmp al armatei austriece.

³⁷ The Seven Towers.

³⁸ Selim III (1789–1807).

³⁹ *Cronies*. Termen derivat din grecescul *khronios*, folosit în jargonul studenților de la Cambridge pentru a-i desemna pe foștii colegi.

de poveștile pe care va trebui să le spun despre călătoriile mele. Scrie-mi cât mai des și trimite-mi toate veștile. Te îmbrățișez cu mare drag.

R. M. K.

Scrisoarea către ducele de Leeds trimisă din Timișoara, 27 noiembrie 1790

Domnul meu,

Depeșa Înălțimii Voastre din 5 noiembrie mi-a parvenit la Buda și mi-a făcut mare plăcere să aflu din conținutul ei că neînțelegerile dintre curtea noastră și cea a Spaniei sunt pe punctul de a fi încheiate în modul cel mai onorabil. Am primit în același timp o scrisoare de la domnul Fitzherbert⁴⁰, trimisă pe 28 octombrie, prin care-mi era adusă la cunoștință semnarea definitivă a convenției dintre el și contele Floridablanca⁴¹, prin care armonia celor două coroane a fost așezată pe o bază sigură și permanentă.

Vă cer îngăduința să vă felicit pe Înălțimea Voastră și pe toți slujitorii de încredere ai Majestății Sale pentru această reușită, care adaugă o nouă strălucire domniei regelui și constituie cea mai elocventă dovadă a vigorii și înțelepciunii cărmuirii Sale. Sunt gata să sper că atitudinea Spaniei va avea consecințele cele mai benefice asupra curții de la Petersburg și că împărăteasa va socoti că este mai înțelept, dată fiind starea actuală a lucrurilor, să-și reînnoiască propunerile de înțelegere cu Poarta Otomană, pe baza principiului unui strict statu-quo.

Intrucât nu mi-au fost îndeplinite așteptările de a găsi aici scrisori de la marchizul Lucchesini, sunt lipsit de orice veste sigură cu privire la ultimele operațiuni ale rușilor la Dunărea de Jos. Guvernatorul acestei fortărețe m-a asigurat că rușii (după ce au luat cu asalt orașul Chilia⁴²) înaintează pe mare și pe uscat, ducând la îndeplinire planurile vaste pe care prințul Potemkin⁴³ le-a conceput. Dar în discuțiile pe care le-am avut aici, mi se pare că am observat o anumită înclinare spre a supraestima puterea armatei rusești și talentul militar al comandantului ei.

Ieri, trimisul Olandei, baronul Haeften, a plecat de aici spre Orșova⁴⁴, iar eu am să-l urmez mâine. Călătoria noastră a fost greoaie și obositoare din cauza drumurilor defundate și a cailor de poștă foarte proști. Dar cealaltă jumătate de călătorie, care se întinde înaintea noastră, va fi cu mult mai dificilă pentru că, în ultima campaniei din 1788, armatele austriece și turcești au lăsat drumurile complet distruse, iar reparațiile extrem de necesare de-abia dacă au început. Turcii au pustiit întregul ținut și au prefăcut în cenușă aproape toate orașele și satele de aici până la Orșova⁴⁵. Cu toate acestea, eu îmi voi continua drumul cu perseverență, deși nu

⁴⁰ Alleyne Fitzherbert (1753–1839), ambasador al Angliei în Spania între 1790 și 1794.

⁴¹ José Moñino y Redondo, conte de Floridablanca (1728–1808), ministru de externe al Spaniei.

⁴² *Kylia*.

⁴³ Prințul Grigori Alecsandrovici Potemkin (1738–1791).

⁴⁴ *Orsova*.

⁴⁵ Pentru impactul războiului asupra Banatului vezi Bujor Surdu, *Desfășurarea războiului austro-turc din 1788–1790 pe teritoriul Banatului descrisă de un contemporan*, AIIAC, tom 10, 1967, p. 43–128. Articolul folosește mai cu seamă însemnările unui manuscris al lui Nicolae Stoica de Hațeg, *Istoria ultimului război a turcilor și patimile românilor în acel timp, precum și începutul militarizării în graniță*, pe care îl și editează în anexă.

este necesară nici o grabă, de vreme ce vasul nostru de pe Dunăre (după o lună de navigație) nu a ajuns încă la Orșova, iar de acolo mai este nevoie de opt până la zece zile pentru a ajunge la neprimitorul nostru sat bulgăresc, Șiștov⁴⁶. Nu trebuie să ne gândim să ajungem la Șiștov înaintea vasului nostru, de vreme ce mijloacele noastre de trai acolo depind, pentru un minim confort, de mobila și toate articolele casnice necesare care au fost încărcate pe el.

Baronul Herbert este încă la București, iar marchizul Lucchesini se află probabil în tabăra marelui vizir⁴⁷. Am auzit că unul dintre plenipotențiarilor turci s-a afla deja la Șiștov, iar ceilalți sunt așteptați să vină acolo în scurt timp.

Caut să îndeplinesc cu bună dispoziție, precum și cu multă sărguință, sarcina importantă pe care Majestatea Sa a binevoit să mi-o încredințeze. Întrețin speranța optimistă că voi ajunge la o încheiere rapidă și satisfăcătoare. Iar când voi obține rezultatul pe care-l urmăresc, voi cere cu modestie bunătății Înălțimii Voastre să scurteze pe cât posibil șederea mohorâtă care mă așteaptă în Bulgaria. Am onoarea să fiu,

R.M. K.

Scrisoarea către surorile sale trimisă din Timișoara, 29 noiembrie 1790

Dragele mele surori,

Am fost târât aici, prin noroi și mlaștini, de niște mârțoage, fără însă vreun accident. Așa că am destul curaj să mă înham și la cealaltă jumătate a călătoriei mele, deși va fi de zece ori mai dificilă decât cea de până acum. De aici până la Orșova întreaga țară este în starea de ruină și dezolare la care turcii au adus-o în 1788. Aproape fiecare oraș și sat zace în cenușă și doar câteva case au fost parțial reconstruite, pentru a oferi un adăpost modest călătorilor. Măine voi pleca mai departe și voi petrece noaptea dincolo de ruinele Caransebeșului⁴⁸, locul în care tradiția mincinoasă spune că ar fi fost exilat Ovidiu⁴⁹. De acolo îmi voi continua călătoria prin defileele însângerate ale Mehădiei, prin Cornea și Ilova⁵⁰, până în locul în care se înălța, cu doi ani în urmă, Orșova veche. Apoi voi intra în Țara Românească și mă voi opri pentru câteva ore la Cemeți⁵¹, o colonie întemeiată de Traian și aflată în apropierea micilor ruine ale copleșitorului său pod peste Dunăre. De pe dealul Alion⁵² voi vedea și faimoasa insulă și fortăreață a Orșovei⁵³, de unde a fost de curând bombardată.

Toate acestea sună destul de pretențios, draga mea Ana, dar vai!, de-a lungul acestui drum nu voi vedea nimic altceva decât ruine jalnice și o populație rarită,

⁴⁶ *Sistovo*. Azi Sviștov în Bulgaria.

⁴⁷ Çelebizade Şerif Hasan Paşa (1790–1791).

⁴⁸ Caransebes.

⁴⁹ Legendă toponimică, construită în jurul „Turmului lui Ovidiu” de lângă Caransebeș, consemnată și de alți călători vezi *Călători străini*, sec. XIX, vol. 4, p. 534.

⁵⁰ *Meadia, Cornia and Illova*.

⁵¹ *Czernetz*.

⁵² *Allion*.

⁵³ *Ada Kaleh*.

adusă într-o stare de mare suferință. Dar acest Banat de Timișoara⁵⁴ este unul dintre cele mai fertile ținuturi din Europa, iar într-un an sau doi, acolo unde există oleacă de hărmicie, va fi din nou preaplin de belșug. Un bou mare în vârstă de trei ani poate fi cumpărat aici, în vreme de pace, cu mai puțin de o liră sterlină, un miel cu șase pence și o încărcătură de fân, atât cât pot trage patru boi, cu trei lire și șase pence!

Orice călător care trece prin Banat observă un lucru foarte ciudat. Satele sunt mari, deși aflate la depărtare unul de celălalt, iar noi trecem, pe rând, prin sate românești, nemțești, sârbești, franțuzești, ba chiar și italienești, ai căror locuitori au limbi, religii, moravuri, caracteristici și cârmuiri diferite și care nu au relații unii cu alții în afară de cele de strictă necesitate și care nu se căsătoresc niciodată între ei. Mai pune un strop din neamul țigănesc și o picătură de evrei, care se întâlnesc pretutindeni, iar rezultatul este o diversitate neobișnuită și grotescă. Ce ai gândi, draga mea Ana, dacă ai trece din satul sârbesc Firiteaz⁵⁵, în care nici un cuvânt din vreo limbă de-a noastră nu este înțeles, în satul următor, Charleville, sau Marienville, sau Sf. Hubert⁵⁶, în care *parlez vous* este singura limba? Cei mai mulți dintre francezi sunt din Lorena, oameni cumpătați și harnici; germanii sunt din Suabia, puternici și întreprinzători și eu am fost mulțumit să văd că ambele neamuri sunt prospere și se îmbogățesc⁵⁷. Războiul cu turcii le-a adus, de această parte a frontierei, o piață de desfacere pentru bunurile lor și prețuri înzecite. Dar atât despre Banat.

Cât privește Țara Românească, sărăcită de cuceririle succesive și de jafurile tuturor națiunilor rivale⁵⁸, trebuie să ne așteptăm la toate consecințele negative ale despotismului grecesc sub tiranie turcească. Mă aștept la cele mai rele drumuri și la cele mai mizerabile bordeie ca locuri de odihnă, dar le sfidez pe toate și nu mă înspăimântă decât o iarnă mohorâtă într-o locuință bulgărească neprimitoare. Nu trebuie să mă grăbesc să ajung acolo, pentru că vasul nostru (după ce a navigat o lună pe Dunăre) nu a ajuns încă la Orșova. Iar să ajungem la Șiștov înaintea lucrurilor noastre, a mobilei și a tuturor articolelor casnice, ar fi într-adevăr o nebunie! Vom face așadar un popas la București până când vom afla că servitorii noștri au ajuns la Șiștov.

În ultimele șase zile am avut o vreme frumoasă. Dacă ar ploua chiar și pentru douăzeci și patru de ore, aș fi în *Mlaștina Disperării* și aș retrăi *Călătoria Peterinului* cu pioasă aducere aminte⁵⁹. Speram ca pe drumul spre Țara Românească să găsesc niște rămășițe vrednice de amintire ale construcțiilor romane, însă am aflat cu tristețe că toate au fost dărâmate sau nimicite în ultima invazie turcească. Pe scurt, dragele mele surori, trebuie să-mi găsesc întreaga

⁵⁴ *Bannat of Temeswaer*.

⁵⁵ *Falygahasa*.

⁵⁶ Károlyliget (*Charleville*) și Szenthubert (*Sankt Hubert*), astăzi contopite în Banatsko Veliko Selo, în Serbia. Marienfeld (*Marienville*), astăzi Teremia Marc.

⁵⁷ Dintre cele trei valuri de colonizare habsburgică în Banat din veacul al XVIII-lea, carolină, tereziană și iosefină, doar cel dintâi a beneficiat de o monografie, vezi Aurel Țintă, *Colonizările habsburgice în Banat : 1716–1740*, Timișoara, 1972.

⁵⁸ *Of all the contending nations*.

⁵⁹ Aluzie la un fragment, *Slough of Despond*, din alegoria creștină, *Pilgrim's Progress*, scrisă de John Bunyan în 1678.

mângâiere în speranța că mă voi descurca bine și că voi câștiga întreaga aprobare a superiorilor mei. Am cerut deja să fiu eliberat cu toată graba posibilă (după ce treaba mea va fi isprăvită) din sclavia bulgară. Cu privire la acest lucru, cred că dorința îmi va fi satisfăcută.

Mă bucur de pacea cu Spania din toate punctele de vedere și sunt încrezător că un exemplu atât de bun din partea *donilor* va avea un impact folositor asupra rușilor. Ei tocmai au luat cu asalt orașul turcesc Chilia (de la gura Dunării). Cu toate acestea, mă aștept la o grabnică revenire la sentimente mai pașnice, deoarece cum ar putea Rusia lupta singură împotriva a trei sau patru națiuni?

Dragă Ana, îmi ești datoare cu mai multe scrisori⁶⁰ și te rog să îți plătești datoria cu cât mai multe știri și anecdote, pentru că devin din ce în ce mai însetat de informații de acasă pe măsură ce mă apropii de hotarele Creștinătății. Sunt bucuros să aud spunându-se că și colegii noștri turci sunt oameni rezonabili. Asta va scurta munca noastră, pentru că mi-era teamă de ignoranța și tertipurile otomane. Adu-le aminte de mine celor pe care îi iubesc și pregătiți-vă să cântați un *Te Deum* atunci când vă voi anunța întoarcerea mea la Viena. Sănătate și mângâiere vouă tuturor!

R. M. K.

Scrisoarea către surorile sale trimisă din București, 12 decembrie 1790

Dragele mele surori, am sosit aici pe ziua de 10, perfect sănătos, după toate pericolele și neplăcerile celei mai îngrozitoare călătorii. Nu am timp astăzi să vă descriu, dar această capitală a Țării Românești este o cloacă de noroi și de mizerie⁶¹, presărată cu palate cu aspect oriental ale marilor boieri și cu vestigii ale unei măreții barbare. Mă aflu în casa marelui boier, prințul Brâncoveanu⁶², care (împreună cu nouă dintre rudele sale) a fost surghiunit de răposatul tiran Mavrogheni⁶³ în insula Rhodos. Capul lui Mavrogheni însă tocmai a fost tăiat de marele vizir⁶⁴, așa că Brâncoveanu s-ar putea întoarce din nou acasă. Din câte îmi dau seama, nu a mai rămas nici un scaun, nici o masă și nici un pat de-al lui în această casă, ci doar încăperi mari și pustii, precum și divane zdrențăroase⁶⁵. Însuși marele vizir riscă acum să-și piardă capul pentru că nu a depus mai mult efort să-i împiedice pe ruși să ia Chilia Nouă⁶⁶, la gurile Dunării, iar acum să asedieze cetatea Ismail. Draga mea Ana, uită-te pe harta ta și plânge-i de milă vizirului căruia i s-a poruncit (pentru a-și salva viața) să treacă Dunărea în acest anotimp al anului, pentru a elibera cetatea Ismail!

⁶⁰ Într-o traducere ad litteram: *cu jumătate de duzină de scrisori*.

⁶¹ *Sink of mud and misery*.

⁶² *Prince Brancovan*. Manolache Brâncoveanu (1746–1811). Pentru localizarea palatului lui Manolache Brâncoveanu, la poalele dealului patriarhiei, vezi George D. Florescu, *Din Vechiul București. Biserici, curți boierești și hanuri între anii 1790–1791. După două planuri inedite*, București, 1935, p. 110–111.

⁶³ Nicolae Mavrogheni, domn al Țării Românești (1786–1790).

⁶⁴ Marele vizir Çelebizade Şerif Hasan paşa (1790–1791).

⁶⁵ *Large gousty rooms and laced sofas*.

⁶⁶ *Kylia Nova*.

Dar acum spre Șiştov. Voi pleca poimăine și sper să trec peste trei zile Dunărea cu un vas turcesc înarmat. Imediat, pe data de 19, toți trimișii la Congres se vor aduna acolo. Sper să obținem din asta un rezultat rapid și satisfăcător. Șiştov se găsește pe un deal, iar aerul și apa sunt bune. Casele, din câte am auzit, sunt foarte mici și incomode. Locuința mea personală este alcătuită din două case, legate printr-un pod de lemn, iar servitorii mei vor locui în câteva case mai mici din jur. Stuart, care este un flăcău strașnic, va locui în „palatul” meu, a cărei minunată descriere, dragele mele surori, o veți auzi în curând. Încerc să fac rost de un desenator care să realizeze schițe exacte ale tuturor lucrurilor din această țară ciudată. Turcii, care habar nu au de mobilierul strict necesar, au cheltuit o sumă uriașă pentru a mobila micile noastre locuințe. Am auzit de divane de catifea și de aur, dar nimic confortabil. Dar totul va fi bine dacă treaba noastră merge cum trebuie.

Scrisorile traversează Europa foarte încet, ultima pe care am primit-o din Anglia are data de 5 noiembrie! Judecați câtă răbdare am. Această Țară Românească ar trebui să fie o grădină desăvârșită, dar este aproape un deșert pustiu, din pricina trândăviei și mizeriei locuitorilor ei⁶⁷. Acest oraș are treizeci sau patruzeci de biserici de piatră, de două ori pe atâtea din lemn, cincizeci de palate și nici măcar o singură casă confortabilă de târgoveț. Străzile sunt pretutindeni pavate cu scânduri groase de lemn, care se mișcă atunci când o trăsură trece peste ele.

Ați râde, dragele mele surori, dacă ați vedea cât de încet înaintează cavalcada fratelui vostru. Trei trăsuri, cu șaisprezece sau optsprezece cai sau boi fiecare și cu cinci sau șase țărani la ușa trăsurii, pentru a le împiedica să se răstoarne. Dinainte o gardă de husari. În spate, ne urmează un slujbaș, într-o căruță trasă de patru cai. Și acest magnific cortegiu, după ce se târăște douăsprezece ore, parcurge două stații scurte, iar noaptea se scufundă sub pământ într-o colibă valahă murdară și jilavă⁶⁸, cu pereții goi.

Dar trebuie să închei, pentru că am de scris o scrisoare foarte lungă pentru minister⁶⁹, iar o ștafetă va pleca spre Viena într-o oră sau două. Cele bune tuturor prietenilor. Fiți încrezătoare, nutrește speranța unui rezultat rapid și onorabil. Doamne ajută! În curând, mă voi fi săturat de grandoarea bulgărească. Vă îmbrățișez pe toate și pe mătușa Bab, cu cea mai caldă dragoste.

R.M.K.

⁶⁷ *By the sloth and misery of its inhabitants.*

⁶⁸ *Into a damp and dirty Wallachian hut.*

⁶⁹ Scrisoarea trimisă către ducele de Leeds din București, pe 12 decembrie 1791, cuprinde descrierea în detaliu a discuției pe care diplomatul britanic a avut-o cu baronul Philipp von Herbert-Rathkeal, internunțul habsburgic.

Draga mea Ana,

Așadar, la dorința și pentru plăcerea ta, voi rescrie din amintire scrisoarea mea prostească⁷¹ din 2 decembrie, de care vreun caporal austriac s-a servit pentru un scop nedemn! Însă această poruncă a ta este cu adevărat una rusească, extrem de barbară și aproape imposibilă. Dar, de vreme ce barca noastră politică se află încă la mal, prinsă în nisipul încăpățănării austriece, îmi voi da silința să înlănțui laolaltă, încă o dată, acele mărunte rămășițe din amintiri, precum micile întâmplări din acea vreme care s-au întipărit în memoria mea veștejită. Mai întâi, o întâlnire fericită.

Trebuie să știi că mulți dintre slujitorii mei au plecat din Viena cu mult înaintea mea, urmând să coboare pe Dunăre, cu bagajele mele grele, într-o barcă mare acoperită. Am fost despărțiți vreme de douăzeci și trei de zile și nu mai știam despre ei nimic când – iar aici deplâng pierderea răposatei mele descrieri – la trei leghe distanță de vestita cetate a Orșovei, în josul fluviului, imediat sub înspăimântătoarele cataracte ale Dunării, spre sfârșitul zilei și pe o pajiște încântătoare, chiar lângă malul fluviului, i-am zărit pe credincioșii mei domni ai cămării, ai bucătăriei și ai cofetăriei, Duretti, Manzone și Kaucksdorff, dansând de bucurie la apropierea stăpânului lor care râdea! Servitorii mai de jos, care se aflau în suita curtenilor mei, nu au îndrăznit să danseze sau să mă felicite zgomotos, însă, într-un mod foarte emoționant, și-au exprimat plăcerea printr-o grimasă și veselie printr-o mormăială. Acești oameni buni, găsindu-și stăpânul bine sănătos și gândindu-se că o cană cu ceai fierbinte și o felie de pâine cu unt ar putea avea farmecul lor la hotarele Țării Românești (așa cum obișnuiau să aibă la Viena) aveau toate aceste lucruri plăcute dinainte pregătite – o expresie foarte potrivită pentru un lighean de ceai!⁷² – și după acest ospăț regal am plecat, îmbrățișându-ne unii pe alții, urmând să nu ne mai întâlnim până la Șistov.

La un sfert de oră de acolo, am intrat în ținutul fertil și înnourat al Țării Românești⁷³, iar după încă zece minute eram până în gât în noroi și nămol și am fost trași, târâș-grăpiș, cu tot felul de animale, cale de trei sau patru mile. După trei sau patru ore am ajuns în bârlogul uman numit orașul Cerneti⁷⁴. Îi spun bârlog, dragă Ana, pentru că valahii o iubesc prea mult pe Maica Țărănă pentru a se mulțumi să trăiască în poala ei, alegând în schimb să-și sape locuințele în măruntaiele ei. Trupuri ciolănoase, împodobite cu zdrențe și cu disperare, îi deosebesc pe oamenii de rând, iar veșmintele lungi de mătase, pe ale căror fețe se văd favoriți și o slugărnice vicleană, scot în evidență preeminența abjectă a patru

⁷⁰ Am preferat să așez scrisoarea din 27 aprilie 1791 înaintea celei din 23 decembrie, pentru că reproduce din memorie conținutul unei scrisori pierdute, trimise pe 2 decembrie din București. De altfel, Robert Murray Keith chiar încheie prima parte a scrisorii cu aceste cuvinte: „Am terminat în această binecuvântată zi de 27 aprilie, scrisoarea mea către tine din 2 decembrie anul trecut”.

⁷¹ *My nonsensical letter.*

⁷² Joc de cuvinte, întemeiat pe expresia *cut and dried*, expresie idiomatică al cărei înțeles este *dinainte pregătit, gata pregătit*, dar care ad litteram înseamnă *țiat și uscat*.

⁷³ *The fertile and fleeced province of Wallachia.*

⁷⁴ *The human warren called the town of Cernetz.*

sau cinci boieri (nobili), care au în oraș niște barăci de lemn drept palate⁷⁵. Aceștia, în vremuri mai bune, se uitau de sus cu mândrie, din falnicele lor galerii aflate în fața casei (zece scânduri de lemn de brad așezate pe șase stâlpi care se clatină) la acești nefericiți coate-goale de slugi care scurmau în jurul lor.

Am fost găzduit la unul dintre acești boieri și am schimbat șase fraze din învățătura mea ciceroniană pe cinci cuvinte din latina lui stricată. Dându-mi seama că din acest târg ieșeam în mare pierdere, am trimis-o pe boieria sa la culcare! De ajuns cu amănuntele despre drum – acum despre podul lui Traian.

A fost construit lângă Cerneți? A fost construit din piatră? A fost construit într-adevăr? Acestea sunt trei întrebări asupra cărora învățații sunt împărțiți. Dar, la toate trei, eu dau cu îndrăzneală un răspuns afirmativ. Turnul Severinului⁷⁶ este o construcție din piatră, rezistentă și masivă, păstrată aproape în întregime, care are între șaptezeci și optzeci de picioare înălțime și a fost amplasat acolo pentru apărarea podului, pe malul românesc (care era atunci numit Dacia) împotriva acelor barbari. Pot confirma acest lucru pentru că l-am văzut de la ferestrele mele. Nenorocitele drumuri defundate și speranța de a trece pe acolo pe drumul de întoarcere, pe o vreme bună, m-au împiedicat să mă îndrept prin noroi spre mal chiar în acea zi. Servitorii mei însă, care au trecut chiar pe lângă acel loc cu barca lor (și primiseră poruncă de la mine să deschidă bine ochii și să privească cu atenție) au văzut două coloane de sprijin pentru pod, în stare perfectă. Se înalță cu aproximativ treizeci de picioare deasupra apei și sunt ridicate din pietre mari pătrate, fără însă vreo inscripție. Tradiția generală a convins fiecare locuitor al țării că acolo s-a înalțat podul lui Traian și nu podul lui Constantin, iar faptul că un pod s-a înalțat acolo este indiscutabil. Resturi ale unor piloni au fost văzute atunci când a scăzut apa, iar împăratul Carol al VI-lea⁷⁷ a pus să fie scoase din apă, în acel loc, o grămadă de lemne, care începuseră deja să capete o pojghiță subțire prin petrificare. S-au păstrat machete ale podului lui Traian, care înfățișează o suprastructură de lemn așezată pe piloni de piatră. Oricum ar fi, înălțarea podului a fost foarte îndrăznească, pentru că Dunărea este acolo foarte adâncă și foarte rapidă, iar în lățime are patru sute cincizeci de *toise*⁷⁸.

A mai fost încă un pod peste Dunăre, mai jos de Nicopole și la cinci leghe *distanță de locul în care râul Olt*⁷⁹ se varsă în Dunăre. Din acesta însă nu au rămas prea multe urme, dar cred că acest al doilea pod a fost cel al lui Constantin⁸⁰. Vai, draga mea Ana, am obosit cu explozia aceasta de literatură *pontificală*. Sper că te-am trecut cu totul podul spre mulțumirea inimii tale!⁸¹

⁷⁵ *Wooden booths by way of palaces.*

⁷⁶ *The Severiner Tower.*

⁷⁷ Carol al VI-lea, suveran al Imperiului Habsburgic (1711–1740).

⁷⁸ Unitate de măsură folosită în Franța. 1 *toise* avea, la sfârșitul secolului al XVIII-lea, aproximativ doi metri (1,949). Merită aici amintită și încercarea eșuată a lui Luigi Ferdinando Marsigli, care avusese loc cu un secol mai devreme, a de a construi un pod de vase chiar pe locul construcției antice; vezi *Călători străini*, vol. 8, p. 150.

⁷⁹ *Aluta.*

⁸⁰ Într-adevăr, astăzi, majoritatea istoricilor localizează podul lui Constantin cel Mare la Celei, vezi Dimitrie Tudor, *Podurile romane de la Dunărea de Jos*, București, 1971, p. 155.

⁸¹ Jocuri de cuvinte etimologice, *pontifical literature* și *I have be-bridged you.*

Acum, pentru a termina cu scotocitul prin cenușa memoriei cu privire la elucubrațiile mele anterioare (care au aprins pipa caporalului în loc să-și găsească drumul spre Princes Street⁸²), îmi pare că ți-am spus că pășăreasca românească sună imediat la ureche cu o așa o fonfăială romană, încât nimeni dintre cei care au studiat Gramatica lui Ruddiman nu se poate îndoii că descind (cu multe corciri și probabil cu încrucișări scitice în rasa lor) din mândrii suverani ai lumii⁸³. „O femeie frumoasă” se zice *formousa mugera*, „nu te înțeleg, domnule” se zice *no cape domno*. Pe scurt, ei nu știu alt nume pentru neamul lor în afară de *rumagni* și, dacă nu e vreun drac la mijloc, genealogia lor nu poate fi pusă la îndoială. Dar dacă demnii romani ar putea privi și ar vedea în ce rasă mișelescă⁸⁴ au fost prefăcuți urmașii lor de sclavia hună, gotă, scită și, în cele din urmă, de cea grecească, i-ar scuipa cu dispreț. M-am uitat după trăsături romane printre nenorociții care alergau de-a lungul trăsuriile mele pentru a o împiedica să se răstoarne. Mi s-a părut că văd câțiva de Otho, ici colo câte un Galba, dar nici măcar o singură figură republicană n-am zărit printre ei! Dar de-ajuns – pentru că aceasta nu este scrisoarea mea de acum, ci cea dinainte, voi începe acum o coală nouă. [...]⁸⁵

Scrisoarea către surorile sale trimisă din Șiștov, 23 decembrie 1790

Dragele mele surori,

Sâmbăta trecută mi-am luat rămas bun de la Creștinătate, iar acum sunt locuitorul unui mare târg bulgăresc, pentru că oraș nu este, dar nici sat nu poate fi numit, de vreme ce cuprinde mai bine de cinci mii de case, așa cum or fi, și o populație foarte numeroasă. Târgul se află pe malurile Dunării, întinzându-se pe Dumnezeu știe câte dealuri, cu multe hăuri între ele. Aerul este excelent, iar apa foarte bună, prin urmare, în ceea ce privește sănătatea, este de o mie de ori mai bine decât în Țara Românească.

Dă-mi voie însă să-ți povestesc amănuntele ieșirii mele din această provincie și a intrării mele în stăpânirile turcești. Trebuie să-ți spun că am dormit într-un sat din Țara Românească unde se găsea un mare detașament de cavalerie austriac. Fiind trimisă știre turcilor despre intenția mea de a trece Dunărea, am plecat la orele zece înainte de amiază (pe cel mai blând soare pe care l-am văzut vreodată), cu nu mai puțin de șaisprezece (nu șase) cai la fiecare dintre cele trei trăsuri ale mele. Am fost purtat în galop de-a lungul unei câmpii pline de iarbă, însoțit de un

⁸² Principala stradă din Edinburgh, orașul natal al diplomatului britanic, unde locuiau surorile sale.

⁸³ *The Wallachian jargon at once salutes the ear with such a Roman twang that no man who has studied Ruddiman's Grammar can doubt of their descent (with many mongrel and probably Schythian crosses in the breed) from the proud sovereigns of the world.* Cunoștințe elementare de limbă latină (*Rudiments of the Latin Tongue*), publicată de Thomas Ruddiman în 1714, a fost mult timp principalul manual de limbă latină folosit în școlile scoțiene.

⁸⁴ *Dastardly race.*

⁸⁵ Din acest punct, Robert Murray Keith începe practic o altă scrisoare, în care imbină diverse stereotipuri despre musulmani cu succinte explicații ale situației politicii internaționale, dar mai ales cu diversele anecdote amuzante care confirmă alteritatea Occident-Orient.

detășament de cavalerie austriacă, toți ofițerii fiind călare, împreună cu cel mai important dregător din Zimnicea⁸⁶ și cu suita lui, pe scurt, un cortegiu magnific.

Pe malul Dunării am găsit două sau trei bărci militare turcești cu vâsle, având un chioșc la pupă și perne pe care să stai. Mehendarul (un dregător însărcinat să mă însoțească și să aibă grijă de toate lucrurile) a fost cel dintâi care m-a salutat; apoi un tefterdar (vistier) și alți turci, care au luat loc alături de Stuart și de mine în prima barcă, în vreme ce toți ceilalți slujitori și bagajele au fost încărcate în celelalte. Flota mea a tras de două ori câte trei focuri (niște tunuri mici ruginite) și li s-a răspuns de la un vechi castel de pe malul bulgăresc. Dunărea era netedă ca sticla, iar țărmlul de pe malul turcesc era impunător și maiestuos. Atunci când am ajuns la țărml, un număr mare de turci bine îmbrăcați m-a întâmpinat călare și mi-au dat un cal frumos (acoperit cu broderie), pe care am încălecat. Alți cai le-au fost încredințați domnului Stuart și tuturor persoanele din suita mea. Ne-am îndreptat într-o procesiune lentă spre deal. Era, într-adevăr, o priveliște izbitoare să-l zărești în întregime, împreună cu trei sau patru delușoare învecinate, acoperite cu mii și mii de oameni, turci și greci⁸⁷, cu veșminte pestrițe ciudate. Nici măcar un singur lucru sau o singură ființă care să semene, în înfățișarea sa exterioară, cu ceea ce fusesem obișnuit să văd în Germania.

Am fost conduși la casa-vamă a tefterdarului și am intrat în locuința sa, unde ne-au fost oferite, pe rând, cafea, pipe, șerbet, dulciuri și tămâie. Prințul Moruzi, principalul interpret al Porții (un tânăr bine crescut, fiul domnului Moldovei și care dorește să ajungă și el, într-o zi, suveranul acelei țări)⁸⁸ mi-a adresat salutări foarte politicoase în numele lui Reis Effendi, care este primul dintre colegii mei. De acolo am urcat pe deal, pe un drum pavat îngrozitor și pe cele mai întortochiate străduțe care pot fi imaginate (dar pe cai turcești cu pas sigur) și după o sută de cotituri și de întorsături, fără să vedem ceva care să merite numele de stradă, am ajuns în cele din urmă (iar aici se sfârșește povestirea mea pretențioasă), la castelul meu, alocat reprezentantului Coroanei Marii Britanii.

Imaginează-ți, draga mea Ana, o fărâmă de casă, împrejmuțită de un mic gârduleț, unde nu poate să întoarcă nici măcar o căruță, care are cu totul trei firdie drept camere. dintre care cea mai mare are paisprezece pe douăsprezece picioare. Sufrageria are douăsprezece pe zece picioare și șase picioare în înălțime, iar dormitorul doar trei picioare lungime, iar în lățime, cu doar două picioare mai mult decât patul meu cu baldachin și fără nici o altă mobilă în afară de canapelele mari așezate pe podea, cu perne (ce spui despre asta!) din velur și cu țesătură de aur! Cu siguranță, niciodată aurul și velurul nu au fost mai ridicol folosite!

Dar să trec mai departe. Această parte a castelului este legată printr-un pod de lemn și printr-un pasaj acoperit de o altă coșmelie, încă și mai mică, care cuprinde

⁸⁶ *Simmiza*.

⁸⁷ Cu sensul de creștini răsăriteni.

⁸⁸ Alexandru Moruzi (1750–1807), fiul fostului domn al Moldovei, Constantin Moruzi (1777–1782). Într-adevăr, Alexandru Moruzi va deveni în scurt timp domn al Moldovei (1792–1793; 1802–1806; 1806–1807). Prin urmare, Alexandru și nu Constantin Moruzi a fost dragomanul Porții la congresul de la Șiștov, cf. N. Iorga, *Acte și fragmente*, p. 319 și 332.

de asemenea trei unghere botezate camere, unde locuiesc principalii mei slujitori. Am scris atât despre asta de parcă mi-ar ocupa toate gândurile, când, de fapt, nu ar putea să-mi pese mai puțin. Mi-am tratat însoțitorii cu cafea, pipe (ale lor), șerbet etc. și i-am trimis de aici mulțumiți. Apoi am vizitat domeniul învecinat palatului meu și am găsit unsprezece cocioabe separate, pentru bucătăria mea, pentru cofetar, pentru spălătoreasă (adusă din București) și o căscioară pentru dragomanul meu Pisani⁸⁹, pe care-l așteptam de la Constantinopol. Am început de îndată să-mi îmbunătățesc locuințele și în patru zile am isprăvit o sală de mese pentru douăzeci de oameni, o cameră de spălat vase, o cameră pentru cofetar, etc; scaune, mese, cadre de pat, mobilă de bucătărie și toate articolele de gospodărie aduse din Viena se află acum la locul lor, iar eu, la fel ca fiecare dintre slujitorii mei, ne simțim destul de confortabil, fiecare în colțișorul său. Am o gardă de ieniceri și de bulgari, care locuiesc lângă poarta mea și care mă însoțesc peste tot. Toate vizitele mele sunt făcute călare, cu o suită considerabilă, iar în această dimineață Reis Effendi, mullahul de la Mecca și Metupscha Bashi⁹⁰ erau toți înghesuți și-și fumau pipele (întorcându-mi vizita) în cel mai bun colțișor al locuinței mele.

Dar de ajuns despre eticheta diplomatică și plicticoasă. Vizitele s-au terminat acum și sper că vom putea trece la treburile serioase în două sau trei zile. Trimișii turci sunt oameni decenti, bine-crescuți și foarte politicoși în felul lor. Bărbații greci și turci din acest oraș sunt un neam de oameni zdraveni și frumoși. Cei dintâi sunt îmbrăcați în toate culorile din lume, fiecare bărbat are două pistoale și un pumnal mare la brâu și au o înfățișare fudulă și înfumurată. Grecii poartă veșminte asiatice lungi, fără însă a avea turban sau arme de orice fel. Ei ar fi respectuoși față de noi dacă ar îndrăzni. Grecoaicele (care nu sunt frumoase și sunt prost îmbrăcate) se holbează la noi așa cum ar face creștinii, dar turcoaicele, din care am văzut câteva sute, sunt îmbrăcate monotone, împachetate într-un veșmânt maroniu dintr-un material aspru, care le acoperă de la obraz până în vârful degetelor de la picioare și care le face pe toate, indiferent de vârstă și de înfățișare, să arate aproape la fel. Pe cap poartă un voal de nepătruns din pânză albă, înfășurat în jurul capului de trei sau patru ori, astfel încât nu lasă la vedere nici o bucată de piele, ci doar ochii și nasul, atât cât este îndeajuns pentru a respira. Aceste doamne înfășurate stau adunate în grupuri mici, trăgând cu ochiul de la colțurile balcoanelor (fiecare casă are un balcon) și prin uși sau ferestre întredeschise; fără ca vreun bărbat să se afle în compania sau în apropierea lor. Mi s-a părut că disting ceva meșteșug în felul voalurilor, iar ochii lor par vii și de culori plăcute. Dar nu pot nici măcar bănui ce anume aș putea denumi pe drept cuvântul *frumos*.

⁸⁹ Pisani au constituit o adevărată dinastie de dragomani în serviciul reprezentanților diplomați britanici la Istanbul în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Spre sfârșitul secolului, din deceniul al optulea, o altă ramură a dinastiei Pisani a intrat în slujba ambasadei Rusiei la Istanbul, astfel încât în momentul păcii de la Șistov primii dragomani ai celor două ambasade proveneau din aceeași familie. Robert Murray Keith se referă la acest prim dragoman, Nicoló Pisani, vezi Alexander H. De Groot, *Dragomans' careers: change of status in some families connected with the British and Dutch Embassies at Istanbul 1785–1829*, în *Friends and rivals in the East: studies in Anglo-Dutch relations in the Levant from the Seventeenth to the Early Nineteenth Century*, ed. Alastair Hamilton, Leiden, 2000, p. 238–242.

⁹⁰ Neidentificat.

Am observat (și mi-a făcut mare plăcere să văd un pic de cochetărie în fața unui creștin) o mână albă, grăsuță, de femeie, întinzându-se dezgolită pe umărul altei femei, ca și cum ar fi fost cel mai simplu accident din lume! Am căutat imediat ochii de care aparțineau acea mână și mi s-a părut că sclipesc cu o ușoară satisfacție. Natura umană este aceeași peste tot!

Acum, dragele mele surori, câte nu-mi datorați pentru precedenta mea descriere orientală, care este pe de-a întregul adevărată precum Evanghelia? Sunt un mare bărbat oriunde altundeva în afară de propria mea casă, iar acolo sunt un tinereț cu o sănătoasă bună dispoziție, care râde de toate neplăcerile și care este înflăcărat de ambiția de a face bine omenirii, cu acordul deplin al celor care m-au trimis aici. Dar o asemenea ambasadă, în înghețul iernii, pe asemenea drumuri, pe o asemenea vreme și în asemenea locuințe, pentru a pacifica imperiile într-o colibă bulgărească, nu s-a mai întâlnit în istorie!

Acest Congres va fi plicticos și lent, dar dacă va fi lăsat să-și urmeze cursul, cred că rezultatele sunt predictibile. Rușii sunt la apogeul campaniei lor pe Dunăre, dar Reis Effendi mi-a spus astăzi că turcii ar fi obținut ceva succese și că nu vor lăsa ca fortăreața Ismail să cadă în mâinile rusești. Nu sunt lipsit de teamă în această privință, dar dacă rușii sunt zădărniciți acolo, campania se va isprăvi curând și sunt încrezător că vom putea să o aducem pe trufașa doamnă din nord⁹¹ la gânduri de pace.

Am scris această scrisoare pe nerăsuflăte. Voi adăuga mâine câteva cuvinte. Tânărul Stuart este un flăcău excelent și toți slujitorii mei s-au purtat neasemuit de bine. Adio și noapte bună, dragele mele surori.

24 decembrie

De-abia am timp să-ți spun, draga mea Ana, că totul este bine, că dragomanul meu Pisani (un respectabil gentilom în vârstă) a sosit din Constantinopol însoțit de fiul lui și mi-a adus câteva daruri din vinuri, fructe, etc. și o scrisoare foarte amabilă de la sir Robert Ainslie⁹². Acum sunt gata de treabă din toate punctele de vedere. Transmite-le din inimă dragostea mea tuturor prietenilor și o îmbrățișare caldă surorilor și mătușii Bab. Devii un corespondent leneș, draga mea Ana. Scrie-mi toate veștile. Dumnezeu să te binecuvânteze!

R. M. K.

⁹¹ Evident, Ecaterina cea Mare.

⁹² Ambasador al Marii Britanii la Istanbul (1775–1791).

EBUBEKİR RÂTİB EFENDİ

(1749–1799)

Ebubekir Râtîb Efendi s-a născut în anul 1749 în târgul Tosya, ca fiu al cărturarului teolog (*ulema*) Çilingir Hacı Ali¹. În jurul vârstei de 15 ani a părăsit meleagurile natale, stabilindu-se la Istanbul unde a reușit să se angajeze ca secretar (*kâtib*) în biroul (*amedî*)², pendinte de „Ministerul Afacerilor Străine” (*reisül-kuttâb*), birou dirijat de Edhem Efendi. În acest birou condus ulterior de Hüssein Efendi și de Halil Hamid Pașa, Ebubekir Râtîb pe de o parte și-a desăvârșit cunoașterea limbilor arabă și persană, a început să învețe limbi occidentale, în primul rând, limba franceză, și pe de altă parte și-a demonstrat calitățile sale intelectuale și abilitățile de scrib iscusit. Măiestria sa în scrierea caligrafică de tip *ta'lik* i-a asigurat calitatea de dascăl de scriere al prințului Selim. Modelul scrisorilor trimise de prinț regelui Franței, Ludovic al XVI-lea, a fost întocmit de Ebubekir Râtîb³.

În 1779 a fost promovat ca *amedci*, post pe care l-a deținut vreme de șapte ani, răstimp în care a fost susținut de marele vizir Halil Hamid Pașa. Încă din această perioadă, după documente aduse la iveală de Erhan Afyoncu, din care cel mai vechi datează din 1781/ 8 *recep sene 1195*, Ebubekir Râtîb a deținut un zeamet în valoare de 26.252 de akçe în nahiaua dobrogeană Hârșova (*Hırsova*), din livaua Silistrei⁴.

La mijlocul anilor 80 ai veacului al XVIII-lea a preluat sarcina de secretar al spahiilor (*sipah-kâtibi*)⁵, însă după declanșarea în anul 1787 a războiului cu Rusia, a fost mazilit și trimis pe noul front în calitate de secretar al armurilor (*silahdar kâtibi*)⁶.

Traseul birocratului Ebubekir Râtîb a cunoscut o nouă fază de ascensiune efemeră odată cu decesul sultanului Abdülhamid I (1774–1789) și urcarea pe tron a lui Selim al III-lea (1789–1807). Noul sultan l-a rechemat la Istanbul și, în luna mai 1789, l-a numit prim raportor (*tezkire-i evvel*) și cunoscându-i valoarea și fidelitatea a dorit să-l desemneze ministru al afacerilor străine, în locul lui Mehmed Rașid Efendi.

Inamicii săi politici au profitat de gestul naiv al lui Ebubekir Râtîb – captivat de prognozele astrologilor -- de a solicita amânarea căfătârii sale ca *reis ül-kuttâb*, sub motivația că zodia

¹ Data nașterii a fost precizată de Ismail Hakkı Uzunçarșılı, *Tosyalı Ebubekir Râtîb Efendi*, în „Belleten”, t. XXXIX, 1975, nr.153, p. 49, care nu a indicat însă, sursa utilizată.

² Biroul *amedî* – era cel mai important compartiment al departamentului *reis-ül kuttab*, subordonat marelui divan. Aici erau elaborate, scrise și trimise actele din corespondența purtată între marele vizir și sultan, cât și documente (scrisori, acorduri, înțelegeri, păci etc.), care angajau Sublima Poartă față de terțe persoane și state, vezi Midhat Sertoğlu, *Resimli Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi*, Istanbul, 1958, p. 13–14.

³ I.H.Uzunçarșılı, *Selim III'un veliahd iken Fransa Kralı Luis XVI muhâberleri*, în „Belleten”, t. II, 1958, nr. 5–6, p. 191–246.

⁴ Erhan Afyoncu, *Osmanlı Müverihlerine Dair Tevcihat Kayıtları. II*, în „Belgeler”, t. 26, 2005, nr. 30, p. 179–181.

⁵ *Sipah kâtibi* – era secretarul-șef al unui birou al cancelariei marelui vizir, responsabil cu ținerea registrelor în care erau consemnate lefurile membrilor unităților de cavalerie. Acest dregător, ca și *silahdar kâtibi*, purta și titlatura de *hacegan*, având dreptul de a participa la Divanul Imperial (*divan-ı hümayun*), v. M. Sertoğlu, *Resimli Osmanlı*, p. 121, 296, 298–299.

⁶ I.H.Uzunçarșılı, *Tosyalı Ebubekir Râtîb*, p. 51.

scorpionului nu-i este favorabilă, și au reușit să-l determine pe padișah să-l mazilească. Mai mult, tot prin intrigi și jocuri de culise, în urma unor acuzații și suspiciuni nefondate a fost surghiunit în insula Bozcaada. După o perioadă de aproape un an de domiciliu forțat, Ebubekir Râtib a izbutit să se reintegreze în structura aparatului birocratic osman, fiind trimis direct din insulă la Silistra, în tabăra oștirii, în slujba de secretar al corpurilor de ieniceri. Actul de desemnare a lui Ebubekir Râtib în acest post, emis de divanul imperial poartă data de 6 iunie 1791/4 *şevval sene 1205*⁸.

După încheierea acordului osmano-austriac de la Șiștov (august 1791), Râtib Efendi a fost numit ca ambasador plenipotențiar la curtea din Viena, cu misiunea, în virtutea articolului al 13-lea din învoiala menționată, de a obține parafaarea tratatului de către împăratul habsburg. Deoarece în schimburile diplomatice, Poarta aplica normele schimbului echivalent, iar imperialii deja desemnaseră ca sol pe baronul Herbert-Rathkeal, care împlinise anterior declanșării războiului osmano-austriac îndatorirea de șef al legației imperiale (internunțiu) din Istanbul⁹, Ebubekir Râtib Efendi a fost investit doar ca ambasador de rang mijlociu (*orta elçi*), cu demnitatea de „șef al contabilității” (*baş muhâsebe*).

Ebubekir Râtib Efendi a părăsit Istanbulul cu un convoi de căruțe, care transportau alături de bagajele suitei și darurile destinate împăratului și sfetnicilor săi, cadouri care valorau, conform înscrisurilor de predare-primire, suma de 225.000 guruși¹⁰. Contrar protocolului diplomatic, solul habsburg s-a ivit în tabăra de la Șumen fără cadourile îndătinate¹¹, astfel încât Râtib Efendi a fost nevoit să predea înapoi la Silistra cadourile încredințate, ieșind la drum doar cu „scrisoarea imperială” (*nâme-i hümayun*). Misiunea diplomatică, pe alt plan, a fost afectată de declanșarea ciumei pricinuită de mizeria din tabăra osmană, molimă care l-a cuprins și pe Râtib Efendi, care a suferit de-a lungul deplasării și de crize de febră aftoasă.

La sfârșitul anului 1791 – începutul anului următor, ambasadorul turc, acompaniat de un alai cuprinzând 120 de slujitori, a traversat Țara Românească și Transilvania, pe un traseu care a trecut prin Giurgiu – București – valea Oltului – Căineni – Sibiu – Sebeș – Deva – Lugoj – Timișoara.

Rămânând peste două săptămâni în Transilvania, mai mult decât programul inițial, Râtib Efendi, iscoditor prin firea sa și doritor de a culege informații utile, a notat meticolos o sumedenie de știri, care însumate formează cea mai detaliată relateare osmană asupra provinciei integrate în hotarele Imperiului Habsburg. Râtib Efendi a consemnat în scris situația înjositoare a românilor ardeleni – asemănați robilor prizonieri (*köle gibi esir*) în mâinile ungarilor –, scoțând în evidență, prin analize demografice comparatiste, că etnia română era majoritară în cuprinsul Transilvaniei. Fiind la curent cu revoltele, cu mișcarea de emancipare a românilor, cu dorința lor ardentă de a se răzvrăti, Râtib Efendi pricepând ce pârghie importantă o constituiau români transilvăneni în reglementarea favorabilă a raporturilor cu austrieii, a purtat tratative secrete, nocturne, cu fruntașii lor. Din păcate, Râtib Efendi nu a înregistrat și numele lor, dar este plauzibilă ipoteza că identitatea lor trebuie căutată în rândul grupului care a alcătuit „Supplex Libellus Valachorum”, înaintat împăratului de episcopii Gherasim Adamovici și Ioan Bob în anul 1791¹².

⁷ Abdullah Uçman, *Ebubekir Ratip Efendi'nin Nemçe Seyahatnamesi*, în „Tarih ve Toplum”, t. 12, 1989, nr. 69, p. 156.

⁸ Erhan Afyoncu, *Osmanlı Müverihlerine Dair Tevcihat Kayıtları. I*, în „Belgeler”, t. 20, 1999/2000, nr. 24, p. 127.

⁹ Peter Filip baron von Herbert-Rathkeal a fost reacreditat ca *internuncio* la 17 octombrie 1791 și a prezentat scrisorile sale de acreditare la 20 februarie 1792. A decedat în post după un deceniu, la 23 februarie 1802, v. Otto Friedrich Winter, *Repertorium der diplomatischen Vertreter aller Länder*, vol. III 1764-1815, Graz-Köln, 1965, p. 96.

¹⁰ Ahmed Cevdet Pașa, *Tarih-i Cevdet*, vol. 3, ed. Dündar Günday, Istanbul, 1994, p. 1350-1351.

¹¹ Această mutare în jocul diplomatic al Austriei s-a datorat decepției suferite de Viena, care nu reușise prin pacea cu turcii să dobândească un câștig teritorial. Ulterior, printr-o înțelegere secretă, osmanii au cedat noilor aliați Orșova Veche și regiunea Unna.

¹² La redactarea memoriului din 1791 – prin care se solicita recunoașterea românilor ca națiune egală în drepturi – au participat Samuil Micu Clain, Iosif Mehesi, Ioan Piuaru-Molnar, Petru Para, Ignatie Darabant, Gheorghe Șincai și Petru Maior. Împăratul Leopold al II-lea a trimis memoriul Dietei Transilvaniei, care l-a respins.

În cursul șederii în Transilvania Râtib Efendi a etalat dimensiunea universală a erudiției sale. La palatul Brukenthal a recitat din memorie poezii din „Divanul” și *Gülistan* („Grădina rozelor”), capodopere ale poezilor persani Hafız Şirazi și Sa'di și a demonstrat asistenței că avea cunoștințe asupra operelor realizate de Voltaire, J. J. Rousseau, Montesquieu și filozoful german K. L. Reinhold. În plus, era și poet talentat. La Sibiu, pentru a elogia balul organizat în cinstea sa, a măiestrit o poezie cu 20 de versuri, care a fost tradusă și publicată imediat în periodical local. De altfel, Râtib Efendi, cunoscând perfect araba și persana a redactat „Cartea Ambasadei” într-un stil elegant și elevat, pe care l-a garnisit cu termeni arabi și persani, dar și cu expresii ce combinau alambicat cuvinte din aceste limbi. Tălmăcirea nuanțelor și a figurilor de stil particulare ale lui Râtib Efendi este o întreprindere dificilă.

În timpul îndeplinirii misiunii la Viena a trimis scrisori informative sultanului Selim¹³, iar după revenirea în patrie a alcătuit un mare raport (memoriul cuprinzând aproape 500 de pagini este încă inedit)¹⁴ și lucrarea intitulată „Cartea ambasadei lui Ebubekir Râtib Efendi” (*Sefâretnâme-i Ebubekir Râtib Efendi*) cunoscută și sub denumirea de „Cartea ambasadei în Austria” (tipărit sub titlul *Nemçe Sefâretnâmesi*)¹⁵, creație care s-a păstrat în mai multe copii. Din lectura acestor două scrieri și ale proiectelor sale de reformare¹⁶, care au fost contopite în așa-numitul „Marele raport” (*Büyük layiha*) rezultă cu claritate cum cugeta autorul lor remedierea statului osman. În concepția lui Ebubekir Râtib, redresarea și întărirea statului puteau fi realizate dacă se împlineau următoarele cerințe: oștire antrenată, echipată și disciplinată; finanțe cu venituri solide și certe; aparat birocratic loial, corect și necorupt; asigurarea bunăstării supușilor și o politică protecționistă în comerțul exterior¹⁷.

Cu toate că durata carierei politice a lui Râtib Efendi a fost scurtă, datorită rolului său primordial în elaborarea căii osmane pentru „o nouă ordine”, este frecvent citat de specialiștii contemporani turci¹⁸ și occidentali¹⁹.

Râtib Efendi după ce a fost promovat ca al treilea defterdar (*şikk-ı salis defterdar*) la 2 mai 1794/ 5 şevval 1208²⁰, peste un an a ajuns în punctul culminant al vieții sale, fiind numit de sultan ca *reis ül-küttâb*. Ebubekir Râtib era filofrancez și antirus convins. Această orientare fățișă a fost surprinsă de reprezentanții puterilor apusene la Istanbul. Într-un raport trimis de pe malurile Bosforului în iulie 1795, ambasadorul Suediei, Ignatius Mouradgea d'Ohsson – care l-a cunoscut pe Râtib Efendi la Viena în 1792, prilej utilizat pentru a-i dăruii primele volume tipărite din istoria sa

¹³ O parte din scrisori au fost tipărite de Hüner Tuncer, *Osmanlı elçisi Ebubekir Râtib Efendi'nin Viyana mektupları (1792)*, în „Belleten”, t. XLIII, 1979, nr. 169, p. 73–105.

¹⁴ Acest raport purtând titlul de *Tuhfeti's -sefare fi ahvâl-i asâkiri'n – nasâra ve'-idâre*, a constituit tema tezei de doctorat realizată de Sema Arıkan, *Nizâm-ı Cedid'in Kaynaklarından Ebubekir Râtib Efendi'nin büyük layihası*, Istanbul, 1997.

¹⁵ Abdullah Uçman, *Ebubekir Ratip Efendi'nin Nemçe Sefâretnâmesi*, Istanbul, 1999. Editorul a tipărit relația de călătorie după manuscrisul conservat la Biblioteca Universității din Istanbul, mss.6096.

¹⁶ Enver Ziya Karal, *Osmanlı tarihine dair vesikalar*, în „Belleten”, t. IV, 1940, nr. 14–15, p. 175–188.

¹⁷ Concepția lui Ebubekir Râtib era asemănătoare celei a birocratului Süleyman Penah Efendi (1740–1785), care nu a ocupat dregătorii înalte în aparatul central, vezi Fatih Ermiş, *A History of Ottoman Economic Thought: Developments Before the 19th Century*, Oxon, Routledge, 2014, p. 122–123.

¹⁸ Enver Ziya Karal, *Ebu Bekir Râtib Efendi'nin Nizam-ı Cedid ıslahatında rolü*, în vol. *V Türk Tarih Kongresi, Ankara: 12-17 Nisan 1956. Kongreye sunulan tebliğler*, Ankara, 1960, p. 347–355; Fatih Yeşil, *Looking at the French Revolution Through Ottoman Eyes: Ebubekir Ratib Efendi's Observations*, în BSOAS, t. 70, 2007, nr. 2, p. 283–304; Fatih Bayram, *Viyana Sefiri Ebubekir Râtib Efendi'in Tarih İlmine Dair Mülâhazaları*, în vol. *Osmanlı'nın İzinde Prof. Dr. Mehmed İpşirli Armağan*, ed. Feridun M. Emecen, İshak Keskin, Ali Ahmetbeyoğlu, vol. I, Istanbul, 2013, p. 255–267.

¹⁹ Stanford J. Shaw, *Between Old and New. The Ottoman Empire under Sultan Selim III 1789–1807*, Cambridge, 1971, *passim*; Carter Vaughn Findley, *Ebu Bekir Ratib's Vienna Embassy Narrative*, în WZKM, t.V, 1995, p. 41–80; idem, *La relation d'ambassade d'Ehu Bekir: découverte de l'Autriche ou polémique sur les réformes ottomanes*, în vol. *Études turques et ottomanes. Documents de Travail numéro 4*, Paris, 1995, p. 25–38.

²⁰ Erhan Afyoncu, *Osmanlı Müverrihlerine I*, p. 127.

asupra Imperiului osmanilor – preciza: „Le Reis Effendi [Râtib Efendi] m'a encore dit ce jours derniers, que quand même les circonstances unissoient les Ottomans avec leurs amis, la Porte attendoit les premières hostilités entre les Prussiens et les Russes, et l'arrivée d'une Escadre Française aux Dardanelles, pour rompre Elle même avec ses voisins”²¹. Ambasadorul Angliei Sir Robert Liston, la 9 mai 1795 în mesajul adresat lui Grenville informa despre numirea la 6 mai a marelui dragoman (tergiuman) al Porții, Alexandru Callimachi, ca domn al Moldovei și satisfacția înlocuirii din fruntea afacerilor străine a lui Ferdevsi Mehmed Emin prin fostul ambasador la Viena, Ebubekir Râtib Efendi. Însă la 16 iunie, ambasadorul englez a notificat centralei deziluzia sa, remarcând că noul ministru al afacerilor străine avea un mare cusur, deoarece era un suporter înflăcărat al Republicii Franței²². Râtib Efendi a deținut această dregătorie doar un an și câteva luni. Implicat într-un complot, care cuprindea în ramificațiile sale și pe voievozii țărilor române²³, mașinație care viza răsturnarea marelui vizir İzzet Mehmed Pașa (1794–1798), Râtib Efendi a pierdut definitiv încrederea sultanului și a fost demis și exilat.

Printr-un firman emis în decada 6–15 august 1796/*evâil safer sene 1211* s-a ordonat șeful lui ceașilor (*çavuşbaşı*) Mehmed Said Efendi și locțiitorului cadiului (*naib*) din Rodos, de a pune în aplicare porunca imperială de a-l surghiuni în această insulă pe „fostul ministru al afacerilor străine” (*sabık reis ül-küttâb*), Ebubekir Râtib Efendi²⁴.

Toate tentativele de reabilitare a lui Ebubekir Râtib Efendi au eșuat și în vara anului 1799 din porunca sultanului, amiralul flotei (*Kapudan-ı derya*), Küçük Hüsseyin Pașa, l-a executat pe insulă.

[Relația de călătorie a lui Ebubekir Râtib Efendi]

[1791–1792]²⁵

[De la Șumen]²⁶ în patru zile am ajuns la Ruse²⁷, unde răstimp de trei zile ne-am împlinit rugăciunile; venind mihmandarul²⁸ trimis din partea voievodului Țării Românești²⁹ și, fiind înștiințați de sosirea de pe drum a calabalăcului nostru s-a trecut în partea Giurgiului³⁰; acolo am petrecut o noapte și în ziua următoare am pornit la drum; am ajuns cu eforturi a doua zi la București³¹. Aflându-se un adjunct

²¹ Veniamin Ciobanu, *Europe and the Porte. New Documents on the Eastern Question*, vol. IV *Swedish Diplomatic Reports, 1791–1796*, Iași, 2006, doc. 48, p. 429–433.

²² Mehmed Alaaddin Yalçınkaya, *Sir Robert Liston'un İstanbul Büyükelçiliği (1794–1795) ve Osmanlı Devleti Hakkındaki Görüşleri*, în „Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies”, t. XVIII, 1998, p. 213.

²³ N. Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor adunate din depozite manuscrise ale Apusului*, vol. II, București, 1896, p. 355–356 (raport din Istanbul din 10 noiembrie 1796 al ambasadorului von Knobelsdorf către regele Prusiei).

²⁴ Firmanul lui Selim III, conservat la arhiva Muzeului Topkapı sub cota E.702/1, rezumat în vol. *Topkapı Sarayı Müzesi Osmanlı Saray Arşivi Kataloğu. Fermânlar*, fasc. I No. E1-12476, ed. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, İbrahim Kemal Baybura, Ülkü Altundağ, Ankara, 1985, p. 89, nr. 866.

²⁵ Relația de călătorie s-a tradus din turcă după ediția lui Abdullah Uçman, *Ebubekir Ratib Efendi'nin Nemçe Sefernamesi*, Istanbul, 1999, p. 29–64. În identificarea unor toponime și a unor personaje, am primit informațiile întregitoare din partea domnului Alexandru Ciociltan.

²⁶ *Şumnu*. Călătorul a părăsit localitatea la 9 noiembrie 1791/*mah-ı rebî ül-evvelin on ikinci günü*.

²⁷ *Ruscuk*.

²⁸ *Mihmandar*. Dregător însărcinat cu asigurarea securității și organizarea conacurilor soliei.

²⁹ *Eflak voivodası* era Mihai Șuța (1791–1793).

³⁰ *Yerköy*.

³¹ *Bükreş*.

în postul de consul al Austriei³². [acesta] a doua zi a venit la noi. În cursul întvederii, am purtat câteva conversații amicale și l-am informat despre misiunea mea primită din partea statului; la cuvintele lui, i-am răspuns prin cele trebuincioase și luând în considerație bunăvoința sa ospitalieră, ca răspuns l-am miluit cu batiste prețioase, cu batiste brodate, cu farduri și cu esență de trandafiri.

Pentru a completa unele lipsuri și lucruri necesare, am locuit răstimp de câteva zile acolo. Din partea voievodului Țării Românești [Mihai Șuțu] fiind orânduite și amenajate menzile și etapele necesare pe drumul până la hotar, în a treisprezecea zi a lunii *rebi ül-âhir*³³ am pornit din București; în a paisprezecea zi, străbătând satele Țării Românești, am ajuns în satul Căineni³⁴ situat la o distanță de patru ore de frontieră.

Sosind mihmandarul și tergiumanul³⁵ stabilit pentru noi din partea statului austriac, cât și un adjunct din partea păzitorului și al comandantului cetății Sibiu³⁶, care erau avizați despre neplăcerile molimei frigurilor îndurate la oștirea imperială și despre ananghiile și necazurile suportate după plecarea din București. [Având] chiar intenția de a ne reîntoarce, ei s-au interesat într-o manieră foarte vădită de sănătatea noastră și într-adevăr au observat costumația, datinile, limbajul și graiul meu și al suitei noastre. Ne-a vizitat numitul adjunct, desemnat pentru călătorie, venit din partea comandantului, mihmandarului și a tergiumanului și s-a informat de sănătatea noastră; a arătat mâhnirea lor pentru necazurile suferite în decursul îndeplinirii sarcinilor statului, aflând neplăcerile provocate nouă de boala febrei aftoase. Totodată și-a cerut iertare pentru faptul că oștenii pedestri și călări desemnați pentru întâmpinarea noastră nu au sosit.

Ne-au rugat să punem tabără pentru un răstimp de două zile în satul Căineni și ne-au vestit că pentru chestiunile legate de locurile de conăcit, de transportarea calabalăcului și de tainuri să îndreptăm dintre oamenii noștri în partea lor, pentru discuții preliminare, pe unul de încredere și priceput. Le-am înapoiat bucuria de bun augur printr-o primire ospitalieră corespunzătoare, oferindu-le batiste prețioase, batiste brodate, papuci³⁷, esență de trandafiri și pomezi și li s-a răspuns potrivit vorbelor spuse pe potrivă.

[...] După ce l-am trimis pe omul nostru împreună cu menționatul adjunct, la solicitarea numiților dregători, după ce am petrecut două zile în satul Căineni în ziua a douăzeci și șasea a lunii *rebi ül-âhir*³⁸, dis-de-diminează l-am trimis pe

³² *Nemçelinin konsolos*. Consulatul austriac din Țara Românească s-a înființat în anul 1783, iar primul lui consul, I. Ștefan Raicevich a fost recunoscut oficial de Sublima Poartă în luna octombrie ca „agent imperial”. vezi Stela Mărieș, *Les intérêts de l’Autriche dans le Sud-Est de l’Europe selon les rapports de son Agence consulaire dans les Principautés roumaines de 1782 à 1786*, în RRH, t. XIV, 1975, nr. 4, p. 678. În 1791 postul era ocupat de agentul J. Merckelius.

³³ 10 decembrie 1791.

³⁴ *Kimen*. Este greu de crezut că suita ambasadei a străbătut distanța București-Căineni în doar două zile.

³⁵ *Tercüman*.

³⁶ *Sihin*.

³⁷ Cuvântul *yemeni* alături de sensul de model de papuci, are și accepția de pânză fină, subțire (*tül*), colorată manual.

³⁸ 23 decembrie 1791.

mihmandarul beilului din Țara Românească și pe căpetenia caravanei noastre, la o distanță de trei ore și jumătate de satul amintit la locul situat la marginea frontierei cu o umbrelă și cu un cort. Cu supușii lor, și imediat după rugăciunea de dimineață, împreună cu supușii și slujitorii noștri, deși era o zi friguroasă, crescând frigul și începând crivățul, cu bagajele și cu încărcăturile noastre cele mai grele, dovedind încă o dată măreție, dându-și toată osteneala, la ora patru am ajuns la locul menționat.

La frontiera dintre Țara Românească și Transilvania³⁹, în zona amintită, la locul numit Râul Vadului⁴⁰ unde se afla una din două mori cu vârtej de la un pârâu, în partea nemților erau un pod mic și un cort țigănesc decolorat, iar înăuntru lui se aflau o masă și câteva scaune; iar dincolo de apă ridicaseră pentru ei un cort nefericit, zdrențuit, murdar și jegos, ca loc de unire a sufletelor. Cortul și umbrarul nostru erau ornate cu uschiuf cu fire și erau pardosite cu saltele, cu perine cu fețe lucrate cu fir de aur și cu așternuturi. Dovezile de fărcezeală ale subordonaților noștri și ale celorlalți slujitori din jur, ordinea perfectă și rânduiala, ritualul și pompa care ne înconjurau, constituiau o prezentare trebuincioasă. Venind la umbrarul nostru, iar locul de tabără fiind foarte aproape de cealaltă parte, și ca atare supravegheat, imediat au trimis pe unul din oamenii lor și ne-au lăudat pentru tabără și au întrebat despre starea sănătății noastre.

Oamenii care veniseră, cât și cei de dincolo văzând fastul și găteala umbreliei noastre și ordinea și organizarea supușilor, au rămas uimiți gândindu-se la halul corturilor și al slujitorilor lor; măreția statului, gloria și slava sa evidente, au rămas în aducerea lor aminte și au fost menționate chiar în filele gazetei⁴¹ tipărite în orașul Sibiu⁴²; iar mihmandarul nostru, care fiind un om echitabil, după sosirea noastră la Viena⁴³, le-a povestit și explicat această situație multor oameni de diferite categorii.

După înapoierea oamenilor veniți în tabără să ne felicite, conform normei schimbului echivalent, din partea noastră am trimis un om pentru a-i întreba de sănătate; după înturnarea omului nostru, din nou, din partea lor au trimis un om care a întrebat :

– „Când dorește domnul ambasador să onoreze cortul nostru sau dacă se va odihni o vreme”.

Oamenii s-au înapoiat spunând:

– „Noi îi vom aștepta pe ei. Oricum în orice moment se vor pune ei în mișcare pentru noi este chiar un câștig”.

Dregătorul maior⁴⁴ însărcinat cu preluarea și boierul mihmandar, trimis la cortul aflat lângă apă, după câteva cuvinte schimbate între ei, au convenit că se va intra în cort din două părți, în aceeași clipă și moment.

³⁹ *Erdel.*

⁴⁰ *Riyovadoli.*

⁴¹ *Gazete.* Probabil se face referire la periodical „Siebenbürgische Quartalschrift”. Această publicație a fost redactată de parohul Sibiului Johann Filstich (1753–1836), care a beneficiat de sprijinul lui Samuel Brukenthal și al primarului Sibiului, Johann Friedrich Rosenfeld.

⁴² *Sibin.*

⁴³ *Bec.*

⁴⁴ *Mayor.*

La cuvintele noastre plăcute: „domnul ambasador s-a predat cu o sută douăzeci de persoane slujitori împreună cu toate bagajele”, din partea nemților s-a scris un *sinet* și după ce înscrisul l-au dat numitului boier, au venit și ne-au luat pe noi de la cort; prin remiterea directă către numitul boier s-a îndeplinit tradiția oficială. Eu însumi și secretarul divanului și chehaiua noastră ne-am așezat pe scaunele din jurul mesei puse în amintitul cort; după câteva întrebări despre sănătatea și starea lor, dovedind curățenia sufletelor noastre, am gustat apoi din dulciurile, cafeaua și ciocolatele pe care le pregătiseră.

Din partea împăratului ne-au fost repartizate patru landouri⁴⁵ și două botci⁴⁶; într-unul am urcat eu singur și în celelalte câte doi, câte trei și câte patru și cu slujitorii călăreți ne-am îndreptat în grabă spre Lazaret⁴⁷; pentru onorarea noastră, urcați în landou și a călătorilor plecați la drum, în număr de trei sute cincizeci de pedestri și o sută cincizeci de călăreți au fost repartizați în total, cinci sute de oșteni împreună cu comandanți și ofițeri⁴⁸ și după cutumele stabilite în statele din Europa⁴⁹ s-au încolonat pentru onor și primirea oficială ospitalieră; pentru a-mi arăta considerația față de cei sculați în picioare din respect, din partea mea, tuturor, le-am acordat atenția cuvenită și cu veselie am plecat la drum. Am pornit la drum și cu numiții soldați împreună cu ofițerii rânduiți și ordonați în fața alaiului; după trei sferturi de ceas am ajuns la locul numit lazaret: locul cuprinzând opt-zece gospodării ne-au găzduit în casele pregătite pentru noi.

După ce au fost aduse în acest loc bagajele trupei de către nemți, l-am îmbrăcat pe mihmandarul beului Țării Românești cu un caftan de blană de karsak⁵⁰ și tratându-l cu generozitatea necesară l-am trimis îndărăt. Mi-au dat de știre că orașul Sibiu se afla la o depărtare de șase ceasuri de acest loc. Dormind doar o singură noapte în lazaret, a doua zi, la două ceasuri după înserare am ajuns acolo, îndurând o mie de istoviri și de greutateți. Numele acestui oraș în limba ardelenescă este Sibiu, iar în vremea nemților este denumit Hermannstadt⁵¹; este învecinat cu Țara Românească și de fapt în vremea trecută, când a fost cucerită și stăpânită de dinastia osmană – Prea puternicul Allah să-i asigure sultanatul etern! – i-a oferit vechile libertăți și privilegiile, și chiar i-a asigurat mai multă liniște, satisfacție și tihnă; însă acel gust le-a rămas în minte și era regretat. Amiciția lor față de osmani, năzuința lor de a avea și mai mulți prieteni, entuziasmul lor pentru convorbiri și conversații intime, prestigiul și dragostea lor, cât și firea lor foarte îndatoritoare și aprecierile lor, au devenit evidente la sosirea ambasadorului [Abubekir Râtib], unul dintre cei aflați în orbitele reședinței califatului, Înalta Poartă⁵² – să dănuiască mereu!

⁴⁵ *Hintov*. Hinteu sau hintov era un tip de trăsură luxoasă de călătorie, un landou, cu un echipaj din șase cai.

⁴⁶ *Botka*.

⁴⁷ *Lazarat*. Editorul l-a echivalat cu numele unui toponim.

⁴⁸ *Oficyer*.

⁴⁹ *Avrupa*.

⁵⁰ *Karsak* – specie de animal cu blana prețioasă, asemănătoare vulpii.

⁵¹ *Hermanstadt*.

⁵² *Devlet-i Aliyye*.

Bărbați și femei, vârstnici și tineri, urâți și frumoși, sărmani și bogăți și mulți dintre cei mari și fii de nobili⁵³, dorind să ne vadă pe noi au ieșit din oraș până la o distanță de două-trei ceasuri în locul în care ne aflam cu bagaje și cu călăreții de la botci și landouri; întinderea și câmpia se umpluseră până la refuz cu persoane străine și din întâmplare noaptea în care am ajuns fiind întunecată, totuși le străluceau fețele ca razele de lumină în întunericul nopții; din cauza torțelor de pe drumul nostru nu mai era nevoie de altceva pentru a vedea. Bărbații veniți pentru a ne contempla, pentru a ne urmări și pentru primirea protocolară, și slujitorii femeilor, din loc în loc, luminau cu torțele. Ajungând în acest mod în apropiere de porțile cetății, din fortificația lor s-a tras de opt ori din tunuri până am intrat noi în oraș; porțile și praveștiile, casele și prăvăliile împodobite cu candelă, erau ornate precum decorațiunea unei lumânări și întreg orașul era pavoazat; de la fiecare fereastră se iveau câteva lumini și la parada lor de putere, bogăție, măreție, cu coloane, personal le-am făcut semne speciale, de veste bună, arătându-le entuziasmul și bucuria mea.

[...] Chiar dacă s-a nimerit ca venirea noastră să se petreacă noaptea târziu, Sibiu fiind un oraș vechi, unul dintre orașele de la început ale împăratului⁵⁴, totuși s-a aranjat un alai⁵⁵, mărturie a gloriei și măreției Islamului și prilejul prielnic [pentru noi] de a-l descrie. La apropierea noastră de oraș, pedestrașii și călăreții stabiliți pentru întâmpinarea noastră protocolară, cinci sute de persoane dintre oștenii nemți, orânduți de șefii lor, potrivit propriilor reguli, au alcătuit alaiul rânduie și sunând din trompete⁵⁶ au mers înaintea noastră. Eu personal am coborât din hinteu și am urcat pe un cal bun de fugă, câțiva dintre slujitorii noștri au urcat pe cai, iar câțiva pe caii ce transportau bagajele; superba cocie⁵⁷, meșterită anterior când oștirea osmană se afla la Ruse, pentru scrisoarea imperială⁵⁸, găzduită într-un sipet special, din dorința de a adevări respectul nostru, întotdeauna de-a lungul drumului a mers înaintea acestor robi; precum în zilele de paradă a alaiului [trăsura] cu perdelele de stofă de lână trase, drept dovadă a primirii ospitaliere, a fost prezentă în suita organizată, așa cum l-am povestit. Am intrat în acest mod în oraș și în lăuntru porților cetății, am mers cu landourile și cu butcile, având în față și în spate doamnele notabilităților, nobili, pedestri și cavaleri, tineri și bătrâni; bogăția Înaltei Porți, alaiul, hainele și veșmintele noastre i-au impresionat, și așa am ajuns la conacul pregătit pentru noi.

În vremea dinainte, Maria Tereza⁵⁹, fiind în regatul maghiar⁶⁰, iar fiul Iosif⁶¹, în împărăția germană⁶² și în statul german erau doi cancelari⁶³, când se scria din

⁵³ *Beğzâdegan. Beğzade* are și înțelesul de prinț sau fiu de voievod.

⁵⁴ *Imparator.*

⁵⁵ *Alay.*

⁵⁶ *Trampete.*

⁵⁷ *Koçu.*

⁵⁸ *Nâme-i hümayün.*

⁵⁹ *Marye Tereze.*

⁶⁰ *Macar Krallığı.*

⁶¹ *Yozebo.*

⁶² *Nemçe imparatorluğu.*

⁶³ *Başvekil.*

partea suveranului scrisoare imperială una se scria pentru împărat⁶⁴ și una către împărăteasă⁶⁵; și când se scriau din partea marelui vizir scrisori ilustre, de fiecare dată se scriau separat cancelarilor fiecăruia, scrisori cu rânduri diferite; după moartea mamei lor și decesul lui Leopold⁶⁶, care strânsese regatul maghiar și ceh și împărăția Romei⁶⁷, din considerația că este un singur cancelar, fără a fi fost atenți și neîndreptând eroarea, din partea marelui vizir s-a scris o ilustră scrisoare doar renumitului cancelar, prințul Kaunitz⁶⁸.

În vremea când ajunsesem la locul numit Lazaret, în toiu unor discuții amicale, venind vorba despre cancelari, în ziua aceea am aflat că în statul german sunt doi cancelari; unul este administrator și responsabil cu problemele interne ale împărăției și numele său este prințul Colloredo⁶⁹, iar celălalt răspunzător cu treburile Ungariei și Cehiei și cărmuitor al afacerilor străine este celebrul prinț Kaunitz, care s-a aflat în această poziție aproape cincizeci de ani; conform regulilor statale, a ierarhiei rangurilor, numitul prinț Colloredo, fiind mai mare în demnitate, mai întâi se mergea oficial la el și, în al doilea rând, se întâlneau cu prințul Kaunitz și apoi se întvedeau cu împăratul.

Deoarece nu aveam o ilustră scrisoare din partea marelui vizir adresată prințului Colloredo, pentru a nu provoca tristețe și amărăciune în rândurile supușilor săi, am ținut ascuns acest lucru; bazându-mă pe câteva idei, pentru a nu fi coplesit de rușine și sfială, pentru a ieși din necaz, fără însă a le oferi acestora vreun pretext, când am ajuns la Sibiu am informat și raportat pe larg această chestiune la oștirea imperială. Urmând să conăcim patru zile la Sibiu, cu o zi mai devreme de a pleca acolo, am spus și explicat tălmaciului german și mihmandarului: „plecând în grabă la îndeplinirea misiunii noastre, din întâmplare, între bagajele părăsite în tabăra de iarnă a oștirii imperiale, fără voie am uitat și au rămas câteva înscrisuri și lucruri necesare; pentru a trimite un om care să se ducă și să revină repede, vă cer să-mi dați două acte de liberă trecere”⁷⁰. La puțină vreme mi-au adus două acte de liberă trecere și pentru această chestiune s-au trimis special doi cihodari⁷¹ la oștirea imperială.

Deoarece nu am știut că prințul Colloredo era cancelar cu problemele imperiului și înțelegând că nu i s-a scris o scrisoare ilustră pentru a-l impresiona într-un mod plăcut, cu o binefacere venerată, fără a le provoca vreo neplăcere și înainte de a deveni o dificultate bazându-ne pe sfiala lor, din partea noastră,

⁶⁴ Çazar.

⁶⁵ Çasarıçe.

⁶⁶ Leopoldo.

⁶⁷ Roma imparatorluđu.

⁶⁸ *Prenc Kavinc*. Wenzel Anton Dominique von Kaunitz (1711–1794) a avut o lungă carieră ca diplomat. A inițiat o politică de prietenie cu Franța, fiind artizanul tratatului de pace de la Versailles (1 mai 1756). A ocupat postul de cancelar în 1753, cărmuind destinele imperiului până în 1792, când a căzut în dizgrația Curții.

⁶⁹ *Prenc Koloredo*.

⁷⁰ *Menzil kağıdı*.

⁷¹ Çukadar.

spunând că vor ieși clevetiri despre stat, eforturile și alergăturile depuse în această problemă, fiind nepregătiți, au ieșit la lumină la sosirea noastră la Viena.

Comandantul trupelor din lăuntru Transilvaniei, feldmareșalul locotenent baronul Rali⁷² la sosirea noastră în Sibiu, suferind de cangrenă, iar soția și fiica sa erau bolnave de vărsat de vânt, nu a venit să ne viziteze, dar a trimis din partea sa pe chehaia împreună cu un maior⁷³, prin care și-a cerut scuze și a întrebat despre sănătatea noastră; deoarece regulile lor, în majoritatea articolelor, sunt contrare celor ale musulmanilor⁷⁴, atât marele ambasador, cât și ambasadorul mijlociu, fie nobilul, mic sau mare, indiferent cine este, care trece printr-o țară, călătorind și plimbându-se pe drumurile de vizitare a lumii, când vine într-un oraș, mai întâi el vizitează ca musafir pe demnitarul locului; apoi ei vin în vizită; prin urmare au aplicat procedeul așteptat chiar și ambasadorului Înaltei Porți.

Indiferent de cine vine în vizită mai întâi, fie ambasador, fie nobil, dacă în cursul vizitei unuia nu se anunță și nu se înștiințează sosirea, încalcându-le orgoliul, vanitatea și îngâmfarea, aceuia nu i se acordă respect, considerație, întrevedere, convorbire amicală și nu i se acceptă întâlnirea și vizita. Numitul fiind transportat la locul de tratament, iar slujitorii săi fiind cuprinși de maladie, oamenilor săi veniți prin poruncă, le-am spus: „din pricina bolii prietenului nostru, feldmareșalul locotenent sunt mâhnit și îndurerat, împiedicând întâlnirea între noi și conversația prietenească. El însuși și familia sa, fiind bolnavi întâlnirea ambelor părți va fi dificilă și anevoioasă”, și în acest mod, cu delicatețe, l-am informat că nu voi merge să-l vizitez.

Mulțumită prea puternicului Allah, atât în locurile prin care am trecut de-a lungul drumului, cât și în vremea în care am stat la Viena, am fost atent în fiecare clipă și după ce unul dintre ei, fie autorități, fie prinți, fie conți, fie alți nobili, fie ambasadori mari și mijlocii nu și-a mai repetat vizita la noi, cu excepția celor doi cancelari, nu m-am dus doar la unul, ci la toți, dovedindu-le respectul, considerația și dorința noastră de prietenie. Prin deferența noastră nu am oferit nici un motiv de supărare sau vreun pretext de clevetire; m-am străduit, pe măsura posibilului, să sporesc gloria statului și a credinței și măreția faimei menzilului sultanatului și chiar față de toți – cărturari, artizani, nobili, generali⁷⁵ și ofițeri⁷⁶ – mi-am manifestat stima și dorința de prietenie. de a ne întâlni și de a vorbi amical.

M-au lăudat scriind chiar pentru mine în limba germană și italiană⁷⁷ și în vorbirea din Franța⁷⁸, *kasidele* și poeme cu poezii. Au trimis, scriind poezii și scrisori din zonele aflate la [distanță de] douăzeci de zile; chiar pe unul care scrisese în limba din Franța o *kasidă* pe care o dăduse decedatului împărat Leopold, pe numitul împreună cu *kasidea*, l-au trimis în partea noastră. Spunând că trimiterea de poezii este un obicei în credința noastră, pentru darul său în onoarea lui Rumi cel venerat, l-am îmbelșugat din plin.

⁷² Neidentificat.

⁷³ *Mayor*.

⁷⁴ *Ehl-i Islâm*.

⁷⁵ *Ceneral*.

⁷⁶ *Oficyer*.

⁷⁷ *Talyan*.

⁷⁸ *Fransa*.

În orașul Sibiu era un feldmareșal locotenent, cu rangul de comandant, însărcinat cu cărmuirea oștirii, numit baronul Entzenberg⁷⁹. În războiul anterior, în teritoriile trecute de sub stăpânirea Moldovei în cea a nemților, și în prezentul război în câteva provincii din părțile Țării Românești fusese comandant. Fiind un general veteran, priceput, în etate și bătrân, ce arătase amabilitate față de comandantul⁸⁰ din Hotin și față de musulmani și o afecțiune particulară față de osmani, a venit mai întâi oficial și apoi ne-a vizitat de două-trei ori. La venirea oficială, a sosit împreună cu familia, cu copiii, și dintre rudele sale, cu femei și bărbați, opt-nouă persoane. Având simpatie și atașament față de Înalta Poartă, i-am onorat cu o călimară bijuterie, cu cești, cu cafea, cu ștergare, cu esență de trandafiri, cu tămâie și cu alifie de trandafiri; au fost deosebit de plăcut impresionați și bucuroși. Însă deoarece era bolnav, comandantul general nu a venit, și nici noi nu ne-am dus și nici n-am considerat ducerea noastră drept oportună.

În afară de acesta, a mai venit în vizită la noi, un general numit baronul de *Boruklah*⁸¹, care era comandantul cetății Sibiu; tratându-l cu grațitudine prin normele îndătinute ale Înaltei Porți, a fost deosebit de impresionat și de recunoscător. În afară de aceștia, dacă s-ar scrie ceva, despre cei care au venit în vizită dintre nobilii și cărturarii din Transilvania, despre cei veniți și cu dorința de a zugrăvi primirea lor deosebit de ospitalieră, despre întâlnirile și discuțiile prietenești, relatarea s-ar prelungea prea mult.

Dorind să vizităm mai întâi cetatea Sibiului am explicat și relatat talmaciului german și mihmandarului: „orașul Sibiu, fiind ca o capitală a țării Transilvaniei, fără îndoială, trebuie să o vizităm și să vedem din cele aflate, câteva clădiri, ateliere, așezămintele de binefacere și academia⁸². Vom fi satisfăcuți dacă vizitele noastre nu vor fi potrivnice regulilor statului”.

Ei răspunzând: „să vedem, să întrebăm”, s-au sculat și s-au dus.

În statele din Europa arătarea cetăților celor considerați dușmani nu este permisă; dacă dintre supușii lor și chiar dintre nobili, neavând acolo treabă, privesc cu atenție la câteva fortificații și întărituri ale cetății, acela este privit cu suspiciune. Știind că aceia din acest grup, după datina lor sunt cercetați în secret, pentru a masca intențiile mele de a iscodi în grabă, le făcusem propunerea precedentă.

După unul-două ceasuri, sus-numiții au venit și mi-au adus vestea că există un conac, având înăuntru o bibliotecă a generalului numit baronul Samuel

⁷⁹ *Ancyenberg*. După cum a remarcat și Râtib Efendi, baronul von Entzenberg a îndeplinit sarcini militar-administrative în Bucovina. În februarie 1780 este atestat în regiune în calitate de guvernator cu gradul „General Major” (Hurmuzaki, vol. VII, București, 1876, doc. CLXXVI, p. 315–318). În cursul războiului cu turcii declanșat în 1787, a activat în Țara Românească. Prințul de Coburg a rezidat o vreme în București în palatul „prințului” Brâncoveanu (N. Iorga, *Acte și fragmente*, vol. II, p. 308–309). La începutul anului 1791, generalul locotenent Entzenberg a fost înlocuit de generalul de infanterie Iosif Anton conte de Mitrovski de Nenischel (*ibidem*, p. 322–323).

⁸⁰ *Muhafiz*.

⁸¹ Neidentificat.

⁸² *Akadimya*.

Brukenthal⁸³; mi-am adus aminte despre un incident petrecut în cursul ambasadei întreprinse în Franța de Yirmisekiz Çelebi⁸⁴, căruia printr-o intrigă, i-am adus la picioare un general.

La spusele mele: „Se pare că generalul care este stăpânul bibliotecii este un iubitor de știință, carte și arte frumoase și trebuie să fie unul important; mai este încă în activitate sau s-a pensionat?”

Din partea lor s-a relatat politicos: „Fiind și în etate și în vârstă avansată, s-a pensionat; acum este la Viena și când veți ajunge [acolo] îl veți întâlni”.

Primind plăcuta informație dorită, ne-am îndreptat cu hinteurile și cu călăreții spre menționata bibliotecă.

Înăuntrul unui superb palat se afla o bibliotecă frumoasă a numitului general; la solicitarea noastră ne-au fost prezentate și arătate obiectele valoroase și lucrurile bizare și cele ce se află în cărți, camerele de înnopțat, cărțile și lucrurile minunate și încântătoare.

Deoarece orașul Sibiu este apropiat și înconjurat de Țara Românească și de alte teritorii ale osmanilor, și era limpede că înlăuntrul ei erau oameni cunoscători ai limbii turcești, când ne-am dus la conacul menționat, acolo erau deja pregătiți să stea, să acționeze și să vegheze asupra suitei și a vorbelor noastre, peste o sută de necredincioși, fii ai nobililor din Transilvania.

[...] La numita bibliotecă după ce mai întâi am cerut cărți despre dinastia sultanală osmană – să-i fie sultanatul veșnic! – care cuprindeau imaginile excelențelor lor din ultima vreme și ale unora dintre dregătorii sultanali din palatul imperial, fiindu-le descrise și desenate veșmintele; ulterior, referitor la o asemenea carte le-am spus câteva cuvinte amicale necesare celor din jur; apoi, în vremea în care răsfoiau câteva cărți de geometrie și de geografie și mă uitam la pozele din lăuntru lor, le-am explicat, spunându-le: „Nu cumva sunt aici istoriile scrise de renumiții în știința istorică, în politică⁸⁵ și în elocvență, din lumea inteligenței francești, numiții Voltaire⁸⁶, Rousseau⁸⁷, Montesquieu⁸⁸ și Reinhold⁸⁹?”

⁸³ *Baron Samuel Pepro Kondal*. Samuel von Brukenthal (1721–1803). La 5 iulie 1774 a fost numit comisar imperial plenipotențiar și președinte al Guberniului. Peste trei ani a fost instalat ca guvernator al Transilvaniei. A deținut această dregătorie până la începutul lunii februarie 1787, când a fost pensionat în urma intrigilor adversarilor săi. A murit la 9 aprilie 1803 la Sibiu, fără urmași. Despre activitatea guvernatorului sas Samuel von Brukenthal, promotor al istoriografiei sibiene, vezi Adolf Armbruster, *Dacoromano-Saxonica. Cronicari sași despre români. Români în cronică săsească*. București, 1980, p. 69–70, 72–74, 125, 146, 170, 272, 314, 327–328, 330, 362. O biografie completă la Joseph Teutsch, *Schriftsteller-Lexikon oder biographisch-literarische Denk-Blätter der Siebenbürger Deutschen*, vol. I, Kronstadt, 1868, p. 188–193.

⁸⁴ Yermisekiz Çelebi Mehmed Efendi a fost trimis de sultanul Ahmed III în anul 1720 în Franța. Derularea soliei a narat-o în „Cartea ambasadei în Franța” (*Sefaretnâme-i Fransa*), în care se menționează un asemenea eveniment în cursul vizitei întreprinse de sol la Bordeaux.

⁸⁵ *Politika*.

⁸⁶ *Volter*. François Marie Arouet (1694–1778), cunoscut sub numele de Voltaire.

⁸⁷ *Ruso*. Jean-Jacques Rousseau (1712–1778).

⁸⁸ *Montisku*. Charles de Secondat, baron de la Brède și de Montesquieu (1689–1755).

⁸⁹ *Reynal*. Filosoful german K. L. Reinhold.

Din istoriile lor le-am relatat câteva povestiri și fragmente de care mi-am adus aminte.

Spunându-le „aceste istorii care sunt pline de istoria țărilor și de problemele externe sunt cunoscute de osmani”, s-au uitat unul la altul. Acolo aflându-se și un om știutor al limbii turcești, adus împreună cu nobilii, au început să vorbească între ei; pentru a-i uimi și mai mult, am făcut o demonstrație plăcută, și chiar aducând și arătându-le câteva cărți în persană și în arabă, am tradus din ele. Unul dintre cei numiți de statul german împreună cu mihmandarul și cu tălmăciul, care afirmase, eu cunosc chipurile, și turcește și persana și araba și când citea din „Divanul” și „Gülistanul” maeștrilor Hafiz Şirazi și Şeyh Sa’di câteva povestiri, fragmente și gazeluri, traducând în mod parțial și eronat, eu am început să tălmăcesc gazelurile și să le recit din memorie; toți au rămas uimiți și toate comentariile care s-au făcut în locul amintit, s-au tipărit aidoma în paginile gazetei și le-au răspândit într-o parte și alta.

Apoi ne-au dus într-o altă cameră, unde într-o parte, între minerale era și o piatră sfântă, și în menționata cameră erau și câteva sute de exemplare de eşantioane de diferite minereuri; arătându-ni-le pe acestea și câteva schelete, ne-au dus și într-o altă cameră. Acolo erau multe tablouri care reprezentau, unele sugari și tineri și [femei] frumoase, și altele bătrâni și ramoliți și urâți; cu scopul de a afla care mi-a plăcut, m-au întrebat: „Dintre acestea, pe care îl apreciați drept cel mai plăcut?”

Dintre tablouri, trei sau patru exemplare demonstau o înaltă măiestrie și unul dintre ele mi-a plăcut cel mai mult, iar ei, uitându-se unul la altul, au zâmbit și mi-au vorbit „frânțește”⁹⁰, grăindu-mi: „Acesta este admirabil și superioritatea lui rezidă prin reprezentarea piosului Sfânt Ieronim⁹¹, unul dintre strămoșii sfinți părinți ai noștri; tabloul este una din capodoperele faimosului peste zări, numitul Vidokoy Dörefi⁹²; pentru el [tabloul] am dat suma de treizeci și șase de mii de guruși. Celelalte, care v-au încântat, sunt tablouri și mai minunate, fiind opera pensulei și a invenției maestrului fără pereche, numit Tizian”⁹³.

După ce am văzut biblioteca, clădirea și lucrurile ei bizare, venind spre conacul nostru, ne-au ieșit în fața ochilor două clădiri înalte; când am întrebat, ni s-a răspuns că sunt o mănăstire și o biserică, vechi de opt sute de ani; la dorința mea de a vedea [biserica], părintele acoperit cu o pălărie⁹⁴, înconjurat de bătrâni și tineri, cu cei din față cântând cu glas încet, a ieșit să ne întâmpine și în grabă a făcut reverențe de bună primire; și făcând rugăciuni de bun augur pentru veșnicia statului și rugă pentru această dorință curată, ne-a arătat câteva obiecte stranii și onorându-ne cu muzica de la orgă⁹⁵, a cerut încuviințarea.

Apoi, plecând de acolo și după ce am ajuns la conac, într-un mod delicat am cerut informații pentru a pricepe, de la tergiuman și de la mihmandar, spunându-le:

⁹⁰ *Frenkçe.*

⁹¹ *Derviş Ciruvunimu.* Identificare probabilă.

⁹² Autorul tabloului Sf. Ieronim este pictorul flamand Marinus Reymerwaele (c. 1490 – c. 1546).

⁹³ *Tiçsiyan.*

⁹⁴ *Şapka.*

⁹⁵ *Erga.*

„Nu cumva, cetatea Sibiului, fiind una dintre fortărețele renumite, pentru a merge și a o vizita, există vreo piedică și vreo interdicție? Regulile statului vostru sunt potrivnice? Deoarece voi mai rămâne aici, trei, patru zile, în cazul în care voi mai trimite om și raport la oștirea imperială, îmi voi umple răgazul și îndeletnicirile într-o manieră și mai folositoare. Dacă voi avea timp liber, în cazul inexistenței vreunei piedici, probabil mă voi duce. Dorința mea solitară este doar o intenție și nicidecum vreo solicitare”.

După aceste lămuriri, mi s-a spus: „În porunca precedentă nu se află nicio opreliște; când doriți, dați-ne știre și noi îl vom informa pe comandant; însă dacă timpul permite și vremea rece se va înteti și va avea înrăurire asupra cistitei dumneavoastră, boala frigurilor va izbucni din nou cu mai multă tărie, și probabil din pricina declanșării ultimei maladii veți fi și mai mult înfricoșat⁹⁶. Poștiți și mai întrebați-l o dată pe doctor; și chiar vizitarea cetății nu este demnă de o asemenea vrednicie din partea dumneavoastră; [cetatea] nu are întărituri, este din cărămidă și nu va ajunge să fie împresurată”.

Din maniera lor de a purcede în acest fel de a minimaliza cetatea, le-am aflat intențiile și puritatea gândurilor și am devenit și mai hotărât de a vedea în continuare cetatea Timișoarei⁹⁷. Deoarece cetatea Timișoarei este cheia Ungariei⁹⁸ și a Transilvaniei, acesteia i-au dat o soliditate și mai tare și au depus eforturi pentru întărirea ei; șanțurile cetății Sibiului sunt foarte adânci, dar valul, bastionul și zidurile ei nu sunt atât de rezistente. Deoarece, când am deținut-o, cetatea Timișoarei era fortăreața țării Transilvaniei și fiind la îndemâna dușmanilor, a fost permanent și perseverent întărită; nefiind necesar, nu s-a acordat atenție întăririi cetății Sibiului.

Intrând și ieșind de câteva ori prin porțile cetății, am iscodit atât cât am putut zidurile și porțile cetății și ale orașului și chiar câțiva dintre slujitorii noștri, ducându-se, au văzut câteva bastioane, care cu zece tunuri, pot fi spulberate.

În vremea sultanatului sultanului Mehmed Han al patrulea⁹⁹ – Allah să-l ierte și să-l odihnească! – statul Transilvaniei a fost acordat unuia cu condiția de a plăti anual patruzeci de mii de galbeni, dându-i-se în mână un berat imperial¹⁰⁰. Găsindu-se acum încă în tezaurele lor, unul dintre ei aflat în dregătoria de vistiernic, aducând numitul berat, mi l-a arătat. [Actul] era scris în scrierea *celi*¹⁰¹ și cuprinsul ei era confirmat oficial cu turaua¹⁰² sus-menționatului răposat; cu gândul ca cei din preajma noastră să fie indiferenți, nu l-am lecturat cu atenție și aruncând doar o privire asupra turalei și a locului deteriorat, i l-am dat înapoi, în mână.

⁹⁶ Cu infecția urinară de care suferea. Ebubekir Ratib Efendi, probabil se molipsise în vremea șederii sale în tabăra de la Șiștov, unde s-a contaminat și cu malaria, boală contagioasă sub numele de friguri sau febra ațtoasă.

⁹⁷ *Timișvar*.

⁹⁸ *Macar*.

⁹⁹ Mehmed IV (1648–1687), poreclit „Vânătorul” (*Avcı*).

¹⁰⁰ *Berât-ı âlişan*.

¹⁰¹ *Celi hat* – model de scriere utilizat pentru redactarea actelor imperiale.

¹⁰² *Tuğra*.

Când am spus: „Acest berat, la ce mai este necesar acum, acesta poate fi pus pe foc!”.

Numitul [vistiernicul] ne mai dorind să vorbim mai mult despre această chestiune, eu, pentru a închide conversația, am întrebat: „Ce număr de populație se află în lăuntru Transilvaniei?”

și astfel am terminat convorbirea. Dându-mi-se, la început, de nemții de lângă mine, ca răspuns o minciună ce ascundea altceva: „Sunt patru milioane de oameni”.

Slujitorii au adăugat la răspuns: „Țara Transilvaniei, după hărțile oficiale, se vede ca o mică provincie; cum poate încăpea această cantitate de populație?”

Spusele lor au iscat o mare dezbatere.

Apoi, pe parcursul drumului am întreprins investigații, și am aflat că în lăuntru Transilvaniei e o populație de un milion și jumătate de locuitori, formată de patru neamuri. Unul este „poporul sas”¹⁰³, a căror țară în vremurile trecute era Saxonia¹⁰⁴, unde datorită înmulțirii răzvrătirilor, tiraniilor și opresiunilor, rămânând istoviți în acea vreme și-au părăsit vetrele și s-au așezat în lăuntru Transilvaniei, care era o regiune muntoasă. Dintre toți, [sașii] sunt cei vechi și în orașul Sibiu aceștia sunt cei mai de seamă.

Al doilea neam, sunt maghiarii¹⁰⁵; aceștia chiar cuprind mai multe feluri, unul sunt secuii¹⁰⁶ și celuilalt i se spune cumanii¹⁰⁷. Aceștia sunt maghiarii vechi¹⁰⁸ și sunt foarte puțini; dar au mari pretenții în litigiul vechimii și al nobleții; și încă unul, mai cunoscut, sunt maghiarii care dacă sunt mai mulți în Ungaria¹⁰⁹, sunt puțini în Transilvania. Însă aceste trei feluri de maghiari, în Transilvania, au provocat neplăceri mari celorlalți și le-au încălcat drepturile legale.

Al treilea fel sunt grupurile de greci¹¹⁰ și de bulgari¹¹¹, aceștia sunt și mai puțini.

Însă al patrulea neam este raiaua valahă¹¹²; aceștia, în urmă cu două sute cincizeci de ani din pricina unei răzmerițe, tulburări și opresiuni [petrecute] în Țara Românească, și-au părăsit țara și venind în Transilvania s-au așezat în lăuntru ei și s-au stabilit. Valahii chiar dacă sunt cei mai mulți dintre toți, viețuiau ca niște robi prizonieri în mâinile maghiarilor, munceau zi și noapte și câștigau blestem și plâns. Într-o săptămână, trei zile, iar în unele locuri câte patru zile, ei lucrau de pomană și gratuit pentru maghiarii, care erau proprietarii satelor și ai pământurilor. La cel mai mic semnal al conducătorului, dacă găseau un protector și un stăpân erau pregătiți de revoltă. Mai mult, în urmă cu opt ani, în vremea fostului împărat, răposatul Iosif¹¹³, raiaua valahă din Transilvania s-a răsculat și a atacat și a năvălit asupra

¹⁰³ *Saksoniye halkı.*

¹⁰⁴ *Saksoniye.*

¹⁰⁵ *Macar.*

¹⁰⁶ *Sikoli.*

¹⁰⁷ *Kumani.*

¹⁰⁸ *Eski macarlar.*

¹⁰⁹ *Macaristan.*

¹¹⁰ *Rum.*

¹¹¹ *Bulgar.*

¹¹² *Eflaklı reâyası.*

¹¹³ *Yozebo.*

maghiarilor; și în acea vreme sfântul stat a fost informat despre omorârea și suprimarea a șapte sute, opt sute de maghiari. Și acum, având vocația pentru revoltă, numita raia, îmboldită, poate fi îndreptată asupra maghiarilor. Cu șefii lor [ai valahilor] am purtat în cursul nopților convorbiri amicale ascunse, ei manifestându-și cu vigoare stima și respectul față de Înalta Poartă, cât și dorința lor de a spulbera constrângerile, opresiunile și încălcările de drepturi suferite din partea maghiarilor.

Din populația de un milion și jumătate de locuitori aflată în Transilvania, un milion de locuitori sunt raialele valahe și o jumătate de milion sunt sași, maghiari, greci și bulgari.

Fiind în număr de un milion și o sută de mii, supușii constituie majoritatea populației, și în cazul unei vrajbe, de la ei putem avea o părere asupra puterii lor. Și acum în țara Transilvaniei, la intrarea mea în orașul Sibiu, supușii ei nu erau într-o stare liniștită.

Orașul Sibiu, fiind capitala țării Transilvaniei, avea guvern¹¹⁴ și chiar guvernator¹¹⁵, care stătea acolo, cu semnificația de valiu; acolo aveau loc tranzacții comerciale și erau vămi; mărimile orașului Sibiu și majoritatea populației fiind sași, de obicei și conducătorii erau dintre ei; iar avantajele lor fiind mai mari, maghiarii neputând să-i digere, au profitat de aceste vremuri, și după prăpădirea împăratului Iosif, cu înțelepciune prin consultări, în perioada armistițiului, au luat de acolo guvernatoriul și l-au transferat la locul numit Cluj¹¹⁶, o cetate renumită a Transilvaniei și un ținut bine locuit al ei. După aceea, [maghiarii] dorind ca acest oraș să fie capitala țării Transilvaniei și spunând că guvernatorul să stea acolo, au cerut în scris suspendarea dominației de la fostul împărat Leopold.

Când am venit noi la Sibiu, guvernatorul [Samuel Brukenthal] nu era acolo și la întoarcerea noastră de la Viena încă nu i se găsisse o rezolvare acestei probleme.

Statul austriac¹¹⁷ acționează în Ungaria¹¹⁸ și în Transilvania ascunzând la spate dușmănia și declarând înșelător pe față prietenia, iar Transilvania și Ungaria dovedesc față de Înalta Poartă – să dureze veșnic! – mai multă înclinare, considerațiune, respect și stimă. Scrisorile, firmele și sineturile emise de vistieria imperială, venite în vremea în care aceste regiuni erau în mâinile Înaltei Porți, încă le dețin în mâinile lor, le-au dosit și nu pierd nici un document și nu le dau nimănui. Chiar pe timpurile lui Tiryaki Hasan Pașa¹¹⁹ și a marelui vizir Ibrahim Pașa¹²⁰, câțiva din satele de unguri și bulgari supunându-se Înalțului Devlet, iar unii manifestând devotament, prestând slujbe, li s-au dat în mână porunci și scutiri;

¹¹⁴ *Guverner.*

¹¹⁵ *Guvernator.*

¹¹⁶ *Kilavuzonburg*, formă turcă a toponimului german *Klausenburg*.

¹¹⁷ *Nemçe devleti.*

¹¹⁸ *Macar.*

¹¹⁹ Tiryaki Hasan-Pașa – vizir care a dobândit faimă la începutul secolului al XVII-lea pentru modul în care a apărat Kanije în fața ofensivei austriace.

¹²⁰ Damad Ibrahim Pașa, mare vizir (1596–1597; 1598–1601), faimos prin campania din 1600 – în care împreună cu fostul beylerbey de Buda, Tiryaki Hasan Pașa, a cucerit fortăreața Nagy-Kanizsa/Kanije, situată între lacul Balaton și râul Drava.

foarte mulți dintre ei, încă ascunzând acele porunci le-au scos acum la iveală și ni le-au arătat nouă pe ascuns.

În acest capitol, conversațiile amicale, fiind întinse, amănuntele trebuincioase vor fi obositoare și prelungi.

A doua noapte, după noaptea sosirii noastre la Sibiu, pe noi ne-au invitat la un bal¹²¹. Ce numesc ei bal, este o reuniune, în care se adună într-un loc special domni și doamne, mărimi și nobili, un bărbat și o femeie, mână în mână, dansează. În așa manieră, încât un bărbat pe oricare aruncă ochii, cu femeia dorită, fie general, fie mărime, fie fete, fie o pereche, indiferent oricare ar fi, lipindu-și mâinile, patruzeci, cincizeci sau șazeci de persoane dansează în arenă.

De la cei mai mici în vârstă, până la rege și la copiii săi, de la mărimile cele mai mari până la cei din stările cele mai de jos, învață să danseze. În mintea lor, acest lucru nefiind rușinos, ei se laudă că știu și a nu dansa este rușinos; în timpul dansului pupăturile sunt precum o marfă gratuită; iar în cetate nazurile și mofturile neavând căutare, nimeni nu este amenințat, injuriat și ofensat. Dintre ei, câte un bărbat și câte o femeie, doi câte doi și patru câte patru, mână în mână, dansează. Când cei câțiva oboșiți se retrag, ceilalți venind, încep să danseze; ei cunosc patruzeci, cincizeci de feluri de dansuri și fiecare dans are un nume special; când onorează și tratează ospitalier pe cineva, organizează un bal. Să participe alături de ei, constituie o mare onoare pentru ei; pentru aceasta, nefiind un dansator special, cei invitați, ei înșiși cu familiile lor, dansează.

Locul de bal al orășenilor este situat în altă parte și ei fac balul într-unul din conacurile mărimilor. Însă în balurile orășenilor, participanții, fiind mai numeroși, conducătorii lor speciali și adjuncții lor prin servitori și slujitori trimit din partea lor, participanților, câte o invitație scrisă, iar ceilalți doritori de a merge la bal, le adresează o solicitare și obțin o invitație; oamenii de pază de la porțile balului, celor care au invitație, le permit accesul.

La balul orășenilor, organizat special pentru noi, s-a strâns multă lume, toți demnitarii și mărimile orașului, și acolo – cum am spus mai înainte – doi generali veniți să mă viziteze, cu copiii și familiile lor, erau deja pregătiți și la sosirea mea, erau conducători [ai balului]; acolo, dacă le place un lucru, pentru a-și îndeplini dorința, toți cei prezenți pentru a omagia și a saluta, aplaudă. De pildă, la venirea regelui la bal, toți cei de față, aplaudă; este un obicei care are rostul de a saluta, de a onora și de a oferi afecțiune prietenoasă. De asemenea, când sunt satisfăcuți de un cuvânt sau de un lucru pentru a-și arăta bucuria exagerată, [ei] după dorință, aplaudau.

Cum am ajuns la bal, toți dintr-odată precum supușii, pentru a mă onora, omagia și a-mi da binețe, au aplaudat. Deoarece, de fapt, eram avizat și cunoșteam acest obicei, noi care aveam grijă de cei din jur, tuturor le-am arătat în felul nostru simpatie și prietenie. Când m-am dus și m-am așezat la locul pregătit de slujitori pentru noi, au venit cu deferență demnitarii, mărimile și copiii și familiile generalilor și mi-au mulțumit. Pentru a-și arăta satisfacția, tergiumanul german, presupunând că noi nu cunoșteam obiceiul aplaudării, care avea menirea de a

¹²¹ *Balo.*

sugera o onoare, prietenie și salutare specială, în momentul în care a dorit să mi le explice, slujitorii din spatele meu, i-au spus și l-au lămurit de la început. Cei de acolo, întrebând, amintitul tergiuman, le-a explicat: „Are cunoștințe despre obiceiurile noastre!”

La aceste vorbe, au fost și mai mulțumiți.

În incinta balului, lumânările de ceară străluceau și obrazurile, precum în fața lunii, împrăștiau raze și lumină împrejur și sunetele a douăzeci, treizeci de instrumente ajungeau până la apogeul boltei cerești și fiecare după poftă și toană, mână în mână, dansau.

[Atmosfera veselă a balului l-a inspirat pe Râtib Efendi, care și-a adus aminte de douăzeci de versuri, ce sunt inserate în narație.]

[...] stând două-trei ceasuri [la bal], pe drumul de întoarcere spre locul de conac, într-un loc am consemnat și notat strofa, amintindu-mi din memorie.

Deoarece autorul de poezie, pe care ei o denumesc vers, în societatea lor se bucură de respect, în această regiune devine faimos, indiferent de eleganță, perfecțiune și de pricepere. Când s-a făcut dimineață, toți au venit în preajma noastră, și la întrebarea lor: „Balul din această noapte v-a plăcut și sunteți satisfăcut și mulțumit?” le-am citit menționata poezie. Imediat au tradus-o și poemul tălmăcit în limba lor l-au tipărit în paginile revistei și menționând frumusețea conduitei lor, l-au publicat și răspândit în jur.

[...] La sosirea noastră în satul Câineni, unul dintre satele Țării Românești, situat la o distanță de două-trei ore de capul hotarului, acolo deja, erau mihmandarul german și tergiumanul și secretarul particular așteptându-ne pe noi; cu sarcina de a întreba de hatârul nostru l-au trimis pe un aghiotant, care ne-a rugat să trimitem un om de-al nostru de încredere; prin urmare, dând curs, în urmă cu două zile, am trimis în grabă pe unul dintre robii ai unuia din apropiații mei veterani; cu povețele și ordinele secrete trebuincioase, s-a dus în acea parte. Instrucțiunile sale pentru drum fuseseră anterior scrise și completate.

A fost întrebare despre cheltuielile cu slujitorii și cu bucătăria, cât și despre registrele cu cele necesare pentru cai de călărie și pentru căruțe, numitul rob arătându-le și informându-i – noi încă din Țara Românească controlaserăm și verificaserăm suita și cheltuielile noastre . Când [cei doi] au aflat că tainurile nu vor fi constante, au spus, văzându-le prea mari: „Acești slujitori și aceste cheltuieli sunt mari; majoritatea produselor care sunt consumate în bucătăria voastră nu pot fi procurate în timpul călătoriei, iar excelența sa, Efendiul, nu va fi în huzur. Dacă va porunci un protocol cu o suită mai lejeră, va fi cu atât mai satisfăcut și mai liniștit, cât și cu mai mult avantaj și folos!”

Cu aceeași problemă fusesem informat chiar de aghiotantul celui aflat în Țara Românească, în postul de consul al austriecilor¹²²; însă, aceluia într-o manieră clară și deschisă i se explicase că deja câțiva dintre oamenii noștri fuseseră înturnați de la București.

Știindu-se ce prejudicii suportasem la București, cât și hotărârea mea fermă de a privi cu dispreț și dezonoarea provocată de a înapoia câțiva oameni, și

¹²² *Nemçeli`nin konsolos.*

cunoscând poziția lor dubioasă, i-am explicat numitului om al nostru despre această virtute; instruit asupra răspunsurilor ce trebuiau date, în conformitate cu sfaturile acordate, cu ardoare robul omului nostru le-a replicat: „Prea măritul Allah are în grija sa Sublimul stat al osmanilor, iar grația sa asupra noastră să dăinuiască veșnic! Padișahul nostru, plin de puternicie, plin de înțelepciune și plin de grație, nu ne-a trimis pe noi în aceste părți pentru negoț și foloase; mulțumită împărăției, noi nu avem nevoie de nimic și nu avem nici o solicitare în vreun articol pentru deranjarea statului austriac. Lucrurile pe care dumneavoastră ați spus că sunt dificil de procurat, prin grația padișahului nostru, s-au strâns și sunt prezente în cămările noastre. Apoi, după acestea, dumneavoastră sunteți informat pe deplin dacă cuvintele noastre sunt o minciună sau o realitate. Oricare tain va fi stabilit din partea dumneavoastră, îl știți deja, deoarece fără îndoială, aveți porunci de a străjui gloria regelui vostru. Efendiul nostru, fiind unul dintre ambasadorii care cunoaște faima și importanța statelor, orice s-ar da din partea dumneavoastră puțin sau mult, nu va face nazuri și observații la primire. Mulțumită prea puternicului Allah, grație padișahului nostru, în situația de acum, avem akçecele noastre pentru consum și cheltuială și avem polițe¹²³ pentru negustorii aflați între Istanbul¹²⁴ și Viena¹²⁵, și, în caz de nevoie, ne vom folosi de ele. Padișahul nostru, plin de puternicie și de grație, îi va recompensa și îi va gratifica. Chiar dacă nu ne veți da un tain de o akcea, de o căruță și un cal, în nici un moment nu ne vom vâicări de statul dumneavoastră și nu vom face comparație cu ambasadorii predecesori și nu vom lua cazul lor ca o pildă. În privința tainurilor dumneavoastră și a altor chestiuni, efendiul nostru [Ebubekir Râtib] nu are nici o propunere, mai mare decât povara unei picături. Noi, fiind musafirii statului austriac, nu-i așa că nu este potrivit cu onoarea lor ca oamenii noștri să discute despre abundență și despre lipsuri?”

Persoanele cu nerușinare și impertinență, au răspuns în confuzie: „Suntem informați asupra misiunilor domnului ambasador și suntem ferm convinși că omul nostru a făcut o prostie. În acest mod, întrebarea noastră a fost nerușinată, însă făcând tovărășie cu voi încă de la poartă, dacă îl iubești pe Allah, ascunde aceste cuvinte și nu le relate domnului ambasador”.

Din această conversație amicală, până la întoarcerea noastră [acasă], sub nici o formă nu au înțeles pilda. Mai mult, cu orice prilej își manifestau zgârcenia și josnicia.

Fructele [proaspete], precum strugurii negri¹²⁶, stafidele, fisticurile¹²⁷, curmalele și smochinele, cât și cele uscate de tipul lor, ca majoritatea alimentelor în acele părți, erau mai scumpe și neobișnuite; la mâncăruri, chiar și mirodeniile necesare sau alte feluri de alimente, era limpede că nu le foloseau, și ei văzându-le la mâncărurile noastre, în vremea în care am locuit la Sibiu, Buda și Viena, rămâneau uimiți; și până și generalii, venind până la bucătărie, le vedeau și se

¹²³ *Poliçe.*

¹²⁴ *Ásitâne.*

¹²⁵ *Bec.*

¹²⁶ *Kuş üzümü* – specie de struguri dulci, cu boabe mici și negre.

¹²⁷ *Fıstık.*

mirau. Și bucătarii care fuseseră avertizați, celor veniți la bucătărie le ofereau mâncare și chiar pe unii îi invitau. Și robii slujitorilor mei, chiar și ei, celor veniți la vremea de servire a mâncării, îi așezau la masă cu forța; și în celelalte momente, celor veniți alături de slujitori în serviciu, oferindu-li-se curmale, smochine și stafide și alte fructe uscate de acest gen, ei se minunau.

Însă, la ei dacă în vremea dintre primul și al doilea fel de mâncare, vine un om fără să fi fost invitat și dacă era un sărman lihnit de foame, nu i se dădea nici măcar o înghițitură. Chiar și slujitorul care trudea acolo, neavând dreptul de a lua o îmbucătură din mâncarea făcută, cheltuia din propria leață și mergând la ospătăria din bazar își sătura stomacul.

Să nu dea Allah ca credința islamului și continuarea etemității Înaltei Porți să aibă vreun declin! Mulțumită prea slăvitului Allah, cunoscând rangul împărăției poporului islamic și puterea semetiei sultanatului și gradul forței sale, în măsura puterii mele am depus eforturi pentru gloria și splendoarea sa.

După ce stabiliseră aranjamentul inițial, ca la trei zile să fie organizat un popas, observând marile neplăceri cauzate nouă de febra aftoasă în orașul Sibiu, timp de două zile, [și faptul că] chipurile, ambasadiorilor anteriori nu li s-a acordat atâta considerațiune, au spus: „Organizasem câte un loc de popas pentru fiecare trei zile, însă din respect și stimă pentru personalitatea dumneavoastră, cât și din atenția noastră pentru liniștea și tihna dumneavoastră, am modificat întocmirea anterioară și se va rândui un loc de popas la două zile”.

Declarând acestea, și-au cerut permisiunea și și-au exprimat gratitudinea; această recunoștință era perfecțiunea zgârceniei și ultima treaptă a avariției lor, care izvorau din josnicia lor; cu gentilețe le-am semnalat și i-am lămurit, prin priceperea mea, spunând: „Noi, atât în timpul călătoriei, cât și în perioada prelungă de ședere și de locuire în orașul Viena, nu avem interese pentru negoț și un profit; datorită padișahului nostru, preaputernicul, preaînțeleptul și preailustrul, nu avem nevoie de nimic; și neavând vreo necesitate, vreo îngrijorare dintr-o parte și vreo neplăcere și o convorbire amicală, de fapt nădejdea și speranța noastră, constă în a ajunge cu un ceas mai devreme la Viena și de a ne îndeplini misiunea. Dumneavoastră, cunoscând de la mihmandarul nostru dorințele noastre, în conformitate cu ele veți întreprinde ceva; problema locului de popas și a drumului este în grija dumneavoastră. Pentru orice chestiune, dumneavoastră având îngăduința noastră, în orice manieră veți orândui lucrurile, chiar dacă acestea vor fi potrivnice temperamentului nostru, nu vom recurge la răutatea de a ne plânge de dumneavoastră”.

Arătând acestea și mărinimia noastră mănoasă, indivizii rușinați, intimidăți, cuprinși de neliniște și chinuri, degrabă și-au cerut iertare temeinică.

În a patra zi a lunii *cemazi-ül-evvel*¹²⁸, am ieșit la drum din orașul Sibiu și noaptea la ora opt, am ajuns în fugă, în satul numit Miercurea Sibiului¹²⁹. Deși mi s-a dat vestea că locul de conac este situat la o distanță de șase ore, cu dificultate am reușit să ajungem după un drum de treisprezece, paisprezece ore. Așa cum se hotărâse, aranjându-se un loc de popas la trei zile, ne-am fi dus și reîntors de la

¹²⁸ 30 decembrie 1791.

¹²⁹ *Reyzmark*.

Viena cu câteva zile mai devreme și ei ar fi câștigat foloase din tainuri; invocând în mod fățarnic febra aftoasă și bunăvoința lor, au stabilit un loc de popas la două zile, însă orânduind conacurile la mare distanță și mai multe ore, de fapt etapele de popas au avut din nou loc la calculul de trei zile.

În ziua a cincea a numitei luni¹³⁰, am plecat de acolo și am ajuns în târgul Sebeș¹³¹. În acea zi, declanșându-se o criză de friguri, am locuit acolo o zi; a doua zi ne-am sculat și în fugă am ajuns la târgul Orăștie¹³²; a doua zi dis-de-dimineată am ieșit la drum și repede s-a ajuns în târgul Deva¹³³; după cum se spune, în cursul acestui război imperial, oștenii Islamului¹³⁴ și-au stabilit tabăra în această regiune și au jefuit-o. În târgul menționat, în spate, pe un vârf de culme se află o palancă¹³⁵, rămasă de pe vremea genovezilor¹³⁶; în urmele întăriturilor și al zidurilor se văd cu ochiul liber spărturi, însă pentru ca populația maghiară și din Transilvania să nu prindă putere, înlăuntrul ei nu se află tunuri, muniții și oșteni.

Deoarece în perioada șederii noastre la Sibiu s-au răspândit în toate părțile scrisori speciale și s-au tipărit în paginile gazetei, mergând înainte, la o distanță de două-trei zile, nobilii maghiari, fiind doritori de a mă vizita și de a purta discuții amicale, au venit în etapele în care am conăcit. Din apropierea numitului târg, din comitatul Hunedoara¹³⁷, a venit în cursul nopții, un nobil¹³⁸ maghiar cu doleanța de a avea o întrevedere cu noi, însă ardoarea febrei aftoase încă nu se domolise. După ce i s-a permis, acestuia în fiecare zi acordându-i-se mângâiere, bunăvoință, considerațiune și respect, numitul nobil în toate problemele discutate, și-a manifestat cu prisos disprețul față de germani¹³⁹ și a blamat, în particular, dinastia austriacă¹⁴⁰. Față de proprii lui slujitori le-am arătat amabilitate și respect, iar ei și-au manifestat mulțumirile și satisfacția, laudând și preamărind și rugându-se pentru durata veșnică a statului [osman]; având lângă sine câteva vechi scrisori și una, două porunci de privilegiu și de cumpărare, cu scriere musulmană mi le-a arătat; numitul oraș aflându-se în țara Transilvaniei, a început cu râvnă să elogieze minele din Transilvania și avantajele lor. Din considerentele că pomenitul nobil știa să scrie și să citească, era informat asupra tuturor lucrurilor, deținea terenuri și proprietăți, era bogat, acestuia i-am acordat mai multă cinste, onoare și respect.

Noaptea, în tihnă, am discutat despre minele de fier, de cupru și de mercur, mine fără număr. Însă, pentru ca în părțile Italiei¹⁴¹ o mină de mercur să fie cât mai

¹³⁰ 31 decembrie 1791.

¹³¹ *Milbah*.

¹³² *Saşvaroş*.

¹³³ *Deyve*.

¹³⁴ *Asâkir-i islam*.

¹³⁵ *Palanka*.

¹³⁶ *Ceneviz*. Ratib Efendi a extins legenda identificării genovezilor constructori de fortificații tari și în perimetrul Transilvaniei.

¹³⁷ *Hunvat kazası*.

¹³⁸ *Beğzâde*. Acest termen are și alte sensuri (fiu de prinț, fiu de bey), dar am preferat varianta „nobil”.

¹³⁹ *Nemçe*.

¹⁴⁰ *Avusturya hânedam*. În expunerea sa, până aici, Ratib Efendi pentru a desemna pe habsburgii a utilizat cuvântul *nemçe*, pe care l-am tradus prin neamț sau german.

¹⁴¹ *Italia*.

profitabilă, iar prețul lui [al mercurului] să nu scadă, minele de mercur din Transilvania și Ungaria nu fac producție. În afară de minele de plumb, toate celelalte varietăți de metale se găsesc în Ungaria și în Transilvania.

Minele din Ungaria și din Transilvania produc în fiecare an, în cazul cel mai redus, o producție de cinci milioane și este evident că la o producție maximă se ajunge până la zece milioane. Însă acestea fiind cazuri excepționale, în majoritatea anilor se produc câte șase, șapte și opt milioane; dacă se scad cheltuielile și costurile de producție, an de an, fiecare din minele din Transilvania și din Ungaria, au o producție de cinci milioane și venitul ei se poate deduce. Într-adevăr în discuțiile amicale cu menționatul [nobil], am străbătut de-a curmezișul toate problemele, scoțând la iveală adevărul și intrând în amănunte și răsuciri pe toate fațetele, care au întins vorba.

În a zecea zi a numitei luni¹⁴², am pornit din târgul Deva și am ajuns în satul numit Dobra¹⁴³; în a unsprezecea zi¹⁴⁴ am plecat de acolo și ne-am așezat în satul numit Coșava¹⁴⁵, unde am conăcit și în a douăsprezecea zi¹⁴⁶; în a treisprezecea zi¹⁴⁷ am sosit în satul Bujor¹⁴⁸, iar în a paisprezecea zi¹⁴⁹ am venit în orașul Lugoj¹⁵⁰ și în acea zi, am conăcit acolo. Menționatul oraș face parte din comitatul Caraș¹⁵¹, care cuprinde o sută treizeci și unul de sate, și este un oraș înfloritor. În partea din față, prin câmpia largă și întinsă, curge râul Timiș¹⁵², și uneori revărsându-se, în jurul orașului s-au ridicat diguri și înăuntrul orașului menționat se vede precum o insulă.

Râul Timiș este o apă mare și pe el plutesc ceamuri¹⁵³ și caice¹⁵⁴. În fața menționatului oraș, râul se desparte în câteva brațe, iar fiecare nu permite trecerea. Izvorând din munții Lugojului, apele se împart în trei părți; una se îndreaptă spre partea amintitului oraș, alta spre zona Făget¹⁵⁵ și încă una, curgătoare într-o altă direcție; uneia i se spune râul Timiș, celeilalte apa Bega¹⁵⁶ și alteia, apa Voislova¹⁵⁷. Toate trei sunt ape mari și nu permit trecerea. În câteva locuri, fiind poduri, se pot traversa dintr-o parte în alta, pe pod, iar în altele, cu bărcile¹⁵⁸. La o distanță de șase ore, în apropiere de Timișoara, aceste trei ape se unesc una cu alta

¹⁴² 5 ianuarie 1792.

¹⁴³ Dobra.

¹⁴⁴ 6 ianuarie 1792..

¹⁴⁵ Kașova.

¹⁴⁶ 7 ianuarie 1792.

¹⁴⁷ 8 ianuarie 1792.

¹⁴⁸ Bujor. Satul Bujor, azi denumit și Traian Vuia.

¹⁴⁹ 9 ianuarie 1792.

¹⁵⁰ Lagoș.

¹⁵¹ Karasova.

¹⁵² Timiș.

¹⁵³ Çam. Tip de ambarcațiune cu fundul plat, asemănător șleplului.

¹⁵⁴ Kayıklar.

¹⁵⁵ Facet.

¹⁵⁶ Bey suyu.

¹⁵⁷ Uslube suyu. Hidronim cunoscut azi sub forma Bistra.

¹⁵⁸ Açık. Un model de barcă fluvială cunoscută sub numele de *üstü açık*, adică „descoperit deasupra”.

în cartierul numit varoșul Fabric¹⁵⁹ din cetatea Timișoarei, ca înăuntrul unei vaste cupole. Aflându-se un stăvilar, râul acela, acolo se împarte în trei și curge prin cetate și prin varoșuri.

Ei dau lămurirea că în cazul în care cetatea Timișoara ar fi împresurată și strâmtorată, dacă ar fi asediată, menționatul stăvilar din locul în care se despart apele va fi ridicat și vor da drumul apelor numitului râu în jur, iar cetatea va rămâne ca o insulă în mijlocul numitului râu. În momentul în care știrea că oștenii islamului, în cursul acestui război imperial, au invadat Mehadia¹⁶⁰ și Panciova¹⁶¹, a ajuns la Lugoj, populația amărâtă și lipsită de speranță, ieșind dintr-o dată, a părăsit orașul și s-a împrăștiat în jur; și ei relatează că au fost ruinați și că aceste regiuni au fost zdrobite de copitele cailor oștenilor islamului.

În a șaisprezecea zi a numitei luni¹⁶², am părăsit orașul Lugoj și după un drum de două ore ne-am așezat în satul numit Belinț¹⁶³ și am schimbat caii; în această zonă, terminându-se hotarul Transilvaniei, se intră apoi în sangeacul Banatului¹⁶⁴ pendinte de vilaietul Timișoara și în seara aceleiași zile [11 ianuarie 1792], am pus tabăra în satul numit Recaș¹⁶⁵.

În ziua de șaptesprezece a numitei luni¹⁶⁶, am ieșit la drum din satul Recaș și repede am ajuns în varoșul numit Fabric, unul din varoșurile cetății Timișoara.

[...] ¹⁶⁷ Cu un ceas mai devreme de Timișoara, numărul nobililor, al dregătorilor și al femeilor, veniți să ne vadă și să ne urmărească era fără număr și erau înșiruiți. Rămânând o jumătate de ceas până la intrarea în cetate, s-au aprins fitilele tunurilor și s-au tras, unul câte unul, optsprezece salve.

Comandantul cetății Timișoara feldmareșalul locotenent, numitul general conte de Soro¹⁶⁸, mai înainte cu trei-patru zile însărcinat de rege cu o misiune specială, plecase înspre părțile Panciovei și numise ca înlocuitor al său, pe generalul maior numit Melas¹⁶⁹, din partea lui s-a îndeplinit și s-a efectuat ceremonialul de întâmpinare și de primire cu bunăvoință, respect și onoare. Deoarece o îndelungată vreme fusesem în slujba Porții și avusesem întrevederi și discuții amicale cu tergiumanii statelor și cu tergiumanii divanelor, auzisem câteva

¹⁵⁹ *Fabrika*. Fabric era o suburbie a Timișoarei.

¹⁶⁰ *Mehadiye*.

¹⁶¹ *Pançeva*.

¹⁶² 11 ianuarie 1792.

¹⁶³ *Belincș*.

¹⁶⁴ *Banat sancağı*.

¹⁶⁵ *Raygaș*.

¹⁶⁶ 12 ianuarie 1792.

¹⁶⁷ Râtib Efendi a inserat o strofă cu 4 versuri pentru a omagia sângele vărsat, pe câmpia de la Timișoara, de mujahedinii și gazii osmani și pe martirii care băuseră șerbetul morții eroice (*şahadet*).

¹⁶⁸ Neidentificat.

¹⁶⁹ *General mayor Melas*. Michael Friedrich von Melas (1729–1806) este originar din Sighișoara. A urmat o carieră militară. În 1781 a devenit colonel al unui regiment de cuirasieri, iar în 1788 a fost transferat cu același grad la regimental 28 de cavalerie. În 1789 a promovat la rangul de general maior. Precizări biografice la Joseph Teutsch, *Schriftsteller-Lexikon*, vol. II, 1870, p. 416–417 și Antonio Schmidt Brentano, *Kaiserliche und k.k. Generale (1618–1815)*, Wien, 2006, p. 63.

povestioare și istorisiri pe socoteala vorbitorilor de limbi francești¹⁷⁰. În cursul câtorva discuții amicale purtate între ei, scăpându-mă din vedere, spuneau public despre majoritatea servitorilor [osmani]: „cunoscător al limbilor italiană și franceză, știutor al istoriei frâncilor”. Însă ei, fiind potrivnici culturii islamic¹⁷¹ și misiunii diplomatice¹⁷², pe ascuns și în mod discret, bazându-se pe presupuneri manifestau prudență față de slujitori. Oricât de cunoscător ar fi fost omul, spuneau: „are cunoștințe despre geometrie, desen și geografie”. Tot timpul ne-au privit cu neîncredere și îndoială.

Întrunindu-se tineri cunoscători de limbă germană, maghiară, sârbă și bulgară și fiind convocate și două-trei persoane cunoscătoare de limbi, dintre supușii noștri, s-a ajuns la concluzia: „acest ambasador nu seamănă cu ceilalți ambasadori; el îndeplinește o misiune specială, nu este interesat de comerț și de dobândirea unui câștig; este prudent în toate problemele și interesat de orice lucru; va lua planul cetății și controlând exteriorul și interiorul ei, va obține câteva lămuriri”.

În noaptea zilei în care am ajuns la Timișoara, pentru ca noi să nu luăm hotărârea de a vedea și a vizita cetatea, tergiumanul neamț, mihmandarul și comandantul¹⁷³ cetății, s-au întrunit într-un anumit loc și au recurs la un vicleșug și la un tertip. Chipurile, ca și cum tergiumanul neamț și cu mihmandarul habar n-aveau, mi-au spus: „Dacă va fi nevoie ca unul dintre slujitorii domnului ambasador, fie musulman, fie creștin¹⁷⁴ să intre în cetate pentru o problemă, [acela] nu va putea intra fără un permis¹⁷⁵ de la mihmandar și de la tergiuman și fără să aibă alături un soldat¹⁷⁶. După intrare, să nu privească la bastioane și la întărituri și rezolvându-și treaba, să iasă.”

Conform tertipului aranjat dinainte, s-au trimis documente la soldații și căpitanii¹⁷⁷, care supravegheau porțile cetății și la căpitanul delegat aflat în compania noastră. Am fost năpădit de o amărăciune fără de margini și fără de leac. Ar fi fost posibil ca prin grija și ajutorul marelui Allah să izbutim, însă presupunerile lor despre mine erau confirmate, iar plâzmuirile și îndoielile lor urmau a fi analizate. Vizitarea cetății nu-mi aducea o recoltă atât de bogată, în schimb, s-ar fi răspândit și mai mult bârfele și clevetirile și acestea ar fi ajuns la apogeu. Pe de altă parte, dacă dintr-odată m-aș fi arătat fudul, eliminând suspiciunile dar deranjând alte lucruri, și aș fi interzis tuturor slujitorilor mei să intre în cetate, această atitudine le-ar fi arătat supărarea și necazul nostru. Cu răbdarea necesară le-am spus cu asprime supușilor noștri, fără a le permite comentariile, avertizându-i de la început: „Fiecare stat are regulamentul lui; în

¹⁷⁰ *Elsine-i efrenciye.*

¹⁷¹ *Diyânet.*

¹⁷² *Sefâret.*

¹⁷³ *Kumandant.*

¹⁷⁴ *Hristiyan.*

¹⁷⁵ *Tezkire.*

¹⁷⁶ *Soldat.*

¹⁷⁷ *Kapudan.*

Europa¹⁷⁸, legea¹⁷⁹ și regulile acționează în acest mod: cel care are treabă să ia teșcherea de la mihmandar și un soldat de la căpitan și doar așa să intre în cetate”.

După ce s-au scurs una-două ore, au venit tergiumanul neamț și mihmandarul. Chipurile, tulburați și rușinați, arătând că în aceste probleme nu au un acord și o permisiune și-au cerut iertare și au început să-l pârască pe vechilul comandantului, rostind: „întotdeauna ne dezonorează în acest mod”. La rostirea acestor clevetiri și ironii, tergiumanul nostru neputându-și stăpâni răbdarea, le-a ieșit iute în față, și arătându-i pe slujitorii din spate și zdrăngăneala făcută de ei, a pus capăt bârfelor.

Mi-am ascuns necazul și țelul într-alt mod, astfel încât cumpătarea și prudența pe care am manifestat-o a provocat riposta lor. Cuprinși în scurtă vreme de himere, dominați de mari temeri și tulburați, au părăsit adunarea, închipuindu-și: „acesta [Ebubekir Râtib], nerostind niciun cuvânt în această chestiune, are o altă năzuință; când va ajunge la Viena, fie ne va reclama pe noi, fie va scrie statului său și va provoca gălceavă”.

După aceea, venind unul după altul, tineri, notabilități, doamne, generali, nobili și „oficialități”¹⁸⁰ din Timișoara, locul nostru de conac, înăuntru și pe dinafară s-a umplut până la refuz, cu vizitatori. Tuturor, după rangul lor, le-am oferit o primire ospitalieră și i-am dezmiertat, după obicei, cu laude și mulțumiri. Între timp, după curgerea a patru-cinci ceasuri, ne-au vizitat din nou tergiumanul, mihmandarul, defterdarul¹⁸¹ Timișoarei și câteva din doamnele suspuse și într-o manieră distinsă, m-au salutat și m-au întrebat de starea sănătății. Pentru a dosi și tainui greșeala săvârșită, m-au invitat la o distracție specială, numită operă¹⁸², situată înăuntru cetății. Pentru a se dumiri, m-au întrebat: „Diseară vom trimite cinci-șase hinteuri. Va rugăm să veniți însoțiți de cincisprezece, douăzeci de persoane dintre supușii dumneavoastră. Cum veți dori, după porunca dumneavoastră, se va juca o operă, fie o comedie¹⁸³ fie o tragedie”¹⁸⁴.

Dacă la propunerea lor nu aș fi dat curs și aș fi invocat un pretext, ar fi rezultat ușor că sunt înciudat. Ca atare, celor veniți împreună le-am acordat conform regulilor statului, ospitalitate, laude și considerațiune și le-am explicat, zicându-le: „Am văzut opera și comedia în orașul Sibiu, dar nu și tragedia”.

După ce a sosit mihmandarul nostru cu șase hinteuri de model apusean, noi înșine cu șaisprezece persoane dintre supușii noștri am urcat în hinteuri și ne-am dus înăuntru cetății Timișoara, la locul special amenajat pentru jocul sus-menționat.

Jocul numit de ei comedie este asemănător povestioarelor scurte și plăcute și dansurilor *çengi*¹⁸⁵, iar opera cuprinde jocurile de teatru *karagöz*¹⁸⁶ și dansurile

¹⁷⁸ *Firengistan*.

¹⁷⁹ *Kanun*.

¹⁸⁰ *Oficiyal*.

¹⁸¹ *Defterdar* – dregător însărcinat cu controlul veniturilor fiscale și al cheltuielilor.

¹⁸² *Opera*.

¹⁸³ *Komedya*.

¹⁸⁴ *Tiracedya*.

¹⁸⁵ Specie de dans practicat de țigănci, ținând în mâini clopoței sau linguri.

¹⁸⁶ *Karagöz* – joc de teatru al umbrelor practicate pe un cearșaf.

çengi. Amândouă sunt teatre umoristice¹⁸⁷ și majoritatea dintre ele sunt istorisiri despre iubire și amanți, cu evenimente întâmplare în vremurile trecute. Dacă unul dintre regi, generali și dregători a făcut ceva rușinos sau are vreun viciu, în unele povestioare și jocuri se fac aluzii, se spun pe față și îi trezesc la realitate. Având permisiune, unul dintre aceste jocuri se reproduce în orașe în cursul a două-trei nopți pe săptămână.

Sus-numitul loc, având un conducător¹⁸⁸, un loțiitor¹⁸⁹ și un ofițer de poliție¹⁹⁰, doritorul de spectacol trimitând un om, obține de la acela un bilet¹⁹¹. Dacă merge seara cu acel bilet este acceptat în acel loc. Dacă nu are biletul în mână nu este primit înăuntru. Povestea din acest teatru era în totalitate tristă și pentru fiecare spectacol erau înveșmântați ca din vremea poveștii. Numitul teatru situat într-un loc special, avea uneori două caturi, alteori trei caturi¹⁹², iar în fiecare cat, a patra parte era împărțită în odaie¹⁹³ după odaie. Pe fiecare nivel, pentru o lojă se plătea un preț special, încasat de la cei veniți.

Tragedia, însă cuprindea o poveste dramatică și tristă, ca de pildă bătălia dintre Alexandru¹⁹⁴ și Darius¹⁹⁵. Alexandru a ieșit victorios, iar Darius a fost suprimat. În piesa menționată se utiliza limba din acea vreme și în reprezentație se purtau haine și veșminte de epocă. Se relatează că în limba și veșmintele arabe, s-a prezentat chiar și moartea eroică¹⁹⁶ a imamului Hüseyin pe câmpia de la Kerbala¹⁹⁷. De asemenea, se spune că această piesă s-a desăvârșit în Franța și că se joacă în Austria, în ziua celor trei crai¹⁹⁸.

În piesa jucată când erau acolo supușii, se arăta și se povestea despre fiul unui rege al Spaniei¹⁹⁹, din vremurile trecute, care s-a îndrăgostit de o fată săracă. Pe ascuns față de tatăl său, s-a căsătorit și ulterior, după ce s-a aflat, se descrie conflictul. Hainele și veșmintele fetei și ale copiilor ei, ale întregii trupe, cât și vorbirea lor erau din acea epocă. În acest mod, populația avea o preocupare, ba chiar le luau banii și în același timp își instruiau limba și se educau prin sfaturi și povețe.

La venirea noastră la locul sus-menționat, precum la sosirea regelui sau a unui înalt demnitar sau general, în spațiul de ședere, pardosit după obiceiul osman, au pus o sofa și ne-au așezat pe noi acolo. Dintre slujitorii noștri, două-trei

¹⁸⁷ *Mudhikâttan* – termen arab pentru a desemna comedia.

¹⁸⁸ *Nâzir*.

¹⁸⁹ *Kethüda*.

¹⁹⁰ *Zâbitan*.

¹⁹¹ *Kâğit*.

¹⁹² *Kat*.

¹⁹³ *Oda*.

¹⁹⁴ *Iskender*, denumirea mitologică pentru Alexandru cel Mare sau Macedonul (336–323 î.e.n.)

¹⁹⁵ Darius (336–330 î.e.n.), regele Persiei înfrânt de Alexandru în bătălia de la Issos (333 î.e.n.) și Gaugamela (331 î.e.n.)

¹⁹⁶ *Şahadet*.

¹⁹⁷ Loc sfânt pentru musulmanii şiiți, deoarece aici în anul 683 a fost ucis nepotul profetului Muhammad, Hüseyin, împreună cu 72 de companioni fideli.

¹⁹⁸ În calendarul catolic „Ziua celor trei magi” este serbată la 6 ianuarie.

¹⁹⁹ *Ispanya*.

persoane au fost puse lângă noi, iar restul au fost repartizați în lojele de acolo. Am fost tratați, în loc de cafea²⁰⁰, cu ciocolată²⁰¹, zaharicale, înghețată și limonadă²⁰². Nobilii orașului care veniseră să ne viziteze, cât și cei care nu veniseră [în vizită], majoritatea lor fiind acolo, la sosirea noastră la locul sus-menționat și-au manifestat întreaga lor sinceritate, sensibilitatea și mulțumirea. Răstimp de două-trei ore, cât am șezut acolo, am purtat discuții amicale cu cei veniți să ne viziteze, i-am curtat și alintat cu amabilități, apoi ne-am înapoiat la conacul nostru.

Locuind vreme de patru zile în Timișoara, m-am apropiat și m-am întâlnit cu un ofițer²⁰³ respectat, corect și priceput, unul dintre ofițerii unităților militare de acolo. După ora patru, după modelul apusean, până noaptea la ora patru dis-de-dimineată, am întrebat și discutat multe lucruri despre situația oștirii austriece și alte probleme legate de organizarea lor militară. Veștile culese de la el au devenit în mâinile mele ca un capital în bazarul informațiilor, reușind că cumpăr și să vând de la el, știri militare secrete.

Cetatea Timișoarei, aflându-se pe o câmpie întinsă și pe un teren spațios, este o fortăreață solidă, situată pe o insulă ca un obstacol, fiind precum o capcană așezată sub pământ. Nefiind înconjurată în nicio parte de înălțimi, ea domină împrejurimile. Deoarece în cursul verii și al iernii mocirlele sunt abundente, o înaintare și un atac cu oștenii asupra ei, sunt dificile, iar apele râului Timiș revărsându-se înăuntrul ei, o incursiune rapidă este anevoioasă și greu de organizat.

Zidul cetății are patru caturi, iar fiecare nivel are înălțimea de cincisprezece *zira*. Înăuntrul ei sunt magazine²⁰⁴ și depozite umplute cu tunuri, muniții, zaherele, instrumente și arme de război. La nevoie, în vremea invaziei, soldații locuiesc în ele și în cazarmă²⁰⁵. În toate canalele subterane ale cetății se află magazine și depozite, în care au fost puse tunuri, zaherele și arme și muniții precum, praf de pușcă, gloanțe și puști și instrumente de luptă și de război. În cursul asediilor, tot aici își păstrează lucrurile lor fără valoare și importanță, cât și articolele personale, hainele și obiectele. Depozitele de muniții, tunuri și pulberăria acestora nu sunt la vedere, și toate acestea sunt amenajate în depozitele și magazinele situate în subteranul cetății.

În fiecare parte a cetății sunt patru porți: una se deschide spre partea Lugojuului, o alta se deschide în direcția Vienei, cealaltă este poarta Panciovei și încă una este poarta varoșului. Indiferent din ce parte intri pe aceste porți, dacă nu ai traversat patru porți, nu poți să pătrunzi în cetatea interioară. Dacă intri prin poarta varoșului se trece prin cinci porți. Toate porțile cetății sunt fortificate, însă omul văzându-le de la mare distanță crede că fiecare este o cameră. Fiecare bastion are câte trei tunuri de fier, fiecare având calibrul de cinci arșini²⁰⁶. Fiecare din cele patru porți, având câte trei tunuri, fac în total douăsprezece tunuri. În acest mod, pe

²⁰⁰ *Kahve*.

²⁰¹ *Çukulata*.

²⁰² *Limonata*.

²⁰³ *Ofițyer*.

²⁰⁴ *Mahzen*.

²⁰⁵ *Kusarna*.

²⁰⁶ *Zira*.

fiecare nivel fiind douăsprezece tunuri, împreună sunt patruzeci și opt de tunuri. Aflându-se încă trei tunuri la poarta varoșului, sunt la vedere cincizeci și unu de tunuri. Însă în magazii, aflându-se tunuri *balyemez*²⁰⁷ și diferite modele de tunuri mici și mari, s-a ajuns la concluzia ca sunt șase sute de bucăți de tunuri.

În ziua a douăzeci și una a menționatei luni²⁰⁸, s-a terminat cu multă pălăvrăgeală șederea noastră în Timișoara și la ora unsprezece am reușit să ajungem în grabă în satul numit Săcălaz²⁰⁹.

La plecarea noastră din Timișoara, trecând prin interiorul cetății, în măsura posibilă am aruncat priviri în toate părțile. Deoarece am traversat prin poarta varoșului, am observat că acolo erau două văi și la bastioanele exterioare erau încă trei văi, unde se ridicaseră poduri suspendate. Pe fiecare parte, fiind șanțuri adârci, la nevoie le umpleau cu apa râului Timiș, astfel încât văile și șanțurile aveau înfățișarea unor mări micuțe, iar cetatea rămânea ca o insulă. Îmi dăduseră știrea că în cetatea interioară se aflau, ca soldați, un număr de cinci mii de persoane. Spunând ca eu să văd întreaga adunare, au scos pe toți soldații. Unii erau bolnavi și bătrâni, iar alții nu mai puteau munci și tremurau. Pe maidanul din cetate, unde unii erau veniți pentru a forma rândurile din ceremonialul de salut organizat, iar alții veniseră din propria lor voință pentru a ne vedea și urmări, făcând zarvă, nu am putut estima, în totalitate, mai mult de o mie de persoane.

La pornirea noastră din Timișoara, chiar au tras optsprezece lovituri de tun și au îndeplinit și ceremonialul obișnuit de plecare.

O noapte am rămas ca musafiri în amintitul sat Săcălaz. În ziua a douăzeci și doua a menționatei luni²¹⁰, am ieșit la drum și am pus conac în satul numit Mokrin²¹¹.

²⁰⁷ *Balyemez* – model de tun de calibru superior, cu lovitură la distanță mare.

²⁰⁸ 16 ianuarie 1792.

²⁰⁹ *Cazaz*.

²¹⁰ 17 ianuarie 1792.

²¹¹ Așezare situată în Ungaria, la hotarul cu România.

MUSTAFA RASIH PAŞA

(circa 1740–1803)

În anul 1946 istoricul Halil İnalcık a publicat în revista de specialitate a Universităţii din Ankara un succint, dar erudit studiu, privitor la relațiile osmano-ruse ulterioare armistițiului de la Iași și la ambasadele sincronizate întreprinse de Mustafa Rasih și de generalul Kutuzov¹. Conform demersului științific realizat de istoricul turc, la acea dată, deja erau publicate integral sau parțial rapoartele de călătorie diplomatică întocmite în numele solului turc și al celui rus², mărturii scrise ce conțin informații asupra traseului străbătut de suitele celor doi diplomați prin lăuntru hotarelor Țării Românești și ale Moldovei.

Hayreddin Nedim, în vremea primului război mondial, publicase în prestigioasa colecție „Opere complete ale Comitetului de Istorie Osmană” (*Tarih-i Osmani Encümeni Külliyyati*), ca al treilea ei volum, cartea intitulată „Istoria soliei unui ambasador”³, cuprinzând raportul misiunii diplomatice îndeplinite de Mustafa Rasih în anii musulmani 1207–1208. Această tipăritură nu a fost folosită de Nicolae Iorga, care în capitolul „Călătorii din timpul războiului de la 1789–1793” (fragment din ampla „Istoria românilor prin călătorii”, București, ed. a II-a, 1928–1929, 4 vol.), fără a-l menționa pe drumețul turc, a reprodus și comentat doar notele de voiaj întocmite de membrii suitei lui Kutuzov⁴.

Cuprinsul biografiei birocrațului Mustafa Rasih, care în calitate de sol sultanal, în prima parte a anului 1793, a parcurs itinerariul cu popasuri în localitățile Silistra – Călărași – Slobozia – Urziceni – Râmnicul Sărat – Focșani – Bârlad – Huși – Chișinău –Tighina – Dubăsari, este parțial cunoscut. Este notoriu că a făcut parte din familia Bazirgânbașizade și că de timpuriu a reușit, ca practicant, să intre în departamentul secretariatului marelui vizir (*mektûb-ı sadr-ı âli*). Acest post, prin străduință temeinică, i-a asigurat pătrunderea în tagma birocraților, în breasla selectă a celor ce purtau rangul de *hacegan*. Ascensiunea i-a fost sprijinită de socrul său, „reformatorul” Atıfzade Ömer Vahid⁵, membru influent al elitei politice osmane.

Deoarece Mustafa Rasih a îndeplinit de două ori dregătoria de *reis-ül küttâb*⁶, adică de „ministru al afacerilor străine”, în perioada 17 august 1796 – 18 august 1798 și 14 aprilie 1799 –

¹ Halil İnalcık, *Yaş muahedesinden sonra osmanlı-rus münasebetleri. Rasih Efendi ve general Kutuzof elçilikleri*, în „Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi”, t. IV, 1946, nr. 2, p. 195–203. Autorul a utilizat în cazul soliei lui Mustafa Rasih, ediția ce cuprinde și documente de arhivă, întocmită de Hayreddin Nedim, semnalând copia manuscrisului „Relației de călătorie” (*Sefaretnâme*) a lui Mustafa Rasih la Petersburg, scrisă de chehaiua Hafız Abdullah, conservată, în acea vreme, la biblioteca Esad Efendi.

² Raportul delegației ruse s-a tipărit la începutul veacului al XIX-lea, de J. Christian von Struve, *Reise eines jungen Russen von Wien über Jassy in die Crimm; Und ansführliches Tagebuch der im Jahre 1793 von St. Petersburg nach Constantinopel geschickten russisch-kaiserlichen Gesandtschaft*, Gotha, 1801 și de H. Christoph von Reimers, *Reise der russischen kaiserlichen ausserordentlichen Gesandtschaft an die othomanische Pforte im Jahre 1793*, 3 vol., St. Petersburg, 1803.

³ Hayreddin Nedim, *Bir elçinim tarihçe-i sefaretî (1207–1208)*, Istanbul, 1333 H/1914–1915.

⁴ N. Iorga, *Istoria românilor prin călătorii*, ed. Adrian Anghelescu, București, 1981, p. 411–415.

⁵ Faik Reşit Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, ed. Bekir Sıtkı Baykal, Ankara, 2008 (ediția a 4-a), p. 162.

⁶ O privire generală asupra acestei instituții la H. İnalcık, *Reis – ül küttâb*, în *İslâm Ansklopedisi*, vol. IX, 1960, p. 671–683.

sfârșitul lunii august 1800⁷, contemporanul său, cronicarul și diplomatul Ahmed Resmi (1700–1783)⁸ i-a alcătuit o sumară biografie cuprinsă în creația sa, intitulată „Biografiile reis efendiilor” (*Halifet-ür rüesa*). În această operă, cunoscută sub titluri diferite, completată până la anul 1804 de Süleyman Faik⁹, cariera lui Mustafa Rasih este tratată într-o singură filă, menționându-se în două rânduri, fără a se preciza perioada, că în calitate de mare ambasador, cu rangul de beylerbey de Rumelia, a efectuat o misiune în Rusia cu sarcina de a ratifica tratatul de pace și că s-a întors din pământurile rusești, fiind numit la revenire în fruntea departamentului care gestiona averile decedaților fără urmași (*emânet-i defter-i hakani*)¹⁰.

Sucesiunea de promovări și demiteri din diferite demnități și funcții a fost corectată și întregită prin iscusința istoricului Erhan Afyoncu, care prin două ample studii, bazate pe documente inedite din arhive, a îndreptat și a pus în circulație noi informații privitoare la viața, cariera și veniturile cronicarilor osmani. Conform acestor înscrisuri oficiale la 14 noiembrie 1768 (*3 receb sene 1182*), Mustafa Rasih Efendi a fost promovat ca secretar al „serviciului tunarilor” (*topçılar kitâbeti*)¹¹. Ulterior, a avansat în postul de control financiar al trupelor de infanterie (*piyade*), fiind mazilit (*ma'zûl*) la data de 20 iulie 1787 (*4 şevval sene 1201*). Exact peste un an musulman, la 17 iulie 1788 (*4 şevval sene 1202*), a revenit în structura viziratului, în calitate dublă de „mic raportor” (*küçük tezkireci*) și de cap al serviciului care se ocupa cu aprovizionarea cu oi (*ganem kitâbeti vekâleti*)¹².

În scurtă vreme a devenit prim raportor al marelui vizirat și apoi chehaia (*khethüda*) al sarayului imperial, însă la începutul lunii iunie 1792, Mustafa Rasih era mazilit. Această demitere este legată de dorința recent instalatului mare vizir Mehmed Melek Paşa¹³ de a-l însărcina pe Mustafa Rasih cu întreprinderea unei solii în Rusia pentru parafarea armistițiului încheiat între combatanți la Iași.

Mustafa Rasih a devenit *reis* la 19 august 1796 (*14 safer sene 1211*), post pe care l-a ocupat doar un an¹⁴, fiind transferat în fruntea departamentului *büyük rüznâmçe* (biroul marilor registre de consemnări zilnice)¹⁵, pe care l-a condus în intervalul 19 august 1797/25 safer sene 1012 – 22 martie 1798/4 şevval sene 1212, revenind la șefia departamentului *büyük rüznâmçe* în 11 martie 1799/4 şevval sene 1213, după o scurtă perioadă în care a avut responsabilitatea de al treilea defterdar (*şikk-ı sâlis defterdârlığı*) și de administrator șef al aprovizionării cu cereale (*hubûbat nezâreti*), sarcini din care a fost mazilit la 12 decembrie 1798/12 receb sene 1213. A revenit în funcția de *reis* la 10 aprilie 1799/5 zilka de sene 1213. Ultima mare dregătorie a fost cea de dirigitor al serviciului *defter emâneti* din cancelaria financiară a Imperiului (*defterhane*), răspundere primită la 28 ianuarie 1803/4 şevval sene 1217.

⁷ Am preluat datele precizate de Stanford J. Shaw, *Between Old and New. The Ottoman Empire under Sultan Selim III, 1789–1807*, Massachusetts, 1971, p. 413.

⁸ Pentru viața și vasta operă a lui Ahmed Resmi, care a călătorit de mai multe ori prin țările române, v. monografia Virginiei H. Aksan, *An Ottoman statesman in war and peace: Ahmed Resmi Efendi, 1700–1783*, Leyden, New York, Köln, 1995 și introducerea la ediția realizată de Ahmet Nezihi İuran, asupra operei lui Ahmed Resmi Efendi, *İstisnâkîî 'l' Kâübeyev*, Istanbul, 2000.

⁹ Întregiri și precizări semnalate de Bekir Kütükoğlu, *Sefinetü'r-Rüesa'nın İlaveli Müellif Nüshasına Dâir*, în idem, *Vekâyî'nüvis Makaleler*, Istanbul, 1994, p. 204–206. Süleyman Faik în jurul anului 1830, a modificat titlul inițial al volumului scris de Ahmed Resmi în forma *Sefinet ü'r rüesa*.

¹⁰ Ahmed Resmi, *Halifet-ür rüesa*, Istanbul, 1269 H./1852–1853, p. 140.

¹¹ Erhan Afyoncu, *Osmanlı Müverrihlerine Dair Tevcihat Kayıtları I*, în „Belgeler”, t. XX, 1999/2000, nr. 24, p. 140.

¹² *Ibidem*.

¹³ Despre Mehmed Melek Paşa, mare vizir în intervalul mai 1792–octombrie 1794, vezi vocea *Mehmed Pasha, Melek de A.H. de Groot*, în *Encyclopédie de l'Islam*, t. VI, Leiden, Paris, 1990, p. 990.

¹⁴ Cronicarul Cevdet Paşa (*Tarihinden seçmeler*, ed. Sadı İrmak, Behçet Kemal Çağlar, vol. I, Istanbul, 1973, p. 441), explică demiterea de către Selim III a deținătorului postului de ministru al afacerilor străine prin nepriceperea lui Mustafa Rasih Efendi de a-și demonstra capacitatea cu care era înzestrat (*kabiliyeti görülmediğinden azledilerek*).

¹⁵ *Büyük rüznâmçe* era departamentul cel mai important al trezoreriei imperiale (*hazine-i âmire*), care înregistra zilnic veniturile provenite din arenze, de la fundațiile religioase (*vakufuri*), capitație, haraci și tribut. Banii care intrau și ieșeau din vistierie erau consemnați de acest birou, v. Midhat Sertoğlu, *Resimli Osmanlı Tarih Ansiklopedisi*, Istanbul, 1958, p. 52.

Mustafa Rasih a fost colaborator apropiat al lui Selim al III-lea în lansarea programului său de reformare al imperiului, plan de modernizare, cunoscut sub numele de „Noua ordine” (*Nizam - ı cedid*). Ahmed Cevdet Paşa l-a inclus în grupul celor 18 autori de „rapoarte de modificare” (*İslâhat lâyhaları*), întocmite la solicitarea sultanului¹⁶. Propunerile elaborate de Mustafa Rasih în calitate de „fostul chehaia al Palatului imperial” (*sabika kethuda-yi Rikâh-i Ali*) au fost tipărite integral de istoricul Enver Ziya Karal¹⁷.

O mărturie concisă asupra personalității lui Mustafa Rasih este depusă de contemporanul său, cronicarul Mehmed Emin Edîb, care a ocupat de două ori demnitatea de cronograf oficial al sultanului, cât și cea de șef al protocolului imperial. În cronică sa, care încă nu a văzut lumina tiparului, relatând ședința divanului din 30 iunie 1791, menționează promovarea lui Mustafa Rasih în dregătoria de chehaia al caimacamului, prețuindu-l prin trei însușiri: priceput (*ma'arif*), perfecționist (*kemal*) și conșcător al echității (*istikamette maruf*)¹⁸.

Cu misiunea de a obține ratificarea păcii de la Iași, din ianuarie 1792, din partea împărătesei Rusiei, Mustafa Rasih a fost numit ca ambasador plenipotențiar la sfârșitul lunii mai 1792. După ce a fost onorat cu rangul de beylerbey, devenind un pașă cu trei tuiuri, și a recepționat cantitățile masive de daruri ce urmau a fi distribuite înalților demnitari ruși¹⁹, la 28 ianuarie 1793/15 *cemazi ul-ahir* 1207, a fost primit în audiență solemnă de Selim al III-lea, pentru a i se înmâna oficial textul actului parafat de sultan și „scrisoarea imperială” (*nâme-i hümayun*) adresată Ecaterinei a II-a²⁰. După două zile a părăsit capitala, dar călătoria propriu-zisă a început odată cu pornirea cortegiului ambasadei din Edime. Alaiul suitei cuprindea peste 25 de căruțe și trăsură, iar în compania lui Mustafa Rasih alături de zeci de slujitori se aflau secretarul Seyyid Abdullah Efendi, secretarul divanului Abdüşşekur Efendi și doi dintre fiii săi.

Mustafa Rasih a rezidat în cuprinsul meleagurilor Moldovei peste trei luni și după o lungă ședere la Tighina, a traversat Nistrul la mijlocul lunii iunie 1793. Această întârziere s-a datorat în primul rând asprimii iernii din Rusia care a încurcat sosirea la timp a soliei generalului Kutuzov la frontieră și, în al doilea rând, neînțelegerilor și dezacordurilor dintre partea osmană și cea rusă în privința locului și a protocolului din ceremonialul de schimb al solilor (*mübadale*). După amânări și o lungă corespondență – narată în cuprinsul *Sefaretnâme*-ului – schimbul solilor nu s-a produs la Tighina (locul stabilit inițial), ci mai în amonte, la Dubăsari, localitate hotărâtă de partea rusă.

Rolul de maestru al ceremonialului osman l-a jucat vizirul Hasan Paşa, care pentru a dichisi fastul și pompa schimbului a solicitat lui Mihai Suțu procurarea unor scaune tapisate cu catifele pentru pontonul plutitor pe Nistru, ambarcațiune pe care s-a desfășurat ritualul convenit. Această implicare a voievodului Moldovei, mărturisită în „Cartea ambasadei”, este confirmată de mesajele din corespondența purtată în 1793 între diriguitorii din Iași și Istanbul. Într-o scrisoare de răspuns a marelui vizir Melek Mehmed Paşa către domnul Moldovei, se află pasajul: „mai arăți și efortul și zelul depus pentru îndeplinirea dorinței muhafăzului de Bender, gloriosul vizir, mârnia sa Hasan Paşa, cu prilejul ceremonialului de schimbări <de acte> ce a avut loc în aceste clipe între solii celor două împărății”²¹.

¹⁶ Cevdet Paşa, *Tarihinden seçmeler*, ed. Sadı Irmak, Behçet Kemal Çağlar, p. 397–398.

¹⁷ Enver Ziya Karal, *Nizam - ı cedide, dair lâyhalar* în „Tarih Vesikaları”, t. II, 1942, nr. 8, p. 107–108; *ibidem* în t. II, 1943, nr. 11, p. 348–350; *ibidem*, în t. II, 1943, nr. 12, p. 425–426.

¹⁸ Textul integral al cronicii a fost cuprins în teza de doctorat a arhivistului Ali Osman Çınar, *Mehmed Emin Edîb Efendi'nin hayatı ve Tarih'i*, Istanbul, 1999 (pasajul privitor la Mustafa Rasih la p. 188).

¹⁹ În *sefaretnâme* (Hayreddin Nedim, *Bir elçinin*, p. 10) sunt înșiruite parțial diferitele tipuri de cadouri, a căror transportare a necesitat 14 căruțe trase de cai. Valoarea totală a atențiilor a fost ponderată la 600.000 de guruși, Thomas Naff, *Reform and the Conduct of Ottoman Diplomacy in the Reign of Selim III, 1789–1807*, în „Journal of the American Oriental Society”, t. 83, 1963, p. 304.

²⁰ Hayreddin Nedim, *Bir elçinin*, p. 11.

²¹ Mustafa A. Mehmet, *Documente turcești privind istoria României*, vol. III, 1791–1812, București, 1987, doc. 32, p. 61–62. Adaosul „<de acte>” pus din grabă de tâlmăcitor a distorsionat sensul original al frazei. S-au schimbat ambasadorii, nu acte.

„Cartea ambasadei” (*Sefaretnâme*) întocmită de Seyyid Abdullah Efendi, după datele catalogate de Franz Babinger²², Faik Reşit Unat²³ și Azmi Süslü²⁴, s-a păstrat într-un mare număr de copii, găzduite în bibliotecile și arhivele din Istanbul, cât și în afara Turciei, în depozitele din Viena, Paris și Cairo. O parte din manuscrisele care poartă această titulatură nu cuprind și descrierea călătoriei lui Mustafa Rasih prin Țara Românească și Moldova, fiind de fapt rapoarte care descriu în amănunt societatea din Rusia și s-au limitat la menționarea fugară a traversării frontierei de ambasada turcă la Dubăsari. Informații utile asupra acestui ultim grup de relatări sunt oferite în studii întocmite de Cahit Bilim²⁵ și Stephan Conerman²⁶.

Deși cuprinde exagerări și inexactități, „Cartea ambasadei” datorată condeiului lui Abdullah Efendi în numele lui Mustafa Rasih, a fost apreciată de specialiști drept tabloul cel mai minuțios, expunerea cea mai apreciativă asupra Rusiei de la finele veacului al XVIII-lea²⁷.

Cartea ambasadei – Călătoria lui Mustafa Rasih

(1793–1794)²⁸

Fără a ne manifesta îndoielile, apucând drumul drept, în a patra zi de la plecarea din Șumen²⁹, cu bun augur am fost musafiri în orașul Silistra³⁰; s-a luat decizia ca în răstimp de patru zile să ne preocupăm cu trecerea peste fluviul Dunărea³¹ a suitei ambasadei. Marele vizir, Excelența Sa fericitul Arslan Pașa, mazilit, aflându-se în postura de caimacam al valiului, excelența sa ambasadorul Pașa [Mustafa Rasih] s-a dus și l-a vizitat; a doua zi prin consimțământul menționatei excelențe s-au oferit darurile de curtoazie oficiale și poruncindu-se sprijinirea ambasadei, ambasadorul Pașa chiar i-a dăruit o boccea respectabilă; în acest chip, prin dăruiri, s-a obținut un sprijin înalt și lucrurile de strictă necesitate.

După plecarea din Edirne, în cursul deplasării ne-am îndreptat direct spre Silistra și procedând în această manieră, deoarece traseul preconizat era corespunzător, urmând drumul de parcurs, am ajuns în cele din urmă la fluviul

²² Franz Babinger, *Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke*, Leipzig, 1927, p. 331.

²³ Faik Reşit Unat, *Osmanlı Seyfiyesi*, p. 167.

²⁴ Azmi Süslü, *Un aperçu sur les ambassadeurs ottomans et leurs sefaretname*, în „Tarih Araştırmaları Dergisi”, t. XIV, 1981–1982, nr. 25, p. 259–260.

²⁵ Cahit Bilim, *Mustafa Rasih Paşa'nın Rusya Sefaretnamesi (30.1.1793 8.2.1794)*, în „OTAM”, t. 7, 1996, p. 15–36.

²⁶ Stephan Conerman, *Das Einige und das Fremde. Der Bericht der Gesandtschaft Mustafâ Râsihs nach St. Petersburg 1792 1794*, în „Archivum Ottomanicum”, t. 17, 1999, p. 249–270. Autorul în finalul articolului (p. 268–270), prezintă în rezumat structura paragrafelor incluse în Sefaret-name-ul conservat la Biblioteca Națională din Viena.

²⁷ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun en uzun yüzyılı*, Istanbul, 2013, p.18.

²⁸ Pentru traducerea pasajului privitor la călătoria lui Mustafa Rasih prin țările române am utilizat textul tipărit de Hayreddin Nedim, *Bir elçinim*, p. 12–31 și versiunea cuprinsă în teza de masterat a lui Yılmaz Karakaya, *Mustafa Rasih Efendinin 1793 tarihli Rusya sefaretnamesi*, Universitatea din Istanbul, 1996, p. 47–53, 56–57, 99–100.

²⁹ Şumnu.

³⁰ Silistire.

³¹ Tuna.

Dunărea. Meleagul din Babadağ³² și Măcin³³ cuprinde o stepă și câmpie, cu merinde și locuitori, zonele fiind ruinate în mică măsură, astfel încât se putea parcurge drumul în cinci-șase etape. Însă din pricina anotimpului de iarnă trebuia să ne informăm și să cunoaștem cu certitudine condițiile de trecere a alaiului ambasadei și a modalității de întreținere a ei.

Devenind evident că trebuia să trecem dincolo de Silistra, în cealaltă parte, și să traversăm pământul Țării Românești³⁴ și al Moldovei³⁵, fuseseră trimise din partea Excelenței Sale, ambasadorul Pașă, chiar înainte de a se porni de la Edirne, scrisori către voievozii din Țara Românească și din Moldova, informându-i și întrebându-i asupra traseului drumului cel mai convenabil.

Drept urmare, din partea voievodului Țării Românești, beiful Alexandru, fiul lui Constantin³⁶, ne-a întâmpinat spătarul Dumitrache Hangerli³⁷, cu actul numirii menționatului boier ca *mihmandar*³⁸, întâlnindu-ne la Silistra; sâmbătă, a douăzeci și șasea zi a menționatei luni³⁹, am trecut dincolo, de cealaltă parte, unde în satul numit Călărași⁴⁰ prin osteneala mihmandar-ului se pregătiseră merindele și materialele necesare găzduirii; și a doua zi după ce am străbătut distanța de opt ceasuri am ajuns în satul Slobozia⁴¹, trecând cu bărcile râului Ialomița⁴², ce străbate regiunea, și după trecerea vadului, în satul amintit, convoiul s-a împușinat.

[...] În ziua următoare după cinci ceasuri am ajuns în satul Ciochina⁴³, dar a doua zi, când ne îndreptasem hățurile spre satul Urziceni⁴⁴, chiar voievodul Țării Românești, emirul menționat, [Alexandru Moruzi] de la București⁴⁵ unde era reședința emiratului, a venit în vizită și în ziua pomenită s-a întâlnit cu sus-numitul ambasador, întreținându-se în convorbiri prietenești; a doua zi, din nou și-au arătat dragostea sinceră, și cerând încuviințare la despărțirea protocolară de rămas bun și de împlinirea dorințelor, la plecare, excelența sa, ambasadorul Pașă i-a arătat respect dăruindu-i un cal gătit deosebit de frumos.

După cum pe vremea fostului ambasador Abdülkerim Efendi⁴⁶, în timpul în care s-a preocupat cu plățirea lefurilor lunare suitei ambasadei, s-a trimis din

³² Babadağ.

³³ Maçin.

³⁴ Ellak.

³⁵ Boğdan.

³⁶ Alexandru Moruzi (1793–1796).

³⁷ În condica visteriei Moldovei din ultimul pătrar al anului 1792, este consemnat „spătarul Dimitrachi Hangerli”, care îndeplinea și sarcina de pârcaș de Galați, împreună cu banul Costin Negre, v. N. Iorga, *Documente și cercetări asupra istoriei financiare și economice a principatelor române*, București, 1900, p. 63. Probabil, Alexandru Moruzi, transferat în ianuarie 1793 de la Iași la București, l-a adus cu sine în Țara Românească și pe „spătarul Dumitrache Hangerli”.

³⁸ Dregător însărcinat cu călăuzirea, aprovizionarea și paza ambasadorului și suitei sale.

³⁹ 9 martie 1793.

⁴⁰ Kalaras.

⁴¹ Islahozye.

⁴² Yalomița.

⁴³ Çekine.

⁴⁴ Özican.

⁴⁵ Bükreş.

⁴⁶ Abdülkerim Efendi în calitate de mare ambasador a îndeplinit în anii 1775–1776 o misiune în Rusia, în cursul căreia a traversat Țara Românească și Moldova.

Edirne o scrisoare, solicitare pusă în rânduri de Nahif⁴⁷, prin care fuseseră cerute pe neașteptate informații asupra calității ambasadorului Rusiei, și de această dată, sus-menționatul <Mustafa Rasih>, din numitul sat, a poruncit expedierea unei scrisori pentru a fi informat asupra momentului sosirii la capul frontierei a marelui ambasador al Rusiei, generalul Kutuzov⁴⁸.

Vineri, în a doua zi a măreței luni a *șabanului*⁴⁹, am plecat din amintitul sat și după o etapă de opt ceasuri am înnoptat în locul de popas numit Buzău⁵⁰. A doua zi, ne-am îndreptat spre târgul Râmnicu Sărat⁵¹ și după ce am ajuns, excelența sa, ambasadorul Pașă, informat că boierul mihmandar și-a îndeplinit slujba, l-a îmbrăcat cu un contoș de samur și i-a dăruit o cantitate de galbeni și câteva cadouri. Iar oamenilor săi a poruncit să li se ofere drept răsplată și recompensă din partea numitului, câte un caftan⁵² și câte o bocceluță.

[...] Dintre boierii moldoveni, boierul numit Dumitrache⁵³, stabilit ca mihmandar din partea voievodului Moldovei, beiful Mihai⁵⁴, a venit cu scrisoarea la Râmnicul Sărat și ne-a comunicat registrul cu conacele organizate; ne-am îndreptat împreună spre Focșani⁵⁵ și, a doua zi, de la Râmnicu Sărat, cu hățurile întinse, după o etapă de șase ceasuri am ajuns în târgul Focșani. În acea noapte am pus conac în partea Moldovei, iar a doua zi, după ce am călătorit timp de cinci ceasuri am ajuns în satul numit Tecuci⁵⁶ vreme în care pe drum am traversat pe un pod de luntre râul Siret și în satul menționat s-a înnoptat; a doua zi ne-am dus în târgul Bârlad⁵⁷, situat la o distanță de opt ceasuri. Ne-am odihnit o zi; și în ziua următoare am rămas peste noapte în satul Băsești⁵⁸, aflat la cinci ore de drum; a doua zi, vineri, care era a zecea zi a ilustrei luni a *șabanului*⁵⁹, am ajuns în satul Huși⁶⁰, unde după un drum de zece ceasuri am pus tabăra și am descărcat convoiul.

În tabăra de găzduire stabilită pentru excelența sa, ambasadorul Pașă, voievodul mai sus pomenit [Mihai Suțu] a îndeplinit respectuos ceremonialul de

⁴⁷ Mehmed Emin Nahifî Efendi, în calitate de secretar al soliei menționate în nota precedentă, a redactat după revenirea în patrie, în anul 1776, lucrarea intitulată „Relatarea ambasadei lui Abdülkerim” (*Sefaretnâme-i Abdülkerim Paşa*).

⁴⁸ Generalul M.I. Golenișčev Kutuzov (în textul turc *Kutuzof*) s-a remarcat în luptele din primăvara anului 1791 din zona fluvială a Dobrogei de nord, obținând o victorie decisivă asupra turcilor în iulie la Măcin. Acest succes, cuplat cu cel de la Anapa, l-a determinat pe Selim al-III-lea, lipsit de o susținere militară din partea Prusiei, să redeschidă tratativele cu Rusia și să semneze armistițiul de la Galați (11 august 1791), v. Isabel de Madariaga, *Russia in the Age of Catherine the Great*, New Haven, London, 1991, p. 425–426.

⁴⁹ 5 martie 1793.

⁵⁰ *Boza*.

⁵¹ *Remnik*.

⁵² *Hil'at*.

⁵³ Boier și dregător neidentificat.

⁵⁴ Mihai Suțu (ianuarie 1793–mai 1795). În text *Mihal bey*.

⁵⁵ *Fokșan*.

⁵⁶ *Tikuriș*.

⁵⁷ *Borlat*.

⁵⁸ *Bișeș*.

⁵⁹ 23 martie 1793.

⁶⁰ *Huș*. Așezarea e menționată ca sat (*kariye*), însă mai jos e calificată drept târg (*kasaba*).

reverență, vreme și situație în care excelența amintită [Rasih Pașa], în conjunctura în care schimbul de ambasadori urma să se producă în public la Tighina,⁶¹ așa cum se stabilise în cursul convorbirilor de la Înalta Poartă⁶², dar nu se cunoștea data sosirii ambasadorului Rusiei, a făcut cunoscut despre planurile sale de a îndrepta solia spre hotar și avantajul ei pentru ambasada oficială, că locul potrivit pentru apropierea de hotar este târgul Chișinău⁶³, adecvat pentru așezare și odihnă; și în cursul convorbirilor, numitul bei⁶⁴ [Mihai Șuțu], a informat că apreciază alegerea și că, chiar în gândurile sale, pomenitul târg era preconizat ca loc de tabără; și în Huși, sub îndemnul de odihnire, s-au purtat discuții și s-a încheiat convorbirea.

A doua zi, s-au întrunit din nou, și informând că el însuși [Mihai Șuțu] are intenția de a se îndrepta spre Iași⁶⁵, în cursul ceremoniei oficiale de rămas-bun, excelența sa, ambasadorul Pașa i-a dăruit un cal înalt echipat; și în vremea în care ne aflăm în casa de oaspeți, l-a trimis în partea sârmanului⁶⁶ [la autorul raportului], Seyyid Abdullah Efendi pe boierul miħmandar, la care venise acum de la Iași un poștaş⁶⁷, deschizând discuția și explicându-ne măsura preconizată ca excelența sa Pașa, să locuiască în acest târg, iar mare parte din suita ambasadei să fie transportată la Tighina. Din partea sârmanului [autorul narației] s-a alcătuit raportul⁶⁸ către sus-menționata, excelența sa, că târgul Huși este situat la o depărtare de opt ceasuri de așezarea Tighina, în vreme ce distanța până la târgul Iași este de paisprezece ceasuri. La solicitarea sa, numitului bei i s-a remis un act scris privitor la aceste măsuri și aranjamente; când s-au dat explicațiile pomenitului boier, i s-a scris numitului bei din partea sârmanului o teșcherea⁶⁹, care a fost trimisă și expediată prin menționatul boier, iar el însuși [voievodul] s-a retras în capitala stăpânirii sale.

Conform aranjamentului specificat, suita ambasadei s-a despărțit, iar mare parte, împreună cu animalele, s-a îndreptat spre Tighina. S-au sculat cu puțină zarvă, și au plecat spre târgul menționat; după trecerea a douăzeci și patru de zile, vreme în care [atât în suita ambasadei], cât și în rândul supușilor s-au ivit semnele de moleșeală, în luna postului⁷⁰, în ziua a patra a lunii aprilie, ne-am legat strâns covoarele de rugăciune, punându-le unul peste altul, și în opt ceasuri am ajuns în satul Lăpușna⁷¹. Pe parcursul drumului am traversat râul Prut⁷² pe un pod de luntri și am conăcit în acea noapte.

A doua zi, am slobozit frâiele și după străbaterea distanței de șapte ceasuri, solia s-a instalat în etapa de la Costești⁷³. În ziua următoare s-a ajuns după cinci

⁶¹ *Bender.*

⁶² *Devlet-i Aliyye.*

⁶³ *Kișinev.*

⁶⁴ *Mir*, termen sinonim cu cel de *bey*.

⁶⁵ *Yaș.*

⁶⁶ *Fakir.*

⁶⁷ *Menzil.*

⁶⁸ *Inha* – scriere de la inferior la superior.

⁶⁹ *Tezkire.*

⁷⁰ Luna postului musulman, adică luna *ramazan*, a durat între 12 aprilie – 11 mai 1793.

⁷¹ *Lapusne.*

⁷² *Pirut.*

⁷³ *Konșit.*

ceasuri în târgul Chișinău, sus-numitul [Mustafa Rasih] odihnindu-se în acea noapte; a doua zi dis-de-dimineată s-a poruncit plecarea spre Tighina, împreună cu secretarul divanului⁷⁴ și cu patru membri dintre agalele din interior. A fost vizitat comandantul⁷⁵ din Tighina, care luase locul precedentului, Excelența Sa, vizirul, cu o cuvântare luminoasă, fericitul Hasan Pașa⁷⁶. În cursul convorbirii s-a discutat problema schimbului de ambasadori și s-au trecut în revistă prevederile conținute în mărețul firman și în porunca marelui vizirat. În timpul conversației asupra schimbului oficial s-a depus râvnă și zel; prin urmare, în acea noapte de ospetie, când s-a ivit la mijloc subiectul scaunelor ce trebuiau așezate pe pluta pentru schimbul de ambasadori, Excelența Sa sus-menționată, și-a exprimat părerea trebuinței implicării efective din partea voievodului Moldovei.

[...] După aceea, excelența sa, ambasadorul Pașa s-a reîntors și petrecând zilele în menționatul târg [Chișinău] în care conăcea, în a șaptesprezecea zi a onoratei luni a *ramazanului*⁷⁷, a venit un emisar cu o scrisoare de la ambasadorul Rusiei [Kutuzov], în scrisoarea adusă, numitul sol înștiința că, din cauza inundațiilor din această parte a Rusiei⁷⁸, a ajuns la Lisavet⁷⁹, situată la o distanță de șaptezeci și șase de ceasuri de bine păzitul Tighina⁸⁰; având dorința ca dumneavoastră [Mustafa Rasih], venind în partea de la Dubăsari⁸¹, la marginea hotarului, să nu fiți nevoiți să ne așteptați nici măcar o clipă, și din locul în care vă aflați să ne apropiem unul de altul; conform rânduielii drepte pentru fixarea și stabilirea aceluiași moment de sosire de la Dubăsari, să purtăm corespondență între cele două părți și să scriem de la unul la celălalt.

La această scrisoare scrisă prietenește, adusă prin intermediul tălmăciului Pini, s-a răspuns amical prin el și s-a exprimat nădejdea că asupra datei schimbului reciproc⁸² <*mübadele*> vom fi înștiințați din partea sa.

[...] Însărcinații cu organizarea schimbului, comandantul⁸³ din Tighina, excelența sa, vizirul cu gânduri luminoase, fericitul Hasan Pașa, mihmandarul nostru, dintre mărinoșii beylerbeyi, gloriosul Ismail Pașa⁸⁴ și dintre șefii portarilor de la Înalta Poartă, slăvitul Abdullah Bey și prietenii lor, mergând la

⁷⁴ Postul de secretar al divanului (*divan kâtibi*) era ocupat de Abdüşşekür Efendi.

⁷⁵ *Muhafiz*.

⁷⁶ Hasan Pașa în funcție la Bender, în mai multe rânduri în ultimul pătrar al anului 1792, a primit atenții „din partea voievodului Moldovei”, v. N. Iorga, *Documente și cercetări*, p. 62, 64, 65.

⁷⁷ 28 aprilie 1793.

⁷⁸ *Bilâd-i Rusya*.

⁷⁹ Elisavetograd.

⁸⁰ *Mahrusa-i Bender*.

⁸¹ *Tombasar*.

⁸² *Mübadele*.

⁸³ *Muhafiz*.

⁸⁴ Data instalării lui Ismail Pașa la Cetatea Albă/Ak Kerman este precizată de cronicarul Mehmed Emin Edib. În opera sa, sub luna mai 1792, a consemnat călătoria la Poartă a lui Ohrili Ismail Pașa cu misiunea de muhafâz al fortăreței, cu motivația că paza zonei necesită un comandant „viteaz și puternic” (*ceri ve küdretli*). v. Ali Osman Çınar, *Mehmed Emin Edib Efendi'nin hayatı ve târihi* (teză de doctorat), p. 326. Pașa originar din Ohrida, conform condicii visteriei Moldovei din ultima parte a anului 1792, la scurtă vreme după venirea sa la limanul Nistrului, a primit din partea voievodului bani și daruri, între care și „un rădvan mic”, v. N. Iorga, *Documente și cercetări*, p. 62, 69.

Tighina, acolo au pregătit și erau prezente efectiv furniturile necesare pentru mulțumirea și primirea ospitalieră. Și, am aflat că într-adevăr, în fața Tighinei, pe pământul satului Parcani⁸⁵ se ridicaseră suficiente construcții. În acest mod, în satul menționat la sosirea părții prietenești, nu s-ar fi întâmpinat nicio dificultate.

[După primirea de către Hasan Pașa, responsabilul din partea osmană cu organizarea schimbului, la 26 mai, a scrisorii alcătuite de partea rusă la 10 mai, cu vestea că schimbul diplomaților se va produce la sfârșitul lunii mai la Dubăsari].

Menționata scrisoare a venit la excelența sa, sus-numitul vizir, în ziua a cincisprezecea a lunii *şevval*⁸⁶. În ziua a cincisprezecea zi a amintitei luni la Chișinău, excelenței sale, ambasadorul Pașă, i-au sosit porunca vizirală și un mănunchi de înalte ordine trimise din Tighina; ca urmare, excelența sa, menționatul ambasador, și mihmandarul, imediat i-au chemat pe boierii ispravnici⁸⁷ pentru a se preocupa numai cu obținerea și pregătirea căruțelor, procurate din satele din împrejurimi, în număr suficient pentru bagajele soliei; și aceștia informând că sunt necesare, în cel mai rău caz, trei zile, a doua zi, în zori, supusul sârman⁸⁸ Seyyid [Abdullah Efendi] m-am dus la Tighina și ajungând la Excelența Sa, numitul vizir [Hasan Pașa], l-am informat asupra măsurilor ordonate; sârmanul supus i-am raportat că chiar pentru plecarea grabnică sunt necesare, fără târăgănare, trei zile; și în acest mod, ambasadorul menționat, plecând joi, ziua a douăzecea a numitei luni⁸⁹, din Chișinău, călărind, va ajunge în ziua menționată în câmpia Tighinei; și mergând în tihnă se putea ajunge la locul stabilit pentru schimb, în ziua a douăzeci și doua⁹⁰.

Indicându-ne să ne îndreptăm în grabă la satul Criuleni⁹¹, Excelența Sa, sus-numitul vizir a poruncit să se scrie și să fie trimise scrisori de corespondență, ca răspuns, generalului menționat. Chiar în aceeași zi, sârmanul supus, m-am întors la Chișinău și am spus și relatat înalte porunci de la Excelența Sa, sus-numitul vizir; fără întârziere, degrabă am început să pregătim cele necesare; și în ziua de joi, când cortegiul ambasadei s-a apropiat de câmpia de la Tighina, numitul vizir, Excelența Sa, i-a trimis pentru întâmpinarea cu ceremonie și alai pe chehaia, secretarul divanului, agalele departamentelor și pe mihmandari.

După trecerea a două ore de mers călare, Excelența Sa, ambasadorul Pașă s-a întâlnit cu Excelența Sa, vizirul sus-menționat; l-a intrarea în cetatea Tighinei la ordin s-au tras lovituri din zece tunuri, iar la înapoiere s-a dăruit un cal echipat perfect, în completarea onorării ambasadei.

A doua zi, Excelența Sa, sus-menționatul vizir a fost onorat și în cursul ceremoniei chiar și Excelența Sa, ambasadorul Pașă, din respect față de rangul

⁸⁵ *Parkan.*

⁸⁶ 26 mai 1793.

⁸⁷ *Ispravnik.*

⁸⁸ *Abd-i fakir.*

⁸⁹ 31 mai 1793.

⁹⁰ 2 iunie 1793.

⁹¹ *Karaulan.*

viziral, i s-a oferit un cal echipat cu tot tacâmul. Tot a doua zi, Excelența Sa, ambasadorul Pașă, a rânduit un zaiafet și i-a invitat. În ziua următoare, în vremea în care sârmanul supus aduceam la îndeplinire acceptarea invitației și [alții] trudeau cu tenacitate la veșmintele de schimb și la echipamentul, cu șureturi, galoane și șnururi, Excelențelor Sale menționate, din partea statului Rusia și din partea ambasadorului ei, le-a sosit câte un înscris, aduse de consilierul ambasadei Pizani⁹².

[...] Plecarea cu suită redusă nu era potrivită ceremonialului. Luându-se hotărârea, în ziua sfântă de sâmbătă, cu soluția că se poate pleca cu un număr mai mic de însoțitori și ca prin acceptul ambelor părți schimbul să aibă loc pe pontonul Înaltei Porți, Excelența Sa, numitul vizir [Hasan Pașa] a trimis răspunsul său printr-o scrisoare expedită menționatului general prin amintitul consilier, ca schimbul oficial să se îndeplinească în ziua a șasea, a onoratei luni *zilkade*, adică în ziua a cincea a lunii iunie.

În a doua zi a lunii menționate, cu însoțitori am plecat din Tighina și ne-am îndreptat spre locul în care avea loc schimbul; a doua zi, miercuri, Excelența Sa, ambasadorul Pașă, împreună cu suita soliei, a ieșit la drum din câmpia Tighinei, urmați de Excelența Sa, numitul vizir cu escortă, acompaniat de tunurile și echipamentele necesare schimbului oficial, de pedestri cu puști și de șeful ienicerilor din Tighina; iar după o distanță de cinci ceasuri am ajuns în apropiere de satul numit Corjova⁹³; acolo am pus corturile și am înnoptat; a doua zi am ajuns în staul Criuleni, în tabăra de lângă Nistru⁹⁴ și ne-am găzduit.

[Călătoria de înapoiere a ambasadei – 1794]

[...] Vineri, a noua zi a numitei luni [*zilkade*]⁹⁵, fiind data stabilită pentru plecarea din câmpul de la Criuleni, după pregătirea bagajelor convoiului soliei, în ziua preconizată, am îmboldit scările șeilor cailor; sub îndrumarea portarului⁹⁶, numit ca mihmandar din partea voievodului Moldovei⁹⁷, în a optsprezecea zi a numitei luni, duminică⁹⁸, am ajuns la Focșani, punând tabăra suitei ambasadei în

⁹² În scrisoarea primită de vizirul Hasan, partea rusă propunea următoarele modificări în ceremonialul de schimb al ambasadorilor: părțile să-și transporte peste Nistru bagajele soliei, cu o zi înainte de schimbul solilor; schimbul ambasadorilor să se realizeze pe pontonul pregătit de ruși; părțile vor anunța terminarea pregătirilor printr-o lovitură de tun; ambasadorii vor urca simultan pe ponton și împreună cu însărcinații cu schimbul și cu mihmandarii se vor așeza pe scaunele pregătite; atât înainte, cât și în cursul schimbului se vor efectua trageri cu tunul și cu pușca: ambasadorii, după schimb, vor cobori pe țărm, mihmandarul mergând în fața solului care nu va avea însoțitor în dreapta sau în stânga sa.

⁹³ *Kuruzova*.

⁹⁴ *Turla*.

⁹⁵ 8 iunie 1794/9 *zilkade* 1208 H.

⁹⁶ *Portar*.

⁹⁷ *Boğdan voyvodasi*.

⁹⁸ 17 iunie 1794.

partea Țării Românești; din partea numitului [Mustafa Rasih] au fost achitate și plătite în totalitate diversele alimente și produse ale zaharelor, furnizate în cantitate suficientă ca tainuri ale soliei, în menziturile și popasurile de pe pământul Moldovei, la prețurile convenabile raialelor compătimate; la fel s-a întâmplat și cu seneturile⁹⁹ de vânzare-cumpărare aduse numitului de câțiva dintre marii raialelor.

Și în teritoriul Țării Românești, prin strădania boierului¹⁰⁰, stabilit ca mihmandar din partea beiului Constantin¹⁰¹, ne-am deplasat conform aranjamentului numitului, ajungând în cursul săptămânii la Giurgiu¹⁰²; miercuri, în ziua a douăzeci și șaptea a lunii menționate¹⁰³, am traversat fluviul Dunărea dincolo, la Ruse¹⁰⁴.

⁹⁹ *Senedât.*

¹⁰⁰ *Boyar.*

¹⁰¹ *Kostantin Bey.* Referire la voievodul Alexandru, fiul lui Constantin Moruzi.

¹⁰² *Yergök.*

¹⁰³ 26 iunie 1794.

¹⁰⁴ *Ruşçuk.*

JOHANN CARL BÜTTNER

(1754–1849)

Johann Carl Büttner s-a născut în 1754 în Senftenberg, Saxonia. A fost unul dintre cei unsprezece copii ai unui pastor.

Învățătura a început-o ca bărbier-chirurg. Mai mult decât de ucenicie, a fost însă atras de călătorii în ținuturi îndepărtate, mânat de gândul să-și caute acolo norocul – imbold irezistibil, spre care l-a împins, după cum însuși mărturisește, natura sa aventuroasă. Momentul de răscruce în destinul său a fost întâlnirea la Rotterdam cu samsarii „vanzători de suflete”, care l-au ademenit cu propunerea angajării ca bărbier-chirurg pe unul dintre vasele Companiei Olandeze a Indiilor de Est. Promisiunea nu a fost onorată, dar, îndatorat față de misiți, a fost nevoit să le accepte noua ofertă, anume de a emigra în America, unde a fost vândut unui fermier quaker din New Jersey. De la acesta a fugit, a fost prins și restituit proprietarului. În urma unui incident minor, soldat cu o bătaie zdravănă, Büttner l-a dat în judecată pentru rele tratamente pe stăpân, care, doritor să se scape de el după demersul în justiție, l-a vândut pentru o pereche de boi unui hangiu. Probabil patriot, cărciumarul s-a lăsat convins de Büttner să-i îngăduie să intre într-un regiment de imigranți germani și să lupte alături de americani în Războiul de Independență. De aici a dezertat însă îndată și s-a alăturat tot unui contingent nemțesc, din Hessa, aflat în componența armatei britanice. Rănit, s-a predat americanilor, cărora le-a cerut să fie exceptat de la schimbul de prizonieri, apoi a trecut iarăși din proprie inițiativă de partea englezilor, unde a ocupat în regimentul compatrioților săi postul de bărbier-chirurg. S-a repatriat împreună cu combatanții din Hessa în 1783, s-a căsătorit și și-a terminat, în stărșit, studiile de chirurg.

Înainte de a trece oceanul spre experiențele americane, cu dese schimbări de fronturi, adolescentul Johann Carl Büttner a făcut o călătorie plină și ea de peripeții în Europa, pașii purtându-l până în ținuturile vestice ale României actuale. Când s-a desfășurat nu se știe, în schimb itinerarul parcurs este trasat cu precizie în autobiografia sa: Dresda, Praga, Viena, Bratislava, Comaron, Petrovaradin, Zemun, Timișoara.

Memoriile sale au fost publicate prima dată în Germania în 1828.

[Călătoria și șederea în Banat]¹

Oricât mi-a fost de neplăcut, a trebuit să plec din Zemun². Am trecut Dunărea³ mai sus de Belgrad⁴, am văzut în timpul traversării ieniceri patrulând pe zidurile orașului, apoi am ajuns la Panciova⁵, care este un orașel întărit și are ca atare case masive.

¹ Traducerea s-a făcut după textul german publicat în *Büttner, der Amerikaner. Eine Selbstbiographie Johann Carl Büttners*, ediția a doua, Camenz, 1828, p. 32–37.

² *Semlin*, azi suburbie a Belgradului.

³ *Donav*.

⁴ *Belgrad*.

⁵ *Banzova*; azi Pančevo în Banatul sârbesc.

Aici am tras la un han pentru a prânzi și pentru a căuta un tovarăș de drum, deoarece în aceste ținuturi este foarte primejdios să călătorești singur. Nu am găsit însă în afară de personalul hanului decât un bărbat, care citea o carte. Am fost curios ce carte citea și când a părăsit încăperea am luat-o în mână și am văzut îndată că este Noul Testament. Bărbatul a intrat în cameră înainte de a o pune la loc și m-a întrebat pe sârbește⁶, dacă știu să citesc și dacă știu ce carte este.

Întrucât fusesem angajat la un chirurg sârb, iar limba sârbă se aseamănă puțin cu slava⁷ și eu învățasem câte ceva, i-am răspuns afirmativ. Apoi a trebuit să-i citesc omului, care era un negustor grec⁸, un vers din Noul Testament. I-a plăcut atât de mult, încât a început să converseze cu mine. Când i-am mărturisit că vreau să călătoresc în Transilvania⁹, mi-a spus că localitatea sa se află în această direcție și mi-a oferit un loc în căruța lui și hrană pe cheltuiala sa – propunere pe care firește am acceptat-o cu recunoștință. Pe deasupra mi-a promis să-mi facă rost de găzduire în așezarea în care locuia, unde se afla un chirurg districtual german și un spital mare.

Acest om de onoare și-a ținut cuvântul. Am primit în localitatea sa de reședință de lucru și am fost de îndată trimis la spital. Când am intrat a fost adus un român¹⁰ rănit, cu o tăietură mare la gât. După sosirea noului meu domn, rana a fost imediat examinată, suturată și i s-a aplicat un bandaj cum se cuvine. În câteva săptămâni tăietura a început să se închidă și omul s-ar fi vindecat cu siguranță de tot, dacă nu s-ar fi furișat într-o dimineață din lazaret și nu s-ar fi aruncat într-un râu din apropiere. După cum am aflat, omul a comis sinuciderea deoarece se temea de spânzurătoare. El era de fapt un răufăcător, care furase doi boi și-i vânduse la un târg de vite. Alt român, care văzuse când a încasat banii, l-a urmărit pe drumul spre casă, a năvălit asupra lui, l-a tăiat cu cuțitul la gât, l-a prădat și l-a lăsat să zacă în sânge. După ce și-a revenit cât de cât în simțiri, și-a vârat o cârpă în gaura de la gât, a mers la judele din satul învecinat și de acolo a fost adus la lazaretul nostru. În timp ce se afla aici la tratament, a fost cercetat furtul pe care l-a comis și de teama pedepsei așteptate s-a aruncat în apă.

Tâlharii la drumul mare și crime sunt cât se poate de obișnuite în această țară, cu toate că justiția se aplică cu toată asprimea. Cel puțin așa am dedus din distanțele nu prea mari între spânzurătorile văzute, de care atârnav doi, patru sau chiar șapte delincvenți.

După ce am petrecut aici ca angajat o jumătate de an, am asistat la multe operații chirurgicale și am dobândit cunoștințe numeroase despre medicamente, mi-am luat rămas bun și mi-am continuat drumul spre Transilvania. Nu sfătuiesc pe nimeni să călătorească singur în aceste ținuturi. Căci, nu-i destul că trebuie să te temi aproape tot timpul de tâlhăriile românilor, [dar] și alte primejdii îl pasc pe cel ce umblă pe jos, anume rău famații câini ciobănești ai românilor¹¹. Acești câini puternici, de culoare albă, încât nu pot fi deosebiți îndată de oi, sunt o adevărată

⁶ *auf raizisch.*

⁷ *Wer. Jisches.*

⁸ *griechischer Kaufmann.*

⁹ *Siebenbürgen.*

¹⁰ *Wallache.*

¹¹ *walachische Schäferhunde.*

binefacere pentru turmele care pasc în ținuturi bântuite de lupi. Fiecare cioban are mai mulți sau mai puțini, în funcție de mărimea turmei sale. Ei stau la marginea turmei în timp ce paște. Nici unul nu se îndepărtează de postul său. De cum zărește un lup apropiindu-se de turmă, se năpustește cu furie asupra lui și de obicei îl alungă. Dar vai de cel ce călătorește pe jos, care ajunge în preajma unei turme înconjurată de asemenea paznici! Ei îl atacă cu furie. Dacă nu-i poate liniști cu o bucată de pâine sau de carne, ori nu-i vin în ajutor ciobanii este în pericol de moarte. Eu însumi am trăit un astfel de atac al câinilor, dar am fost salvat de păstorii veniți în grabă la țipetele mele. După aceea, de îndată ce zăream o turmă, o ocoleam la mare distanță. Este cel mai bun lucru în această situație. Dacă mă abăteam de la drum, mă orientam după poziția soarelui și ajungeam de regulă, deși pe căi ocolite, unde doream. În cursul unei călătorii am ajuns într-un sat locuit de români. Casele erau din pământ și lut, de forma unei pălării de zahăr. Aceste case aveau în loc de ferestre numai găuri, lipite cu hârtie unsă cu ulei. În mijlocul locuinței ardea un foc, în jurul căruia zăceau odihnindu-se locuitorii. Am intrat într-o astfel de casă și am cerut ceva să mă răcoresc. Mi-au dat un bostan lung, scobit, cu țuică¹² făcută din prune¹³ necoapte și putrede. Am tras o dușcă zdravănă din acest pahar cucurbitaceu și am simțit imediat o arsură în trup. Când m-am plâns de acest lucru, au râs de mine și mi-au dat o jumătate de pepene roșu¹⁴ ca să sting focul din trup. Pepenele, care în interior este roșu ca sângele și are sâmburi negri, este, într-adevăr, foarte răcoritor și mi-a plăcut mai mult decât pepenii galbeni¹⁵ din Germania¹⁶. Am ajuns în sfârșit la fortăreața Timișoara¹⁷, care este înconjurată de ape și de mlaștini. Nu este un loc sănătos, cele puțin pentru germanii veniți aici, lucru pe care eu însumi l-am aflat, întrucât m-am îmbolnăvit curând după sosire de febra de trei zile, care m-a ținut patru săptămâni. Aici am renunțat la intenția de a merge în Transilvania și, sfătuit de felcerul care mă trata, m-am hotărât să mă înapoiez la Buda¹⁸ și la Viena¹⁹, iar de aici să mă grăbesc prin Germania²⁰ spre orașele de la Marea Baltică²¹, unde erau căutați tot timpul chirurghi pentru vasele care plecau spre Indiile Răsăritene²² și spre America.

Călătoria de aici la Buda nu m-a costat nici un ban, pentru că am fost înrolat în mod formal într-un transport militar și am călătorit cu acesta. Când am revenit aici m-am simțit aproape ca acasă. Deși Buda se află la 36 de mile de Viena, totuși aici începe frumoasa șosea imperială; satele nu se mai află la așa de mari distanțe unele de altele, iar ungurii²³ sunt totuși mult mai civilizați decât românii.

¹² *Brantwein.*

¹³ *Zwetschen und Pflaumen.*

¹⁴ *Wasser-Melone.*

¹⁵ *Zucker-Melone.*

¹⁶ *Deutschland.*

¹⁷ *Temeswar.*

¹⁸ *Ofen.*

¹⁹ *Wien.*

²⁰ *das deutsche Reich.*

²¹ *Nordsee.*

²² *Ostindien.*

²³ *Ungarn.*

MĂRTURII INDIRECTE

SEBALD RIETER JUNIOR

(?–1488)

Familia de patricieni Rieter din Nürnberg a dezvoltat o adevărată tradiție a pelerinajelor. Începutul l-a făcut Hans Rieter, care a călătorit în 1384 la Ierusalim. I-au urmat apoi Peter Rieter (1436 Ierusalim, 1450 Roma), Sebald Rieter Senior (1462 Santiago de Compostella, 1464 Ierusalim), Andreas Rieter (cca 1471 Ierusalim), Sebald Rieter Junior (1479 Ierusalim), Eustachius Rieter (1498 Ierusalim), Hannibal Rieter (1563 Ierusalim) și Joachim Rieter (1608 sau 1609 Ierusalim). Aceste pelerinaje au fost descrise în „Cartea de călătorii a familiei Rieter” (*Das Reisebuch der Familie Rieter*), întocmită de Hans Rieter (1564–1626), membru al sfatului municipal din Nürnberg vreme de două decenii¹.

Data nașterii lui Sebald Rieter Junior nu se cunoaște. Se știe doar că era fiul lui Sebald Rieter Senior și că a fost educat la Landshut la curtea ducelui Ludwig. În 1461 a fost primit în sfatul orașului Nürnberg, iar în 1475 s-a aflat din nou în forul de conducere municipal. A încetat din viață în anul 1488 în ziua Sf. Dionisie².

În anul 1479 Sebald Rieter Junior a întreprins împreună cu Hans Tucher Senior († 1491), senator din Nürnberg, și cu negustorul din Breslau Valentin Scheurl o călătorie în Țara Sfântă. La 6 mai 1479 pelerinii au plecat din Nürnberg, au sosit la Veneția și s-au îmbarcat pe o corabie care i-a dus la Jaffa, unde au debarcat la 22 iulie. Abia la 2 august au ajuns la Ierusalim. Acolo, Tucher și Rieter au fost făcuți cavaleri ai Sfântului Mormânt. Cei doi și-au continuat călătoria la mănăstirea Sf. Ecaterina de la Muntele Sinai și ulterior la Cairo și Alexandria, de unde au pornit pe drumul spre casă la 9 februarie 1480. Relatarea lui Sebald Rieter se încheie cu sfaturi utile celor care doreau să întreprindă o călătorie peste mare și oferă date despre preturi, tipuri de monede ș.a.m.d.³.

Când Hans Rieter a întocmit „Cartea de călătorii a familiei Rieter” a avut în fața ochilor și relatarea lui Sebald Rieter Junior despre pelerinajul întreprins la Ierusalim. Că așa stau lucrurile o dovedește și mărturisirea de la începutul relatării: *Volgen Sebalden Rieters dess jünger seeligen gethane und aigner handt beschribene raysen*⁴.

Călătoria la Ierusalim a fost descrisă și de Hans Tucher Senior, tovarășul de drum al lui Sebald Rieter. Reinhold Röricht și Heinrich Meisner au constatat că relatările celor doi corespund fie în paragrafe întregi, cuvânt cu cuvânt, fie ca sens, existând desigur și câteva excepții. Cei doi editori au mai constatat că în vreme ce relatarea lui Tucher a fost una dintre cele mai citite scrieri de pelerinaj ale evului mediu, fiind copiată și de alți pelerini, relatarea lui Sebald Rieter Junior a fost sortită să rămână aproape necunoscută⁵. Într-adevăr, relatarea lui Tucher a fost publicată întâia oară la doi ani după revenirea din pelerinaj⁶ și a cunoscut nu mai puțin de șase ediții în limba germană până în 1584⁷.

¹ *Das Reisebuch der Familie Rieter*, ed. Reinhold Röricht, Heinrich Meisner. Tübingen, 1884, p. 1–2.

² Maria Christine Meindl, „Wenn einer eine Reise tut, dann kann er etwas erzählen”. (*Matthias Claudius*) *Das Heilige Land in spätmittelalterlichen Reiseberichten*, Wien, 2010, p. 67 (Lucrare de diplomă – Universitățile Wien).

³ *Ibidem*, p. 68–82; *Das Reisebuch*, p. 3–5.

⁴ *Das Reisebuch*, p. 36.

⁵ *Ibidem*, p. 3–4.

⁶ Hans Tucher, *Reisebuch*, Augsburg, 1482.

⁷ M. C. Meindl, „Wenn einer eine Reise tut”, p. 44.

Cum era de așteptat, textul nu a fost ocolit de cercetările academice consacrate pelerinajelor în Țara Sfântă⁸.

Sebald Rieter Junior a menționat în scrierea sa că la Ierusalim a întâlnit un evreu care l-a informat că exista și o rută terestră de la Nürnberg la Ierusalim. Informatorul parcursese de curând acest drum, frecventat îndeosebi de evreii care doreau să ajungă în Țara Sfântă. Textul lui Rieter conține o descriere a drumului respectiv cu indicarea distanțelor între principalele orașe. Astfel, din Nürnberg se mergea prin Polonia pe ruta Poznań, Lublin, Liov; de la Liov drumul continua prin Moldova pe la Suceava și Cetatea Albă. Distanța dintre Liov și Suceava a fost apreciată de sursă la circa 30 de mile germane, tot atât de la Suceava la Cetatea Albă. De la Cetatea Albă începea singurul segment maritim al drumului, care se încheia după cinci sau șase zile pe țărmul sudic al Mării Negre la Samsun, în Turcia. Ruta terestră străbătea apoi Anatolia, cu popas la Tokat, și continua spre Orientul Apropiat. Ultima etapă a călătoriei se desfășura prin sultanatul mameluc care controla drumul Alep, Damasc, Ierusalim.

Textul lui Sebald Rieter Junior dovedește că Moldova lui Ștefan cel Mare era tranzitată de evreii din țările germane care doreau să ajungă la Ierusalim pentru comerț și pelerinaj. Nicio mențiune despre persecuții. Acestea i-au vizat doar pe negustorii evreii supuși otomani și au fost inițiate cândva între 1473–1476 ca preludiv al confruntărilor lui Ștefan cel Mare cu Înalta Poartă⁹.

O informație importantă oferită de sursă este cea privitoare la necesitatea escortei pentru siguranța călătorilor care traversau Moldova.

Drumul terestru de la Nürnberg la Ierusalim se găsește consemnat și în scrierea lui Hans Tucher Senior¹⁰, diferențele față de textul lui Sebald Rieter Junior fiind minime. Astfel, aliniatul introductiv, în care este amintit și informatorul evreu, a fost redat mai puțin dezvoltat la Tucher. Tucher a apreciat distanța dintre Suceava și Cetatea Albă la 40 de mile germane. Despre Alep, Rieter a afirmat că este „un oraș ce aparține sultanului din Cairo, în care și venețienii fac mult comerț”, în vreme ce Tucher a menționat doar că urbea respectivă aparținea sultanului, fără a preciza măcar despre care sultan era vorba. La finalul textului, Tucher a adăugat constatarea că prin țara sultanului se călătorește cel mai nesigur. La același autor se poate observa și o ortografiere ușor diferită a toponimelor (*Nürnberg, Jherusalem, Boßna, Polant, Lemburgk, Weyssenburgk, Türckey, Tokat, Halap, Alepo*). Diferențele menționate mai sus nu sunt, totuși, lipsite de semnificație. Putem considera că, măcar în ce privește acest fragment al scrierii, textul lui Tucher este tributar celui redactat de Rieter.

Celebritatea relatării lui Tucher a făcut ca itinerarul terestru de la Nürnberg la Ierusalim, care străbătea și Moldova, să fie menționat și în ghiduri de călătorii de mai târziu¹¹.

Pasajul despre drumul pe uscat de la Nürnberg la Ierusalim cuprins în relatarea lui Sebald Rieter Junior a fost editat întâia oară în 1880 și ulterior patru ani mai târziu¹². Textul, rămas necunoscut istoriografiei noastre, a fost recent tradus și comentat: Alexandru Ciociltan, *De la Nürnberg la Ierusalim prin Moldova lui Ștefan cel Mare*, în RI, Serie nouă, XXIV, 2013, 1–2, p. 159–163.

⁸ Vezi mai ales Claudia Zrenner, *Die Berichte der europäischen Jerusalempilger (1475-1500). Ein literarischer Vergleich im historischen Kontext*, Frankfurt am Main, 1981 (Europäische Hochschulschriften, I, 382) și, mai recent, monografia și ediția critică întocmită de Randall Herz, *Die „Reise ins Gelobte Land“ Hans Tucher des Älteren (1479-1480). Untersuchungen zur Überlieferung und kritische Edition eines spätmittelalterlichen Reiseberichts*, Wiesbaden, 2002.

⁹ *Izvoare și mărturii referitoare la evreii din România*, vol. I, întocmit de Victor Eskenasy, București, 1995, p. 16–18, doc. 15.

¹⁰ H. Tucher, *Reisebuch*, p. XXXVII.

¹¹ Jakob Beyrlein, *Reyß Buch*, Strasbourg, 1606, p. 4–5; *Reyßbuch deß heyligen Lands*, Frankfurt am Main, 1609, p. 675. Această din urmă lucrare reproduce integral relatarea pelerinajului întreprins de Hans Tucher la Ierusalim.

¹² *Deutsche Pilgerreisen nach dem Heiligen Lande*, ed. Reinhold Röhrich, Heinrich Meisner, Berlin, 1880, p. 112–113; *Das Reisebuch*, p. 61–62.

După aceasta este descris drumul pe uscat de la Nürnberg¹⁴ sau din alte regiuni învecinate la Ierusalim¹⁵, pe care mi l-a indicat mie, Sebald Rieter¹⁶, un evreu¹⁷ la Ierusalim, [drum] pe care de curând l-a parcurs, și mi-a relatat că drumul poate fi parcurs în siguranță deplină și că mai multe grupuri de evrei care vin din țările germane¹⁸ la Ierusalim apucă drumul terestru.

De asemenea, mai întâi de la Nürnberg la Poznań¹⁹ în Polonia²⁰ sunt vreo 70 de mile germane. De asemenea, de la Poznań la Lublin²¹, tot în Polonia, sunt vreo 40 de mile germane. De asemenea, de la Lublin la Liov²² sunt vreo 30 de mile germane. De asemenea, de la Liov prin Valahia²³ la Suceava²⁴ sunt vreo 30 de mile. De asemenea, de la Suceava la Cetatea Albă²⁵ la mare²⁶, care este un oraș aflat la capătul Valahiei, sunt vreo 30 de mile germane. Ambele orașe sunt ale lui Ștefan voievod sau vodă²⁷, care este un domn al Valahiei și un creștin și se poate călători în pace prin țara lui. De asemenea, de la Cetatea Albă printr-un golf al mării²⁸ [sunt] vreo 5 sau 6 zile de mers la Samsun²⁹, care este un oraș în Turcia³⁰. De asemenea, de la Samsun, tot vreo 6 sau 7 zile de mers la Tokat³¹, care este tot un oraș splendid³² din Turcia. De asemenea, de la Tokat vreo 15 zile de mers prin Turcia la Halap sau Alep³³, care este un oraș ce aparține sultanului din Cairo³⁴ în care și negustorii venețieni³⁵ fac mult negoț și pe drumul până la Alep sunt multe

¹³ Traducerea s-a făcut după textul german publicat în *Das Reisebuch*, p. 61–62.

¹⁴ *Nürnberg*.

¹⁵ *Jerusalem*.

¹⁶ *Sewalts Rieter*.

¹⁷ *ein jüde*.

¹⁸ *teutzschen landen*.

¹⁹ *Bossna*. Denumirea germană a orașului este Posen.

²⁰ *Bolan*.

²¹ *Löblin*.

²² *Lemburg*.

²³ *Walachev*. Moldova.

²⁴ *Schotz*.

²⁵ *Weyssenburg*.

²⁶ Marca Neagră.

²⁷ *Stephan Bofuda oder Weyda*. Ștefan cel Mare (1457–1504).

²⁸ Limanul Nistrului.

²⁹ *Zschomschon*.

³⁰ *Thürkey*. Asia Mică.

³¹ *Tockatt*.

³² *köstlich*.

³³ *Halapp aliter Aleppo*.

³⁴ *Soldan von Keyro*.

³⁵ *Venediger kaufleut*.

sate, de asemenea mici orășele³⁶ unde noaptea poți găsi fără probleme adăpost. De asemenea, de la Alep la Damasc³⁷ tot vreo 7 zile de mers, care este un oraș al sultanului unde și venețienii fac comerț mare. De asemenea, de la Damasc vreo 6 zile de mers la Ierusalim, la Sfântul Mormânt³⁸.

De asemenea, prin Valahia se ia escortă³⁹ cu care este chiar sigur să mergi călare. De asemenea, prin Turcia nu este nevoie de vreo escortă și pe drumul până la Alep se găsesc în chip obișnuit în permanență tovarăși de călătorie dintre negustorii turci, cu care este foarte sigur să mergi călare. De asemenea, de la Alep mai departe în țara sultanului trebuie să te înzestrezi foarte bine cu escortă și cu oameni de luptă⁴⁰.

³⁶ *kleine stettlein.*

³⁷ *Damasco.*

³⁸ *zu dem heyligen grabe.*

³⁹ *geleyt.*

⁴⁰ *trüttschelmannern.*

Se cunosc foarte puține lucruri despre Liborius Nacker¹. Cartea juraților orașului Torun (1456–1479), recent publicată², cuprinde câteva protocoale care îi atestă cu certitudine prezența în acest oraș³ în perioada 1467–1478, când a fost implicat în câteva procese. Concret, în 1467 Liborius Nacker reprezenta o familie care se afla în proces pentru moștenire în orașul Breslau; în același an el se judeca, în numele soției și al copiilor săi vitregi, cu un cetățean din Torun; la 1470 este atestat ca împuternicit al unor minori în alt proces de moștenire; în 1478 el reprezenta o văduvă, tot într-un proces de moștenire⁴. Faptul că Liborius Nacker a reprezentat în fața instanței, în repetate rânduri, diferite persoane fără drepturi juridice, atestă că el avea o astfel de pregătire. Pe lângă datele de natură juridică, protocoalele amintite conțin și câteva, foarte puține, amănunte biografice despre Liborius Nacker și anume că era originar din Breslau și că la 1467 era însurat cu o femeie care avea copii dintr-o căsătorie anterioară⁵.

După 1478, în circumstanțe necunoscute a mers în Prusia, unde a devenit membru al Ordinului Teuton. În ultimii ani ai secolului al XV-lea, Liborius Nacker era deja secretar general al Ordinului, după cum consemnează el însuși la 1497: *ich, Liborius Nacker supremus secretarius*⁶. În calitate de secretar general al Ordinului Teuton, Liborius Nacker l-a însoțit pe marele maestru, Johann von Thieffen, în campania militară pe care acesta a întreprins-o în anul 1497, alături de polonii regelui Jan Olbracht (1492-1501), sub pretextul eliberării Chilie și a Cetății Albe de sub stăpânirea otomană. Liborius Nacker a întocmit un Jurnal de Campanie în care sunt descrise în amănunt itinerariul urmat de oastea Ordinului Teuton și evenimentele ivite pe drumul parcurs de aceasta, de la Königsberg/Kaliningrad în Prusia (de unde a plecat la 1 iunie 1497) prin Mazovia și Rusia Roșie, până la Halici (unde a ajuns la 22 iulie) precum și perioada în care teutonii, din poruncă regală, au stat în tabără pe câmpul din fața Haliciului (până în 17 august). Fatalitatea istoriei a făcut ca, în perioada în

¹ *Scriptores Rerum Prussicarum*, vol. V, Leipzig, 1874, p. 289–290 (în continuare: *Script. Rer. Pruss.* 1). Editorul textului, Dr. M. von Toeppen, cunoștea doar faptul că în jurul anului 1497 Liborius Nacker era secretar general al Ordinului Teuton, informație care reiese chiar din textul Jurnalului de Campanie.

² *Schöffnenbuch der Altstadt Thorn (1456–1479)*, ed. K. Kopiński, J. Tandecki, Toruń, 2007.

³ Torun (germ. Thorn) a fost un oraș al Ordinului Teuton până la 1466. În urma războiului de 13 ani (1453-1466) dintre Ordinul Teuton și Polonia, război încheiat cu cea de-a doua pace de la Torun (1466), teutonii au pierdut acest oraș și o parte din stăpânirile apusene în favoarea Poloniei.

⁴ *Schöffnenbuch der Altstadt Thorn (1456–1479)*, p. 201 (doc. 820- Cartea juraților cuprinde copia unui document emis de autoritățile din Breslaw/Wrocław), p. 204–205 (doc. 836), p. 250 (doc. 1041), p. 354 (doc. 1553).

⁵ *Ibidem*, p. 250: *Liborius Naker von Breslaw in macht seyner elichen haussfrawen und seyner stifkinder a b c*.

⁶ Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz – Berlin, Staatsarchiv Königsberg. Ordensbriefarchiv (OBA), Nr. 17998/2, p. 5 (**varianta A** a Jurnalului de Campanie; în continuare: *varianta A*); Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz – Berlin, Staatsarchiv Königsberg. Ordensbriefarchiv (OBA), Nr. 17998/1, p. 7 (**varianta B** a Jurnalului de campanie, în continuare: *varianta B*).

care oastea teutonă a stat în fața Haliciului, marele maestru să se îmbolnăvească de dizenterie fiind silit să se retragă cu câțiva însoțitori la Liov, și să lase oastea să meargă mai departe în tabăra regală din Moldova, sub comanda comturului⁷ de Osterrode⁸. Din păcate, printre însoțitorii marelui maestru s-a numărat și Liborius Nacker care, la sfârșitul *Jurnalului de Campanie*, nu a mai consemnat evenimentele militare din Moldova, din toamna anului 1497, așa cum ne-am fi așteptat. *Jurnalul de campanie* se termină cu expunerea retragerii marelui maestru la Liov, moartea sa și, foarte pe scurt, ducerea trupului său neînsufletit la Königsberg/Kaliningrad. Totuși, *Jurnalul* conține informații istorice deosebit de interesante privitoare la voievodul Moldovei, Ștefan cel Mare, și la legăturile sale cu Polonia, în ultimul deceniu al secolului al XV-lea: românul care a furat calul unui preot dintr-un orașel de lângă Liov⁹ ar putea fi un spion al Moldovei, așa cum este cel menționat la 31 iulie 1497¹⁰. Este vorba, fără îndoială, de o iscoadă a voievodului Moldovei, textul *Jurnalului* fiind încă o mărturie a eficacității rețelei de spioni și observatori aflați în serviciul lui Ștefan cel Mare¹¹. Din text reiese că voievodul Moldovei a aflat cu mult înaintea datei de 31 iulie 1497 despre mișcările oastei teutonilor, timp în care și-a mobilizat iscoadele pentru a le afla puterea (în text: *macht*).

În continuare, Liborius Nacker a consemnat o știre indirectă despre schimbul de solii între Jan Olbracht și Ștefan cel Mare și, mai ales, despre prima misiune diplomatică a logofătului Ion Tăutu și a celorlalți dregători din sfatul domnesc al Moldovei¹². Izvorul mai atestă un detaliu inedit și deosebit de semnificativ: faptul că logofătul Tăutu a îndeplinit în prima parte a anului 1497 o solie la sultanul otoman¹³. Scopul acestei solii pare să fi fost perfectarea condițiilor de colaborare între otomani și Moldova, în vara anului 1497¹⁴. Altminteri, textul lui Liborius Nacker chiar consemnează această

⁷ Comturul (germ. *Komtur*) era guvernatorul unei comanderii (germ. *Ballei*) a Ordinului Teutonic.

⁸ Ordinul Teuton avea stăpâniri în spațiul mediteranean, în Imperiul Romano-German și, mai ales, în Prusia și Livonia, la Baltica. Nucleul Ordinului era Prusia (de la începutul sec. al XIV-lea), teritoriul acesteia (ca de altfel toate teritoriile Ordinului) era împărțit în mai multe comanderii, în germană *Balleien*, în fruntea cărora era câte un comtur. Comanderiile principale din Prusia erau, în a doua jumătate a secolului al XV-lea, cele de Osterrode (pol. Ostroda, în voievodatul Mazovia din N-E Poloniei) și Holland (ținut aparținător astăzi tot de voievodatul Mazovia, din Polonia). Prin urmare, comturii principali ai Ordinului erau cei de Osterrode și Holland, ambii însoțindu-l pe marele maestru, în calitate de locotenenți, în timpul campaniei din 1497. Pentru organizarea ordinului vezi Klaus Milizer, *Die Geschichte des Deutschen Ordens*, [Stuttgart, 2005], p. 201.

⁹ Varianta B, p. 9 (cităm paginația istorică a acestui manuscris, redată pe coloana din stânga textului).

¹⁰ *Ibidem*, p. 14.

¹¹ Spioni de-ai voievodului moldovean sunt atestați în contextul evenimentelor din 1497 și de Bernard Wapowski, vezi: *Scriptores Rerum Polonicarum. Tomus II, continet: Chronicorum Bernardi Vapovii partem posteriorem 1480–1535*, p. 25: Ștefan, palatinul Moldovei, a aflat despre schimbarea traseului oastei regate *per exploratores*.

¹² Varianta B, p. 15: Cf. *Letopisețul anonim al Moldovei*, în *Cronicile slavo-române publicate de Ioan Bogdan*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1959, p. 20: [Solia lui Ștefan cel Mare, bine primită de regele Poloniei] *Și de asemenea și craiul a trimis pe solii săi la Ștefan voievod. Domnul voievod i-a ospătat bine și i-a slobozit cu cinste la ale lor [...] Și tarăși, tot pentru vorbele acelea înșelătoare ale lor, domnul Ștefan voievod a mai trimis soli la crai, pe boierii lui credincioși, jupan Tăutul logofăt și jupan Isac vistiernic, cu daruri multe și mari [...]*

¹³ Varianta B, p. 15: logofătul (în text: cancelarul) voievodului Moldovei s-a întors de la sultan în urmă cu patru săptămâni, așadar cu o lună înainte de 2 august 1497. Altminteri, schimbul de solii între Suceava și Istanbul a început încă din 1496, vezi I. Ursu, *Ștefan cel Mare, domn al Moldovei, dela 12 aprilie 1457 până la 2 iulie 1504*, București, 1925, p. 300; *Istoria Românilor*, Ștefan Ștefănescu, Camil Mureșanu, Ioan-Aurel Pop (coord.), Bogdan-Alexandru Halic, Mihai Maxim, Constantin Rezachevici, Tudor Teotoi, † Virgil Vătășianu, vol. IV, ediția a II-a, București, 2012, p. 445.

¹⁴ Colaborarea moldo-otomană este consemnată chiar de letopisețul slavon scris la Curtea lui Ștefan cel Mare, din porunca și sub supravegherea voievodului: *deci s-a mâniat Ștefan voievod și a gonit pe urma lor [a polonilor care se retrăgeau de la Suceava] cu oștenii săi și cu două mii de turci*, vezi *Letopisețul anonim al Moldovei*, în *Cronicile slavo-române*, p. 21.

colaborare: înainte de 4 august 1497 turcii au devastat Colomeea și încă un oraș (Snyatin?) de la granița Poloniei cu Moldova¹⁵. Contestată¹⁶ sau de-a dreptul omisă¹⁷ în istoriografia română, știrea este cât de poate de reală, ea fiind adusă de mai multe persoane în tabăra teutonilor, inclusiv de către cei care și-au pierdut bunurile în pârjolul de la Colomeea¹⁸. Mai mult decât atât, știrea este confirmată de către solia lui Jan Olbracht adresată fratelui său Vladislav, regele Ungariei¹⁹. Acest raid al turcilor în sudul Rusiei Roșii nu ar fi fost însă posibil fără știința și voința voievodului Moldovei care, începând cu vara anului 1497, și-a coordonat acțiunile cu cele ale Imperiului Otoman. Chiar Liborius Nacker relevă mobilul acestei cooperări moldo-otomane: la 18 august 1497 el consemnează o serie de știri indirecte dar deosebit de interesante despre situația voievodului Moldovei începând cu 1485. Deși a depus jurământ de vasalitate față de regele Poloniei, voievodul Moldovei nu a beneficiat de ajutor din partea suzeranului său. Astfel, a fost nevoit să încheie pace cu otomanii, iar relațiile sale cu Polonia s-au răcit și s-au încordat. Mai mult, Ștefan voievod l-a tocmit ca mercenar pe rusul Muha și l-a trimis, împreună cu tătarii, să devasteze sudul Rusiei Roșii și să adune pradă de război din care să-și plătească tributul la turci. Regele Poloniei, Cazimir al IV-lea, bătrân și nepăsător, nu a întreprins nimic împotriva acțiunilor voievodului Moldovei²⁰, în ciuda îndemnurilor repetate ale prințului moștenitor, Jan Olbracht, care a vizitat teritoriile devastate de moldoveni. Abia la cinci ani după ce Jan Olbracht a devenit rege, a întreprins această campanie de pedepsire a voievodului Moldovei²¹. Pretextul campaniei a fost cruciada antiotomană și eliberarea Chiliei și a Cetății Albe din mâinile turcilor²², însă adevăratul scop al campaniei avea să iasă destul de repede la suprafață: alungarea voievodului Ștefan și așezarea pe tronul Moldovei a lui Sigismund Jagiello. Liborius Nacker a consemnat literal această știre la 26 august 1497²³, însă din text reiese că teutonii intuiau acest lucru cel puțin din 9 august²⁴. De altfel, acest lucru s-a aflat încă din iunie 1497, când regele se afla la Przemisł²⁵.

Ca un epilog al *Jurnalului de Campanie*, Liborius Nacker consemnează proporțiile dezastrului suferit de oastea lui Jan Olbracht în Moldova și, în particular, pierderile suferite de contingentul teuton, enumerându-i nominal pe cavalerii și slujitorii ordinului căzuți în timpul campaniei din toamna anului 1497²⁶.

Pe lângă *Jurnalul de Campanie* propriu-zis, textul lui Liborius Nacker mai conține și copiile majorității documentelor emise sau primite de cancelaria itinerantă a Ordinului Teuton. Este vorba despre un număr de 12 documente emise de marele maestru, de regele Poloniei sau de dregătorii ordinului. Faptul că în primăvara anului 2012 am aflat în Arhiva Ordinului Teuton din Berlin originalul scrisorii emise în data de 2 iulie 1497, la Biskupice, de către marele maestru și adresată

¹⁵ Varianta B, p. 16, 17, 19.

¹⁶ I. Ursu, *Ștefan cel Mare și turcii*, București, 1914, p. 142–143. Autorul subliniază că știrile despre devastarea Colomeei au fost înregistrate de Liborius Nacker, care nu uită însă să releveze că erau lipsite de temei. Se pare însă că autorul nu a citit cu atenție pasajul în cauză, care conține două informații: arderea Colomeei, despre care Liborius Nacker spune clar și răspicat că este un adevăr (*warheit*) și înfrângerea unei cete de turci de către un contingent polon, știre despre care într-adevăr spune: *caruit omnino veritate* (vezi infra!).

¹⁷ Ștefan S. Gorovei, Maria Magdalena Szekely, *Princeps omni laude maior. O istorie a lui Ștefan cel Mare*, Putna, 2004, p. 319–340 (capitolul *Lupta din Codrîi Cozminului*), lipsește această informație.

¹⁸ *Ibidem*, p. 17.

¹⁹ *Instrucțiunile date de regele Ioan Albert trimișilor săi la regele Vladislav al Ungariei*, în Eduard Fischer, *Bătălia din Codrîi Cozminului. Războiul dintre Ștefan cel Mare și regele polon Ioan Albert în anul 1497*, București, 1904, Anexa, p. 54–55 (text latin), 61–62 (traducerea românească).

²⁰ Liborius Nacker nu cunoștea, pesemne, războiul dintre Moldova și Polonia pentru provincia Pocuția, desfășurat la începutul anilor 90 ai secolului XV.

²¹ Varianta B, p. 26–27.

²² *Ibidem*, p. 3.

²³ *Ibidem*, p. 31–32.

²⁴ *Ibidem*, p. 18.

²⁵ I. Ursu, *Ștefan cel Mare, domn al Moldovei*, p. 230.

²⁶ Varianta B, p. 33.

lociitorului său din Königsberg/Kaliningrad²⁷, dar și câteva documente menționate în text dar necopiate de autorul *Jurnalului de Campanie*²⁸ demonstrează clar că documentele reproduse în text nu sunt fictive ci reale, (majoritatea) păstrate doar prin intermediul acestuia. Faptul că textul conține copii ale acestor documente îi conferă acestuia un caracter hibrid de jurnal-cartular.

Deși *Jurnalul de Campanie* este o scriere cu caracter oficial, Liborius Nacker a consemnat, destul de des, aportul său la evenimentele și chiar sentimentele personale traduse prin loialitate necondiționată, chiar venerație față de marele maestru, respectiv dezacordul față de atitudinea neutră, uneori chiar ostilă, a regelui Poloniei față de cavalerii teutoni²⁹.

Textul *Jurnalului de Campanie* al lui Liborius Nacker s-a păstrat în două exemplare. Varianta A, are ca suport un caiet de hârtie, cu 13 file scrise + 1 filă albă, numerotarea istorică a paginilor începe de la fila 1 față cu pagina 3 și se termină pe fila 13 față cu pagina 27 (în continuare este citată paginația istorică). Textul este scris jumătate în limba germană, *Frühneuhochdeutsch*³⁰ (paginile 3–13, 18–19, 23–25)³¹ – jumătate în latină (paginile 13–27). Scrierea folosită este cursiva gotică; scrisul este redactat de două mâini distincte: prima mână (mâna I) a scris paginile 3–23, 24, 25–27, scrisul fiind mărunț, ordonat, mâna a doua (mâna II) a scris paginile 23–24, 24–25, unde a copiat textele a două scrisori în limba germană, grafia este mai mare, mai întinsă, dar tot ordonată. Cea de-a doua varianta, varianta B, are ca suport un caiet de hârtie, cu 16 file scrise + 4 file nescrise, la sfârșit. Numerotarea istorică a paginilor începe pe f. 1 față cu pagina 3 și se termină pe fila 16 față cu pagina 33. Textul este integral în limba germană, *Frühneuhochdeutsch* (excepție fac câteva propoziții și cuvinte răzlețe, pe care copistul, fie din grabă, fie din neștiință, le-a lăsat în limba latină, precum și copiile scrisorilor latinești ale regelui). Scrierea folosită este tot cursiva gotică, se pot recunoaște aceleași două mâini care au scris și varianta A: mâna II, cea cu scrisul mai mare, a copiat paginile 3–16, mâna I, cea cu scrisul mărunț, a scris paginile 16–33. Ambele variante sunt păstrate la Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz – Berlin, în fondul Staatsarchiv Königsberg. Ordensbriefarchiv (OBA), cota Nr. 17998/1–2.

Între cele două variante există o legătură certă: anumite greșeli și inconsecvențe din varianta A se regăsesc și în varianta B³², ceea ce arată clar că prima varianta a stat la baza celei de-a doua, conținutul lor corespunzând aproape întru totul (cu excepția câtorva omisiuni)³³. În varianta B s-a copiat partea germană (p. 3–13) a primei variante, iar partea latină a aceleiași variante a fost tradusă în limba germană, astfel că, așa cum arătam mai sus, textul variantei B este integral în limba germană. Varianta B a fost considerată, probabil, forma finală a *Jurnalului*, formă revizuită și adăugită, mai ales în partea finală (vezi infra!).

²⁷ Varianta B, p. 6; originalul la Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz – Berlin, Staatsarchiv Königsberg. Ordensbriefarchiv (OBA), Nr. 17983.

²⁸ De exemplu, în text sunt menționate știrile (scrise) trimise de lociitorul marelui maestru, de la Königsberg/Kaliningrad, privitoare la amenințarea Livoniei de către rușii moscoviți, vezi varianta B, p. 27–29. Textul acestui document *I-am aflat într-o copie contemporană (1497) de la Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz – Berlin, Staatsarchiv Königsberg. Ordensbriefarchiv (OBA), Nr. 17982.*

²⁹ *Script. Rer. Pruss.* V, p. 290.

³⁰ Limba germană vorbită în intervalul 1350–1650.

³¹ Varianta A, p. 18–19 și 23–25 în textul latin sunt înscrise copiile a patru scrisori în limba germană.

³² De pildă, în varianta A, la p. 11 cel de-al doilea paragraf, care conține copia unei scrisori adresată de marele maestru regelui Poloniei. După ce copistul a transcris scrisoarea, a realizat că a omis un pasaj scurt din text, pe care l-a copiat ulterior între paragraful I și paragraful II, dar începutul scrisorii *Noch dem gewonlichen grusze*, situat separat între cele două paragrafe a rămas în mijlocul pasajului copiat ulterior, fără a avea legătură cu restul textului. Totuși, pentru a-l diferenția, copistul l-a încadrat într-un chenar dreptunghiular. În varianta B, la p. 12, în paragraful IV, care cuprinde paragraful înghesuit între paragraful I și II de pe p. 11 a variantei A, începutul scrisorii în cauză a fost copiat în text ca și cum ar fi parte integrantă a textului, rezultând un nonsens. Astfel de exemple mai există, dar l-am expus pe acesta ca fiind cel mai ilustrativ și dovada clară că varianta A a stat la baza variantei B.

³³ Cf. *Script. Rer. Pruss.* V, p. 289.

Deși editorul textului din colecția *Scriptores Rerum Prussicarum*, vol. V consideră că varianta A a textului este originalul³⁴, o analiză atentă a mss. relevă faptul că este vorba doar despre o copie a originalului și, în același timp, o tentativă (eșuată) de traducere a acestuia. În primul rând este vorba despre caracterul îngrijit al textului: scrisul este unitar, frumos, de aceeași mână (cu excepția câtorva paragrafe la paginile 23–24, 24–25, scrise de altă mână, în germană, vezi supra!), rândurile sunt uniforme, paragrafele sunt bine delimitate, cu spațiu între ele și cu inițială supradimensionată; de asemenea, s-a respectat cu strictețe aranjarea în pagină (marginile textului). Toate acestea reprezintă, mai degrabă, caracteristicile unui text copiat în liniștea unui scriptoriu decât ale unuia scris în grabă, în timpul marșurilor sau în tabăra militară (nu trebuie uitat că acest *Jurnal* cuprinde însemnări aproape zilnice asupra itinerariului oastei teutone). O altă dovadă în acest sens este faptul că de-a lungul textului sunt destul de multe cuvinte sau locuțiuni, ba chiar pasaje întregi, omise inițial dar adăugate ulterior (de aceeași mână), fie deasupra rândului unde au fost omise, fie în note marginale (pe coloanele albe din stânga sau dreapta textului), fie de-a dreptul înghesuite între paragrafele deja scrise. Acestea reprezintă, în opinia noastră, indicii că avem de-a face cu o copie a originalului. Afirmația de mai sus, potrivit căreia varianta A a textului este o tentativă eșuată de traducere a originalului latin, o susținem prin următoarele argumente: de-a lungul textului german, în afara scrisorilor regelui Poloniei care sunt redactate în limba latină în ambele variante, sunt câteva locuțiuni, propoziții și chiar pasaje în limba latină (p. 3, 7). Apoi, un argument hotărâtor este, în opinia noastră, trecerea bruscă, în mijlocul frazei, de la textul german la textul latin (p. 13). Probabil graba l-a determinat pe copist să renunțe la traducerea textului, copiindu-l de-a dreptul în latină. Filiațiunea textului pe care o propunem este: **varianta inițială**, scrisă în limba latină în timpul campaniei din 1497 (astăzi pierdută) – **varianta A**, jumătate în *Frühneuhochdeutsch* și jumătate în latină – **varianta B**, scrisă integral în germana medievală târzie.

Nu se poate stabili cu exactitate identitatea persoanei sau, mai bine zis, a persoanelor care au redactat cele două variante: poate fi chiar mâna lui Liborius Nacker sau doar a subordonaților săi (care l-au însoțit și în campanie), Johannes și Luca³⁵.

Am stabilit textul în urma transcrierii integrale a ambelor variante și a confruntării lor critice. Lacune și greșeli din varianta B (germană) au fost completate și/sau îndreptate cu textul variantei A (germană-latină). Un instrument indispensabil a fost ediția textului din sec. XIX, iar ajutorul domnului Rafael Chelaru a fost de neprețuit în transcrierea fragmentului de text latin din varianta A. Traducerea am efectuat-o după varianta B (germană), ca variantă completă, „revizuită și adăugită” de Liborius Nacker.

Textul a mai fost publicat în *Scriptores Rerum Prussicarum*, vol. V, p. 289–314 și semnalat în regist în *Regesta Historico-Diplomatica Ordinis S. Mariae Theutonicorum 1198–1525. Pars I. Index Tabularii Ordinis S. Mariae Theutonicorum. Regesten zum Ordensbriefarchiv*, vol. II 1455–150, ed. Erich Joachim, Göttingen, 1950, Nr.17998/1497.

În istoriografia română, textul lui Liborius Nacker a fost cunoscut și folosit de toți istoricii care în operele lor au atins subiectul conflictului dintre Ștefan cel Mare și Jan Olbracht: N. Iorga, *Studii istorice asupra Chilie și Cetății Albe*, București, 1899, p. 173–174; idem, *Istoria lui Ștefan cel Mare*, ed. de lux, adnotată, București, 1904, p. 231; Eduard Fischer, *Bătălia din Codrîi Cozminului. Războiul dintre Ștefan cel Mare și regele polon Ioan Albert în anul 1497*, București, 1904, p. 13; I. Ursu, *Ștefan cel Mare și turcii*, București, 1914, p. 132, 142–144, 151, 153; idem, *Ștefan cel Mare, domn al Moldovei dela 12 aprilie 1457 până la 2 iulie 1504*, București, 1925, p. 209, 213, 217, 224, 245, 246; Valeria Costăchel, *Relațiile dintre Moldova și Rusia în timpul lui Ștefan cel Mare*, în *Studii cu privire la Ștefan cel Mare*, București, 1956, p. 180; Alexandru V. Boldur, *Ștefan cel Mare, voievod al Moldovei (1457–1504). Studiu de istorie socială și politică*, Madrid, 1970, p. 238, 253–254; Manole Neagoe, *Ștefan cel Mare*, [București, 1970], p. 224; Șerban Papacostea, *De la Colomeea la Codrîi Cosminului (poziția internațională a Moldovei la sfârșitul secolului al XV-lea)*, în idem, *Evl Mediu Românesc. Realități politice și curente spirituale*, București, 2001, p. 239; idem, *Telurile campaniei lui Ioan Albert în Moldova (1497): un nou izvor*, în *ibidem*, p. 265, nota 11; Ștefan S. Gorovei, Maria Magdalena Szekely, *Princeps omni laude maior. O istorie a lui Ștefan cel Mare*, Putna, 2004, p. 275, 276, 280, 326, 334.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ Varianta A, p. 4; varianta B, p. 4.

- p. 3–9 [La cererea regelui Poloniei, Jan Olbracht, marele maestru al Ordinului Teuton, Johann von Thieffen³⁶, a pornit în fruntea oștii sale împotriva turcilor, spre Chilia³⁷. La 1 iunie 1497 teutonii, în număr de circa 400³⁸, au pornit – din Königsberg/Kaliningrad³⁹ – în campanie. Însoțiți de călăuza regelui, nobilul mazovian Paulus Grambetzky, teutonii s-au îndreptat înspre Mazovia⁴⁰, unde au intrat pe la Pultusk, în 14 iunie. De la Pultusk ei au mers înspre sud, de-a lungul malului drept al Vistulei, trecând pe lângă târgul Serock, situat la confluența Bugului cu Vistula, pe lângă Varșovia (17 iunie), până la Lublin (26 iunie). De la Lublin, oastea teutonilor s-a îndreptat spre sud-est, trecând prin orașele Biskupice (1 iulie) și Krasnystaw (2 iulie), traversând astfel ducatul Mazoviei. De la Krasnystaw, teutonii au traversat voievodatul Rusiei Roșii, trecând pe la Belz (7 iulie) și ajungând la Liov (13 iulie), unde au rămas patru zile (până în 17 iulie).
- p. 9 Trecând de Liov, oastea Ordinului Teuton a ajuns, după 18 iulie, în orașelul Kuyschnitz], unde preotului i-a fost furat calul de către un român.
- p. 9–14 [De la Kuyschnitz, teutonii au plecat mai departe, ajungând în cele din urmă la Halici (22 iulie) unde, din poruncă regală⁴¹, și-au întins tabăra pe câmpul din fața orașului și a cetății. Acolo, în tabăra fortificată cu care, teutonii au stat *patru săptămâni întregi fără două zile*⁴², până la 17 august (joi)⁴³. În perioada în care teutonii s-au aflat în tabăra din fața Haliciului, Liborius Nacker a notat următoarele informații privitoare la români:]

³⁶ Mare maestru al Ordinului Teuton (1489-1497).

³⁷ Între 1454–1466 s-a desfășurat un nou război între Ordinul Teuton și regatul Poloniei. Învins, ordinul a fost nevoit să încheie cel de-al doilea tratat de pace de la Torun (1466), în urma căruia a pierdut teritoriile însemnate din vestul stăpânirii sale și a devenit vasalul regelui Poloniei. Prin această campanie militară din 1497, teutonii își îndeplineau obligația vasalică de *auxilium et consilium* (p. 5: *with vntnd hulff*), pe care o datorau regelui Poloniei în urma Păcii de la Torun (1466), amintită în text ca Pacea Perpetuă (p. 31: *Ewigenn Friedenn*).

³⁸ Varianta B, p. 4, p. 31.

³⁹ De unde marele maestru emitea un document chiar la 1 iunie 1497, în care specifică faptul că pornește în campanie, din porunca regelui, vezi Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz – Berlin, Staatsarchiv Königsberg. Ordensbriefarchiv (OBA), Nr. 17979. Doc. original pe hârtie, cu pecete aplicată. Liborius Nacker nu specifică în Jurnal locul de pomire al teutonilor considerând, probabil, că se subînțelege că acesta nu putea fi altul decât capitala ordinului, Königsberg/Kaliningrad.

⁴⁰ Mazovia, învecinată la nord cu Prusia, la est cu Lituania și la sud cu voievodatul polon al Rusiei Roșii, era un ducat separat, ai cărui duci ereditari erau vasalii regelui Poloniei, întocmai ca ducii Lituaniei sau voievozii Moldovei. Abia la 1526, după ce ultimii duci, Ioan și Stanislav, au murit la vârstă fragedă, fără urmași de sex masculin, ducatul Mazoviei a fost încorporat definitiv în regatul Poloniei. Capitala Mazoviei era Varșovia. Vezi Al. Guagnini, *Sarmatiae Europae Descriptio*, Spira, 1581, f. 37 v. – 38 r.

⁴¹ Textul latin al poruncii regale în varianta B, p. 11.

⁴² *Ibidem*, p. 17, p. 31.

⁴³ *Ibidem*, p. 25.

Item în luna de dinaintea [sărbătorii] *Petri ad vinculata*⁴⁴ a fost prins un p. 14 român la castelul din Halici, care s-a apropiat pe furiș de oastea noastră și ne-a iscodit puterea. Cetățenii din Halici l-au cruțat [ducându-l] până la stăpânul lor Stanislaus Halicky⁴⁵ etc. [...]

Item în seara de miercuri⁴⁶ a venit la noi, în tabăra fortificată cu care, un p. 15 cetățean din Liov⁴⁷ pe nume Merten Wasserbrot, cu încă două persoane; [acesta era] un bărbat leal [și a venit] împreună cu fiul său și cu încă un negustor, care au fost în Moldova⁴⁸ cu negustoria lor; ne-au spus cu adevărat că solia domnului rege⁴⁹, episcopul de Przemisl⁵⁰ și doi domni poloni⁵¹, s-a întors cu bine și cu daruri bogate de la voievodul român⁵² și cu ei [a venit] și cancelarul său [al voievodului]⁵³, care era strașnic și care în [urmă cu] patru săptămâni a fost la împăratul turcesc⁵⁴; [cancelarul a venit] cu încă doi domni și sfetnici de-ai voievodului; [aceștia] ar fi trebuit să aducă această dezbinare⁵⁵ pe calea cea bună [...].

Item și în vinerea de dinainte⁵⁶ s-a vestit că turcii au ars orașul regelui de pe p. 16 granița moldovenească⁵⁷, numit Colomeea⁵⁸, și încă un oraș, situat la 7 mile de Halici⁵⁹; pentru a afla adevărul, domnul Halicky⁶⁰ și-a trimis cercetașul etc. [...]

[În 8 august – marți – a venit în tabăra Teutonilor un slujitor de-a lui p. 17 Stanislaus de Chodetz, starostele Haliciului și voievodul Rusiei Roșii⁶¹, aducând cu sine, de la rege, o scrisoare pentru marele maestru⁶² și una pentru stăpânul său. Din

⁴⁴ 31 iulie.

⁴⁵ Stanislaus de Chodcza (Chodecki), staroste de Halici și voievod al Rusiei Roșii și hatman (1492–1499), apoi mareșal (1501–1505) al Coroanei. A murit în 1529.

⁴⁶ 2 august.

⁴⁷ *Lemburgk*.

⁴⁸ *Valahia*.

⁴⁹ Jan Olbracht (1492–1501).

⁵⁰ *Przimisliensis*.

⁵¹ Este vorba de fapt despre solia lui Matei de Loncza, episcopul Cameniței, despre care vorbește cronicarul Miechowski, vezi Șt. S. Gorovei, M.M. Szekely, *Princeps omni laude maior*, p. 320, nota 337. La întoarcere, solii l-au întâlnit pe rege în orașul Przemysl, de unde pobabil confuzia lui Liborius Nacker.

⁵² Ștefan cel Mare, voievodul Moldovei.

⁵³ Este vorba despre logofătul Ion Tăutu, ale cărui misiuni diplomatice în Polonia sunt cunoscute și din sursele moldovenești. Funcția de logofăt corespunde cu cea de cancelar din regatele catolice.

⁵⁴ Baiazid al II-lea. (1481–1512).

⁵⁵ Dintre voievodul Moldovei și regele Poloniei.

⁵⁶ 4 august.

⁵⁷ *Valahă*.

⁵⁸ *Colomey*.

⁵⁹ Despre prăpădul făcut de turcii aliați ai lui Ștefan cel Mare a vorbit însuși Jan Olbracht într-o solie adresată fratelui său, regele Ungariei Vladislav al II-lea, vezi *Instrucțiunile date de regele Ioan Albert trimișilor săi la regele Vladislav al Ungariei*, în Eduard Fischer, *Bătălia din Codrii Cozminului. Războiul dintre Ștefan cel Mare și regele polon Ioan Albert în anul 1497*, București, 1904. Anexa, p. 54–55 (text latin), 61–62 (traducerea românească).

⁶⁰ *Halitzky*.

⁶¹ *Reussen/Rewszenn*.

⁶² Johann von Thieffen.

cele două scrisori, teutonii au înțeles pe de-o parte dezacordul episcopului de Liov⁶³ cu șederea lor pe moșiile sale și] a doua treabă, că [regele] ar fi vrut să trecem peste apă⁶⁴ pe temeiul zvonului, care într-adevăr a ajuns la Halici prin cei din Colomeea care și-au pierdut bunurile în pârjol⁶⁵, că s-a adunat acolo [la Colomeea] o mulțime mare de turci și stau nu mai departe de 10 mile de Halici și au de gând să atace și să strice într-o noapte stăpânirea lui Halicky⁶⁶, ca turcii să se sperie de noi⁶⁷ și să mergem în ajutorul lui [Halicky] [...].

p. 18 [La 9 august – ajunul sfântului martir Laurențiu⁶⁸ – sfatul teutonilor îi transmitea lui Stanislaus Halicky⁶⁹ că marele maestru], la cererea Majestății Sale Regale a venit aici cu dorință mare și gata de luptă împotriva necredincioșilor de turci și tătari și împotriva nimănui altcuiva [subl. n.]⁷⁰.

p. 19 [Tot în 9 august, în timpul consfătuirilor dintre teutoni, a apărut Stanislaus Halicky, care i-a informat despre ultimele dispoziții ale regelui și despre luptele ducelui Alexandru al Lituaniei⁷¹ cu tătarii. De asemenea,] domnul Stanislaus a spus mai departe⁷² un adevăr, anume că orașul Colomeea⁷³ a fost ars de turci și poporul dus [în robie]. Pe aceia i-au urmărit șapte sute [de oșteni] din oastea regelui, iar dintre turci, care au fost 1500, au tăiat și ucis 700, iară ceilalți au fugit din cauza strigătului [de luptă al] polonilor, iar dacă n-ar fi făcut aceasta ar fi fost uciși cu toții. [Zvon din care] lipsea tot adevărul⁷⁴ [...].

p. 18–26 [Între timp, marele maestru s-a îmbolnăvit de dizenterie, primele semne ale bolii manifestându-se la 5 august⁷⁵. Au urmat încă 12 zile de tratative și schimburi de solii între comandanții oastei teutone pe de-o parte și regele Poloniei pe de altă parte, toate consemnate cu acribie de către Liborius Nacker⁷⁶. Concluziile acestor tratative au fost: regele i-a îngăduit marelui maestru, tot mai bolnav, să se retragă la Liov unde putea găsi doftoriile necesare pentru vindecarea bolii sale, dar i-a

⁶³ Andrei de Roza Boryszewski, menționat în text ca *dominus de Rosa* (vezi infra!).

⁶⁴ Nistru.

⁶⁵ *verbranten*. Cuvântul german *abbrennen* are, pe lângă semnificația principală de „a arde”, mai multe accepțiuni. printre care și aceea de „a-și pierde bunurile în incendiu”.

⁶⁶ *Halitzky*.

⁶⁷ *uff das wir den Turken weren evn erschrecknisz*. trad. lit. = „ca noi să fim o spaimă pentru turci”.

⁶⁸ *Vigilia Laurentii mart.*

⁶⁹ *Halitzky*.

⁷⁰ Din această afirmație reiese că teutonii au intuit deja la acea dată că adevărata țintă a campaniei regelui Poloniei era Moldova.

⁷¹ *Littawen*.

⁷² *sagte mehr vor*. trad. lit. = „a vorbit înainte”.

⁷³ *Colomey*.

⁷⁴ *Caruit omnio veritate*. Acest paragraf a fost citit în grabă sau neînțeles de către I. Ursu, care considera că locuțiunea *caruit omnio veritate* se referă la întreg paragraful și că Liborius Nacker nu ar fi dat crezare zvonului despre arderea Colomeei, vezi I. Ursu, *Ștefan cel Mare și turcii*, p. 143. În realitate, Nacker a menționat arderea Colomeei de trei ori și a arătat, literal, că teutonii au primit vestea chiar de la supraviețuitorii pârjolului. Pasajul în cauză are două elemente: arderea Colomeei de către turci și victoria unui contingent polon asupra turcilor. La această presupusă victorie se referă autorul cu locuțiunea citată.

⁷⁵ Varianta B, p. 16.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 16–25.

poruncit să-și trimită oastea, sub comanda unuia dintre sfetnicii săi, în tabăra regală⁷⁷. Joi, 17 august 1497, teutonii au îndeplinit porunca regală: au ridicat tabăra de pe câmpul din fața Haliciului, iar oastea, formată din 150 de cavaleri și majoritatea slujitorilor pedestri au pornit înspre oastea regală, aflată deja pe teritoriul Moldovei⁷⁸. Dând curs unei porunci regale scrise, din 8 august 1497⁷⁹, oastea teutonă a trecut Nistrul prin fața Haliciului, înaintând spre Moldova pe malul drept al râului, împreună cu contingentul lui Stanislaus de Chodetz, voievodul Rusiei Roșii⁸⁰. În timp ce oastea Ordinului Teuton, sub autoritatea comturului de Osterrode, a pornit spre sud, către tabăra regală din Moldova, marele maestru bolnav, cu puțini apropiați, s-a întors la Liov⁸¹. Printre puținii însoțitori ai marelui maestru s-a aflat și Liborius Nacker, autorul *Jurnalului de Campanie*].

Item joi seara⁸² am ajuns în curtea⁸³ unui nobil care era la rege, în oaste, și p. 26 nevasta [lui] ne-a găzduit, care [nevastă] era tânără și curată.

Item în vinerea de după Adormirea Maicii Domnului⁸⁴, de dimineață, când am vrut să-l urcăm pe principe în car, a venit la noi un nobil de-al țării, bătrân și de bună-credință, care a tratat atunci mult cu Martin scribul și oratorul⁸⁵ principelui, [acesta] cunoscând bine limba, și a vorbit despre acele treburi, spunând [că] Majestatea Sa Regală are [pregătită] această oaste nenumărată nu doar împotriva turcilor, ci [și] să-l alunge pe voievodul moldovean⁸⁶. Cu toate că [voievodul] este vasalul⁸⁷ regelui, din cauza nepăsării bătrânului [*defuncti regis Polonie*]⁸⁸, de treizeci de ani le-a devenit tributar turcilor; dacă [voievodul] ar fi fost ocrotit de către rege și dacă [acesta] l-ar fi considerat slujitor al său⁸⁹, ar fi stat împotriva turcilor cu izbândă. Însă atunci când Valahul i-a cerut răposatului rege ajutorul și

⁷⁷ *Ibidem*, p. 24 (copia scrisorii latinești a regelui, emisă în tabăra de dincolo de Nistru, la 17 august, 1497).

⁷⁸ *Ibidem*, p. 25. La p. 29, în copia unei scrisori din 26 august 1497, trimisă de comturul de Holland regelui Poloniei, prin care îi comunica acestuia din urmă moartea marelui maestru (25 august), se specifică faptul că: *den hoewirdigen fursten, vnsern gnediger herr hoemeister, habenn wir, in cleyner czall, swach vmd krangk [...] in die Lemborgk bracht (pe înălțatul principe, milostivul nostru domn, marele maestru, l-am adus la Liov slăbit și bolnav, noi [slujitorii lui, fiind] în număr mic, trad. n.)*. Așadar, considerăm că nu greșim dacă afirmăm că din cei 400 de cavaleri și slujitori care au pornit inițial în campanie, numărul celor care l-au însoțit pe Jan Olbracht în Moldova a fost de cca. 350, dintre care 150 de cavaleri.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 17 (copia scrisorii latine a regelui).

⁸⁰ *Ibidem*, p. 25.

⁸¹ *Ibidem*, p. 25-26.

⁸² 17 august.

⁸³ Reședința unui nobil (lat. *curia*), corespondentul curților boierești din Moldova.

⁸⁴ 18 august.

⁸⁵ *Trezeler*, de la germ. *trotzen*, trad. = (printre alte sensuri), „a se exprima vehement, a vorbi”.

Sensul cuvântului *trezeler* este, deci, acela de „vorbitor”, „orator”, „purtător de cuvânt”.

⁸⁶ *Valah*. Desigur, Ștefan cel Mare.

⁸⁷ *geholdigter*, de la germ. *Huldigung*, rom. = „jurământ de credință/vasalitate”. *Geholdigter* s-ar traduce prin „cel care a depus jurământul de credință/vasalitate”, așadar „vasal”.

⁸⁸ „Răposatului rege al Poloniei”. Cuvinte lipsă în varianta B, completat *apud* cealaltă variantă de manuscris, p. 21. Este vorba despre Cazimir IV Jagiello (1446–1492).

⁸⁹ *So der were von dem konige beschirmet vnd gehanthabet*, trad. lit. = „dacă acela ar fi fost protejat și folosit [ca slujitor!] de către rege”

ocrotirea și a văzut că a fost părăsit, s-a gândit în fel și chip cum să le plătească turcilor tributul din țările regelui și nu din țara sa, deoarece regele este o cauză a nenorocirii sale. [Voievodul] l-a angajat ca mercenar⁹⁰ pe un rutean⁹¹ cu numele Muha, care era strașnic [când era] în armură, la război, și îi avea în ajutor pe tătari; și a pustiit ținuturile cele mai roditoare, Podolia și Țara Rusiei [Roșii]⁹², a luat în fiecare an atâta pradă de la popor, în vite, cai și bunuri, făcând pagubă mare, [pradă] din care Valahul putea să-și dea tributul turcilor; [Muha] a stricat țara atât de tare, încât domni mari, care avuseseră bunuri multe în cai, [iobagi] români [câte] șapte sute, [câte] opt sute de vaci, boi, oi, [nobili care] fuseseră foarte respectați, erau astăzi ruinați, încât erau siliți să meargă la cerșit. Cei care mai trăiau, adică nu fuseseră uciși, nu mai au nimic.

Item același nobil a spus: acest rege [de acum] a călătorit de mai multe ori în împrejurimi, să vadă ținuturile din Podolia și Rusia [Roșie], cum au fost stricate și pustiite de către Valah și de către comandantul său de oaste, Muha, ca să-l îndemne pe tatăl său [regele Cazimir]⁹³ să ocrotească ținuturile [acestea] și să i se împotrivescă Valahului. Dar tatăl său a avut o înțelegere cu Valahul, după cum se vorbește, din sfatul reginei⁹⁴, iar ei, după cum se vorbea, i-au fost trimise multe daruri mai înainte și a lăsat [lucrurile] să se întâmple astfel. După moartea lui [Cazimir IV], acest rege [Jan Olbracht] a trăgănat [lucrurile] cinci ani, dar acum, provocat de domnul de Rosa⁹⁵, arhiepiscop de Liov⁹⁶, și de alți domni ruteni⁹⁷, a adunat această oaste mare din Polonia, Prusia, Mazovia, Silezia și din alte părți⁹⁸.

p. 27 *Item* același nobil bătrân a povestit mai departe cum Valahul i-ar fi dat un astfel de răspuns solului regal, a nume bătrânului domn episcop de Przemisl⁹⁹ și celuilalt trimis: recunosc că i-am jurat credință răposatului rege, ca unui protector al meu i-am cerut de multe ori ocrotirea și ajutorul ca să nu ajung să dau tribut turcilor, dar el m-a părăsit și nu m-a ocrotit; am fost astfel nevoit să mă supun turcilor. Acum însă, am aruncat un os între doi câini să se sfășie cu dinții pentru el. Vreau să văd care câștigă, acela să fie stăpânul meu.

De aceea, dacă pricina pustiirii Țării Rusești și Podoliei, precum și lămurirea Valahului sunt luate bine la cunoștință și cumpănite, se poate înțelege cu ușurință din ce nepăsare s-au întâmplat aceste lucruri [...].

⁹⁰ *Nam uff [...] zcu Soldener.*

⁹¹ *Eynen Rewszzen*

⁹² *Die Padolie vnnnd Rewszzen Land.*

⁹³ Aceste călătorii de observare a ținuturilor pustiite de moldoveni și de mercenarii lui Muha au avut loc, așadar, înainte de moartea regelui Cazimir IV Jaggiello (1492), când Jan Olbracht era încă prinț. Acest detaliu este foarte important pentru datarea acțiunilor lui Muha, care se desfășurau „în fiecare an” (vezi textul!), așadar au durat mai mulți ani la rând.

⁹⁴ Elizabeta de Austria, soția lui Cazimir al IV-lea Jagiello și mama celor nouă copii ai acestuia, printre care se numără personajele de la 1497: regele polon Jan Olbracht, Alexandru, marele duce al Lituaniei și Vladislav al II-lea, regele Ungariei.

⁹⁵ Andrei de Roza Boryszewski.

⁹⁶ *Leopoliensis.*

⁹⁷ *Andere Rewssche heren.*

⁹⁸ *Polan, Prwszen, Mazaw, Slesien vnnnd anderswo.*

⁹⁹ *Przimszliensis.*

[Ajunși la Liov în 21 august¹⁰⁰, cei câțiva însoțitori ai marelui maestru au p. 27–31 asistat la ultimele zile de suferință și la moartea acestuia, survenită în 25 august (vineri)¹⁰¹. În continuare, Liborius Nacker consemnează pe larg știrile primite din Prusia, și anume că provincia Livonia era amenințată de rușii moscoviți¹⁰². El mai expune și intervențiile pe lângă rege pentru a obține concedierea contingentului teuton, care ar fi trebuit să se întoarcă în grabă în Prusia și Livonia. De asemenea, consemnează disensiunile avute cu călăuza regală, Paulus Grambetzky, care nu a vrut să permită ducerea trupului neînsuflit al marelui maestru la Königsberg/Kaliningrad, fără îngăduința regelui polon. Grambetzky a întârziat plecarea alaiului mortuar până în 28 august 1497 (luni). Într-o discuție a lui Liborius Nacker cu Paulus Grambetzky, avută la Liov în 26 august (a doua zi după moartea marelui maestru) și consemnată în *Jurnal*, Nacker afirma că marele p. 31 maestru și oastea sa de peste 400 de oameni] a venit în grabă să lupte împotriva turcilor și a năzuit la acest lucru, după cum i-a cerut regele prin solia sa înșelătoare, dar Înălțimea Sa nu a văzut niciun turc.

Voința și gândul regelui erau, după zvonurile răspândite, să-l alunge pe p. 32 Ștefan¹⁰³ voievodul moldovean¹⁰⁴ și să-l pună la domnie pe fratele său, ducele Sigismund, după cum regele¹⁰⁵ vrea să se scuze, prin solia sa, față de fratele său, regele Ungariei¹⁰⁶.

[Este descris, pe scurt, drumul alaiului mortuar al marelui maestru de la Liov p. 32–33 la Königsberg/Kaliningrad].

Item când am trecut pe lângă Lublin¹⁰⁷, i-am găsit pe mazuri cu mai multe p. 33 sute de oameni, hatmanii lor, pe nume Bernhardt și Drawschitz, au fost la noi și au spus că, din porunca ducelui Conrad¹⁰⁸, o să meargă în urma lor [a polonilor] și nu o să se grăbească să ajungă bine, la timpul potrivit¹⁰⁹.

[În 22 septembrie alaiul mortuar a ajuns la Königsberg/Kaliningrad unde marele maestru a fost îngropat cu toată cinstea cuvenită. Cum Liborius Nacker l-a însoțit pe marele maestru înapoi la Liov și, apoi, a însoțit alaiul mortuar la Königsberg/Kaliningrad, nu a consemnat acțiunile teutonilor în Moldova, acestea fiindu-i cunoscute doar indirect].

Item ce a făcut regele Poloniei cu oastea lui cea mare în Moldova¹¹⁰ și ce a p. 33 întreprins, nu pot eu să descriu. ci aici urmează o copie a soliei sale, trimisă¹¹¹ la

¹⁰⁰ Varianta B, p. 27.

¹⁰¹ *Ibidem*.

¹⁰² Aliații ai lui Ștefan cel Mare și ai tătarilor.

¹⁰³ *Stephanus*.

¹⁰⁴ *Valah*.

¹⁰⁵ Jan Olbracht.

¹⁰⁶ Vladislav al II-lea (1490–1516). Aici cronicarul se referă desigur la solia trimisă de regele Poloniei la regele Ungariei, solie reprodușă în Anexa studiului mai sus menționat a lui E. Fischer.

¹⁰⁷ *Loblyn*.

¹⁰⁸ Conrad al III-lea de Mazovia (1495–1503).

¹⁰⁹ Mazurii ajunși în urma oștii lui Jan Olbracht, au fost interceptați și înfrânți de oastea vomicului Boldur, la Lențești.

¹¹⁰ *Valahia*.

¹¹¹ Deși anunțată, scrisoarea nu a mai fost copiată în textul jurnalului. Scrisoarea nu se află printre documentele ordinului din acea perioadă.

regele Ungariei, fratele său, din ea se înțelege gândul său¹¹². Dacă s-a întâmplat astfel, eu nu știu.

Dar aceasta este adevărat: că domnii și oamenii de ispravă, atâția câți s-au întors din Moldova¹¹³, pe care domnul mare maestru i-a trimis la rege, aceștia, la drept vorbind, nu au fost mulți¹¹⁴, iar din rănilor lor, din cai și bunuri, se vedește adevărul. În joia de dinaintea [sărbătorii] lui Simion și Iuda¹¹⁵, în retragerea din Moldova¹¹⁶, au fost nimiciți din oastea regelui: slujitori germani, servitori de-ai curții [regale], mazuri, silezieni, iar de-ai noștri o mulțime mare, de către moldoveni¹¹⁷, turci și unguri, cei mai mulți dintre aceștia [fiind] omorâți ori prinși. [Polonii și aliații lor] și-au pierdut toate carele și ceea ce a fost în ele; regele [aflat] în frunte cu polonii săi, nu a putut să-i salveze pe cei mai din urmă.

Item aceștia sunt [cei] uciși și dispăruți dintre oamenii de ispravă: cavalerul Eustachius von Slywen, Bernhardt von der Gabelentz, Cristoff von Lichtenhayn, paharnicul domnului mare maestru, Pohibell, mai mulți domni și slujitori și, mai ales, slujitorii de la care, cei mai mulți dintre ei uciși în ieșirile după hrană pentru animale etc.¹¹⁸.

¹¹² Cel mai probabil este vorba despre solia menționată mai sus, reproducă în Anexa studiului lui E. Fischer.

¹¹³ *Valahia*.

¹¹⁴ Deși textul este destul de încurcat, se poate deduce din propoziția următoare că cei care nu au fost mulți au fost cei întorși din Moldova.

¹¹⁵ *Simonis et Jude* în 28 octombrie. Joia de dinainte: 26 octombrie.

¹¹⁶ *Valahia*.

¹¹⁷ *Valahi*.

¹¹⁸ O altă mână a adăugat: Enderlyn, Kynast, Emmerich von der Drah, Schellenberg.

Nimic nu ilustrează mai bine imensa popularitate de care s-au bucurat relatările de călătorie la începuturile modernității europene decât impresionantele ediții ale lui Ramusio, Hakluyt, de Bry sau Hulsius¹. Chiar dacă lipsită de privilegiul întâietății, care-i revenea ediției Ramusio, de cel al cantității, adjucecat de colecția Hakluyt, sau de cel al calității, câștigat de superbe ilustrații de Bry, *Sechs und zwanzig Schiffahrten* a lui Levinus Hulsius și-a avut locul ei pe piața editorială de la începutul veacului al XVII-lea². Nenumăratele reeditări dovedesc succesul comercial, dar și științific, al acestor vaste proiecte editoriale care au reușit să strângă laolaltă nu mai puțin de 389 de relatări de călătorie. Majoritatea textelor incluse în aceste colecții cuprind relatări din Extremul Orient și din Lumea Nouă, însă ele nu sunt decât vârful aisbergului unui activități editoriale mult mai vaste, în care Lumea Veche a fost, la rândul ei, bine reprezentată³. Spre deosebire însă de relatările de călătorie din India, Guineea sau America, descrierile geografico-istorice ale diferitelor regiuni europene publicate în această perioadă au stârnit mult mai puțin curiozitatea istoricilor, deși interesul contemporanilor pentru ele pare să fi fost destul de însemnat.

Printre aceste lucrări se numără și *Chronologia in qua provinciae sequente pagina nominatae et in adiuncta tabula topographica comprehensae breviter describuntur*, elaborată de Levinus Hulsius, în care sunt descrise 43 de regiuni ale Lumii Vechi, apărută în 1596, în latină și germană, și reeditată un an mai târziu⁴. Cele patru ediții publicate în numai doi ani de Levinus Hulsius, toate la

¹ Cele trei volume in folio ale lui Giovanni Ramusio, *Delle Navigazioni et Viaggi*, au apărut între 1550 și 1559, cele patru volume ale lui Richard Hakluyt, *Principal Navigations, Voyages, Traffiques and Discoveries of the English Nation*, între 1589 și 1600, iar cele 13 volumele din *Collectiones peregrinationum in Indiam orientalem et Indiam occidentalem*, proiect inițiat de Theodor de Bry și dus la bun sfârșit de soția și de fii săi, între 1590 și 1634. Cea de-a patra colecție, a lui Levinus Hulsius, *Sechs und zwanzig Schiffahrten*, tipărită între 1590 și 1634, a fost cea dintâi care s-a adresat unui alt public, înlocuind costisitoarele volumele in folio cu mult mai accesibilele in quarto.

² De altfel, cele patru colecții, influențate una de cealaltă, s-au completat mai degrabă decât s-au concurat. Pentru o excelentă prezentare a pieței editoriale a literaturii de călătorie de la începutul secolului al XVII-lea, vezi primul capitol al tezei de doctorat a lui M. Van Groesen, *The De Bry collection of voyages (1590–1634): editorial strategy and the representations of the overseas world*, Universitatea din Amsterdam, 2007. URL: <http://dare.uva.nl/document/45895>. Data ultimei accesări 23.11.2014.

³ Vezi de pildă Levinus Hulsius, *Descriptio viatorii sive compassus cuius beneficio in quovis etiam incognito loco, ab uno vico aut urbe ab aliam sine magna aberratione, per totam Germaniam, Italiam et alias vicinas regiones*, Nürnberg, 1597.

⁴ *Chronologia in qua provinciae sequente pagina nominatae et in adiuncta tabula topographica comprehensae, breviter describuntur, ex variis fide dignis authoribus collecta*, Nürnberg, 1596; *Chronologia. Hoc est brevis descriptio rerum memorabilium, in provinciis hac adiuncta, tabula topographica comprehensae gestarum usque ad hunc MDIIC annum praesentem: ex variis fide dignis authoribus collecta*, Nürnberg, 1597; *Chronologia. Das ist ein kurtze Beschreibung deren Länder, so in diser hierzu gehörigen Landtafel begriffen seind*, Nürnberg, 1596; *Chronologia. Das ist ein kurtze Beschreibung was sich in den Ländern so in dieser hierzu gehoerigen Landtafel begriffen hiß auff dieses 1597. Nürnberg*, 1597. Un exemplar din ediția latină din 1597 se află în fondul de carte rară al bibliotecii Institutului de Istorie „Nicolae Iorga”.

tipografia lui Lochner din Nürnberg, arată că volumul s-a bucurat de un anume succes. Precum majoritatea volumelor editate de Hulsius, *Cronologia* a fost un volum relativ ieftin, un *in quarto* de 48 de pagini în 1596 și, respectiv, de 89 de pagini în 1597, ambele ediții conținând doar două gravuri⁵. Cea dintâi dintre gravuri, amplasată chiar pe pagina de titlu, cuprinde 34 de scuturi heraldice, atribute regiunilor descrise în carte. Cea de-a doua gravură, care precede textul propriu-zis, conține scutul heraldic al lui Eberhard, episcop de Speyer. Un detaliu care merită reținut este că Hulsius, spre deosebire de de Bry, nu era gravor, prin urmare ilustrațiile care-i împodobesc edițiile au fost realizate de diverși asociați, al căror nume este însă trecut sub tăcere⁶.

Textul *Cronologiei* este o compilație, iar Hulsius a avut grijă să includă în ambele ediții ale cărții o listă a autorilor folosiți. Astfel, *catalogus authorum* cuprinde inițial 34 de autori, pentru ca în cea de-a doua ediție numărul lor să crească la 36⁷. Lista este însă incompletă, cea mai bună dovadă fiind diferența cantitativă dintre cele două ediții. Dublarea conținutului celei de-a doua ediții nu se poate explica prin folosirea a doar două lucrări noi. În plus, după cum vom vedea imediat în cazul țărilor române, mai multe informații provin din alte surse, care nu au fost menționate explicit. Cu toate acestea, catalogul autorilor inclus la începutul *Cronologiei* ne ajută să reconstituim modalitatea de lucru a lui Hulsius. Materialul bibliografic cel mai substanțial pare să fi fost cel geografic și cartografic, lista lui Hulsius incluzând cosmografii, chorografii, hărți și atlase geografice: Ortelius, Roomen, Anania, Lazius, Magini, Belleforest, De Jode, Leandro, Mercator, Miechow, Thévet, Botero⁸. Urmează apoi lucrările istorice, cuprinzând felurite cronici și istorii locale: Candido pentru Aquileia; Dubrau pentru Boemia; Cureus pentru Silesia; Chyträeus pentru Saxonia, Leunclavius și Sansovino pentru Imperiul Otoman; Kedrenos, Zonaras, Chalcocondyl, Choniates și Gregoras pentru Bizanț; Bonfinus, Backschay și Ritius pentru Ungaria; Cromer, Müller și Vigenère pentru Polonia⁹.

⁵ Versiunile în limba germană au 43 de pagini, prima ediție, și, respectiv, 76 de pagini, cea de-a doua ediție.

⁶ Vezi Van Groesen, *The De Bry collection*, p. 243. Un aspect foarte important, după cum se va vedea în continuare, este înțelegerea rolului ilustrațiilor în cărțile editate de Hulsius. Imaginile folosite de Hulsius, spre deosebire de cele ale lui De Bry, sunt lipsite de originalitate, grosolan realizate și rămân întotdeauna foarte aproape de textul scris, pe care-l ilustrează, vezi Jutta Stelfen-Schrade, *Ethnographische Illustrationen zwischen Propaganda und Unterhaltung. Ein Vergleich der Reisesammlungen von de Bry und Hulsius*, în „Staging New Worlds. De Bry's Illustrated Travel Reports, 1590–1630”, ed. Susanna Burghartz, Basel, 2004.

⁷ Referințele lui Hulsius sunt prescurtate și, adesea, incomplete. Astfel, în unele cazuri, el precizează lucrarea folosită, de pildă *Adr. Romani Theat. Urbium, Sambucci Append.* sau *Cor. de Iudaeis speculum*, dar în altele menționează doar numele autorului, de exemplu *Ioan Dubrauvii* sau *Ioachimi Curvi*. De cele mai multe ori însă, lucrarea respectivului autor pe care Hulsius a folosit-o poate fi identificată. Pentru aceste identificări vezi notele următoare. În cazul în care respectiva lucrare a cunoscut mai multe reeditări în secolul al XVI-lea, am citat doar prima ediție.

⁸ Abraham Ortelius, *Theatrum Orbis Terrarum*, Antwerp, 1570; Adrian Roman (Adrian van Roomen), *Parvum theatrum urbium*, Frankfurt, 1595; Giovanni Lorenzo d'Anania, *L'universale fabrica del mondo*, Napoli, 1573; Wolfgang Lazius, *Descriptio Hungariae*, Viena, 1556; Giovanni Antonio Magini, *Geographiae Universae*, Veneția, 1596; François de Belleforest, *La cosmographie universelle de tout le monde*, Paris, 1575; Cornelis de Jode, *Speculum Orbis Terrae*, Antwerp, 1593; Alberti Leandro, *Descrittione di tutta l'Italia*, Veneția, 1577; Gerhard Mercator, *Ptolemaei Alexandrini Geographiae*, Köln, 1584; Maciej Miechowita, *Tractatus de duabus Sarmatiis*, Cracovia, 1517; André Thévet, *Cosmographie de Levant*, Lyon, 1556; Giovanni Botero, *Relationi universali*, Ferrara, 1595.

⁹ Giovanni Candido, *Comentarii dei fatti d'Aquileia*, Veneția, 1544; Jan Dubravius, *Historiae Regni Boemiae*, Leipzig, 1552; Joachim Cureus, *Gentis Silesiae annales*, Wittenberg, 1571; David Chyträeus, *Sylva cronici saxoniae*, Strasbourg, 1590; Johannes Leunclavius, *Historiae Musulmanae Turcorum*, Frankfurt, 1591; Francesco Sansovino, *Historia universale dell'origine et imperio de Turchi*, Veneția, 1560. Toți cei cinci cronicari bizantini fuseseră editați într-un singur volum *Corpus universae historiae praesertim Bizantinae* (Paris, 1567) și, de aceea, mi se pare probabil ca Hulsius să fi folosit această carte. De altfel, aceasta este și singura ediție de secol XVI a lui Kedrenos, ceea ce nu exclude, desigur, posibilitatea ca Hulsius să fi folosit și alte ediții pentru ceilalți patru autori. Pentru

Ponderea relatărilor de cĂlătorie este relativ modestă, în lista lui Hulsius putând fi identificate doar patru astfel de texte: Wernher, Broniowski, Reichersdorffer, Schiltberger¹⁰. Catalogul cuprinde de asemenea două lucrări enciclopedice umaniste, *Lectiones* ale lui Pedro Mexia¹¹ și *Emblemata* a lui Sambucus¹², precum și o operă clasică, *Periplus Ponti Euxini* al lui Arrian¹³.

O bibliografie eterogenă, fără îndoială, dar care se potrivește întru totul profilului intelectual al autorului. Născut la Ghent, în 1546, Hulsius a urmat studii filologice și matematice în Țările de Jos¹⁴. Silit din cauza convingerilor sale religioase să-și găsească refugiu în Germania, Hulsius s-a așezat în cele din urmă la Nürnberg, unde și-a deschis propria editură în 1594. Lingvist, lexicograf, geograf, istoric, numismat, astronom și matematician, Hulsius a reușit destul de repede să se impună pe piața editorială, în bună măsură datorită pregătirii sale¹⁵. De altfel, această pluri-disciplinaritate oferă și cea mai potrivită cheie de lectură a *Cronologiei*. În compilarea acestei lucrări, efortul depus de Hulsius a fost îndreptat nu doar spre adunarea de informații din sursele cele mai diferite ci, mai ales, spre armonizarea lor. Fascinant este tocmai modul în care Hulsius a încercat să construiască o imagine unitară din surse atât de disparate. Având hărțile în față, Hulsius citea descrierile geografice, relatările istorice și itinerariile călătorilor, urmărind desfășurarea evenimentelor pe o *tabula nova*, și, câteodată, chiar pe o *tabula antiqua*. Astfel, istoria respectivei regiuni era încadrată într-o perspectivă geografică rezultată dintr-un amestec de cunoștințe clasice și contemporane. Rezultatul este o imagine eterogenă, dar totuși unitară. De aceea, atunci când analizăm un detaliu din textul lui Hulsius trebuie întotdeauna să ținem seama de întreg. Această precauție este cu atât mai necesară cu cât, până acum, *Cronologia* lui Hulsius a fost folosită de medievalistica românească într-un mod fragmentar.

Cel dintâi istoric român care a citat *Cronologia* lui Hulsius a fost Hasdeu, iar interesul lui s-a oprit exclusiv asupra stemei heraldice atribuite Țării Românești în armorialul pe prima pagină¹⁶.

Polonia și Ungaria Levinus Hulsius citează lucrările lui Antonio Bonfini, *Rerum ungaricarum decades*, Basel, 1543; Abraham Backschay, *Chronologia Regum Hungariae*, Basel, 1568; Michael Ritius, *De regibus Ungarie*, Basel, 1517; Martin Cromer, *De origine et rebus gestis polonorum*, Basel, 1555; Lorenz Müller, *Polnische, Lißländische, Moschowiterische, Schwedische und andere Historien*, Leipzig, 1585 și Blaise de Vigenère, *Les Chroniques et annales de Pologne*, Paris, 1573.

¹⁰ Lucrările primilor trei autori apăruseră într-un singur volum cu un an înainte ca Hulsius să publice prima ediție a cronologiei *Martini Broniovii, de Biezdzfedeo, bis in Tartariam nomine Stephani primi Poloniae regis legati, Tartariae descriptio, ante hac in lucem num quam edita, cum tabula geographica eiusdem Chersonesus Taurica: item, Transsylvanicae, ac Moldaviae, aliarumque vicinarum regionum succincta descriptio Georgii a Reichersdorff: preterea, Georgii Vernerii de admirandis Hungariae aquis hypomnemation, addita tabella lacus mirabilis ad Cirknitz*, Köln, 1595. Aceasta este, de altfel, și prima ediție a lui Broniowski. Evident, este posibil ca Hulsius să fi consultat separat celelalte două lucrări, prima ediție a lui Reichersdorffer fiind publicată la Viena în 1541, iar a lui Wernher tot la Viena, în 1551. Cât privește relatarea lui Schiltberger, prima ediție apăruse în 1549, la Nürnberg, urmată cinci ani mai târziu de o a doua ediție, tipărită la Frankfurt.

¹¹ Pedro Mexia, *Selva di varia lettione*, Veneția, 1556.

¹² În catalogul lui Hulsius este inclusă o referință la *Sambuci Append*. Lucrarea poate fi cu ușurință identificată, fiind vorba de un apendix numismatic la *Emblemata* a lui Sambucus, dedicat lui Jean Grolier, vezi Arnoud Visser, *Joannes Sambucus And The Learned Image: The Use Of The Emblem In Late-renaissance Humanism*, Brill, 2005, p. 45. Interesul lui Hulsius pentru această lucrare se explică prin faptul că el însuși pregătea pentru tipar o lucrare asemănătoare, *Emblemata annversaria*, care a apărut în 1597.

¹³ Există trei ediții din secolul al XVI-lea ale acestei lucrări: Basel, 1533; Lyon, 1577 și Genova, 1577.

¹⁴ Pentru o mini-biografie lui Hulsius vezi A. Asher, *Bibliographical Essay on the Collection of Voyages and Travels edited and published by Levinus Hulsius and His Successors*, Londra, 1839, p. 12–16.

¹⁵ Două dintre succesele sale editoriale au fost dicționarul german-francez, primul de acest fel, și lucrările de astronomie ale lui Tycho Brahe.

¹⁶ Vezi B. P. Hasdeu, *Istoria critică a românilor*, București, 1874, vol. 1, p. 95 și Idem, *Etymologicum Magnum Romaniae*, București, 1893, vol. 3, p. 2567–2568.

Integrarea stemei cu cele trei capete de mauri în fantasmagorica teză hasdeiană a Basarabilor a făcut ca numele lui Hulsius să fie invocat, pentru mai bine de un secol și jumătate, în dezbaterile heraldiștilor români¹⁷. Surprinzător însă, deși s-a scris mult despre posibilele surse ale acestei steme atribuite Țării Românești, textul propriu-zis scris de Levinus Hulsius în *Cronologia* a fost până acum ignorat. Or analiza raportului dintre imagine și text este esențială pentru stabilirea autorului stemelor de pe prima pagină a *Cronologiei*. Date fiind absența oricărei referiri din textul propriu-zis la armeriile de pe prima pagină, precum și certitudinea că Hulsius nu-și realiza singur ilustrațiile, autorul legendelor heraldice trebuie căutat în cercul ilustratorilor folosiți de editorul olandez în anii 1596-1597. Candidatul cel mai probabil pare să fie gravorul Johannes Siebmacher din Nürnberg, care a realizat ilustrațiile pentru mai multe volume editate de Hulsius, unele dintre ele chiar în anii în care apăreau edițiile *Cronologiei*¹⁸. Johannes Siebmacher a fost un heraldist important, el fiind cel care a inițiat la începutul secolului al XVII-lea primul armorial al stemelor nobiliare din Imperiul Romano-German, așa numitul *Alte Siebmacher*¹⁹. Așadar, chiar dacă identificarea lui Siebmacher ca autor al legendelor heraldice din *Cronologia* rămâne ipotetică, se poate afirma cu destulă siguranță că Levinus Hulsius nu a avut nici un rol în elaborarea ilustrației de pe prima pagină. Prin urmare, numele lui Hulsius trebuie lăsat de-o parte din dezbaterile asupra eventualelor rebusuri heraldice care s-ar ascunde în spatele stemelor din *Cronologia*.²⁰

În evaluarea importanței textelor geografico-istorice scrise de Hulsius despre țările române mai rămân două aspecte de discutat. Cel dintâi este contribuția lui Hulsius la așa numita hartă a bazinului danubian tipărită pe 8 foi, la Nürnberg, în 1595²¹. Hulsius nu era cartograf și cu atât mai puțin gravor, prin urmare contribuția lui la harta pe care a editat-o a constat, cel mult, în unele intervenții asupra legendelor explicative²². Cel de-al doilea aspect, cu mult mai important, este atribuirea lui Hulsius a unei *Descriptio Transylvaniae, Moldaviae et Valuchiae*, despre care Hasdeu spune că ar fi fost publicată la Frankfurt în 1594. Firește, existența unei asemenea cărți consolida teza autenticității

¹⁷ Vezi o prezentare a acestor dezbateri la Dan Cernovodeanu, *Știința și arta heraldică în România*, București, 1977, p. 77-81; Constantin Rezachevici, *Steme cu „capete de negri” : înlăturarea unei legende din heraldica românească nord-dunăreană*, AIIAI, vol. 26, 1987, p. 71-98 și Dan Cernovodeanu, *Evoluția armeriilor Țărilor Române de la apariția lor și până în zilele noastre (sec. XIII-XX)*, Brăila, 2005.

¹⁸ Vezi *Kurtze und Warhafftige beschreibung, dises hierzuo gehörenden Landtäftelein, begreifend, die fürnemste Stätt, Calais, Ardres, Guines, Hames, Boulongne [...]*, Nürnberg, 1596; *Emblemata universaria Academia Altdorfense*, Nürnberg, 1597; *XII primorum caesarum et LXIII ipsorum uxorum et parentum ex antiquis numismatibus, in aere incisae, effigies*, Nürnberg, 1597. Pentru colaborarea dintre Hulsius și Siebmacher vezi Frederick John Stopp, *The Emblems of the Altdorf Academy: Medals and Medal Orations, 1577-1626*, Londra, 1974, p. 4-6.

¹⁹ Primul volum al armorialului lui Siebmacher, apărut în 1605, poate fi consultat on-line la adresa de web <http://www.wappenbuch.de>. *Data ultimei accesări* 9.10.2012.

²⁰ Nu s-a subliniat îndeajuns faptul că mai multe dintre legende heraldice atribuite diferitelor regiuni europene și asiatice în ilustrația de pe prima pagină a *Cronologiei* nu sunt atestate de nici o sursă anterioară. Acesta este și cazul stemelor atribuite Moldovei (două crengi încrucișate, având la extremitate un cap de negru) și Transilvaniei (un scut tăiat, având în primul cartier o acvilă încoronată, iar în cel de-al doilea șapte munți). Pentru o discuție asupra stemei Transilvaniei din *Cronologia* vezi Tudor-Radu Tiron, *Începuturile stemei Transilvaniei în lumina mai multor izvoare ilustrate externe din secolul al XV-lea până la începutul secolului al XVII-lea*, AIIAC, vol. 50, 2011, p. 307-339. Cât privește legenda celor trei capete de mauri, aceasta a fost atribuită Moldovei în edițiile tipărite ale cronicii lui Ulrich von Richenthal (Augsburg 1483 și 1536), la care ilustratorul lui Hulsius ar fi putut eventual avea acces.

²¹ Pentru o descriere detaliată a hărții vezi Andreas Andresen și Rudolph Weigel, *Der deutsche peintre-graveur, oder die deutschen Maler als Kupferstecher*, Leipzig, 1864, vol. 2, p. 321-322. Harta a fost reeditată în 1621 și 1630. În literatura românească această hartă a fost semnalată printre alții de Al. T. Dumitrescu, Gheorghe Zagoriț, Ioan Băcilă și M. Popescu Spineni.

²² Cel puțin una dintre precizările toponimice de pe hartă se regăsește în *Cronologia* lui Hulsius: *Zorza, sive Giurgiu*.

stemei Basarabilor cu cele trei capete de maur. însă Hasdeu nu a supralicitat acest argument, mărturisind că el nu a văzut niciodată această carte, pentru care trimite la Engel, care însă la rândul său o citase fără să o consulte²³. Existența acestei cărți este atestată de mai multe cataloage bibliografice din secolele XVII–XIX, fiind amintită inclusiv în inventarul bibliotecii Mavrocordaților²⁴. Pare însă a fi vorba de o carte fantomă, de vreme ce o asemenea descriere a Transilvaniei, Moldovei și Țării Românești, scrisă sau editată de Hulsius, nu se găsește astăzi în niciuna dintre marile biblioteci europene, ale căror cataloage sunt acum accesibile on-line²⁵. Prin urmare, aș fi fost tentat să consider că această carte s-a născut dintr-o eroare bibliofilă, perpetuată din catalog în catalog. Există însă un istoric român care trimite la această carte, citând chiar o frază din ea, într-un articol publicat acum mai bine de patru decenii. Eugen Stănescu, în articolul din 1968 despre sensul denumirii de Valahia, citează o lucrare a lui Hulsius intitulată *Beschreibung der Moldau, Walachey und Siebenbürgens*, apărută la Nürnberg, în 1595²⁶. Prin urmare, s-ar părea că ar fi vorba nu doar de una, ci chiar de două ediții, una în latină (Frankfurt, 1594 sau 1595) și alta în germană (Nürnberg, 1595) ale aceleiași cărți, devenită astăzi de negăsit. De aceea, până când nu va fi (re)descoperit un exemplar al acestei ediții, paleta ipotezelor rămâne foarte largă. Sunt tentat să cred că edițiile *Descrierii Transilvaniei, Moldovei și Țării Românești* din 1595 nu sunt nimic altceva decât un extras din versiunile latină și germană ale *Cronologiei*, care a precedat cu un an publicarea acestor ediții și a adunat laolaltă cele trei capitole dedicate Transilvaniei, Moldovei și Țării Românești²⁷. Evident, rămâne ca descoperirea unui exemplar al *Descrierii* să confirme sau să infirme această ipoteză.

Până atunci însă, ceea ce se poate afirma cu destulă siguranță, este că Levinus Hulsius a făcut parte, alături de Theodor de Bry, Christoph Lochner sau Matthias Quad, din cercul de geografi, editori și tipografi care au încercat să răspundă cererii de informații cu privire la țările române, manifestată în Germania în ultimul deceniu al veacului al XVI-lea. Evident, acest interes a fost stârnit de revolta anti-otomană și s-a concretizat în multiple feluri, prin publicarea unor cărți, hărți, broșuri sau foi volante. În cazul cărților, s-a întâmplat chiar ca doi editori din orașe diferite să colaboreze pentru a răspunde mai prompt cererii. Astfel, *Istoria cronologică a Panoniei*, editată la Frankfurt de Theodor de Bry, a fost compilată chiar de Hulsius²⁸. În *Istoria cronologică* apar unele dintre cele mai cunoscute reprezentări ale unor episoade din luptele lui Mihai Viteazul cu otomanii, precum

²³ Vezi B. P. Hasdeu, *Istoria critică*, vol. 1, p. 95. Pe filieră hasdeiană această idee a patruns și în lucrările altor istorici români, multe de pildă G. M. Ionescu, *Etiopianii în Dacia preistorică*, București, 1926, care include mai vezi referințe la geografia țărilor române a „olandezului Hulsius”.

²⁴ Cronologic, cel dintâi catalog bibliografic în care apare semnalată o astfel de carte este Valerius Andreas, *Bibliotheca belgica De Belgis vita scriptisq. claris Praemissa topographica Belgii totius seu Germaniae inferioris description*, Louvain, 1643. La pagina 608 a cărții lui Andreas apare o listă cu șapte cărți atribuite lui Laevinus Hulsius printre care și *Transilvaniae, Moldaviae, Valachiae Descriptionem*, Francof., 1595, 4. Pentru prezența unui exemplar din această carte în biblioteca Mavrocordaților vezi Corneliu Dima Drăgan, *Biblioteci umaniste românești*, București, 1974, p. 108.

²⁵ Am căutat această carte în metacatalogul *Karlsruher Virtueller Katalog*, care reunește principalele biblioteci germane, în cataloagele de la BNF, British Library, Bodleian, precum și în baza de date *Verzeichnis der im deutschen Sprachraum erschienenen Drucke des 16. Jahrhunderts*. În această ultimă bază de date apar 21 de cărți al căror autor sau editor a fost Hulsius până în 1601, însă descrierea țărilor române nu se regăsește printre ele.

²⁶ Vezi Eugen Stănescu, *Unitatea teritoriului românesc în lumina mențiunilor externe. „Valahia” și sensurile ei*, Studii, vol. 21, 1968, p. 1122, nota 144. Adolf Armbruster mărturisește că a căutat în van această lucrare în bibliotecile occidentale, vezi *Romanitatea românilor*, București, 1992, p. 52, nota 15. O ediție germană a descrierii este inclusă și în catalogul lucrărilor lui Hulsius realizat de Asher, vezi *Bibliographical Essay*, p. 115.

²⁷ Pentru cât de complicată putea fi lumea editorială de la sfârșitul veacului al XVI-lea, cu ediții pirat, ediții fantomă sau ediții cu frontispiciu antedat, vezi Umberto Eco, *Cazul ciudat al ediției Hanau din 1609*, în „Memoria vegetală și alte scrieri de bibliofilie”, București, 2008, p. 92–128.

²⁸ *Pannoniae Historia Chronologica* a fost editată la Frankfurt, în 1596, de Theodor de Bry, în latină și în germană. Numele lui Levinus Hulsius nu apare pe frontispiciu, însă în cererea adresată autorităților din Frankfurt pentru a primi permisiunea de a tipări cartea, Theodor de Bry precizează că Hulsius a fost compilatorul ei. Documentul inedit este citat de Groesen în *The de Bry collection*, p. 243.

construirea podului de la Giurgiu de turci, lupta de pe pod dintre Mihai și turci sau lupta de la Târgoviște²⁹. Tipograful din Nürnberg al lui Hulsius, Johann Christoph Lochner, a încercat la rândul lui să profite de interesul pentru evenimentele din Europa central-răsăriteană și a publicat două foi volante, în 1595 și 1598, despre „întâmplările din Transilvania, Țara Românească și Moldova”³⁰. Așa numitele hărți ale bazinului dunărean care au apărut în această perioadă, cele mai multe lipsite de originalitate întrucât reproducere în linii mari reprezentările cartografice mai vechi, ale lui Castaldi și De Jode, încercau la rândul lor să speculeze același interes pentru războiul de la Dunărea de Jos. Astfel, în 1596, același an în care Hulsius tipărea la Nürnberg o hartă detaliată a bazinului dunărean, al cărei autor însă nu-l cunoaștem, editorul Peter Overadt publica la Köln o hartă similară, realizată însă de un cartograf renumit, Matthias Quad³¹.

Acesta este climatul în care trebuie integrată și încercarea lui Hulsius de a sintetiza cunoștințele istorico-geografice despre țările române, accesibile în tipăriturile din veacul al XVI-lea. Dacă în prima ediție a *Cronologiei*, din 1596, informațiile adunate de Hulsius erau sumare, cele mai multe referindu-se la perioada recentă, în cea de-a doua materialul despre țările române devine mult mai consistent. Cât privește sursele folosite de Hulsius în descrierea țărilor române, acestea au fost, cu precădere, lucrările lui Magini, Bonfini, Leunclavius și Reichersdorffer. Astfel, descrierea geografică a țărilor române, inclusiv decizia de a acorda Basarabiei un capitol separat, o urmează în linii mari pe cea a lui Giovanni Antonio Magini. În cazul Moldovei și Transilvaniei însă, Hulsius l-a completat pe Magini cu mai multe informații preluate din Reichersdorffer. Cât privește informațiile istorice, Hulsius a selectat mai ales acele evenimente care priveau raporturile țărilor române cu Imperiul Otoman, folosind ca principală sursă istoria lui Leunclavius. Însă, pe lângă acești autori, pe care Hulsius îi amintește în catalogul de la începutul *Cronologiei*, poate fi dedusă și folosirea altor surse³². Astfel, în relatarea evenimentelor din Transilvania de la mijlocul veacului al XVI-lea, Hulsius a exploatat *Istoria cronologică a Panoniei*³³. De asemenea, mai multe amănunte din istoria Moldovei din veacul al XVI-lea par să fi fost preluate din relatarea lui Gorecki despre Ioan vodă³⁴. Cu siguranță, o investigație amănunțită a tipăriturilor din veacul al XVI-lea ar putea completa această listă³⁵. Dincolo însă de toate aceste informații punctuale, extrase de Levinus Hulsius din diferite surse, interesul major al descrierii țărilor române din *Cronologia* constă tocmai în integrarea lor într-o sinteză coerentă. Astfel, din perspectiva colecției de călători străini, mărturia indirectă pe care o constituie cele patru capitole dedicate țărilor române din *Cronologia* lui Hulsius este interesantă tocmai pentru că surprinde modul în care relatările de călătorie erau citite și folosite împreună cu alte tipuri de texte, dar și de hărți. Faptul că autorul descrierilor sintetice ale Transilvaniei, Țării Românești, Moldovei și Basarabiei a fost unul dintre marii editori ai literaturii de călătorie de la sfârșitul veacului al XVI-lea subliniază, o dată în plus, importanța acestei surse.

²⁹ Vezi reproducerea acestor ilustrații în *Călători străini*, vol. 3.

³⁰ Un fragment din cea de-a doua foaie volantă este reprodus în MVC'E, vol. 4, p. 122. Prima foaie volantă, tipărită în 1595, care nu cred că a fost semnalată în istoriografia română, se intitula *Warhafftige Neue Zeytung auß Siebenbuergen Walachey vnd Moldaw. Von dem 9. vnd 19. auch 27. Aprilis vnd den 5. Maij deß Newen Calenders Jm 1595. Jars Sich verlossen vnd zugezogen hat.*

³¹ Vezi Peter Meurer, *The Cologne Map Publisher Peter Overadt (f. 1590-1652)*, „Imago Mundi”, vol. 53, 2001, p. 36.

³² Din păcate, Hulsius nu precizează lista completă a surselor pe care le-a folosit pentru cea de-a doua ediție. Catalogul autorilor ediției din 1597 cuprinde doar două nume în plus față de cel al primei ediții: Arrian și Lorenz Müller.

³³ Am arătat mai sus că Hulsius a fost de fapt autorul acestei lucrări tipărite de De Bry. De altfel, un an mai târziu, în 1596, Hulsius a tipărit la Nürnberg o lucrare foarte asemănătoare, *Chronologia Pannoniae*, de data aceasta însă sub propriul său nume.

³⁴ Leonard Gorecki, *Descriptio belli Iuoniae*, Frankfurt, 1578.

³⁵ Pentru a da un singur exemplu, sursa folosită de Hulsius în descrierea luptelor dintre Mircea Ciobanu și Radu Ilie rămâne, deocamdată, necunoscută.

Capitolul 29. Transilvania

Transilvania, partea mai mare a acelei regiuni pe care romanii o denumeau odinioară Dacia și care a fost supusă Imperiului Roman de către împăratul Traian, atunci când l-a învins pe Decebal, regele ei, se mărginește spre miazănoapte cu Polonia și cu Rusia, spre răsărit cu Valahia³⁷, spre miazăzi cu Bulgaria și spre apus cu Ungaria.

În anul 1000, sfântul Ștefan, regele Ungariei, a supus acest popor cu armele și l-a adus la credința creștină. Aici locuiesc trei națiuni, germanii, cărora li se spune sași, ungurii și secuii³⁸.

Germanii vorbesc un grai săsesc³⁹ și locuiesc în orașe întărite. Unii cred că ar fi venit în aceste ținuturi în vremea lui Carol cel Mare, când le-ar fi supus cu armele și ar fi început să le locuiască. Nu îngăduie ca alte națiuni să construiască orașe în Transilvania⁴⁰. Aici sunt șapte locuri faimoase, dintre care Sibiu, sau Hermannstadt, este capitala⁴¹, puternic întărit și bogat în aur și argint. De asemenea Brașov sau Stefanopolis⁴², unde se găsește academia și biblioteca cea mai înzestrată, Bistrița, Sighișoara, Mediaș⁴³, aproape de locul unde se află vin din belșug, Sebeș și Cluj⁴⁴, care toate sunt însemnate în această hartă cu acest semn *⁴⁵.

De asemenea, acolo se află Alba Iulia, odinioară zisă Tarmis⁴⁶, scaunul episcopal unde, în cea mai mare parte a timpului, locuiește și principele⁴⁷.

Secuii sunt cei mai aproape de Moldova și despre ei se spune că își trag obârșia din sciți. Ei trăiesc potrivit obiceiurilor și dreptului lor, nici unul dintre ei nu este de obârșie nenobilă, deși țin zilnic coarnele plugului și pasc capre. De asemenea, ei au acolo șapte scaune mai importante: Sepsi, Orbo, Chezdi, Ciuc, Sfântu Gheorghe, Mureș, Arieș⁴⁸.

³⁶ Traducerea s-a făcut după textul latin al celei de-a doua ediții: *Chronologia. Hoc est brevis descriptio rerum memorabilium, in provinciis hac adiuncta, tabula topographica comprehensis gestarum usque ad hunc MDIIC annum praesentem: ex variis fide dignis auctoribus collecta*, Nürnberg, 1597, p. 48–56 și 61–74. Am semnalat în note adăugirile sau corectările la prima ediție.

³⁷ *Valachia*.

³⁸ *Germani, qui Saxones dicuntur, Ungari et Ciculi*.

³⁹ *Saxonica dialecto*.

⁴⁰ Ultimele două fraze, despre vremea în care sașii au venit în Transilvania și despre dreptul lor exclusiv de a construi orașe, au fost adăugate în ediția din 1597.

⁴¹ *Cibinium sive Hermanstat*.

⁴² *Brașovia, sive Stephanopolis*.

⁴³ *Bistritia, Segosvvarum, Megis*.

⁴⁴ *Zabesius et Colosvvarum*.

⁴⁵ Această precizare cartografică a fost adăugată în ediția din 1597.

⁴⁶ *Alba Iulia, olim Tarmis*.

⁴⁷ În ediția din 1596 urmează o frază care a fost eliminată din textul publicat în anul următor: „bania sau Neupolis, al cărei principe este magistrul monetăriei. La Turda [Thordam] sunt saline”.

⁴⁸ *Sepsi, Orbay, Kysdi, Czyek, Gyrgio, Marczeck și Araniaș Zeck*. În descrierea secuilor Hulsius s-a folosit de *Chorografia Transilvaniae* a lui Reicherstorffer. Vezi pasajul similar din Reicherstorffer în *Călători străini*, vol. 1, p. 209.

Această regiune a fost dintotdeauna sub regii Ungariei⁴⁹.

Însă, întrucât în anul Domnului 1526, Ludovic, regele Ungariei⁵⁰, care a fost ucis de turci, nu a lăsat nici un moștenitor, Ioan, comitele de Zips, care era voievod al Transilvaniei⁵¹, a fost ales rege al Ungariei de câțiva dintre fruntașii regatului. Acesta a acceptat ca el și întreaga Transilvanie să plătească tribut turcilor. Ioan l-a lăsat după el pe fiul său, Ștefan, care după aceea a fost numit Ioan Sigismund⁵², după cum am spus, în Ungaria⁵³. În anul 1541 sultanul Soliman⁵⁴ l-a trimis pe acesta în Transilvania împreună cu mama lui⁵⁵, pentru a o cârmui împreună cu călugărul Gheorghe, episcop de Oradea⁵⁶. Însă cum acest călugăr cârmuia Transilvania după placul său, regina l-a acuzat la sultanul Soliman, care i-a trimis împotriva lui pe pașa de Buda și pe voievozii Moldovei și Țării Românești⁵⁷. Aceștia au ajuns până la fortăreața Deva, pe râul Mureș⁵⁸, însă s-au retras. De asemenea, Petre Vichius, căpitan de Lipova și de Timișoara⁵⁹, împreună cu 800 de sârbi, i-au tăiat calea, însă a fost înfrânt de călugăr.

Regina a asediat Branișca, pe fluviul Mureș⁶⁰, fără succes însă. Apoi, în scurt timp, a încheiat cu ea un armistițiu. Iar în anul 1547, i-a cerut regelui Ferdinand⁶¹ ajutor împotriva reginei, iar acesta i-a trimis 1.000 de călăreți unguri și, în anul 1551, pe Castaldo⁶² cu o oaste mare. De aceea, călugărul a atacat Alba Iulia, oraș pe care regina îl fortificase; iar cum Isabela s-a retras, Alba Iulia a fost asediată de călugăr. Acolo s-au înțeles astfel: Transilvania să-i fie încredințată regelui Ferdinand, iar fiului reginei să-i fie dată drept soție fiica cea mai mică a regelui Ferdinand, împreună cu o dotă de 100.000 de coroane și cu un venit anual de

⁴⁹ Evenimentele petrecute în Transilvania în perioada 1526–1571 sunt relatate mult mai detaliat în ediția din 1597, unde acoperă 5 pagini (p. 49–54), față de prima ediție, în care le sunt dedicate numai patru paragrafe (p. 27). Astfel, ediția din 1596 amintește doar că: (1) în 1550 turcii au cucerit Timișoara, Lipova, Șoimoș și Cenad, (2) în 1556 transilvănenii l-au părăsit pe Ferdinand pentru a i se alătura lui Ioan Sigismund; (3) în 1565 Ioan Sigismund a cucerit cu ajutorul turcilor Zărandul și Ineul; (4) în 1566 Ioan Sigismund a cucerit cu ajutorul turcilor cetatea Gyula, dar că turcii au păstrat-o pentru ei.

⁵⁰ Ludovic al II-lea al Ungariei (1516–1526).

⁵¹ Ioan Zápolya, voievod al Transilvaniei (1511–1540) și rege al Ungariei (1526–1540).

⁵² Ioan Sigismund Zápolya, rege al Ungariei (1540–1551, 1556–1570).

⁵³ Referința la capitoul 26 al cărții, dedicat Ungariei, în care Levinus Hulsius descrie disputele pentru tronul Ungariei din perioada post-Mohács.

⁵⁴ Soliman Magnificul (1520–1566).

⁵⁵ Isabela Jagiellon. Pentru rolul avut de regină în aceste dispute vezi monografia lui Andrei Veress, *Isabella Királyné, 1519–1559*, Budapesta, 1901.

⁵⁶ Gheorghe Martinuzzi (Barat). Pentru obiectivele urmărite de Martinuzzi în 1541 vezi Teréz Oborni, *Tratatul de la Gilău*, SMIM, vol. 10, 2002, p. 189–200.

⁵⁷ *Bassam Budensem et Vvaivvodas Moldaviae et Transalpiniae*. Cei trei dregători otomani erau în 1541 Süleyman pașa, Petru Rareș și Radu Paisie.

⁵⁸ *ad arcem Devan, ad fluvium Maros*.

⁵⁹ *Petrus Vichius, capitaneus Lippae et Tenaesvvari*.

⁶⁰ *Braniz ad fluvium Maros*.

⁶¹ Ferdinand de Habsburg, regele Ungariei (1526–1564). Pentru contextul mai larg al disputelor pentru Transilvania dintre Otomani și Habsburgi vezi Ileana Căzan, *Primele ambasade ale Habsburgilor în Imperiul otoman și lupta pentru cucerirea Transilvaniei (1547–1562)*, SMIM, vol. 14, 1995, p. 31–40 și vol. 15, 1996, p. 23–40.

⁶² Gian Battista Castaldo.

25.000 de florini, iar reginei să-i fie numărate 150.000 de coroane drept dotă, pe care să o ia regele Ioan și să stăpânească și Cașovia. Iar călugărul urma să fie voievod și să stăpânească salinele de la Turda. Așadar, regina i-a înmănat lui Castaldo coroana, sceptrul, veșmântul și perechea de încălțări aurite⁶³, însemnele regatului Ungariei, și pe toate acestea le-a trimis regelui Ferdinand, căruia toți nobilii i-au depus jurământ de credință într-o ceremonie în dieta de la Cluj, precum și sașii și secuii, cu condiția ca privilegiile lor să fie respectate. Apoi, a fost celebrată căsătoria prin procură. Apoi, în ziua de 9 septembrie, regina s-a îndreptat spre Cașovia. Petru Vichius i-a încredințat lui Andrei Báthory, ca trimis al regelui Ferdinand, Lipova, Timișoara, Becej, Becicherec, Cenad⁶⁴ și alte cetăți, apoi a părăsit Cașovia. Spaniolul Bernardo Aldana⁶⁵ a fost făcut de către Castaldo căpitan de Lipova și de Timișoara și a întărit ambele orașe. Iar Castaldo și călugărul i-au trimis lui Soliman tributul obișnuit.

Însă atunci când Soliman a aflat toate acestea, l-a trimis pe beilerbegul Greciei⁶⁶ cu o oaste foarte mare, astfel încât să atace Transilvania din două părți, anume dintr-o parte de către moldoveni, iar din cealaltă de beilerbeg. Și acesta a ajuns până la cetatea Becej, așezată pe râul Timiș⁶⁷, peste care a ridicat două poduri. Castaldo și călugărul se pregătiseră la rândul lor, iar Ferdinand le trimisese ajutoare. Iar Turcul a asediat Becej și Becicherec,⁶⁸ a luat Cenadul, care s-a predat, iar sârbii, deși îi depuseseră jurământ regelui Ferdinand, au dezertat la turci. Apoi, s-a grăbit spre Lipova. Báthory, care ridicase tabără acolo, a luat-o la fugă ca și garnizoana orașului, iară consulul a adus dinaintea beilerbegului cheile orașului și l-a predat. Apoi, a asediat cetatea foarte puternică de la Șoimoș⁶⁹, pe care însă nu a putut-o cucerii. După aceea a asediat Timișoara din ziua de 14 octombrie până în ziua de 22 a aceleiași luni, zi în care asediul a fost ridicat. Pe 20 octombrie călugărul a primit de la papă pălăria de cardinal. Castaldo a asediat din nou Lipova și a cucerit orașul pe 8 noiembrie, iar cetatea în ziua de 17 a aceleiași luni. Apoi, s-a îndreptat împreună cu călugărul spre Bins, eu cred că se citește mai corect Vinț⁷⁰, care se găsește mai jos de Alba Iulia. Acolo Castaldo a avut grijă să fie ucis călugărul.

În anul 1552, lui Castaldo i s-au predat toate cetățile călugărului, în care a găsit mai bine de 250.000 de coroane. Aflând acest lucru sultanul a fost foarte supărat. Iar Castaldo a întărit Timișoara, Lipova, Cluj, Sibiu, precum și alte locuri. A fost luat de la turci orașul Seghedin⁷¹, bogat în mărfuri și negoț. Dar, deși oastea lui Castaldo a luat orașul, totuși cetatea nu a putut fi cucerită și, până la urmă, a fost alungat și din oraș.

⁶³ *Coronam, sceptrum, tagam et par calceorum aureorum.*

⁶⁴ *Lippant Temesvarum, Beschen, Becherech, Conad.*

⁶⁵ *Vezi Ferenc Szakály, Bernardo de Aldana magyarországi hadjárata (1548–1552),* Budapesta, 1986.

⁶⁶ *Beglierbeg Graeciae.*

⁶⁷ *Besche ad Tibiscum sitam.*

⁶⁸ Pentru asediul cetății Becej vezi și scrisoarea trimisă de Andrei Báthory generalului Castaldo din 19 septembrie în Hurmuzaki, II/4, p. 616–617. Pentru asediul cetății Becicherec vezi descrierea cronicarului otoman Mustafa Celalzade în *Cronici turcești*, vol. I, p. 280–281.

⁶⁹ *Salmos.*

⁷⁰ *Binsam, ego rectius Vuuits legi puto.*

⁷¹ *Segaedimum.*

După moartea călugărului, Andrei Báthory a fost făcut voievod al Transilvaniei. Regele Ferdinand I-a trimis pe contele Helfenstein⁷², împreună cu 4.000 de călăreți veterani germani și cu 10 tunuri în Transilvania. În acest an, în ziua de 29 iulie, Timișoara s-a predat din nou turcilor, precum și puternicul și populatul oraș Caransebeș, așezat pe râul Timiș⁷³. Lipova, orașul și cetatea, părăsită de Aldana, a fost pierdută⁷⁴. Iar Castaldo a întărit fortăreața Devei, aflată nu departe de râul Mureș, cu o garnizoană foarte puternică; se află o fortificație foarte puternică în aceste locuri. În această fortăreață a fost cândva găsit un tezaur, în care se aflau niște monede de aur cu chipurile lui Ninus, al Semiramidei, al lui Lisimach⁷⁵ și ale altora, precum și un șarpe din aur masiv. Fortăreața foarte puternică Șoimoș, de lângă Lipova, în care fuseseră strânse lucrurile și proviziile necesare pentru doi ani și care era considerată de necucerit, a fost părăsită de oștenii săi de strajă, care însă au fost tăiați în bucăți de turci pe când fugeau. Iar Turcul s-a îndreptat spre Ungaria.

În anul 1592 [sic!], Turcii au ridicat o nouă fortăreață între Lipova și Deva, nu departe de *Periade* [?] ⁷⁶, pe râul Mureș, pe care l-au cucerit. În acest an s-a făcut obișnuita dare turcilor de 20.000 coroane.

Regina Isabela s-a plâns că nu au fost respectate promisiunile care i-au fost făcute și de aceea se gândea din nou să-l facă pe fiul său voievod în Transilvania. De asemenea, oastea lui Ferdinand era foarte nesuferită locuitorilor acestei țări. În aprilie, în anul 1553, Castaldo a plecat la Viena.

Anul 1556. Ciurma bântuia în Transilvania.

Regina Isabela a obținut sprijin de la Turc, care asedia Alba Iulia, iar orașul s-a predat reginei. Apoi, regina a luat întreaga Transilvanie cu ajutorul regelui Sigismund al Poloniei⁷⁷, sub pretextul că cele promise de regele Ferdinand nu ar fi fost respectate. De asemenea a supus Tokay.

Anul 1560. A fost încheiat un armistițiu între împăratul Ferdinand, sultanul Soliman și Ioan Sigismund, fiul reginei Isabela, care era acum adolescent. Însă după moartea împăratului Ferdinand, în anul 1564, a rupt acest armistițiu și a cucerit câteva locuri întărite din Ungaria Superioară, după cum s-a spus acolo. Iar în Transilvania a ocupat cu ajutorul turcilor, pe care îi chemase în ajutor, castelul Pâncota, Zărând, Ineu sau Geonea, lângă Gyula⁷⁸.

Anul 1566. În ziua de 2 iulie Ioan Sigismund a asediat cu ajutorul turcilor Gyula, fortăreață foarte puternică, care în cele din urmă i s-a predat. Dar împotriva a ceea ce spera Ioan Sigismund, turcii au păstrat-o pentru ei și o țin până acum,

⁷² *Comitem Helffenstenium*. Pentru acesta vezi și scrisoarea lui Castaldo către arhiducele Maximilian din 8 iulie 1552 în A. Veress. *Documente*, vol. I, doc. 111.

⁷³ *Karansebes, ad fluvium Temeș sita*. Pentru cucerirea otomană a Timișoarei și Caransebeșului, vezi Costin Feneșan, *Banatul Caransebeșului și Lugojului între Habsburgi și Poartă în anul 1552*. SMIM, XII, 1994, p. 161-199.

⁷⁴ Într-o scrisoare foarte dură, Castaldo îl acuză pe Aldana de lașitate pentru părăsirea Lipovei, vezi Ioan Hațegan, *Cronologia Banatului*, vol. 2, partea a 2-a. *Vilayetul de Timișoara: 1552-1716*, Timișoara, 2006, p. 45.

⁷⁵ *cum imaginibus Nini, Semiramidis, Lysimachi et aliorum*.

⁷⁶ Poate Periam.

⁷⁷ Sigismund al II-lea August, rege al Poloniei (1520-1572).

⁷⁸ *Castellum Pancota, Zadan, Gene, sive Geoneam, prope Gyulam*.

spunându-i că, de altminteri, nu i-ar preda o asemenea fortăreață decât pentru 400.000 de ducați, anume câți s-a socotit că ar fi cheltuit cu asediul. Căpitanul Keretzinus⁷⁹, care a predat Gyula, a fost prins de turci și acuzat în fața sultanului, care l-a încredințat bunului plac al celor care-l acuzau. Iar aceștia l-au închis într-un poloboc, care era pregătit pe dinăuntru cu piroane lungi, pe care l-au rostogolit de pe vârful unui munte, în care astfel a murit în chipul cel mai mizerabil.

Tătarii, muntenii și turcii care veneau în ajutorul lui Ioan Sigismund au început la rândul lor să se revolte, în vremea în care era asediat Tokay și îi jefuiau pe transilvăneni. Drept urmare, Ioan Sigismund a ridicat asediul Tokay și a ieșit înaintea lor și a ucis câteva mii dintre ei. Însă a fost asediat de aceștia la Oradea, dar când a scăpat din asediu i-a lovit din nou pe rebeli foarte rău, iar toți cei care au fugit în Rusia și Podolia au fost uciși acolo.

Anul 1571. A murit Ioan Sigismund fără urmași.

După el, Ștefan Báthory a devenit voievod sau principe al Transilvaniei, iar după aceea a fost ales rege al Poloniei în anul 1576⁸⁰. Iar în Transilvania i-a urmat fratele lui, Christofor Báthory, care a murit în anul 1581.

I-a urmat fiul lui, Sigismund Báthory⁸¹, care astăzi, în acest an 1597, are puterea cea mai înaltă în Transilvania, iar în anul 1594 a fost primit în rândul principilor Imperiului, la adunarea stărilor imperiului de la Regensburg⁸².

Anul 1592. A fost o mare neînțelegere între frunțașii din Transilvania, până într-atât încât nici unul nu mai avea încredere în altul.

Anul 1594. Principele Transilvaniei a făcut cunoscut planul său de a se desprinde de turci, la care și-au dat asentimentul stările din Transilvania la Alba Iulia. Însă acestei hotărâri i s-au opus unii, nu cei din urmă, care au trimis un sol la Constantinopol și au cerut ca Baltazar Báthory, fiul lui Andrei, să fie numit în locul lui Sigismund. Din acest motiv, principele Sigismund i-a aruncat pe câțiva în temniță, dintre care pe unii i-a supus la chinuri, iar pe ceilalți i-a ținut în închisoare.

Anul 1594. Între împăratul Rudolf al II-lea și Sigismund Báthory, voievod al Transilvaniei, căruia i s-au alăturat și muntenii și moldovenii, s-a încheiat o înțelegere și o alianță cu privire la războiul pe care urmau să-l poarte cu forțele unite împotriva turcilor. Astfel, nici unul să nu facă pace sau armistițiu cu turcii fără acordul celuilalt, iar Transilvăneanul să fie un principe liber, să nu fie silit să se supună nimănui și să nu fie supus, ci prieten și aliat al regatului Ungariei. Totuși, dacă îi vor lipsi urmașii pe linie bărbătească, Transilvania să fie din nou încorporată Ungariei, să fie cărmuită de un voievod care să fie dintre localnici și să-și păstreze privilegiile. Iar dacă Transilvăneanul va ocupa pământuri turcești, să le păstreze, doar dacă nu cumva acestea au ținut mai înainte de regatul Ungariei, caz în care trebuie să le țină ca feude ale regatului Ungariei. Majestatea Imperială i-a promis principelui transilvănean pe fiica arhiducelui Carol, de slăvită amintire, cu

⁷⁹ Ladislaus Kerecsenyi de Kányafölde.

⁸⁰ Ștefan Báthory, principe al Transilvaniei (1571–1586) și rege al Poloniei (1576–1586).

⁸¹ Sigismund Báthory, principe al Transilvaniei (1581–1598, 1599, 1601).

⁸² Următoarele patru paragrafe, descriind evenimentele din 1592 și 1594, au fost adăugate în ediția din 1597.

condiția ca, dacă cumva, Doamne ferește!, principele ar fi alungat din întreaga Transilvanie de către turci, Majestatea Imperială să-i aloce pe viață în ducatele ereditare atât pământ și venituri cât i-ar fi îndeajuns pentru a-și duce onorabil traiul potrivit statului său.

În luna iunie, mai mulți sârbi i s-au alăturat principelui Transilvaniei și s-au adunat în număr de 15.000 și l-au atacat pe pașa de Timișoara care, cu multe mii de turci, vroia să împiedice asedierea Lipovei⁸³. Sârbii au ocupat Ketchereth⁸⁴ [?], așezat pe malul unui lac, lângă Timișoara, precum și Obad pe Timiș și prepozitura Luth [?]⁸⁵.

În anul 1595 Sigismund, principele Transilvaniei s-a unit prin căsătorie cu Ana Christina, fiica lui Carol, arhiduce de Austria⁸⁶, de slăvită amintire, care a sosit cu bine în Transilvania în prima zi a lunii august.

În martie, în anul 1595, tătarii, care fuseseră la asediul orașului Györ⁸⁷, pe când se întorceau acasă, au fost loviți de acesta [Sigismund Báthory] foarte tare. În aprilie, viteazul baron Geszty Ferencz⁸⁸, legatul general al principelui Transilvaniei, i-a nimicit fără milă pe turcii strănși în Transilvania.

Pe 2 mai, au venit de la munteni soli la mai sus amintitul principe și s-au așezat sub protecția lui⁸⁹. În luna august, principele transilvănean a cucerit cu armele Lipova, a cărei fortăreață turcii au predat-o cu condiția să poată pleca în siguranță.

În septembrie a cucerit Felnac, Pâncota, pe râul Crișul Alb, care se varsă în lac, lângă Gyula și Vârșand⁹⁰. De asemenea, i s-au predat Becicherecu Mic, Nădlac, Șoimoș, precum și Vărădia, iar în noiembrie fortăreața Șiria⁹¹.

În ziua de 4 februarie, în anul 1596⁹², Sigismund Transilvăneanul a venit la Praga pentru a ține sfat cu Majestatea Imperială cu privire la folosul comun, de unde s-a înapoiat cu bine în Transilvania în aprilie.

În luna mai, Turcul a asediat și a luat cu asalt orașul Lipova, însă căpitanul orașului, Gheorghe Bess⁹³ l-a apărut cu vitejie.

În vremea acestui asediu, baronul Palatici, căpitan de Lugoj⁹⁴, pe râul Timiș, a trimis 400 de călăreți la Timișoara, oraș rămas fără apărare întrucât garnizoana era la asediul Lipovei. Aceștia au ocupat și au ars orașul și, deoarece cetatea era

⁸³ Pentru răscoala anti-otomană din Banat din 1594, vezi Cristina Feneșan, *Din premisele luptei anti-otomane a Țărilor Române în vremea lui Mihai Viteazul*, AIAC, vol. 27, 1985–1986, p. 99–136.

⁸⁴ *Ketchereth*.

⁸⁵ *Ohat ad Tibiscum et Luth Praeposituram*.

⁸⁶ De fapt Maria Christina, fiica arhiducelui Carol al II-lea de Austria.

⁸⁷ *Iaurini*.

⁸⁸ *Gestiferenzius*. Căpitan al cetății Deva și locotenent al lui Sigismund Báthory. Geszty Ferencz a avut un rol important în Transilvania acelor ani, vezi monografia dedicată lui de Andrei Veress, *Geszty Ferencz*, Deva, 1898.

⁸⁹ Trimitere la tratatul de la Alba Iulia din 20 mai 1595. Pentru ultima ediție a textului acestui tratat vezi MVCE, vol. I, doc. 14.

⁹⁰ *Feltet, Poncota, ad fluvium Feier Rerez, qui in Lacum ad Gyulam sese exonerate et Vvarsan*.

⁹¹ *Bekerek Şyri Naglack, Solmos, item Vvaraliam. In novembri munitionem Vyylagosvvarum*.

⁹² Următoarele paragrafe, în care sunt cuprinse evenimentele petrecute în 1596, se găsesc, firește, doar în cea de-a doua ediție a *Cronologiei*, din 1597.

⁹³ *Capitaneus Barbis Georgius*.

⁹⁴ *Baro Paladitz Capitaneus Luga*. Gheorghe Palatici, ban de Lugoj și de Caransebeș.

prea puternică pentru a fi cucerită de ei, s-au întors acasă cu o pradă foarte bogată. Iar când pașa de Timișoara, aflat în fața Lipovei, a fost înștiințat de acest incendiu, a fost foarte înspăimântat și s-a întors la Timișoara. Între timp, taberele din Lipova au fost atacate și jefuite, astfel încât turcii au ridicat asediul cu mare pagubă. Iar principele Transilvaniei i-a lovit pe când se retrăgeau, a omorât 6.000 dintre ei și a luat toate tunurile, corturile și întăriturile lor.

În luna iunie, principele Transilvaniei s-a îndreptat înspre Timișoara, pe care urma să o asedieze, însă timișorenii au tăiat pădurea și au blocat drumurile înguste cu lemne tăiate. Drept urmare, principele s-a întors la Lipova și, după ce a bombardat cu tunurile Făgetul⁹⁵, aflat la trei mile distanță de Lipova, acesta a capitulat cu anumite condiții. De acolo și-a mutat tabăra la Cenad și a distrus complet fortăreața și apoi s-a grăbit spre Timișoara și a asediat acel oraș, însă s-a retras fără izbândă.

Acest ținut are bogății foarte mari, mine de argint, aur, fier și sare; produce un vin mediocru. Potrivit părerii comune, Transilvania poate ridica împotriva unui dușman o oaste de 90.000 de oameni.

Capitolul 32. Țara Românească

Valahia este dublă; cea interioară, căreia i se spune Transalpina sau Muntenia datorită munților foarte înalți, și Valahia propriu-zisă⁹⁶. Ambele se mărginesc la miazăzi cu Bulgaria și Istrul sau Dunărea, la răsărit și la miazănoapte cu râul Milcov sau Siret⁹⁷, care o separă de Moldova și la răsărit [sic!] cu Transilvania.

Iar Moldova este numită de unii Valahia mare, neagră sau superioară. Nume întâmplător, despre care se spune că vine de la un oarecare roman, legat sau prefect, pe nume Flaccus, de la care i s-a zis Flaccia, din care apoi, printr-o mică modificare, s-a făcut numele Valahia⁹⁸.

Odinioară au folosit chiar și limba italiană, însă au corupt-o într-atât, încât un nativ italian cu greu ar putea înțelege un valah.

Iar Țara Românească⁹⁹ a fost odinioară tributară ungarilor, însă a avut întotdeauna propriul său principe sau voievod.

Anul 1391. Au început incursiunile și jafurile turcești în aceste locuri.

Anul 1394. Voievodul Mircea¹⁰⁰ s-a luptat cu vitejie împotriva turcilor, la Nicopol.

⁹⁵ *Ferolack.*

⁹⁶ *Vvalachia duplex est, interior, quae et Transalpina sive Montana, propter altissimos montes, dicitur et proprie dicta Vvalachia.*

⁹⁷ *Mysovo, sive Zeretho.*

⁹⁸ Pentru această teză, pusă în circulație de Aeneas Silvio Piccolomini, care se regăsește în numeroase relatări din secolele XV–XVI, vezi *Călători străini*, vol. I, p. 196, 210–211, 247, 402–403, 472, 482, 502 și vol. 2, p. 375, 429, 630 și 641. Vezi și Adolf Armbruster, *Romanitatea românilor*, București, 1972, p. 49–50.

⁹⁹ *Valahia.* În tot restul acestui capitol am tradus constant Valahia prin Țara Românească.

¹⁰⁰ *Vvayvoda Merkerus.* Mircea cel Bătrân, domn al Țării Românești (1386–1418).

Anul 1415. Mahomed a făcut o expediție în Țara Românească și l-a silit pe voievod să plătească un tribut anual.

Anul 1425. Voievodul a ieșit din nou din supunerea față de turci, însă Turcul a pătruns cu oastea în Țara Românească, l-a silit să plătească din nou tributul obișnuit și, pe deasupra, a luat cu el de acolo o pradă mare și bogată.

Anul 1461. A pătruns din nou în Țara Românească, deoarece dădea ajutor regilor Ungariei.

Anul 1486. Turcul Ali beg a venit cu o oaste mare în Țara Românească, voievodul i s-a alăturat și amândoi au pătruns în Moldova, pe care au pustiit-o prin incendii și jafuri¹⁰¹. Iar voievozii Țării Românești au rămas tributari turcilor până în anul 1595, atunci când principele Transilvaniei Sigismund i-a eliberat de sub aceea tiranie¹⁰². Iar mai înainte, voievozii Moldovei nu fuseseră nici ei mai puțin supuși sultanului, chiar dacă nu trebuiau să plătească atâta tribut anual, ba chiar fuseseră siliți să dea turcilor care luptau împotriva creștinilor numeroase trupe auxiliare, precum și lucrurile și proviziile necesare.

Anul 1551. Radu¹⁰³ a fost, ca și tatăl său, voievod al Transalpiniei și al Țării Românești¹⁰⁴, și a fost alungat de un oarecare Marco sau Mircea¹⁰⁵, care s-a făcut pe sine însuși voievod. Iar Radul a venit în Transilvania, la Castaldo, conducătorul oștirilor regelui Ferdinand, pe care odinioară îl slujise cu 5 sau 6 călăreți, și i-a cerut ajutor, iar acesta i-a încredințat 700 de călăreți și 1.500 de haiduci. Astfel, a strâns o oaste de 12.000 de ostași cu care a venit asupra lui Mircea, care avea 80.000 de oameni și l-a pus pe fugă¹⁰⁶. Și astfel, la Târgoviște, i s-a jurat din nou credință lui Radu¹⁰⁷. Dar apoi a fost din nou alungat cu ajutor turcesc de către Mircea, care fugise la Turc.

Anul 1552. Voievodul Mircea a încercat să-l alunge pe Castaldo cu ajutorul turcilor și să o aducă în Transilvania pe Isabela, fiica regelui Ioan. Și cu această intenție se îndrepta spre Transilvania cu o mare oștire de turci și de tătari, însă a fost ucis de proprii săi slujitori în cortul său, împreună cu toată spița lui, după obiceiul acelei țări, și astfel Radu a fost primit înapoi¹⁰⁸.

¹⁰¹ Pare să fie o referință la atacul întreprins asupra Moldovei de o oaste turco-munteană condusă de Ali pașa Hadâmbul, beilerbeul Rumeliei, în toamna anului 1485, vezi Ștefan S. Gorovei, Maria Magdalena Székely, *Princeps omni laude maior*. Putna, 2005, p. 225–226.

¹⁰² Sfârșitul acestui paragraf, precum și următoarele trei – corespunzând anilor 1551, 1552 și lunii ianuarie 1595, au fost adăugate în ediția din 1597.

¹⁰³ *Radul*. Fiul lui Radu de la Afumați, Radu Ilie, domn al Țării Românești (1552–1553).

¹⁰⁴ *Vvayvoda Transalpiniae et Vvalachiae*.

¹⁰⁵ *Marco, aut Mirca quodam*. Mircea Ciobanul, domn al Țării Românești (1545–1552, 1553–1554, 1558–1559).

¹⁰⁶ Lupta de la Mănești. Pentru veștile din Transilvania despre această luptă și despre soarta lui Mircea Ciobanul, vezi A. Veress, *Documente*, vol. I, doc. 146, 148, 149, 150.

¹⁰⁷ *Atque ita Radulo Tergovisci denuo homagium praestitum est*.

¹⁰⁸ Mircea Ciobanul a fost înlocuit din domnie de Pătrașcu cel Bun în 1553, însă a revenit pe tron la începutul anului 1558 și a murit spre sfârșitul anului următor. Zvonul despre uciderea lui Mircea, împreună cu soția și copiii săi, de către proprii săi slujitori a fost consemnat de cronicarul sas Ostermayer, însă pentru anul 1548, vezi Adolf Armbruster, *Dacoromano-Saxonica*, București, 1980, p. 204.

Anul 1595, luna ianuarie. Principele Transilvaniei a încheiat un tratat cu Majestatea Sa imperială, îndreptat împotriva Sultanului; iar cazacii au lepădat jugul turcesc și s-au așezat sub ascultarea Transilvăneanului. Țăranii români s-au strâns în mare număr, aducând provizii în Ungaria cu numeroase căruțe și cămile și, fără a se gândi la acest dușman, au jefuit și au luat cu ei câteva mii de boi.

Iar românii au măcelărit suita lui Sinan pașa, care se întorcea la Constantinopol de la Belgrad, și au luat cu ei întreaga pradă și chiar și Sinan pașa a scăpat cu mare greutate. Se spune că apoi au dat foc Nicopolei, la Dunăre, Chiliei (eu cred că trebuie citit Pilla, deoarece Chilia se găsește în Basarabia)¹⁰⁹ și altor locuri întărite. După aceea, s-au întors spre Ismail¹¹⁰ și au cucerit orașul și fortăreața, în care au găsit 17 tunuri mari, și pe care au întărit-o cu o garnizoană de 2.000 de români. Eu am găsit menționat Smila la Herodot, însă nu știu unde este așezată, cred că este Selim, cu literele inversate, care apare din când în când în Tabelele Geografice. Au cucerit de asemenea Chilia, au devastat Hârșova¹¹¹, au asediat Brăila, la vărsarea Siretului în Dunăre, și toate locurile li s-au predat¹¹².

Anul 1595, luna februarie. Se spune că împăratul turcesc ar fi trimis doi ceauși la regele Poloniei. Aceștia, abătându-se din drum pe la voievod, au fost primiți cu omenie, însă slujitorii lui i-au tăiat în bucăți cu mare furie împreună cu cei 140 de turci însoțitori ai lor.

În luna martie a circulat zvonul că sultanul turc a venit la Adrianopol și că va invadea Țara Românească împreună cu tătarii și polonii. Din această pricină, principele transilvănean, care se găsea atunci la Praga, a fost chemat acasă de câțiva mesageri care veneau la scurt timp unul după celălalt. De asemenea, Mihai, voievodul Țării Românești a cerut Majestății Imperiale subsidii și el însuși i-a strâns pe ai săi, astfel încât în mai puțin de 14 zile oastea avea 12.000. În absența Transilvăneanului, sultanul turc a trimis la voievodul muntean doi ceauși de-ai săi cu daruri somptuoase, cerând îngăduința ca pașa să treacă prin Țara Românească. Însă voievodul a continuat să refuze.

În luna martie, haiducii din Țara Românească au atacat târgul Plevna așezat mai jos de Nicopol, în care locuiau mulți turci și evrei bogați. Și i-au ucis pe toți cei pe care i-au găsit, pustiind orașul și ducând cu ei cele mai mari prăzi. La înapoiere însă, au fost atacați de ienicerii și de turcii din Nicopole, însă i-au pus pe fugă cu vitejie și s-au înapoiat nevătămați în Țara Românească cu prada lor.

În luna aprilie sultanul turc a încercat să-l îndepărteze pe principele Transilvaniei de împăratul nostru, însă acela a refuzat categoric. Iar toți turcii care locuiau ici și colo în Moldova și în Țara Românească au fost uciși de către ceilalți locuitori și de către creștini.

¹⁰⁹ *Dicuntur deinde Nicopolim ad Danubium, Killam (ego Pillam legendum puto, nam Kilia in Bassarabia jacet).*

¹¹⁰ *Schmielam.*

¹¹¹ *Carsil.* Carsium este numele antic al Hârșovei, care a fost atacată pe 1 ianuarie de oștile lui Mihai.

¹¹² *Expugnarunt item Kiliam, exusserunt Carsil, obsederunt Brailam, ad ostium Zerethi in Danubium, quae loca omnia sese dederunt.*

În luna mai Ferhat pașa¹¹³ a încercat să treacă Dunărea la Nicopole pentru a pătrunde în Țara Românească, dar a fost rău primit.

În aceeași lună, doisprezece dintre boierii de frunte ai Țării Românești, printre care era și mitropolitul¹¹⁴, au venit la principele Transilvaniei, încredințându-se ocrotirii acestuia.

Iar sultanul l-a trimis pe Sinan pașa, împreună cu 90.000 de turci și cu trei noi voievozi care urmau să stea în fruntea Țării Românești, Moldovei și Transilvaniei.

Sinan pașa a ridicat un pod peste Dunăre, însă principele Transilvaniei a ieșit înaintea lui, iar în a treisprezecea zi din august a dat o mare bătălie cu el, în care, cu sprijinul Domnului, turcii au fost învinși și Hadar pașa însuși și-a pierdut viața.

De asemenea, câteva mii de tătari care se întorceau acasă de la asediul cetății Győr au fost uciși în Țara Românească de principele Transilvaniei.

Iar Sinan pașa, înapoiat la Constantinopol, a adus în Țara Românească a doua oară o oaste de 70.000 de turci și a ridicat din nou un pod peste Dunăre, în apropiere de Zorza sau Giurgiu¹¹⁵, care a costat mai mult de 60.000 de iachiși. Lui Hasan pașa i s-a alăturat Mihai, care fusese voievod al Țării Românești cu puțin timp mai înainte, dar trecuse la turci¹¹⁶, împreună cu mulți alți turci și tătari.

În ziua de 17 octombrie, principele Transilvaniei a înaintat până la cetatea Târgoviște, oraș în care Sinan pașa își așezase tabăra cu întreaga sa oaste. Acel oraș, precum și fortăreața pe care voievodul Mihai o ridicase dintr-o mănăstire, Hasan pașa le-a încredințat mai sus amintitului Mihai și a întărit-o cu o strajă de 400 de turci. Dar Sinan pașa s-a retras pe neașteptate în fugă și astfel Transilvăneanul a cucerit orașul prin forța armelor și l-a capturat pe Hasan pașa. Iar Mihai apostatul a murit.

În orașul care număra aproximativ 400 de case au fost găsite 42 de tunuri mari.

În ziua de 21 octombrie, Transilvăneanul a luat cetatea București, în care a găsit 39 de tunuri mari, pentru ca apoi să-l urmărească pe Sinan pașa, care se grăbea să treacă podul, pe care a avut grijă să-l dărâme imediat după ce l-a trecut.

În ziua de 27 octombrie, Transilvăneanul a zdrobit cu tunurile și a cucerit cu armele fortăreața de la Giurgiu, sau Zorza¹¹⁷, în care erau de asemenea 39 de tunuri mari. Astfel, în cele trei locuri mai sus amintite, anume Târgoviște, București și Giurgiu¹¹⁸, au fost uciși mai mult de 26.000 de turci și de tătari.

După ce a întărit aceste locuri cu straja necesară, principele Transilvaniei s-a întors acasă.

În luna noiembrie, turcii au părăsit Brăila, în Țara Românească, și au trecut Dunărea.

Anul 1596. În februarie, întreaga regiune de la hotarele Țării Românești până la Marea Neagră, care cuprinde 28 de ținuturi¹¹⁹ și a avut multe sate și fortărețe

¹¹³ Ferhat pașa, mare vizir.

¹¹⁴ *Vvalachiae praecipui Bajari, inter quos etiam Archiepiscopus fuit.*

¹¹⁵ *Prope Zorzam sive Giorgio.*

¹¹⁶ Mihnea Turcitul, domn al Țării Românești (1577–1583, 1585–1591).

¹¹⁷ *Giorgo, sive Zorgam.*

¹¹⁸ *Tergovisi, Buccareschae et Zorza.*

¹¹⁹ *Comitatus.*

care plăteau turcilor un foarte mare tribut, a fost complet pustiită de munteni și de transilvăneni.

Capitolul 33. Moldova¹²⁰

Moldova se întinde spre răsărit în Basarabia, până la Marea Neagră; spre miazăzi până la râul Siret sau Milcov care o desparte de Țara Românească, în apus are hotare cu secuii transilvăneni, iar în miazănoapte Nistrul sau Tyras o separă de Podolia. Aici greșesc nu puțini autori, care iau fluviul Nistru drept Nipru sau Boristene¹²¹.

Moldova propriu-zisă are în lungime și în lățime aproximativ 64 de mile.

I se spune de asemenea Valahia Mare sau Neagră, din pricina grâului negru care este produs în ea în cantități mari. Are la rândul ei propriul său principe sau voievod, care odinioară era legat prin jurământ de regele Poloniei. Poporul este asemănător ungarilor la veșminte și arme, adică poartă lănci și scuturi. De asemenea, sunt războinici și curajoși, însă barbari. Îl recunosc pe Hristos, însă urmează riturile grecilor.

În rândul lor sunt multe secte și neamuri, anume rușii, sârbii, armenii, tătarii, care locuiesc acolo, de asemenea unele mănăstiri de călugări¹²². Fiecare sectă urmează riturile și obiceiurile sale. Iar tătarii au acolo 500 de scaune de-ale lor, totuși depun jurământ voievodului întrucât sunt obligați să-l urmeze în expedițiile împotriva tătarilor din afară.

Principalele sate sau cetățui din Moldova (căci acolo nu se găsește nici un oraș) sunt Suceava, care este scaunul principelui; Neamț, a cărui cetățuie, împreună cu cetatea Romanului¹²³, este, printre toate celelalte, încinsă și înconjurată cu zid; Vaslui, Troțuș, Bârlad, deși găsim că și la Iași a fost scaun regal¹²⁴.

De regulă, voievodul obișnuiește să țină în suita sa 3.000 de călăreți. Odinioară putea să trimită în expediții 60.000 de călăreți. Aici, se nasc caii românești de rasă bună. Fiul principelui, fie legitim sau ilegitim, îi urmează tatălui

¹²⁰ Ediția din 1597 omite aceste titlu, contopind cele două capitole despre Țara Românească și Moldova într-unul singur. Este însă vorba de o greșeală tipografică, după cum o arată numărătoarea capitolelor, descrierea Moldovei constituind un capitol de sine stătător – capitolul 33 – precum în ediția din 1596.

¹²¹ *Moldavia porrigitur versus ortum Bessarabiam usque ad pontum Euxinum; in meridie fluvio Sereto, sive Misovo a Vvalachia distinguitur; in occidente confines habet Transsylvanos Ciutos; in septentrione Nyestro sive Tyria a Podolia separatur. Atque hic non pauci scriptores errant, dum fluvium Niester, pro Nieper sive Boristhene accipiunt.*

¹²² *Russorum, Rascorum, Armeniorum, Tartarorum, qua ibi habitant, item Coenobia quaedam Monachorum.*

¹²³ *Romani vivivar* este o deformare a denumirii ungurești *Románijvár*. Cel mai probabil Hulsius a preluat enumerarea principalelor cetăți din Moldova din *Chorografia Moldovei* a lui Reicherstorffer, unde Roman apare sub denumirea de *Romanvivivar*, vezi *Călători străini*, vol. I, 198–199.

¹²⁴ *Praecipui pagi aut castella Moldaviae (nam nullae ibi sunt urbes) sunt Soczovvo, quae sedes est principis; Miemex, quod castellum inter omnia alia, cum arce Romani Vivivar, muro cinctum et conjunctum est; Vaslui, Totros, Barlath; quamvis reperiam etiam lassu sedem regalem fuisse.*

său la domnie. De îndată ce se naște un fiu al principelui, ei îl însemnează cu fier roșu; însă adesea, din dorința de a domni, ei se omoară pe rând și din această pricină arareori se întâmplă să domnească vreme mai îndelungată, ca și în Țara Românească¹²⁵.

Anul 1455. Mahomed al II-lea s-a ridicat împotriva voievodului Petru¹²⁶ și a supus această țară la tribut și a silit-o să plătească anual 2.000 de monede de aur, iar apoi suma a crescut la 10.000 de ducați ungurești. În cele din urmă, tributul a ajuns 60.000 de coroane, pe care le-au plătit anual până în anul 1593, adică până când au fost eliberați de Transilvănean.

Anul 1455, în octombrie¹²⁷. Sultanul turc l-a trimis pe Ludovic Gritti, fiul natural al dogelui Veneției, care era foarte mult în grațiile lui, la Ioan Zápolya, care fusese desemnat rege al Ungariei împotriva regelui Ferdinand. Prin urmare, acesta a venit de la Constantinopol mai întâi în Moldova, la voievodul Petru¹²⁸, căruia i-a adus daruri, apoi la Brașov sau Kronstadt¹²⁹ în Transilvania, unde a fost ucis. Din această pricină sultanul Soliman a venit asupra voievodului Petru cu oastea, pentru că nu i-a dat ajutor lui Gritti. Acest Petru pătrundea aproape zilnic în regiunea zisă Pocuția, care ține de poloni. Aici, o dată, a dat peste căpitanul polon Jan Tarnowski¹³⁰, de care a fost lovit foarte tare și pus pe fugă, pierzând toate tunurile. Iar pentru că Soliman trecuse Dunărea, împreună cu Ștefan, fratele voievodului Petru, pe care acesta îl alungase, Petru nu a avut încredere în Suceava (pe care unii o numesc *Zuthua*)¹³¹ deși fusese întărită de el, ci a plecat împreună cu soția, copiii și cu întreaga sa familie la Hotin, pe râul Nistru¹³². Așadar, după ce Moldova a fost ocupată de Soliman, acesta l-a numit pe Ștefan¹³³ în locul fratelui său și s-a întors la Constantinopol. Regele Ioan l-a asediat pe voievodul Petru, care i s-a predat. Iar voievodul Ștefan a cerut ca fratele său să fie încredințat puterii sale, însă degeaba.

¹²⁵ Aici urmează în ediția din 1596 câteva paragrafe care au fost eliminate în ediția din anul următor. Le redau în continuare, în traducere:

„Nu se folosesc de nici o corabie, deși au râuri navigabile. Nu le lipsește nimic, deoarece au și mine de aur, și de argint și de sare, pământul este fertil și au din abundență grâne, vin, vite și pești, întrucât au lacuri mari iar aerul este sănătos.

Anul 1475. Turcul a fost foarte rău înfrânt de moldoveni.

Anul 1476. Sultanul Mahomed a invadat Moldova și l-a silit pe voievod să fugă și a jefuit întreaga regiune.

Anul 1486. Turcul Alibeg a pustiit Moldova cu ajutorul voievodului muntean.

Anul 1538. Atunci când Soliman a invadat Moldova voievodul a fost silit să fugă, poporul i s-a predat, iar el a așezat un alt voievod. Mai înainte însă, acela a plecat la Constantinopol și s-a umilit în fața sultanului și astfel a fost repus pe tron și a acceptat să plătească un tribut anual și 500 de cai dintre cei mai de rasă, precum și 300 de vulturi și o anume sumă de argint.”

¹²⁶ Petru Aron, domn al Moldovei (1551–1552, 1554–1555, 1555–1557).

¹²⁷ Este evident o greșeală de cronologie, evenimentele plasate de Hulsius sub anul 1455 s-au petrecut de fapt în intervalul 1529–1541.

¹²⁸ Petru Rareș, domn al Moldovei (1527–1538, 1541–1546).

¹²⁹ *Brassavium seu Cronstatum*.

¹³⁰ *Iohannem Tarnovium*. Mare hatman, conducătorul oștirii polone în lupta de la Obertyn din 1531.

¹³¹ *Soczorvae (quam quidam Zuthuam nominant)*.

¹³² *Choczym ad fluvium Tyras*.

¹³³ Ștefan Lăcustă, domn al Moldovei (1538–1540).

De asemenea, Soliman l-a cerut pe Petru la rândul său. Așadar, acesta s-a îndreptat spre Constantinopol, însă nu ca un prizonier, ci ca un fel de trimis. Iar acolo a fost primit cu bunăvoință și i s-a îngăduit să locuiască în Pera sau Galata. La puțină vreme după aceea, fratele lui, voievodul Ștefan, a fost ucis de proprii săi supuși și a fost desemnat voievod un anume Alexandru¹³⁴. Cum însă moldovenii știau că Petru trăiește în continuare, l-au ucis și pe Alexandru și l-au primit din nou pe Petru.

Anul 1561. Un anume grec, care s-a numit pe sine Iacob Heraclide Basilicus¹³⁵ și care declara că originea familiei sale coboară până la vechii principii ai Moldovei și care zicea că ar fi principe în Samos și Paros (două insule ale Arhipelagului), l-a alungat cu ajutorul unor baroni poloni pe voievodul sau despotul Moldovei, Alexandru¹³⁶, un tiran crud, și s-a făcut voievod în locul lui, pe tronul pe care l-a obținut prin daruri de la sultanul Soliman.

Anul 1563. Acest voievod Iacob a fost ucis de supușii săi necredincioși și a fost numit în locul său Dimitrie Vișnieviețchi¹³⁷, care puțin după aceea a fost trimis de Soliman la moarte sigură. Acestuia i-a urmat Tomșa¹³⁸, care nici el nu a fost voievod vreme îndelungată, căci moldovenii l-au chemat înapoi pe Alexandru Tiranul, care fusese alungat, iar Tomșa a fugit în Polonia și a fost decapitat la porunca regelui Sigismund¹³⁹, la Liov, în Rusia.

După moartea lui Alexandru a fost făcut voievod al Moldovei Bogdan, fiul lui¹⁴⁰. În anul 1572, acesta a fugit în Polonia, în timpul sărbătorii Bachanaliilor, pentru a implora ajutorul acestora. Iar moldovenii l-au chemat pe Ivonia sau Ioan¹⁴¹, pentru a-l face voievod, și i-au depus jurământ de credință și i-au promis că-i vor da pe Bogdan și pe Petru, fratele său, în puterea sa. Însă Bogdan a venit cu oaste la Ștefănești, pe râul Prut¹⁴², și s-a îngrijit să fie aduse tunuri din Hotin și acolo au avut loc dese hărțuiri. Dar Ioan, care avea în oastea sa mulți turci, greci și sârbi, dispunea de forțe mai numeroase. Și astfel Bogdan a cerut negocieri prin solii trimiși la Constantinopol de Ioan, însă degeaba. Prin urmare, a fost silit să se înapoieze în Polonia. Ioan însă a asediat cetatea Hotin și, întrucât nu a putut să o cucerească, i-a scris lui Sigismund August, oferindu-se să-i depună acel jurământ pe care i-l va cere. Și astfel acest jurământul i-a fost dictat: „Eu voievodul Moldovei și al Valahiei, domn și moștenitor al acestor provincii, mărturisesc pe Dumnezeu atotputernic, că eu și urmașii mei, împreună cu sfatul și supușii vom fi de acum înainte vasali și supuși credincioși și ascultători ai lui Sigismund Augustus, ai urmașilor săi și ai regatului și republicii polone”. Odată depus acest jurământ, Dobrosolowski¹⁴³ și oastea sa au părăsit cetatea Hotin.

¹³⁴ *Alexis Vvaivvoda*. Alexandru Cornea, domn al Moldovei (1540–1541).

¹³⁵ *Iacobum Heraclidem Basilicum*. Despot vodă, domn al Moldovei (1561–1563).

¹³⁶ Alexandru Lăpușneanu, domn al Moldovei (1552–1561, 1564–1568).

¹³⁷ *Dimitrie Visznovietz*. Pentru ascendența domnească și scurta domnie moldoveană a acestui hatman al cazacilor vezi N. Iorga, *Legăturile românilor cu rușii apuseni și cu teritoriul zis „ucrainian”*, AARMSI, seria a II-a, vol. 38, 1916, p. 753–755.

¹³⁸ Ștefan Tomșa, domn al Moldovei (1563–1564).

¹³⁹ Sigismund al II-lea August, rege al Poloniei (1548–1572).

¹⁴⁰ Bogdan Lăpușneanu, domn al Moldovei (1568–1572).

¹⁴¹ *Ivoniām sive Iohannem*. Ioan Vodă cel Cumplit, domn al Moldovei (1572–1574).

¹⁴² *Stepanoviziam ad fluvium Pruth*.

¹⁴³ *Debrosolovius*. Martin Dobrosolovski, comandantul polon al garnizoanei Hotinului.

Anul 1574. Ioan voievodul Moldovei, după ce s-a asigurat dinspre Bogdan, a fost atacat de sultanul Selim. Iar Petru, fratele voievodului muntean¹⁴⁴, i-a oferit Sultanului în locul celor 60.000 de coroane pe care Ioan le plătea anual, încă o dată pe atât, și anume 120.000 de coroane tribut. Prin urmare, Soliman a cerut de la Ioan sporirea tributului, iar când acesta a refuzat l-a trimis pe voievodul Țării Românești împreună cu 32.900 de turci și 2.000 de unguri în Moldova, cu porunca să-l prindă pe Ioan și să-l înlocuiască cu Petru. Ioan se pregătea să se apere și, atacându-l pe voievodul Țării Românești pe timpul nopții, i-a ucis pe toți ai săi, întrucât caii acestora erau la păscut, iar voievodul și fratele lui, Petru, au fugit la Brăila pe Dunăre¹⁴⁵, oraș care era al lui Soliman. Iar Ioan, intrând în Țara Românească, ocupa tot ce îi ieșea în cale și a ucis, în egală măsură, copii și adulți, iar apoi și-a mutat tabăra la Brașov, în Transilvania. Apoi, înapoiindu-se, a asediat Brăila, pe care a cucerit-o prin forța armelor și a asediat cetatea în ajutorul căreia veneau 15.000 de turci, pe care i-a pus pe fugă. Și-a mutat apoi tabăra în orașul Tighina la gura fluviului Nistru¹⁴⁶, supus turcilor, pe care l-a cucerit. Șase sute dintre cazacii săi au cucerit orașul Cetatea Albă¹⁴⁷, nu departe de vărsarea Dunării în Marea Neagră, pe care l-au incendiat după ce au luat o foarte mare pradă. Pe toți cei care-i ieșeau în cale i-a pus pe fugă. A pus să fie ucis un oarecare căpitan care promisese că va da în schimbul vieții sale de șase ori greutatea corpului său, și anume de două ori în aur, de trei ori în argint și o dată în mărgăritare. În cele din urmă s-a înapoiat în orașul său Iași și l-a trimis pe căpitanul său Ieremia Golia¹⁴⁸ la Dunăre, pentru a împiedica trecerea turcilor, mai cu seamă pe la orașul Oblucița (eu cred că trebuie citit *Obrabats*)¹⁴⁹. Aici Ieremia a fost corupt cu 30.000 de ducați de Petru, fratele voievodului muntean și a lăsat 200.000 de turci să treacă Dunărea și i-a scris lui Ioan că ar fi fost copleșit de turci. Ca urmare, Ioan a ieșit în calea acestora, iar Ieremia a fost silit să se lupte printre cei din frunte, care erau aproape toți uciși. Și deși au fost uciși multe mii de turci, totuși tabăra lui Ioan a fost încercuită de mulțimea acestora, iar el a fost silit să se predea turcilor și a fost decapitat¹⁵⁰.

Anul 1581. Acest voievod Petru a fost alungat de un oarecare român, numit Potcoavă, care fusese căpitanul lui¹⁵¹. Dar acest lucru l-a deranjat pe Ștefan, regele Poloniei, care l-a îndemnat printr-o scrisoare pe fratele său, Christofor, voievodul Transilvaniei să împiedice aceasta¹⁵². Astfel, Christofor l-a alungat din Moldova pe Potcoavă care, venind în Polonia, a fost prins și adus la regele Ștefan. Acest Potcoavă era dăruit cu o forță trupească nemaiauzită, căci putea să rupă cu mâinile

¹⁴⁴ Petru Șchiopul, domn al Moldovei (1574–1577, 1578–1579, 1583–1591).

¹⁴⁵ *Brajolovium ad Danubium*.

¹⁴⁶ *ad urbem Tehiniam ad fluvium Tynam sitam*.

¹⁴⁷ *Bialograd*.

¹⁴⁸ *Ieremiam Czarnamecium*.

¹⁴⁹ *Ad urbem Oblatz (ego Obrabatz legendum existimo)*.

¹⁵⁰ În relatarea domniei lui Ioan și a luptelor sale cu turcii, principala sursă folosită de Hulsius pare să fi fost istoria lui Leonard Gorecki, a cărui *Descriptio belli Iuoniae, voivodae Valachiae* apăruse la Frankfurt în 1578. Hulsius nu îl include însă pe Gorecki în lista autorilor pe care i-a folosit.

¹⁵¹ Ioan Potcoavă, domn al Moldovei (1577).

¹⁵² Ștefan Báthory, rege al Poloniei (1576–1586) și Christofor Báthory, principe al Transilvaniei (1576–1581).

potcoava calului precum hârtia. Și deși era apărat de un salvconduct regal, totuși din porunca regelui a fost decapitat la Varșovia.

În anul 1581, voievodului Petru i s-a întâmplat o altă nenorocire, întrucât pașa Ahmet¹⁵³ l-a lipsit de domnie și l-a făcut voievod pe Iancu Sasul, născut în Transilvania¹⁵⁴. Acest voievod Iancu s-a dovedit și mai potrivit față de regele Poloniei, Ștefan, care i-a cerut sultanului Murat să pună pe altcineva în fruntea Moldovei. Aflând Iancu acest lucru, a strâns un foarte mare tezaur și s-a grăbit spre Ungaria. Însă, deoarece drumurile prin Transilvania erau închise, s-a hotărât să plece prin Pocuția. A fost însă prins de comandantul aceluia loc, Sniatin¹⁵⁵, și din porunca regelui Poloniei, Ștefan Báthory, care l-a acuzat că ar fi oprit scrisoarea pe care el i-o trimisese sultanului turc, a fost decapitat la Liov, în Rutenia. Iar regele i-a reținut tezaurul¹⁵⁶.

Anul 1593. În ianuarie, cazacii turci și voievodul Moldovei s-au ciocnit violent și deși Transilvăneanul¹⁵⁷ i-a adus ajutoare, totuși creștinii au fost înfrânți. Iar voievodul a fost trimis prizonier la Constantinopol, unde a fost acuzat și i-au fost tăiate ambele nări.

Anul 1595. Hanul tătăresc, la îndemnul sultanului turc, a încercat să invadeze Moldova și să o supună din nou jugului turcesc. Voievodul Aron¹⁵⁸ a adunat poporul, cât de repede a putut și Mihai, voievodul Țării Românești¹⁵⁹, i-a adus ajutoare și astfel au fost uciși câteva mii de tătari și a fost recuperată o pradă uriașă de la aceștia.

Mergând mai departe, voievodul Aron a ocupat pe Dunăre multe locuri întărite ale turcilor.

În luna februarie voievodul Aron s-a dovedit îndeajuns de curajos împotriva turcului și i-a trimis ajutoare lui Mihai, voievodul Țării Românești împotriva lui Hasan pașa¹⁶⁰ și a lui Iancu¹⁶¹, voievodul fugar. Căci acest Iancu, Iancu al lui Bogdan, fiul fostului voievod moldovean¹⁶², i-a cerut Sultanului un număr de câteva corpuri de oaste turcești cu care a pătruns iarna în Țara Românească, apa fiind înghețată de frig, ca să-l alunge din țară pe voievodul Mihai, care se alăturase Transilvăneanului. În plus, li s-a adăugat și Ibrahim Hasan pașa cu 10.000 de turci, călăreți și pedestri. Cu toate acestea, ei au fost puși pe fugă de voievozii Mihai al Țării Românești și Aron al Moldovei, iar mulți au fost uciși. Voievodul Mihai a

¹⁵³ Ahmed pașa, mare vizir (1579–1580). Hulsius contopește primele două domnii ale lui Petru Șchiopul într-una singură, al cărei sfârșit îl plasează în 1581. De fapt, prima domnie s-a încheiat în 1577, la tron urmându-i Ioan vodă cel Cumplit, iar cea de-a doua în 1579, când i-a urmat Iancu Sasul.

¹⁵⁴ *Iancolam Saxonem*. Iancu Sasul, domn al Moldovei (1579–1582).

¹⁵⁵ *Smatino*.

¹⁵⁶ Vezi P. P. Panaitescu, *Sfârșitul lui Iancu-Vodă Sasul*, RI, vol. 10, 1924, p. 169–178.

¹⁵⁷ Sigismund Báthory, principe al Transilvaniei (1588–1594; 1594–1599; 1601–1602).

¹⁵⁸ Aron Tiranul, domn al Moldovei (1591–1592; 1592–1595).

¹⁵⁹ Mihai Viteazul, domn al Țării Românești (1593–1601).

¹⁶⁰ Hasan pașa, beilerbeiu Rumeliei.

¹⁶¹ *Ianicula*.

¹⁶² *Ianicula, Ianiculae Bogdani olim Moldavici Vvaivoda filius*. Hulsius a inversat filiația. Bogdan, era de fapt fiul lui Iancu vodă. Asupra încercării lui Bogdan vodă de a ocupa tronul Țării Românești, vezi relatarea lui Mihai Viteazul din memoriul adresat ducelui de Toscana, MVCE, vol. 1, p. 637.

ajuns până la Marea Neagră, unde a ocupat, a jefuit și a incendiat suburbiile Cetății Albe. Apoi, trecând Dunărea, a distrus atât Sofia cât și Silistra, după cum s-a spus.

În aprilie, voievodul Aron a asediat fortăreața turcească Tighina, de la râul Nistru. Se spune însă că a ridicat asediul fără vreun motiv și astfel, din pricina mai multor bănuieli, printre care și aceea că ar fi conspirat cu polonii, a fost dus prizonier la Alba Iulia împreună cu soția sa. Iar principele transilvănean l-a pus voievod, cu acordul stărilor, pe unul dintre slujitorii săi credincioși, pe nume Ștefan¹⁶³.

În luna august, Ioan Zamoyski, cancelarul regatului Poloniei, împreună cu un mare număr de poloni, și-a așezat tabăra lângă Sniatin, pe râul Prut, la hotarele Moldovei, prinzând prilejul de ocupa Moldova. Și cu toate că legatul pontifical din Polonia i-a scris Transilvăneanului și i-a poruncit să stea liniștit, deși erau adunați mai bine de 80.000 de oameni, pe motiv că aceștia ar fi trimiși acolo doar pentru a bloca drumul tătarilor, totuși, atunci când Sinan pașa a venit în Țara Românească cu o armată foarte mare împotriva Transilvăneanului, voievodul moldovean Ștefan a venit în ajutorul Transilvăneanului. Iar în septembrie polonii au pătruns în Moldova, asediind Hotinul, pe râul Nistru, oraș care a fost silit să se predea și să primească o garnizoană polonă. Iar cancelarul s-a îndreptat spre Iași, care este metropolă și reședință domnească în Moldova¹⁶⁴, unde a fost primit cu mare cinste, iar pentru a incita la revoltă întreaga țară l-a desemnat voievod pe baronul Ieremia, sau Ieremia Movilă¹⁶⁵, care a primit jurământ de credință de la popor. Aflând acestea, voievodul Ștefan s-a întors cu armata sa și a venit pe neașteptatate asupra polonilor, pe care i-a alungat odată cu voievodul Ieremia.

Iar în acea vreme era și un al treilea care se intitula pașa sau voievod al Moldovei, și anume, un sangeac, turc sau tătar, la Tighina, așezată pe râul Nistru sau Tyras.

Pe acesta dorea Sinan pașa să-l pună voievod în Moldova, dacă nu ar fi fost înfrânt de Transilvănean.

Puțin după aceea, în octombrie, 70.000 de tătari doreau să pătrundă prin Podolia în Moldova și Țara Românească, iar cancelarul, care se găsea la hotare, s-a pregătit și i-a încurajat pe ai săi. În ziua de 17 octombrie hanul tătar a trecut râul Nistru și a trimis o scrisoare de ocară cancelarului, ca și sangeacul de Tighina, care se numea pe sine pașa al Moldovei și Țării Românești¹⁶⁶, anume că sultanul tu.c. după cum se spunea în scrisoarea lor, dăruise aceste pământuri tătarilor drept răsplată pentru slujbele lor credincioase. În ziua de 19 octombrie și în următoarea, a fost luptă și au fost uciși peste 3.000 de tătari. După aceasta hanul a cerut un armistițiu și a încheiat pacea veșnică cu polonii, cu această condiție, ca în interval

¹⁶³ Ștefan Răzvan, domn al Moldovei (1595). Acest paragraf apare și în ediția din 1596, cu unele modificări însă: „Anul 1595. Principele Transilvaniei l-a luat pe neașteptate prizonier pe voievodul Aron în Moldova, bănuind că ar fi conspirat cu polonii și cu cardinalul Andrei Báthory și s-a îngrijit să fie dus la Brașov. Iar în locul acestuia l-a pus voievod pe unul dintre slujitorii săi, pe nume Ștefan, silindu-l să i se supună prin jurământ. Nu știu cu ce drepturi polonii au pretins Moldova și din această cauză, în anul 1595, au provocat mari tulburări Transilvăneanului, aflat în dificultate, și turcilor”.

¹⁶⁴ *Iaßiam petiit, qua metropolis et regia sedes in Moldavia fuit.*

¹⁶⁵ *Ieremiam Mogliam.* Ieremia Movilă, domn al Moldovei (1595–1600, 1600–1606).

¹⁶⁶ *se Bassam Moldaviae et Vvalochiae appellabat.*

de trei zile să părăsească aceste teritorii și, după aceasta, să nu se mai atingă vreodată de Polonia sau de Moldova. Lucru pe care regele Poloniei l-a anunțat Majestății Imperiale printr-o scrisoare în decembrie, potrivit căreia comandantul oștilor sale ar fi ocupat negreșit Moldova spre binele întregii lumi creștine și că a protejat Transilvania și că a apărat-o împotriva tătarilor, mai cu seamă în acea vreme, în care principele Transilvaniei fusese ocupat să protejeze alte locuri.

De asemenea, papa i-a trimis în acea vreme regelui Poloniei o scrisoare severă, pentru încercarea de ocupare a Moldovei. Cu toate acestea însă, voievodul Ieremia ținea Moldova cu forța. Iar atunci când Transilvăneanul l-a trimis pe Ștefan sau Răzvan voievod¹⁶⁷ împreună cu 5.000 de oameni pentru a ocupa Moldova, s-a dat o luptă grozavă, în care Ștefan voievod a fost prins și dus la *Ramniza* [?], unde se spune că a fost tras în țeapă¹⁶⁸.

În iulie, Transilvăneanul a primit o scrisoare de la voievodul moldovean, potrivit căreia 100.000 de tătari s-ar afla la granițele moldovene, cărora, la cererea hanului sau regelui lor le-a trimis provizii până la Cetatea Albă, de unde tătarii vroiau să navigheze până la Constantinopol. Cum însă nu s-a putut aceasta, în luna august i-au cerut lui Ieremia, voievodul polon, să treacă prin Moldova¹⁶⁹ și prin Transilvania, ceea ce le-a fost refuzat.

Capitolul 34. Basarabia¹⁷⁰.

Basarabia se învecinează în apus cu Moldova, a cărei parte este, iar aici Istrul sau Dunărea se varsă în Marea Neagră prin șase sau șapte guri.

Teritoriul polonilor se întinde până în această regiune. Anul 1485. Sultanul Baiazid a luat cetatea Chilia de la moldoveni, precum și cetatea Kermen, Cetatea Albă sau Moncastro, astăzi locuită de tătari, de unde i se spune acestui teritoriu *Tartaria Bialogrodensis*.

Târgul și cetatea Tighina, așezată pe fluviul Nistru, se găsește până astăzi în puterea turcilor, iar zisul fluviul se varsă în Marea Neagră prin lacul Vidova sau Ovidova, la gura căruia se găsește un turn de piatră, de care amintește Strabon, zis *Turris Neoptolemi* și satul Hermonactis.

Acest loc este foarte des atacat de cazaci și nu este sigur pentru călători; care, chiar dacă nu vor da peste acei tâlhari, tot vor afla acolo, întotdeauna, cadavrele celor uciși.

Anul 1593, în decembrie, cazacii moscoviți, în număr de 3.000, au atacat Cetatea Albă, așezată la Marea Neagră, în care se produce foarte multă sare și au

¹⁶⁷ *Stephanum sive Kiszvan Vvaiivodam.*

¹⁶⁸ Aceste evenimente sunt relatate în ediția din 1596 astfel: „În ziua de 10 decembrie. Am aflat din Alba Iulia că Transilvăneanul ar fi trimis puține trupe să-l sprijine pe voievodul Ștefan împotriva polonilor. Sub data de 28 decembrie, am aflat din Alba Iulia că voievodul Ștefan s-ar fi luptat cu vitejie împotriva polonilor, într-atât încât s-a urcat pe patru cai, dar cu toate acestea a fost prins, iar aproape toți oștenii săi au fost uciși.”

¹⁶⁹ *Vvaluchiam.*

¹⁷⁰ Acordând un capitol separat Basarabiei, Hulsius urmează exemplul lui Giovanni Antonio Magini, care în ediția din 1596 publicată la Veneția a *Geografie* lui Ptolemeu, a făcut cel dintâi acest lucru.

dus cu ei o pradă foarte mare, i-au luat pe toți locuitorii prizonieri și au dat foc orașului. De acolo s-au îndreptat spre Chilia, pe care de asemenea au asaltat-o, au jefuit-o și au nimicuit-o. Polonii și-au întărit hotarele cu ostași de strajă împotriva atacurilor de acest fel¹⁷¹.

Anul 1595, în luna februarie și în următoarele. Această regiune de la vărsarea Dunării în Marea Neagră a fost pustiită de moldoveni și de munteni, care au ocupat și au pustiit orașul Cetatea Albă, așezat la Marea Neagră, și orașul Chilia, însă nu au putut să cucerească cetățile. Au atacat chiar și Hârșova și Oblucița¹⁷², așezate pe o insulă, precum și multe alte locuri.

¹⁷¹ Următorul paragraf apare doar în ediția din 1597.

¹⁷² *Carsilium quoque et Obrabazam.*

„AVVISO” DESPRE CALAMITĂȚILE DIN MOLDOVA

ȘI PODOLIA

(1678)

Tipăriturile intitulate „Avvisi” au constituit o etapă însemnată din istoria presei europene. Ziarele italiene cu acest nume au constituit un mijloc eficient de a face cunoscute știri de natură politică, militară și economică în Europa epocii premoderne.

Într-un astfel de „Avviso”, tipărit la Pavia, Torino, Florența și Todi de Giovanni Domenico Faostini în 1678, se găsesc informații deosebit de prețioase despre calamitățile naturale care au afectat principatul Moldovei.

Informațiile foarte detaliate despre calamitățile descrise sunt un indiciu solid că acela care le furnizase le-a trăit la fața locului în Moldova; de altminteri, chiar din titlu reiese clar că știrile proveneau din principatul de la est de Carpați. Autorul informărilor este foarte probabil un misionar catolic care activa acolo. Datele furnizate de text nu sunt din păcate suficiente pentru identificarea personajului. Prin urmare nu putem spune dacă este vorba de Antonio Rossi da Mondaino, de Antonio Angellini da Campi, de Nicolo Bariona da Monterotundo sau de alt misionar aflat în Moldova de la sfârșitul anului 1677 până la 8 august 1678.

Cel care s-a îngrijit de publicarea textului original a stâlcit denumiri de provincii (*Podalia* = Podolia; *Verana* = Ucraina) și de așezări (*Tassi* = Iași; *Sabbatouia*; *Drogabus*; *Carlestch*; *Blenzanich*) încât identificarea unora se poate face cu mai multă sau mai puțină dificultate, în vreme ce a altora e cu neputință. Astfel, dacă *Sabbatouia* e probabil Săbăoani, marele sat *Drogabus* ar putea fi Trebeșul, după cum la fel de bine s-ar putea identifica cu unul dintre cele câteva sate a căror denumire s-a format de la numele Dragoș¹. *Carlestch* și *Blenzanich*, sate aflate potrivit sursei la o distanță de nu mai mult de jumătate de leghe unul de celălalt, nu au putut fi identificate din considerentele amintite mai sus.

În ciuda acestor neajunsuri, izvorul e unul de primă mână în cunoașterea calamităților naturale. Autorul necunoscut a descris amănunțit dezlănțuirea naturii în două anotimpuri diferite, notând durata exactă, manifestările, pagubele și consecințele calamităților.

Cea dintâi calamitate naturală descrisă a fost o iarnă cumplită care, după cum mărturisește sursa, a afectat nu doar Moldova, ci și Țara Românească și Podolia. Mai întâi s-a manifestat printr-un ger năpraznic, care a ținut din ultima săptămână a lunii decembrie 1677 până aproape de mijlocul lunii ianuarie 1678. Au urmat apoi ninsori atât de abundente încât în zona capitalei Moldovei stratul de zăpadă atingea aproape 15 palme iar acțiunea de dezzăpezire s-a întins pe o durată de 22 de zile și nopți. Sursa menționează că locuințele țărănești se prăbușeau sub povara stratului de zăpadă, iar în împrejurimile Sabbatoviei (Săbăoanilor) au fost culcate la pământ nu mai puțin de 38 de sate, pierind peste 4357 de oameni și peste 54 de mii de animale. Animale lipsite de nutreț au murit de foame în grajduri. Tabloul grozăviilor este impresionant: oameni morți în propriile case, înghețați în paturi, călători și negustori răpuși de frig pe drumuri, bărci prinse de ghețuri în mijlocul râurilor și haite de sute de lupi flămânzi care terorizau întreaga provincie sfâșiind deopotrivă oameni și animale.

Cea de-a doua calamitate înfățișată de autor a fost cauzată de ploile neîncetate care au căzut în Moldova de la mijlocul lunii iulie 1678 până la 8 august același an provocând inundații teribile. Apa, potrivit izvorului, atinsese un stat și jumătate de om și chiar mai mult, încât „nu se mai cunoșteau nici

¹ DIR, A., *Moldova, veacurile XIV–XVII (1384–1625). Indicele numelor de locuri*, întocmit de Alexandru I. Gonța, ed. îngrijită de I. Caproșu, București, 1990, p. 89.

răurile, nici drumurile, observându-se cu greu arborii”. Autorul remarcă faptul că locuințele aflate în câmpie au avut cel mai mult de suferit din pricina inundațiilor, fiind distruse de ape. Și de această dată sursa avansează o cifră a pierderilor de vieți omenești care se ridică în toată Moldova la 44 de mii. Este o cifră cu adevărat mare. Aflăm mai departe că un număr nesfârșit de animale au pierit și că viile au fost puternic afectate de inundații. În urma calamității, țara devenise „impracticabilă” și populația se confrunta cu pericolul de a muri de foame.

Autorul anonim a remarcat caracterul succesiv al celor două calamități care au lovit Moldova iarna și vara.

Calamitățile naturale descrise în publicația italiană nu sunt menționate de niciun alt izvor cunoscut până în prezent. Ele lipsesc și din monografia dedicată acestor fenomene petrecute în spațiul românesc². Izvorul a fost comentat și republicat de curând: Alexandru Ciociltan, *Calamități naturale necunoscute din Moldova într-o sursă din 1678*, în volumul omagial închinat Profesorului Andrei Pippidi, apărut la Iași în 2013.

Știri despre pagubele mari suferite de Moldova și Podolia din pricina marilor friguri și ape în prezentul an 1678. Și marele măcel și ucidere atât în rândul oamenilor cât și al animalelor petrecute în acea provincie.

[Tipărit] în Pavia, Torino, Florența și în Todi de către Faostini cu permisiunea domnilor superiori în 1678³.

Știri sosite din Moldova⁴

Anotimpul foarte nemilos și cumplit al iernii prezente despre care cei mai bătrâni, chiar foarte în vârstă, nu-și amintesc [că ar fi existat] vreuna asemănătoare chiar cu mulți ani în urmă, a pricinuit nenorociri, sau mai bine spus, calamități nemaiauzite, nu doar în ținuturile noastre din Moldova, ci și, din câte s-a aflat, la fel s-a întâmplat în Țara Românească⁵ și Podolia⁶. Situația a fost astfel și frigul atât de excesiv, [frig] care a început să se facă simțit în această regiune din ultima săptămână a lui decembrie până aproape la mijlocul lunii ianuarie trecut, încât cele mai ferite și ascunse odăi ale caselor și chiar sobele însele nu au fost în măsură să-i

² Paul Cernovodeanu, Paul Binder, *Cavalerii Apocalipsului. Calamitățile naturale din trecutul României (până la 1800)*, București, 1993.

³ Traducerea s-a făcut după textul italian *Avvisi de 'gran danni che hanno patito la Moldavia, e Podalia per li gran freddi, & Acque del presente Anno 1678. E la gran strage, & uccisione tanto d'Humini, come di Animali, seguita in quella Prouincia. In Pavia, Torino, Fierenze, & in Todi, per il Faostini, con lic. de Sig. Sup. 1678.*

⁴ *Moldavia.*

⁵ *Vallacchia.*

⁶ *Podalia.*

apere pe locuitori de frigul foarte aspru și continuu; pare lucru de necrezut relatarea că au fost găsite până și persoane moarte și înghețate în propriile lor paturi deoarece nu au mai avut parte de o zi de răgaz, fiindcă aerul și cerul [au fost] totdeauna tulburi, întunecate și din cale afară de reci și de furtunoase. E suficient doar a spune că 22 de zile încontinuu și tot atâtea nopți nu s-a mai făcut altceva decât să se îndepărteze zăpezile [căzute] într-o cantitate atât de mare încât 30 de leghe în jurul orașului Iași⁷, care e capitala provinciei Moldova, s-a înălțat zisa zăpadă deasupra pământului aproape 15 palme, astfel încât nu doar a acoperit și culcat la pământ bordeie țărănești ci chiar sate întregi; și în împrejurimile Sabbatoviei⁸, am aflat dintr-o relatare sigură că din pricina zăpezii mari căzute din cer au fost doborâte la pământ 38 de sate [cauzând] mortalitate mare nu doar acelor nefericiți locuitori, care, din ce s-a putut afla, depășesc numărul de 4357, în afara mulțimii nesfârșite de vite, atât mari cât și mici, mai mult de 54 de mii de capete de animale, ci și atâtor sărmani călători și drumeți morți și împietriți printre gheturi și zăpezi; mai grav, în acele câmpii deschise chiciura și zăpezile secând și uscând toate ierburile din pășunile foarte întinse au cauzat o pieire aproape totală printre animale cărora, neputând paște în câmpie, le-a fost sortit să moară de foame, sechestrare în grajduri. Însă ceea ce a provocat dezastre nesfârșite e [faptul] că înghețând râurile care irigă provincia și îndeosebi Nistrul⁹ – pe care se transportă toate mărfurile, ca și alte lucruri necesare, care în chip obișnuit se duc și vin din Podolia, Ucraina¹⁰, Transilvania¹¹ și Țara Românească – bărcile, din pricina gerurilor neașteptate și nemiloase, au rămas nemișcate și eșuate în mijlocul râurilor, fără a putea spera la vreun ajutor de la nimeni, fiind sortiți a muri de foame și de frig nu doar stăpânii acolora dar și un mare număr de negustori și drumeți. Dar un anotimp atât de năpraznic și de cumplit a cauzat, pe lângă pagubele, ororile și tulburările foarte grave și înspăimântătoare amintite, și apariția lupilor care, alungați după câte se vede de foame, au fost văzuți umblând cu sutele, venind în timpul nopții până la porțile orașelor; și în marele sat Drogabus¹² s-a observat că împreună erau în număr de 400, care cu urlete umpleau acele ținuturi de oroare și de spaimă, intrând în case ca și în grajduri, ucigând și sfâșiind nu doar animale și persoane laolaltă dar au asaltat până și oameni călări înarmați sfâșiindu-i, după cum s-a întâmplat la Carlestch¹³ și Blenzanich¹⁴, sate depărtate unul de altul nu mai mult de o jumătate de leghe; căci mergând la măritiş o tânără, cu mirele și cu părinții, care erau nouă persoane într-un car tras de patru boi după obiceiul țării, cântând cu veselie, pe când va fi fost puțin mai târziu de ora unu din noapte, aceștia au fost asaltați de lupi și, împreună cu boii, au fost devorați în chip vrednic de plâns. Caz într-adevăr de mare compătimire, într-atât încât au fost nevoite toate

⁷ *Tassi.*

⁸ *ne 'contorni di Sabbatouia.* E vorba, probabil, de Săbăoani.

⁹ *Niestro.*

¹⁰ *Verana.*

¹¹ *Transilvania.*

¹² Neidentificat.

¹³ Neidentificat.

¹⁴ Neidentificat.

târgurile și satele să se înarmeze și să meargă în grupuri mari în urmărirea lupilor, vestindu-se prin toate așezările recompensă cinci taleri pentru fiecare persoană care va aduce un cap de lup, încât în mai puțin de opt zile a fost eliberată toată provincia de astfel de fiare cumplite, răstimp în care s-a aflat ca lucru cert că au fost uciși mai mult de 300.

Pe deasupra, de la mijlocul lui iulie tot timpul până la 8 august trecut au fost în sus-zisele locuri atât de formidabile și atât de teribile, încât nici măcar în propriile case locuitorii nu erau în siguranță; căci apa ajunsese la un stat și jumătate de om și mai mult și în acest timp nu s-a văzut o zi senină ci încontinuu a plouat fără oprire încât nu se mai cunoșteau nici râurile, nici drumurile, observându-se cu greu arborii; ceea ce a provocat acelei provincii o pagubă foarte mare în bunuri, mai ales în vii, care toate au dus-o rău, deoarece fuseseră înecate de ape atâtea zile; iar unele, la retragerea apei, au rămas dezrădăcinate după cum de asemenea [apa] a distrus unele case din câmpii, lucru cu adevărat de jale mai ales din pricina numărului mare de oameni morți, despre care se spune că se ridica în toată acea provincie la 44 de mii, iar dintre animale, atât mari cât și mici, nu se poate da socoteală fiind numărate; a fost într-adevăr o situație uimitoare că în tot acest timp [ploaia] nu a încetat deloc și săracii oameni au fost condamnați a pieri de foame, țara devenind atât de impracticabilă.

E un fapt într-adevăr de compătimit că această provincie a suferit pagube atât de mari în aceste două anotimpuri, iarna și vara, și marea calamitate e că în prezent nu s-a găsit cu ce să se guverneze. De aceea îl rugăm pe Domnul Dumnezeu să binevoiască cu bunătatea sa să ne elibereze de astfel de pedepse.

În 1979 profesorul Andrei Pippidi publica o descriere necunoscută a Valahiei, care fusese tipărită la Londra cu două secole mai devreme, ca anexă la a doua ediție a aventurilor unui haiduc balcanic vestit în acea vreme, căpitanul Socivizca¹. „Ce curieux petit texte”, așa cum îl caracteriza Andrei Pippidi, condensa în doar câteva pagini mai mulți *topoi* ai percepției occidentale asupra românilor, precum lenea, formalismul religiei sau credințele superstițioase, cărora le adăuga însă și informații neașteptat de precise asupra unor subiecte variate, mergând de la veșmintele tradiționale, până la așa-numita muscă de Golubăț. Judecând după titlul și după contextul în care a fost publicată descrierea, autorul părea a fi un compilator, lucrând probabil la comanda editorului englez, John Lever. Astfel, întru totul justificat, Andrei Pippidi includea *Relatarea curioasă despre Valahia* în literatura de călătorie colportată pe piața de carte engleză de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, alături de călătoriile căpitanului Jones în Patagonia sau de aventurile lui Domingo Gonzalez în regatul Lunii². Acesta este probabil și motivul pentru care editorii vechii serii de *Călători străini* nu au dat nici o atenție textului, care și-ar fi putut găsi locul, cel mult, printre *mărturiile indirecte* sau printre *călătoriile imaginare*³. Or aceste două rubrici sunt foarte restrânse în volumele de *Călători* de secolul al XVIII-lea, motivul fiind, fără îndoială, abundența de *mărturii directe* din această perioadă. Era inevitabil ca editorii, aflați în căutarea unor surse cât mai credibile, să prefere broșurilor senzaționaliste, precum *Relatare curioasă despre Valahia*, jumalele de călătorie ale oamenilor de știință sau diplomaților. Dar oare distincția între aceste tipuri de descrieri să se datoreze unei diferențieri calitative a informației, așa cum credeau editorii vechii serii de *Călători*, sau mai degrabă adaptării textului unor scopuri și audiențe diferite? Identificarea autorului *Relatării curioase despre Valahia* și istoria succesivelor transformări ale textului demonstrează cât de fragilă metodologic este această taxonomie a relatărilor de călătorie, care-și propune să distingă *mărturiile directe*, de cele *indirecte* și de cele *imaginate*.

Într-un articol publicat în 2006 Alex Drace-Francis observa asemănările frapante dintre textul broșurii reeditate de Andrei Pippidi și scrisorile științifice ale distinsului mineralog Ignaz von Born⁴,

¹ Articolul „Naissance, renaissances et mort du *Bon Sauvage*”, publicat inițial în *Cahiers roumains d'études littéraires*, nr. 2, 1979, p. 55–75 a fost inclus un an mai târziu în volumul *Hommes et idées du sud-est européen à l'aube de l'âge moderne*, București-Paris, 1980, p. 1–23. Voi cita în continuare articolul din *Hommes et idées*.

² Andrei Pippidi, „Naissance, renaissances”, p. 14.

³ Editorii seriei vechi au operat cu aceste categorii, fără însă a preciza criteriul folosit pentru a le distinge. Pentru călătoriile imaginare sau fictive vezi introducerea Mariei Holban la întreaga serie (*Călători străini*, vol. 1, p. XXI–XXII), precum și studiile introductive ale celor două călătorii imaginare incluse în serie – Cornelio Magni și G.B. Burgo – vol. 7, p. 529–574). Tot din introducerea generală a vechii serii se poate deduce că mărturiile indirecte ar cuprinde descrierile elaborate de autori care nu au călătorit niciodată prin țările române, o sub-categorie aparte fiind descrierile geografice. Aceeași Maria Holban sesiza însă raportul ambivalent dintre mărturiile directe și cele indirecte, cele din urmă putând fi, deopotrivă, „inspirate din ele, dar inspirând și ele la rândul lor” pe cele dintâi. vezi *Călători străini*, vol. 1, p. XLVIII. Nici deosebirea dintre călătoriile imaginare și mărturiile indirecte nu este foarte limpede, de vreme ce relatarea lui John Smith a fost inițial inclusă în prima categorie (*Călători străini*, vol. 1, p. XXI), pentru a fi ulterior publicată în cea de-a doua (*Ibidem*, vol. 4, p. 513–536).

⁴ Alex Drace-Francis, „A Provincial Imperialist and a Curious Account of Wallachia: Ignaz von Born,” *European History Quarterly* 36 (2006), p. 62–89; reeditat în Idem, *The Traditions of Inventions. Romanian Ethnic and Social Stereotypes in Historical Context*, Brill, 2013, p. 63–90.

din care largi excerpte au fost incluse în volumul X, partea I din *Călători străini*⁵. Într-o erudită și fascinantă reconstrucție, istoricul britanic a urmărit metamorfozele succesive ale scrisorilor lui Ignaz von Born. Publicat în germană în 1774, volumul *Scrisori despre mineralogie din călătoriile prin Banatul Timișoarei, prin Transilvania și prin Ungaria de Sus și de Jos* a fost tradus în următorii șase ani în engleză, italiană și franceză, fiind popularizat printr-un număr considerabil de recenzii. Unii dintre recenzenți, impresionai de descrierea etnografică a valahilor creionată de von Born, au reluat *in extenso* pasaje din textul original⁶. Dintr-o astfel de recenzie a luat naștere *Relatarea curioasă despre Valahia*, publicată în două reviste literare, *Annual Register* și *London Magazine*⁷, ca un text de sine-stătător, mai cu seamă că toate referințele la persoana autorului fuseseră eliminate, descrierile impersonale fiind mai apreciate în epocă⁸. Ne aflăm, așadar, în fața unui text hibrid în care *mărturia directă* a lui Ignaz von Born, devine *mărturie indirectă* prin intervenția editorială, unele pasaje fiind eliminate, iar altele adăugate, obținându-se în cele din urmă textul unei *călătorii imaginate*, un gen în declin la sfârșitul secolului al XVIII-lea, dar în continuare foarte gustat de public⁹.

Plasată de Andrei Pippidi în contextul literaturii etnografice iluministe și analizată de Alex Drace-Francis ca o succesiune de reprezentări a căror semnificație se schimbă odată cu audiența căreia i se adresează, *Relatarea curioasă* este un text care ne silește să regândim ceea ce Maria Holban denumea problema „oglinirii realităților de la noi în relațiile călătorilor”¹⁰.

O relatare curioasă despre Valahia în care sunt descrise starea țării, modul de viață și obiceiurile locuitorilor¹¹

(1779)

Valahia este o provincie a Turciei în Europa, mărginită la miazănoapte de Moldova, la răsărit și la miazăzi de Dunăre, iar la apus de Transilvania. Are aproximativ 225 de mile în lungime și 125 în lățime¹². Solul este în general fertil și

⁵ *Călători străini*, vol. 10, partea 1, p. 90–123. Pentru o schiță biografică a lui Ignaz von Born, vezi *Călători străini*, vol. 10, partea 1, p. 90–92, dar mai ales Alex Drace-Francis, „A Provincial Imperialist”, 64–67. Vezi de asemenea și Mihai Mitu, „Un fiu al Transilvaniei – geniu european: Ignaz von Born,” *Zeitschrift zur Germanistik Rumäniens*, 1998, p. 133–140.

⁶ Vezi întreaga discuție la Alex Drace-Francis, „A Provincial Imperialist”, 67–75.

⁷ Atât *London Magazine* din 1779, cât și *Annual Register* din 1778, precum și numărul din 1777 al *The Critical Review*, în care apăruse inițial pasajul etnografic despre valahi, sunt accesibile pe *Google Books*.

⁸ Celelalte modificări editoriale enumerate de Alex Drace-Francis sunt: traducerea românilor descriși de Ignaz von Born din banatul de Timișoara în Valahia și adăugarea unui paragraf despre amplasarea geografică a țării, eliminarea unor fragmente despre originea și limba valahilor, precum și a unei comparații cu sârbii, vezi Alex Drace-Francis, „A Provincial Imperialist”, 72.

⁹ Vezi Nigel Leask, *Curiosity and the Aesthetics of Travel Writing, 1770–1840*. Oxford, 2002.

¹⁰ *Călători străini*, vol. 1, p. XXX–XXXVIII.

¹¹ Traducerea s-a făcut după textul publicat ca anexă la ediția a doua din *The Life and Extraordinary Adventures of Captain Socivizza și intitulat Curious Account of Wallachia. Describing the Situation of the Country and the Manners and Customs of the Inhabitants*, Londra, 1779. Pe pagina de gardă a volumului, relatarea despre Valahia poartă titlul: *A very entertaining, comical and curious account of the manners and customs of the inhabitants of Wallachia, with a particular description of that country*.

¹² Pasajul introductiv este singurul care nu-și găsește corespondent în scrisorile originare trimise de Ignaz von Born și care pare a fi rezultatul unei intervenții a editorului englez John Lever.

există mai multe mine, cu felurite minereuri¹³. De asemenea, există pășuni excelente și, prin urmare, creșterea cailor și a vitelor este foarte încurajată. În schimb nu se ară atât cât ar trebui, din cauza lenei locuitorilor băștinași¹⁴, cu toate că în anii din urmă ungerii și sașii care s-au căsătorit cu ei și s-au așezat în mijlocul lor i-au făcut mai activi și mai harnici. Însă modul lor de viață amintește în continuare de primitivismul aspru și sălbatic care caracterizează băștinașii necivilizați din multe regiuni ale Americii.

Copiii lor sunt spălați zilnic în aer liber cu apă caldă încă din pruncie și apoi sunt îmbrăcați în haine aspre de postav sau de lână, în același fel, indiferent de anotimp. De la vârsta de 5 ani până la cea de 12 sau 14, ei sunt lăsați să păzească cirezile și turmele. Fetele însă sunt învățate să gătească, să toarcă, să țeară și să coasă. Din cel deal paisprezecea an sunt duși la munca câmpului. Principalele cereale pe care le cultivă sunt cucuruzul¹⁵ sau porumbul, din care fac pâine. Din fructe distilează un fel de țarie, pe care o numesc rachi¹⁶ și care le place foarte mult. Hrana lor le este la fel de simplă ca și hainele, conține biscuiți făcuți din porumb prost măcinat și copti sub cenușă. Ei numesc această pâine mălai¹⁷. Cât privește restul hranei, aceasta include puțină carne, lapte din belșug, brânză, fasole și alte legume. Hainele lor sunt diferite, dar de obicei cuprind următoarele articole vestimentare. Bărbații poartă pantaloni lungi de lână, în loc de încălțări au tălpi din piele neprelucrată legate în jurul piciorului, o cămașă deschisă la piept, o haină de lână sau un surtuc strâns în jurul taliei, cu mâneci lungi, iar pe cap o căciulă de blană sau o cușmă.

Femeile au cămăși lungi până la glezne, o fotă de culoare închisă, pestriță și vărgată, tăiată pe ambele laturi și legată cu o centură, o vestă din postav aspru, oarecum mai scurtă decât cămașa, iar pe cap poartă un colac umplut cu păr sau cu paie, pe care-l acoperă cu o țesătură de lână. Fetele își poartă capul descoperit. Se împodobesc cu cercei din aramă albă sau galbenă, iar în jurul capului sau al gâtului poartă podoabe din sticlă colorată, din mărgelă, din perle, din pene sau din monede înșirate pe o ață. Podoabele lor fac un asemenea zgomot încât adesea, pe o sârboaică¹⁸ sau pe o fată valahă bine îmbrăcată mai întâi o auzi venind și de-abia apoi o vezi. Se căsătoresc foarte de tineri și uneori soții nu au mai mult de 14 ani, iar soțiile de-abia dacă au 12. Unele meșteșuguri par a li se potrivi, astfel încât nu o să găsești căruțași sau țesătoare în rândul lor, pentru că fiecare bărbat valah are propria lui căruță și fiecare femeie țese pentru propria ei familie. Lucrurile pe care le produc pentru a le vinde sunt cărate pe cap și tot așa își duc copiii încă de când sunt foarte mici. Cu greu găsești un negustor sau un cerșetor în rândul lor, iar puținele lor nevoi și le satisfac prin propria lor muncă.

¹³ Aceasta este singura aluzie la profesia autorului și la motivul călătoriei sale prin Banat. Pentru activitatea de mineralog a lui Ignaz von Born vezi *Călători străini*, vol. 10, partea I, p. 90–91.

¹⁴ Pentru o încercare de interpretare a acestui loc comun frecvent în relatările călătorilor străini prin prisma unei teorii weberiene răsturnate, a unei etici ortodoxe care condamnă profitul, vezi D. Barbu, „Etica ortodoxă și spiritul românesc”, în *Firea românilor*, ed. Daniel Barbu, București, 2000, p. 40–50. *Lenea băștinașilor* pare însă a fi mai degrabă o simplă proiecție a alterității, un topos al călătorului-civilizator-colonizator vest European.

¹⁵ *Kukuriz*.

¹⁶ *Rakie*.

¹⁷ *Malai*.

¹⁸ *Raize*.

Cât privește religia, ei sunt de rit grecesc neunit, dar nu înțeleg noțiunea de credință rațională mai mult decât animalele lor domestice. Principalul ritual pe care îl respectă este cel al posturilor repetate, care durează aproape jumătate de an și care sunt atât de stricte încât nu îndrăznesc să mănânce nici un fel de carne, ouă sau lapte. Sunt atât de scrupuloși în a respecta această obligație și sunt străini de toate celelalte îndatoriri religioase, încât mai degrabă ar încălca toate legile umane și divine decât să nu-și respecte posturile. Toate legăturile cu soțiile lor sunt interzise ca urmare a abstenenței, iar în timpul postului nici măcar hoții din acest neam nu se culcă cu femeile lor, sau cu cele ale vecinilor, de teamă ca nu cumva Dumnezeu să înceteze să le mai binecuvânteze ocupația. Ce barbarism! Ce concepție umilitoare despre Ființa Supremă¹⁹! Dar ignoranța și supertiția bonzilor indieni nu o poate depăși pe cea a preoților valahi, pe care-i numesc popi²⁰. Foarte puțini dintre ei știu să citească și, prin urmare, poporul rămâne neînvățat. Preoții lor ară și cultivă pământul, se îngrijesc de cirezi ca și ceilalți țărani, fac negoț precum evreii, se îmbată pe cheltuiala proștilor lor de enoriași, care cumpără de la ei iertarea păcatelor și achită un preț bun în schimbul asigurării că vor fi fericiți și mântuiți, pentru că au obținut anularea păcatelor rudelor lor decedate, precum și pe ale lor.

Instituțiile și obiceiurile religioase și civile ale acestui neam se aseamănă mai mult cu cele ale păgânismului și iudaismului, decât cu cele ale religiei creștine mărturisite de biserica ortodoxă²¹, de care ei aparțin. De pildă, nici unei femei nu îi este îngăduit să omoare vreun animal, de orice fel. În ziua nunții și în ziua de dinainte, o mireasă este permanent ascunsă sub un văl, iar oricine îi ridică vălul are dreptul să o sărute, fiind însă obligat să-i facă un cadou dacă ea dorește acest lucru. În biserici femeile sunt separate de bărbați. Atunci când încheie între ei un legământ de viață și de moarte care nu poate fi dezlegat, un obicei răspândit în rândul lor, ei așează forma unei cruci în vasul sau în cupa din care mănâncă sau beau, jurându-și astfel credință veșnică. Această ceremonie nu trebuie niciodată nesocotită și ea se desfășoară de obicei înainte de înfăptuirea tâlhăriilor²². Legea lor canonică este foarte diferită de a noastră: furtul și adulterul sunt considerate fărădelegi neînsemnate, în vreme ce violul sau dezonorarea unei fecioare sunt privite drept fapte cumplite. Preoții lor nu pot acorda nici o dispensă pentru crimă, spunând că doar Dumnezeu singur are acest drept. Cu toate acestea criminalii, ca și hoții, sunt ceva obișnuit în această țară. Pentru că nu au nici o idee adevărată despre Dumnezeu sau despre suflet, ei nu pot înțelege nici obligațiile sociale și politice ale societății omenești²³.

Orice fenomen natural sau efectul unei cauze necunoscute este considerat de ei un miracol. Ei socotesc eclipsa solară o luptă între un dragon din infern și soare. Din această cauză, pe tot parcursul eclipsei ei trag cu armele pentru a-l speria pe

¹⁹ Cele două exclamații marchează o intervenție a editorului englez, ele fiind străine de stilul, mult mai sobru, al scrisorii originale a lui von Born, vezi *Călători străini*, vol. 10, partea 1, p. 96.

²⁰ *Popes*.

²¹ *Greek church*.

²² Ignaz von Born folosește în scrisorile sale termenii *frate de cruce* și *mangar cruce* (a mânca crucea) pentru a descrie această ceremonie, vezi *Călători străini*, vol. 10, partea 1, p. 97.

²³ Textul contestă explicit viziunea iluministă a bunului sălbatic, după cum a remarcat și Andrei Pippidi atunci când a comparat mesajul acestei broșuri engleze cu concluzia ironică a lui Carra, care-l invita pe Rousseau ca mai înainte de a lăuda virtuțile bunului sălbatic să petreacă un an în pădurile Moldovei; în Andrei Pippidi, „Naissance, renaissances et mort du *Bon Sauvage*”, p. 16.

dragon, care altminteri ar cuceri și ar devora soarele, aruncând lumea într-un întuneric veșnic²⁴. După părerea lor, insectele care se târăsc afară de sub o stâncă primăvara, lângă Golubăi²⁵, la hotarul cu stăpânirile turcești, și care le necăjesc foarte mult turmele, sunt vomitate de diavol²⁶. Se spune că sfântul cavaler Gheorghe i-ar fi tăiat capul diavolului într-o peșteră sub acea stâncă. Un valah nu va tăia niciodată o ramură dintr-un fag, pentru a-și frige carnea, pentru că primăvara fagul produce o sevă roșiatică, plângând în amintirea îndurerată a sângelui creștinilor vărsat de turci, care obișnuiau să facă din fag țepușe pentru a-i frige pe creștini. Dintre toate pedepsele capitale, cea pe care o detestă cel mai mult este frânghia. Ei preferă tragerea în țepă sau roata pentru că, în mintea lor, gâtul fiind sugrumat de frânghie, sufletul este silit să iasă din prin partea de jos a trupului.

Înmormântările lor sunt foarte neobișnuite. Trupul este adus la mormânt cu jelanii îngrozitoare și este coborât în groapă imediat după ce popa își termină ritualul. În acel moment rudele și prietenii decedatului străpung aerul cu țipetele cele mai înfiorătoare. Ei îi aduc aminte celui decedat de prietenii săi, de părinții, de vite, de casă și de toate acele lucruri cărora le dădea importanță pe când era în viață și întrebau din ce motiv i-a părăsit (în același fel ca și *Otaheites*²⁷). Cum nu primeau nici un răspuns, umpleau groapa cu pământ, așezau o cruce de lemn și o piatră mare în dreptul capului, pentru a-l împiedica pe cel mort să se transforme în vampir, adică o ființă care bântuie noaptea și sugă sângele²⁸. Mormântul este stropit cu vin și este arsă tămâie în jurul lui pentru a alunga duhurile și vrăjitoarele. După ce fac aceste lucruri, se întorc acasă, unde pregătesc pâine din grâu pe care o mănâncă pentru iertarea păcatelor celui decedat. De asemenea beau din belșug pentru a-și alina pierderea suferită. Bocetele, libațiile și tămâierea din jurul mormântului sunt continuate de rude vreme de câteva zile. Înmormântarea unui ginere este însoțită de o altă ceremonie. Pe mormânt este ridicat un stâlp, lung de câțiva stânjeni, pe care mireasa atâră o cunună, o pană și o batistă albă. Dar semnificația acestui obicei nu a fost explicată de nici unul dintre autorii precedenți, povestea rămânând a fi încheiată de condeii unui istoric iscusit²⁹.

²⁴ Pentru legende populare românești ale vârcolacului care mănâncă soarele vezi Otilia Hedeșan, „Eclipse de soare și de lună - conpecte și comentarii”, *Studii și comunicări de etnologie*, 13, 1999, p. 63–72.

²⁵ *Columbacz*. Azi Golubac în Serbia.

²⁶ Francesco Grisellini dedică subiectului *Muștei columbace* unul dintre capitolele *Istoriei naturale a banatului timișan*, consemnând și el legenda provenienței lor din capul balaurlui rețezat de Sfântul Gheorghe, vezi *Călători străini*, vol. 10, partea I, p. 428–431. Grisellini clasifică această muscă în clasa tăunului, propunând ca *oestrus coumbacensis* să fie adăugată ca a șasea specie cunoscută de tăun. Vezi și Vasile Bogrea, *Musca columbacă în tradiția noastră populară și istorică (cu o paralelă romanică)*, „Anuarul Arhivei de Folklor”, 1, 1932, p. 41–45.

²⁷ Din nou o intervenție a editorului englez. *Otaheites* erau un trib polinezian cunoscut publicului englez din relatările călătoriiilor căpitanului Cook.

²⁸ Credințele românilor în vampiri sunt prezentate mai amănunțit de un alt călător care trecea prin Banat în aceeași perioadă ca și Ignaz von Born, Francesco Grisellini, vezi *Călători străini*, vol. 10, partea I, p. 391.

²⁹ Această încheiere abruptă se datorează constrângerilor tipografice, descrierea Valahiei fiind doar o completare a textului principal despre Socovizca. Ultima pagină și jumătate a volumașului a fost folosită de John Lever pentru a face reclamă altor cinci lucrări pe care le-a publicat. Enumerarea titlurilor acestor cărți mi se pare folositoare pentru a contura imaginea intereselor editoriale pe care le avea Lever: *Arta înotului*; *Arta vânătorii păsărilor*; *Viața de jos sau cum jumătate din lume nu știe cum trăiește cealaltă jumătate*; *Călătoriile și aventurile neobișnuite ale lui Domingo Gonzalez în lumea selenară*; *Minunatele, surprinzătoarele și neobișnuitele călătorii ale căpitanului Jones în Patagonia*.

LISTĂ CRONOLOGICĂ

Sebald Rieter Junior (1479)
Zaccaria Ghizolfi (1482)
Liborius Nacker (1497)
Ștefan Brodarics (1534)
Andrei Taranowski (1569)
Veit Marchthaler (1588)
Căpitanul Demkowicz (1595)
Levinus Hulsius (1597)
Relație anonimă polonă despre cucerirea Transilvaniei (1599–1600)
Giovanni Argenti (1603)
Giorgio Tomasi (1609)
Alte acte iezuite (1613–1619)
Teofan Mavrocordat (1645)
Henryk Ottendorf (1663)
Petru Bogdan Bakšić (1644–1670)
Matteo Gondola (1672–1673)
Martiros din Crimeea (1673)
Gallus Mollerus (1678)
„Avviso” despre calamitățile din Moldova și Podolia (1678)
Federico Veterani (1686–1694)
Anonim italian (sfârșitul secolului al XVII-lea – începutul secolului al XVIII-lea)
Louis Lemaire (1704–1708)
Mehmed Said Efendi (1732–1733)
François Thomas Linchou (1750–1758)
Johann Kaspar Steube (1772–1780)
Johann Jakob Ehrler (1774)
Ignaz von Born (1779)
J. A. Caselli (1783–1787)
Robert Murray Keith (1790–1791)
Ebubekir Râtib Efendi (1791–1792)
Mustafa Rasih Pașa (1793–1794)

ABREVIERI

AARMSI	= Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice
AB	= Analele Banatului
AIIAC	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie din Cluj
AIIAI	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”, Iași
AO	= Arhivele Olteniei
AP	= Analele Putnei
BBR	= Buletinul Bibliotecii Române, Serie nouă, Freiburg i. Br.
BCIR	= Buletinul Comisiei Istorice a României
BSOAS	= Bulletin of the School of Oriental and African Studies
<i>Călători străini</i>	= <i>Călători străini despre țările române</i>
CL	= Convorbiri literare
DI	= Diplomatarium Italicum
DIR A	= <i>Documente privind istoria României, A, Moldova, veacurile XIV–XVII (1384–1625). Indicele numelor de locuri</i> , întocmit de Alexandru I. Gonța, ed. îngrijită de I. Caproșu, București, 1990.
DRH	= <i>Documenta Romaniae Historica</i>
EB	= Études Balkaniques
HU	= Historia Urbana
Hurmuzaki	= Eudoxiu de Hurmuzaki, <i>Documente privitoare la istoria românilor</i>
MO	= Mitropolia Olteniei
MCRT	= <i>Monumenta Comititalia Regni Transylvaniae</i>
MVCE	= <i>Mihai Viteazul în conștiința europeană</i>
OCP	= Orientalia Christiana Periodica
RA	= Revista arhivelor
RdI	= Revista de istorie
RESEE	= Revue des Études Sud-Est Européennes
RI	= Revista istorică
RIR	= Revista istorică română
RRH	= Revue Roumaine d’Histoire
Rsl	= Romanoslavica
SAI	= Studii și articole de istorie
SMIM	= Studii și materiale de istorie medie
Studii	= Studii. Revistă de istorie
WZKM	= Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes

INDICE

- Abdülhamid I, sultan osman, 389
Abdülkerim efendi, ambasador otoman în Rusia, 421
Abdullah Berri efendi, ministru otoman, 375
Abdüşşekur efendi, secretar al divanului, 419
Acem-i Oğlan, corp de tineri ostași până la 24 de ani, 36
Adakale, 250
Adamovici, Gherasim, episcop, 390
Adolf Frederic, rege al Suediei, 270
Adria, 48, 74
Adrianopol (Edirne), 17, 18, 33, 60, 104, 105, 146, 161, 166, 168, 175, 179, 420, 463
Adunații Copăceni, 166
Africa, 60
Aftane, 178
Afyoncu, Erhan, 389, 418
Agnethlen vezi Agnita
Agnita, 175, 180
Agoup, Kagy, 267 casa Agoup din Constantinopol, 280, 282
Agria (Pécs), 12
Ahmed Aga, trimis otoman, 175
Ahmed Cevdet pașa, cronicar, 419
Ahmed pașa, 469
Ahmed Resmi, diplomat și cronicar, 418
Ainslie, Robert, 388
Aiud, 25, 90, 173
Alacap 15, 17, 18
Alba Iulia (Tarmis), 15, 25, 27–29, 43, 44, 48–51, 57–58, 59, 64, 66, 67, 70–71, 72, 74, 76–79, 81, 178, 179, 184, 192, 205, 224, 225, 455–459, 470
Alba, comitat din Transilvania, 175
Alba, vezi Cetatea Albă
Albert, Carmen, 91
Albrich, Martin, rector al Colegiului honterian din Brașov, 119, 134
Aldana, Bernardo, 457, 458
Alep, 434–436
Alepo vezi Alep
Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Maria Matilda 53, 122, 161
Alexandria, 433
Alexandru al II-lea Mircea, domn al Țării Românești, 468
Alexandru al VII-lea, pontif roman, 134, 141
Alexandru cel Mare, 49, 58, 78, 414
Alexandru Iliăș, domn al Țării Românești, 136
Alexandru, duce, 444
Alexandru, mare logofăt, 350
Ali, pașa de Nicopole 109, 112, 114, 195, 196, 212, 213, 217, 462
Alibeichioi, sat în sudul Dobrogei, 161, 166
Alibunar, 328, 330, 365
Alion, deal 379
Almăj, district, 220, 329
Altoviti, abate, 187

America, 430, 449, 479
 Ampoi, râu, 58, 224
 Amsterdam, 316
 Anania, Giovanni Lorenzo d', 450
 Anatolia, 434
Andrei, cardinal și principe vezi Báthory, Andrei,
 Andrusovo, 105
 Angellini da Campi, Antonio, franciscan conventual, 473
 Anglia, 31, 51, 76, 247, 310, 311, 374, 376, 377, 382 Marea Britanie 372, 373, 386
 Anguisciola, conte, 58
 Anhialo-Pomorie, 168
 Ankara, 417
 Annual Register, revistă englezească, 478
Anton din Chiprovaț vezi Anton Stepančić
Anton, fratele vezi Franceschi di Osimo Antonio
 Antonie din Popești, domn al Țării Românești, 117, 121, 349, 350
 Antonio, locotenent colonel, 204, 212, 220
 Apafi, Mihai, principe al Transilvaniei, 186, 230, 233
 Apor, Lazăr, nobil ardelean, 174
 Aquaviva, Claudio, iezuit, 84, 91, 95
 Aquileia, 450
 Aracoeli, 117, 147
 Arad, 215, 220, 221, 247
 Aradul Nou, 330
 Arbore, Alexandru P., 161
 Ardech, conte, 58
 Argenti, Giovanni, 83, 84, 90
 Argeș, mănăstire, 27
 Argeș, râu, 166, 176, 178, 183, 184
Argyes vezi Argeș
 Arhanghelsk, 104, 106, 107, 311
 Arie, 57, 59, 132, 157, arieni (unitarieni) 24–26
 Arieș, râu, 25, 66, 80, 244, 455
 Arisi, Carlo Giuliano, 316
 Arlaud, Jacob, 260
 Arnau, baron von, 212
Arnod koe vezi Poroishte
 Aron Tiranul, domn al Moldovei, 33–35, 469, 470
Arpas vezi Arpașu de Jos
 Arpașu de Jos, 178, 184
 Arrian din Nicomedia, 451
 Arslan pașa, mare vizir, 420
 Asia, 52, 55, 65, 369
 Astrahan, 15, 16, 18
 Atfzade Ömer Vahid, reformator, 417
 Attila, 56
 Aubeterre, Henri Joseph Bouchard d'Esparbès de Lussan, marchizul d', 305
 August al III-lea, rege al Poloniei, 276
 Austria 21, 31, 32, 54, 65, 74, 78, 89, 223, 230, 231, 233, 234, 235, 239, 240, 245 246, 369, 393, 460
Austria, casa de vezi Imperiul Habsburgic
 Axioti (Hassiotis, Ibrahim), negustor evreu din Constantinopol, 290, 291, 293, 294
 Azov (Azak), 250
 Azov, 15, 18
 Baán, István, istoric, 105

Baba v. Babadag
Baba vezi Babaeski
 Babadag 15, 17, 18, 161, 162, 166–169, 171, 229, 420
 Babaeski, 178
 Babinger, Franz, 420
 Backschay, Abraham, 450
 Baden, Ludovic de, duce 187, 188
 Baden, regiment, 193, 194
 Baia Mare, 30, 40, 65
 Baiazid al II-lea, sultan osman, 471
 Bákocs Tamas, cancelarul regatului Ungarie, 12
 Bakšić, Petru Bogdan, arhiepiscop catolic de Sofia, 117–122, 129, 131, 132, 134, 141, 153, 160
 Balcani, 166, 223, 251
 Balcani, munți, 18, 60
 Banat 91, 186–187, 188, 317, 327–329, 331, 335, 337, 346–348, 351, 354, 356, 361–365, 367, 368, 372–374, 380, 411, 478
 Bandini, Marco, arhiepiscop catolic de Marcianopolis, 117, 119
 Baran, A., istoric, 105
 Barbier, negustor francez din Adrianopol, 271–273, 282, 298–299
 Barbul, mare clucer, 132
 Bariona da Monterotundo, Nicolo, franciscan conventual, 473
 Bârlad 163, 165, 252, 417, 422, 465
Barot: vezi Zavet
 Bârzava, râu, 328, 330
 Basarab, dinastia, 452, 453
 Basarabia, 16, 226, 227, 454, 463, 465, 471 *Tartaria Bialogrodensis* 471
 Basel, 369
 Basta, George, general, 40, 49, 52, 53, 68–70, 77–81, 90
 Báthory de Ecsed, de Somlyó, familie 21, 39, 56, 63, 72
 Báthory, Andrei, cardinal și principe al Transilvaniei, 33, 38, 39, 48, 50–52, 57, 58, 63, 71, 73, 75, 457–459
 Báthory, Balthasar 50, 59, 459
 Báthory, Cristofor, principe al Transilvaniei, 26, 57, 58, 61, 80, 459, 468
 Báthory, Sigismund, principe al Transilvaniei, 26, 34, 36, 39, 41, 43, 45, 47–54, 56, 58, 59, 61, 63–70, 74, 78–82, 459, 460, 462–464, 466, 469–471
 Báthory, Ștefan, frate al lui Andrei, 59, 76
 Báthory, Ștefan, principe al Transilvaniei și rege al Poloniei 23, 25, 56, 58, 76, 80, 459, 468, 469
 Bathosek, 114
 Batthyány Urban, comandantul cetății Cluj, 14
 Batu, han, 56
 Bazar, 111
 Bazargic 15, 17, 18, 161, 166, 167
 Bazavuk (Bazawluk), 32
 Bazekos (?), 206
 Băile Calde, 327
 Băile Herculane, 316
 Băilești, 207
 Bălăceanu, Constantin, mare agă, 187
 Bărăteaz, 330
 Bărăția (București), 119–121
 Băsești, 422
 Bârlad, 34
 Becej, 457
 Becicherecu Mare și Mic, 93, 113, 116, 329, 330, 364, 365, 457, 460

Beclean, 191
 Becz, Emeric, nobil secui, 46
 Becz, Toma, nobil secui, 46
 Bega, râu 330, 361, 410
 Beke, Paul, iezuit, 105
 Bekyn, localitate unde Crișul se varsă în Mureș (sic!) 23
 Belareca, râu, 327, 336
 Béldi, Ioan, nobil secui, 46
 Béldi, Paul, nobil ardelean, 172, 174, 175
 Belenyi, Sigismund, nobil ardelean, 174
 Belgrad (Taurunum), 16, 21, 62, 65, 91–93, 95, 97, 98, 108, 109, 111, 113, 114, 116, 187, 188, 193, 194, 196, 197, 203, 208, 212–214, 219, 250, 328, 364, 463
 Belinț, 411
 Belleforest, François de, 450
 Belz, 282, 289, 292, 298, 302–305, 442
 Bencecul de Sus, 330
Bender vezi Tighina
 Benedicti, Anania, ultimul pastor luteran în Câmpulung, 151
 Béranger, Jean, 232
 Berardi de Monte Ottone, Venanzio, franciscan conventual, 119, 129
 Bercsenyi Miklós, conte, 233, 235, 237, 239, 240, 241, 242, 245, 246, 247
 Berecuța, 330
 Berhtié, negustor francez din Constantinopol, 267, 269, 270, 282
 Berlin, 439, 440
 Bernardino, Ambrogio di, iezuit, 88
 Bernhardt, hatman, 447
 Bess, Gheorghe, 460
 Bestujev-Riumin, Alexie, cancelar al Rusiei, 312
 Beșenova Nouă, 348
 Bethlen, Wolfgang, nobil ardelean, cancelar al Transilvaniei, 175
Bialgrad vezi Belgrad
Bialgrad vezi Cetatea Albă
 Białystoc, 312
 Bianconi, Giovanni Ludovico, 300
 Biertan, localitate în jud. Sibiu, 29
 Biharia, localitate în jud. Bihor, 22
 Bihor, 186
 Bilim, Cahit, 420
 Birda, râu, 328, 330
 Birmebar, 114, 115
 Biscaia Nouă, 331
 Biserica Albă, 336, 340
 Biskupice, 439, 442
 Bistrița, oraș 28, 30, 173, 177, 191, 193, 208, 225, 455
 Bistrița, râu 30
 Blahenheim, victoria de la, 230
 Blaj, 186
 Blenzanich, 473, 475
 Boas freti albi (?), 177
 Bob, Ioan, episcop, 390
 Bobda, 97, 116
 Bocskai, Ștefan, 67
 Boemia, 54, 73, 81, 82, 234, 377, 450
 Boer, Sigismund, nobil ardelean, 177

Bogdan Sasul, pretendent la tronul Moldovei, 469
 Boldur, Alexandru V., 441
 Bolland, colonel, 205, 209, 210, 218–220
 Bologa, localitate cu cetățuie în jud. Cluj, 12, 23, 68
 Bologna, oraș în Italia 223
 Bolu, 170
 Bonfini, Antonio, 450, 454
 Bonis, Marino de, iezuit, 91, 98
 Bonneval, Ahmed pașa, 249
Borgasz vezi Lüleburgaz
Boristene vezi Nipru
 Born, Ignaz (căpitanul Socivizca), 477–481
 Borsos, Toma, nobil ardelean, 178
 Boruklah, baron (?), 399
Borysthenes vezi Nipru
Bosa v. Bistrița
 Bosfor, 15, 174, 178, 253, 391
 Bosnia, 250
 Bosniakpre, 330
 Boșna, 434
 Bösözörmény, localitate în Ungaria, 21
 Botero, Giovanni, 450
 Boullar, 176
 Boutet, secretar al ambasadei Franței la Constantinopol, 260, 262, 263
 Bozcada, insulă, 390
 Bran 20, 28, 29, 175, 178, 182, 184
 Brâncoveanu, Constantin, voievod al Țării Românești, 187, 188, 199
 Brâncoveanu, Manolache, mare ban, 381
 Brâncoveni, sat, 201, 206
 Branicki, Jan Kazimierz, 274, 282
 Branicki, rotmistru, 42, 45
 Branișca, 456
Brasso v. Brașov
 Brașov, 20, 28, 29, 43, 72, 75, 119, 134, 175, 177, 181, 182, 186, 187, 193, 196–198, 203, 205, 206, 208, 209, 217, 225, 226, 243, 300, 455, 466–468
 Bratislava (Pressburg), 21, 35, 115, 237, 240, 369, 376, 377, 428
 Brazilia, 104
 Brăila 104, 106, 187, 228, 463, 464, 468
 Brănești, 163
 Breslau (Wroclaw), 437
 Breslau, 433
 Breueg, domnul de, 114
 Brigantie, Bernardino, iezuit, 88, 89
 Brodarics Ștefan (Brodericus Stepahnus), 12, 13
 Brogi Bercoff, Giovanna, istoric, 105
 Broglie, Charles-François de, 257, 288, 289, 292, 303, 312
 Broniowski, Martin, 451
 Brühl, Heinrich von, 296, 297, 300
 Bruenthal, palat 391
 Bruenthal, Samuel, guvernator al Transilvaniei, 404
 Bruni, Paolo, franciscan conventual, 137
 Bry, Theodor de, 449, 450, 453
 Bucovina, 15, 17

București, 60, 117, 119–122, 128, 133, 139, 143, 145, 147, 149, 153, 154, 156–158, 160, 166, 176, 178, 179, 183, 184, 251, 254–258, 300, 301, 303, 304, 306, 307, 309, 350, 372–377, 379–381, 387, 390, 392, 393, 406, 417, 464

Buda, 29, 59, 80, 113–115, 188, 189, 190, 230, 234, 235, 240, 376–378, 407, 430, 456

Bug, fluviu, 442

Bugeac, 198, 200, 217, 226

Buglar vezi Boullar

Bujor, 410

Bukovar, 114

Bukurest vezi București

Bulgaria, 26, 72, 74, 103, 109, 117–119, 121, 128, 136–138, 141, 151, 155, 159, 160, 188, 195, 228, 229, 373, 379, 455, 461

Burgas, 168

Butin, 330

Büttner, Johann Carl, bărbier-chirurg, aventurier, călător, autor al unui volum de memorii, 428

Büyükdere, cartier din Constantinopol, 280

Buzău, 165, 187, 198, 251

Caesar (Cezar), 51, 76

Caffa, cetate-port în Crimeea, 9, 168, 171

Cahane, 62

Cahul, 162

Câineni, 390, 393, 406

Cairo, 420, 433–435, cafea de – 255, 299

Callimachi, Alexandru, dragoman al Porții, 392

Callimachi, familia 257

Callimachi, Ioan Theodor, dragoman al Porții, 287

Calvin, 57, 72 calvini 21, 22, 25

Cămenița, 15, 18, 89, 161, 163, 164, 256, 270, 277, 278, 292, 302, 304

Campania, denumire pentru stepele nord-pontice, 10, 11

Campi, 473

Câmpia Tătară, regiune în Dobrogea, 228

Câmpulung 119, 120, 122, 127–129, 133, 139, 140, 146, 149, 160, 187

Candido, Giovanni, 450

Caniova vezi Kaniv

Cannae, 51, 76

Cantacuzini, familie, 50

Cantacuzino, Constantin, postelnic, 119, 134, 135

Cantacuzino, Mihai, mare vistiernic, spătar, 187, 350

Cantacuzino, Părvu, mare stolnic, 350

Cantacuzino, Șerban, voievod, 186–188, 199

Capistrano, Ioan de, propovăduitor franciscan, 159

Caprara, regiment, 190

Caracal, 142

Caraffa, Antonio, 86, 192, 193–195

Caramanlău, Dumitrașco, mare postelnic, 350

Caransebeș 26, 27, 62, 91, 97, 186, 188, 195, 203, 204, 207, 214, 216, 218–220, 329, 336, 337, 366, 367, 379, 458

Carasu, așezare în Dobrogea, 166, 167

Caraș, comitat, 410

Caraș, râu, 99, 328

Carașova, provincie și sat, 98, 99, 100, 102

Cariophil, Ioan, logofăt al patriarhiei ortodoxe din Constantinopol, 178

Carlestch, 473, 475

Carlovitz, pacea de la, 242, 243

Carol al II-lea, arhiduce de Austria, 459, 160
 Carol al VI-lea, împărat 384
 Carol al XII-lea, rege al Suediei, 248
 Carol cel Mare, împărat 71, 150, 455
 Carol Quintul, 13
 Carolina Matilda, regina Danemarcei, 372
 Carpați, 187, 223, 227, 473
 Cârța, localitate în jud. Sibiu, 28
 Caselli J.A., 369, 371
 Caselli Arthur, 369
 Castaldi, Giacomo, 454
 Castaldo, Giovanni Battista, general 110, 456–458, 462
 Castellane, Michel Ange de, diplomat francez, 273, 274
 Castelli, doctor, 279
 Castello, regiment, 200
 Castera, Duperron, diplomat francez, 262, 263, 268, 270, 271
 Cașovia (Kosiče), 241, 457
 Çatalca, 176
 Cavriani, conte, 210, 211
 Cazimir al IV-lea, rege, 439, 446
 Călărași, 417, 421
 Călugăreni, 50
 Cărpiniș, 97
 Căvâran, 366
 Cehrin, 174, 175
Cele Șapte Turnuri vezi Yedikule
 Celebi, Evlia, călător turc, 176
 Çelebizade Şerif Hasan pașa, 379, 381
 Celsing, Gustav, diplomat suedez, 270
 Cenad, 62, 92, 194, 200, 215, 221, 348, 362, 364, 457, 461
 Ceneda, 48, 49, 54
 Çenge, 18
 Cerna, sat și râu, 317–319, 321, 324–326, 328, 330
 Cernavodă, 229
 Cerneteaz, 330
 Cerneți, 187, 195, 196, 201, 206, 226, 372, 374, 379, 383, 384
 Cernovodeanu, Paul, istoric, 122, 258, 374
 Cervena Voda, așezare în Bulgaria, 166
 Cervia, 58
 Cetatea Albă (Akerman, Kermen, Moncastro) 15, 16, 18, 36, 226, 434, 435 437, 439, 468, 410–472
 Cetatea de Baltă, localitate în jud. Alba, 29
 Cetatea Neamțului, 83
 Chalcocondyl, Laonic, 450
 Charfestein, castelul, 240
Charleville vezi Károlyliget
 Checea, 116
 Chelaru, Rafael, istoric, 441
 Cheronea, 317
 Chezdi, scaun secuiesc, 455
 Chilia Nouă, 381
 Chilia, 15, 17, 18, 35, 36, 162, 226, 378, 381, 437, 439, 442, 463, 471, 472
 Chioar, 58, 59, 64, 65, 67, 70, 177, 186, 193, 208
 Chiprovăț, 117, 118, 121, 123, 129, 131, 141, 143, 147, 149, 152, 153, 160, 195
 Chirca, ban al Craiovei, 132

Chișinău, 417, 423, 424, 425
 Chlopicki, Stanislas, nobil polon, 33
 Chodetz, Stanislaus de, 443, 445
 Choniates, Niketas, 450
Chuman vezi Uman
 Chut (insula), 240
 Chytræus, David, 450
 Ciacova, 97, 363, 366, 367
 Cialukova, pas în Balcani, 166
 Cibin, râu, 28, 224
Cibinum v. Sibiu
 Ciiolahetzi (Ciulahetzi), Akop, 168
Cilibria vezi Silivri
 Çilingir Haci Ali, tatăl lui Ebubekir Râtib efendi, 389
 Cingria, negustor raguzan din Constantinopol, 265
 Ciobanu, Veniamin, 374, 375
 Ciochina, 421
 Ciocîltan, Alexandru, istoric, 105, 122, 179, 434, 474
Çiprovcı vezi Chiprovaț
 Cipru, 31
 Ciubărciu (Chuburchu), 36
 Ciuc, oraș, 46
 Ciuc, scaun secuiesc, 455
 Cladova, 51, 201
 Claseri, Marco 54
Claudiopolis v. Cluj
Claudius, orașul lui vezi Cluj
 Clement al VIII-lea, papă, 31, 33, 48, 58, 67, 74, 79
 Clisura, 329
 Cluj, 14, 22, 24, 26, 58, 59, 66, 71, 78–81, 83, 84, 89, 90, 186, 191, 193, 204–206, 225, 243, 244, 404, 455, 457
 Coatu, G., 188
 Codlea, 28, 175, 178, 181, 184
 Colloredo, prinț și cancelar al Imperiului Habsburgic, 397
 Collowitz, 114
 Colomeea, 439, 442, 444
 Comani, 142
 Comaron, oraș în Ungaria, 428
 Coneghano, 54
 Conerman, Stephan, 420
 Conrad Bistriciensis, Samuel, notar al orașului Mediaș, 173, 174
 Conrad, duce, 447
 Constantin Basarab (Băsărab), voievod, 349
 Constantin cel Mare, podul lui –, 384
 Constantin Șerban, domn al Țării Românești, 117, 119, 130, 132, 137
 Constantinopol (Istanbul), 15–17, 20, 29, 35, 50, 60, 61, 64, 103–106, 119, 120, 135, 137, 141, 147, 166, 168, 172–179, 183, 185, 213, 228, 248, 254, 255, 257, 259–264, 267, 268, 271, 272, 277, 279–284, 290–293, 297–299, 304, 307, 308, 310–315, 377, 387, 388, 389, 390, 407, 419, 459, 463, 464, 466, 467, 469, 471
 Constanța 165, 229
 Copa, 10, 11
 Copăceni, 176, 183
 Copenhaga, 372
 Corfus, Ilie, 38

Corgémont, sat în Elveția, situat pe valea Saint-Imier, 369
 Corjova, 426
 Çorlu, 178
 Çorlulu Köse Bahir Mustafa, mare vizir, 308
 Cornea, 339, 340, 379
 Cornea, Alexandru, 467
 Corniș, Gaspar, nobil ardelean, 43, 45
 Cornul Bizantin, 146, 156
Cosacchia vezi Ucraina
 Costăchel, Valeria, 441
 Costești, 423
 Coșava, 410
 Coșlariu, sat în Transilvania, 243, 244
 Cotnari, 285
 Courmei, negustor francez din Constantinopol, 290
 Couturier, negustor francez din Constantinopol, 282
 Cracovia, 13, 83, 88, 89, 90, 289
 Craiova, 132, 152, 187, 350, 376 *Cragoceno (identificare probabilă)* 225
 Creaca, trecătoare, 236, 237, 238
 Cremona, 316
 Creta, 170
 Crimeea, 15, 200, 217, 257
 Cristea, Ovidiu, istoric, 105, 122
 Cristian, jud. Brașov, 175, 182
 Cristian, jud. Sibiu, 178, 184
 Crișul, 23, *Crișul Alb* 23, 460, *Crișul Negru*, 23, *Criș (?)* 328
 Criuleni, 425, 426
 Croația, 223, 234, 242
 Cromer, Martin, 450
 Croy, duce de, 218–220
 Crvenka, 115
 Csáki, Ladislau, nobil ardelean, 174
 Csáky, Ștefan, conte, 233, 244
Cselikova vezi Rish
Csetalsia vezi Çatalca
 Csomortanyi, Toma, sol, 41
Csorlye vezi Çorlu
 Cureus, Joachim, 450
 Cusani, mareșal, 199
 Cuspianus Johannes, umanist, 12
 Cuvin (Kubin), 323, 328, 331, 364
 Czarniecki, rotmistru, 41
 D'Herbeville, regiment, 204
 Dacia, 16, 51, 60, 153, 328, 371, 384, 455 *Dacia Ripensis* 134, 160
 Daia, 176, 183
 Dainiy, George, 295, 299
Dal'ya vezi Daia
 Damasc, 104, 107, 434, 436
 Dâmbovița, cetate (Teilttschschloß), 176, 182
 Dâmbovița, râu (Teilttsch), 122, 158, 166, 176, 182
 Damiens, Robert François, 256
 Damietta, 170
 Damnet, călugăr franciscan, 274
 Damoiseau, inginer genist în armata franceză, 235, 236, 238

Danciul, mare postelnic, 132
 Danemarca, 15, 372
 Dantan, dragoman al Porții, 296
Danubius vezi Dunărea
 Danzig (Gdansk), 57, 232, 289
 Dapontes, Constantin, 249
 Dardanele, 391
 Darius, rege al Persiei, 414
 Debrețin, localitate în Ungaria, 21, 22, 243
 Decebal, 455
Dees v. Dej
 Deima, Alexandru, 295
 Dej, 66, 225
 Delabat, negustor francez din Constantinopol, 267, 269, 270
 Delancey, 308, 310
 Delft, 316
 Demkowicz, căpitan, 31, 35
 Demuret (Muret, Jean Baptiste Marie Desmarets ?), 260–263
 Denta, 109, 116, 330
 Dereköy, 169
 Dervelint Mahalim, 176
 Derviş Abdullah, agă, 249
 Derviş, probabil mănăstirea Baba Huseyn, 110
 Des Alleurs, Roland Puchot, conte, diplomat francez, 231, 232, 234, 235, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 245, 246, 247, 254, 255, 258–296, 298–304, 311
 Des Bordes, Jan Carel (Desbordes), negustor și diplomat în Constantinopol, 265, 266, 269
 Despot vodă (Iacob Heraclide Basilicus), domn al Moldovei, 17 467
 Deti Napolitanul, Iosif, italian stabilit în Țara Românească, 137
 Deva, 26, 67, 68, 186, 193, 208, 235, 390, 409, 410, 456, 458
 Deval, Alexandre, dragoman, 255, 260, 261, 276, 278, 279, 281, 283, 285, 288, 289, 293, 311
 Dimitri, negustor francez din Constantinopol, 315
 Dimitrov, Božidar, istoric, 122
 Dinelli (Dinel), Simone, iezuit, 88
 Dobra, 211, 217, 410
 Dobrogea, 16, 161, 228
 Dobrosolovski, Martin, 467
 Docolina, 163
 Dóczy Ioan, trezorierul regatului Ungariei, 14
Dugnecca, 329
 Doja, Gheorghe, războiul condus de, 231
 Domné, preot, 296
 Domokos, Toma, nobil ardelean, 174
Donaw vezi Dunărea
 Doria, Antonio, paharnic, 146
 Doria, familie din Pera, 146
 Dormani, Tommaso, iezuit, 85, 89
 Dorog, localitate în Ungaria, 20
 Douglas, Alexandre-Pierre de Mackensie, diplomat francez, 311
 Drace-Francis, Alex, istoric, 477, 478
 Dragodin, 215
 Dragoevo, 176
 Dragoslavele, 176, 182 187
Dragoșlave vezi Dragoslavele
 Dragoș, 473

Drașina, 330
Dragulko vezi Dragoevo
 Draut, Gheorghe, vilic al orașului Brașov, 175
 Drawschitz, hatman, 447
 Drăgoianu, Cornea, mare paharnic, 350
 Dresda, 188, 264, 265, 268, 271, 272, 276–278, 289, 296, 300, 310, 372, 428
Drogabus vezi Trebeș
 Drohobič, 18
 Du Toit, Alexander, istoric, 373
 Duarte del Sacramento, Giovanni, prefect al misiunilor Congregației Oratoriului din San Mauro, 104
 Dubăsari, 417, 419, 420, 424, 425
 Dubrava, 166
 Dubravius, Jan 450
 Duca Vodă, domn al Țării Românești, 176, 350
 Ducas, istoric bizantin 295
 Dujčev, Ivan, istoric, 122
 Dumbrava, localitate în jud. Cluj, 24
 Dumitrache Hangerli, spătar, 421
 Dumitrache, boier, 422
 Duna almas, 115
 Dunavăț, 16
 Dunăre (Istru) 15–18, 26–28, 32, 33, 42, 56, 60, 62, 65, 74, 104, 106, 108, 109, 113, 116, 117–121, 123, 127, 130, 135, 138, 140, 142, 152, 153, 160, 161, 162, 166, 167, 176, 178, 183, 187, 188, 195, 196, 199, 200, 201, 203, 207, 208, 211–214, 216–221, 223, 225–229, 234, 236, 240, 251, 328, 331, 364, 375, 378–388, 420, 421, 427, 428, 452, 454, 461, 463, 464, 466, 468–472, 478
 Dunăre, 259
 Dünwald, regiment, 190
 Dunod, Antide, iezuit, 187, 198
 Duns Scotus, John, teolog și filozof franciscan, 141
 Durand, Francois Marie, diplomat francez, 312
 Duretti, chelar, 383
 Durres, 51, 7
Duval, Alexandre vs. Deval, Alexandre
 Eberhard, episcop de Speyer, 450
 Ebubekir Râtib efendi, ambasador la Viena, 389, 390, 391, 392, 413
 Ecaterina a II-a, împărăteasa Rusiei, 378, 388, 419
 Ecsed, 56
Edhem efendi, 389
Edirne vezi Adrianopol
 Efes, 103, 104
 Eger, 61, 64, 82, 191, 241
 Egipt, 104, 107, 169
 Egyed, Hermann, 108
 Ehiazar, patriarh armean, 168
 Ehrler, Johann Jakob, 346, 347
 Eisenach, 317
 Elba, 82
 Elena din Troia, 178
 Elisabeta I, regină, 51
 Elveția, 369
 Eminec, prinț tătar, 11
 Emni efendi, 249
 Engel, Johann Christian von, 454

Entzenberg, baron, 399
 Enver Ziya Karal, 419
Enyedi, Gallus vezi Mollerus Gallus
 Eperies, 186
 Erasmus din Rotterdam, 13
Erdeli v. Transilvania
 Ertschin, 114, 115
 Erzurum, 104, 107
 Esseg (Eszeg, Osieg), 190
 Essek, 114
 Ester, așezare în Dobrogea, 162, 166, 167
 Esterházy Antal Fraknó, conte, 233, 235
 Esterházy de Galántha, Ferenc, 375
 Esztergom, 115
 Eșelnița, 321
 Ettinger, librar-tipograf, 317
 Eugen de Savoia, principe, 364
Eupraxia vezi Sfânta Frusia
 Europa, 31–33, 60, 81, 103, 256, 295, 306, 308, 316, 369, 374, 380, 382, 395, 399, 413, 449, 454, 473, 478
 Extremul Orient, 449
Ezkiztambol vezi Veliki Preslav
 Fabric, cartier în Timișoara, 411
 Fabricius, Matheus, membru în conducerea orașului Mediaș, 173
 Falco, Giovenale, franciscan conventual, gardian la Câmpulung, 119, 127, 129
 Fanar, 296
 Faostini, Giovanni Domenico, tipograf, 473, 474
 Fârliug, munte, 329
 Făgăraș, 28, 72, 75, 78, 175, 178–181, 184, 193, 208, 225, 235, 238
 Făget, 329, 410, 461
 Fazil Ahmed, mare vizir, 230
 Fedwar, 114, 115
 Feldioara, localitate în jud. Brașov, 28, 29
 Feleac, deal, 24
 Felnac, 221, 460
 Feneșan, Costin, istoric, 316, 317, 346
 Feneșul Săsesc, localitate în jud. Cluj, 24
 Ferdevsi Mehmed Emin, ministru al afacerilor străine, 392
Ferdinand de Habsburg, rege al Ungariei, 12, 456, 458, 462, 466
 Ferdinand, arhiduce, 79
 Ferencz. Geszty, 460
 Ferhat pașa, 464
 Ferrara, 67
Feyerwar v. Alba Iulia
 Fibiș, 330
 Filip, pavlichian stabilit în Țara Românească, 154
 Filipopol, 104, 105
 Filitti, Ioan C., 257, 258
 Firiteaz, 380
 Fischer, Eduard, 441
 Fitzherbert, Alleyne, 378
 Flaccus, roman 461
 Flama (?), munte, 329
 Flo (probabil Târgu de Floci), 226

Florența, 316, 473, 474
 Floridablanca, José Moñino y Redondo. conte de 378
 Focșani, 165, 187, 417, 422, 426
Fogaras vezi Făgăraș
 Fonton, Antoine, dragoman, 282
 Forgách, Sigismund, 69
 Forgách, Simon, general curut, 233, 234, 236, 237, 238, 239, 241, 242
 Franceschi di Osimo, Antonio, franciscan conventual, 119, 130
 Frankfurt 377, 452, 453
 Franța 31, 174, 230–232, 234, 248, 253, 255–257, 260, 263, 268, 290, 293, 303, 309, 310, 311, 351, 389, 398
 Frederic I, rege al Suediei, 249, 270
 Freidorf, 330
 Freistadt, castel, 237
 Frumușeni, 364
 Gabelentz, Bernhardt von der, 448
Gabriel din Chiprovaț vezi Tomasi Gabriel
 Gaismar, căpitan, 214
 Gajtasovo, 364
 Galad, 115
Galata vezi Pera
 Galata, 467
 Galata, mănăstirea, 261
 Galați 104, 106, 161, 162, 163, 167, 226, 255, 259, 261, 262, 264, 268, 271, 272, 283, 285, 298, 299, 311
 Galba, Servius Sulpicius, 385
 Gallipoli, 117
Galloway, earl de vezi Stewart, John
 Gallus, franciscan conventual, 138
 Gautier, negustor francez din Constantinopol, 313, 314
 Gaza, 119, 134
 Gazan, negustor francez din Constantinopol, 284
 Gătaia, 316, 335, 338
 Geanetul, Antiohi, 279, 280, 283, 284
 Geanetul, Iordachi, 256, 259, 286, 289, 291, 292, 294, 295, 297, 298, 300
 Geanetul, Lascarachi, 256, 308
 Genova, 9, 10
 Geonea, 458
 George al III-lea, rege al Angliei, 372, 378, 379
 Georgia, 31
 Geréb, Ioan, nobil secui, 46
 Germania, 20, 56, 57, 65, 66, 74, 79, 227, 233, 303, 305, 306, 351, 386, 430, 451, 453 germani 21, 24, 27, 29
 Ghent 451
 Gheorghieni, 208
 Gherghe, mare vornic, 132
 Gherghița, 165
 Gherla, 30, 186, 208, 235, 238
 Gherteniș, 94
 Ghica, Grigore al II-lea, domn al Moldovei, 250, 273, 274, 275, 279, 287, 305
 Ghica, Grigore, domn al Țării Românești, 120
 Ghica, Matei, domn al Moldovei, 255, 279, 302, 303, 305–307
 Ghica, Scarlat, 313, 314
 Ghizolfi, familie (Vincenzo, Zaccaria), 9, 10, 11
 Gianoglu, dragoman, 288

Gibraltar, 310
 Gilău, localitate în jud. Cluj, 24
 Giorgio... N, iezuit, 85
 Giovio, Paolo, umanist, 13
 Giraud, Gianfranco, istoric, 122
 Giuliani, interpret levantin, 296
 Giurgiu (*Zorga*), 34, 60, 166, 176, 183, 187, 250, 251, 309, 392, 427, 454, 464
 Godeanu, munte, 329
 Goes, baron von, 108, 114–116
 Goethe, Johann Wolfgang, 317
 Golia, Ieremia, 468
 Golubăț (Golubac), 202, 368, 477, 481
 Goluscevo, 166
 Golz, Jochen, 317
 Gondola, Matteo, sol raguzan la Poartă, 161
 Gonzalez, Domingo, 477
 Gorecki, Leonard, 454
 Gorovei, Ștefan S., 441
 Gorski, sol, 42
 Gosse Pierre Junior, editura, 231
 Gotha, 316, 317
 Graffius, familie aparținătoare patriciatului orașului Mediaș, 174
 Grambetzky, Paulus, 442, 447
 Grancea, Mihaela, istoric, 347
 Graz, 48, 66, 74, 80
 Grebenac, 330
 Grecia, 223, 457
 Gregoras, Nichifor, 450
Griechische Weisenburg vezi Belgrad
Grigore Ghica vezi Ghica, Grigore,
 Grigore, neidentificat, probabil negustor, 93
 Grisellini, Francesco, 317, 346
 Gritti, Ludovic (Aloisio), 13, 14, 466
 Grodno, 256, 285–287, 291, 292, 296
Groß Aw vezi Cristian
 Gruter, colonel, 114
Guilford, earl de vezi North, Frederick
 Guineea, 449
Gultonbrunn, 330
 Gundulić, Marino, iezuit, 98
 Gurghiu, 186, 193
 Guruslău, 49, 52
Gyergöve vezi Giurgiu
 Győr, oraș în Ungaria, 21, 58, 65, 240, 460, 464
 Gyula, oraș în Ungaria, 92, 210, 211, 215, 220, 221, 458–460
 Haarlem, 316
Habsburg vezi Ferdinand de Habsburg, Imperiul Habsburgic, Iosif al II-lea, Leopold, Maria Christina de Habsburg, Rudolf al II-lea
 Habsburg, dinastia de, 174
 Hadar pașa, 464
 Haeften van Ophemert, Reinier van, 376, 378
Haffia vezi Aftane
 Hafiz Șirazi, poet persan, 391, 401
 Haga, 231, 256, 268, 316

Hagi Bekir bei, 114
Hagi Halil, 114
Hagilarchioi, 162, 167
Hakluyt, Richard, 449
Halap vezi Alep
Halici, 437, 438, 442–445
Halicky, Stanislaus, 443, 444
Halil Hamid pașa, mare vizir, 389
Hamburg, 231
Hammer, Joseph von, 250
Hamseve, 114, 115
Hannibal, 51
Hanovra, duce de, 206
Hanul Pustnicul, între Brașov și Codlea, 28
Hapsz vezi Havsa
Hârșova, 229, 389, 463, 472
Hasan pașa, 464, 469,
Hasan, palanca lui, 200
Hasan pașa, vizir comandant la Tighina, 419, 424, 425
Hasan, pașa de Vidin, 304
Haschioi, 167
Hasdeu, Bogdan Petriceicu, 451–453
Hassiotis vezi Axioti
Hațeg, vale, 26
Hațegan, Ioan, istoric, 108
Havsa, 178
Haygel, von, 338
Heissler, Donatus, general, 187, 188, 200, 203, 213
Heister Siegbert, feldmareșal imperial, 209, 214, 234
Hekimoğlu Ali pașa, mare vizir, 389
Helfenstein, conte de, 458
Hencida, localitate în Ungaria, 22
Henckel, Lazarus, negustor și bancher din Ulm, 19
Heraclius al II-lea, rege al Georgiei, 304
Herbert-Rathkeal, Philipp von, 373, 375, 379, 390
Herbeville, Ludwig, colonel, 195
Herbeville, commandant suprem al trupelor imperiale, 239, 242
Herbultowski, rotmistru, 42
Hercolanus, Franciscus, pictor, 155
Hercule, 49, 58
Hermann, Petrus, primar al orașului Mediaș, 174
Hermannstadt vezi Sibiu
Hermonactis, sat la gura Nistrului, 471
Herodot, 463
Hessa, land în Germania, 428
Hoarda de Aur, 36
Hoffkirchen, general, 188, 220, 221
Hohenzollern, sergent-major, 210
Holban, Maria, istoric, 122, 189, 372, 478
Horatzin (Veliko Selo), 115
Hotin 161, 163, 164, 167, 250, 252, 302, 304, 306, 310, 399, 466, 467, 470
Hrisoverghi, pârçălab, 83
Hübel, von, locotenent-colonel, 336
Hübsch (Hubs), negustor din Constantinopol și reprezentant diplomatic, 265, 276

Huedin, localitate în jud. Cluj, 23
Hulsius, Levinus, 449–472
Human vezi Uman
Hunedoara, 26, 177, 409
Hurmuzaki, Eudoxiu, 257
Husein aga, 114, 116
Hüseyin, nepotul profetului Muhammed, 414
Hust, localitate în Ucraina (Huszt), 30, 177, 186
Hustopeče, localitate în Cehia, 21
Huși, 417, 422, 423
Jacob Heraclide Basilicus vezi Despot vodă
Ialomița, râu, 421
Iancu de Hunedoara, voievod al Transilvaniei și guvernator al Ungariei, 25
Iancu Sasul, domn al Moldovei, 469
Iani vezi Kaynarca
Iaroslav, oraș, 89
Iași (Tassi), 15, 18, 34, 88, 104–106, 163, 165, 226, 250, 256–258, 260–265, 268–272, 274–280, 283–286, 288, 291, 293, 294, 296, 298, 308–314, 419, 423, 465, 468, 470, 473–475
Ibrahim Hasan pașa, 469
Ibrahim Müteferrika, 248, 249
Ibrahim pașa, mare vizir, 65, 73, 404
Ichnia, 104, 107
Jeremia, voievod vezi Movilă, Ieremia
Ierusalim, 104, 107, 157, 433–436
Ilanča, 328
Ilova, 379
Ilyas pașa, paznic al Hotinului, 252
Imbro vezi Nipru
Imperiul Bizantin (Bizanț), 450
Imperiul Habsburgic (Casa de Austria), 31–34, 230, 231, 245, 250, 373, 375, 376, 396, 404
Imperiul Otoman (Înaltul Devlet, Înalta Poartă, Poarta, Sublima Poartă, Turcia), 15, 21, 31, 33, 118, 126, 146, 172, 174, 175, 177–179, 227, 230, 231, 249, 250, 256, 257, 265, 270, 272, 277, 279, 282, 284, 286–289, 291, 292, 295, 297, 301–306, 311, 312, 322, 348, 351, 363, 373, 395, 396, 398, 399, 408, 418, 420, 423, 434–436, 450, 454, 478
Imperiul Roman, 455
Imperiul Romano-German, 31, 452, 459
Inalcık, Halil, 417
Inceğiz, 176
India, 316, 449
Indiile Noi, 98
Indiile Răsăritene, 430
Ineu (Inău), 62, 97, 210, 211, 458
Insches vezi Inceğiz
Ioan Potcoavă, domn al Moldovei, 468
Ioan Vodă cel Cumplit, 454, 467, 468
Iordan, râu 23
Iorga, Nicolae, istoric 16, 122, 257, 374, 417, 441
Iosif I, 242, 245, 246
Iosif al II-lea, împărat, 404
Iosif, arhiduce, 202
Iosif, Cambioli, 310
Isabella Zápolya vezi Zápolya, Isabella Jagiello
Isaccea, 15, 18, 162, 167, 229
Ismail 162, 381, 388, 463

Isnia vezi Ichnia
 Ispahan, 104, 107
Istanbul vezi Constantinopol
Istru vezi Dunăre
Istru vezi Dunărea
 Istvan, căpitan maghiar, 36
 Istvánffy, Nicolae, 48
 Italia, 49, 54, 57, 64, 137, 186, 316, 328, 409
 Iurghiov, târg, 34
 Izmir, 103, 104
 Izmit, 170
 Izvoranu, Radu, mare pitar și grămătic, 350
 Izvoru Crișului, localitate în jud. Cluj, 23
 Izzet Mehmed pașa, mare vizir, 392
Înalta Poartă vezi Imperiul Otoman
Înaltul Devlet vezi Imperiul Otoman
 Jabłonowski, Stanisław Wincenty, 289
 Jačov, Marko, istoric, 122
 Jaffa, 433
 Jäger, felcer, 323
 Jagiello, dinastia de, 57
Jagiello, Isabela vezi Zápolya, Isabella Jagiello
 Jagiello, Sigismund al II-lea Augustus, rege al Poloniei, 458, 467, 471
 Jagiello, Sigismund, rege al Poloniei, 439, 447
 Jagiello, Vladislav al II-lea, rege al Poloniei, 439
 Jagodin, 187
 Jamu Mare, 330
 Jancourteran, 114, 115
 Janni Lomongy Oglou, 285, 288
 Jdioara, 366
 Jibou, trecătoare, 236, 237, 238
 Jenischar (Ienișehir), 349
 Jerkov, Janja, istoric, 122
Jherusalem vezi Ierusalim
 Jianu, Angela, istoric, 375
 Jibou, localitate în jud. Sălaj, 22
 Jidovin, 195
 Jode, Cornelis de, 450, 454
 Johannes, 441
 Jones, căpitan, 477
 Jörger, conte von, colonel, 199
 Jósika, Ștefan, cancelar, 62, 64
 Jovkov, Milčo, istoric, 122
 Jula, localitate în Ungaria, 23
 Jupalnic, 316, 325-327
 Kakas, Ștefan, sol, 40
 Kalisz, oraș, 89
 Kálló, localitate în Ungaria, 21
 Kálnoki, Valentin, nobil ardelean, 174
 Kamieniecki, rotmistru, 41
 Kana Kapî, vezi Poarta Sângelui
 Kaniów (Kaniv), 104, 106, 282
 Kanizsa, 78-80, 188, 202
 Kara Mustafa Pașa, mare vizir, 174, 177

Karadja, Constantin I, 248
Karadja, dragoman, 248
Karelia, 104
Karnobat, 176, 178
Kärnten, 78
Károly Sándor, 233, 235, 236, 237, 238, 239, 241, 247
Károlyliget (Charleville), 380
Kašić, Bartolomeu, iezuit, 91–93, 97
Kaucksdorff, cofetar, 383
Kaunitz, Wenzel Anton von, cancelar 397
Kaynarc, 176
Kedrenos, Ghiorghios, 450
Keith, Agnes, 373
Keith, Ana, 373, 376, 377, 379–381, 383, 384, 386, 388
Keith, Barbara (Bab), 382, 388
Keith, familia 372
Keith, Jannie, 373
Keith, Robert Murray, diplomat englez, (1697–1774), 372
Keith, Robert Murray, diplomat englez, (1730–1795), 372–388
Kemény, Ioan, principe, 190
Kendy, Alexandru, 50
Kerbela, loc sfânt al musulmanilor šiiti, 414
Kerecsenyi, Ladislaus de Kányafölde, 459
Kermen vezi Cetatea Albă
Kery, conte, capelanul principelui Francisc Rákóczi, 244
Ketchereth, 460
Khortysia (Chortycka), insulă pe Nipru, 32
Kiachy, vizir otoman, 287
Kiev, 104, 106, 310
Kikinda Mare, 328
Kindsperg, Johann Christoph von, rezident imperial la Constantinopol, 174
Kirklareli, 176
Kirscheser, 338
Kızıl Hisar, 169
Klocsberg, 234
Koehalim, 176
Koenigstein vezi Oratia
Koerklitze vezi Kirklareli
Kogălniceanu, Enache, 257
Köln 321, 454
Kolosuar v. Cluj
Kolozsvár vezi Cluj
Komarom, 115, 235, 236, 240
Komorowski, curtean, 42
Königsberg Kaliningrad, 437, 438, 440, 442, 447
Köpeczi, Bélla, 232
Kopocsan vezi Copăceni
Korczewski, 36
Kornabath vezi Karnobat
Körner, felcer, 325
Kórnis Gáspár, 66, 75
Koromarot vezi Lozarevo
Košice, 65, 66, 68
Koška, 336

Kovacica, 116
Kovacsóczy, Farkas, 50
Krajsnik, 116
Kranj, 78
Krašić, Stjepan, 161
Krasnystaw, 442
Kronstadt vezi Braşov
Küçük Hüsseyin paşa, amiralul flotei, 392
Küçükçekmece, 177, 178
Kugler, von, 338
Kulinski, rotmistru, 41
Kumulović Alexandru, nunțiu papal, 33
Kutenstein, conte, 210
Kutschuk Derbend vezi Kutsuk Dervent
Kutsuk Dervent, 178, 179
Kutsukcekmezoe vezi Küçükçekmece
Kutuzov, general rus, 417, 419, 422, 424
Kuyschnitz, 442
La Fayardie, Avril de, 301, 303, 305, 306
Ladislau I cel Sfânt, rege al Ungariei, 22, 24
Ladislau V Postumul, rege al Ungariei, 25
Ladislau, fiul lui Iancu de Hunedoara, 25
Ladisnia vezi Ladyzhyn
Ladyzhyn 104, 106
Laidet, Clemente, prefectul misiunii din Moldova, 266, 272–274, 296, 310
Lami, Giulia, istoric, 105
Landshut, 433
Lăpuşneanu, Alexandru, domn al Moldovei, 467
Lăpuşneanu, Petru, 467
Lasal, Antoine, negustor francez din Constantinopol, 272, 290
Lascu, Viorica, istoric, 188
Lassota, Erich von Steblau, 31, 32, 33
Laurent, Vitalien, istoric, 105
Lavergne, general, 190
Lázár, Jartaf, nobil secui, 46
Lazăr, Gheorghe, istoric, 105, 122
Lazenski, curier, 304
Lazius, Wolfgang, 450
Lazzaro, Andrea, 188
Lăpuşna, 36, 37, 423
Lăpuşneanu, Bogdan, domn al Moldovei, 467, 468
Lăpuşnicel, 338
Leandro, Alberti, 450
Leeds, duce de vezi Osborne, Francis Godolphin
Leiden (Leyden), 256, 268, 298, 316
Lemaire, Louis, 230, 231, 232, 236
Lemburgk vezi Liov
Lenş, familie boierească, 257
Lenşul Franţuzul vezi Linchou, François Thomas
Leonardo, valet, 283, 292, 302
Leopold al II-lea, împărat, 377
Leopold I, împărat, 103, 186–188, 230, 233, 234, 397, 398, 404
Leopoldova, 329
Leopoldstadt, 240

Lepanto, 31
Leu, Vasile, 91
Leunclavius, Johannes, 450, 454
Levant, 256, 293, 307
Lever, John, 477
Libochovice, 81, 82
Lichnowsky, Maria Christiana Josepha, 377
Lichtenhayn, Cristoff von, 448
Lichtenstein, principe de, 209, 219, 220
Ligaridi, Pantaleone, arhiepiscop de Gaza, 119, 135
Lighet, 330
Linbania, 11
Linchou și compania, casă de comerț, 293
Linchou, familia, 255
Linchou, François Thomas, 253–315
Linchou, Jean Baptiste, 254, 257–259, 266, 267., 274, 276, 312, 314
Linchou, Joseph Marie, 254, 259, 264, 266, 267, 282, 283
Linchou, Maurice, 254, 258, 281–284, 290, 301, 312, 315
Linchou, Pierre François, 254, 257, 258, 284, 301, 304
Linchou, tatăl și fiii, casă de comerț, 290, 292
Liov (Lviv), 89, 161, 164, 256, 270, 289, 295, 304, 310, 311, 434, 435, 438, 442, 443–445, 447, 467, 469
Lipova, 58, 61, 62, 65, 67, 92, 188, 192, 194, 195, 200–203, 209, 210, 211, 215, 216, 218, 220, 366, 456–458, 460, 461
Lipsius, Justus, 82
Lisaret, sat în Ucraina, 424
Lisimach, rege macedonean, 458
Liston, Sir Robert, ambasador al Angliei, 392
Litoměřice, 81
Lituania, 312, 444
Livonia, 447
Livorno, 316
Loboda Hrihorii, 34
Lochner, Christoph Johann, 450, 453, 454
London Gazette, revistă englezească, 377
London Magazine, revistă englezească, 478
Londra, 256, 257, 268, 477
Lorena, 380
Lorena, Carol de, duce, 186, 187, 190, 192
Losonczy, Ștefan, 114
Lozarevo, 178
Lublin, 41, 305, 434, 435, 442, 447
Lubomirski, Stanislaw, 265, 268, 278
Luca, 441
Lucchesini, Girolamo, 373, 375, 378, 379
Luchiana, doamnă a Țării Românești, 120
Lucido, Tomaso, iezuit, 88
Ludovic al II-lea, rege al Ungariei, 12, 456
Ludovic al XIV-lea, rege al Franței, 230
Ludovic al XVI-lea, rege al Franței, 389
Ludovic al XV-lea, rege al Franței, 253, 256
Ludovic von Baden, principe, 200, 203, 205, 206, 209–211, 215, 216
Ludovic, Delfin al Franței, 256, 268, 285
Ludwig, duce, 433
Lugoj, 26, 27, 93, 97, 188, 215, 218–220, 390, 410, 411, 415, 460

Lüleburgaz, 178
 Luth. prepozitură în Banat, 460
 Luther, Martin, 151, luterani 29
 Lutsch, Gallus, comite al națiunii săsești, 172, 173
Lviv vezi Liov
Maczynski, 277
Madona Bunevestiri vezi Sf. Maria
 Madrucci, Gaudenzio, 80
Magarej vezi Peleşor
 Maggiore, Pietro, viceprezident iezuit, 84, 85, 87, 88
 Magina, Livia, 91
 Magini, Giovanni Antonio, 450, 454
 Magni, Carl, colonel, 195, 196
 Magy, casă de comerț, 265, 267, 269
 Mahomed al II-lea, sultan osman, 466
 Mahomed I, sultan osman, 462
 Mahon, port 310
 Malaspina, Germanico, episcop, 38, 40–42, 44, 46
Mama Bătrână vezi Dragoslavele
 Manaire, negustor francez, 267, 282, 290, 291, 293
 Manolache Gelepul, spătar, 259, 269, 287, 290, 295, 312–314
 Manolachi Kuyunci Oglu, căpitan de vas, 283, 285
 Mansfeld, regimental lui, 214
 Mantova, 79
 Manzone, bucătar, 383
 Maramureș, 186
 Maramureș, 30
 Marcellin, casa în Constantinopol, 280
 Marchthaler. Veit (Vitus), patrician, consilier comunal al orașului Ulm, 19
 Marcianopolis, 117, 119, 129
Marco vezi Mircea Ciobanul
 Marcu, pavlichian, fiul lui Filip, 154
 Marea Albă, 104
 Marea Baltică 104, 106, 430
Marea Britanie vezi Anglia
 Marea Caspică, 31
Marea cea Mare vezi Marea Neagră
 Marea de Azov, 65
 Marea Neagră, 9, 10, 16, 27, 35, 60, 104, 106, 226, 228, 229, 434, 464, 465, 468, 470–472
 Marea Nordului, 82
 Margita, 116
 Maria Cristina (Christierna) de Habsburg, 51, 54, 64, 460
 Maria Tereza, împărăteasă, 370, 396
 Marienfeld, 380
Marienville vezi Marienfeld
 Marini Poli Giovanni de, 34
 Marinov, Ilie, episcop catolic de Sofia, 117
 Maroc, 316
 Marsilia, 254, 310
 Martin, negustor francez din Constantinopol, 267, 269, 270, 274
 Martin, scrib și orator, 445
 Martinica, 310
 Martinuzzi, Gheorghe, 456, 457
 Martiros din Crimeea, 168

Martirosjan, A.A., 168
 Matei Basarab, domn al Țării Românești, 117, 118, 120, 137, 150
 Mathias, arhiduce, 64
 Matia Corvin, rege al Ungariei, 24, 29
 Matrega, castel în peninsula Taman, 9–11
 Matrice, insulă, 10
 Mattrenich, 210
 Mauzerin, Catharina, soția lui Mollerus Gallus, 174
 Mavrocordat, Alexandru, mare dragoman, 177, 178
 Mavrocordat, Constantin, 249, 251, 300, 303
 Mavrocordat, familia, 453
 Mavrocordat, Teofan, arhiepiscop de Paronaxia, 103–105
 Mavrogheni, Nicolae, 381
 Maximilian I, împărat, 51
 Maximilian II, împărat, 56
 Maximilian, arhiduce, 61, 64–70, 79
 Mazovia, 437, 442, 446
 Măcin, 420
 Măgura, munte, 329
 Mănăștur, 186
 Mecca, 387, balsam de –, 255, 299
 Mediaș, 14, 28, 29, 39, 71, 72, 73, 172–180, 184, 185, 234, 235, 238, 455
 Medici, Giovanni de, 79
 Medja, 116
Medwisch vezi Mediaș
 Mehadia, 195, 316, 317, 320, 321, 323, 325, 326, 327, 329, 336–339, 364, 379, 411
 Mehmed al III-lea, sultan osman, 53
 Mehmed al IV-lea, sultan osman, 161, 402
 Mehmed efendi, sol în Polonia, 251
 Mehmed Emin Edib, cronicar, 419
 Mehmed Melek pașa, mare vizir, 418
 Mehmed Rașid efendi, ministru al afacerilor străine, 389
 Mehmed Said efendi, ambasador, 248, 249, 250, 251
 Mehmed, mare vizir, 274
 Mehmed, pașa de Vidin, 304
 Meisner, Heinrich, istoric, 433
 Melas, general maior, 411
 Mennin, membru al ambasadei habsburgice, 114
 Mercado, casier francez din Constantinopol, 291, 293
 Mercator, Gerhard, 450
 Mercenier, Antoine, negustor francez din Constantinopol, 313
 Mercius, 301
 Mercy, Claude Florimond d'Argenteau, feldmareșal, 329
 Mercydorf, 344
Mergeln vezi Merghindeal
 Merghindeal, 175, 180
 Metrowitz, 114
 Metupscha Bashi, dregător otoman, 387
 Mexia, Pedro, 451
 Mezökeresztes, 48
 Miastkowski, rotmistru, 42
 Michel, însărcinat comercial, 270
 Miechów, localitate, 39
 Miechowita, Maciej, 450

Miercurea Sibiului, 408
 Miercurea, 212
Mihai apostatul vezi Mihnea Turcitul
 Mihai Viteazul, 33–35, 38, 41–53, 60, 64, 67, 68, 74–78, 80, 453, 454, 463, 469
 Mihail I Apafi, principe al Transilvaniei, 174–178
 Mihnea Turcitul (Mihai apostatul), 464
 Mihordea, Vasile, istoric, 257, 258
 Mikes, Clement, reprezentant al secuilor, 175
 Mikes Mihaly, conte de Zabala, 246
 Miklos, Nicolae, căpitan, 45
 Mikó, Gheorghe, nobil secu, 46
 Mikó, Nicolae, nobil secu, 46
 Mikoszyński, Bogdan, hatman zaporojean, 33
 Milano, 316
 Milcov, râu, 165, 228, 461, 465
 Milev, Nikola, istoric, 122
 Milles, Mathias, 52
 Mirăslău, 52
 Mircea cel Bătrân, 461
 Mircea Ciobanul (Marco), 462
Misir vezi Egipt
 Miskolc, oraș în Ungaria, 22, 239, 241
 Mitrovița, 202
 Mlaștinile Pontinice, 328
 Mocenigo, Leonardo, episcop, 48, 54
 Moghilău, 310
 Mohács, 12, 114, 115
 Moise Secuiul, 53, 81
 Moises, Faustino, 55
 Mokrin, sat în Ungaria 416
 Moldova (Valahia Mare, Valahia Neagră), 9, 10, 11, 15–18, 19, 20, 26, 28, 29, 31–35, 48, 50, 51, 53, 60, 61, 72, 75, 76, 78, 83, 88, 89, 105, 106, 117, 121, 137, 157, 161, 162, 165, 188, 208, 214, 216, 223, 225–228, 248, 249, 251, 253–258, 267, 271, 273, 281, 284–287, 289, 293, 298–300, 302, 304–306, 310, 311, 313, 328, 329, 399, 386, 419, 420–424, 426, 427, 434–436, 438, 439, 443, 445–448, 452–456, 461–471, 473–475, 478
Moldovlahia vezi Moldova
Mollerus Enyediensis, *Gallus* vezi Mollerus Gallus
 Mollerus, Gallus, notar și senator al orașului Mediaș, 172–179, 185
Moncastro vezi Cetatea Albă
 Mondaino, 473
 Montecucoli, Felice de, general austriac, 234
 Montecucoli, Raimondo, general, 108, 190, 211
 Montesquieu, 391, 400
 Montmars, 302, 304
 Morariu, Bonaventura, istoric, 122
 Morarul, 317
 Morava, 200
 Moravia, 240
 Moravița, 330
 Morchovi din Târnovo, Angelo, franciscan observant, 136, 137
 Mordakay, negustor, 291
 Mordovia, Republica, 104
 More, Stefano, iezuit, 88
 Morel Albert, 369

Morel Charles Henri, 369
Morel Charles Ferdinand, 369
Morlachia, regiune în Peninsula Balcanică, 223
Mormigli, conte, locotenent colonel, 215
Moruzi, Alexandru, 386, 421, 427
Moruzi, Constantin, 386
Moscenska vezi Maczynski
Moscheea cadănei Aișa, 112
Moscheea cadănei, 111
Moscheea Cincime, 112
Moscheea lui Seidi Ahmed Pașa, 112
Moscheea săbiei, 111
Moscheea silihdarului, 112
Moscheea sultanului Murad, 112
Moscheea sultanului vărsător de sânge, 111
Moscova, 31, 33, 57, 104, 105, 107, 166, 289
Mosonmagyaróvár, localitate în Ungaria, 21
Moșna, 180
Mouriez, căpitan de vas, 301
Movilă Ieremia, domn al Moldovei, 41, 83, 88, 89, 470, 471
Müge Göçek, Fatma, 249
Muha, 439, 446
Müller, Lorenz, 450
Muncaci, 103
Munkačeve vezi Muncaci
Muntele Alb, 240
Muntele Mare, 329
Muntele Mic, 329
Muntenia vezi Țara Românească
Murad al III-lea, sultan osman, 31, 469
Mureș, 23, 25, 26, 29, 30, 58, 78, 188, 209, 211, 215, 224, 227, 235, 244, 328, 331, 455, 456, 458
Muret vezi Demuret
Murfatlar, 162, 167
Mustafa al III-lea, sultan osman, 253
Mustafa al II-lea, sultan osman, 188
Mustafa efendi, 249
Mustafa Kesbi, cronicar osman, 250
Mustafa Rasih pașa, ambasador în Rusia, 417–420, 422, 423, 424, 427
Mustafa, Kara, pașa, 186
Mytilene, 285
Nacker, Liborius, 437– 441, 444, 445, 447
Nădlac, 460
Nahifi, secretar de ambasadă, 422
Nalewajko Semen, polcovnic, 34
Naÿstadt vezi Cristian jud. Brașov
Nănești, 423
Năsturel, Udriște, boier muntean, cumnat al lui Matei Basarab, 118
Neagoe, Manole, 441
Neajlov, 154
Neamț, 465
Negreni, localitate în jud. Cluj, 23
Negrescu, Marlen, 108
Negri, Emanuele, paracliser, infirmier, 85
Nehen, baron von, 194

Nemirov, 249
 Nera, râu, 329
 Neretva, 166
 Neudorf, 330, 364
 Neuhäusel, fortăreața de la, 230, 235, 240, 241, 242
 New Jersey, stat al Statelor Unite ale Americii, 428
 Nicheia, 132
 Nicopole, 28, 74, 121, 153, 187, 195, 201, 202, 217, 227, 384, 461, 463, 464
 Nijmegen, 316
 Nilul, 170
 Ninus, rege asirian, 458
 Nipru (Boristene), 16, 32, 104, 105, 107, 465
 Nistru (Tyras), 15, 16, 18, 34, 62, 104–106, 163, 164, 226, 286, 310, 419, 426, 445, 465, 466, 468, 470, 471, 475
 Niș, 187, 188, 200–203
 North, Frederick (1766–1827), 376, 377
 North, Frederick, earl de Guilford (1732–1792), 376, 377
 Nosilia, Viviana, istoric, 122
 Nottara, Dositei, patriarh al Ierusalimului, 121
 Novak, 176
 Nové Zámky, localitate în Slovacia, 21
 Novi Becej, 115
 Novi Sad, 337
 Novo Selo, 116, 365
 Nürnberg, 15, 433–435, 450–454
 Obad, localitate în Banat 460
 Oberling, căpitan, 325
 Oblucița, 468, 472
 Obreskov, Aleksey Mikhailovich, diplomat rus, 279
 Oceakov, 15, 18, 33, 176
 Ocna de Fier, 329
 Ocna Sibiului, localitate în jud. Sibiu, 28
 Oczeszański, rotmistru, 41
 Odesa (Kochubey), 36
 Odobești, 285
 Odorhei, cetate, 45, 208
 Ogradena, 329
 Ohrida, 122
 Ohsson, Mouradgea Ignatius d', sol al Suediei, 391
 Olahus Nicolaus, 13
 Olanda (Provinciile Unite, Statele Generale), 311, 376, 378,
 Olbracht, Jan, rege al Poloniei, 437, 439, 441, 442, 446
 Olinda, 104
 Olt, 27, 28, 72, 187, 201, 206, 219, 225–227, 384, 390
 Omor, 330
 Ónod, dieta de la, 245, 247
Opole vezi *Oppeln*
 Oppeln, 53, 61
 Oradea, 13, 14, 22, 23, 40, 65, 67–70, 204–206, 210, 211, 213–215, 219, 230, 235, 237, 240, 456, 459
 Oratia, 176, 182
 Orăștie, 26–28, 409
 Orbo, scaun secuiesc, 455
 Oreșac, 330
 Orhei, localitate pe râul Răut în Basarabia, 226

Oriental Apropiat, 104, 434
Orlovac, 116
Orozsik vezi Ruse
Orșova, 186–188, 195, 196, 201, 203, 205, 211, 212, 214, 323, 366, 367, 376, 378–380, 383
Ortelius, Abraham, 110, 450
Orvieto, 316
Osborne, Francis Godolphin, duce de Leeds, 373, 374, 376, 378, 379
Osemperg, 82
Osenets, 176, 179
Osterrode, 438, 445
Oszentze vezi Osenets
Otaheites, trib polinezian, 481
Otho, Marcus Salvius, 385
Ottendorf, Henryk, 108, 116
Ovar, 114, 115
Ovári, Ioan, nobil ardelean, 179
Overadt, Peter, 454
Ovidiu, 379
Ovidova (Vidova), lac la gura Nistrului, 471
Oxford, 373
Paci, colonel, 195
Padova, 12, 150
Palanca Nouă, 323, 330
Palatici, Gheorghe, 460
Pálffy Johan Bernhardt Stepahn, general austriac și conte de, 234, 237
Palfy, regiment, 190
Pall, Francisc, istoric, 122
Palosi, Gaspar, nobil secu, 46
Palosi, Nicolae, nobil secu, 46
Panaioti, 163
Pană, mare spătar, 132
Pancevo (Panciova), 109, 113, 116, 216, 220, 365, 411, 415, 428
Pâncota, 458, 460
Pannonia, 16, 454
Pannonius, Janus, umanist, 148
Paolo da Cinquefonti, franciscan observant, 118
Papacostea, Șerban, istoric, 441
Papaschioi, 166
Paradaiser, căpitan, 78
Parcani, sat în Ucraina, 425
Paris, 256, 257, 268, 298
Paronaxia, 103, 104, 105
Paros, 467
Părvul, mare vistier, 132
Pasi, general, 192
Pasko, Cristofor, nobil ardelean, 174
Pasqualucci din Mondaino, Felice, franciscan conventual, provincial al Orientului, 119
Passarowitz, 207
Patagonia, 477
Paul al V-lea, papă, 91
Paul, nepotul lui Petru Bogdan Bakšić, 154
Pavan, Adriano, istoric, 122
Pavia, 473, 474
Paxtum, 114, 115

Pecerska, Lavra, 104
 Pecs, 108
 Pekri, general curut, 243, 244, 245
 Peirier, Joseph, 267, 270, 274
 Pelișor, 175, 180
 Penteli, 114, 115
 Pera, 10, 11, 120, 136, 144, 146, 467
 Perecop, 15, 18
 Peres, membru al ambasadei habsburgice, 114
 Pergen, Johann Joseph von, 377
 Pergen, Joseph von, 377
Periade vezi Periam
 Periam, localitate pe Mureș, 458
 Persia, 16, 31, 60, 104, 107, 249
 Peștera Hoților, 330
Petersburg vezi Sankt Petersburg
 Petrovaradin, 215, 216, 428
 Petru I, 232, 245
 Petru Aron, domn al Moldovei, 466
Petru Deodat vezi Bakšić Petru Bogdan
 Petru Rareș, domn al Moldovei, 466, 467
 Petru Șchiopul, domn al Moldovei, 468, 469
Petru vezi Bakšić Petru Bogdan
 Petsch, astăzi Novi Becej, în Banatul sârbesc, 109
 Peyssonnel, Charles-Claude de, 257
 Pezzen, Bartolomeu, consilier, 64, 80
 Philippe St., port, 310
 Philipsburg, 199
 Piątkowski, rotmistru, 42
 Piccolomini, Francesco, general, 188, 192, 201
 Pilla (Chilia), 463
 Pınar, 167
 Pini, tâlmaci, 424
 Pippidi, Andrei, istoric, 161, 474, 477, 478
 Pisa, 316
 Pisani, Giuseppe-Antonio, 296, 297, 300, 301
 Pisani, Nicoló, 387, 388
 Piscaborra (?), 212
Pizani, consilier rus, 426
 Plevna, 463
 Plutarh, 317
Poarta (Sublima Poartă) vezi Imperiul Otoman
 Poarta Apei, 110–112
 Poarta Azapilor, 110, 112–114
 Poarta Cocoșului, 111
 Poarta de Fier, 26, 186, 188, 192, 197, 203, 209, 211, 214, 217, 219
 Poarta Mică, 110, 111
 Poarta Petruvaradinului, 337
 Poarta Sângelui (Kana Kapî), 111
 Poarta Vienei, 327
 Pocuția, 466, 469
 Podolia, 89, 164, 226, 227, 446, 459, 465, 470, 473–475
 Pohibell, paharnic, 448
 Polonia, 15–17, 21, 31–33, 39, 56, 57, 59, 60, 61, 65, 74–76, 137, 161, 207, 242, 245, 247, 248, 256, 261, 262, 265, 268, 271, 272, 276, 278, 279, 282, 286, 287, 289, 291, 292, 294, 295, 299,

301–303, 305, 306, 308, 310–312, 314, 434, 435, 438–440, 442, 446, 447, 450, 455, 459,
463, 465, 467, 470, 471

Pompei, 51, 76
Poniatowski, Stanisław, 289
Pontul Euxin vezi Marea Neagră
Poradowski, rotmistru, 42
Porcia, Girolamo, episcop, 48
Poroishte, 176
Porțile de Fier, 109
Posedarje, conții de, 63
Potaissa, 51
Potemkin, Grigori Alecsandrovici, 378
Potocki, Antoni Michał, 289
Poznań, 434, 435
Praga, 31, 33, 34, 51, 52, 60, 62, 64, 70, 73, 74, 81, 428, 460, 463
Preslav, 176, 178
Prešov, oraș în Slovacia, 22
Primov, Borislav, istoric, 122
Princes Street, stradă din Eginburgh, 385
Principatele Române, 257
Priorato, Gualdo, istoric, 230
Proilavo vezi Brăila
Provadia 15, 17, 18, 36, 104–106, 166, 167
Provinciile Unite vezi Olanda
Prusia, 63, 74, 75, 76, 311, 373, 375, 391, 437, 446, 447
Prut, 34, 226, 227, 467, 470
Przemysl, 33, 439, 443
Pultusk, 442
Pusta Dorog, câmpie în estul Ungariei, 20
Putivl, 104, 107
Putivlia vezi Putivl
Putna, râu, 165
Quad, Matthias, 453, 454
Rabutin Jean Louis de Bussy, general imperial, 235, 236, 241, 243
Racibórz vezi Ratibor
Racoviță, Constantin, 254–257, 259–314
Racoviță, Mihai, 259, 271
Radom, 18
Radu de la Afumați, domn al Țării Românești, 462
Radu Ilie, domn al Țării Românești, 462
Radu Leon Tomșa, domn al Țării Românești, 117, 120, 122, 156
Radu Leon, domn al Țării Românești, 349
Radu Mihnea, domn al Țării Românești, 78, 136
Radu Șerban, domn al Țării Românești, 53, 81, 89
Radul, mare comis, 132
Radul, mare paharnic, 132
Radul, mare stolnic, 132
Radziwil, Hieronim Florian, 312
Rağib Mehmed efendi, mare vizir, 249
Ragnina, Giorgio D. Franciscus, nobil raguzan, 155
Raguza, 161
Rákóczi, casa, 224
Rákóczi Francisc, 230, 232, 234, 235, 236, 239, 240, 242, 247
Rákóczi Gheorghe, 233

Rákóczi, prințesa, 241
Rali, baron, feldmareșal al Imperiului Habsburgic, 398
Rama, cetate, 202
Râmnicu Vâlcea, 27
Râmnicul Sărat, 165, 417, 422
Ramniza, 471
Ramusio, Giovanni, 449
Raro-Asvany, 115
Rashova, localitate pe Nistru, 310
Raška, 60, 72
Râșnov, 28, 175, 178, 182, 184, 206
Ratibor, 53, 61
Ratz grad vezi Razgrad
Râul Vadului, 394
Rava, localitate în Polonia, 289
Ravazdi, Gheorghe, sol, 41
Razgrad, 176, 178, 179
Răcășdia, 102
Recaș, 93, 97, 411
Regensburg, 459
Reichersdorffer, Georg, 451, 454
Reinhold, K. L., filosof german, 391, 400
Reni, 162, 167
Resti, Raducano D. Marinus, nobil raguzan, 155
Rhodos, 381, 392
Rieter Junior, Sebald, pelerin german, 433, 434, 435
Rieter Senior, Sebald, pelerin german, 433
Rieter, Eustachius, pelerin german, 433
Rieter, familie aparținătoare patriciatului orașului Nürnberg, 433
Rieter, Hannibal, pelerin german, 433
Rieter, Hans, membru în sfatul orașului Nürnberg, 433
Rieter, Hans, pelerin german, 433
Rieter, Joachim, pelerin german, 433
Rieter, Peter, pelerin german, 433
Rish, 176, 178
Ritius, Michael, 450
Rizo, Iacovache, 314
Rochamoscon (?), 69
Rodna, castel și localitate în jud. Bistrița-Năsăud, 225
Rohatyn, 18
Roma, 48, 60, 74, 81, 93, 95, 97–99, 103, 104, 117, 118, 124, 135, 143, 144, 147, 245, 316, 397, 433
Roman, cetate, 465
Romany, Francisc, nobil secui, 46
Romodanovskiy, 104
Roomen, Adrian van, 450
Röricht, Reinhold, istoric, 433
Rosa, domnul de, episcop, 446
Rosnaw vezi Râșnov
Rossi da Mondaino, Antonio, franciscan conventual, 473
Rotterdam, 316
Rousseau, J. J., 391, 400
Roztopcze, rotmistru, 41
Rucăr, 176, 178, 182, 184
Ruckur vezi Rucăr

Ruddiman, Thomas, clasicist scoțian, 385
 Rudeanu, Bucur, mare clucer, 350
 Rudolf al II-lea, împărat, 31–35, 49, 51–58, 459, 460, 463, 471
 Rügen, 316
 Rumelia, 418
 Rumi, poet, 398
 Rupea, 208
Ruscuc vezi Ruse
 Ruse 161, 166, 167, 176, 178, 183, 217, 309, 392, 396, 427
 Rusia Neagră, 223
 Rusia Roșie, 437, 439, 442, 443, 445, 446
 Rusia, 104, 249, 250, 279, 284, 292, 376, 381, 389, 418, 419, 426, 455, 459, 467
 Rustea, Ghinea, mare vornic, 350
Ruși vezi Rușii de Vede
 Rușii de Vede, 143, 154
 Rutenia, 164, 469
 Sa' di, poet persan, 391, 401
Sabbatouia vezi Săbăoani
 Sachse, Christoph, 317
 Sadurski, nobil polon, 41
 Said, Edward, 372
 Sakar, 170
 Salinate, Petru, episcop catolic de Sofia, 136
 Salma, 104, 106
 Salvarosa, 200
 Sambequin, vas, 285
 Sambir, 18
 Sambucus, Joannes, 451
 Samos, 467
 Samsun, 434, 435
 San Mauro, 104
 San Severo, episcop de, 75
 Sandomierz, 18
 Sângătin, 205, 208, 211
 Sankt Petersburg (Petersburg) 257, 289, 310–312, 378
 Sănmihai, 116
 Sansovino, Francesco, 450
 Sântămărie-Orlea, defileu, 26
Santiago de Compostella, 433
 Saray, 176
 Sardek, 116
 Sarijski, Petăr, istoric, 122
Saritarachman vezi Szaritassa
Sarmizegetusa v. Ulpia Traiana
 Sărosi, Ioan, capucehaie a principelui Transilvaniei la Poartă, 177
 Sasca, 329
 Sascut, afluent al Nistrului, 165
Sasul vezi Bogdan Sasul, Iancu Sasul
 Satu Mare, 65, 205, 207
 Satu Mare, oraș în jud. Satu Mare, 22
 Sava, neidentificat, probabil negustor, 93
 Sava, râu, 218, 250
 Saxonia, 71, 82, 119, 133, 372, 403, 428, 450
 Săbăoani, 473, 475

Săcădate, localitate în jud. Sibiu, 28
 Săcălaz, 416
 Sărata Lăpușnei, 15, 17
 Scânteia, 165
 Scarpa, Marco, istoric, 122
 Schäswart, 330
 Scherffenberg, Frederic, general, 189, 192
Schesburgo v. Sighișoara
 Scheurl, Valentin, negustor din Breslau, 433
 Schiltberger, Johann, 451
Schirkanyen vezi Șercaia
 Schlichtgroll, Friedrich Heinrich, 316
 Schlick, conte, 204, 205
 Schover, colonel, 206
 Schultz, general, 186
 Sciția, 73
 Sclavonia, regiune în Peninsula Balcanică, 223
 Scoția, 247
 Sculia(ea), 316, 337
 Sebeș, 26, 28, 43, 100, 101, 205, 214, 217, 218, 390, 409, 455
 Secășeni, 98
 Seghedin, 26, 93, 186, 190, 194, 215, 219, 227, 328, 457
 Seidi Ahmed Pașa, 112
 Seim, 32
 Sekksitz, 114
 Seksard, 114
 Selim (Smila), localitate pe Dunăre, 463
 Selim al III-lea, sultan osman, 377, 389, 419
 Selim al II-lea, sultan osman, 468
 Sella, 115
 Semendria, 93, 203
 Semenic, munte, 329
 Semiramida, regină asiriană, 458
 Semlin, 114
 Senec, localitate în Slovacia, 21
 Seneca, 82
 Senftenberg, oraș în Saxonia, 428
 Sepsi, scaun secuiesc, 455
 Serbia, 26, 188, 195, 328, 329
Serdica vezi Sofia
 Serény, general, 204
 Serock, 442
 Serravalle, 55
 Sertfuegh, brașovean, 181
 Severin, 27, 28, 112, 225
 Seyyid Abdullah efendi, secretar, 419, 420, 423
 Sfânta Ana, 94, 96
 Sfânta Cecilia, 94
 Sfânta Ecaterina, 94, 96, 433
 Sfânta Frusia (Eupraxia), 94, 96
 Sfânta Lucia, 96
 Sfânta Maria (Sfânta Născătoare de Dumnezeu), 94, 96, 124, 132, 133, 135, 139, 141, 144, 146, 150, 152, 156, 159, 160, 338, 352
 Sfânta Maria Magdalena, 94, 96

Sfânta Prisca, 96
 Sfântu Gheorghe, scaun secuiesc, 455
 Sfântul Anton de Padova, 150
 Sfântul Dionisie, 433
 Sfântul Dumitru, 70
 Sfântul Francisc, 73, 100, 118–121, 130, 133, 135, 136, 149, 150, 159
 Sfântul Gheorghe, 121, 142, 144, 145, 358, 481
Sfântul Hubert vezi Szenthubert
 Sfântul Iacob cel Mare Apostolul, 127, 133, 139, 149, 160
 Sfântul Ieronim, 401
 Sfântul Ioan Botezătorul, 94, 100, 133, 150, 158
 Sfântul Laurențiu, 444
 Sfântul Marcu, 142
 Sfântul Mormânt, 433, 436
 Sfântul Nicolae Episcopul, 133, 139, 150
 Sfântul Nicolae, 338
 Sfântul Pavel, 159, 160, 352
 Sfântul Petru 159, 160, 338, 352
 Sfântul Scaun, 33
 Siberia, 311
 Sibiu (Hermannstadt), 27, 44, 71, 72, 75, 172, 173, 177–179, 184, 186, 189, 191–193, 208, 224, 225, 235, 238, 243, 244, 300, 306, 369, 370, 390, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 403, 404, 405, 407, 408, 409, 413, 455, 457
Siebenbürgen vezi Transilvania
 Siebmacher, Johannes, 452
 Siena, 316
 Sighișoara, 28, 29, 72, 177, 208, 219, 225, 455
 Sigismund al III-lea, rege al Poloniei, 32, 33
 Sigismund de Luxemburg, rege al Ungariei și împărat, 22
Sigismund, principe vezi Báthory, Sigismund
Sigismund, rege vezi Jagiello, Sigismund
 Sihna, râu, 163
 Siklos, 190
 Silezia, 61, 64, 65, 70, 73, 81, 234, 446, 450
 Silistra, 104, 106, 167, 168, 176, 183, 202, 228, 229, 389, 390, 417, 420, 421, 470
 Silistra-Oceakov, 176
 Silivri, 178
 Silvestri, Petru, curtean preot, 148
Simeon moscovitul, valet, 46
 Simeonis, Paul, negustor catolic, 146
 Sinai, Muntele, 104, 107, 433
 Sinan pașa, 35, 51, 58, 60, 463, 464, 470
 Siret, 165, 227, 422, 461, 463, 465
 Siria, 107
 Sirmium, Sremska Mitrovica, 12, 14
 Slankamen, 209
 Slanski, sol, 42
 Slatina, 67, 327, 344
 Slavici, Ioan, istoric, 16
 Slobozia, 417
 Slywen, Eustachius von, 448
Smyrna vezi Izmir
 Smyth, Amelia Gillespie, istoric, 372–374
 Sniatin, oraș în Ucraina, 227, 439, 469, 470

Sobieski, Ioan, rege al Poloniei, 186, 188
Socivizca, căpitan vezi Born, Ignaz
Sofia, 103, 117–119, 121, 122, 129, 131, 132, 134–137, 140–142, 153, 155, 160, 166, 168, 470
Soimirović, Francesco, arhiepiscop catolic de Ohrida, 122
Soimuș, 221
Soliman Magnificul, sultan osman 59, 456–458, 466, 467
Someș, râu, 24, 65, 66, 225
Somlyó, 56
Somorja, 115
Sorkočević, Orsat (Orsatto Sorgo), sol raguzan la Poartă, 161, 166
Soro, conte de, comandantul cetății Timișoara, 411
Soro, Johann von, general conte, 327
Soroca, 34, 104, 106
Sousino, 312
Spania, 31, 60, 74, 80, 231, 233, 310, 378, 381
Speyer, 449
Spork, locotenent colonel, 210, 215
Starhemberg, Ernst Rüdiger, von general austriac, 211, 242
Stamora Română, 330
Stanimirov, Svilen, istoric, 122
Stanislas, regele Poloniei, 245
Stantchev, Krassimir, istoric, 122
Statele Generale vezi Olanda
Stavrachi, lordache, 282, 313
Stănescu, Eugen, istoric, 453
Stefanopolis vezi Brașov
Steiermark, 78
Steingäß, 173
Stepančić, Anton, franciscan observant, episcop catolic de Nicopol, 121, 147
Stepanov, Liubomir, 108
Sterio, negustor grec, 307–309
Steube, Johann Kaspar, 316
Stewart, John, earl de Galloway, 376
Stewart, Leveson Keith, 376
Stiria, 234
Stockholm, 248, 257, 289
Strabon, 471
Stralsund, 316
Strassoldo, Germanico, 79
Stratton, secretar al ambasadei engleze din Viena, 376
Stretfeld, 316
Stroe, mare logofăt, 132
Stuart, valet, 382, 386, 388
Sturdza, Ancuța, 306
Sturdza, Dumitrașcu, 313, 314
Suabia, 380
Subhî Mehmed, cronicar, 250
Suceava (Zuthua), 465, 466
Suceava, 15, 17, 434, 435
Suedia 15, 231, 248, 250, 251, 263, 270, 288, 316
Suleiman, pașa, mare vizir, 186, 190
Süleyman Faik, 418
Sulgearoglu, Sultana, soția lui Constantin Racoviță, 275, 296, 297
Suly, 115

Süslü, Azmi, 420
 Svinița, 366
 Szalai, Ștefan, iezuit, 88
 Szamosközy, Ștefan, 48
 Szaritassa, 178, 179
 Szécsény, dieta de la, 235, 239
 Szegedin, 210, 237
 Szekely, Magdalena, istoric, 441
 Szekely, Moise, nobil ardelean, 84, 86–90
 Szenthubert, 380
 Szilvási, Valentin, nobil ardelean, 175, 185
 Szini, Ștefan, iezuit, 91, 93, 95, 97
 Șanțurile Romane, 330, 331
 Șelimbăr, 48, 51
 Șerban Cantacuzino, voievod, 350
 Șercaia, localitate în jud. Brașov 28, 175, 181
 Șimlău, Șimleu, 186, 191, 205
 Șiria, fortăreață, 460
 Șiștov, 373, 374, 379, 380, 382, 383, 385, 390
 Șoimoș, cetate, 457, 458, 460
 Șotânga, 131
 Ștefan cel Mare, domn al Moldovei, 9, 10, 11, 15, 434, 435, 438, 439, 441, 445, 446, 447
 Ștefan cel Sfânt, rege al Ungariei, 25, 370, 455
 Ștefan Lăcustă, domn al Moldovei, 466, 467
 Ștefan Răzvan, domn al Moldovei, 36, 51, 60, 470, 471
 Ștefan, curtean croat, 146
 Ștefănești 164, 467
 Știrbei, Constandin, mare comis, 350
 Șumen, 166, 251, 390, 392, 392, 420
 Șuțu, Mihai, domn al Moldovei, 419, 422, 423; domn al Țării Românești, 393
 Taman, peninsula, 9
 Tamantisc, munte, 329
 Tâmpa, 119, 175
 Taranowski, Andrei, nobil polon, 15–17
 Tardy, Lajos, istoric, 15
 Târgoviște (Terguvisst, Teruisk), 15, 60, 117–121, 123, 125–128, 130, 132, 134, 136, 139, 140, 146, 149, 159, 160, 176, 178, 182–184, 225, 226, 454, 462, 464
 Târgu Mureș, 30, 225, 244
Tariverde, 15, 17
Tarmis vezi Alba Iulia
 Târnava Mare, râu, 29, 225
 Târnava Mică, râu, 29
 Târnovo, 136
 Tarnowski, Jan, 466
 Tartaków, 289
 Tartaria, 62, tătari 226, 228
Tassi vezi Iași
 Tatarski Pola, insulă în Delta Dunării, 228
 Taurinum, 16
 Tălmăciu, localitate în jud. Sibiu, 27
 Tăutu, logofăt, 438
 Tecuci, 163, 165, 422
Teiltsch vezi Dâmbovița
Teiltschschloß vezi Dâmbovița, cetate

Teiuș, 186
 Teleki, Mihail, nobil ardelean, 174, 193
 Temisvar, probabil Timișoara, 229
 Temnița celor Șapte Turnuri, vezi Yedikule
 Teofil, mitropolit al Țării Românești, 118, 121
 Teregova, 340
 Teremia, cetate și oraș, 42
Terguvisst vezi Târgoviște
Teruisk v. Târgoviște
 Tezeysk, 18
Theresiopol vezi Vinga
 Thévet, André, 450
 Thieffen, Johann von, 437, 442
 Thines, membru în conducerea orașului Mediaș, 173
 Thököly, Imre (Emeric), 186, 187, 197, 202, 203, 205–207, 213, 215, 217, 220, 231
 Thruillier, negustor francez din Constantinopol, 291, 293
 Thun, familia, 377
 Thun, Maria Carolina Anna von, 377
 Thun, Maria Wilhelmina von, 377
 Thurzó, Sigismund, episcop de Oradea, 14
 Tibiscus, 162
 Tige, baronul Karl von, 232, 243, 244
 Tighina, 15, 18, 34, 162, 417, 419, 423–426, 468, 470, 471
 Tileagd, localitate în jud. Bihor, 23
 Timiș, 26, 62, 92, 93, 109–112, 116, 203, 237, 240, 330, 366, 410, 416, 457, 458, 460
 Timișoara, oraș și pašalic, 42, 60, 62, 80, 91–93, 95, 97, 108–113, 115, 116, 188, 200, 202, 209–211, 213, 215, 218, 220, 227, 316, 317, 325, 330, 331, 337–339, 346, 348, 361, 362, 363, 372, 374, 376, 378–380, 390, 402, 410, 411, 412, 415, 416, 428, 456–458, 460, 461, 478
Tiras vezi Nistru
Tirtschbuerg vezi Bran
 Tiryaki Hasan pașa, 404
 Tisa, râu, 20, 26, 56, 93, 108, 109, 116, 188, 328, 329, 227
 Tizian, 401
 Todi, 473, 474
 Tokaj, oraș în Ungaria, 20, 186, 458, 459
 Tokat, 434, 435
 Tokay, vin de, 371
 Tolna, 114, 115
Tomakivka (*Tomakovska*), 32
 Tomasevac, 116
 Tomasi, Gabriel, franciscan observant, gardian la Târgoviște, 120–122, 149
 Tomasi, Giorgio, 48, 50, 51–56, 70, 74
 Tomba (Jimbolia), 115
 Tomicki, Petru, vicecancelar al Poloniei, 13
 Tomșa, Ștefan, 467
 Topkapı, palat, 250
 Toplet, 326
 Torawik, 114
 Torino, 103, 473, 474
 Torre, Sigismund della, conte, 62, 67, 79
 Toruń, 38, 437
 Toscana, 60, 79
 Tosya, așezare în Anatolia, 389
 Totzin (Novi Kozarci), 115

Tracia, 118, 134, 153, 160
 Traian 27, 379, 455, podul lui –, 58, 195, 328, 331, 346, 384
 Tranquillo, Andronico, 14
 Transilvania, 12, 14, 15, 19, 20, 21, 27–29, 31–33, 36, 37, 39–43, 47–54, 56, 57, 59, 61, 63–67, 69–71, 73–77, 80–82, 109, 112, 134, 150, 159, 172, 174–179, 182, 186, 187, 188, 190, 192, 194, 195, 198–200, 202, 203, 205–211, 213–215, 216–222, 223–228, 230, 231, 233–235, 236, 240–247, 239, 329, 344, 370, 371, 390, 391, 394, 398, 399, 400, 402, 403, 404, 409, 410, 411, 429, 430, 452–464, 466, 468, 469, 471, 478
 Trautmannsdorf (Adam Karl), principe, 203
 Trebeș, 473, 475
 Trei Scaune, ținut, 204
 Trnava, localitate în Slovacia, 21, 240, 241, 242
 Troia, 178
 Troțuș, 465
 Tsar Kaloyan, 176
 Tucher Senior, Hans, membru al sfatului orașului Nürnberg, 433, 434
 Tulcea, 15, 17, 162
 Tullio, membru al ambasadei habsburgice, 114
Turcia vezi Imperiul Otoman
Türckey vezi Imperiul Otoman
 Turda, 24, 25, 49, 51, 66, 67, 80, 205, 457
 Turija, 115
Turlak vezi Tsar Kaloyan
 Turnu, 187, 366
 Turnu Roșu, localitate și trecătoare peste Carpații Meridionali, 27, 235
 Turnul Severinului, 384
 Turris Neoptolemi, turn lângă gura Nistrului, 451
Tyras vezi Nistru
Tzicanuca vezi Țigănauca
 Țara Bârsei, 28, 29
Țara Cazacilor vezi Ucraina
Țara Muscălească vezi Moscova
 Țara Românească (Valahia, Transalpina, Muntenia), 15, 16, 19, 20, 27, 29, 31, 33, 38, 41–45, 48, 50, 51, 53, 60, 61, 64, 68, 72, 74, 78, 117–123, 128–130, 133–138, 141, 142, 148, 151–153, 155, 157, 160, 161, 165, 166, 170, 182, 186–188, 195, 197–199, 201–203, 207, 208, 212, 214, 216, 219, 223, 225–228, 248, 249, 250, 254–258, 300, 305–307, 311, 313, 317, 328, 329, 344, 350, 372–376, 379–383, 385, 390, 392–395, 399, 406, 420, 421, 427, 451–454, 456, 461–466, 468–470, 473–475
 Țara Secuilor, 28, 29
 Țara Sfântă, 433, 434
 Țara Vinului, regiune în jurul localității Biertan, 29
 Țarcu, munte, 329
 Țările de Jos, 451
 Țărișoara Veche cuprindea scaunele Sibiu, Nocrich și Cincu, 28
 Țeicu, Dumitru, 91
 Țigănauca, 104, 106
 Țuțora, 34
 Ucraina, 31, 104, 106, 226, 473, 475
 Udine, 55
 Ulm, oraș în Germania, 19, 20
 Ulpia Traiana, localitate în Dacia Traiană, 26
Ulpianus Traianus vezi Traian
 Ulrich de Cilly, conte, căpitan general al Ungariei, 25
 Ułwicz, rotmistru, 42

Uman, 104, 106
Unat, Faik Reșit, 420
Ungaria, 12, 16, 19, 21, 22, 31, 33, 40, 56, 58, 60–69, 77, 80, 81, 159, 174, 186, 195, 199, 207, 209, 216, 220, 223–228, 230, 231, 233, 238–242, 245, 303, 328, 329, 337, 339, 362, 363, 364, 370, 375, 402, 403, 404, 410, 447, 448, 450, 455–459, 462, 463, 466, 469, 478
Ungnad, David, sol imperial, 46
Unkapani, scală, 268
Urban al VIII-lea, pontif roman, 136
Urbino, 186, 188
Ursinus Caspar, poet, 13
Ursu, Ioan, istoric, 441
Urziceni, 417, 421
Uskowski, rotmistru, 42
Ustja, 18
Utrecht, 256, 268
Uzunçarşılı, Ismail Hakkı, 250
Vács, episcop, 13
Vadu Crișului, localitate în jud. Bihor, 23
Váh, râu, 234
Vaia, 97
Valachji vezi Țara Românească
Valahia 453, 461, 467, 477, 478
Valahia vezi Moldova, Țara Românească
Valahia Mare vezi Moldova
Valahia Neagră vezi Moldova
Valahia Transalpina vezi Țara Românească
Valahul vezi Ștefan cel Mare
Valea Săsească, 131
Valenti, familie, 344
Vărădia, 460
Varmia, 57, 63, 75
Varna, 228
Vârșand, 460
Vârșeț, 92, 328, 330, 344, 362
Varșovia, 15, 18, 257, 263, 270, 271, 286, 287, 289, 291, 292, 299, 305, 306, 310, 311, 442, 469
Vasarhelino, Daniele, iezuit, 88
Vásáry, István, istoric, 15
Vasile Lupu, domn al Moldovei, 105
Vaslui, 163, 165, 252, 465
Vasvár, 230
Vaud, canton în Elveția, 369
Vauban, Sebastien Le Prestre, arhitect, 231
Vărădia de Mureș, 220, 221
Vechea, localitate în jud. Cluj, 22
Veliki Preslav, 176
Velinus Georgiuss Logus, poet, 13
Vence, căpitan de vas 281
Veneția, 21, 31, 48, 433, 466
Verana vezi Ucraina
Veresmarkh, 115
Veress, Endre, 83
Veresvar, 115
Vergennes, Charles Gravier, conte de, diplomat francez, 253, 255, 257, 304–315
Veterani, Federico, general, 186–90, 201, 202

Veterani, peștera, 329
 Via din Pera, Antonio (de), paharnic, 136, 137
 Vichius, Petre, 456, 457
 Vidin, 51, 187, 195, 200–203, 304
 Viena, 12, 15, 19, 64, 65, 103, 109, 114, 115, 122, 148, 186–188, 198, 219, 230, 231, 233, 234, 257, 300, 302, 303, 305, 311, 316, 372, 374–377, 381–383, 387, 390, 391, 394, 397, 398, 400, 404, 407, 408, 409, 415, 420, 428, 430, 458
 Viforâta, Dealul, 131
 Vigenère, Blaise de, 450
 Vigna, adjutant, 327
Vincenzo vezi Ghizolfi
 Vinga (Theresiopol), 330, 348
 Vintilă, mare ban, 350
 Vinț, 205
 Vinț (Bins), 457
 Visconti, Alfonso, episcop, nunțiu papal, 58
 Vistula, fluviu, 442
 Vișnieviețchi, Dimitrie, 467
 Viterbo, 316
 Vitzthum, Johann Friedrich von Eckstädt conte de, 271
Vladislav al II-lea vezi Jagiello, Vladislav al II-lea
 Voislova, râu 410
 Vrbas, 115
 Vulcan, munte, 26
 Waker Johann, ambasador austriac, 33
 Walawski (Valentin), rotmistru, 41
 Wallis, general, 190
 Warka, 18
 Warwick, vas de război, 310
 Wasserbrot, Merten, 443
Weissenburg v. Alba Iulia
 Wenek, 115
 Wernher, Georg, 451
Weyssenburgk vezi Cetatea Albă
 Wisznovieski, Dimitri, 32
 Wollmann, Volker, 346
 Wratslav, Johann Wenzel, mare cancelar al Boemiei, diplomat al Casei de Austria, 242
 Wurmser, Dagobert Sigismund, conte de, 377
 Yazlovets, 18
 Yedikule (Temnița celor Șapte Turnuri, Cele Șapte Turnuri), 172, 177, 377
 Yirmisekiz Çelebi Mehmed efendi, ambasador în Franța, 248, 400
 Zaborovschi, Virgil, istoric, 189
Zaccaria vezi Ghizolfi
Zachmar vezi Satu Mare
 Zadar, 63
 Zahariuc, Petronel, istoric, 105
 Zamoyski, Jan, 31, 33, 52, 76, 470
 Zápolya, Ioan, rege al Ungariei, 12, 46, 224, 456, 457, 462, 466
 Zápolya, Ioan II Sigismund, rege al Ungariei, 25, 59, 456, 458, 459
 Zápolya, Isabella Jagiello, regină a Ungariei, soția lui Ioan Zápolya, 13, 25, 59, 456, 458, 462
 Zaporoje, 31
 Zărând, 458
 Zavet (?), 176
Zaydin vezi Codlea

Zeben v. Sibiu
Zefir, fregată, 310
Zeiller, Martin, geograf și enciclopedist german, 19, 20
Zeken, David, sas brașovean, 181
Zemun, suburbie a Belgradului, 114, 323, 429
Zeraphinus Cibiniensis, Valentinus, notar al orașului Mediaș, 173
Ziegler, sas brașovean, 181
Zimnicea, 386
Zips, comitat, 456
Zolyomi, Nicolae, nobil ardelean, 174
Zombor, 115
Zonaras, Ioan, cronicar bizantin, 450
Žvanec, 302

CUPRINS

CUVÂNT-ÎNAINTE		5
ZACCARIA GHIZOLFI (Ștefan Andreescu)	biografie	9
	text	10
ȘTEFAN BRODARICS (traducere Virgil Ciocîltan; introducere Ileana Căzan)	biografie	12
	text	13
ANDREI TARANOWSKI (Alexandru Ciocîltan)	biografie	15
	text	16
VEIT MARCHTHALER (Virgil Ciocîltan)	biografie	19
	text	20
CĂPITANUL DEMKOWICZ (Ileana Căzan)	biografie	31
	text	35
RELAȚIE ANONIMĂ POLONĂ DESPRE CUCERIREA TRANSILVANIEI (traducere Ilie Corfus; introducere Ștefan Andreescu)	biografie	38
	text	39
GIORGIO TOMASI (traducere Corina Anton și Vlad Mihai Scutaru; introducere Dragoș Ungureanu)	biografie	48
	text	54
GIOVANNI ARGENTI (Ștefan Andreescu)	biografie	83
	text	84
ALTE ACTE IEZUITE (Ștefan Andreescu)	biografie	91
	text	92
TEOFAN MAVROCORDAT (Alexandru Ciocîltan)	biografie	103
	text	105
HENRYK OTTENDORF (traducere și note Ioan Hațegan și Marlen Negrescu; introducere Ștefan Andreescu)	biografie	108
	text	108
PETRU BOGDAN BAKŠIĆ (Alexandru Ciocîltan)	biografie	117
	text	123
MATTEO GONDOLA (Nagy Pienaru)	biografie	161
	text	161
MARTIROS DIN CRIMEEA (Ștefan Andreescu)	biografie	168
	text	168
GALLUS MOLLERUS (Alexandru Ciocîltan)	biografie	172
	text	180
FEDERICO VETERANI (Maria M. Alexandrescu- Dersca Bulgaru)	biografie	186
	text	189
ANONIM ITALIAN (Virgil Ciocîltan)	biografie	223
	text	223
LOUIS LEMAIRE (Ileana Căzan)	biografie	230
	text	233
MEHMED SAID EFENDI (Nagy Pienaru)	biografie	248
	text	251
FRANÇOIS THOMAS LINCHOU (Marian Coman)	biografie	253
	text	258
JOHANN KASPAR STEUBE (traducere Costin Feneșan; introducere Ștefan Andreescu)	biografie	316
	text	317

JOHANN JAKOB EHRLER (traducere Costin Feneșan; introducere Ștefan Andreescu)	biografie	346
J. A. CASELLI (Ileana Căzan)	text	347
	biografie	369
	text	370
ROBERT MURRAY KEITH (Marian Coman)	biografie	372
	text	375
EBUBEKIR RÂTIB EFENDI (Nagy Pienaru)	biografie	389
	text	392
MUSTAFA RASIII PAȘA (Nagy Pienaru)	biografie	417
	text	420
JOHANN CARL BÜTTNER (Virgil Ciocîltan)	biografie	428
	text	429

MĂRTURII INDIRECTE

SEBALD RIETER JUNIOR (Alexandru Ciocîltan)	biografie	433
	text	435
LIBORIUS NACKER (Liviu Cîmpeanu)	biografie	437
	text	445
LEVINUS HULSIUS (Marian Coman)	biografie	449
	text	455
„Avviso” despre calamitățile din Moldova și Podolia (Alexandru Ciocîltan)	biografie	473
	text	474
IGNAZ VON BORN (Marian Coman)	biografie	477
	text	478
LISTĂ CRONOLOGICĂ		483
ABREVIERI		485
INDICE		487

ISBN 978-973-27-2564-1

9 789732 721155
www.edi.ro